

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM
DALI

DOKTORA TEZİ

ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN
ALMANYA'DAKİ GÜNDELİK SİYASETİ:
SOSYAL POLİTİKALARA DİRENİŞ VE SEÇİCİ
ADAPTASYON

Ayşe ÇİÇEK

2502140276

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Murat METİNSOY

İSTANBUL – 2021

ÖZ

ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN ALMANYA'DAKİ GÜNDELİK SİYASETİ: SOSYAL POLİTİKALARA DİRENİŞ VE SEÇİCİ ADAPTASYON

AYŞE ÇİÇEK

Türkiye'den Almanya'ya iş gücü göçünün üzerinden altmış yıl geçmiş, fakat birinci kuşak göçmenlerin göç deneyimi kuşaklar boyu etkisini sürdürmüştür. Konuyla ilgili literatürde, genellikle Almanya'da doğup büyüyen kuşaklar da önceki kuşaklar gibi “uyum kabiliyeti olmayan” bireyler olarak sınıflandırılmıştır. Gündelik yaşam deneyimleri de ekseriyetle entegrasyon politikaları perspektifinden anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ise konuyu daha çok gündelik deneyimler açısından incelemektedir. Özellikle, Almanya'da yaşayan üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin gündelik yaşamda ulusal kimlik, sosyal, kültürel ve iktisadi politikalar karşısında sergiledikleri adaptasyon ve örtülü direnişlerini; bunların hangi alanlarda ve hangi şekillerde ortaya çıktığını araştırmaktadır. Adaptasyon ve direniş biçimlerine yönelik tipolojiler üretmek bu araştırmanın hedefleri arasında yer almaktadır. Bu amaçla Renanya-Palatina eyaletinde yaşayan ve eğitim gören 20-30 yaş arasındaki kırk iki kişiyle derinlemesine ve yarı- yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Veriler içerik analizi ve gömülü kuram yöntemiyle analiz edilmiştir.

Gündelik yaşamda iktidar ilişkilerinin en çok deneyimlendiği alan iktidar odaklarıyla yüz yüze ilişkilerin en yoğun olduğu eğitim hayatıdır. Bireylerin en yaratıcı ve zengin taktikler geliştirdikleri ve gizli senaryo pratiklerinin yoğun olduğu kurum okuldur. Eğitim hayatından sonra kamusal senaryolarda tahakkümün baskın olduğu bir diğer alan iş hayatıdır ve yapılan işin niteliği bu durumda belirleyicidir. Özellikle eğitim düzeyi düşük olan bireyler iş hayatında iktidar ilişkilerini daha yoğun deneyimlemekte ve daha fazla taktik üretmektedirler. Bireylerin kamu hizmetleri sunan kurumlarla gündelik ilişkileri daha seyrek olduğu için iktidar ilişkileri diğer iki alandan daha az hissedilmekte, buna karşın çok çeşitli gündelik direniş biçimlerine rastlanmaktadır. Eğitim hayatında öğretmenlerle, iş hayatında yöneticilerle ve kamu kurumlarında memurlarla ilişkilerde deneyimlenen ortak taktik göstermelik itaattir. Eğitim ve kamu kurumlarında ortaya çıkan ortak taktik ise uyum gösterdiğini ispat etme gayretidir. Siyasal iktidar karşısındaki gündelik direniş biçimleri ise gizli senaryolarda iktidarın politikalarına yönelik eleştirilerden meydana gelmektedir. Özel alan ve kamusal alanda yer değiştiren kültürel ve dini pratikler bireylerin hâkim kültüre direnişinde önemli rol oynamıştır. Kültürel pratikler direniş biçimlerinin yoğun olduğu, dini pratikler ise adaptasyon ve direnişin iç içe geçtiği bir eylem repertuarı oluşturmuştur.

Anahtar kelimeler: Almanya, göç, üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireyler, göçün toplumsal etkileri, göçmen politikaları, sosyal politika, göçmenlerin gündelik deneyimleri, direniş, adaptasyon.

ABSTRACT

EVERYDAY POLITICS OF THIRD GENERATION INDIVIDUALS OF TURKISH ORIGIN IN GERMANY: RESISTANCE TO SOCIAL POLICIES AND SELECTIVE ADAPTATION

AYŞE ÇİÇEK

About sixty years elapsed since the outset of labor migration from Turkey to Germany, but migration experience of the first generation of immigrants has continued to influence the following generations of migrant families. Generations born and raised in Germany, like the previous ones, have been classified as individuals who are “incapable to adapt”. And their daily life experiences have been generally analyzed from the perspective of integration policies. This study investigates selective adaptation and covert resistance strategies of the third-generation individuals with Turkish origin which they exhibit against dominant national identity, social, cultural, and economic policies in everyday life in Germany. One of the objectives of this study is to produce typologies for adaptation and resistance forms. For this purpose, in-depth and semi-structured interviews were conducted with forty-two people between the ages of 20- 30 who live and study in Rhineland-Palatinate region in Germany. The data is analyzed by content analysis and grounded theory method.

In daily life, the area where power relations are mostly experienced is the education where face-to-face relations with power focals are most intense. The institution where individuals develop the most creative and rich tactics and where hidden transcripts practices are more intense is the school. After education, the area where domination is more common in public transcripts is business life and the quality of the work done is decisive in this case. Especially individuals with low education level experience power relations more intensely in business life and employ more tactics. Since individuals have less frequent daily relations with institutions providing public services, power relations are seen less often in public services than in the other two areas, however, a wide variety of daily resistance forms are encountered. The common tactic experienced in relations with teachers in education, with managers in business life and with civil servants in public institutions is the false compliance. The common tactic that emerges in education and public institutions is the effort to prove compliance. The everyday forms of resistance against the political power, on the other hand, consist of criticisms of the policies of the government in hidden transcripts. Cultural and religious practices that have shifted in the private and public sphere played an important role in the

resistance of individuals to the dominant culture. Cultural practices have created an action repertoire in which forms of resistance are intense, while religious practices have created a repertoire of intertwined adaptation and resistance.

Key words: Germany, migration, third generation individuals of Turkish origin, social impacts of migration, migration policies, social policy, everyday life experiences of migrants, resistance, adaptation.

ÖNSÖZ

Göçmen politikaları ve göçmenlerin uyumları pek çok disiplinden göç araştırmacılarının ilgisini çeken konular arasındadır. Göç alan ülkeler içinde Almanya'nın göç tarihi, göçün evreleri, entegrasyon politikaları ve göçmen grupların entegrasyon politikalarına gösterdiği uyum ve en büyük göçmen grubu oluşturan Türkiye kökenli bireylerin uyumuyla ilgili birçok bilimsel çalışma ve araştırma raporları yayımlanmıştır. Özellikle 2000'li yıllarda yapılan bazı çalışmalar Türkiye kökenli göçmenlere ve onların çocuklarına “edilgen”, “pasif” bir rol biçilemeyeceğini ve hayatlarının basitçe “arada kalmış” ve “yozlaşmış” gibi sözcüklerle tarif edilemeyeceğini, onların aktif bir özne olduklarını göstermiştir. Ne var ki bu çalışmalar içerisinde kuşak farklılıklarını göz önüne alarak Almanya'daki üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin gündelik yaşam deneyimlerini toplumsal tarih perspektifinden ele alan, sosyoloji, antropoloji ve siyaset bilimi disiplinlerinin teorik ve metodolojik araçlarına başvuran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma literatürdeki bu araştırma boşluğunu Almanya'daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin kurumsal ve kurumsal olmayan boyutuyla gündelik yaşamdaki iktidar ilişkilerine, sosyal politikalara ve hâkim kültüre karşı ne tür hayatta kalma becerileri geliştirdiklerini ortaya koyarak bir nebze de olsa doldurma amacı taşımaktadır. Tez konumun bu noktaya evrilmesinde kıvılcımı yakan şey danışmanım Prof. Dr. Murat Metinsoy'un bana Haldun Taner'in “Şeytan Tüyü” hikayesini okumamı tavsiye etmesi oldu. Hikâyenin kahramanı Ökkeş'in; “*Madem ekmeğimiz onların elinde, göprüyü geçene gader ayıya dayı diyecek*” sözü (Taner, 2013:74) Türkiye kökenli göçmenlerin iktidar ilişkilerini nasıl deneyimlediklerini ve gündelik yaşamlarında adaptasyon ve direnişin ne denli iç içe geçtiğini merak etmeme ve araştırmama vesile oldu.

Emekleilmek ilmek örülen bu satırların ardında gözyaşı, umut, yorgunluk, heyecan ve daha niceleri var duyguların. Kaç fincan kahve ve çay eşlik etti bütün bu hikâyeye... Kaç melodi... Bilemiyorum. Bildiğim tek şey ileride bugünlere dönüp baktığımda belki de hayatımda küçük bir evre olacağı... Fakat insan hayatında 6-7 yıl azımsanacak bir zaman mıdır ve insan bu kadar yıl emek verdiği bir hikâyeyi o kadar kolay basitleştirebilir mi? Hiç sanmam. Bunu kolayca geçti gitti diye anlatmak, ben ve benim gibi nice doktora adayına omuz veren nice insana haksızlık etmek olur. O

yüzden bu hikâyede bana omuz veren, sırtımı sıvazlayan, elimden tutan bütün güzel insanlar kocaman bir teşekkürü hak ediyor.

Çok değerli vakitlerini bütün içtenliğiyle bana ve sorularıma ayıran, görüşme talebimi kabul etme nezaketi gösteren katılımcılar en büyük teşekkürü hak ediyor. Bu çalışmayı ortaya çıkaran, onların her gün kendilerini yeniden var eden deneyimleri ve bu deneyimleri açık yüreklilikle benimle paylaşmaları oldu. Onların hayat hikayeleri “entegre olmadılar” cümlesiyle özetlenemeyecek olan, her biri çok kıymetli deneyimlerdir. Katılımcılara ulaşmamı sağlayan dernek çevrelerine ve anahtar kişilere beni derneklerine davet ettikleri için ve misafirperverlikleri için çok teşekkür ediyorum. Mainz’ta geçirdiğim günleri bana kolay ve güzel kılan, aile olduğumuzu hissettiren Serap Özsoy Akgün ve Zeki Akgün’e, Nurcan Özsoy ve Sultan Özsoy Arslan’a ne kadar teşekkür etsem az, onlara minnettarım. Benimle Mainz sokaklarını adımlayarak katılımcı bulmama ve anahtar kişilere ulaşmama destek olan Köksal Amcaya (Köksal Akçay) ve Alperen Akçay’a çok teşekkür ediyorum. Mainz’ta mümkün olduğunca farklı çevrelere erişmemi sağlayan Yabancılar Meclis Başkanı Süleyman Taner Bey’in yardımları olmasa görüşmeleri bu kadar kısa sürede tamamlamam mümkün olmazdı, kendisine sonsuz teşekkürler. Mainz’ta tanıştığım Salim Özdemir Beyefendi’ye de vakit ayırdığı ve yardımcı olduğu için çok teşekkür ederim.

Görüşmek için ofisine gittiğim her seferinde motivasyonla çalışmaya geri döndüğüm, iyi bir çalışmanın ortaya çıkacağına beni inandıran, önerileriyle ufku genişleten danışmanım Prof. Dr. Murat Metinsoy’a sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Doktora tez sürecimi bana kolaylaştıran, görüş ve önerileriyle katkıda bulunan öğrenci dostu Doç. Dr. Pınar Erkem Gülboy Hocama emekleri için teşekkür borçluyum.

Doç. Dr. Verda İrtiş Hocama hangi kelimelerle teşekkür etsem kelimeler yetersiz kalacak. Yazdıklarımın çıktısını alıp her seferinde nezaketi ve sabrıyla tahlil etmesi, beni görebileceğim en uç noktayı görmeye davet etmesiyle metnin nasıl nefes alan bir varlık olduğunu görmemi sağladı. Yeterlik sürecinden beri yanımda olması doktora sürecindeki en büyük şanslarımdan biri oldu. Zor zamanlarında bile beni ve tezimi öncelemesi, tez izleme süreçlerinde aksaklık yaşamamam için gösterdiği

olağanüstü hassasiyetin bendeki yeri kelimelerle anlatılamayacak kadar kıymetli. İzleme komitemde bulunan her üç hocamdan da çok şey öğrendim. Bir nebze olsun hocalarımın emeklerine layık bir öğrenci olabildiysem ne mutlu bana.

Tez jürimde yer alarak beni onurlandıran ve çok değerli yorumlarıyla tezin daha iyi bir hale gelmesini sağlayan Prof. Dr. Ayhan Kaya'ya ve bilhassa yöntemle ilgili katkı sağlayan yorumları için Prof. Dr. Yunus Kaya'ya müteşekkirim.

Manevi desteklerini hissettiğim çalışma arkadaşlarıma ve özellikle de Dr. Arzu Dilaveroğlu'na verdiği destek ve motivasyon için çok teşekkür ederim. Ayrıca anneannem Zehra Türkay'a, kuzenlerim Esra Türkay Korkmaz'a ve Kübra Celep'e manevi destekleri için şükranlarımı sunuyorum.

Doğduğum günden bugüne hep benimle olan “iyi ki” dediğim biricik anne ve babamın varlığı, sevgi ve destekleri hayatımın her safhasında olduğu gibi doktora döneminde de benimle olduğu için kendimi çok şanslı addediyorum. Zor dönemleri aşarken girdiğim sınavları kastederek “senden kıymetli değil ya...” diyerek beni merkeze koyan, maddi manevi desteklerini benden esirgemeyen babam İbrahim Oyuk'tan öğrendiğim en önemli şey, her zaman elimden gelenin en iyisini yapmak oldu. Annem Safiye Oyuk'un varlığı ise bana hayatın inişli ve çıkışlı yollarında vazgeçmemeyi, mücadelecilik olmayı ve umudu kaybetmemeyi öğretti. Kendilerine müteşekkirim. Kendisinden çok şey öğrendiğim, ablam Prof. Dr. Elif Nuroğlu'na doğduğumdan beri hep ilgi bekleyen kardeşine katlandığı, kol kanat gerdiği ve en önemlisi yol gösterdiği için, eniştem Dr. Hüseyin Hayri Nuroğlu'na destekleri için ne kadar teşekkür etsem azdır. Küçük yaşlarında “Teyze benim ödevim bitti, seninki hala bitmedi mi?” diyerek bu zorlu süreçleri tebessümle hatırlamama sebep olan yeğenlerim; Mirza, Sacid ve Betül'e hayatıma kattıkları şirinlikler için teşekkürler...

Tez yazarken desteklerini hep yanımda hissettiğim, misafirliğe geldiklerinde bile “hadi çalış artık” diyerek beni çalışmaya sevk eden kayınvalidem Hatice Çiçek'e ve kayınpederim Yusuf Çiçek'e teşekkür ederim.

Son olarak da evlendiğimizden bugüne dek doktora yapan bir eşe katlanan, stresimi yönetmeme yardımcı olan, her doğan gününe yoldaş olan sevgili eşim

Âdem'e sonsuz teşekkürler... Kendisi ayrıca tezimle ilgili tartışmalara zaman ayırdığı ve yapabileceğimiz pek çok etkinlikten feragat ederek fedakarlıkta bulunduğu için de teşekkürü hak ediyor.

Elinizdeki çalışmada iyi ve güzel olan her ne varsa öncelikle tez izleme komitemdeki hocalarımın ve sonra da desteğini hissettiğim insanların sayesinde. Çalışmanın kusurları, eksiklikleri ise elbette şahsıma aittir.

AYŞE ÇİÇEK

İSTANBUL, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vii
TABLolar LİSTESİ	xv
ŞEKİLLER LİSTESİ	xvi
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	xvii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xviii
GİRİŞ	

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ KONUSUNA FARKLI BİR YAKLAŞIM İÇİN YENİ TEORİK VE METODOLOJİK ÇERÇEVELER

1.1. Teorik Çerçeve: Sosyal Teori ve Gündelik Yaşam Tarihi Işığında Göçü Anlamak	5
1.1.1. Gündelik Direniş Biçimleri	15
1.2. Yöntem.....	32
1.2.1. Veri Toplama Yöntemi	32
1.2.2. Örneklem.....	34
1.2.2.1. Alan Araştırması Deneyimleri	43
1.2.2.2. Alan Notları	48
1.2.3. Veri Analiz Yöntemi	51

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEN ALMANYA'YA GÖÇ VE ALMANYA'NIN GÖÇ VE ENTEGRASYON POLİTİKALARI: KISA BİR TARİHÇE

2.1. Uluslararası Göç, Kavramlar ve Eğilimler.....	54
2.2. Almanya'ya Göçün Evreleri	58
2.3. Türkiye'den Almanya'ya Göç	60
2.4. 'Misafir İşçi'den 'Göç Kökenli Birey'e.....	63
2.5. Göç Mevzuatı.....	67
2.6. Vatandaşlık Politikaları.....	77
2.7. Siyasi Partilerin Göçmenler Karşısındaki Tutumları	86
2.8. Toplumun Türkiye Kökenli Göçmenlere Bakışı.....	87
2.9. Farklılıkların Yönetimi	91
2.9.1. Asimilasyon	91

2.9.2. Entegrasyon.....	93
2.9.3. Çokkültürlülük	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN EĞİTİM HAYATINDAKİ GÜNDELİK DİRENİŞ VE ADAPTASYON SÜREÇLERİ

3.1. Eğitim Politikaları.....	108
3.2. Ayrımcılıktan İfade Özgürlüğüne Eğitim Hayatının Kamusal Senaryolarında İktidar İlişkileri.....	130
3.2.1. Ayrımcılık	133
3.2.2. Anadilde Konuşma Yasağı.....	147
3.2.3. Irkçılık.....	148
3.2.4. İslamofobi	151
3.2.5. Öteki Olarak Üçüncü Kuşak Türkiye Kökenli Bireyler.....	154
3.2.6. Eğitimde İfade Özgürlüğü.....	165
3.2.7. Kamusal Senaryodaki İktidar İlişkileri	183
3.2.8. “Zayıfın Sanatı” :Taktikler.....	196
3.3. Gizli Senaryolar	206
3.3.1. Anekdotlar.....	213
3.3.2. Jest- Mimikler	217
3.3.3. Özel Hayat	220
3.4. Eğitim Hayatında Ortaya Çıkan Sosyo- Kültürel Farklar	222
3.4.1. Adaptasyon	223
3.4.2. Farklılık Algısı	227
3.5. Genel Değerlendirme	233

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ GÜNDELİK DİRENİŞ VE ADAPTASYON SÜREÇLERİ

4.1. Çalışma Politikaları.....	240
4.1.1. Uyumun Göstergeleri.....	241
4.1.2. Sosyal Devlet Olarak Almanya ve Göçmenlerin Ekonomi Sektöründeki Durumu	245
4.1.3. Çalışma Hayatında Ayrımcılık: Etnik Köken ve Toplumsal Cinsiyet Faktörü.....	253
4.2. Çalışma Hayatındaki İktidar İlişkileri ve Çalışma Hayatına Uyum Bağlamında Kamusal Senaryolar	261
4.2.1. İfade Özgürlüğü	280
4.2.2. Taktikler.....	283

4.3. Çalışma Hayatında Gizli Senaryolar.....	288
4.4. Genel Değerlendirme	293

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN KAMU KURUMLARINDAKİ GÜNDELİK DİRENİŞ VE ADAPTASYON SÜREÇLERİ

5.1. Kamu Yönetimi ve Kamu Hizmetleri	297
5.1.1. Almanya Kamu Yönetimi ve Bürokrasi.....	299
5.1.1.1. Kamu Kurumlarına Güven.....	303
5.1.1.2. Sosyal Güvenlik.....	305
5.1.1.3. Kamu Yönetimi Reformları ve Almanya.....	307
5.2. Kamu Kurumlarındaki İktidar İlişkileri	313
5.2.1. Vatandaşlık	315
5.2.2. Kamu Yönetiminde Kamusal Senaryolar	329
5.2.2.1. Kurumların İşleyişi	330
5.2.2.1.1. Yerleşim Politikaları	345
5.2.2.1.2. Bürokrasi.....	353
5.2.2.2. Jest ve Mimikler.....	359
5.2.2.3. Kurallara Uymak.....	366
5.2.2.4. Kamusal Senaryoda Karşılık Verme	374
5.2.2.5. Taktikler.....	377
5.3. Kamu Yönetiminde Gizli Senaryolar.....	383
5.4. Genel Değerlendirme	394

ALTINCI BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN SİYASAL KATILIMI VE SİYASİ İKTİDARA YAKLAŞIMI

6.1. Siyasi Sistem.....	400
6.1.1. Siyasal Katılım.....	402
6.2. Kamusal Senaryolar	412
6.2.1. Üçüncü Kuşak Türkiye Kökenli Bireylerin Siyasal Katılımı	414
6.2.2. İktidarın Göç Kökenli Bireylere Yaklaşımı	429
6.3. Siyasi İktidara Karşı Gizli Senaryolar	443
6.4. Genel Değerlendirme	451

YEDİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN GÜNDELİK PRATİKLERİ VE KÜLTÜREL ALANDAKİ DEĞİŞME VE DEVAMLILIK

7.1. Toplumsal Hareketlilik	456
7.1.1. Yukarı Dikey Toplumsal Hareketlilik Mümkün Mü?.....	466
7.2. Din ve Gündelik Yaşam.....	469
7.2.1. Kısıtlamalar	472
7.2.2. Direniş/ Taktik	476
7.2.3. Adaptasyon	492
7.2.4. İktidarın Değişen Stratejileri.....	496
7.3. Kültür ve Gündelik Yaşam	512
7.3.1. Direniş.....	515
7.3.2. Kültürel ve Sanatsal Etkinlikler	521
7.3.3. Yeme- İçme Pratikleri.....	528
7.3.4. Kültür ve nc Kuşak Bireylerin Kimliklenme Biçimleri.....	536
7.4. Türkiye Kökenlilerle İlişkiler.....	554
7.4.1. Toplumsal Denetim.....	558
7.5. İnsan İlişkileri	564
7.5.1. Almanlarla Komşuluk İlişkileri	564
7.5.2. Alman Arkadaş evresiyle İlişkiler.....	570
7.5.3. Gizli Senaryo Dil Pratikleri.....	574
7.5.4. Toplumsal Cinsiyet ve Kadın- Erkek İlişkileri	581
7.6. Genel Değerlendirme	592

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ KUşAK TÜRKİYELİLERİN GÜNDELİK YAşAM DENEYİMLERİNE İLİşKİN TİPOLOJİLER

SONUÇ	600
KAYNAKÇA.....	615
EKLER	682
Z GEçMİş	697

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Alan Araştırması Katılımcılarına Yönelik Demografik Bilgiler-1	41
Tablo 2: Alan Araştırması Katılımcılarına Yönelik Demografik Bilgiler- 2	42
Tablo 3: Gündelik Yaşamda İktidar İlişkilerinin Deneyimlenme Biçimlerine Göre Tipolojiler	598
Tablo 4: Gündelik Yaşamda Dini Pratiklere İlişkin Adaptasyon ve Direniş Tipolojileri ...	599
Tablo 5: Kültürel Pratiklere İlişkin Direniş ve Adaptasyon Tipolojileri.....	599
Tablo 6: Üçüncü Kuşak Türkiye Kökenli Bireylerin Kimliklenme Biçimleri ve Kültürel Farklılıkları İdare Etme Yöntemleri.....	599

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Kamusal Senaryo ve Gizli Senaryo Kodlarının Kullanım Yoğunluğu (Kod Matris Tarayıcısı)	132
Şekil 2: Kamusal Senaryo Kodları (Kod Matris Tarayıcısı)	132
Şekil 3: Ayrımcılık ile Kodlanan Verilerin Kendi İçindeki Dağılımı	134
Şekil 4: 2012- 2018 Yılları Arasında Almanya’da Zorla Evlendirilmeye İlişkin Polis Kayıtları (Statista, 2019b).....	162
Şekil 5: Eğitimde İfade Özgürlüğüne Yönelik Düşünceler	167
Şekil 6: Gizli Senaryoda Öne Çıkan Başlıklar (Kod Matris Tarayıcısı).....	207
Şekil 7: Katılımcı 5’in Kültürel Farklılıkları Nasıl İdare Ettiğini Anlatırken Çizdiği İki Kesişen Küme	551

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1: Google Play Halal Check Uygulaması Ekran Görüntüsü (Halal Check Uygulaması).....	482
Fotoğraf 2: Real Marketler Zincirinin Almanya ve Avusturya’da Kullandığı Ramazan Broşürü (Wolf, 2017).....	504
Fotoğraf 3: Mainz’taki Müslüman Mezarlığından Bir Fotoğraf (Özoguz, 2014).....	506
Fotoğraf 4: Mainz’taki Müslüman Mezarlığından Bir Fotoğraf (Özoguz, 2014).....	506
Fotoğraf 5: Erenler Cenaze Şirketi (Frankfurt Alevi Kültür Merkezi Web Sayfası).....	511
Fotoğraf 6: Bağlama Kursu Afişi (Alevi Kültür Merkezi Web Sayfası).....	523
Fotoğraf 7: Semah Kursu (Mainz Alevi Kültür Merkezi Cem Evi Facebook Sayfası, 2018).	524
Fotoğraf 8: Interkulturelle Woche (Kültürlerarası Hafta) 2020 Duyuru Resmi (Landeshauptstadt Mainz, t.y.: “Leben& Arbeit...”).....	525
Fotoğraf 9: Festi Ramazan Etkinlik Alanının Görüntüsü (Festi Ramazan Web Sayfası)...	526
Fotoğraf 10: Ulm Kadirga Şenliği 2017 (Ulm Kadirga Facebook Sayfası, 2017).	527
Fotoğraf 11: ATİB’te Sıra Gecesi Etkinliği (ATİB Türkisches Kulturzentrum Mainz e.V. Facebook Sayfası, 2019).	527

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADD	: Allianz Deutscher Demokraten (Alman Demokratlar Birliği)
AfD	: Alternative für Deutschland (Almanya İçin Alternatif Partisi)
AGG	: Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz (Eşit Muamele Yasası)
AKM	: Alevitische Kulturzentrum in Mainz (Mainz Alevi Kültür Merkezi)
AKMM	: Arbeitskreis Mainzer Muslime (Mainzlı Müslümanlar Çalışma Grubu)
ATF	: Almanya Türk Federasyon
ATİB	: Avrupa Türk İslam Kültür Dernekleri Birliği
Bafög	: Bundesausbildungsförderungsgesetz (Federal Eğitim Yardım Yasası)
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BIG PARTEI	: Bündnis für Innovation und Gerechtigkeit (Yenilik ve Adalet Birliği Partisi)
BM	: Birleşmiş Milletler
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği
BpB	: Bundeszentrale für politische Bildung (Federal Politik Eğitim Merkezi)
BRD	: Bundesrepublik Deutschland (Federal Almanya Cumhuriyeti)
CDU	: Christlich Demokratische Union Deutschlands (Hristiyan Demokrat Birliği)
CSU	: Christlich- Soziale Union (Hristiyan Sosyal Birliği)
DAAD	: Deutscher Akademischer Austauschdienst (Alman Akademik Değişim Servisi)
DBB	: Deutsches Beamtenbund (Alman Memurlar Birliği)
DDR	: Deutsche Demokratische Republik (Demokratik Doğu Almanya)

DİTİB	: Diyanet İşleri Türk İslam Birliği
GHDI	: German History in Documents and Images
GISP	: Griechenland Italien Spanien Portugal
IGMG	: Islamische Gemeinschaft Millî Görüş (İslam Toplumu Millî Görüş)
IOM	: International Organization for Migration
İBİZ	: Islamische Bildungszentrum (İslam Eğitim Merkezi)
İMT	: İngiliz Marksist Tarihçiler
İŞKUR	: İş ve İşçi Bulma Kurumu
LGBTİ	: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transseksüel veya Travesti
NIP	: Nationaler Integrationsplan (Ulusal Uyum Planı)
OECD	: Organisation for Economic Cooperation and Development
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
RLP	: Rheinland Pfalz (Renanya Palatina)
RPADD	: Rheinland Pfalz Atatürkçü Düşünce Derneği
SPD	: Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Almanya Sosyal Demokrat Parti)
SVR	: Sachverständigenrat deutscher Stiftungen für Integration und Migration (Almanya Derneklerinin Entegrasyon ve Göçten Sorumlu Bilirkişi Meclisi)
TDK	: Türk Dil Kurumu
UID	: Union of International Democrats
UN	: United Nations
YXK	: Kürdistanlı Öğrenciler Derneği
ZMD	: Zentralrat der Muslime in Deutschland (Almanya Müslümanlar Merkez Konseyi)

GİRİŞ

Türkiye’den Almanya’ya işgücü göçünün miladı olarak verilen 1961’in üstünden altmış yıl geçmiştir. Bir yıllık bir rotasyon olarak planlanan göç ne kaynak ülkenin ne de hedef ülkenin planlarıyla uyum göstermiştir. Altmış yıllık süre zarfında Almanya’dan Türkiye’ye dönen göçmenler sınırlı sayıda kalmıştır. Bugün Türkiye kökenli göçmenler Almanya’da sayıca en fazla olan göçmen grubudur. İkinci, üçüncü ve dördüncü kuşaklar ise göçmen olarak değil göç kökenli bireyler olarak adlandırılmaktadır. Zira ebeveynleri gibi göçü deneyimlememişlerdir. Göçün kendisi deneyimlenmese de etkisi kuşaklar boyu devam eden bir süreçtir.

Almanya’nın göç ve entegrasyon politikaları, Almanya’daki Türkiye kökenli göçmenler konusunda yarım asırdan uzun bir süredir Türkiye’de, Almanya’da ve başka ülkelerde çok sayıda bilimsel çalışma yayımlanmış, her biri göçün tarihsel sürecine farklı disiplinler perspektifinden ışık tutmuştur. Bilim insanlarının Almanya’ya göç ve Almanya’da yerli ve göçmen grupların bir arada yaşam modellerine ilişkin çalışmalarıyla yaptıkları sınırsız katkılar, Almanya’daki göçmen gruplar hakkında çalışma yapmayı kolaylaştırdığı kadar zorlaştırmıştır da. Zorlaştırmıştır diyorum çünkü Almanca, İngilizce ve Türkçe dillerinde literatür taraması yaparken muazzam bir kaynak çeşitliliği göze çarpmaktadır. Bu durum aynı zamanda araştırmacıyı Almanya’daki göç hikayeleriyle ilgili keşfedilmemiş olanı, işlenmemiş olanı bulmaya zorlamaktadır.

Elinizdeki çalışma sosyal bilimler alanında yapılan pek çok çalışmadan farklı olarak Türkiye kökenli bireylerin Almanya’ya “entegre” olup olmadığı sorusuna odaklanmamaktadır. Bu çalışma, kamuoyunda “entegrasyonun sorunlu çocukları” (Welt, 2010a) olarak görülen Türkiye kökenli bireylerin sosyal yaşama uyumlarının bu tür söylemlerle kolayca görmezden gelinmesine, her ne kadar farklı kuşaklarla ilgili araştırma raporları yayımlansa da göç kökenli bireylerin kuşaklararası farklılıklarının gözardı edilmesine ve gündelik yaşamdaki deneyimlerinin yalnızca “entegrasyon” sözcüğüyle anlaşılmaya çalışılmasına bir tepki olarak doğmuştur. Göçmenlerin entegrasyonlarıyla ilgili söylemler, makro düzeyde siyasi iktidarın entegrasyon

politikalarıyla ve entegrasyon ölçütü olarak değerlendirdiği kriterlerle de yakından ilintilidir. Entegrasyon politikaları devletin hâkim söylemini oluştururken göç kökenli bireylerin sosyal politikalar, hâkim kültür ve yasalar karşısında geliştirdikleri yanıtlar, gündelik yaşamda tanık oldukları iktidar ilişkileri resmi tarihin ihmal ettiği konular arasında yer almaktadır. Bu tez, kuşaklararası farklılıkları da göz önünde bulundurarak ve konuyu bir şekilde sınırlamak gerektiğinden Almanya'daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin gündelik yaşamdaki hayatta kalma stratejilerine ve sosyal politikalar karşısında geliştirdikleri “*halk siyaseti*”ne¹ odaklanmaktadır.

Tezin Konusu

Göçmenleri mağdur, arada kalmış, sisteme etki edemeyen edilgen varlıklar olarak ele alan bilimsel çalışmalar yerini göçmenleri aktif öznelere olarak düşünen, mevcut sisteme karşı kendi “*yaşam dünyası*”²nı inşa eden bireyler olarak tasvir eden çalışmalara bırakmıştır (Appadurai 1997, Kaya 2000, Gökalp Yılmaz 2018, Yücel 2015). Aktör olarak göçmenlerin eylemleri salt toplumsal yapı tarafından belirlenmemekte, toplumsal yapı içinde eylemde bulunan göçmenin kendi rasyonel tercihleri ve öznellikleri, onun göç sürecinde ve sonrasında karar alan, etken bir toplumsal fail olduğunu göstermektedir (Kaya ve Şahin, 2007: 14). Çalışma bu noktada Almanya'daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin iktidar ilişkilerine karşı gündelik yaşamın farklı alanlarında kendi yaşam alanlarını nasıl inşa ettiklerini anlama çabasından ortaya çıkmaktadır.

Tezde, iktidar ilişkilerinin toplumsal ilişkilerin bütününe yayıldığı fikrine dayanarak Türkiye kökenli bireylerin gündelik yaşam içinde Alman toplumuna ve kültürüne (okulda, iş yerinde, diğer kamusal alanlarda ve hatta ev gibi özel alan olarak addedilen mekanlarda) kendi kimlikleriyle adapte olma sürecindeki eylem repertuvarları ortaya konulacak; bu eylemlerin sosyal politikalara ne tür yanıtlar içerdiği analiz edilecektir. Bu amaç doğrultusunda, yaklaşım olarak özellikle gündelik yaşam tarihi, tarihsel sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerarası bir perspektiften, James Scott'ın geliştirdiği “*kamusal senaryo*” ve “*gizli senaryo*” ve kısmen de Michel

¹Kavram Chatterjee, 2006'dan alınmıştır.

²Kavram Habermas'tan (2014) alınmıştır.

de Certeau'un “*taktik*” nosyonları madun kesimlerin gündelik yaşamda iktidar odakları ile girdikleri anonim, dolayimli ve enformel ilişkileri analiz etmeye dayalı teorik ve metodolojik bir çerçeve sunacaktır³.

İçinde yaşadıkları topluma entegre olması beklenen göçmenler, gündelik yaşamın her alanında iktidara karşı açık bir direniş sergilemese de zaman zaman gizliden gizliye kendilerine dayatılmak istenen kurallara ve hakim sınıfın ve kültürün empoze ettiği değerlere ve normlara direnmektedirler. Bununla birlikte Türkiyeli bireylerin tek siyaseti direniş olmamış; önemli ölçüde bulundukları topluma çeşitli adaptasyon yöntemleri ile adapte olabilmişlerdir. Kimi zaman adaptasyon direniş ile meydana gelmiş; birbirini dışlamak yerine birbirini mümkün kılan bir şekilde varlık göstermiştir. Göçmenler bazen iş yerinde, eğitim aldığı yerde, kamu hizmetlerini aldığı kurumlarda iktidarı temsil eden kişilerle olan ilişkilerinde madun/ast gruplar olarak öne çıkmaktadırlar. Kimi zaman da Türkiye kökenli madun göçmenler içinde bir mukteditir ve madun ayrımı ortaya çıkmıştır. Bu anlamda bu araştırma, Türkiye kökenli göçmenleri kategorik olarak homojen bir madun kitle olarak ele almayan; onların kendi aralarındaki iktidar ve kaynak paylaşımı mücadelesini de dikkate alan bir perspektif kuracaktır. Özetle bu çalışma, göçmenlerin gündelik yaşamlarında sergiledikleri bu gizli adaptasyon ve direnişin hangi alanlarda, hangi şekillerde ortaya çıktığını ve bu alanlarda nasıl dağılım gösterdiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

“Almanya’daki Türkiye kökenli bireylerin gündelik yaşamda hâkim ulusal kimlik, ideoloji, sosyal, kültürel ve iktisadi politikalar karşısında sergiledikleri adaptasyon ve (gizli) direniş hangi alanlarda, hangi şekillerde ortaya çıkmaktadır?” sorusu göçmenlerin toplumsal failer olarak söz konusu yapı içinde nasıl eylediklerini, gizli direniş ve adaptasyonlarının iktidarın politikalarına karşı ne tür yanıtlar içerdiğini anlamayı hedeflemektedir. Bu soruları cevaplandırmaya yönelik toplanan veri, ulus devletin ve resmi istatistiklerin göç kökenli bireylerin⁴ uyumları ve gerek kamusal

³Kamusal senaryo, gizli senaryo ve taktik kavramları teorik çerçeve kısmında açıklanacaktır.

⁴ Çalışmanın örneklemini oluşturan katılımcılar göçü bizzat deneyimlemedikleri için kendilerinden söz edilirken “göçmen” ve “göçmen kökenli birey” ifadesi kullanılmamıştır. Nitekim sözcüğün Almanca

gerek gizli senaryodaki anonim eylemleri hakkında söyleyemediklerini toplumsal fail olan göçmenlerin ortaya çıkarmasına katkıda bulunabilecektir. Bu doğrultuda gündelik yaşam perspektifi göç çalışmalarına eklenerek, Almanya'daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin hayatta kalma stratejilerine yönelik anlatıları ve deneyimleri toplumsal tarihe kayıt düşülecektir. Bireylerin öznel direnişleri ve adapte olma biçimlerindeki farklılıkları bir kalıba sokmadan, homojenize etme kaygısı gütmeyen göstermek çalışmanın temel gayesidir. Çalışmanın odak noktası üçüncü kuşak bireylerin gündelik yaşamlarındaki direniş ve adaptasyon deneyimleridir, birinci ve ikinci kuşağın deneyimleri ise bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak üçüncü kuşak bireylerin anlatılarında yer verdikleri kadarıyla kuşaklararası değişen taktiklere ilişkin küçük ipuçlarına yer yer rastlanabilir.

Çalışma, Türkiye kökenli göçmenlerin gündelik yaşamda iktidar odaklarıyla ilişkilerinde ortaya koydukları anonim ve dolayimli eylem repertuvarları araştırılarak hâkim politikalar karşısında hangi alanlarda (gizli) direnişin, hangi alanlarda adaptasyonun öne çıktığını araştırmayı; bundan hareketle göçmenlerin yadsıma, kabullenme, direnç geliştirme ve daha farklı ne tür tutumlar benimsediklerine yönelik tipolojiler oluşturmayı amaçlamaktadır. Göçmenlerin geliştirdikleri bu taktikler üzerinden devletin gündelik yaşamın hangi alanlarında daha müdahaleci veya göçmenleri serbest kılan politikalar izlediğini analiz etmek de çalışmanın amaçları arasındadır.

karşılığı da *Migrationshintergrund* yani göç geçmişi (arka planı) olan, göç kökenli olan anlamına karşılık gelmektedir. Üçüncü kuşak bireyler Almanya'da doğup büyüdüğü ve eğitim aldıkları için kendilerini göçmen olarak tanımlamamakta, hatta bazıları "göçmen kökenli birey" teriminden de rahatsız olduğunu belirtmektedirler. Bu nedenle ailede iki kuşak önce de olsa bir göç deneyimi olan bireyler bulunduğu için "göç kökenli birey" ifadesi tercih edilmektedir. Göçmenlik hali, üçüncü kuşağın kimliğinin bir bileşeni değildir. Ancak istatistiklerde ve literatürde grubun geneline işaret etmek için "göçmen" ve "göçmen kökenli" sözcükleri yer yer kullanılabilir.

Araştırmanın Öngörülen Katkıları

Araştırma, göç kökenli bireyleri, eylemleri toplumsal yapı tarafından belirlenen aynı zamanda da içinde eyledikleri toplumsal yapıyı dönüştüren özneler olarak ele almaktadır. Bu çalışma, göç kökenli bireylerden oluşan öznelerin de içinde yer aldığı iktidar ilişkilerinin kamusal alan ve özel alandaki farklı görünümünü açığa çıkarmaya katkıda bulunabilecektir. Çalışmanın yerli toplum, ev sahibi toplumun kurumları ve göçmenler arasındaki iktidar ilişkilerinin niteliğini kamusal senaryolar aracılığıyla incelemesi göç ve gündelik yaşam literatürüne sağladığı önemli bir katkıdır.

Göçmenlerin gündelik yaşamlarında farklı iktidar odaklarıyla (eğitim, kamu hizmeti, çalışma hayatı ve siyasal katılım) kamusal alandaki ilişkilerinin ve özel alanda bunlara karşı geliştirdiği taktiklerin çeşitliliğinin ortaya konulması, göçmenlerin hangi alanlarda toplumsal yaşama daha fazla adapte olduklarını ve hangi alanlarda direnişin ön planda olduğunu ve bazen de nasıl her iki yanıtın iç içe geçtiğini analiz etmeye imkân tanıyacaktır. Bu analiz, Almanya'nın göçmenlere yönelik yürüttüğü sosyal politikalara göçmenlerin nasıl yanıt verdiklerini tespit etme fırsatı verecek ve Almanya'daki politikaların göçmenler tarafından değerlendirilmesini içine alacaktır.

Göçmenlerin sosyal politikalara ve hâkim kültüre özel alanda geliştirdikleri enformel ve dolayimli stratejiler, Federal Almanya'nın göçmenlerin farklılığını nasıl yönettiği, hangi alanlarda entegrasyon⁵, hangi alanlarda asimilasyon yanlısı ve müdahaleci politikalar yürüttüğünü, buna karşın hangi alanlarda göçmenleri otonom bıraktığını saptamaya olanak tanıyacak, göç ve entegrasyon politikalarının bir değerlendirmesini sunacaktır. Fakat çalışmanın sağlayacağı düşünülen asıl katkı devletin göç ve entegrasyon politikalarının serimlenmesi değildir. Bu sadece göç kökenli bireylerin nasıl bir toplumsal yapı içinde eylediklerini ve göçmenlerin hâkim kültür, normlar ve politikalara nasıl yaklaştığını anlamamıza olanak tanıyacaktır.

⁵ Kavramın tanımı için bkz. "Farklılıkların Yönetimi" başlığı, "Entegrasyon" alt başlığı.

Resmi tarih, göçmenlerin uyum sorunlarını yukarıdan aşağı bir bakışla ele alırken göçmen grupları homojen bir kitle olarak görmekte ve alt sınıflardaki değişimi, çeşitliliği resmetmekten uzak bir perspektif sunmaktadır. Bu çalışma ise göç kökenli bireylerin deneyimlerine odaklanmak suretiyle bireylerin toplumsal tarihlerini görünür kılmaya katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın Tasarımı

Çalışma sekiz bölümden ve sonuç bölümünden meydana gelmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde göç ve gündelik yaşam araştırmalarında kullanılabilecek teorik ve metodolojik bir çerçeve sunulmuştur. Teorik çerçeve kısmında göç çalışmalarında yapı- fail ilişkisi, İngiliz Marksist Tarihçiler ve Maduniyet Okulu'nun 'aşağıdan tarih' perspektifi tartışılmıştır. Sonrasında gündelik yaşam tarihinin anlam ve önemine değinilmiş, iktidar kavramı ve iktidara karşı gündelik direniş biçimlerinin hangi şekillerde ortaya çıkabileceği tartışılmıştır. Gündelik direniş biçimleri başlığı altında Scott ve de Certeau'nun direnişi nasıl anlamlandırdığına yakından bakılmış ve direniş literatürüne dayanarak bu iki yazarın yaklaşımları karşılaştırılmıştır. Akabinde ise çalışmanın saha kısmında elde edilen verilerin yorumlanmasında referans alınan "kamusal senaryo" ve "gizli senaryo" kavramları açıklanmıştır. Yöntem başlığında ise çalışmada veri toplama yöntemi olarak kullanılan derinlemesine görüşme yöntemi tartışılmış ve örneklem başlığında örneklemin seçildiği sahaya ve katılımcılara ilişkin demografik bilgiler paylaşılmıştır.

İkinci bölümde, göç çalışmalarında kullanılan temel kavramlara kısaca göz gezdirdikten sonra Almanya'ya göçün tarihsel evreler ve altmış yıllık göç hikayesinde Almanya'nın göçmenler için kullandığı kavramlar mercek altına alınmıştır. Göç ve entegrasyon politikalarını göç mevzuatından bağımsız olarak değerlendirmek mümkün olmayacağından geçmişten bugüne anahatlarıyla göç ve göçmen politikalarının hukuki düzenlemelere nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Akabinde yer yer göç alan diğer ülkelerle karşılaştırılmak suretiyle Almanya'daki göçmen hakları ve yurttaşlık politikaları irdelenmiştir. Göç kökenli bireylerin gündelik yaşamlarını devlet politikalarından başka siyasi partilerin yaklaşımı ve toplumun yaklaşımı da etkilediğinden bu iki aktörün göçmenlere yaklaşımına değinilmiştir. Bir sonraki

başlıkta ise dünya üzerinde en fazla örneklerini gördüğümüz göçmen politikaları olan asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürlülük politikaları konu edilmiştir. 1980’li yıllardan bu yana Almanya’nın göçmenlerin uyumuna yönelik politikaları entegrasyon politikaları adı altında ele alınmıştır. Bu sebeple entegrasyon politikalarına çalışmada daha fazla yer verilmiştir. Böylece göç kökenli bireylerin gündelik yaşamını etkileyen siyasi yapıları daha fazla tanıma imkânı doğmaktadır. Almanya’daki entegrasyon politikaları bağlamında çokça tartışılan paralel toplum ve hâkim kültür kavramlarına da kısaca yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm itibarıyla alan araştırmasında üretilen veriler analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde öncelikle Almanya’daki eğitim politikaları ve göç kökenli öğrencilerin eğitim yaşamında karşılaştıkları sorunlarla ilgili literatür taraması yer almaktadır. Üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin gündelik yaşamda tanık olduğu iktidar ilişkilerine karşı kamusal alan ve özel alanda nasıl bir yanıt ürettiğini ortaya koymak üzere eğitim hayatındaki kamusal senaryolar, taktikler ve gizli senaryolar tahlil edilmiştir. Aynı yaklaşım araştırmanın dördüncü bölümünü oluşturan çalışma hayatı, beşinci bölümünü oluşturan kamu kurumları ve altıncı bölümünü oluşturan siyasal katılım ve siyasal iktidara yaklaşım başlıklarında da sürdürülmüştür. Altıncı bölümde farklı olarak siyasal iktidarla gündelik karşılaşmalardan söz edemediğimiz için taktiklerin varlığından da bahsedememekteyiz. Dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci bölümlerde de ilgili literatürün tartışılması analizin hemen evvelinde olmuştur. Yedinci bölümde üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin toplumsal hareketliliği, özel alan ve kamusal alan arasında yer değiştiren dini pratikleri, kültürel pratikleri, yeme-içme pratikleri ele alınmış ve bu kuşağa özgü kimliklenme biçimlerine ve kültürel farklılıkların nasıl idare edildiğine odaklanılmıştır. Akabinde ise üçüncü kuşağın Türkiye kökenli sosyal çevresiyle ilişkileri ve bu çevrede toplumsal denetimin hangi şekillerde, hangi aktörler aracılığıyla ortaya çıktığı ve ne tür mekanizmalara büründüğü ortaya konulmuştur. Bir sonraki başlıkta göç kökenli bireylerin Alman çevreleriyle kurduğu ilişkiler ve bu çevrenin dışında çoğunluk toplumuna karşı gizli senaryolardaki dil pratikleri analiz edilmiştir. Devamında üçüncü kuşak Türkiye

kökenli bireylerin toplumsal cinsiyet bağlamında Alman toplumundaki kadın- erkek ilişkilerinden nasıl etkilendiği ve evlenme- boşanma pratikleri incelenmiştir.

Sekizinci bölümde üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin önceki bölümlerde detaylı olarak irdelenen adaptasyon ve direniş biçimlerine ilişkin tipolojiler oluşturulmuştur. Çalışmanın son bölümü sonuç bölümüdür.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ KONUSUNA FARKLI BİR YAKLAŞIM İÇİN YENİ TEORİK VE METODOLOJİK ÇERÇEVELER

1.1. Teorik Çerçeve: Sosyal Teori ve Gündelik Yaşam Tarihi Işığında Göçü Anlamak

Almanya'daki üçüncü kuşak⁶ Türkiye kökenli bireylerin gündelik deneyimlerini, göç kökenli bireylerin fail olarak toplumsal yapı içerisinde nasıl eylemde bulunduklarını ve eylemlerinin kaynağını anlayabilme ve yorumlama noktasında kılavuzluk etmesi bakımından yapı- fail ilişkisine ve habitus kavramına değinilecektir. Akabinde ise araştırma birimi olarak bireyden ve onun deneyimlerinden yola çıkarak makro yapı ve süreçlerin ötesine geçebilmeyi mümkün kılan aşağıdan tarih ve gündelik yaşam tarihi ile ilgili çalışmalara odaklanılacaktır. Scott ve de Certeau'nun önemli katkılar sunduğu 'gündelik direniş' kavramı ele alınarak bu iki yazarın mikro direnişlere nasıl bir izahat getirdiği kısaca tartışılacak, Scott'ın analiz bağlamında yol gösterici olan 'kamusal senaryo' ve 'gizli senaryo' kavramları açıklanacaktır.

Göç Çalışmalarında Yapı- Fail İlişkisi

Sosyal teori bağlamında bireylerin gündelik yaşamdaki eylemlerinin kaynağı hep sorgulanagelmiştir. Peki bireylerin toplumsal yapı karşısında bazen direnmesine bazen de uyum sağlamasına olanak sağlayan eylem ve davranışlarının kaynağı nedir? Bireylerin eylem ve hareketlerinin kaynağı yapısalcı teorisyenler tarafından toplumsal yapı olarak açıklanmış ve faillerin eylemlerine belirlenimci bir perspektifle izahat getirilmiştir. Çalışma bağlamında önem arz eden soru yapı- fail ilişkisinin göç

⁶ Literatürde kuşak kavramının genetik, pedagojik ve toplumsal tarih bağlamında olmak üzere üç bağlamda kullanıldığı dikkat çekmektedir. İlk olarak kavram günlük yaşamda ve aile araştırmalarında soy dizilişini ayırt etmek için kullanılmaktadır ve bu genetik bir kuşak kavramına karşılık gelmektedir. İkinci olarak kavram, önceki kuşakların sonraki kuşaklara norm, bilgi ve becerilerini aktarması anlamında yetiştirme ilişkisi ile bağlantılı pedagojik ve antropolojik bir kategori olarak işlev göstermektedir. Üçüncü ve son olarak da; tarihsel bir mekanda ortak yaşamları, ortak inşa edilen deneyimleri ve ortak eylem talepleriyle karakterize edilen kolektif tarihi ve toplumsal gruplaşmaları ayırt etmek için kullanılmaktadır (Liebau, 1997b: 20'den akt. Höpflinger, 1999: 13).

çalışmalarında göçmenlerin eylemlerine nasıl bir açıklama getirdiğidir. Bakewell (2015), yapı ve fail sorununun tutarlı bir göç kuramı oluşturulmasının önünde büyük bir engel teşkil ettiğini ve Giddens'in ortaya koyduğu yapı- fail ilişkisinin göç çalışmaları açısından yeterli düzeyde bir açıklama sunmaktan uzak olduğunu savunmaktadır. Anlamları çeşitlilik gösteren toplumsal yapı kavramı *“tekerrür eden bir sosyal davranış modeline ya da daha belirgin biçimde sosyal bir sistemin ya da toplumun farklı unsurları arasındaki düzenli ilişkilere referansta bulunan bir terim”* olarak tanımlanmasının yanısıra (Scott ve Marshall, 2014: 737), *“sosyal olgular arasında gözlemlenebilen kanun benzeri düzenlilikler”*, *“toplumsal statülerin etrafında örülen insan ilişkileri sistemi”* ve *“davranışları inşa eden kural ve kaynaklar”* olarak da tanımlanmaktadır (Porpora, 1989: 195). Fail ise, yapıya etki etme potansiyeline sahip olan ve aynı zamanda davranışları bu yapı tarafından şekillenen bireyler olarak anlaşılmaktadır:

“Fail olmak bir dereceye kadar kişinin içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler üzerinde kontrol sahibi olabilmesi ve bu sosyal ilişkileri bir dereceye kadar dönüştürme yeteneğine sahip olması anlamına gelmektedir” (Sewell, 1992: 20).

Yapılaşma⁷ kuramının en fazla eleştirisi aldığı konu ise deneysel araştırmaya uygulanamamasıdır (Gregson, 1989'dan akt. Bakewell, 2015: 206). Goss ve Lindquist'e göre göç çalışmalarında yapılaşmayı incelerken iki düzeyde araştırmayı yürütmek gerekmektedir: bireylerin stratejik hareketlerini incelemek ve kaynak dağılımını, kuralların işleyişini kurumsal düzeyde incelemek (Goss ve Lindquist, 1995: 331). Bireylerin stratejik hareketlerini anlamada gündelik yaşam deneyimleriyle ilgili gözlem veya görüşme yoluyla elde edilen birincil veriler önemli bir kaynak sağlarken, bu stratejik hareketlerin bağlamının anlaşılabilmesi için bireyin gündelik yaşamını etkileyen kurumların, hem bu kurumlara özgü normların hem de yasal normların birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu şekilde yapılan bir araştırma, bireyin içinde bulunduğu toplumsal yapıyı nasıl ve ne derece dönüştürebildiğini tartışma imkânı sunacaktır. Göçmenler özelinde düşünmek gerekirse;

⁷ “ ‘Yapılaşma’ terimi toplumsal ilişkilerin belirli zamanlar ve mekanlarda yapının ikiliği temelinde yeniden üretilmesi” anlamına gelir (Cohen, 2013: 333).

“ ‘Menşe’ topluluğun toplumsal ve kültürel yapıları, toplumsal kimlikleri, yükümlülükleri, ağları ve bunlar içindeki toplumsal değişimler, ulusaşırı insanların göç ettiği, yaşamlarıyla ilgili kararlar aldığı, uyum sağladığı ve/veya direndiği yaşam alanlarını belirlemede ve kısıtlamada küresel ve metropolitan yapısal güçler kadar etkilidir” (Conway, 2007: 424).

Dolayısıyla göçmenlerin açık veya gizli direniş sergiledikleri, aynı zamanda kendi kimlikleriyle adapte oldukları yaşam alanlarını kavrayabilmek için yalnızca küresel gelişmelerin onları nasıl etkilediğini ve göçmen olarak içinde yaşadıkları toplumun sosyal ve kültürel yapılarını incelemek, köken ülkenin sosyal ve kültürel yapılarını incelemeksizin derinlikli bir bakış açısı kazandırmayacaktır. Bu ise sadece göçmen ağlarını incelemekle kalmayıp, resmi ve gayri resmi kuruluşları ve bunların etkileşimini değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır (Bakewell, 2015: 206). Yapının kapsamının bu denli geniş ele alınması analizi zorlaştırırsa da çalışmada toplumsal yapıların işleyişine (orijin devletin ve göçmenleri kabul eden devletin resmi ve gayri resmî kurumları ve bunların etkileşimi dahil olmak üzere) ve bireylerin deneyimlerine yer vermek zorunluluk arz etmektedir. Bakewell’e göre yapı metaforunun ülkeler, kültürel normlar gibi toplumsal yapıların değişmez ve faillerin eylemlerinin etkide bulunmadığı sabiteler olarak anlaşılması sorunludur (Bakewell, 2015: 198). Bakewell’in dikkat çektiği bu sorun yapının ikili doğasının anlaşılmasından ileri gelmektedir. Giddens’a göre yapının ikiliği;

“toplumsal hayatın toplumsal pratikler içinde inşa edilen temel tekrara dayalılığına [işaret eder]. Yapı pratiklerin yeniden- üretiminin hem aracı hem de sonucudur. Yapı aynı anda hem toplumsal pratiklerin... inşasında yer alır hem de bu inşa anlarında ‘var olur’”(Giddens, 1979’dan akt. Cohen, 2013: 334).

‘Yapının ikiliği’ çerçevesinde toplumsal yapı salt aktörlerin eylemlerini belirleyen sınırlar ve kurallar bütünü olarak değil, aynı zamanda bireylerin eylemlerine imkân tanıyan ve bireylerin eylemleriyle dönüşümüne katkıda bulunduğu kural ve kaynaklardır (Özdemir, 2011). Yapı kavramı her ne kadar insan etkileşimlerini dışlamasa da bunların zaman içinde nasıl değiştiğine de bir izahat getirememektedir (Sewell, 1992: 2-3). Yapı ve fail ilişkisi toplumsal değişimin nasıl ve ne şekilde mümkün olduğunu açıklama noktasında yetersizdir. Archer yapılaşma teorisiyle ilgili iki tür probleme dikkat çekmektedir: fail bu kuramda sürekli dönüştürücü olma potansiyeline sahiptir ki failler bazen değişim yaratmak bazen de mevcut durumu

idame ettirmek gibi farklı şekillerde davranabilirler (Archer, 2010: 247). Diğer bir problem ise yapı ve failin birbirinden ayırlamadığı durumda bunları açıklamanın imkânsız olabileceğidir (Bakewell, 2015: 200).

Bourdieu'nün bir toplumsal grup içinde yer alan bireylerin davranışlarını açıklarken *yapı*dan başka bir kavram arayışında olmasında ve yapı kavramına karşı alternatif olarak 'habitus' kavramını önermesinde bir Cezayir köyünde yapmış olduğu alan araştırmasının etkisi olmuştur. Yaptığı araştırmada Kabili toplumunda toplumsal dayanışmanın belirli kural ve düzenlemelerden çok duyguya ve şerefe dayalı toplumsal düzenlemelere dayandığı sonucuna varmıştır (Swartz, 2018: 141). Bourdieu'ye göre;

“...tercihler, içinde meydana geldikleri nesnel yapılardan ya da topluma hâkim olan aşkın kurallardan, normlardan, örüntülerden ve kısıtlamalardan dolaysız bir biçimde doğmaz; zaman ve mekân içinde eylemde bulunmaktan doğan belirsizlikleri ve muğlaklıkları cisimleştiren pratik yatkınlıklardan doğar” (Swartz, 2018: 143).

Bourdieu'nün *pratik yatkınlıklar* ifadesi ile işaret ettiği kavram zaman içerisinde geliştirdiği birden fazla tanıma sahip olan 'habitus'tur. Habitus onun için eylemlerin kaynağını açıklamaya yarayan bir kavramdır denilebilir. Diğer taraftan önceki deneyimler de habitusun inşasında önemli yer tutmaktadır. Bourdieu bu kavramı ilk kez şöyle tanımlamıştır:

“Geçmiş deneyimleri bütünleştirerek, her an bir algılar, beğeniler, eylemler matrisi işlevi gören ve şemaların analogik biçimde aktarılmasıyla, benzer sorunların çözümüne imkân vererek sonsuz çeşitlilikteki görevin yerine getirilmesini mümkün kılan, kalıcı bir yatkınlıklar sistemi” (Bourdieu, 1971: 83'ten akt. Swartz, 2018: 144).

Habitus tanımında merkezi yere sahip olan *yatkınlık* kelimesi ise;

“öncelikle, düzenleyici bir eylemin sonucunu ifade eder, yapı gibi kelimelerin anlamına yakın bir anlamı vardır. İkincisi, bir var olma tarzı, alışılmış bir hal (özellikle beden için) ve bir önyatkınlık, eğilim, temayül, meyil demektir” (Bourdieu, 1977: 214'ten akt. Swartz, 2018: 147).

Bu tanımlara göre habitus bir nevi yapı gibi işlev göstermektedir, diğer taraftan bir var olma tarzı olarak bireye görece özerk bir alan sunmaktadır. Thompson'ın sınıf deneyiminin kolektif karakterini vurgulamasına benzer bir biçimde Bourdieu de

bireylerin sosyalleşme deneyimlerinin biricik olduğuna değinmek suretiyle habitusun kolektif bir temeli olduğunu öne sürmektedir (bkz. Kaye, 2009, Swartz, 2018: 150).

“Habituslar ayrı ve ayrıştırıcı pratikler doğurur- bir işçinin yediği şey, özellikle de yeme biçimi, yaptığı spor ve yapma biçimi, siyasal kanaatleri ve bu kanaatleri ifade etme biçimi sanayici patronun bunlara tekabül eden tüketimleri ve etkinliklerinden sistematik olarak farklıdır; ancak bunlar, aynı zamanda sınıflandırıcı şemalardır, farklı sınıflandırma ilkeleri, farklı görü ve ayırım ilkeleri, farklı zevklerdir” (Bourdieu, 2006:21).

Habituslar bireylerin kendi konumları açısından gündelik yaşamda karşılaştığı olayları ve davranış şekillerini belli şekillerde sınıflandırmalarına olanak sağlamaktadırlar. İyi- kötü, normal- anormal, olağan- tuhaf şeklindeki yaklaşımlar aslında hep habitus üzerinden şekillenmektedir. Habitus farklı toplumsal sınıflara ya da statü gruplarına mensup insanların gündelik yaşamda yeme- içme adabından eğlenme biçimlerine uzanan eylemlerinin neden birbirinden farklı olduğunu bize açıklar. Örneğin golf sporu daha ziyade üst sınıfın boş zamanını değerlendirmek için tercih ettiği bir spordur, bu tercihle aslında üst sınıfa mensup birey kendini böylece diğerlerinden ayıştırmış olur. Bu çalışmada Almanya’daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin gündelik yaşamını inşa eden siyasal kanaatlerden kültürel etkinliklere dek pek çok konu irdelenirken ‘habitus’ kavramı önemli bir referans noktasını oluşturacaktır. Habitusun karakteri ile ilgili hatırdaki tutulması gereken bir husus da kuşaktan kuşağa aktarılabilmesidir (Swartz, 2018: 149). Yine de her bireyin sosyalleşme deneyiminin biricik olması ve sonraki nesillerin kendi öncüllerine göre farklı sosyal çevrelere ve farklı deneyimlere sahip olması dolayısıyla habitusun kuşaktan kuşağa değişmeden kaldığını iddia etmek mümkün değildir. Kısaca özetlemek gerekirse *habitus* bireyler için gündelik yaşamda bazen uyarlanma ve bazen karşı koyma yönünde geliştirdikleri taktik ve stratejileri ortaya koyarken başvurdukları bir *toolbox* (alet çantası) işlevi görür. Habitus kavramıyla Bourdieu’nün amaçladığı şey aslında yapıdan ziyade faili ön plana çıkarmaktır.

Göç çalışmalarında göçmenin, toplumsal yapıyı dönüştürme noktasında potansiyellere sahip olan bir fail olarak ele alınması -özellikle Almanya özelinde düşünürsek- çok geç olmuştur. Halbuki göçmenin göç etme kararını vermesi, göçü deneyimlemesi ve yeni bir toplumda hayatına devam etmesi aktif bir özne olarak var

olduğunu göstermektedir. Türkiye kökenlilerin Almanya'ya göçü sonrasında Almanya'da ortaya çıkan etnik işletmeler göçmenlerin toplumsal yapıyı ekonomik bakımdan nasıl dönüştürdüklerine açık bir örnektir. Göçmenler gönderdikleri havaleler kanalıyla köken ülkenin ekonomisine katkı sunarak toplumsal yapısını da etkileyebilmektedirler. Toplumsal fail olarak göçmenlerin yapıyı nasıl etkilediklerini kavrayabilmek için toplumdaki iktidar ilişkilerinin nasıl şekillendiğini incelemek kaçınılmazdır. Göçmenlerin toplumsal yapıya adapte oldukları ve direndikleri alanları saptayabilmek için gizli direnişi ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalar yapmak gerekmektedir.

‘Aşağıdan Tarih’

Tarihsel bir sosyal bilimler anlayışını yerleştirme noktasında resmi tarih yazımından farklı olarak makro siyasi süreçlerden ve aktörlerden başka “sıradan ve gündelik” olana ve sıradan insanın⁸ küçük hikayelerine (*microstoria*⁹) odaklanan ekoller içerisinde Annales Okulu, Maduniyet Okulu ve İngiliz Marksist Tarihçiler önemli bir yer işgal etmektedir. Gündelik yaşamın ve yaşam kiplerinin yeniden inşasına odaklanan, yani ‘küçük birimlere’ odaklanan tarih anlayışı *mikro tarih* (microhistory) olarak kavramsallaştırılmaktadır (Lüdtke, 1995: 14).

Maduniyet Okulu, Hindistan bağımsızlık hareketinin üst sınıf seçkinlerce oluşturulduğu şeklindeki yorumlara bir tepki olarak doğmuştur. Maduniyet tarihçileri bu anlamda resmi tarih yazımına muhalefet ederek bağımsızlığın gerçekleşmesine halkın katkısını ve halkın farklı biçimlerde İngiltere yönetimine karşı direnişini ön plana çıkarmışlardır. Bu anlamda Maduniyet Okulu, resmi tarih yazımını, sömürgeciliği ve onun murisi olan ulus devlet milliyetçiliğini sorgulayarak bir

⁸ Sıradan insan Almanca'da “gemeine Mann” olarak ifade edilmektedir. “Gemein” sözcüğü Beluka Online sözlüğünde sıradan, olağan gibi kavramların yanı sıra bayağı, düzensiz gibi anlamlar da taşımaktadır (Beluka Sözlük). Sıradan insan ifadesiyle kastedilen hâkim sınıf içinde yer almayan, siyasi karar alımından dışlanmış insanlar, yani Chatterjee'nin “halk siyaseti”ni açıklarken kastettiği insan gruplarıdır, halktır.

⁹ Iggers (2011) mikro tarihin bir parçası olan mikro anlatıları ifade etmek için *microstoria* kavramını kullanır. ‘Mikro anlatı’, ‘küçük anlatı’ ve ‘küçük hikâye’ ifadeleri aynı anlama gelmektedir ve çalışmada dönüşümlü olarak kullanılacaktır.

“aşağıdan tarih yazımı” örneği sunmuştur. Maduniyet Okulu üyelerinden Chatterjee (2006 : 21- 22) bireylerin gündelik yaşamda üretmiş olduğu strateji ve taktikler için “halk siyaseti” kavramını önermekte, halk siyasetinin aktörü olarak “*modern kapitalist demokrasinin kurumlarının evrim tarihi içinde doğrudan katılımcı olarak yer almayan kesimleri*” kastettiğine ve bu kavramla kabaca “*insanlığın dörtte üçünden fazlasının siyasi hayatından*” söz ettiğine dikkat çekmektedir. ‘Halk’ kavramı liberal bir demokraside siyasi karar alımından dışlanmış, yani kendi kaderini tayin etme noktasında söz hakkı olmayan insan gruplarına gönderme yapmakta ve dünya genelinde bu insan grupları muazzam bir çoğunluğa karşılık gelmektedir. Maduniyet Okulu yazarlarından Spivak’ın ‘halk’ kavramını ‘madun sınıf’la eş anlamda kullandığı görülmektedir. Madun sınıf doğası gereği homojen olmayıp, farklı bağlamlarda, özellikle toplumsal gelişmişlik düzeyi farklılık gösteren toplumlarda değişen bir niteliğe sahiptir. Aynı kişi veya sınıflar bir toplumda hâkim sınıfı oluştururken bir başka toplumda ast sınıf olarak var olabilir (Guha, 1996: 8’den akt. Spivak,2016: 50).

Türkiye’de maduniyet kavramını bilimsel bir çalışma kapsamında ilk kez ele alan Necmi Erdoğan, kendi deyimiyle *Osmanlı toplumsal formasyonunda* devlet ve madun ilişkisini, madun sınıfların yasalar karşısında geliştirdikleri -De Certeau’nun *popular metis* adını verdiği- bir dizi taktik üzerinden ele almıştır. Bu çalışmada madun kesimlerden “*devlet iktidarı karşısında “ne başkaldıran ve ne de boyun eğenler” ... iktidarın dayattığı koda uyarken, aynı zamanda onu çiğneyenler*” olarak söz etmektedir (Erdoğan, 1999/ 2000: 8- 10).

‘*Aşağıdan tarih*’ perspektifini yerleştirmeye çalışan İngiliz Marksist Tarihçilerden¹⁰ (İMT) Thompson, Marx’ın ortaya koyduğu ‘alt sınıf’ ve ‘üst sınıf’ ayrımını aşmaya çalışırken ekonomik olanın tek başına bir belirleyen olmadığını, sosyal ve kültürel faktörlerin de gündelik yaşamı inşa eden öğeler arasında olduğunu vurgulamaktadır. Ne var ki İMT iktisadi determinizmden uzak bir tarih yazımı

¹⁰ Kaye’e (2009) göre Maurice Dobb, Rodney Hilton, Christopher Hill, Eric Hobsbawm ve Edward Palmer Thompson’dan oluşan İngiliz Marksist Tarihçiler (İMT) kuramsal bir geleneği simgelemektedir. Bu tarihçiler “aşağı sınıfların” deneyim, eylem ve mücadelelerini merkeze alarak “iktisadi determinizmden uzak bir Marksist tarih yazımı” geliştirmek için çaba sarf etmişlerdir (Kaye, 2009: 31- 33).

geliştirmeye çalışsa da her tür determinizmi reddetmemektedir (Kaye,2009 :31). Thompson’a göre üretim ilişkileri tarafından belirlenen sınıf deneyimi gelenek, değerler sistemi, fikir ve kurumsal biçimlerle yani kültürel öğelerle kendini görünür kılmaktadır. Sınıf bilinci ise statik olmayan bir doğaya sahiptir ve benzer deneyimlerin bir kanunu yoktur (Thompson, 1977: 9’dan akt. Kaye, 2009: 230). Yani sıradan insanın gündelik deneyimlerinde, toplumsal yapılara adapte olması veya bunlar karşısında direnmesinde kültür, gelenek ve din de ekonomik koşullar gibi önemli rol oynamaktadır. Eylemleri bu koşullardan etkilenen sıradan insan, toplumsal tarihin biricik öznesidir. ‘Çoğunluğun’ tarihini oluşturan ise ‘avam’ın irrasyonel davranışları değil, tecrübeyle edindikleri kendi rasyonellikleridir ve onlar bunun ışığında yürümektedirler (Lüdtke, 1995: 22). Sıradan insanlar eylem ve davranışlarında salt rasyonel davranan akılcı ve pragmatist varlıklar değildir, aynı zamanda değerler dünyası, inanç ve kültürün de özne olan aktörün davranış biçimlerinde belirleyici olduğu unutulmamalıdır. Gündelik deneyimler ise sadece direnme şeklinde ortaya çıkmamaktır.

“‘Uyumlar’, insanlar üretim ilişkilerini yaşarken var olan ‘gerekli’ kurallara, beklentilere ve değerlere gönderme yapar. İnsanlar sürekli olarak ayaklanamazlar. Eğer hayatta kalmak istiyorlarsa, bir noktaya kadar var olana uyum sağlamak zorundadırlar” (Kaye, 2009: 264).

Thompson “İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu” adlı yapıtında İngiliz işçilerin baskı ve sömürüyü nasıl deneyimlediğini ortaya koyarken işçilerin bireysel deneyimlerine dayanmış, “kolektif deneyimlerin bireysel kimliklere” büründüğünü göstermiştir (Kaye, 2009: 238). Toplumsal sınıfların deneyimlerinin kolektif niteliği ise bu sınıfların kendi içerisinde homojen olduğu anlamına gelmez. Madun kesimler kendi içerisinde dağınık bir yapı arz edebilirler, bu yönüyle heterojendirler.

Gündelik Yaşam Tarihi

Resmi tarih yazımı dışında toplumsal bir tarih yazım geleneği oluştururken tarihçiler ve sosyal bilimciler dikkatlerini sıradan insanın yani tarihte genellikle anonim kalan ve ismi olmayan çoğunlukların gündelik deneyimlerine; iş hayatı, iş hayatı dışındaki yaşamı, konutu- evsizliği, kıyafeti- çıplaklığı, yeme alışkanlığı- açlığı,

sevgisi- nefreti, kavgası- işbirliği, hatıraları, düşmanlığı ve geleceğe dair taşıdığı umutlarına yönelmekte ve onların yaşamlarını ve hayatta kalma yollarını anlamaya çalışmaktadırlar (Lüdtke, 1995: 3-4). Sıradan insanın çalışma hayatından özel hayatına uzanan gündelik deneyimleri resmi tarih yazımının dikkate almadığı, toplumsal değişim bağlamında itici bir güç olarak ele almadığı aynı zamanda makro düzeydeki toplumsal süreçleri açıklama gücüne sahip olmayan bir araştırma birimi olarak görülmektedir. Gündelik hayat sosyolojisinin önemli isimlerinden Lefebvre gündelik hayata yönelik araştırma sorunsalını şu iki soruyla özetlemektedir:

“a) Gündeliklik tanımlanabilir mi? İronik bir bakış açısına, kısmi bir düzeyin ya da parçanın saptanmasına düşmeden, çağdaş toplumu (modernliği) bütünlüğü ve özüyle birlikte tanımlayacak bir incelemenin hareket noktası gündelik hayat olabilir mi?

b) Bu yoldan, toplumsal “gerçeklik” içindeki çelişkiler ve çatışmalar konusunda tutarlı (kendi kendisiyle çelişmeyen) bir teoriye, gerçek ve olanaklı bir kavrayışa ulaşılabilir mi?” (Lefebvre, 2016: 86).

Gündelik olanın günümüz toplumlarının incelenmesi noktasında bir başlangıç noktası olup olamayacağını sorgulayan Lefebvre, ikinci olarak gündelik olanın kendi içerisinde tutarlı bir toplumsal hakikat anlayışı ortaya koyup koyamayacağını mülahaza etmektedir. Gündelik hayatı kapitalizm, bürokrasi ve tüketim gibi makro yapıların izinin sürülebildiği bir alan olarak ele alan Lefebvre gündelik hayatın *üretici etkinlik* için bir zemin olup olmadığını irdelerken gündelik hayatı üstyapı tarafından belirlenen toplumsal yapıların zorunlu bir çıktısı olarak görmemekte ve gündelik hayatın nesne kategorilerinden oluşmadığını ileri sürmektedir. Ona göre gündelik hayat daha ziyade bir evre ve anlık kazanımlara ulaşmada bir “ara istasyon”dur, yani araç işlevini yerine getirmektedir.

“Gündelik hayat bir ilk anlam küresi, üretici (yaratıcı) etkinliğin yeni yaratımları olanaklı kılacak bir biçimde hazır tutulduğu bir zemin midir? Bu alan, bu zemin, ne felsefecilerin özneliği tarafından belirlenmiş (veya üstbelirlenmiş) bir şey olarak, ne de kategoriler halinde (giyecekler, yiyecekler, mobilyalar, vs.) sınıflanmış nesnelerin nesnel (veya nesnel) betimlenmesi olarak özetlenebilir. Bunlardan daha öte ve daha başka bir şeydir o: Ne bir düşünüş yönüdür ne de bir engelleyici ya da durdurucudur; aynı anda hem bir alan hem de bir ara istasyondur, bir aşamadır ve bir atlama tahtasıdır, anlardan (gereksinimler, iş, zevk; ürünler ve yapıtlar; edilgenlik ve yaratıcılık; araçlar ve amaçlar, vs.) oluşan bir andır, olanaklı olanı (olanaklar bütünü) gerçekleştirmek için kendisinden

yola çıkmanın kaçınılmaz olduğu diyalektik bir etkileşimdir” (Lefebvre, 2016: 24).

Gündelik hayatı önemli kılan unsurlardan biri de gündelik etkinliklerin “tekrara” dayalı oluşudur (bkz. Lefebvre, 2016, Lüdtke, 1995: 5). Toplumsal gruplar ve kurumlar için rutinlik istikrarın önkoşulu olarak “otoriteye itaat” şeklinde anlaşılmaktadır (Lüdtke, 1995). Gündelik olanın tekrara dayalılığı bireyler açısından bazen mevcut toplumsal koşullara kendilerini uyarlayabilecekleri ve bazen de direnebilecekleri bir alan sunar. Felsefe ve gündelik hayat bilgisinin karşılaşmasında Lefebvre’ye göre gündelik hayatın öznesi için iki opsiyon oluşmaktadır:

“Kişi kendisini (pratik enerjilerini, toplumsal varlık olarak her bireyin sahip olduğu enerjileri) ya mevcut ideolojileri, kurumları – devlet veya falanca kilise, şu ya da bu felsefi sistem veya şu ya da bu politik örgütlenme- güçlendirmekte kullanacak ve bu arada bu “üstyapılar”ın kurulmasına ve sürmesine zemin oluşturan gündeliği sağlamlaştıracak; ya da “hayatı değiştirmeye” çalışacaktır. ... Ya çeşitli “davalar”ın hizmetine girilecek, ya da gündelik hayatın mütevazı davasına yardım edilecektir” (Lefebvre, 2016: 26).

Bu seçeneklerden ilki bireylerin gündelik yaşam etkinlikleriyle üstyapıların oluşmasında ve varlığını sürdürerek pekişmesinde rol oynadığını fakat toplumsal değişimin bir parçası olmadıkları durumu anlatmakta ikincisi ise bireylerin kendi gündelik yaşam pratikleriyle toplumsal olanı değiştirmek ve dönüştürmek gayesinde olduğunu ima etmektedir.

Gündelik yaşam tarihine yapılan eleştirilerin gündelik yaşam tarihiyle ilgili önemli metinlerin ve yapıtların olmadığı düşüncesinden kaynaklandığı ve bu eleştirilerin daha ziyade klişelerden beslendiğini öne süren Lüdtke (1995: 11- 12), eleştirilerin gündelik yaşam tarihinin geçmişi romantize ettiği fikri çevresinde yoğunlaştığını ve resmi tarihçilerin gündelik yaşam tarihini ek bilgi, anekdot ve önemsiz şeylerden ibaret gördüğünü belirtmektedir. Yöneltilen diğer eleştiriler ise; mikro- tarihçilerin daha ziyade görece durağan kültürler üzerinde çalıştıkları ve hızlı değişen modern dünyaları inceleyemedikleri ve siyaseti ele almada da yetersiz olduklarıdır (Iggers, 2011: 116). Bu minvalde gündelik yaşam tarihi sınıf ve devlet gibi ‘büyük meseleleri’ görmezden gelmekle ve teori karşıtı olmakla yaftalanmaktadır. Buna karşın Lüdtke’nin (1995:15) altını çizdiği husus gündelik yaşam tarihinin analiz

ve yorumlamada sistematik olarak merkezsizleşmeyi talep ettiğidir. Gündelik yaşam tarihi toplumsal yapıyı etkileyen ilişkilerin yalnızca ekonomi temelli olmadığını, bireylerin davranışlarının da salt maliyet- fayda denkliğini gözetmekten ibaret olmadığını sınıf, kültür gibi sosyokültürel şartların da sıradan insanların eylemlerinde önemli bir faktör olduğunu açığa çıkarmaktadır.

Resmi tarihçilerin eleştirilerinin aksine gündelik yaşam tarihi salt bireysel olana, mikro tarihe odaklanmaz, çünkü nüfuz, statü, iktidar ve elitlerin – büyük insanların- ayrıcalıkları gibi bazı hususlar araştırmadan dışlanamaz (Lüdtke, 1995: 20). Gündelik yaşam tarihinin mikro-tarihle bağlantı kurduğu nokta “*kişisel olmayan toplumsal yapıların ve süreçlerin ötesine geçip, insanların somut yaşam deneyimlerine ulaşmak*”tır (Iggers, 2011: 116). Gündelik yaşam tarihinin de bu noktada yapmaya çalıştığı şey büyük anlatıları görmezden gelerek değil ama ötesine geçerek, yani makro yapıların ihmal ettiği, araştırma konusu yapmadığı “*küçük insanların*” gündelik deneyimlerine ilişkin bilgi elde etmektir. Medick “*küçük güzeldir*” derken anekdotlardan müteşekkil olan ve büyük bağlamlardan soyutlanmış bir tarih anlayışını savunmamakta, “*tarihin ilgisinin, yerleşik kurallara uymayan bireylerin yer alamayacağı “merkezi” kurumlardan kenarlara (“marjinlere”) kaydırılması*”nın gerekliliğini vurgulamaktadır (Medick, 1991’den akt. Iggers, 2011: 107). Bilhassa sıradan insanların gündelik yaşamında iktidar odaklarıyla doğrudan veya dolaylı ilişkileri büyük resme, makro siyasi ve toplumsal süreçlere bakmayı zorunlu kılmaktadır. Lüdtke, Almanya’daki tarihçilerin “nesnel” yaşam durumları ile “öznel” algılar arasındaki karşılıklı ilişkiyi ele alma noktasında mütereddit bir tavır sergilediklerinden bahsetmektedir (Lüdtke, 1995: 21). Halbuki Iggers’ın da savunduğu üzere büyük toplumsal dönüşümleri konu edinen “büyük anlatıların” ve bireylerin “küçük anlatıları”nın birbirini tamamlaması mümkün olmakla birlikte tarihçi bu iki analiz birimi arasındaki bağlantıları keşfetmekle yükümlüdür (Iggers, 2011:106).

1.1.1. Gündelik Direniş Biçimleri

Gündelik yaşamdaki görünür veya görünür olmayan iktidar ilişkilerini kavrama noktasında Foucault’nun iktidar yaklaşımı yol gösterici niteliktedir. Michel

Foucault'nun “*İktidarın olduğu her yerde direniş de vardır*” (Foucault, 1978: 95) sözü direniş kavramının iktidarın varlığını zorunlu kıldığına işaret eder. Yani direniş iktidara bir yanıt verme biçimidir. Dolayısıyla Foucault'nun bu ifadesi; direnişin, iktidar olgusuna içkin olduğunu ifade etmektedir ki bu, iktidar ve iktidara karşı direnişin birlikte ele alınmasını gerektirmektedir (Vinthagen ve Johansson, 2013: 3). Şüphesiz ki iktidardan maksat yalnızca yasama ve yürütme gücünü ifade eden siyasi iktidar yani yöneten seçkinlerin toplum üzerindeki iktidarı değildir. Foucault'ya göre iktidar toplum içerisindeki bütün toplumsal ilişkiler içinde; bütün düzeylerde, mücadele ve müzakerelerde ve değişen tahakküm ilişkilerinde var olmaktadır (Vinthagen ve Johansson, 2013: 2). “*İktidarın Mikrofiziği*” ile Foucault, iktidarın toplumun kılcal damarlarına nüfuz ettiğini, yani aşıkâr veya gizli iktidarın her yerdeliğini, gündelik ilişkilerde – mikro düzeydeki toplumsal ilişkilerde bile- ve kurumlar aracılığıyla- okul, hapishane¹¹, hastahane vb.- varlığını yeniden ürettiğini ileri sürmektedir (Foucault, 1978). İktidar bu bağlamda eğitim hayatında okul müdürleri ve öğretmenlerde, kamu hizmeti veren kurumlarda memurlarda, yerel yöneticilerde, iş yerinde ise patrona tecessüm eder. Bununla birlikte Foucault iktidar kavramının muhakkak siyasi ve ekonomik yapıları gerekli kılmadığını, iktidar ilişkilerinin kurumsal bir kimliğe sahip olmadığını, iktidar kavramının bireysel ilişkilere de içkin ve dolayısıyla gündelik hayatın bir parçası olduğunu savunur. Foucault'nun iktidar ve iktidara tabi olma bağlamında derinlemesine ele aldığı panopticum modeli, hapishanelerin suç işleyen bireyler karşısında denetim ve gözetleme işlevini ön plana çıkarmaktadır. Öyle ki hapishaneler mahkûmu dışlıyor görünürken bile aslında onu yeniden ele almakta, yani toplum, dışarıda bırakmak istediğini dahi kaybetmeyi göze almamaktadır (Foucault, 1992: 385). Günümüzde disiplini üreten toplumsal mekanizmaların ve kurumların da yaptığı aslında farklı değildir. Eğitim hayatında disiplin suçu işleyen öğrenciye verilen disiplin cezası, çalışma hayatında bir işçinin yasa ve yönetmeliklere aykırı bir eylemde bulunduğu idari bir müeyyideye tabi kılınması aslında kurumların bireyleri dışarıda tutmak yerine

¹¹ Foucault, *Hapishane'nin Doğuşu* 'nda Jeremy Bentham'ın tasarlamış olduğu Panopticum- hapishane inşa modelini- referans alarak cezaevindeki bir kuleden hapishane görevlilerinin mahkumları her an gözetleyebildikleri, mahkumların ise bu gözetlemenin farkında olmadıkları bir durumu tartışmaktadır. Panopticum'un yarattığı etki gözetim altında tutmanın sürekliliğini sağlamaktır (Foucault, 2013: 297).

öyle veya böyle sistem içerisinde tutmaya çalışması buna benzer örneklerdir. Foucault'nun dikkat çektiği nokta aslında bütün bir toplumun “hapishane takımadasında” yaşıyor olduğu, dolayısıyla panopticum modelinin, cezalandırma usullerinin toplumsal bünyeye de – okul, işyeri, dernek, hastane, manastır ve askeriye gibi kurumlara- sirayet ettiğidir (Foucault, 1992: 382). Bu kurumlar süreklilik özelliği göstermekte ve birbiriyle hiyerarşik bir düzlemde var olmakta, bireyler bir kurumdan diğerine yönlendirilirken aslında suçu ve suçluyu bu mekanizmalar, özellikle de giderek artan baskı ve gözetim doğurmaktadır (Foucault, 1992: 385- 386). İktidar ilişkilerini irdelerken Foucault'nun “beden siyaseti” kavramsallaştırmasını gözden kaçırmamak gerekir. Bedenin nasıl siyasal bir alanın parçası haline getirildiğini şöyle anlatır:

“...beden aynı zamanda siyasal bir alanın içine de doğrudan dalmış durumdadır; iktidar ilişkileri onun üzerinde doğrudan bir müdahale meydana getirmektedirler; onu kuşatmakta, damgalamakta, terbiye etmekte, ona azap çekirtmekte, onu işe koşmakta, törenlere zorlamakta, ondan işaretler talep etmektedir” (Foucault, 1992: 31).

Resmi bayramlar, kurumsal düzenlemeler, iş hayatı, kamusal alan ve hatta bireysel ilişkiler bile beden üzerinde törenler yoluyla iktidar kurar. Bedenin hakimiyet ilişkilerinin konusu olmasında üretim gücü olması ve dolayısıyla tabiiyet ilişkilerinin içerisine yerleştirilebilir olması önemli rol oynamaktadır. Aynı zamanda istenen “hem üretken ... hem de tabi kılınmış beden” olmasıdır (Foucault, 1992: 31). Yazar “Hapishanenin Doğuşu” adlı çalışmasında beden siyasetini açıklarken 17. ve 18. yüzyıldan örnekler verse de metnin ana fikri, farklı toplumsal bağlarda tarihsel süreç içinde baskının şekli, şiddeti ve içeriği değişse de bedenin tabi kılınmasının şu veya bu şekilde hüküm sürmekte olduğudur. Bu bağlamda 18. yüzyıldaki asker profilinden yola çıkarak bedenin nasıl biçimlendirildiğine ve terbiye edildiğine işaret etmektedir:

“Klasik dönem boyunca, bedenin iktidarın nesnesi ve hedefi olarak bir keşfedilişi söz konusudur. O tarihlerde bedene -manipüle edilen, biçimlendirilen, terbiye edilen; itaat eden, cevap veren, becerikli hale gelen veya güçlerin artan bedene yöneltlen bu büyük dikkatin işaretleri kolaylıkla bulunabilecektir” (Foucault, 1992: 168).

Foucault yukarıda tasvir edilen *tabi kılınabilen* bedeni ‘*itaatkâr bir beden*’ olarak tanımlamaktadır. Bedeni yoğurmaya terbiye etmeye çalışan bu kurumlar aynı

zamanda zaman kullanımını da denetlemeyi görev edinirler (Foucault, 1992: 187). Kişiyi itaat etmeyen bir bedene dönüştürme potansiyeli, imkân ve ihtimali olan eylemlerin denetlenmesi, yasaklanması ve kurala bağlanması da bu türdendir.

“İktidarın üç yüzü”nden bahseden Steven Lukes ise iktidarın üç şekilde ortaya çıktığını anlatır (Lukes, 2016). Bunlardan ilki, A aktörü ile B aktörünün ilişkisinde açığa çıkar. B aktörü normalde kendi iradesiyle yapmak istemediği bir şeyi sırf A aktörü istediği için yapıyorsa A aktörünün B aktörü üzerinde bir iktidarı olduğu anlamına gelir, bu iktidarın birinci yüzüdür. Aynı ilişkide B aktörü yapmak istediği bir şeyi, sırf A aktörü istemiyor diye yapmıyorsa bu da aynı şekilde A aktörünün B aktörü üzerinde iktidar sahibi olduğunu doğrular. Burada sözü geçen aktörler birey düzeyinde, devlet düzeyinde, kurumsal ve hiyerarşik bir düzlemde düşünülebilir. İktidarın ikinci yüzü ise, medya ve yönetim organları üzerindeki güç yardımıyla toplumdaki farklı grupların rahatsızlık duyduğu/duyabileceği konuların gündem haline getirilmesini engellemek şeklinde tezahür eder. Üçüncüsü ise herhangi bir davranış ortaya çıkmadan onu engellemeyi ifade eder.

Direnişi gerçekleşme biçimi açısından kabaca açık direniş ve gizli direniş olarak ikiye ayırmak mümkündür. Açık direnişten kasıt, siyasi karar alımını etkilemeye ve siyasi olayları eleştirmeye yönelik ortaya çıkan protestolar, toplumsal hareketler ve diğer eylem biçimleridir. Bu tür bir direniş muhatabı olan iktidar odaklarınca açık seçik görülebilir, medya grupları ve araştırmacılar tarafından net bir şekilde direniş olarak adlandırılabilir ve direnişçilerin niyetleri açıkça herkes tarafından anlaşılabilirken, gizli direnişi görmek ve okumak görünenin ötesine geçmeyi gerektirmektedir.

Gizli direniş, bir toplumda hâkim sınıfın ast sınıflar¹² üzerinde, yani herhangi bir sebepten ötekileştirilen, kaynaklara- bu salt maddi kaynaklar anlamına gelmiyor-

¹² Alt sınıf, ast sınıf, madun sınıf ve tabi olanlar aynı anlamda dönüşümlü olarak kullanılmaktadır. Gramsci “sub-alterno” kavramını “*sesi olmayan, kendilerini temsil edemeyen, toplumun işleyiş mekanizmaları içinde kendini ifade edemeyen işçiler, köylü kadınlar*”ın Marx’ın proleterya olarak adlandırdığı gruptan farklı bir durumda olduklarını anlatmak için bu kişileri tanımlayan madun kavramını kullanmıştır (Yetişkin, 2010: 16). Madun Çalışmaları Kolektifi ise madun kavramıyla, “*sınıf, kast, yaş, cins- kimlik (gender) bakımından her türlü alt ve aşağı derecede yer alanlar*”ı kastetmektedir (Yetişkin, 2010). Yetişkin, subaltern kavramı yerine Türkçe’de kullanılan madun kavramının

erişim noktasında çoğunluk toplumuyla eşit fırsatlara sahip olmayanlar üzerindeki tahakkümünün yarattığı bir direnme biçimidir. Mihelich ve Storrs'a (2003: 419) göre kasıtsız, farkında olunmayan bir direniş olarak gömülü direniş hegemonik yapının doğasını etkiler ve işleyen sistem içindeki rolünü arttırır. Kymlicka'ya (2004: 461) göre sadece ekonomik eşitsizlikler alt sınıfı üretmemekte, bir özelliğin diğerine tercihini- örneğin İngiliz olmanın İrlandalı olmaktan, beyaz olmanın siyah, kahverengi olmaktan daha iyi olduğunu- ifade eden *statü hiyerarşisi* de bizzat alt sınıfları ortaya çıkarmaktadır. Toplum içerisinde buna benzer statülerle mücadele etmek tanınma siyasetini ortaya çıkarmıştır.

“Underclass” (alt sınıf) kavramı 1980’lerin başında belirgin olmayan anlamlarda kullanılmakla birlikte kavramın tek ve en belirgin yanı, ortak noktası başarısızlık hali olan ve toplumsal düzen için tehdit oluşturduğu düşünülen nüfusları ifade etmek için kullanılıyor olmasıdır ve kavram ilkin ABD’deki siyahiler özelinde kullanılmıştır. Kavram gettolarda yaşayan siyahları, “kötü yoksullar” denebilecek, kendi marjinalliklerinden sorumlu tutulan ve toplum düzenini tehdit eden insanlar olarak ele almış, resmî kurumlar da bu grupları dışlayarak altsınıfın varlığını sürdürmesinde rol oynamıştır (Schnapper, 2005: 366). Yukarı toplumsal hareketliliğin olmadığı bu sınıfın üyeleri sosyal yardım ve sosyal politikalar kapsamına alınarak yardıma muhtaç insanlar kategorisine girmişlerdir (Schnapper, 2005: 367). Schnapper (2005: 368), sosyal politika ve refah devletinin amacının zayıf/ bağımlı insanlar yaratmak olup olmadığını sorgulamakta ve sosyal yardımların alt sınıfları ortadan kaldırmadığını fakat bizzat bu sınıfları ortaya da çıkarmadığını, ancak alt sınıfların varlığını sürdürmesine imkân tanıdığını savunmaktadır. Irk ayrımına yönelik dayatmalar her ne kadar 1948’te anayasaya aykırı ilan edilse de emlakçılar yasalarına saygılı gibi görünüp “beyaz” kalması gereken mahallelerden siyahları dışlamak için New York’taki banliyölerde farklı teknikler ortaya çıkarmıştır: müşteri siyah ise evin

subaltern’i tam karşılamadığını, ‘ast’ ya da ‘alt’ olarak ifade edilen ‘sub’ bölümünü karşıladığını ifade etmekte ve subaltern kavramını etimolojik olarak “alttaki- başkalık” şeklinde anlamlandırmaktadır. ‘Alter’ ifadesinin değiştirmek manasına geldiği de hesaba katıldığında “alt ve aşağı derecedeki başka olanın mutlak ve sabit olmasından ziyade, sürekli nöbet değiştirmesi, rotasyonu, yer değiştirmesi, yersizyurdsuzlaşması”na dikkat çekilmektedir (Yetişkin, 2010).

verildiğini söylemek, daha fazla yükümlülük talep etmek, daha üstün teminat istemek gibi (Schnapper, 2005: 370). Buna karşın siyahlar da farklı dönemlerde form değiştiren bir isyan kültürü oluşturmuşlardır. 1960’lı 70’li yıllarda toplumun değerlerine razı gelmeye devam ederken, 80’lerde daha farklı taktikler belirlemişler ve mutlak bir muhalefet kültürü ortaya koymuşlardır. Amerika’nın yücelttiği idealleri küçümsemek, gülünçleştirmek ve okulda başarısız olmak bu muhalefet kültürünün bir parçası haline gelmiştir (Schnapper, 2005: 371). Kymlicka (2004: 462), Marksistleri toplumsal grupların yalnızca ekonomik dezavantajlarına odaklandıkları ve ekonomik eşitsizlikler ortadan kalktığında kültürel eşitsizliklerinde de ortadan kaybolacağına inandıkları için eleştirmektedir, zira Marksist bakış açısı bu yüzden tanınma siyasetine değil, yeniden dağıtım siyasetine odaklanmıştır. Göçmenlerin geri dönüşünü sağlamaya yönelik yapılan politikalar (Almanya örneğinde 1983 Geri Dönüş Teşvik Yasası’nda olduğu gibi) kalıcı olarak tecrit edilen, yabancılaştırılmış ve ırkçı biçimde tanımlanmış bir alt sınıf yaratma potansiyeline sahiptir ve bu da “metik”lerin¹³ toplumun kurumlarına katılımına şüpheyile yaklaşan bir alt kültür geliştirmesine yol açabilmektedir (Kymlicka, 2004: 500).

Alt sınıfın gündelik direnişi olağan ilişkilerde ve mekânlarda varlık göstermektedir. Vinthagen ve Johansson, gündelik direnişi rutin olarak yapılan, politik olarak dile getirilmeyen ve formel olarak örgütlenmeyen bir direniş biçimi olarak ele almaktadır (Vinthagen ve Johansson, 2013: 10). Bu nedenle aktörler, kendi sıradan eylemlerini direniş olarak değil, daha ziyade yaşamlarının, karakter, kültür ve geleneklerinin bir parçası olarak yorumlamaktadırlar. Direnişin görünürlüğü ile ilgili soru muhalif eylemlerin ötekiler tarafından görünür olup olmadığı ve direniş olarak tanımlanma zorunluluğunun bulunup bulunmadığına ilişkindir (Hollander ve Einwohner, 2004: 539). Yazarlar, direnişin tanınması bağlamında “öteki”leri iki grupta toplamaktadır: bunlardan biri eylemin hedef aldığı, kendisine yöneldiği kişilerdir- yani iktidar sahipleridir-, ikinci grup ise direnişin gerçekleştiği dönemdeki izleyiciler, kamu, medya mensupları ve araştırmacılar gibi gözlemcilerden

¹³ Konuk işçi statüsündeki göçmenler, kalıcı görülmediği için yurttaşlıktan da dışlanan kimseleri ifade eder.

oluşmaktadır (Hollander ve Einwohner, 2004: 540). Bu bağlamda Scott'ın gündelik direniş konseptine göre madunların eylemleri güçlüler -yani hedeflenen grup- tarafından direniş olarak tanınmak zorunda değildir, daha ziyade gözlemciler tarafından ve araştırmacılar tarafından gizli direniş olarak isimlendirilecektir. Bununla birlikte gündelik politika ve madun yaşam tarzı içindeki her şey direniş olarak düşünülemez.

Gündelik direniş kavramı devrim, yurttaş girişimi ve protesto gibi kamusal hayatta görünür olan direniş biçimlerinden farklılaşmakta, görünür olmayan direnme biçimlerini içermektedir. Bu anlamda gündelik direniş dolaylıdır ve muhalif alt kültürler yaratır. Kazanımların yasal olarak tanındığı açık direnişe göre en bariz farklarından biri de geçici ve kısa süreli gizli kazanımlar vaat etmesidir (Scott, 1989: 34).

Her ne kadar hâkim sınıfın ve alt sınıfların gündelik yaşamdaki karşılaşmaları alt sınıfların kaderine razı olduğu ve hegemonyaya itaatten başka bir davranış sergilememesi şeklinde yanıltıcı bir görüntüden ibaret olsa da hakikat bununla sınırlı değildir. Scott'a göre madun sınıfların hegemonyaya yanıtı olarak tabir edilebilecek gizli direniş siyasi bir eylemdir, fakat 'siyasi' ifadesinden anlaşılan mananın aksine ne açıkça deklare edilmiştir ne de kolektif bir eylem olarak görülmektedir. Scott bu direnme biçimlerini "gündelik¹⁴ direniş biçimleri" olarak adlandırmakta ve madun sınıfların politikası olarak değerlendirmektedir (Scott, 1989: 33). Scott'ın toplumsal sınıflar perspektifinden ele aldığı bu direniş biçimleri ayak sürüme, rol yapma, göstermelik itaat, firar, sabotaj, el atından saldırı, hırsızlama, yasa dışı avlanma, kundakçılık ve anonim tehditler gibi farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır (Scott, 1989: 34). Bununla birlikte aynı kişinin yaptığı zıt şeylerin, yaratıcı ve karmaşık kombinasyonlardan nasıl faydalandığının analizini de gözden kaçırmamak gerekir (Vinthagen ve Johansson, 2013: 24). Politik mücadelenin daha tipik formları (açık direniş) ve gündelik direniş formları arasında karşılaştırılabilir farklar vardır. İlkinde

¹⁴ Gündelik yaşam konusuna duyulan ilgi hayat tecrübelerinin öznelliğine duyulan ilgiyle alakalıdır ve sıradan insanların toplumsal pratikleri ve yapıları etkileme imkanlarını araştırmaya sevk etmektedir. Genelleştirme kaygısı ve genel olarak makro düzeyde araştırmaların yapılması, mikro düzeydeki bu tür araştırmaların siyaset biliminde ihmal edilmesine sebep olmuştur (Dirk, 2003).

daha açık ve direkt bir meydan okuma söz konusudur. Madun sınıflar zaten riskli olan durumlarını iktidara açıkça meydan okuyarak daha da riskli hale getirmek istemezler. Dolayısıyla olası maliyet ve faydayı¹⁵ gözeterek direniş tekniklerinde bir tercih yapmaları gerekmektedir. Görece daha güvenli olan ve daha küçük ölçekli olan eylemin tercih edilmesi; denetimden, baskıdan duyulan realist bir endişeden ve temkinli olmayı gerektiren geçmiş bir tecrübeden kaynaklanmaktadır (Scott, 1989: 35).

17. yüzyılın yarısından 19. yüzyılın yarısına dek İngiltere’de “yasadışı avlanma”nın en çok işlenen suç olduğuna işaret eden Scott, oyunla birinin mülkiyetini hırsızlamaktan yakacak odununu çalmaya dek pek çok pratiğin yasadışı avlanma olarak nitelendirilebileceğini dile getirmektedir (Scott, 1989: 37- 38). Scott yasadışı avlanmayı geleneksel geçim rutininin bir parçası olarak ve bu bağlamda verili olan mülkiyet ilişkilerini el altından yıkmayı amaçlayan bir faaliyet olarak görmektedir (Scott, 1989: 39). Malezyalı köylülerin gündelik direnişlerini araştırdığı çalışmasında¹⁶ Scott, Malezyalı köylülerin devlet tarafından zorunlu olarak toplanan zekâta karşı geliştirdikleri vergi direnişinin bu cinsten bir örnek olduğunu vurgulamaktadır. 1960 yılına kadar yerel ve gönüllü olarak verilen zekatlar, bu tarihten sonra yerel otoriteler tarafından merkezileştirilerek zorunlu olarak toplanmaya başlayınca çiftçiler ekili alanlarını kayıt altına almayı reddetmek, mahsulü eksik rapor etmek, pirincin içine saman, taş koymak ve en kötü ürünü koymak ve yanlış beyanda bulunmak kaydıyla yerel otoritelerin taleplerinden kaçış yolu bulabilmişlerdir. Yazar tarafından bunun direniş olarak tanımlanması kolektif bir eylem ve bir toplumsal hareket olmamasına rağmen onunla karşılaştırılabilir kazanımları beraberinde getirmesinden ileri gelmektedir, üstelik bu eylem herhangi bir yasaklamaya ve isyancıların mahkemeye çıkarılmasına da sebep olmamıştır (Scott, 1989: 40). Böylelikle, gündelik direniş biçimleri örgütlü ve açık bir isyan hareketindense,

¹⁵ Akılcı seçme kuramına göre, bireyler her tür eylemleriyle ilgili karar verirken bunun kendilerine neye mal olacağını ve kendilerine bir getirisinin olup olmayacağını göz önünde bulundurlar. Bir yönüyle doğru olan bu yaklaşım, insan davranışlarına ekonomik bir model uyguladığı gerekçesiyle indirgemeci bir yaklaşım olarak görülmüştür (bkz. Burke, 2011; Roskin, 2013).

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Scott, J. C. (1985) *Weapons of the Weak. Everyday Form of Peasant Resistance*, New Haven: Yale University Press.

zayıfların, toplum içinde zaten “göze batan” unsurların dikkatleri daha fazla kendi üzerlerine çekmesini önleyen bir mekanizma haline gelmektedir. Diğer taraftan bu eylemler örgütsüz, bireysel ve aynı zamanda anonim olması, sistematik olmaması, fırsatçı ve rahatına düşkün olması, devrim gibi sonuçlarının olmaması ve tahakküm yapısıyla uzlaşma niyetinde olması bakımından marjinaldirler (Scott, 1989: 51). Madun grupların sosyalleşmesinde öfke ve saldırganlığın kontrol edilmesinin oldukça önemli olduğunu vurgulayan yazar, tabi grupların sıradan politikasının ekseriyetle direniş sembol ve pratiklerinin örtük olduğu, rol yapma olduğunu fikrine yoğunlaşmaktadır. Açıkça tahkir etmek yerine dedikodunun ve lakapların kullanılması da bundan kaynaklanmaktadır (Scott, 1989: 53).

Chin ve Mittelman Scott’ın gündelik direniş yaklaşımını sınıfı önemle vurguladığı, halbuki sınıfın gerek köylü ve toprak sahibi gerek diğer hâkim ve madun ilişkilerinde kimliğin önemli de olsa yalnızca bir boyutu/ kipi olduğu gerekçesiyle eleştirmektedirler. Scott hâkim sınıf ve madun sınıf arasında çok güçlü bir ayrım olduğuna işaret etmekte ve direnişin rolünü önemle vurgulamaktadır (Chin ve Mittelman, 1997: 32). Vinthagen ve Johansson’a göre Scott’ın çalışmasındaki temel zayıflık direnişi iktidarla dinamik ve interaktif bir süreç içinde ele almamasıdır. Scott’tan farklı olarak bu yazarlar, direniş tanımını aktörlerin amaçlarına/ niyetlerine dayandırmamaktadırlar (Vinthagen ve Johansson, 2013:15).

Gündelik Direniş Kavramına Farklı Yaklaşımlar

Direniş kavramı farklı teorisyenler tarafından farklı anlamlarda kullanılmasına rağmen kavram neredeyse hepsinde ortak olan iki unsur içermektedir: bunlardan ilki direnişin *eylem* unsurudur. İkinci ortak unsur ise *muhalafet* anlamını içeriyor olmasıdır ki “karşı karşıya gelme”, “zıt olma”, “reddetme”, toplumsal değişim” vb. kelimelerin kullanımında aslında kastedilen hep bu anlamdır (Hollander ve Einwohner, 2004: 538). Diğer yandan “gündelik direniş” ifadesi, direniş olarak ele alınamayacak pek çok ifadeyi de direniş olarak etiketleme riskini taşımaktadır (Vinthagen ve Johansson, 2013: 3). Gündelik eylemlerin direniş olarak ele alınıp alınmayacağı ile ilgili tartışmanın odak noktasında yer alan sorulardan biri de eylemin bir amacının olup olmadığı yani bilinçli gerçekleşip gerçekleşmediğidir. “Aktör iktidarın uygulanmasına

karşı direndiğinin farkında mıdır ve böyle bir amaç taşımakta mıdır?” sorusunu soran Hollander ve Einwohner amaçla ilgili tartışmada direniş teorisyenlerinin üç gruba ayrıldığına işaret etmektedir: bazı yazarlara göre bir davranışı direniş olarak sınıflandırmak için farkındalık yani bilinç anahtar rol oynamaktadır. İkinci grup ise amacı değerlendirmenin imkânsız değilse bile çok zor olduğunu, aktörün iç durumlarının stabil olmadığını ve bilimsel araştırmalarla bile kesin olarak öğrenilemeyeceğini savunmaktadır. Scott’ın (1985) anahtar gösterge olarak ele aldığı amaçlar ise eylemlerden çıkarsanabilir, yani söylenmeyenden -imallardan, eylemlerden- amaçlara erişilebilmesi gerekmektedir. Üçüncü grupta yer alanlar ise aktörlerin amaçlarının direnişi anlamada merkezi olmadığını, çünkü aktörlerin direniş olarak adlandırılacak eylemlerinin farkında olmayabileceğini savunmaktadırlar (Hollander ve Einwohner, 2004: 542- 543). Madunların işin kolayına kaçmaları üstlerin iktidarı uygulama çıkarı ile anlaşmazlık içindeyse bu direniştir. Amaçlanıp amaçlanmadığı önem taşımamaktadır (Vinthagen ve Johansson, 2013: 20). Weitz’e göre direniş araştırmaları direnişi belirlerken etkinlik ve amaç tartışmasından uzaklaştırılmalı, bunun yerine “*eylemin kendi doğası değerlendirilmeye çalışılmalıdır*” (Weitz, 2001: 670). Zira bir taktiğin her zaman her yerde işleyeceğinin garantisi yoktur (Butz and Ripmeester 1999: 5). Bu sebepten her eylemi kendi bağlamında değerlendirmek gerekir. De Certeau (2009) ve Vinthagen’a (2013: 21)göre önemli olan amaçlar değil insanların nasıl eylemde bulunduğu;

“bir eylem türünün tanımı için amaç önemsizdir, fakat düşünceleri, stratejik düşünmeyi, planları, psikolojiyi ve aktörlerin direnirken ifade ettiği kültürel anlamları anlamak için önemlidir” .

Bu bağlamda gündelik direniş teorisyenlerinden Scott’un yaklaşımı ve Michel de Certeau’nun yaklaşımı arasındaki bariz farklara kısaca göz atmak yerinde olacaktır. De Certeau gündelik yaşam pratiklerinin nasıl ve hangi zamanlarda direniş olarak yorumlanabileceği üzerinde durmaktadır. De Certeau, postmodernist ve kültürel çalışmalar perspektifinden liberal demokratik bağlamlardaki yaratıcı pratikleri yani aktivite/eylemleri direniş olarak adlandırırken, James C. Scott antropoloji ve siyaset bilimi perspektifinden sınıf mücadeleleri bağlamında muhalefeti direniş olarak sınıflandırmıştır (Vinthagen ve Johansson, 2013: 12- 14).

De Certeau ise direniş üzerine gündelik yaşam perspektifini geliştirirken “bir sistemi kullanma yolunu” (örneğin okuma, konuşma, dil kullanımı, tüketim, mutfak pratikleri gibi) başlangıç noktası olarak almaktadır (de Certeau, 2009). De Certeau’nun gündelik direniş konsepti bir mekânı olmayan, zamana bağlı taktiklerdir ve taktik kavramı ötekinin – yani iktidarın- alanında gerçekleştirilen hesaplı eylemi anlatmak için kullanılmaktadır. Ötekinin kurallarının dayatıldığı bir alanda zayıf kendi oyununu kurar, bu anlamda taktik zayıfın sanatını ifade eder ve kendine uygun zamanı kollar (de Certeau, 2009: 113). De Certeau taktik kavramını şöyle örneklendirmektedir:

“Günlük yaşamımızdaki pek çok alışkanlık, tutum ve uygulama (okumak, konuşmak, dolaşmak, pazara gitmek ya da yemek yapmak vb.) taktik türündendir. Ve “eylem, uygulama ve üretim tarzlarının” büyük bir bölümü de taktiktir: “Zayıf olanın”, “güçlü olana” (erk sahipleri, hastalık, şiddet ya da bir düzenin uyguladığı şiddet vb.) karşı başarıları, dolap, oyun ve dümen çevirme sanatı, “avcılara” özel hileler, tuzaklar, el çabukluğu, çok biçimli simülasyonlar (öykünmeler), mücadeleciler oldukları kadar şairane, sevinçli, neşeli bulgular, hepsi taktiktir” (de Certeau, 2009: 55).

Bu bağlamda taktiğin sistemi kullanma yollarından başka yaratıcı simülasyonlardan ve oyunlardan oluşan bir yanı da vardır, görece güçsüz olan bu yöntemlerle hayatta kalmaya çalışır. De Certeau gündelik yaşamda taktik ifade eden bu eylem repertuvarının “eskilere dayanan bir bilgiyi” gerekli kıldığını ve Yunanlıların taktiğin gerektirdiği bu bilgiyi “metis” olarak adlandırdıklarını dile getirmektedir (de Certeau, 2009: 55). *Popular metis* ise sıradan insanın kullandığı bu taktik bilgisidir. Sıradan bireyin “*günlük yaşamın kırkıyamalarını oluşturan çok sayıdaki operasyonları ve öyküleri*”nde iktidar ilişkileri tersyüz edilmekte, zayıf olan kendi silahlarıyla yerleşik düzene karşı kendini korumakta ve anlık kazanımlara ulaşmaktadır (de Certeau, 2009: 54- 96)

“Strateji” ise özne iktidarın iktidarının yalıtılabildiği ortamlarda iktidar ilişkileriyle *hesaplaşma* anlamını taşır (de Certeau, 2009: 54-112). Bu anlamda de Certeau sıradan insanın iktidarın kapsama alanından uzakta iktidara karşı geliştirdiği yaklaşıma gönderme yaparken *strateji* kavramını, Scott ise *gizli senaryo* kavramını kullanmaktadır. Her ikisi de bu bağlamda de Certeau’nun deyiimiyle bir *aidiyet*

alanının varlığını, Scott'ın deyiimiyle ise gizli senaryonun yazıldığı özerk mekanların varlığını zorunlu kılar.

Scott'ta ise gündelik direniş kamusal senaryo ve gizli senaryo şeklinde mekâna bağlı olarak tanımlanmıştır. Gizli senaryo iktidarın olmadığı, onun kontrolünden bağımsız olan özel mekanlarda ortaya çıkan bir direniş biçimidir. De Certeau'nun taktik kavramından hareketle işaret ettiği gündelik direniş dayatılan sistemi kullanma yollarından meydana gelmektedir. Vinthagen ve Johansson, gündelik yaşam pratiklerinin tanım dolayısıyla iktidar ağlarıyla bağlantılı olmasına ve mücadelelerle ilgili olmasına rağmen de Certeau'nun yaklaşımıyla yapılabilecek bir analizde iktidar ilişkilerinin yeterince görünür olmadığı gerekçesiyle de Certeau'nun direniş yaklaşımını eleştirmektedirler. Buradaki sorun ise iktidar ilişkilerini etkileme potansiyeli olmayan baskın ürünleri, alanları ve sistemleri kullanma yollarının hepsinin direniş halini almasıdır (Vinthagen ve Johansson, 2013: 16). De Certeau geleneksel olmayan ya da farklı pratik yollarını, yani var olan sistemi kullanmamayı da direniş addetmektedir. Hem de Certeau hem de Scott'ın yaklaşımındaki ortak nokta ise gündelik direniş biçimlerinin madunların daha az gözle görülür ve küçük eylemlerini konu almasıdır. Ortak başarısızlıkları iktidar ve direniş dinamiklerini birleştirmedeki başarısızlıklarıdır (Vinthagen ve Johansson, 2013: 17). Bayat'a göre Scott ve diğer direniş yazarları temel olarak baskı ile ilgili farkındalığı ve ona karşı direniş eylemini karıştırma eğilimindedirler (Bayat 2000: 543). Vinthagen ve Johansson'a göre direnişten bahsetmek için bir etki ya da sonucun varlığı zorunlu değildir, fakat iktidarı el altından yıkma potansiyeline sahip olması zorunludur (Vinthagen ve Johansson, 2013: 18).

Kamusal Senaryo ve Gizli Senaryo

“...ve toplumun belirli bir anda gösterdiği yüzünün tek gerçek yüzü olduğuna inanmak tam bir miyopluktur” (Vaclav Havel, 1990'dan akt. Scott, 2014)

“Tahakküm ve Direniş Sanatları” adlı yapıtında Scott kendi deyiimiyle “...tahakküm sürecinin, hegemonik bir kamusal tavrı ve iktidarın yüzüne

söylenemeyenlerden oluşan bir sahne arkası söylemini nasıl yarattığını” göstermekte, güçsüzlerin sahne arkasında gelişen bu *ideolojik direnişinin* en iyi gözlemlenebileceği denetimden uzak, “*direnişin filizlenebileceği toplumsal mekanları*” incelemenin önemine dikkat çekmektedir (Scott, 2014: 22). Diğer çalışmasında (Bkz. Scott, 1989) bahsettiği direnme biçimlerinden siyasi rol yapma Scott’a göre tarihte pek çok insana dayatılan rollerle ilgilidir ve bu görece daha güçsüz olanın¹⁷ (patron karşısında işçi, hâkim ırkın üyesi karşısında buyruk altındaki bir ırkın üyesi vb.) güçlü olanla karşılaşmalarındaki ihtiyatlı davranışını, stratejik davranışını da içine alır. Giderek karmaşık hale gelen toplumsal bağlamlarda madunlar (alt sınıfların) tek bir kimliğe sahip değildir, bu yüzden davranışları da ekonomik modelin öngördüğü gibi çıkar maksimizasyonuna referansla açıklanamaz (Chin ve Mittelman, 1997: 32). Geçmişte direnişin aktörleri deyince akla ilkin sendika işçileri, silahlı ayaklanmacılar, köylüler ve üniversite öğrencileri gibi siyasi muhalifler gelirken, günümüzde aktörler çeşitlilik arz etmektedir. Mavi yakalı işçi de beyaz yakalı işçi de din adamları ve orta düzey yöneticiler de direnen aktörler olarak karşımıza çıkabilir (Chin ve Mittelman, 1997: 35).

Scott, ast sınıf ve hâkim sınıf arasındaki açık bir şekilde görünür olan ilişkiyi *kamusal senaryo* olarak kavramsallaştırır, *kamusal* sözcüğü ile iktidar ilişkisinde diğer tarafa açıkça beyan edilen eylem, *senaryo* ile de söylenenlerin jest ve mimikler dahil olmak üzere söylenen şeylerin tam kaydı kastedilmektedir (Scott, 2014: 27). Kamusal senaryonun en belirgin özelliği aşağıdakilerin düşünceleriyle ilgili tek başına yeterli ve güvenilir bir kaynak oluşturmamasıdır ki doğrudan doğruya bu senaryodan hareketle iktidar ilişkilerini değerlendirmek, taktik ifade eden bir saygı ve itaat

¹⁷ Scott’ın burada dile getirdiği tabi gruplar arasında toprak sahibi karşısında kiracı, derebeyi karşısında serf, efendi karşısında köle... gibi örnekler yer almaktadır. Ne var ki tabi grupları sadece efendi karşısında köle, derebeyi karşısında serf olarak düşünmek tabi grupların yalnızca geçmişte var olan insan grupları olarak eksik anlaşılmasına ve bu grupların çeşitliliğinin görmezden gelinmesine yol açabilir. 21. yüzyılın liberal demokrasilerinde iktidar ilişkilerini anlamaya çalışırken tabi gruplar ve hâkim sınıflara daha farklı örnekler verilebilir. Toplumdaki hâkim çoğunluğun karşısında onlarla aynı ırktan, dinden olmayan ve aynı dili konuşmayan bir göçmen, bir mülteci ya da aynı ırktan olsa bile kaynaklara erişim noktasında eşit fırsatlara sahip olmayan bir işçi, trans kimliklere sahip bireyler madun gruplar içerisinde yer alabilir. Hatta iş yerinde, okulda eşit statüde olmayan ve birbiriyle hiyerarşik bir ilişki içerisinde olan bireyler arasında güçlü ve güçsüz ayrımı karşımıza çıkar. Tahakküm her zaman madun kitleyle kuşatılmış bir elit grubundan değil, daha ziyade içiçe geçen hiyerarşilerdeki denk pozisyonlarda, aynı düzeyde de ortaya çıkabilmektedir (Humphrey, 1994: 46)

gösterisini hakikat olarak görmek gibi bir yanılgıya yol açabilecektir. Kamusal senaryolar aynı zamanda iktidar ilişkilerinde kılık değiştirmenin ve rol yapmanın kilit bir anlam taşıdığını göstermektedir (Scott, 2014: 29). Kamusal senaryo, tabi grupların iktidar ilişkilerinden doğan tabiiyet koşullarını onayladıkları gibi bir izlenim yaratmaktadır. Halbuki bu ilişkilerin görüldüğü gibi olmadığını,

“oyuncuyla sahne arkasında, özellikle iktidar yüklü olan bu bağlam dışında konuşmadıkça ya da oyuncu sahnede birdenbire daha önce izlediğimiz gösterilerin yalnızca bir numara olduğunu açık açık ilan etmedikçe gösterinin ne kadar yapmacık ya da dayatılmış olduğunu bilemeyiz” (Scott, 2014: 30).

Kamusal senaryonun aldatıcı olabileceğinden ve tabi grupların kamusal senaryolarda rıza göstermelerinin bir taktik anlamı ifade ettiğinden hareketle yazar bir diğer kavramsallaştırmaya, *gizli senaryoya* geçiş yapmaktadır. Gizli senaryo tabi olanın hâkim olan karşısında kamusal senaryodaki söyleminden farklı olan, sahne dışında, yani iktidar sahiplerinin gözetim ve denetiminden uzaktaki söylemlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bir diğer deyişle, kamusal senaryoyu hem onaylayan hem de onunla çelişen ve oradaki tutumlardan farklılaşan konuşma, jest, mimik ve anlatılardan meydana gelmektedir (Scott, 2014: 31). Gizli senaryo, iktidar ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal bir üründür. Bu mekanlarda ortaya konan düşünceler bu mekanlarda yayıldığı ölçüde vardır ve en önemlisi de gizli senaryonun yazıldığı bu toplumsal mekanların da direnişin getirdiği kazanımlarla oluşması ve iktidar karşısında kazanılmış olmasıdır (Scott, 2014: 186). Kültürden kültüre ve madun grupların etnografik çeşitliliği nispetinde gizli senaryo mekanları da çeşitlilik gösterecektir. Yazılı ve diğer kitle iletişim araçlarının yayılmasıyla birlikte gizli senaryonun yaratıldığı bu mekanlar artık zorunlu olarak yüz yüze gizli görüşmelerin gerçekleştiği mekanlarla sınırlı değildir (Gal, 1995: 416). Gizli senaryonun mümkün olduğunca denetimden uzak, özerk bir alan olarak var olabilmesi için Scott iki şartın gerekliliğinden bahseder: hâkim olanın gözetim ve baskısının erişme olanağının en az olduğu yalıtılmış bir ortamda dile getirilmesi ve bu toplumsal ortamda benzer iktidar ilişkilerini deneyimleyen, ortak bir dert etrafında kümelenen insanların varlığı (Scott, 2014: 187). Tabi gruplar, kamusal alanda iktidarı elinde bulunduranlara karşı saygı gösterirken ve bazen susmayı, bazen de dili riskten uzak bir şekilde kullanmayı tercih ederken, bu özerk mekanlarda iktidarı elinde bulunduranlara küfretme, lakap takma,

onları alaya alma ve şakalar, öyküler ve deyimlerle onlara karşı gerçek düşüncelerini dile getirme olanağı bulurlar.

Scott'ın yaklaşımını ilginç kılan bir diğer husus yalnızca güçsüz olanların değil güçlülerin de kamusal senaryo ve gizli senaryosunun olması ve iktidarını uygularken bu iki senaryodaki davranışlarının farklılık göstermesidir. Yani bir diğer ifadeyle kamusal senaryoda “maske takmak” yalnızca maduna özgü bir taktik değildir (Scott, 2014: 38). Gizli senaryonun karakteristik özellikleri ise şunlardır: belirli bir toplumsal mekâna ve oyuncular grubuna özgüdür ve sınırlı bir “kamu” içinde geliştirilir ve bu mekanlarda kendi ötekisini- yani bu mekândan dışlanan iktidar sahiplerini- yaratır. Gizli senaryo salt konuşmalardan müteşekkil değildir, bir pratikler dizisidir. Scott'a (2014: 45) göre daha derinlikli bir toplumbilim için gizli senaryoların analiz edilmesiyle tabi grupların gizli senaryoları ve hâkim grupların gizli senaryolarının kamusal senaryoyla karşılaştırılması daha anlamlı olacaktır. Kamusal senaryonun varlık nedeni hâkim sınıfların iktidarını olumlamak ve örtmece sözlerle bulanıklaştırmaktır (Scott, 2014: 49). Buradan da anlaşılabileceği gibi kamusal senaryo muktedirler için vardır. Bu iki farklı senaryonun varlığından ve işlevinden hareketle yazar bu iki politika arasında üçüncü bir tabi grup politikası olduğunu savunmaktadır. Tabi grupların altpolitikası olarak ifade edilen bu politika (*infrapolitics*)oyuncuların kimliğini gizleyerek kılık değiştirmesine ve anonimlik politikasına dayanır ve dikkat çekmemeye dayalı farklı direniş biçimlerini kapsar. Tabi olanların altpolitikası, siyasi maksadı ya da sonucu olan pratiklerin toplumda siyasi olarak ele alınmadığına ve algılanmadığına dikkat çekmektedir (Scott, 2014). Halk kültürünün bir parçası olan söylenti, dedikodu, halk masalları, şarkılar, şakalar ve ritüeller bu altpolitikayı meydana getirmektedir (Scott, 2014: 50- 51). Bu şakalar, fıkra ve alaylar özsaygı ve bağımsızlığı merkeze alan kimliklerin icadının bir parçasıdır ve kişilere nefes almak ve manevra yapmak için bir alan sunmaktadır (Vinthagen ve Johansson 2009: 19).

İktidar ilişkilerinin eylemleri nasıl etkilediğini anlayabilmek için tabi olanların iktidarın olmadığı güvenli toplumsal alanlarda- kendi aralarında düşüncelerini özgürce dile getirebildikleri alanlarda- geliştirdikleri söylemlerini yakından incelemek

gerekmektedir. Scott'ın buna verdiği örnek öğretmenin öğrenciler üzerindeki etkisini ancak öğretmen sınıftan çıktıktan sonra anlayabileceğimiz şeklindedir. “Hürmet hareketinin ardındaki motifler” ilgili kişilerle gizli bir konuşma imkânı bulunmadıkça berrak hale gelmeyecektir (Scott, 2014: 58). Gizli senaryoyu yaratan tahakküm pratiğinin kendisidir ve

“Tahakküm özellikle sertse, bu sertliğe denk düşen zenginlikte bir gizli senaryo yaratması muhtemeldir. Buna karşılık tabi grupların gizli senaryosu, bir alt kültür yaratarak ve kendi toplumsal tahakküm biçimini hâkim elitinkinin karşısına koyarak, kamusal senaryoya etki eder” (Scott, 2014: 62).

Clausewitz'den hareketle de Certeau bu durumu farklı sözcüklerle benzer şekilde yorumlar: iktidarın stratejileri karşısında yönetilenler ne kadar zayıfsa, başvuracakları yöntem kurnazlığa o kadar yakındır, yani zayıflık nispetinde taktik çeşitliliği söz konusudur (Clausewitz, 1955: 212-213'ten akt. De Certeau, 2009: 114). Gizli senaryonun içeriğini ortaya çıkaran faktör, tahakküm ilişkilerinde karşılık vermenin sistematik olarak engellenmesidir (Scott, 2014: 75). Tabi grupların hâkim gruplarla ilişkilerinde aşağılama, hor görülme ve haksızlığa maruz kalmaları halinde karşılık vermeleri yaptırımlar yoluyla engellenmektedir. Bu yüzden madun gruplar işini kaybetmemek için, sahip olduğu yeterli veya yetersiz imkanları yitirmemek, mevcut pozisyonunu korumak için daha stratejik bir tavır benimsemek ve dilini tutmak zorunda kalırlar. Bu yaptırımlar olmadığı takdirde maruz kaldıkları olumsuz muameleye aynıyla cevap verme eğilimi göstereceklerdir (Scott, 2014: 76). Scott'ın bu iki senaryoyla anlatmaya çalıştığı şey aslında konuşmanın siyasi bir ehemmiyeti olduğudur. Yazar siyasi ifadelerin doğasına odaklanarak, gündelik iktidar ilişkilerindeki inanç, ideolojileri ve konuşmalar esnasındaki ilişkileri analiz etmiştir (Gal, 1995: 407). Kamusal senaryo ve gizli senaryo dil- iktidar ilişkisinin incelendiği bir söylem repertuarı sunar ve kamusal senaryoda güçsüzler dili riskten uzak duracak bir şekilde kullanırlar, birilerini kızdıracak söylemlerden imtina etmeye çalışırlar (Scott, 2014: 65). Kamusal senaryoda dilin kullanımına yönelik gösterilen hassasiyet yalnızca tabi gruplara has bir davranış değildir, iktidar da kullandığı sözcükleri dikkatle seçmektedir. Ne var ki madun gruplar bunu risk almamak için ve yaptırıma maruz kalmamak için yani bir “rıza” görüntüsü çizmek için yaparken, hâkim gruplar iktidarı elinde tutabilmek veya herkesin bilmesini istemediği şeyleri örtbas etmek için

buna başvurmaktadır. Scott bu ikincisi için, iktidarın yadsınamayacak yönlerini güzelleştirmek, olumsuz olarak değerlendirilen, açıkça ilan edildiğinde sorun oluşturacağı anlaşılan durumları gizlemek anlamında “örtmece” kavramını önermektedir (Scott, 2014: 96). Örtmece kavramına gündelik hayattan şöyle bir örnek verilebilir: işten çıkarılan bir işçi kolayca “*beni sepetlediler*” şeklinde durumu özetlerken, işveren “*işgücünde indirim, tasarruf*” vb. söylemlerle bu durumu izah etmeye çalışacaktır (Scott, 2014: 97).

Gal’in (1995: 409) Scott’ın çalışmasına getirdiği eleştirilerden biri madun ve hâkim kategorilerinin zaman ve mekân ötesinde genelleştirilen kategoriler olması ve iktidarın biçimleri arasındaki kültürel farkları bu şemaya yansıtmamış olmasıdır. Direniş literatüründe en etkili olan eserlerin çoğunda etnografik boyutun eksik olduğunu dile getiren Ortner (1995: 181) de Scott’ın “*Zayıfın Silahları*” adlı çalışmasında köylülerin kültürünün bir parçası olan dinle ilgili, o bölgedeki dini hareketlerin anlamlı politik boyutları olmasına rağmen genel bir tartışma yürütmemesini eleştirmektedir.

Direniş biçimlerinin davranış ve yaklaşımlarda muazzam bir çeşitlilik arz ettiğine dikkat çeken Hollander ve Einwohner (2004: 536), direniş modlarının direnişçilerin beden dilini ve diğer materyal nesneleri kullanmalarını da içerdiğini ve fiziki direnişin ince bir zekayı yansıtan yavaş çalışma, yalandan hasta rolü yapma, belli tarzda kıyafetler giyme ve işten çalma gibi geniş bir eylem repertuvarına sahip olduğunu dile getirmektedir. Direnişin skalası değişkendir; direniş eylemleri bireysel, kolektif veya yerel düzeyde ortaya çıkabilir. Direnişin çeşitliliğinin bir diğer kaynağı ise direnişin yönü ve amaçlarıdır. Azınlıkların kendi kültürlerini korumak için çoğunluk toplumunun kültürüne asimile olmayı reddederek direnmesi “kültürel bir direniş” olarak adlandırılmaktadır. Direniş genel olarak siyasi bir eylem olarak anlaşılmakla birlikte bazı yazarlar direnişin kimlik temelli olduğunu, yani direnilen şeyin yalnızca siyasal ve sosyal şartlar değil aynı zamanda direnene isnat edilen kimlik de olabileceğine işaret etmektedir (Hollander ve Einwohner, 2004: 537).

1.2. Yöntem

Araştırmada derinlemesine görüşme yaparak birinci elden veri toplandığı gibi gündelik yaşamı, gündelik direniş biçimlerini, göç çalışmalarını ve Almanya'daki Türkiye kökenli göçmenleri konu edinen ikincil kaynaklardan da istifade edilecektir. Bunlar içerisinde özellikle alan araştırmalarından hareketle ortaya çıkan kaynaklara başvurulacaktır (Wallraff, 1986, Kaya 2000, Abadan- Unat 2002, Mortan ve Sarfati 2011, Gökalp Yılmaz 2018 vb.). Sözü geçen araştırmalar içinde Alman gazeteci Günter Wallraff'ın 1983- 1985 yılları arasında Ali Levent ismiyle işçi olarak dahil olduğu katılımcı gözlemler sonunda kaleme aldığı “En Alttakiler” kitabı metot olarak diğerlerinden farklılık göstermektedir ve bu anlamda oldukça kıymetlidir¹⁸. Wallraff bir gazeteci duyarlılığıyla Almanya'daki Türklerin yaşadıkları sorunları anlayabilmek adına inşaat, maden, demir- çelik fabrikasında işçi ve ilaç firmalarında kobay olarak çalışmıştır. İkincil kaynaklar içerisinde göçü ve göçmenlerin hayatını hikayeletiren roman, hikâye ve anı gibi edebi eserlerin yanı sıra film ve belgesel gibi sanat eserleri de yer almaktadır. Veri toplama yöntemi olarak nitel bir yöntem olan derinlemesine görüşme ve verileri analiz yöntemi olarak içerik analizi ve gömülü kuram iki aşamalı bir yöntem çalışması yapılmıştır.

1.2.1. Veri Toplama Yöntemi

Çalışmada derinlemesine mülakat yöntemi ile veri toplanmış, bu amaçla yarı yapılandırılmış görüşme temalarını içeren bir form¹⁹ hazırlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme, yapılandırılmış görüşmeden farklı olarak görüşme esnasında yeni sorular sormayı mümkün kılacağından ve yapılandırılmamış görüşmeye nazaran konunun özünden sapma ihtimalini mümkün olduğunca en aza indireceğinden bu yöntem tercih edilmiştir. Katılımcının verdiği cevaplar doğrultusunda konunun devamı niteliğinde sorular (*follow up questions*) sormak görüşmeye derinlik katmakta, katılımcıyı daha derine çekmeyi ve beraber odaklanmayı mümkün kılmaktadır (Legard, Keegan ve Ward, 2003: 144- 154). Kvale, derinlemesine görüşmeye ilişkin

¹⁸ Yaptığı gözleme verdiği anlamı “...toplumun maskesini indirmek için maske takmak zorunlu oluyor” cümlesiyle belirtmiştir (Wallraff, 1986).

¹⁹ Görüşme formu için bkz. Ek 1 ve Etik Kurul izni için bkz. Ek 2.

iki perspektif ortaya koymaktadır: *madenci metaforu* ve *seyyah metaforu*. Bilginin verili kabul edildiği madenci metaforunda;

“Bilgi gömülü bir metal, görüşmeci de değerli metalleri gün yüzüne çıkaran bir kişi olarak anlaşılır... Bilgi konunun içerisinde madenci tarafından kirletilmeden keşfedilmeyi bekler. Görüşme yapan kişi, yönlendirici sorularla tahrif etmeksizin bir konunun saf deneyimlerinden veri veya anlamların saf altın parçacıklarını kazar” (Kvale, 1996: 3’ten akt. Legard, Keegan ve Ward, 2003: 139).

Madenci metaforunda görüşmeci verili olan bilgiyi titizlikle kazı çalışması yaparak ortaya çıkarır, görünür hale getirir. Seyyah metaforunda ise bilgi verili değildir, görüşmede inşa edilir ve müzakere edilir. Görüşmeci kaynak kişiyle seyahat eden bir seyyah konumundadır, görüşme boyunca kaynak kişiyle yol alarak bilginin nasıl inşa edildiğine tanık olur (Legard, Keegan ve Ward, 2003: 139). Bu çalışmada ise yöntemi daha çok seyyah metaforu açıklamaktadır.

Görüşme esnasında ortaya çıkan konunun devamı niteliğindeki sorular katılımcının konuşmasını yarıda kesmemek için kâğıda not edilmiş ve katılımcının yanıtını tamamlamasından sonra yöneltilmiştir. Görüşme gerçekleşmeden önce hazırlanan görüşme kılavuzu, görüşmenin başlangıcından sonuna dek görüşmeciye görevlerini hatırlatacak niteliktedir. Görüşmede elde edilen veriler, kaynak kişinin izni ve rızası alınarak ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Kaynak kişinin kullandığı dilin kayıt altına alınması veri formunun ve içeriğinin değişmesine karşı bir önlem niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte görüşme esnasında kaynak kişinin jest ve mimikleri, tavır ve tutumu da dikkatle gözlemlenmeye ve not edilmeye çalışılmıştır. Soru sıralaması araştırmacının güven kazanması ve görüşmelerin daha verimli geçmesi açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple bazen demografik bilgilerin görüşmenin başında değil de sonuna doğru sorulması görüşmeyi kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır (Leech, 2002: 666). Kaynak kişilerin cevap vermekte zorlanabileceği sorular daha sona bırakılırken, daha kolay cevaplayacakları düşünülen sorular ön kısımlara alınmıştır.

Nitel bir veri toplama yöntemi olarak derinlemesine görüşme, nicel veri toplama tekniklerine kıyasla sayıca daha az örneklem almayı zorunlu kılmaktadır. Görüşmelerden elde edilen veriler sürekli tekrarlandığı ve yeni verilere ulaşamadığı

takdirde örneklem almaya son verilir ki temellendirilmiş kuramda bu durum *teorik doygunluk* olarak ifade edilmektedir (Gençoğlu, 2014: 696). Nitel araştırma kapsamında bir bireyle yapılan görüşme anket çalışmalarından farklı olarak, kaynak kişilerin kendilerini kendi sözcükleriyle ifade etmelerine, bireysel tecrübelerinin özgüllüklerini yansıtma ve deneyimlerinin önemli detaylarını ortaya çıkarmalarına olanak tanıyacaktır. Bireyin özgünlüğü nitel ve nicel araştırmalarda aynı şekilde yer tutmamaktadır. Wax'ın da belirttiği üzere;

“Formel ve nicel yöntemlerde, bireyin özgünlükleri fark edilmeden geçme eğilimindedir. Elektronik veri işleme, araştırma yöneticisinin ya da programlayıcının yaşı, cinsiyeti ve etnik kökenine hiç önem vermez. Ancak, saha çalışmasında, kişisel kimliğin bu temel yönleri belirgin hale gelir, saha araştırması sürecini şiddetli biçimde etkiler” (Wax, 1979: 509'dan akt. Neuman, 2006: 548- 549).

Öyle ki saha araştırmasında yalnızca araştırmacının değil katılımcıların kimliği de süreci önemli ölçüde etkiler. Yöntemden kaynaklanan sınırlılıklar ise çok geniş sayıda gruplarla ve basit tesadüfi örneklem gruplarıyla çalışamamaktan ve bunun sonucu olarak da bütün gruplara genelleme yapamamaktan kaynaklanır (Tekin, 2006: 104). Maliyet bakımından diğer araştırmalara göre daha uygun olup olmaması ise araştırmacının sahaya olan uzaklığına ve erişimine bağlı olarak değişebilmektedir. Uzun süren görüşmeler geniş zamana ihtiyaç duyduğu gibi, sahaya erişimin planlanması, görüşmeye uygun kişiler bulma ve bu kişilere erişim sağlama saha araştırmasının diğer zorlukları arasında yer almaktadır. Verilerin toplanması kadar önemli olan bir diğer aşama ise verilerin hangi yöntemle analiz edileceği ve nasıl yorumlanacağıdır.

1.2.2. Örneklem

Çalışma evrenini, Almanya'nın Rheinland Pfalz (Renanya Palatina) Eyaleti'nin başkenti olan Mainz çevresinde yaşayan, Almanya'da doğup büyüyen veya bütün eğitim sürecini Almanya'da geçiren üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireyler oluşturmaktadır. Renanya- Palatina Eyaleti aşırı sağı temsil eden Alternative für Deutschland (Almanya İçin Alternatif Partisi, AfD) partisinin son eyalet parlamento seçimlerinde görece düşük oy aldığı eyaletlerden biridir. On altı eyalet içinde AfD'nin

daha az oy aldığı eyaletler içinde sekizinci sıradadır (Statista Research Department, 2020). 15. yüzyılda matbaayı icat eden Johannes Gutenberg eyaletin başkenti Mainz'ta doğmuştur ve matbaanın icadıyla birlikte bilgi ve düşüncelerin kilise ve devlet baskısından bağımsız olarak kitlelere hızla yayılması mümkün hale gelmiş, böylelikle bilgi toplumunun temelleri atılmıştır. Gutenberg'in kurduğu modern matbaada Avrupa'daki ilk İncil basıldığı gibi Luther'in kiliseyi eleştiren yazıları da çoğaltılmış ve özgür düşüncelerin yayılmasıyla Reformasyon'un meşalesi yakılmış ve bu süreç kilisenin bölünmesine de zemin hazırlamıştır (Hürriyet, 2018). Böylelikle Hristiyan halk Katolik ve Protestanlık mezheplerine ayrılmıştır. 2013 yılı verilerine göre Mainz'taki Almanların %26,4'ü Protestan ve %37,1'i Katolik inancına sahip bireylerden oluşmaktadır, geri kalanı ise herhangi bir dine tabi olmayan veya diğer dinlere inanan bireylerdir (Stadt Mainz, 2013). Şehrin gelişimi ve tarihi yerli halkın yabancı ve göç kökenli bireylere karşı ılımlı ve hoşgörülü bir yaklaşım sergilemesinde önemli rol oynamaktadır.

Görüşmelerin, 20- 30 yaş aralığında bulunan, yarısı üniversite düzeyinde veya daha yüksek düzeyde eğitim alan ve diğer yarısı daha alt düzeyde bir mezuniyet derecesine sahip olan bireylerle yapılması planlanmıştır. Bununla amaçlanan eğitim düzeyinin gündelik yaşamın farklı alanlarında (başta eğitim alınan kurumlar, iş yeri, siyasal katılım ve kamu kurumları olmak üzere) adaptasyon ve direniş biçimlerini farklılaştırıp farklılaştırmadığını tespit etmektir. Genç bireylerle görüşme yapmanın avantajlarından biri eğitim bölümüyle ilgili soruları cevaplandırırken yakın zamandaki eğitim hayatlarıyla ilgili deneyimlerini hatırlamakta güçlük çekmemeleridir.

2018 yılı verilerine göre Almanya nüfusunun %25,5'i göç kökenli bireylerden oluşmaktadır, yani Almanya'daki her dört bireyden biri göç kökenlidir. Bu oran içinde bireylerin %13,3'ü Almanya'da doğan veya Almanya'ya göç eden Almanya vatandaşlarından oluşurken, geri kalan %12,2'si göç eden veya Almanya'da doğan yabancılar, yabancı uyruklulardır (Nier, 2019). Araştırmaya katılan katılımcılar ise %9'luk nüfusa sahip Türkiye kökenli bireyler içinde yer almaktadır. 2018 yılındaki verilere göre Almanya'da yaşayan 20- 24 yaş aralığındaki göç kökenli birey sayısı 1 milyon 424 bin, 25- 29 yaş aralığındaki birey sayısı ise 1 milyon 661 bindir (Statista,

2019a). 2016 yılında Mainz'taki 39. 199 kişilik yabancı nüfusunun 5.774'ünü Türkiye vatandaşlığına sahip olanlar oluşturmakta ve Türkiyeliler göçmen gruplar arasında birinci sırada yer almaktadır. Bu rakam Almanya vatandaşlığına sahip olan Türkiye kökenlileri içine almamakta, Türkiye kökenli bireylerin sayısı toplam 10.195 olarak verilmektedir (Stadt Mainz, 2017). Aynı yıl Mainz nüfusu toplamda 213. 528 kişiden meydana gelmektedir ve bu sayının 71.614'ü göç kökenli bireylerdir (Statista, 2018a). Yani halkın %33,1'i göçmen kökenli²⁰ bireylerden ve %5'i Türkiye kökenlilerden oluşmaktadır. Renanya- Palatina Eyaleti diğer eyaletler arasında ne göçmenlerin en yoğun olduğu ne de en az olduğu eyaletlerden biridir. Böylelikle heterojen bir nüfusun olduğu ve yabancı düşmanlığının ileri boyutlarda olmadığı bir şehirde Almanya'daki gündelik yaşama ilişkin ortalama bir bakış açısını kazanmak hedeflenmektedir. Daha küçük ölçekli bir şehrin tercih edilme sebebi Almanya'daki Türkiye kökenliler üzerine yapılan çalışmaların ekseriyetle Berlin, Köln, Frankfurt gibi büyük şehirlerde veya Türkiye kökenlilerin getto olarak birarada yaşadığı yerlerde yoğunlaşmış olmasıdır²¹.

Almanya'daki Türkiye kökenli göçmen toplulukları etnisite, din ve hayat görüşü bakımından neredeyse birbirleriyle ortak noktaları yok denecek kadar farklılıklar gösterdiği için (Kaya, 2016: 43) mümkün olduğunca çeşitli gruplar arasından bireylerle görüşme yapılması öngörülmüş bu sebeple farklı dernek çevrelerine erişim sağlanmaya çalışılmıştır. Alana erişim sağlamadan önce örneklem somut bir şekilde sınırlandırılmamış, yalnızca örnekleme dahil edilecek kimselerin yaklaşık olarak 20- 30 yaş aralığındaki bireylerden oluşması düşünülmüştür.

²⁰ Göçmen kökenli birey ifadesi, göçmen kavramıyla eş anlamlı değildir. Federal İstatistik Bürosu "Menschen mit Migrationshintergrund" (göçmen kökenli insanlar) kavramını "*kendisi veya ebeveyninden en az birisi Almanya vatandaşlığıyla doğmayan kişiler*" olarak tanımlar. Bu manada göçmen kökenli insanlar terimi a) göç eden ve etmeyen yabancıları, b) vatandaşlığa geçen göç etmiş ve etmemiş kimseleri, c) 17. ve 19. Yüzyıllarda Almanya'dan Rusya'ya göç eden, Stalin döneminde topluca sürgüne maruz kalan Alman asıllı kişilerden ekseriyetle 1980'li yılların ortasından itibaren Almanya'ya göç eden kimseleri, d) ve bahsedilen bu üç grubun Almanya vatandaşlığıyla doğan altsoylarını kapsamaktadır (Statistisches Bundesamt, 2017a: 4).

²¹ Göçmenlerin Mainz'ın semtlerine dağılımı incelendiğinde her semtin nüfusunun en az %20'sini göçmenlerin oluşturduğu, bazı semtlerde ise göçmenlerin oranının %40'ları bulduğu dikkat çekmektedir. Ancak bu semtlerdeki kira fiyatları arasında bariz bir fark olmadığı için göçmenlerin (ve özelde Türkiye kökenlilerin) daha ziyade şehrin ucuz bölgelerinde yaşadığını ve kendi aralarında yaşamaya itildiğini söylemek mümkün değildir. Ancak mülteciler yerleşim yerlerini özgürce belirleyememektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. Yerleşim Yeri Tercihi başlığı. Frankfurt ve Berlin'de yapılan alan araştırmaları için bkz. Şahin 2010, Kaya 2000.

Odaksızlaşma olarak ifade edilen bu durumla amaçlanan insanlar ve ortamlar yelpazesine tanık olarak ağlar oluşturmak ve ortamı tanıdıktan sonra neyin dahil edileceğine ve hariç tutulacağına karar vermektir (Neuman, 2006: 551). Aynı zamanda odaksızlaşma, sahadaki potansiyelleri ve veri sağlayabilecek diğer kişilerin de çalışmaya katılmasını değerlendirmek açısından imkan sağlamaktadır.

Farklı çevrelere erişim sağlayabilmek için anahtar kişi olarak da ifade edebileceğimiz “*kapıcı*”²²ların varlığı çok büyük önem taşımaktadır. Araştırma evreninde çeşitli düşünce ve deneyimlerin bir demetini sunmak adına Türkiye kökenli dernek çevrelerine²³- İslam Toplumu Milli Görüş²⁴ (IGMG), Rheinland- Pfalz Atatürkçü Düşünce Derneği²⁵ (RPADD), Avrupa Türk İslam Kültür Dernekleri Birliği²⁶ (ATİB), Diyanet İşleri Türk İslam Birliği²⁷ (DİTİB), Mainz Alevi Kültür Merkezi²⁸ (AKM), Kürdistanlı Öğrenciler Derneği²⁹ (YXK), Almanya Türk Federasyon³⁰ (ATF) ve Kultur- und Bildungsverein Mainz³¹ (Kültür ve Eğitim Derneği) - erişilmeye çalışılmış, fakat bunlar içerisinde RPADD ve YXK çevresinden

²² “Bir yere erişimi denetlemek için resmi veya gayriresmi otoritesi bulunan biridir. Köşedeki haydut, bir hastanenin yöneticisi ya da bir şirketin sahibi olabilir” (Neuman, 2006: 555).

²³ Bu dernekler her ne kadar kendilerine camii ismini verse de Almanya’da dernek statüsündedirler ve minareli camii değildirler. Dernek lokallerinde mescit, bakkal ve çay ocağı tarzında bölümler bulunmaktadır.

²⁴ IGMG 1995’te Almanya’da kurulmuştur. Dini, sosyal ve kültürel hizmetlerin yerine getirilmesi, İslam’ın kuşaktan kuşağa aktarılması ve gündelik yaşamda dinin gereklerinin yerine getirilmesi ile ilgili çalışmalar yapmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. IGMG Web Sayfası).

²⁵ Dernek Mainz şehrinde 1997 yılında Atatürkçü düşünceyi kuşaktan kuşağa aktarmak adına bilimsel, sosyal ve kültürel çalışmalar yapmaktadır. Türklerin Almanya’ya uyumunu sağlamak ve gençlerin eğitimini destekleyici mahiyette çalışmalar yapmak derneğin gayeleri arasındadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. RPADD Web Sayfası).

²⁶ ATİB, 1987 yılında Renanya- Palatina Eyaleti’nin Nieder-Olm/ Mainz kentinde kurulmuştur ve kendini “partiler üstü” sivil bir teşkilat olarak tanımlamaktadır. Grup kendi kültürel kimliklerini korurken bir yandan içinde yaşadıkları topluma uyum sağlamayı, gerek siyasi gerek ekonomik anlamda entegre olmuş güçlü bir topluluk yaratmayı hedeflemektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. ATİB Web Sayfası).

²⁷ Almanya’da 1984 yılında kurulan Birlik, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yurtdışı şubelerinden biridir. Birlik kendisini politik faaliyetler yürütmeyen bir kuruluş olarak tanımlamakta, kendisine bağlı kuruluşlarda her yaş grubuna yönelik sosyal danışmanlık hizmetleri, dini ve kültürel hizmetler sunmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. DİTİB Web Sayfası).

²⁸ Mainz’ta 2007 yılında kurulan kültür merkezi Alevi inancını yaşamak ve kuşaktan kuşağa aktarmak için faaliyet göstermektedir (Ayrıntılı bilgi için bkz. AKM Web Sayfası).

²⁹ Kürt sorunu ve Kürt sorunu nedeniyle ortaya çıkan çatışmalar hakkında kamusal alanda ve üniversiteli öğrencilere yönelik farkındalık yaratmayı amaçlayan bir dernektir.

³⁰ Mainz Ülkü Ocağı, Eyüp Sultan Camii olarak da bilinmektedir.

³¹ Türkiye kökenliler arasında Ulu Camii olarak geçen dernek Süleymancıların camiisi olarak da bilinmektedir.

katılımcı sağlanamamıştır. RPADD çevresinden kişilere ulaşmak için önerilen anahtar kişinin ve dernek üyelerinin yurtdışında tatilde olması ve telefon yoluyla kendilerine ulaşılabilmesi dolayısıyla katılım sağlanamamıştır. YXK çevresine erişim sağlayabilecek anahtar bir kişi bulunamamış, Yabancılar Günü'nde Kürt Öğrenci Derneği standında bulunan bir üyeyle iletişime geçilmiş fakat kendisi araştırmayı üniversite öğrencisi olarak yaptığını ve şahsi bilgilerin anonim olacağını belirtmemesi rağmen Türkiye'ye güvenmediğini ve katılmak isterse beni arayacağını ifade etmiş fakat geri dönüş sağlamamıştır. Bu durum alan araştırmasına katılımcı sağlamanın zor olduğunu ve her ne kadar araştırmacı herhangi bir kurumu temsil etmiyor olsa da araştırmacının kimliğinin de bu süreçte önemli rol oynadığını göstermektedir. AKM ve ATF çevrelerinden ayrı ayrı üçer katılımcı olması dolayısıyla katılımcı sayısını artırmak için dernek üyeleriyle tekrar irtibata geçilmesine rağmen daha fazla katılımcı araştırmaya dahil olmamıştır.

Araştırma iki sebepten temsili olma iddiasında değildir. Öncelikle, her ne kadar göçmenlere yaklaşımın ortalama seyrettiği bir eyalet seçimiyle temsil kabiliyeti olan bir örneklemin seçilmesi hedeflense de aynı araştırmanın başka bir eyalette yapılması sonuçları farklılaştırabilecektir. Göçmen nüfusun az olduğu ve sağ partilerin oy oranlarının daha fazla olduğu bir eyalette veya göçmen nüfusun fazla ve sağ partilerin az oy aldığı bir eyalette aynı araştırma farklı sonuçlara götürebilir. İkinci olarak da yukarıda belirtildiği gibi Türkiye'deki farklı kesimleri temsil eden tüm dernek çevrelerine erişilmeye çalışılmış ancak bazılarında erişim sağlanamamıştır. Eğer bu dernek çevrelerinden de katılımcılar sağlanabilseydi araştırmanın temsili olma iddiası bir nebze güçlenebilirdi.

Görüşmelerde eşit temsili sağlamak için katılımcıların cinsiyeti ve eğitim düzeyi bakımından dengeli bir dağılım yapılmaya çalışılmıştır, fakat örnekleme erişim noktasında kişilerin geri dönüşü belirleyici olduğundan her gruptan eşit sayıda katılım sağlanması mümkün olmamıştır. Görüşmeye 26 kadın ve 16 erkek katılımcı olmak üzere 42 kişi katılmıştır. Bu 42 kişiden 18'i meslek eğitimi almış veya almakta olan, 24'ü ise üniversite eğitimi almış veya almakta olan kişilerden oluşmaktadır. Pek çok veri sıkça tekrarlanmasına rağmen görüşmeler daha az sayıyla sınırlandırılmamıştır.

Kısmen tekrarlanmayan veriler olsa da zaman kısıtı dolayısıyla görüşme sayısını 42 kişi ile sınırlı tutulmuştur. Bazen tek bir anahtar kişi bütün çevrelere erişimi sağlayabilecek durumda olsa da her dernek için yeni bir anahtar kişiye başvurmak kaçınılmaz olmuştur. Yabancılar Meclisi Başkanı, farklı dernek çevrelerinden iletişim kurulabilecek kişilerin iletişim bilgilerini sağlamıştır. Bazı dernek yöneticileri ve gençlik temsilcileri katılım sağlayabilecek kişilerle ilgili geri dönüş yaparken, bazıları gençlerin toplandığı günlerde derneklerine gitmek suretiyle çalışmayı yürüten kişinin kendisini ve çalışmayı tanıtmaya olanak sağlayarak örnekleme erişim noktasında katkı sunmuşlardır. Katılımcılara her zaman kartopu örnekleme yoluyla ulaşamamış, bazen bizzat kişilerle tanışarak süreç ilerlemiştir.

Formdaki temalar, gündelik yaşamda iktidarın stratejilerini ve ideolojilerini gözlemleme fırsatı bulabileceğimiz eğitim hayatı, çalışma hayatı, kamu hizmetlerinin alımı ve siyasal katılım başlıklarına yoğunlaşmaktadır. Bunlar haricinde gündelik yaşamı etkileyen diğer toplumsal pratiklere yönelik temalar da formda yer almaktadır. Eylül 2018’de üç hafta süren alan çalışmasında yapılan görüşmelerin süreleri iki saat ve dört buçuk saat arasında değişmektedir. Katılımcıların yeterli zamanı olmadığı durumlarda görüşmeye ara verilmiş ve katılımcıyla ikinci kez biraraya gelerek görüşmeler tamamlanmıştır. Görüşmeler katılımcıların önerdiği mekanlarda; dernek, kafe ve ev ortamlarında gerçekleştirilmiştir ve katılımcılara Bilgilendirilmiş Gönüllü Onam Formu verilerek çalışmaya katılım için onayları alınmıştır. Sorulara cevap alınamadığı durumlarda sorular farklı şekilde formüle edilerek tekrar sorulmuştur. Görüşmeler ağırlıklı olarak Türkçe yapılmış, ancak gerektiği takdirde sorular Almanca sorulmuş ve Almanca cevaplar alınmıştır.

Örnekleme oluşturan katılımcılara ait demografik bilgiler, Tablo 1 ve Tablo 2’de sunulmuştur.

No 32	Eğitim	Meslek	Yaş	Medeni Durum	Cinsiyet	Vatandaşlı k	Köken
1	Meslek ³³ Okulu	Anaokulu öğretmeni	22	Bekar	Kadın	Çifte vatandaş ³⁴	Türk
2	Üniversite 35	-	23	Bekar	Kadın	Almanya	Kürt
3	Üniversite	Depo işçisi	23	Bekar	Erkek	Türkiye	Türk
4	Üniversite	Uluslararası bir firmada işçi temsilcisi	28	Bekar	Kadın	Türkiye	Kürt
5	Üniversite	-	23	Bekar	Erkek	Çifte vatandaş	Türk
6	Üniversite	-	20	Bekar	Erkek	Türkiye	Kürt
7	Meslek Okulu	Sekreter	20	Bekar	Kadın	Türkiye	Türk
8	Üniversite	Mühendis	30	Evli	Kadın	Almanya	Türk
9	Üniversite	-	23	Bekar	Kadın	Türkiye	Türk
10	Meslek Okulu	Makine teknisyenliği	20	Bekar	Erkek	Türkiye	Kürt
11	Üniversite	Mal giriş kontrolcüsü	25	Bekar	Erkek	Türkiye	Türk
12	Meslek Okulu	İnşaat işçiliği	20	Bekar	Erkek	Çifte vatandaş	Kürt
13	Meslek Okulu	İnşaat işçiliği	20	Bekar	Erkek	Türkiye	Kürt
14	Meslek Okulu	Anaokulu öğretmeni	30	Evli	Kadın	Türkiye	Türk
15	Üniversite	Yan iş (ev ödevlerine destek)	22	Bekar	Kadın	Türkiye	Türk
16	Lise	Kasiyer	20	Bekar	Erkek	Çifte vatandaş	Türk
17	Meslek Okulu	Sekreter	21	Bekar	Kadın	Türkiye	Türk
18	Üniversite	-	21	Bekar	Kadın	Türkiye	Türk
19	Meslek Okulu	Duvar ustası	29	Evli	Erkek	Almanya	Türk
20	Meslek Okulu	Galeri satış elemanı, Sendika memuru	27	Bekar	Kadın	Türkiye	Türk
21	Üniversite	Sosyal medya prodüksiyon	26	Evli	Erkek	Almanya	Kürt
22	Meslek Okulu	Büro asistanı	22	Bekar	Kadın	Türkiye	Türk
23	Lise	Kuran kursu hocası	25	Bekar	Kadın	Almanya	Türk
24	Üniversite	-	25	Evli	Kadın	Türkiye	Kürt
25	Meslek Okulu	Hemşire (huzurevi)	24	Bekar	Kadın	Almanya	Türk
26	Üniversite	Otomotiv proje yöneticisi	30	Bekar	Erkek	Türkiye	Türk
27	Üniversite	-	20	Bekar	Kadın	Türkiye	Türk
28	Meslek Okulu	Anaokulu öğretmeni	23	Bekar	Kadın	Almanya	Türk
29	Lise	Hakem, postane çalışanı	20	Bekar	Erkek	Türkiye	Türk
30	Üniversite	Laboratuvar çalışanı	27	Evli	Kadın	Almanya	Türk
31	Meslek Okulu	Tesisatçı	28	Evli	Erkek	Almanya	Türk

³² Araştırmada kişisel bilgilerin anonimliğini güvence altına almak için katılımcıların isim ve soyisimlerini kodlamak veya takma isim vermek yerine, yapılan görüşmeler numaralandırılmıştır.

³³ Meslek okulu, öğrencinin onuncu sınıftan sonra belli bir mesleğe yönelik aldığı eğitimi ifade eder.

³⁴ Hem Almanya hem Türkiye vatandaşlığına sahip olanlar.

³⁵ Halen üniversite eğitimi alan veya üniversite mezunu kişileri kapsamaktadır.

32	Meslek Okulu	Büro Elemanı	20	Bekar	Kadın	Almanya	Türk
33	Üniversite	Kasiyer (Yan İş)	20	Bekar	Kadın	Türkiye	Türk
34	Meslek Okulu	Sekreter	20	Bekar	Kadın	Almanya	Türk
35	Üniversite	-	27	Evli	Kadın	Almanya	Türk
36	Meslek Okulu	Araba tamircisi	22	Bekar	Erkek	Türkiye	Türk
37	Üniversite	-	23	Bekar	Kadın	Türkiye	Türk
38	Üniversite	-	23	Evli	Erkek	Türkiye	Türk
39	Meslek Okulu	Eczane çalışanı	20	Bekar	Kadın	Çifte vatandaş	Kürt
40	Üniversite	Pedagog	26	Bekar	Kadın	Çifte vatandaş	Türk
41	Üniversite	-	23	Bekar	Kadın	Çifte vatandaş	Türk
42	Üniversite	-	21	Bekar	Erkek	Türkiye	Türk

Tablo 1: Alan Araştırması Katılımcılarına Yönelik Demografik Bilgiler-1

Alan araştırmasına katılan bireylerin gündelik yaşam deneyimlerini daha iyi analiz edebilmek adına Tablo 2’de demografik bilgilerine yer verilmiştir. Katılımcıların ortak özelliklerinden birisi; “Nerelisiniz?” sorusuna cevap verirken aile büyüklerinin Türkiye’den göç ettikleri şehirleri memleket olarak ifade etmiş olmalarıdır. Katılımcıların aile büyüklerinin göç ettiği ve kendilerinin de “memleket” olarak nitelediği coğrafi bölgelerin başında İç Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi şehirleri gelmektedir. Sayıca üçüncü çoğunluk olan bölge ise Doğu Anadolu’dur. Türkiye’deki yedi coğrafi bölgenin yedisinden de Mainz ve çevresine göçler gerçekleşmiştir. Bir katılımcının ebeveyni hariç aile büyükleri çalışma maksadıyla Almanya’ya göç etmişlerdir. 20-30 yaş aralığındaki katılımcıların yaş ortalaması 23,3’tür. Otuz üç katılımcı üçüncü kuşak göç kökenli bireydir, yani aileden ilk dedeleri Almanya’ya göç etmiştir. Diğer dokuz katılımcının ise anne ve babalarından en az biri göçü deneyimlemiş olmakla birlikte bu kişilerin ebeveynleri genelde 1970’lerde ya da 1980’lerde göç etmiş olan, büyük çoğunluğu 70’li yaşlarda olan kimselerdir. Bu bağlamda kuşak tanımlamalarıyla ilgili bir zorluk bulunmaktadır. Ancak yaş aralığı bakımından üçüncü kuşak bireylerle aynı yaş grubunda yer alan, tanım gereği ikinci kuşak olarak adlandırılan bireyler bilimsel çalışmalarda üçüncü kuşak olarak ele alındığı için (bkz. Çil, 2000: 129) burada da üçüncü kuşak olarak değerlendirilmiştir. Her iki kuşaktan göç kökenli bireylerin de ortak özelliği Almanya’da doğmuş olmaları ve Almanya’da eğitim almış ve çalışıyor olmalarıdır. Katılımcıların otuzbeşi Türk, yedisi Kürt kökenli olduğunu belirtmiş olup katılımcılardan biri hariç diğer Kürt

kökenliler Türkiye kökenli Sünni derneklere dahil olmuştur. Katılımcılar Mainz ve çevresinde yaşamaktadır.

Katılımcı Numara	Memleket	Yaş	Köken	Birinci Kuşağın Göç Sebebi	Vatandaşlık
1	Kırşehir	22	Türk	İş	Çifte Vatandaşlık
2	Maraş	23	Kürt- Türk	İş	Almanya
3	Amasya	23	Türk	İş	Türkiye
4	Elazığ	28	Kürt	Siyasi	Türkiye
5	Yozgat	23	Türk	İş	Çifte Vatandaşlık
6	Elazığ	20	Kürt	İş	Türkiye
7	Malatya	20	Türk	İş	Türkiye
8	Afyon	30	Türk	İş	Almanya
9	Trabzon	23	Türk	İş	Türkiye
10	Elazığ	20	Kürt	İş	Türkiye
11	Sinop	25	Türk	İş	Türkiye
12	Bingöl	20	Kürt	İş	Çifte Vatandaşlık
13	Elazığ	20	Kürt	İş	Türkiye
14	Ordu	30	Türk	İş	Türkiye
15	Denizli	22	Türk	İş	Türkiye
16	Kayseri	20	Türk	İş	Çifte Vatandaşlık
17	Balıkesir	21	Türk	İş	Türkiye
18	Artvin	21	Türk	İş	Türkiye
19	Yozgat	29	Türk	İş	Almanya
20	Bayburt	27	Türk	İş	Türkiye
21	Sivas	26	Türk	İş	Almanya
22	Samsun	22	Türk	İş	Türkiye
23	Balıkesir	25	Türk	İş	Almanya
24	Ankara	25	Kürt	İş	Türkiye
25	Manisa	24	Türk	İş	Almanya
26	Sivas	30	Türk	İş	Türkiye
27	Erzincan	20	Türk	İş	Türkiye
28	Denizli	23	Türk	İş	Almanya
29	Karaman	20	Türk	İş	Türkiye
30	Bayburt	26	Türk	İş	Almanya
31	Hatay	28	Türk	İş	Almanya
32	Nevşehir	20	Türk	İş	Almanya
33	Karaman	20	Türk	İş	Türkiye
34	Erzincan	20	Türk	İş	Almanya
35	Elazığ	27	Türk	İş	Almanya
36	Giresun	22	Türk	İş	Türkiye
37	Denizli	23	Türk	İş	Türkiye
38	Samsun	23	Türk	İş	Türkiye
39	Maraş	20	Kürt	İş	Çifte Vatandaşlık
40	Çankırı	26	Türk	İş	Çifte Vatandaşlık
41	Sakarya	23	Türk	İş	Çifte Vatandaşlık
42	Trabzon	21	Türk	İş	Türkiye

Tablo 2: Alan Araştırması Katılımcılarına Yönelik Demografik Bilgiler- 2

Bireylerin gündelik yaşam deneyimlerine onların gözünden bakabilmeyi amaçlayan alan araştırması ve araştırmacının alana girişte edindiği bilgi, beceri ve araştırma sürecinde

gösterdiği çaba, karşılaştığı zorluklar ve daha nice deneyimleri birbiriyle bütünleşerek Almanya'daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin hayatta kalma stratejilerini gün yüzüne çıkarmaya olanak sağlamıştır. Bu bağlamda araştırmacının alan araştırmasında edindiği deneyimlerine, kısaca alana ilişkin gözlemlerine ve veri analiz yöntemine yer verilecektir.

1.2.2.1. Alan Araştırması Deneyimleri

Araştırmanın nasıl ortaya çıktığından ve hangi koşullar içinde oluştuğundan bahsetmek sonraki araştırmalar için yol gösterici olacaktır. Bu süreçteki deneyimlerimi alan araştırması öncesi ve alan araştırması sırasındaki deneyimler olarak ikiye ayırıyorum. Alan araştırması ile ilgili literatürü okurken özellikle zaman, maddi giderler ve sahaya erişim gibi maliyetlerin farkına varmış, fakat yine de bu yöntemle çalışmaktan vazgeçmemiştim. Çalışıyor olmam dolayısıyla ilk zorluğu alan araştırması yapacağım zaman dilimini belirlemek ve izin almak noktasında yaşadım. Bir yandan da Türkiye kökenli bireylerin Türkiye'ye tatile geldiği yaz ayları içinde Almanya'ya gidebileceğim için yapacağım görüşmelere katılımcı bulmakta zorlanmamak adına okulların ve üniversitelerin akademik takvimini inceleyerek araştırmaya eylül ayında başlamaya karar verdim. Ancak yirmi iki gün izin alabilmişim. Bu durum oldukça yoğun tempoda geçen, farklı mekanlar arasında mekik dokuduğum günleri ve küçük bir sağlık sorununu beraberinde getirdi. Önceden başladığım birkaç görüşmeyi ve katılımcılardan ikisi yoğun olduğu için Almanya'da bulunduğum esnada yapamadığım iki görüşmeyi Türkiye'ye dönünce katılımcılar için uygun olan bir zamanda Skype üzerinden gerçekleştirdik.

Araştırma için herhangi bir kurum veya kuruluştan maddi destek almamam dolayısıyla Euro'nun kur olarak yüksek olduğu aylarda seyahat etmek ve bundan kaynaklı vize, bilet vesair harcamalar daha dikkatli harcama yapmamı zorunlu kıldı. Almanya'ya seyahat etmeden önce tez projesi adı altında kaynak bulup bulamayacağıma yönelik araştırma yapsam da içinde bulunduğum sömestr dolayısıyla DAAD (Alman Akademik Değişim Servisi) vb. kurumların şartlarını sağlamadığım için başvuru yapamadım, bilimsel bir çalışma için destek bulmanın, tezi proje olarak

yazmanın ve kurumların yapacağı geri dönüşün uzun zaman aldığını, bu tür başvuruları çok daha önce yapmak gerektiğini anladım³⁶.

Maliyet olarak düşünölebilecek bir diğör konu kalacak bir yer bulmak idi. Saha araştırmasını yapacağım şehirde tanıdıklar sayesinde kalacak bir ev buldum. Üç haftalık süre boyunca yaptığım görüşmeler dışında Türkiye kökenli bireylerle bir araya geldiğim düğün, kına, söz, kermes, dernek kafeteryası ve Yabancılar Günü gibi ortamlarda bireylerin gündelik yaşamlarını ve kurdukları ilişkileri kısmen de olsa yakından gözlemleme fırsatı buldum.

Mainz'ta bulunduğum ilk gün katıldığım bir düğünde Yabancılar Meclisi Başkanı ile tanışmam benim için büyük bir şans oldu, kendisi farklı dernek çevrelerinden bireylerle görüştüktan sonra iletişim bilgilerini benimle paylaşabileceğini belirtti ve ilerleyen günlerde de bu konuda desteğini sürdürdü. Böylelikle ilk gün hem anahtar bir kişiye hem de araştırmaya katılacak birkaç kişiye ulaşmıştım bile. Yabancılar Meclis Başkanı dışında tanıdıklarımın da araştırmaya katılımcı bulmak anlamında çok büyük desteğı oldu, bir araya geldiğimiz vakitlerde telefon rehberlerine bakıp örnekleme giren kimler çalışmaya katılabilir diye uzun uzun düşündüler. Bazen de katılımcılar aynı veya farklı dernek çevrelerinden arkadaşları olduğunu ve arkadaşları istedikleri takdirde iletişim bilgilerini benimle paylaşabileceklerini söylediler ve kartopu şeklinde süreç ilerledi. Dernek çevrelerinden bireylerle iletişim kurduğumda genel talep gençlerin dernek lokalinde toplandığı bir gün ve saatte derneğı gitmem, kendimden ve araştırmamdan bahsetmem, bu şekilde araştırmaya gönüllü katılımcı bulabileceğim şeklinde oldu. Bu durum katılımın gönüllölük temelinde olmasını, araştırmacıların çoğıyla görüşme yapmadan önce kısa da olsa tanışmamı ve ikinci karşılaşmamızda görüşmeyi gerçekleştirmemizi sağladı. Bunun görüşmelerimizin daha enformel ve samimi bir havada geçmesine olanak tanıdığını düşünüyorum. Dernek ziyaretlerimde gençlerle

³⁶ Bu anlamda saha araştırmasını yurt dışında yapacak lisansüstü öğrencilere önerim seyahatlerini ve maddi destek için yapacakları başvuruları çok önceden planlamalarıdır.

randevu belirlemem de kolay oldu. Fakat daha sonrasında kimi randevularda değişiklikler de meydana geldi.

Sözünü ettiğim avantajların yanı sıra katılımcılara erişmekte bazı zorluklar da yaşadım. Bazı dernek başkanları makul sürelerde geri dönüş yapar ve katılımcı sağlama noktasında yardımcı olurken bazıları sürekli “aklımızdasınız, size geri dönüş yapacağız” deseler de ben aramadığım müddetçe benimle iletişime geçmediler. Bu durumu, kişilerin ilgisizliğinden ziyade tempolu çalışma hayatının yanı sıra dernek yönetimi sorumluluğunu ve dernek çalışmalarını gönüllük kapsamında yürütmeleriyle bağlantılı görüyorum. Herhangi bir netice alamadığım takdirde dernek çevresinden başka kişilerle iletişim kurmam o dernek çevrelerine ulaşmamı sağladı. Saha çalışmasının en yorucu bölümü görüşmeleri ayarlamak oldu. Bu süre zarfında katılımcı bulabilmek ve görüşmeyi gerçekleştirebilmek adına sürekli kendini anahtar kişilere ve katılımcı adaylarına hatırlatmak, geri dönüş yapmadıkları takdirde tekrar aramak veya mesai saatleri içinde mesaj yazmak gerekiyor. Saha süreci iletişim kurmak adına utanma, sıkılma gibi duyguları bir yana bırakmayı zorunlu kılıyor. Zorlayıcı olan bir diğer durum ise araştırmaya katılacağını belirten ve arkadaşı vasıtasıyla iletişim bilgilerini aldığım bir kişinin arama ve mesajlarıma dönmemesi, birkaç kişinin ise görüşme için evden çıktığım anda katılmayacaklarını belirtmesiydi. Dolayısıyla görüşme yapılana kadar hiçbir görüşmecinin katılımı garanti değildir. Alan araştırması için üç haftalık sürem vardı ve bu sürede görüştüğüm katılımcıların olağan tempolu gündelik hayatları devam ediyordu. Araştırmaya katılabilenler o yoğun zamanlarında araştırmam için vakit yaratabilenlerdi. Günde peş peşe üç görüşme yaptığım günler de oldu, hiç görüşme yapamadığım günler de... Peş peşe yapılan görüşmeler bir yandan sürekli not aldığım için bedenen de yorucu olabiliyordu. Fakat her yeni hikâye kendisine olan ilgimi diri tutuyordu. Görüşme yapamadığım günler, yeni katılımcılara ulaşmak ve Mainz Üniversitesi Kütüphanesi’nden Almanca kaynak aramak ve taramak suretiyle geçti.

En kısa görüşme iki saat ve en uzun dört buçuk saat sürdü. Uzun süren görüşmeleri iki randevuda gerçekleştirdik. Görüşmelerin uzun süreceğini öngörerek Almanya’ya gitmeden önce endişe duyduğum hususlardan biri de zamanın ve

dakiklığın önem arz ettiği bir Almanya şehrinde potansiyel katılımcıların hiç tanımadıkları bir araştırmacıyla yapacakları bir görüşmeye vakit ayırıp ayıramayacağı idi. Onlar kıymetli zamanlarını bütün içtenlikleriyle araştırmam için ayırdılar. Hatta bir kısmı düşüncelerini dile getirebilecekleri bir ortam olduğu için görüşmenin sonunda teşekkürlerini ifade etti. Görüşme gün ve saatleri belirlenirken katılımcıların uygun oldukları vakitler baz alındı, yeri geldi sabah saatlerinde yeri geldi akşam saatlerinde görüşmeler yaptık. Mekân olarak katılımcıların kendisini rahat hissedeceği mekanlar tercih edildi. Bazen ev ortamı, park ortamı, dernek kafeteryası, bazen kermeste bulduğumuz sakin bir köşede ve ekseriyetle de şehrin merkezindeki bir iki kafeteryada (ekseriyetle Cafe Extrablatt) görüşmeleri gerçekleştirdik.

Görüşme formunu Türkçe olarak hazırlamış, fakat ihtiyaç halinde soruları Almanca'ya çevirip sormayı planlamıştım. Bir katılımcıyla yapılan görüşme büyük ölçüde Almanca gerçekleşti, fakat diğer görüşmelerde de katılımcıların bilmediği kelimeler olduğunda sorular Almanca olarak yöneltildi ve katılımcılar duygu ve düşüncelerini en rahat hangi dilde ifade ediyorsalar o şekilde soruları cevapladılar. Araştırmacının çalıştığı örnekleme yer alan bireylerin ve yaşadıkları ülkenin dilini bilmesinin zorunluluk olduğunu tekrar anladım ve Almanca biliyor olmam bu görüşmeleri kolaylaştıran bir etken oldu. İlerleyen yıllarda dördüncü ve beşinci kuşaklarla yapılacak olan saha çalışmalarında araştırma yapılan bölgenin dilini bilme zorunluluğunun daha da artacağı kanısındayım.

Yarı- yapılandırılmış görüşme yapmak ve konunun akışına göre ek sorular sormak, katılımcılara alan tanınması, kişiye özgü farklı deneyimleri daha iyi kavrayabilmemi sağlaması bakımından araştırmaya katkı sağladı. Kimi katılımcılar sorulara kısaca birkaç kelimeyle cevap verdiler ve bu durumda ek sorularla katılımcının deneyimlerini etraflıca anlamaya çalıştım, kimileri de daha sormadan sormak istediklerimi de yanıtladılar. Formdaki temalar bazen katılımcıların kendi deneyimlerine ilişkin belki de hiç düşünmedikleri şeyler üzerine onları düşündürdü ve derine inmeyi sağladı. Yaptığımız görüşmelerde katılımcılarla birlikte bir yolculuğa çıktık. Bu yolculuk varacağımız noktaları tek başıma benim belirlemediğim, bir kısmı

zaten var olan, bir kısmını ise birlikte inşa ettiğimiz hikayeleri anlamaya çalıştığım ve bu anlama çabasının analizlerde de devam ettiği bir yolculuktu.

Görüşmelere başlamadan önce İstanbul Üniversitesi Etik Kurulu'ndan onayını aldığım onam formunu katılımcılara sundum ve sözlü olarak da rızalarını aldım. Katılımcılar görüşmeye başlamadan önce istediği zaman görüşmeyi yarıda bırakabileceklerini, istemedikleri soruları yanıtlamayabileceklerini bilerek görüşmeye katıldı ve hiçbirisi görüşmeyi yarıda bırakmadı. Görüşmecilere izin verdikleri takdirde ses kaydı almak istediğimi ve ses kaydını hangi amaçla aldığımı izah ettim, 42 katılımcı içinde yalnızca 4'ü ses kaydı alınmasını istemedi, alınmadığı takdirde daha rahat hissedebileceklerini bildirdi. Bu görüşmeler esnasında notlar aldım ve gün içinde konuştuklarımız hafızamda taze iken eksik kalan yanlarını anlamı değiştirmeyecek şekilde düzenledim. Not alırken katılımcıları ilgiyle dinlemeye ve göz teması kurmaya özen gösterdim. Ses kayıtlarını konuşma diliyle, olduğu gibi aktarmaya gayret ettim. Ses kaydı aldığım görüşmelerde de olası teknik aksaklık ve arızaları göz önünde bulundurarak sürekli not almaya devam ettim. Görüşmelere giderken muhakkak yanımda yedek pil taşıdım ve her görüşme sonrasında ses kayıtlarını bilgisayar ortamına aktardım. Bir gün yaptığım bir görüşmenin kaydını cihazda göremeyince panik ve moral bozukluğu yaşadım. Görüşmeyi hiç kaydetmemiştim veya yanlışlıkla silmiştim. Görüşme esnasında aldığım notlar ve bu durumu görüşmeyi yaptığım gün fark etmem kurtarıcım oldu. Hemen gün içinde notları düzenledim.

Görüşmeler esnasında gerekli gördükçe katılımcıların jest ve mimiklerini, ses tonuyla ilgili dikkatimi çeken hususları not aldım. Deşifreleri yaparken alan notlarından faydalandım. Uzun süren görüşmelerin deşifreleri de oldukça yoğun bir emekle ortaya çıktı, her birini başından sonuna kadar deşifre ettim. Deşifreleri yaparken verilerle ilgili düşündüklerimi not aldım, bu notlar analiz kısmında oldukça işime yaradı ve analizlerin yapılması böylelikle deşifre sürecinde başlamış oldu. Derinlemesine görüşme yapmanın en zorlayıcı yanlarından biri de ses kayıtlarını deşifre etmektir.

Veri üretmenin halihazırdaki bilgileri işlemekten ve derinlemesine görüşmenin pek çok yöntemden çok daha meşakkatli olduğunu gördüm. Geriye baktığımda bütün meşakkatine rağmen araştırdığım konunun özneleriyle birlikte veri üretmenin ve bir çalışmayı a'dan z'ye vücuda getirmenin hazzını taşıdığımı söylemeliyim. İleride alan araştırması yapacak sosyal bilimci arkadaşlara tavsiyelerim yaptıkları görüşmeleri ve alanla ilgili gözlemlerini muhakkak not almaları, özellikle Almanya'da doğup büyümüş ve eğitim almış bireylerle görüşecekseler dakik olmaları, katılımcılara göre zaman ve mekân planlaması yapmalarıdır. Belki de en önemli tavsiyem sahaya beklentilerle gitmemeleri olacaktır, çünkü bu görmeleri gereken şeyleri gözden kaçırmalarına neden olabilir. Diğer taraftan katılımcı grubun öne çıkan özellikleri ne olursa olsun katılımcıları homojen bir grup olarak görmemeleri gerektiği hususunda kendilerinde farkındalık yaratmalarıdır.

1.2.2.2. Alan Notları

Alan araştırmasının yapıldığı tarihlerde araştırmacının katıldığı etkinlikler ve tanık olduğu gündelik ilişkilerle ilgili tuttuğu alan notları aşağıda yer almaktadır:

Düğün

Araştırmacı sahadaki ilk gününde önceden tanış olduğu bir anahtar kişinin daveti üzerine ilk günü değerlendirmek adına Elazığlı bir ailenin düğününe katılmış ve anahtar kişi kanalıyla düğünde bulunan bazı gençlerle tanışmış ve araştırma için gönüllü katılımcılara ihtiyaç duyduğunu ifade etmiş ve iletişim bilgilerini alarak birkaçıyla randevu kararlaştırmak için sözleşmiştir. Aynı davette araştırmacı, Yabancılar Meclisi Başkanı Süleyman Bey ile tanışarak farklı çevrelere nasıl erişebileceği konusunda fikir alışverişinde bulunmuş ve sonrasında düğün ortamını gözlemlemeye koyulmuştur. Türkiye kökenlilerin ve sayıca az da olsa Alman davetlilerin de bulunduğu düğün salonunda, yemeğinden meyvesine dek çeşitli ikramlar vardı. Davul ve zurnaya halayın eşlik ettiği düğünde hem Almanca hem Türkçe konuşma yapan sunucu Almancayı kendine has üslubuyla -Elazığ şivesiyle-

konusuyordu ve Almanca bir şarkı söylemeyi de ihmal etmedi: *Marmor, Stein und Eisen bricht*³⁷...

Kültürlerarası Hafta (*Interkulturelle Woche*)

Mainz'ta her sene Eylül ayında bir hafta belediye tarafından kültürlerarası hafta ilan edilir ve bir hafta boyunca farklı derneklerin de katılım gösterdiği etkinlikler gerçekleştirilir. Almanya'da bulunduğum 2018 Eylül ayında ise 7- 16 Eylül haftası kültürlerarası hafta olarak kutlandı. Bu program kapsamında 9 Eylül'de gerçekleşen ve en yoğun katılımın olduğu etkinlik ise şehrin sembolü olan Mainz Katedrali'nin önündeki meydanda gerçekleştirilen kültürlerarası festival idi ve pek çok dernek burada kendi standını açmıştı. Araştırmacının dikkatini çeken şeylerden biri bütün broşürlerde ve her yerde “kültürlerarası” (*interkulturell*) ifadesi geçmesine rağmen, Türkiye kökenlilerin kültürlerarası festivalin olduğu bugünü Yabancılar Günü³⁸ olarak isimlendirmesiydi. İlginç olan bir diğer durum ise, her ülkeyi temsilen birer stant açılmışken, Türkiye kökenli göçmen derneklerinin açmış olduğu stant sayısının ATİB, DİTİB; YXK, AKM, ATF ve İslam Eğitim Merkezi³⁹ (İBİZ) olmak üzere 6 stanttan meydana gelmesiydi.

Nişan Bohçası

Eylül ayında araştırmacı Türkiye kökenli bir ailenin kızlarına yapacağı nişan öncesinde gelin ve damat taraflarının birbirlerine hediyeler sunduğu nişan bohçasını görmeye davet edildi. Ailenin bu etkinlik dolayısıyla uzun süren hummalı çalışmalarını ve yine Türkiye kökenli komşularının bu süreçteki destek ve yardımlarını gözlemleme fırsatı oldu. Neredeyse iki oda dolusu bohça getirilmiş ve her biri özenle süslenmişti. Gelen misafirler için bolca ikram hazırlanmıştı. Bu durum araştırmacıda Almanya'daki Türkiye kökenlilerin Türkiye'dekilere nazaran bazı gelenek ve göreneklere daha çok ihtimam gösterdiğine dair bir izlenim bırakmıştır.

³⁷ “Mermer, taş ve demir kırılır; ama bizim aşkımız kırılmaz...” şeklinde devam eden bir şarkı.

³⁸ 43 yıldır yapılan bu etkinliğin ismi önce “Yabancı Hemşehriler Günü”nden “Yabancı Hemşehriler Haftası”na, 1991 yılında da “Kültürlerarası Hafta”ya dönüşmüştür (bkz. Landeshauptstadt Mainz, 2018).

³⁹ Üniversite öğrencisi olan Türkiye kökenli Müslüman öğrencilerin bir araya geldiği derneklerden biridir.

Kermesler

Araştırmacı Almanya’da bulunduğu süre zarfında IGMG ve ATİB derneklerinin kermeslerine gitme fırsatı buldu. Almanya’daki Türkiye kökenli derneklerin yaptığı kermesler, derneklere gelir sağlayan önemli bir etkinlik olarak öne çıkmaktadır. Kermeslerde satılık eşyaların yanı sıra döner, hamur işleri, tatlılar, mantı ve lahmacun satılan yiyecek standları yer almakta ve kermeslere Yabancılar Meclisi yönetimindeki kişiler de davet edilmektedir. ATİB’in kermesinde akşamları sıra gecesi⁴⁰ gibi etkinlikler de yapılmaktadır.

Dernek Lokalleri

DİTİB çevresinden gençlerle görüşmek ve çalışmasından bahsetmek üzere araştırmacı derneğe davet edildi. Cuma akşamı genç erkeklerin bir araya geldiği bir sohbet ortamında araştırmacı çalışmadan bahsederek gençlerin çalışmaya katkı sunmak isteyip istemeyeceklerini sordu ve katılımlarının çalışma için öneminden bahsetti. İçlerinden biri, çalışmanın Almanya’daki bakanlıklara sunulup sunulmayacağını sordu. Araştırmacı bu çalışmayı doktora öğrenimi kapsamında yaptığını, görüşmeden elde ettiği verileri yayın amaçlı kullanacağını, şahsi bilgilerin anonim kalacağını ve çalışmayı herhangi bir kurum adına yapmadığını ifade etti. 7-8 kadar gençle görüşme yapmak için randevu kararlaştırıldı. Dernek kompleksi içerisinde cami, lokanta ve çay ocağı işlevi gören bir lokal, bir market ve geniş bir bahçe vardı. Araştırmacı bahçenin özellikle Ramazan aylarında küçük festival tarzındaki etkinlikler için kullanıldığını öğrendi.

Araştırmacının Yabancılar Günü’nde AKM standına uğrayarak tanıştığı bir anahtar kişi, araştırmacıyı gençlerin dernekte olduğu bir gün derneğe davet etti. Araştırmacı akşamüstü aynı zamanda Cemevi olarak işlev gören derneğe gitti ve dernek üyeleriyle tanıştı. Muharrem orucu sebebiyle bir araya gelen gençler iftar için

⁴⁰ “Güneydoğu Anadolu’da genellikle kış gecelerinde her hafta bir kişinin evinde olmak üzere yapılan sazlı sözlü eğlence” anlamına gelmektedir (TDK Sözlükleri). Sözü geçen etkinlik Almanya’da dernek lokalinde veya kermeslerin yapıldığı yerlerde gerçekleşmektedir.

büyüklerle yemek hazırlıyorlardı ve gayet misafirperverlerdi. Gençlerin çoğunluğu 18 yaşın altında idi ve 20’li yaşlarda iki genç görüşmeye katılabileceklerini beyan etti.

1.2.3. Veri Analiz Yöntemi

Derinlemesine görüşme yoluyla elde edilen verileri çözümlemek için bu çalışmada uygulanan yöntemler içerik analizi ve gömülü kuramdır. Gömülü kuram bir kuram değildir, bir yöntem ve stratejidir (Ilgar ve Ilgar, 2013: 206). Yalnızca yazılı metinler değil, konuşmalar, görüşme metinleri, semboller ve görsel materyaller de içerik analiziyle çözümlenebilir. Özellikle görüşme yöntemiyle elde edilen birincil verilerin analizinde sıkça başvuru alan içerik analizi ham verilerin kodlanarak yönetilebilir küçük parçalara bölünmesini sağlamaktadır (Büyüköztürk vd., 2017: 259). Tümevarımcı bir analiz yöntemi olarak içerik analizi, birbirine benzeyen verileri kavramlar ve temalar altında bir araya getirmek suretiyle verilerin düzenlenmesine olanak tanımaktadır (Kıncal, 2015: 191).

Verilerin -kelime, satır veya paragraf olarak- adlandırılma süreci kodlamayı ifade etmektedir ve kodlama; verilerin ayrılması, birbiriyle karşılaştırılması ve ilişkilendirilerek kavramlaştırılmasına zemin hazırlamaktadır (Kıncal, 2015). Punch, *betimleyici kodlar* ve *çıkarım (örüntü) kodları* olmak üzere iki tür kodlama türünden bahsetmektedir. Betimleyici kodlar bir çıkarım gerektirmeyen veya çok sınırlı bir çıkarımı gerekli kılan ilk düzey bir kodlama türüken, örüntü kodu verilerden daha incelikli çıkarım yapmayı gerekli kılar ve daha fazla yorum gerektiren ikinci düzey kodlamada söz konusu olur (Punch, 2011: 194). Tema ile aynı anlamda kullanılan kategori ise kodların altında sınıflandırıldığı bir çatı anlamına gelmektedir ve birbiriyle ilişkili olan kavramlar aynı kategori altında toplanmaktadır. Gömülü kuramda kullanılan kodlama yöntemlerinden birisi açık kodlamadır. Açık kodlamada olaylar ve etkileşimler, diğerleriyle benzerlik ve farklılıkları açısından kıyaslanmak suretiyle gruplandırılarak kategoriler ve alt kategoriler belirlenir (Corbin ve Strauss, 1990: 12). Bu benzerlik ve farklılıklar saptanırken “Bu veri parçası neyin örneğidir?” sorusu sorulmalıdır (Corbin ve Strauss, 1990: 62). Bu çalışmada veriler açık kodlama usulüyle, bazen satır bazen birkaç kelime grubu ve bazen de paragraf düzeyinde

kodlanmıştır. Gömülü kuramda kodlama ve çözümleme aşamasında teoriyi formüle etmek için kaçınılmaz olan bilgi notları (Corbin ve Strauss, 1990:10) alınmış ve karşılaştırma yöntemiyle birbirine benzer veriler tasnif edilmiştir.

Verilerin analizinde bir nitel veri analiz programı olan MAXQDA kullanılmıştır. Programın sağladığı avantaj yapılan kodlamaların frekans dağılımını tablo, grafik ve kod matrisi şeklinde görselleştirebilmesi ve bu şekilde tema ve kodların kullanım yoğunluğunu ve verilerin bütünü içerisinde kapladığı alanı belirtmesidir. Diğer yandan program elle yapılan analizle kıyaslandığında, kodlamadaki değişikliklerin metnin bütününde kolayca yapılmasını sağlamaktadır.

Eğitim hayatındaki ana kodlar kamusal senaryo ve gizli senaryo olarak iki başlıkta toplanmakta, her ikisi de kendi içerisinde kodlara ve alt kodlara ayrılmaktadır. Ana kodlar James Scott'ın “kamusal senaryo” ve “gizli senaryo” kavramlarından meydana gelirken alt kodlar verinin satır satır okunmasıyla ortaya çıkmıştır ve bu alt kodlardan bir kısmı kuramsal çerçevede ele alındığı gibi iktidar ilişkilerinde ortaya çıkan davranış kalıplarıyla ifade edilmiş, bir kısmı da veriden hareketle oluşturulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEN ALMANYA'YA GÖÇ VE ALMANYA'NIN GÖÇ VE ENTEGRASYON POLİTİKALARI: KISA BİR TARİHÇE

Uluslararası göç, ulus devletlerin çoğu kez şüpheli bir tutumla ve güvenlik kaygılarıyla ele aldığı, toplumun heterojen yapısını artıran, hatta uzun vadede göç alan ülkenin toplumsal yapısını da dönüştürecek nitelikte bir hareketlilik olarak düşünülmektedir. 21. yüzyılda göç, her şeyden önce güvenlik ekseninde düşünülmekte, devletler sınır kontrolleri ve yasal düzenlemeleri somutlaştırma yoluyla göçü kontrol etmeye ve sınırlandırmaya çalışmaktadır. Göçmenler ev sahibi ülkeye yerleştiğinde ilgili devlet, rakamlardan ibaret olmayan bu insanların hak ve özgürlüklerini belirlemek ve çeşitli politikalarla yönetmek durumunda kalmaktadır. Devletlerin göçmenlere yaklaşımını bu noktada göçmen kabulüyle ilgili düzenlemeler (vize rejimi ve oturma izni düzenlemeleri) ve göçmenlerle evsahibi toplum için bir arada yaşama modelleri öngören uyum politikaları olarak iki başlık altında ele almak mümkündür. Ülkelerin göçmen kabul politikaları göç kararı alan bireylerin hedef ülkeyi belirlemesinde bir etkidir. Bu bağlamda öncelikle göçle ilgili bazı kavramlara ve genel eğilimlere kısaca göz gezdirmek gerekir.

2.1. Uluslararası Göç, Kavramlar ve Eğilimler

Türkiye'den Almanya'ya göç sürecini anlamaya çalışırken üzerinde durulması gereken kavramlardan ilki göç kavramıdır. Göç; bireylerin sosyal, ekonomik, siyasi veya doğal sebeplerle coğrafi olarak yer değiştirmesi, yaşadıkları yerin idari sınırından bir başka idari yerleşim sınırı içerisine hareket etmesi olarak ifade edilebilir (Adıgüzel, 2019: 3). Göç etme kararı zorunlu veya gönüllü olarak verilmektedir. Zorunlu göç, sığınmacı ve mültecilerin göç hareketine işaret etmektedir. Tabiiyeti, ırkı, dini, herhangi bir toplumsal gruba mensubiyeti ve siyasi düşünceleri sebebiyle vatandaşı olduğu ülkenin korumasından faydalanamayan, haksızlığa ve zulme uğrayacağı endişesiyle ülkesine geri dönemeyen insanların göçü, zorunlu göç olarak değerlendirilmekte ve Avrupa'dan sözü edilen gerekçelerle göç eden bireyler mülteci statüsüne sahip olmaktadır (BMMYK, 1951). Zorunlu göç doğası itibarıyla gönüllü

göçten ayrılmaktadır. Türkiye kökenli göçmenler bu manada kabaca işgücü anlaşması sonrası göç eden işçiler ve 1971- 1980 askeri darbeleri sonrasında siyasi baskılarla Almanya'ya iltica edenler olarak iki gruptan oluşmaktadır.

Sosyal bilimlerdeki pek çok kavram gibi göçmen kavramı da farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bununla birlikte referans alınan en temel tanım, bazı zayıflıklar içermesine rağmen Birleşmiş Milletler'in (BM) tanımı olagelmiş, bir yıl veya daha fazla bir süre kendi ülkesi dışında yaşayan kişiler göçmen olarak nitelendirilmiştir (IOM, 2011: 62). Esasen bu tanım daha karmaşık süreç ve durumları basit bir dille ifade eder görünmektedir. Koser'e göre bu kavramın açmazları şu şekilde ifade edilebilir: göçmen kavramı mültecilik, çalışma amaçlı göç ve diğer durumları deneyimleyen farklı insanları da içine almaktadır. Diğer taraftan göçmenlerin yurtdışında ne kadar süre kaldıklarını belirlemek oldukça zordur ve göçmen olarak tanımlanan kişinin göçmen statüsü vatandaşlığa geçerek veya ülkesine dönerek sona erebilir. Diğer bir husus da küreselleşmeyle birlikte yeni göç tiplerinin ve karakteristiklerinin gündeme gelmesidir (Koser, 2007: 16). Göçmen kavramı yabancı bir ülkede doğan, yabancı bir ülkenin vatandaşlığına sahip olan ya da yeni bir ülkeye yerleşenleri ifade etmek için de kullanılmaktadır (De Lima, 2016: 11-12). İlginç olan ise ebeveyninden farklı olarak göç edilen ülkede doğan çocukların da (Almanya örneğinde olduğu gibi) göçmen nüfusa dahil edilmesidir.⁴¹

Göçe neden olan faktörler siyasi olabileceği gibi ekonomik de olabilir. Siyasi sebeplerle yapılan göç ilticayı ifade ederken ekonomik sebepler işgücü göçünü var etmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın kalkınmasıyla birlikte diğer ülkelerden Avrupa'ya yoğun bir işgücü akımı olmuştur. Bununla birlikte işgücü göçü II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bir göç sistemi değildir. 1880'lerden itibaren Almanya ve Fransa yakın çevresinden işgücü göçü almaya başlamıştır (Olsson, 1996: 884- 892). Bu dönemde Almanya'nın kabul ettiği göçmen işçiler ekseriyetle Rusya, Polonya ve Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'ndan gelenlerdir. Almanya'daki

⁴¹ İkinci ve üçüncü kuşak göçmenler resmi olarak "göçmen kökenli" (Migrationshintergrund) olarak adlandırılmaktadır. Göçmen kökenli bireyler içinde ise resmi istatistiklerde "göç deneyimi olan" ve "göç deneyimi olmayan" şeklinde ayrımlara gidilmektedir.

yabancı işçi sayısı Nazi rejimi döneminde artış göstermiş, 1932 yılında 108.000 yabancı işçi bulunurken, 1944 yılında bu rakam 7,6 milyona yükselmiştir (Akgündüz, 2012: 183). I. Dünya Savaşı sonrasında misafir işçi sistemini çok sayıda işçi getirerek hayata geçiren örnek Fransa olmuş, 1919- 1930 yılları arasında toplam 2 milyon göçmeni resmi kanallar yoluyla Fransa'ya getirmiştir (Akgündüz, 2012). II. Dünya Savaşı sonrasında, Batı Avrupa'da işgücü temin etmek misafir işçi sistemi dışında iki tür göç hareketiyle mümkün olmuştur: savaş mahkumlarının ve yerinden edilenlerin işe alınması ve sömürge göçü. Sömürgelerden gelen işçilerin işe alımı prensipte reddedilse de geçici olarak ya da istisnai olarak çalışmalarına izin verilmiştir (Akgündüz, 2012: 184). Almanya, Alman Sömürge İmparatorluğu döneminde (1884-1918) bazı sömürlere sahip olsa da Fransa ya da İngiltere gibi sömürge göçü almamıştır.

İkili işgücü anlaşmalarına dayanan misafir işçi sisteminde Batı Avrupa'nın ve Almanya'nın da önceliği Güney Avrupa'ya yönelmek olmuştur. Denizaşırı ülkelerin de Güney Avrupa'daki işgücü için Avrupa ile rekabet halinde olması ve Güney Avrupa'da işgücü rezervinin dağılmış olması Batı Avrupa'nın dikkatini İtalya, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in içinde olduğu gruptan Türkiye, Yugoslavya, Cezayir, Fas ve Tunus'un içinde bulunduğu ikinci gruba yöneltmiştir (Akgündüz, 2012: 189- 193). Böylelikle Batı Avrupa ülkelerinin misafir işçi kabul politikası önceleri "sadece güney Avrupa'dan" ilkesine dayanırken, sonraları "önce Güney Avrupa'dan" prensibine dönüşmüştür (Akgündüz, 2012: 193).

Uluslararası düzeyde göç trendlerine bakıldığında gelir eşitsizlikleri, coğrafi yakınlık veya tarihi bağlarla şekillenen güneyden kuzeye doğru gerçekleşen göç akımlarının 2013 yılında %35 oranında seyrettiği görülmektedir. Aynı yılda uluslararası göçmenlerin sayısı 232 milyona ulaşmıştır (UN, 2013: 23) ki bu da o dönemde 7,1 milyar kişiden meydana gelen dünya nüfusunun %3'ünden fazlasının göçmen statüsünde olduğunu doğrulamaktadır (World Population Data Sheet, 2013). 232 milyon göçmenin yarısından fazlası en çok göçmen alan on ülkeden birinde yaşamaktadır. 10 milyon göçmeni barındıran Almanya dünya çapında en çok göçmene

ev sahipliği yapan 10 ülkeden biri, ABD ve Rusya'dan sonra en çok göçmen alan 3. ülkedir (UN, 2013: 25).

Avrupa ülkeleri arasında yoğun göç alan ülkelerden birisi olan Almanya 1950'li yıllardan bu yana işgücü göçü ve sığınmacı göçü almış fakat 2000'li yıllara dek bir göç ülkesi olduğunu kabul etme iradesi göstermemiştir. Almanya ne imparatorluk geçmişinde ne de Cumhuriyet tarihinde işgücünü göç sürecinin bir parçası olarak düşünmüştür (Kaya, 2013: 2). Ekonomi alanındaki hedeflerine ulaşmak için işgücü ihraç eden ülkelerin göçmen bireylere yaklaşımı esasen işgücü ithal eden ülkelerin yaklaşımından farksızdır. Kaynak ülke bazında göç eylemi “işgücü ihracı” olarak isimlendirilmekte ve ülkeye döviz kazandırmanın bir aracı olarak görülmektedir. Almanya, siyaseten uzun yıllar direndikten sonra ancak 2005 yılı itibariyle bir göç yasası hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur. Almanya'nın bir göç ülkesi olduğunu kabul etmesi; yabancılar yasası, mülteci yasası, oturma yasası ve vatandaşlık yasası gibi yasal düzenlemelerde de yerini geç bulmuş ve 1980'li yıllar itibariyle uyum⁴² konusu gündeme gelmiş ve 1990'lı yıllar itibariyle farklılıkların tanınmasına yönelik göç politikaları tartışma konusu olmaya başlamıştır. Bu minvalde göçün yasal çerçevesinin ve göç politikalarının göçmenlerin taleplerine cevap verip vermediği tartışılmalı da bu düzenlemeler güncellenmeye devam etmektedir. Almanya içerisindeki yabancıların köken ülkelerine bakıldığında birinci sırada Türkiye'den gelenlerin yer aldığı görülmektedir. Her ne kadar önceki yıla göre sayılarında düşüş görülse de 2017 rakamlarıyla Almanya'daki yabancılar içerisinde 1.483.515 kişinin köken ülkesi Türkiye'dir (Statista, 2018b). Almanya vatandaşlığına geçen Türkiye kökenliler ise bu rakamın dışında yer almaktadır. Türkiye ve Almanya arasında imzalanan işgücü sözleşmesinin üzerinden geçen 60 yılda Almanya'nın genelde bütün göçmenleri, özelde Türkiye kökenli göçmenleri nasıl konumlandığını anlamak, geçmişten bugüne göç ve uyum politikalarını incelemekle mümkündür. Almanya'nın göç ve entegrasyon politikalarını ele alırken, göçün yasal çerçevesi de göçmen birey ve devlet arasındaki ilişkinin doğasını anlamaya katkı sağlayacaktır.

⁴² Uyum ve entegrasyon kavramı yalnızca II. bölümde dönüşümlü olarak kullanılmaktadır.

Bu bölümde Almanya'nın göç konusuna ve göçmenlere yaklaşımı irdelenmeden önce Türkiye'den giden göçmenlerin demografik özellikleri ve göçün nasıl bir bağlamda gerçekleştiği ve Türkiye'nin göçe nasıl bir anlam atfettiği tartışılacaktır. Akabinde Almanya'nın göç alma sürecindeki tarihsel evreleri ve buna bağlı olarak göçmenleri nasıl adlandırdığı ele alınacak ve göçmenlerin ülkeye girişini ve orada ikametini, Alman toplumuna uyumunu ve vatandaşlığa geçiş kurallarını belirleyen göç mevzuatının tarihsel gelişimi ana hatlarıyla masaya yatırılacaktır. Sonraki bölümde Almanya'daki vatandaşlık rejimi analiz edilecek ve bunu siyasi partilerin göçmenlere karşı nasıl bir yaklaşım geliştirdiği tartışması izleyecektir. Bir sonraki bölümde, toplum içerisinde Türkiye kökenlilerin nasıl bir sosyolojik yapı arz ettiği ve Almanların bu topluluklara⁴³ bakış açısı sunulacaktır. Son başlıkta ise ülkeye yerleşen göçmenlerin farklılıklarının devlet tarafından nasıl yönetildiğinden bahsedilecektir.

2.2. Almanya'ya Göçün Evreleri

II. Dünya Savaşı sonrasında dünyanın farklı ülkelerinden Almanya'ya olan göçler belli evrelerden oluşmaktadır. Hamburger (2000: 21-22), Almanya'ya göçü beş evrede toplamaktadır. Birinci evre, İkinci Dünya Savaşı sonrası eski Doğu Almanya'dan⁴⁴ kaçan 12 milyon kişinin Demokratik Doğu Almanya⁴⁵ ve Federal Almanya Cumhuriyeti'⁴⁶ne kaçmasını ifade eden evre iken, ikinci evre 1955 yılından itibaren işgücü anlaşmalarıyla şekillenen, misafir işçilerin (*Gastarbeiter*) Almanya'ya geldiği evredir. İkinci evre 1973 yılında işçi alımının durdurulmasına (*Anwerbestopp*) dek sürmüştür, 1974 yılı itibarıyla aile birleşimi (*Familienzusammenführung*) olarak da ifade edilen üçüncü evre başlamış ve bu dönem de 1981-82 yıllarına kadar devam etmiştir. Dördüncü evre 1980'lerdeki geri dönüş teşviki ve iltica talepleriyle ilgili düzenlemelerin yapıldığı bir döneme denk gelmektedir. Son evre ise 1980'lerin sonundan itibaren başlayan evredir. 1990'lı yıllar ise gerek yabancılar hukukunun

⁴³ Türkiye kökenli göçmenler etnik grup, din ve hayat görüşü bakımından çeşitlilik arz ettikleri ve ayrı ayrı örgütlendikleri için topluluklar olarak ifade edilmektedir.

⁴⁴ Eski Doğu Almanya ile kastedilen 1919- 1945 yılları arasında Almanya'nın kaybettiği Prusya topraklarıdır.

⁴⁵ DDR, Deutsche Demokratische Republik

⁴⁶ BRD, Bundesrepublik Deutschland

gerekse mülteci hukukunun dönüşüme uğradığı dönemler olmuş ve 2000’li yıllarda da vatandaşlık yasasındaki değişikliklerle ve Eşit İşlem Yasası ile göçün yasal çerçevesi genişlemiştir.

Bu çalışmada ikinci evreden sonraki evrelere yer verilecektir. İkinci evrede Almanya, Akdeniz ülkeleriyle işgücü anlaşması imzalamıştır. İlk anlaşma 1955 yılında İtalya ile, sonuncusu ise Yugoslavya ile 1968 yılında imzalanırken, Türkiye ile 1961 ve 1964 yıllarında imzalanmıştır. Anlaşma imzalanan diğer ülkeler; İspanya, Yunanistan, Fas, Portekiz ve Tunus’tur. Yapılan bu anlaşmalar, işçinin bir yıllığına yurt dışına çıkması ve yıl sonunda kendi ülkesine geri dönmesini gerektiren rotasyon ilkesine dayanıyordu. Fakat işgücü ihtiyacının devam etmesi sebebiyle bu ilke uygulamaya konulmadı. 1973- 74 yıllarında ise petrol krizi ve Avrupa’da işsizliğin artması yabancı işçi alımına son verilmesini beraberinde getirdi. 1974 yılında misafir işçilerin aile üyelerini Almanya’ya getirmelerine izin verildi. Almanya bu dönemde yeni gelen eşlere çalışma izni vermeye yönelik çalışmalar yürütürken aynı zamanda Almanya’daki anne babaların Almanya’da yaşayan çocuklarına, Almanya dışında yaşayanlara nazaran daha fazla çocuk ödeneği ayırdı (Abadan- Unat, 2002: 51). 1980’li yıllardaki önemli bir diğer düzenleme de 1983’te, *Rückkehrförderung* olarak bilinen ve Fransa’dan model alınan geri dönüş teşvik yasasının⁴⁷ çıkartılmış olmasıdır. Fransa 1971- 1981 yılları arasında aileleriyle birlikte gönüllü olarak geldiği ülkeye geri dönmeyi kabul eden işsiz göçmenlere 10.000 Frank ödemiştir (Kaya, 2008: 38). Almanya ise 1983-84 yılları arasında ülkeyi acilen terk ettikleri takdirde göçmen işçilerin kendilerine 10.500 Alman markı ve yetişkin olmayan her çocuğa da 1.500 Alman markı ödemeyi vaat etmiştir. Ne var ki maliyetli olması sebebiyle Almanya bu uygulamadan vazgeçmiştir (Kaya, 2000: 49). Teşvikle geriye dönen göçmenler geriye döndüklerinde memleketlerindeki çevreleri tarafından iyi karşılanacaklarını ve kolayca oradaki yaşamlarına devam edebileceklerini ummuşlar fakat bu kez de Türkiye’deki yaşama uyum sağlamakta güçlük çekmişlerdir⁴⁸.

⁴⁷ Geri dönüş teşvik yasası, göç mevzuatının bir parçası olmakla birlikte burada değinildiği için göç mevzuatı kısmında bu başlık yer almayacaktır.

⁴⁸ Geriye dönüşle birlikte özellikle Almanya’daki çalışma ortamından ve alışkanlıklarından kopan kadınlar farklı psikolojik rahatsızlıklarla karşılaşmışlar, memleketine dönen aileler mahalle baskısına

2.3. Türkiye’den Almanya’ya Göç

20. yüzyılda Türkiye’den Almanya’ya göçün tarihi 1961 olarak verilmesine rağmen, sayıca çok olmasa da işgücü anlaşmaları öncesinde de iki ülke arasında göç hareketleri var olmuştur. 1933’te üniversitelerin kurulmasıyla yüz Alman asıllı Yahudi bilim insanı Almanya’dan Türkiye’ye çalışmaya gelmiş ve çoğu II. Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya’ya geri dönmüştür. 1957’de ise resmi ziyaret kapsamında Türkiye’ye gelen Almanya Cumhurbaşkanı Prof. Theodor Heuss’un davet ettiği, on iki nitelikli stajyer işçi, ilk işgücü göçünü gerçekleştirmiş, stajyerlerin sayısı sonrasında yüz elliye kadar yükselmiştir. Bu stajyerler “Heuss Çocukları” olarak bilinmektedir (Mortan ve Sarfati, 2011: 2-3). Bundan hareketle iki ülke arasındaki işgücü hareketliliğinin eğitilmiş ve nitelikli çalışanlarla başladığının altını çizmek gerekmektedir.

İşgücü anlaşmaları sonrası Batı Avrupa ülkelerine işgücü ihracı, Türkiye’nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) (1962- 67) çerçevesinde döviz açığının kapatılması için bir hedef olarak belirlenmiş ve bu amaçla Köy Kalkınma Kooperatifi kuran köylerdeki nüfusa öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır. Planın istihdama ilişkin hedefleri; işsizlik meselesinin çözümü, çalışanların mesleki seviyelerinin daha iyi bir hale getirilmesi, yeterliliğe dayalı çalıştırma politikasıyla yetişen kişilerin yerinde kullanılması ve sosyal hareketliliğin sağlanması ile meslek gruplarının dengeli dağılımının gerçekleştirilmesi olarak tayin edilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1963: 442). Dönemin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit 1964 tarihli Avrupa ziyareti sonrasında, yurt dışındaki Türk işçileri ve sorunları ile ilgili bir gezi raporu kaleme almıştır. Bu raporda Ecevit (1964: 51), işgücü ihracına döviz kazandırma endeksli bir anlam atfetmekte, işçi başına ayda ortalama kaç dolar tasarruf edilebileceğinden, bunun ne kadarının Türkiye’ye gönderilebileceği ve yılda toplam kaç dolar edeceğine dek ayrıntılı öngörülerde bulunmuş ve işçilerin tasarruf eğilimlerinin yüksek olduğunu dile getirmiştir. Göçmen havaleleri farklı zamanlarda düşüş ve yükseliş gösterse de

ve farklı şekillerde toplumsal denetime maruz kalmışlardır (bkz. Dayıoğlu, 2012). Gülten Dayıoğlu, aileleriyle birlikte Türkiye’ye kesin dönüş yapan ortaokul ve lise düzeyindeki genç bireylerle görüşmeler yaparak “Geriye Dönenler” kitabında bu görüşmeleri hikayelemiştir.

Türkiye'nin dış ticaret açığının kapanmasında ve dövizin artmasında rol oynadığı bir gerçektir (bkz. İçduygu, 2006). Göçmen havaleleri özellikle göçün hane halkına, kaynak ülkeye ve ev sahibi ülkeye katkıları açısından göç ve kalkınma başlığı altında incelenmektedir (bkz. İçduygu 2006, De Haas 2005). 1973 yılında hazırlanan Üçüncü BYKP'nda da göç işsizliğin çözümünde formül olarak görülmeye devam etse de 1973 yılında işgücü alımının durdurulması ve 1983 yılında Almanya'nın geri dönüşü teşvik eden bir yasa çıkarması Almanya açısından artık bu formülün cezbedici olmadığını gözler önüne sermektedir.

Uluslararası göçü incelerken yol gösterici olan göç kuramları, tek başına göç kararını açıklamada yetersiz olsa da Türkiye'den göçün motivasyonlarını anlamaya katkı sağlamaktadır. Göç kararında genel olarak itici ve çekici sebeplerin (*push- pull factors*) etkili olduğundan bahsedilir. İtici sebepler, kişinin kendi vatandaşı olduğu ülkede onu göçe sevk eden toplumsal, siyasi ve ekonomik konjonktür iken, çekici sebepler göç edeceği ülkenin göçmenler için cezbedici olan şartlarıyla ilgilidir. Ne var ki itici ve çekici sebepler daha geniş bir sosyo- ekonomik ve siyasi süreçte ortaya çıkan göç olgusunun karmaşık doğasını anlamak için yeterli değildir (De Haas, 2008: 45). Neo- klasik ekonominin makro kuramı, insanların göç kararlarını ekonomi temelli ve kâr elde etmek için verdiğini ileri sürmektedir. Bu göç kuramına göre, göç veren ülke ile göç alan ülke arasındaki ücret farklılıkları göçe yol açmakta ve iki ülke arasındaki maaş farklılıkları karşılaştırılarak göçe karar verilmektedir. Maaş farklılıkları ortadan kalktığında göç hareketlerinin gerçekleşmeyeceği öngörüsünde bulunan bu kurama göre göç, akılcı bireylerin maliyet- fayda denkleminde vermiş oldukları rasyonel bir karardır (Todaro, 1969: 147). Neo- klasik kuramın en çok eleştirilen yanı, göç hareketinin salt ücret farklılığına ve analiz birimi olarak bireye indirgenmiş olması ve bu farklılık ortadan kalktığında göç hareketlerinin sona ereceğini savunuyor olmasıdır.

Göçün yeni ekonomi kuramları ise, makro kuramdan sonra geliştirilmiş ve analiz birimi olarak hane halkını baz almıştır. Göç kararını rasyonel birey değil, hane halkı almakta ve aile üyeleri göçün avantajlarını ve olası risklerini değerlendirmektedir. Amaç, ailenin gelir düzeyini farklılaştırarak geliri artırmak, riskleri azaltmak ve ailenin üretim etkinlikleri üzerindeki sermaye sınırlamalarının

üstesinden gelmektir (Stark 1980, akt.: Castles& Miller, 2003:38). Ailenin sermaye ediminde göç eden bireyin ailesine göndermiş olduğu havaleler önemli rol oynamaktadır. Bu kuram, mikro düzeyde göç kararını etkileyen faktörleri analiz etmek açısından işe yarar olmakla birlikte ikiye bölünmüş emek piyasası ve dünya sistemleri kuramı gibi makro düzeyde karar alımını etkileyen faktörleri konu edinmemektedir.

İkiye bölünmüş emek piyasası kuramına göre uluslararası göç gelişmiş ülkelerin sürekli işgücü talebinden kaynaklanmaktadır. Piore bu noktada gönderen ülkedeki itici faktörlerin önemli olmadığını, göç alan ülkenin düşük ücretli işgücü gereksiniminin ön planda olduğunu iddia etmektedir. Endüstrileşmiş toplumlarda yerli işçilerin yapmaya yanaşmadıkları düşük ücretli işler için işgücü ithal edilmekte ve ithal edilen bu işgücü azgelişmiş ülkelerden seçilmekte, geldiği ülkeye kıyasla daha iyi bir gelir elde etmektedir (Piore 1979, Akt. Abadan- Unat 2002: 11). Piore'nin "ikiye bölünmüş işgücü piyasası" derken ifade ettiği birinci sektör, yerli işçilerin yer aldığı iş sektörünü ifade ederken, ikincisi göçmenlerin yoğunlaştıkları iş alanlarına karşılık gelmektedir. Birinci sektör çalışanları nitelik, eğitim ve deneyim gerektiren alanlarda çalıştırılırken, ikinci sektör çalışanları vasıf gerektirmeyen işlerde çalıştırılmaktadırlar. Sömürgecilik olgusundan bağımsız olmayan dünya sistemleri kuramı ise Wallerstein'in Modern Dünya Sistemleri çalışmasından hareketle ortaya çıkmış olup, merkezdeki kapitalist ağlar, kapitalist olmayan çevreye yayıldığında çevredeki nüfusun merkeze göç ettiğini savlamaktadır. Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altına girdikçe göç akımları meydana gelmektedir (Massey vd. 2014: 24- 25).

Yeni ekonomi kuramları ve neo- klasik model, karar alımının hangi düzeyde gerçekleşebileceğini, bireysel koşulların ve ailevi koşulların bireyi yalnız veya ailesiyle birlikte göç kararı almaya sevk edebileceğini göstermektedir. Türkiye'den Almanya'ya göç eden bireyler göç kararı alırken, seyahat masrafları, dil öğrenme ve iş bulana kadar geçimini temin edecek bir paraya sahip olma gibi maddi maliyetleri, karşılaşılan zorlukları ifade eden manevi maliyetleri ve bu maliyetlere karşı daha iyi gelir elde etme, ailenin sermaye edimine katkıda bulunma ve tecrübe sahibi olma gibi kazanımları göz önünde bulundurmuşlardır. İkiye bölünmüş emek piyasası kuramı ise

devletler aracılığıyla bireylerin göçe teşvik edilmesini içermekte ve kuram Türkiye’den Almanya’ya işçi göçünü bir yönüyle açıklamaktadır. Bu kuramlar ekonomik göçün nedenlerine ve Almanya’ya göç eden işgücünün göç kararını etkileyen faktörlere yönelik bir açıklama sunarken, siyasi sebeplerle Almanya’ya sığınan Türkiye kökenli bireylerin göç etme nedenlerini yeterince açıklayamamaktadır.

Abadan- Unat, “Bitmeyen Göç” adlı çalışmasında misafir işçilerin profiline yönelik bilgilere yer vermektedir. Anketlerin yapıldığı 1964 yılında örnekleme girenlerin sadece %18’i köyden gelirken diğerleri ağırlıklı olarak kentten göç etmişlerdir ki bu durumda, Almanya’ya göç etmeden evvel iç göçü deneyimlemiş olmaları rol oynamaktadır. İşçilerin %67’sinin 23- 32 yaşları arasında olduğu, %49’unun ilkokul, %13’ünün ortaokul ve %15’inin meslek okulu mezunu olduğu bilinmektedir ki kadınlarda eğitim düzeyi erkeklerden daha da yüksektir (Abadan- Unat 2002: 98). Diğer bir bulgu ise söz konusu kişilerin beşte dördünün göç etmeden önce iş sahibi olmasıdır. Bu durumda göçe yol açan faktör işsizlikten ziyade yurtdışında daha yüksek ücretlerin ödenmesi, tasarruf edebilme ümidi ve yeni tecrübeler elde etme beklentisidir (Abadan- Unat, 2002). Daha da ilginç olan durum, Türkiye’de öğretmenlik ve muhasebecilik gibi hatırı sayılır meslek gruplarından kişilerin de misafir işçi olarak Almanya’ya göç etmesidir. Türkiye’den gelen kadın işçilerin oranı 1963 yılında %10’dan fazla iken bu oran 1974’te %25,9’a yükselmiştir. Kadının bağımsız bir ortamda çalışması ve aile içindeki konumunun değişmesi özgürleşmeyi de beraberinde getirmiştir (Mortan ve Sarfati, 2011: 25-26). Bu durum büyük ailelerin yerini çekirdek ailelere bırakmasına ve kadınların görece bağımsızlaşmasına sebep olmuştur.

2.4. ‘Misafir İşçi’den ‘Göç Kökenli Birey’e

“Hangisi daha eğreti duruyor?
Konukların işçi olarak çalıştırılması mı,
konuklarını ailesiz olarak davet eden ev
sahibi mi?” (Duman, 2018:10).

Gerek toplumun gerek devletin göçmenlere yaklaşımını ortaya koymak için tarihsel süreçte göçmenleri tanımlamak üzere hangi kavramların kullanıldığını

incelemek önem arz etmektedir. Almanya, göçmenleri üç grupta ele almaktadır: göçmen işçiler, *Aussiedler* olarak ifade edilen etnik Almanlar ve mülteciler. Göçmen işçiler 1955 yılı sonrasında işgücü anlaşmalarıyla Akdeniz ülkelerinden gelen misafir işçileri ve göçmen kavramı onların 1970’li yıllar itibariyle aile birleşimleri çerçevesinde Almanya’ya göç eden aile fertlerini kapsamaktadır. Almanya uzun yıllar onları göçmen olarak tanımlamaktan imtina etmiş ve onlara göçmen işçi yerine “misafir işçi” demeyi yeğlemiştir. Misafir işçiler 1965 Yabancılar Yasası’nın kendilerine tanıdığı yasal haklar çerçevesinde hareket etmişlerdir. Ancak bu düzenlemenin işçiler üzerindeki sınırlamalardan ibaret olduğu ve misafir işçinin kendi kaderini tayin hakkını kullanmasına engel teşkil ettiği bir gerçektir. Bu yasada, misafir işçiye aktif statü hakları tanınmadığı gibi yapacağı işi kendi başına özgürce seçme hakkı ve Almanya’dan bir başka ülkeye serbest şekilde seyahat etme hakkı tanınmamaktadır (Ausländergesetz, 1965). Türkiye ile yapılan işgücü sözleşmesi, Güney Avrupa’lı misafir işçiler ile ilgili yapılan sözleşmeye nazaran işçilerin toplumsal hakları bakımından ikinci sınıf bir sözleşme niteliği taşımaktadır (Akgündüz, 2008: 117- 123).

Dohse’ye göre yabancı ve devlet arasındaki ilişki hukuki bir ilişki olmaktan çok bir devlet müdahalesi ilkesine dayanmakta ve yabancının yaşam şartlarındaki güvensizliği güçlendirerek onu ekonomik ve konjonktürel dalgalanmalara bağımlı hale getirmektedir (Dohse 1981, akt.: Schulte, 2011: 36). Misafir işçi yalnızca Almanya’nın ekonomi alanındaki amaçlarına hizmet eden, işgücü krizinin aşılmasında bir çıkış yolu, “*kalkınmanın kolu*” ve “*krizdeki tampon*” olarak görev alan kişidir (Schulte, 2011: 36).

Misafir işçiler dışında Almanya’daki ikinci göçmen grup ise etnik Almanlardır. Yabancılar içerisinde sınıflandırılmayan etnik Almanlar, 1945 öncesi yabancı yönetim altında bulunan Doğu Almanya bölgelerinden (Polonya, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Yugoslavya vb.) birinde ikamet eden ve sürgün tedbirleri alındıktan sonra bulundukları ülkeyi terk eden vatandaşlardan oluşmaktadır (Bundesvertriebenen- und Flüchtlingsgesetz, 1953). Sayıca en büyük göçmen grubunu oluşturan etnik Almanların sayısı 4 buçuk milyondan fazladır. Üçüncü göçmen grubu

olan mülteciler, 1980’li yıllardan itibaren mülteci hukuku kapsamında ele alınmış ve 1993’te mülteci yasasında değişikliğe gidilmiştir. Almanya’nın bu üç farklı göçmen grubuna bakışı Alman ve yabancı ayırımına dayanmış ve Almanya’nın etnik Almanlardan oluşan göçmenler ve diğerlerine (misafir işçiler ve mülteciler) karşı yaklaşımı farklılık göstermiştir. Etnik Almanlara karşı “açık kapı” yaklaşımı benimsenirken ve bu söylemle her zaman Almanya’da kendilerine yer olduğu ima edilirken, diğerlerine “Gemi dolu!” sloganıyla muamele edilmesi Almanya’da misafir işçilere ve mültecilere yer olmadığını anlatmaktadır (Panagioditis, 2017). Bu yaklaşımın sonucu olarak, yurtdışında doğan ve çoğunlukla Almanca konuşamayan Almanlara karşı, Almanya’da doğan ve çok iyi Almanca konuşabilen kişiler yabancı olarak adlandırılmaya devam etmektedir (Panagioditis, 2017).

Daha önce de işaret edildiği üzere Türkiye’den Almanya’ya göç sadece ekonomik nedenlerle değil siyasi ve toplumsal nedenlerle de olmuştur. Türkiye’den iltica edenlerin sayısı 1981 yılı itibarıyla artış göstermiş, 1981- 2005 arasında Almanya’ya gelenlerden 350.000’i siyasi iltica talep etmişlerdir (Mortan ve Sarfati, 2011: 36). Almanya’ya 1980 yılından önce gelen Türkiye kökenliler genel olarak “Türkler” olarak tanımlanır ve Alevi, Kürt, Süryani ve Yezidi gibi etnik veya dini topluluklar fazla bilinmezken, 1980’den sonra gelenler etnik kimlikleri üzerinden kabul edilmiş ve alt kimlikleriyle tanımlanarak kimlik siyaseti yapılmaya başlanmıştır (Mortan ve Sarfati, 2011). Bu süre zarfında Almanya’daki sol derneklerin sayısında artış görülmüştür. Kaya’ya (2016: 43) göre; Türkiye’den Almanya’ya göç eden ve etnik köken, din, modernlik ve dindarlık ve siyasi statü temelinde birbirinden ayrılan bireylerin ortak noktaları yok denecek kadar azdır ve farklı gruplara ayrılmışlardır. Almanya’da kurulan Türkiye kökenli derneklere IGMG, Nakşibendiler, Kaplancılar, Ülkü Ocakları, Süleymancılar, ATİB, DİTİB, Alevi ve Kürt dernekleri örnek verilebilir. Hayat görüşü bakımından birbirinden ayrılan bütün bu derneklerin ortak noktası ise, bulundukları ülkeden ziyade Türkiye’ye yönelik faaliyetleriyle ön plana çıkmış olmalarıdır (Karaçay, 2012: 410). Derneklerin çoğu yabancı bir ülkede göçmen olmaktan kaynaklanan sorunları nadiren gündemlerine almışlardır (Kaya ve Kentel, 2005).

Misafir işçiler ve mülteciler için zaman içinde kullanılan kelimeler değişse de değişmeyen şey yabancı olarak görülmeleridir. Etnisiteye bağlı olarak gelişen Alman düşüncesi, Alman olmanın karşısına yabancılığı koymakta ve bunun üzerinden kendini anlamlandırarak, Avrupa Birliği'ne (AB) üye ülkeler haricindeki bir ülkenin vatandaşlığına sahip olan göçmenleri yabancı olarak tanımlamaktadır. Almanya vatandaşlığına geçen eski yabancıları ise göçmen kökenli Almanya vatandaşı olarak adlandırmaktadır. Bu haliyle bile vatandaş, her ne kadar vatandaşlığın getirdiği imtiyazlara sahip olsa da kökeninde barındırdığı yabancılıktan soyutlanamamaktadır. Hamburger (2000: 24), yabancıları “*sadakati kazanma uğrunda siyasi varlık olarak suiistimal edilen ve entegrasyon politikası için arta kalan fırsatları azalan*” insanlar olarak yorumlamaktadır. Almanca’da yabancı kavramına karşılık gelen iki sözcük bulunmaktadır: *Ausländer* ve *Fremde*. Gedik (2010: 49), *Ausländer* kavramının daha alışılmış bir kavram olduğunu, *Fremde* kavramının ise yabancıdan çok “yaban” olarak algılandığını ve yabana duyulan korkuyu, ondan ürkmeyi içine alan bir kavram olduğunu ileri sürmektedir. Hahn (1997: 35, akt.: Gedik 2010: 49), yabancı kavramını şu şekilde izah eder: “*Bizim günlük dünyamızda yabancı, henüz tanımadığımız, kategorilendiremediğimiz, onun için bir terimimizin olmadığı ya da günlük dilimizde mevcut olan terimlerimize tekabül edemeyen kişidir*”. Bu haliyle yabancı kavramı, tanımadığımız ve sınıflandıramadığımız, hakkında herhangi bir fikre sahip olmadığımız kişileri anlatmak için başvurulmuş bir sözcüktür.

Yabancı kavramının çatısı altında yer alan misafir işçilik sistemi, 1890 yılında Prusya tarafından Rusya’dan ve Avusturya- Macaristan İmparatorluğu’ndan gelen Polonyalı işçilerin ülkeye giriş- çıkış, ikamet ve çalışma şartlarını düzenlemek için geliştirilmiştir (Klusmeyer ve Papademetrios, 2009: 86). Yabancıardan duyulan endişeyi gözler önüne seren kavramlardan *Überfremdung* (aşırı yabancılaşma) yabancı nüfus oranının aşırı artışıyla boğulmak anlamını taşıırken, *Ausländerschwemme* (yabancı dalgası) ise adeta ülkeyi ağzına kadar dolmuş bir gemi olarak tasvir etmektedir (Kastoryano, 2000: 30). Yabancı olanı bilmeme, tanımama hali yerini yabancının toplumun kültürel ve geleneksel değerlerini değiştireceği, tahrif edeceği

endişesine bırakmakta ve dil bu kaygıları yeniden üreten sözcüklerle farklı olana karşı önyargıyı inşa etmektedir.

1974 yılında başlayan aile birleşimi, misafir işçinin ailesini yanına alması için güvence altına alınmış bir geçim kaynağı olmasını, yeterli düzeyde Almanca dil bilgisini, uygun bir yaşam alanını ve Almanya'daki sosyal ve kültürel yaşama eklemlendiğini ispat etme şartını zorunlu kılmaktadır. Misafir işçi kavramının yerini göçmene (*Migrant* veya *Einwanderer*) bırakması ise çok sonraları olmuş, Almanya'da kalmaya devam eden yabancı işçiler göçmen işçi olarak adlandırılmıştır. Misafir işçi kavramı, geçici bir kalma süresine işaret ederken, *Einwanderer* misafirlerin varlığının uzun süreli olduğunun bir göstergesidir (Kastoryano, 2000: 27). Fakat bu kez de göçmen işçilerin Almanya'da doğan çocukları ve torunlarının göç deneyimini yaşamamış olmaları ve Almanya vatandaşlığına geçen bireylerin olması nedeniyle “göçmen” olarak isimlendirilmeleri sorunlu bulunmuş ve 2005 yılında çıkan Göç Yasası ile Federal İstatistik Kurumu “göçmen kökenli” kavramını resmi olarak kullanmaya başlamıştır (Will, 2020). Ne var ki bu kavram yabancıları, göçmenlerin Almanya'da doğan ve Almanya vatandaşı olan çocuklarını ve göç hikayesi olan Almanya vatandaşlarını içine aldığı için oldukça heterojen bir yapı arz etmektedir.

2.5. Göç Mevzuatı

Göç çalışmalarında göç hareketini sınırlandıran yasalar ve politikalar gibi, ulus devletlerin ötesinde ulus-ötesi uzamı yaratan transnasyonal ilişkiler ve eylemler ağı da önemli bir çalışma alanıdır. Göç ve yurttaşlık politikalarında sınırlamalar ve ayrımcılık şeklinde tezahür eden engeller kapı metaforuyla, göç hareketiyle meydana gelen bağlantılar ve bağlar köprü metaforuyla ifade edilmektedir (Yücel, 2015: 70). Göçmenlerin asimilasyon, çokkültürlülük ya da uluslararasılaşma gibi stratejileri hangi ölçüde destekledikleri diğer faktörlerin yanı sıra göç edilen ülkedeki siyasi ve kurumsal fırsat yapılarına bağlıdır ki oturum izni ve vatandaşlıkla ilgili düzenlemeler, işe alımla ilgili düzenlemeler, halkın göç ve göçmenlerle ilgili algıları ve söylemleri bu fırsat yapılarına dahildir (Koopmans, 2005'ten akt. Gerdes ve Reisenauer, 2012: 111). Bu bağlamda fırsat yapıları Almanya özelinde Türkiye kökenli göçmenlerin

pratiklerinin anavatana veya Almanya'ya ilişkin olmasında önemli rol oynamıştır. 1965 tarihli Yabancılar Yasası'nın tanıdığı sınırlı oturma izni, ancak 1974 itibariyle aile birleşiminin yürürlüğe girmesi, 1973'te işçi alımının durdurulması, 2000 yılındaki Yurttaşlık Yasası'na kadar vatandaşlığın kazanılmasının soy ilkesine bağlı olması sınırlayıcı kurumsal ve siyasi yapılara işaret etmektedir. Tam da bu sınırlamalar sebebiyle farklı ulus-ötesi pratikler ortaya çıkmış ve geri dönüş ümidi içerisinde yer alan birinci kuşak göçmenlerin pratikleri anavatana yönelmiş (Gerdes and Reisenauer, 2012: 114) ve Türkiye'de mülk edinme ve Türkiye'de bulunan aile fertlerine para havale etme şeklinde gerçekleşmiştir.

Ev sahibi toplumun toplumsal yapılarını göç mevzuatından bağımsız bir şekilde ele almak mümkün değildir. Göç mevzuatına bir bütün olarak bakıldığında temel işlevinin bir şekilde göçü sınırlandırmak ve kontrol etmek olduğu görülmektedir. Hamburger' e (2000: 22) göre; *“Göçlerin yoğunluğu ve biçimleri değişmiş, ama hareketsiz bir dönem hiç var olmamıştır. Göçü zorla engelleme gibi nafîle bir uğraş ise göç tarihinin bir bileşeni olarak aynı şekilde kalmıştır”*

Devletin göçmen bireylere yönelik yapmış olduğu yasama faaliyetleri dünden bugüne değişiklik göstermiş ve göstermeye devam etmektedir. Göç mevzuatı kapsamında Almanya'daki misafir işçilerin tabi olduğu ilk düzenleme 1938 Yabancılar Polisi Yönetmeliği (*Ausländerpolizeiverordnung*) olmuş ve bu yönetmelik 1965 yılına kadar hüküm sürmüştür. Yani Federal Almanya 1955- 1965 yılları arasında kabul ettiği misafir işçilere yönelik yeni bir düzenleme yapmadığı gibi nasyonal sosyalizm döneminden kalan bir yönetmelikle misafir işçilerin giriş- çıkışını ve ikametini kontrol ve tanzim etmeye devam etmiştir. Bu yönetmelikte oturum izninin kapsamına, iznin iptaline ve hangi durumlarda oturum yasağının söz konusu olduğuna yönelik bilgilere ve sınır dışı edilme ile ilgili bilgilere dikkat çekilmekte ve yabancı, yönetmeliğin 15. maddesinin 1. fıkrasında “Almanya vatandaşlığına sahip olmayan bireyler” olarak tanımlanmaktadır (*Ausländerpolizeiverordnung*, 1938).

1965 Yabancılar Yasası

“Yabancı” Kastoryano’nun deyiimiyle kuşaktan kuşağa geçen ve vatandaşlığa geçme durumu söz konusu olmadığı müddetçe önceki kuşakların sonrakilere miras bıraktığı bir hukuki statüdür (Kastoryano, 2000: 39). Federal Almanya’da bu hukuki statünün kapsamını belirlemek için ilk Yabancılar Yasası 1965 yılında, (II. Dünya Savaşı sonrası) misafir işçilik sisteminin yürürlüğe girmesinden on yıl sonra hazırlanmıştır. Bu yasa misafir işçileri de içine almakta, yabancıların hareket ve eylemlerine birtakım sınırlamalar getirmektedir. Madde 5, fıkra 1 işçilerin yurtdışına çıkmak için özgür olduğunu belirtirken bazı durumlarda buna sınırlama getirmiştir. İşçi geçimini temin etme yükümlülüğünden kaçmak ve vazgeçmek isterse yurtdışına çıkışı yasaklanmaktadır. Bunun yanı sıra yapacakları işi özgürce seçme hakları olmayan işçilerin siyasi faaliyetlerde bulunmaları da istenen bir durum değildir. Yabancıların 6. madde 3. fıkarda belirtildiği üzere; uluslararası hukukla örtüşmeyen, Almanya’nın demokratik düzenini tehdit eden siyasi parti, kuruluş ve örgütlere katılarak siyasi faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmıştır (Ausländergesetz, 1965). Bu noktada işçinin çalışma haklarını savunma bakımından bir sendikaya üye olmasının demokratik düzeni tehdit eden bir siyasi faaliyet olarak görülüp görülmediği ve sınır dışı edilme ihtimali tartışma konusudur. İş sözleşmesinin sona ermesi, oturma izninin de iptalini beraberinde getirmektedir. Bağımlı olduğu iş ve mesleğin yerine getirilmesiyle ilgili bir emri ihlal etmesi halinde yabancı sınır dışı edilebilmektedir. Diğer bir sınırlama ise işçinin yapacağı işi kendi başına tayin etme imkanının var olmamasıdır.

1990 Yabancılar Yasası

Yabancılar Yasası yirmi beş yıl aradan sonra, 1990 yılında güncellenmiştir. Hamburger’e (2000: 22) göre 1990 tarihli Yabancılar Yasası⁴⁹ yalnızca savunma enstrümanlarını tasfiye etmiş ve göçmenlerin zaten zayıf olan haklarını pek çok şarta bağlamıştır. 1938 yılından beri her düzenleme yabancılar hukukunu biraz daha detaylandırmıştır ve geliştirmiştir. 1990 tarihli Yabancılar Yasası, yabancıların ülkeye

⁴⁹ Yasa 1 Ocak 1991 itibariyle yürürlüğe girdiğinden bazı kaynaklarda 1991 Yabancı Yasası olarak geçmektedir. Söz konusu yasa 1990 yılında hazırlanıp kabul edilmiştir.

girişleri ve oturma türleri ile ilgili düzenlemelerden meydana gelmektedir. Bunların haricinde işe kabul için oturma izni alma, sığınmacı başvurusu, oturma izninin uzatılması, geri dönüş hakkı, eşin ve diğer aile bireylerinin Almanya'ya taşınması, çocukların oturma hakkı, oturma süresi ve iç savaştan kaçan mülteciler konusu da yasaya taşınmıştır. Yasa, yabancı hemşehrilerin⁵⁰ (*ausländische Mitbürger*) siyasi katılımına yönelik bir gelişme içermemektedir (Bade, 1992: 40). 1990 Yasası'nın en göze çarpan noktası ise kolaylaştırılan vatandaşlık hakkı olarak öne çıkmaktadır. Almanya'nın göç mevzuatı, farklı yasal düzenlemelerin konularını birbirinden net bir şekilde ayırmamaktadır. Örneğin 1990 Yabancılar Yasası'nda vatandaşlıkla ilgili düzenlemeler yapılırken, 2005 tarihli Oturma Yasası'nda entegrasyon kursları ile ilgili konulara yer verilmektedir. Yabancılar Yasası'nın vatandaşlığa geçiş şartlarını düzenlemesi 2005 yılına kadar bir Göç Yasası'nın var olmamasıyla da açıklanabilir.

Yabancılar Yasası'nın 85. maddesi, bir yabancının sekiz yıldan beri Almanya'da ikamet ediyor olması ve takip eden şartları yerine getiriyor olması halinde vatandaşlık için başvuruda bulunabileceğini beyan etmektedir. Bir yabancı Almanya'nın demokratik düzenini kabul etmesi ve tanıdığını açıklaması, oturma iznine sahip olması, kendisinin ve geçiminden sorumlu olduğu aile fertlerinin ihtiyaçlarını sosyal yardım ve işsizlik yardımı almadan finanse edebilmesi⁵¹, önceki vatandaşlığından vazgeçmesi veya vatandaşlığını kaybetmesi ve herhangi bir suçtan hüküm giymemiş olması halinde vatandaşlık başvurusunda bulunabilmektedir. Eş ve reşit olmayan çocuklar ülkede sekiz yıldan beri ikamet etmeseler dahi, bu haktan yararlanabilmektedirler. 86. maddeye göre bu şartları taşıyan fakat yeterli Almanca dil bilgisine sahip olmayan kişi vatandaşlığa başvuru hakkından dışlanmıştır. 16-23 yaş aralığındaki gençlerin oturma iznini kazanması ise madde 16'ya göre Almanya'da sekiz yıl oturmaları ve altı yıl Almanya'da bir okula devam etmeleri şartına bağlanmıştır (Ausländergesetz, 1990). Buradan hareketle 16. maddenin gençlerin vatandaşlığa geçişi için oturma izni şartını sağlamalarına olanak tanıdığı ve vatandaşlığa geçişi kolaylaştırdığı sonucuna varmak mümkündür. Yasa, göçmeni

⁵⁰ Göçmen işçilere verilen isimlerden biridir.

⁵¹ Bu durumdaki bir yabancının aynı yasaya göre, 23 yaşını doldurmuş olması şartı aranmaktadır.

vatandaşlığa kabul etmek için kendisinin ve ailesinin geçimini güvence altına almasını talep ederek, vatandaşlık için maddi refahı önkoşul olarak tanımlamaktadır. Vatandaşlığa geçmeyi düşünen adayların, devlete ekonomik olarak yük olmaması şartı aranmaktadır. Vatandaşlığa geçişte baskın olan diğer şart ise kişinin diğer bir vatandaşlığından, yani bir başka devletle olan hukuki ve siyasi bağından feragat etmesidir ki, bu da Federal Almanya'nın ikili bir aidiyeti kabul etmeyen tutumundan ileri gelmektedir.

2004'te yürürlükten kalkan 1990 Yabancılar Yasası⁵² üzerinde 1993 yılında savaş ve iç savaştan kaçan sığınmacılara yönelik güncellemeler yapılırken, 1997 yılında yabancıların eşleri için kapsamı genişletilen bir oturum hakkının yanı sıra yabancılar genelinde sınır dışı edilmeyi kolaylaştıran değişiklikler yapılmıştır (Wollenschläger, 2018). Federal Almanya'da göç çalışmalarının önde gelen ismi Klaus J. Bade, Federal Almanya'nın yabancılarla yaklaşımını “*yabancıların hayata ilişkin perspektiflerinin yabancılar hukuku ve yabancılar politikası ile biçimlendirilmesi mümkün değildir*” şeklinde yorumlamakta, yasal ve idari çerçeve içeren göçmen süreçlerinin muhakkak zeminle/tabana ilişkilendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Bade 1992, akt.: Mortan ve Sarfati, 2011: 80). Yabancılar Yasası 2013- 2018 yılları arasında sık aralıklarla güncellenmiş, Mülteci Yasası ve Yabancılar Yasası olarak bir arada anılmaya başlanmıştır.

2000 Vatandaşlık Yasası

Almanya'daki yurttaşlık yasası, 1913 İmparatorluk ve Devlet Yurttaşlık Yasası'nın üzerinde 2000, 2005 ve 2016 yıllarında yapılan değişiklikleri de içermektedir. 1919 Vatandaşlık Yasası üzerinde 1999 yılına kadar herhangi bir güncelleme yapılmamış, 1999'un getirdiği yenilikler 1 Ocak 2000 itibarıyla uygulamaya konulmuştur.

Yeni yurttaşlık yasasına göre bir çocuğun doğumla Almanya vatandaşlığını kazanmasının şartı, ebeveyninden birinin Almanya vatandaşlığına sahip olmasıdır ve

⁵² Bu yasa 2005 yılında Oturum Yasası ile ikame edilmiştir.

eğer sadece baba doğum esnasında Almanya vatandaşı ise, köken gerekçesiyle babalığın tespiti gereklilik arz etmektedir (Staatsangehörigkeitsgesetz 2000, madde 4, 1. fıkra). Bu madde, Almanya'daki vatandaşlık rejiminde kısmen de olsa soy ilkesinden (*jus sanguinis*) toprak ilkesine (*jus soli*) doğru bir değişiklik meydana getirmiştir (Kaya, 2016: 53). Yabancı bir ebeveynin Almanya'da doğan çocuğu Almanya vatandaşlığını kazanmak istiyorsa, sekiz senedir ülkede oturuyor olması ve süresiz oturma hakkına sahip olması ya da İsviçre vatandaşı olması veya ailesinin 1999 yılında Avrupa Topluluğu ve üye ülkeler arasında yapılan anlaşma temelinde oturma izninin bulunması gerekmektedir (3. fıkra, 1. ve 2. bent). Çocuk yaşta olmayan bireylerin vatandaşlığa başvuru şartları ise; fiil ehliyetine sahip olmak, hukuka aykırı bir eylemden hüküm giymemiş olmak, barınma ihtiyacını karşılayabilecek ve aile fertlerini geçindirebilecek durumda olmaktır (Madde 8). Mevcut vatandaşlıktan çıkma zorunluluğu bu düzenlemede de Almanya yurttaşlığını elde etmenin olmazsa olmaz koşullarındandır ve yurttaşlık yasasının değişmez karakteristiğini oluşturmaktadır. 1990 Yabancılar Yasası'ndaki hükümlere benzer düzenlemeler dışında kalan yeni şartlar ise; yeterli düzeyde Almanca bilme ve Almanya'daki yaşam koşulları, toplumsal düzen ve hukuk düzeni hakkında bilgi sahibi olma zorunluluğudur (10. Madde, 6. ve 7. Fıkra). Zorunluluklarla kuşatılan bu hükümler, bu bilgilerin nasıl test edileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Şayet bir yabancı vatandaşlık sürecinin hızlanmasını arzu ediyorsa, entegrasyon kursuna katılması ve başarılı olması halinde sekiz yıl yerine yedi yıl ülkede oturmuş olması vatandaşlık başvurusu için yeterlidir. Entegrasyon kursları toplam 600 saatlik dersten ve siyaset ve demokrasi, tarih, insan ve toplum olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Kursun katılımcıları siyasi partilerden dünya savaşlarına, yurttaş girişimlerinden entegrasyona, cinsiyetler arası ilişkilerden kadın ve erkeğin eşit haklarına pek çok konuyla ilgili eğitim almaktadırlar. Vatandaşlık başvurusunda bulunan kişi, yabancı dil bilgisinin ölçülmesi için bir dil sınavına tabi tutulmakta ve Almanca dil sertifikası almakta, Almanya'daki toplumsal düzen ve yaşam koşullarının test edilmesi için de 2008 yılı itibarıyla yürürlükte olan vatandaşlık testine alınmaktadır. Vatandaşlık testi için vatandaşlık kurslarında (katılım zorunlu değil) eğitim almak mümkündür. Vatandaşlığın kaybını beraberinde getiren durumlar ise madde 17'de; vatandaşlıktan çıkarma, yabancı bir ülkenin vatandaşlığını

elde etme, vatandaşlıktan çıkma isteği, bir yabancının çocuğu olarak kabul edilme, yabancı bir devletin silahlı örgütüne veya silahlı kuvvetlerine katılma ve hukuka aykırı bir idari kararın geri alınması olarak sıralanmaktadır (Staatsangehörigkeitsgesetz, 2000, Madde 17). Vatandaşlık kursları vatandaşlık testine özgü verilen derslerden oluşmakta, entegrasyon kurslarının kapsamı ise daha geniş olup vatandaşlık kurslarının işlevini de yerine getirmektedir.

2005 Oturum Yasası

2004 yılında düzenlenen, 2008 yılında tekrar yazılan ve nihai olarak Mart 2018’de değişikliğe uğrayan Oturum Yasası; pasaport, vize, farklı amaçlarla alınan oturum izinleri (öğrencilik, mesleğin icrası, uluslararası hukuka ilişkin, insani ve siyasi nedenlerle, ailevi nedenlerle oturum) konuları ile sınırlı kalmayıp entegrasyon ve entegrasyon kurslarını da konu edinmiştir. Yurtdışına çıkış zorunluluğu ve gerekçeleri, verilerin korunması ve para cezasıyla ilgili hükümler de yasada yer almaktadır. Madde 44a’da entegrasyon kursuna katılabilecek kişiler bir mesleği icra edecek, ailevi ve insani sebeplerle ya da uzun süreli oturum için Almanya’ya gelen kişiler olarak belirlenmiştir. Okula devam eden veya okul eğitimi alan çocuk, genç ve yetişkinlerin ve entegrasyon gereksiniminin az olduğuna inanılan kişilerin entegrasyon kurslarına katılım hakkı bulunmamaktadır (Aufenthaltsgesetz, 2005). Entegrasyon ihtiyacının az olması ise, eşlerin yüksekokul veya meslek yüksekokulu mezunu olması, bunun gibi nitelikleri barındırması ya da böyle niteliklerin önkoşul olduğu bir mesleği icra etmesi ve dolayısıyla bu kişilerin devlet yardımı olmaksızın Almanya’daki ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşama entegre olabilmesi anlamını taşımaktadır (Klaus, 2018).

2005 ve 2007 Göç Yasası

Göç Yasası, entegrasyon alanında yenilikleri beraberinde getirmiştir. Dil alanında entegrasyonla ilgili kapsamlı yasalar ilk kez bu yasada ele alınmıştır. Yeni göç eden kişilere entegrasyon kurslarına katılma hakkı doğarken, katılım gönüllülük temeline dayandırılmıştır. Oturum hakkı, göç ve insani sorunlarla ilgili düzenlemelerde bir değişiklik meydana gelmezken, entegrasyon politikası alanında

gelişmeler yaşanmıştır (Schneider, 2007). Bu yasayla birlikte iki tür oturma izni ortaya çıkmıştır: süreli oturma izni ve süresiz oturma izni (bkz. Zuwanderungsgesetz, 2005).

2007 Yasası, 2005 Yasası üzerinde yapılan bazı değişiklikleri ve muhafaza edilen maddeleri içermektedir. Bu yasada da entegrasyonu teşvik eden düzenlemeler, merkezi ağırlığa sahiptir. Göçmenler, entegrasyon kurslarına katılım zorunluluğunu ihlal ettikleri takdirde maddi yaptırımlar gündeme gelebilmekte ve kişinin aldığı sosyal yardımlar kısılmaktadır (Schneider, 2007). 37. Madde'nin 1. fıkrasının 1. bendine göre 23 yaşın altındaki gençler için de kendilerinden daha yetişkin olan kişilerden beklenen vatandaşlık şartlarını yerine getirmesi ve kendi geçimini temin etmesi beklenmektedir (Zuwanderungsgesetz, 2007).

2005 Göç Yasası Yapım Süreci

Almanya II. Dünya Savaşı sonrasında ilk işgücü göçünü 1955 yılında almaya başlamasına rağmen bir göç ülkesi olduğunu kabullenmesi ve bir göç yasasının hazırlanması bundan tam yarım asır sonra söz konusu olabilmıştır. Bunun sebeplerini irdelenmek gerekirse öncelikle misafir işçi sistemine dayanan işgücü göçünün geçici bir formül olarak ve hatta rotasyona dayalı bir sistem olarak düşünülmesi önemli rol oynamıştır. 1973 yılındaki Petrol Krizi kaynaklı yaşanan ekonomik krizler, 1974'te işgücü alımının durdurulması ve 1983'teki Geri Dönüş Teşvik Yasası göçmenlerin geri dönüşünü sağlamada ve göçmen nüfusu azaltmada çok sınırlı bir rol oynayabilmiştir. 1974 yılında yürürlüğe giren Aile Birleşimi Yasası'nın kabulünün de bunda payı yadsınamaz. Göç mevzuatı ile ilgili önceki bölümlerde de irdelendiği gibi göçmenlere yönelik yasama faaliyetleri 2005 yılına kadar hep Yabancılar Yasası, Yurttaşlık Yasası ve Oturma Yasası gibi farklı düzenlemelerle şekillenmiştir. 2005 yılı öncesinde Almanya'nın çok kesin bir dille göç ülkesi olduğunu reddeden söyleminden sonra bu söylemde değişime giderek bir göç ülkesi olduğunu kabullenir hale gelmesinde siyasi konjonktürün etkili olduğu fikri savunulabilir.

Göç Yasası'yla ilgili yasama sürecinde Almanya Federal Meclisi'nde siyasi parti grupları arasında hararetli tartışmalar gündeme gelmiş, yasama süreci hızlı bir şekilde sonuçlanmamış ve tamamlanma süreci ilk gündeme geldiği andan itibaren üç

yıl kadar sürmüştür. 1998 ve 2002 yıllarında Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD⁵³) ve Yeşiller Birlik Partisi ⁵⁴(Birlik 90+ Yeşiller Partisi) koalisyon hükümeti kurmuşlardır. 2001 yılının ağustos ayında Sosyal Demokrat Parti'den İçişleri Bakanı Otto Schily 252 sayfalık bir göç yasa tasarısını meclise sunmuştur. Hristiyan Demokrat Birliği (CDU) ve Hristiyan Sosyal Birliği (CSU) partileri göçü sınırlandırmak için gerekli düzenlemeler eksik olduğundan bu tasarımı onaylamayı uygun bulmamışlar, buna karşın Yeşiller Birlik Partisi ise sosyal yardım alacak sığınmacıların net bir şekilde tayin edilmemesini eleştirmiştir. Yasa tasarısı 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında ilk kez değişikliğe uğramış ve Schily göç yasasının güvenlik perspektifini bir yana bırakmıştır (Stüwe, 2016: 31). Birlik partileri göçmen ailelerin çocuklarının Almanya'ya taşınması için en fazla 10 yaş kabul ederlerken, Schily'nin tasarısında bu yaş önce 14, sonra da 12 yaş olarak belirlenmiştir. Sosyal Demokrat Parti sekreteri göçün yılda en fazla 300.000 göçmen alacak şekilde sınırlanabileceğini öngörmüştür. Yasanın avantajları ve dezavantajları 2002 yılında da tartışılmaya devam etmiş, 2003'te Yeşiller ve Sosyal Demokrat Parti koalisyonu tarafından oylanırken zaten yüksek olan göç oranını daha da artıracak gerekçesiyle Birlik Partileri tarafından reddedilmiştir. 2003 yılında Almanya Federal Meclisi⁵⁵(Bundestag) ve Eyaletler Meclisi ⁵⁶(Bundesrat) arasında görev yapan aracı komisyon tarafından yirmi kişilik bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Tartışmalar insani bir iltica politikası ve sınır dışı etme düzenlemeleri çevresinde yoğunlaşmıştır. Bir buçuk yıl sonra güvenlik politikasına ilişkin maddelerin yasa tasarısına eklenmesiyle 9 Temmuz 2004'te göç yasası yeterli çoğunluğu alarak kabul edilmiş ve 1 Ocak 2005'te yürürlüğe girmiştir.

2006 Eşit İşlem Yasası

Daha ziyade kurumsal bazda ayrımcılıkla mücadele için yürürlüğe konulan Eşit Muamele Yasası (*Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz*) ırk, cinsiyet, din, dünya görüşü, engellilik ve cinsel kimlikleri sebebiyle insanların maruz kaldığı haksızlıkları

⁵³ Sozialdemokratische Partei Deutschland

⁵⁴ Bündnis 90 ve Die Grünen

⁵⁵ Almanya Federal Meclisi, Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki en üst düzey yasama organıdır.

⁵⁶ Eyaletler Meclisi, 16 eyaletin temsil edildiği ve üyeleri eyalet hükümetlerince görevlendirilen yasama organıdır. İkinci bir meclis olarak işlevini yerine getirmekte ve yasama sürecinde eyaletlerin çıkarlarının temsil edilmesini mümkün kılmaktadır.

ortadan kaldırmak için düzenlenmiş bir kanundur. Yasanın 3. maddesi “doğrudan haksızlığı” şöyle tanımlamaktadır:

“Bir kişinin yukarıda belirtilen nedenlerle karşılaştırılabilir bir durumdaki kişiye nazaran, daha kötü bir muamele görmesi doğrudan dezavantajı ifade etmektedir” (Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz, 2005: 6). Bireylerin ayrımcılıkla karşı karşıya kalması durumunda başvurabilecekleri merci, Ayrımcılık Karşısı Ajans’tır ve diğer federal makamlar da bu kurumun görevini yerine getirmesine yardımcı olmakla yükümlüdür ve gerektiğinde farklı düzeylerdeki hükümet dışı kuruluşlarla da birlikte çalışmalar yürütebilir. Ayrımcılık yasağının ihlali halinde haksızlığı ortaya çıkaran kişiler, meydana gelen zararları tazmin etmekle yükümlüdürler. Yasanın kullanım alanı 2. maddede belirtildiği üzere;

- Bağımlı veya bağımsız olarak yürütülecek mesleğe giriş ve mesleki bir pozisyonun elde edilmesi,
- Çalışma karşılığında alınacak ücret ve işten çıkış şartları,
- Meslek eğitimi ve mesleki danışmanlık alma,
- Sosyal güvenlik hizmetleri ve sağlık hizmetleri,
- Eğitim,
- Mal ve hizmetlere eşit erişimdir (Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz, 2005: 6-7).

Bu alanlarda karşılaştırılabilir bir kişiye kıyasla daha farklı ve aynı zamanda daha kötü bir muameleyle karşılaşan bireyler, bu yasanın sağladığı korumadan faydalanabilmektedir.

2008 Vatandaşlık Testi ve Vatandaşlık Kursu Yönetmeliği

2008 yılı itibariyle yürürlüğe giren vatandaşlık testi otuz üç sorudan oluşmakta ve sınavı geçmek için soruların salt çoğunluğunu cevaplamak yeterli olmaktadır. Sınavdan başarısız olunduğu takdirde sınavı tekrar etmek gerekmektedir. Çoktan seçmeli yapılan sınav altmış dakika sürmekte ve sınava giren kişi yaşadığı eyaletle ilgili sorulardan da sorumlu tutulmaktadır. Yönetmelik, vatandaşlık testinde çıkan

soruların toplu kataloğunu da içinde barındırmakta, “demokraside yaşam”, “tarih ve sorumluluk” ve “insan ve toplum” başlıkları katılımcıların sorumlu olduğu konular arasında yer almaktadır. Demokraside yaşam bölümünde; vatandaşların siyasal ve toplumsal katılım biçimleri, temel hak ve ödevler ve çatışma çözümü gibi konular merkezi yer tutmakta iken, tarih bölümünde savaş sonrası Federal Almanya’nın kurulması, Almanya’nın ikiye bölünmesi ve tekrar birleşmesi, göç tarihine ilişkin sorular ağırlıktadır. İnsan ve toplum bölümünde ise birlikte yaşam ve göçün sonucu olarak kültürel dönüşüm konularına değinilmektedir (Verordnung zu Einbürgerungstest und Einbürgerungskurs, 2008: 131). Bu yönetmelik 2013 yılında değişikliğe uğramıştır.

2.6. Vatandaşlık Politikaları

Yurttaşlık konsepti Antik Yunan’dan ve Roma tarihinden bugüne değişiklik göstermiş ve günümüzde her devlet farklı vatandaşlık rejimlerini benimsemiştir. Bazıları jus soli’ye dayalı bir vatandaşlık rejimine sahipken, diğerleri jus sanguinis’i benimsemekte, bazı ülkeler her iki ilkeye de başvuran vatandaşlık düzenlemeleri yapabilmektedirler. Vatandaşlığın değişmeyen boyutu ise her zaman içerme ve dışlamaya yönelik iki boyutunun olmasıdır (Üstel, 2015: 123). Yurttaş olanlar ulus devlete sadakat göstermesi gerekenler olarak devlet bünyesine dahil edilirken, yurttaşlıktan dışlanan bireyler yabancılar olarak hak ve özgürlükler noktasında sınırlandırmaya dayalı yabancılar hukukuna tabi olmaktadır.

Yurttaşlar toplumunun evrensel bir kapsayıcılık ilkesine dayandığını ileri süren Schnapper (2005: 493), siyasal düzenin modern değerler adına nüfusları yurttaşlık üstünden birleştirme arzusunda olduğunu ve onların çeşitliliği ve tikelliklerini aşarak kendini doğruladığını dile getirmektedir. Bu haliyle yurttaşlık kavramı eşitlik yaratmaya çalışan bir kurguya benzetilmektedir. Vatandaşlık mekanizması devletin bireylere yaklaşımında çeşitliliğin üstesinden gelmeyi kolaylaştırıcı bir faktör olarak görev yapmaktadır. Yurttaş hak ve görevleri hukuk tarafından güvence altına alınmış, kendine özgü niteliklerinin ötesinde, özel bir kimliği veya niteliği olmayan soyut bir bireyi ifade etmektedir (Schnapper, 2005: 495).

Modern yurttaşlığın iki ayırt edici özelliği bulunmaktadır; bunlardan ilki potansiyel olarak herkese açık olmasıdır, ikincisi ise yurttaş olmayan yabancıların da bazı uyrukluk haklarından faydalanabilmesidir (Schnapper, 2005: 494- 497). İlki vatandaşlıktan yararlanma mekanizmasının belli kriterleri sağlayan herkes için mümkün olabilmesi anlamına gelirken, ikincisi ise vatandaşlardan daha sınırlı olsa da bazı uyrukluk haklarından yabancıların da yararlanabilmesi anlamını taşımaktadır. BM'nin insan haklarına yönelik hazırlamış olduğu uluslararası sözleşmeler, bilhassa İkiz Sözleşmeler⁵⁷, yabancılar için etnik köken ve kimliğe ilişkin herhangi bir ayırım söz konusu olmaksızın medeni, siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal haklar öngörmektedir. Sosyal güvenlik hakkı, eğitim hakkı, ifade özgürlüğü, din ve vicdan hürriyeti, çalışma hakkı ve kültürden yararlanma hakkı bunlardan yalnızca birkaçıdır. Diğer taraftan Avrupa toplumlarından örnek vermek gerekirse yurttaş olmayan fakat oturma izni olan bireylerin yararlandığı haklar yelpazesi – siyasi haklar sınırlı olmak kaydıyla- oldukça geniştir. Bu durum belki de ileride “vatandaşlık anlamını yitiriyor mu?” gibi bir soruyu gündeme getirecektir. Diğer taraftan günümüzde insan haklarından en geniş ölçüde yararlanma yolu bir devletin yurttaşı olmaktan geçmektedir.

Kadıoğlu (2008: 21) literatürde vatandaşlığın dört temelde ele alındığını tespit etmektedir. Bunlar; ulusal kimlik veya milliyet temelinde tanımlanan vatandaşlık, evraklar temelinde tanımlanan vatandaşlık, haklar temelinde tanımlanan vatandaşlık, görev ve sorumluluklar temelinde tanımlanan vatandaşlık. İlki vatandaşlığın ulusal bir kimlik veya milliyet ile eş anlamlı görülmesi anlamına gelmektedir. Gellner'e (2009:59) göre;

“Örtüşen kültürel özelliklerin tanımladığı etnik grup, kendi varlığından emin olmanın ötesinde kendine ayrıca politik bir sınır da istediği zaman, etnisite politikleşir ve milliyetçiliği doğurur. Buradaki koşul, etnisitenin sınırlarının, aynı zamanda politik birimin de sınırları olması ve yönetenlerle yönetilenlerin aynı etnik kökenden olmasıdır”.

⁵⁷ BM tarafından hazırlanan “Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi” ile “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” birlikte İkiz Sözleşmeler olarak anılmaktadır (İçerik için bkz. BM,1976a ve BM, 1976b).

Ulusal kimliğe dayalı vatandaşlık anlayışı daha çok bireyin üyesi olduğu etnik grup kendine özgü politik sınırlara da sahip olduğu durumda varlık gösterir. Bir diğer ifadeyle bireyin yabancı olarak tanımlanmadığı ulusal sınırlar içinde bu tür bir vatandaşlık algısına daha fazla rastlarız. Evraklar temelinde tanımlanan vatandaşlık ise kişinin hukuki durumunu belirleyen pasaport veya nüfus cüzdanı gibi evrakları ifade etmek için kullanılmaktadır (Kadioğlu, 2008: 24- 25). Haklar temelinde tanımlanan vatandaşlık ise modern vatandaşlığın medeni, siyasi ve sosyal hakları içine almasıyla ilgilidir. Bu noktada istisna teşkil edebilecek bir örnek ise vatandaşlık rejimi kısmen toprak prensibine doğru evrilen Almanya'nın yabancıların vatandaşlık başvurularında sosyal yardım almıyor olmalarını şart koşmasıdır (Kadioğlu, 2008: 27). Vatandaşlığın görev ve sorumluluklar bağlamında ele alınması ise toplumun bireye önceliğinin kabul edildiği toplumlarda, yani bireysel hakların daha az önemli kabul edildiği toplumlarda ortaya çıkmaktadır (Kadioğlu, 2008: 28). Türkiye'de vatandaşlığın nasıl bir düzlemde tanımlandığını ve vatandaşın yerine getirmesi beklenen vazifelerin hem toplum hem de devlet tarafından belirlendiğini Hasan Ali Yücel şöyle özetlemektedir:

“Vatandaş hak ve vazifelerini Devlet tayin etmekte, onların müeyyidelerini Devlet kullanıp yerine getirmektedir. Tayin edilmiş hak ve vazifeler, vatandaşın diğer vatandaşlardan ve devletten neler isteyebileceğini; diğer vatandaşların ve devletin de o vatandaşı nelerle vazifeli kılacağını tespit etmiştir. Fazlası ondan istenmez” (Yücel, 1956: 281'den akt. Caymaz, 2007: 53- 54).

Üstel (2008) “*Makbul Vatandaş'ın Peşinde*” isimli çalışmasında II. Meşrutiyet'ten günümüze Türkiye'de vatandaşlık eğitiminin nasıl evrildiğini dönemsel olarak incelemiştir. 1980 sonrası Vatandaşlık Bilgileri kitaplarında “iç” ve “dış” düşmanlara karşı teyakkuz halinde olan bir “olağanüstü hâl” vatandaşlığı fikri aşılırken, bu vatandaşlık siyasal haklar ve katılımı kapsamamakta, pasif bir itaati salık vermektedir (Üstel, 2008: 328). Siyasal katılım ise ancak vatandaşların devlete karşı vazifesini ifade eden seçme ve seçilme hakkını kullanmakla sınırlı kalmıştır (Üstel, 2008: 327). Yani sıradan bir vatandaştan beklenen seçim vakti geldiğinde oy vermesi veya aday olarak seçimlere katılmasıdır. Bireysel hak ve özgürlüklerin temelini teşkil eden siyasal haklar (örgütlenme ve toplanma özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü vb.) seçme ve seçilme hakkının gölgesinde kalmış,

siyasal katılım daha dar manada anlaşılmıştır. Şüphesiz ki bu durumda kurumların ve Türk siyasal kültürünün de payı vardır:

“...tanımlayanın ve belirleyenin devlet, tanımlananın ise vatandaş olduğu, devlet/ toplum/ vatandaş ilişkisinde, bir tür süreklilikten söz edilebilir. Vatandaşların devletin temsil ettiği otoriter baba figürüne boyun eğme eğilimlerinin milli eğitimin yanı sıra cumhuriyet tarihi boyunca gerçekleştirilen askeri müdahalelerin de yardımıyla yeniden üretildiğini söylemek mümkün” dır (Caymaz, 2007: 57- 58).

Türkiye vatandaşlarının vatandaşlık algısıyla ilgili alan araştırması sonucunda Caymaz (2007: 65) iki tür vatandaşlık eğilimi saptamıştır: tabiiyet ifade eden mekanik bir vatandaşlık anlayışı (nüfus cüzdanı vatandaşlığı) ve milli kimliğe duyulan duygusal bir bağlılığa işaret eden, “Türk” olmayı ifade eden vatandaşlık anlayışıdır. Bunlardan ilki eşitlikçi bir vatandaşlığa vurgu yaparken, ikincisi daha milliyetçi bir tona sahiptir ve devleti merkezi konuma yerleştirmekte ve vatandaşlığı “devlet ne istiyorsa onu yapmaktan” ibaret görmektedir. Çalışma kapsamında kendisiyle görüşülen kişilere göre Türk olmak, köklere ve toprağa bağlı olmayı, vatandaşlık ise vatandaşlık haklarını değil aksine devlete sadakat gösterme, vergi ödeme, askerlik yapma ve oy verme gibi ödev ve sorumlulukları çağrıştırmaktadır (Caymaz, 2007: 66).

Göç ve vatandaşlık tartışmalarında milliyet ölçütü tartışmalı hale gelmektedir (Üstel, 2015: 131). Federal Almanya’nın ancak 2000 yılındaki Vatandaşlık Yasası ile kısmen jus soli’yi benimsediğini ve vatandaşlık politikalarının ağırlıklı olarak soy ilkesine dayandığını düşünürsek Almanya’nın göç bağlamındaki vatandaşlık politikalarında milliyet ölçütünün önemi yadsınamaz. Nitekim etnik Almanların Almanya’ya göç etmesiyle doğrudan vatandaşlık hakkına sahip olması ve entegrasyonları için ciddi yatırımlar yapılması bunun bir göstergesidir. Almanya’nın 2000 yılında yürürlüğe giren Yurttaşlık Yasası’na dek jus sanguinis (soy ilkesi) prensibine dayalı bir vatandaşlık politikasına sahip olması, Türkiye kökenli göçmenlerin çocukları ve torunlarının neden geleneksel olarak vatandaşlıktan dışlandığını anlattığı kadar Almanya’nın birleşmesiyle Doğu Avrupa ve Sovyet Rusya’da yaşayan Almanlara nasıl doğrudan vatandaşlığın bahsedildiğini de açıklamaktadır (Koser, 2007: 23). Kaya (2016: 56- 57), 2000 yılı itibariyle jus soli’nin kısmi uygulanışını, Alman olmanın artık etnik kökenle sınırlı olmadığı şeklinde

yorumlamakta ve eski moda söylemlerden uzaklaşarak çifte vatandaşlık, çoklu vatandaşlık, ulus sonrası ve ulus-üstü vatandaşlık, diaspora vatandaşlığı gibi yeni düzenlemeler yapılmasının gerektiğine işaret etmektedir. Almanya vatandaşlığı bugün sadece bir ulus devletle hukuki ve siyasi bağ kurmanın ötesinde, AB vatandaşlığını da içeren bir ulus- üstü aidiyeti de beraberinde getirmektedir. Brubaker'a (2008) göre bir üyelik modeli olarak ulus devletin normlarından birisi de üyeliğin tek olmasıdır, yani bireylerin yalnızca bir devletin vatandaşı olmasıdır. Modern bağlılık fikrinin feodal dönemdeki efendiye kayıtsız şartsız sadakatten türediğini dile getiren yazar çifte/ çoklu vatandaşlıkların hem devlet hem birey açısından zorlayıcı olduğunu iddia etmektedir. Buna göre kişinin iki efendisi olsa da iki sadakati olamaz (Salmond, 1902'den akt. Brubaker, 2008: 59).

Almanya ve Fransa Avrupa ülkeleri içerisinde vatandaşlık politikaları birbirinden bir hayli farklılık gösteren iki ülkedir. Brubaker'a (1990: 380) göre; Fransa göçmenleri vatandaşa dönüştüren asimilasyoncu ve kapsayıcı vatandaş politikaları yürütürken, Almanya'nın vatandaşlık politikaları toplulukçu ve dışlayıcı bir doğaya sahiptir ve vatandaştan ziyade göçmen yerleşimciler yaratmaktadır. Hatta Almanya'nın bu göçmen yerleşimcileri göçmen olarak tanımlaması bile uzun yıllar almış, misafir işçi gibi geçiciliğe işaret eden kavramlar uzun süre göçmen kavramının yerine kullanılmıştır. Kaya (2016: 52), Avrupa dışından gelen yabancıların vatandaş olma taleplerinin her zaman zor olduğuna ve önceki vatandaşlıklarından çıkmaları şartına bağlandığına dikkat çekmektedir. Avrupa dışından olan bu yabancıların çifte vatandaşlığa sahip olmaları için olanak tanınmamıştır. Almanya'da çifte vatandaşlık tartışmaları her ne kadar Türkiye kökenli göçmenler ekseninde yürütülse de rakamlar, çifte vatandaşlığa sahip olan göçmen grupları içerisinde Türkiye kökenlilerin bütünün %12- 13'üne karşılık geldiğini, Rusya Federasyonu ve Polonya'dan gelen göçmenlerin ilk iki sırada yer aldığını ve Türkiye'den sonra Kazakistan, Romanya, İtalya, Sırbistan, Karadağ, Fas, İran ve İtalya'nın geldiğini göstermektedir (Worbs, 2017: 1). Rusya, Kazakistan, Polonya ve Romanya'dan gelenler etnik Almanlar olarak anılan göçmen grubudur. 2000 tarihli Vatandaşlık Yasası sınırlı bir süre için de olsa Almanya'da doğan çocuklara 23 yaşına kadar çifte vatandaşlık hakkı tanımıştır. *Optionsmodell*

(seçim modeli) olarak bilinen vatandaşlık modeline göre, göçmen ailelerin çocukları 23 yaşına geldiklerinde iki vatandaşlıktan birini seçmeye zorlanmış, birden fazla ülkenin vatandaşı olmalarına izin verilmemiştir⁵⁸.

Vatandaşlığa geçiş sistemleri ele alındığında devletlerin genel eğilimi iki şekilde belirlemektedir. Birinci kutupta vatandaşlığa geçişi teşvik etmediğı gibi karmaşık bir vatandaşlık prosedürü uygulayan ülkeler yer alır ki Almanya ve İsviçre'nin durumu böyledir. İkinci kutupta ise açıkça beyan edilen şartları yerine getiren bütün adaylar vatandaşlığa kabul edilir. Bu ikinci kutba ise Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve İsveç örnek verilebilir. Nitekim yabancılar arasında vatandaşlığa geçiş oranı ikinci tür ülkelerde daha yüksek seyretmektedir (Brubaker, 2008: 64- 65). Almanya örneğinde vatandaşlığa geçiş için ödenen ücretler ve vatandaşlık testi uygulaması karmaşık sürecin bir parçasıdır. Aslında vatandaşlığa geçiş şartlarından çok daha belirleyici olan şey ise göçmenlerin emek piyasasında, konut piyasasında ve eğitim sistemindeki kırılgan konumları ve marjinalleşmeleridir (Brubaker, 2008: 65). Brubaker yaşam fırsatları kadar önemli olan bir diğerkonunun ayrıcalıklı oturma hakkı olduğunu ileri sürmektedir. Almanya'da doğup büyüyen fakat Almanya vatandaşlığına geçiş yapmamış olan göç kökenli bireyler, süresiz oturma iznine sahiptirler. Fakat bunun geri alınamaz bir hak olup olmadığı tartışmaya açıktır. Oturma Yasası'nın 51. maddesine göre oturma sona ermesiyle ilgili düzenlemeler kapsamında, oturma izni olan bir kişi (AB ülkelerinden gelenler hariç) yurtdışına seyahat ettiğı takdirde, altı ay içerisinde Almanya'ya giriş yapmazsa oturma izni sona ermektedir (Aufenthaltsgesetz, 2005).

Brubaker'a (2008: 72) göre devletlerin inşa biçimleri ve ulusluk anlayışları vatandaşlık politikaları üzerinde de belirleyici rol oynamaktadır. Almanya'da siyasal ve kültürel üyelik bilinci çeşitlilik arz etmekte ve birimler arasında dağılarak farklılık göstermektedir. Bunun sonucu olarak Almanya'da milli hisler ulus devletten çok daha önce etno- kültürel bir temel üzerine bina edilmiş, Alman ulusu bir *Volksgemeinschaft*

⁵⁸ 2014 yılında iki vatandaşlıktan birini seçme zorunluluğı kaldırılmıştır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. "Kamu Yönetimi ve Kamu Hizmetleri", "Vatandaşlık" başlığı ve "Çifte Vatandaşlık" alt başlığı.

olarak düşünölmüştür (Brubaker, 2008: 67). Göç ve entegrasyon bağlamında *Leitkultur* (hâkim kültür) kavramının bu denli yoğun masaya yatırılmasının, Almanya vatandaşlığının etno- kültürel unsurlara dayanmasından ileri geldiğı öne sürölebilir:

“Almanya’da jus soli’ye ait her unsurun şiddetle reddedilmesi, seçkinlerin, göçmenlerin sosyal, kültürel ve siyasal açıdan Almanlara dönüşmesi konusundaki güvensizliklerini yansıtıyordu. Bu kısmen, Almanya’da Fransa’ya kıyasla daha az devlet merkezli ve asimilasyoncu, daha fazla etno- kültürel olan bir ulusluk anlayışının mirasıydı” (Brubaker, 2008: 90).

Avrupa ölkelerinin göçmen ve entegrasyon politikalarının iskeleti iki mekanizmaya dayanmaktadır. Bu mekanizmalardan biri güvenlik tedbirleri yoluyla sıkı kontrol ve seçme mekanizmaları inşa etmek iken, diğeri yasalar aracılığıyla göçmenlere yönelik hakları farklılaştırarak tabakalı hale getirmektir (Güllüpnar, 2014: 2). Farklı göçmen gruplarının farklı haklara sahip olmasıyla göçmenlerin statüleri arasında bir hiyerarşi yaratılması, her göçmen grubun aynı derecede geniş haklardan istifade edememesi “tabakalı yurttaşlık” (*civic stratification*) olarak tanımlanmaktadır (Lockwood, 1996: 531). Tabakalı yurttaşlık tezi bu anlamda göçmenler arasında devlet eliyle yaratılan eşitsizlikler olarak düşünölebilir. Almanya, İngiltere ve İtalya’nın göç yönetimini karşılaştıran Morris (2001: 391- 406), Almanya’da AB vatandaşı olan yabancıların ve AB dışından gelen yabancıların aile birleşimi, iş piyasasına erişimi ve uzun süreli oturma bakımından aynı hak ve statüleri sahip olmadıklarını ortaya koymuştur. Sözü edilen iki göçmen grubu siyasal haklar bakımından da eşit statüde değildir. AB üyesi ölkelerden gelen göçmenler Almanya’daki yerel seçimlere ve AB Parlamentosu seçimlerine katılabilirken, üçüncü devletlerden gelen göçmenler uzun süredir Almanya’da ikamet etseler dahi yerel seçimlerde oy kullanamamaktadırlar. Schulte (2011) de bu noktada Almanya’da demokratik katılımı içeren bir entegrasyonun tam anlamıyla gerçekleşmediğini göçmenler hukuki manada yabancı olduğı müddetçe, siyasal katılım alanında özel şartlara ve belirlemelere tabi olduklarını dile getirmektedir. Yabancılar aktif veya pasif seçim hakkından mahrum olduklarından Almanya’da yaşayan yabancılar olarak devlet iktidarının bir parçası değildir, yani halkın bir parçası olan göçmenler siyasetten dışlanmışlardır ve bu da yurttaş ve halk arasındaki uçurumu derinleştirerek, “iki sınıflı bir toplum” yaratmaktadır (Schulte, 2011: 46).

Türkiye kökenlilerin 2003- 2017 yılları arasında Almanya vatandaşlığına geçiş oranları incelendiğinde en yoğun vatandaşlığa geçişin 2003 yılında yaşandığı ve 56.244 kişinin Almanya vatandaşlığını kazandığı, sonraki yıllarda vatandaşlığa geçişin artan ve azalan oranlarda devam ettiği, 2017 yılında ise 14.984 kişinin Almanya vatandaşlığına geçtiği gözlemlenmektedir (Statista, 2018c). 2003 yılında vatandaşlığa geçiş sayısındaki artış 2000 tarihli Yurttaşlık Yasası'nın yurttaşlığa geçişi kolaylaştırmasıyla açıklanabilir. 2016 yılı içerisinde Almanya vatandaşlığına en fazla başvuru yapan yabancılar sırasıyla önceki vatandaşlıkları Türkiye (16.290), Polonya (6.632), Ukrayna, Kosova, Romanya, İtalya, Irak, Yunanistan, Birleşmiş Krallık, İran, Sırbistan, Afganistan, Fas ve Rusya olan kişilerdir (Statistisches Bundesamt, 2017b).

İki farklı kültür içinde yaşayan bireylerin çifte aidiyete sahip olması, özellikle çifte vatandaşlığın söz konusu olmadığı, sınırlandırıldığı ya da zorlaştırıldığı vatandaşlık rejimlerinde bir aidiyetin diğerini dışladığı şeklinde algılanmaktadır. Bu yüzden ulus devlet bireyleri tek bir aidiyete zorlar; yalnızca Türk veya yalnızca Alman olmaya. Halbuki bireyler çoklu aidiyetlerle kuşatılmıştır ve kendilerini iki kültür alanına veya bunların bileşimine ait hissedebilir ki post- kolonyal çalışmalarda bu durum kendini “melez kimlik” ifadesinde göstermektedir.

“Melez kimlikler, kültürlerarası, transkültürel ve çok kültürlü olarak kabul görürler. Melez kimliklerin taşıyıcıları ise iki memleketli, iki ya da üç ulusludurlar. Ya sandalyeler arasında otururlar ya da üçüncü bir sandalyede...” (Badawia, 2002'den akt. Foroutan ve Schäfer, 2009: 2).

Çifte vatandaşlık politikalarının reddi konusunda, Avrupa ülkeleri arasında Almanya ve Avusturya'nın tutumları benzerlik içermektedir. Göç politikaları açısından iki ülkenin ortak olan bir diğer paydası ise vatandaşlık testinin her iki ülkede de uygulanıyor olmasıdır. Avusturya'da 2006 yılında değişen Vatandaşlık Yasası ile vatandaşlık testi hayata geçmiştir. Avusturya'nın vatandaşlık testine dahil ettiği konular; Avusturya'yı etkileyen tarihi antlaşmalardan Türk kuşatmasına, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan bugüne değişen hükümet sisteminden ekonomi sistemine, AB kurumlarından ikili meclis sistemi ve işlevine, Avusturya'nın hukuk düzeninden temel kurumlarına, genel kültürden güncel siyasete çeşitlilik arz eden geniş bir yelpaze sunmaktadır (bkz. Einbürgerungstest Österreich). Sorular sadece

Avusturya Cumhuriyeti'nin tarihi ve kültüründen ibaret olmamakla birlikte, AB ve BM gibi Avusturya'nın üyesi olduğu ulus- üstü ve uluslararası kuruluşlara ilişkin sorular da vatandaşlığa geçme talebinde bulunan kişilerin test edildiği konular arasında yer almaktadır. Almanya vatandaşlık testinde sorulan sorular ise seçim barajından eyaletlerin sembollerine, özel hayatın gizliliğinden fırsat eşitliğine pek çok gündelik yaşam bilgisine ilişkindir (bkz. Einbürgerungstest Deutschland). Bu haliyle Avusturya vatandaşlık testinin, dil açısından olmasa bile içerik açısından Almanya'da uygulanan vatandaşlık testine nazaran daha zor olduğu ileri sürülebilir.

Almanya Derneklerinin Entegrasyon ve Göçten sorumlu Bilirkişi Meclisi'nin hazırladığı bir raporda özellikle 2005 yılında Baden- Württemberg Eyaleti'nde Müslümanlara karşı genel bir şüphenin (*Generalverdacht*) olduğu dile getirilmiştir. Sözü edilen eyaletin vatandaşlık testleri çerçevesinde Müslümanların yoğun olarak yaşadığı ülkelerden⁵⁹ gelen göçmenlerin anayasaya bağlılık gösterip göstermediklerini test etmek için otuz sorudan oluşan bir sınava tabi tutulmaları kararlaştırılmıştır. Müslüman dernekleri tarafından eleştirilen bu düşünce testini 2011 yılında eyaletin entegrasyon bakanı Bilkay Öney yürürlükten kaldırmıştır (Şenol, 2011). Almanya menşeli gazetelerde kadın göçmenlerin nasıl temsil edildiğini ele alan bir çalışmada Türk, Arap ve doğu Avrupa'dan gelen göçmenlerin entegrasyona ihtiyacı olan edilgen, baskı altına alınmış ve geri kalmış kurbanlar olarak resmedildiği, batılı ülkelere gelen göçmenlerin ise özgürleşmiş, bağımsız, eğitilmiş ve aktif bireyler olarak tasvir edildiği saptanmıştır (Lünenborg 2011'den akt. SVR, 2013:8). Bundan hareketle devletin, entegrasyon kurslarına, vatandaşlık kurslarına ve son kertede vatandaşlık testlerine doğulu ülkelere gelen göçmenlerin kendilerine atfedilen bu özelliklerden özgürleşmesine ve demokratik bir sisteme entegre olmasına katkıda bulunma gibi bir işlev atfettiği öne sürülebilir.

⁵⁹ Islamisch geprägte Länder ifadesi bu şekilde çevrilmiştir. Ernst Klett Yayınevinin (2014) İslam Devletleri haritası ismini verdiği, harita günümüzde şer'i hukukla yönetilmeyen laik hukuk devletleri de (Türkiye gibi) haritaya dahil edilmiştir.

2.7. Siyasi Partilerin Göçmenler Karşısındaki Tutumları

Göç politikaları ve göçle ilgili yasal çerçeveyi ele alırken bu gelişmelerin hangi siyasi partilerin iktidarı döneminde gerçekleştiğini tespit etmek siyasi partilerin göçmen politikalarına ilişkin tutumunu anlamaya ve dönemsel gelişmeleri daha iyi takip etmeye yardımcı olacaktır.

Geri Dönüş Teşvik Yasası 1983'te yürürlüğe girmeden önce, 1982 yılında Alman üniversite profesörlerinin imzalamış olduğu Heidelberg Manifestosu, bu gündemi hazırlayan girişimlerden birisini ifade etmekte ve akademinin içinde de yabancı düşmanlığının var olduğunu göstermektedir. Akademik camia manifesto yoluyla, milyonlarca yabancının ve ailesinin “*akın*” etmesiyle Alman dil, kültür ve değerlerinin yabancı etkisine maruz kaldığı beyanında bulunurken; Alman halkının ve Batılı Hristiyan değerlerine dayalı kimliğinin korunması talebinde bulunmuştur (GHDI). Yabancı düşmanlığı yalnızca akademiyle sınırlı kalmamış, toplum içerisinde de varlık bulmuştur. Nazi Rejimi sonrasında resmi söylemde Almanlar ırkçılığı eleştirirler de 1946- 1949 yılları arasında Amerikalı sosyologlar Almanya’da yaptıkları araştırmada, halkın %48’inin esasen nasyonal sosyalizmin iyi bir şey olduğuna fakat uygulanış biçimi sebebiyle hataların olduğuna inandığını tespit etmiştir (Seidel- Pielen, 1997: 51- 64’ten akt. Aksoy, 1998: 5- 6). Helmut Kohl hükümeti döneminde Geri Dönüş Teşvik Yasası ile göçmenler maddi kazanımlarla kendi ülkelerine geri dönmeye özendirilmişlerdir. 1984 yılında Yeşiller Partisi’nin yerleşim hakkı (*Niederlassungsrecht*) tanıyan yasa önerisi CDU tarafından kabul görmemiş gerekçesi de göçmenlerin kendi kaderlerini özgürce seçme hakkına sahip olması gerektiği şeklinde açıklanmış ve göçmenlere vatanlarına geri dönmek ya da Alman toplumuyla bütünleşmek şeklinde iki seçenek tanınmıştır (Abadan- Unat, 2002: 58). Asiye Kaya’ya göre 1980’li yıllar boyunca hem siyasi partiler hem de kamusal söylemler yoluyla “Türk meselesi” araçsallaştırılmıştır ve söylemler Türkiye’den gelen göçmenlerin kültürel, dini ve eğitim alanındaki farklılıkları çerçevesinde şekillenmiştir (Kaya, 2013: 3). Almanya’nın göç alan bir ülke olarak kendisini göçmen ülkesi olarak görmemesi, eğitim, emek piyasası ve yurttaşlık alanında kurumsal olarak ayrımcı ve dışlayıcı politikalar üretmesini beraberinde getirdiği gibi reaksiyonlar

göçmen kimliğinin ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır (Güllüınar, 2014: 5). Kaya (2008) Avrupa genelindeki Türklerin, yani “Euro- Türklerin” sözü geçen politikalara karşı gösterdiği direnişin, çoğunluk toplumu ile kurdukları maddi ilişkilere bağılı olarak belirlendiğini ifade etmektedir. Direniş dine anlam yükleme⁶⁰ şeklinde ortaya çıkabildiği gibi etnisite, gelenekçilik veya şiddet ile de kendini gösterebilmektedir (Kaya, 2008: 63). Almanya’nın 2005’te göç alan bir ülke olduğunu deklare etmesi ilk işgücü sözleşmesinden elli yıl sonrasına, Türkiye kökenli göçmenler bağlamında ise kırk dört yıl sonrasına tekabül etmektedir.

1990’lı yıllardan bu yana göç ve entegrasyon politikasında ortaya çıkan yenilikler kırmızı- yeşil, siyah- kırmızı ve siyah- sarı renkteki hükümet koalisyonlarının iştirak ettiği gelişmelerdir (Schulte, 2011: 38). Sağ ve sol partilerin göçmen konusuna yaklaşımı farklılık arz etmekte, ırkçı motivasyonlarla işlenen suçlar özellikle aşırı sağ ideolojinin ürünü olarak ortaya çıkmaktadırlar. Schulte’ye göre sağ, insanlar arasında (örneğin yerliler ve göçmenler arasında) oluşan eşitsizlikleri doğal ve geleneksel karşılar, hatta ilerlemenin motoru olarak bu eşitsizliklere pozitif bir anlam atfederken sol, insanları eşit kılan şeylere önem vermekte ve bu eşitsizlikleri toplumsal bir problem olarak değerlendirmekte ve bunların mümkün olduğunca en aza indirilmesi gerektiği hususuna dikkat çekmektedir (Schulte, 2011: 40). 21. Yüzyılda aşırı sağın Avrupa’da yükselmeye devam etmesi ve iktidara gelmesi göç kökenli bireyler açısından endişe verici bir durumdur. 2017 Almanya Federal Meclisi seçimlerinde aşırı sağcı partilerden biri olan AfD’nin oylarını %7,9 oranında artırarak mecliste 94 sandalye kazanması (BpB, 2018) göç kökenli bireyleri kaygılandıran gelişmelerden biri olmuştur.

2.8. Toplumun Türkiye Kökenli Göçmenlere Bakışı

Almanya’ya göç eden birinci kuşak göçmenler ve bugün dördüncü kuşağa uzanan nesilleri arasında pek çok farklılık mevcuttur. Bununla birlikte toplumun genel olarak Türkiye kökenli göçmenlere yaklaşımını kısaca incelemek gerekir. Türkiye’den

⁶⁰ Kastoryano’ya göre din, kimliği “yeniden sahiplenme”nin bir yolu olarak görülmektedir (bkz. Kastoryano, 2000: 139).

Almanya'ya göç sonrasında Türkiyeli göçmenlerin evsahibi toplumun toplumsal yapılarını etkilediğini söylemek mümkündür. Bu anlamda göçün toplumsal yapıda meydana getirdiği en bariz değişimlerden birisi; işgücü ithalinin gerçekleşmesiyle pek çok Alman işçinin yukarıya doğru bir toplumsal hareketlilik göstermesi ve 1960'tan 1970'e 2,3 milyon mavi yakalı Alman işçinin beyaz yakalı işçiliğe terfi etmesidir (Herbert 1990, akt.: Kaya, 2013: 3). Asiye Kaya (2013) bu durumu misafir işçilerin yeni bir "sub- proletariat" (alt işçi sınıfı) yarattıkları şeklinde değerlendirmektedir.

Alman toplumunun yabancılara bakışı *Staatsvolk* kavramından, yani Almanya'nın soya dayalı bir toplum olmasından etkilenmekte ve halkçı devlet düşüncesi, kendi kültürünü meşru sayarken, yabancılara kültür ve değerlerini meşru kabul etmemektedir. Öyle ki halk dili bile yabancı kelimelerden titizlikte arındırılmıştır. Aynı kaynaktan beslenen halk kültürü de ne çokkültürlülüğe ne çok etnikliğe alan tanır (Gedik, 2010: 47). Böyle bir atmosferde "*göçmenler çoğunlukla toplumun kültürünü bozan, kaynaklarını baltalayan, iş olanaklarını çalan ve garip gelenekler ve dinler getiren hayali bir yabancı düşman olarak*" sergilenir (Shapiro, 1997:1, Akt. Kaya, 2016: 26). Toplumun göçmen algısı bu noktada göçmeni, düşman olarak kurgular⁶¹. Yabancılara yaptığı işler yerli halkın yapmak istemediği, nitelik gerektirmeyen ve karşılığında iyi bir ücret alamayacakları işlerdir ve yerli halkı beyaz yakalı işçilere dönüştüren mavi yakalı işgücünün ithal edilmesidir. Alman toplumunun Türkiye kökenli göçmenlere bakışını kavramak için sözcüklerden yardım almak gerekirse "*türken*" kökeninden türeyen "*getürkt*" ifadesi ilk bakışta Türkleşmeye benzer bir anlam çağrıştırmakla birlikte hile yapmak, dolandırmak anlamı taşımaktadır. Bu kavram toplumun bilinçaltında Türkiyeli göçmenleri hile, ayak sürüme ve sahtecilik gibi eylemlerle kodlamaktadır.

Misafir işçiler öncelikle işçi yurtlarında (*Arbeiterheim*) kalmış, aile birleşiminden sonra da ancak devletin sosyal dairesine ait olan ve kirası düşük olan evlerde barınabilmişlerdir. 1975 yılında eyaletlere, bir yerleşim yerindeki yabancı

⁶¹ Konuyla ilgili olarak Alman Halkının Susan Çoğunluğu (Die schweigende Mehrheit des deutschen Volkes) inisiyatifinin inanç, etnik köken fark etmeksizin bütün Türkiye kökenli göçmenlere Türkiye'ye dönmesi çağrısında bulunan afişi için bkz. Ek 3.

nüfusun toplam nüfus içindeki oranının %6'dan fazla olması halinde semt yasağı koyma hakkı tanınarak Almanya'nın bugünkü resmi tezi olan gettoya ya da "paralel topluma" zemin hazırlanmıştır (Mortan ve Sarfati, 2011: 33). Sosyologlar bu durumda yaşayan kişileri sosyal olarak güçsüz insanlar olarak tanımlamıştır. Evsizler, sürekli işsizler, sosyal yardıma muhtaç ve engelli bireyler bu kategorinin içinde yer almakta ve "toplumun sırtından geçinen" bu kimseler, "Schmarotzer" (asalak, otlakçı) olarak nitelendirilmekte ve toplumda tehlike olarak görülmektedir (Gedik, 2010: 54). Aslında maliyet- fayda ekseninde bakıldığında ilkin göçmenlerin "tehlike" veya "kayıp" olarak algılanmadığını, bilakis ev sahibi toplumda ekonomik, toplumsal ve demografik problemlerin aşılmasında bir insan kaynağı olarak önemli bir işlevi yerine getirdiğini müşahade etmek mümkündür (Unabhängige Kommission Zuwanderung, 2001). Birinci kuşak göçmenler Türkiye geneline göre nitelikli ve daha iyi bir eğitim düzeyine sahip olmalarına rağmen, Almanca bilmemeleri onların bu niteliklerinin görünmez hale gelmesine sebep olmuş, onları sağır ve dilsiz kılmıştır (Gedik, 2010: 58). Aynı durumu farklı şekillerde yaşayan bir diğer grup ise, onların Alman akranlarından soyutlanarak, yabancı öğrencilerin bir araya toplandığı ayrı sınıflarda eğitim gören çocuklarıdır. Serhat Güney'in (2015) "*zor isimli çocuklar*" olarak andığı bu çocuklar, öğretmen isimlerini telaffuz edemediğinde "*Zor isimli çocuk!*" diye hitap ettiği göçmen çocuklarıdır. Çalışan anne babaların da kendilerine ve eğitimlerine yeterince vakit ayıramadığı bu çocuklardan bazıları devletin dışlayıcı politikalarına karşı reaksiyoner bir kimlik geliştirmişler ve uç bir örnek olarak verilebilecek 36 Boys adlı bir çete kurmuşlardır. Güney, bu çocukların eğitim sürecindeki hikayelerini ana hatlarıyla şu şekilde izah etmektedir:

"Genellikle anlatılan konuları anlamıyorlar, kendilerine soru sorulduğunda derme çatma Almancalarıyla dertlerini anlatmaya çalışırken komik duruma düşüyorlardı. Sonunda soru sormaktan dahi çekinen, ders boyunca ağzını açmadan bir köşede hayalet gibi, zilin çalmasını, bu çileden azat edilmeyi bekleyen dilsiz çocuklara dönüştüler" (Güney, 2015: 43).

Bu ortamda yetişen çocuklar Almanya ve Alman toplumuna yönelik değerlendirmelerinde bu bağlamdan soyutlanamamışlar, gündelik hayatın işlemesi için konulan en basit ve sıradan kuralları bile kendilerine zorluk çıkartma gerekçesi olarak görmüşlerdir (Güney, 2015: 76).

Tarihi olaylar göçmenlere yaklaşımı etkileyen faktörlerden biri olmuştur. Berlin Duvarı'nın yıkılması sadece Almanların değil yabancıların da hayatını etkilemiş, bu olayla birlikte Doğu Almanya'daki 500 bin yabancı işçi işsiz kalmıştır. Duvarın yıkılmasından sonra aşırı sağın temsilcisi “*Nationaldemokratische Partei Deutschlands*” (Almanya Milliyetçi Demokrat Partisi) güç kazanmaya başlamış ve 1990'lı yıllarda ırkçılığın yükselişini 1992'de Mölln, 1993'te Solingen, 1995'te Lübeck ve Schopfheim, 1996'da Karlsruhe, 2001'de Töhringen ve 2008'de Ludwigshafen'de Türkiye kökenlilerin yaşadığı evlerin kundaklanması takip etmiştir. Neonazi cinayeti olarak anılan bu olayların faillerine verilen cezalar⁶² ise toplum nezdinde yetersiz görülmüş ve Almanya bu konuda eleştirilmiştir⁶³. Irkçı eylemler bugün de gerçekleşmeye devam etmekte ve Türkiye kökenlilerin kurmuş oldukları dernek ve camilere zarar verme şeklinde kendini göstermektedir.

Göçmenlerin çoğunluk toplumunca kabul görmemesi iki tür tepki göstermelerine neden olmaktadır: Alman eğitim sisteminin meşakkatli sürecine direnebilen ve toplumsal piramidin üstünde yer alan göçmen seçkinlerin göç etme eğilimi büyümekte iken, piramidin tabanında yer alan vasıfsız ve uyumlu olmadığı düşünülen gençler ise çoğunluk toplumu karşısında çaresiz hissetmekte ve kaybeden olarak öfke biriktirmeye devam etmektedir (Güllüpnar, 2014: 9). Türkiye kökenli göçmenler ne istihdam alanında ne vatandaşlık politikalarında diğer göçmen gruplar (etnik Almanlar ve AB vatandaşları) gibi ayrıcalığa sahiptir. Çalışma hayatında da istihdam önceliği sırasıyla Almanya vatandaşlarına, AB vatandaşlarına ve sonrasında Avrupa dışından gelen yabancılara tanınmaktadır. Yabancılar politikasının şekillendirdiği bu ve benzeri kurumsal eşitsizliklerde, Almanya'nın uzun yıllar boyunca yoğun göç alan bir ülke olmasına rağmen “Almanya bir göç ülkesi değildir” düşüncesine dayanarak yaptığı politikanın da hiç şüphesiz payı vardır (Schulte, 2011: 37). Almanya'da göç çalışmalarında öne çıkan akademisyenlerden biri olan Klaus Bade, özellikle 1980'lerin başında ve ortasında “göç ülkesi”, “göç ve uyum politikası”

⁶² Örneğin; Solingen olayının müsebbibi yetişkin olmayan faillere 10 yıl hapis cezası verilirken, yetişkin olan faile 15 yıl hapis cezası verilmiştir (bkz. Meurer, 2017). Habere göre faillerin üçü bugün devletin verdiği sosyal yardımdan faydalanmaktadır.

⁶³ Bu eleştirilerden birini de Fatih Akın'ın 2017 yılında vizyona çıkan “Paramparça” filminde görmek mümkündür (bkz. Akın, 2017).

adı altında talep ettiği şeylerin engellendiğini ve İçişleri Bakanlığı'ndaki bir memurun bu taleplere, Almanya'nın bir göç ülkesi olmadığı, olamayacağı ve göç ve uyumla ilgili bir yasa talebinin yanlış bir yol olacağı şeklinde yanıt verdiğini ifade etmiştir (Bade, 2007: 1).

2.9. Farklılıkların Yönetimi

Almanya'nın misafir işçileri göçmen olarak kabulü 1980'li yıllara rastlamış, ilk zamanlarda misafir işçilerin varlığı geçici görüldüğünden misafir işçilerin ev sahibi toplumla uyumlu bir şekilde yaşam sürmesi için gerekli düzenlemeler çok sonraları yapılmış, uyum tartışmaları da bu dönem itibariyle gündemde yer almaya başlamıştır. Devletlerin etnik farklılıkları idare etmek için başvurduğu politikalar; asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürlülük olarak ortaya çıkmaktadır (Castles ve Miller, 2003: 244). Bu politikalar aynı zamanda toplumdaki yerli ve yabancıların birlikte yaşamının çerçevesini çizmektedir. Ulus devletler toplumdaki azınlıklara ve göçmenlere yönelik politikalarında bu üç idare biçiminden birini benimsemekte, bazen de bu modeller arasında kısmen iç içe geçişler söz konusu olabilmektedir. Bu kavramlar aşağıda açıklanacak, Almanya'nın göçmen politikaları entegrasyon modeline örnek olduğundan entegrasyon kavramı paralel toplum ve hâkim kültür gibi kavramlarla birlikte ele alınacaktır.

2.9.1. Asimilasyon

Asimilasyon kavramının ilk kez Chicago Okulu çevresinde tartışıldığı bilinmektedir. Robert E. Park ve Ernest W. Burgess kavrama şöyle bir anlam biçmektedir:

“Asimilasyon, kişilerin ve grupların diğer kişi veya grupların anılarını, duygularını ve tutumlarını edindikleri, deneyimlerini ve tarihlerini paylaşarak onlarla ortak bir kültürel hayata dahil edildiği bir iç içe geçme ve kaynaşma sürecidir. Asimilasyon, bu gelenek paylaşımını ifade ettiği ölçüde, ortak deneyimlere bu samimi katılım, yani asimilasyon, tarihsel ve kültürel süreçlerin merkezinde yer alır” (Park ve Burgess, 1921: 735-36).

Yazarlara göre sosyal temas etkileşimi başlatan şeydir, asimilasyon ise etkileşimlerin *nihai mükemmel ürününü* ifade eder (Park ve Burgess, 1921: 737). Bir

diğer ifadeyle yerli ve yabancıların karşılaşmalarıyla ortaya çıkan etkileşimin ulus devlet kimliği altında varacağı son evre asimilasyondur. Kavram Göç Terimleri Sözlüğü'nde ise “*bir grubun sosyal anlamda toplumun diğer fertlerinden ayrılmaz hale gelmesi*” ve “*kültürel uyumun en aşırı hali*” olarak tanımlanmaktadır (IOM, 2013: 10).

Asimilasyoncu politikaların baskın olduğu Fransa'daki uyum politikaları cumhuriyetçi entegrasyon modeline örnektir. Bu modelde *çeşitlilik üstü bütünlük* (*unity over diversity*) anlayışı hakimdir ve farklılıklara saygı, yurttaşlar arasındaki eşitliği sağlayacağı düşünülen bütünlüğü tehdit eden bir faktör olarak görülmektedir (Kaya, 2014: 17). Cumhuriyetçi entegrasyon modeli cinsiyet, din, dil ve ırk gibi farklılıklardan hareketle siyaset üretmez, eşit yurttaşlığı temel alan bir yönetim modelini uygular (Kaya, 2014: 16- 18). Yani asimilasyon politikasının yoğun olarak uygulandığı ülkelerde farklı gruplara ayrıcalık tanıyan politikalardan, kimlik siyasetinden bahsetmek mümkün değildir.

Gündüz Vassaf, asimilasyon düşüncesini savunanların iki görüş etrafında bir araya geldiğini ileri sürmektedir. Birinci görüş, kendi kültür ve yaşam tarzlarını en üstün görenlerin yabancıların kültür ve yaşam tarzlarını aynı ölçüde değerli görmemelerine ve kendi yaşam tarzına uymayanların geri gönderilmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır. İkinci görüş ise ilericilerin (bir diğer ifadeyle egemen toplumun) asimilasyonu daha gerici olanların (Avrupa dışından gelen göçmenlerin) çağdaştırılması olarak görmesi ve asimilasyonun insan hakları zeminine oturtulmasıdır (Vassaf, 2010: 183- 184). Asimilasyon politikalarının amacı göçmenlerin çoğunluk toplumundan farksız hale gelmesi, egemen toplumla girdiği ilişkiler sonucunda baskın olan topluma benzemesidir (Abadan- Unat, 2002: 282, Adıgüzel, 2019: 164). Bu anlamda asimilasyon göçmenlerin eski kimliklerini yitirerek yeni kimlikler edinme sürecine de işaret etmektedir (Adıgüzel, 2019: 164). Eritme potası olarak da ifade edilen kavram farklı kimliklerin tek bir ortak ulus devlet kimliği altında eritilmesi anlamına gelmektedir. Asimilasyon politikalarının en belirgin özelliklerinden birisi okullarda ulusal dilin öğretilmesidir. Bu anlamda çokkültürlülük veya entegrasyon politikası izleyen ülkelere farklı olarak asimilasyon politikasının

uygulandığı ülkeler okullarda göçmen öğrencilere anadil eğitimi verilmesine daha şüpheli yaklaşmaktadır.

Göç alan ülkeler içinde bugün çokkültürlü politikalar izleyen Avustralya, Kanada ve ABD gibi ülkeler 1960'lara kadar asimilasyon politikaları izlemişler, 1970'lerin başındaki toplumsal baskılar nedeniyle göçmenlerin kültürlerini korumalarına izin veren daha çoğulcu politikalara yönelmişlerdir (Kymlicka, 2015: 45- 46). Asimilasyon kavramı tarihsel süreçte bütünüyle olmasa da kısmen dönüşüme uğramıştır. Alba ve Nee'nin geliştirdiği "yeni asimilasyon teorisi"ne göre evsahibi ülke artık statik ve homojen bir birlik olarak tasvir edilmekten vazgeçilmiş ve asimilasyon göçmenlerin tek taraflı olarak çoğunluk kültürünü benimsemesini gerektiren bir olgu olmaktan çıkmıştır (Alba ve Nee, 2003'ten akt. Gerdes and Reisenauer, 2012: 109).

Asimilasyon her ne kadar göçmenlerin uyumunun son merhalesi olarak görülse de Almanya'daki Türkiye kökenli göçmenler özelinde toplumsal kabulü beraberinde getirip getirmeyeceği tartışmalıdır. İkinci ve üçüncü kuşak Müslüman göçmenlerde melez kimliğin tanınmasının özdeşleşme ikilemi yarattığından bahseden Foroutan ve Schäfer, bu bireylerin toplum tarafından asimilasyon baskısına maruz kaldığını fakat asimile olduklarında da onların çoğunluk toplumu tarafından Alman olarak tanınacağını bir garantisi olmadığını vurgulamaktadır (Foroutan ve Schäfer, 2009: 3). Yani göçmenler bir şekilde farklılıklarını törpülemeyi, çoğunluk kültürü içinde eritmeyi başarsalar da bu, toplum tarafından kabul görecekle anlamına gelmemektedir.

2.9.2. Entegrasyon

Ulus devletlerin göçmenlere yönelik uyum politikaları belirlemesi her şeyden önce devletlerin göçmenlerin kalıcı olduğunu idrak ve kabul etmeleri ile ilgilidir. Almanya'daki misafir işçilerin ülkelere geri dönme eğiliminde olmamaları, hatta devletin geri dönüş teşvikleriyle geri dönenlerin bile sayıca sınırlı olması devletin birlikte yaşam modelleri üzerine eğilmesini zorunlu kılmış, uyum sağlama anlamında önce adaptasyondan bahsedilirken sonrasında bu kavramın yerine entegrasyon

kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Entegrasyon kavramı göç çalışmalarında sıklıkla kullanılan kavramlardan biri olmakla birlikte standart bir tanımı bulunmamaktadır. Bununla birlikte Türkçe'deki karşılığı bütünleşme ve uyumdur (Bkz. TDK Sözlükleri). Göç Terimleri Sözlüğü'nde kavram "*göçmenlerin hem birey hem de grup olarak toplumun bir parçası kabul edildiği süreç*" olarak tanımlanmaktadır (IOM, 2013: 30). Asimilasyondan ayrıldığı temel nokta ise göçmenlerin kendi kimliklerini koruyarak evsahibi ülkeyle bütünleşebilmeleridir. Diğer taraftan asimilasyonun daha esnek ve yumuşak versiyonu olarak değerlendirilebilen politikalar (Bkz. Abadan- Unat, 2002: 282).

Almanya'da entegrasyon kavramı ve göçmenlerin entegrasyonu üzerine çalışan akademisyenler içinde Klaus Bade ve Hartmut Esser öne çıkmaktadır. Esser (2001: 1), entegrasyonu bir bütün içindeki parçaların birlikteliği, bütünün tamamlayıcı bir unsur olmak gibi anlamlarda kullanmaktadır. Sistem entegrasyonu ve sosyal entegrasyon entegrasyonun boyutlarından ikisidir. Sistem entegrasyonu, göçmenlerle toplumun yerlileri arasında herhangi bir çatışma olmaksızın göçmenlerin topluma dahil olmasından, çalışma yaşamına katılarak ve vergi ödeyerek ekonomik yapıda yer almalarından ibarettir. Birlikte yaşam bireysel aktörlerin birbiriyle ilişkilerinden ve çıkarlarından bağımsız şekillenmektedir. Göçmenlerin iyi dil bilmeleri, ev sahibi toplumun kültür ve geleneklerine uyum sağlamaları veya bunlarla bir etkileşim içerisinde olmaları kendilerinden beklenmemektedir (Esser, 2001: 3). Sistem entegrasyonu, (örneğin) Türkiye kökenlilerin Almanya'daki ilk yıllarında çalışma hayatına katılarak ev sahibi toplumla iç içe geçmeden, yanyana, sadece kendi sorumluluklarını yerine getirerek ve gerilimden uzak durarak bir arada yaşamalarını ifade eden bir entegrasyon yaklaşımı olarak düşünülebilir. Böyle bir entegrasyon anlayışı tarafların birbirlerinden iş ilişkisi ve toplumsal kurallara uyma dışında bir beklentilerinin olmadığı bir ilişki biçimini yansıtır. Fakat toplumsal bir varlık olan insanın, içinde yaşadığı toplumdan iş yaşamı ve kurallar dışında etkilenmediğini varsaymak gerçekçi değildir. Toplumsal hayat bireyleri bütünüyle kuşatır ve göçmenler ev sahibi toplumdan ve kültürlerinden etkilenir. Elbette aksi de mümkündür. Sosyal entegrasyon ise sadece ekonomi alanındaki zorunluluklardan ve

yasal sorumluluklardan ibaret bir entegrasyon anlayışı olmayıp, diğer alanlarda da uyum sağlamayı içine almaktadır. Aktörlerin haklarının korunması, iyi dil bilmeleri, eğitim sistemine ve emek piyasasına katılmaları, toplumsal kabul, farklı etnik gruplar arasında arkadaşlıkların olması, kamusal hayata ve siyasal hayata katılmaları ve ev sahibi ülkeyle duygusal anlamda kendini özdeşleştirilmesi sosyal entegrasyonun içerik ve kapsamını oluşturmaktadır (Esser, 2001: 8). Almanya’da entegrasyon kavramı daha çok sosyal boyutuyla anlam kazanmaktadır.

Erdoğan (2019) entegrasyon kavramının dört açıdan eleştirildiğine değinmektedir. Öncelikle kavram mühendislik ve mekanik alanında gelişen bir kavramdır ve mekanik bir ürünün parçalarının birbirine eklemlenmesi anlamında kullanılmaktadır. Yani ilk sorun mühendislik alanına ait mekanik bir kavramın sosyal alanda nasıl kullanılacağı ile ilgilidir. İkinci sorun, kavramın hiyerarşik bir yapısının olması ve üçüncü sorun genelde ev sahibi toplumun önceliğinin yeni gelenlere dayatılmasıdır. Dördüncü olarak da sonradan gelenlerin önceden var olanlara uyum sağlaması meşrulaştırıldığı için bu durumun zamanla asimilasyonu meşrulaştırabilecek olmasıdır (Erdoğan, 2019: 12- 13). Entegrasyon kavramının her ne kadar asimilasyon kavramı gibi tek taraflı bir uyum anlamı taşımadığı sıkça dile getirilse de ekseriyetle göçmenlerin ev sahibi topluma, onun hâkim kültürüne ve yaşam tarzına ayak uydurması beklenir.

Sosyal uyuma karşılık gelen kavramlardan biri de *social cohesion* kavramıdır. Kavram Cantle (2018) tarafından;

“Bütün toplulukların ortak bir vizyon ve aidiyet duygusunun olması, insanların geçmişlerinin ve şartlarının farklılığının takdir edilmesi ve olumlu değerlendirilmesi, farklı bir geçmişe sahip olanların benzer yaşam olanaklarına erişebilmesi ve farklı ülkelerden gelen insanların arasında güçlü ve olumlu ilişkilerin geliştirilmesi”

olarak tanımlanmaktadır (Cantle, 2018: 62). Entegrasyon kavramı Almanya’da daha ziyade göç kökenli bireylerin yerli halkla benzer yaşam olanaklarına sahip olup olmaması bağlamında tartışılmakta, devlet kurumlarının ve araştırma kuruluşlarının hazırladıkları raporlarda göç kökenli bireylerin eğitim ve istihdam durumu, gelir durumu ve yaşam tarzları yerli halkla karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

Göçmenlerin entegre olmadığına yönelik söylemler göç kökenli öğrencilerin iyi dereceli okullardaki nüfusunun Almanlara göre daha az olması ve daha az başarı göstermeleri, göçmenlerin ekonomi sektöründe yoğun olduğu iş kollarının daha niteliksiz işler olması, istihdam oranlarının daha düşük olması ve işsizlik maaşı alan göçmenlerin oranının yerlilerden daha fazla olması gibi göstergelere dayandırılmaktadır⁶⁴. Göç kökenli bireylerin yerli halkla kurdukları arkadaşlık, komşuluk ve aile ilişkileri de sosyal entegrasyonun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Entegrasyon kavramıyla ilgili göçmenler üzerinden yapılan kategorik ayrımlar entegrasyona istekli- isteksiz, entegrasyon kabiliyeti olan- olmayan gibi dikotomilere dayanmaktadır.

Almanya'daki Türkiyelilerin entegre olamadığı şeklindeki yaygın kanının ve medyada çıkan söylemlerin aksine Kaya (2016); ekonomik, toplumsal ve kültürel manada entegrasyon göstergelerine işaret etmektedir. Politik entegrasyonun göstergesi eyalet düzeyindeki ve ulusal düzeydeki parlamentolarda ve Avrupa Parlamentosu'ndaki vekil sayısı iken, göçmenlerin kültürel alandaki görünürlükleri kültürel entegrasyonun göstergesi ve Almanya'daki Türkiye kökenli işletmeler ise ekonomik entegrasyon göstergesidir (Kaya, 2016: 34). Schnapper'e göre bu üç alan içerisinde ekonomik alanda ve politik alanda Türkiyelilerin entegrasyonu güçlü iken, kültürel alanda oldukça zayıftır (Schnapper 2007, akt.: Kaya, 2016: 33). Diğer alanlarda Türkiye kökenli bireyler ev sahibi toplumla daha kolay bütünleşebilirken kültürel manada uyum sağlamak daha zor bir sürece işaret etmektedir. Bununla birlikte göç kökenli bireylerin gündelik yaşam deneyimleri anlaşılmalı çalışılmaksızın entegre olup olmadıkları hususunda bir hükme varmak ya da grup özelinde bir genelleme yapmak bu çalışmanın amaçları arasında yer almamaktadır. Ayrıca entegrasyon politikalarının incelenmesi Almanya'nın uyum politikalarını anlamak bağlamında önem arz etse de bu çalışmada göçmenlerin gündelik yaşam deneyimleri entegrasyon sorunsalı üzerinden irdelenmeyecektir.

⁶⁴ Örnek bir haber için bkz. Welt, 2010a.

Kültürleşme sosyal entegrasyonun önemli boyutlarından birini oluşturmaktadır. Birsen Şahin (2010), kültürleşmenin Almanya'daki Türk göçmenler arasında kuşaktan kuşağa farklılık gösterip göstermediğini araştırmıştır. Frankfurt ve Duisburg evreninde yapılan bu çalışmaya göre birinci kuşaktan ikinci kuşağa gittikçe Alman kültürünü benimseme düzeyi artmakta, ikinci ve üçüncü kuşakta ise aynı düzeyde Alman kültürünü benimseme durumu söz konusu olmaktadır (Şahin, 2010: 117). Kültürleşmeyi etkileyen faktörler ise cinsiyet, eğitim, kuşak değişkeni ve Türk kültürünü devam ettirme faktörüdür (Şahin, 2010: 120). Şahin'e göre Türkiye kökenli bireyler arasında Türk kültürünü benimseme düzeyi düşerken, Alman kültürünü benimseme düzeyi artarak asimilasyona yaklaşacaktır. Fakat bu doğal bir durum değildir, aksine yasal düzenlemeler ve siyasi yaklaşımlar bu durumu yaratmaktadır. Özellikle bazı eyaletlerde Türkçe dersinin kaldırılması veya not ortalamasına etki etmeyen bir ders olarak var olması, çifte vatandaşlığın kaldırılması ve çok kültürlü entegrasyon politikalarından uzaklaşma ve okulda Türkçe konuşma yasağı Türkiyeli göçmenler tarafından onları Türkçe'den ve Türk kültüründen koparmaya yönelik girişimler olarak yorumlanmaktadır (Şahin, 2010: 121- 126). Bu durum iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, devletin farklılıkları nasıl yönettiği göçmenlerin kültürleşme düzeyini önemli ölçüde etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak da bu politikalar Almanya'daki entegrasyon söyleminin içerik olarak asimilasyon kavramına işaret ettiğini, ama bunun uyum olarak adlandırıldığını göstermektedir (Mortan ve Sarfati, 2011: 256). Halbuki sosyo- kültürel bütünleşme, ev sahibi toplumun göreneklerinin, dini inançlarının ve yaşam tarzlarının benimsenmesi olarak değil, kurumsal ve dilsel bütünleşmeyi içeren dar manada algılanmalıdır (Kymlicka, 2004: 504).

Göçün beraberinde getirdiği kültürel çeşitlilik Alman kültür ve değerlerini değiştireceği endişesiyle karşılanmıştır. Dolayısıyla bu çeşitliliğin toplum ve devlet nezdinde tanınması da çok geç olmuştur ve Almanya'nın çokkültürlülüğü ne kadar benimsediği halen tartışmaya açık bir konudur. Bade'ye göre, Almanya'daki hükümetler hangi siyasi görüşten olursa olsun çokkültürlülük rüyası görmemişlerdir, çokkültürlülük daha ziyade Almanya'nın kâbusu olmuştur (Bade, 2007: 5). Bu durum

devletin farklı kültürleri bir zenginlik kaynağı olarak görmemesiyle ilintilidir. Gedik’e (2010: 47) göre,

“Almanya’nın klasik göç alan ülkelerden ayrıldığı nokta; göçmenleri ne potansiyel vatandaş olarak; ne de ulusal cemaati zenginleştiren bir olasılık olarak görmesidir”.

Bade ve Gedik’in işaret ettiği şey Almanya’nın ne asimilasyoncu politikalar izleyen bir devlet ne de çokkültürlü politikalara açık bir devlet olduğudur. Bu sebeple yurttaşlığı kolaylaştıran düzenlemelerin yapılması da çokkültürlülük tartışmalarının yürütülmesi de 90’lı yılların öncesinde söz konusu olmamıştır.

Almanya’nın Entegrasyon Politikası

Entegrasyon politikalarının boyutlarından biri de göçmenlerin sahip olduğu haklardır. Göçmenlerin entegrasyonu üç tür hak grubuyla ölçülmektedir: medeni, toplumsal ve siyasi haklar (Benhabib, 2014: 168). Medeni haklar bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü gibi haklara ilişkin iken, toplumsal haklar asgari standartlarda yaşama hakkı, ekonomik bir refahı ve sosyal güvenliği paylaşacak düzeyde yaşam şartlarını içine almaktadır. Siyasi haklar ise siyasal katılım hakkı ve siyasi karar alım süreçlerine dahil olma, genel ve yerel seçimlerde oy verme gibi birtakım haklardan oluşmaktadır (Marshall 1964’ten akt. UN, 2013: 54). Avrupa’daki hak rejimlerine (sivil ve politik haklar, sosyal haklar) erişim noktasında ülkenin kendi vatandaşları, AB vatandaşları, üçüncü ülke vatandaşları, mülteciler ve sığınmacılar kıyaslandığında ülkenin vatandaşları tam yetki sahibi olarak ortaya çıkarken, mülteciler çoğu kez sınırlandırılmış veya kısmi haklara sahiptirler. Mültecilerden sonra bazı konularda (toplu pazarlık, sağlık gibi) tam hak sahibi olmakla birlikte en fazla sınırlandırılan veya kısmi haklardan yararlanan grup üçüncü ülke vatandaşları olarak öne çıkmaktadır (Benhabib, 2014: 168- 171). Yani ilgili ülkenin vatandaşı veya AB vatandaşı olmadığı takdirde göçmenlerin hak elde etmelerinin yolu büyük ölçüde vatandaşlığa sahip olmaktan geçmektedir. Almanya’da toplumsal ve siyasi haklardan yararlanma anlamında Almanya vatandaşı olmayan fakat AB vatandaşı olan yabancılar üçüncü ülke vatandaşlarına göre daha şanslıdır. Buna

örnek olarak oturma izniyle ilgili tabi olduğu düzenlemelerin daha esnek oluşu ve yerel seçimlerde oy kullanma hakkına sahip olmaları verilebilir.

Almanya'nın entegrasyon politikası kabaca, misafir işçi dönemi olarak bilinen ve 90'lara dek süren geleneksel model ve 90'lardan itibaren değişikliklerin ve yeniliklerin damgasını vurduğu yeni model olarak ikiye ayrılmaktadır (Schulte, 2011: 30). Schulte'ye göre sorulması gereken soru, yeni modelin misafir işçi ve yabancılar politikasına karşı insan hakları temelli bir uyum yaklaşımı sunup sunmadığıdır. Göç sürecinin siyasi yönetimi hem göç politikalarını hem de entegrasyon politikalarını içine almaktadır. İltica, işçi göçü, düzensiz göç, etnik Almanların göçü ve aile birleşimi gibi konular göçü düzenleyen göç politikalarını biçimlendirirken, göçmenlerin uzun süredir ikamet ettikleri ülkede toplumla bağlarının korunması ve geliştirilmesine yönelik politikalar entegrasyon politikaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Schulte, 2011: 32).

Entegrasyon politikaları kapsamında yapılan çalışmalardan birisi de 2007 yılında Uyum Zirvesi tarafından hazırlanan Ulusal Uyum Planı'dır (Nationaler Integrationsplan (NIP)). Planda ortaya konan hedefler; entegrasyon kurslarını iyileştirmek, başlangıçtan itibaren Alman dilini öğrenmeye teşvik etmek, ebeveyn aracılığıyla dil öğreniminin desteklenmesi, iyi bir eğitimi güvence altına alarak emek piyasasında istihdam olanağını artırmak, kadınların ve kız çocuklarının yaşam şartlarını iyileştirerek fırsat eşitliği yaratmak, yerel entegrasyon desteği sağlamak, sivil toplumu güçlendirmek, vatandaşların katılımını sağlamak ve sporla entegrasyonu sağlamak olarak sıralanmaktadır. Federal devlet, eyalet, belediye, sivil toplum ve göçmenlerin iş birliğiyle hazırlanan Plan, uyumu sağlamak adına geliştirilen önlemleri de içermektedir (NIP, 2007). Bireysel ve kolektif bir süreç olarak entegrasyon farklı düzeylerdeki aktörlerin (ulus- eyalet- belediye- sivil toplum- göçmen birey) iş birliğini zorunlu kılmaktadır.

Federal Politik Eğitim Merkezi (BpB), göçmenlerle diyalog içerisinde bir entegrasyon politikasının hazırlandığını ileri sürmekte ve entegrasyonu sürekli olarak yadsıyan göçmenlerin yaptırımları da hesaba katması gerektiğine dikkat çekmektedir

(BpB, 2007). Federal devletin 2007 yılında Uyum Planı çerçevesinde ayırdığı bütçe 750 milyon dolardır. Devletin entegrasyon politikalarına yaptığı harcamalar devlet nezdinde önem arz etmekle birlikte göçmenlerin entegrasyon derecesini ölçülebilir kılan göstergelerin neler olduğu ya da uyumun gerçekten ölçülebilir bir olgu olup olmadığı tartışmaya açıktır.

Gerek Almanya’da gerek diğer Avrupa ülkelerinde üç tür entegrasyon kavramından söz edilebilir. Bunlardan ilki teminat altına alınmış bir hukuki statü tanıyan ve göçmenin topluma entegrasyonunu eşit muamele gibi araçlarla teşvik eden hukuk temelli entegrasyon teorisidir. İkincisi göçmenin entegrasyon performansına dayanan anlayış iken üçüncüsü entegrasyon eksikliği ya da kabiliyetsizliğidir (Schulte, 2011: 41). İlk yaklaşımda devletin belli araçlarla bireyleri uyuma teşvik etmesi ve devlet kurumlarının sorumluluğu vurgulanırken, ikinci ve üçüncüde “talep etme” vurgusu ağır basmaktadır ve kendisinden beklenen performansı yerine getirmekle yükümlü olan bireydir (Schulte, 2011: 42). Buradan anlaşılmaktadır ki devletin entegrasyon politikası kendi teşvik mekanizmalarını geliştirmekten ziyade, entegrasyon sorumluluğunu bireyin omuzuna yüklemekte ve onun çabalarıyla uyumun yakalanacağına bireyi inandırmaktadır.

Almanya ve Hollanda’nın entegrasyon politikalarını karşılaştırmalı olarak ele alan Bocker, Hollanda’nın 1980’ler itibariyle göçmenlerin kalıcı olduğunu idrak eden ve bu doğrultuda politika geliştiren bir ülke olduğunu, buna karşın Almanya’nın aynı yıllarda göçmenleri geri dönüşe teşvik etmeye yönelik politikalar izlediğini, entegrasyon politikalarını ise ancak 1990’larda gündeme aldığını dile getirmektedir (Bocker, 2004). Almanya’daki göçmenlerin varlığının ve kalıcılığının geç kabul görmesi Klaus Bade’nin (2007) entegrasyon politikalarıyla ilgili sınıflandırmalarına şu şekilde yansımıştır: “*telaflı edilen entegrasyon politikası*”, “*entegrasyonu önleyici politika*” ve “*eşlik eden entegrasyon politikası*”. Telaflı edilen entegrasyon politikası devlet kılavuzluğundaki bir toplumsal ve kültürel sürecin tekrar işletilebileceği ve uyum sürecinde diğer gruplara kıyasla geri kalmış veya tamamen başarısızlığa uğramış göçmenlerin resmen entegre edilebileceği varsayımına dayanmaktadır. Yani bu politikanın muhatabı olan kişiler göç toplumuna yeni gelenler değil, uzun yıllardır

ülkede yaşayan ikinci ve üçüncü nesil göç kökenli insanlardır (Bade, 2007: 9-12). Önleyici entegrasyon politikası ise, Almanya’da özellikle yurtdışında kazanılan niteliklerin tanınmaması ve devletin bu nitelikleri ihmal ederek yüksek nitelikli beşerî sermayeyi israf etmesi anlamını taşır. Eşlik eden entegrasyon politikası ise göç kökenli bireylere karşı ihmalkarlığın kabul edilmesine, bunun olumsuz sonuçlarını sınırlama endişesi taşıyan ve entegrasyona teşvik eden düzenlemelere karşılık gelmektedir (Bade, 2007: 10).

Benhabib (2014:165), AB ülkeleri arasında göçmenlerin siyasal katılımına yönelik birbiriyle rekabet eden üç modelden söz eder: Almanya, Fransa ve Hollanda. Alman modelinde politik haklar vatandaşlığa kabul yoluyla ve vatandaşlığa kabul de üçüncü ülkelerin vatandaşlarının doğdukları ülkenin (köken ülkenin) vatandaşlıklarını bırakmaları şartıyla genişletilmektedir⁶⁵. Yukarıda belirttiğimiz gibi sekiz yıldan uzun bir süredir ebeveyni Almanya’da yaşayan çocuklar doğrudan vatandaşlık alır. Vatandaşlığın toprak ilkesine bağlı olduğu Fransız modeli ise daha liberal olmakla birlikte göçmenleri vatandaşlığa geçtikten sonra eşit katılım haklarına sahip kılar. Fransa’da doğan çocuklar ebeveynlerinin kaç yıl Fransa’da kaldığından bağımsız olarak resmi lise yaşları süresince Fransa’da yaşadıkları halde Fransız vatandaşlığını alırlar. Bu üç model içerisinde Hollanda, göçmenlere vatandaşlık yoluyla katılım haricinde de katılım yolları sunması sebebiyle eşsizdir. Yabancılar beş yıl ikamet ettikten sonra şehir düzeyindeki seçimlere katılabilme ve parti kurma iznine sahiptirler (Benhabib, 2014: 166). Almanya’daki yabancılar -AB vatandaşları hariç- benzer bir hakka sahip değildir. Siyasi haklara sahip olmanın yolu Almanya vatandaşlığını kazanmaktan geçmektedir.

Paralel Toplum ve Hâkim Kültür

Göçmenlerle ilgili söylemlerde sıkça referansta bulunulan kavramlardan biri hâkim kültür (*Leitkultur*) ve bir diğeri de paralel toplum kavramıdır. Bu terimlerden ilki uyum tartışmalarında göçmenlerin neye uyum sağlayacağını içeriklendirirken

⁶⁵ 2000 yılı itibarıyla Almanya’da doğup büyüyen göç kökenli bireyler için iki vatandaşlıktan birini seçme zorunluluğu kaldırıldığı için saptama bu grup için geçerli değildir. Ancak Almanya’ya sonradan göç eden üçüncü ülke vatandaşları çifte vatandaşlık hakkına sahip değildiler.

paralel toplum kavramı uyum sağlayamama halini topluluk üzerinden anlatır. Paralel toplum kavramını 1996’da ilk kez sosyal bilimci Wilhelm Heitmeyer “*dini- siyasi grupların çoğunluk toplumunun çevresinde çok zor farkedilebilir bir “paralel toplum”*” inşa edebilme tehlikesinden söz ederken dile getirmiştir (Schulte von Drach, 2016). Bu kavramla hâkim kültürden oldukça farklı değerlere göre yaşayan toplumsal gruplar ima edilmektedir. Schulte von Drach paralel toplum kavramının, göçmenlerin entegrasyonunun başarısız olduğunu anlatmak için kullanıldığına ve özellikle Müslüman halkın çoğunluk toplumunun kültürünü ve kurallarını reddetmesinin paralel toplum tartışmasını gündeme getirdiğine işaret etmektedir (Schulte von Drach, 2016). Bu bilgilerden hareketle paralel toplum, hâkim kültürü referans almayan toplumsal gruplar olarak düşünülebilir.

Halm ve Sauer (2004: 547), paralel toplumun göstergelerini şöyle sıralamaktadır: etno- kültürel ya da kültürel ve dini homojenlik, ekonomik ayrışma, gönüllü ayrışma ve toplumsal interaktif ayrışma ya da mekânsal ayrışma. Yazarların bilgisayar destekli telefonla Almanya’da bir paralel toplumun var olup olmadığını anlamaya yönelik yaptıkları çalışma, izolasyonun her zaman göçmenlerin isteğinden kaynaklanmadığını, bilhassa fırsat eksikliğinden ya da kabul görmemekten kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bu göstergeler içerisinde yalnızca dindarlığın artması paralel bir toplumun varlığına işaret etmektedir (Halm ve Sauer, 2004: 553). Paralel toplum ifadesi yalnızca göçmenler için kullanılan bir ifade olmayıp aslında toplumsal karar alımından dışlanmış ya da bilinçli olarak sınırlandırılmış diğer insan gruplarını da içine almaktadır. Dolayısıyla bu kavramın toplumsal azınlıklar için kullanıldığını söylemek yanlış olmayacaktır ki toplumun kıyısında yaşayan hayat kadınları, uyuşturucu bağımlıları, AIDS hastaları ve suç işleyen genç ve yetişkinler de bunun içindedir (Nowak, 2006: 71).

Nowak (2006), hâkim kültür⁶⁶ ve paralel toplum kavramlarını tartıştığı kitabında Avrupa ve Alman hâkim kültürü diye bir şey olmadığını ve bunun yerine

⁶⁶ Siyasilerden bazılarının hâkim kültür tanımları ise “birarada yaşama kuralları” (Merz, 2000), “ülkeye eklemlenme, dil bilme, anayasayı kabul etme ve bu ülkeyi değiştirme talebinde bulunmama” (Beckstein, 2000’den akt. Nowak, 2006: 18) şeklinde ortaya çıkar. Hâkim kültürün bu tanımları entegrasyonun

bağımlılık kültüründen bahsetmenin daha yerinde olacağını, bütün kültürlerin farklı kültürel etkileşimlerden meydana geldiğini, Alman kültürünün de Avrupa içinden ve dışından etkilerle şekillendiğini savlamakta ve bunu gerekçelendirirken Alman kültürünün bileşenlerini ortaya koymaktadır. Yunan felsefesi, Roma Hukuku ve Hristiyanlık diğer Avrupalı toplumları olduğu gibi Alman kültürünü de derinden etkilemiştir. Bilim dilinin Yunanca- Latince kökenli olması, tıp ve bilim dalında Arapça kökenli kelimelerin varlığı, banka ve müzik dilinde kullanılan sözcüklerin İtalyanca kökenli olması, hiç de nadir rastlanmayan Fransızca kökenli sözcükler, Ortadoğu'dan ithal edilen sulama sistemleri ve spor dilinin İngilizce olması bile tek başına Alman kültürünün dinamik, etkileşime açık yönünü ve çokkültürlü bir yapı sunduğunu ortaya koyar (Nowak, 2006: 11- 32). CDU'lu İçişleri Bakanı Thomas Maizieres'in Alman hâkim kültürünü on madde ile gündeme getirmesi hâkim kültür kavramının halen tartışıldığını göstermektedir. Bakana göre hâkim kültürün göstergeleri şunlardır: toplumsal alışkanlıklar (yüzümüzü göstermek, birini selamlarken tokalaşmak), eğitim, performans tasarımı, günahıyla sevabıyla Almanya tarihinin mirasçısı olma, kültür ve felsefeyle yoğrulmuş bir kültür ulusu olma, din ve Hristiyan oluşum, çatışmaları medeni bir şekilde çözme, Avrupa'nın belki de en Avrupalı ülkesi olma ve kolektif hafıza (FAZ, 2017). İçişleri Bakanı, hâkim kültürün sınırını bu şekilde çizmekte ve Almanya'da kalmaya niyetli kişilerin bu ilkelere uyum sağlaması gerektiğini, sağlayamadıkları takdirde sosyal uyumdan söz edilemeyeceğini belirtmektedir (FAZ, 2017). İki farklı perspektifin ortaya koyduğu şey, hâkim kültür kavramının, bilimsel bakış açısının ve hâkim sınıfların bakış açısının çarpıştığı bir kavram olarak ortaya çıkmasıdır. Hâkim kültür kavramının ideolojik ve siyasi mücadelelerle beslenen bir çatışma alanı yarattığını öne süren Nowak (2006), hâkim kültür kavramı yerine herkes için bağlayıcı olan hukuk kültürünü alternatif olarak sunmaktadır. Bireyler çokkültürlü ve çoğulcu değer yargılarına sahip olabilir, fakat bu herkes için bağlayıcı olmayacaktır (Nowak, 2006: 122). Siyasi iktidar her ne kadar hâkim kültürü ev sahibi toplumun ve göçmenlerin birlikte yaşamının çerçevesini belirleyen ortak kurallar olarak ele alsa da kavram daha ziyade ideolojik olarak

çerçevesini belirleyen bir referans noktasıdır. Bir diğer ifadeyle neye uyum sağlanacağı sorusunun cevabıdır.

siyasilerce içeriklendirilmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan Alman kültürünün ve yaşam tarzının göçmenlerin kültürlerinden ve yaşam tarzlarından daha üstün olduğuna yönelik bir varsayım içermektedir.

2.9.3. Çokkültürlülük

Göç alan ülkelerde çokkültürlülük tartışmaları bütünleşme koşulları bağlamında ele alınmakta ve göçmenler kendi etnik ve kültürel miraslarının çeşitli yönlerinin korunmasını sağlayacak hoşgörölü ve “çokkültürlü” bir bütünleşme yaklaşımı talep etmektedirler (Kymlicka, 2004: 492). Göçmenlerin kıyafetlerini, dini ve milli bayramlarını ve dernekleşme pratiklerini koruyabilmeleri çokkültürlü yaklaşımlara örnek olarak verilebilir. Diğer bir ifadeyle bu “bütünleşmenin daha adil koşullarda gerçekleşmesi” içindir, ki geçici olarak göçmenlere ödünler verilmesi (ana dillerinde hizmet sağlama gibi) ve bütünleşmeleri istenen kurumların pratikleri ve kimliklerine, çoğunluk toplumunun pratik ve kimliklerine saygı, kabul ve hoşgörölüyle yaklaşımlarını sağlamak da bu bütünleşmenin bir parçasıdır (Kymlicka, 2004: 493). Bu bağlamda toplumsal simgelerin, kurumların kurallarının, okul müfredatlarının, medyada göçmen grupların nasıl ele alındığının, kıyafet yönetmeliklerinin ve de sistematik olarak göçmenlerin dezavantajlı konuma itilip itilmediğinin araştırılması çokkültürlü bir politikanın gereğidir (Kymlicka, 2004: 494).

Çokkültürlülük kişinin farklı grupların kültürel değerlerine saygı göstermesini ve bu farklılıkların kabulünü içinde barındırmaktadır ki bu aynı zamanda çoğunluk toplumunun kültürüne karşı azınlık toplumunun kültürünün korunmasını da içine alır. Tanınma siyaseti ve kimlik politikası gibi ifadelerle zikredilen çokkültürlülük kavramı yalnızca azınlık hakları ve göçmen hakları bağlamında referans alınan bir kavram değildir.

Uyum politikaları Almanya’da daha çok entegrasyon adı altında tartışılrsa da muhtelif zamanlarda çokkültürlülük tartışmaya açılmaktadır. 1980’lere dek Almanya’nın eyaletlerindeki Türk çocuklarının zaten Türkiye’ye dönecekleri gerekçesiyle Alman akranlarından ayrı sınıflarda eğitim görmesi, Türk öğretmenlerden ders almaları “çokkültürlülük” adı altında Türkiye’deki hayata

yönelik hazırlanmalarını beraberinde getirmiştir. Bu ve benzeri yaklaşımlar bütünleşme politikalarının çok geç gündeme gelmesine sebep olmuştur. Almanya'daki eğitim modellerinin kültürlerarası bir eğitimi tesis etmekten ziyade tek kültüre dayalı bir eğitim sistemi sunduğu ve Alman toplumunun kültürel homojenliğini sürdürmeye yönelik olduğu bir gerçektir (Kula, 2012: 208). 1990'larda Yabancılar Yasası'nda meydana gelen değişimler ve 2000 tarihli Yurttaşlık Yasası çokkültürlülük çerçevesinde entegrasyon politikalarının uygulanmaya başladığı izlenimini verse de Türkçe derslerinin kaldırılması ve vatandaşlık testlerinin yürürlüğe konulması gibi gelişmeler çokkültürlülüğü tartışmalı hale getirmiştir (Yücel, 2015: 90).

Almanya'da çokkültürlülüğün bir ifadesi olarak farklı etnik ve dinsel cemaatlerin faaliyet göstermesine izin verilmekte fakat dini cemaatler "Avrupa İslamı" adı altında resmi bir politikayla yönetilmeye çalışılmaktadır. Bunun araçları da İslam Konferansı gibi devletin inisiyatifiyle ortaya çıkan kuruluşlardır. 2006'da İçişleri Bakanlığı tarafından Alman İslam Konferansı'nın kurulması, devletin Müslüman göçmenleri temsil eden resmi bir muhatap bulma çabası olarak görülebilir. Ne var ki on beş Alman devlet temsilcisi, beş dini kurum temsilcisi ve organize olmayan Müslümanlardan oluşan bu kuruluşun dağılımı gerçekten ülkedeki Müslümanları temsil ediyor görünmekten uzaktır. Organize olmayan Müslümanlardan seçilen kişiler göçmen toplulukların temsil yeteneğinden şüphe edebilecekleri tartışmalı isimlerden meydana gelmektedir (Mortan ve Sarfati, 2011: 220).

Çokkültürlü politikalar asimilasyon ve entegrasyon politikalarına göre daha çoğulcu bir göç yönetimi sunmakla birlikte beş açıdan tenkit almaktadır. İlk eleştiri çokkültürlü politikalar "*etnisitenin politizasyonu*"nu içerdiği için (Kymlicka, 2004) kamusal hayatta etnisiteyi güçlendiren önlemlerin bölücü olduğunun düşünülmesi ve siyasetçilerin de muhafazakâr bir bakış açısıyla bölünme riski taşıdığı gerekçesiyle kavrama şüpheli yaklaşımlarıdır (Kaya, 2014: 16). Fraser'a (2000) göre tanınma mücadeleleri kimlik politikası kisvesi altında kılık değiştirmektedir. Bu politika tâbi grupların alçaltıcı kültürel temsillerine karşı koymayı amaçlayarak yanlış tanımayı kendi kurumsal matrisinden ve politik ekonomiden soyutlamak ve "otantik" kolektif kimlikleri ileri sürmek suretiyle farklılıklar arasında etkileşimi teşvik etmek yerine

ayrılıkçılığı ve hoşgörüsüzlüğü ortaya çıkarmaktadır. Bu noktada tanınma politikasını reddetmek yerine, kimliksiz, alternatif bir tanınma politikası öne süren yazar tanınmayı bir statü sorunu olarak görmekte ve ekonomik sınıfla ilişkisini incelemekte, kimlik modelinden kaçınarak kolektif kimliklerin şekleştürülmesine yönelik tehlikeli eğilimin azaltılacağını öngörmektedir (Fraser, 2000: 120). Buradaki tehlike, bireyler için uygun tanıma türleri sağlamaya çalışırken, devletin 'tercih edilen' kimlikleri seçme eğiliminde olması ve benliği karakterize eden biçimlerin çoklu ve değişken doğasını inkâr edecek şekilde davranmasıdır (McNay, 2008'den akt. Kenny, 2011: 21). Tanınma biçimlerinin liberal- eşitlikçi iade, siyasi olarak içirme ve kültürel politikalar olmak üzere üç boyutu olduğunu ortaya koyan Kenny (2011: 19- 26) üçüncü boyutun tabi grupları büyük ölçüde kültürel marjinalleştirmenin ve düşmanlığın mağduru haline getirdiğini öne sürmektedir.

İkinci eleştiri ise grupların hak istemlerinin yurttaşlık amaçları ve dayanışma duygusunu silebilme ihtimaline ve tanınma politikasına yeniden dağıtım politikasına göre öncelik tanındığı takdirde ekonomik eşitsizliklerin süregideceği düşüncesine dayanmaktadır (Kymlicka, 2004: 511). Bu anlamda çokkültürlülük bireylere kültürel özerkliğe sahip olma anlamında özgür hissettirse de bireylerin üretim ve bölüşüm ilişkilerine katılmasını engellemekte, yalnızca kültürel değerlerini koruyup yaşatacakları bir alan yaratmaktadır. Üretim ilişkilerine katılamayan azınlıklar ise devletin onlara ayırdığı kaynaklardan pay almaya çalışırlar (Kaya, 2013: 108'den akt. Kabakuşak, 2018: 115). Sosyal adalet taleplerinin kaynakların dağılımıyla ilgili talepler ve kültürel farklılıkların tanınma talepleri ikileminde tartışıldığını dile getiren Fraser (1998) bu iki talebin birbirinden ayrı düşünüldüğünü ve bu yaklaşımın sınıf politikaları ile kimlik politikaları, sosyal demokrasi ve çokkültürlülük ya da yeniden paylaşım ve tanınma arasında bir seçim yapmaya mahkûm ettiğini ileri sürmektedir. Halbuki bunlar yanlış zıtlıklardır ve adaleti tartışırken birlikte ele alınmak durumundadırlar (Fraser, 1998: 1).

Üçüncü olarak, çokkültürlülük siyaseti, *“toplum içinde çok çeşitli gruplar bulunduğunu kabul etmesi anlamında “çokkültürlü”dür; ancak grup içinde çeşitlilik ya da muhalefet düşüncesini reddeder”* (Kymlicka, 2004: 514). Grup hakları

temelinde tanınan çokkültürlülük politikalarının bireyden ziyade topluluklara önem vermesi ve topluluk kimliliğini birey haklarından üstün tutması bu politikaların eleştirisi aldığı noktalardan biridir (Tuna ve Özbek, 2014: 221). Bu önceleme topluluk içindeki çeşitliliğin ve farklılıkların görmezden gelinmesiyle sonuçlanabilir. Dördüncü bir eleştiri ise, çokkültürlülük salt geleneklere ve dine indirgendiği takdirde, demokratik bir çerçeveye oturtulamayacak birtakım örflerin de çokkültürlülük adı altında hak etmediği değeri görebilecek olmasıdır (bkz. Abadan- Unat 2002: 312). Böyle bir durumda devletler hukukla bağdaşmayan örf ve adetleri kültürel bir farklılık olarak tanımaktansa hukuk kültürünü üstün kılarak onu referans alacaklardır. Beşinci ve son eleştiri de kamu otoritelerinin denetim aracı olması halinde çokkültürlülüğün “hoşgörü” iklimini yaratacağı yerde sert kutuplaşmaları beraberinde getirebilecek olmasıdır (Abadan- Unat, 2002: 288). Çokkültürlülüğün bir devlet politikası olarak uygulandığı ülkelerde bu eleştirilerin dikkate alınması ve sözü geçen riskleri minimize etmek adına devletin önlemler alması bir zorunluluk arz etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN EĞİTİM HAYATINDAKİ GÜNDELİK DİRENİŞ VE ADAPTASYON SÜREÇLERİ⁶⁷

Almanya'daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin eğitim hayatında yaşadıkları zorlukları ve gündelik mücadelelerini ortaya koyabilmek adına bu bölümde öncelikle eğitim hayatlarını etkileyen toplumsal süreçler ve eğitim politikaları tartışılacaktır. Sonrasında ise üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin eğitim hayatında iktidar ilişkilerini nasıl deneyimledikleri kamusal senaryolar ve gizli senaryolar üzerinden tahlil edilecektir. Aynı zamanda eğitim aldıkları kurumlarda iktidar odaklarıyla ilişkilerinde ne tür hayatta kalma stratejileri benimsedikleri taktik kavramı üzerinden irdelenecektir. Sıradan bireylerin gündelik yaşamda iktidar odaklarıyla kurdukları ilişkiler hayatlarını doğrudan etkilemektedir.

3.1. Eğitim Politikaları

Federal Almanya Cumhuriyeti'nde eyaletler pek çok konuda olduğu gibi eğitim alanında da yasama faaliyetinde bulunma ve eğitim politikalarını yürütme noktasında egemen olan birimlerdir. Eğitim politikasında belirleyici rol oynayan kurum her eyaletin kendi eğitim bakanlığıdır. Bu cihetle Almanya'da tek bir eğitim sisteminin olmadığını, eğitimle ilgili düzenlemelerin eyaletten eyalete değişebildiğini hatırd tutmakta fayda vardır. Farklılıklara rağmen okul türleri birbirine benzerlik de göstermektedir. Renanya- Palatina Eyaleti'nde üç yaşından itibaren çocuklar devlet tarafından teşvik edilen ücretsiz kreşlere gidebilmektedirler. *Grundschule* olarak adlandırılan dört yıllık bir ilkökul eğitiminden sonra öğrenciler öğretmenlerinin kendisine verdiği tavsiye kararına (*Empfehlung*) göre farklı okullara kayıt yaptırabilmektedirler.

⁶⁷ İktidar ilişkileri sadece göç kökenli bireyler tarafından deneyimlenen ilişkiler değildir. Eğitim hayatında ve diğer alanlarda da görülebileceği gibi bazen çoğunluk toplumunun fertleri de benzer gizli senaryolara ve taktiklere sahip olabilmektedir. Katılımcılarca dile getirildiği ve ayırt edilebildiği ölçüde bu gündelik direniş biçimlerinden hangilerinin daha ziyade göç kökenli bireylere mahsus olduğu çalışmanın ilgili bölümlerinde belirtilecektir.

İlkokul eğitiminden sonra öğrencilerin gidebileceği dört tür okul vardır: *Hauptschule* (9. sınıfa kadar eğitim veren ortaokul), *Realschule* (10. sınıfa kadar eğitim veren orta dereceli lise), *Gesamtschule* (bütünleşmiş çok programlı okul) ve *Gymnasium* (12- 13. sınıfa kadar eğitim veren yüksek dereceli lise). *Hauptschule*, ilkokul sonrasında başarı ortalaması düşük olan öğrencilerin yönlendirildiği bir ortaokuldur. *Hauptschule* ve *Realschule*ye giden öğrenciler sonrasında meslek okullarına devam edebilmekte veya mesleğini icra edebilmektedirler. Meslek okuluna giden öğrenciler üç yıl boyunca uygulamalı staj yaparak meslek eğitimlerini tamamlamaktadır. Fakat bu okullara giden öğrencilerin üniversiteye gidebilmesi için *Gymnasium* türündeki okullara geçiş yapması ve 12- 13. sınıfı da okuyarak eğitimlerini tamamlamaları gerekmektedir. Başarı derecesi en yüksek olan öğrenciler bu okullara gidebilmektedir. *Gymnasium* ve *Gesamtschule* gibi okullara giden öğrenciler ise Abitur (üniversite giriş sınavı) sınavını yapmak kaydıyla üniversiteye giriş sağlayabilirler. Tavsiye kararı eğitimde ikinci basamağa geçişte öğretmenin önemli rol oynadığı bir sistemi ifade etmektedir. Not ortalamaları iyi olan öğrenciler öğretmenin tavsiyesiyle birlikte *Gymnasium* ismi verilen en iyi derecedeki okullara gidebilirler. Kendisine ‘tavsiye kararı’ verilen öğrencilerin *Gymnasium*a alınması zorunludur. Not ortalaması iyi olan, fakat öğretmenin ‘tavsiye’ vermediği öğrencileri ise *Gymnasium*a kabul etme zorunluluğu bulunmamaktadır.

Eğitimi ortak bir sosyal hak olarak ele almak gerekirse amaç sadece okur yazarlık ya da bilgi edinme ihtiyacını karşılamak değil aynı zamanda insanların ulusal kültürle bütünleşmelerini sağlamaktır. Bu sosyal haklar ekseriyetle ortak bir dilde iş gören kamusal kurumlar üzerinden ortak bir yarar sağlama şeklinde anlaşılabilir (Kymlicka, 2004: 456). Sosyal haklar aracılığıyla ulusal bir kimlik yaratma gayesi, toplum içerisinde öteki⁶⁸ olarak görülen grupları- siyah tenli, eşcinsel, kadın, azınlık ve göçmen gibi- devletin ideolojik aygıtı olarak işlev gören okullarda eğitmek kaydıyla içine alır. Althusser’in bakış açısına göre devletin ideolojik aygıtları arasında en öne çıkan kurum (özel veya devlete ait) okuldur. Öyle ki; “*Başka hiçbir ideolojik devlet*

⁶⁸ “*Farklı oluş*” “*birbirine yabancı olmak*” ve “*birbirine karşı yabancı*” kalmak halini anlatır (Habermas, 2012).

aygıtı, yıllar boyunca haftanın 5-6 günü 8'er saat, kapitalist toplumsal oluşumun çocuklarının tümünü, zorunlu (ve, en azından böyle olmalıdır, bedava) olarak dinleyicisi yapamaz” (Althusser, 2014: 62).

Eğitime yüklenen bu ulusal kültürle bütünleşme işlevi Almanya'daki göçmenlerin adaptasyon ve direnişini ele alırken eğitim politikalarını detaylı bir şekilde araştırmayı zaruri hale getirmektedir. Fereidooni (2012: 364), Almanya'da göçmenlere yönelik eğitim politikalarının tarihsel olarak dört evreden meydana geldiğine değinmektedir. Aile birleşimleriyle (1974) başlayan ilk evrede yabancılar politikası adı altında aynı milliyetten öğrenciler aynı sınıfı paylaşmışlar, Alman akranlarından ayrı sınıflarda eğitim görmüşlerdir. Bu politikada göçmenlerin geri döneceği varsayımı ve geri döndükleri takdirde orijin ülkeye uyum sağlama noktasında sorun yaşamamalarını sağlama fikri de etkili olmuştur. Bu süre zarfında göçmen öğrencilerin yerli akranlarından ayrı şekilde anadilde eğitim görmeleri, eğitim politikalarının öğrencilerin Almanya'ya uyum sağlamalarını hedeflemekten uzak bir noktada durduğunu gözler önüne sermektedir. İkinci evre ise, yabancı⁶⁹ öğrencilerin dilsel ve kültürel olarak heterojen olma halini eğitim önlemleriyle kaldırmaya yönelik bir girişimdir. 70'lerin sonları itibariyle gündeme gelen yabancılar pedagojisi göç kökenli öğrencilerin dil ve kültür kaynaklarını teşvik etmeye değer görmemiş ve bunların entegrasyona bir engel teşkil ettiğini vurgulamıştır (Fereidooni, 2012: 365). Bu evrede öğrencilere anadil eğitimi ve ikinci bir dil olarak Almanca eğitimi verilirken bu iki dil arasında içerik olarak yeterince bağlantı kurulamamış, iki dilin öğretilmesi başarılı bir şekilde el ele yürümemiştir. 1980'li yılların ortasından itibaren *kültürlerarası eğitim* olarak ifade edilen evrenin çıkış noktası öğrencilerin dil ve kültür bakımından heterojen olmasıdır. Kültürlerarası eğitime yönelimle birlikte eğitim sistemi göç kökenli öğrencilerin anne babalarının memleketine döneceği varsayımından vazgeçerek öğrencilerin iki dilli ve çok dilliliklerini kabul eden ve önemli bir kaynak olarak gören bir eğitim anlayışına yönelmiştir (Gogolin, Neumann

⁶⁹ Yazar Almanca'da yabancı anlamına gelen “Ausländer” ya da sıfat şeklinde kullanımı olan “ausländisch” ifadeleri yerine, köklerini eski Yunanca'dan alan ve daha çok jeoloji, biyoloji gibi dallarda “yabancı bir topraktan, yabancı bir yerden/ülkeden gelen, başka bir yerde oluşan, bulunduğu yerde yerli olmayan” anlamında “allochthon” sözcüğünü kullanmayı tercih etmektedir (bkz. Beluka, Wissen.de).

ve Roth, 2003: 68). Bu çerçevede kültürlerarası eğitim ilk kez 1996'da dile getirilse (Gogolin, Neumann ve Roth., 2003: 74) de anadil eğitimi yine Alman dilinden yalıtılmış bir şekilde verilmiştir. Son evrenin tekabül ettiği 2000'li yıllarda ise OECD'nin düzenli periyotlarla hazırladığı PISA raporlarında, Alman öğrenciler ve Alman olmayan öğrencilerin okul başarıları kıyaslanmakta ve göç kökenli öğrencilerin eğitim başarısının Alman arkadaşlarından daha düşük olması raporun odak noktasında yer almaktadır. Bununla birlikte eğitim altyapısı; üçlü okul sistemi, okul zamanının süresi ve reform çabaları gibi konular -diğer ülkelere nazaran- Almanya eğitim sistemindeki yabancı öğrencilerin dezavantajlı konumlarını pekiştirmektedir (bkz. OECD, 2007). Almanya'nın göç ve entegrasyon politikalarında köklü bir değişiklik ihtimalinin çok zor olmasına benzer bir şekilde eğitim politikasında da reformlardan büyük ölçüde uzak durulmakta, değişim ya hiç olmamakta ya da çok yavaş, riskten uzak bir şekilde eğitim siyasaları düzenlenmektedir.

Heath ve Cheung öncülüğünde Batı Avrupa ülkelerindeki ikinci nesil azınlıklara yönelik yapılan ve uluslararası karşılaştırmalara dayanan analizde kullanılan "*etnik penaltı*" kavramı, özellikle Avrupa kökenli olmayan göçmenlerin deneyimlediği bir gerçekliğe, yani eğitimde, iş piyasasına erişimde ve meslek hayatındaki başarı noktasında yaşadığı dezavantajlara tekabül etmektedir. Kavram bir etnik grubun iş piyasasında kendileriyle benzer yeterliliklere sahip olan yerlilerden daha düşük ücret almalarına sebep olabilecek dezavantajların bütün kaynaklarına işaret etmektedir (Heath ve Cheung, 2006: 27). Koser' e göre ikinci nesil için söz konusu olan bu etnik penaltı entegrasyon politikalarının altında yatan ilkelerde gizlidir (Koser, 2007: 98). Sözü geçen dezavantajlara karşın uyum politikalarının gözden geçirilmemesi ve dezavantajları minimize edecek önlemlerin alınmaması etnik penaltıyı sürekli hale getirmektedir.

Türkiye kökenli öğrenciler özelinde eğitim hayatında yaşanan sorunlar uyum politikalarına yönelik bir perspektif kazandırmaktadır. Göç kökenli ve sosyo-ekonomik durumu yetersiz olan öğrencilerin eğitim hayatında karşılaştıkları sorunları ortadan kaldırmaya ya da asgariye indirmeye yönelik devlet düzeyinde bir irade ortaya konulmamış olmakla birlikte bu öğrencilerin eğitim düzeylerinin önceki

kuşaklarla aynı olduğu ve toplumsal hareketlilik göstermedikleri yönünde bir önermede bulunmak doğru olmayacaktır. Thilo Sarrazin'in (Sarrazin, 2010: 284'ten akt. Foroutan, 2012: 35- 36) Müslüman göçmenlerin sorunlarının ikinci ve üçüncü kuşakta da ortaya çıktığı, eğitim düzeyleri de dahil olmak üzere bu kuşaklara miras kaldığına yönelik varsayımına karşın Foroutan, göç deneyimi olmayan kuşakların bizzat kendisi göç edenlere göre eğitim durumlarında gözle görülür bir iyileşme olduğunu ve eğitim düzeylerinin Almanlara yaklaştığını ortaya koymaktadır. Buna göre göç kökenli olmayan Almanlar içinde okul bitirmeyenlerin oranı %2 iken kendisi bizzat göç etmemiş Türkiye kökenlilerde bu oran %9,9, Almanlarda *Hauptschule* (ortaokul) bitirme oranı %39,6 iken Türkiye kökenlilerde %41,9, orta dereceli okul bitirme oranı %31,7'ye karşı %27,7 ve Abitur ya da Fachabitur (mesleki yüksek eğitim akademisine girme diploması) yapma oranı %26,6'ya karşı %20,5'tir (Foroutan, 2012: 35-37).

Türkiye kökenli bireylerin eğitim durumu ve mesleki durumuna ilişkin Almanya genelinde yapılmış bir araştırma (Schührer, 2018) birinci ve ikinci kuşak arasında, Baden- Württemberg eyaleti özelinde yapılan araştırma (Baden- Württemberg Ministerium für Integration, 2014) ise üç kuşak arasında bir karşılaştırma yapmayı mümkün kılmaktadır. Sözü geçen ilk araştırmada, Almanya genelinden 16-80 yaş aralığındaki 1.233 kişinin dahil olduğu örneklemin %54,5'ini birinci kuşak göçmenler, %45,5'ini ikinci kuşak göç kökenli bireyler oluşturmaktadır. Hareketliliğin ilk ölçütü olarak eğitim durumuna bakıldığında birinci kuşak göçmen erkeklerin % 7,7'sinin hiç okul bitirmediği, %44,1'inin sadece zorunlu eğitimi tamamladığı, %22,9'unun orta düzey bir mezuniyeti olduğu (Realschulabschluss) ve %25,2'sinin yüksek öğrenim gördüğü, ikinci kuşak göç kökenli erkeklerin ise %4,3'ünün hiçbir okul bitirmediği, %40,4'ünün sadece zorunlu eğitimini tamamladığı, %28,6'sının orta düzey bir mezuniyeti olduğu ve %26,7'sinin yüksek öğrenim gördüğü dikkat çekmektedir. Birinci kuşak göçmen kadınların %8,9'unun hiçbir okul bitirmediği, %52,8'inin ancak zorunlu eğitimi tamamladığı, %19,4'ünün orta düzey bir mezuniyeti olduğu ve %18,8'inin yüksek öğrenim gördüğü dikkat çekmekte, buna karşın ikinci kuşak göç kökenli kadınlarda hiçbir okul bitirmeyenlerin oranının

%2,6'ya, zorunlu eğitimi tamamlayanların oranının %35,6'ya düştüğü, orta düzeyde öğrenim görenlerin oranının %35,4'e ve yüksek öğrenim görenlerin oranı %26,4'e yükseldiği görülmektedir (Schührer, 2018: 28). İkinci kuşak erkeklerde hiç okul bitirmeyenlerin sayısı ve sadece zorunlu eğitimini tamamlayanların sayısı düşmüş, orta düzey bir mezuniyeti olanların ve yüksek öğrenim görenlerin sayısı artmıştır. Kadınlarda ise erkeklere kıyasla daha belirgin bir hareketlilik gözlemlenmiş olup, hiç okul bitirmeyenlerin ve düşük dereceli okul bitirenlerin oranı ciddi şekilde azalmış, orta düzey eğitim (meslek eğitimi) ve yüksek öğrenim görenlerin sayısı gözle görülür bir şekilde artmıştır.

Almanya'nın Baden- Württemberg eyaletinde Entegrasyon Bakanlığı (2014) tarafından beş göçmen grubun üç kuşağı arasında yapılan karşılaştırmalı araştırma birinci kuşaktan üçüncü kuşağa Türkiye kökenli bireylerin eğitim durumları, mesleki eğitimleri ve meslekleri üzerine bir değerlendirme yapmayı mümkün kılmaktadır. Çalışmaya göre birinci kuşaktan hiç okul bitirmeyenlerin oranı %10, düşük eğitim alan (yani Hauptschule bitiren veya sadece zorunlu eğitim alan) bireylerin oranı %66, orta düzey bir eğitim alanların oranı %12 ve mesleki yüksek eğitim alanların oranı %12'dir. İkinci kuşakta hiçbir okul bitirmeyenlerin oranı %9, düşük eğitim alanların oranı %58, orta düzey eğitim alanların oranı %19 ve yüksek eğitim alanların oranı %14'tür. Üçüncü kuşakta düşük eğitim alanların oranı %67, orta düzeyde eğitim alanların oranı %20 ve yüksek öğrenim görenlerin oranı %12'dir (Baden- Württemberg Ministerium für Integration, 2014: 34). Tabloda dikkat çeken hususlar şöyle sıralanabilir: ikinci kuşak Türkiye kökenli bireyler birinci kuşağa göre eğitim bakımından çok ciddi bir farklılık göstermemekle birlikte orta düzeyde ve yüksek düzeyde eğitim alanların sayısı ikinci kuşakta daha fazladır. Üçüncü kuşakta hiçbir okul bitirmeyenlerin oranı yok denecek kadar az bir orana, %1'e karşılık gelmektedir. Bu oldukça önemli bir kazanımdır. Bununla birlikte düşük eğitim alanların oranı birinci kuşakla neredeyse aynıdır. Orta düzey eğitim alan üçüncü kuşak bireylerin sayısı ikinci kuşak bireylere göre sadece %1 fazladır ve yüksek öğrenim görenlerin sayısı ikinci kuşaktan azdır. Yani üçüncü kuşak bireylerde hiç okulu bitirmeyenlerin sayısının azalması yukarı

dikey bir toplumsal hareketliliğe işaret ederken, yüksek öğrenim oranındaki düşüş aşağı dikey bir hareketliliği göstermektedir.

Türkiye kökenli öğrenci nüfusunun Hauptschule türündeki okullarda yoğunlaşması, buna karşın Realschule ve Gymnasium gibi sırasıyla orta ve iyi dereceli okullarda seyrek olması, dil problemi olan öğrencilerin öğrenme güçlüğü olan engelli öğrencilerin gittiği Sonderschule türündeki okullara yönlendirilmesi, anadil eğitiminden sorumlu kurumların eyaletten eyalete değişiyor olması ve Türkçenin zorunlu bir ders olmayıp seçmeli olarak okutulması Almanya'daki Türkiyeli göçmenlerin eğitim hayatlarında karşılaştığı sorunlardan başlıcalarıdır (Arslan, 2006). Bu sorunların yanı sıra eğitim hayatında “eşitsizlik”, “başarısızlık” gibi sözcüklerle anlatılmak istenen öğrencilerin bazen etnik kökene bağlı olarak ve bazen de etnik kökenden bağımsız olarak deneyimledikleri bütün dezavantajlardır. Yerli ve göç kökenli öğrenciler arasındaki eşitsizlikler yazarlar tarafından kabaca iki farklı şekilde gerekçelendirilmektedir. Diefenbach'ın (Diefenbach, 2002'den akt. Güllüpinar, 2011: 37) başını çektiği ilk grup ailenin ev sahibi ülkeye kültürel uzaklığını, ebeveynin düşük eğitim seviyesini, yeterli olmayan kaynaklarını (para ve zaman) ve köken ülkeye geri dönüş yönelimini çocukların okul kariyerini olumsuz etkileyen başlıca faktörler olarak irdelerken, Gomolla ve Radtke'nin öncüsü olduğu ikinci grup ise Alman okullarındaki bireysel ve kurumsal düzeydeki dolaylı ve doğrudan ayrımcılık mekanizmalarının öğrencilerin başarısını olumsuz etkileyen yapısal faktörler olduğunu savunmaktadır. Worbs (2003: 1025) göçmen ailelerin elverişsiz şartlarının yanı sıra eğitim sisteminin yerli veya göçmen fark etmeksizin sosyal açıdan dezavantajlı ailelerin çocuklarını sistematik olarak desteklememesi gibi birçok faktörün bu eşitsizlikte payı olduğu sonucuna varmaktadır. Bu temel iki yaklaşımdan ilki; çocuğun başarısızlığının sorumluluğunu ailenin omuzuna yükler ve sorunu kültürel farklılığa indirirken, diğeri Alman eğitim sisteminin sosyo- ekonomik ve kültürel arka planı her ne olursa olsun bütün öğrenciler için aynı derecede kucaklayıcı olmamasını ve eğitim sisteminin bizzat kendisinin öğrencilerin başarıya ulaşması önünde bir engel yarattığını gerekçe olarak öne sürer.

Göçmen çocuklarının başarısızlığı pek çok faktörün bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bunlar içinde ebeveynin sosyal ve kültürel sermaye eksikliği, eğitim sisteminin dezavantajlı ailelerin çocuklarının eğitimde ilerlemesine imkân tanınamaması, gerek emek piyasası gerek meslek eğitimi için okul başarısının önemli oluşu, ailenin sosyo- ekonomik durumunun yetersiz oluşu, Almanca dil bilgisindeki yetersizlik ve eğitim sürecinde var olan doğrudan ve dolaylı ayrımcılık göçmen çocuklarının eğitim hayatında son derece belirleyici rol oynamaktadır (Güllüpnar, 2011: 36). Güllüpnar (2011: 38) bu başarısızlığın her iki yaklaşımın bir kombinasyonu olarak ortaya çıktığını savlamakta ve bireysel ve dolaylı ayrımcılığın kanıtlanmasının çok zor olduğunu, buna karşın eğitim hayatındaki kurumsal ayrımcılığın yasal düzenlemeler ve resmi olmayan sosyal kalıplara dayandığını ifade etmektedir. Bunun içerisinde okuldaki idari uygulamalar (teneffüste Türkçe konuşma yasağı), okul sisteminin seçici ve eleyici olması ve göçmen kökenlileri dışarıda bırakması ve ortaokula geçişte öğretmenin belirleyici olduğu tavsiye sistemi (*Empfehlung*) yer almaktadır. Gomolla ve Radtke'ye (2009) göre tavsiye kararları yalnızca öğrencinin performansına göre verilen kararlar olmamakta, aynı zamanda öğretmenlerin önyargılarına ve bir dizi kurumsal uygulamalara dayanmaktadır. Hamburg'taki ilkokullarda yapılan bir araştırma ise, öğrencilerin performansları ve verilen notlar arasında sıkı bir bağlantı olmadığını, hatta performanslar ve açıklanan notlar arasında bir uyumsuzluğun olduğunu ortaya çıkarmıştır (Lehmann ve Peek, 1997). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komiseri Vernor Ruzo'nun 2007'de Almanya'daki farklı eyaletlerin okul tiplerini ve yüksekokullarını ziyareti sonrasında okul sistemine getirdiği eleştirilerden bazıları; okulda başarısızlık ile öğrencilerin sosyal alt tabakadan ya da göçmen aileden gelmesi arasında yakın bir bağ olması, okullardaki eleme sisteminin hep yoksul aile çocuklarının ya da göçmen kökenli çocukların aleyhine işlemesi ve özellikle göçmen aile çocuklarının ve engelli çocukların haksızlığa maruz kalmasıdır (Akgün, 2008). Eğitim başarısı ve sosyal tabaka arasındaki korelasyon başka yazarlar tarafından da sıkça vurgulanmıştır (Bkz. Nowak, 2006, Radtke, 2004).

Göç kökenli öğrencilerin ve Alman öğrencilerin eşit başarıya ulaşamaması yalnızca yerli veya yabancı olmakla ilgili bir durum olmayıp aynı zamanda sosyo-ekonomik durum ile yakından bağlantılıdır. 2007 ve 2015 yılında yayımlanan PISA raporları, öğrenci performansındaki farklılıkların öğrencinin sosyo-ekonomik durumu ve de göç kökenli olması ile ilişkili olduğunun altını çizmektedir (OECD, 2007, OECD, 2016: 6-8). Diğer taraftan sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı olmak ve göç kökenli olmak her zaman birbirinden bağımsız olgular değildir. Almanya'daki göç kökenli öğrencilerin oranı bütün öğrencilerin %22'si yani yaklaşık dörtte birine tekabül etmektedir ve bu öğrencilerin yarısı sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlıdır (OECD, 2018: 1). Bilhassa Almanya, Avusturya, Danimarka, Belçika ve Hollanda'da ikinci kuşak öğrencilerin performansları yerli akranlarıyla karşılaştırıldığında dezavantajlar gündeme gelmekte, bu öğrencilerin Fen ve Matematik derslerine ve okuma becerilerine ilişkin test sonuçlarının yerlilerden 73-93 puan daha düşük olduğu gözlemlenmektedir (OECD, 2007: 207). PISA sonuçları, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Almanya'daki daha düşük ve daha yüksek sosyal sınıflardan gençler arasındaki okuma yeteneği arasında büyük bir fark olduğunu ve özellikle göçmen çocuklarının ve işçi sınıfının çocuklarının bundan etkilendiğini ortaya koymaktadır (Gesemann, 2005: 10). Fakat bu araştırmalarda metod açısından soru işareti oluşturan noktalar vardır. OECD ülkeleri PISA raporlarının içeriklerini yoğun olarak tartışmış fakat araştırmalar metodolojik boyutta aynı ölçüde ilgi görmemiştir. Göç kökenli öğrencilerin ve Alman öğrencilerin okul başarıları kıyaslanırken sıkça referans alınan PISA raporlarında Almanya'daki resmi istatistiklerden farklı olarak Sonderschule (öğrenme güçlüğü çeken öğrencilerin gittiği okul) öğrencilerinin örnekleme dahil edilmemesi verilerin çarpıtılmasını beraberinde getirmiştir (Hunger ve Thraenhardt, 2004: 194). Göçmen statüsü ve sosyo-ekonomik arka planın öğrencilerin performanslarını nasıl etkilediği ve eğitim politikalarının bu faktörlerin etkilerini azaltmada nasıl bir rol oynayabileceği eğitim politikalarını belirleyen siyasi aktörlerce tartışılması zorunlu bir konudur.

Türkiye kökenli öğrencilerin eğitim hayatındaki görece başarısızlığını ortaya çıkaran faktörlerden öğrencinin arka planıyla ilgili olanlar içinde ebeveynin sosyal

statüsü ve sosyal kökeni önemli yer tutmaktadır. Ebeveyni düşük bir sosyal statüye sahip olan çocuklar daha yüksek, nitelikli bir eğitim almak için diğer öğrencilere göre daha yüksek bir performans sergilemek zorundadır. Aksi takdirde diğerleriyle aynı şekilde performans gösterdiklerinde haksızlığa uğrayan taraf olacaklardır (Radtke, 2004: 146). Sosyal statüyle benzer anlamda kullanılan sosyal köken sözcüğü de ebeveynin eğitim durumu, mesleği, gelir ve risk durumunu kapsamakta ve öğrencinin eğitim hayatındaki başarısını yakından etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Autorengruppe Bildungsberichterstattung, 2016: 163). Ebeveynin işsizliği, dar gelirli ve düşük vasıflı işlerde çalışıyor olması gibi risk durumlarına göç kökenli bireylerde göç kökenli olmayanlara göre daha sık rastlanmaktadır (Autorengruppe Bildungsberichterstattung, 2016: 168).

Almanya’da göç kökenli bireyler için okulda başarının sırrı doğru davranış yasalarını bilmekten geçer (Raiser, 2010: 15) ki bunda öğrencinin ailesinin kültürel sermayesi yani okulda ve öğretmenin karşısında nasıl davranacağını bilmesi belirleyici etkindir. 2008 ve 2010 tarihli Almanya eğitim raporları öğretmenlerle benzer bir sosyal çevreden gelmeyen öğrencilerin bu davranış yasasını çözmede zorluk yaşadığını ortaya çıkarmıştır (Autorengruppe Bildungsberichterstattung, 2008, Autorengruppe Bildungsberichterstattung, 2010). Türkiye kökenli göçmenlerin kültürel sermayeleri ebeveynin eğitim vasıfları çerçevesinde tartışma konusu olmaktadır. Bourdieu, kültürel sermayenin cisimleşmiş halde (beden ve zihnin uzun süreli yatkinlıkları), nesneleşmiş halde (resimler, kitaplar, sözlükler, enstrümanlar vb.) ve kurumsallaşmış halde (eğitim vasıflarının teminat altına aldığı sermaye) olmak üzere üç şekilde var olduğunu ileri sürmektedir (Bourdieu, 1983: 186). Bourdieu, bu kavramın kendisi için özellikle,

“farklı sosyal sınıflardan gelen öğrencilerin eşit olmayan eğitim başarılarını kavramayı mümkün kılan teorik bir hipotez” sunduğunu ve “farklı sosyal sınıflardan ve sınıf kesimlerinden çocukların akademik pazarda elde ettiği okul başarısının, yani belli bir kârın, farklı sınıflar ve fraksiyonlar arasında kültürel sermayenin dağılımıyla ilişkilendirildiğini” ifade etmektedir (Bourdieu, 1983: 186).

İlginçtir ki ailenin sosyo- ekonomik durumundan başka öğrencilerin Almancadan başka bir anadilinin olması ve özel alanda ekseriyetle bu dili kullanmaları

da eğitim hayatındaki başarısızlığı açıklayan bir etken olarak ele alınmaktadır. Göç kökenli öğrencilerin eğitim hayatına uyumu tartışılırken bu öğrencilerin sahip olduğu beşerî sermayenin bir parçası olan çok dilliliğe öğrenmeyi güçleştirici bir rol biçilmektedir. Araştırmalar, anaokuluna devam eden 4-5 yaşındaki göç kökenli çocukların %63'ünün evde çoğunlukla Almanca dışında bir dil konuştuğunu ve her iki ebeveyni de göç kökenli olan ikinci jenerasyonun yarısından fazlasının evde hiç Almanca konuşmadığını veya nadiren Almanca konuştuğunu, üçüncü kuşakta bu tutuma sahip olanların %10'dan fazla olduğunu saptamıştır (Autorengruppe Bildungsberichterstattung, 2016: 166- 167). Bu oran üçüncü kuşağın evde çoğunlukla Almanca konuştuğu, yani her kuşağın bir öncekine nazaran özel alanda daha fazla Almanca konuştuğu anlamına gelmektedir.

Birinci ve ikinci kuşak göçmenlerin Almanca bilmemelerinden ileri gelen problemler üçüncü kuşağın sorunu olmaktan çıkmış gibi görünmektedir. Üçüncü kuşakta gözlenen durum daha ziyade yeterli düzeyde anadil eğitimi verilmemesi ve anadil eğitiminde ikinci dile paralel bir şekilde gelişme kaydedilememesidir. Kültürlerarası eğitim her ne kadar yirmi yılı aşkın bir süredir Almanya eğitim sisteminin merkeze koyduğu bir eğitim anlayışı olsa da pek çok araştırma raporunda da (Bkz. Autorengruppe Bildungsberichterstattung, 2016) konu edildiği üzere göç kökenli öğrencilerin anadilleri hala uyumun önünde bir engel olarak görülmeye devam etmekte, dolayısıyla eğitim sistemi hala yabancılar pedagojisinin izlerini taşımaya devam etmektedir. Göç kökenli öğrencilerin anadil eğitimi ve dil gelişimleri, Almancayı yeterli düzeyde öğrenmelerini ve en nihayetinde okul başarısını yakından etkilemektedir. Anadilin öğrenilmesi iki dilli bir ortamda yetişen çocuk için önemli bir basamaktır. Bu şekilde çocuk başka bir dili öğrenirken kendi anadiline bağlı düşünce sisteminden faydalanır. İki dilliliğin alt düzeyde kalması halinde *semilingualismus* denilen iki taraflı bir yarım dillilik söz konusu olmakta ve bu da zekayı olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Bu durum zamanla anadilde de gerilemeye sebep olmaktadır (İleri, 2008). İleri'nin Almanya içerisinde iki dilli eğitimin başarılı bir örneği olarak sunduğu Schleswig- Holstein eyaletindeki Danimarka okulları 1949'dan beri azınlık statüsündedir ve bu okullarda ilkokulun ilk dönemlerinde anadil öğrenimi Almanca'ya

göre daha yoğunken, 4. sınıfta her iki dilin ders saati de birbiriyle eşittir. Yani öncelikle çocuğun dil- düşünce gelişiminin anadil eğitimiyle pekiştirilmesi daha sonra toplumdaki resmi dilin öğretilmesi yarı dillilik riskini azaltmada önemli rol oynamaktadır.

Ana dil eğitiminin eyalet bazında düzenleniyor olması ve her eyalette farklı bir etnik kökene sahip çocukların ikinci dili öğrenmesini kolaylaştıracak şekilde formüle edilmemesi önemli bir eğitim sorunudur ve bugün hala çözülebilmiş değildir. Almanya'daki okulların Türkçe dersini seçmeli olarak okutması ve ikinci bir dil olarak Almanca'ya paralel şekilde yoğun bir anadil eğitimini organize etmemesi Türkiye kökenli bireyler özelinde yetersiz bir anadil eğitime ve iki taraflı bir yarım dilliliğe zemin hazırlamıştır. Gogolin'in "*çok dilli okulların tek dilli habitusu*" olarak tanımladığı durum farklı dilleri konuşan çocukların Almancadan başka olan anadillerinin eğitim süreçlerinde bir problem olarak görülmesine ve yeterince teşvik edilmemesine karşılık gelmektedir (Bkz. Gogolin, 1994, Meier, 2010: 427, Autorengruppe Bildungsberichterstattung, 2016: 166). Her ne kadar eyalet düzeyinde ve federal düzeyde siyasi çerçeve dil ayrımcılığına karşıtlığı yasalaştırsa ve iki dilli bir eğitime olanak tanısa da eğitim hayatındaki pratikler ve sosyal entegrasyon ideolojisi "*tek ulus, tek dil*" dogmasından beslenmekte ve anadili Almanca olmayan çocukları diğerlerinden ayırmaktadır (Meier, 2010: 429). Dolayısıyla göçmen ailelerin çocuklarının eğitim hayatındaki başarısızlıkları ele alınırken sosyal köken kaynaklı bir problem olarak görülen anadil ve ikinci dil eğitiminin yetersiz oluşu sadece ailenin kültürel arka planıyla değil, eğitim politikalarıyla da doğrudan ilgilidir.

Göç kökenli öğrencilerin parlak bir eğitim hayatının olmasının önündeki engellerden bir diğeri ise yukarıda belirtildiği gibi ailelerin çoğunluk toplumuna kültürel uzaklığıdır. Ailelerin kültürel uzaklığı özellikle Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı ülkelerden gelen Müslüman göçmenler özelinde eğitim hayatına uyumu güçleştiren bir husus olarak tematize edilmektedir. Bu bağlamda kültürel uzaklık hem göçmenlerin inandığı din hem de etnik kimlikleri temelinde yorumlanmakta, uyumun önünde etnik ve dini dezavantajların olduğu şeklinde bir yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Gesemann, Müslüman gençlerin eğitimi bağlamında

okul hayatında İslam'ın mirası olarak gördüğü din temelli kıyafet kurallarını ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini okulun misyonu ile bağdaştırmayan ve mücadele edilmesi gereken konular olarak görmekte, bu anlamda Müslüman kız öğrencilerin beden eğitimi ve yüzme dersine katılması, cinsel eğitim dersini alması ve okul gezilerine katılması gibi konuların kadın öğretmenler ve başörtülü kız öğrenciler tarafından hararetle tartışıldığına işaret etmektedir (bkz. Gesemann, 2005: 13- 14). Sözü geçen bu problem alanları daha çok dini kimliğe gönderme yaptığından din temelli dezavantajlar olarak görülmektedir. Yazar, Fas, Tunus ve Türkiye kökenli Müslüman gençleri en az sosyal uyum sağlamış, eğitim hayatında başarısız, işsizlikten etkilenen ve suç işleme oranı diğer gençlerden daha yüksek olan bireyler olarak sınıflandırmaktadır (Gesemann, 2005: 15). Türkiye kökenli öğrencilerin eğitim sistemindeki dezavantajlarının basitçe tek bir faktörle açıklanamayacağını belirten Alba, Handle ve Müller (2017: 642), etnik dezavantajların ailelerin sürekli kendi ülkelerine geri dönmeyi tasarlamasına, ailede Almancadan başka bir dil kullanılmasına ve etnik kültürel mirasın farklılığına dayanarak açıklandığına dikkat çekmektedir.

Öğrencilerin eğitim hayatındaki başarısızlığının etnik ve dini kimliğine ya da ailesine mal edilmesi sorunlu bir yaklaşım olmakla birlikte mikro etkenler olarak makro etkenlerle birlikte ele alınmaları zorunludur. Kültürel uzaklık karar alıcıların eğitim politikalarını belirlerken kültürel çeşitliliği baz almaması halinde bir sorun teşkil etmektedir. Kültürel farklılıklar genel manada bir sorun olarak ve özelde yabancı ailelerin bir sorunu olarak ele alınmamalıdır. Miera'ya göre;

“Genel olarak bakıldığında pek çok eyaletin politik programları ‘kültürlerin’ homojen ve bağımsız kolektifler olduğu görüşüne dayanmaktadır. Kültürlerin melezliği konusunda bir farkındalık çoğunlukla eksiktir ve göçün Alman ulusu üzerinde yarattığı meydan okumalar neredeyse hiç dikkate alınmamaktadır. Bununla birlikte bazı yaklaşımlar bir dereceye kadar kültürel çeşitliliğe ve değişime açıklığı yansıtmaktadır” (Miera, 2008: 13).

Almanya eğitim sisteminde 90'lı ve 2000'li yıllarda yaşanan bazı gelişmeler kültürlerarasılığın bütünü gözardı edilmediğini göstermektedir. Kültürlerarası takvimin yapılması ve eğitim hayatında Hristiyanlık dışında bir dine inanan öğrencilerin dini bayramlarda okula gelme zorunluluğunun bulunmaması, bazı

eyaletlerde seçmeli din derslerinin olması, bed-i besmele⁷⁰ törenlerinin yapılması, seçmeli olarak anadilin okutulması ve başörtülü Müslüman kız öğrencilerin genelde burkini ile yüzme derslerine katılabilmeleri eğitim sisteminin bir dereceye kadar kültürel çeşitliliğe açık olduğuna işarettir. Renanya- Palatina eyaletinde idari mahkemenin spor ve yüzme dersleriyle ilgili almış olduğu karar buna örnek olarak verilebilir. Federal İdari Mahkeme 1993 yılında spor ve yüzme derslerinin ortak eğitim olarak düzenlenmesinin öğrencilerin dini inançları ile ciddi ve somut bir çatışma içinde olduğu ve öğrenci tarafından makul ve anlaşılır gerekçeler sunulduğu takdirde okulların ergenlikten itibaren bu dersleri kız ve erkek öğrencilere ayrı bir şekilde vermek için bütün imkanlarını kullanmak, bu bağlamda inanç özgürlüğü ve okulun karar verme hakkı arasında yumuşak bir denge kurmak durumunda olduğuna dair bir içtihatla bulunmuştur. 2013'te ise aynı mahkeme istisnai durumlarda öğrencilerin dine dayalı davranışlarından dolayı dersin tasarımıyla ilgili hususlarda muafiyet talep edebileceklerini düzenlemiştir. Bu içtihat sayesinde Müslüman kız öğrencilerin karma yüzme derslerine burkini ismi verilen yüzme kıyafetleriyle katılmaları mümkün hale gelmiştir (Rheinland Pfalz Ministerium für Bildung, t.y.) Bununla birlikte Almanya genelinde veya Renanya Palatina eyaletinde genel manada kültürlerarası eğitimin yerleşik ve başarılı bir program sunduğunu iddia etmek mümkün değildir.

İki dilli bir eğitim programı çerçevesinde anadil ve ikinci dil öğreniminin birbirine paralel bir şekilde yürütülmemesine ek olarak, teneffüslerde dahi öğrencilerin anadilde konuşmasının yasak olması, eğitim müfredatında yerli ve göçmenler arasında biz ve ötekiler ayrımının işlenmesi, bazı okulların Müslüman ve Yahudi öğrencilerin dini tatillerinde yokluğunu kabul etmesi ama bugünlerin anlam ve öneminin okulda konu edilmemesi, Müslümanların giyim kurallarının hassas olmakla birlikte politik bir konu olarak pek çok platformda tartışılması kültürlerarası bir eğitimin Almanya'da yerleşik bir program olmadığının işaretleridir (Miera, 2008: 16- 18).

Yalnızca Almanya'da değil Avrupa'daki başka ülkelerde de kültürlerarası eğitime ket vuran bir husus olarak ders kitaplarında yerli ve göçmenler arasında

⁷⁰ Bed-i Besme töreninin anlamı ve nasıl uygulandığına yönelik bir broşür için bkz. DİTİB, 2016. Osmanlı'da bed-i besmele töreninin nasıl yapıldığına ilişkin bilgi için bkz. Öcal, 1991.

yapılan ayırımın ve göçmenlerin öteki olarak yeniden üretilmesinin üzerinde durmak gerekir. 2005- 2010 yılları arasında beş Avrupa ülkesinde (Almanya, Fransa, Avusturya, İngiltere ve İspanya) birinci ve ikinci basamak okulların tarih, politika ve sosyal bilgiler ders kitaplarında İslam'ın ve Müslümanların nasıl ele alındığını inceleyen çalışmada (Kamp, 2011: 21- 22) ders kitaplarında basmakalıp tasvirlerin hâkim olduğu, Müslümanların homojen ve dindar olarak nitelendiği ve Avrupa'nın ötekileri olarak resmedildiği tespit edilmiştir. Bu ders kitaplarında İslam'ın farklı ülkelerdeki görünüşleri görmezden gelinmekte ve günümüzde hala problemlili ve çatışma merkezli yorumlanmaya devam edilmekte iken, Almanya özelinde göç ve entegrasyon bağlamında başörtüsü ve cami inşa edilmesi tartışma konusu yapılmakta, Türk olmak ve Müslüman olmak birbiriyle aynı şey olarak görülmekte, başörtülü kadınların resimleri ders kitaplarında 'yabancı' olanı anlatmak için kullanılmaktadır (Kamp, 2011: 22-23). Müfredat yoluyla ya da öğretmenler kanalıyla açığa çıkan basmakalıp yaklaşımlar da göç kökenli öğrencilerin eğitim başarısını etkilemektedir. Öğrencinin okul hayatında karşılaştığı basmakalıp yaklaşımlardan kaynaklanan korkuları okul hayatında daha düşük performans göstermesine, kendi yeteneklerine olan güveninin sarsılmasına ve öğrencinin bilişsel enerjisini dersler yerine basmakalıp yaklaşımlarla başa çıkmak için kullanmasına sebep olabilmektedir (Schofield, 2006: ii).

Göç kökenli bireylerin başarısızlığını etkileyen faktörler içinde eğitim sisteminin yapısal özelliklerine odaklanmak bu başarısızlıkları sürekli kılan sebepleri anlamak açısından önem arz etmektedir. Eğitim sisteminin yapısal özellikleri içinde göç kökenli bireyleri olumsuz yönde etkileyen konuların başında ayrımcı uygulamalar gelmektedir. Hiç şüphesiz ki okul hayatında ayrımcılıkla karşılaşan yalnızca göç kökenli öğrenciler değildir. Öğrenciler okulda ayrımcılığı farklı şekillerde deneyimlemektedir. Ders materyallerinde farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların davranışlarının basmakalıp bir şekilde tasvir edilmesi, öğrencilerin cinsel kimlikleriyle ya da ebeveynlerinin homoseksüel olmasıyla, engeliyle, başörtülü olmasıyla alay edilmesi etnik ayrımcılığın, ayrımcılığın varyasyonlarından yalnızca biri olduğunu göstermektedir (bkz. Antidiskriminierungsstelle des Bundes, 2019: 9- 10).

Aksoy (2010: 31) yaptığı alan araştırmasında üçüncü kuşak öğrenciler içinde milli kimliğinden dolayı dışlandığını düşünenlerin %33,8 ile en çok devlet dairelerinde, %32,5 ile okulda ve %28,6 ile sokakta bu tutumla karşılaştıklarını saptamıştır. Okul ayrımcılığın en fazla ortaya çıktığı devlet kurumlarından biri olmakla birlikte, okulun etnik farklılıkların ortaya çıktığı ve inşa edildiği bir alan olarak var olması da bunda rol oynamaktadır (Bkz. Gomolla ve Radtke, 2009: 277). Gomolla ve Radtke (2009: 278- 285) Almanya eğitim sisteminde Türkiye kökenli göçmenlere yönelik doğrudan ve dolaylı ayrımcılık uygulamalarının varlığını sürdürdüğünü ve çocukların dezavantajlı konumlarını pekiştirerek yeniden ürettiğini iddia etmektedir. Kurumlarda ortaya çıkan ayrımcı uygulamalar kurumsal düzeyde olduğu gibi bireysel düzeyde veya grup düzeyindeki uygulamalar da olabilmektedir.

Feagin ve Boher, örgütlerdeki ayrımcılık formlarını dört başlıkta ele almışlardır: bireysel bir muamele olarak ayrımcılık, küçük gruplar kanalıyla ayrımcılık, doğrudan kurumsal ayrımcılık ve dolaylı kurumsal ayrımcılık (Feagin ve Boher, 1986: 28’ den akt. Gomolla ve Radtke, 2009: 49). Bunlardan ilki özel ve kamusal yüz yüze ilişkilerde motivasyonunu önyargılardan ve zarar verme niyetinden alan yaklaşımlar iken, ikincisi ırkçı gruplar tarafından gerçekleştirilen kasıtlı eylemlere dayanır ki göçmenleri hedef alan kundaklamalar buna örnek verilebilir. Üçüncü tür ayrımcılık ise düzenli olarak gerçekleşen rutin uygulamalarla (istihdamda yerlilerin tercih edilmesi gibi), idari düzenlemeler ya da enformel organizasyon pratikleri (“yazılı olmayan yasalar”) kanalıyla açığa çıkmaktadır. Dördüncü ve son ayrımcılık formu ise bilhassa bürokratik örgütlerde ortaya çıkmaktadır ve direkt bir önyargıdan kaynaklanmasa ve zarar verme amacı taşımasa da süreç ve kurallar yoluyla pratiklerin etnik azınlıklar üzerinde negatif etki yarattığı bir gerçektir (Feagin ve Boher, 1986: 30-33’ten akt. Gomolla ve Radtke, 2009: 48- 50). Hasse ve Schmidt (2010: 10) de benzer şekilde ayrımcılığın kasıtlı olarak ortaya çıkmadığını, ancak rasyonel kararların bir sonucu ve yan etkisi olarak tezahür ettiğini belirtmektedir.

Almanya’daki Türkiye kökenli çocukların eğitimdeki başarısızlıklarının gruba mal edilen sosyal ve kültürel sermaye eksikliğinden ziyade eğitim politikaları, kültürlerarası bir eğitim modelinin yerleşik olmaması ve kurumsal ayrımcılık gibi

yapısal ve kurumsal faktörlerden etkilendiği dikkat çekmektedir (Güllüpinar, 2010: 70). Başka bir öğrenciyle aynı performansı göstermesine rağmen öğretmenin Türkiye kökenli öğrenciye daha düşük not vermesi doğrudan ayrımcılığa, Almancaya hâkim olmayan ve kültürel farklılıkları olan öğrencilerin Sonderschule türündeki okullara gönderilmesi ve anadili üzerinden yetenekleri ölçülmeden öğrenim güçlüğü çekenlerin gittiği okula yönlendirilmesi ise kurumsal ayrımcılığa örnektir. Göç kökenli ailelerin ve sosyal bakımdan daha zayıf ailelerin yoğun yaşadığı bölgelerdeki okulların kalitesinin daha düşük olması da yapısal ayrımcılığa örnek teşkil etmektedir (Antidiskriminierungsstelle des Bundes, 2019: 8-9).

Göçmen ailelerin çocuklarının eğitimi bağlamında ayrımcılık iki şekilde ortaya çıkmaktadır: hem nötr bir yaklaşım ve değerlendirmeyi mümkün kılmak için göç kökenli çocuklara diğerleriyle eşit davranmanın bir sonucu olarak hem de eşitsiz (farklı) muamelenin bir sonucu olarak (Gomolla ve Radtke, 2009: 275). Kültürlerarası eğitim modellerinde göç kökenli çocuklara karşı nasıl bir yaklaşım benimseneceği, ne zaman ve hangi bağlamda bu iki tutumdan birinin referans alınacağı hususu iki ucu sivri bir değnektir. Gomolla ve Radtke, Alman okullarında göçmen çocuklarına özel çözüm yolu gibi sunulan formal ve enformel düzenlemeleri “*doğrudan ayrımcılık mekanizmaları*” olarak tanımlamaktadır (Gomolla ve Radtke, 2009: 278). Bu mekanizmalardan dil problemiyle ilgili olanlar; dil problemi sebebiyle göç kökenli çocukların ilkokula başlamadan önce anaokuluna geri gönderilerek okul süresinin uzatılması, eksik Almanca bilgisinin öğrenme zorluğu olarak değerlendirilerek öğrencilerin öğrenme güçlüğü çeken öğrencilerin gittiği okullara (Sonderschule) yönlendirilmesi, Realschule ve Gymnasium gibi okullarda dil öğrenimine teşvik eden bir hazırlık sınıfının olmaması dolayısıyla dil problemi olan öğrencilerin diğer derslerdeki başarı durumuna bakılmaksızın Hauptschule türündeki okullara sevk edilmesidir. Dil problemi ile ilgili olmayan doğrudan ayrımcılık mekanizmaları ise ilkokulda göçmen ailelerin çocukları için verilen tavsiye kararlarının düşük tutulması, öğretmenlerin göç kökenli öğrencileri Hauptschule veya Realschule gibi okullara gittiklerinde notlarının daha iyi olacağı, Gymnasium gibi okullara giderlerse mükemmel bir Almanca bilgisi olmaksızın başarılı olamayacakları gerekçesiyle daha

düşük dereceli okullara sevk etmesi ve bu hususta ebeveyne karşı ısrarcı olması ve ikinci basamağa geçişte Realschule ve Gymnasium okullarında uygulanan yabancı kotası şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yabancı kotası her ne kadar pozitif ayrımcılık gibi görünse de sınıfların mümkün oldukça homojen olmasına hizmet etmekte ve okulların birer “yabancı okuluna” dönüşmesini engelleme maksadı taşımaktadır (Gomolla ve Radtke, 2009: 278- 281).

Eski Yugoslavya ve Türkiye kökenli ikinci kuşak öğrenciler Alman öğrencilerle eğitim seviyesi bakımından karşılaştırıldığında *Hauptschule* mezuniyetinin en yüksek, buna karşın *Realschule* ve *Gymnasium* mezuniyetinin en düşük sayıda olduğu grubu Türkiye kökenli öğrenciler oluşturmaktadır (Worbs, 2003: 1020). Kristen (2006) da çalışmasında ilkokul düzeyindeki Türk, Alman ve İtalyan öğrencileri karşılaştırmış ve Türk ve İtalyan öğrencilerin Alman öğrencilere göre daha çok *Hauptschule* için tavsiye aldıklarını belgelemiştir (bkz. Kristen, 2006: 88). Bu anlamda daha düşük dereceli okullara yönlendirilme durumu sadece Türkiye kökenli göçmenlere değil genel olarak göçmenlere özgü bir durum olabilmektedir. Ancak, daha düşük dereceli okullara yönlendirilme olgusu etnik gruplar arasında oran olarak farklılık gösterebilmektedir. Alman kökenli olmayan öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun *Realschule* veya *Gymnasium* için tavsiye alma şansı oldukça azdır (Tiedemann ve Billmann- Mahecha, 2007: 110). Eğitim düzeyi açısından ise Türkiye kökenli öğrencilerin ebeveynleriyle karşılaştırıldığında yukarı dikey toplumsal hareketliliği %32,5 ile yerli öğrencilerden daha fazladır (Worbs, 2003: 1020). 2004-2005 eğitim öğretim yılında *Realschule* ve *Gymnasium* türündeki okullarda yabancı öğrenci sayısı oldukça düşük sayılarda iken, *Gesamtschule*, *Hauptschule* ve *Sonderschule* türündeki okullarda yabancı öğrenci sayıları oldukça yüksektir. Alman öğrencilerin %60,8'i *Gymnasium* ve *Realschule* türündeki okullara gidebilir iken, yabancı öğrencilerin yalnızca %33, 9'u bu okullara gidebilmektedir. Türkiye kökenli öğrencilerin en yoğun olduğu okul türü ise *Hauptschule*'dir (Gesemann, 2005: 7). Bilhassa Bavyera, Baden- Württemberg ve Renanya- Palatina eyaletlerinde yabancı öğrencilerin en fazla yoğunlaştığı okul türünün *Hauptschule* olduğu göze çarpmaktadır (Hunger ve Thraenhardt, 2004: 188). Yıldan yıla yerli ve göç kökenli öğrencilerin

farklı okul türlerine dağılımı oran olarak farklılaşsa da göç kökenli öğrencilerin daha düşük dereceli okullardaki oranının fazla olduğu gerçeği değişmemektedir. 2014-2015 eğitim- öğretim yılında Alman öğrencilerin yaklaşık %44'ü Gymnasium, %8'i Hauptschule türündeki okullara devam ederken, göç kökenli öğrencilerin %24'ü Gymnasium, %25'i ise Hauptschule türündeki okullara devam etmektedir. Ancak 2012 yılının verilerine bakıldığında öğrencilerin sosyo- ekonomik durumu birbirine yaklaştıkça göç kökenli olan ve olmayan öğrencilerin okul türlerine dağılımları arasındaki farkların daraldığı dikkat çekmektedir (Autorengruppe Bildungsberichterstattung, 2016: 174).

Almanya'da ikinci basamak okullardan (Gymnasium, Hauptschule ve Realschule) mezun olduktan sonra öğrenciler mesleki eğitime veya üniversite eğitime yönelmektedir. Öğrencilerin bu iki eğitimden biri doğrultusunda verdikleri kararda mezun oldukları ikinci basamak okulları belirleyici rol oynamaktadır. Mesleki eğitim kapsamında stajyer olarak çalışan yabancı öğrenciler içinde en büyük grubu Türkiye kökenliler oluşturmaktadır (Gesemann, 2005: 9). Almanya ve Hollanda'daki Türkiye kökenli öğrencilerin meslek eğitimi ve yüksek öğrenim durumlarına ulusal perspektiften bakan Crul ve Schneider, Hollanda'daki Türkiye kökenli öğrencilerin Almanya'dakilere nazaran yüksek öğrenim oranlarının daha fazla olduğunu ve buna karşın Almanya'daki Türkiye kökenlilerin meslek eğitime daha fazla ilgi gösterdiğini ve bu durumun iş piyasasına entegre olmak için önemli bir basamak olduğunu vurgulamaktadır (Crul ve Schneider, 2009: 1508). Nitekim meslek eğitimi işsizliğin önlenmesi ve genç kuşakların donanım ve yeterliliklerini iş süreçlerinde kullanabilmesi anlamında sosyalleşme ve entegrasyon işlevi üstlenmektedir (bkz. Baecker, Naegele ve Bispinck, 2020: 449-450). Crul ve Schneider, iki ülkedeki Türkiye kökenli öğrencilerin eğitim yönelimleri arasındaki farklılıkları etkileyen üç faktörden söz etmiştir. Bu faktörlerden ilki; ulusal entegrasyon modelleridir. Almanya'daki göçmen politikaları entegrasyon modeliyle şekillenirken Hollanda'da çokkültürlü model hakimdir. Diğer iki faktör ise; eğitimle ilgili kurumsal düzenlemeler ve iş piyasasına geçiş düzenlemeleri ve ikinci eğitim basamağına geçişteki seçme mekanizmalarının farklı oluşudur (Crul ve Schneider, 2009: 1511- 1512). Almanya'da

2013 yılında meslek eğitimi görenlerin ¼'ini göç kökenli bireyler ve bu oranın %10'unu Türkiye, batı Balkan ülkeleri ve Rusya kökenli bireyler oluşturmaktadır (Autorengruppe..., 2016: 176). Göç kökenli bireylerin ekseriyetle üniversite eğitimi yerine meslek eğitimine kanalize olması öğretmenlerin vermiş oldukları tavsiye kararlarıyla da yakından ilgilidir.

“Dolaylı ayrımcılık mekanizmaları” olarak tasnif edilen uygulamalar ise Alman arkadaşlarına olduğu gibi göçmen öğrencilere de aynı kuralların işlemlerinden kaynaklanmaktadır ve bu tür bir tutumla amaçlanan öğrenci gruplarının homojenleştirilerek problemlerin minimize edilmesidir (Gomolla ve Radtke, 2009: 281). Okul başarısızlığını ailenin arka planına ve öğrenciyi eğitim sürecinde eksik veya yanlış bir şekilde desteklemesine mal eden argümanlar, ikinci basamağa geçişte olduğu gibi yedinci sınıfta da öğrencinin mevcut okulunda (Realschule veya Gymnasium) devam edip etmeyeceğine karar verilmesi ve Gesamtschule türündeki okulların şehir merkezinde olanlarına sosyal bakımdan güçlü Alman ailelerin çocuklarını alma stratejisi, dolaylı ayrımcılık mekanizmalarındandır (Gomolla ve Radtke, 2009: 282- 283). Eğitimde ayrımcılığın sözü edilen biçimleri okullardaki tabakalaşmayı ve öğrencilerin sosyal sınıflar temelinde okullara nasıl dağıtıldığını gözler önüne sermektedir. Pek çok çalışmanın işaret ettiği nokta eğitimdeki eşitsizliklerin sosyo- ekonomik karakteri olduğunu vurgulasa da göçmen ailelerin çocukları söz konusu olduğunda ailenin sosyo- ekonomik bakımdan dezavantajlarına bir de çoğunluk toplumundan farklı olmanın, yabancı olmanın getirdiği sorunlar eklenmektedir. Öğrencilerin eğitim hayatlarında karşılaştığı ayrımcılık okuldaki performanslarının düşmesi, kendini tehdit altında hissettiği alanlardan uzaklaşma ve önyargıyla karşı karşıya kalacaklarından endişe duydukları mesleklerden kaçınma gibi negatif etkiler yaratmaktadır ve bu durum öğrencinin kendisini sürekli stres altında hissetmesine neden olmaktadır (Antidiskriminierungsstelle des Bundes, 2019: 13).

Öğretmenlerin değerlendirmelerinde ve ikinci basamağa geçiş tavsiyelerinde etnik ayrımcılık olup olmadığı sorusunu araştıran Kristen (2006) Alman eğitim sistemindeki etnik eşitsizliklerin ilk etapta sosyo- ekonomik bir karakteri olduğunu ve göç biyografisinin de eğitim başarısında dezavantajları beraberinde getirdiğini

savunmaktadır. Kristen'a göre, göç kökenli öğrencilerin eğitim başarısının Alman öğrencilere göre daha düşük olmasını açıklayan anahtar faktör ayrımcılık değildir (Kristen, 2006: 80). Kristen'ın Mannheim'daki altı ilkokulda yürüttüğü, dördüncü sınıf öğrencilerinin örneklemini oluşturduğu alan araştırmasında öğrencilerin bilişsel kabiliyetlerini ölçen testler yapılmış ve öğrencilerin Matematik ve Almanca notları, uyruk bilgisiyle karşılaştırılarak okulda etnik ayrımcılık olduğuna ilişkin yeterli bir ampirik bulgunun mevcut olmadığı iddia edilmiştir (Kristen, 2006: 86). Öğretmenlerin diğerleriyle aynı performansı göstermesine rağmen belli gruplardan bireylere düşük not vermesi yazara göre öğretmenlerin bireysel yaklaşımlarıyla ilgilidir veya öğretmenlerin öğrencilerin bireysel performansı hakkında yeterince malumat sahibi olmaması durumunda öğrenciyi değerlendirirken grubun performansı ile ilgili değerlendirmelerin ortalamasını baz almasıyla ilintilidir (Kristen, 2006: 83). Kristen (2006), göçmen ailelerin çocuklarının yaşadığı ayrımcılık deneyimlerini Gomolla ve Radtke'den farklı olarak kurumsal düzeyde yorumlamaktan kaçınarak öğretmenlerin bilgi eksikliğine ve etnik tercihlerine, yani bireysel tutumlarına mal etmektedir. Yapılan araştırmada öğretmenlerin verdikleri notların nelerden etkilendiğinin üzerinde durulmaması ve öğrencilerin deneyimlerinin bir kaynak olarak ele alınmaması, genelde notların özelde sözlü notlarının adil bir şekilde verilip verilmediğinin ispatlanamaması ve tavsiye kararlarının adil bir şekilde verilip verilmediğinin denetlenmemesi gibi sebeplerle bulguların genellenebilirliğine gölge düşürmektedir.

Öğretmenlerin beklentileri de öğrencilerin hem mevcut hem de gelecekteki başarısını etkileyen hususlardan biridir. Öğretmenlerin etnik azınlığın bir parçası olan, göç kökenli olan veya alt toplumsal tabakalardan gelen öğrencilerden daha düşük bir başarı beklentisinde olması, Alman eğitim sisteminin öğrencileri oldukça erken yaşta seçerekelediği gerçeği ve öğretmenlerin beklentilerinin tavsiye kararındaki etkisi birlikte düşünülürse beklentilerin önemi daha da açıklık kazanır (Schofield, 2006: iii).

Öğretmenin tavsiye kararını etkileyen başka faktörlere değinen yazarlar da olmuştur. Yaptığı araştırma sonucunda Tiedemann ve Billman- Mahecha, öğrenciye Hauptschule yerine Realschule veya Gymnasium için tavsiye kararı verilmesinin öğrencinin içinde bulunduğu sınıfın ve diğer öğrencilerin başarı durumuyla bağlantılı

olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre üstün performans gösteren bir sınıfta görece düşük performans sergileyen öğrencilere Hauptschule için tavsiye kararı verilirken, performansı düşük olan bir sınıfta performansı görece iyi olan öğrenciler daha iyi dereceli okullar için tavsiye kararını elde edebilmektedir (Tiedemann ve Billmann-Mahecha, 2007: 118). Bazı yazarlar bir sınıfın ortalama performansını, etnik oluşumunu ve okuldaki tavsiye pratiğini öğrencinin başarısını ve performansını etkileyen faktörler olarak sıralamaktadır. Performansı iyi bir sınıfta iyi notlar almak göç kökenli çocuklar için daha zorken, düşük performanslı ve tavsiye kararlarının daha esnek verildiği bir okulda okumak bu öğrencilerin ikinci basamağa geçişinde kolaylık sağlayan bir avantaj olarak görülmektedir (Radtke, 2004:146). Dolayısıyla tavsiye kararında sadece bireysel faktörler değil öğrencinin içinde bulunduğu sınıf ortamı da rol oynamaktadır.

Sosyal politikalar içinde eğitim politikalarının göç kökenli bireyleri ulusal kültürle bütünleştirme işlevi uzun vadede ekseriyetle sosyo- ekonomik açıdan dezavantajlı olan bu kesimlerin refah düzeyinin artması için kilit rol oynamaktadır. Ancak bu hedefin önünde ciddi sayılabilecek makro ve mikro düzeyde engeller vardır. Öncelikle her eyalette anadil öğretiminin ve ikinci dil öğretiminin birbirine paralel bir şekilde ilerlediği eğitim sistemlerinden söz etmek olanaksızdır ve bu durum göç kökenli öğrencilerin baştan itibaren yerli akranlarıyla fırsat eşitliğine sahip olmadığını göstermektedir. Öğrencilerin çok dilliliği ve farklı bir kültürel arka plana sahip olmaları öğrenmeyi ve uyumu güçleştirici bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Almanya'daki eğitim sistemi kültürel çeşitliliğe kısmen açık olmakla birlikte kültürlerarası bir eğitim sisteminin yerleşik olmadığına ilişkin göstergeler mevcuttur. Göçmenlerin ders kitaplarında “öteki” olarak ve homojen kitleler olarak tasvir edilmesi ve basmakalıp yaklaşımların muhatabı olması buna örnektir. Eğitim yaşamının başlangıcından ilerleyen safhalarına dek göçmen ailelerin çocukları dil problemleri dolayısıyla okul sürelerinin uzatılması, düşük dereceli okullara (*Hauptschule*) ve öğrenim güçlüğü çeken öğrencilerin gittiği okullara yönlendirilme gibi doğrudan ayrımcılık mekanizmalarıyla elenmektedir. Tavsiye kararları eşitsizliğin en görünür olduğu uygulamalardan biridir. Etnisite, din, dil vesair

farklılıklar hesaba katılmadan yapılan eğitim düzenlemeleri ise ilk başta eşit muamele gibi görünen dolaylı ayrımcılık mekanizmalarını ortaya çıkarmaktadır.

2000’li yıllarda PISA raporları Almanya eğitim sistemindeki sosyo- ekonomik açıdan zayıf olan ve göç kökenli olan öğrencilerin yerlilere göre daha dezavantajlı bir durumda olduğunun ve görece başarısız olduğunun altını çizmektedir. Öğrencilerin başarısızlığını etkileyen mikro etkenler çoğunlukla ailenin kültürel sermayesi, sosyal kökenleri ve sosyo- ekonomik kaynaklarının yetersizliği olarak ele alınmaktadır. Bunlardan sonuncusu salt aile kaynaklı bir etken olarak ele alınmamalı, çalışma ve istihdam politikalarından etkilendiği unutulmamalıdır. Türkiye kökenli bireyler özelinde birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru eğitim durumunda bir iyileşme olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle ikinci kuşak kadınlarda ve birinci ve ikinci kuşak bireyler arasında yukarı dikey bir hareketlilik gözlemlenmektedir. Üçüncü kuşakta eğitim alma oranları ikinci kuşağa göre yükselmiş fakat yükseköğrenim anlamında bir artış göstermemiştir. Eğitim sistemine içkin düzenlemelerin yani makro etkenlerin aileden kaynaklı mikro etkenlere göre göç kökenli bireylerin eğitim başarısını daha fazla etkilediği düşünülmektedir.

3.2. Ayrımcılıktan İfade Özgürlüğüne Eğitim Hayatının Kamusal Senaryolarında İktidar İlişkileri

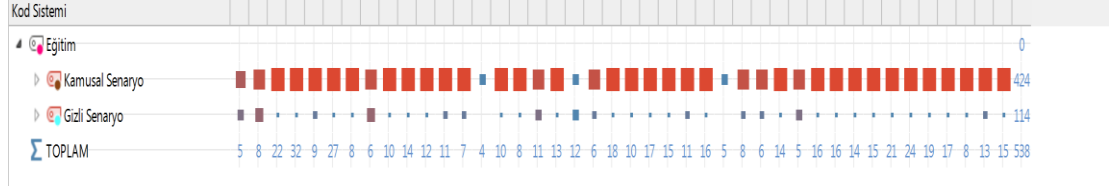
Eğitim hayatına yönelik öncelikle demografik sorular katılımcılara yöneltilmiştir. Katılımcılardan yirmi üçü üniversite mezunu veya üniversite eğitime devam edenlerden, on yedisi ise meslek eğitimini tamamlayarak çalışma hayatında olan veya meslek eğitimi kapsamında haftanın üç günü çalışan öğrencilerden meydana gelmektedir. Katılımcılardan biri Lise Bitirme Sınavını (*Abitur*) yapmış fakat üniversite eğitimi veya meslek eğitime devam etmemiş, bir diğeri ise henüz üniversiteden kabul almamıştır. Katılımcıların tümünün gittiği ortak ve kendi içerisinde ayrıışmayan okullar; anaokul ve ilkokuldur. Eğitim sisteminde farklı okul türleri arasında okul süresini uzatmak suretiyle geçiş imkânı söz konusu olduğu için bazen bir öğrencinin *Hauptschule*, *Realschule* ve *Gymnasium* gibi her tür okuldan yolunun geçtiği gözlenmiştir. Dolayısıyla katılımcıların ilkokul sonrası gittiği okul

türleri birden fazla olduğu için net bir tablo ortaya koyabilmek güç olacağından ilkokul ve meslek eğitimi/ üniversite eğitimi arasında gittiği okullar ayrıntılı bir şekilde ele alınmayacaktır. Kabaca söylemek gerekirse; kırk iki katılımcı içinde öğrencilerden sekizi *Hauptschule*, yirmisi *Realschule*, altısı *Realschuleden* ve *Hauptschuleden* sonra *Berufsbildende Schule* (Meslek Okulu), on dokuzu *Gymnasium*, yedisi *Gesamtschule* gibi okullardan yolu geçen öğrencilerdir. İlginç şekilde farklı okul türleri arasında geçişlere çokça rastlanmaktadır. *Gymnasium*a giden katılımcılardan onbiri ilkokuldan sonra doğrudan *Gymnasium*a devam etmiş, diğer sekiz katılımcı ise ilkokul sonrası daha düşük dereceli okullara devam ederek sonrasında bu okul türüne geçiş yapmışlardır. Bu durum öğretmenlerin tavsiye kararıyla aslında *Gymnasium* türündeki okullara yönlendirebilecekleri öğrencileri daha düşük dereceli okullara yönlendirdiklerinin açık bir göstergesidir.

Eğitim hayatında kamusal senaryoyu anlamaya yönelik sorulara verilen cevaplarda yoğunluğu değişmekle birlikte, Türkiye kökenli öğrencilerin öğretmenleriyle ilişkilerinde öne çıkan ve kod haline getirilen yaklaşım biçimleri ayrımcılık, ırkçılık, eğitimde ifade özgürlüğü, ailenin kültürel sermayesi ve anadilde konuşma yasağıdır. Bu kodlar içerisinde eğitimde ifade özgürlüğü ve ayrımcılık kendi içinde alt kodlara ayrılmıştır. Kamusal senaryodaki iktidar ilişkileri bağlamında; kamusal senaryoda zorunlu itaat gösterisi, iktidara doğruyu söylemek, iktidarın duymak istediklerini söylemek zorunda hissetmek, iktidarın stratejileri ve ayak direme, öteki olarak görülme bağlamında; basmakalıp yaklaşımlar ve Türklerin sahtekarlıkla özdeşleştirilmesi konuları öne çıkmaktadır.

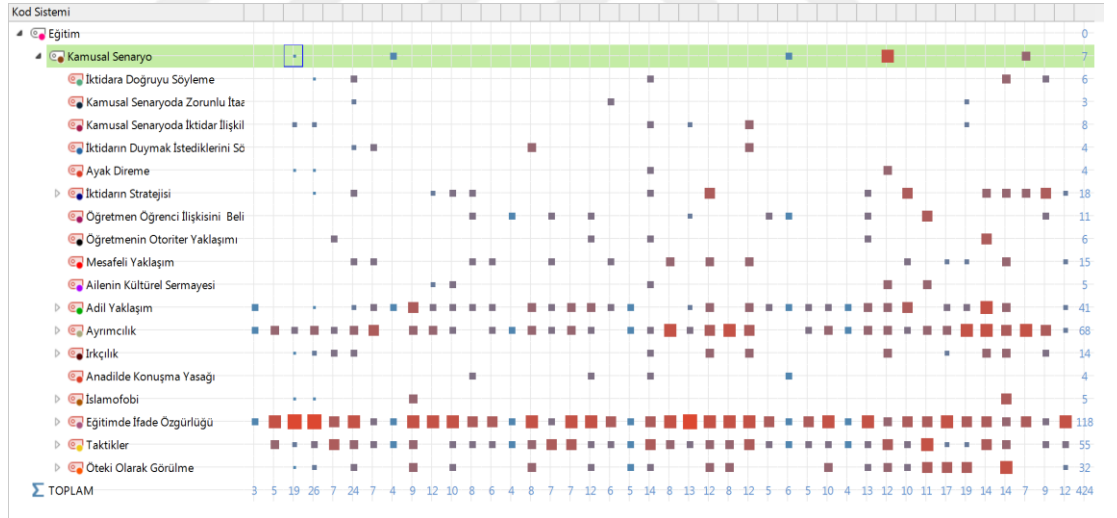
Kamusal senaryoyla ilgili sorular anahatlarıyla kamusal alanda -sınıf ortamında- öğretmenlerin Türkiye kökenli öğrencilere yaklaşımını ve öğretmen-öğrenci ilişkisinin nasıl olduğunu anlamaya odaklanırken, gizli senaryoyla ilgili sorular öğrenci- öğretmen arasındaki iktidar ilişkilerinin özel alanda- ya da öğretmenin olmadığı mekanda- nasıl ele alındığını, öğretmenlerin yaklaşımları ve davranışlarıyla (jest ve mimikleri de içerecek şekilde) ilgili öğrencilerin ve daha ziyade göç kökenlilerin kendi aralarında geliştirdiği dil pratiklerini ortaya çıkarmaya yani iktidar ilişkilerinin dil pratiklerine nasıl yansıdığını gün yüzüne çıkarmaya yönelmiştir.

Eğitim hayatında kamusal ve gizli senaryoya ilişkin verilerin yoğunluk dağılımı şu şekildedir:

Şekil 1: Kamusal Senaryo ve Gizli Senaryo Kodlarının Kullanım Yoğunluğu (Kod Matris Tarayıcısı)

Şekil 1'e göre yapılan 42 görüşmede eğitim hayatının kamusal senaryosu altında 424 kodlama ve gizli senaryo başlığı altında 114 kodlama yapılmıştır. Katılımcıların okul hayatındaki taktikleri de kamusal senaryolar başlığı altında ele alınmıştır. Dolayısıyla eğitim hayatına yönelik elde edilen verilerde katılımcıların kamusal senaryolarına yönelik anlatılar daha fazla bir alan kaplamaktadır. Kamusal senaryonun alt kodlarının dağılımı ise şu şekildedir:

Şekil 2: Kamusal Senaryo Kodları (Kod Matris Tarayıcısı)⁷¹

Katılımcılara etnik kökenden bağımsız olarak öğretmen- öğrenci ilişkilerinin genelde nasıl olduğunu anlamaya dönük (adil, otoriter, mesafeli yaklaşım olarak kodlanan) sorular yöneltilmiş fakat bu yaklaşım biçimleri ve öğretmen- öğrenci

⁷¹ Eğitimde ifade özgürlüğü olarak kodlanan alanların tümü “eğitimde ifade özgürlüğü vardır” şeklinde bir önerme içermeyip, konuya dair olumlu, olumsuz veya örtük biçimde olumsuz deneyimleri de içine almaktadır.

ilişkinini belirleyen faktörler bu çalışmanın kapsamını aştığı için analize dahil edilmemiştir. Şekil 2’de görüldüğü üzere kamusal senaryolar içinde en baskın olan konular eğitimde ifade özgürlüğü, ayrımcılık, taktikler ve öteki olarak görülmemiştir.

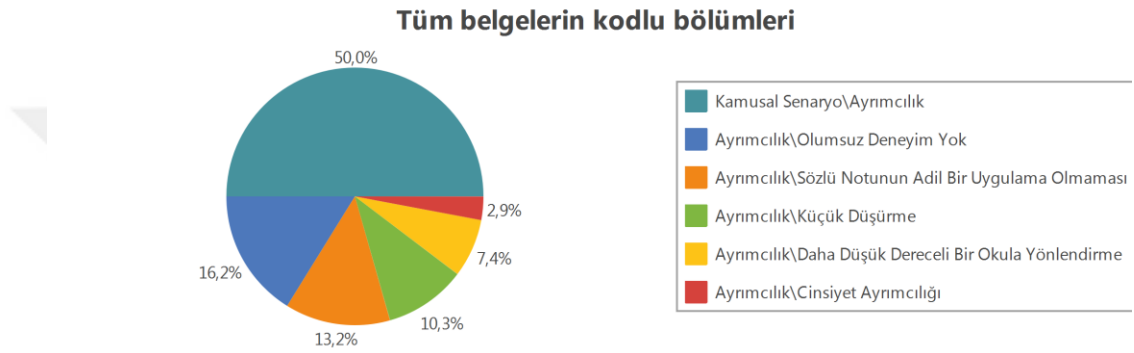
3.2.1. Ayrımcılık

Ayrımcılık; kişilerin ırk, din, dil, cinsiyet, etnik köken, hayat görüşü, siyasi kanaatler ve sosyo- ekonomik statü gibi insana özgü bir dizi farklılık gözetilmeksizin kanunların herkese aynı şekilde uygulanması anlamına gelen eşitlik ilkesine aykırıdır ve bu anlayış yukarıda sözü edilen özellikleri ön plana çıkararak toplumdaki bazı bireyleri diğerlerinden daha avantajlı yani daha ayrıcalıklı konuma getirirken, diğerleri açısından pek çok dezavantajı ve adil olmayan yaklaşım biçimlerini doğurmaktadır. Gündelik yaşamın bütününde ayrımcı uygulamalarla karşılaşmak mümkün olduğu gibi özellikle eğitim ve iş piyasası gibi alanlarda bu tür uygulamalar daha çok gündeme gelebilmektedir. Ayrımcı uygulamalar her zaman etnik köken farklılığına dayanmasa da en çok karşılaşılan formlarından birisi ırk ayrımcılığıdır. Ulus devletlerin heterojen yapısı ve göç süreçleriyle demografik yapısı değişen ülkeler özellikle etnik köken merkezli farklılıkların daha görünür olduğu bir ortam yaratmaktadır. Birleşmiş Milletler’in Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmesi’nde;

"ırk ayrımcılığı" terimi, siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel veya toplumsal yaşamın herhangi bir alanında, insan hakları ve temel özgürlüklerin tanınmasını, uygulanmasını, bu hak ve özgürlüklerden yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacına ya da etkisine yönelik, ırk, renk, soy ya da ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama ya da tercih anlamında" kullanılmıştır (BM, 1969: 533).

Alan araştırmasından elde edilen verilere göre Almanya eğitim sisteminde ortaya çıkan ayrımcı uygulamalar; öğretmenlerin Türkiye kökenli öğrencilere Alman öğrencilere nazaran daha katı davranması, özellikle sözlü notunu daha düşük vermesi, meslek okulunda ayrımcılık ve daha düşük dereceli okullara yönlendirme gibi başlıklar altında toplanabilir. Cinsiyet ayrımcılığının etnik kökenle ilişkisine yalnızca bir kez değinildiği için burada ele alınmamıştır. Bazen görece bir ayrımcılıktan

bahsetmek de mümkündür. Kendi başına ele alındığında ayrımcılık olarak adlandırılmayacak ama hâkim ırkın üyelerine yapılan muameleyle karşılaştırıldığında ayrımcılık ifade eden vakalar buna örnek gösterilebilir. Nitekim pek çok öğrenci Alman öğrencilerle karşılaştırdıklarında öğretmenlerin ilgi düzeyinin ve jest ve mimiklerinin kendilerine karşı daha mesafeli olduğunu belirtmişlerdir.

Şekil 3: Ayrımcılık ile Kodlanan Verilerin Kendi İçindeki Dağılımı

Katılımcıların işaret ettiği ayrımcı uygulamalar içerisinde tek bir tema etrafında toplanmayan uygulamalar “ayrımcılık” şeklinde kodlanmış olup, diğer cevaplarla karşılaştığında %50’lik bir alanı kaplamaktadır. Şekil 3’te görüldüğü üzere katılımcıların %16,2’si olumsuz bir deneyimi olmadığını yani ayrımcılığı deneyimlemediğini, %13,2’si sözlü notunun genel olarak adil bir uygulama olmadığını, %10,3’ü küçük düşürmeyi de içine alan bir ayrımcılığa maruz kaldığını, %7,4’ü daha düşük dereceli bir okula yönlendirilme şeklinde bir ayrımcılığa maruz kaldığını ve %2,9’u cinsiyet ayrımcılığının söz konusu olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar, öğretmenlerin kendilerine diğer öğrencilerle aynı düzeyde ilgi göstermediğini ve bunun öğretmenin hal ve hareketlerinden de okunduğunu dile getirmişlerdir. Öğretmenlerin kendilerine bakışındaki farklılığın ebeveynlerine duydukları önyargılardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Türkiye kökenli ebeveynlere yönelik genel önyargılardan biri de yeterli düzeyde Almanca konuşamadıklarının düşünülmesidir. Bilhassa ithal damat veya gelin olarak Almanya’ya gelen anne babaların varlığı bu önyargıda etkilidir.

“Çoğu bize karşı kötüydü de Almanlara karşı da pek iyiydi, beraber oturuyordu uzun uzun konuşuyordu. Bizle çok zaman geçirmiyordu, gerçekten öyle. İnsan o kadar belli etmez.” (Katılımcı 5)

“Ya mesela bakışlarından daha mesafeli davranırlardı. Bize daha mesafeli olurlardı, Almanlara daha güler yüzlü. Bunun arkasında ne yatıyor bilinmez. Düşünmem lazım... önyargıyla... Mesela şöyle bir durum olmuştur dil konusunda mesela ailemizin dil bilmediğinden yola çıkarlardı. Öğretmenden randevu istiyorum. “Annen baban beni anlayabilecek mi?” diyorlardı.” (Katılımcı 37)

Ayrımcılık yasal yaptırımların varlığı sebebiyle eskisi gibi deklare edilmediği ve genelde açıkça dile getirilmediği için, daha doğrusu “ırkçı ve ayrımcı önyargı (...) modern insan haklarının dilini kullandığı” için gündelik hayatta herkesçe -hatta bazen muhatabı tarafından bile- fark edilmesi oldukça zordur (Özipek, 2018: 64). Ayrımcılık daha ziyade satır aralarında gömülü olarak var olmaktadır. Aşağıdaki örnekte bir katılımcımız, “dışıyla ve içiyle” Alman diyerek tanımladığı öğretmeninin söylemlerinde yatan ırk ayrımcılığına işaret etmektedir. Öğretmen mülakatın “bir Almanla” yapılmasını tercih ettiğini beyan ederken ırka dayalı bir tercihi ön plana çıkarmaktadır. Farklı etnik kökenden gelen öğrenciler bu örnekte “okulun prestijini bozan” unsurlar olarak ele alınmakta, Almanya’da doğup büyümeleri, eğitim almaları ve yeterli düzeyde Almanca bilmeleri onları eğitim sistemindeki ötekiler olarak görülmekten kurtaramamaktadır. 1980’lerden beri gündemde olan kültürlerarası eğitim tam olarak eğitim sisteminin bir parçası olabilmiş değildir, bu anlamda okulların tek uluslu habitusu dikkat çekmektedir. Örnek aynı zamanda öğretmenin okuldaki heterojen (çok etnikli) yapıdan hoşlanmadığının da bir işaretidir:

“Sen böylesin, şöylesin demiyordu. Yani şöyle söyleyeyim adam resmen yani bildiğimiz Almandı. Böyle dışıyla ve içiyle. İşte ee Alman kültürünü yaşamış, yani başka kültürü pek bilmeyen. Yani aslında Almanları her yerde ön safta görmek isteyen. Çünkü bunu nerden anladım. Bir gün okula gazete geldi biz öğrenciler de o an bir sunum yapıyorduk o arada gazete benle konuştu, hatta benim ismimi de aldı, gazeteye ismimi bile yazdı. Ondan sonra öğretmen tabi gazeteyi okudu, öğretmen diyordu ki: “Aslında buna karşıydım. Bir Almanla Interview (mülakat) yapmasını isterdim!” dedi. Çünkü Türk duyduğunda ya da başka bir ülkeden gelen insanı, Avrupa dışından geleni duyunca insan bir böyle fikir bazında geri kalmış, çok yani kavga eden çok şımarık olan ... diyor ki: “Bu okulun seviyesini düşürür böyle şeyler”. “Okulun... prestijini bozar.” (Katılımcı 38)

Ayrımcılığı sosyal adaleti sağlama gayesi gütmeksizin toplum içerisinde bazı insanlara diğerlerinden daha farklı muamele etmek ve onları daha dezavantajlı duruma

getirmekle sonuçlanan davranış olarak da tanımlayabiliriz. Öğretmenin kişi özelinde farklı davranarak sınıf içerisinde mevcut sınıf kurallarını işletmemesi ve keyfi olarak uygulama dışı bırakması da bir ayrımcılık örneği oluşturmaktadır. Öğretmenlerin Alman öğrencilere esneklik tanırken Türkiye kökenlilere eşit muamelede bulunmamaları ve dersten atma, hastalık vb. durumlarda farklı muameleler göstermeleri öğrenci tarafından bazen bariz bazen de zor fark edilebilir bir etnik ayrımcılığı ortaya çıkarmaktadır. Bu tür bir ayrımcılık öğrenciler tarafından öğretmenin kendilerine olan muamelelerini Alman öğrencilere gösterdikleri muamelelerle karşılaştırması yoluyla ortaya çıkmaktadır.

“Dersten atıyorlardı. (...) Konuşursa, öğretmeni dinlemezsen, dersi yani öğretmeni derken. Bunlar bizim yabancılarda daha çok Almanlar da şey yaparlarsa “Bir daha olmasın!” diyorlar o kadar.” (Katılımcı 3)

“Yaşamış olduğum bir anekdot; belirli bir süre okula gelemedim hastalık nedeniyle. Belirli bir tarih var, birinci ayın 12’si. Birinci ayın 12’sinde normalde evrağı teslim etmek zorundayım. Şimdi normal bir Alman öğrenci rica ettiği zaman ders dışında bile bu evrağı imzalattıyordu. Ama ben rica etsem bile vakti geçirdiğim için o evrağı imzalatamamış gibi oluyordum. Çok fazla belirgin değil, yani belirtilmiş değil aslında bu ayrımcılık diyelim.” (Katılımcı 42)

“Ee şöyle söyleyeyim ben size, Abitur sınavından dışarıya ihtiyacınızı görmeye çıktığınızda lavaboya gittiğinizde normalde saat tutulur. Hoca bakar saate. 3 kişilik veyahut da 4 kişilik bir grup oluşur. Onlar kapının önünde beklerler. Hangi saatte giriş yaptı, hangi saatte çıktı diye. Bunun ını Türk öğrencilerine özellikle Türk öğrencilerine baskın bir şekilde yapılması çok rahatsız ediciydi. Çünkü ben Alman arkadaşlarımı hatırlıyorum. Alman arkadaşlarım gayet rahat sınavın ortasında lavabo ihtiyacım var diyerek çıkıp da 11 not tutmadığını gördüm. Biz söylediğimizde gayet keskin bir şekilde saat 10.34 saniyesine dahi yazdığını bile hatırlıyorum.” (Katılımcı 42)

Göç kökenli bireyler içinde de bir ayrışma söz konusudur. Genel olarak AB’ye üye ülkelerden gelen göçmenlerin çocukları ve Türkiye kökenli bireyler okul hayatında her zaman eşit muamele görmemektedir. Bu yabancılar politikasının tabakalı yapısının bir sonucu olarak da düşünülebilir. Ne siyasi haklar ne vatandaşlık haklarıyla ilgili düzenlemeler bakımından Avrupa’dan ve Avrupa dışından gelen göçmenler eşit statüde değildir. Okul ortamında öğretmenlerin geç kalan diğer yabancı öğrencilere nazaran Türkiye kökenlilere daha az tolerans göstermesi okulu tabakalı bir yabancılar politikasının üretildiği bir mekâna dönüştürmektedir.

“İster istemez mesela diyelim bir Alman geç geldi, sabah kalkamadı geç geldi, farklı davranma oluyordu. Bazı öğretmenler tarafından yani hepsi değil, ama işte aslında genellikle Türklerde yapılan bir şey. Aslında İtalyanlar mesela onlar da bu ülkenin insanı değiller ama onlara da yine Alman gibi davranılıyordu. Hep Türkler, Türkler, Türkler...Türkler hep böyle...” (Katılımcı 28)

Öğretmenler tarafından derste öğrencilere eşit söz hakkı verilmemesi eğitim hayatında Türkiye kökenli öğrencilerin maruz kaldıkları ayrımcılık türlerinden birini ifade etmektedir. Özellikle derse katılımın ders notunun belirlenmesindeki hatırı sayılır payı düşünülecek olursa bu davranış biçimi öğrencinin derse katılımını engellemek ve sonuç olarak daha düşük not almasına neden olmak anlamını taşır. Bazı katılımcılar öğretmenlerin konuşma tarzları, bakışları ve derste kendilerini görmezden gelme, söz hakkı tanımama şeklindeki davranışlarını ‘yabancı düşmanı’ ve ‘Türk sevmez’ oluşlarıyla açıklamaktadırlar. Bu tür davranışların sebepleri tartışılabilir ama bariz olan şey ayrımcılığı ortaya çıkardığıdır.

“İngilizce öğretmenim çok kötü bir kadındı. Yine yabancı düşmanı. Ama gerçekten yabancı düşmanı. Belli ediyordu. Sınıfımda Faslı bir çocuk vardı, Türk olarak ben.. Nedense bize karşı hep böyle bir soğukluk vardı. Ben elimi kaldırıyordum beni hiç almazdı hiç hiç hiç (vurgulayarak)⁷². Sene sonunda da kötü notu veriyordu olay orada kapanıyordu. Yine sene sonuydu. Ee İngilizcede bana 5⁷³ yazmıştı. Ben de konuştum sonra 4’ü aldım yine de. İçimdekileri söyleyemedim tabi.” (Katılımcı 1)

“(...) Beni hiçe koyuyordu⁷⁴, yokmuşum gibi davranıyordu. Sonra also (yani) elimi kaldırıyordum soruyu cevaplamak için (...) elim yukarıdaysa o anda beni aufrufen yapmıyordu (derse kaldırmıyor, söz hakkı vermiyordu) yani. (...) öyle şeylerde belli etti. Notlarımda da yok ben çok konuşmuyormuşum, araya girmiyormuşum derslerde, ama fırsat vermiyordu.” (Katılımcı 25)

“Aslında sadece Türk olduğum için Almanlarda geçmişten kalan Türk sevmezliği var bence hala. Onu fark ediyorum. Hele ki daha yaşlı öğretmenlerde fark ediyorum (...) bakışlarından zaten fark ediyorsun, konuşma tarzlarından. Seni zaten derse almadın mı nasıl katılabilirsin ki derse.” (Katılımcı 29)

Ayrımcı uygulamaların bazıları diğerlerine nazaran öğrenciyi küçük düşüren ve rencide eden türden olabilmektedir. Öğrencinin içinde bulunduğu etnik gruba yönelik klişeler ve kalıp yargılar öğrenciye yönelik ayrımcı davranışlara neden

⁷² Parantez içindeki açıklama ve notlar yazara aittir. Ancak katılımcılar Almanca kelimeler kullandığı takdirde ise çeviridir.

⁷³ Almanya eğitim sisteminde not çizelgesi şu şekildedir: 6 ungenügend (geçersiz), 5 mangelhaft (zayıf), 4 ausreichend (geçer), 3 befriedigend (orta), 2 gut (iyi) ve 1 sehr gut (pekiyi).

⁷⁴ Hiçe koymak Katılımcıya göre yok saymak anlamına gelmektedir.

olabilmektedir. Katılımcı 35'in verdiği örnekte başörtülü kadınlara potansiyel temizlikçi olarak yaklaşıldığı göze çarpmaktadır. Bu tür yaklaşımların özellikle göç temalı Türk- Alman filmlerinde Türk erkeklerinin “Strassenkehrer” (çöpçü) Türk kadınlarının ise Putzfrau (temizlikçi) olduğu şeklindeki stereotip düşüncelerden (Gutjahr ve Kayaoğlu, 2019) beslendiğini anlamak güç değildir. Katılımcıya bunun- yani ders sonunda sınıfın süpürülme görevinin- her öğrencinin yerine getirdiği bir görev olup olmadığı sorulduğunda bunun genel bir uygulama olmadığı genelde temizlik görevlilerinin bu işi yaptığını belirtmiştir. Giyim kuşamından hareketle öğrenci öğretmeni tarafından belli bir toplumsal sınıfın ve kalıp yargıların içerisine kolayca yerleştirilmektedir.

“Eee ya bu bizim sadece beni rahatsız eden bir olay olmuştu. Öğretmenimi seviyordum, sadece ağrıma giden bir mesele yaşamıştım ben. O zaman bütün sınıf çıkmıştı ve biraz dağılmıştı sınıf. Yerlerin süpürülmesi gerekiyordu. Bu maalesef öğretmenlerde var. Bizim burada Türk bayanlar çok temizliğe gittiği için direktman bu kapalı bayanlar zaten bu işi anlıyor, yapar düşüncesiyle ben de kapalı olduğum için arkadaşlar dağılırken “ya sen hemen burayı bir süpürsene” diye beni seçmesi o zaman ağrıma gitmişti o kadar arkadaşın arasında. Bunu da ben Türk olmama, kapalı olmama yormuştum o zaman.” (Katılımcı 35)

Göç kökenli öğrencilerin maruz kaldığı diğer ayrımcı davranışlar ise öğrencinin performansının adil bir şekilde değerlendirilmemesi, öğrencilere verilen tavsiye kararlarının düşük tutulması ve göçmen öğrencilerin okulda anadilde konuşmasının yasak oluşu şeklinde açığa çıkmaktadır.

Performansın Değerlendirilmesi ve Notlandırılmasında Ayrımcılık

Türkiye kökenli katılımcılar özellikle sınıf arkadaşlarıyla notlarını kıyaslayabildikleri durumlarda aynı performansı gösteren Alman öğrencilere nazaran kendilerine daha düşük not verildiğini ve bunun sözlü notunda daha sık gerçekleşmekle birlikte yazılı notlar için de geçerli olduğunu ve meslek okulunda ayrımın daha belirgin olduğunu ileri sürmektedirler. Üniversitede öğretim elemanının kendisine haksız not verdiğini düşünen bir katılımcımız, sınav sonucunu arkadaşlarıyla karşılaştırabilmek için sınavda yazdıklarını not aldığını fakat bu çözümün yalnızca öğretim elemanının ayrımcılık yapıp yapmadığını saptamaya

yaradığını söylemektedir. Satır aralarında öğrencinin eğitim sisteminin aktörlerine karşı duyduğu güvensizliği okumak mümkündür.

“Sınavıma baktım adam dalga geçer gibi dedi ki: “Çok iyi yapmışsın bu şeyde, bu mmm birinci derste o kadar puan almışsın”. İkincisine bakıyorum mesela, arkadaşlarla aynı şeyi yazdık çünkü biliyoruz, konuşuyoruz sınavdan sonra. Bazen kâğıdı bilerek yazıyorum sonra kıyaslamamız için. Herkese 5 puan verdiği yere bana 1 puan vermiş mesela (...) Ama bir şey diyemiyorsun.” (Katılımcı 2)

Sınıf öğretmeni gibi birden fazla derse giren öğretmenlerin öğrencilerin performanslarını adil değerlendirmeyerek ayrımcı bir tutum izlemesi öğrencinin eğitim hayatında çok daha kritik bir sorun yaratmakta, öğrencinin genel not ortalamasında bu ayrımcı tutum baskın hale gelebilmektedir. Özellikle öğrencinin eğitim hayatında bir sonraki basamağa geçiş için not ortalamasının hayati önemi düşünülürse bu ayrımcılığın farklı etnik kökenden gelen öğrencilerin kariyer hayatında bir engel niteliği taşıdığı kolayca fark edilecektir.

“O dediğim gibi mesela kendi sınıf öğretmenimdi bir sürü -4- derse giriyordu ve mmm sınavlarda içerik doğru olsa bile bir cümle yanlış kurulmuş diye yok yanlış yazmışsın cümle yanlış diyordu notumu kırıyordu (...) Bir kere sınav yapıldı öğretmenim yabancıların çoğuna kötü not verdi bir şey yapmamamıza rağmen.” (Katılımcı 15)

Öğretmenlerin öğrenci performansını değerlendirirken çifte standart uygulaması öğrencilerin eğitim hayatında başarılı veya başarısız olmasıyla ilişkilendirilemeyecek bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa eğitim hayatında “başarılı” olduğunu dile getiren öğrenciler de ayrımcılığın görünürlüğüne işaret etmektedirler. Meslek okulunda bu durum bariz bir şekilde ortaya çıkmakta, öğretmenin öğrencilere gösterdiği ilgi düzeyi ve muamele öğrencinin başarısına etki etmektedir. Diğer taraftan Radtke’nin de dikkat çektiği üzere düşük bir sosyal statüye sahip ailelerden gelen ve farklı bir etnik kökene sahip öğrenciler iyi bir eğitim almak için diğerlerinden daha çok emek vermek zorundadır. Gösterdikleri üstün çabaya rağmen öğrenciler en iyi notun kendileri tarafından hiçbir zaman erişilebilir olmadığını ifade etmektedir.

“Yaklaşımı iyiydi ama ayırım oluyor gene arada. Ayırım dediğim ne bileyim not ortalamasına misal ne kadar çalışkan olsan da Alman kökenliye daha çok ilgi gösteriyorlar. Şeyde fark ettim bunu Berufsschulede (meslek okulunda) fazla Türk vardı, çoğumuzda notlar daha düşüktü.” (Katılımcı 36)

“Mesela ne kadar iyi olsak bile sanki yine aynı notu alamıyoruz (...). Hani çok iyi yapıyorsunuz diyorlar bize, ama aldığımız not mesela tek 2 yine. Almanya sistemiyle 2, 1’den 6’ya kadar gittiği için. O yönden insan hani öyle bir düşünüyor ki ben de kesin 1 almışımıdır falan ama 2 alıyorsun. (...) baştan beri daha çok emek vermek zorundayız başkalarına bakarak.” (Katılımcı 40)

Öğrencilerin performansı değerlendirilirken öğretmenler yazılı notunu ve sözlü notunu baz almaktadırlar. Sözlü notunun not ortalamasındaki payı yüksek olduğu için bu not sadece öğrencinin notunu yükseltmek için kullanılan bir kanaat notu olarak değil, aynı zamanda dersin not ortalamasını düşüren bir not işlevi göstermektedir. Türkiye kökenli katılımcılar, öğrencilik dönemlerinde bilhassa *Epochalnote*, *Mitarbeitsnote* ya da *mündliche Note* gibi farklı şekillerde isimlendirilen sözlü notlarının genel olarak adil bir uygulama olmadığını düşünmektedirler. Notlandırma konusunda ayırım yaşasın veya yaşamasın pek çok öğrencinin dile getirdiği bir sorun, sözlü notu yazılı sınav gibi ispatlanamadığı için öğrencinin haksızlığa uğradığını düşündüğünde hakkını arayamamasıdır. Öğrenciler ders notlarıyla ilgili ifade özgürlüğüne sahip olsalar da sözlü notuna karşı haklarını koruyacak bir mekanizmanın yokluğu uğradıkları ayrımcılığı sürekli kılmakta ve öğretmenlerin farklı kökenden öğrencilere yazılı notundan daha düşük sözlü notu verme eğilimi öne çıkmaktadır.

“Mitarbeit (derse katılım) notu haksızlık zaten. Çok zor doğru bir not verilmesi, o kadar çok kişi var sınıfta. Herkese hakkı olarak bir not vermek, adil bir not vermek...” (Katılımcı 6)

“Biz böyle derse ne kadar çaba gösterdiğimizize de not alıyoruz Almanya’da, ona mündliche Note (sözlü notu) diyoruz, Epochalnote⁷⁵. O da zaten çok zor... mmm das zu herauszufinden warum du diese Note bekommen hast (neden bu notu aldığını ortaya çıkarmak). İspatlamak çok zor öğretmen için de öğrenci için de...” (Katılımcı 27)

“Bu Epochalnote dedikleri Mitarbeit. Derste ne kadar el kaldırırsan o kadar iyi not. Orada kırdıklarında şey diyorlardı: “işte hayır benim gözümde senin notun bu”. Orada çok gördük aslında. Baya aktif olduğun halde Alman’a 1’i 2’yi verirdi, sana 3’ü 4’ü verirdi. Orada da istediğin kadar şikâyet et, istediğin kadar tartışmaya gir! Öğretmen der ki: “benim gözümde böylesin”. Başka bir öğretmen de giremiyor araya, sonuçta onun dersindesin.” (Katılımcı 9)

“Sessiz olduğumdan katılım notum iyi olmazdı. Gayret ettiğim olurdu. (...) Bazen çok diretiyorlar. Ya bu böyle deyip değiştirmek istemiyorlar. (...) ben

⁷⁵ Mitarbeitsnote, mündliche Note ve Epochalnote aynı anlamlara gelmekte olup sözlü notu, derse katılım notunu ifade etmektedir.

liseyi mesela 20 yaşında bitirdim ben bir sınıf tekrarlardım. Şimdi olsa hakkımı arardım sonuna kadar.” (Katılımcı 37)

Sözlü notların sınıfta açıkça ilan edilmesi öğrencilerin kendi notlarını ve performanslarını sınıf arkadaşlarının aldığı notlarla karşılaştırmasına imkân tanımakta, öğrencilerin derse katılımı sınıfın diğer üyeleri tarafından gözlemlenebilir bir durum olduğu için adil olmayan sözlü notları herkesin dikkatini çekmektedir. Türkiye kökenli öğrencilerde sözlü notlarının adil bir şekilde verilmediği düşüncesi oldukça baskındır. Elbette bu durumun sadece Türkiye kökenli bireylere mi özgü olduğu yoksa göç kökenli bireylerin tümünü kapsayan bir yaklaşım mı olduğu bir soru işareti olarak kalmaktadır. Ancak bazı katılımcıların işaret ettiği nokta etnik kökenden bağımsız ele alındığında da sözlü notunun adil bir uygulama olmadığı şeklindedir.

“Koca sınıfta 30 kişiye bakıyor ve 3 aylığına sözlü notu veriyor, 3-4 ayın notunu vermeli ve orada sonuçta ne aklında kalıyorsa ve ne gözüne çarpıyorsa onları hatırlayarak not veriyor. Bazı derslerde kendime güveniyorsam söylüyordum. Mesela sözlü notları Almanya’da çoğu zaman sınıfta açık söylenilir, tek öğrenci istemediği zaman söylenmez. İsim söylenir ve evet diyorsan notunu öğreniyordun ve direkt birbirini kıyaslayabiliyordun. Çünkü bütün sınıf yani çoğu %90’ı notunu açık söyletiyordu. (...) Ondan dolayı direkt birebir kıyaslayabildiği için insan tabii ki kendine daha çok yanlış not verildiği hissine kapılıyordu. (...) Arkadaşlar, sınıftakiler veya başka sınıf öğrencileri de destek çıkıyordu. Bence de ne bileyim Z... öbürkü kadar el kaldırıyor, ona da 2 verseniz falan oluyordu hani. (...) İrkçilikle alakası yok genel olarak adaletsiz.” (Katılımcı 40)

“Yazılılarımı hoca da beğenir ve iyi not verirdi. Ama sözlü notum düşüktü. (...) Bu artık o kadar kalıplaşmış ki, 1 alacak, en iyi notu alacak kadar katılmasam da en azından orta düzeyde bir not alacak kadar katılıyordum ama artık belli bir fikre sahip olmuş ki o değişmiyordu, bütün hocalarda bu böyleydi. Eee ve başka mesela sessiz olan Alman öğrenciler, hani yapı olarak benim gibi çekingen olup Alman olan öğrenciler atıyorum 3 alırken, ben 4 alıyordum. Hatta ben ondan belki biraz daha fazla katılmışımdır. Bunu hani çoğu Alman arkadaşlarım da diyordu, o kız niye 3 alıyor, sen 4 alıyorsun.” (Katılımcı 41)

Her ne kadar genelde adil bir uygulama olarak görülmesi de sözlü notundan mustarip olan öğrenciler göç kökenli öğrencilerdir ve yaptıkları karşılaştırmalarda kendilerini benzer katılım gösteren Alman sınıf arkadaşlarıyla kıyaslamaktadırlar. Bu kıyaslamalarda daha iyi sözlü notlarını alanlar Almanlar olurken, kendilerine daha düşük notlar verilmektedir. Pek çok katılımcıya göre öğretmenlerin yabancı öğrencilere iyi bir sözlü notu vermemek için bir nevi ayak dirediğini söylemek mümkündür. Öğretmenler göç kökenli öğrencilerin notunu açıklarken aslında

öğrencinin performansına göre dersten kalabileceğini ama bunun yerine geçer (en kötü geçer not olan 4) not vermek gibi bir yol izlediğini söyleyerek hak ettiğinden daha iyi bir not verdiğini savunmakta, öğrencileri hak ettiğinden daha kötü bir nota razı etmektedir.

“Açıyordu defterini ve gösteriyordu, “seninki ile ilgili her derste eksi yazmışım buraya” diyordu. “O yüzden sana 4 veriyorum” diyordu. “Aslında 5 bile ama hani sınıfta kalma diye bir de yazılın iyi diye 4 veriyorum” diyordu. (...) iki ders haricinde bütün derslerde aynı yorumu alıyordum.” (Katılımcı 41)

Öğrencilere verilen düşük notun bu şekilde gerekçelendirilmesi öğrencilerde haksızlığa uğradıkları düşüncesinin yerleşmesine neden olmaktadır.

Daha Düşük Dereceli Okullara Yönlendirilme

Almanya'nın eğitim sisteminde ilkökul sonrası (4. sınıftan sonra) ikinci basamak okullara geçişte öğretmenlerin öğrenci için vermiş olduğu tavsiye (Empfehlung) kararı öğrencinin gideceği okulun belirlenmesinde önemli rol oynamakta, öğretmenler bir öğrenci için tavsiye kâğıdı verdiği takdirde öğrenciler Gymnasiuma giriş yapabilmektedir. Üniversite eğitimi planlayan ve başarı ortalaması yeterli düzeyde olan öğrenciler ilkökul sonrası *Gymnasiuma* yönlendirilmektedir. Tavsiye kararıyla *Gymnasium* gibi iyi dereceli okullara gidebilecek Türkiye kökenli öğrencilerin bu okullar yerine *Realschule* ve *Realschule* ya da *Gesamtschule* gibi okullara gidebilecek durumda olan öğrencilerin *Hauptschule* gibi daha düşük dereceli okullara yönlendirilmesi, dolayısıyla üniversite eğitimi yerine meslek eğitime kanallı edilmesi de ayrımcılığın başka bir vechesini oluşturmakta ve en nihayetinde öğrencinin kariyer basamaklarında yükselmesine ket vurmaktadır. Öğrencinin daha sonra üniversite eğitimi alabilmesi için bir şekilde Gymnasium türündeki okullara geçiş yapması gerekmektedir. Öğretmenler genelde Türkiye kökenli başarılı öğrencilere *Gymnasiuma* gitmeleri için tavsiye vermekten imtina ederken kendileriyle benzer performans gösteren Alman öğrencilere bu şansı tanımaktadırlar ve öğretmen tavsiye verdiğinde ilgili okullar tavsiye verilen öğrencileri okula kabul etmek durumundadırlar. Öğrencilerin Almanca notları düşük olduğu takdirde genel performansı Gymnasium türündeki okullara devam etmek için yeterli olsa da genel uygulama tavsiye kararının düşük tutulmasıdır ve bu, eğitim sistemindeki doğrudan

ayrımcılık mekanizmalarından biridir. Öğretmenlerin Türkiye kökenli öğrencilere *Gymnasium* için tavsiye vermedikleri takdirde tavsiye kararını “Realschulede daha iyi notlara sahip olabilir” diye gerekçelendirmeleri pek çok öğretmenin başvurduğu bir örtmeceden ibarettir. Ortaokula geçiş sürecinde ailenin kültürel sermayesi ve en azından eğitim hayatındaki dönüm noktalarıyla ilgili ebeveyn farkındalığı oldukça önemlidir. Bu farkındalık olmadığı takdirde öğrencilerin performansları hakkında kararsız kaldığı durumlarda öğretmenlerde daha ziyade olumsuz bir kanaat ağır basmaktadır.

“4. sınıfta ayrılıyor: Hauptschule, Realschule, Gymnasium. İşte bu üç okul var. Gymnasium en iyisi, Realschule orta, Hauptschule kötü. Ee Alman arkadaşlar az çok aynı karneye sahipti. Yani notları az çok tutuyordu birbiriyle. Çok az farkları vardı. Bunlar kardeşimi Gymnasiuma yollamadılar, kardeşime o sertifikayı vermediler. (...) Geçiş kâğıdı olduğu takdirde Gymnasiumun alması şart oluyor. (...) Türkleri iyi okullara göndermek istemiyorlar yani öyle bir şey var zaten.” (Katılımcı 10)

“Öğretmenler bizi hep meslek yapmaya yönlendirmeye çalıştı. Ona çok çabaladı. Lise için okuldan sonra belge veriliyor ya. Bana ve arkadaşşıma vermedi. (...) Öneri vermedi bize.” (Katılımcı 15)

“Birçok arkadaşım mesela aynı seviyede olmamıza rağmen Gymnasiumu tercih edemediler. Çünkü hocalarının tavsiyesi Realschuleye gitmeleri oldu. Sonradan Gymnasiuma gelip Abitur yaptılar. Aslında bu konuda babamın baskınlığı beni Gymnasiuma iletti. Yine dediğim gibi gri alanda hoca yine negatif olanı tercih edip aslında oğlunuz Realschulede daha iyi notlara sahip olabilir diye öneride bulundu.” (Katılımcı 42)

Ebeveyn öğrencinin eğitim hayatıyla yakından ilgilenmediği takdirde öğrencinin notları iyi de olsa öğretmenler öğrencileri kolayca gözden çıkarıp *Hauptschule*ye yönlendirmektedir. Literatürde de değinildiği üzere tavsiye kararının düşük tutulması şeklinde ortaya çıkan doğrudan kurumsal ayrımcılık, ailenin sosyal kökeni ve kültürel sermayesi öğrencinin okul başarısını etkilemektedir. Katılımcı 42 ve Katılımcı 4 örneğinde bu iki faktörün birlikte rol oynadığı dikkat çekmektedir. Katılımcı 42’nin ebeveyninin eğitim konusundaki farkındalığı olmasa muhtemel ki Katılımcı *Gymnasium* yerine *Realschule* türündeki bir okula devam etmek zorunda kalacaktı. Katılımcı 4 ise *Gymnasium* için yeterli notlara sahip olmasına rağmen ebeveyni ikinci basamağa geçişte okul süreçleriyle yeterince ilgilenmediği için öğrenci *Hauptschule*’ye devam etmiş, ancak daha sonra *Gymnasium* türündeki bir okula geçiş

yaparak üniversiteyi okumuştur. Literatürde değinildiği üzere ikinci basamağa geçişte eleme sürecini etkileyen bir diğer durum da öğretmenlerin öğrencilerden beklentileridir. Öğretmenlerin stereotiplerle yaklaştıkları göç kökenli öğrencilerden beklentileri oldukça düşüktür. Bu beklentiler öğrenci ebeveyninin sosyal kökeninden de etkilenmektedir.

“Babam da o sıralarda çok yoğun çalışıyordu ve hocalarımla konuşamamıştı. Bu çocuk nasılsa içe kapanık (kararlı bir ses tonu) tamam yazılısı iyi ama sözlü de pek kurtaramaz diye beni Hauptschuleye göndermişlerdi. Halbuki yazılı notlarım Gymnasiuma yetiyordu. Ee çünkü hani nasıl olsa anne baba Türk, baba sürekli işte, anne ev hanımı. Bu tipik bütün klişelerin yerine geldiği bir aile yapısı var dışarıdan bakınca. Herhalde bir başka okulda olsaydım ya da Türk kökenli olmasaydım çok farklı bir yol izleyebilirlerdi hocalar” (Katılımcı 4)

Öğrenciyi daha düşük okullara yönlendirmek her zaman ikinci basamağa geçiş sürecinde ortaya çıkan bir yaklaşım değildir. Bazen de iyi dereceli bir okulda eğitim gören öğrencilerin var olan eğitim hakkının kaybettirilmesi şeklinde tezahür etmektedir. Öğretmen tarafından öğrencinin davranış notları düşük verildiği takdirde bu durum öğrencinin bütün notlarını düşürmektedir. Bu şekilde bir katılımcımız yönetmeliklere göre okuldan atılmasını gerektiren bir davranış sergilememesine rağmen öğretmen tarafından bütün davranış notları düşürülerek okuldan (*Gymnasium*) atılmıştır ve öğrenci meslek eğitimi alabileceği bir okula geçiş yapmıştır. Halbuki öğrencinin okuldan atılmasına ya da disiplin cezası almasına; ancak ağır ve sürekli olan ihlaller, insanların güvenliğini tehdit etmek, dersleri engellemek ve sorumsuz ve keyfi tutumlarla okul kurallarını ihlal etmek gibi davranışlar sebep olmaktadır (ERGO). Katılımcı okulla ilişkisinin kesilmesini öğretmenin ırkçı tutumuyla ve farklı bir etnik kökenden geliyor oluşuyla açıklamaktadır.

“Benim birisini dövmüşlüğü falan da yok. Şikâyet falan da gelmiyordu. Çok sessizdim ben okulda. Bir şey de elde edemiyorsun zaten. Çünkü Türk’sün. İstedğin kadar çabala et. Başkası olsa mesela Alman olsa o sınıfı tekrar ettirirler. (...) yaz tatilinden iki hafta sonra çıkışımı verdi okuldan (...) Çünkü kadın eee Verhalten (davranış) notumu 4 verdi. 4 verdiği için de bütün notlarımdan 1 not düştüler.” (Katılımcı 7)

Kamusal senaryoda ayrımcılığın eğitim düzeyine ve cinsiyetine bakılmaksızın pek çok katılımcı tarafından deneyimlendiği göze çarpmaktadır. Bununla beraber ayrımcılığa en çok maruz kalan grubun üniversite düzeyinde eğitim almış kadın ve

erkekler olduğu görülür. Eğitim hayatının iktidar ilişkilerinin en yoğun yaşandığı alan olduğu da düşünülürse eğitim süresi daha uzun süren kadın ve erkeklerin daha fazla ayrımcılığa maruz kaldığı ileri sürülebilir. Ayrıca ait oldukları sosyal grubun toplum nazarında alt sınıf olarak görülmesinin ve buna rağmen kamusal alanda eskiye nazaran daha fazla görünür olmalarının iktidar odaklarının ayrımcı pratiklerini pekiştirdiği ortaya çıkmaktadır.

Ailenin Kültürel Sermayesi

Almanya'daki Türkiye kökenli öğrencilerin Alman öğrencilere nazaran daha başarısız olmalarının altında yatan nedenleri inceleyen pek çok çalışma ailenin kültürel sermayesini bu durumun önemli bir belirleyeni olarak ele almaktadır. Öğrencinin ailesinin eğitim durumu, önceden getirdiği kazanımlar, sosyo- ekonomik statüsü ve kültürel arkaplanı okul başarısını etkileyen faktörlerdir. Bu özellikler bakımından ailenin durumu ne kadar iyiye ve kültürel anlamda çoğunluk toplumuna ne kadar yakınsa öğrencinin daha iyi bir okulda öğrenim görmesi mümkündür (bkz. Güllüpınar 2011, Nowak 2006, Diehl ve Fick 2012a). Alan araştırmasında katılımcıların bir kısmı öğretmen- öğrenci ilişkisini tasvir ederken öğretmenlerin ebeveynlerine olan yaklaşımından yola çıkmışlar ve öğretmen- öğrenci ilişkilerinin aidiyet, ailenin kültürel sermayesi ve okulun demografik özellikleri gibi değişkenlere göre farklılaştığına dikkat çekmişlerdir. Katılımcılar öğretmenlerin genelde Türkiye kökenli velilerin dil bilmediği varsayımından yola çıktıklarını ve önyargılı davranışlarının jest ve mimiklere büründüğünü gözlemlemişlerdir:

“Sınıf öğretmenim mesela anneme de öyle davranmıştı kapalı olunca. Almanca bilmiyor diye elini bile vermemişti, somurtkan somurtkan konuşmuştu. Sonra annem de Almanca konuşmaya başlayınca yüz ifadesi değişti, gülümsemeye başladı. Giderken elini de verdi, öyle bir bayandı. Almanca bilmeyenlere gıcık oluyordu mesela.” (Katılımcı 15)

“Şöyle bahsedeyim; annem ben 3. veya 4. sınıfa giderken kapandı. Ondan sonra öğretmenin tavrı anneme karşı baya bir değişti, önyargılı falan davrandı. Ne bileyim belki bilirsiniz “kocasını mı zorla kapattı” diye..” (Katılımcı 16)

Türkiye kökenli aileler önceleri üniversite eğitiminden ziyade çocuklarının en kısa zamanda meslek sahibi olabilmeleri için meslek eğitimi almalarını önemsemişlerdir. Öğrencinin eğitim hayatında karşılaştığı sorunlar karşısında anne ve

babanın kültürel sermayesinin yetersiz kaldığı hallerde kardeşler içinde yaşça büyük olan ve üniversite okuyanlar kardeşleri için rol model olmuşlardır. Ailenin kültürel sermayesi farklı kökenden öğrencilerin eğitimin ikinci basamağına (ilkokuldan diğer okul türlerine, yani ortaokula) geçişte önemli rol oynadığı gibi Gymnasium türündeki okullarda öğrencinin mevcudiyetini ve başarısını sürdürmesi açısından da hayati önemdedir. Eğitim süreci boyunca Alman sınıf arkadaşlarının ebeveynleriyle kıyasladığında kendi ailelerinin aynı şekilde kendi eğitimleriyle ilgilenmediğini gözlemleyen katılımcılar ailenin kültürel sermayesinin eğitimdeki kilit rolüne işaret etmişlerdir. Ebeveynin Almanca bilmemesi ve sosyo- ekonomik durumun yetersizliği başarısızlığın önemli bileşenlerindendir.

“Ben Mainz’ın bir semtinde büyüdüm, orada genellikle nasıl desem Gastarbeiterlerin (misafir işçilerin) yaşadığı bir semtti, Neustadt. Eskiden öyleydi şimdi değil. Ama orada çocuklarını okutmazlardı hani okulu bitir, mesleğini yap. Çocuklar genellikle zaten okumak istemezlerdi ama ben ablamlardan gördüğüm için çaba harcadım. Dedim ben de okuyacağım. Neyse bunu tabi o öğretmen de biliyor. Ben Gymnasiumda tek Türktüm sınıfta, çok zorluk çektim o okulda. Çünkü hepsi zengin aileden gelen, Alman olan mm anne babası sürekli okula gelen, aktif olan... Bizim anne babamızın Almancası çok iyi değildi. Aktif değillerdi. İşte onu da tabi o öğretmen biliyordu.” (Katılımcı 26)

Her çocukta olabileceği gibi ailevi sorunlar, ebeveynin kültürel sermayesi, ebeveyn olarak çocuğun eğitim hayatıyla yakından ilgilenmemesi ya da eğitim hayatındaki doğru davranış yasalarını bilmemesi başarısızlığın sebepleri arasındadır (bkz. Raiser 2010) ki bunların büyük bir kısmı okul kaynaklı olmayan sorunlardır. Ailenin çocuğun eğitimi için zaman ve para gibi kaynaklarının yeterli olmaması da aynı şekilde sorun teşkil etmektedir. Öğrencinin okul hayatına olumsuz etki edebilecek bu faktörlerin varlığı halinde buna bir de eğitim sistemindeki yapısal ayrımcılıklar veya öğretmenlerin olumsuz yaklaşımı eklendiğinde öğrencinin okul hayatını başarıyla tamamlaması iyice zorlaşmaktadır. Bu süreçte öğretmenlerin desteği göç kökenli öğrenciler için önem arz etmektedir.

“Öğretmenler annemi ve abimi okula çağırdılar. Okul müdürü çok iyi niyetliydi, özen gösterdi. (...) Çünkü okul müdürü aynı zamanda matematik öğretmenimdi. Matematikte de çok iyidim biliyordu yani sen akıllısın çok çabuk anlıyorsun yazık olur şımardığın için bütün geleceğini bozarsın diyordu. Bu görüşmeler bana çok yardımcı oldu. Yazık ki çok ailede böyle. Annem ilgi göstermediğinden değil de annem o kadar çok Almancası olmadığı için bir de ayrılır annem babam şu

anda. O yüzden eve annem bakıyordu. Tabi üç kardeşiz. Üç kardeş de çalışıyor. En büyük abim evde. Ortanca abim evlendi. Ama yani ee annem ufak tefek işler yapıyordu dışarıda temizlik olsun şu olsun evde çok zamanı kalmıyordu orada da yani annemi anlıyordum. Gene de doğal olarak bir de Almancası olmayınca çok ilgilenmiyordu. Genel olarak da bizim Türklerde ilgi yok çok.” (Katılımcı 38)

Ailenin kültürel sermayesinin ve ilgisinin yetersiz oluşu göç kökenli bireylerin eğitim hayatında Alman arkadaşlarına göre daha fazla çaba sarf etmesini gerektirmekte ve onları zorlamaktadır.

3.2.2. Anadilde Konuşma Yasağı

Eğitim hayatının kamusal senaryolarında dikkat çeken bir husus da göç kökenli öğrencilerin okul ortamında anadillerini konuşmalarının teamül olarak yasak olması ve Almanca dışında bir dilin kullanılmasının öğretmen nezdinde hoş karşılanmamasıdır:

“Bir öğretmenimiz vardı. Şey biz sınıfta 4 Türk kızımız, aynı masada oturuyoruz. Aramızdaki tek Türkçe geçen kelime Ankara’ydı. Bize dönüp şey dedi: “Siz derste neden Türkçe konuşuyorsunuz?”. Ondan sonra tabii aldı arkadaşımı başka bir yere oturttu, ayrı ayrı oturttu bizi. Biz de dedik ki: “Öyle bir şey yoktu. Tek konuşmuş olduğumuz Türkçe kelime bir şehir Ankara, onun da Almancası yok”. Yok işte bizimle bir tartışmaya girdi. “Siz Türkçe konuştunuz” vs. falan. Artık uzatmadık. Öğretmen ne dese haklıdır (gülüyor) bize kim inanır...şu düşünceye kapılıyorlar; acaba benim hakkımda mı konuşuyor. O yüzden yasak. Yasak değil de kural olarak bir yerde yazmıyor ama dile getiriyorlar istemediklerini.” (Katılımcı 17)

Sözü geçen yasak yönetmeliklere dayanan yazılı bir yasak değildir. Göç kökenli öğrencilerin derste veya teneffüste ana dillerini konuşmalarının yasaklanma gerekçesi okul idaresinin ve öğretmenlerin öğrenciler yabancı bir dili konuşurken Almanları kötüleyeceğini düşünmeleridir. Yabancıların sınıf ortamında ana dillerini kullanarak kamusal senaryo dışında kendilerine özgü bir mekân yaratacakları ve bu mekânda Almanları “öteki” olarak konumlandırarak kamusal senaryoda dile getiremediklerini anadilin özerk alanında filtreden geçirmeden sözcüklere dökebilecekleri düşüncesiyle ana dilde konuşmak eğitimdeki iktidar odakları tarafından hoş karşılanmayabilir. Günlük uygulamalarda sözlü olarak ortaya çıkan bu kural kamusal alanda yabancıların anadillerini kullanmalarını engellemeyi amaçlayan bir örtmece haline gelebilmektedir.

“Biz birlikte oturmak istediğimiz zaman bazı öğretmenler hani siz hep birlikte oturuyorsunuz Türkçe konuşuyorsunuz gibi yaklaşımlarda bulunanlar oluyordu.

Hatta ister istemez öğrenci olarak da o öğretmeni sevmiyorsun. Hani belki konuşmayacaksın o fırsatı daha vermeden önyargılı davrandıklarında o öğretmene karşı bizim tavrımız da değişiyordu. İşi biraz inada bindiriyorduk, inadına birlikte oturuyorduk...” (Katılımcı 23)

“Ergenlik çağından sonra gruplaşıyor biliyorsunuz. Biz yabancılar da genellikle anadilimizde konuşuruz. O beğenilmedi, ondan baya bir ceza yedik, onu istemiyorlardı; okul içerisinde Türkçe konuşmamızı.” (Katılımcı 26)

Okul içerisinde Almanca dışında bir dili konuşmak yazılı olarak yasak bir davranış ifade etmemesine rağmen öğretmen tarafından anadilde konuşan Türkiye kökenli öğrencilere okul içi cezaların verilmesi okulda uygulanagelen davranış kalıplarının neredeyse okul yönetmeliği gibi bağlayıcı hale geldiğini göstermektedir. Buna karşın aynı anadili konuşan öğrencilerin teneffüslerde anadilini konuşmaları okuldaki teamüllere karşı ayak dirediklerinin bir göstergesidir. Bu davranış kalıplarına uyulmadığında ise okul çevresinde kişinin uyarıya maruz kalması ihtimal dahilindedir:

“Ben çok Türkçe konuşuyordum okulda. Bazıları burası Türkiye değil diyordu. Şarkı söylüyordum Türkçe...” (Katılımcı 33)

Anadilde konuşmanın kurallara aykırı bir eylem niteliği taşıması bazı bilimsel çalışmalarda (bkz. Şahin, 2010) devletin asimilasyon politikaları izlediğinin bir göstergesi olarak ele alınmaktadır.

3.2.3. Irkçılık

Görüşmelerde ‘yabancı karşıtı’, ‘yabancı düşmanı’, ‘siyah saçlı Türk’ gibi söylemler katılımcılar tarafından bazı öğretmenlerin ırkçı yaklaşımlarını tasvir ederken kullanılmıştır. Eğitim hayatında ırkçılık alan araştırması katılımcılarının her birinin tecrübe ettiği bir yaklaşım değildir, buna karşın ayrımcı muamele ile karşılaşan katılımcıların sayısı çok daha fazladır ve çoğu birey kendi yaşamından buna örnek verebilmektedir. Ayrımcılık her zaman ırk farklılığını referans almadığı için ırkçı yaklaşım ayrımcılığın olmazsa olmaz bir kipi değildir. Kabaca bir ırkın diğer ırklardan üstünlüğüne dayanan ırkçılık anlayışına göre, çoğunluk toplumuna mensup bireyler kendi ırkını merkeze almakta, azınlık toplumuna mensup olan ırkları ise dışlamaktadır.

Katılımcılara doğrudan okul hayatında ırkçı bir yaklaşımla karşılaşp karşılaşmadıklarına dair bir soru sorulmamış fakat öğretmenlerin yaklaşımının nasıl

olduğu sorulduğunda katılımcıların doğrudan ırkçılıkla eşleştirdikleri örnek olaylar olduğu gibi bariz bir ırkçılık yerine açıkça var olmasa da hissettikleri ‘örtülü (bir) ırkçılık’tan (bkz. Vardar, 1995) bahsetmişlerdir. Alan araştırması boyunca katılımcılar eğitim hayatındaki bütün öğretmenlerin ayrımcı ve ırkçı olmadığını altını çizmiş ve öğretmenlerin tutumlarıyla ilgili genelleme yapmaktan kaçınmışlardır.

Öğretmenlerin ırkçı yaklaşımına yönelik çıkarımlar yapmayı sağlayan şey davranışları ve söylemleridir. Sınıf ortamında bir öğretmenin yabancıları sevmediğini ya da onlara yönelik olumsuz düşüncelerini deklare etmesi, toplumun yabancılara ve özellikle başörtülülere karşı bir düşmanlığının olduğunu ve (öğrenciler üzerinden) yabancı düşmanlığının daha da artacağını beyan etmesi bu tür söylemlere örnektir. Alıntılanan pasajlarda düşmanlık duygularının var olmasının sıradan ve normal karşılandığını anlamak mümkündür. Böylelikle ikinci örnekte sözü edilen öğrenci grubu öğretmen tarafından sınıfın geri kalan üyeleri için “öteki” olarak ilan edilmektedir.

“Ama yabancılara karşı düşman olan öğretmenler de var. Dillendiren bile var bunu.” (Katılımcı 1)

“Şimdi yine biz dört kapalıyız bir sınıfta. (...) “Siz arkadaki dörtlü size bir soru soracağım” dedi. Ee “soruyu bilemezseniz sınıftan çıkamazsınız” dedi. Biz de birbirimize baktık biz bir şey mi yaptık gibisinden. Sonra ben o gün dersi dinlemişim. Hiç dersle alakası olmayan bir şeyi sormuştu. Ondan sonra biz susunca kadın aynen böyle dedi; “Aferin (!)” dedi, “siz böyle sustukça kendinize düşman toplayacaksınız bu sınıfta” dedi.” (Katılımcı 2)

Derste iyi performans göstermesine rağmen kendisine düşük not verilmesini “siyah saçlı Türk” olmasına dayandıran Katılımcı 7’nin ifadeleri öğrencilere verilen notta, ailenin kültürel sermayesinin yanı sıra etnik kökeninin de etkili olduğunu göstermektedir. Katılımcı kültürel sermaye bakımından öğretmenlerle benzer kaynaklara sahip ailelerin çocuklarının eğitim hayatında şanslılar grubunu oluşturduğu ima etmektedir. Ancak öğrenci farklı bir etnik kökenden geldiği takdirde ailenin kültürel sermayesi her zaman okuldaki başarıyı garanti etmemektedir.

“Hani bize tabii ki daha farklı davranıyorlardı. Siyah saçlı Türk olduğumuz için mesela şey notunda kötü not veriyorlardı hani. Mİtarbeit (derse katılımdan verilen sözlü not kastediliyor) oluyor. Mesela bir örnek vereyim benim sınıfımda bir oğlan vardı annesi de Almanca öğretmeni idi. Benim kendi öğretmenim de sınıf

öğretmenimizdi. En çok bir Türk oğlanıyla- babası da doktor- ben çok hani derse katıldık parmak kaldırdık falan. O çocuk da arada bir iki defa bir şey söylüyordu. Ona bir not daha iyi veriyordu bizden. Öyle söyleyeyim. Hani ee sınavlarda zaten bir şey yapamıyorlar. Yazdığın şeylere mecburi olan puan neyse onu veriyorlar sana. Ama öbür şeylerde sunumlarda olsun o gibi şeylerde not kırıyorlardı.” (Katılımcı 7)

Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerden çoğu eğitim aldığı okullarda ırkçılığa maruz kalmamıştır. Ancak bazıları çok kez ırkçı tutumların muhatabı olmuştur. Eğitim hayatında ırkçı söylemlerle sık karşılaşan bir katılımcımız, iki farklı öğretmenin öğrencinin ırkını öne çıkararak kendisini sınıf ortamında nasıl küçük düşürdüğünü, ötekileştirdiğini anlatmıştır. Sözünü ettiği ikinci vakada ırkçı söylemde bulunan öğretmeni şikâyet ederek okulla ilişkisinin kesilmesini sağlamıştır. Bu durum ırkçı söylemlerin meşru ve olağan görülmediğine, kabul edilemezliğine ve aynı zamanda öğretmenin ırkçı söylemlerine karşılık bazı yaptırımlara maruz kalacağına dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.

“Ee şey resim boyama dersinde hoca Türklere karşı ağır bir laf söylemişti. IGS’te (Gesamtschule). Hoca: “Siz Türkler ancak kadınlardan ve sarımsaktan anlırsınız” dedi. Sarımsak burada Almanlar genelde küfür olarak kullanıyor. “Knoblauchtürke” diyor, sarımsak kokan Türk gibi bir şey oluyor.” (Katılımcı 11)

“Kadın Türklere karşı hakaret etmişti. “Siz Türkler zaten bir işe yaramıyorsunuz” dedi. O durumda ilginç bir şey olmuştu. Sınıf öğretmenine gitmişim, onu şikâyet etmişim. Çünkü bir Alman onu demişti ve “bunu kendinde bırakma yani otutturma⁷⁶” demişti. “Bir git söyle öğretmene” dedi. Sınıf öğretmenine söyledim. Sınıf öğretmeni de sağolsun yani bunu okul müdürlüğüne devam söylemiş (iletmiş). Erkenden bir sınav oldu kadın ve onu da sonra okuldan attılar. Böyle bir hakaret etti diye.” (Katılımcı 11)

Ancak bazı durumlarda eğitim hayatında öğretmenler arası ilişkiler ve öğretmenin okul idaresiyle ilişkisi gibi birçok diğer faktöre de bağlı olarak ırkçı söylemlerin ya da yabancı düşmanlığının örtbas edildiğini kanıtlayan örnek deneyimler de mevcuttur.

⁷⁶“Bunu kabullenme, yanına bırakma” anlamına gelmektedir.

3.2.4. İslamofobi

Kamusal senaryoda öğretmenler tarafından İslam’a yönelik özcü söylemlerin veya İslam dinine ya da Müslümanların gündelik yaşamının bir parçasını oluşturan kılık kıyafet ve inançlara karşı sivri bir dilin kullanımına rastlamak mümkündür. Özcülüğü ırkçılığa ve ayrımcılığa zemin hazırlayan bir kişilik eğilimi olarak ele alan Göregenli (2012: 24- 25), özcülük nosyonunun insanların kendinden farklı olan birey ve grupları *bir türün* örneği gibi gördüklerine dair örtük bir varsayımı ve toplumsal dünyanın statik olarak algılandığı fikrini içerdiğini, dolayısıyla bir toplumsal grupta görülen bazı (nadiren görülse bile) özelliklerin o gruptaki bütün fertlerin göstermiş olduğu davranışlar gibi algılandığını ve bireyin kendi özellikleri tamamen göz ardı edilerek *kalıpyargılarla* kategorize edilmesine yol açtığını ileri sürmektedir. Bu anlamda özcülük eğitim hayatının kamusal senaryolarında hem İslamofobi hem de basmakalıp yaklaşımlarda göze çarpmaktadır. İslamofobik söylemler dünya genelinde ya da en azından Batılı ülkelerde ortaya çıkan ve Batılı toplumlarda İslam’la ilişkilendirilen terörist eylemlerden de etkilenmektedir. İslamofobi, yapılan görüşmelerde Charlie Hebdo, intihar bombacıları, İslam’ın insan haklarını tehdit etmesi ve başörtüsünün kariyer hayatıyla uyumsuzluğu gibi konular etrafında inşa edilmektedir.

Öğretmenlerin pek çok Müslüman öğrencinin de bulunduğu sınıflarda İslamofobik söylemlerde bulunması ve öğrencilerin inançlarını hedef alması öğrenciler için huzursuz bir ortam yaratmaktadır. Katılımcı 5, öğretmeni tarafından Charlie Hebdo’nun faillerinin uyruklarından ve dini inançlarından hareketle İslam’ın “agresif bir din” olarak tanımlanmasına itiraz ettiğinde öğretmenin ses tonunu yükseltmesi karşısında yaşadığı şaşkınlığı şöyle ifade etmektedir:

“Hatta bir tane olay olmuştu Fransa’da, ‘Je suis Paris’ diye bir olay var ya. Orada da Etik (etik) öğretmenimizdi ve en çok da orada Auslaenderler (yabancılar) vardı. İslam şöyle böyle dedi, “agresif bir din” dedi. Ben dedim ki: “Öğretmenim İslam agresif bir din değildir!”. Ama biraz Abstand yaptım (uzak durdum). Birden bana yüksek bir tonla bağırırmaya başladı. “Nasıl, böyle böyle oldu” diye! “O kadar insan öldü” dedi. Ben de kırmızı oldum böyle sinirden ama beklemiyordum çünkü öyle bir şey söyleyeceğini. Ondan sonra da bütün öğrenciler ayağa kalkmaya başladı. Herkes öğretmene karşı geldi.” (Katılımcı 5)

Aynı kişiye üniversitede yönetmenlik bölümü için girdiği mülakatta alanla ilgili sorular yerine İslam dinine yönelik sorular sorulması, inançlarının sorgulanması ayrımcılığın başka bir varyasyonunu oluşturmaktadır. Göç kökenli öğrencilerin nitelikleriyle, fikirleriyle değil de inançlarıyla – bu inançlar içerisinde de bütün Müslümanlara genellenemeyecek olan birtakım şiddet hareketleriyle- ilgili yaklaşımının sorulması çoğunluk toplumunun özcü yaklaşımları aşamadığının bir işaretidir. Bu anlamda Müslüman bireyler gündelik yaşamda sürekli kendilerinin şiddet eylemlerine, terör eylemlerine ve basmakalıp yaklaşımlara olan mesafesini dile getirmek, kendini ifade etmek zorunluluğu hissetmektedirler. Diğer yandan diğer öğrencilerden farklı olarak nitelikleri hakkında konuşulmaması, bunların ikinci derecede rol oynaması problem arz etmektedir.

“Ama şimdi üniversiteye yazıldım. Eee film şey yönetmen olarak yazıldım film yönetmeni olarak. Orada da bana şey sorular sordular. Seçimle oldu. 500 kişi yazıldı, 40 kişiyi seçtiler. Bütün başvuranların üç Kurzfilm (kısa film) göndermesi lazımdı. Onları da gönderdik, onların arasından seçiliyordu. Bana dini sorular sordular: “İnanıyor musun, şehitlerin -*Maertyrer*- cennete gittiklerine inanıyor musun? Cennette sana 70 tane kadın var diyorlar, buna inanıyor musun?”. *Maertyrer* derken bomba saklıyorlar kendilerini patlatıyorlar ya onu soruyorlar (intihar bombacılarını kastediyor).” (Katılımcı 5)

Batı’nın Doğuya yaklaşımında, özellikle Müslüman nüfusun yoğunlaştığı Orta Doğu ülkeleri ile ataerkil anlayışın hâkim olduğu coğrafyalarda yaşanan hak ihlallerinin toplumun kültürel yapısı, ülkenin hukuk sistemi ve daha pek çok faktör göz önünde bulundurulmaksızın İslam dinine mal edilmesi ve bunun medya kanalıyla İslamofobik söylemi pekiştirecek biçimde sunulması, İslam’a yönelik önyargılarla ve basmakalıp yaklaşımlarla şekillenen özcü yaklaşımın bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Dersin öğretmeni tarafından İslam’ın ‘kadın düşmanı’, ‘insan haklarını çiğneyen bir din’ olarak tanımlanması da kamusal senaryodaki İslamofobik söylemlere örnektir.

“Eğitim döneminde şimdi aklıma geldi, o iki yıllık eğitimde politik dersinde bir öğretmenimiz vardı o baya açık açık İslam düşmanlığı yapıyordu. Hatta tartışıyor da bizlerle bu dinin yanlış olduğuyla ilgili, kesinlikle bu dine uymamak gerektiğini Müslüman olmamak gerektiğini açık açık söylüyordu (...) Yani alenen İslam’ın kadın düşmanı bir din olduğunu, kadınları ezdiğini, insan haklarını çiğneyen bir din olduğunu yani bildiğimiz bütün önyargıları gayet seviyesiz bir şekilde diziyordu derslerde. Bizde iki arkadaş daha vardı öyle. Biz

de bunun böyle olmadığını, neden böyle olmadığını vesaire anlatıyorduk.”
(Katılımcı 14)

İslamofobik söylemler sadece şiddet ve terör değil aynı zamanda kadın hakları ve Müslüman kadınların başörtüsü bağlamında ön plana çıkmaktadır.

Başörtüsü

Öğrencilerin başörtüsü nedeniyle karşılaştıkları olumsuz tutumlar öğretmenlerin öğrenciyle ilgilenmemesi, görmezden gelmesi veya jest ve mimiklerinin değişmesi şeklinde kendisini göstermektedir. Öğretmenler bu konu özelinde yaklaşımlarını bazen alaycı bir dille ifade etmekte ve başörtüsünü ideolojik bir tercih olarak yorumlayarak başörtülülerin “beyninin yıkandığını” ileri sürebilmektedir.

“Benim arkadaş, ben kapandım işte ondan sonra, 2-3 ay sonra bir sınıf arkadaşım var o da kapandı. Ona da ilk tepkisi şöyle oldu; “L. mi senin beynini yıkadı da kapandın?” demişti.” (Katılımcı 15)

Öğrencinin kıyafetine yönelik ayrımcı söylemlerden başka öğretmenin sınıf ortamında öğrenciyi küçük düşürmesi ve başörtüsü ile kariyerin uyumsuzluğu ile ilgili üstten bir dille uyarıda bulunması da dikkat çekici bir kamusal senaryo sahnesidir. Bir katılımcı başörtüsü taktığı için öğretmeni tarafından ‘bütün geleceğini mahvetmekle’ suçlanırken aynı zamanda öğretmeni kariyer hayatında kılık kıyafetiyle ilgili yaptığı bu tercih yüzünden ayrımcılığa uğrayacağını yani bir toplumsal gerçekliği de öğrencinin yüzüne vurmaktadır.

“Ben okul hayatımda 17 yaşındayken Fachabiye (meslek lisesi diploması) yeni başlamıştım. Kapanmaya karar verdim. Orada da öğretmenim bana şey dedi; “Bütün geleceğini mahvettin!” dedi sınıfın ortasında. Hatta şey bir yazılıydık herkesin masası ayrıydı. Etraf da sessizdi ve şey dedi bana: “Sen” dedi “Niye kapandın ki?” dedi.” (Katılımcı 1)

Üstteki örnekte öğretmen, öğrencinin ayrımcılığa uğrayacağı varsayımında bulunur ve kendisini buna karşı uyarırken, bir diğer örnekte öğretmen öğrenciye başörtüsü yüzünden daha iyi bir sosyal ve ekonomik statüyü hak etmediğini ayrımcı bir şekilde dile getirmektedir. Başörtülülerin ancak alt sınıfın bir parçası olabileceği ve öyle kalması gerektiği ima edilmektedir. Öğretmen giyim kuşamı ve inancı sebebiyle öğrenciyi başka bir öğrenciyle karşılaştırarak rencide etmeye ve herkesin

içinde onunla alay etmeye varan bir tutum sergilemiştir. Öğretmenin söylemlerinde Katılımcı 2'nin giyim kuşamı sebebiyle çirkin olduğu iması varken, Rus arkadaşının güzel olduğu iması vardır.

“Zaten ben beşinci sınıfta kapandım. Baya küçüktüm yani. Bu dönemde bizim öğretmenler Hauptschule dediğim okulda çok belli ediyorlardı zaten. Şey demiştim ama çok zoruma gitmişti o zaman, ağlamıştım. Mmm o zaman Reale geçmiştim. Notlarım yeterliydi, iyiydim. Bana şey dedi: “Yapma” dedi, “Düşük meslek yap” dedi. “Başörtünle bir yere varamazsın” demişti. (...) O zaman çok acayip zoruma gitmişti. Bir keresinde de sınıfın önünde şey demişti bana (...) Benim Rus bir arkadaşım vardı. “Seninle cennete gideceğime işte -Jenny idi onun adı- Jenny ile cehennemde parti yaparım daha iyi”. Sınıfın ortasında.” (Katılımcı 2)

Alıntılanan örnekler başörtüsünün çoğunluk toplumu tarafından ideolojik bir tercih ve sosyal bir sınıfa aidiyet göstergesi olarak görüldüğüne işaret etmektedir.

3.2.5. Öteki Olarak Üçüncü Kuşak Türkiye Kökenli Bireyler

Türk Dil Kurumu (TDK) ‘öteki’ kavramının sosyal bilimlerdeki kullanımını “mevcut kültürün içinde dışlanmış olan” şeklinde tanımlamaktadır (bkz. TDK Sözlükleri). Habermas (2012) ise bu kavramı “*farklı oluş*”, “*birbirine yabancı olan*” ve “*birbirine karşı yabancı*” kalan anlamında kullanmaktadır. Alan araştırması katılımcıları ‘önyargı’, ‘tipik’ ‘vücut dilinin değişmesi’, ‘tanınmama’, başarılarının olağanüstü bir şey gibi karşılanması, yabancılık vurgusu, görmezden gelme ve ders kitaplarında ötekiliğin inşası üzerinden nasıl öteki olarak kurgulandıklarını anlatmışlardır.

Ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı gibi tutumlarda olduğu gibi farklı etnik kökene sahip bireylerin öteki olarak konumlandırılmasında da fitili ateşleyen önyargılardır. Önyargılar ise bireyden ziyade bireyin içinde bulunduğu gruba yönelik klişe düşüncelerden meydana gelmektedir. Her ne kadar kamusal senaryolarda önyargıların muhatabı birey olsa da önyargılar bireysel özelliklere yönelik değildir. Eğitim hayatındaki kamusal senaryolarda Türkiye kökenli bireyler öğretmenleri tarafından önyargılara referansla değerlendirilmekte, ötekilik ebeveynlerinin Almancayı kendilerine has bir aksanla konuşması üzerinden üretilebilmekte ve hâkim sınıfların yaklaşımı jest ve mimiklerde de görünür olmaktadır.

“Belli bir önyargı var zaten kesinlikle. Zaten o önyargıyı kırmakla uğraşıyorsun. Tipik işte veli toplantılarına annen baban geliyor. Tipik bir Türk ev hanımı onların gözünde ‘tipik’, Anadolu’dan gelmiş göçmen olarak işçi olarak. Onların ilk Almanca konuştuklarındaki surat ifadeleri genelde hep aklıma geliyor. Babam Almanca konuşmaya başladığında çok farklı bir tutum takınıyorlardı işte, oturuşları daha farklı değişiyordu. İşte vücut dilleri değişiyordu.” (Katılımcı 4)

Öğretmenlerin okul ortamı dışında öğrenciyi görmezden gelmesi, okul ortamında mesafeli oluşu, kendilerinden farklı bir kültürel arka plana sahip öğrencileri anlamaya, tanımaya çalışmak gibi bir çabalarının olmaması öğrencilerin kolayca ötekileştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu haliyle kendini merkeze alan ‘biz’ açısından ötekilik aynı zamanda başka olanın varlığına ve anlam dünyasına uzak oluşu ve yabancı kalmayı sürdürmeyi simgelemektedir.

“Bazı öğretmenlerin bilerek Distanzı (mesafesi) vardı. Daha çok böyle.. Sen başka bir insansın ben seni tanımıyorum, sadece okulda buradasın.” (Katılımcı 5)

“Farklı geldiği için onlar için belki daha kötü veya zorlayıcı gelebilir. Sonuçta insan tanımadığı bir şeye her zaman daha değişik baktığı için daha zor geliyor tanımadığı için.” (Katılımcı 40)

“Ya da dediğim gibi ilgilenmiyor ya da hiç yanına bile gelmiyor, sormuyor, ismini bilmiyor. Bazı öğretmenler ismini bile bilmiyor. O kadar da elini kaldırıp söylüyorsun. İsmi de söylüyorsun ama hiç ismini söylemiyor. Diyor “Aa senin ismin ne?” diye soranlar da var.” (Katılımcı 39)

Her yabancı aynı oranda öteki olarak konumlandırılmamaktadır. Avrupa ülkelerinden gelen göç kökenli bireyler kolektif bir Avrupa kimliği etrafında kümelenmekte, inanç ve yaşam tarzları bakımından Avrupa dışından gelenlere göre birbirlerine daha fazla benzemektedirler. AB’ye üye ülkelerin vatandaşları daha önce de belirtildiği gibi yabancı gruplar içinde statü ve haklar bakımından daha ayrıcalıklı bir konumdadır. Türkiye kökenliler ve Müslüman göçmenler ise Avrupa ülkelerinden gelen göçmenlere göre daha ikincil bir konumda tasvir edilmektedir:

“Yabancı karşıtı mesela İtalyan falan da var dimi sınıfta? İtalyanlar var, Faslılar var ne bileyim ee Fransızlar var. Onlar ne kadar yabancıysa biz de o kadar yabancıyız. Ama bu yabancı şeyi genelde Müslüman ve Türklerde.” (Katılımcı 9)

Eğitim hayatında ‘öteki’ olarak görüldüğüne işaret eden katılımcılar, öğretmenlerin Türkiye kökenlilerin başarılı olmadığı ve olamayacağı şeklinde gizli bir önyargıya sahip olduklarına dikkat çekmişlerdir. Öğretmenlerin bilinçaltında

Almanları ve kısmen Avrupalı öğrencileri de içine alan ‘biz’ anlayışı, kendini merkeze alarak başarıyı ve Alman diline hâkim olma gibi becerileri kendisiyle eşleştirmekte, ‘öteki’ni ise başarısızlıkla ve aynı becerilere sahip olmamakla özdeşleştirmektedir. Bu anlamda ötekinin kurgulanmasında etnosentrik bir bakış açısının nüveleri görünür. Nitekim Almanya’da yaşayan pek çok Türkiye kökenli öğrencinin sınavdan iyi bir not aldığında, bir başarı elde ettiğinde okul çevresinde aldıkları yorum “*Alman olmamanıza rağmen...*” diye başlar. Verili bir önyargıdan kaynaklanan bu ifadeler ötekiliği pekiştiren sözcüklerdir.

“Şöyle bir tepki oluşuyordu ortaokul zamanında benim Almancam da matematiğim de çok iyiydi. Almanca dersinde öğretmenler “siz Alman olmamanıza rağmen çok iyisiniz” dedikleri oluyordu. Ben onu o zamanlar iltifat olarak algılıyordum ama sonra düşündüğüm zaman bunun da bir önyargı olduğu kanaatindeydim. Bir öğretmen olarak Alman olmamasına rağmen bu kadar iyi Almanca konuşabiliyor veya Alman olmamasına rağmen yazısı bu kadar güçlü gibi bir düşünceye sahip olması doğru değil. Tamamen bu gibi şeylerden yoksun bir bakış açısına ulaşabilmesi lazım eğer bir pedagoğa eğitimciyse.” (Katılımcı 14)

“Yani tavırlardan, senden beklentilerinden yani açıkçası şaşıyorlar hani mesela başarılı olunca. Yani başkasının başarısıyla aynısı olunca bir yabancı için “aa bak işte yabancı, o da başardı” gibisinden.. Sanki aptalmışız gibi... Ben (...) burada büyüdüm sonuçta onların gittiği okullardan, geçtiği yollardan geçtim.” (Katılımcı 20)

“İkinci sınıfta ilk defa bir sınav olduk biz ve ilk defa not alcaz. Tabi çok heyecanlıyız ilk defa not alacağımız için ve orda Almanca sınavıydı. Biz ona şey diyoruz, Diktat (dikte ettirme) deniyor Almancada (duraksama). Hoca bize bir şeyi sözlü olarak okuyor. Biz onu yazıyoruz ve ondan sonra notlandırıyor. (...) Orda en iyi notu almıştım. Hata yapmamıştım galiba. Öyle 1 almıştım. Sonra hani bu veliler arasında konuşulmuş konu ve anneme karşı söylenmiş. F. nasıl aldı ki bu notu, biz şaşırdık falan (...) Alman hocam da şaşıırıyordu, sınıfın en iyi notunu sen nasıl aldın falan gibilerinden yorumlara maruz kalıyordum.” (Katılımcı 41)

Ötekiliğin inşa edildiği diğer bir uzam ders kitaplarıdır. Ders kitapları bir yandan çokkültürlü bir perspektif kurmaya çalışırken bir yandan da verilen örnekler üzerinden ötekinin ötekiliğini daha da pekiştirmektedir. Ders kitaplarında tipik Müslüman isimlerinin yer alması fakat o isimlerin başarısız ve güçsüz gösterilmesi ve başarısızlığı temsil etmesi, çokkültürlülük görünümü altında ‘ötekileştirme’nin bir başka yönünü bize göstermektedir ve ötekileştirme negatif temsillerle yapılmaktadır.

Bu anlamda kültürlerarası eğitim programı halen tam anlamıyla çokkültürlü hale gelmiş değildir.

“Bazen kitaplarda artık Ali, Ömer falan gibi isimleri de koyuyorlar böyle güya artık interkulturell (kültürlerarası) olduğumuz için falan.. Ama hani bazen okuduğum şeyde diyorsun mesela; “Neden Tim bunu yapıyor ve neden Ali bunu yapıyor?”. Bazen orada koydukları misaller de hani baştan başa şey hissi veriyor. Bu yani ne demek, bütün Aliler de mi böyle? Böyle kötü şey mi oluyor? Hani iyilik yaparken de bazen böyle saçma şeyler çıkabiliyor. (...) Çoğu zaman aynı olmadığı için Ali’nin misali kötü oluyor. Geçen bir çocuk kitabında okumuştum. Neydi misal galiba şeydi hani Tim matematiği iyi anlıyor ve Ali bu konuda arkadaşından yardım istiyor tarzında bir şey.” (Katılımcı 40)

Eğitim hayatında öteki olarak görülme halini kadın katılımcılar ve özelde de üniversite eğitimi alan kadınlar daha yoğun olarak yaşamaktadır. Bu durum eğitim düzeyi yükselse de toplumun göç kökenli bireylere bakış açısının çok fazla değişmediğini göstermektedir. Kadınların ötekilik halini deneyimlemeleri gündelik hayatta kendilerini madun hissetmelerine neden olmaktadır. Araştırmaya daha ziyade kadınların ilgi göstermesinin de bununla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Basmakalıp Yaklaşımlar

Görüşmelerde sıkça tekrar edilen bir husus da ötekiliğin inşasında basmakalıp düşüncelerin (stereotipleri) önemli rol oynadığıdır. Üzerine düşünülmeden Türkiye kökenliler hakkında genel geçer doğrular olarak kabul edilen basmakalıp fikirler, olumsuzlanan bazı davranış biçimlerini ‘Şark’ a özgüler, ‘Şark’ ile kodlar. Bu durum Edward Said’in (2012: 77) dile getirdiği gibi “Şarkiyatçılığın⁷⁷ tüm Şark’ı duygusuzca şematikleştirdiği”ni ve bunun halen devam ettiğini bize hatırlatmaktadır. Şarkiyatçılığa özgü şematik yaklaşımların bugün Batı Avrupa toplumlarında özellikle Müslüman ve ‘Doğu’dan gelen bireylere karşı muhafaza edildiğini ve değişmeden kaldığını söylemek mümkündür. Bu yaklaşım aynı zamanda ‘Şark’ toplumlarının statik olarak kabul edilmesi ve toplumsal değişimin bu tür toplumlarda söz konusu

⁷⁷ Said’in çalışmasında öne sürülen ana fikir “Şarkiyatçının Şark’ı, Şark’ın kendisi değil Şarklaştırılmış Şark’tır” düşüncesidir (Said, 2012: 114). Batı zihniyeti, Şark’ı anlamaya çalışırken Şark’ın kaynaklarına inmek yerine Şarkiyatçı yapıtlara gönderme yaparak buradaki tutum ve yargıları ele almaktadır. “(Doğu’da “bir yerlerde”ki) Şark, Avrupa toplumunun, “bizim” dünyamızın sınırlarının dışında kalmasından ötürü düzeltilir, hatta cezalandırılır; böylece Şarklaştırılmış olur Şark- Şark’ı Şarkiyatçılara ait alan olarak belirlemekle kalmayan acemi Batılı okuru da (...) Şarkiyatçı şifreleri gerçek Şark olarak kabul etmeye zorlayan bir süreçtir bu” (Said, 2012: 77).

olmadığı gibi örtük bir varsayımı da içermektedir. Dolayısıyla Şarkiyatçılığın açtığı bu yolda Batı insanı, Doğuluları klişelerden hareketle indirgemeci bir yaklaşımla anlamaya çalışmaktadır ki temel sorun da budur ve bu yaklaşımı değiştirmenin zor oluşudur. Bir katılımcı gündelik hayatta klişelerin aşılamadığını şu şekilde vurgulamaktadır:

“Yabancılarla ilgili konularda tabi onların sabitlenmiş bir kafa yapısı var onu ne dersin de kabullendiremiyordum onlara. Türklerle olsun Müslümanlarla alakalı olsun.” (Katılımcı 35)

Klişeler halen varlık göstermekte fakat Avrupa toplumunda yaşayan Türkiye kökenliler açısından düşünersek belki içerikler çeşitlenmekte ama aile yapısındaki ‘baskı’ unsuru -bazen toplumsal bir gerçekliğe karşılık gelmekle birlikte- değişmeyen bir klişe olarak kalmaktadır.

Almanların Türkiye kökenlilere yönelik basmakalıp fikirleri daha ziyade; zorla örtünme, Türkiye kökenli ebeveynlerin kız çocuklarını okul gezilerine göndermeyeceği varsayımı, çok eşlilik ve zorla evlendirme gibi konular etrafında yoğunlaşmaktadır. Diehl ve Fick (2012a) etnik ayrımcılığın okul başarısına etkilerini tartıştığı çalışmasında bireysel ayrımcılığın boyutlarından birini de ‘basmakalıp yaklaşımlarla tehdit edilme’ olgusunun oluşturduğunu öne sürmektedir. Okul çevresinde Türk öğrencilere basmakalıp düşüncelerle yaklaşılması onları baskılayan ve başarısızlığa neden olan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Said, Şark’ı konu edinen eserlerde Şarkiyatçılık’ın hep kendine üstün bir *konum* biçtiğini dile getirmekte, Steven Marcus’un Şark insanının kadın ve cinsellik düşkünü, barbar vb. gibi kalıpların içine yerleştirildiği “Şehvet Düşkünü Türk”⁷⁸ romanıyla ilgili çözümlemesini örnek göstermektedir (bkz. Said, 2012: 17, Marcus, 2009: 200- 219). Kadın düşkünlüğünün yanısıra şarkiyatçı yaklaşım içinde ele alınabilecek birtakım eserler Doğulu kadını da şematize etmeyi unutmamış ve onları da “şehvet ve cinsellik düşkünü” olarak nitelendirmiştir. Bir katılımcımızın resim dersinde yaptığı resim öğretmen tarafından beğenilmediğinde öğretmenin verdiği

⁷⁸ Marcus’un çalışmasında analiz edilen roman için bkz. Anonymous, 1967.

tepki “*Türkler’in ancak kadından anladığı*” şeklinde olmuştur⁷⁹. Bu bize Şarkiyatçılık’ın Şark’a ilişkin basmakalıp fikirlerinin aynı zamanda Avrupalı bir bireyin zihin dünyasında nasıl yer ettiğini göstermekte ve aynı zamanda kişinin etnik kökenine dayalı olarak kolayca basmakalıp fikirlerin referans alındığını göstermektedir.

Türklerin başarısız olduğu ve girişken olmadığı şeklindeki önyargılar Doğuluların “uyuşuk”, “tembel” olduğu (bkz. Said, 2012: 48) şeklindeki stereotiplerden beslenmektedir.

“Bir sınavdan geçememiştım. İçeri girdim şey hakkımız var, sınava bakma hakkımız var. Fotoğrafını çekemeyiz ya da birine bir şey diyemeyiz, sadece kâğıda bakabiliriz. Sınavdan geçememiştım odaya girer girmez hocanın bana dediğı; “Mm notun neydi?” Ben daha cevap vermeden şey dedi bana hani: “Ha kesin 5’tir!”. Anladım ki tamam bu adam beni biliyor, kesin takıntılı.” (Katılımcı 2)

Almanya’daki Müslüman yabancılara yönelik verili olan basmakalıp fikirleri yayma noktasında medya hatırı sayılır bir rol oynamaktadır. Özellikle zorla evlendirme, zorla örtünme ve çok eşlilik gibi konular Avrupa medyasında çokça yer bulmakta ve Avrupa’daki Müslüman fertlere gündelik yaşamda bu konularla ilgili sıkça soru yöneltilmektedir. Bütün Türkiye kökenli veya Müslüman göçmenlere genellenemeyecek bu tür vakalar medyada Türkiye kökenliler ve yeni kuşaklar içinde sıkça gerçekleşiyormuş gibi genelleştirilerek ele alınmaktadır. Bu çalışmanın örnekleminde yer alan kişilerin zorla evlendirme ve çok eşlilik gibi durumları deneyimlemediklerini ve yakın çevrelerinde de gözlemlemediklerini belirtmek gerekir. Batılı insanların İslam’a ve Müslümanlar’a hala basmakalıp fikirlerle, doğuya özgülünen kültür ve davranış kodlarıyla yaklaştığını gösterir bir diğer örnek de öğretmenin biraz merak biraz da medyanın etkisiyle öğrencisine sorduğı şu sorudur:

“Mesela şey diyordu: “Bir Müslüman sadece bir kere evlenemez mi?”” (Katılımcı 3)

Buradaki soru Almanların bilinçaltında Türklerin ya da Müslüman göçmenlerin çok eşlilik yanlısı olduklarına dair bir varsayım yatmakta olduğunu

⁷⁹ İlgili alıntı için bkz. “İrkçılık” başlığı, Katılımcı 11’den yapılan ilk alıntı.

göstermekte aynı zamanda, başka türlüünün yani tek eşliliğin mümkün olup olmayacağını gündeme getirmektedir. Başka bir ilginç örnek ise bir katılımcımızın yönetmenlik için girdiği mülakatta dini inançlarının yönelik alaya alınarak sorulması ve İslam'ı terörizmle bağdaştırarak katılımcının intihar bombacıları hakkında ne düşündüğüne yönelik sorulara maruz kalmasıdır⁸⁰.

Zorla Örtünme

Almanların söylem ve yaklaşımlarında genelde başörtülü bireylerin aile baskısı, özellikle de eş ya da baba yani ailedeki erkek baskısı sebebiyle örtüldüğü varsayımı dikkat çekmektedir. Alman toplumu kadınların başörtüsünü ataerkil toplumun eril öznelerinin dayatmasıyla örttüğüne inanmaktadır. Başörtülü kadınlar okul hayatlarının herhangi bir evresinde genelde zorla örtünüp örtünmediklerine dair soruların muhatabı olmaktadır ve bazı öğretmenler bir kız öğrenci bunu kendi özgür iradesiyle yaptığını ifade ettiğinde ise buna inanmadığını, böyle bir şeyin mümkün olamayacağını söyleyebilecek kadar ileri gidebilmektedir. Başörtüsü söz konusu olduğunda; “...yorumlama egemenliği başörtüsü taşıyan bireylerde değil Alman hâkim kültüründe kalmaya devam etmektedir. Spivak'ın; „madun konuşabilir mi?„ (Spivak, 1988) sorusu bu durumda şöyle cevaplanabilir: (Kendine güvenen) müslüman kadın madunlaştırılır. Konuşur ama duyulmaz. Sesi susturulmuştur,, (Barskanmaz, 2009: 373).

Başörtülü kadın veliler de öğretmenlerin benzer basmakalıp fikirleriyle okul ortamında karşılaşabilmektedir ve bu fikirler öğretmenlerin davranışlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir⁸¹.

“Ben yeni kapandığımda yine öğretmenim tarafından şey duymuştum; “N’oldu evlendin mi? Evlendin mi de kapandın?”. Bu tarz şeyler...” (Katılımcı 1)

“Başka bir tane başörtülü bir arkadaşım vardı. Ona dedi, gitti söyledi ki: “Senin baban zwingen mi yapıyor (zorluyor mu) seni?” öyle şeyler söyledi, “isteyerek takıyor musun” gibi sorular sordu. Birdenbire o da dedi ki: “Tabii ki isteyerek takıyorum. Neden öyle söylüyorsunuz?” Öğretmen diyor ki resmen: “İnanmıyorum”.” (Katılımcı 5)

⁸⁰ İlgili pasaj için bkz. İslamofobi başlığı, Katılımcı 5’ten yapılan ikinci alıntı.

⁸¹ Örnek için bkz. “Ailenin Kültürel Sermayesi” başlığı, Katılımcı 16’dan alıntılanan pasaj.

“Orada tabi çok ben ortaokulda dediğim gibi 5. sınıfta kapandığım için hemen hemen bütün öğretmenler sormuştur. “Kendi isteğinle mi? Anneler mi zorladı?” diye. Bu soruyla çok karşılaştım.” (Katılımcı 35)

Basmakalıp yaklaşımlarla ilgili soru soranlar her zaman öğretmenler değil öğrencilerin okul ve sınıf arkadaşları da olabilmektedir. Yabancı öğrencilerle beraber büyüyen, birlikte öğrenim gören Alman çocukların bu tür sorular sorması basmakalıp fikirlerin nesilden nesle aktarıldığının göstergesidir. Aşağıdaki örnekte ise çocuğun örtünmesinde zorlayıcı rolü babanın oynayacağı varsayılmış ve örtünmeyle birlikte bir kız çocuğunun eğitim görmesinin bir anlamının olmayacağı düşüncesi dile getirilmiştir. Belirtilen örneklerde zorla örtünme baba baskısıyla ya da evlilikle ve eş baskısıyla ilişkilendirilmiştir.

“Biz ormanda oynarken arkadaşım bana şey demişti: “Sen niye Gymnasiuma gitceksin ki?” demişti. “Sen zaten büyüyünce baban senin başını kapattırarak ocağın arkasına dikecek!” demişti (...) “Başını kapatacak ve seni evlendirecek” demişti. Ben de ağlayarak eve koşmuştum.” (Katılımcı 41)

Okul gezilerinde ise Türkiye kökenli ebeveynlerin bilhassa babaların kız çocuklarını okul gezilerine göndermek istemeyeceğinden yola çıkılmaktadır. Çoğunluk toplumu eril baskının Türkiye kökenli her ailede var olduğuna inanmaktadır. Bu yüzden de Almanya’da doğup büyüyen ve eğitim gören Türkiye kökenli çocukların genel olarak baskılandığı düşünülmektedir. Öyle ki bu tür algıları kırmak için Türk ebeveynler bu tür aktivitelere katılması konusunda çocuklarına ısrarcı davranabilmektedir.

“Küçük de görüyorlar. Bir okul gezisi oluyor mesela. Hımm sen aileden acaba izin alabilecek misin? O soruyla yaklaşıyorlar.” (Katılımcı 1)

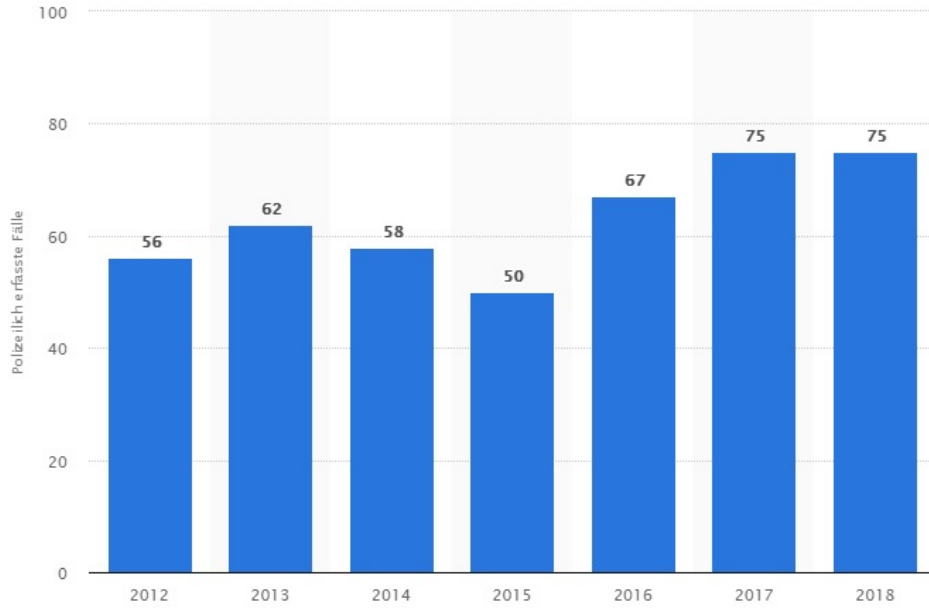
“Bu bir haftalık geziler var ya ablamla biz aynı dönemde okula gittik. Biz gitmek istemezdik, babam zorlamıştı bizi gidin Almanlar içinde şey olmasın, derler bu sefer Türk kızlarını göndermiyorlar diye.” (Katılımcı 8)

Çoğunluk toplumunun bu tür basmakalıp yaklaşımları göç kökenli bireyler için bir mücadele alanı oluşturmaktadır.

Zorla Evlendirme

Öğretmenlerin Türkiye kökenliler arasında zorla evlendirmenin sık rastlanan bir gerçeklik olduğunu düşünmesi ve bununla ilgili genellemeler yapmaları bu yaklaşımın basmakalıp fikirlerden beslendiğini gösteren ilginç bir örnektir. Zorla

evlendirmeye yönelik bu düşüncelerin gerçek hayatta bir karşılığı olduğu ve medyanın da bu tür örnekleri konu edindiği doğru olmakla birlikte Müslüman yabancılar arasında bunun kabul gören bir uygulama gibi ele almak sorunludur. Bütün Müslümanların toptancı bir anlayışla aynı şekilde davrandığını öne sürmek ve kültürel motifleri göz ardı etmek indirgemeci bir tutum olacaktır. Almanya genelinde 2012- 2018 yılları arasında zorunlu evlilikle ilgili polisin elinde olan kayıtlar şu şekildedir:

Şekil 4: 2012- 2018 Yılları Arasında Almanya’da Zorla Evlendirilmeye İlişkin Polis Kayıtları (Statista, 2019b)

Şekil 4’e göre 2018 yılında Almanya’da 75 kişi zorla evlendirilmiş, 2015 yılından sonra zorla evlendirmeye maruz kalan kişi sayısı artmıştır. Eyalet düzeyinde zorla evlendirme vakalarının karşılaştırmalı olarak görülebileceği bir istatistiğe ise maalesef ulaşılamamıştır. Eyalet düzeyinde zorla evlendirme vakalarının sıklığı eğitim, sosyo- ekonomik statü vb. demografik özellikler değişebileceği için farklılaşabilir. Diğer taraftan zorla evlendirilmeye ilişkin bu rakamların hangi ülkelerden gelen göçmenleri içine aldığı bilinmemektedir. Kamusal senaryolarda öğretmenler tarafından zorla örtünme ve zorla evlendirilme arasında bir ilişki kurulmaktadır. Zorla örtündüğü düşünülen Müslüman öğrencilerin zorla evlendirilme fikrine soğuk bakmayacağı varsayımı da bu senaryolara dahildir.

“Düşünün ki ilk derste mesela tarih dersinde bir öğretmenimiz (...) bize şey demişti işte: “Sizler zorla evlenme hakkında neler düşünüyorsunuz?”, ilk derste bana. Tabi herkes bana baktı sınıfta tek eşarplı ben olunca. Tabi ben de hemen elimi kaldırdım. O zannetti ki ben orada kendimi böyle bana saldırılmış gibi hissedip sıkılacağımı zannetti. Ben elimi kaldırıp gayet rahat bir şekilde “Bence hiç olmaması gereken bir şey, işte çok geri kafalıdır” demeye başlayınca o da bir kaldı yani.” (Katılımcı 23)

Göç kökenli öğrenciler için basmakalıp yaklaşımlarla ilgili ortaya çıkan bir zorluk da okulda öğrenci arkadaşları tarafından zorla evlendirilme ve sair konularda kendilerine soru yöneltildiğinde bu tür vakaların grup genelinde gözlemlenmediğini söylemelerine rağmen arkadaşlarının medyadan duydukları kalıp yargılara inanma hususunda diretmeleri, kendilerini ciddiye almamalarıdır. Göç kökenli öğrencilerle aynı ortamda sosyalleşen bireylerde dahi medyadaki negatif stereotiplere inanma tutumu daha ağır basmaktadır, birebir ilişkiler negatif temsillerin önüne geçememektedir. Bu durum öğretmenler için de Alman sınıf arkadaşları için de geçerlidir.

“Okul zamanı şey diyorlardı zorla evlendirme konuşulduğunda falan mesela benim ve arkadaşlarımın çevresinde böyle bir şey hiç yoktu. Türkiye’deki çevremi düşününce de akrabalarım yüksek seviyeden falan değiller işçiler falan yani... Orada da bir şey yok hani onlara biz öyle bir şey görmedik belki evet bazı yerlerde vardır ama eskisi kadar değil. Hani her zaman siz tek o zaman özelsiniz veya aileniz söylemiyordur gibisinden inanmamaları oluyordu.” (Katılımcı 40)

“Derste (Siyaset ve Ekonomi) hoca eee bana kötü not aldığımı açıkladı beni yanına çağırıp. Ben de ağlamaya başladım. Ders notu, not olayı, üzgün olduğum için. 7. ya da 8. sınıftaydım. Ondan sonra bana dedi ki: “Neden ağlıyorsun?”. İki sonra şey dedi: “Yoksa seni ailen” dedi “Zorla evlendirmek mi istiyor?” dedi.” (Katılımcı 41)

Örneklerde de görüldüğü gibi çoğunluk toplumu basmakalıp yaklaşımlara güçlü bir şekilde inanmakta, söz konusu bireylerin kendi görüş ve düşüncelerini dikkate almamaktadır.

Türklerin Sahtekarlıkla Özdeşleştirilmesi

Kamusal senaryoda Türkiye kökenli öğrencilerin sahtekarlıkla/ hile yapmakla suçlandığı ya da kökenlerine referansla öğretmenlerin Türklerin hilekâr olduklarını anlatan kavramları anekdot şeklinde derste ele almaları vaki bir durumdur. “Getürkt” gibi söylemler bu özdeşleştirmeyi kanıtlar mahiyettedir. Batı’da Şark’ı analiz etmeye

yönelik verilen eserlerde Şarkiyatçı söylemleri irdeleyen Said (2012: 48), Avrupalıların Şarklıları ya da Arapları şu davranışlarla nitelendirdiğini tespit etmektedir: “enerji ve girişkenlikten yoksunluk”, “aşırı dalkavukluk”, “dümen çeviricilik, kurnazlık”, “müzmin yalancı” ve “uyuşuk ve şüpheli”. Bu çalışmada ise Türkiye kökenlilere üniversiteye giriş sınavında ve okul hayatındaki diğer sınavlarda kopya çekerek başarılı oldukları yönünde hilekarlık özelliği atfedilmektedir.

“Geçen kış dönemi tarih bölümünde bir Dozent (Doçent) bana dedi: “Siz Abituru gerçekten aldınız mı yoksa kendiniz mi yaptınız?” Fälschung.. sahte.. Abiturum sahte mi diye sordu. Yani ben de gülümsedim “Bunu ne hakla diyebiliyorsunuz?” dedim. Benim bu zamana kadar ne yaşadığımı ne zorluklarla savaştığımı... nasıl bunu diyebilirsiniz. Bunu da Almancam zayıf diye dedi. Halbuki Almancam zayıf falan değil. Tek o benim yaptığım sunumu beğenmedi diye böyle bir şey demesi çok ağır geldi.” (Katılımcı 11)

“Bir tane kız vardı mm kız iyiydi normalde matematikte mm ben onu sevmiyordum, o da beni sevmiyordu. Nedense... “Ben iki aldım sen ne aldın?”, “Ben 4 aldım” dedi birden. Sonra bu kalktı öğretmene dedi: “Y. kopya çekti” dedi. Daha 10 yaşındayız. Kopya çekmesini bilmiyoruz. Öğretmen tabi bunu hemen delil olarak aldı o notu bana vermedi. Sonra ben babamla ablamla okula gidip o notu aldık yine de. Ama yine de o tavrı hiç hoşuma gitmedi öğretmenin. Bir şey bulup Türkleri o okuldan soğutmaya çalıştılar.” (Katılımcı 26)

Son örnekte ise Alman öğrencinin Türk öğrencinin sınavda kopya çektiği için iyi bir not aldığını söyleyerek iftirada bulunmasının dersin öğretmeni tarafından soruşturulmaksızın delil olarak alınması başarının hileyle elde edildiği yönünde bir önyargının var olduğunu ve özellikle bu tür önyargıların Türklerin iyi dereceli okullardan yalıtılmasıyla ya da öğretmenler tarafından yeterince desteklenmemesiyle sonuçlanabileceğini göstermektedir. Esasen bu noktada her iki katılımcının da (Katılımcı 26 ve Katılımcı 38) üstü örtülü olarak değindiği sorun öğretmenlerin, Almanca dil seviyesi ya da genel başarı durumu çok iyi olmayan göç kökenli bireylerin daha iyisini yapabileceğine, başarılı olabileceğine ve yukarı toplumsal hareketliliği sağlayan bir aktör olabileceğine inanmamaları, başarılı olabileceklerine ihtimal vermemeleridir.

“Bize hikayeler anlatıyordu bazen (...) mesela birisini anlatmıştı. Dedi ki ben 11’deyken o 12. sınıftaydı. Eee şeyde finallerde çocuğun Almancası baya bozuktur yani ama öyle güzel yazdı ki finalde 2 aldı...adam da dedi ki: “böyle bir insanın 2 alması mümkün değil yani, kesin hile yaptı.” (Katılımcı 38)

Bir başka örnek ise “Türklerin hilekâr olmalarına” yönelik söylemin yeni ortaya çıkan bir söylem olmadığını ve tarihsel olarak hilekarlığın ne denli bu ırka özgü (!) olduğunu *getürkt* kelimesiyle gözler önüne sermektedir. Matematik öğretmenin derste bu kavramı kullanması ve Türkiye kökenli öğrencinin kavramı şaşkınlıkla karşılaması neticesinde bu kavramın hikayesini, nasıl ortaya çıktığını araştırmasını istemesi de dikkate değer bir olaydır:

“Almanca’da şöyle bir kavram var: “getürkt” Evet.“Türken” yani bir şeyi. “Etwas türken” Almanca’da fälschen (hile yapmak, sahtesini yapmak) olarak kullanılıyor. Hani bir şeyi.. Bir şey hileyle bozulduysa, hile yapıldıysa bir şeye ona getürkt deniyor. Böyle bir kavram varmış yani. (...) Hoca bu kelimeyi kullandı derste, ben böyle bir niye böyle bir şey dedi şimdi gibi oldum. Öğretmen bize kelimenin anlamını açıkladı ve ben bunun baya bir ırkçı bir kelime olduğunu düşündüm ve ondan sonra hocam, ona komik geldi bu kelime ve bana şey görevini verdi. “Bu kelime neden kullanılıyor, bir dahaki derse araştır” dedi. Sonra işte ben internette tabi bunu araştırdım. Farklı hikayeleri var, hepsi işte hayali, uydurma hikayeler. Şey bir tanesi şuydu. Viyana’da birisi bir tane makine üretmiş. Makine satranç oyunu oynayan bir makine ve o makineyle satranç oynanabiliyor. Satranç oynayan makine bir Osmanlı kılığında ve hiç kimse hiçbir şekilde yenemiyor, çünkü içinde hile var. Ondan beri getürkt deniyor. Ben bu hikâyeyi araştırdım ve sınıfta anlatmaya çalışırken hoca lafımı böldü ve öyle olmadığını söyledi. (...) Eskiden Hamburg Limanı’na gelen gemilerdeki yapılan bir hileyle ilgili. Osmanlı Türklerinin dolandırıcılığı ile ilgiliydi.” (Katılımcı 41)

Kamusal senaryoda Türklerin sahtekâr olduğuna yönelik söylemlerin eğitim durumuna bakılmaksızın daha ziyade erkek katılımcıları hedef aldığı dikkat çekmektedir.

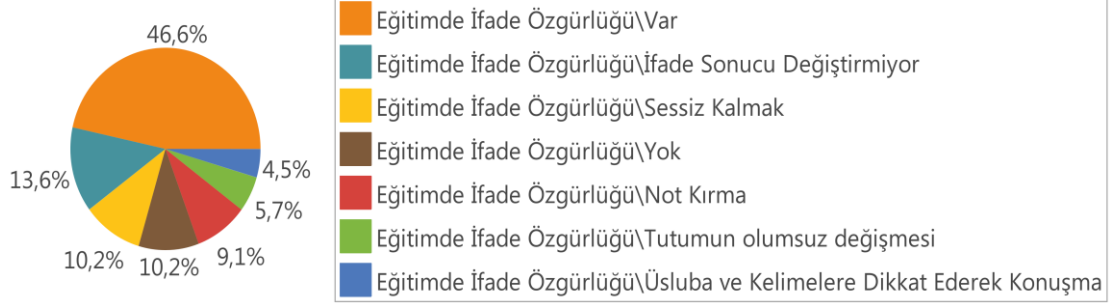
3.2.6. Eğitimde İfade Özgürlüğü

Liberal demokrasilerde ifade özgürlüğü gündelik yaşamda temel hak ve özgürlükler kapsamında önemli bir yer tutmakta ve eğitim politikalarını belirleyenler düşünen ve tartışan, kendini ifade edebilen öğrenciler yetiştirilmesine olanak tanıyacak bir eğitim sistemi ve müfredatlar oluşturma gayretindedir. Ne var ki günümüz liberal demokrasilerinin bu konuda kusursuz olduğunu söylemek mümkün değildir. Almanya eğitim sisteminde Türkiye kökenli öğrencilerin düşüncelerini özgürce dile getirip getiremedikleri ve getirdiklerinde olumsuz sonuçlarla karşılaşp karşılaşmadıkları sorulduğunda eğitimde ifade özgürlüğü ile ilgili verilerin içinde

%46,6'lık bir alanı kaplayacak şekilde katılımcılar ifade özgürlüğünün var olduğunu ve öğretmenlerin öğrencilerden düşüncelerini belirtmesini beklediklerini etmişlerdir.

Eğitim hayatının kamusal senaryolarında ifade özgürlüğünün ne dereceye kadar var olduğunu ortaya koyabilmek adına öğrencilerin beklediğinden düşük bir not aldığına bunu öğretmenleriyle konuşup konuşmadığını, tarih, beden eğitimi ve siyaset gibi derslerde farklı düşüncelerini dile getirip getirmediğini ve de düşüncelerini dile getirdikten sonra öğretmenin öğrenciye karşı tutumunun olumsuz yönde değişip değişmediğini ve öğrencinin notunun kırılması gibi durumlarla karşılaşp karşılaşmadığını anlamaya yönelik yarı- yapılandırılmış temalar üzerinden veri elde edilmeye çalışılmıştır. Tarih, beden eğitimi ve siyaset gibi derslerde her zaman farklı yaklaşımlar konu edilmediği ve deneyimler olumlu- olumsuz şeklinde farklılık gösterdiği için aşağıdaki pasta grafiğın dışında tutulmuştur. Bunun yerine düşüncelerini ifade eden öğrencilerin karşılaştığı olumsuz sonuçlar ve pozitif deneyimleri grafikte karşılaştırılmaktadır. Şekil 5'te görüleceği üzere öğrencilerin %10,2'si net bir dille ifade özgürlüğünün olmadığını dile getirirken, %13,6'sı düşüncesini dile getirse de sonucun (örneğin notun kırılması) değişmediğini, %9,1'i ifadesi sonucunda veya bunun dışında notunun kırılabildiğini, %10,2'si bazı zamanlarda sessiz kalma yönünde bir eğilim gösterdiğini dile getirmiştir. %5,7'si ise düşüncelerini dile getirdikten sonra öğretmenlerin tutumlarının- jest ve mimikler dahil- olumsuz yönde değiştiğini ve %4,5'i ise kendini ifade ederken kelimeleri seçerek konuştuklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla ifade özgürlüğünün var olduğunu düşünen %46,6'ya karşı düşüncelerini dile getirme imkanının olmadığını veya sınırlı olduğunu düşünenlerin oranı %53,4'e tekabül etmektedir. Bu oran kamusal senaryolarda Türkiye kökenli öğrencilerin neden bazen sessiz kaldıklarına ve temkinli davrandıklarına yönelik önemli ipuçları vermektedir.

Tüm belgelerin kodlu bölümleri

Şekil 5: Eğitimde İfade Özgürlüğüne Yönelik Düşünceler

Alan araştırmasında ifade özgürlüğüne ilişkin temalar üzerine konuşurken katılımcılar ekseriyetle örneklerden hareketle deneyimlerini paylaşmışlardır. Katılımcıların pek çoğu okul ortamında öğretmenlerin farklı etnik kökene sahip öğrencilerin de kendilerini ifade etmeleri yönünde bir beklentilerinin olduğunu ve bunu hoş karşıladıklarını, yazılı notları beklediğinden düşük geldiğinde bunu öğretmenle konuşabildiklerini ve okul hayatında ifade özgürlüğünün önemli bir değer olarak öne çıktığını ifade etmişlerdir. Ancak bahsedilen ifade özgürlüğü bazı ‘ama’larla birlikte var olabilmektedir. Ayrımcılık başlığı altında değinildiği gibi sözlü notları mevzu bahis olduğunda aynı durumdan söz etmek mümkün değildir. Almanya’da okullarda anlatılan resmi tarihle örtüşmeyen hususlarda ve islamofobik, ayrımcı ve ötekiliği inşa eden söylemlerde de ele alındığı üzere öğrencilerin inanç ve kültürleriyle de bağlantılı olarak farklı bir düşünceye sahip oldukları durumlarda düşüncelerinin aynı derecede hoşgörüldüğünü söyleyemeyiz. Aşağıdaki alıntılarda yer verilmeyen ama katılımcıların özellikle kendilerini en rahat ifade ettiklerini düşündükleri konu, yazılı sınavdan beklediklerinden düşük not almaları halinde bunu öğretmenle – çoğu kez bu konuşma sonucu değiştirmese de- konuşabilmeleridir. İfade özgürlüğünün varlığından söz ederken katılımcılar çoğunlukla kendisini ifade ettikten sonra ne tür sonuçlarla karşılaştıkları, öğretmenlerin yaklaşımının olumsuz yönde değişip değişmediği gibi hususları düşünmeden, sadece düşüncelerini ifade edip edemediklerine odaklanmışlardır. Alt sorular sayesinde ifade özgürlüğünün hangi şekillerde sınırlandırıldığına yönelik deneyimlerini hatırlayarak anlatmışlardır.

“Evet aslında ifade edebiliyordum. Çünkü onlara benim görüşümü anlatıyordum onlar da saygı duyuyordu. Hiçbir problem yaşamadım o konuda açıkçası.” (Katılımcı 18)

“Hiç değişmiyordu yani biz hocalarla tartıştığımız da oldu, aynı fikirde olmadığımız da oldu ama tavırları notları bana karşı hiç değişmedi.” (Katılımcı 27)

“Almanya’da bir kanun var zaten; Meinungsfreiheit (düşünce özgürlüğü). Ona çok dikkat ederler. Okulda herkes istediğini söyleyebilir, herkes özgürdür.” (Katılımcı 39)

Öğrencilerin düşüncelerini en rahat bir şekilde ifade ettikleri konu yazılı sınav notlarıyla ilgilidir. Hak ettiği sınav puanından daha düşük not aldığını düşündüğünde katılımcılar bunu öğretmenleriyle paylaşmaktadırlar. Bu anlamda ifade özgürlüğü yapısal olarak engellenmemektedir. Ne var ki öğretmen notu hatalı bir şekilde hesaplamadığı sürece öğrencinin ifadesi sonucu değiştirmemektedir.

“Ya lise döneminde hani mesela bir haksızlığa uğradığımda söylüyordum. Hani benim sunduğum bu, ya da yazdığım bu, notum neden kötü? E zaten öğretmenler genelde ben böyle uygun gördüm, kabul etmiyorum dedikleri için.” (Katılımcı 2)

“Gidiyordum konuşuyordum. Düşündüğümde 12 yerine 10 puan aldıysam – Almanya’da lisede puanlar 0’dan 15’e kadar 15 pekiyi- derdim: “Hocam bakar mısınız burada ben bu notu aldım arkadaşlarla seviyemiz aynı belki ben biraz daha bir şeyler söylemişimdir veya olabilir yerine göre biraz daha şımarmış olabilirim arkadaşlarla konuşmuş olabilirim felan bu niye böyle?” ” (Katılımcı 16)

İfade özgürlüğünü kamusal senaryoda bir nevi eşit olmayana yani görece üstün konumda olana karşı “karşılık verme” olarak düşünen bir katılımcımız ise farklı düşüncelerin hoş karşılanmadığını ama Türkiye kökenlilerin de karşılık vermekten imtina etmediklerini belirtmektedir.

“Tabi ki fazla hoş karşılamıyorlardı, nasıl anlatayım bizim toplumumuz biraz ne kadar Almanlar bize karşı çıksa da biz de onlara karşı çıkıyoruz, biz de altında kalmıyoruz.” (Katılımcı 17)

Bu anlamda istisna da olsa sessiz kalmayı bir taktik olarak benimsemeyen katılımcılar vardır. Kamusal senaryolarda itaat görüntüsü çizmek yerine karşılık vermek taktiklerin getirdiği kazanımlardan feragat etmek anlamına gelebilecektir.

Eğitimde İfade Özgürlüğünün Yokluğu

Türkiye kökenli bireyler eğitim hayatının kamusal senaryolarında öğretmeni ve uğradığı haksızlığı şikâyet etmek, hâkim görüşten farklı bir düşüncüyü ortaya koymak ve hak ettiği notun verilmediğini söylemek bakımından tam anlamıyla ifade özgürlüğüne sahip değildir. Bu bakımdan öğrenciler notunun daha fazla düşmemesi ve öğretmenin kendisine tavır koymaması için düşüncelerini dile getirmemeyi yeğleyebilmektedir. Haksızlığa maruz kaldığında bireylerin şikâyet etme veya bu durumun ortadan kaldırılmasını talep etme gibi meşru hakları olmasına rağmen okul hayatında ifade özgürlüğünün bir parçası olarak öğrencinin bu hakka başvurması, durumu bazen kendi aleyhine çevirmesiyle eş anlamdadır. Bu bağlamda katılımcılar hak arama anlamında ifade özgürlüğünün olmadığına, böyle bir girişimin öğretmenin negatif bir tutum sergilemesine sebep olabileceğine değinmektedir. Elbette bu tür durumlar öğretmenden öğretmene değişiklik gösterebilmektedir, fakat pek çok katılımcı daha olumsuz sonuçlara katlanmamak için uğradığı haksızlıklarla ilgili şikâyetle bulunmaktan kaçınmaktadır. Bazı durumlarda ise (Katılımcı 30'un anlattığı örnekte) ifade özgürlüğünün yokluğu güçlü olan karşısında görece zayıf olanın konuşamamasının sadece öğrencinin etnik kökeninden değil salt öğrenci olmasından, öğretmen/ öğretim üyesi karşısında daha zayıf olmasından kaynaklanmaktadır.

“Niye gidip şikâyet ediyorsun?” dedi. Anlattım durumu niye şikâyet ettiğimi, sonra “benimle bu ses tonuyla konuşamazsın” oydu buydu derken biraz tartıştık.” (Katılımcı 15)

“Şu an üniversite için konuşabilirim. Katı bir profesör vardı. Gerçekten öğrencilerin %75'i sınavda kalıyordu. Okul bile dahil hiç kimse ona bir şey diyemiyordu. Biz diyorduk imza toplayalım falan ama adam isimleri aklında tutup bize karşı kullanır diye herkes korkuyordu resmen. O yüzden elimizden bir şey gelmiyordu. Okul arkamızda durmuyor bir de bizi sınavdan geçirmez diye bir şey yapamıyorduk.” (Katılımcı 30)

Her ne kadar ders ortamı farklı görüşlerin ortaya çıkmasına ve paylaşılmasına bir zemin hazırlasa da tam anlamıyla bir ifade özgürlüğünden bahsetmek mümkün değildir. Öğretmen ve öğrenci, özellikle de kendisinden farklı bir sosyal çevreden gelen öğrenciler arasındaki iktidar ilişkilerinin varlığı, bunlardan ilkinin hâkim sınıfın bir parçası olmasına karşı ikincisinin ast sınıfın bir üyesi olmasından kaynaklanmaktadır. İktidar sahibi bir kişi olarak öğretmen “*notu ... verdiği için*” son

sözü söyleyen kişidir. Burada aynı zamanda gündelik yaşamın hangi alanında olursa olsun daha güçlü olan karşısında özgürce konuşmanın yapısal olarak mümkün olmadığına bir gönderme vardır. Ast sınıfın üyeleri kendilerini ifade etmeye çalıştıklarında ise karşılaştıkları şey Alman etnosentrizmidir. Eğitim hayatında yabancı öğrencilerin bildiklerinin doğru olmadığı hissettirilmesi ve Almanların toplumsal hayatla ilgili hâkim söylemlerini kabul ettirmeye çalışması farklılıklara açık çokkültürlü bir eğitim modelinin olmadığına göstergesidir. Çokkültürlü olduğu iddia edilen okullarda tek kültürlü bir habitusun varlığı böylelikle kendini gösterir. Öğrencilerin önceden getirdikleri bilgi ve birikimin yanlış bilgi olarak deklare edilmesi kendilerini ifade etmeleri noktasında güvensizlik yaratan demotive edici bir durum olarak öne çıkmaktadır.

“Hiçbir zaman özgürce tam ifade edilemiyor çünkü sonuçta doğal olarak onlar üst pozisyonda oldukları için. Hani notu sonuçta onlar verdikleri için. Her zaman bir üstümüzde gerginlik oluyor o konuda, sonuçta notu onlar veriyor. Biz desek bile anne babamızla gitsek hak alma şansımız her zaman yüksek değil mm o yönden ısrar ettiğimizde de onu çok hissediyorduk; biz mesela aldığımız şeyi veya bizim hani kullandığımız bilgiler sanki doğru değilmiş gibi oluyordu. Tarih okuduğumuz zaman mesela elini kaldırıp çocukça safça “hayır böyle böyle öğrendim ben” deyince “hayır öyle bir şey yok yanlış öğrenmişsin, yanlış söylemişler sana” diyordu. Onlar çünkü Avrupa tarafından baktıkları için, bakış açılarından dolayı, Türkiye’de veya Türk kitaplarından veya anne babamızın söyledikleri doğru değil gibisinden.” (Katılımcı 40)

Özellikle tarih dersinde resmi tarihten farklılaşan görüşler kabul edilmemekte ve farklı bakış açılarının değersiz olduğu öğrencilere hissettirilmektedir. Nitekim hâkim görüşe aykırı olan düşüncelerin göç kökenli öğrenciler tarafından dile getirilmesi bir sapma olarak görülmekte ve bireyler kolayca etiketlenilmektedir. Çoğunluk toplumunun tarih anlayışı, tek doğru olarak dayatılmakta ve değerli kabul edilmekte, farklı düşünceler ise yanlış ve değersiz olarak kodlanmaktadır. Diğer taraftan her halukarda hâkim görüşten farklılık gösteren düşüncelerin riskten uzak bir dille ifade edilmesi önemlidir, herhangi bir filtreden geçmeden gerçek düşüncelerin ortaya çıkması öğrenciyi zor duruma sokabilir.

“Tarih dersinde (...) Almanya’da belli bir konuda politik bir görüş vardır ve hani en sağdan en sola kadar herkes belli bir görüşe sahiptir ve belli bir siyasi ve tarihi gerçek vardır ve ben buna böyle, özellikle tarih dersinde böyle olduğuna inanarak

büyüdüm ve sonradan aslında fark ettim ki, tarihi denen tek bir gerçek yok. Çoğu konular aslında tartışmaya açık ve nasıl gerçekleştiği bilinmiyor. Böyle miydi yoksa diğer türlü müydü? Bir sürü böyle tarihi olay varken bize her şey tek bir görüş vardı her şeyle ilgili ve eee mmm, farklı bir görüş bildirmek aslında mümkün değildi yani direkt şey nasıl diyeyim. Hani hangi konuya atıyorum terörist ya da ırkçı ya da bir şey olarak damgalanabiliyordunuz farklı görüşünüz varsa.” (Katılımcı 41)

“Darwin teorisinde, 5. sınıftaydık, hani diyordu insanlar maymundan gelme. Müslümanız elhamdülillah gene de onu camide öğrendik ve ona inandık biz, insan olarak Adem aleyhisselamdan gelen bir varlığız diye, o baya bir etkiledi beni. Ben bunu açık konuştuğumda da benim Türk arkadaşlarım da destek çıktı, Müslüman arkadaşlarım. Onu derken öğretmene, tam onu öğretirken “Öyle değil! Yalan konuşuyorsun!” gibisine. Sonra dışarı atıldık. 1 saat dışarıda beklemek zorundaydık hoca bitirene kadar.” (Katılımcı 26)

Kamusal senaryoda ifade özgürlüğünün ne dereceye kadar yerleşik bir hak olduğunu ve ötekiliğin nasıl inşa edildiğini anlayabilmek adına özellikle farklı düşüncelerin karşı karşıya geldiği tarih ve siyaset gibi derslerde farklılıkların nasıl ele alındığı gözden geçirilmiştir. Tarih ders kitaplarının Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan ya da tarihsel süreçte varlığından hiç bahsetmeyip sadece çöküşünden bahsetmesi devletin resmi tarih anlayışını eğitim müfredatında istediği ölçüde sunduğuna ve devletlerin öteki olarak konumlandıkları diğer devletleri zayıf ve güçsüz gösterdiğine işaretir.

“Genellikle Türkler mesela hep şey sorardı *Geschichtede*. Çünkü tarih dersinde biz hiç Osmanlı’yı yapmadık. Nasıl olduğunu, neler yaşadığını, neden çöktüğünü hiç yapmadık işlemedik. Her kitabın içinde en sonunda işte “Şu şu senede Osmanlı göçtü” diye yazıyordu. Hiç böyle biz anlam veremiyorduk. Biz öğretmene soruyorduk: “Burada şimdi bu niye yazıyor? Biz zaten Osmanlı’yı hiç işlemedik ki?! (...) Öğretmen de tabi ona cevap veremiyordu. “Çöktü çünkü” diyordu. Biz de; “tamam biz onu biliyoruz ama kuruluşundan bahsetmedik, nasıl oldu kimler yaptı?”” (Katılımcı 28)

Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa ilişkileri bağlamında Osmanlı tarihine hiç değinilmemesi Katılımcı 19’a göre bir “boşluk hissi” uyandırmaktadır. Katılımcı bu noktada aslında tarih dersinde kendisiyle özdeşleştirebileceği bir aidiyet alanı yaratılamadığını ve Alman öğretmen ve sınıf arkadaşlarıyla ortak bir toplumsal hafızaya sahip olmadığı gibi kendi toplumsal hafızalarında önemli yer tutan tarihlerin dikkate alınmadığını ima etmektedir. Almanya’daki resmi tarih anlayışı bu manada katılımcılarda görmezden gelindikleri duygusunu uyandırmaktadır.

“Mesela tarih derslerinde belli tarihleri hiç anlatmazlar. Also (yani) dünyada çok büyük etki veren. (...) Mesela Osmanlı tarihini hiç anlatmazlar. Ama 600 yıl dünyayı yönetti diyebiliriz, tarihte aslında adının anılması lazım onu geçiriyorlar mesela. Rumları Bizansları öyle kendi tarihinden anlatırlar çok, (...) bir de iyi taraflarını. Ama kötü tarafını da anlatıyorlar. Bir boşluk hissediyorsun böyle nasıl diyeyim anlatabildim mi böyle biliyorsun o zamanlar böyle büyük bir şey oldu, es geçerlerse bir boşluk hissediyorsun “neden” diyorsun. (...) Onu da anlayamıyorduk bir Türk genci olarak.” (Katılımcı 19)

İfade özgürlüğünün sınırlı olduğunun bir diğer göstergesi ise katılımcıların daha iyi bir not için hakkını aradıklarında da notunun kırılması, öğretmenin olumsuz yaklaşımıdır. Yazılı sınavlar delil niteliği taşıdığı için daha düşük verilen not genelde sözlü notları veya sunumlara verilen notlar olmaktadır. Oniki katılımcı, notlarıyla ilgili itirazda bulunduklarında ekseriyetle sonucun değişmediğini ve nadiren değişebildiğini ifade etmiştir. Eğitimdeki iktidar odağını ifade eden öğretmenler notlarda bir değişiklik yapmayarak bir nevi kendilerini riske atmamaya çalışan davranışlar sergilemektedir:

“Kendilerini sanki böyle korumaya alıyorlarmış gibi sanki yanlışını yakalarsın ya bir insanın (gülümsüyor) başka davranır böyle korumaya alır, sanki koruyacak. Brauchst nichts zu beschützen (Esasen korunacak bir şey yok).. Ama böyle kendilerini korumaya alıyorlardı.” (Katılımcı 27)

Katılımcılar içerisinde düşüncelerini ifade ettikten veya uğradıkları haksızlıkları dile getirdikten sonra öğretmenlerin kendilerine karşı davranışlarında, jest ve mimiklerinde negatif bir değişikliğin olduğunu belirtenler mevcuttur. Öğretmenler bu tür durumlarda öğrencilere ceza vererek veya öğrenciyi görmezden gelerek tavrı koyabilmektedir.

“Ha mm eğer düşüncem öğretmene uymuyorsa ister istemez bir şey sorduğunda kızırıyordu yok kapının önüne çık, fark ediyordu hemen.” (Katılımcı 15)

“Sınava baktığımda adamın bana dediği “Ha aslında her şeyi çok iyi yapmışsın ama bazı yerlerden sana puan verememişim”. Baktığımda da anladım hani ben bu kadar (parmaklarıyla kalın bir paragraf olduğunu gösteriyor) bir şey yazmışım ve sadece 1 puan vermiş. Ben de dedim ki: “Orada hani haksızlık yapmasaydınız puanları eşit verseydiniz başkalarına verdiğiniz gibi ben de geçerdim sınavı” dedim. Ondan sonra bana takıntılı olduğunu anladım (...) Mesela günaydın dediğimde adam kafasını çeviriyor.” (Katılımcı 2)

Hak arama ve düşüncelerini ifade etme davranışı, öğretmenlerin tutumlarını olumsuz yönde etkilediğinden öğrenciler tam tersi bir davranış geliştirebilmekte veya

bir sonraki başlıkta görüleceği üzere üsluba dikkat ederek kendini ifade etme yolunu seçmektedir.

Üsluba ve Kelimelere Dikkat Ederek Konuşma

Eğitim hayatında aynı zamanda bir taktiğe karşılık gelen ‘riskten uzak bir dil kullanma’ (Scott, 2014: 65) hali göç kökenli öğrenciler için ifade özgürlüğünün şartı olarak işlev görmektedir. İkinci kuşak içerisinde özellikle Türkiye’de doğup çocuk yaşta Almanya’ya gelen bireylerin, yani ‘bavul çocuklarının’, görece daha az kendini ifade edebildiği ileri sürülebilir. Alan araştırmasına katılan üçüncü kuşak bireyler konuşma tarzının, neyi söyledikleri kadar nasıl söylediklerinin de ehemmiyetli olduğuna ve özellikle yanlış anlaşılmaktan korktukları için daha güvenli bir dil kullanımının gerekliliğine işaret etmişlerdir. Ne tamamen dilsizliğe bürünmek ne de risk almak üçüncü kuşağın davranışlarını tanımlamaktadır. Bu yönüyle kuşaklar arasında değişen tutum dikkat çekicidir. Üçüncü kuşak bireyler belli deneyimler sonucu eğitim hayatında ifade özgürlüğünün varlığına rağmen bazı ‘ama’lar içerdiğinin farkına vardıkları için bazı konularda sessiz kalma eğilimi göstermekte ya da düşüncelerini riskten en uzak şekilde dile yansıtmanın yollarını aramaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla bütün bu durumlar eğitimdeki iktidar ilişkilerinde dil pratiklerinin altını çizmektedir.

“(İfade) ediyorum ama gene de dikkat ediyorum. Konuşma tarzıma da dikkat ediyorum, çünkü her yöne çekebiliyorlar.” (Katılımcı 1)

Katılımcılar bütünüyle sessiz kalmanın da bir çözüm üretmediğini, ‘siyasi olarak doğru bir şekilde’ söylemenin ya da diğer bir ifadeyle ‘yavaşça’ söylemenin elzem olduğuna inanmaktadırlar. Düşüncelerini ‘yavaşça’, gürültü çıkarmadan, açıkça meydan okumadan dile getirmek özellikle sınıf ortamında farklı düşüncelerin de var olduğunu herkese göstermek açısından önem arz etmektedir. Bu durum bir nevi iktidara söylenmek istenen şeylerin politik olarak doğru bir şekilde söylenebilmesi için zihinde ‘prova edildiğini’ göstermektedir. Çünkü düşünceler politik olarak doğru bir şekilde söylenmediği takdirde bu durum öğrenciyi zor durumda bırakmakta ve kendisine daha düşük not verilmesine neden olabilmektedir.

“Mmm hiç konuşmamak da doğru değil, ama yavaşça, bence yine de çoğu konuşma çözüm değil, yavaşça söyleyeceksin, iyi bir cevap vereceksin ki öbür kişiler de duysun öbür çocuklar, Almanlar, değişik düşünceleri de bilsinler.” (Katılımcı 6)

“Genelde ifade edebiliyorum şöyle diyeyim. Almancası politisch korrekt yani siyasi olarak doğru bir şekilde söylemen lazım. Aklına geleni pat diye söylemen doğru olmaz, çünkü o zaman kendini zor duruma düşürüyorsun. Öğretmenler de ona göre genellikle sana karşı tepki veriyorlar. Epey zaman olunca notlardan zayıf veriyorlar veya genellikle bir notunu kırıyorlar. İyi bir not vereceğine kötü not veriyorlar.” (Katılımcı 16)

Haksızlığa maruz kaldığında bunu üsluba dikkat ederek ifade etmeye çalışan katılımcılar bir sorunu bir kere dile getirdikten sonra aynı ortamdaki iktidar ilişkilerinin kendisi üzerinde daha fazla baskı yaratmaması adına ısrarcı olmadığını aslında bunu yaparken daha ziyade maliyet- fayda denkleğini, yani bunun kendisi açısından yaratacağı sonuçları gözettiğini ima etmektedir. Bu yönüyle sessiz kalmak rasyonel bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu kuramdan hareketle sıradan bireylerin her eyleminin rasyonel olduğu şeklinde bir yorumda bulunmak doğru olmayacaktır. Zira akılcı davranış kültür ve değerlerle karşı karşıya geldiğinde bireyler rasyonel davranışlardan uzaklaşabilmektedir.

“Hocaya gittik tabi, ama hocaların vakti kısıtlı hemen bir göz attı tabi, yok bu bu bu. Sen bunu bunu yazmamışsın ama onu yazmadım belki ama başka şeyi yazdım onu yazmadı mesela, öyle bir haksızlık oldu. Tabi ben de fazla yüklenmek istemedim çünkü ilk dönemdi, o öğretmenle daha bir sene vakit geçirmem lazımdı. Onun için bazen oluyor yeri geliyor o zaman susuyorum.” (Katılımcı 26)

Sessiz kalmak kendi içinde rasyonelliği olan bir davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Politik Bir Tavır Olarak Sessiz Kalmak

Düşüncelerini ifade ettikten sonra hiçbir şeyin değişmediğini veya olumsuz sonuçla karşılaştığını görenlerin tercihi olarak ‘sessiz kalmak’⁸², “*güçsüz olanın genellikle güçlü olanın huzurunda benimsediği stratejik bir tavır*” a dönüşmektedir (Scott, 2014: 21). Dikkat çekmemeye dayalı bu direniş biçiminde itici faktör göze batma endişesidir. Üniversite gibi insanların ancak öğrenci numaralarından ibaret

⁸² Bu konu “‘Zayıfın Sanatı’: Taktikler” başlığı altında daha detaylı olarak irdelenecektir.

olduğu anonim bir ortamda başörtüsü sebebiyle göze battığını düşünen bir katılımcımız önceki deneyimlerinden hareketle bir nevi ‘kendini görünmez kılma’ çabasından söz etmiştir. Aslında katılımcıların çoğu toplumdaki diğer insanlar gibi ‘sıradan’ ve ‘olağan’ görülmeyi arzu etmektedir.

“Üniversitede mesela sesimi çıkarmıyorum artık hiç. Hani ee zaten genel olarak ben tek kapalı benim adımlı da biliyorlar. Aslında diğerlerinin adını pek bilmiyorlar, numara olarak geçiyor. O yüzden hani hiç çok fazla göze batmamak için bir şey demiyorum aslında. Bir sorum olunca ben arkadaşlara soruyorum. Onlar sorup bana yönlendiriyor çünkü çok fazla göze battığımı düşünüyorum.” (Katılımcı 2)

Üçüncü kuşak bireyler ne görüntüleriyle ne de düşünceleriyle kamusal alanda sivrilme istememektedirler. Çünkü düşüncelerini söylemek kendileri açısından bir dizi olumsuz sonuç yaratabilecektir ve bu sonuçlara katlanmak gerekecektir. Sessiz kalmak; bir diğer ifadeyle öğretmene karşı gelmemek, her düşündüğünü ve özellikle de siyasi görüşlerini dillendirmemek ikinci kuşaktan öğrenilen bir taktik olarak anlam kazanmaktadır. Bu taktik gerçek düşüncelerin ‘hürmet’ motiflerinin arkasına saklanması zorunluluğunu beraberinde getirmektedir.

“Olmuyordu işte, okulda olduğun için pek olmuyordu. Bir de şu korku da vardı; zaten gıcık kapıyor, istediği zaman zaten notunu da kırabilir yani zaten anne babalarımız da söylüyor bu genel bir şey “Ağzınızı açmayın, karşı gelmeyin! İşte ee siyasi görüşünüz sizde kalsın, şey görüşünüz sizde kalsın”. Pek de bir şey denilmiyordu yani, açıkçası gönlüm hep isterdi güzel güzel cevap vermek ama... Olmadı. Sonuçta hem öğretmenin saygı göstermek zorundasın.” (Katılımcı 9)

Bazı katılımcılar haksızlığa uğradıklarında şikâyet vb. mekanizmalara başvurmak yerine “*alttan almayı*”, “*başını ağrıtmamayı*” ve özellikle sözlü notunun düşük verildiği takdirde yalnızca dersin öğretmeni söz sahibi olduğu için bu tür durumlara tepki vermekten vazgeçtiklerini dile getirmişlerdir. Sükunetin nasıl yorumlanacağına Scott’ın sunduğu açıklamalardan biri de bu sessizliğin “*görece güçsüz olanların, başarısızlıklarını garantilemek için karşılarına dikilecek yaptırımları bekledikleri için elitlere karşı çıkmayı seçmedikleri, tabiiyet ve yenilgi deneyiminden kaynaklan*” dır (Scott, 2014: 123). Politik bir tavır olarak sessiz kalmak bu taktiği benimseyenler için kazanımları beraberinde getirirken tabiiyetin yeniden üretilmesine yol açmaktadır.

“Onlara söyleyemiyordum. 5.-6. sınıfta sessiz bir kız olduğum için kendimi pek savunmadım açıkçası. Zaten o kadın da beni hiç sevmiyordu. Bakışlarından anlıyordum zaten. Çoğu yerde öyle. Daha çok Türklerin iyi bir yere gelmelerini istemiyorlardı. (...) üstüne düşmüyordum. Nasıl diyeyim daha çok takar o gibi şeylere, daha da kötü not verir diye üstüne gitmiyordum.” (Katılımcı 7)

“Ama ben yeniden mecbur kaldım. Dersimin hocası diye alttan aldım. Dedim olur öyle şey bir şey olmaz diye. Aslında üniversitede şikâyet etsem belki değişik de davranabilirdi. Ama yapmadım belki biraz yanlış oldu benim açımdan, ama başımı ağrıtmak istemedim bir daha. Zaten iki kez üniversiteyi değiştirmiş oldum. Hocalar da birbirlerinin tarafını tutuyor zaten. Sustuk kaldık artık.”⁸³(Katılımcı 11)

“Yaniii.. Çoğu kez tepkimi dile getirmiyordum, kabul ediyordum. Çünkü eee bu, hocanın tamamen kendi elinde olan bir şey. Dışardan hiçbir şekilde müdahale edilemiyor. Çünkü bu çok sübjektif bir şey. Ben daha fazla katıldım, siz yanıyorsunuz demek işte 1-2 kere dile getirdim sadece.” (Katılımcı 41)

Alıntılanan bölümlerde sessiz kalmak, iyi notlar almak ve iyi dereceli okullara gidebilmek ve kariyer hayatını başarılı bir şekilde tamamlamak için ödenen bir bedel gibi görünmektedir.

Açık Direnişten Adaptasyona: Beden Eğitimi Dersi

Almanya’daki Türkiye kökenli öğrencilerin eğitim hayatında ifade özgürlüğü bağlamında tartışılabilir bir diğer konu ise beden eğitimi ve yüzme derslerindeki kıyafet düzenlemeleriyle ilgilidir. Sadece Almanya’da değil Avrupa genelinde özellikle Müslüman kız öğrencilerin spor derslerine ve özellikle de yüzme derslerine katılımında kıyafet konusu problem haline gelmektedir. Gerek Avrupa ülkeleri arasında gerekse Almanya’da eyaletler düzeyinde bakanlıklar ve okulların konuya farklı yaklaşımları söz konusu olabilmektedir. Beden eğitimi derslerine yönelik Türkiye kökenli bireylerin deneyimleri üç başlıkta toplanmaktadır: açık direniş, farklılıkların kabulü nispetinde seçici adaptasyon ve taktikler yoluyla üretilen çözümler. İlki dersin öğretmeni tarafından kıyafetlerin uygun olmadığı yönünde ikaz edilmesi ve bunun her fırsatta hatırlatılmasını da içeren bir ortak yol bulamama halini, ikincisi öğrencilerin farklılıklarının kabul edildiği ve kendilerinin de uygun bulduğu kıyafetlerle derse katılmalarına olanak tanınmasını ve kıyafetlerine müdahale edilmemesini, üçüncüsü ise taktikler yoluyla gizlice direnmeyi yani bireyin kendi

⁸³ Katılımcı üniversitede öğretim üyesi tarafından kendisine sahtekarlık atfedilmesine binaen bunları söylemiştir.

kendine ürettiği çözümleri ifade etmektedir. Beden eğitimi dersinin zorunluluklarına karşı üretilen bu yanıtlar her bireyin direnme biçiminin kendine özel olduğunu ve kolektif bir nitelik taşımadığını ortaya çıkarmaktadır.

Açık Direniş

Spor dersi ilkokullarda Müslüman kız öğrenciler için – zaten bu dönemde örtünmedikleri için- kıyafet açısından sorun yaratmamakta daha ziyade ortaokul ve lise düzeyinde bir sorun teşkil etmektedir. Spor dersi ve yüzme dersi ortaokul ve lise düzeyinde bazı okullarda karma olarak gerçekleştirilirken bazı okullarda – yüzme dersinde olduğu gibi- kız ve erkek öğrencilere ayrı alanlarda ders verilmektedir. Ayrı verilmesi bir nebze de olsa spor dersindeki kıyafet sorununa bir çözüm getirmektedir. Bazı okullarda spor dalları içerisinde öğrenci kendi yetenek ve isteğine göre kendine uygun olan bir spor dalını seçebilmekte bazılarında ise okul tarafından belirlenen dallara yönlendirilmektedir. Spor dersi öğretmenlerinin Müslüman kız öğrencilerin kıyafetlerine yönelik onların inanç ve anlayışlarıyla uyum sağlamayan öneriler getirmeleri soruna gerçekçi bir çözüm sunamamaktadır. Başörtünün bağlanma tarzına müdahale etmek veya boneyi başörtüsüne bir opsiyon olarak sunmak buna örnek olarak verilebilir.

“Beden eğitiminde de S. ile beraber hatta orada da şey demiştik. Öğretmen demişti ki: “Başörtünüzü böyle bağlayamazsınız” dedi sporda. “Şey takacaksınız” dedi, “ya bone takacaksınız” dedi eee (hatırlamaya çalışıyor) “arkanızdan bağlayın boğazınız açık olacak” falan. “Ya da bone alacaksınız boneyle şey yapacaksınız.”” (Katılımcı 1)

Müslüman öğrencilerin derslerde kılık kıyafetine müdahale edilmesi katılımcıları rahatsız etmekte ve bu rahatsızlıklarını açıkça dile getirdiklerinde öğretmenler tarafından bunun kolayca kabul edilmediğini ve bir nevi zora koşulduğunu anlatmaktadırlar. Spor dersi kız çocuklarına ayrı verildiği takdirde de bazı bireyler ‘gayrimüslimlerin yanında açılmayı’ uygun bulmadığı için derse başörtüsüyle katılmak istemektedir. Katılımcılarımızdan biri okulda karma olarak gerçekleştirilen yüzme dersine kendisi için uygun olmayan bir şekilde (başı açık olarak) katılmak istemediğini beyan ettiğinde öğretmenin belirttiğini ve yoğun bir çaba

sonucu bu dersten muaf olabildiğini ve bir orta yol bulacak şekilde bu derse katılımının sağlanamadığını anlatmıştır.

“Beden eğitiminde şöyle bir sıkıntı çektim ben, ben ortaokulda kapanmıştım bile. Orada mesela gayrimüslimlerin yanında da açılmak istemediğimi- kız çocukları ayrı ders görüyordu- belirtmiştim bu kabul edilmemişti. Zaten kızlar arası, başını açman gerekiyor denmişti. (...) Sadece yüzme dersinde kabul ettiler gitmememi. Ama spor dersinde bir sıkıntı olmuştu. (...) Zorunlu olduğunu ve katılmam gerektiğini yüzmeye girebileceğimi yüzmeden sonra tekrar hiçbir şey olmamış gibi tekrar kapanabileceğimi söylediler. Ama biz de onun bir anlamı olmadığını dile getirdik. Babam tabi bir 4-5 defa herhalde öğretmenle konuşmaya gelmiştir bunu kabul ettirebilmesi için. En sonda ikna oldular ve beni ama eve yollamayacaklarını onlar yüzme dersindeyken başka bir sınıfta zamanımı geçirmem gerektiğini söylediler.” (Katılımcı 35)

Yüzme dersine başörtüsüyle katılması istenmeyen öğrenciler ise öğretmenlerin her fırsatta kendilerine yaptığı konuşmalar ve verdiği direktifler yüzünden sürekli baskı altında hissetmekte ve bu dersin belleklerinde ‘baskı’ ve ‘tartışma’ lardan müteşekkil bir iz bıraktığını belirtmektedirler. Diğer taraftan öğretmenle ortak bir yol bulamama hali öğrencilerin devamsızlığına neden olmakta ve okul başarısını da olumsuz etkilemektedir. Bazı okullar bu noktada Müslüman öğrencilere yönelik pozitif ayrımcılıktan yana olmamaktadır.

“Beden eğitiminde 3-4 farklı hocam olmuştur hepsiyle eee başörtüsüyle ilgili sorun yaşadım. İşte takılmaması gerekiyor, tehlike arz ettiğini savunanlar... Ramazan aylarında oruç tutmamıza izin vermeyenler... İşte sporcu başörtüsü almamızı isteyenler ki o zamanlar – yani şu anda böyle şeyler yeni trend gibi var- ve hatta bilmiyorum ne kadar görüyorsunuz Nike falan bir şeyler çıkarıyor falan filan ama o zaman böyle şeyler yoktu hani spor başörtüsü neymiş, nereden alcam, ben Almanya’dayım. (...) Bu tarz hani sürekli baskılar, tartışmalar... Sonradan hocayla ekstra gidip görüşmem gerekiyordu işte. Hani halletmek için. Topluca gidip başka bir öğretmeni araya sokup hani bu şekilde dersi atlatmaya çalışmak hani.. Okul hayatım boyunca da en çok devamsızlık yaptığım ders beden eğitimi olmuştur. Sürekli sorun yaşıyordum ve hani özgüvenime de etkide bulunuyordu. Eee... rahatça hareket edemiyordum derste ve bu rahatsızlıktan dolayı başarılı da olamıyordum.” (Katılımcı 41)

“Beden eğitiminde her derste başörtüye bir konuşma yapardı. Biz iki kişiydik bir de iki arkadaşımız daha vardı, 4 kapalıydık. Her ders başında bir konuşma yapardı. “Şöyle yapacaksınız böyle giyemezsiniz, böyle sizi kabul edemem. Şunu alın, bunu takın” diye.” (Katılımcı 2)

Katılımcıların yaşadıkları negatif deneyimlerde, taktikler üreterek gizlice direnmek yerine açık bir direniş sergilemelerinin etkisi gözlemlenmiştir. İlk örnekte kendini ifade etme şeklinde ortaya çıkan, açıkça deklare edilen direnme eyleminin beden eğitimi dersine katılmak mecburiyetinde kalmasıyla sonuçlanması katılımcının adaptasyonu zorunlu olarak benimsemesine yol açarken yüzme dersinden muaf olması kısmen bir çözüm olabilmıştır. İkinci örnekte aynı sorunu yaşayan öğrencilerle “toplucu” hareket etmek yani örgütlenmeye çalışmak, açık direnişin kolektif bir eylem olarak karşımıza çıktığına işaret etmektedir. Her iki örneğin ana fikri, açık bir direnişle istenen sonuçlara ulaşmanın gizli bir direnişe göre çok daha zor olduğu ve her zaman anlık kazanımları beraberinde getirememesidir.

Farklılıkların Kabulü ve Seçici Adaptasyon⁸⁴

Müslüman kız öğrencilerin ders için uygun kıyafetlerle spor dersine katılımı Almanya genelinde bugün hala tam olarak çözüme kavuşturulmuş bir problem değildir. Diğer taraftan bütün eyaletlerde uygulanmak zorunda olan katı düzenlemelerin yokluğu okul yönetimine ve öğrencilere çözüm üretme noktasında esnek bir alan sağlayabilmektedir. Ancak medyanın konuyu ele alışı ve eyaletler düzeyindeki farklılık bakımından farklı fikirlerin çarpıştığını ve kıyafet serbestisine karşı muhalif düşüncelerin de var olduğunu söylemek gerekir. Bu sorunu ortadan kaldırmaya yönelik çözüm arayışları, açık direniş ve taktiklerden ibaret olmayıp bazen öğretmen ve öğrencinin ‘orta yol’ belirleme konusunda uzlaşa sağlayabildikleri de görülmektedir. Bu uzlaşılarda Renanya- Palatina eyaletinde idari mahkemenin beden eğitimi dersine yönelik vermiş olduğu karar mühim rol oynamaktadır.

“Türk velilerle bir orta yol bulunabiliyor. Bizim sınıfta da kapalı bir kız vardı 5. sınıftaydık ve yüzme dersi zorunlu. Gitmek mecburiyetindesin. Böyle haşema tarzı bir şey giymişlerdi, uzun tayt gibi bir şey. Uzun kollu. Hatta yanlış

⁸⁴ Metinsoy (2013) Erken Cumhuriyet döneminde Şapka Kanunu’ndan hoşnutsuz olan ve şapka giymek istemeyen erkeklerin nasıl (gizli) bir direniş gösterdiğini analiz ettiği makalesinde, Anadolu’daki erkeklerin pasif direniş yollarından birinin bir süreliğine kamusal alandan çekilmek olduğunu, imamlar çalışma saatlerinde dini kostümler giyebildiği için bu mesleği icra etmeyenlerin de polis soruşturmasından kaçınmak için bu kıyafetleri giyerek bir taktik ürettiğini, köylülerin köyde geleneksel şapkalarını şehir merkezine gittiklerinde ise yeni şapkayı takmak suretiyle ve kimilerinin de farklı ama kabul edilebilir başlık türlerini kullanarak direndiğini ifade etmekte ve bunu “seçici adaptasyon” olarak kavramsallaştırmaktadır. Erkekler böylelikle kurala uymak zorunda kalsalar da yeni şapkayı giymeyi de reddetmişlerdir. (Metinsoy, 2013:26- 28).

hatırlamıyorsam öğretmen ona 5 dakika daha fazla izin veriyordu hani giyinmesi için, zor olduğu için.” (Katılımcı 4)

Katılımcıların bazısı eğitim hayatının bir parçası olan bu süreçte kendi kimlikleriyle uyum sağlamaya gayret etmişler bazen de taktiklere başvurmuşlardır. Katılımcı 22, dersi aldığı ilk zamanlarda başörtüsü yerine bone gibi bir ürün kullanarak bu derse katılabilmektedir. Katılımcının yüzme dersine bone ile girmesi ‘seçici adaptasyon’a örnektir. Ancak okulun ilerleyen zamanlarında ders karma olduğu için ebeveyni bu derse katılmasını istememiş, bu dersten muafiyetini talep eden bir dilekçe yazmış ve öğrencinin bu dersle ilgili yükümlülüğü kalkmıştır. Fakat her okul anne babanın talebi karşısında dersten muaf olma imkanını sağlamamaktadır.

“Sporda erkeklerle beraber yapıyoruz. Bir tek şey yüzünden kendi sağlığım güvenliğim için mesela iğne falan istemiyorlardı ya da boynumdan bağlamalı olmasını istemiyorlardı (...), takılır diye o yüzden ekstra boneler vardı öyle şeyler kullanıyordum. Spor dersinde kâğıt verince spor dersine girmiyorsun. Okul yönetimi de müdürü de kabul ediyor, etmek zorunda daha doğrusu. O yüzden ben yüzme dersine de girmemişim. Kapalı girebilirdin ama erkeklerle beraber olduğu için ne olur ne olmaz diye sonuçta bir yerde gidip üstünü başını çıkartman gerekiyor. Dersten çıktım diye karnede yazıyordu. Raporda aileler istemediği için anne baba istemediği için bazı zorunluluklar, mecburiyetler kalkıyor anne baba izin vermediği sürece.” (Katılımcı 22)

Beden eğitimi dersinde sorun yaşamadığını ifade eden öğrencilerin sayısının görece yüksek olması bu dersin bazı okullarda karma olarak yapılmaması, bazı Müslüman kız öğrencilerin kılık kıyafet tercihlerinin kendileri için özel bir düzenleme yapılmasını gerektirmemesi ve başörtülü olanların ise genelde öğretmenle bir “orta yol” bulabilmesinden kaynaklanmaktadır. Öğrencileri olduğu haliyle kabul eden öğretmenler derslerde kendileri açısından “tehlikeli” olmaması adına öğrencileri başörtüsü iğnesi kullanmamaları konusunda uyarmaktadır. Kız- erkek öğrencilerin ayrıldığı spor derslerinde de erkek öğrenci ve öğretmenler katılmadığından kız öğrenciler rahatlıkla bu derslere katıldığını belirtmekte, öğretmenler öğrencilerin kıyafetine direktifler vererek müdahale etmemekte ve özellikle gerek sınıf arkadaşları gerek öğretmenler Müslüman kız öğrencilerin mahremiyeti konusunda hassasiyet göstermektedirler. Bununla birlikte başörtüsü kullanmayan fakat çok açık giyinmeyi tercih etmediğini söyleyen katılımcıların kıyafetleri de diğer kız öğrencilerinkinden

farklılık göstermektedir. Almanya’da özellikle başörtülü öğrencilerin tercih ettikleri yüzme kıyafetlerine ‘Burkini’ (tesettür mayosu) adı verilmektedir.

Müslüman kız öğrencilerin beden eğitimi dersine katılımı ile ilgili deneyimleri Renanya Palatina Eyaleti’nde ağırlıklı olarak öğrencilerin farklılıklarının kabul edildiği çokkültürlü bir eğitim ortamının yaratılmaya çalışıldığına işaret etmekte ve bu ders bireylerin kendi kimlikleriyle adapte oldukları bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Yüzme dersi bir altıncı sınıfta vardı bende. Kıyafetten ötürü bir şey demiyorlardı çünkü bizim beden dersi kız- erkek ayrıldı. O yüzden ben de rahat giyinebiliyordum.” (Katılımcı 9)

“Ben bu alanlarda sıkıntı yaşamadım. (...) Ama problem yaşayan arkadaşlarım oldu. Ama kendim hiç görmedim açıkçası, hiçbir öğretmen bana başörtüden dolayı spor yapamazsın demedi.” (Katılımcı 14)

“Ben Abiturda spor dersimiz karışık erkeklerle. Normalde benim Realschulede hep ayrıldı. O tuhafıma gitmişti ama bu konuda da başörtü konusunda da bir sıkıntı yapmamıştı öğretmen. Yani normal tesettürlü bir şekilde birlikte spor yapıyorduk. Karışmıyordu şöyle örtün böyle örtün diye.” (Katılımcı 30)

“Beden eğitimi dersinde bir sorun yaşamadım sadece güvenlik açısından nasıl örtmemiz gerektiğini belirtti. Olumsuz bir şey söylemezdi. Olumsuz bir şey yaşamadım.” (Katılımcı 37)

Eğitim hayatında farklılıkların tanınmaya başlaması sıradan bireylerin gösterdiği açık veya gizli direnişle ilgilidir. Alttan gelen taleplere karşı iktidar stratejilerini değiştirmeye zorlanmaktadır.

Taktikler

Beden eğitimi dersinin karma oluşu sebebiyle kılık kıyafet vb. sorunlarla karşı karşıya kalmak istemeyen katılımcılar ise bu sorundan kaçmanın yollarını taktik üretmekte görmüşlerdir. Bu bağlamda ayak sürüme ve (siyasi) rol yapma bir çıkış opsiyonu sunan taktiklerdendir. Katılımcılar açık bir direniş sergilemek yerine boşluklardan ve var olan teamüllerden hareketle bu taktikleri benimsemişlerdir. Zira ebeveynlerin verdikleri dilekçeler her zaman işe yaramamaktadır.

“Ama her hafta üst üste o rapor anne babadan geldiyse tabi ister istemez diyorlardı hani n’oluyor her hafta her hafta gibi... sorular geliyordu o zaman.” (Katılımcı 28)

Farklılıkların kabul edilmediği, açık bir direnişin sergilenmediği ve ebeveynin dersten muafiyet taleplerinin işlemediği durumlarda Türkiye kökenli kız öğrenciler üçüncü bir yola, taktiklere başvurmaktadırlar. Öğrencilerin karma yüzme dersine gitmemek için bahane bularak öğretmeni oyalamaları ve dersten kaytarmaya çalışmaları gündelik direniş biçimlerinden ‘ayak sürüme’ye örnektir. Fakat bir taktik olarak ‘ayak sürüme’ sürekli tekrarlanmaya başladığında öğretmen tarafından da fark edilmekte ve sürdürülemez hale gelmektedir.

“Mesela bu şey beden eğitiminde mesela yüzmeye gidiyorduk. Zaten burada da Almanya’da her sene yüzmeye gidilmiyor. Mesela Grundschulede (ilkokulda) yapıyorlar, ondan sonra bir daha bir 6. sınıfta yapıyorlar. İşte kızlar büyüyor, erkekler büyüyor iyi olmaz diye. Ama mesela 6. sınıfta gittiğimizde genellikle kızlar şey yapardı. Yok “ben girmek istemiyorum, ben giremiyorum şimdi müsait değilim” diyorlardı. Çünkü girmek istemiyorlardı. Genellikle Türk kızlar girmek istemiyorlardı. Ama işte öğretmenler de bir zaman sonra artık anlıyorlardı neden girmek istemediklerini. Erkeklerden dolayı girmek istemediklerini.” (Katılımcı 28)

Yüzme dersinde kız öğrencilerin ürettikleri görece en sürdürülebilir taktik; klora karşı alerji raporu alarak yani (siyasi) rol yaparak, altı ay kadar bir süre bu dersten muaf olmaktır. Bunu sözlü olarak öğretmene belirtmek yeterli olmamakta ve öğrencinin doktordan rapor alarak ispat etmesi gerekmektedir. Doktora yalan söyleyerek bu tür bir belge düzenlemek hileye başvurmak yoluyla bir çözüm aramayı ifade etmektedir. Fakat katılımcıların bütününe baktığımızda genel uygulama öğretmenle bir orta yol bulmak suretiyle derse katılım göstermek şeklindedir.

“Aslında zorunlu bir ders. Yani “Mecbursun!” diyorlardı, “spor yapmayacağız ama onun yerine yüzmeye gideceğiz”. Tabi bir şeye karşı klora karşı alerjin varsa orada zaten çoğumuz oradan şey yapıyordu, “aa ben giremem klora karşı benim alerjim var” diyorlardı, ama genellikle mecburen artık yapıyorduk yapacak bir şey yok diyorduk yarım sene katlanıyorduk ona. (...) Klora karşı alerjim var diyen birinin evet ispat etmesi gerekiyordu. Doktora gidiyorlardı diyorlardı işte ben girmek istemiyorum. Bazıları açık açık söylüyordu bazıları tabi yalana başvurup; “işte ben bir kere girdim çıktım sonra bütün vücudum kızardı gibisinden” diyorlardı. Ondan sonra doktor mecburen artık o yarım seneye rapor yazıyordu onlara. Rapor doktordansa bir şey demiyorlardı.” (Katılımcı 28)

Rol yapma taktiğine değinen bir başka Katılımcı ise, bir senelik rapor düzenletmenin çok zor olduğunu ancak kişinin doktor bir akrabasının olması halinde kolay rapor alabileceğini vurgulamıştır.

“Sadece doktordan rapor alırsan ee gitmiyorsun işte çocuğunun bir alerjisi var tarzında bir şey. Ama bir yıllık bir rapor almak neredeyse imkansıza yakın olduğu için (...) İşte öyle bir raporu önce verecek doktor bulman gerekiyor. Neredeyse imkansıza yakın, eğer bir akraban doktor değilse tabii.” (Katılımcı 4)

Beden eğitimi dersinden muaf olmak veya derse kendileri için uygun olan şartlar altında girmek yalnızca Müslüman kız öğrencilerin gündelik mücadelelerinin bir veçhesini oluşturmakta, kamusal senaryoların ve taktiklerin onlara özel olan yanına dikkat çekmektedir.

3.2.7. Kamusal Senaryodaki İktidar İlişkileri

İktidar ilişkilerinin kamusal senaryodaki görünüşleri iktidar ilişkilerine yönelik tek boyutlu bir bakış açısı sunacağından, bu ilişkilerin gerçek mahiyetini ortaya koymak için gizli senaryoları ve kamusal senaryoları birlikte ele almak bir zorunluluk arz etmektedir. Verilerde özellikle Scott’ın kamusal senaryo kavramının içeriğine denk düşen temalar içerisinde; ‘iktidara doğruyu söylemek’, ‘kamusal senaryoda zorunlu itaat gösterisi’, kamusal senaryoda iktidar ilişkilerinden kesitler, ‘iktidarın duymak istediklerini söylemek zorunda hissetmek’, ayak direme ve iktidarın stratejileri ön plana çıkmaktadır. Aşağıdaki başlıkta eğitim hayatında iktidar olgusunun görece güçsüz olan öğrenci ile egemen konumda olan öğretmenin ilişkilerine nasıl yansıdığı incelenecektir.

“İktidara Doğruyu Söylemek” ve Kamusal Senaryoda Zorunlu İtaat Gösterisi

Scott’ın “iktidara doğruyu söylemek” derken kastettiği şey, gizli senaryoda prova edilenlerin ve konuşulanların açıkça iktidara söylenmesi yani gizli senaryonun gizli olmaktan çıkıp kamusal bir beyana dönüşmesidir (Scott, 2014: 35). Bu, artık riskten uzak dilin terk edilip gerçek düşüncelerin açığa vurulduğu andır. “*İktidara doğruyu söylemek’ ifadesinin, modern demokrasilerde bile, hala ütopyacı bir çağrışıma varsa, bunun nedeni kuşkusuz çok nadir uygulanmış olmasıdır*” (Scott, 2014: 26). Dolayısıyla “iktidara doğruyu söylemek” Batı Avrupa ülkeleri gibi liberal demokrasilerde bile göçmen ailelerin çocuklarının nadiren başvurabildiği bir davranıştır denilebilir. Gerçek düşüncelerin gizlenemez hale gelmesi, rıza görüntüsü

çizerek boyun eğmek yerine karşılık vermeyi zorunlu hale getirebilmektedir. Aşağıda aktarılan pasaj kamusal senaryoda iktidar ilişkilerinin mahiyetine dair bir ipucu vermektedir, fakat buradaki sahne nadiren vuku bulması anlamında bir istisnadır. Aynı zamanda yer yer kamusal senaryoda iktidar ilişkilerinin niteliğinin değiştiğine ve karşılık vermenin bazı zamanlarda ütopya olmaktan çıktığına işaret etmektedir. Öğretmen, öğrenciler üzerindeki iktidarını bağırarak, öğrenciyi disipline etmek ve bunu yaparken bütün sınıfın dikkatini çekmek gibi davranışlarıyla pekiştirdikçe öğrencilerin karşılık vermesi kaçınılmaz bir tepki olarak ortaya çıkabilmektedir.

“Tabi herkes adama soğuk. İkinci haftamdı benim de derste elimde kalem vardı dersi dinlerken kalemin arkasına basıyordum. Defterime baktım. Bir an herkes sustu Allah Allah dedim, kafamı kaldırdım. Öğretmen bana öyle bir bakış attı ki, o kadar korktum ki (gülerek anlatıyor). Bütün öğrenciler de bana bakıyor. Acaba n’oldu demeye kalmadan adam bana bağırdı: “Benim en nefret ettiğim şey ben bir şey anlatırken birinin ses çıkarması, kalemle oynaması”. Bağırıyor gerçekten, aslında saygısızlık yapmam asla. O an o bana bağırınca zoruma gitti, ben de geri bağırdım. Hani çok sesli değil ama “daha iki haftadır tanışıyoruz” dedim, iki haftadır tanışıyoruz. “Neyi sevip sevmeyeceğinizi ben nereden bileyim?” dedim. “O zaman bana normal bir şekilde normal bir tonda bunu söylemelisiniz” dedim. Ben bunu söyledikten sonra adam bir sustu, bana cevap vermedi. Sonra günden güne daha iyi davranmaya başladı.” (Katılımcı 1)

Müslüman öğrenciler açısından bakmak gerekirse kamusal senaryodaki öğretmen- öğrenci ilişkisi özellikle İslamofobik söylemlerden de etkilenebilmektedir. 7 Ocak 2015’te bir hiciv dergisi olan Charlie Hebdo’nun Paris’teki ofisine yapılan saldırıdan hareketle öğretmenin İslam’ı “*agresif bir din*” olarak tanımlaması Katılımcı 5 açısından bardağı taşıran son damla olmuştur⁸⁵. Orta Doğu kaynaklı terör örgütlerinin eylemlerinin İslam dinine mal edilmesi şeklinde tezahür eden özcü bir yaklaşım öğrencinin sessiz kalmasını zorlaştıran bir durum yaratmıştır. Öğretmenin yükselen ses tonu ve öğrencinin yüzünün sinirden kırmızı kesilmesi kamusal senaryoya dökülen sözcüklere benzer bir görüntü arz etmektedir.

İktidara doğruyu söylemek ve hakkını savunmak göç kökenli bireylerin sessiz kalma taktiğinden (aynı zamanda zorunlu itaat gösterisinden) farklılaşan bir eylemdir. Sessiz kalmanın sürdürülemez olduğu anlarda kamusal senaryolarda görece güçsüz olanın da konuşmaya başladığı gözlemlenmektedir. Bireyler kamusal senaryolarda

⁸⁵ Bkz. “İslamofobi” başlığında yapılan ilk alıntı.

bazen sessiz kalma taktiği uygularken bazen de doğruyu söyleyerek tavırlarını ortaya koyarlar. Bu gerçeklik sıradan bireylerin gündelik yaşam mücadelelerinde eylem repertuvarlarının ne denli zengin olduğunun bir alametidir. Doğruyu söylemek gibi bir tutum öğretmenlerin öğrenciler üzerinde psikolojik bir baskı kurmasını engelleme maksadı taşımaktadır. Sessiz kalmak (ifade özgürlüğü bölümünde kısaca ele alındığı üzere) kuşaktan kuşağa aktarılan bir taktik olmakla birlikte “iktidara doğruyu söylemek” kamusal senaryonun kuşaktan kuşağa değişen mahiyetine dikkat çekmektedir.

“Mesela bir şey olsa gidip söylüyorduk. İlk başta tabi insan böyle ee ben içime kapanık bir kızdım önce, 5.-6. sınıfta. O yüzden kendimi pek savunmuyordum. Bu son 5- 6 sene içinde hep böyle doğru şey neyse onu söylüyordum öğretmene çünkü sonuçta ben kötü duruma düşüyorum bir kişi yüzünden. O kişiyi haklı görüyorlar. Halbuki tam tersi oluyordu. O yüzden hani bir yabancı olarak burada gerçekten kendini savunman gerekiyor. Yoksa mesela öğretmen bir şey dese sana susmayacaksın. Susarsan daha da çok üstüne geliyorlar burada.” (Katılımcı 7)

Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin kamusal senaryoda iktidara doğruyu söylemekten yana oldukları anlar; haksızlığa uğradıkları ya da uğramaktan korktukları, ayrımcılığa uğradıkları, öfkenin ve çaresizliğin yarattığı psikolojik baskının dışarı vurduğu patlama anlarıdır:

“Oldu, açık açık konuştum. Böyle böyle.. Ağladım da herhalde hatırlamıyorum. Gözlerimden yaş.. Ama sinir demeyeyim de çaresizlik yaşı... Normaldi. Ama yine de öğretmen baya gıcık bir öğretmendi. Okulda da tanınmış gıcık bir öğretmendi.” (Katılımcı 26)⁸⁶

Türkiye kökenli bireylerin çoğunun kamusal senaryoda söylemekten çekindiği, ama gizli senaryolarında konu ettikleri ayrımcılık, ırkçılık vb. gibi söylemler de nadiren de olsa kamusal bir beyana dönüşebilmektedir. Aşağıda alıntılanan örnek olay, ayrımcı uygulamaların kamusal senaryoyla içiçe geçtiğinin bir kanıtıdır. Bir katılımcımız kendisine ayrımcılık yapıldığını ve daha düşük not verildiğini, öğretmenin “ırkçı” olduğunu yüzüne vurmaktan çekinmemiştir. Ancak bu söylem hakaret olarak kabul edilerek öğrenci için pek çok sorunu beraberinde getirmiştir.

⁸⁶ Bağlam için bkz. “Türklerin Sahtekarlıkla Özdeşleştirilmesi” başlığında Katılımcı 26’dan yapılan alıntı.

“Ben Hauptschule kurstaydım, orada tek bir Alman vardı. O hep 1’leri alıyordu. Ama ben o çocuktan kat kat daha iyiydim, Almancam yani daha iyiydi. Ona rağmen ee bana yani gerçekten çok zayıf notlar verdi. Hatta annemi babamı çağırdı. Annemler hatta kızmıştı bana niye böyle yapıyorsun diye. Tek ben kendi hakkımı savundum. “Siz özel Alman çocuğa iyi not veriyorsunuz. Alman olmayanlara da kötü not veriyorsunuz” dedim. Yani baya bir sorun çıkmıştı okulda (...) Annemleri çağırdılar hakaret etmiş gibi oldum diye. Ben: “ırkçı” dedim. “Bu yaptığınız ırkçılık!” dedim.” (Katılımcı 11)

Bu örnek olayda katılımcının karşılaşacağı ağır sonuçlar; ‘okul hayatının mahvolması’ ve ‘okuldan atılmak’ ve daha uzun vadede düşünmek gerekirse gelecek kariyerinin tehlikeye atılmasıdır. Yani iktidara doğruyu söylemenin bedeli okuldan atılmak veya öğretmen tarafından mimlenen bir öğrenci olmaktır. Bu bedelden kaçınmak için zorunlu itaat gösterisini benimsemek riskten kaçış yolu olmuştur.

“Annemi babamı çağırdılar okula. Annem babam kızdı, bana niye böyle dedin diye. “Öğretmenler hep üst seviyede olur. Onlar işten atılmaz, sen kazığı yersin!” dediler. Ben yine de zorla özür dilemek zorunda kaldım okul hayatımı mahvetmeyeyim diye (...) Sınıf öğretmeni söyledi. Yoksa okuldan atma tehlikesi olabilir diye.” (Katılımcı 11)

Kamusal senaryoda görece güçsüz olanların stratejik bir tavır olarak itaat görüntüsü çizmesi ve hürmet motiflerinin arkasına sığınması bir hayatta kalma stratejisine dönüşmektedir. Kamusal senaryoda karşılık vermenin yaptırımlar dolayısıyla engellenmesi veya iktidara doğruyu söyledikten sonra dahi ortaya çıkabilecek dezavantajı fark ederek yeni bir taktik benimseme zorunluluğu kamusal senaryoda zorunlu itaat gösterisini yaratmaktadır. Kamusal senaryoda zorunlu itaat gösterisi olarak kavramsallaştırabileceğimiz bu durum Scott’ın “kamusal senaryonun (yalnızca) bir gösteri” olduğu ifadesinden hareketle üretilmiştir (Scott, 2014: 29). Yukarıdaki örnek olayda katılımcımızın iktidara doğruyu söylemesi ve gizli senaryoyu kamusal senaryoya dönüştürmesiyle birlikte anne- babası tarafından karşılaşılabileceği olumsuz sonuçlarla ilgili kızgın bir ifadeyle uyarılması, öğretmen ve öğrencilerin (özellikle de yabancı olanların) arasındaki sınıf ayrımının ve konumlarının farklı olduğunun hatırlatılması onu zorunlu itaat gösterisine zorlamış ve anne babasının önünde öğretmenden -öğretmenin haksız olduğunu bile bile- özür dilemek zorunda kalmıştır. Scott zorunlu itaat gösterisi olarak özür dilemenin işlevinden şu şekilde bahsetmektedir:

“Kuşkusuz tabi olanın bakış açısından özür, hâkim düzene karşı işlenen bir suçun en ağır sonuçlarından kaçmanın görece ekonomik bir yolunu temsil edebilir” (Scott, 2014: 102).

Öğretmenin öğrenci üzerindeki tahakkümü arttıkça kamusal senaryolarda meydana gelen olaylar daha yıkıcı bir hal alabilmektedir. Katılımcı 24, bir öğretmenin sınıfta sürekli sorun olarak gördüğü Türkiye kökenli bir öğrenciden nasıl nefret ettiğini ve kamusal senaryoda her fırsatta bu nefreti gösterdiğini, veli toplantısında da aynı öğretmenin veliyi de çocuğun bir sorun ürettiğine inandıracak şekilde doldurduğunu ve sonunda babanın öğretmenin yanında çocuğunu dövdüğünü aktarmıştır. Burada ortaya çıkaran itaat görüntüsünün öznesi ise öğrenci değil veli olarak karşımıza çıkmaktadır. Baba bir nevi iktidarın önünde çocuğun cezasını kesmekte ve tabiiyetin yeniden üretilmesine yol açmaktadır.

“Ondan sonra kız kardeşimin sınıfında bir Türk çocuk vardı. Ona hala çok üzülüyorum hatta keşke diyorum o zamanlar gücüm olsaydı da bir şeyler yapsaydım. Kadın (öğretmeni kastediyor), o çocuktan çok nefret ediyordu. Sürekli sorun, sınıfın en büyük sorunuymuş gibi gösteriyordu ve n’aptı ne etti veliler toplantısında işte o oğlan babasıyla beraber toplantıya gitmişti. Kadın babasını o kadar gaza getirdi ki adam ee oğlunu kadının yanında dövmek zorunda kaldı. Hani sürekli dır dır dır insanı dolduran bir kişilik vardır ya.. Öyleydi hani.” (Katılımcı 24)

Hâkim ırk karşısında görece güçsüz durumda olan ırkın mensupları bazen durumlarını daha da dezavantajlı hale getirmemek için (siyasi) rol yapmak durumunda kalırlar. Hâkim ırkın üyelerinin eleştirisine maruz kalmamak, daha da ötekileştirilmemek adına gerçek düşüncelerini gizlemek veyahut da aslında düşünmedikleri şeyleri gündelik ilişkilerinde -maliyet- fayda karşılaştırması yaparak-dile getirmek zorunda hissetmektedirler. Bunun gerçekleştiği alanlardan biri de hiç şüphesiz eğitim hayatında iktidarla karşılaşmaların meydana geldiği okul hayatıdır. Bu noktada görece güçsüz olanın daha güçlü olanın istediğini söylemesi ya da ‘dili riskten uzak bir biçimde kullanma’sı bir taktik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla hedeflenen kısa veya uzun erimli kazanım öğretmenin gözüne girmek ve kamusal senaryoda onun otoritesini kabul eden bir “rıza görüntüsü” çizmektir.

“Altan alıyorum derken mesela dışarıda arkadaşlarımla veya aile ortamında daha sivriysem ama onlar onu duymak istemiyor öğretmenler hani otoriterliği var. Daha çok onun suyundan gidilmesini de istiyorlar. Sen de iyi not istiyorsun.

O yüzden biraz da onların gözüne girme çaban var. O yüzden fazla sivri veya onun duymak istemediği şeyleri söylemiyorsun.” (Katılımcı 30)

“Çünkü sen onların istediğini söylemiyorsun. Almanların ne zaman istediğini söylersen o zaman iyi oluyorsun. Öyle diyeyim.” (Katılımcı 20)

Yukarıda bahsedilen bu rıza görüntüsü ortaya çıkmadığında, karşılık verme gerçekleştiğinde ise ast sınıfın mensuplarının hâkim sınıfla olan ilişkisi kötüleşmektedir.

Kamusal Senaryoda İktidar İlişkilerinden Kesitler

Kamusal senaryoda iktidar ilişkilerinin nasıl bir görünüm arz ettiğini anlamak açısından kamusal senaryodan bazı kesitler sunarak öğretmenin sınıf ortamında iktidarını söylem ve eylemleriyle nasıl pekiştirdiğini analiz etmekte yarar vardır. Öğretmenin sınıfta sergilediği davranışlar öğretmenin iktidarının, öğrencinin ise tabiiyetinin nasıl teatral bir gösteriye dönüştüğünü gözler önüne sermektedir. Bu gösterinin yaşandığı anlar aynı zamanda tabiiyetin yeniden üretildiği anlardır. Özellikle beden eğitimi dersinde kıyafetiyle ilgili sorun yaşayan öğrencilerin söylemleri incelendiğinde, öğretmenin başörtüsüne yönelik sürekli olarak direktifler vermesi, bunu konu ederek sorun haline getirmesi ve yer yer de sert bir dille azarlayarak tehlikeli olduğuna vurgu yapması kamusal senaryoda iktidarın somut olarak görünür olduğu bir diğer ilginç durumdur⁸⁷. Öğretmenin dil pratikleri aynı zamanda iktidarın dile nasıl yansıdığına ilişkin bir göstergedir.

“Açık bir şekilde dersin başında şöyle oluyordu genelde tabii ki de beden dersi olduğu için sınıf ortamı oluşmadığı için herkes toplanıyor bir yere işte. Hoca anlatıyor, şunu yapçaz falan filan derken orda beni gördüğü anda ya da bir tane daha arkadaşım vardı bizi gördüğü an derse böyle katılmanıza izin veremem ama hani bir dahaki derse kadar değiştirin diye başlıyordu sonraki derse tabi biz bir şey değiştirmedikçe yani sporcu başörtüsü bulmadıkça ton yükseliyordu ve herkesin içinde bunu dile getiriyordu. Aşağılama denilebilir mi bilmiyorum ama sert bir şekilde sert bir tonla azarlama oluyordu evet.” (Katılımcı 41)

⁸⁷ Örnek bir senaryo için bkz. “Açık Direnişten Adaptasyona Beden Eğitimi Dersi”, “Açık Direniş” alt başlığında Katılımcı 2’den alıntılanan bölüm.

Aşağıda belirtilen sahnede ise öğretmen sınıfta yan yana oturan göç kökenli kız öğrencilerin dersin son dakikalarında ders konusundan bağımsız bir soruya cevap verememeleri üzerine bütün sınıfın dikkatini onların üstüne çekmekte ve böyle sorulara cevap vermedikçe sınıfın geri kalanının onları düşman belleyeceğini sınıf ortamında yüksek sesle dile getirmektedir. Ders sona ermesine rağmen öğretmenin bu öğrencilerin sınıftan çıkmasına izin vermemesi ve diğer öğrencileri adeta kamusal alanda ‘onlara düşmanlık yapma’ konusunda teşvik ve tahrik etmesi yapay bir durum yaratarak söylemleriyle iktidarını pekiştirmeye çalıştığının bir işaretidir.

“Şimdi yine biz dört kapalıyız bir sınıfta. Mmm kadın ders boyunca çok farklı şeyler anlattı. Anlattı, anlattı... Ondan sonra ders bitti. Tam zil çalacak böyle yaptı, durdu durdu: “Siz arkadaki 4’lü size bir soru soracağım” dedi. Ee “soruyu bilemezseniz sınıftan çıkamazsınız” dedi. Herkes.. Biz de birbirimize baktık biz bir şey mi yaptık gibisinden. Sonra ben o gün dersi dinlemişim. Hiç dersle alakası olmayan bir şeyi sormuştu. Ondan sonra biz susunca kadın aynen böyle dedi; “Aferin (!)” dedi. “Siz cevap vermedikçe- zil çaldı hatta herkes çantasını topladı gitmek istiyor ve güya bizim yüzümüzden gidemiyorlar çünkü biz cevap veremiyoruz- siz böyle sustukça kendinize düşman toplayacaksınız bu sınıfta” dedi. Zil çalmıştı bizi 5 dakika daha bekletti. Sizi bırakmayacağım cevap vereceksiniz gibisinden. Sonra çantamızı topladık çıktık.” (Katılımcı 2)

Öğretmenin kamusal senaryodaki iktidarını pekiştiren davranışlarından biri de öğrenciyi dersten atma hakkına sahip olmasıdır. Dersin içeriğine olan itirazını öğretmene yönlendiren bir katılımcının dersten atılması buna örnektir. Örnekte öğretmenin tepki göstermesine neden olan olay, derste anlattıklarının ‘yalan’ yanlış bilgi olarak nitelendirilmesidir. Öğretmenin Türkiye kökenli öğrencilere ağır şakalar yapması, iğneleyici söylemleri de kamusal senaryodaki ilişkilerden bir kesit sunmaktadır. Üçüncü kuşak Türkiye kökenli erkek katılımcılardan bazıları kendilerini ve arkadaşlarını anlatırken “şımarık”, “civıl civıl” gibi kelimeler kullanmışlardır. Hareketli, yerinde duramayan, arkadaşlarıyla çok konuşan, (bazıları) ailenin ilgisizliği nedeniyle okul hayatında yaptığı yaramazlıklarla dikkati kendi üzerine çeken ama en nihayetinde okul yasalarını çiğnemeyen çocuklar olmak üçüncü kuşak erkek bireylere özgü davranışlardır.

“O, Darwin teorisinde 5. sınıftaydık, hani diyordu insanlar maymundan gelme. Sınıf içerisinde, tam onu öğretirken “Öyle değil yalan konuşuyorsun” gibisine. Sonra dışarı atıldık. 1 saat dışarıda beklemek zorundaydık hoca

bitirene kadar. Öğretmen biraz nasıl desem şakacı biriydi ama ağır şakalar da yapardı yani bize karşı. Mm bize hep negatif bir o öğretmen ama, tek o öyleydi. Siz Türksünüz gibisine. Siz yapamazsınız edemezsiniz, Gaengstersiniz (çetesiniz) gibi. Tabi Türkler biraz daha cıvıl cıvıl oluyor biraz da şımarık oluyor açık konuşayım ama yine de biliyorduk yani nerde Stopp etceğimizi (duracağımızı) biliyorduk. Mm atıldık, girişkendik. Çocukluğumuz öyle geçti. Ama yani yasalara uygun, okul yasalarına da uygun bir şekilde. İşte öğretmen de öyle şakalar yapmaya çalıştı.”(Katılımcı 26)

Dil pratikleri ve iktidar ilişkisinin görünür olduğu diğer iki senaryoda öğretmenler sesini yükselterek hesap sormak, iğneleyici şakalar yapmak suretiyle otoritesini pekiştirmekte, öğrenci tarafından dilin yanlış kullanılmasına tahammül edememekte ve yer yer de öğrenciyi küçümseyerek bulunduğu yeri ve onun kurallarını hatırlatmaktadır. Dilin göç kökenli öğrenciler tarafından yanlış kullanılması öğretmenler tarafından iktidarı el altından yıkan bir davranış olarak algılanmaktadır⁸⁸.

“Mesela işte mmm ses daha fazla yükseliyor işte hani sen nasıl geç gelirsin, biz imtihan yazıyoruz ya da her zaman böyle yapıyorsun gibisinden...Mmm ama şu da var bazıları çok sessiz kalıp bir şey demiyorlar.” (Katılımcı 28)

“Bazen mesela iğneleyici oluyorlardı, yanlış bir şey telaffuz ettiğinde veya cümleyi yanlış kurduğunda hemen düzeltme gereği duyuyorlardı. Şakalar yapıyorlardı ama o şakaların altında da yine iğneleyici şeyler oluyordu. Mesela: “wir sind nicht auf dem türkischen Bazaar!” Biz burada Türk pazarında değiliz. Mesela o tür şeyler.” (Katılımcı 30)

Hem de Certeau hem Scott’ ta gizli direnişi ifade eden taktiklerden birini de aynı zamanda “itaatsizlik” (*disobedience*) olarak ifade edebileceğimiz kuralların ihlali oluşturur. Bu çalışmada iktidarın koyduğu kuralların ihlali ‘ayak direme’ olarak adlandırılmaktadır. Alan araştırmasında kendisiyle görüşülen kişiler büyük ölçüde kurallara uyduklarını ifade ederken, kısmen de olsa sınıf ortamında geçerli olan kuralları ve (yabancılar için) anadilde konuşma yasağını ihlal ettiklerini belirtmişlerdir. Okuldaki diğer kurallara nazaran anadilde konuşmanın yasak oluşu Türkiye kökenliler açısından görece kültürel kimliği tehdit eden bir kural olarak algılanabilmektedir. Eğitim yaşamına bakmak gerekirse okulda konulan kurallara uymamak, dikkate almamak bu itaatsizliğin bir parçasını oluşturur. Bu kurallara uyulmadığı takdirde ise eğitim hayatında hâkim sınıfın, öğretmenlerin, öğrenciyi sert

⁸⁸ Türkiye kökenli bireyler tarafından taktik olarak dil manipülasyonlarının nasıl kullanıldığını ortaya çıkaran bir çalışma için bkz. Gökalp Yılmaz, 2018: 129.

bir tonda uyarması ve bazı küçük cezalar vermesi söz konusu olmaktadır. Bu, iktidar ilişkilerinin görünür olduğu kamusal senaryo sahnelerinden biridir.

“Sonra yine bilgisayar dersindeyiz orada su içmek, yemek yemek kesinlikle yasak. Ben de şişemle suyum içtim yok pardon ekmeğimi attım ağzıma, ağzım kapalı ama.. Bir adım attım adam bana bağırды. “Sen bilmiyor musun buranın” dedi “kuralı var” dedi. Bunu iki sayfa yazacaksın dedi.” (Katılımcı 1)

“Cezalar önce bir derlerdi Türkçe konuşmayın derlerdi bir öğretmenimiz vardı, o zaten çok gıcıkты. Eee hep sürekli bizi teneffüste Türkçe konuşurken yakaladığında gelirdi derdi: “Almanca konuşun!” Biz de bilmiyorduk, hakkımızı savunamıyorduk, dediğini yapıyorduk. Ufaktık yani 11- 12- 13 yaşında. Tabi yaşımız ilerledikçe biz de dinlememeye başladık onu.” (Katılımcı 26)

Ayak direme bazı durumlarda ise doğrudan bir kuralı ihlal etmek yerine bir nevi sorun çıkarmak suretiyle sisteme ve iktidar ilişkilerine genel olarak karşı koyma şeklinde bir tutum benimseme anlamına gelmektedir.

“Bir şey dedikleri zaman ben tersliyordum ya da hani söylüyordum düşüncemi ya da dinlemiyordum. Sanki insan anlıyor sevmediğini.” (Katılımcı 2)

“Bir zaman sonra öğretmenlerin sabrı taşıyordu hatta benim İngilizce öğretmenim ilk derste hatta 9. sınıfta onda ders görüyorduk, ilk odaya girdiğinde benim ismimi görünce; “Seni biliyorum, sen çok şımarık birisin” diyordu. Gerçekten ismim yaygındı öğretmenler arasında.” (Katılımcı 38)

Kabul görmeme düşüncesi üçüncü kuşak bireylerin uyum sağladığını göstermeye yönelik taktikler üretmelerine neden olabildiği gibi toplumsal yaşamdaki kurallara ayak diremelerini de beraberinde getirebilmektedir.

İktidarın Stratejisi

İktidarın stratejisi ve buna karşı bireylerin geliştirdiği taktikler etkileşimli olarak var olan iki olgudur. İktidarın stratejisi, yani gündelik hayatta oluşturduğu politikalar, aldığı kararlar, yazılı ve uygulanagelen kurallar ve bunların yanı sıra belli anlarda ortaya çıkan davranışları ve dayatmaları olarak ifade edilebilir. Üçüncü kuşak katılımcıların aktardıklarından hareketle eğitimde iktidar odaklarının stratejileri şu şekillerde ortaya çıkmaktadır: hakkında konuşmak istemediği konuları kapatmak, öğrencilere köken ülkeleri ve dinleriyle ilgili sürekli sorarak, köken ülkesinin siyasal hayatına yönelik siyasi tutumunu öğrenmeye çalışarak veya sahtekarlıkla suçlayarak psikolojik bir baskı kurmak, okuldan atmak veya eğitim sürecinde yıldırmaya

çalışmak, maske takmak, düşük not vermek, zor kelimeleri seçerek dersi anlatmak ve yatıştırma politikası uygulamak. Bu stratejiler bireyin eğitim hayatındaki performansını ve kendini ifade etme özgürlüğünü olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu stratejilerden ‘konuyu kapatmak’ ve öğrenciyi ‘geçıştirmek’ görüşmeler içerisinde en az dört kez değinilen bir temadır. Öğretmenler özellikle ele almak istemediğı konuları tekrar açmama, konuyu değıştirme ve bu suretle katılımcıların deyiimiyle bazen öğrencileri ‘susturma’ ve ‘yatıştırma’ politikasını izlemektedir. Öğrenciyi susturma politikası, ifade özgürlüğünü engelleyen bir girişimdir ve öğrencilerin bazılarına kendini ifade etme hakkı tanınırken diğerklerine tanınmaması öğretmenin çifte standart uyguladığını göstermektedir.

“Bazı şeyleri aslında (ifade) edemiyordum çünkü kesiyorlardı. Yani araya bir laf sokuyorlardı. Onu zaten öbür arkadaşlar da fark ediyordu. Tamam öğretmen araya başka bir şey sokuyor, biz de sokalım ki çocuğun sesi kesilir. Gerçekten çok kavga çıkmaya başladı. Sınıfta bağırduğım halde dışarı atıldım. “Dışarı çık!” dedi bana öğretmen ve ben de “ben niye çıkıyorum onlar niye çıkmıyor” dedim. Çünkü onlar da bana bağırıyor. Sınıf arkadaşlarım. Çünkü onlar da bana baskı yapmışlardı. Ben atıldım, onlar atılmadı mesela. O çok kötü bir şeydi.” (Katılımcı 29)

Öğretmenlerin kültür ve inançlar hakkında tartışılan konularla ilgili ‘haklısın’ ifadesini kullanması öğretmenlerin de risk almaktan kaçındığına- yani aslında onların da bir nevi kamusal senaryoda maskeler taktığına- işaret etmektedir. Bununla yapmak istedikleri ise öğrenciyi yatıştırmak yani muhalif bir tutumda olmasındansa kendisinin de haklı olabileceğini ona söylemektir. Aşağıda alıntılanan pasajda dikkate değer bir diğerk nokta ise; öğrencilerin birlikte taktik belirlediğı gibi öğretmenlerin de kendi arasında strateji belirlemesidir ve bu anlamda öğretmenler odası öğretmenlerin gizli senaryolarının yaratıldığı bir mekâna dönüşmektedir. Bu hakikat, Scott (2014)’ın da belirttiğı üzere ast sınıfın gizli senaryolarına mukabil hâkim sınıfın stratejileri ve gizli senaryolarının varlığına delalet etmektedir. Dersteki tartışma konularıyla ilgili öğrenci soru sorduğunda öğretmenin ana akım medyayı temsil eden bir gazeteyi kaynak olarak göstermesi yine bu stratejinin bir parçasını oluşturmaktadır.

“Bilmiyorum onların stratejisi mi bu haklısın vs. demesi. Ama yatıştırma politikası çok vardı okulumuzda (...) Öğretmenler kendi aralarında bile konuşuyordu. Bir öğretmenler odası vardı koridorun ortasında. Ders aralarında böyle çok fazla konuşmazdılar (...). Ama teneffüslerde falan evrak imzalatmaya gittiğinizde öğretmen odasına girdiğinizde duyuyorsunuz tabii ki.. “Benim şu

öğrencim şu konudan bahsetti, nasıl cevap vermeliydim?” diye. Kendi aralarında strateji belirliyordular ben öyle düşünüyorum. (...)Başka... Konu kapatılıyordu. Konu kapatmakla beraber aslında yine sorunuzu cevaplıyordu. Şu şu kitabı oku.. Şu şu sayfaya bak. Şunları araştır olarak bir opsiyon sunuluyordu yine ama şöyle söyleyeyim; bu biraz ee politik olacak ama size sadece kalkıp da Spiegel Online’ı kaynak olarak verirse, ben orada yazılanı zaten tahmin ediyorum.” (Katılımcı 42)

‘Geçştirilme’nin söz konusu olduğu bir diğer bağlam ise öğrencinin notunun beklediğinden düşük geldiği durumlardır.

“Kendi hatalarında geri adım atmıyorlardı geçştiriyorlardı. Herkes geçştirilirdi. Herkes. İstisnasız. Puanı eksik saydıysa siz böyle anlatmıştınız desem geri adım atmazlardı.” (Katılımcı 37)

Üçüncü kuşak Türkiyelilerin eğitim hayatlarında sıkça maruz kaldığı bir diğer durum da gerek İslam diniyle gerek Türkiye’nin siyasal hayatıyla ilgili kendilerine sürekli soru sorulması ve bu durumun özellikle çocuk yaşlarda kendileri üzerinde psikolojik bir baskı yaratmasıdır. Üstelik bu durum sadece okul hayatında değil gündelik yaşamın diğer alanlarında da söz konusu olmaktadır. Bireylere sürekli sorulara cevap vermesi gereken insanlar olarak yaklaşmak, bir süre sonra onların da kendilerini sanki bir ülkeyi, bir inancı temsil ediyormuş gibi hissetmesine ve (dolaylı olarak) omuzlarında ağır bir yük hissetmesine sebebiyet vermektedir. Bu tür durumlarda bazı öğrenciler ifade özgürlüğü bölümünde ele alındığı gibi sessiz kalmayı tercih ederken, bazıları ‘karşılık verme’nin yani kamusal senaryoda gerçek düşüncelerini söylemenin bu psikolojik baskıdan kurtulmak ve kendi prestijini sarsmamak adına bir zorunluluk haline geldiğine işaret etmektedir. Dikkate değer bir diğer husus ise Türkiye kökenlilerin siyasi görüşleriyle ilgili varsayımlarda bulunulması ve bunun kişileri etiketleme, kategorize etme gibi anlamlar taşımasıdır.

“Bazen ben de hiç konuşmak istemiyordum o konuları. Çünkü biz kendimiz çocuktuk, biz de çoğunu bilmiyorduk. Yine de çocuklara böyle şey davranıyorlardı, size soracağım siz bana cevap vermeniz lazım. Bu şöyle böyle, İslam böyle değil mi? Niye öyle? Ben kendim cevap vermediğim, veremediğim şeylerde sorular sordular. O da zoruma gitti. Birkaç çocuk da öyleydi. (...) Okulda da aynısı. Orada da hep o konuları araştırdılar, eve gidip araştırmam lazımdı. (...) Bir sefer bir şey duymuştum. Tanıdığım birisi değildi ama daha çok bir program vardı, Veranstaltung (etkinlik, konferans), orada birisi anlatmıştı. Okula gitmeden hep evden araştırma yapıyordu aslında bir çocuğun yapmadığı bir işi o yapıyordu, çünkü biliyordu ki öbür ki gün öğretmene bir sürü şey anlatması lazım, öğretmenin sorması lazım.” (Katılımcı 6)

“Ondan sonra Gymnasiuma başladığımda öğretmenle mesela tartıştım o konu hakkında. Öğretmen mesela mahsustan bir konu açtı ortaya seçimlerden dolayı. Bu seçimler değil de öbür seçimlerden dolayı. Tartışmak için konuşma açtı. Ben karşılık verdim tabi. Politika neye göre.. Soruyorlar sana: “seçimlere gidecen mi? Kimi seçeceksin? Mesela şimdiki şu anda Erdoğan’ı mı tutuyorsun?”. Ben de karşılık verdim, sesimi yükselttim çünkü fark ettim ki hep üstüne geliyorlar. Senin de karşılık göstermen lazım küçük gösterme kendini diye düşündüm.” (Katılımcı 29)

İktidarın stratejisi olarak psikolojik baskının daha ileri sürümleri ise iyi dereceli okullardaki Türkiyeli öğrencilerin okuldaki varlıklarının istenmemesi ve öğrencileri vazgeçirmeye, başarılı olamayacaklarına inandırmaya yönelik bir yol izlenmesi şeklindedir. Bu noktada uç bir örnek olarak okuldan atılma deneyimini yaşamış bir katılımcımız, bu durumun kendisinde sebep olduğu moral bozukluğuna değinmiş ve aynı şeyi tekrar yaşama korkusuyla başka bir *Gymnasiuma* devam etmekten çekindiğini, bu yüzden daha düşük dereceli bir okula devam ettiğini ifade etmiştir. Bu bir durum öğrencinin motivasyonunu ve kariyer planlarını altüst etmiştir. İktidarın stratejisi bu vakada tahakkümün sertleşerek bir ‘yıldırma politikası’na dönüşmesidir.

“İşte o 5.-6. sınıfta olan çok zoruma gitmişti. Birdenbire beni okuldan atmaları, notumu düşük vermesi... Ondan beri zaten fen lisesine gidesim yok. 6. sınıfı tekrar etmiştim Realschulede. Ondan sonra başka bir okula yine başka bir *Realschuleye* ve *Gymnasiuma* başvurmuştum. Ama ben fen lisesine gitmeye korktum yine aynısı olur diye. Psikolojimi etkilemişti o zaten.” (Katılımcı 7)

Aynı kişi okuldan ayrılırken bahsi geçen öğretmenin kendisine karşı birdenbire değişen tutumunu ve “maske takma” stratejisini şöyle anlatmaktadır:

“180 derece değişmişti bana karşı kadın, çok iyi davrandı. (...) Ama zaten çok geçti.” (Katılımcı 7)

Öğretmenin Abiturun sahte olup olmadığını sorgulaması ve sınav başarısının kopyayla elde edildiği yönündeki iftirayı sorgulamaksızın kabul etmesi vb. durumlarda “sahtekarlıkla suçlama” şeklinde tezahür eden tahakkümü ise gerek iyi dereceli okullarda gerek üniversitede öğrencinin önüne konulan bir bariyere dönüşebilmektedir. Katılımcılar bu tahakkümün kendilerinde yarattığı duyguyu “ağladım”, “ağır geldi” şeklinde dile getirmişlerdir⁸⁹. Katılımcı 26 “o okuldan

⁸⁹ Katılımcı 26 ve Katılımcı 11’den aktarılan alıntıların bağlamını anlamak için bkz. “Türklerin Sahtekarlıkla Özdeşleştirilmesi” başlığı.

soğutmaya çalıştılar” derken aslında bir önceki örnekte olduğu gibi ‘yıldırma politikası’na gönderme yapmaktadır.

Öğretmenlerin bir diğer stratejisi ise öğrenciyi dersten bırakmayarak ama geçebileceği en düşük notu vererek başarı ortalamasını düşürmek ve bu şekilde meslek hayatında işverenlerin zaten istihdam etmeyi tercih etmeyeceği bir mezun olmasına yol açmaktır. Aslında bununla yapılan şey göç kökenli bireylerin toplumsal hayatta yükselmesini engellemek yani Türkiye kökenlilerin yukarı doğru bir toplumsal hareketlilik göstermesine ket vurmaktır. Katılımcı 16 bu tür bir ayrımcılığın özellikle yabancılarda çok sık karşılaşılan bir durum olduğunu da ifade etmiştir.

“Bir sistemi var diyelim Almanya’da karnede notu 5 alırsan ,3 tane 5 alırsan sınıfı tekrarlamak zorundasın ve onun sistemiydi ki ben size 4 vereyim siz sınıfı geçin ama ortalamanız kötü olsun. Ortalamamız kötü olunca genellikle işverenler almak istemiyor o şekilde, ee nasıl diyeyim bir sistemi vardı.” (Katılımcı 16)

Öğretmenin öğrencilerin dersi anlamadığı durumlarda kolaylaştırmak yerine anlamayı zorlaştıran yöntemleri tercih etmesi bir başka strateji olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Öğretmende farklı gelen, konuşma tarzı zaten başka oluyordu ya da sorduğumuzda “Bize başka türlü anlatabilir misiniz ya da öğretebilir misiniz?” diye sorduğumuzda Almancada başka anlatın diyoruz ve her zaman gidip zor kelimeleri seçiyordu öğretmenler.” (Katılımcı 39)

İktidar odaklarının bir özelliği de diğer iktidar sahipleriyle bir ağızdan konuşmak ve onları korumak şeklinde ortaya çıkmaktadır ki bu strateji “iktidarın dil birliği” olarak adlandırılabilir. İktidarın dil birliği olarak verilerde ortaya çıkan bu olgu, Scott’ın kamusal senaryonun bir işlevi olarak ele aldığı *oybirliği*dir. “*Hâkim gruplar arasında oybirliği görüntüsünü, tabi olanlar arasında ise rıza görüntüsünü*” yaratan oy birliği aynı zamanda hâkim sınıfın zayıflamasını ve görece güçsüz olanların bölünmelerden faydalanmasını önlemek adına bir tutarlılık sergilemeye yaramaktadır (Scott, 2014: 99-100). Eğitim hayatında öğretmenlerin yanı sıra, müdür ve müdür yardımcısı gibi yöneticilerin de kendi aralarında öğrencilere karşı birbirini koruduğunu ve birbirinin çıkarlarını gözettiğini söylemek mümkündür. Bu kişilerin birbirini koruyup kollaması ise öğrencilerin sorunlarını dile getirme ve şikâyetle bulunma gibi haklarını ortadan kaldıran ve haksızlığa maruz kalacakları durumlara sebebiyet

vermektedir. Öğrencilerin şikayetlerinin anonim olarak kalmaması ve öğretmene iletilmesi öğrencinin bir dizi olumsuz sonuçla- yaptırımla- karşılaşmasıyla sonuçlanabilmektedir. Böylece kendini ifade etme, şikâyetle bulunma gibi bazı hakları kullanmak öğrenci için riskli bir davranış haline gelmekte ve zamanla öğrencinin gündelik hayatı içinde hakkını koruyabileceği mekanizmalara başvurmadan vazgeçmesine yol açmaktadır.

“Hocalar da birbirlerinin tarafını tutuyor zaten.” (Katılımcı 11)

“Bir kere sınav yapıldı öğretmenim yabancıların çoğuna kötü not verdi bir şey yapmamamıza rağmen. Ben de gittim müdüre hepsini dedim. Arkadaşlarıma “hep beraber şikâyetle bulunalım” dedim, eğer şikâyet edersek daha çok gıcıklık eder dediler. Ben kendi başıma gidip şikâyet ettim. Çünkü şey yapmıştı bir İtalyan vardı kız dersini yapmamış, ben de yapmadım, ona 6 vermedi ama bana verdi. Ben de gittim müdüre şikâyet ettim. Müdürle ikisi arkadaşmış, müdürle öğretmenim iyi arkadaşlarmış. Müdür demiş: “Hakkında şikâyet geldi” diye. Öğretmen sonra beni kenara çekip konuştu. Ondan sonra daha çok gıcık gitmeye başladı. Müdür hemen duyurdu, isim de verdi kimin olduğunu hani saklamadı kimin olduğunu.” (Katılımcı 15)

“İtiraz ediyorduk başka öğretmene ya da sınıf öğretmenine gidiyorduk diyorduk böyle böyle. Ya onlar ilgileniyor ya da şey yapıyorlardı ya da diyorlardı: “Başka zaman yapabilirsin, onun puanlaması öyle” diyordu. Çünkü öğretmen öğretmene gene de karışmıyor.” (Katılımcı 39)

Bu tür örnekler öğrencinin haksızlık karşısında diğer öğretmenler veya okul idaresinden destek alamadığı durumlardır. İktidarın dil birliği karşısında zayıf konumda olanlar daha ziyade AB dışındaki ülkelerden gelen göçmen aile çocuklarıdır. İktidar ilişkilerini bütün göçmenler aynı şekilde deneyimlememektedir.

3.2.8. “Zayıfın Sanatı”⁹⁰ :Taktikler

De Certeau’nun mekansız olduğunu ileri sürdüğü, iktidarın alanında zayıfın hesaplı eylemleri olarak tanımladığı taktikler, kamusal senaryo ve gizli senaryo perspektifinden ele alınırsa ‘öteki’nin alanında üretildiğinden kamusal senaryolar bağlamında incelenmesi yerinde olacaktır (bkz. De Certeau, 2009: 113). Kamusal senaryoda ortaya çıkan taktikler, kamusal senaryodaki zorunlu rıza ve hürmet motiflerinin ne denli iktidar ilişkilerine mündemiç olduğunun bir işaretidir. Bununla

⁹⁰ De Certeau’ya göre taktikler, direnen öznelerin yaratıcı eylemleri olması bağlamında ‘zayıfın sanatı’nı ifade etmektedir (bkz. De Certeau, 2009: 113).

birlikte gizli senaryoların, kamusal senaryoda uygulamaya konulan taktiklerin üretildiği ve “filizlendiği” özerk mekanlar olarak önemi yadsınamaz. Üçüncü kuşak Türkiyeliler kamusal senaryoda maruz kaldıkları tahakküme mukabil eğitim hayatında oldukça çeşitlilik arz eden taktikler üretmekte ve bu yolla eğitim hayatında kısa veya uzun vadeli kazanımlar elde etmektedirler. Başlıca taktikler; “*köprüden geçene kadar ayıya dayı demek*”, “*göstermelik itaat*”, “*(siyasi) rol yapmak*” / “*maske takmak*”, “*işten çalmak*”⁹¹, riskten uzak bir dil kullanmak, “*öğretmenin huyuna suyuna gitmek*”, derste mümkün olduğunca çok söz almaya çalışmak, “*yağ çekmek*”, iktidara duymak istediklerini söylemek, “*ayak sürümek*”, “*sessiz kalmak*” (göze batmamaya çalışmak), beden eğitimi dersinden (rol yaparak) muaf olmak için doktordan rapor almak, soğukkanlı olmak, ayrımcılıktan korunma mekanizmaları geliştirmek, kılık kıyafete dikkat etmek, uyum sağladığını göstermek ve alttan almak olarak sıralanabilir.

Çok çeşitli hayatta kalma stratejilerinin kazanımları birbirinden farklılık göstermekle birlikte hizmet ettikleri nihai amaç gizlice direnerek, asıl düşüncelerini gizleyerek de olsa katılımcıların eğitim hayatını başarıyla tamamlaması, öğretmenin gözüne batmadan ve çok da sivrilmekten ‘profesyonelce’ davranarak eğitim hayatında karşılaştığı sorunlara çözüm bulması ve iyi bir kariyer gelişimini garanti altına almasıdır. Üçüncü kuşak Türkiye kökenlilerin taktikleri içinde gerek çok çalışmak gerek ders dışı davranışlarla öğretmenin gözüne girmeye çalışmaya dayalı taktikler önemli bir yer tutarken bunu göze batmamak için sessiz kalmaya dayalı taktikler izlemektedir. Yani katılımcılar genellikle bir yandan öğretmen nazarında iyi bir imaj çizmek isterken ve kendini iyi, çalışkan vb. göstermek isterken diğer yandan zaman zaman dikkatleri üzerlerine çekmemek için sessiz kalmayı veya alttan almayı yeğlemektedirler. Bunlardan ilki “dikkat çekmeye dayalı taktikler” ikincisi de “sessiz kalmak” şeklinde kavramsallaştırılacaktır.

⁹¹ Halk kültürü bağlamında önemli yer tutan eylemlerden birisi de ‘işten çalmak’ yani kaytarmaktır (de Certeau, 2009: 99). İş yerinde, fabrikada işten çalan işçi aslında mesai saatinde kendinden beklenen üretim veya hizmet dışında bir eylem gerçekleştirmiş olmakla işten çalmış olur. Günümüzde buna benzer eylemlere kamu kurumlarında, memuriyette ve özel sektörde tanık olmak mümkündür. Burada ise öğrencinin ders saatinde ders dışı bir şeyle meşgul olması ‘işten çalmak’ olarak değerlendirilmektedir. Böylelikle sıradan birey, iktidarın var olduğu alanda yerleşik düzene karşı ‘hamlesini’ ortaya koymaktadır (de Certeau, 2009: 99).

Dikkat çekmeye dayalı taktikler ve sessiz kalmak şeklinde pek çok katılımcının anlatılarına hâkim olan taktikler dışında aynı sıklıkta değinilmeyen ama bir kısmı gündelik direniş biçimleri literatüründe belli bir yeri olan bazı direniş türlerinden bahsetmek mümkündür: köprüden geçene kadar ayıya dayı demek, maske takmak, öğretmene yağ çekmek, notunun düşmesini önlemek için üretilen taktikler ve uyum sağladığını gösterme çabası olarak sıralanabilir. Nadiren değinilen bir taktik hile yaparak başarı elde etmek, yani sınavlarda kopya çekmektir. Bir katılımcımız Alman medyasından öğrendiği kopya çekme taktiklerini boşluklardan yararlanarak uyguladığını belirtmiştir. Bu tür taktikler okul ortamında pek çok öğrenci tarafından örgütlü bir şekilde uygulanmaktadır. Ancak kopya çekmek gruba özgü bir taktik değildir.

“Specken (kopya) gibi.. Hımm Almanlar da bir tuhaf. Galileo diye bir kanal var belki bilirsin. Orada da bir sektör var öğrenciler nasıl en kolay specken yapar (kopya çeker)? (...) Onu en kolay nasıl yaparsın diye, ona baktım mesela kendim de yaptım bir kere. (...) Bizim yani ben burada testi yazarsam – arkada arkadaşım oturuyor ya- hepimiz testi değişiyorduk, öğretmen resmen böyle gazete okuyor (...) Testi maşallah herkes geçti. Herkes iyi not aldı. (...) Bazıları mesela önde otururdu. Mmm şöyle diyelim ki öğrenci bir şey sormak için öne giderdi. İki kağıtsa öğretmene sorardı birini arkaya tutardı, diğerleri görürdü okurdu arkadan. (...) Bir tane de (gülerek) Tafel’i (tahtayı) boyadık ettik. Arasına böyle bazı cevapları yazdık ama belli olmuyordu.” (Katılımcı 5)

Scott’ın da bahsettiği hayatta kalma stratejilerinden biri; “ayıya dayı demek” şeklinde formüle edilen taktiktir. Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünde “köprüden geçene kadar ayıya dayı demek” deyimini “*kişinin işini gördürünceye kadar yardım beklediği kimseyle iyi geçinmesi*” anlamına gelmektedir (Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü). Bu bağlamda göç kökenli öğrenciler eğitim hayatından başarıyla geçmek için kendisini kötüleyen veya hakir gören öğretmenlere bir süre katlanmak gerektiğinin, karşılık verme gerçekleştiğinde eşitsiz konumu sebebiyle hep öğrencinin ‘kaybeden’ taraf olduğunun, bu yüzden okuldan mezun oluncaya kadar öğretmenlerle iyi geçinmek gerektiğinin altını çizmektedir.

“Bir de şu var yani hiçbir zaman karşı taraf seni aşağılasa da kötülese de saygını bozmayacaksın, aynı seviyeye düşmeyeceksin. Onu da fark ettim. Çünkü kaybeden hep öğrenci olur (...) Yani ben burada fark ettim ki illaki köprüyü geçene kadar ayıya dayı demek lazım.” (Katılımcı 11)

Öğretmenlerle iyi ilişki kurmak ve eğitim hayatındaki beklentilerinin karşılanması için “yağ çekmek” öğrencilere fayda sağlayan bir taktik özelliği taşımaktadır ve öğrenciler bu davranışlarının karşılığını almaktadırlar. “Güler yüzlü” davranarak öğretmenlere karşı sevecen ve iyi bir öğrenci olarak görünmek bir nevi maske takmak anlamına gelmektedir. Bu taktiğin diğerleriyle birlikte uygulanmasının eğitim hayatını kolaylaştırdığı düşünülmektedir.

“Kimi öğretmenlerde yağ çekmenin faydalarını gerçekten gördüm.” (Katılımcı 10)

“Güzel sözlerle yaklaşmaya çalışıyoruz (gülüyor), also (yani) yağcılık mı diyorlar. Böyle davranışımız biraz değişiyor ama o zaman da karşılığını alıyoruz nasıl diyeyim. Güzel sözlerle veya samimileşmeye çalışıyoruz. O da etkiliyor tabii ki şeyi ilişkiyi.” (Katılımcı 19)

“Mmm hep kendime gülümse L. derdim ben. (Gülüyor) hep gülümseyip kendimi en iyi tarafımdan gösterirdim.” (Katılımcı 28)

Kamusal senaryolarda üzerinde durulan ayrımcı uygulamalar, katılımcıları kendi haklarını korumaya yönelik taktikler geliştirmeye itmiştir. Bu bağlamda göç kökenli bireyler yazılı notunda ve sözlü notunda öğretmenin ayrımcı davranıp davranmadığını anlamak için taktikler geliştirmişlerdir. Öğrenci hak ettiği sözlü notunun verilmediğini düşündüğünde bunu ispatlayamadığı ve öğretmenle tartışamadığı için bir katılımcımız her ders için derse katılımını not defterine işlediğini, öğretmen sözlü notunu açıklarken iyi bir notu hak ettiğine dair bir kanıt olarak ve düşük not verilmesi halinde bir itiraz kaynağı olarak bu defteri öğretmene gösterdiğini belirtmektedir. İnce bir zekanın ürünü olan bu taktiği sözlü notunda haksızlığa uğramamak için kullanmakta ve bu taktikle geleceğini garanti altına almaya çalışmaktadır. Kazanımı ise üniversiteye gidebilecek derecede iyi notlar almaktır.

“Mesela arkadaşlarla aynı şeyi yazdık. Çünkü biliyoruz, konuşuyoruz sınavdan sonra. Bazen kâğıdı bilerek yazıyorum sonra kıyaslamamız için.” (Katılımcı 2)

“Benim bir defterim vardı. Defterime hep yazıyordum bugün ne yaptığımı. Neler söylediğimi, kaç sefer el kaldırdığımı yazıyordum. Hep sınavdan sonra bize öğretmen sözlü notumuzu söylüyordu. Ben o defteri alıyordum çünkü dışarı çıkıyorduk ve konuşuyorduk sözlü notumuzla ilgili. Defteri alıyordum, bunu bunu söyledim diyordum. Ondan sonra tabii ki fazla kıramıyordu. Mecburen bir çocuk kötüyse benden, yüzde yüz bana ondan iyi vermesi lazımdı. Öyle bir konu olmuştu yani, öğretmenden daha iyi düşünmen lazım bazen daha akıllıca düşünmen lazım ki seni daha çok aşağılamasın. (...) Düşünmem lazımdı çünkü

ben okulu başarmak için okuyorum benim geleceğim var. Geleceğimi ben onlar yüzünden bozamam. (...) iyi alayım ki üniversiteye gidebileyim.” (Katılımcı 29)

Yukarıda ele alınan taktiklerden başka önem arz eden ama bir yönüyle onlardan farklılaşan bir taktik de öğretmen- öğrenci ilişkilerinde gerilim yaratan olayları gözlemleyerek üretilen taktiklerdir. Derse geç gelmek, öğretmene karşı açıkça muhalefet ederek münakaşa etmek öğretmenlerin sevmediği başlıca davranış biçimleri olarak ortaya çıkmaktadır. Öğretmenin kırmızı çizgilerini aşmamak eğitim hayatında özellikle öğretmenlerden bir şey talep eden öğrencinin geri çevrilmemesini sağladığı için işe yaramaktadır.

“Ben mesela hep şey sesli olan öğrenciler yani ne bileyim derste mesela hep yanındakiyle konuşanlar ya da öğretmenle hep ağız kavgası yapanlar ya da geç gelenler. Genellikle hep geri planda kalırdı, onu bilirdi zaten öğretmen. Tamam bu böyle bir öğrenci diye. Ama ben de hep derdim ki bunu gözlemledim, tamam bu geç geliyor o yüzden öğretmen buna öyle davranıyor. Bu öğretmenle ağız kavgası yapıyor o yüzden de tabi notları düşük, öğretmenin gözünde düşük. Bu yüzden de kendim hep onu yapmamaya çalışırdım.” (Katılımcı 28)

Taktikler örneklerden anlaşıldığı üzere eğitim ortamını, öğretmen ve öğrenci davranışlarını gözlemleyerek üretilmektedir. Ortak gaye ise öğrencinin kendini garanti altına almasıdır.

Dikkat Çekmeye Dayalı Taktikler

Öğretmenin gözüne girmek için çaba gösteren katılımcıların özellikle derste ön sıraya oturmak, öğretmene konuyla ilgili soru sormak şeklinde özellikle derse ilgi duyduklarını göstermenin ve bu şekilde puan biriktirmenin yanı sıra tahtayı silmek, öğretmenin çantasını taşımak, hal- hatır sormak, daha iyi not için çaba sarf ettiğini bir şekilde göstermek veya söylemek, uyum gösterdiğini hal diliyle ortaya koymak ve - nadiren de- öğretmene hediye almak gibi dikkat çekmeye dayalı taktikleri vardır. Bu taktiklerin çoğunun maksadı öğretmenin öğrenciyi “*yüz olarak hatırlaması*” ve sözlü notunu yüksek vermesidir.

“Mesela bildiğim bir konu o dersi yapmışım. Bilerek elimi kaldırıyordum, şey diyordum mesela: “Öğretmenim bu böyle böyle mi yapıyor?”. Biliyorum ya nasıl yapıldığını ondan sonra kendi kendime düzeltiyordum. “Aa yok ben biliyorum şöyle şöyle yapılyordu değil mi?” Öyle bir taktik hep uyguluyordum. Güya çok şey yapıyormuş gibi, dikkat ediyormuş gibi. Onlar da yiyordu ama hani.” (Katılımcı 2)

“İlk sıraya oturup el kaldırmak çok önemli (gülüyor), kopya çekmeyi bilmek lazım bazen. Öyle şeyler yani. Bazı öğretmenler daha kolaydı misal ders sonunda gidip ona soru sorduğunuz zaman ee daha iyi not verebiliyorlardı sırf soru sorduğunuz için saçma sapan bir soru olması bile önemli değil, sadece yüz olarak hatırlaması, surat olarak görmesi yeterli oluyordu ya da sizle konuşması yeterli oluyordu.” (Katılımcı 21)

Önemli bir taktik de göç kökenli bireylerin kendisini ‘iyi entegre olmuş bir Türk’ olarak göstermeleri, bunu eylemleriyle ispat etme çabası içerisinde olmalarıdır. Bu taktik Almanya’da toplumun Türkiye kökenlilere yönelik genel geçer algılarının ve basmakalıp yaklaşımlarının haksız çıkarılmasına yönelik bir girişimdir. İyi Almanca konuşmak, Alman arkadaşlar edinmek, Alman derneklerinde aktif olmak ve çok çalışarak *Hauptschule*ye değil de *Gymnasium*a gitmek entegrasyonun, devlet nezdinde kabul görmenin bir yolu olarak görülmektedir. Çünkü devlet göçmenlerin uyum sağlayıp sağlamadıklarını değerlendirirken bunları kriter olarak belirlemektedir. Bu taktikle ulaşılmaya çalışılan nihai hedef aslında bireyin hem eğitim kurumunda hem toplumda tanınmak ve aynı zamanda toplumda marjinal gözüyle bakılan ve kendi içinde yaşayan Türklerden ayırt edilmesini sağlamaktır.

“Kendimi sürekli ne kadar aslında iyi entegre olmuş bir Türk, işte Türk olmama rağmen ne kadar Almanya’ya uyum sağlamış olduğumu sürekli bir ispatlama ve bunu gösterme gereğinde bulunuyordum ve ona göre davranıyordum ve (...) işte o kötü uyum sağlayamayan, agresif, kendini soyutlamış Türklerden değilim ben, bunu bir göstermeye çalışıyordum (...) Bu Almanya’da toplumsal mı diyeyim benim bulunduğum çevrede belli bir görüş hakimdi medyanın da etkisiyle belki de. Şey vardı, bu Türkler kendi aralarında yaşıyorlar, Türkçe konuşuyorlar. Türklerin çoğu Almanca bilmiyorlar. İşte hiçbir toplumsal faaliyetlere katılım sağlamıyorlar ve (...) uyum sağlayan Türk demek, işte eğitim alan, hani bu Almanya’da (...) *Hauptschule*ye gitmeyen, çünkü Türkler *Hauptschule*ye gider öyle bir görüş var. (...), düzgün Almanca konuşabilen...” (Katılımcı 41)

Ders dışındaki davranışlar içinde; özellikle öğrencinin davranış notunu da etkileyen yardımseverlik, düzenli olma, öğretmene yardımcı olma ve güler yüzlü olma gibi bir takım hal ve hareketler dikkat çekmeye dayalı diğer önemli taktiklerdir. Bu davranışlarla amaçlanan kazanım; öğretmenin gözüne girmektir. Öğrenci bunu başardığı anda öğretmen nezdinde kendini güvenceye aldığını hissetmektedir. Öğretmenin gözüne girebilmek için öğretmenin zaafalarını bilmek bir zorunluluk arz etmektedir. ‘Güler yüzlü olmak’ ise öğrencinin bir nevi öğretmenin iktidar alanına girebilmesi için kilit rol oynamaktadır. Tahtayı silmek, öğretmenin çantasını taşımak

vb. eylemler ise salt Türkiye kökenli öğrencilerin değil bütün öğrencilerin uyguladığı taktikler arasındadır.

“Ders bitince tahtayı silerdik, ya da dersten sonra sandalyeyi kaldırırdık.”
(Katılımcı 13)

“Öğretmene çok iyi davranıyorum. İyi davrandığın zaman okulda iyi olmasan bile şeyden, derse olan katılma notundan not veriyorlar bize sınavdan hariç derste nasılız.. Öğretmenin gözüne girdiğin an sınıfta en kötü şeyi yapsan bile en iyi sensin. Öğretmenin gözüne girmen zaafını bulman gerekiyor. Güler yüzlü olman gerekiyor. (Gülüyor) ben onu iyi beceriyordum. Küçükken çok şey yapıyorduk çantanı taşıyayım mı ya da ne bileyim bir şey düşürünce hemencik gidip kaldırıyordun o zamanlar, şimdi yapmıyorum da. Böyle 6.-7. sınıflarda o taktik vardı. Geldiğinde hemencik tahtayı siliyordum. Görsün bir şey yaptığımı. Onu herkes yapıyordu ama.” (Katılımcı 22)

Öğretmene karşı “yardımsever” davranmak derse ilgi göstermenin yanı sıra sınıf arkadaşlarına ders konularında yardım etmek ve öğretmene asistanlık yapmak suretiyle öğretmenin iş yükünü azaltmak, öğretmenin takdir ettiği bir davranış sergilemek anlamına gelmektedir ve bu yardımseverlik öğretmenlerin kendisine karşı davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir. Katılımcılarımızdan biri öğretmene hediye almanın da- her öğretmen bu hediyeleri kabul etmese de- genel olarak öğretmenlerin öğrenciye daha yakın davranmasına sebep olduğunu gözlemlemektedir. Bu taktik daha ziyade kadın katılımcılarda ön plandadır.

“Yardımseverlik herhalde. Öğretmenin yükünü hafifletmek için çabaladığımı bilirim hani mesela fotokopide olsun bu tür şeylerde veya kimsenin yapmak istemediği görevleri üstlenerek... (...) mesela bir sunum olacak öğretmen bakıyor, kimse parmak kaldırmıyor. Orada hani öğretmeni o durumdan kurtarmak adına.” (Katılımcı 24)

“Derse ilgi göstermek, ders konularıyla ilgili öğrenci arkadaşlara yardım etme, öğretmene hediye alma -kabul eden de etmeyen de oluyor-. Elimizi daha çok kaldırmak, öğretmenle daha çok ilgilenmek ya da bir şey almak öğretmene. (...) Ama genelde öğretmenler açılıyor böyle konularda. (...) Yanındakine yardım edersen konuyu anlamadığında... Ona çok seviniyorlardı. Daha iyi sana davranıyorlardı.” (Katılımcı 39)

Öğrenciler bilhassa iki not arasında kaldıkları durumlarda- örneğin 2 ve 3 arasında kalmak- öğretmenden daha iyisini isteme, derse ilgi göstererek öğretmenin gözüne girmeye çalışmak gibi birtakım yollara da başvurmaktadır. Bu talep bazen derse daha çok katılmaya çalışmak ve bazen de yalvarıp yakarmak gibi eylemlere

bürünebilmektedir. Yani bireyler hem söz hem de eylemle öğretmenlerinin dikkatini kendi üzerine çekmeye gayret etmektedir.

“Çok konuşurdum diskutieren⁹² (tartışma) da yapardım. Yani zwischen zwei Noten (iki not arasında) olsam da derdim: “Ya bir puan yüzünden, bir gözünüzü yumun falan” (...) Derse çok ilgi göstermek, hep yani öyle zaten hocalar böyle not alırlar, bak bu bugün katıldı, susmadı öyle (...) Göze girmek için.” (Katılımcı 25)

“Daha çok ben üzerine gidiyordum, sorum olunca soruyordum. Gösteriyordum öğrenmek istediğimi. Uzak durmuyordum.” (Katılımcı 36)

“Taktikler şu; ee yani ben hep öğretmenlerle konuşuyordum. Diyordum ki: “Ben notlarımın daha iyi olmasını istiyorum”. Hani bana dikkatli baksın, mesela ben parmağımı kaldırdığımda görsün, benim çaba sarf ettiğimi görsün. Yani benim savaştığımı iyi not için.” (Katılımcı 34)

İki katılımcımızın büyük önem atfettikleri taktik öğretmenin gözünün içine bakmaktır. Bu taktik hem güçlü ve özgüven sahibi görünmek hem de öğrencinin ödevi yapmadığı takdirde jest ve mimiklerle yakayı ele vermemesi için önemlidir.

“Geliştirdiğim taktikler hep gözlerine bakmak. O bence çok önemli. Şunu fark ettim. Hocalar çoğunlukla direkmen göze bakıyordu. (...) bir hocam bir şey anlatırken hep göze bakmalısın ki güçsüz olmadığımı, yani özgüven sahibi olduğumu anlasın.” (Katılımcı 11)

“Sınıfta şu vardı genelde; ödevini yapmayan işte saklanır masanın altına kitabın arasına gizlenirdi. Ödevini yapmıyorsan bile hocanın gözüne bakcaksın. Kesin ve nettir (...) Gözünün içine bakardım. Gayet de azar işitmezdim bu konuda.” (Katılımcı 42)

Dersle ilgili görünmek adına ön sıralarda oturmak fakat eş zamanlı olarak – pek çok öğrenci gibi- laptopla oyun oynamak, bir yandan dersle ilgili görünüp diğer yandan ders esnasında ders dışı şeylerle ilgilenmek işten çalmak taktiğine işaret etmekte, *ötekinin alanında gerçekleştiren hesaplı eylemlere* bir örnek teşkil etmektedir. Dersten sıklıkla kaytararak ‘işten çalma’ taktiğini izleyen katılımcılar ise derslere devam ettikleri zamanlarda öğretmenin gözüne girmek için kendisine iltifatta bulunmayı ve öğretmenin hoşuna gidecek küçük jestlerde bulunmayı da ihmal etmediklerini ifade etmektedir. Öğretmene gösterilen ilgi öğretmenin öğrencilerin

⁹² Katılımcıların çoğu “diskutieren” ifadesini münakaşa etmek anlamında değil, öğretmenle konuşmak karşılıklı olarak düşüncelerini ortaya koymak anlamında kullandığını belirtmişlerdir.

devamsızlığına göz yummasında bir faktör olarak düşünülebilir, her öğretmende bu taktiğin işe yarayıp yaramayacağı ise soru işaretidir.

“İlk sırada oturuyorduk, biraz dinliyorduk. Dersi de anladığımız için cevap veriyorduk arada sırada. Laptoplarımız önümüzde. Zaten çoğu laptopta oyun oynadığı için... Ön sırada biz de oynadık ama fazla belli olmuyordu, dersi dinliyoruz göz göze geliyoruz cevap veriyoruz. Hep zamanında geliyoruz çıkıyoruz.” (Katılımcı 3)

“Kaytarıyorduk. Bazen sabah derslerinde öğretmenin asık suratını çekmek istemez dersten kaytarırdık. Bir gün iki gün sonra... bir bakardın hiç gitmezdik dersine. Sınıfa girmeden çantasını alırdık, saçımız ne güzel olmuş derdik, kağıtları dağıtırdık.” (Katılımcı 12)

İşten çalmak ve öğretmene ilgi göstermek aynı katılımcıların eş zamanlı başvurduğu taktikler olabilmektedir.

Sessiz Kalmak

Eğitim hayatlarındaki gündelik ilişkileri ve okul başarısını da olumsuz etkileyebileceği düşüncesiyle pek çok Türkiye kökenli öğrenci farklı bağlamlarda sessiz kalmayı yeğlediğini beyan etmiştir. O yüzden çoğu kez uğradıkları haksızlıklara veya olumsuz muamelelere karşı şikâyet gibi mekanizmaları kullanmadan veya düşüncelerini açık seçik ortaya dökmeksizin sadece dersleriyle ilgilenerek etliye sütlüye karışmamak gibi taktikler izlemektedirler. Dolayısıyla bu bağlamda ele alınan taktikler daha ziyade “dikkat çekmemeye dayalı gündelik direniş biçimleri” olarak sınıflandırılabilir. Bu tür bir taktiği benimsemek gerçekleri söyleyebilecek bir özgüven yokluğundan değil aksine geçmiş deneyimlerden, iktidar ilişkilerinde öğrencilerin göze batmak istememesinden ve kamusal senaryoda kendileri için güvenli bir alan yaratma ihtiyaçlarından ve uzun erimli rasyonel bir tercihten kaynaklanmaktadır.

“Benim ilk başta susmak, hiç göze batmamak için. Hiç hani ben bir şey dediğim zaman ya öğretmen zıt gidiyordu ben de ona zıt gidiyordum. Hiçbir şekilde anlaşıyorlardık. K. dedim en iyisi sus, bir şey deme. O da sana bir şey demesin. Birbirimize bulaşmayalım.” (Katılımcı 2)

Göç kökenli bireyler Almanya vatandaşı olsun veya olmasın toplumda yabancı olarak görüldükleri için daha fazla göze batmamak, “başını ağrıtmamak” için öğretmenin huyuna suyuna gitmek gibi bir taktik uygulamaktadırlar. Bu taktik bireylerin gündelik yaşamdaki olaylar ve sorunlar karşısında daha soğukkanlı bir tavır

sergilemelerini gerektirebilmektedir ve daha ziyade kadın katılımcılarca benimsenmektedir. Eğitim hayatı bireylerin “*hayatını...yapan konu*” olduğu için bu ve başkaca taktiklerin üretilmesi kaçınılmazdır. Öğretmenle aranın iyi tutulması ile amaçlanan; verilecek notun düşük tutulmaması ve eğitim hayatında tökezlemekten kurtulmaktır.

“Bir olay olur mesela, fazla karışmam biraz daha geride kalırım bir şey olunca. Çünkü biliyorum ben yabancı olduğum için sonradan şu zamanda şöyle yapmıştı, bu zamanda böyle yapmıştı deyip de bana karşı kin beslemesin diye. Herhangi bir kötü davranış olmasın diye. Biraz daha ben seyreden taraf oluyorum açıkçası. Hemen atlamıyorum. Daha sessiz kalıyorum yani.” (Katılımcı 17)

“Hocayı senelerce aynı derste görüyorsun. Hocanın huyunu suyunu az çok biliyorsun. Ona göre davranıyorsun illaki ama yani böyle. Belki bazen söylemek istediğin şeyleri söylemezsin sonra bana kafa ağrısı olur mu düşüncesiyle.” (Katılımcı 20)

“Yağcılık olmaması gerekir. Baktın ki o öğretmende o sökmüyor, yani notunu düşürüyor... çünkü sonuçta insanın benim hayatımı şey yapan konu o, o zaman da ne yapıyorsun mümkün mertebe tersine gitmeyip onun huyundan suyundan gidebilirsin.” (Katılımcı 23)

Sessiz kalmanın önemli bir boyutunu da ebeveyn tarafından öğütlenen bir taktik olması, yani kuşaklararası bir gündelik siyaset biçimi olması oluşturmaktadır. Bazı katılımcılar eğitim hayatında bu taktiği benimsemelerinde kendi deneyimleri kadar ebeveynlerinin de rolü olduğunu vurgulamaktadır⁹³. Türkiye kökenli ebeveynler özellikle din ve siyaset konusunda çocuklarına göze batmamasını ve açıkça öğretmene meydan okumamasını, yani kamusal senaryoda zorunlu itaat gösterisini salık vermektedir. Bu tavsiye üçüncü kuşak bireylerin sınıftaki hâkim görüşten ya da öğretmenin dikte ettiği görüşlerden farklı olan düşüncelerini yüksek sesle dile getirmesini her zaman olmasa da büyük ölçüde engellemektedir.

“Siyaset olsun, din olsun. Tek okula gittiğinde tek okul hakkında konuş. Fazla şeyleri kurcalama veya öğretmen ne diyorsa dinle evet de. Hani Rebellion yapma (asi davranma)” (Katılımcı 26)

Kuşaktan kuşağa aktarılan bu taktiğin benimsendiği bir diğer alan ise biyoloji dersinde işlenen evrim konusuna yöneliktir. Ebeveynler dersten aldıkları notun düşmemesi için çocuklarına kamusal senaryoda zorunlu itaat sergilemelerini, evrim

⁹³ Örneklerden biri için bkz. “Politik Bir Tavrı Olarak Sessiz Kalmak” başlığında Katılımcı 9’un beyanı.
205

teorisinde anlatılanlara inanmasalar da sınavlarda öğretmenlerin anlattığı şekilde öğrencilerin soruları cevaplandırmalarını öğütlemektedirler.

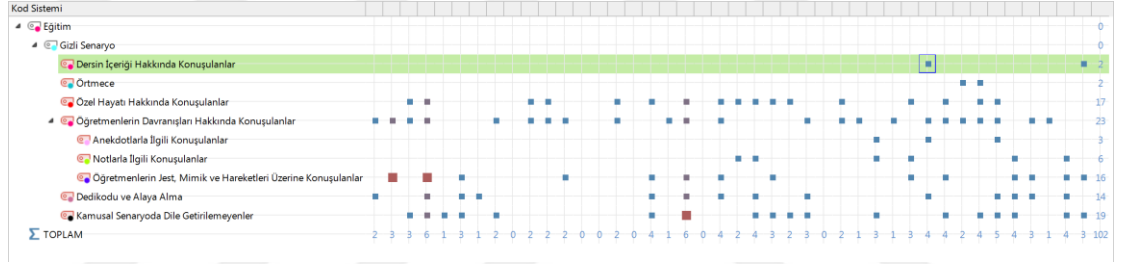
Dikkat çekmeye dayalı taktikler genel olarak salt Türkiye kökenli bireylere özgü olmayan Alman veya başka bir etnik kökene mensup öğrencilerin de eğitim hayatını başarıyla tamamlamak için uyguladığı taktiklerdir. Ancak bu taktikler içinde öğretmene karşı “yardımsever” davranışlarda bulunmak, göç kökenli bireyler özelinde ortaya çıkan davranışlardır. Sadece göç kökenli öğrenciler değil öğrencilerin bütünü eğitim hayatında bazı kazanımlar için mücadele etmektedir ve öğretmenle eşit statüde değildirler. Fakat göç kökenliler kamusal senaryolarda ayrımcılığı, haksızlığı, ötekiliği çoğunluk toplumunun bir ferdi olan öğrencilere göre iki kat daha fazla deneyimlediği için bazı taktikler sadece onlara özgüdür. Göç kökenli bireylere özgü olan taktikler ise “köprüden geçene kadar ayıya dayı demek”, ayrımcılıktan korunma mekanizmaları geliştirmek, uyum sağladığını göstermek, öğretmenin kırmızı çizgilerine uygun hareket etmek ve göze batmamak, kamusal senaryoda itaat gösterisinde bulunarak sessiz kalmak olarak öne çıkmaktadır.

3.3. Gizli Senaryolar

*“Emniyet Müdürü: Peruk taktığımı biliyor muydu?
Başpiskopos: (Güler. Yargıç ve General’e): Herkesin bildiğini bir kendisi bilmiyor.”
(Genet, Balkon, Akt. Scott, 2014: 92)*

Almanya’daki üçüncü kuşak Türkiye kökenlilerin eğitim hayatındaki kamusal senaryolarına mukabil bazen özerk mekanlarda bazen kamusal senaryonun geliştiği okul veya okul gezilerinde bazen de mekândan bağımsız gelişen gizli senaryoları mevcuttur. İktidarın erişiminden uzak olan bu mekanlar/ zamanlar; okulda teneffüs araları, Türkiye kökenli dernekler, sokak, ev, cafe, kültürel bir etkinlik alanı ve kampüs ortamı olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidarın- öğretmen ve okul müdürlerinin- varlığından ve etkisinden uzakta, sahne arkasında iktidarla ilgili konuşulandan, jest- mimik ve anlatılardan meydana gelen gizli senaryolar çeşitlilik göstermektedir. Katılımcılara kamusal senaryoları anlamaya yönelik sorular yöneltildikten sonra gizli senaryoların varlığı ve içeriğine yönelik sorular sorulmuştur.

Scott’a göre kamusal senaryolarda tahakküm ne denli ağır ve şiddetli ise, gizli senaryo da buna mukabil çeşitlilik arz eder. Kamusal senaryodaki temalar gizli senaryodaki temalarla karşılaştırıldığında kamusal senaryoda baskın olan tutumlara verilemeyen tepkilerin gizli senaryoda verildiği, sahne ve sahne arkasındaki konuşmaların içeriğinin birbiriyle yer yer benzeştiği ve kamusal senaryodaki zorunlu itaat gösterisiyle çeliştiği kolayca fark edilmektedir. Gizli senaryolar; dersin içeriği hakkında konuşulanlar, iktidarın kullandığı örtmeceler, öğretmenin özel hayatı, davranışları, jest ve mimikleri hakkında konuşulanlar, kamusal senaryoda dile getirilemeyenler, iktidarı temsil eden öğretmenin dedikodu ve alaya alınması gibi başlıkları ihtiva etmektedir.

Şekil 6: Gizli Senaryoda Öne Çıkan Başlıklar (Kod Matris Tarayıcısı)

Şekil 6’da katılımcıların gizli senaryolarında en az konuştukları konuların dersin içeriği ve örtmeceler olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin davranışları diğer konulara göre gizli senaryoda ağırlıklı olarak konuşmaların gündemi olarak ortaya çıkarken yoğunluk bakımından bu konuyu sırasıyla kamusal senaryoda dile getirilemeyenler, öğretmenin özel hayatı hakkında konuşulanlar, öğretmenin jest ve mimikleriyle ilgili anlatılar, dedikodu ve alayın söz konusu olduğu konuşmalar ve dil pratikleri takip etmektedir. Öğretmenin davranışlarıyla ilgili konuşulan başlıca konular; ayrımcılık, yaşam tarzı, haksızlıklar, öğretmenlerle ilgili öğrencilerin birbirlerine tavsiye vererek kendi aralarında strateji belirlemeleri, öğretmenlerin derste Türkçe konuşulmasından duyduğu rahatsızlık ve öğretmenlerin alaycı tutumlarıdır. Öğretmenin davranışları bağlamında anlattıkları ve eyledikleri kadar jest ve mimiklerinin de hatırı sayılır bir payı vardır.

Kamusal senaryo sahnelerinde baskın bir unsur olan ayrımcılık olgusu ve ötekilik sahne arkasındaki konuşmalara da yansımaktadır. Irkçılık ve yabancı düşmanlığı ise gerek iş gerek okul hayatında katılımcıların bir kısmının deneyimlediği diğerlerinin ise dinleyici kitlesi olarak kulak misafiri olduğu konular arasında yer almaktadır.

“Hocanın anlattığı konuştuğumuz bazen şey oluyor. Hoca başka öğrencileri kayırıyor onu mesela konuşuyoruz. Gördün mü bak ona öyle davrandı, biz sorunca tersliyor.” (Katılımcı 1)

“Genel olarak evet hani bu aslında birkaç örnekte bahsettiğim konulardan aslında hep konuşuluyordu. Bunların ayrımcılık veya ırkçılık olduğunu genelde arkadaşım benden biraz daha yargılayıcı idi bu konuda. Genelde onları ırkçı olarak görüyordu, mmm genelde hep bunlar konuşuluyordu. Bu konulardan mustarıptik yani (sessizlik). Yani genel olarak öğretmenler hakkında konuşuyorsak bunları konuşuyorduk özel bir olay olmadıkça.” (Katılımcı 41)

Eğitim hayatındaki ayrımcı uygulamalar içinde önemli yer tutan öğrenci performansının değerlendirilmesi yani öğrencilerin notlarıyla ilgili dert yakınma, özel alanda bu konulara eğilme gibi durumlar yalnızca öğrencilere has olmayıp öğrencilerin anne babaları da kendi çocuklarıyla benzer sorunları yaşayan ebeveynlerle ortak sorunları paylaşmaktadırlar. Göçmen aile çocuklarının iki not arasında kaldığı durumlarda öğretmenlerin daha kötü notu vermekten yana olduğu ve bunu yaparken de kötü notu “motivasyon kaynağı” olarak gerekçelendirdikleri hakkında konuşulmaktadır. Öğretmenin daha iyi bir not vermemek için ürettiği bahaneler örtmece olarak işlev gösteren dil pratikleridir.

“Biri annem birkaç bayan daha ve çocukların hepsi çok iyi *Gymnasium*larda eğitim alan çocuklar. Hiçbiri aynı okulda değil ama buranın en köklü okullarına giden 3-4 çocuğun annesi oturuyordu ve konuşuyordu. Hepsinin ortak sorunu aynıydı. (...) Göçmen çocuğu iki not arasında kaldığında işte atıyorum 2 veya 3, 3 veya 4 arasında kaldığında öğretmen kanaat notunu kullanabiliyor ve istediği notu verebiliyor. Çünkü hesapsal açıdan tam ortadasın ve kanaat notu gerekiyor. (...) İki not arasında kalındığı an göçmenler belli bir gerekçeyle daha kötü not alıyor. Gerekçe de şu: “sana daha kötü olan notu veriyorum ki bu sana bir motivasyon kaynağı olsun ve seneye derslerine daha çok çalış!”” (Katılımcı 4)

Türkiye kökenli öğrencilerin kendi aralarındaki- bazen de diğer yabancı arkadaşlarıyla- diyaloglarında notlandırma konusundaki “haksızlıklar” veya “adil olmayan” değerlendirmeler, aynı öğretmenle ilgili şikayetler konu başlığı olarak üst

sıralarda yer almakta ve öğretmenlerin kılık kıyafetinden öğrencilere yaklaşımına, bizzat eylemlerine kadar bütün detaylar gizli senaryoda ele alınmaktadır. Ayrımcılık etrafında dönen konuların muhakemesini yaparken öğrencilerin kıstası hep kendileriyle aynı performansa sahip öğrencilerin notları ve onların kendi notlarıyla kıyaslanmasıdır. Türkiye kökenli öğrenciler için kendilerine verilen notun etnik kökeninden etkilenip etkilenmediği sorusu sürekli zihinlerinde bir soru işareti olarak kalmaktadır.

“Aslında genellikle bizde hep şey konumuz üst konumuz şu olurdu, hep bir öğretmen diğerine iyi not veriyordu ama biz mesela diyorduk: “N’oluyoruz! Aslında ben daha iyiyim ondan. Niye o benden daha iyi not aldı?” gibisinden genellikle aslında onları konuşuyorduk öğretmen hakkında.” (Katılımcı 28)

“Bu not kırma meselesi çok konu oluyordu arkadaşlar arasında. Hani Türk olduğum için mi diye hep bir soru işareti olan arkadaşlarım vardı.” (Katılımcı 35)

“Mmm yani eğer öğretmen söylediğinde rahatsızlık hissettiğimiz bir şey vardı. Ortak öğretmenden şikayetçi olduğumuz olurdu. Örnek; hep tavırları olurdu not konusunda haksızlık hissederek...” (Katılımcı 37)

“Soruyorduk hep aynı mı değişik şeyler mi anlatıyor diye. Davranışları da konuşuyorduk insandan insana değişiyor bazılarında daha sert, bana daha yumuşak.” (Katılımcı 36)

Katılımcılardan bazıları sahne arkasında ayrımcı muamelede bulunan öğretmenlerin arkasından konuştuklarını, bunun küfretme veya beddua içeren anlatılara dönüştüğünü belirtmektedirler. Özellikle üniversitede öğretim üyesinin sınavları değerlendirirken ayrımcılık yapması halinde öğrencinin sayılı sınav hakkı olduğu için okuldan atılması söz konusu olabilmekte, öğretim üyesi öğrencinin okuldan atılmasının müsebbibi olarak görülebilmektedir.

“Çoğunlukla arkasından konuşuyoruz. Ara ara da küfrettiğimiz oluyor. Yani çünkü gerçekten bazen öyle bir duruma düşüyor ki insan. Üniversitede şu var, bizim sınavlarda üç hakkımız var. Üç hakkı kaybedersek Almanya çapında o dersi bir daha alamıyoruz, o bölümü bir daha okuyamıyoruz.” (Katılımcı 11)

“Beddua ederiz, merdivenden düşün kolu bacağı kırılsın da derse gelmesin diye.” (Katılımcı 12)

Öğretmenin sınav sonuçlarını değerlendirirken sınıftaki yabancıların çoğunun notunu kırması üzerine Katılımcı 15, bu soruna arkadaş ortamında çözüm aradıklarını kiminin haklarını aramak için örgütlenmeye ve şikâyet haklarını kullanmaya

çalıştıklarını ama sayılarının bir elin parmaklarını geçmediğini, kimilerinin ise notlarının kırılmasından duyduğu endişe yüzünden – ki bu şekilde düşünenler çoğunluğu oluşturmaktadır- kendilerini riske atmak istemediğini anlatmaktadır. Bu örnek yabancı öğrenciler arasında problemleri açıkça dile getirmenin, açık bir direniş ve örgütlenmenin hangi kaygılarla tercih edilmediğinin bir göstergesidir. İşte bu yüzden gizli direniş, yani hayatta kalma stratejileri olarak taktikler sıradan bireylerin gündelik yaşamlarında daha fazla rol oynamaktadır.

“İşte müdüre mi gitsek n’apsak diye çözüm arıyorduk, n’apabiliriz acaba diye. Ama sınıfta bazıları korktuğu için de bir araya gelip de şikâyet edemiyorduk. Hep 2-3 kişi oluyorduk. Hepsi korkuyordu yok notumu kırar, onu yapar diye. Ondan onları ikna etmeye çalışıyorduk daha çok. (...) Ama ikna edemedik notlar önemli olduğu için gelmediler. Arkadaşım L. -benim en iyi arkadaşım- o elebaşımızdı. O insanları ikna etmeye çalışırdı.” (Katılımcı 15)

Eğitim hayatında öğretmenler ve okul müdürlerine karşı taktik üretme bağlamında gizli senaryolar önemli bir işleve sahiptir. Öğrenciler arasında öğretmenlerin mizacı, ne tür davranışlardan hoşlandığı veya hoşlanmadığı, yabancı düşmanlığı veya cinsiyetçi yaklaşım içeren davranışları sergileyip sergilemediği ve özelde yabancılara ve Türklere karşı davranışları, öğretmenin ne tür durumlarda çabucak sinirlendiği, eğer sert bir mizacı varsa hangi taktiklerin o öğretmenle arayı iyi tutmak için işe yarayacağı ve ne tür tedbirler alınması gerektiği konusunda bilgi alışverişinde bulunmak, yabancı öğrencilerin öğretmenler hakkında birbirlerine tavsiye ve telkinde bulunabildikleri bir bilgi ağı yaratmalarına yaramakta, birbirlerine tüyolar vererek okul hayatını en az hasarla tamamlamak için dayanışmaktadırlar.

“Şöyle diyeyim. 11. sınıfta okula yeni başladığımızda öğretmenler hepsi belli sınıftalar, hepsi 1-2 hafta geliyorlar. Biz görüşüyoruz. Soruyorum: “Öğretmenin kim? Almanca dersinde öğretmenin kim? Matematikte kim?” falan veya o bize soruyor, bu nasıl diyorum, aslında iyi biri sinir etmemen lazım veya çok iyi korrekt (dürüst) biri düşünceli falan. Soruyorlar, bildiğimizi anlatıyoruz. Bunda biraz dikkatli ol belki yabancı düşmanlığı olabilir ya da kızlara erkeklere karşı önyargılı genel anlamda sadece Türklere veya yabancılara karşı değil. Öyle şekilde. Yardım etmeye çalışıyoruz.” (Katılımcı 16)

“Evet halen devam ediyor konuşuyoruz “ya bu öğretmen böyle, niye böyle yaptı?” diye konuşuyoruz. “Evet niye böyle oluyor niye kimse cesaret edip sormuyor öğretmene” diye kendimize soruyorduk ya da diyoruz ki boş ver bir şey olmaz 3 senemiz var burada, sonra gideceğiz buradan diye düşünüyorum. (...) birbirimize yardım edebilirsek etmeye çalışıyoruz ya da bu öğretmende bunu

yaparsan bu yarıyor diye. Ondan sonra yapıyoruz yarıyor mu yaramıyor mu görüyoruz. (Katılımcı 39)

Öğretmenlerin gerek yabancı öğrenci özelinde gerek farklılıklar gözetilmeksizin genel olarak bütün öğrencilere karşı alaycı tutumları, kişilik yapıları da öğrencilerin gündeminde yer almakta, kamusal senaryoda eleştiri getiremedikleri bu tutumları özel alanda kendi aralarında yermektedirler. Öğretmenin öğrencilerin fiziksel özelliği, görüntüsü, inançları ve bireysel özelliklerine dayanarak psikolojik bir baskı kurması, psikolojik tacizde bulunması ve yabancı öğrencilere karşı alay içeren dil pratiklerinin artması öğrenciler içinde hem üzüntü yaratan hem de öğretmene karşı öfke biriktirmelerine sebep olan bir eylemler bütünüdür.

“Onlarla ilgili konuşulduğunda mm ne kadar hani düşman yapıda olan kişiliklerini konuşuyorduk. Mesela kız kardeşim de aynı okuldaydı. Onun öğretmeni çok kötüydü. (...) Böyle sürekli fitne olacak konularda bizi sıkıştırıyordu ama bunu tek Müslümanlara karşı değil genel olarak -tabi en çok Müslümanlardan nefret ediyordu ama- genel olarak mutsuz ve sürekli öğrencilere karşı savaş açmış bir kişilikti. Hani küçükleri küçük boylulara sürekli; “Sen ne kadar küçüksün”, kilolulara; “Hiç tartıya çıktın mı?” böyle sürekli onlara derste mobbing yapıyordu, baskı yapıyordu. (...) mesela Balkanlardan gelen bir çocuk vardı, ona şey demiş; “senin gibileri memleketine geri postalamak lazım!”. Çocuk oysaki burada doğmuş büyümüş (...) bugüne kadar düşünüyorum acaba bunları neden gidip şikâyet etmedik diyorum şimdi. Büyüdükten sonra hani şey yapabiliyorum sorgulayabiliyorum (...) işte bu tür pişmanlıklarım var açıkçası. Müdüre falan hani hiç gitmedik diye düşünüyorum bazen.” (Katılımcı 24)

Müslüman öğrencilerin yaşam dünyasına, inanışlarına ve anlam dünyasına uzak olmak bir yana, onların inancıyla bariz bir şekilde çatışan, rahatsız edici hususların derste konu edilmesi öğrencilerin öğretmenin iktidarına karşı nefret ve öfke duymalarını beraberinde getirmiştir. İslam inancında Allah’ın resmedilememesi inanç boyutunda hassas bir konu iken öğretmenin bunu yapmaya çalışması öğrenciler nezdinde saygınlığını yitirmesine yol açmaktadır ve kendi aralarında öğretmeni “Allahsız”, “yoldan çıkmış” gibi sıfatlarla bir nevi sapkın olarak nitelemektedirler.

“Mesela benim öğretmenim ateistti. Hep Allah’ı tahtaya boyuyordu... Herkes küfrediyordu: “Salak mısınız?” diyorlardı (...) Saçma sapan şekiller üçgen dörtgen çiziyordu. İyice Allahsızdı, ölünce uyuyacağım güzel güzel diyordu. Yoldan çıkmıştı.” (Katılımcı 32)

Katılımcıların pek çoğu öğretmenler hakkında negatif şeylerin veya kamusal senaryoda dile getirilemeyen düşüncelerin özel alanda konu edildiğini ifade

etmektedir. Bir katılımcımız öğrencilerin genelde öğretmenin aleyhinde konuşmaya meyilli olduğunu ve kendi aralarında öğretmeni kötülediklerini, öğretmen haklı bile olsa kendilerine göre yanlış buldukları her şeyi kötülediklerini belirtmektedir. Hâkim sınıfı ‘kötüleme’ ast sınıfın gizli senaryolarına has bir dil pratiğidir ve bu tutum alıntılanan diğer pasajlarda görüleceği üzere genelde öğrencinin önceki olumsuz deneyimlerinden kaynaklanmaktadır.

“Hep aleyhinde konuşuyorduk açıkçası. Yani buluştuğumuzda hep öğretmenler konu değildi. Bir şey olurdu onu konuşurduk. Hocayı kötülüyorduk açıkçası haklıysa da gene de kötülüyorduk çünkü bize göre yanlıştı.” (Katılımcı 38)

Katılımcılar öğretmenden bekledikleri otoriter tavırla tezat teşkil eden yaşam tarzları, resmi olmayan ve dikkat çeken kıyafet tercihleri ve saç rengi gibi pek çok şey sebebiyle öğretmeni ciddiye almadıklarını dile getirmekte ve öğretmenin tarzını ve hal- hareketlerini gizli senaryoda mizah konusu yapmakta, bu suretle eğitim hayatında iktidarı temsil eden öğretmeni kendi aralarında itibarsızlaştırmaktadırlar.

“Evet öğretmenlerde eşcinsel vardı veya renkli renkli giyinen öğretmenler vardı saçları boyanmış öğretmenler vardı. Hani öğretmenler otorite bir insandır, ama öyle öğretmenler de var ki gözümüze çarpan onunla o zaman mm nasıl desem hani iyi olmaya çalışıyorsun tabi not hakkında ama umursamıyordun gerisini. O insan otoritesini kaybediyordu benim gözümde.” (Katılımcı 26)

Katılımcıların gizli senaryo anlatılarında öğretmenlerin jest ve mimiklerinden, dil kullanımlarından başka, fiziksel görünüşü (saçından bıyığına kadar), kıyafetlerinin alay konusu olduğunu ve bütün bunlar aracılığıyla öğretmenin kamusal senaryoda çizdiği otoriter profilin sahne arkasında yerle yeksan edildiğini gözlemlemek mümkündür. Öğretmenin giyim kuşamı, görüntüsü ile ilgili olan gizli senaryo anlatıları göç kökenli öğrencilere özgü olmayan öğrencilerin genelinin güldüğü ve konu ettiği anlatılardır. Katılımcı 1’in anlatılarında kadın öğretmenin almadığı bıyıkları, kırmızı saçları; Katılımcı 2’de giydiği ‘yemyeşil’ kıyafetleri, Katılımcı 28’de ise öğretmenin meste benzer siyah patiklerle derse gelmesi, Katılımcı 41’de öğretmenin ‘ter kokusu’, gülünç olduğu gibi öğrencinin gözünde hep bu otoriteyi sarsan faktörlerdir ve bunların konu edilmesi aynı zamanda kamusal senaryoda pek çok kez kendisine karşılık veremediği sahnelerle karşı aldığı bir rövanştır. Katılımcı 42 ise yaşlı bir öğretmenin ‘takma saç’ üzerine esprilerin yapıldığını belirtmektedir.

“Komiklik yapmıyordu ama görüntüsü çok komikti. Kıpırmızı saçları vardı, şöyle havaya kavırıyordu böyle (nasıl yaptığını gösteriyor). Afedersin ama çok uzun bıyıkları vardı. (...) Kadın. Genelde onu konuşuyorduk; “her insanın var da niye almıyor acaba?” diye.” (Katılımcı 1)

“Çok saçmalıyordu ya. Yemyeşil giyiyordu.” (Katılımcı 2)

“Çok şey konuşurduk aslında (gülüyor) ee mesela şey bizim bir öğretmenimiz vardı, yazın mesela hiç ayakkabı giymezdi, böyle dedelerimizin giydiği o siyah patik gibi şeyler vardır ya kenarları fermuarlıdır, öyle bir şey giyerdi. Gülerdik bu n’apıyor şimdi diye. Çünkü e tabi sen bir öğretmensin bize bir şey anlatmaya çalışıyorsun ama hani zaten herkes gülmekten öğretmeni ciddiye alamıyordu bile. İnsan saygıyla karşılamıyordu.” (Katılımcı 28)

“Hocaların dış görünüşü ile dalga geçilirdi. (...) Erkek hocalarda ter kokuyor olması veya ağzının kokuyor olması ile ilgili.” (Katılımcı 41)

“Öğrenciler arasında bizim sosyoloji dersine giren yaşı baya ilerlemiş olan bir hocamız vardı, takma saçı vardı. Takma saçı üzerine espriler yapılırdı o konuda. Ortam şakalara müsaitti.” (Katılımcı 42)

Türkiye kökenli katılımcılardan bazıları ise öğretmenin giyim kuşamından, saçından bahsederken kendi aralarında Türkçe konuşmayı yeğlemektedir. Bu şekilde ötekinin alanında anadilini kullanarak gizli senaryo için kendine özel bir alan açmaktadır. Kuvvetle muhtemeldir ki bu tür sebeplerden okullarda yabancı öğrencilerin anadilinde konuşması arzu edilmeyen bir davranıştır.

“Hani giyinişiyle falan alay ediyorlardı. Çoğu erkekti zaten Türk erkekleri. (...) Uymamış bak ne giymiş. Ayakkabısına bak bilmem ne, saçını boyatmıştı ona mana buldular. Ama işte Türkçe söylüyorlar anlamasın diye.” (Katılımcı 7)

Gizli senaryolarda ortaya çıkan bu anlatıların bir bölümü sınıfın geneline ait olduğundan gizli senaryoların dili de zaman zaman Almanca olmaktadır.

3.3.1. Anekdotalar

Okul ortamında öğrenciler arasındaki konuşmalarda öğretmenlerin tavır tutumları gibi dersin içeriği ve derste anlattığı anekdotlar da yer tutmaktadır ve bunlar öğrencilerin inançlarına, düşüncelerine ve içinde bulunduğu etnik grup kimliğini inşa eden farklı öğelere gönderme yaptığında öğrenciler kamusal senaryoda ortaya koyamadıkları eleştirel yaklaşımı ancak kendi aralarında sözcüklere dökabilmekte ve öfke duyma, yerme, yadırgama, alay etme ve bazen de şaşkınlık gibi reflekslerini çoğunlukla gizli senaryoda dışa vurabilmektedirler. Katılımcılarımızdan biri göç

kökenli öğrencilerin derste kendi inanç ve düşünceleriyle bağdaşmayan bilgilere karşı kayıtsız olduklarını ve bunu doğru bilgi olarak almadıklarını şöyle anlatmaktadır:

“Dalga geçiyorduk insanın nasıl maymundan geldiğini düşünür gibisinden, hiç takmıyorduk.” (Katılımcı 38)

Göçmen ailelerin çocukları öğretmenin her söylediğinin doğru olmadığını, öğretmenlerin genelde medya ağzıyla konuştukları ve derinlemesine araştırma yapmadan okudukları bilgileri tek doğru gibi öğrencilere aktardıklarını düşünmektedir. Öğretmenlerin bu tutumları basmakalıp fikirleri benimsemelerini kolaylaştırmakta ve öğrencilere de bu doğrultuda yaklaşımlarına zemin hazırlamaktadır. “*Öğretmenler akıllı insanlar değildir*” vurgusuyla bir katılımcımız öğretmenin her anlattığının doğru bilgi olarak alınmaması gerektiğini, anlattıklarının bazen yadsınmasının elzem olduğu fikrini gizli senaryolarda kendi dinleyici kitlesine aşılarmaktadır.

“Benim tanıdığım gençlere bunu vermeye çalışıyorum yani böyle öğretmenlerin her dediği şey illaki doğru değildir. Çünkü ben mesela bunu üstüne basa basa diyorum yani: “öğretmenler akıllı insanlar değildir.” (...) Adam bir yerde bir şey öğreniyor o kadar yani, çok kısıtlılar. Misal olsun medyada bir şey duyuyorlar “aa tamam bu böyledir” diyorlar. Yani öğretmenden bunu beklemezsin. Beklemezsin derken aslında öğretmenin, daha derini düşünmesi lazım çünkü öğrencilere bir şey öğretiyor neticede.” (Katılımcı 38)

Okul tarafından yapılan gezi organizasyonları kültürel farklılıklara daha yakın bir karşılaşma alanı sağlamakta, bazen de çoğunluk toplumu ve azınlık toplumunun gündelik hayatlarının ne denli farklı olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu bir tarafa gezilen ve görülen farklı ortamlarla ilgili yaklaşımlar ve düşünceler de azınlık ve çoğunluk toplumunda çeşitlenmekte ve bazen gizli senaryonun konusu haline gelmektedir. Göç kökenli öğrencilerin öğretmenlerin sınıf ortamında anlattığı anekdotlara yaklaşımlarında inançların ve kültürün rol oynadığı göze çarpmaktadır. Bazı durumlarda ise inanç ve değerleri farklılaşmasına rağmen yerli ve yabancı öğrenciler öğretmenlerin hal ve hareketleri, anlattıkları karşısında benzer tutumlara sahip olabilmektedir. Aşağıda anlatılan örnek olayda ise Müslüman öğrenciler gezi ortamında karşılaştıkları “*yarı çıplak*” bedenler, “*alkol tüketimi*” ve hemcinsiyle öpüşen bireylerin kompozisyonundan oluşan sahneyi ve öğretmenlerin bunu olağan

karşılayan tutumlarını yadırgarken diğer öğrenciler aynı görüntüler karşısında alay etmekte, gülmektedir. Bu durum gülmenin kültürel örüntüleri daha farklı olan insanlar için farklı anlamlar taşıdığına işaret etmektedir. Nitekim öğrencilerin büyük bir kısmı buna gülebilirken diğerleri yadırgamakta, çoğunluktan farklı bir tutum sergilemektedir. Bu durum gizli senaryoların bir sınıftaki öğrencilerin geneli ve göç kökenli öğrenciler için her zaman benzer bir içeriğe sahip olmadığını, içeriklendirmenin bireyin habitusuna göre farklılaşacağını göstermektedir. Zira sınıf ortamında göç kökenli bireylerin kendi küçük arkadaş grupları içinde daha ziyade öğretmenin anlattığı şeylerin içeriği üzerine konuşması, diğerlerinin gizli senaryolarında ise görüntülerin içeriklerden daha ön planda olması buna örnektir. Dikkat çeken bir diğer husus ise öğrencilerin gizli olduğunu ve gizli kaldığını düşündükleri senaryoların varlığından öğretmenlerin haberdar olabilmeleri ve bu takdirde gizli senaryolara müdahale etmeye çalışmalarıdır.

“Bizim 1-2 kişilik grupta biz daha çok- diğer öğrenciler daha çok bu tarz şeylerle dalga geçerken- içeriklere takılıydık. Hocanın derste anlattığı ile ilgili. Yani biz mesela bir geziye gitmiştik Londra’ya, sınıfla ve Londra’da kendimizi bir anda bu LGBT yürüyüşü içinde bulmuştuk ve benim arkadaşım için çok ürkütücü bir görüntüydü çıplak, tamamen çıplak değil ama bayaaa.. (kısa süreli duraksama) Festival gibi diyebiliriz. İki kadınlar, erkekler gayet yarı çıplak halde alkol tüketerek, işte müzikler, birbirleriyle öpüşürken, işte erkek erkeğe kadın kadına falan, bu tarz bir ortam yani. Biz bunu tabi çok yadırgamıştık arkadaşım ile ve ııı yani tam olarak ne dediğimi bilmiyorum ama yargılamıştık onları, kötü yorumlarda bulunmuştuk hani. İğrenç, bu ne böyle gibilerinden. Ve hocalarımız bunu görmüş fark etmişler ki, onların yanında bunu özel konuları dile getirmedik, kendi aramızda paylaştık. Ama bu fark edilmiş ve ııı hani bizim kadar olmasa da diğer öğrenciler de bu ortamı onlar daha ziyade komik bulmuşlardı, dalga geçmişlerdi işte eşcinsellikle ilgili. (...) Ondan sonra bizi toplamışlardı ve bize bunun normal bir şey olduğunu, eşcinselliği kabul etmemiz gerektiğini ve hani dinlerin bu tarz – Hristiyanlık olsun diğer dinler olsun- bu konudaki fikirlerinin ya da yasaklarının geri kafalılık olduğunu ve bizim buna alışmamız gerektiğini yaptığımızın çok ayıp bir şey olduğunu sınıf ortamında dile getirmişlerdi. Ama bunu daha çok aslında bize yönelik bir uyarı gibiydi. Diğerleri çünkü sadece gülmüşlerdi öyle bir ortamda bulunmaya (...) Biz tabi ki daha sert yorumlarda bulunmuştuk. Biz daha sonrasında tabii ki de bunun hakkında bahsetmiştik, böyle bir şeyin olamayacağını. Hocaların bize kendi fikirlerini dayattıklarını, bizim fikrimizin bu yönde olmadığını.” (Katılımcı 41)

Öğretmenin dersi anlatış biçimiyle ilgili konuşmak, sevmedikleri bir hoca hakkında konuşurken küfretmek de kamusal senaryodaki zorunlu itaat gereği ancak gizli senaryolarda var olabilen pratiklerdir. Kültürel kodların hâkim olduğu gündelik

yaşamda bazen Almanların ve Türklerin mizah anlayışındaki farklılıklar, jest ve mimikleri ya da üslubu, özel hayat hakkındaki paylaşımlarını da etkileyebilmektedir. Bir katılımcımız öğretmenin derste anlattığı anekdotlar üzerinden öğretmeni ve kendisi arasındaki mizah farklılığını ortaya koyarken “*bizim kültürde (...) gülemediğimiz şeyler oluyor*” ifadesini kullanmaktadır. Öğretmenlerin aile hayatıyla, eşiyle ilgili konuları çok rahat konuşurken finansal konuları konuşmaktan kaçınması buna bir örnektir.

“O da oluyor. Bazen bazı hocalara gülüyoruz böyle böyle yapıyor diye. Bazıları çok yani derste öyle bir yavaş anlatıyor ki millet uyuyor diye öyle şeyler konuşuyoruz. Ama bu insanlık hali. İnsan illaki öyle şeyleri konuşur. Başka konuşacak bir şey olmuyor. Sevmediğimiz bir hocayla ilgili konuşuyoruz. (...) Küfrediyoruz genelde gençler arasında (...) O.Ç. oluyor... gibi şeyler. (...) Bazı şeylere gülüyorlar. Bizim gülemediğimiz, bizim kültürde ee gülemediğimiz şeyler oluyor. (...) Mesela onlar ilişkilerde çok açık insanlardır. Mesela ben karımla böyle böyle şeyler yaptım diye hoca rahat rahat anlatabiliyor sınıfa. Ama para üzerine hiç konuşmuyorlar. Para üstüne konuşulmaz diyorlar. Yani ee onların da değişik düşünceleri var yani.” (Katılımcı 11)

Bilhassa öğrencilerin kendilerinden daha farklı bir yaşam tarzı olan öğretmenlerinin özel hayatıyla ilgili şeyleri, örneğin alkolü fazla kaçırdığını uzun uzadıya anlatması, on sekizinci yaş gününde öğrencilere alkolü fazla kaçırmamasını salık vermesi gibi paylaşımlarını Türkiye kökenli öğrencilerin garipsedikleri ve kendi aralarında da üzerinde durdukları davranışlar olarak sınıflandırmak mümkündür. Diğer taraftan zaman zaman öğretmenin derste özel hayatından bahsetmesi öğrencilerin arzu etmediği ve ilgilenmediği bir konu olabilmektedir.

“Bir tane daha vardı. Cumartesi çok içmişim kalkamadım falan diyordu, yani matematik dersi yapsana. Anlattıkça anlatıyordu. İstemiyorduk ama anlatıyordu.” (Katılımcı 33)

“18’e girince herkes doğum gününü nasıl kutluyor bunu konuşması, anlatması çok böyle önemli konular o yaşlarda. Hocaların bile” aa 18’e mi girdin, doğum günün kutlu olsun” demesi. (...) “Çok içme hafta sonu 18’ine giriyorsan”. Gülümseyip biz de o tarz şeyler yaptık gibisinden olabiliyordu. Bunlar bize yabancı geliyordu (...) Hani bunu anlatıyorduk birbirimize ayrı derslerde olduğumuzda, hoca böyle söyledi duydun mu gibisinden. (...) Bazen gülerек anlatıyorduk. Dersten çıkınca çılgınca koşup “hoca böyle böyle dedi” dediklerimizi hatırlıyorum. (...) Galiba tek şey değişik veya örnek verilebilecek, Abiturdan sonra mezuniyet töreni oluyor ve onun balosunda alkol falan oluyor doğal olarak. Ve orada hocaların dans etmesi veya bazı hocaların alkolü fazla kaçırp bunu konuşması veya öbür hafta bunun duyulması onlar çok değişik veya

garip gelen konulardı. Gençlerle sabah 5'e kadar dans etmesi... bize bu tarz şeylerin daha yabancı geldiği oluyordu.” (Katılımcı 40)

Öğretmenin sarhoş olması ve bunu öğrencilerle paylaşması öğrencilerin nezdinde öğretmenleri küçülten ve itibarsızlaştıran bir davranış olarak ortaya çıkmakta ve gizli senaryolarda eleştirilmektedir.

3.3.2. Jest- Mimikler

Scott'ın gerek kamusal senaryoda gerek gizli senaryoda muazzam önem atfettiği dil pratikleri sadece konuşmalardan değil aynı zamanda jest ve mimiklerden oluşmaktadır. Sahne arkasında adabı muaşeret, öğretmenlerin giyim kuşamı, duruşu, bakışı, üslubu, ses tonu ve konuşurken seçtiği kelimeler, kültürel olarak yabancı karşılanan hal ve hareketleri ve otoriter bir tavır takınmaya çalışması gibi hususlar zengin bir gizli senaryo repertuarı oluşturmaktadır. Katılımcı 1, öğretmenini giyim kuşamı, hal ve hareketleri dolayısıyla korumaya ve ‘kel’, uzun boylu ve ‘geniş omuzlu’ fiziğiyle ‘dazlaklar’⁹⁴ olarak da ifade edilen Nazilere benzetmekte ve sert görünümlü biri olduğu için öğrencilerin de kendisinden korktuğunu belirtmektedir.

“Ee bizim öğretmenimiz, sınıf öğretmeni çok sert, böyle çok soğukkanlı görünümlü, baktığında böyle gerçekten ürktüğün bir adamdı. Eee öğrencilerine karşı çok soğuk ve sert davranıyordu, hani korkutuyordu öğrencilerini. Aynı zamanda adam şeydi böyle ek iş olarak barlarda, diskolarda kapıda duran kapıcılardanmış eskiden. O da bir ayrı şey veriyordu insana zaten. 2 metre, kel, geniş omuzlu böyle. Hep deri giyimli. İlk baktığında zaten Nazi sanıyorsun böyle.” (Katılımcı 1)

Katılımcılardan birkaçı gizli senaryoda öğretmenlerin hal ve hareketleri üzerine konuşurken öğretmen samimi görünmeye veya aksine soğukkanlı görünmeye çalışsa da kamusal senaryodaki tavırlarının samimi olmadığını jest ve mimiklerinden kolayca çıkarsadıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmenin yüz ifadesi, öğrenciye “*süzerek bakması*” öğrenciyle ilgili gerçek düşüncelerine yönelik ipucu veren pratiklerdir. Dil pratikleri ve eylemler kadar jest ve mimikler de yabancı olanı, farklı olanı ötekileştirmenin araçlarına dönüşmekte ve sahne arkasında tartışılmaktadır.

⁹⁴ İngilizce “skinheads” olarak da bilinen dazlaklar, Almanya’da 90’lı yıllarda aşırı sağ ideolojiyi benimseyen gençler arasında kabul gören bir alt kültür olarak da bilinmektedir.

“Yüz ifadesinden belli zaten. Sana davranışından, yapmacık hareketlerinden öğretmenlerin. Hani anlıyorsun seni hem çekemiyor hem sevmiyor yani. O dediğim şimdiki öğretmen de o da 11. sınıftaki öğretmen. (...) Böyle hani ırkçı bir tipi vardı zaten. Yabancıları sevmiyordu. Bilhassa zaten Türkleri sevmiyorlar o kişiler. Okuldan atılmama sebep olan öğretmen sevmiyordu, zaten bakışından belliydi, böyle bakıyordu (süzerek baktığını gösteriyor mimikleriyle). Farklı bakıyordu, kinli bakıyordu, ben ona bir şey yapmışım gibi.” (Katılımcı 7)

“Gözlerinden hissettim. Çünkü mmm yüz ifadesiyle vücut dili bir değildi. (...) Vücut diliyle çok aktif, ama yüz ifadesinde ve gözlerinde ben o samimiyeti hiç görmedim.” (Katılımcı 24)

Almanların gündelik yaşamda referans aldığı kültürel öğeler Türk kültüründen farklı bir dünya görüşünü karakterize ettiği için bir katılımcımız kendi arkadaş grubu içinde öğretmenlerini – ve hatta Alman öğrenci arkadaşlarını da- “*tam Alman*” olarak nitelemektedir. Bu ifadenin katılımcının deneyimlerindeki karşılığı yalnızca “*kendilerini düşünen*”, kendi benliğini ve çıkarlarını diğer insanlarınkine önceleyen, yani diğerkam olmayan insanlardır.

“Türk kültürü çok bambaşka olduğu için biz diyorduk “Bunlar tam Alman!” falan ama öğrencilere de diyorduk: “Tam Alman gibi düşünüyorsunuz” falan (...) “Ay bunlar tam Alman hep kendilerini düşünürler öyle.”” (Katılımcı 34)

Öğrenciler kendi aralarında konuşurken öğretmenlerine genelde lakap takmaktadır. Gizli senaryolarda yalnızca Alman öğretmenlerin davranışları, lakapları değil kendileriyle aynı kökenden gelen öğretmenlerin davranışları da konu edilmektedir. Bu durum öğretmen- öğrenci ilişkisindeki eşitsizliğin etnik kökenden önce yapısal bir eşitsizlik olduğunu göstermektedir. Öğrenciler öğretmen de kendileri gibi yabancı olduğu takdirde ise çoğunluk toplumuna benzeyip benzemediğine göre öğretmeni farklı lakaplarla anmaktadır:

“Mesela bizde Türk öğretmenler de var. Bizde Herr S. (Bay S.) vardı (...) benim sınıf öğretmenimdi. Bu adam yani nasıl diyeyim Almanlaşmış Türk’tü ama yine de Türk’tü sonuçta. Hayatımda gördüğüm en komik Türklerden, öğretmenlerden bir tanesi diyebilirim. (...) gülünce gözleri böyle kayboluyordu, biz ona “smilee” diyorduk, “gülen yüz” çünkü gerçek hep gülüyordu, yerinde duramıyordu o adam.” (Katılımcı 22)

Derinlemesine görüşmede katılımcının kullandığı kelime ve kavramların manalarını doğru yorumlayabilmek adına katılımcıya “Almanlaşmış Türk” ifadesi ile

ne kastettiği sorulmuştur. Katılımcı “Almanlaşmış Türk” ifadesinin arkadaş arasında taşıdığı anlamı şu şekilde izah etmiştir:

“Çok kuralcı, ses yapmamaya çalışan ya da ne bileyim böyle erkenden yatan... artık aramızda şey gibi olmuş goy goy gibi olmuş, “Almanlaşmış bu!” gibisinden. Çünkü Almanlar çoğunlukla öyle hani. 10’dan sonra bitti onlar için. (...) Çok Alman yerlerinde takılan, hani senin normalde gidemeyeceğin yerlerde takılan kişilere, (...) “Almanlaşmış Türk” diyoruz aramızda. Normalde bizim yapacağımız şeyleri yapmayan kişilere diyoruz.” (Katılımcı 22)

Bu tasvirden hareketle “Almanlaşmış Türk” aslında Almanlar gibi kurallara uyan, gürültü çıkarmayan, erken yatan ve erken kalkan, Türkiye kökenlilerin genelde gitmeyi tercih etmediği mekanlarda takılan, gündelik hayatını bir Alman gibi sürdüren, yani toplumsal düzen kurallarını ihlal etmeyerek uyumlu bir profil çizen kişilere, Türkiye kökenlilerin kendilerinden farklı bir yaşam tarzı olan marjinalleştirdikleri soydaşlarına yakıştırdıkları bir sıfattır. Öğretmenin konuşma biçimi, “nefes almadan” hızlı bir şekilde konuşarak ders anlatması, Almanlara has olan mimikleri ve ses tonları da gizli senaryolarda alay konusudur:

“Ya da başka bir tane daha öğretmen vardı, ismi aklıma gelmiyor. Çok sene oldu ama hani böyle bazı öğretmenler vardı bir kadın vardı şey nefes almadan konuşuyordu, öyle hızlı konuşuyordu ki... biz dinlerken boğuluyorduk. (...) Biz arkadaşım ile aynı sınıftaydık hep 10. sınıfa kadar, çocukluk arkadaşım ile diyorduk, “bugün yine boğulduk, boğulmaya gidiyoruz”, dersin olduğu zaman (gülüyor).” (Katılımcı 22)

“Yabancı olan evet mimikleri falan vardı ama şu an nasıl yapılır bilmiyorum onlara has bir şey. Onlarla böyle dalga geçiyorduk ses tonları falan filan konuşmaları...” (Katılımcı 24)

Öğretmenin jest ve mimiklerinden başka yemek yeme biçimi dahi öğrenciler arasında eğlence konusu olabilmektedir:

“Gülüyorduk çoğunlukla hallerine tavırlarına. Bir tanesi vardı yemeğini sündüre sündüre yedi.” (Katılımcı 8)

Öğrenciyi görmezden gelmek, öğrenci derse katılım göstermek için çaba sarf ettiği halde öğretmenin verdiği cevabı beğenmediğinin yüzünden belli olması, gülmesi veya kafa sallaması, yani bir bütün olarak öğrenciye derste verdiği -jest ve mimikleri de içeren- geri bildirimlere ancak gizli senaryolarda cevap verilebilmektedir. Benzer deneyimi yaşayanlar sahne arkasında kızgınlıklarını ve tepkilerini ortaya koymaktadır.

“Biz elimizi kaldırıyorduk, bir şey söylüyorduk. Beğenmediyse suratından belli oluyordu ya da gülmeye başlıyordu ya da kafasını sallıyordu öyle öğretmenler de vardı. Ondan sonra insan elini kaldırmak istemiyor. Ya da insan utanıyor bütün sınıf sana gülüyor öğretmen öyle konuşursa ya da kafasını sallarsa. Öyle şeyler de oldu. Yüz ifadesinden de belli oluyor. (...) Bahsediyorduk ama kızılıyorduk genelde öğretmene. Also aramızda öğretmene kızılıyorduk ama başka bir şey yapmıyorduk.” (Katılımcı 39)

Öğretmenin kamusal senaryoda yaratmaya çalıştığı otoriter duruş gizli senaryolarda el altından yıkılmakta, öğrenciler kâh mizahi bir dille, kâh düşüncelerini bütün yalınlığıyla ortaya sererek gizli bir direniş ortaya koymaktadırlar.

“(Gülerek) mesela ee siyasi duruşu belli olan bir hocamız vardı. Almanca hocamız. 10. sınıfa kadar. Derse girdiğinde ilk ön sıralarda zaten genelde yabancı öğrenciler oturuyordu. Derse girince kalın bir kitabı vardı. Saygısız bir şekilde masanın üzerine vurup içeriye girerdi. (...) ama bazen sıralar değişiyordu. Alman öğrenciler de ön sırada oturuyordu. Alman öğrencilerin önde oturduğu zaman sıraya o kadar sert vurmazdı mesela.” (Katılımcı 42)

Ele alınan örnekler jest ve mimiklerin gizli senaryolarda diğer dil pratiklerinden daha az vuku bulmadığını ve daha önemsiz olmadığını, iktidar ilişkilerinin önemli bir göstereni olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

3.3.3. Özel Hayat

Öğretmenin özel hayatı; cinsel yönelimleri, ailevi problemleri, aile hayatı ve evlilik hayatı gibi konular kamusal senaryoda görünür olduğu ve öğretmenin öğrencileriyle paylaştığı ölçüde ast sınıf olarak öğrencilerin gizli senaryolarında hatırı sayılır bir tema haline gelmektedir. Öğretmenin özel hayatıyla ilgili bilinenler kamusal senaryodaki hürmet motiflerinde bir değişiklik yaratmamakta ama öğrenciler arasında kısa da olsa muhakkak ‘dedikodu’su yapılmaktadır. Öğretmenlerin özel hayatı, öğretmenin yaşam tarzı veya yabancı öğrencilere yaptıkları haksızlıklar çerçevesinde gizli senaryolarda konu edilmektedir. Katılımcı 26, bu minvalde öğretmenlerinin transseksüel olup olmadığının sınıf arkadaşları içerisinde tartışıldığını ve kadın kılığına giren öğretmenin, bunun öğrenciler tarafından bilinmediğini zannettiğini belirtmektedir. Aslında ‘bütün okul’un bildiği bu hususla ilgili öğrencilerin kendi aralarında öğretmenin anlayamayacağı şekilde espri yaptıklarını ve öğrencilerin de ‘melek’ olmadığını vurgulamaktadır.

“Arkadaşlar arasında konuşulurdu danışılırdı öyle mi acaba gibi. Dedikodu diyeyim. (...) Mesela bir öğretmenim vardı. Erkekti ama kadın kılığına giriyor transseksüeldi, sanıyor ki biz bilmiyoruz ama yani onu bütün okul duyuyordu, biliyordu. (...) Bazen espri yaparlardı belki ben de yapmışımdır. Ama öğretmen bunu algılamıyordu veya esprinin arkasına gelmiyordu belki de geliyor susuyordu, öğrenciler de bazen melek değil yani o konuda. (...) Anlamıyordu belki, espriyi öyle yapıyoruz ki tek arkadaşlar arasında anlasın.” (Katılımcı 26)

Bir katılımcımız öğretmenin neden ayrımcılık veya onun ifadesiyle “düşmanlık” yaptığı, yabancıları dışladığı sorusuna gizli senaryoda öğretmenin özel hayatından yola çıkarak yanıt aramakta ve kocasını Irak- İran Savaşı’nda kaybeden öğretmenlerinin bu sebeple yabancıları, özellikle doğudan gelenlere karşı düşmanca bir tutum sergilediğini, sanki onlar kocasının ölümünden mesulmüş gibi bir tavır takındığını ve sınav döneminde de bunun acısını daha düşük not vererek yabancı öğrencilerden çıkardığını ileri sürmektedir.

“Kadının biraz düşmanlığı şuradan geliyor sanırsam kocası Irak- İran Savaşı’na gitmiş, orada desteklemek için, Almanlar girmişti ya orada ölmüş. Öldüğü için ister istemez gıcıklığı var. Çocuğu da olmamış kadının. Erken yaşta yalnız kalmış ve kocasının ölüm nedeni savaş olduğu için de biraz oradan kaynakladığını düşünüyorum.” (Katılımcı 15)

Kamusal senaryoda zorunlu itaat gösterisi bağlamında ve ayrımcılık konusu etrafında dönen gizli senaryolarda ele alınan – öğrencilere psikolojik tacizde bulunan ve öğrencilerin her tür özelliğini alay konusu yapan- öğretmen örneğinde Katılımcı 24 ve arkadaşları, annesiyle yalnız yaşayan, hiç evlenmemiş öğretmenlerinin öğrencilere olan olumsuz yaklaşımının aslında kendi hayatındaki yalnızlık ve mutsuzluğundan ileri geldiğini ileri sürmekte ve bu durumu “*aslında tahammülsüzlüğü...kendi hayatına*” şeklinde yorumlamaktadırlar.

“Kız kardeşimin öğretmeni- annesiyle beraber kalıyordu mesela o annesine bakıyordu onu çok konuşuyorduk. İşte kadının yalnız olup da aslında yalnızlığıyla bir sorunu olup da bu yaşına gelmiş, evlenmemiş, ondan sonra bizden çıkarıyor, aslında tahammülsüzlüğü bize değil, kendi hayatına falan gibi analizlerde bulunuyorduk.” (Katılımcı 24)

Katılımcılar özellikle sempatik bulduğu ve kendilerine pozitif yaklaşan öğretmenlerin ailevi problemlerini paylaşımlarını doğal karşılarken, diğer öğretmenlerinin özel hayatını okulda paylaşmasını ya da okul ortamına yansıtmasını anlamsız bulmakta ve bundan rahatsız olmaktadır. Öğretmenin eşiyle kötüye giden

ilişkileri, kimle birlikte yaşadığı, evli mi olduğu yoksa partner yaşamı mı olduğu gibi konular bu paylaşımların başlıca konularını oluşturmaktadır.

“Birisi karısından boşanıyordu çok dertliydi o aralar, bizle konuşuyordu başka ne vardı.. Öbür hocam da hala annesiyle oturuyordu, ondan şikâyet ediyordu.” (Katılımcı 27)

“En fazla hocalarımızla ilgili bildiklerimiz bir ilişkide olup olmadıkları evli mi yoksa evli olmadan beraber yaşadıkları belki biliniyordu.” (Katılımcı 40)

Gizli senaryolar içinde ele alınan konuların bütünü sadece üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin dil pratikleri olmamakla birlikte, ekseriyetle onlara ait senaryolardır. Öğretmenlerin fiziksel görünüşü, giyim kuşamı, cinsel yönelimi, evli veya partner hayatının olup olmaması gibi temalar etnik kökeninden bağımsız bütün öğrencilerin sahne arkası konuşmalarını içermektedir. Öğretmenlerin bilhassa ayrımcı ve ırkçı davranışları, örtmecelere başvurarak göç kökenli öğrencilere daha düşük not vermesi, öğrencilerin buna karşı şikâyet hakkını kullanıp kullanmama hakkında kendi aralarındaki tartışmaları, öğretmenin alaycı, sapkın olarak nitelenen tutumları, öğretmenleri kötülemeye dönük dil pratikleri, dersin içeriği ile alay etme, LGBTİ konusuna karşı göç kökenli olan ve olmayan öğrencilerin farklılaşan sahne arkası yanıtları, gülmenin göç kökenli olan ve olmayan bireylere göre değişen anlamı, öğretmenin jest- mimikleri ve alaycı tutumları, yabancı düşmanı olan öğretmenlerin davranışlarının özel hayatından çıkarım yaparak yorumlanması ve gizli senaryolarda onlara karşı ortaya çıkan bir nevi acıma duygusu üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin kendi aralarında öğretmenin iktidarını yerle bir ettikleri söylemlerin çekirdeğini meydana getirmektedir.

3.4. Eğitim Hayatında Ortaya Çıkan Sosyo- Kültürel Farklar

Üçüncü kuşak Türkiye kökenli gençlerin eğitim hayatında yabancı veya garip gelen durumları nasıl karşıladıklarını anlamaya yönelik soruya verilen cevaplar; adaptasyon ve farklılık algısı başlıkları altında toplanmaktadır. Yapılan kodlamalar yüzdelik bir orana dönüştürüldüğünde bu temaya ilişkin veriler içerisinde tuhaf karşıladıkları durumların ağır bastığı ve kodlanan verilerin %62,2’sine tekabül ettiğini,

bunu %37,8 ile eğitim hayatına adaptasyona işaret eden göstergelerin izlediği ortaya çıkmaktadır.

3.4.1. Adaptasyon

Zorunlu eğitim farklı etnik grupların topluma uyum sağlaması ve sosyal politikalar bağlamında önem arz etmekle birlikte, okullar öğrenciler için hâkim kültüre aşına olma noktasında entegrasyon politikasının taşıyıcı kolonu olarak görev yapmaktadır. Eğitim kurumları aynı zamanda göçmen ailelerin Almanya’da doğup büyüyen ve eğitim gören çocuklarının içinde bulunduğu doğal bir sosyal çevredir. Bu minvalde Türkiye kökenli katılımcıların eğitim hayatlarındaki sosyo- kültürel farklılıklar karşısında nasıl bir tutum aldıklarını anlamaya çalışırken Bourdieu’nun ‘habitus’ kavramından yararlanmak gerekmektedir. Habitus, katılımcıların doğal ve olağan karşıladıkları, gündelik yaşamda strateji geliştirmelerine olanak sağlayan zemin, yani doğal çevreleridir denilebilir. ‘Habitus’ doğuştan gelen yetiler olmayıp bireyin geçirdiği toplumsallaşma deneyimlerine dayanan, fakat çoğu kez nesnel olasılıkların bilinçdışı içselleştirilmesinden doğan edimlerdir (Swartz, 2018: 147-148). Bourdieu için okul sistemi “bir kültürün entelektüel habitusunun geliştiği” kurumsal bir zemindir (Swartz, 2018: 146). “Habitusun geliştiği bir zemin olarak” okul hayatında katılımcıların çoğunun kültürel farklılıklara, müfredattaki konuların ele alınış biçimine, öğretmenlerinin ve sınıf arkadaşlarının davranışlarına ve yaşam tarzlarına yaklaşımı “burada doğup büyüdüğümüz için...”, “çift kültürle büyüdüğümüz için”, “başka türlüşünü görmediğimiz için” gibi aynı anlama işaret eden farklı kalıplarla olmuştur. Bu tür söylemler katılımcıların Almanya’da eğitim aldıkları kurumlardaki sosyal çevrelerinin gündelik yaşamlarının önemli bir parçasını oluşturduğunun ve onlar için olağan ve doğal olduğunun ifadesidir. Eğitim hayatında gerek ders içeriklerinin gerek öğretmenin ve okul arkadaşlarının hal- hareketleri, jest ve mimikleri, yaşam tarzlarının ve okul ortamının doğal karşılanması adaptasyonun önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Olağan karşılama anlamında adaptasyona işaret eden yanıtlar; Hristiyanların kutladığı dini bayramlara katılma ve “*evinde hissetmek*” diye tanımlanabilecek davranış ve duygulardır.

Katılımcıların çoğu farklı kelimelerle de olsa eğitim hayatında kendilerine ‘yabancı’ veya ‘garip’ gelen durumlarla pek karşılaşmadıklarını belirterek benzer düşünce ve yaklaşımlara işaret etmişlerdir. Fakat aynı kişilerin bir sonraki başlıkta eğitim hayatlarında yabancı bulduğu durumlara örnek verebildiği görülecektir. Aşağıda alıntılanan pasajların bize gösterdiği şey özetle, üçüncü kuşak Türkiye kökenli gençlerin eğitim hayatındaki gündelik yaşantısının onların *habitusunu* oluşturduğu yani gerek öğretmenleri gerek sınıf arkadaşlarıyla olan gündelik ilişkilerinde ve derste anlatılan konulara yönelik bütünüyle bir garipseme ve yadırgama halinin olmayışıdır. Katılımcılar “*her hareketleri... normal geliyordu*”, “*fazla yabancılamiyorduk*”, “*yadırgamıyor insan*” ve “*anaokulundan beri bir aradayız*” gibi ifadelerle “*ortak yatkınlıklarının*” Almanya eğitim sistemi çerçevesi içinde geliştiğini, baştan beri bu eğitim sistemi içinde oldukları için yalnızca böylesini bildiklerini ve en nihayetinde içine doğdukları toplumun Almanya olduğunu vurgulamışlardır. Bilhassa erkek katılımcılarda Alman öğrencilerle olan ortak yatkınlıklar daha belirgindir:

“Burada büyüdüğümüz için her hareketleri bize normal geliyordu yani.”
(Katılımcı 3)

“Biz burada çift kültürle büyüdüğümüz için öyle bir anlayış içerisinde büyümedik; yani bu farklı geliyor diye.” (Katılımcı 10)

“Ya burada doğup büyüdüğümüz için aslında fazla yabancılamiyorduk biz hiçbir şeyi.” (Katılımcı 21)

“Biz burada doğduğumuz için (...) fazla kıyaslayabileceğimiz bir şey yok aslında.” (Katılımcı 31)

“Aslında o tür dikkatimi çeken şeyler olmazdı. Anaokulundan beri bir aradayız zaten. Yadırgamıyor insan bir süre sonra.” (Katılımcı 37)

“Burada doğdum büyüdüm. Dolayısıyla başka bir eğitim sistemi görmediğim için oraya bir şey diyemeyeceğim yani. Mesela neden bunu öğretiyorsunuz ya da öğretme şekliniz neden böyle diye o yüzden bir şey diyemiyorum.” (Katılımcı 38)

Almanya’daki Türkiye kökenli bireyler özelinde habitustan söz ederken ailede edinilen bilgilerin ve okulda kazanılan edinimlerin önemli rol oynadığını unutmamak gerekir. Ailedeki sosyalleşme göç kökenli bireyleri yerli toplumdan ayırıştıran pratiklere karşılık gelirken, okul ortamındaki sosyalleşme deneyimi yerli toplumla

olan ortak yatkinlıklarının gelişmesini ve pekişmesini sağlamaktadır. Üç yaşından itibaren eğitim sistemi içerisinde oldukları için katılımcılar okul çevresiyle ilişkilerinde kendilerinden farklı olan yaşam tarzlarını ve kültürleri ‘yabancı’ olarak yorumlamamaktadırlar. Ailede gördüklerinden başka olan yaşam tarzlarına, yeme içme pratiklerine önce eğitim sonra da çalışma hayatında sıkça şahit olmaktadır. Önceki kuşakların tutumunda ise yerli toplumla ortak yatkinlıkların daha az olduğunu ileri sürmek mümkündür.

“İçine doğup büyüdüğünüz bir kültür artık size yabancı gelmiyor, sonradan gelmiş olursanız farklı. Ama küçük yaşta anaokuluna burada gitmişiz zaten, 3 yaşında. Küçük yaştan itibaren o insanların içinde olduğunuzda inanın onlarla bir masada oturup onlar içki içip siz elma suyu içtiğinizde siz onların içtiği içkiden, bundan bile rahatsız olmuyorsunuz artık. Anlatabiliyor muyum, siz içmiyorsunuz ve o size saygı duyuyorsa sizin de o konuyla ilgili bir rahatsızlığınız olmuyor. Bizim için öyle.” (Katılımcı 14)

Ortak yatkinlıkların gelişmesinde eğitim sisteminin farklılıklar odaklı bir eğitim modeli sunmamasının payı olduğu düşünülmektedir. Devletin ideolojik aygıtı olarak okullar ve okul öncesi eğitim Alman kültürünün ve Almanya’daki gündelik yaşamın farklı etnik kökenlerden gelen öğrencilere benimsetilmesinde özel bir rol oynamaktadır. Yeme - içme adabı okul ve evde farklı öğretilmektedir. Okulda Hristiyan olmayan, diğer dine mensup öğrenciler için din dersi yerine Etik dersinin yapılması ve bu ders çerçevesinde ise dinlere eşit mesafeli bir yaklaşımının olması sayesinde öğrenciler müfredattaki konulara -bir iki istisnaıyla – yabancı hissetmemekte ve ailede ve okulda öğrendikleri bilgiler arasında bir tezatlık olduğunu düşünmemektedirler.

“Açıkçası fazla bir farklılık görmüyorum yani etik davranış öğretiyorlardı genelde hani hele ki dini konularda fazla tutum almıyorlardı. Ee yoksa fazla bir farklılık yoktu. (...) burada doğmuş büyümüş bir insan olarak bu soruyu cevaplamak gerçekten zor. Çünkü sonuçta buranın yaşantısını benimsemiş olduğumuz için fazla farklılık olmuyor, bir de okuldan önce anaokulları vs. olduğu için bunları tabi orada öğreniyoruz. Ha şöyle farklı belki şöyle bir davranış.. ee evde çatalı sağ elle tutuyorduk, anaokulda sol elle öğretiler. Bıçak sağ elle tutulur vs. böyle şeyler ama küçük şeyler.” (Katılımcı 21)

“Müslüman ya da başka dinden olanlar etik dersi alıyor. Orada da dinle alakalı pek bir şey yapılmıyordu. Ne Hristiyan ne İslam ne Budizm’le alakalı. Daha böyle ne bileyim Kant konuşuluyordu, başka kim vardı Nietzsche ... (...) Yani hiçbir zaman anneme gidip anne bunlar böyle diyorlar, sen böyle anlatmıştın diye

bir şeye rastlamadım. Genel olarak uyuşuyordu hep annemin dedikleri okuldakiyle.” (Katılımcı 27)

İki kültürle büyüme, ailede ve okuldaki sosyalleşmenin eş zamanlı gerçekleşmesi katılımcıların eğitim hayatına gösterdiği adaptasyona işaretler. Alman kültürü ve Türk kültürü biri daha ziyade kamusal alana diğeri ise özel alana hasredilen kültürlerdir, fakat iki farklı kültürün kimlik kaynakları olarak birey özelinde nasıl bir sentez ortaya çıkardığı bireyden bireye farklılık göstermektedir. Bireyin kimliğinde kendileri de statik olmayan kültürler kendine alan açmaktadır. Katılımcılar eğitim hayatında karşılaştıkları ve ailede gördüklerinden farklı olan her tür durumu olağan karşılama halini Alman kültürünün de kendi kimliklerini inşa eden bileşenlerden biri olmasıyla açıklamaktadırlar:

“Ben burada iki kültürü de dini değil ama kültürü iki tarafın da aldığım için. Ailemde Türk kültürünü Almanlar arasında da Alman kültürünü iyi taşıyabiliyorum iki kültürü de. O yüzden hiç düşünmedim böyle. Kendimi ne bir yerde yabancı gibi hissettim öyle diyeyim ya da düşünmedim oraya gidersem nasıl ayak uyduracağım oraya diye.” (Katılımcı 22)

“Bu zor bir soru. Çünkü Almanya’da doğup büyüdüğüm için Alman kültürüyle de büyüyorsun. Çoğu arkadaşım Alman. Ben zaten garipsemiyorum çünkü sanki bir yarım zaten yani Alman değil de.. Almanlarla büyüdüğümüz için hiç garipsemiyorum çok normal bir şey olarak görüyorum.” (Katılımcı 34)

Eğitim hayatında ailede öğrenilen bilgilerden daha farklı olan geleneksel, dini veya kültürel bilgiler her zaman en baştan beri doğal ve sıradan kabul edilmemektedir. Bu bağlamda katılımcılardan bazıları eğitim hayatının ilk yıllarında bu tür farklılıkları tuhaf karşıladıklarını ancak zamanla farklılıklara alıştıklarını ifade etmektedirler.

“Tabii ki Almanların kültürleri farklı olduğundan mm bazı konularda daha rahat olması din değişiklikleri bunlar tabii ki ilk başta tuhafına gidiyor, ama sonra sonra alışıyorsun yani.” (Katılımcı 20)

Eğitim hayatında adaptasyona işaret eden ilginç deneyimlerden biri de farklı bir dine mensup olmalarına rağmen katılımcıların küçük yaştan itibaren Hristiyanların Noel, Paskalya gibi dini bayramlarına okul arkadaşlarıyla birlikte eşlik etmeleridir. Katılımcılar evde aileleriyle birlikte bu bayramları kutlamadıklarını ama kreşten beri bu tür etkinliklerin okul hayatlarının bir parçası olduğunu belirtmektedirler. Küçükken bu tür farklılıkları sorguladıklarını ve hatta garip karşıladıklarını, aynı zamanda

farklılıkların ayırdına da çok küçük yaşlarda vardıklarını ve saygı duyduklarını dile getirmişlerdir. Farklı inançlara sahip ailelerden gelen öğrencilerin kiliselerdeki ayinlere katılması çokkültürlü eğitim politikalarının yerleşik olmadığını göstermektedir. Almanların dini bayramlarına katılma şeklindeki bir adaptasyonu doğuran da bir bakıma çokkültürlü eğitim politikalarının olmamasıdır.

“Yani Noel kutluyorduk biz, ona da alıştım zamanla. Noel olsun Paskalya Bayramı olsun. İlkokulda hatta hatırlıyorum sormuştum işte mum yaktık böyle bir şey yaptık. Evde niye yapmıyoruz diye sormuşum ben. Annemler de anlatmış onlar Hristiyan biz Müslümanız diye.” (Katılımcı 9)

“Aslında daha kreşteydim, 3 yaşındayken başlıyor bu mesele. 3 yaşından ilkokula yani 1. sınıfa kadar. Ayinlere katılıyordum. Ama hiçbir zaman aklım karışmadı yani. (...) Aslında bu çok garip geliyor. (...) Hatta kilisede gösterilere falan da katılmıştım Noel’de. Ama (...) hani her zaman biliyordum. Ben Hristiyan değilim ve ben Müslümanım ve biz bunlardan farklıyız.” (Katılımcı 41)

Küçük yaşlarda belleğe kaydedilen dini ve kültürel farklılıklar ‘biz’ ve ‘onlar’ ayrımının erken yaşlarda gelişmesine sebep olmuş, eğitim kurumlarında ortak bir çatı altında bulunmalarına rağmen kimliği inşa eden milliyet ve din gibi unsurlar ön planda yer almıştır. Eğitim hayatının başından beri ‘biz’ ve ‘öteki’ olarak adlandırılanlar birbiriyle yan yana ve iç içe olduğu için eğitim hayatındaki farklılıklara yadırgama şeklinde bir yanıt üretilmemektedir.

“İnsan küçük yaşta şunu biliyor biz Türk- Müslümanız onlar ne bileyim Alman-Hristiyan. Tamam bir aradayız, birlikte ders görüyoruz vesaire. Ama onun kimliği farklı, benim kimliğim farklı. Çok küçük yaşta bunun şuuruna varıyorsunuz. İşte biz camiye gideriz, onlar kiliseye falan. Dolayısıyla onların yaptıklarını görüp ha onlarda bu böyleymiş diye beyninize kaydediyorsunuz ama hakkında bu da neymiş bizden farklıymış gibi veya yadırgama gibi bir şeye varmıyorsunuz. Çünkü zaten sizden olmuyor o, farklı.” (Katılımcı 14)

Eğitim hayatına adaptasyon tutumu örneklerde de görüldüğü üzere farklılıklar algısından uzak değildir. Seçici adaptasyon farklılıkların olağanlaşmasını sağlamaktadır.

3.4.2. Farklılık Algısı

Alan araştırması katılımcıları, eğitim hayatlarında öğrendikleri ve tanıd oldukları bazı şeylerin ailede öğrendiklerinden çok farklı olmasını ve ailede üzerine hiç konuşulmadığını belirttikleri konuların eğitim hayatında ele alınmasını garip

karşılayabilmekte, yadırgamakta bazen de bu durumdan rahatsız olabilmektedirler. Gelenek- görenek, inanç, aile yapısı ve kültür katılımcıların bu tür konulara yaklaşımını etkileyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim hayatında tuhaf karşıladıkları konular bazı derslerin içerikleri, Almanya'daki festivaller ve dini bayramlar, sınıf arkadaşları aracılığıyla tanık oldukları aile ilişkileri ve yaşam tarzları etrafında yoğunlaşırken okul gezilerinde daha görünür olan kültürel farklılıklar, kadın-erkek ilişkileri ve öğretmen- öğrenci ilişkileri de aynı yaklaşımın sergilendiği konular arasındadır. Katılımcılar sadece müfredat kapsamında okulda kendilerine öğretilenleri değil, aynı zamanda her gün şahit oldukları farklı yaşam tarzlarını ve insani ilişkileri de yeni bir bilgi olarak zihnine işlemekte ve bunları yorumlamaktadır. Ancak sınıf arkadaşları aracılığıyla şahit oldukları aile ilişkileri, kadın- erkek ilişkileri ve yaşam tarzındaki farklılıklar eğitim sistemi ile ilgili olmadığından analiz dışında tutulacaktır.

Ders İçeriği

Göç kökenli öğrencilerin çoğunluk toplumuyla benzer yaklaşımlara sahip olması, ortalama bir Alman gibi düşünmesi ve meselelere yaklaşması eğitim sisteminin gayeleri arasındadır. Böylelikle göç kökenli bireylerin eğitim hayatına ve iş hayatına katılım açısından çoğunluk toplumuna benzeyeceği öngörülmektedir. Üçüncü kuşak Türkiyeliler Almanya haricinde başka bir ülkenin eğitim sistemini deneyimlememiş olmalarına rağmen anlatılarında tuhaf karşılanan konuların daha ziyade ders içeriklerine yönelik olduğu ortaya çıkmıştır. Derslerde işlenen konulara 'tuhaf karşılama' şeklinde bir refleksin ya da yanıtın ortaya çıkması katılımcıların aileden aldığı eğitimle okulda öğrendiklerinin kesişmemesinden ya da aynı konulara daha farklı şekilde açıklama getirilmesinden kaynaklanmaktadır. Biyoloji dersinde "Evrin Teorisi", Cinsel Bilgiler dersinde cinsiyetlere yönelik bilgilerin yanı sıra cinsel ilişkinin ele alınması ve tarih dersinde özellikle Avrupa merkezli bir tarih perspektifinin sunulması ve Osmanlı tarihine konuyla ilgili olsa bile değinilmemesi katılımcılarca bazen garipsenen bazen tümüyle yadsınan konular arasında yer almaktadır.

Okulda verilen cinsel bilgiler dersinin anlamı genelde cinsel ilişkiye indirgendiği, dersin aynı zamanda bedensel ve cinsel gelişim ve cinsel hastalıklarla

ilgili olduğu genelde görmezden gelinmektedir. Buna karşın Müslüman ebeveynler cinsel ahlak ve evlilik öncesi cinsel birliktelik konusunda muhafazakâr bir tutum sergilemekte, ergen kız ve erkek çocuklarına cinsellikle ilgili bilgilendirmeler yakın arkadaşları veya kendilerinden büyük kardeşleri tarafından yapılmaktadır (El-Mafaalani ve Toprak, 2017: 73). Ebeveynin güvensizliği, çocukların utanma hissi, otorite olarak ebeveyne saygı ve ebeveynlerin cinsel konularla ilgili çocukların ilgisini uyandırmaktan korkması gibi dört sebepten dolayı aileler çocuklarını cinsellik konusunda bilgilendirmekten kaçınmaktadır (Cagliyan, 2006: 55- 57’den akt. El-Mafaalani ve Toprak, 2017: 74- 76).

Katılımcıların çoğunun ilkokulda en çok yadırgadığı ya da tuhaf bulduğu ders cinsel bilgiler dersi olarak saptanmıştır. Dersin içeriğinden ziyade bu dersin çok küçük yaşlarda bütün detaylarıyla verilmesi garipsenmekte ve katılımcılar bu duruma karşı farklı refleksler göstermektedir. Katılımcılar bu dersin verilme yaşının kendi dönemlerine göre daha da düştüğünü-1. sınıfa kadar- belirtmektedir.

Ailenin verdiği eğitimde neredeyse hiç yeri olmayan cinsellik konusunun okulda karma sınıflarda anlatılması karşısında utanmak, konuyu ayıp bulmak göç kökenli bireylerin genel yaklaşımları arasındadır. Türkiye kökenli göçmenler arasında cinselliğin bir tabu olması da öğrencilerin yaklaşımında etkilidir. Katılımcılarımız, kız ve erkek çocuklara verilen cinsel bilgilerin yalnızca iki cinsin biyolojik farklılıklarını içermediğini, ders verilirken Pro Familia isimli cinsellik ve korunma hakkında bilgi ve danışma merkezi olarak görev yapan ve kondom vb. ürünler satan kuruluşun da okullara gelerek öğrencilere bilgi aktardığını ifade etmiştir. Ders materyali olarak boyama kitapların kullanılmasını bazı katılımcılar garipserken bazıları olağan karşılamaktadır.

“Çok erken zamanda cinsel ilişkiyle ilgili dersler veriyorlardı. Biz o zaman küçükken tam anlamıyorduk, ama utanıyorduk. Öyle şeyler bizi rahatsız ediyordu. Biz çünkü (...) 11- 12 yaşındaydık. 5. sınıfta mı 6. sınıfta mı ufaktık, ne olduğunu bile bilmiyorduk. (...) hepimiz böyle gülerdik erkeklerle kızlarla aynı sınıfta.” (Katılımcı 19)

“Sexualkunde (Cinsel Bilgiler) mesela. Şey ilişkiyi öğreniyorsun, ilişkiyi öğretiyorlar ve biz o zaman bilmiyoruz. Ailede söylenmiyor, gösterilmiyor tabii ki haliyle. (...) Çok iyi hatırlıyorum mesela korunmak için olan şeyleri getirmişti

Pro Familia diye bir kuruluş oluyor. Geliyorlar, ilkokuldaki küçük çocuklara ve onlar öğretiyorlar. (...) 3 veya 4. Sınıfta, ya 8 ya 9 yaşındaydık. Mesela bize şey demişlerdi. Resim olarak boyayın. Ben yapmamıştım. Çok iyi hatırlıyorum. Hani öğretmen sorduğunda ben diyordum hani; “ayıp, böyle bir şey ben boyayamam”. ”(Katılımcı 2)

“Tabii ki hani şey var ya Sexualurkunde (Cinsel Bilgiler), onu şey öğrenirken onu da çok erken öğrendik gerçekten. İlk defa üçüncü sınıfta. (...) Öyle böyle anlatıyorlar hatta öğretmen diyor ki; “ne aklınıza geliyorsa o soruyu bir kağıda yazın ben de cevaplayayım” (...) Eve gittim. Anneme anlattım. Okulda bize şunları bunları öğretiyorlar. Annem de şaşırdı böyle ne oluyor diye. (...) Hatta o zaman kitabımız da var. Gerçi fotoğraflar değil de çizme. Kadın erkek çıplak. Sadece çıplak gösteriyorlar onu öğreniyoruz. Anneme de- küçük çocuğum cahilim-: “anne bu normal” dedim. Almanların dediği gibi.” (Katılımcı 5)

Cinsel bilgiler dersinin küçük yaşlarda verilmesi, aileler konuya nasıl yaklaşımları gerektiğini bilmediklerinden ve bu konuda kendilerine, kendi pencerelerinden bakarak danışmanlık yapabilecek çok fazla kişi olmadığından ailelerin başa çıkmakta zorlandıkları bir konudur. Aynı konudaki sorunlara parmak basan diğer katılımcılardan farklı olarak Katılımcı 4, farklı cinsel yönelimler ve eşcinsel evlilikleri gibi olgulara çocuk hikayelerinde de yer verildiğine ve bunun özellikle Alman pedagoglar nezdinde zaten sıradan bir konu olduğuna, dolayısıyla Alman danışmanların danışmanlığının Türkiye kökenli ailelere yol gösterme konusunda yetersiz olduğuna dikkat çekmektedir.

“Dediğim gibi işte cinsel eğitim ki bu malum Türk ailelerinde konuşulmaz. Almanya’da dördüncü sınıftaydık biz biyoloji dersinde o konuyu işlediğimizde. Yanılmıyorsam 1. sınıfa kadar düştü ve bu Türk velilerini çok yoruyor. Çünkü nasıl yaklaşması gerektiğini bilmiyorlar. Alman danışmanları okuldaki danışmanlarına gittiklerinde tabi Alman gözüyle anlatıyor işte çok doğal ya da şey evlilikler, lezbiyen evlilikler, eşcinsel evlilikler bunlar hani çok sıradan. Özellikle ilkokul kitaplarında çocuk hikayeleri oluyor ya oradaki karakterler iki erkek evleniyor falan çok sıradanlaşıyor.” (Katılımcı 4)

Cinsel bilgiler dersinden sonra Almanya’da Türkiye kökenlilerin eğitim hayatında en sık karşılaştığı farklı düşünceler evrim teorisi etrafında yoğunlaşmaktadır. Katılımcıların bir kısmı, evrim konusunun özellikle insanın ve evrenin oluşumuyla ilgili inançlarıyla çatıştığına işaret etmekte ve öğretmenleri evrim konusunu anlatırken bu bilgileri garipsediklerini ya da kabullenmeyişlerini çocukluk dönemlerinde öğretmenlerle paylaştıklarını ifade etmektedirler. Türkiye kökenli bireylerin çoğu biyoloji dersinde işlenen evrim konusuyla ilgili bilgileri, insanın

yaratılışı ilgili ebeveynin anlattığı bilgilerle taban tabana zıt bularak öğretmenin anlattıklarını tümünden yadsıma şeklinde bir tutum sergilemektedirler.

“Biz ee Allah tarafından yaratıldık diye inanıyoruz. Öğretmenler de şey diyordu hani maymunlardan geliyoruz falan. Çok garipsediğim bir konuydu o. (...) Ona çok şaşırmıştım.” (Katılımcı 1)

Evrım konusunda üçüncü kuşak bireylerin bir başka tutumu ise derste anlatılanlarla alay etmektir. Böylelikle sadece evrım konusu değil öğretmenin kendisi de itibarsızlaştırılmakta ve ciddiye alınmamaktadır.

“İlk öğrendiğimiz Evolutiondu. Maymunlardan geldik, öyle oluştuk gibisinden çok iyi hatırlıyorum bir kere öğretmene sormuştım, şey demiştım: “O zaman şimdiki maymunlar niye insan olmuyor?”. O zaman çok kızmıştı bana.” (Katılımcı 2)

“Okullarda şey öğretiyorlar Evolution (evrım) teorisini o tek tuhaf gelen bir şeydi (...) Dalga geçiyorduk insanın nasıl maymundan geldiğini düşünür gibisinden hiç takmıyorduk.” (Katılımcı 38)

Evrım konusu her katılımcı için inancıyla zıtlık içeren bir konu olarak düşünülmemekte, bir teori olmasına rağmen bilimsel bir kanun gibi ele alınması ve tek gerçeklik olarak aktarılmasından dolayı da tuhaf karşılanabilmekte ve konunun ele alınışından rahatsızlık duyulabilmektedir.

“En belki de şey yaptığım evrım konusu, Darwin. O da taa o zaman 17-18 yaşındaydım belki de okulda işlendiğinde. Zaten yeterince büyük bir yaşta olduğum için. Ha rahatsız olmuştum o konuların, aslında bana göre ispatlanmamış bir şeyin net ve ispatlanmış bir konu olarak sunulmasından ve yine tek gerçek olarak anlatılmasına.” (Katılımcı 41)

Farklılıkların ortaya çıktığı diğer alanlar ise dini bayramlar ve okul gezileridir.

Dini Bayramlar ve Okul Gezileri

Almanların kutladığı dini bayramlara katılım üçüncü kuşak Türkiyelilerin okul hayatında önemli bir yer işgal etmekte, onlar da sınıf arkadaşları gibi okulda Noel, Paskalya (*Ostern*) gibi kutlamalara katılmaktadırlar. Alan araştırmasında bunun aksini beyan eden bir katılımcı olmamıştır. “Adaptasyon” başlığı altında Hristiyan dini bayramlarına katılım, katılımcıların eğitim hayatının bir parçası olduğu ve kendileri tarafından da normal karşılandığı için eğitim hayatının kamusal senaryosunda katılımcıların çoğunluğunun uyum sağladığı öne sürülebilir. Diğer taraftan aynı

konuya daha farklı yaklaşımlar söz konusu olmuş, bazı katılımcılar öğrencilik hayatlarında bu duruma uyum sağlamakla birlikte sonraki yıllarda konuyu biraz daha dışarıdan ele aldıklarında bu durumu “garip” olarak nitelemişlerdir. Katılımcı 10’a göre aynı bayramın evde kutlanmamasına rağmen okulda bayram havasına girmelerinin garip olduğunu, ancak bunu çok sonra fark edebildiğini anlatmıştır. Bu örnek aynı zamanda okulun çoğunluk toplumunun dini inançlarını ve ulusal bir kimliği inşa eden önemli kutlamaları anlatma, öğretme ve gösterme gibi bir işlevi olduğuna işaret etmektedir. Dini bayramlar, anlam ve önemleri din dersi dışında başka ders ve etkinlikler kapsamında öğrencilere öğretilmektedir.

“Ya mesela bunlar bu Noel ve Ostern aylarına denk geldiği zaman onlarla ilgili dersler işlerlerdi. Bu aylarda ne olur biter, tarihte ne oldu. Tabii biz burada ilkokuldayken ister istemez kendimizi de bayram havasına sokuyorduk. Bunların yaşadığı hava gibi. Garip olan oydu, çünkü bizim de ayrı bayramlarımız vardı bunların da. Bir zaman sonra biz de yavaş yavaş bunları fark etmeye başladık.” (Katılımcı 10)

Bir başka katılımcımız ilk bakışta uyum gösterdiği şeklinde yorumlanabilecek kamusal senaryo sahnelerini ele alırken, Hristiyanların dini bayramlarında yapılan mum yakma, şarkı söyleme gibi ritüelleri kendisinin de bir öğrenci olarak yerine getirdiğini fakat özel alanda bunu ve öğrendiklerini annesine aktarırken bu ritüellerle, özellikle çocukların şarkı söylemesiyle alay ettiğini, “*sesi kötü olan bütün çocuklar*” dan oluşan bu koronun sesinin “*ığrenç*” olduğunu itiraf etmektedir. “*Mal gibi türkü söyledik*” derken aslında inanmadığı ya da kendi duygu ve düşünce dünyasıyla ilişkisi olmayan bir eylemde bulunduğu dikkat çekmekte, kamusal senaryoya bakıldığında adaptasyon olarak yorumlanabilecek ama özel alanda konuyu ele alışı bakımından direniş olarak ele alabileceğimiz bir davranış sergilemektedir.

“Bayramlar, yılbaşı yani Noel’de dört mum yakılıyor. Komiğime gidiyordu. Onların bayramlarıyla ilgili öğrendiklerimi evde anneme anlatıyordum; “mal gibi türkü söyledik” diye. Söylememelik etmiyorduk. İğrenç oluyor, sesi kötü olan bütün çocuklar bağıyor.” (Katılımcı 12)

Türkiye kökenli öğrencilerin eğitim hayatında karşılaştığı farklılıkların en görünür olduğu mekanlardan biri de Avrupa ülkelerine yapılan yatılı okul gezileridir. Katılımcılara göre okul gezileri aracılığıyla ortaya çıkan farklılık Katılımcı 8’in “*kültürel farklılık*” diye ifade ettiği, diğer Katılımcının ifadelerinde ise yaşam

tarzlarındaki ve eğlence anlayışındaki farklılıklar ve aynı zamanda aile baskısının olmadığı ortamdaki davranış farklılıkları olarak gün yüzüne çıkmaktadır. Okul gezileri bu anlamda farklı aile yapılarının görünür olmasına olanak tanımaktadır.

“Bu bir haftalık geziler var ya (...) gittik istemiyorduk ama. Hollanda’ya. Sınıftakiler oraya eroin içmeye gittiler. Orada serbest ya hatta o zamanlar sınıfta toplanmıştık, eroin mi haşış mi kullanıyorlardı hangine izin veriliyorsa Hollanda’da. Bize diyorlar: “siz de kullanın”. Biz: “hayır annem babam kızar” derdik, öyle kültürel bir farklılık vardı.” (Katılımcı 8)

“Yani ister istemez Almanya’da yaşadığın için e tabi Almanlarla da gidiyorsun işte bütün dünyadan gelen insanlar var senin sınıfında. Çoğu mesela alkol içebiliyor, sigara içiyor. (...) İşte gece 2’lere 3’lere kadar gelmezlerdi. Reşit de olduk, 13. sınıfta daha da kötüydü. Biri çok alkol içmiştir gelir, yardıma ihtiyacı olurdu mesela. (...) Bazıları bunu fırsat bilip diyorlardı zaten annem babam yok ben gezeyim dışarıda, oh kontrol eden de yok, başka ülkeye gittim gibisinden.” (Katılımcı 28)

3.5. Genel Değerlendirme

Eğitim hayatındaki iktidar ilişkileri bu çalışmada Almanya’da doğup büyüyen, 23’ü halen üniversite öğrencisi veya üniversite mezunu olan, 17’si meslek eğitimine devam eden veya eğitimini tamamlamış olan, 2’si de henüz yeni lise mezunu olan 42 katılımcının gözünden aktarılmış ve iktidar ilişkileri Scott’ın ‘*kamusal senaryo*’ ve ‘*gizli senaryo*’ nosyonlarının yanı sıra de Certeau’nun ‘*taktik*’ kavramıyla gün yüzüne çıkarılmaya çalışılmıştır. Katılımcıların 19’u hayatının bir döneminde Gymnasium denen iyi dereceli okullara gitmiş olup, ilkokul mezuniyeti sonrasında öğretmenin tavsiyesi ile Gymnasium’a geçiş yapabilmiş katılımcı sayısı ise sadece 11’dir. Türkiye kökenli bireylerin eğitim politikaları karşısında nasıl bir tavır aldıklarını, adaptasyonun mu gizli direnişin mi grup özelinde daha baskın olduğunu, kamusal senaryolar ve gizli senaryolar yoluyla ortaya koyabilmek adına öncelikle kamusal alandaki iktidar ilişkileri katılımcıların deneyimleri ve söylemleri üzerinden resmedilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin eğitim hayatındaki kamusal senaryolarda başat olan temalar; iktidarın kendilerine yaklaşımı bağlamında doğrudan ve dolaylı ayrımcı uygulamalar, ırkçılık, İslamofobi, öteki olarak görülmek, ifade özgürlüğü, iktidar ilişkileri ve taktiklerdir. Katılımcıların ayrımcılık deneyimleri;

öğretmenlerin Alman öğrencilere nazaran kendilerine daha katı davranması, sözlü notlarını düşük vermesi, kendilerini daha düşük dereceli okullara yönlendirmesi gibi şekillerde ortaya çıkmaktadır. Öğretmenlerin Türkiye kökenli öğrencilere gösterdiği ilgi düzeyinin Alman öğrencilerden daha düşük olması, jest ve mimiklerin gözle görülür şekilde kendilerine karşı daha farklı olması gibi ayrımcı muameleler, hâkim ırkın üyeleriyle karşılaştırılınca ortaya çıkmaktadır. Öğretmenlerin Türkiye kökenli öğrencilere yaklaşımını konu alan sorulardan elde edilen verilerin %16,2’lik bir bölümünde katılımcılar ayrımcılık deneyimlerinin olmadığını vurgularken, geri kalan %83,6’lık bir dilimde katılımcılar öyle veya böyle ayrımcı muameleye maruz kaldıklarını anlatmışlardır.

Üçüncü kuşak bireylerden bazıları eğitim hayatında ırkçılığı hiç tecrübe etmemişken, bazıları birden çok kez deneyimlemiştir. Bu deneyimler öğretmen tarafından sınıf ortamında öğrencinin ırkını öne çıkararak küçük düşüren ifadelerde ve “Türk pazarında değiliz” gibi söylemlerde görünür olmaktadır. Kamusal senaryoların yaygın olmasa da rastlanan bir diğer formu ise öğretmenlerin Müslüman öğrencilerin kıyafetlerini, inançlarını İslamofobik söylemlerle hedef alması, terör eylemlerini ve insan hakları ihlallerini onların inandığı dine mal etmesidir.

Göç kökenli bireylerin görüşmelerde referans verdikleri “tipik Türk”, klişeler, önyargı, tanınmama, yabancılık, görmezden gelme ve ders kitaplarında Türkiye kökenlilerin negatif temsili gibi ifadeler ‘ötekiliğin’ gündelik eğitim hayatında yeniden üretildiğini gözler önüne sermiştir. Çalışmak ve başarılı olmak gibi davranışlar Almanlara özgülendirken, tembellik ve başarısızlık ‘öteki’ olarak Türkiye kökenlilere has davranışlar olarak belirlenmiş ve önceden beri var olan stereotipleri her seferinde yeniden üretmiş ve üretmeye devam etmektedir. Alan araştırmasında Almanya’da eğitim gören Türkiye kökenli bireyler özelinde basmakalıp yaklaşımların konusunu zorla örtünme, Türkiye kökenli velilerin kız çocuklarına okul gezilerine göndermeyeceği varsayımlarında bulunulması, çok eşliliğin ve zorla evlendirmenin yaygın bir uygulama gibi ele alınması oluşturmaktadır. Okulda ders ortamında Türkiye kökenli öğrencilerin bu tür sorulara sıkça maruz kalması literatürden hareketle etnik ayrımcılığın bir boyutunu oluşturan ‘basmakalıp yaklaşımlarla tehdit edilme’ye örnek

teşkil etmektedir. Eğitim hayatında bazı Türkiye kökenli öğrencilerin karşılaştığı bir diğer sorun ise kendilerine sahtekarlık, “kurnazlık”, “dümen çeviricilik” ve “yalancılık” gibi davranışların isnat edilmesidir.

Eğitim hayatındaki iktidar ilişkileri konumu itibariyle güçlü olan öğretmenin karşısında görece güçsüz olan öğrencinin kendini özgürce ifade etmesi, en nihayetinde öğrencinin performansını değerlendirecek ve kariyer yaşamını belirleyecek, yani son sözü söyleyecek öğretmen olduğundan yapısal olarak engellenmiştir. Bu yapısal engelden başka Alman öğretmenlerin etnosentrizmi, tarih gibi derslerde yabancı öğrencilere resmi tarihten farklılaşan görüşlerinin değersiz olduğunun hissettirilmesi, hâkim söylemlerin kabul ettirilmeye çalışılması ve çokkültürlü bir eğitim modelinin olmaması da öğrencilerin kendini ifade etmesi için gerekli olan özgüveni yok etmesi anlamında dikkat çekicidir. Eğitim hayatında ifade özgürlüğünün şartı göç kökenli bireyler için riskten uzak bir dil kullanmaktır. Öte yandan üçüncü kuşak bireyler, ‘bavul çocukları’ olarak adlandırılan ikinci kuşağa göre kendini ifade etme noktasında yol katetmiş ve yöntemler geliştirmiştir. Önceki deneyimleriyle ifade özgürlüğünün şartlı olarak var olduğunun bilincinde olan üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireyler - sessiz kalmak zorunluluk arz etmediği müddetçe- riskten uzak bir dil ile kendilerini ifade etme, “siyasi olarak doğru bir şekilde söylemek”, “yavaşça söylemek” diye isimlendirdikleri şekillerde açık bir direniş olmadan, konuşacaklarını önceden zihinde prova ederek, üsluba ve kelimelere dikkat etmek kaydıyla konuşma yolunu benimsemektedirler. Aksi takdirde öğretmenin üsluptan rahatsız olması halinde kendilerine kötü not vereceğinin farkındadırlar. Bir diğer yol ise aynı zamanda bir taktik ifade eden politik bir tavır olarak sessiz kalmak; yani güçlü karşısında dikkat çekmemeye dayalı stratejik bir tavır benimsemektir. Bu tavır göç kökenli bireylerin ‘sıradan görülme arzusunu’ yani ‘göze batmama’ isteğini de içermektedir. Kuşaklararası bir taktik olarak nitelenebilecek bu davranış öğretmene karşı gelmemeyi, gerçek düşünceleri rıza görüntüsünün arkasına gizlemeyi kapsamaktadır. Kazanımları ise “başını ağrıtmamak”, yani risk almamak şeklinde tanımlanmıştır. Öte yandan bu ikinci yöntem tabiiyetin yeniden üretildiği bir ifade biçimidir. Kız öğrencilerin beden eğitimi dersinde kıyafet bağlamında karşılaştığı zorluklar

karşısında deneyimleri; açık direniş, farklılıkların kabulü nispetinde seçici adaptasyon ve taktikler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu üç deneyim yoğunluğuna göre farklılıkların kabulü, açık direniş ve taktikler şeklinde sıralanmaktadır. Üç deneyimden hareketle vardığımız sonuç şudur: açık direnişle istenen sonuçlara ulaşmak gizli bir direniş ifade eden taktiklere göre daha zordur, anlık kazanımları beraberinde getirmemektedir.

Türkiye kökenli bireylerin Almanya'daki eğitim hayatlarının kamusal senaryosunu betimleyen davranış biçimleri; “iktidara doğruyu söylemek”, “kamusal senaryoda zorunlu itaat gösterisi”, “iktidar ilişkilerinden kesitler”, “iktidara duymak istediklerini söylemek zorunda hissetmek”, “ayak diremek” ve “iktidarın stratejisi” başlıklarında detaylı bir şekilde irdelenmiştir. “İktidara doğruyu söylemek”, kamusal senaryoda düşünceler gizlenemez hale geldiğinde görece güçsüz olanın güçlü olan karşısında gerçek düşüncelerini yüksek sesle söylemesi anlamına gelmektedir. Sessiz kalmak ve üsluba dikkat ederek konuşmak gibi taktiklere nazaran göçmen aile çocuklarının düşüncelerini, ırkçılık ve ayrımcılık gibi olguları dillendirmesi daha az vuku bulmaktadır. Zorunlu itaat gösterisi ise öğretmenin iktidarı karşısında itaat görüntüsünün arkasına yerleştirilen bir hayatta kalma stratejisi olarak gün yüzüne çıkmaktadır.

Türkiye kökenli öğrencilerin kamusal senaryoda aynı zamanda taktik ifade eden bu tutumları iktidarın stratejilerine yönelik bir cevap niteliğindedir, iktidarın stratejileri ve sıradan bireylerin taktikleri etkileşimli bir ilişki içinde bulunmaktadır. Eğitim hayatındaki iktidar odaklarını ifade eden öğretmen ve okul idarecilerinin stratejileri ise; tartışmak istemediği konuları kapatmak, konuyu değiştirmek, yatıştırma politikası izlemek, Türkiye kökenli öğrencilere inançları ve köken ülkeleriyle ilgili sürekli sorarak sanki devlet temsilcileriymiş gibi muamele etmek, siyasi tutumlarını öğrenmeye çalışarak ve sahtekarlıkla suçlayarak psikolojik baskı kurmak, okuldan atmak, maske takmak, Alman öğrencilerden daha düşük not vermek ve dersi daha zor kelimelerle anlatmak gibi başlıklarda toplanmaktadır. Bu psikolojik baskı Türkiye kökenli öğrencilerin iyi dereceli okullarda istenmemesi, bu okullardan

vazgeçirilmeye çalışması, düşük notlar verilerek yukarı dikey toplumsal hareketliliklerine ket vurulması gibi şekillerde ortaya çıkmaktadır.

Taktikler de Certeau'ya göre mekansız olarak nitelenmekle birlikte, 'öteki'nin alanındaki hesaplı eylemler olarak tanımlandığından Scott'ın kamusal senaryoları bağlamında ele alınmıştır. Almanya'da doğup büyüyen ve eğitim alan Türkiye kökenli bireylerin eğitim hayatlarında geliştirdiği taktikler bu çalışmada dikkat çekmeye dayalı taktikler, sessiz kalmak ve diğer taktikler olarak tasnif edilmiştir. Bazı taktiklerin etnik kökenle değil, salt öğrenci olmakla ilgili olduğu görülmüştür. Nitekim dikkat çekmeye dayalı taktiklerle ilgili söylemler tahlil edildiğinde bu taktikler içinde öğretmene karşı "yardımsever olmak" (gönüllü olarak sorumluluk almak) ve uyum gösterdiğini ispat etmek dışındaki taktiklerin Türkiye kökenlilere özgü olmadığı, Alman öğrencilerin de bu taktiklere başvurduğu gözlemlenmiştir. Dikkat çekmeye dayalı taktikler; ön sıraya oturmak, öğretmene soru sorarak ve derse katılarak kendini göstermeye çalışmak, öğretmenin gözünün içine bakmak, tahtayı silmek, öğretmenin çantasını taşımak, düzenli olmak, güler yüzlü olmak ve iyi bir intiba bırakmak için kılık kıyafete özen göstermektir. Dikkat çekmemeye dayalı bir taktik olarak sessiz kalmak ise, eğitimdeki gündelik ilişkileri ve okul başarısını olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle haksızlık, kötü muamele karşısında şikâyet mekanizmalarını kullanmamak, düşüncelerini açıkça ifade etmemek, tedbirli davranmak ve etliye sütlüye karışmamak halini anlatmaktadır. Göç kökenli öğrenciler özgüven yokluğundan değil, fakat geçmiş deneyimlerinden ve ebeveynlerinin verdiği öğütlerden hareketle böyle bir yol çizmekte, kendilerine güvenli bir alan yaratmak ve dikkati daha fazla kendi üzerlerine çekmemek için hâkim görüşten farklı olan düşüncelerini sivrilerek dile getirmemektedir. Türkiye kökenli bireylerin eğitim hayatlarında uyguladıkları diğer taktikler ise köprüden geçene kadar ayıya dayı demek, göstermelik itaat, siyasi rol yapmak, maske takmak, işten çalmak, riskten uzak bir dil kullanmak, öğretmenin huyuna suyuna gitmek, yağ çekmek, Alman medyasından öğrendiği kopya yöntemlerini kendi eğitim hayatında uygulamak, ayrımcılığa karşı korunma mekanizmaları geliştirmek, öğretmen-öğrenci ilişkilerinde gerilim noktalarını tespit ederek buna zemin hazırlayan davranışlardan uzak durmak

ve rol yaparak rapor almak olarak öne çıkmaktadır. Kopya çekmek ve öğretmene yağ çekmek haricindeki taktikler büyük ölçüde göç kökenli bireylere mahsustur.

Türkiye kökenli bireylerin kamusal senaryodaki iktidar ilişkilerini masaya yatırdığı gizli senaryo mekanları özel alandan başka, okulda teneffüsler, dernek, kafe, kültürel etkinlik alanları ve kampüs gibi yerler olmakla birlikte bazen de mekândan bağımsızdır. Gizli senaryolarda yoğunluk sırasına göre öğretmenlerin davranışları, kamusal senaryolarda dile getirilemeyen konular, öğretmenlerin özel hayatları, jest ve mimiklerine ilişkin anlatılar, öğretmenler hakkında yapılan dedikodular ve davranışlarının alaya alınması öne çıkan konulardır. Gizli senaryolarda en az konuşulan hususlar ise ders içerikleri ve kamusal senaryolarda öğretmenlerin dil pratiklerindeki örtmecelerdir. Öğretmenlerin kamusal senaryoda küçümseyen, öğrenciyi yeren tutumlarına karşı öğrenciler gizli senaryolarda bazen küfrederek bazen alay ederek bazen de hâkim sınıfın bir üyesi olan öğretmeni kötüleyerek bir karşılık vermektedirler. Ders ortamında öğretmenlerin anlattıkları anekdotlar öğrencilerin içinde bulunduğu etnik gruba yönelik inanç, değer ve kimliği inşa eden öğelere gönderme yaptığında öğrenciler kamusal senaryolarda veremedikleri tepkiyi kendi aralarında öfke duyarak, öğretmenleri yererek, yadırgayarak ortaya koymaktadırlar.

Kamusal senaryolardaki tahakkümün şiddeti nispetinde eğitim hayatında çeşitlilik arz eden gizli senaryolara rastlanmaktadır. Öğretmenlerin giyim kuşamı, duruşu, bakışı, ses tonu, seçtiği kelimeler, garipsenen hal ve hareketleri, otoriter bir tavır takınmaya çalışsa da aslında beden diliyle otoriter olamaması, sert görünümü itibariyle Nazilere benzetilmesi, mimiklerinin ve sarf ettiği sözlerin birbiriyle örtüşmemesi, Alman olmaları dolayısıyla bencil ve kendi çıkarını önceleyen insanlar olarak görülmeleri göç kökenli bireylerin gizli senaryolarında öğretmenlerin jest ve mimiklerinin, üslubunun ne denli geniş yer tuttuğunu gösterir niteliktedir. Öğretmenin gülüşü, nefes almadan konuşması, ses tonu, bakımsız oluşu, öğrencilerin verdiği cevaplar karşısındaki mimikleri, mizah anlayışındaki farklılıklar, aile hayatını okul ortamında öğrencilerle rahatça konuşması, kıyafetleri, saç rengi, takma saçı göç kökenli bireylerin gizli senaryolarında mizahi bir dille bazen de yalın ifadelerle öğretmenlerin iktidarının el altından yıkılmasına yönelik teşebbüslerdir.

Öğretmenlerin görüntüsü, kıyafeti, cinsel yönelimi ve partnerinin olup olmadığına yönelik dil pratikleri sınıftaki öğrencilerin genelinin güldüğü ortak senaryolar iken bunun haricindeki gizli senaryolar Türkiye kökenli bireylere has bir senaryo olma niteliği taşımaktadır.

Eğitim hayatının kamusal senaryolarından ve gizli senaryolarından başka göç kökenli bireylerin eğitim hayatına adaptasyonunu anlamak için ailede edindikleri kültür, gelenek ve değerlerden farklı buldukları içeriklere odaklanılmıştır. Hâkim kültürü tanıma, benimseme anlamında okullar çok önemli bir işlev üstlenmektedir ve aynı zamanda göç kökenli bireylerin stratejiler geliştirmesine olanak tanıyan sosyal çevreyi, habitusu ifade etmektedir. Dolayısıyla katılımcılar “burada doğup büyüdüğümüz için” ve benzeri tabirleri kullanarak Almanya’daki gündelik yaşamın bir parçası olarak okulların kendi doğal çevreleri olduğuna dikkat çekmişlerdir. Elbette ailede edindikleri bilgi ve tecrübeler okulda öğrendiklerinden farklıdır ve öğrencilerin tuhaf karşıladığı hususlar da vardır. Katılımcılar gerek ders içerikleri gerek dini bayramlar karşısında bütünüyle garipseme ve yadırgama şeklinde bir yanıt vermemekte, okul çevresindeki “*ortak yatkınlıkları*” dolayısıyla farklı yaşam tarzlarını olağan karşılamaktadırlar. “*Ortak yatkınlıklar*”ın inşasında okul ve okul öncesi eğitim önemli bir rol oynamakta, eğitim hayatı farklılıklar odaklı şekillenmemektedir. Öğrencilerin eğitim hayatında karşılaştıkları farklılıklara ilişkin düşünceleri ailede edindikleri gelenek- görenek, inanç ve kültürden etkilenmektedir. Bu farklılıklar daha ziyade ders içerikleri, kısmen festival ve dini bayramlar ve okul gezileri gibi konularda yoğunlaşmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN ÇALIŞMA HAYATINDAKİ GÜNDELİK DİRENİŞ VE ADAPTASYON SÜREÇLERİ

Göç kökenli bireylerin çalışma hayatındaki gündelik mücadelelerini ortaya koyabilmek adına bu bölümde öncelikle çalışma politikalarına ve bu politikaların göçmenleri etkileyen boyutuna ilişkin bilimsel çalışmaların bir çerçevesi sunulacaktır. Sonrasında ise üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin çalışma hayatında iktidar ilişkilerini nasıl deneyimledikleri kamusal senaryolar ve gizli senaryolar üzerinden analiz edilecektir. Aynı zamanda çalıştıkları kurumlarda iktidarın temsilcileriyle olan ilişkilerinde ne tür taktikler benimsedikleri irdelenecektir.

4.1. Çalışma Politikaları

Türkiye’den Almanya’ya ilk işgücü göçünün ardından altmış yıl geçmiştir. 1980’lere kadar göçmenlere yönelik uyum politikaları oluşturulmamış ve dolayısıyla göçmenlerin iş hayatına uyum sağlayıp sağlamadığına yönelik tartışmalar – göçmenler misafir olarak görüldüğü için- bugünkü kadar derinlik kazanmamıştır. Birinci kuşak Türkiye kökenli göçmenler çalıştığı iş yerlerinde işini en iyi şekilde yapmışlar ve adeta Türkiye’yi temsil ediyormuşçasına bir tavır sergilemişlerdir⁹⁵. Almanya’da doğup büyüyen ve eğitim alan çocuklarının ve torunlarının ise eğitim hayatına, iş hayatına ve siyasal hayata uyum sağlayıp sağlamadıkları ve Almanlarla arkadaşlık, komşuluk ilişkileri kurup kurmadıkları sıkça tartışılmış, eğitim başarısı ve istihdam oranları yerli halkla karşılaştırılmıştır. Bu tür kıyaslar göç kökenli bireylerle ilgili veriler çoğunluk toplumuna benzediği, yaklaştığı ölçüde uyumun nişanesi olarak görülmüş, aksi halde ise göçmenlerin uyumsuzluğunu anlatmak maksadıyla kullanılmıştır. Göçmenlerin uyumu devlet kurumlarının yayınladıkları analiz ve raporların yanı sıra bilimsel çalışmalarda ve medyada – daha provakatif bir dille- yankı bulmuştur.

⁹⁵ İŞKUR’un Almanya’ya giden işçilere dağıttığı broşürlerdeki tavsiyeler de bu temsil duygusunda etkili olabilir. Bkz. Ek 7.

Bu bölümde uyumun temel göstergelerinden biri olarak kabul edilen iş hayatına katılım kuşaklararası bir perspektiften ele alınmaya çalışılacak, öncelikle iş hayatına uyumun temel göstergelerinden kabul edilen istihdam oranları, işsizlik oranları ve göç kökenli bireylerin niteliğine uygun işlerde çalışma durumu gözden geçirilecek, akabinde sosyal devlet olarak Almanya'nın işgücü piyasası politikalarına ve işsizlik maaşı olarak geçen sosyal yardımlarına kısaca değinilecektir. Öncelikle Almanya'daki ekonomi sektöründe göçmenlerin en az ve en fazla temsil edildiği alanlar ve göçmenlerin işsizlik oranları, sonrasında ise Türkiye kökenli bireylerin meslek eğitimi, mesleki pozisyonu, işsizlik oranları ve aldıkları sosyal yardımlara ilişkin bilgilere yer verilecektir. Son bölümde ise göçmenlerin ve kadınların iş hayatına uyumunu etkileyen yapısal faktörlerden biri olan ayrımcılık olgusunun iş hayatında ücret eşitsizliğine nasıl yansıdığı tartışılacaktır.

4.1.1. Uyumun Göstergeleri

İş hayatına uyumun temel göstergeleri ekseriyetle istihdam ve işsizlik oranları olarak ele alınmaktadır. Bu iki faktör kadar güçlü olan bir üçüncü etken de çalışanların niteliklerinin yaptığı işin niteliğiyle uyuşmasıdır. İlk iki faktörün bireyin eğitim başarısı, sosyo- kültürel arka planı ve sosyo- demografik özelliklerinden olumlu veya olumsuz etkilendiğine yönelik literatürde pek çok çalışma mevcuttur. Koopmans (2016: 16) iş hayatına entegrasyonu iş hayatına katılım ve işsizlik olgularını ele alarak irdelemekte, uyumu etkileyen faktörleri demografik unsurlar ve sosyo- kültürel asimilasyon⁹⁶ olarak sınıflandırmaktadır. Yazara göre bu iki faktör içinde ikincisinin daha merkezi bir yeri vardır. Zira Müslüman erkek ve kadınların sosyo- kültürel asimilasyon düzeyi yükseldikçe, işsizlik oranları yerli kadın ve erkeklerin işsizlik oranlarına yaklaşmaktadır. Avrupa'daki Müslüman göçmenlerin iş hayatına entegrasyon bağlamında sıralamada sonuncu geldiğini ileri süren Koopmans'a göre, dil bilgisi, etnik gruplar arasındaki ilişki ve dini değer yargıları gibi sosyo- kültürel

⁹⁶ Yüksek sosyo- kültürel asimilasyona işaret eden davranışlar şu şekilde özetlenmektedir: dilsel iletişim sorunları yaşamamak, genel olarak ikamet ettikleri ülkenin medyasını takip etmek, ekseriyetle çoğunluk toplumunun üyelerinden oluşan bir tanıdık ve arkadaş çevresine sahip olmak, geniş aile çevresinde çoğunluk toplumundan iki veya daha fazla kişinin olması, kadının rolü üzerine ortalama çoğunluk toplumu üyeleri gibi düşüncelere sahip olmak (Koopmans, 2016: 15).

faktörler Müslümanların iş hayatına entegrasyonunu etkilemektedir (Koopmans, 2016: 14). Göçmenlerin eğitim hayatında olduğu gibi iş piyasasında karşılaştıkları dezavantajlar da sosyal kökene ve sosyo- kültürel faktörlere dayandırılmaktadır. Yazar işverenlerin ayrımcı uygulamalarını bütünüyle yok saymamakla birlikte ayrımcılığın Müslümanların iş hayatına uyumuna etkisinin sınırlı olduğunu savunmaktadır. Schubert de benzer şekilde göç kökenli bireylerin istihdam oranlarının düşük olmasının göç kökenli olmalarına bağlanamayacağını, Almanlar ve göçmenler arasındaki işsizlik oranlarının farklı olmasının salt sosyo- demografik özelliklerle (medeni durum, yaş, okul, meslek eğitimi vb.) açıklanabileceğini savunmaktadır (Schubert, 2016).

Mezun olunan okul türleri şüphesiz ki bireylerin istihdamında ve iş yaşamına gösterdiği uyumda tek başına olmasa da belirleyici rol oynamaktadır. Bireylerin ikinci basamak okulları içinde hangi okullardan mezun olduğu meslek eğitimine mi yoksa üniversite eğitimine mi yöneleceğini büyük ölçüde belirlemektedir. Dolayısıyla iş hayatına katılımı etkileyen en önemli bağımsız değişkenlerden biri eğitim başarısıdır. Daha önceki bölümlerde değinildiği üzere Türkiye kökenli bireylerin oran olarak en fazla olduğu okullar *Hauptschule* türündeki okullardır ve okul bitirme oranları yerli öğrencilerle veya diğer göç kökenli öğrencilerle kıyaslandığında daha düşüktür. Bu durum Türkiye kökenli öğrencileri iş piyasasında daha dezavantajlı bir konuma mahkûm etmektedir. Seibert (2008) Almanları, yabancıları ve göç kökenli Almanları kıyaslamak suretiyle yaptığı çalışmada eğitim ve vatandaşlığın iş piyasasındaki fırsatları nasıl etkilediğini araştırmış ve göç kökenli bireylerin Almanlara nazaran daha düşük bir mezuniyete sahip oldukları ve bunun iş yaşamında dezavantajları beraberinde getirdiği sonucuna varmıştır. Almanya vatandaşı olan göç kökenli bireyler olmayanlara göre daha iyi pozisyonlarda istihdam edilmektedir (Seibert, 2008: 1). Bu durum mezun olunan okul gibi vatandaşlığın da iş hayatındaki başarıyı belirleyen önemli bir bağımsız değişken olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan iyi okullardan mezun olmak ve Almanya vatandaşlığına sahip olmak her zaman istihdam garantisi sağlamamaktadır. İkinci kuşak birinci kuşağa nazaran her ne kadar işgücü piyasasındaki pozisyonlarını iyileştirse de ne eğitim başarısı ne de Almanya

vatandaşlığı onları çalışan yerli halkla eşit hale getirmeye yetmemektedir (Seibert, 2008: 1). Türkiye kökenli ikinci ve üçüncü kuşağın eğitim düzeyleri ve mesleki durumları halen Almanlarla eşit seviyeye gelmiş değildir.

Höhne ve Koopmans (2010), istihdam ve işsizlik süreleri üzerinden göçmenlerin ev sahibi ülkeye uyumunun ve kültürel farklılıklarının sosyo- ekonomik entegrasyona nasıl etkide bulunduğunu Sosyo- Ekonomik Panel'in⁹⁷ 1988- 2006 yılları arasındaki verilerine dayanarak araştırmışlardır. Çalışmada dil becerisi, etnik gruplar arasındaki ilişkiler, medya tercihi ve dindarlık gibi beşerî sermayeyi ve kültürel faktörleri anlamaya dönük göstergelerin iş hayatına uyuma olan etkisi anlaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmaya göre iş piyasasına geçiş her şeyden önce ekonomik faktörlere yani işgücü piyasasına bağlıdır. Ancak yaş, eğitim durumu gibi bireysel özellikler ve ev sahibi ülkeye uyum ve kültürel farklılıklar da sosyo- ekonomik uyumu etkilemekte, özellikle son iki faktör işsizlikten istihdama geçişte önemli rol oynamaktadır (Höhne ve Koopmans, 2010: 22). Köken ülkeye güçlü bir yönelim, örneğin sadece etnik gazeteleri takip etmek, göçmenlerin istihdam süreçlerini kısaltan bir faktör olarak karşımıza çıkarken, Müslüman ve Hristiyanlarda ortaya çıkan koyu dindarlık ev işinden istihdama geçişi oldukça zorlaştırmaktadır (Höhne ve Koopmans, 2010: 23). İş hayatına uyumun eğitim ve mesleki eğitimden ziyade sosyo-kültürel asimilasyonla ilgili görülmesi, gerek köken ülkeye bağlılıktan olumsuz etkilenmesi gerek çoğunluk toplumuyla yakın ilişkileri şart koşması bireyin pek çok bakımdan çoğunluk toplumunun fertlerinden ayrılmaz bir hale gelmesini zorunlu bir çıkış yolu olarak sunmaktadır.

İş yaşamına uyumun (ya da uyumsuzluğun) daha ziyade sosyo- kültürel faktörlerle açıklanması göçmenlerin çeşitliliğinin takdir edilmediği ve farklılıkların bir sorun olarak tanımlandığı bir çalışma politikasına işaret etmektedir. Rinne ve arkadaşları (2010) ikinci kuşak göçmenlerin ekonomik entegrasyonda başarılı görünmemesinin kültürel entegrasyon eksikliğinden mi yoksa etnik kimlik

⁹⁷ Sosyo- Ekonomik Panel (Sozioökonomisches Panel, SOEP) Almanya'da 1984'ten beri her yıl hanehalkı düzeyinde verilerin toplandığı bir anket panelidir. Hanehalkının meşguliyeti, istihdamı, maaş ve yaşam memnuniyeti gibi konuları araştırmaktadır.

farklılığından mı kaynaklandığını araştırdıkları çalışmada, görece daha güçlü bir etnik kimlik şeklinde görünür olan kültürel çeşitliliğin bireysel düzeyde ekonomik başarıyı engellemediğini, bilakis iş yaşamındaki başarıya olumlu etki ettiğini savunmaktadırlar. Bu yüzden çoğunluk toplumu göçmenleri asimile etmek yerine farklı etnik gruplara özgü beşerî sermayeyi bir kazanım ve avantaj olarak görmelidir (Rinne, Schüller ve Zimmermann, 2010: 2-11). Bu noktada göçmenlerin uyumu tartışılırken çalışma politikalarının ne derece farklılıkları kazanım olarak gördüğü ve kucakladığı da masaya yatırılmalıdır.

Göçmenlerin çalışma hayatına katılımı iş yaşamındaki uyumun temel göstergesi olarak ele alınırken çok az sayıdaki çalışma göçmenlerin kendi niteliklerinin ve yapmış oldukları iş için gerekli niteliklerin örtüşüp örtüşmediğini dikkate almaktadır. Szydlík'in (1996) çalışması bu konuyu ele alan nadir çalışmalar arasında yer almaktadır. Yazar niteliklerin örtüşmemesinin toplumsal eşitsizlik anlamında ne tür sonuçlar yarattığını irdelemektedir. İkinci kuşak göçmenler Almanlarla kıyaslandığında daha zor iş bulmakta ve meslek eğitimini tamamlamakta, daha sık ve uzun süre işsiz kalmakta ve daha niteliksiz işlerde çalışmaktadır. İkinci kuşak göçmen çalışanların yarısından fazlası niteliksiz ve yarı nitelikli işlerde çalışmaktadır. Birinci kuşakta ise bu oran daha yüksektir (Seifert, 1992, 1995'ten akt. Szydlík, 1996: 661). Bu oran göçmenlerin bir kısmının eğitimini aldığı işleri yapmadığının da göstergesidir. Diğer taraftan vasıfsız işlerde (*Jedermannsmarkt*) çalışan Almanların oranı %20, yabancıların oranı %50'dir. Bununla birlikte iş piyasasının segmentleri içinde bu tür iş yapan göçmenlerin zamanla daha iyi bir segmente (nitelikli işlere) geçiş yapma imkânı oldukça sınırlıdır (Szydlík, 1996: 662). Zaten niteliksiz olarak çalışan yabancılarda eğitim düzeyi ve iş yerinde kendisinden beklenenler arasında büyük oranda bir örtüşme söz konusuysa, nitelikli yabancılarda niteliklerine uygun bir uğraş bulma imkânı oldukça düşüktür. Nitelikli Almanların %30'u yaptıkları işe göre fazla nitelikli iken, yabancıların %60'ı yaptıkları işe göre fazla niteliklidir (Szydlík, 1996: 667). Szydlík'in çalışması iş hayatına uyumun göstergelerini basitçe çalışma oranları ve işsizlik oranlarından mütevellit görmemek gerektiğini hatırlatması açısından kıymetlidir.

Mesleki statü iş hayatına nitelikli bir uyumun sağlanıp sağlanmadığına ilişkin temel bir gösterge olmakla birlikte sadece Almanya’da değil dünyanın pek çok yerinde göçmenlerin yüksek öğrenim veya meslek okulu mezunu olmasına rağmen uygun bir işe geçemedikleri, kendi niteliklerine göre daha düşük işlerde çalıştıkları gözlemlenmektedir (Höhne ve Schulze, 2015: 352). Bu duruma bilhassa ikinci kuşak Türkiye kökenli kadın ve erkeklerde rastlanmaktadır (Höhne ve Schulze, 2015: 352). Dolayısıyla Türkiye kökenli bireyler özelinde uyumu tartışırken bireylerin yaptığı işe göre fazla nitelikli olup olmadığına bakmak gerekir.

4.1.2. Sosyal Devlet Olarak Almanya ve Göçmenlerin Ekonomi Sektöründeki Durumu

Almanya’nın sosyal bir devlet oluşu işgücü piyasası politikalarını da bu çerçevede şekillendirmesine zemin hazırlamıştır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Bolşevik Devrimi’nin de etkisiyle işçilerin sosyal haklar mücadelesi yükselişe geçmiş ve pek çok devlet anayasalarında ve yasalarında sosyal haklara yer vermeye başlamıştır. Bu devletler içinde sosyal güvenlik kurumlarının oluşturulması, halk sağlığının korunması, gençlerin maddi ve manevi anlamda yetişmeleri ve yoksullara yardım edilmesi gibi devlete doğrudan sorumluluk yükleyen politikalar izleyen Almanya’nın- o günkü adıyla Weimar Cumhuriyeti (1918- 1933)- ve 1919 tarihli Weimar Anayasası’nın özel bir yeri vardır (Büyükçalık, 2015: 160). Ayrıca dünyada sosyal güvenlik teşkilatının ilk kez Bismarck Almanya’sında 1880’lerde kurulduğunu unutmamak gerekir. Almanya’daki endüstri ilişkileri devlet, işçi temsilcileri ve işveren temsilcilerinden meydana gelen üçlü korporatist bir yapıdan oluşmaktadır. Alman İmparatorluğu döneminde 1891’de kurulan IG- Metall ile Almanya’da sendikal örgütlenme faaliyetlerinin başlaması Almanya’daki çalışma ve endüstri ilişkilerinde sendikal kültürün rolüne ilişkin fikir vermektedir. Almanya’da sendikalardan başka işçi temsilcilikleri de çalışan haklarını korumaya yönelik faaliyet göstermektedir. Sendikalar işveren veya işveren temsilcileri ile ücret, maaş, çalışma süreleri ve hastalık gibi hallerde ücretin ödenmesi gibi hususlarda toplu sözleşme yaparken işçi temsilciliklerinin toplu iş sözleşmesi yapma hakkı yoktur. Ancak işyeri yönetimi ile zayıf olan tarafın yararı göz önünde bulundurularak iş sözleşmesi yapmak gibi bir işlev

göstermektedir (Okumuş ve Yıldız, 2017: 291). Yani çalışanlar bir sendikaya üye olmadığı takdirde hakları iş yerindeki işçi temsilcilikleri kanalıyla korunmakta ve yararları gözetilmektedir.

İş gücü piyasası politikaları aktif ve pasif olarak ikiye ayrılmaktadır. Aktif işgücü piyasası politikası, işsizliği ve yardıma muhtaçlığı azaltma, işsiz kalma ve yardım alma süreçlerini kısaltmayı hedeflemektedir (Bernhard vd., 2008: 6). Aktif işgücü piyasası politikası uzun süreli işsizler, yaşlı işçiler gibi işsizlerin işgücü piyasasına yeniden kazandırılmasını hedeflerken, pasif işgücü piyasası politikası işsizliğin ekonomik sonuçlarının işsizlik maaşı ve kısa süreli iş yardımları gibi gelir ikame yardımları kanalıyla hafifletilmesine odaklanmaktadır (BpB, 2016). Dolayısıyla aktif işgücü piyasası politikaları işsizliği engellemeye dönük bir program belirlerken, pasif işgücü politikaları işsizliği ortadan kaldıracak bir çözüm önermemektedir. Diğer taraftan gelir kaybına uğrayan bireylerin en azından asgari ihtiyaçlarının karşılanmasına destek olmakta, fakat bir taraftan da işsizliğin süreklilik kazanmasına ön ayak olmaktadır. İşsizlik parası ve istihdam teşviki birlikte değerlendirildiğinde kalifiye bireylerin sahip oldukları niteliklerden daha düşük nitelikli işlerde çalışmasını engelleyerek kazanılmış niteliklerini korumaya yardımcı olmaktadır (Bogedan, 2008: 2). Aktif işgücü piyasası politikaları Avrupa İstihdam Stratejisinin bir parçasıdır ve işsiz kalan bireyleri işe yerleştirmek, işsizlik sigortası ödemelerini yapmak ve işçi-işveren arasında etkileşimi sağlamak gibi üç önemli işleve sahiptir (Yavuz, 2015:109). Aktif işgücü piyasası politikalarının enstrümanları meslek geliştirme eğitime teşvik, devlet tarafından desteklenen istihdam sağlama programları ve devletin uzun süreli işsizler ve işe yerleştirme güçlüğü çeken yaşlılar gibi problem gruplarının çalıştığı şirketlere yaptığı ücret sübvansiyonlarından oluşmaktadır (Caliendo ve Steiner, 2005: 398). Buna karşın pasif işgücü piyasası politikalarının çalışanların yeteneklerinin artırılması, işsizlere iş imkânı sağlamak ve yeni beceriler edinmelerini sağlamak gibi gayeleri yoktur. Harcamaları işsizlik yardımı ve emeklilik ödemelerinden oluşmaktadır (Yavuz, 2015: 112). Meslek geliştirme eğitimleri sayesinde bireylerin nitelikleri ve istihdam imkanları artırılmaya çalışılmaktadır.

Almanya’da refah devletinin 2003 yılındaki görünümü 80’li yıllara göre devlet müdahalesinin daha yoğun ve piyasa öğelerinin daha fazla olmasıyla karakterize edilmektedir (Czada, 2005: 187). 90’lardan bu yana gerçekleşen refah politikalarının en büyük amacı ücret dışı işgücü maliyetini düşürmek ve bir diğer ifadeyle sosyal güvenlik katkılarının işçinin ve işverenin ödediği vergilere dayanmasıdır (Czada, 2005: 166). Bir diğer ifadeyle çalışan bireylerin gelirlerinden kesilen vergiler sosyal yardımların ve işsizlik maaşlarının kaynağını oluşturmaktadır.

Ekonomi Sektörü ve Göçmenlerin Yoğun Olduğu Alanlar

Ekonomi sektörü beş sektörden meydana gelmektedir. Birincil sektör hammadde üretilmesine yönelik tarımsal üretim, ormancılık, balıkçılık ve madencilik gibi işleri, ikincil sektör hammaddenin işlenmesine yönelik endüstri, zanaat, su ve enerji teminine yönelik işleri ve üçüncü sektör de hizmet sektörünü, yani ticaret, ulaşım ve kamusal bütçeyle ilgili işleri, dördüncü sektör ekonomi danışmanlığı, vergi danışmanlığı, avukatlık, mühendislik gibi meslekleri kapsayan bilgi sektörünü ve beşinci sektör turizm, sağlık ve boş zamanı değerlendirmeye dönük yapılan işleri içine almaktadır. Göçmenlerin iş yaşamlarına katılımını ve sosyo- ekonomik durumunu incelerken hangi iş sektörlerinde temsil edildiklerine yakından bakmakta fayda vardır. Almanya vatandaşlığına sahip olmayan göçmenlerin en yoğun çalıştığı alanlar çoğunluk sırasıyla temizlik sektörü, gıda üretimi ve işleme ile tarım, hayvancılık ve ormancılık sektörleridir ve bu alanda çalışanların %31’inden fazlası göçmendir. Yabancıların en az temsil edildikleri meslekler ise sırasıyla hukuk ve yönetimle ilgili meslekler (%2,7) ve finansal hizmetler, muhasebe ve vergi danışmanlığı (%4,4) ile ilgili mesleklerdir (Statista, 2020a). Bu verilerde dikkat çeken nokta, yabancı sayısının Almanya’daki nüfusun %12,5’ini oluşturduğu da hesaba katılırsa yabancıların en yoğun çalıştıkları ve vasıf gerektirmeyen üç alanda nüfuslarıyla orantılı olmayan bir şekilde fazla temsil edildikleri - %12,5’lik nüfus, %31 oranında temsil- diğer sektörlerde ise aynı oranda varlık gösterememeleridir (Bkz. Statista, 2020b).

2020 yılında Almanya’daki işsizlerin sayısı 2, 69 milyondur ve bu sayının oran olarak aylara göre dağılımı incelendiğinde 83,1 milyonluk Almanya nüfusu içinde

işsiz bireylerin oranının ekseriyetle %6 ve üzerinde olduğu görülmektedir (Statista, 2020c, Statista 2020d). İşsiz nüfus içinde göç kökenli bireylerin oranı göç kökenli bireylerin iş yaşamına gösterdiği uyum bağlamında tek başına bir ölçüt olmamakla beraber dikkate değer bir göstergedir. Eylül 2017’de 2,45 milyonluk işsiz nüfusun %21,1’inin (517.000) göç kökenli olup olmadığı bilinmezken, %43,3’ünün (1.061.000) göç kökenli olmadığı ve buna karşılık işsiz nüfusun %35,5’inin (870.000) göç kökenli olduğu bilinmektedir (Bundesagentur für Arbeit, 2018a: 7). Göç kökenli olup olmadığı bilinmeyen işsiz bireyler içinde göç kökenli olan bireylerin de var olduğu düşünülürse işsiz nüfusun %35,5’inden daha fazlasının göç kökenli olduğu ileri sürülebilir. Federal İş Ajansı’nın 2017 verileri içinde vatandaşlığa ya da köken ülkeye göre işsizlik oranlarının nasıl bir farklılık gösterdiğine ilişkin bir istatistik bulunmamaktadır. İşsizliğin uzun vadeli artışı, işsizlik süresinin kitlesel artışı ile ilgilidir ve her iki işsizden biri ortalama bir yılın üzerinde işsiz kalmaktadır. İşsizlikten muzdarip olanlar ise bilhassa düşük vasıflı bireyler ve daha yaşlı olan işçilerdir (Berthold ve von Berchem, 2005: 191). Bu iki grubun istihdam edilme şansı daha az olmakla birlikte aktif işgücü piyasaları çerçevesinde istihdam edilmeye çalışılmaktadırlar. Nitelikli göçmenlerin niteliklerine uygun iş bulmakta güçlük çektiği de hesaba katılırsa işsizler içinde nitelikli bireylerin de var olduğu sonucu çıkar. Bilhassa üçüncü kuşak bireylerin öncelikleri niteliklerine uygun işlerde çalışmaktır.

Göçmenlerin iş hayatına katılımlarını çoğunluk toplumunun fertleriyle karşılaştırmaktan başka işsizlik maaşı olarak bilinen yardımları alma oranlarını incelemek gerekmektedir. Yaklaşık 83 Milyonluk Almanya nüfusunun %26’sını (21.246.000) göçmenlerin oluşturduğu bilinmektedir⁹⁸ (Statistisches Bundesamt, 2020a). Göç kökenli olmayan Almanlar (60. 603.000) içinde çalışan kişi sayısı 29.191.000 iken, göç kökenli çalışanların sayısı 9.333.000, işsizlik maaşı alan Almanların nüfusu 1.521.000 iken, işsizlik maaşı alan göç kökenli bireylerin nüfusu toplam 1.603.000’dir. Sosyal yardım (*Sozialhilfe*) alan Almanların sayısı 305.000, buna karşın sosyal yardım alan göç kökenli bireylerin sayısı 442.000’dir (Statistisches

⁹⁸ Bu sayı kendi göç deneyimi olan, olmayan, yabancı uyruklu olan veya Almanya vatandaşı olan bütün göç kökenli bireyleri kapsamaktadır.

Bundesamt, 2020b). İşsizlik parası ve sosyal yardım alma bakımından Almanlar ve göç kökenli bireyler kıyaslandığında sosyal yardım alıcılarının %48'ini Almanların ve %52'sini göç kökenli bireylerin oluşturduğu dikkat çekmektedir. Geçim kaynaklarının ele alındığı bu verilerde dikkate değer bir durum da yabancılar içinde göç deneyimi olmayan bireylerin göç deneyimi olanlara göre gözle görülür derecede daha az işsizlik maaşı almasıdır⁹⁹. Bu durum Almanya'da doğup büyüyen ve eğitim alan, yeterli düzeyde Almanca konuşabilen kuşakların kendi öncüllerine göre iş hayatına katılım açısından daha istekli ve daha başarılı olduğunun bir göstergesidir. Göç kökenli olan Almanya vatandaşlarında ise kendisi bizzat göç etmiş ve etmemiş bireylerin işsizlik maaşı alma oranları arasındaki fark yabancılar da olduğu kadar belirgin değildir.

Bireyler iki şekilde işsizlik maaşına başvuruda bulunmak için hak kazanmaktadır. İlki; İşsizlik Maaşı (I) (*Arbeitslosengeld I*) yani sigortanın yaptığı ödemeye karşılık gelmektedir. Kişi iki yıl içerisinde en az 12 ay çalışmış ve işsizlik sigortası için para ödemişse İşsizlik Maaşına (I) başvurma hakkı bulunmaktadır. Kişinin bu parayı alabilmesi için yaptığı yan işin haftalık 15 saati geçmemesi gerekir, eğer 15 saati aşan bir iş yapıyorsa işsiz sayılmadığı için bu parayı almaya hak sahibi değildir. İşsizlik Maaşı (II) (*Arbeitslosengeld II*) ise *Hartz IV* olarak bilinen, devletin ihtiyaç sahiplerine yaptığı yardımdır. Kişinin düzenli geliri geçimini temin etmeye yetmiyorsa veya iş arıyorsa bu yardıma başvurabilir. Her iki tür işsizlik maaşının tutarı hane halkının nüfusuna bağlıdır.

Hartz IV iş arayan ve çalışabilir durumda olan bireylere yönelik bir düzenlemedir ve bireyin bu parayı alabilmesi için en azından günde üç saat çalışabilir durumda olması gerekir. Yani birey kısa süreli de olsa çalışabilir durumda ise alacağı yardım sosyal yardım değil, işsizlik maaşıdır. Sosyal yardım ise çalışamayacak durumdaki kişilerin aldığı bir yardımdır. Hastalık, engellilik sebebiyle iş göremez durumda olan bireyler ve emeklilik hakları çok sınırlı olan emekliler ve yardıma muhtaç kimseler sosyal yardıma başvurma hakkına sahiptirler. 2012 yılında Türkiye,

⁹⁹ Yabancılar içinde İşsizlik Maaşı (I) alan ve göç deneyimi olmayan 16.000 yabancı birey mevcutken, kendisi bizzat göç eden yabancıların sayısı 125.000'dir. İşsizlik Maaşı (II) alan ve göç deneyimi olmayan yabancıların sayısı 119.000 iken, göç deneyimi olanlarda bu sayı 802.000'dir (Statistisches Bundesamt, 2020b).

Polonya, eski Yugoslavya, Rusya'dan gelen etnik Almanlar ve Güney Avrupa ülkelerinden gelen göçmenler arasında yapılan karşılaştırmaya göre en fazla yoksulluk riski altında bulunan grup Türkiye kökenli bireylerdir (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, 2016: 28). Türkiye kökenli ailelerin %20'si işsizlik maaşı veya sosyal yardımlarla geçinmektedir (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, 2016: 31).

Türkiye Kökenlilerin Durumu

Göçmenlerin ve özelde Türkiye kökenli bireylerin iş hayatına uyumunu tartışırken genelde meslek eğitimi alma oranları, mesleki durumları, işsizlik ve sosyal yardım alma oranları mercek altına alınır. Ancak bunlar istihdamı ve işsizliği etkileyen sosyo- demografik unsurlardır, yani istihdamı etkileyen eşitsizlik ve ayrımcılık gibi yapısal faktörleri göz ardı etmektedir. Bundan dolayı birinci, ikinci ve üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerle ilgili sosyo- demografik verilerin değerlendirilmesinin ardından istihdamda ayrımcılık ve ücret eşitsizliği gibi yapısal faktörler konu edilecektir.

Almanya'da mesleki eğitim iş hayatına geçişte ilk basamak olarak işlev göstermektedir. Birey eğer üniversite öğrenimi görmüyorsa kanallene olabileceği ikinci en iyi seçenek meslek eğitimidir¹⁰⁰. Meslek eğitimleri bakımından birinci, ikinci ve üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireyler şöyle bir profil sergilemektedir: birinci kuşakta hiç mesleki eğitim almayanların oranı %64, çıraklığı bitirenlerin oranı %15, meslek okulu mezunlarının oranı %16 ve meslek yüksekokulu mezunlarının oranı %5'tir. İkinci kuşakta hiç meslek eğitimi almayanların oranı %33, çıraklığı bitirenlerin oranı %13, meslek okulu mezunlarının oranı %42 ve meslek yüksekokulu mezunlarının oranı %11'dir. Üçüncü kuşakta hiç meslek eğitimi almayanların oranı %21, çıraklık eğitimi alanların oranı %32, meslek okulu bitirenlerin oranı %42 ve meslek yüksekokulu mezunlarının oranı %5'tir (Baden- Württemberg Ministerium für Integration, 2014 :38). Diğer iki kuşağa kıyasla üçüncü kuşakta meslek eğitimi

¹⁰⁰ Fakat toplum içinde meslek eğitimi almak üniversite eğitime göre daha düşük değerde görülmektedir ve göçmen aile çocuklarına biçilmektedir. Nitekim görüşmelere katılanlar okullarda üniversiteye değil de meslek eğitime yönlendirildiklerini anlatmışlardır.

almayanların oranı hatırı sayılır şekilde azalmış, çıraklık eğitimi alanların oranı artmıştır. Diğer taraftan ikinci ve üçüncü kuşak bireylerin meslek okulu bitirme oranlarının aynı olması bu anlamda bir hareketlilik olmadığını ve ikinci kuşakta meslek yüksekokulu mezunu olanların oranının üçüncü kuşaktan %6 fazla olması aşağı dikey bir hareketliliğin olduğunu göstermektedir. Resmin bütününe bakılırsa yukarı dikey hareketlilik %31 oranında ve aşağı dikey hareketlilik %6 oranındadır.

Mesleki pozisyon açısından üç kuşak arasında değişimlere rastlanmaktadır. Birinci kuşak Türkiye kökenliler içinde işçilerin oranı %79, ikinci kuşak içinde %58 ve üçüncü kuşak içinde %16'dır. Birinci kuşakta sözleşmeli büro çalışanlarının¹⁰¹ oranı %17, ikinci kuşakta %35 ve üçüncü kuşakta %68'dir. Her üç kuşakta memur statüsünde bir birey bulunmamaktadır. Serbest meslekte çalışanlar birinci kuşakta %3, ikinci kuşakta %7 ve üçüncü kuşakta %16'dır (Baden- Württemberg Ministerium für Integration, 2014: 39). Bu tablo, birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru işçiliğin Türkiye kökenli bireyler arasında ciddi ölçüde azaldığını, büro çalışanlarının oranının, dolayısıyla nitelikli iş yapma düzeyinin ciddi oranda arttığını ve mesleki açıdan birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru yukarı dikey bir toplumsal hareketlilik olduğunu gözler önüne sermektedir.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1995 yılında yaptığı çalışmaya göre Türkiye kökenli göçmen işçiler yarı nitelikli işlerde %19 gibi bir oranla ayrımcılığa uğramaktadır. Yüksek nitelikli işlerde ise bilhassa ticari alanda ayrımcılığa uğramaktadırlar ve kredi kuruluşlarında ve sigorta işletmelerinde çok düşük bir temsil oranı dikkat çekmektedir. Buna karşın bakım hizmetlerinde ve teknik işlerde ayrımcılıktan söz etmek mümkün değildir (Goldberg, Maurinho ve Kulke, 1995: 49). Goldberg'in çalışmasında değinildiği üzere Türkiye kökenli bireylerin daha düşük mesleklerde daha fazla temsil edilmesi, daha yüksek nitelikli işlerde ise az temsil edilmelerinde ayrımcılık önemli bir faktördür. Diğer taraftan her ne kadar

¹⁰¹ Angestellte olarak ifade edilen sözcüğün sözlükteki karşılığı memur olarak geçse de bu sözcük tam olarak memuru karşılamamaktadır. Angestellte olarak ifade edilen pozisyon Medeni Kanun'a bağlı çalışan büro çalışanlarını, memur (*Beamte*) ise Federal Memurlar Kanunu'na (*Bundesbeamten-gesetz*) bağlı çalışanları ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca memur olmak için Almanya vatandaşı ya da AB'ye üye bir ülkenin vatandaşı olmak gerekmektedir.

kuşaklararası mesleki pozisyonlarda iyileşme olsa da segmentler arasında keskin bir geçiş yüksek oranlarda seyretmemektedir. Babası işçi olan birisinin doktor asistanı, sendika çalışanı, anaokulu öğretmeni veya mühendis olması gibi durumlarla daha sık karşılaşılır iken, babası işçi olan birinin avukat olması, kredi kuruluşlarında ve şirketlerde yönetim pozisyonlarında bulunması görece seyrek rastlanan bir durumdur.

Almanya’da 2005 ve 2013 yıllarında yapılan nüfus sayımına (*Mikrozensus*) göre işsizlik oranı ortalama %11,5’ten %5,3’e gerilemiş ve hem erkek hem kadın göçmenler emek piyasasındaki iyileşmeden istifade etmişlerdir. Ne var ki Türkiye kökenli göçmenlerin iş hayatına katılımında anlamlı bir değişme olmamış, Türkiye kökenli göçmenlerin çocukları emek piyasasında göç kökenli olmalarından negatif olarak etkilenmeye devam etmişlerdir (Höhne, 2016: 32). Bu durumun Almanya’ya işgücü veren ülkeler içinde yalnızca Türkiye vatandaşlarına has olup olmadığı Türkiye kökenli bireylerin ve diğer göç veren ülkelerin vatandaşlarının istihdam durumları karşılaştırılarak kısmen anlaşılabilir. 2019 yılında Almanya’da sosyal sigortalı çalışan yabancıların oranı toplamda %12,5 iken Almanya’ya işçi gönderen Yunanistan, İtalya, İspanya ve Portekiz (GISP) ülkelerinin vatandaşları bu oranın %1,7’sini ve Türkiye vatandaşları %1,6’sını oluşturmaktadır. Eksik istihdam edilen ve serbest meslekten destek alanların oranı ise ilk grupta (GISP) %2,3 iken, ikinci grupta %4,4, iş arayanların oranı ilk grupta %2,6 iken ikinci grupta %4,5, işsizlik oranı ilk grupta %2,4 iken ikinci grupta %4,7’dir¹⁰²(Bundesagentur für Arbeit, 2019: 18). Çalışabilir durumda olan ve sosyal yardım alma hakkına sahip GIPS ülkelerinin vatandaşlarının oranı %2,3 iken Türkiye vatandaşlarının oranı %5,1, çalışabilir durumda olmayan ve yardım alma hakkına sahip olanların oranı ilk grupta %1,8 ve ikinci grupta %2’dir (Bundesagentur für Arbeit, 2019: 19). Bu karşılaştırma Türkiye vatandaşlarının kendilerine benzer şekilde bir göç hikayesi yaşayan ülkelerin (sözü geçen dört ülkenin) vatandaşlarıyla karşılaştırıldığında iş hayatındaki istihdam oranlarının görece düşük veya yetersiz olduğunu, eksik istihdam edilenlerin ikinci bir işten destek almak durumunda olduğunu, çalışabilir durumda olsa da olmasa da GISP ülkelerinin

¹⁰² Verilerin referans verildiği tabloda sözü geçen ülkelerden başka ülkelerin vatandaşlarına ilişkin veriler de mevcuttur. Ancak bu ülkelerin baz alınmasının nedeni Türkiye ile ortak noktalarının Almanya ile ikili işgücü anlaşması imzalayarak işçi göçü vermiş olmalarıdır.

vatandaşlarına göre devletin yaptığı sosyal yardımlara daha fazla ihtiyaç duyduğunu gözler önüne sermektedir.

4.1.3. Çalışma Hayatında Ayrımcılık: Etnik Köken ve Toplumsal Cinsiyet Faktörü

Almanya’da iş hayatındaki ayrımcı uygulamalar istihdam sürecinde ve çalışma sürecinde olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu süreçlerde ayrımcılık üç boyutuyla incelenecektir: göç kökenli olmak, kadın olmak ve göç kökenli kadın olmak.

Göç Kökenli Olmak ve İstihdam

Göçmenlerin gündelik yaşam deneyimlerinde eğitim ve iş hayatı ayrımcılığın en çok konu edildiği iki alan olarak karşımıza çıkmaktadır. İşverenlerin ayrımcı davranışları bireysel düzeyde olabileceği gibi kurumsal düzeyde de olabilmektedir. İşverenlerin ayrımcı davranışları kendi bireysel tercihlerine dayanabilmekte, bir kişi veya gruba karşı önyargısından, kültürel arka planının farklı oluşundan, ırkçı tutumundan ve basmakalıp düşüncelerinden kaynaklanabildiği gibi bazen de farklı bir sosyal kimliğe sahip bireyleri tanımamak ve bilmemekten ileri gelmektedir (SVR, 2014: 10- 33). Bazen de ayrımcılık, farklı etnik kökenden gelenleri istihdam etmeme şeklinde bir tercih olarak kurumsal düzeyde ortaya çıkabilmektedir. Bertelsmann Stiftung tarafından 2014 yılında yapılan bir araştırmaya göre eğitim işletmelerinin¹⁰³ %60’ı hiç göç kökenli stajyer öğrenci istihdam etmemiştir. İşletmeler dil bariyerinden endişe ettikleri için ve kültürel farklılıkların olması halinde çalışma ortamının olumsuz etkileneceğini düşündükleri için göç kökenlileri istihdam etmemekten yana bir tavır sergilemektedirler (Enggruber ve Rützel, 2014: 28- 31). Yani ayrımcılık henüz iş hayatına atılmadan, meslek eğitimi süreçlerinde göç kökenli bireylerin karşılarna çıkabilen bir olgudur ve kurum göç kökenli stajyerleri işe almadığını deklare edemeyeceği için başvuru yapan bir birey işe alınan kişilerle tanışmadığı ve niteliklerini kıyaslayamadığı müddetçe istihdam edilmeme nedenini tam olarak bilemeyecektir. Bu ve benzeri durumlar, ev sahibi ülkede göçmenlerin ekonomiye

¹⁰³ Mesleki eğitimine devam eden öğrencilerin stajyer olarak alındığı ve haftanın belli günlerinde düzenli olarak devam ettiği işletmelerdir.

entegrasyonunun önünde sınırlı imkanlar olduğunun ve bilhassa ikinci kuşak göçmenler özelinde etnik girişimcilerin işgücü piyasasındaki ayrımcılık ve dışlanma gibi pratiklerden kaçınmak istediği için girişimciliğe yöneldiklerinin bir işaretidir (Atsan, 2017: 5-6).

Almanya ve Hollanda'daki Türkiye kökenli göçmenlerin iş yaşamına entegrasyonunun karşılaştırmalı olarak ele alındığı çalışmada, her iki ülkede de göçmenlerin istihdam oranlarının yerlilerden daha düşük olduğu ve yerli ve göçmenlerin istihdam oranları arasındaki farkın Hollanda'da daha fazla olduğu dikkat çekmektedir (Euwals vd., 2007: 18). Bununla birlikte dil yeterliliği her iki grubun da yüksek öğrenim gördüğü durumda var olan istihdam açığını açıklayamamaktadır (Euwals, vd., 2007: 22). Yani göçmenlerin istihdam oranının düşük olması her zaman onların bireysel özellikleri ve yetersiz nitelikleriyle açıklanabilecek bir durum değildir. Entegrasyonun önemli ölçütlerinden ikisi olan eğitim başarısı ve dil yeterliliği göç kökenli bireyler için her zaman bir istihdam garantisi yaratamamaktadır.

2006 yılında yürürlüğe giren Eşit Muamele Yasası (*Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz, AGG*) öncesinde ayrımcılık karşıtı önlemler Almanya'nın entegrasyon politikalarının bir parçası değildi (Bkz. OECD, 2005: 52). Günümüzde ise ayrımcılığa karşı önlemlerin uyum politikaları içerisinde bir yer edindiğini söylemek mümkündür. Diğer taraftan ayrımcılığın etkilerini diğer faktörlerden yalıtılmış bir şekilde incelemek oldukça zordur (OECD, 2005: 52). İstihdam süreçlerinde eğitim durumu, iş deneyimi, etnik köken, kültürel arka plan, vatandaşlık, cinsiyet ve daha pek çok faktörün ve ayrımcılığın ne derece rol oynadığını tespit etmek her zaman mümkün olamamaktadır. OECD (2005) raporunda iş hayatında ayrımcılık olsa da bunu kanıtlayabilecek ampirik verinin az olduğuna değinilmiştir. Toplumdaki farklı çıkar grupları göçmenlerin ve onlardan sonraki nesillerin eksik niteliklerine odaklanmışlar, bu yüzden ayrımcılığı kavramak oldukça zor hale gelmiştir. Göç kökenli bireylerin bu açıkları devam ettiği müddetçe eksik nitelikler işverenlerin ayrımcı uygulamaları için bir bahane işlevi görecektir (OECD, 2005: 54). Dolayısıyla sosyo- demografik unsurlar istihdamda tercih edilmemenin tek gerekçesi olarak sunulmaktadır. Ancak 2010'lu yıllarda yapılan araştırmalarda niteliklerin denk olduğu

durumlarda bile etnik köken, başörtüsü gibi faktörlerin işverenlerin tercihlerini yerli halktan yana etkilediği ve işverenlerin ayrımcı uygulamalarına sebep olduğu dikkat çekmektedir (bkz. Kaas ve Manger, 2011, Weichselbaumer, 2016). Türkiye kökenli göçmenlerin Almanya'daki iş hayatında ayrımcılık olarak niteledikleri deneyimler, çalışanların haksızlık olarak gördüğü olayları kolayca ayrımcılık olarak nitelermeleri, ayrımcılığa maruz kaldıkları takdirde her zaman bunun farkında olmamaları ya da farkında olmalarına rağmen ayrımcılığın her zaman ispatlanamıyor olması gibi konular etrafında toplanmaktadır (Orhan, 2015: 177). Ayrımcılığı önlemeye dönük olarak 2004 yılında Ayrımcılık Karşıtı Yönetmeliğin değişmesi için Federal Meclis'e getirilen kanun tasarısı, işverenleri iş ilanlarını ayrımcı olmayacak şekilde formüle etmeye davet etmekte ve olası ayrımcılığı önlemek için önlemler alınmasının gerekliliğini içermektedir (OECD, 2005: 53). Buna ek olarak işverenlerin iş başvurularıyla ilgili geri bildirimlerinde ayrımcılık içermeyen bir dil kullanması gerekmektedir. Bir önlem mahiyetinde görülsede bu zorunluluk esasen etnik kökeni, yabancı oluşu veya kültürel farklılıkları dolayısıyla istihdam edilmeyen bireylere karşı ayrımcılığı önlememekte, sadece kamusal alanda ayrımcı muamelenin görünür olmasını engellemektedir. İşverenlerin olumsuz geri dönüşü daha ziyade başvuru yapan bireylerin niteliklerinin yetersiz oluşuyla gerekçelendirilmektedir.

İstihdamda ayrımcılığı ortaya çıkarmaya katkıda bulunan çalışmalar içerisinde yazışma testleri önemli bir yer tutmaktadır. Almanya'da veya başka ülkelerde yapılan, göç kökenli bireylerin istihdam şansını anlamaya ve yerli halkla karşılaştırmaya yönelik olarak yapılan bu çalışmalar bir alan deneyi niteliği taşımaktadır. Burada örnek olarak ikisi Almanya'da biri Hollanda'da yapılan üç araştırma ele alınacaktır. Kaas ve Manger (2011), Weichselbaumer (2016) ve Blommaert'in (2014) yaptıkları çalışmaların bir diğer ortak yönü etnik kökeni bağımsız değişken olarak incelerken özgeçmişte ismi yer alan fiktif bireylerin, incelenen ülkelerde okula gitmiş ve yüksek öğrenimlerini de orada bitirmiş olmalarıdır.

Kaas ve Manger (2011) stajyer öğrenci pozisyonu için birbirine benzer iki özgeçmiş hazırlayarak birini Türk, birini Alman ismi kullanarak işletmelere göndermek suretiyle bir alan deneyi yapmışlardır. Bu deneyi yaparken yüksek nitelikli

işgücü piyasasına ve etnik azınlıklar içinde de ikinci ve üçüncü kuşak göç kökenli bireylere odaklanmışlardır. Her iki tür özgeçmişte de sözü edilen bireyler, Almanya’da doğan ve eğitim alan, uyruğu Almanya ve anadilleri de Almanca olarak belirtilen kişilerdir. Yazarları deneysel bir araştırma yapmaya yönelten şey ampirik çalışmaların eşitsizliği ortaya çıkarmakla birlikte ayrımcı pratikleri ortaya çıkarmamasıdır (Bkz. Kaas ve Manger, 2011: 1). Çalışmada geri dönüş oranları, Alman ismiyle yapılan başvuruların reddedildiğine dair bir geribildirimde bulunulması, buna karşın Türk ismiyle yapılan başvuruların görmezden gelinmesi ayrımcı bir muamele olarak değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; Alman ismiyle yapılan başvurulara ortalama %14 daha fazla bir geri dönüş sağlanmış ve özellikle küçük firmalarda Alman ismiyle yapılan başvurular %24 daha fazla geri dönüş almıştır (Kaas ve Manger, 2011: 3). Benzer nitelikler halinde işe alımda Almanlar Türklerden daha çok tercih edilmektedir.

Weichselbaumer (2016) ise Kaas ve Manger’in yaptığı çalışmadaki aynı yöntemi yine fiktif karakterler üzerinden, bu kez bağımsız değişkenleri kısmen değiştirerek -etnik kökenden başka başörtüsü ve kadın başvuruları- uygulamış, böylece hem işgücü piyasasında göçmen Türk kadınlara karşı ayrımcılığın olup olmadığını hem de etnik kökenin ve başörtüsünün göç kökenli kadınların istihdam fırsatlarını etkileyip etkilemediğini araştırmıştır. Farklı işyerlerine fotoğraf eklenmiş özdeş özgeçmişler üç farklı şekilde gönderilmiştir: biri Sandra Bauer gibi yaygın bir Alman ismiyle, biri Meryem Öztürk ismiyle (başı açık fotoğrafla) ve bir diğeri de Meryem Öztürk ismiyle ve başörtülü bir fotoğrafın da bulunduğu özgeçmiş ile. Alman ismini taşıyan Sandra Bauer işyerlerinden %18,8 oranında olumlu geribildirim alırken, başörtüsüz olan Meryem Öztürk’e %13,5 oranında ve başörtülü olan Meryem Öztürk’e yalnızca %4,2 oranında olumlu geri dönüş yapılmıştır (Weichselbaumer, 2016: 12). Bu durum iş arayan Alman kadınlar ve Türkiye kökenli kadınlar arasında istihdam edilme anlamında fırsat eşitliğinin olmadığını, özellikle göçmen kadınlar başörtülü olduğu takdirde Alman kadınlarla aralarındaki makasın daha da açıldığını, ayrımcılığın daha bariz hale geldiğini ortaya koymaktadır.

İş hayatında etnik kökene dayalı bir ayrımcılığın olup olmadığını ampirik olarak ortaya çıkarmaya dönük yapılan bir diğer çalışma ise Hollanda’da Arap kökenli ikinci kuşak bireylerin istihdamına yönelik yapılmıştır. Blommaert ve arkadaşlarının yaptığı bu araştırma, Arap isimli başvuranın istihdam sürecinde ayrımcılık yaşadığına dair güçlü kanıtlar sunmuştur. Çalışmaya göre, işverenler Hollandalı adayların özgeçmişlerini Arap isimli başvuranlarınkine nazaran daha fazla görüntüleme eğiliminde olmuşlardır. Hollandalı isimlerin yapmış olduğu başvurular Arap isimli başvuranlarınkinden %50 daha fazla görüntülenmiş, ilk grup ikincisinden %60 daha fazla pozitif geri bildirim almıştır (Blommaert vd. 2014: 971- 972). Bu çalışmaların ana fikri, istihdam süreçlerinde sosyo- demografik özelliklerin her zaman en önemli rolü oynamadığı ve gölgede kaldığıdır. İş piyasasına uyum sadece göç kökenli bireylerin performanslarına, nitelik ve becerilerine değil aynı zamanda kendileri için eşit istihdam fırsatı yaratılmasına bağlıdır.

Kadın- Erkek Ücret Eşitsizliği

AB’ye üye ülkeler içinde kadın ve erkek arasında ücret eşitsizliğinin en fazla olduğu üçüncü ülke Almanya’dır (Antidiskriminierungsstelle des Bundes, 2013: 6). Federal İstatistik Bürosu’nun 2020 yılı verilerine göre Almanya genelinde cinsiyete dayalı düzeltilmemiş ücret farkı¹⁰⁴ %20 oranındadır. Yani kadınlar erkeklerden %20 oranında daha az ücret almaktadır (Statistisches Bundesamt, 2020c). 2006 yılında %22,7 oranında olan cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği 2010 ve 2014 yıllarında %22,3’e inmiştir (Şen, 2018: 309). Dolayısıyla son 6 yılda ücret eşitsizliği %2,3 oranında azalma göstermiştir. 2011 yılında düşük maaşlı çalışan 8.1 milyon Almanın %60’ından fazlasını kadınlar oluşturmaktadır. Cinsiyet farkı olmaksızın bütün düşük maaşlı çalışanların %80’i mesleki bir eğitim kursunu tamamlamış veya üniversite mezunu kimselerden meydana gelmektedir (Weinkopf, 2014: 199). Düzeltilmemiş ücret açığı 1995- 2016 yılları arasında 1999- 2000 yılları arası hariç olmak üzere hep

¹⁰⁴ Düzeltilmemiş ücret farkı (unbereinigte Lohnlücke) çalışan kadın ve erkeklerin saatlik brüt kazancının ortalamasının alınmasıyla belirlenmektedir. Düzeltilmiş ücret farkı ise birbiriyle karşılaştırılabilir durumda olan nitelikleri, faaliyet alanları ve iş deneyimi olan kadın ve erkeklerin kazanç farkını ifade etmektedir. Ücret eşitsizliğinin niteliğini, yani ne dereceye kadar ayrımcılık anlamına geldiğini saptayabilmek için düzeltilmiş ücret farklılıklarını incelemek gerekmektedir. Böylelikle verilerin çarpıtılma ihtimali azalacaktır.

%20 ve üzerinde seyretmiştir (Antidiskriminierungsstelle des Bundes, 2013: 5). Kadın ve erkek arasındaki ücret eşitsizliğinin Batı Almanya’da Doğu Almanya’da olduğundan daha fazla olduğu, çalışanların nitelik ve pozisyonu yükseldikçe bu eşitsizliğin daha da arttığı bilinmektedir (Deutsche Welle, 2020, Knauss ve Koschik, 2020). Diğer taraftan işletmedeki hiyerarşide yukarı doğru gidildikçe kadınların oranı azalmakta, kadınlar iyi maaşlı yönetim pozisyonlarında yeterince temsil edilmemektedir (Marx, 2020). Erkek iş arkadaşlarıyla karşılaştırıldığında kadınların ücret açığının işkoluna göre farklılık gösterdiği, açığın en düşük olduğu iş sektöründe (madencilik) %3, en yüksek olduğu işkolunda (sanat, eğlence ve rekreasyon) ise %32 gibi yüksek bir orana ulaştığı dikkat çekmektedir (Deutscher Gewerkschaftsbund, 2019).

Kadın- erkek arasındaki ücret eşitsizliği çok bilinen bir olgu iken bunun Almanya örneğinde bilimsel olarak ayrımcılık olarak nitelenip nitelemeyeceği konusu literatürde oldukça tartışmalıdır. Kadınların yönetim pozisyonlarında yetersiz temsili ve düzeltilmemiş ücret farkları iş hayatında kadınlar açısından bir cam tavan sendromu¹⁰⁵ olduğu şeklinde bir izlenim yaratsa da düzeltilmiş ücret farklılıklarına dayanmadıkça bunu ileri sürmek mümkün olamamaktadır. Cam tavan sendromunun iş yerindeki bir ayrımcılık formu olduğunu ve örgütsel yapıdan kaynaklandığını hatırlatan Ochsenfeld (2012: 527), yaptığı ampirik araştırmada kadınların üst düzey yönetimde eksik temsil edilmelerinin ayrımcılık dışındaki faktörlerden etkilendiğini ve yönetim pozisyonlarına terfi edememe anlamında doğrudan bir ayrımcılığın ispatlanamadığını aktarmıştır. Kadınların ortalama olarak erkeklerden daha düşük kazancının olmasını etkileyen faktörler; eğitim düzeyi, iş yerinde sürekli eğitim, branş/ meslek seçimi¹⁰⁶, yarı zamanlı veya tam zamanlı çalışma durumu, mini job ismi verilen

¹⁰⁵ Cam tavan, “nitelik ve başarıları dikkate alınmaksızın azınlıkların ve kadınların organizasyon içindeki üst düzey yönetim basamaklarına ulaşmasını engelleyen görünmez bariyerler” anlamında kullanılmaktadır (U.S. Glass Ceiling Commission, 1995: 4). Kuram sadece toplumsal cinsiyet bağlamında değil dezavantajlı bütün grupları da içine alacak şekilde (azınlık, göçmen, eşcinsel vs.) kariyer hayatındaki yükseliş önündeki görünmez engellerden söz etmektedir.

¹⁰⁶ İş piyasasında bazı işlerin tipik kadın işi veya erkek işi olarak tanımlanması ve bireylerin buna göre kariyer rotasını çizmesi olarak anlaşılabilir. Kadınlar daha ziyade dil bilimi ve kültürel çalışmalara yönelik alanlarda eğitim almayı tercih ederken, erkekler matematik ve teknik gibi alanlarda eğitim almayı tercih etmektedir.

işlerde daha çok kadınların çalışması, işletmenin büyüklüğü- küçüklüğü, bölgesel etkiler¹⁰⁷, ailede hasta bakımı veya çocuk bakımı sebebiyle işe ara verme şeklinde özetlenebilir (Antidiskriminierungsstelle des Bundes, 2013: 3, Schmidt, Diekmann ve Schaefer, 2009: 8, WageIndicator.de, 2020, Weinkopf, 2009).

2017 yılının sonunda sosyal sigortalı çalışanlar içinde kadın çalışanların oranı %46,4 ve erkek çalışanların oranı %53,6'dır (Bundesagentur für Arbeit, 2018b: 8). Sosyal sigortalı çalışan kadınların %52,4'ü tam zamanlı çalışırken, %47,6'sı (7.197.581 kişi) yarı zamanlı olarak çalışmakta, erkekler içinde tam zamanlı çalışanların oranı %89,1'i ve yarı zamanlı çalışanların oranı %10,9'u (1.911.584 kişi) bulunmaktadır (Bundesagentur für Arbeit, 2018b: 16). Bu durum yarı zamanlı çalışanlar içinde kadınların oranının yaklaşık %80'i bulduğu şeklinde bir sonuç çıkarmamıza yardımcı olmaktadır.

Çalışma Hayatında Göç Kökenli Kadın Olmak

Göç kökenli bireyler içinde kadınlar iş piyasasında daha dezavantajlı bir konuma sahiptirler; yerli hemcinsleri ekseriyetle hizmet sektöründe bankacılık gibi nitelikli hizmetlerde beyaz yakalı çalışanlardan oluşurken, göçmen kadınlar¹⁰⁸ kol emeğinin yoğun olduğu temizlik, kişisel bakım gibi işlerde çalışmaktadır (Ünlütürk Ulutaş, 2013: 238). Resmin bütününe bakıldığında Almanya'daki yerli halk içinde kadın ve erkek çalışanlar arasında ücret eşitsizliği göze çarpar ve cinsiyetin yanına yabancı veya göç kökenli olma hali eklendiğinde eşitsizlik bir kat daha artar. Aldashev ve arkadaşlarının (2008) birinci kuşak göçmenlerin ve yerli halkın ücret farklılıklarını araştırmaya dönük yürüttükleri çalışmaya göre cinsiyet ve etnisite ücrette farklılık yaratan bir ayrışmayı beraberinde getirmektedir. Şöyle ki: yerli Alman erkeklerin saatte kazandıkları ortalama ücret 16.23 Euro iken, yabancı erkeklerin kazandıkları 14.52 Euro ve göç kökenli Alman erkeklerin kazandıkları 13.65 Euro; yerli Alman kadınların saatte kazandıkları ortalama ücret 12.76 Euro iken, yabancı kadınların kazandıkları 10.30 Euro ve göç kökenli Alman kadınların aldıkları ücret 10.82

¹⁰⁷ Cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği oranları eyaletten eyalete farklılık göstermektedir. Eyalet bazındaki oranlar için bkz. Antidiskriminierungsstelle des Bundes, 2013: 5.

¹⁰⁸ Araştırmanın örneklemini iki kişi hariç bizzat kendisi göç etmiş kişilerden oluşmaktadır.

Euro'dur (Aldashev vd., 2008: 2). Bu tablo Almanya'daki işgücü piyasasında ücret eşitsizliğiyle ilgili bazı çıkarımlar yapmamıza olanak sağlar. İlk olarak, işgücü piyasasında yerli kadınlar ve yerli erkekler arasında cinsiyete dayalı bir ücret eşitsizliği mevcuttur. İkinci olarak, cinsiyete dayalı bu ücret eşitsizliği sadece yerli erkek ve yerli kadınlar arasında değildir, yabancı veya göç kökenli olduğuna bakılmaksızın erkekler kadınlardan (yerli, yabancı fark etmiyor) daha fazla ücret almaktadır. Üçüncü olarak, kadınların hukuki statüleri ve yerli olup olmamaları kazandıkları ücretlerde belirleyicidir ve yukarıdan aşağıya şu şekilde bir ücret hiyerarşisi oluşmaktadır: yerli-göç kökenli Alman- yabancı. Dördüncü olarak da bütün bu kategoriler içerisinde en dezavantajlı konumda olanlar sırasıyla yabancı kadınlar ve göç kökenli Alman kadınlardır.

Kadınların çalışma yaşamındaki tek sorun ücret eşitsizliği değildir. Müslüman kadınlar özelinde daha farklı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Almanya'daki iş yaşamında başörtülü Müslüman kadınların kariyer planlarını en çok etkileyen tartışmalardan biri de başörtülü bir bireyin öğretmenlik yapıp yapamayacağına ilişkindir. Almanya'daki eyaletlerin başörtülü öğretmenlere yaklaşımı başörtüsünün tamamıyla yasaklanmasından daha liberal bir yaklaşımın benimsenmesine kadar pek çok farklı uygulamayı içine almaktadır (Deutscher Bundestag, 2017a: 4). Almanya'da sekiz eyalette okullarda dini, dünyevi görüşü yansıtan sembollerin ve politik sembollerin taşınması yasaklanmıştır, buna karşın Hessen gibi bazı eyaletler Hristiyan ve Batı sembollerinin kullanılmasına açıkça ayrıcalık tanımıştır (Sacksofsky, 2009: 275- 276). Berlin'de kadın öğretmenlerin ve polislerin başörtüsü takması kesin bir şekilde yasaklanırken, Renanya- Palatina Eyaleti'nde toptan bir yasak söz konusu olmamakta, ancak öğretmenin dini görüşü ve dünya görüşü sebebiyle tarafsız tutumu zarar görürse bir yasak gündeme gelebilmektedir (Deutscher Bundestag, 2017a: 8). Başörtülü kadınların öğretmenlik yapması her eyalette kabul gören bir yasak olmamasına rağmen, muhtelif eyaletlerdeki yasakların Almanya kamuoyunda tartışılması yasağın olmadığı eyaletlerdeki Müslüman kadınların kendisini tedirgin hissetmesine ve kariyer planlarında bu ihtimali göz önünde bulundurmalarına yol açmaktadır.

Türkiye kökenli bireylerin eğitim ve çalışma hayatına uyumunu konu eden çalışmalar bazı ortak noktalara sahiptir. Eğitim ve çalışma durumlarıyla ilgili istatistiklere bakıldığında Almanlar ve göçmenler arasındaki eşitsiz durum göç kökenlilerin daha düşük eğitim başarısı göstermesi ve bunun sonucu olarak işsizlik oranlarının daha yüksek olması ve sosyo- demografik özellikleri ile bağlantılı görülmektedir. Göç kökenli bireylerin bireysel ve sosyo- demografik özellikleri ve kültürel sermayelerine odaklanması, eğitim ve iş hayatında ayrımcı uygulamaların kendisini kamufle etmesine olanak sağlamaktadır.

Göçmenlerin istihdam oranlarının artması, işsizlik oranlarının azalması ve nitelikleriyle yaptıkları işin uyumunun artması anlamında iş hayatına uyumunun sağlanması büyük ölçüde ayrımcılığı önlemeye dönük politikaların güçlendirilmesine bağlıdır. İstihdam politikalarında ayrımcı uygulamaların varlığı göçmenlerin çalışma oranlarının yerli halkın çalışma oranlarına yaklaşmasını engelleyen bir rol oynamakta, göçmenlerin iş hayatına uyumunu tartışmalı hale getirmektedir. Elbette ki göçmenlerin eğitim düzeyinin yükselmesi ve mesleki eğitimlerinin güçlendirilmesi hem eğitim hem iş hayatına uyumun olmazsa olmaz koşullarından birisidir. Fakat göçmenlerin gerek eğitim hayatında gerek iş hayatında karşı karşıya kaldığı ayrımcılıklar uyuma ket vurmaktadır.

4.2. Çalışma Hayatındaki İktidar İlişkileri ve Çalışma Hayatına Uyum Bağlamında Kamusal Senaryolar

Göç çalışmalarında çalışma hayatı genellikle göç kökenli bireylerin uyumu bağlamında tematize edilmekte, gündelik hayatta iktidar ilişkilerinin yoğun gözlemlenebileceği bir alan olduğu dikkatten kaçmaktadır. Almanya'daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin gündelik direniş ve adaptasyonunu görmemize olanak sağlayan bir alan olduğu olduğu için bu bölümde katılımcıların işverenleriyle kurdukları iş ilişkileri, iş süreçleri, iş hayatının kamusal ve gizli senaryoları göç kökenli bireylerin taktikleriyle birlikte ele alınmıştır. Katılımcılardan yirmi dokuzu çalışma hayatında yer alan bireylerden, kalan on üç kişi ise üniversite eğitimine devam eden fakat herhangi bir işte çalışmayanlardan oluşmaktadır. Çalışan katılımcıları üç

grupta incelemek mümkündür: eğitimini tamamlamış olup mesleğini icra edenler, meslek eğitimini henüz tamamlamamış olan fakat mesleki uygulama kapsamında çalışıyor olanlar ve eğitim hayatının yanı sıra kısa süreli çalışanlar (Nebenjob¹⁰⁹). Çalışan katılımcıların çalışma biçimlerindeki bu farklılıklar, üçüncü grup özelinde tahakküm ilişkilerine ilişkin deneyimleri de farklılaştırmıştır. Üçüncü gruptakiler iş yerinde kendini kalıcı görmediği için iş yerinde yöneticiye ve çalışma sistemine karşı taktik üretmek hususunda ilk iki grup kadar mücadelecı değildir. İlk iki grup taktik üretme noktasında daha yaratıcı olup daha fazla taktik üretme eğilimi göstermektedir. Diğer taraftan eğitim hayatıyla karşılaştırıldığında iş hayatında tahakkümün daha sert olmadığını, iş hayatında görece eşit muamelenin söz konusu olduğunu, tahakküm ilişkilerinin nadiren var olmasına mukabil taktiklerin de eğitim hayatındaki kadar çok çeşitlilik göstermediğini belirtmek gerekir¹¹⁰. Katılımcıların meslek grupları ve çalışma biçimleri homojen olmadığı için sınıfsal bir kompozisyondan söz etmek mümkün değildir.

Katılımcılar arasında depo işçisi, işçi temsilciliğinde personel ilişkileri sorumlusu, doktor asistanı (tıbbi uzman yardımcısı), yazılımcı, makine teknisyeni, inşaat işçisi, anaokulu öğretmeni, kasiyer, ev ödevleri danışmanı, duvar ustası, sendika memuru, sosyal medya prodüksiyon sorumlusu, büro yönetimi asistanı, hemşire, iş geliştirme uzmanı, postane çalışanı, laboratuvar araştırmacısı, tesisatçı, araba tamircisi, eczane çalışanı ve pedagog bulunmaktadır. Bu meslek grupları arasında kadın katılımcılar özelinde anaokulu öğretmenlerine ve doktor asistanlarına daha fazla rastlanmaktadır. Beden gücü gerektiren bir işte çalışanların sayısı on ikidir. Çalışma hayatında olan katılımcıların dördü çifte vatandaş, onu Almanya vatandaşı ve on beşi Türkiye vatandaşıdır. Birinci ve ikinci kuşakla kıyaslandığında üçüncü kuşak sadece kol emeği ile çalışanlardan meydana gelmemekte, daha kalifiye meslekleri icra etmektedir. Türkiye vatandaşı olan katılımcılar süresiz oturum hakkına sahip olduğu

¹⁰⁹ Türkçeye “yan iş” olarak çevrilmektedir. Fakat burada kastedilen ek iş değil, öğrencilerin eğitime ayırdıkları zaman haricinde kısa süreli olarak çalıştıkları işlerdir.

¹¹⁰ İş hayatındaki tahakküm ilişkilerinin daha net bir fotoğrafının alınabilmesi adına daha homojen bir katılımcı grubunun – bizzat çalışma hayatında olanlar veya eğitim kapsamında mesleki uygulama yapanlar- veya belli bir meslek grubunun ya da karşılaştırmalı olarak birkaç meslek grubunun örnekleme dahil edilmesi sonraki araştırmalar için uygun olacaktır.

için süresiz çalışma iznine sahiptir. Almanya’da çalışma izni oturma iznine bağlı olarak verilen bir haktır.

Çalışan grup içerisinde bir sendikaya üye olanlar dört, sendikaya üye olmayan ve çalıştığı yerde işçi temsilciliğinin olmadığından söz edenler on dört kişiden oluşmakta, iş yerinde sendikaya alternatif olarak işçi temsilciliğinin var olduğunu ve bu birim aracılığıyla çalışan haklarının korunduğunu söyleyen on ve bir meslek odasına (eczacılar odası) üye olmak suretiyle haklarının korunduğunu dile getiren 1 kişi mevcuttur. Çalışan katılımcıların yarısından fazlasının hakları sendika ve işçi temsilcilikleri tarafından korunmaktadır. *Betriebsrat* olarak ifade edilen işçi temsilcilikleri büyük şirketlerin bünyesinde kurulan bir birim olmakla beraber, yasal olarak her iş yerinde bu birimin kurulma zorunluluğu yoktur. İşçi temsilcilikleri sendikalara üye olabilmektedir fakat üye olma zorunlulukları bulunmamaktadır. Herhangi bir sendikaya üye olmayanlar içinde meslek eğitime devam edenlerin hatırı sayılır bir payı vardır. Meslek eğitimi süresince sendika üyeliğini tercih etmeyenler içinde eğitimini tamamladıktan sonra bir sendikaya üye olacağını belirtenlere rastlanmaktadır. Bununla birlikte meslek eğitime devam eden ve sendikaya katılan ya da işçi temsilciliği aracılığıyla hakları korunan katılımcılar da mevcuttur. Çalışan haklarını koruyan sendikaların ve iş yerindeki işçi temsilciliklerinin varlığı iş yerindeki psikolojik baskıyı, haksızlıkları bütünüyle engellemese de tahakküm ilişkilerini seyrelten bir vazife üstlenmektedir.

Yirmi dokuz katılımcıdan yirmi dördü etnik kökene dayalı bir ücret eşitsizliğinin olmadığını belirtirken beşi iş hayatında ücret eşitsizliğinin varlığına işaret etmişlerdir. İşçilerin aldıkları ücretler küçük firmalarda pazarlığa dayanabiliyorken ve ücret eşitsizliği nadiren söz konusu olabiliyorken büyük firmalarda ya da kamu kurumlarında maaş çizelgelerine göre kıdem de göz önünde bulundurularak aynı pozisyondakiler için eşit işe eşit ücret verilmektedir.

“Şu anki işimde fark etmiyor. Çünkü belediye işlerinde listeler var, o listeye göre herkesin maaşı şeyi hesaplanıyor. TVTL Gruppen falan diyorlar. TVTL grupları, maaş grupları deniyor. Orada mesela pedagogların grubu ayrı, belediyede çalışanların ayrı grupları var. O gruplarda 1’de başlıyorsan ilk işindeysen ama

mesela atıyorum üniversiteyi bitirip başladıysan grup 9’da başlıyorsun ona göre otomatikmen o gruba yükseliyorsun. Senelerce çalıştıkça grubun gittikçe yükseliyor.” (Katılımcı 40)

Meslek eğitimi yapan öğrencilere de sektör bazında farklılık olmakla birlikte eşit işe eşit ücretler verilmekte ve her sene belli oranda zam yapılmaktadır. Meslek eğitimi çerçevesinde bir iş yerinde çalışan öğrenciler her sektörün öngördüğü şekilde stajyerlere aynı ücreti vermek durumunda olduğundan ve kendileri için bir ücret eşitsizliğinin söz konusu olmadığından bahsetmişlerdir. Etnik köken işe alımda belirleyici bir faktör olabilirken işe alındıktan sonra özellikle kalifiye meslek gruplarında etnik kökene dayalı bir ücret eşitsizliği söz konusu olmamaktadır. Laboratuvarında araştırmacı olarak çalışan Katılımcı 30 eşit olmayan bir ücret rejiminin olmadığını ifade etmektedir:

“O konuda bir eşitsizlik yok. Ben sadece part- time çalışıyorum üniversite öğrencisi olarak. Ona rağmen yıl başı parası, tatil parası veriyorlar. Evlendim ona bir bonus para verdiler. Saat ücreti 13.50 Euro. O konuda söyleyecek hiçbir şeyim yok.” (Katılımcı 30)

Eğitiminden kalan zamanlarda depo işçisi olarak çalışan Katılımcı 11 ücret eşitsizliğinin varlığına değinmektedir. Bu durum niteliksiz işlerde ücret eşitsizliğinin bir vakıa olduğunu, aynı işi yapan işçilerin eşit ücret almadığını gözler önüne sermektedir.

“Farklılık oluyor. Ben mesela 13.5 Euro alıyorum saat ücreti olarak, orada çok kişi nerdeyse 20 Euro saat ücreti alıyor (...) bizim iş için eğitime gerek yok. Meslek eğitime gerek yok.” (Katılımcı 11)

Ücret eşitsizliğini yaratan bir diğer durum da küçük firma çalışanlarının aldığı ücretin yükseltilmesi için işverenle pazarlık yapmak zorunda olmasıdır. Dolayısıyla pazarlıkta daha iyi olan çalışan aynı işi yapan bir başka çalışana göre daha fazla ücret alabilmektedir. Almanya’da ücret eşitsizliğinin en çok bilinen varyasyonunu ise etnik kökenden bağımsız olarak kadın ve erkek çalışanlar arasındaki ücret eşitsizliği oluşturmaktadır. Ne var ki ücret eşitsizliği ile ilgili istatistikler düzeltilmemiş, yani

mesleki açıdan birbiriyle karşılaştırılabilir durumda olmayan kişilerin ücret farklılıklarına dayandığı için kadın ve erkeklerin eşit işe eşit ücret almadığı şeklinde yorumlanamaz. Zira yarı zamanlı çalışanlar içinde kadın çalışanların oranı oldukça yüksektir. Diğer taraftan çalışma biçimi her ne olursa olsun etnik köken ve cinsiyet değişkenleri baz alındığında en düşük ücret alanlar yabancı kadınlar ve sonra da göç kökenli Alman kadınlardır.

“O biraz şeye bağlı, bizim patrona bağlı. İşte ne konuşuyorsanız onu verdiği için ona göre pazarlık yapmanız gerekiyor ama bu yabancı buna daha az vereyim gibi, bu başka uyruklu buna daha az vereyim gibi bir sıkıntı yaşanmıyor. Kendisi zaten yabancı kökenli olduğu için bir sıkıntı olmuyor o konuda, ırkçılık babında vs. Kadınlarda biraz sıkıntı oluyor. Kadınlar genelde erkeklere göre daha az para alıyor ama bu Almanya genelinde de bir sıkıntı yani, sadece yabancı uyruklulara mahsus bir şey değil. (...) Tabii ki %15- 25 arası daha az para alıyor kadınlar Almanya geneline baktığın zaman.” (Katılımcı 21)

Almanya’da gündelik yaşamda “etnik penaltı”nın en çok söz konusu olduğu alanlardan ikisi eğitim ve iş hayatıdır. Bu durum özellikle farklı etnik kökene sahip bireylerin iş başvurularında gündeme gelmekte, her ne kadar anadilleri Almanca ve uyrukları Almanya olarak belirtilse de, Alman kökenli rakipleriyle aynı yeterliliklere sahip olsalar da isimlerinin farklı oluşu ve özgeçmişlerine koydukları fotoğraf işe alımda kendileri için bir dezavantaj yaratmakta, özgeçmişlerin objektif değerlendirilmemesine zemin hazırlamaktadır. Her katılımcı aynı deneyimi paylaşırsa da zorluk yaratan bir diğer konu da işyeri değiştirme halinde ortaya çıkmaktadır. Öğretmen olan kadınların başörtülü olması ve Kürt kimliği gibi faktörler kadınların iş yerini değiştirmede zorluk yaşamasına neden olmaktadır. Öte taraftan başörtüsü özel sektörde de her zaman kabul görmemektedir. Weichselbaumer’in araştırması başörtüsünün istihdam süreçlerinde kadın adayların istihdam edilme şansını oldukça düşürdüğünü kanıtlamaktadır.

Almanya’da bazı eyaletlerde öğretmenlerin başörtü takması kanunla yasaklanmıştır. Renanya- Palatina Eyaleti ise eyaletler arası karşılaştırmada başörtüsüne daha nötr yaklaşan ve kanunla bunu toptan yasaklamayan bir eyalet olmakla birlikte, başörtülü bir kadını istihdam etmek işverenler ve özellikle de bazı

eğitim kurumlarının tercih etmeyeceği bir seçenek olabilmektedir. Bu bağlamda anaokulu öğretmenliği eğitimi alan ve bu çerçevede haftanın belirli günlerini anaokulunda çocuklarla geçiren bir katılımcımızın işe kabul alması çevresi tarafından hayretle karşılanmıştır:

“Şöyle ki başörtüsü yüzünden zor oluyor evet. Mesela benim çalıştığım anaokulu Türklerin, Müslümanların çok yoğun olduğu bir bölgede ve ee (...) orada işe başladım. Herkes diyordu bana, bugün bile diyorlar: “K. nasıl oldu da seni başörtülü aldılar?”. Hani Alman okulu, Almanca dersi veriyorsun, çocuklarla Almanca konuşuyorsun, onlar için örnek kişisin, başörtülüsün. Almanlar hani şey karşılamıyor mu diye. O zamanki patronum çok iyi birisiydi. Bana da dedi: “K.” dedi, “sen kapalı olarak Müslüman ailelerine daha çok güven vereceksin”. “Burada Türk, Almanca bilmeyen Türk aileleri çok” dedi. “Bize yardımcı olursun” diyerek girdim ve şimdi de zaten devlete bağlıyım. (...) Mmm orada da çok korktum Staata (devlete) alınmayacağım diye.” (Katılımcı 1)

Başörtüsünün istihdama engel teşkil eden bir etken olarak ele alınması sadece öğretmenlerin karşılaştığı bir sorun değildir. Katılımcıların ifadeleri kâh kendi çevrelerinin kâh kendi deneyimlerinin de kalifiye olmayan, meslek eğitimi gerektirmeyen- kasiyerlik vb.- işlerde de başörtülü bireylerin istihdam edilmek istenmediğini ortaya çıkarmaktadır. İşverenler iş başvurusu yapan başörtülü adayları başörtüsü nedeniyle istihdam etmek istemediği takdirde iş başvurularına yazılı bir dönüş yapmak yerine sözlü olarak dönüş yapmayı tercih etmektedirler. İşverenler ve şirketler başörtüsü vb. etkenleri sebep göstererek yazılı bir dönüş yaptıklarında ayrımcılık yaptıkları gerekçesiyle yasal yaptırıma maruz kalmaktadırlar. Meslek eğitimi veya üniversite eğitimi alan göç kökenli kadınlar eğitimlerini tamamladıktan sonra uygun bir iş bulma konusunda kaygı duymakta ve bu kendilerini “*ikinci sınıf insan*” olarak hissetmelerine neden olmakta, bir işe girdiklerinde ise belirtilen bu sebeplerden ötürü iş değiştirme konusunda çekingen davranmaktadırlar. İş sektöründe Türkiye kökenli kadın ve erkekleri cinsiyetlerinden bağımsız olarak etkileyen bir durum ise Alman isimlerinden farklı olan yabancı isimlerin işe alımda benzer şekilde olumsuz rol oynamasıdır. “*İsim dolayısıyla, Türk olduğun için*” ifadesiyle kastedilen etnik kökenin farklı oluşudur.

“Çok yakın arkadaşlarımdan duyduğum sorunlar, korkular var (...) O da üniversite öğrencisi. Part- time iş arıyor, basit işler arıyor. Kasada olsun... nereye yazsa hep ret cevabı geliyor. Bazı yer de açık açık tesettüründen dolayı olduğunu söylüyorlar, o beni tabi ki korkutuyor. O yüzden 4 senedir çalıştığım yerden çıkmak da istemiyorum. Bir arkadaşım da büyük bir firmada çalışıyor, yine kimya üzerine. Ona da meslek yaptığı sırada dediler: “Kapanırsan seni atarız!” diye. Öyle korkular oluyor. Abilerimde de görüyorum sadece isim dolayısıyla, Türk olduğun için veya tesettürlü olduğun için ikinci sınıf insan muamelesi görüyorsun. O yüzden iş korkum var, bitince gerçekten iş bulabilecek miyim diye.” (Katılımcı 30)

Başörtüsü gerekçesiyle istihdam edilmemek bilinen bir olgu olduğu için başörtülü kadınlar iş başvurularında özgeçmişlerine fotoğraf eklememek gibi bir yol izlemekte, böylelikle hiç değilse mülakata çağrılabilmekte ve kendini tanıtmak, iş için uygun olduğunu göstermek için bir fırsat yaratmaktadırlar.

“CV’mi gönderdiğim zaman da birkaç sene önce resim koyuluyordu önceden hani, kendi resmin. Onu mesela ben artık koymuyorum birkaç senedir de buna herkes koymaya gerek yok diyor. (...) Ben mesela koymuyorum çünkü biliyorum ki ben oraya eşarplı resim koysam benim şansımın daha azalacağını bildiğim için. Çünkü zaten önemli olan bu CV gönderdikten sonra önce bir tanışmaya davet edilmek, tanışmaya girdiğin zaman da zaten insan kendini tanıtarak, nasıl olduğunu göstererek insanları ikna edebilir veya kendinin bunu yapabileceğine ikna edebilir. (...) Şimdi ama resimde biliyorum ki kafalarında var olan önyargılarla beni de karıştırıp hiç bana belki şans tanımazlar.” (Katılımcı 40)

Öğrencilerin meslek eğitimi için yapmış oldukları iş başvurularında da etnik kökenin farklı oluşu işveren açısından bir rol oynayabilmektedir. Meslek eğitimi yapılacak iş yerlerine başvuru şartları her ne kadar formel kriterler olarak belirlenmiş olarak görünse de başvuranların bireysel özellikleri dikkate alınmaktadır. Nitekim eğitim işletmelerinin %60’ının 2014 yılına kadar hiç göç kökenli birey istihdam etmemesi buna örnektir. Göç kökenli bireyler henüz iş hayatına adım atmadan önce meslek eğitiminde ayrımcılığı deneyimlemeye başlamaktadır.

“CV (...) gönderiyorsun, davet ediliyorsun bazı yerlere. Bazıları görüşmeye bile çağırıyor yani direkt ret cevabı. Şöyle bir örnek vereyim benim bir öğrencim vardı galeride. Başka bir galeriye başvuru yapmış, eee ve alınmamış. Aynı sınıftan bir çocuk da galeriye başvurmuş orada, o çocuk alınmış, benim öğrencim alınmamış. Ve bu o galeriyi arıyor soruyor ki: “Hangi kritere göre tercihinizi yaptınız?” ve şöyle bir cevap almış: “Karne notlarına göre”. Bu da diğer çocuğun

alındığını bildiği için diyor ki: “Karne notlarına göre alsaydınız beni almak zorundaydınız. Çünkü onun karnesi benim karnemden baya bir kötü”. Sonra tabi yani doğru düzgün bir cevap alamamış, “tamam” demiş, “ben anladım”. “Demek ki yabancılığımдан dolayı almadınız beni...” (Katılımcı 20)

İşe alımda etnik kökenin kimliğe ilişkin sorgulanan bir boyut olduğuna dikkat çeken Kürt kökenli bir katılımcımız, iş değiştirmede zorluk yaşamadığını fakat bazı iş başvuru görüşmelerinde “*Türk müsün? Kürt müsün?*” sorularına maruz kaldığını belirtmiştir. “*Bizim için iş bulmak zor*” derken diğer katılımcılar gibi Almanlardan farklı isimlere sahip olmanın oynadığı role değinmiş, bazı başvuruların değerlendirilmesinde etnik kökeninin ön planda tutulduğuna, dolayısıyla iş sektöründe her zaman ayrımcı uygulamalara açık bir kapının var olduğuna değinmiştir. Diğer katılımcılardan farklı olarak iş hayatında yalnızca “Türk” kökenlilerin değil, “Kürt” kökenlilerin de benzer sorunları deneyimlediklerine işaret etmektedir.

“Aslında zorluk yaşamadım iş değiştirmede. Ama bizim için iş bulmak zor. Genelde Alman ismi olursa direkt alıyorlar. (...) Vorstellungsgespräch (iş başvuru görüşmesi) diye bir şey var burada. Gidiyorsun kendini tanıtıyorsun ona göre karar veriyorlar. (...) Praktikum (staj) için gittiğimde çok başvuru yapmıştım, en az 18 tane Bewerbung yazmıştım (başvuru yapmıştım) burada, ama bulamadım. Üzüldüm, dedim ki: “Niye almıyorlar?”. Bazıları Almancam çok iyi değil diye ya da Almancam iyi ama nasıl diyeyim kültürel şeyim var diye.. Şimdi bir Alman bilirse “Sen Türk müsün? Kürt müsün?” diyordu. Ondan sonra yüz ifadesinden belli oluyordu, istemiyorlardı. “Ben Kürdüm” diyordum. “Aa okay!”. Almanlar “Aa okay!” dediğinde tamam anlıyorsun, seni aldırıyorlar” (Katılımcı 39)

İş hayatında ayrımcılığı ortaya çıkaran önemli bir faktör de işverenin kültürel farklılıkları iş hayatına uyumu zorlaştıran bir faktör olarak görmesidir.

Üçüncü Kuşak Türkiye Kökenli Bireylerin Çalışma Hayatına Uyumu

Göçmen grupların iş hayatına uyumu literatürde istihdam oranları, işsizlik oranları ve yaptıkları işin nitelikleri ve kendi nitelikleri arasındaki ilişkiye göre değerlendirilmektedir. İş hayatındaki başarı sosyo- kültürel asimilasyon derecesinin yüksek olmasına dayandırılmaktadır. Bu çalışmada ise Türkiye kökenli bireylerin iş

hayatına uyumu iş yerindeki iktidar ilişkileri perspektifinden yorumlanmaktadır. Almanya'daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin iş hayatına gösterdikleri uyum iş yerinde birlikte karar alma ve iş yerinde ihtiyaçlarını özgürce dile getirebilme gibi hakların varlığından olumlu yönde etkilenmektedir. Katılımcıların iş hayatına uyum noktasında kendilerini nasıl değerlendirdiklerinin yanı sıra iş yerinde karar alımına katılım imkanlarının olup olmadığı ve iş yerinde kendi özgün ihtiyaçlarını dile getirip getiremedikleri de anlaşılmaya çalışılmıştır. Baskın bir çoğunluk iş yerinde mola, izin isteme, namaz kılacak yer, dinlenme, araç- gereç ve temel gereksinimlerin yanı sıra fiziki ortamla ilgili ihtiyaçların yerine getirilmesi talebinde bulunabilmektedir. Çalışanların iş yerindeki sosyo- psikolojik ihtiyaçlarının karşılanması iş hayatına adaptasyonlarını olumlu yönde etkilemektedir. Bununla birlikte ihtiyaçlarını ifade etme noktasında çekindiğini söyleyenler veya bu ihtiyaçları dile getirmek yerine kendi imkanlarıyla çözmeye çalışanlar genelde iş yerinde namaz kılacak bir yer talep etme konusunda çekingen davranmaktadırlar. Özellikle masa başı çalışanlar çalışma saatlerini tamamladıkları müddetçe vakit namazları için izin almalarına gerek olmadığını ya da mola vakitlerini kullanabildiklerini, Cuma namazları toplantı saatine denk geldiğinde ise izin isteme gibi bir durumun hoş karşılanmayacağını dile getirmektedirler. Bu durum süreklilik arz ettiğinde işveren tarafından kaytarma, “işten çalma” olarak nitelenebilir.

“Namaz konusunda ilk başta denmez tabi yer bulunduğunda orada namazını kılsın kimse de bir şey demez teneffüs çünkü. Rahat aslında, camiye de gidersin işten çıkıp illa ben şimdi şuraya gidiyorum diye haber verme zorunda değilsin. Gidersin gelirsın. Mm yani saatlerini doldurursun, o zaman ok. Ama meetingler (toplantılar) olur o zaman rahat davranamazsın tabi. Meetingler ee mesela namaz vaktine düşerse öyle konularda şey demezler: “git namazını kıl da sonra meetinge katılırsın” demezler, onu sevmezler yani.” (Katılımcı 26)

İşçilerin taleplerini işverene iletme noktasında özellikle büyük firmalarda *Betriebsrat* (işçi temsilciliği) önemli rol oynamaktadır. Çalışanlar iş yerindeki ihtiyaçları ve iş yeriyle ilgili sorunlarını- işten çıkarılmak da buna dahil- işçi temsilciliğiyle paylaşarak çözüm arayabilmektedir. İşçi temsilciliğinin olduğu iş

yerlerinde çalışan Türkiye kökenli bireyler iş yerinde uğradıkları haksızlıklar karşısında bu birimden destek almakta ve kendilerini yalnız hissetmemektedirler.

“Bir de bizim burada Betriebsrat diyorlar. İşçi ve işveren arasında bir büro var. Bu büronun kendine göre bununla ilgilenen 5-6 kişi var işyerinde. Öyle bir durum olduğu zaman onlara gidip söylüyoruz direkt. Büyük bir şirket olduğu için işverenle zaten gidip konuşamıyorsun. Önce onlara gidip görüşüyorsun şöyle şöyle bir durum var. Ya da şirketten atılma gibi bir durum olursa yine onlara başvurabilirsin.” (Katılımcı 10)

Katılımcıların büyük çoğunluğu sektörden bağımsız olarak iş yerinde karar alımında kendilerine de söz hakkı tanındığından bahsetmiştir. Bilfiil çalışma hayatının içinde olan, eğitimini tamamlamış kişilerin iş deneyimlerinde birlikte karar alımına daha sık rastlanmakta, bunu sıklık bakımından meslek eğitimi çerçevesinde çalışanlar izlemektedir. Meslek eğitiminde daha sınırlı olmakla birlikte stajyer çalışanlara da yapılan işle ilgili fikirleri sorulmakta, karar alımından bütünüyle dışlanmamaktadırlar. Yan iş (*Nebenjob*) yapanlarda genelde çalışanların yapılan işle ilgili fikirleri alınmakta, fakat vasıfsız yan işlerde bazen yalnızca işçinin verilen işi yapması beklenmekte, yani karar alım süreçlerine aktif katılımı söz konusu olmamaktadır. Özellikle çalışanın aldığı eğitim doğrultusunda bir meslek yaşamı varsa karar alımına katılımı beklenmektedir.

“Patron her şeye karar veriyor. Biz sadece işi yapıyoruz.” (Katılımcı 11)

““Sen burada çalış! Sen şurada çalış!”. Ona göre... Yani benim hiçbir karar alma hakkım yok, basit bir işçiyim.” (Katılımcı 16)

İşçilerin iş yerinde karar alımına katılımına pek rastlanmazken, kişi mesleğinde daha üst düzey bir pozisyona doğru ilerledikçe katılma imkânı artmakta, fikirlerini belirtmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu durum elbette patrondan patrona değişiklik gösterebilir.

“Mesela normal işçi olursan böyle, sadece emir kulu diyelim. O zaman konuşma hakkın biraz verschickt oluyor. Manager (yönetici) pozisyonuna geldim mi mecbursun düşüncelerini açığa vermeye, also (yani) tartışmaya falan. Şimdiki

işte mesela görüşmeler çok oluyor hep düşüncelerini soruyorlar. Daha önce de mesela patronum düşüncelerimi sorardı. Çoğu zaman da kabul ederdi. Benim düşündüğümü tercih bile ederdi, küçümsemezdi.” (Katılımcı 19)

Katılımcılara iş hayatındaki performansları ve uyumlarıyla ilgili soru yöneltildiğinde – gerek meslek eğitimi kapsamında çalışıyor olanların gerek çalışma hayatının içinde olanların- pek çoğu iş yaşamına gayet iyi uyum sağladıklarını ve işte çalışma arkadaşları veya yöneticileri tarafından aldığı geri bildirimlerle uyum gösterdiklerinin diğerlerince de onaylandığını beyan etmişlerdir. Meslek hayatında yaşadıkları deneyimler, öğretilen işi çabucak kavramaları ve görevlerini yerine getirmeleri, iş yerinde yöneticiden performanslarıyla ilgili pozitif geri bildirimler almaları, mesleğini severek icra etmeleri ve yaptıkları işte özgüven kazanmaları katılımcıların çalışma hayatına uyum gösterdiklerine işaret etmektedir.

“Şeyi fark ediyorum kesinlikle; bu işin insanıyım, yani doğru bir yerde olduğumu hissediyorum. Çünkü o kadar pozitif karşılık alıyorum ki kendimden bile beklemediğim şeyler ya da çocukların bana verdiği o his, söyledikleri şey hani çok her gün değişik bir şey yaşıyorum ve her gün doğru bir şey yaptığımı onayını alıyorum yani.” (Katılımcı 1)

“Patronlar gösteriyor şuna şuna dikkat edin diye. Ondan sonra alışıyorsun kendi kendine. O da insandan insana değişiyor tabi. Ben her şeyi çabuk kavradığım için bana bir kere gösteriyorlar ben yapıyorum.” (Katılımcı 11)

“İş yaşamında kendimi iyi görüyorum. Hakkımda iyi konuşuyorlar. Mecbur yapıyorsun işleri, zor iş daha güzel. İnsanın hoşuna gidiyor bakınca.” (Katılımcı 13)

“Ben işime ilk günden itibaren adapte oldum, çok severek yaptığım bir iş bu zaten. Ee iş arkadaşlarıyla ilgili genelde sıkıntı yaşamayan bir insanım, çünkü rahatım düşüncelerimi rahat söylerim.” (Katılımcı 14)

“Şu an tam alışmış, işimi ne yaptığımı biliyorum yani. Bir işi yaparken kendime güvenerek ve doğru yaptığımı biliyorum yani.” (Katılımcı 17)

Duvarcı ustası olan katılımcımız, köken ülkesinde saygın görülmeyen fakat Almanya’da vasıflı bir iş statüsünde olan bir mesleği icra etmekten mutluluk duymakta ve iş hayatına uyum sağladığını düşünmektedir. Göç kökenli bireylerin sevdiği, eğitimini aldığı bir işi yapması ve başarılı olması uyumun göstergelerinden biridir.

“Hayal ettiğim bir meslek değildi ama, sanat öğrenmek istedim. Bence duvarcılık bir sanattır (...) gayet de memnunum also (yani) gurur duyuyorum böyle güzel bir meslek öğrendim diye. Burada hoş görülüyor bu meslek. Türkiye’de hoş görülüyor.” (Katılımcı 19)

Almanya’da meslek eğitimi iş hayatına uyumun kilidi olan bir dönemdir. Meslek eğitimine devam eden çoğu katılımcının eğitim çerçevesinde çalışırken kazandığı deneyim ve özgüven iş hayatına uyum noktasında kendilerine çok önemli katkılar sunmaktadır. Meslek eğitimi bireylerin iş hayatına deneyimsiz bir şekilde atılmalarını engellediği gibi, örgüt kültürünü ve çalışma ilişkilerini öğrenmesine de zemin hazırlar. İşi hızlı yapmak ve deneyimsizlikten kurtulmak iş hayatına uyumun göstergeleri arasındadır.

“Şu an tam zirvedeyim. Hiç böyle çekingenliğim ya da ne bileyim (...) Artık gözlerim kapalı bile her şeyi yaparım meslek hayatında. Yaptığım iş bölümünde daha doğrusu. Uykumda bile biri beni uyandırır “Faturalar nasıl yazılıyor?” diye artık böyle söyleyebilirim hiç düşünmeden (gülüyor) insan çünkü artık her zaman aynı işi yaptığı zaman ister istemez bir zamanlar iki saatte yaptığın şeyi yarım saatte yapıyorsun artık.” (Katılımcı 22)

“Aslında diğerlerinden, okumuş bitirmiş bir anaokulu öğretmeninden, eksik bir yanım yok. Hani çünkü her şeyi biraz yapmaya çalışıyorum, her şeyi biraz öğretmeye çalışıyorlar. Çocuklarla yavaştan yalnız kalmayı bir iki tane çocukla yalnız kitap okumayı gibisinden. Kendim de bunu yapabileceğime inandığım için başladım zaten bu mesleğe. (...) hani böyle hiç kimse bana bir şey gözüyle bakmıyor; “hiçbir şey öğrenmedin sen, daha yenisin!” gibisinden.” (Katılımcı 28)

Meslek eğitiminde başarılı bir performans gösterdikleri takdirde katılımcılar mezuniyetten sonra da aynı iş yerinde çalışmaya devam edebilmektedir. İş arkadaşlarıyla uyum içinde çalışmak, elinden geleni çabayı sarf etmek ve iş arkadaşlarından olumlu geri dönüşler almak göç kökenli bireylerin çalışma gayretini artıran ve aynı zamanda iş yerine aidiyetini geliştiren faktörlerdir. Göç kökenli bireylerin iş yerinde takdir edilmesi, gösterdikleri uyumun bir nevi tescil edildiği manasına gelir.

“İyi değerlendiriyorum. Yani hevesle yaptığım bir iş, sevdiğim bir iş. Zaten ben yardımseverim, herkese yardım ederim. Zor durumda olan insanlara da. Ee elimi geleni yapıyorum.” (Katılımcı 25)

“Bazen çok çalışıyorum ama bunu da biliyor, görüyorlar. Ee hani diyorlar da: “Güzel yaptın, işimize yaradı” mesela. Biz Team (takım) halinde çalıştığımız için teame yararı dokunuyor hani, bunu görüp de teşekkür ediyorlar bu konuda.” (Katılımcı 26)

Türkiye kökenli üçüncü kuşak ait oldukları grubun kimliğini, insanını temsil ediyormuşçasına işi benimsemektedirler ve iş yerinde gösterdikleri performans kötü olduğunda bu durumun genele özgüleneceğinin bilincindedirler. Almanya’ya göç eden ilk kuşağa İŞKUR tarafından öğütlenen hususlar kuşaktan kuşağa aktarılmışa benzemektedir. Bunun için göç kökenli bireyler Alman iş arkadaşlarından hızlı çalışarak farklılaşırlar, iş yerinde daha fazla sorumluluk alarak diğerlerinden daha fazla bir çaba ortaya koyarlar.

“Çok uyum sağladığımı düşünüyorum hele ki yani iş arkadaşların da iyiye, senin gibi hızlı çalışıyorsa iyi geçiyor, mutlu gidiyorsun işe. Sorun çıkmıyor. O yüzden iyi adapteyim işime. Zaten Almanya’da bir yerde çalışıyorsan kendini göstermen lazım Türk olarak. Göstermeyince diyorlar ki bu böyle böyle çalışıyor, üstüne konuşuyorlar.” (Katılımcı 29)

Üçüncü kuşak bireyler kendilerinden beklenen işlerden daha fazla sorumluluk almakta, işverenler tarafından ilk karşılaşmalarda dezavantaj olarak görülebilecek farklılıklarını sarf ettikleri çaba ile iş yeri için bir kazanca dönüştürme gayretindedirler. Bu anlamda iş yerindeki uyum işe dört elle sarılma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin kültürel farklılıkları iş hayatına uyum göstermelerine mâni olmamakta aksine iş yeri için bazı kazanımları beraberinde getirmektedir.

“Bir kızla girdim (işyerine) o Alman, ben Kürdüm diyeyim. Onu fark ettim şef de fark etti. Şefim dedi ki: “Bu, senden farklı bak! Sen “hemen yapalım!” diyorsun, “hemen işe gireyim, hemen şunu yapayım, şunu halledeyim” diyorsun, Alman bir şey söyledim mi Alman diyor “Ya başka biri niye yapmıyor?” diyor ya da “Ben niye her şeyi yapıyorum?”. Şefim öyle dedi; “Sizin gibileri seviyorum. Hemen açsınız, hemen yapıyorsunuz.” (Katılımcı 39)

Katılımcı 39 ve Katılımcın 40’ın ifadelerindeki örtük bir anlam ise iş hayatlarına uyum gösterirken diğer çalışanlardan çok daha fazla efor sarf ettikleri,

hatta iş yerinde kimsenin üstlenmek istemediği görevleri kendi sorumlulukları olup olmadığını düşünmeksizin kolayca üstlendikleri ve bu şekilde kendilerini kabul ettirdikleridir. Göç kökenli bir birey olarak iş yerinde kabul görme ihtiyacı omuzlarına çalışma arkadaşlarından daha fazla bir yük yüklemektedir.

“İş hayatına uyumda kendime 10’ dan 10 veya 9.5 veririm galiba. (...) İş yerinde de bazen görüyorum nerde ne yapılacağını. Hissediliyor bazen hiç kimse onu yapmak istemiyor veya hani görmemezlikten geliyor.” (Katılımcı 40)

Eğitim hayatında olduğu gibi çalışma hayatında da daha üstün bir performans sergilemek göç kökenlileri arkadaşlarıyla ancak eşit hale getirebilmektedir.

Çalışma Hayatında Kamusal Senaryolar

İş yerinde yöneticiyle ilişkilerde tahakküm ilişkisinin olmadığına ilişkin çalışan kanaatleri iş yerinde tahakkümün varlığına işaret eden kanaatlerden daha baskın durumdadır. Bunda rol oynayan faktörler katılımcıların işaret ettiği üzere patronla yüz yüze ilişkilerin fazla olmayışının yanı sıra yöneticinin ya da şef olarak adlandırılan bir üst konumdaki çalışanın işin ilk zamanları ve gerekli haller dışında çalışanların yaptığı işe rahatsız edici derecede müdahale etmemesi ve fazla yönlendirme yapmamasıdır. Beden gücünü gerektiren işlerde tahakküm ilişkisine daha fazla rastlanmakta, ama bu kafa emeğini gerektiren işlerde tahakküm ilişkisine hiç rastlanmadığı anlamına gelmemektedir. Meslek eğitimine devam edenler, meslek eğitimi tamamlamış olan çalışanlar, lise mezunu olanlar ve yan işte çalışanlar iş yerinde tahakkümü daha fazla deneyimlemektedir ve iktidar ilişkileri daha net bir şekilde kamusal senaryolarda cereyan etmektedir. Üniversite mezunu olanların sözünü ettiği iktidar ilişkileri ise yönlendirilmeye maruz kalma veya yönetici tarafından kategorize edilme gibi durumları içermektedir.

Yapılan işin niteliğine bakılmaksızın Türkiye kökenli bireylerin köken ülkelerine yönelik siyasi eğilimleri yöneticiler için merak konusu olmaktadır. Alan araştırmasının yapıldığı dönemde Renanya- Palatina Eyaleti’nin Wiesbaden şehrine Alman bir sanatçı tarafından Erdoğan heykelinin dikilmesi tartışmaları beraberinde

getirmiştir (Bkz. Spiegel Online, 2018). İki katılımcımız bu olay sonrasında iş yerinde ustanın konuyu tartışmaya açtığına ve kendisi gibi çalışanların bu tartışmaya dahil olmayarak iş yerinde siyaset yapmaktan kaçındığına işaret etmiş ve sessiz kalmayı tercih etmiştir. İktidar ilişkileri inşaat ustasının bireysel moraline, durumuna göre daha baskın veya soft formlara bürünmekte, işçiler mola vakitlerinde veya iş saatleri dışında iş yeri haricindeki yerlerde firmanın kıyafetiyle görüldüğünde, örneğin sigara içtiğinde vs. uyarı almakta, dolayısıyla firmanın bir çalışanı olarak hal ve hareketlerine, nereye gittiklerine dikkat etmeleri gerekmektedir. İş kıyafetleri bir nevi işçi bedenlerini itaatkâr kılmak için üretilmiş bir forma işlevi görmektedir.

“İş yerinde yöneticiyle bir anlaşıp bir anlaşamıyoruz. Kafası bozuksa bozuk oluyor. (...) Politikte (politikada) anlaşamıyoruz. Erdoğan’ın heykelinin Wiesbaden’da olmasıyla ilgili baya konuştuk. Tartışmaya girmiyoruz, susmaya çalışıyoruz. (...) Daha çok usta açıyor konuyu. Bir keresinde üstümüzde firmanın elbisesi varken pausedeydik (moladaydık), sigara falan içmiştik. Sonra işe gelmemizi istediler. Sonra hızlıca geldik. (...) Her şeyine karışıyorlar. Firmanın kıyafetleri üzerindeyken bir yerde görüldüğünde arayıp söyleyebiliyorlar.” (Katılımcı 12)

Bir katılımcımız işçi ustanın istediğini yapmadığında, hastaneden aldığı raporu süresi içerisinde vermediğinde işten atılma riskinin olduğunu ve ustayla “zıt gider”, uzlaşmazsa işten atılabileceğini belirtmektedir. İş yerinde telefon yasağına uyulmaması da işten atılmak için bir diğer sebep olup, işçilerin yavaş çalışarak işten çalmasını önlemek amacıyla konulan bir yasağa benzemektedir. Mesleki eğitim çerçevesinde inşaatta çalışan öğrencilerin okul dersleri iyi gitmediğinde ve başarısız olduklarında da ustayla ilişkiler kötüye gitmektedir. İşyerinde bazı işçilerin hızlı çalışması yavaş çalışanlar açısından olumsuz sonuçlar doğurmakta, yavaş çalışmak patron tarafından istenmeyen bir durum olduğu gibi ast sınıf arasında da sürtüşmelere sebep olabilmektedir.

“Bu ara pis. Zıt giderse, tepesi atarsa işten atar. Cuma bir arkadaş atıldı işten. Patrona zıt gitti. Kendi bildiğini yaptı. Patron şöyle yap dediyse o bildiği gibi yaptı diyelim. Mesela rapor aldıysa bir kişi 3 gün içinde vermesi gerekiyordu. Pazartesi aldığı raporu geç getirdi, Cuma getirdi. İş yerinde telefon yasağı var firmada. Handwerkskammer’da (Esnaf ve Zanaatkarlar Odası) da var. O yasağa uymadı. Cuma günleri Ausbildung (meslek eğitimi) yapanlarla buluşma, toplantı

oluyor. Orada o arkadaş ile yalnız kaldı. Sonra o çıktı, bize atıldığını söyledi. Okuldan firmaya ders durumlarımızla ilgili bilgi aktarılıyor. (...) Okulda durumlar iyi değilse ağzımıza ediyor. Sen yavaş yaparsın, bir başkası daha hızlı bitirince sorun olur. İşten çıktın o üstünle yaptığın her şeyden öbür gün firmanın haberi olur. 5 dakika oturayım sigara içeyim deyince bile görüyoruz.” (Katılımcı 13)

Market çalışanları patronla bir tanışıklığı olmayıp daha ziyade kasiyerlerin bir üst birimi olan kasa yöneticileriyle iletişim içerisinde olduklarını ve onlar tarafından kasalara yönlendirildiklerini ve paralarının da bu kişilerce sayıldığını belirtmiştir. Bir katılımcımız kasa yöneticilerinden özellikle birisinin kendisini müşteri sayısının en fazla olduğu, “*en zor kasalara*” yönlendirdiğini ve o yüzden diğer kasada çalışanlara göre daha az mola yapabildiğini, özellikle Almanları daha boş kasalara verdiklerini ve yabancıları sevmediği için böyle yaptığını ifade etmektedir.

“Kasada çalıştığım için onlara Kassenführer (kasa yöneticisi), Kassenaufsicht diyorlar. Bizim bir üst mertebede olan kişiler onlar, onlarla konuşuyoruz kasa odasında. (...) Genellikle kasalar aşağı yukarı 25 tane kasa var ve artık biz biliyoruz; bu kasa iyi, bu kasa değil! Müşteri sayısından... Bu kasa hep dolu, bu kasa hiç bitmiyor, bu kasada çok az iş var. Burada ortalama geliyorlar 5 dakika rahatsın ondan sonra 10 dakika gene bir çalışıyorsun hep değişiyor. O kadın da (bir üst pozisyonda olan kişi) bizi hep en zor kasalara veriyor, hep devamlı müşteri olan, hiç ara vermeyen kasalara veriyor.” (Katılımcı 16)

Kâr odaklı çalışan firmalarda uzun çalışma süreleri, çalışanların sık sık mesaiye kalmak durumunda bırakılmaları ve buna karşın sendikaya üye olmama konusunda kendilerine bir baskı uygulanması, çalışma hayatında tahakkümün işin niteliğine göre artabildiğini göstermektedir. İş yerindeki yorucu çalışma şartları karşısında çalışanların sendikaya üye olmaları halinde rotasyonla aynı firmanın daha uzak bir şubesinde çalışmakla tehdit edilmeleri buna örnektir. İşverenler kendi çıkarları tehlikeye girdiğinde işçilerin hakkını koruyacak örgütlere şüpheli yaklaşmaktadır.

“Evet ben daha önce sendika üyesi değildim. Benim eski iş yerinde öyle bir baskı da vardı sendikanın s’ sini söylesen başka yere gönderilmekle tehdit ediliyordun.” (Katılımcı 20)

İş hayatında iktidar ilişkileri her zaman etnik köken farklılıklarından etkilenmemektedir. Değınilen örnekler iş ilişkisi içindeki hiyerarşik konumlanmanın iktidar ilişkisinin önemli bir boyutu olduğunu göstermektedir. Bazı örneklerde iş yerinde yöneticinin kendisinin de farklı bir etnik kökene sahip olması, Alman olmaması tahakküm ilişkisinin olmayacağına dair bir gösterge sayılamamaktadır. Buna binaen Katılımcı 25 ve Katılımcı 36'ya göre çalışanlar yabancı oldukları için değil de özellikle iş süreçlerinde yöneticiler söylediklerinin yeterince dikkate alınmadığını hissettiklerinde ve işin yapılmasında aksaklıklar ortaya çıktığında iktidar ilişkisi daha yoğun hissedilmektedir. Resmi evraklarda eksiklik olması ve çalışanın görevlerini yerine getirirken başına buyruk davranması yöneticinin iktidarının tonunu artırmasına zemin hazırlamaktadır.

“Bizde mesela şey oluyor; senede 1 kere ee medizinische Dienstkontroll (tıbbi hizmet kontrolü) oluyor. Mm şeyden Gesundheitsamt (sağlık müdürlüğü) birisi geliyor, kontrole geliyor. Ee bazı kâğıt kürek işlerinde yanlışlıklar olur, küçük bir şeyler olur. Öyle şeylere sinirleniyor, çünkü bizim o Gesundheitsamt'tan not alıyor bizim ev (huzurevi). Kötü not olunca tabi ki de sinirleniyor. Hijyen de var, Dokumentationlar (evraklar) da kontrol oluyor. (Katılımcı 25)

“Kendin istediği işi dediği gibi yaparsan iyi oluyor, fazla takmazsan soğur kızmaya başlar. Bugün kızsın da yarın normalleşir... Kızdığında sesi yükselmiyor da kızdığı fark ediliyor.” (Katılımcı 36)

İş hayatında yöneticilerin astlarına karşı takındığı tavır ve tutum, üslupları, jest ve mimikleri iktidarın dil pratiklerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır ve yöneticinin üslubu her zaman olmasa da işçilerin göç kökenli olmasından etkilenebilmektedir. Gergin olduğunda yöneticinin ses tonunun değişmesi, Alman işçilere ve yabancılara karşı dil pratiklerinin farklılık göstermesi kamusal senaryolara örnektir.

“Değişiyor zaman zaman. Stresli anında biraz daha sert konuşabiliyor. İhtiyacı olduğunda daha yumuşak konuşabiliyor.” (Katılımcı 1)

“Ara sıra gösteriyorduk kendimizi. Bakıyordu, bu kadar.. Ne selam veriyor ne konuşuyor. Suratı hep asık. (...) Arkada hep gülüyordu müşteriye ya da diğer işçilere, Alman işçilere olsun. Bize hiç ..” (Katılımcı 3)

“Günü nasılsa ona göre değişiyor hal ve hareketi. Günü kötü geçtiyse sevimsiz bakıyor, yukarıdan aşağı bakıyor. Günü iyiye güler yüzlü oluyor.” (Katılımcı 12)

Anaokulu öğretmeni olarak görev yapan bir katılımcımız, çalıştığı anaokulundaki müdürün genel olarak bütün çalışanlara karşı kibirli olduğunu ve her fırsat bulduğunda çalışanları etnik kökeninden, iş tecrübesinden bağımsız bir şekilde küçümseyerek psikolojik baskı yaptığını ve iş yerinde psikolojik terör estirdiğini vurgulamaktadır:

“Genel olarak biraz kibirli mi denir ne denir? Hochnaesig (büyük burunlu) bir bayan. Eğitimcilerle yaptığımız toplantıda da herkese “siz bilmiyorsunuz, işte siz yapamıyorsunuz” gibi cümlelerde bulunuyor ki orada kendinin iki katı yaşında olan bayanlar var ve onların zoruna gidiyor.” (Katılımcı 14)

Çalışan katılımcıların 8’i iş yerinde yöneticilerin yaptıkları işte kendilerine müdahale ettiğini belirtmiş fakat bunlardan 6’sı yöneticilerin özellikle kendilerinin işe başladıkları ilk dönemlerde işi yeni öğrendikleri için ve işi yanlış yapmamaları için yönlendirildiklerini daha sonra bu durumun azaldığını ve ancak gerekli olduğu yerlerde yöneticinin yönlendirme yaptığını beyan etmiştir. Prodüksiyon şirketinde çalışan Katılımcı 21 ise diğerlerinden farklı olarak kendi amirinin çoğunlukla kendisini yönlendirdiğini ve kendi görev alanıyla ilgili yapabileceği işlerle ilgili de yönlendirme olduğunu ve bundan memnun olmadığını anlatmıştır.

“Yönlendirmeye çalışıyor, kendi açısından daha iyi bir yere yönlendirmeye çalışıyor. Bu da bazen iyi olmayabiliyor tabi ki. Bazen değil, çoğu zaman.” (Katılımcı 21)

Çalışan katılımcıların büyük bir bölümü iş yerinde özel hayatıyla ilgili konuşmayı tercih etmediğini ve yöneticilerin de bu konuda profesyonel davranmaya çalıştığını belirtmekle birlikte bazı katılımcılar işyerinde sözlü olarak özel hayatlarının özellikle inanç ve yaşam tarzı bağlamında sorgulandığından bahsetmişlerdir. Siyasi görüş ve inanç bağlamında göç kökenli bireyleri kategorize etmeye çalışmak, homojen bir grubun parçası olarak görmek tipik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, yöneticilerin dil

pratiklerine döküldüğünde basmakalıp düşüncelerin iş hayatındaki iktidar ilişkilerinde de gömülü olduğunu gün yüzüne çıkarmaktadır.

“Birkaç ayda bir İstanbul’a gidiyorum ben ve her defasında aynı soru soruluyor: “Aaa Erdoğan memleketine mi gideceksin?”. Ee bazen de “aa sen oraya gittiğinde başını kapatıyor musun?” oluyor. (...) Bunun Erdoğan destekçisi olup olmamakla hiçbir alakası yok. Bu sadece hani başörtü örtmediğim için önce şeyden yola çıkıyorlar: “Başörtülü değil, demek ki Erdoğan karşıtı”. Ama diğer yandan Ramazan’da oruç tutuyorum, içki içmiyorum. Hani bir türlü kafalarında oturtamadıkları için Erdoğan’la yokluyorlar. “Acaba Erdoğancı mı, değil mi?”. Yaşadığım son en büyük sıkıntılardan biri o.” (Katılımcı 4)

“İlk baştan neden kapandığımı sordu bana. Ablam açık, ben kapalı. Ablamı da gördü hani “neden sen kapalıydın, ablan senden büyük olduğu halde kapalı değil?” diye sormuştu. (...) Çok Müslüman arkadaşı olduğunu ama sonra da herkesin kendi özgür iradesi ile kapanmadığını çok değişik şeyler duyduğunu anlatmıştı.” (Katılımcı 1)

Patronunun kendisi gibi Türkiye kökenli olduğunu belirten bir katılımcı, işe başlamadan evvel patronun işyerinde giyecekleri kıyafet ve yaptıkları makyaj konusunda kadın çalışanlara bazı direktifler yöneltmek suretiyle iş yerinde kendilerine müdahale ettiğini ve bu kurallara uyduklarını belirtmiştir.

“Mesela ben kapalıyım bir kız açık. (Patron) dekolte, kısa şeylere karşı. Öyle şeylere ilk buluşmada “Düğüne gider gibi gelmeyin” diye dile getirmişti. Zaten bende söz konusu değil de.. Açık biri de var. Ona da demiş: “çok kısa giyinmeyin” diye. O kız aslında çok açık giyinen biri, ama orada mesela dikkat edip de geliyor.” (Katılımcı 22)

Katılımcıların Alman yöneticilerle olduğu gibi kendileriyle aynı etnik kökenden gelen veya kendileri gibi yabancı olan yöneticilerle ilişkilerinde de yönlendirilme, kendini özgürce ifade edememe veya taktik üretme gibi deneyimlerinin olduğu görülmektedir. Ancak ilkinde iktidar ilişkileri etnik köken ve kültürel farklılık gibi değişkenlerden daha fazla etkilenirken, ikincisinde daha ziyade hiyerarşik konumlanmanın beraberinde getirdiği bir ast- üst ilişkisi mevcuttur.

İş yerindeki yöneticilerin Türkiye kökenli çalışanlara karşı yaklaşımları sorulduğunda katılımcıların büyük bir çoğunluğu yöneticilerinin pozitif daha doğrusu etnik köken fark etmeksizin herkese aynı şekilde nötr bir tutum sergilediklerini, küçük bir bölümü ise negatif bir tutumun var olduğunu anlatmıştır. Bununla birlikte eğitim hayatında olduğu gibi çalışma hayatında da, örneğin ortam gürültülü olduğunda, gerek yöneticilerin gerek iş arkadaşlarının “*Türk pazarında değiliz!*” gibi ifadeler kullanması Türkiye kökenli bireyler için rahatsız edici bir söylem haline gelmektedir.

“Ama bir süre sonra artık sabrın kalmıyor her defasında tatlı dille anlatmaya. O anki ruh haline göre ortaya bir şey atıyorsun ve hani rahatsız olduğunu fark ediyorlar ve kendiliğinden susuyorlar. İkinci kez mesela yine böyle bir toplantıda çok fazla gürültü oldu. “*Türk pazarında değiliz!*” (Katılımcı 4)

Türkiye kökenli stajyer işçiler çalıştıkları yerde iyi performans gösterdikleri ve kendilerini kabul ettirdikleri ve notları da iyi olduğu takdirde yöneticinin yaklaşımı iyi olmakta, aksi halde negatif bir yaklaşım söz konusu olmaktadır.

“Eğer çalışkansen, senden yana bir şikâyet gelmediyse Alman’dan öneri alır Türk ve en iyi arkadaşı gibi olursun ve aran iyi olur. Bu arada okuldaki notlarımızı görüyorlar. Notlar kötüyse kötü olabiliyor yaklaşım.” (Katılımcı 13)

Katılımcının ifadesine göre yöneticinin yaklaşımını belirleyen önemli bir faktör de çalışan performansı olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla işçilerin davranışlarına ve taktiklerine mukabil yöneticilerin davranışları da verili ve statik değildir.

4.2.1. İfade Özgürlüğü

Katılımcıların pek çoğu iş yerinde yöneticiyle pek çok sorunu paylaşabildiğini ve buna örnek teşkil eden olayları anlatmış, daha küçük bir bölümü ise iş yerinde yaşadığı sorun ya da iş yerindeki ihtiyaçlarını ifade etme noktasında belli sebeplerden yönetici karşısında yeterince güvende hissetmeyerek düşünce ve taleplerini dile getirmekten imtina ettiğini aktarmıştır. Katılımcı 14 iş yerinde karşılaştığı sorunları

dile getirme noktasında yapısal bir engel görmediğini, kişinin düşüncelerini ifade ettiği için işten çıkarılma gibi bir durumu deneyimlemesi için “aşırılık” ifade eden bir görüşe sahip olması gerektiğini, iş hukuku işverenden ziyade işçinin haklarını gözettiği için kimsenin kolay kolay düşüncesinden ötürü işinden çıkarılamayacağını, Mainz’taki Müslüman çevreler içinde aşırı dinci gruplardan ziyade “ılımlı” Müslümanların var olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıya göre aşırılıkların olmadığı bir yerde ifade özgürlüğü var olabilmektedir.

“Evet, paylaşıyorum. Bugüne kadar da işten çıkarılmadım. Yani siz kendiniz aşırılığa gitmediğiniz sürece bence kimse gelip de düşüncenizden ötürü işten çıkarmaz, çıkaramaz.” (Katılımcı 14)

Bir başka katılımcımız Ramazan’da oruç tutacağını söylediğinde iş yükünün bir kısmının paylaştırıldığını ve bu konuda yöneticisinin oldukça anlayışlı olduğunu ifade etmiştir. İş yerindeki üniformanın kısmen kendisi için uygun olmadığını, ama bu konuda direttiğini ve daha sonra aynı huzurevinde kendisi gibi başka başörtülü kadınların da işe başlaması üzerine anlayış göstermeye başladıklarını ve çok gönüllü bir şekilde olmasa da bu talebinin kabul edildiğini anlatmaktadır. Katılımcı iş yerindeki kıyafet düzenlemesine karşı açık bir şekilde direnmiş ve işini iyi yaptığı sürece giydiği kıyafetin sorun yaratmayacağını ispat etmeye çalışmıştır. Çalışanların ihtiyaçlarını kabul ettirmesi zaman alsa da bunları dile getirme özgürlüğü vardır.

“Mmm kıyafet konusunda veya Ramazan girdiğinde anlatıyorum durumumu ya ben oruç tutacam falan o yönden de işimi einteilen yapıyorlar (pay ediyorlar) neyi yapabilirim çok yorucu olmayan işler veya birkaç saat çalışmam. (...) Bizim kıyafetler iş yerinden veriliyor. (...) ben hep tişörtümün altına uzun kollu giyerim. Ama o aslında yasak, hani istemiyorlar. O konuda çok tartışmalarım oldu, ama sonradan - ich war mal nicht die einzige- (ben bu durumda olan tek kişi değildim). (...) Öylelikle anlayış gösterdiler. Derdimi anlattım. “Ben kapalı bir insanım” dedim, onlar da anlayış gösterdiler. Tabi ilk problem oldu, dedi: “Biz böyle çalışıyoruz. Katlanman lazım”. Ama sonradan da ben çalıştıktan sonra öyle benim istediğim gibi bir şey de demediler, sonuçta işimi yapıyorum.” (Katılımcı 25)

Bazen tereddüt ettiklerinden, bazen yöneticinin nasıl tepki vereceğinden emin olmadıklarından ötürü, nadiren işten atılma, sözleşmesinin uzatılmaması

ihtimalinden dolayı ve daha olumsuz koşullarda çalışmak durumunda kalacakları endişesiyle düşüncelerini açıkça dile getiremediğini belirten katılımcılar olmuştur. Bu durum göç kökenli bireyler için iş yerinde ifade özgürlüğünün sınırları olduğunu ve her zaman bir tereddüdün olabileceğini göstermektedir. İş yerinde ifade özgürlüğü çalışanın konumuna, yapılan işe ve iş garantisine bağlı olarak varlık göstermektedir. Memurların sahip olduğu gibi emekliliğe dek iş güvencesine sahip olmayan bireyler, özel sektörde sözleşmeli olarak çalışan bireyler düşüncelerini dile getirme anlamında tam olarak özgür hissetmemektedirler.

“%100 galiba değil. Genel olarak öyle bir tereddüt galiba her zaman insanda kalır. Almanya’da mesela 2 sene sonra çoğu işyerinde belediyede öyle mesela, kesin işçi olarak orada kadroya alınıyorsun o zaman zaten atılmamak hakkı olduğu zaman insan daha da rahat olur. Ondan önce tabi ki her zaman bir endişe var.” (Katılımcı 40)

“Şu anki kontratım ee seneye kadar olduğu için yani limit dolduğu için rahatça yapamıyorsunuz rahat bir şekilde ifade edemiyorsunuz. Ettiğiniz zaman işten çıkarılma korkusu oluyor tabii ki ya da kontratın uzatılmaması gibi bir durumla karşılaşmamak için bazı yerlerde susmanız gerekiyor ve susuyorsunuz da.” (Katılımcı 21)

Yöneticinin sert bir üsluba sahip oluşu ve tutarsız söylemleri de çalışanların düşüncelerini ifade etme noktasındaki çekingen davranışını pekiştirebilmektedir. Özellikle mesleki eğitimine devam eden bireyler aynı iş yerinde devam edebilmek için her konuyu açıkça konuşmak gibi bir eğilim göstermemektedir. Yöneticilerin tutumu çalışanların düşüncelerini ve ihtiyaçlarını dile getirmeleri noktasında oldukça belirleyicidir. Aşağıdaki örnekte müdürün stajyer öğretmene sürekli neden orada bulunduğunu hatırlatması, eğitim ve karne üzerinden kurdukları iş ilişkisi katılımcıyı düşüncelerini ifade etme noktasında olumsuz etkilemektedir:

“Biraz sert, gerçi bir dediği de bir dediğini tutmuyor işte. (...) çok net, açık konuşamıyorum. Bir sıkıntım olmadıkça gitmiyorum. (...) Mesela hastalanırken bile iki kere düşünüyorum acaba işe gitsem mi gitmesem mi diye. Çünkü ilk geldiğinde şey demişti: “En sinir olduğum şey kişi çok hasta olursa” falan.. Öyle hani baştan noktalarını koydu orada. Onun üstüne de insan ister istemez. “Ya” diyor “yol kat edeceksin, derslerin çok zor olacak mmm burada gerçekten” diyor, “ben sana karne yazacağım” falan hani hep bir ima oluyor yani.” (Katılımcı 1)

Eğitim hayatında ifade özgürlüğünün riskten uzak bir dile bağlı olarak var oluşu, katılımcıların deneyimlerini; ifade özgürlüğünün var olduğuna ilişkin söylemler, politik bir tavır olarak sessiz kalmak ve “politik olarak doğru bir şekilde söylemek gibi başlıklar altında incelememize olanak tanımaktadır. Buna karşın çalışma hayatında ara formlardan ziyade ifade özgürlüğünün var olduğu ve hiçbir zaman tam olarak var olmadığı şeklinde iki görüşün hâkim olduğu dikkat çekicidir.

4.2.2. Taktikler

Katılımcıların çok küçük bir kısmı iş hayatında taktik üretme ihtiyacı duymadığını belirtirken çoğu yöneticiyle arayı iyi tutarak iş hayatındaki pozisyonunu sağlama almak gayesiyle farklı taktiklere, ötekinin alanında gerçekleşen hesaplı eylemlere, başvurmaktadırlar. Bu taktikler; profesyonel davranmak, işini titiz yapmak, dakik olmak, “patrona iyilik yapmak”, kendi kültüründen bir şeyler vererek kendini sevdirmek, hızlı çalışmak, tartışmaktan kaçınmak, haklısınız diyerek konuyu kapatmak, yöneticinin huyuna suyuna gitmek, hile yapmak ve göstermelik itaat olarak ortaya çıkmaktadır.

İş hayatında karşılaşılabilecek olumsuz durumları en aza indirmek için profesyonel davranmak ve bireylerin yaptığı işi yaparken kendini sağlama alması büyük önem taşımaktadır. Profesyonel davranmak, çalışanların iş yerindeki davranış ve tutumlarıyla ilgili her zaman bir açıklamasının olması, neyi ne zaman neden yaptığını çoğunlukla gerekçelendirmesi, işte yaşadığı deneyimleri profesyonel olarak değerlendirmesi ve çalışma arkadaşlarıyla ilişkilerinde profesyonelliğin kendileri için mühim rol oynaması anlamına gelmektedir.

“Eee ne yaparsam yapayım her zaman bir açıklamam var. O çocuğa, mesela bir çocuğa, bir şeyi mi yasakladım veyahut da o an öyle konuşmam gerekiyordu. O an o anne bir soru sordu bana ve ben ona o cevabı verdim. Her zaman patronum veyahut da müdürümüz geldiğinde “K. niye böyle yaptın?” dediğinde her zaman geçerli bir açıklamam oluyor. (...) İçten düşündüğüm zaman da oluyor.” (Katılımcı 1)

“Duygusal değil de olaylara profesyonel bakmaya çalışıyoruz. Çünkü orası bizim şirketimiz değil. Amirim olsa dahi ikimiz de oranın çalışanıyız ve şirket

politikaları doğrultusunda çalışmak zorundayız. (...) ne kadar esprili de geçse samimi de geçse o profesyonelliği bırakmamaya çalışıyoruz.” (Katılımcı 4)

Taktiğinin dürüst olmak ve dakik olmak olduğunu dile getiren bir katılımcımız ise Türkiye kökenlilere özgülünen geç kalma davranışını sergilemeyerek uyum gösterdiğini, Almanlar gibi iş disiplinine sahip olduğunu göstermektedir. Katılımcıya göre çalışma hayatında başarılı olmanın yolu sisteme uyum sağlamaktan geçmektedir. Bu süreçte kendi kültüründen – örneğin Türk mutfağından- bir şeyler paylaşmak ve geç kalma gibi “tipik” Türk davranışlarından uzak kalmak taktikleri, iş ortamında sempati kazanmasını sağlamakta ve iş hayatında olumsuz bir deneyim yaşama ihtimalini azaltmaktadır.

“Taktik bir kere şu: doğru olmak. Türklerin o şirkette çok ideal bir profil sergilemesi ve bizim de bu profile uyum sağlamamız. (...) mesela kendi kültüründen bir şey verdiğin zaman, yani sergilediğin zaman acayip hoşlarına gidiyor. (...) Ne bileyim annem bayramda baklava yapsın baklava götürüyüm acayip hoşlarına gider mesela. (...) Almanların şöyle bir anlayışı var Türklerle ilgili; ee Türk dediğin zaman %95 geç kalır görüşmelere. (...) Ama demek ki artık bizim orada çalışan ee işte bizim arkadaşlar sağ olsun işte onu orada da hiç sergilememişler -gecikmeyi-, sistem neyse uymuşlar, ona uyum sağlamışlar.” (Katılımcı 10)

Patronla samimi bir ilişkiye sahip olmanın ya da diğer bir ifadeyle arayı iyi tutmanın taktiksel bir boyutu vardır. Alman atasözünde vurgulandığı gibi iyilik karşılıklıdır ve “patrona iyilik yapmak” şeklinde bir taktik uygulandığında patron da işçinin talepleri karşısında daha anlayışlı olabilecek ve kendisini zor durumda bırakmayacaktır. Özellikle mesainin zorunlu olmadığı ve daha zor işçi bulunabilecek günlerde – örneğin cumartesi- mesai yapmak patron açısından makbule geçen bir davranış olacaktır. Patronla arayı iyi tuttuğu takdirde kişi sözleşmenin uzatılması gibi bir kazanım elde edebilmektedir. Dolayısıyla bazı taktikler bireylere anlık kazanımlardan daha fazla bir getiri sağlayabilmektedir. Patrona iyilik yapmak gibi sempati kazanmaya dönük eylemler daha ziyade erkek katılımcıların, onlar içinde de meslek eğitimine devam eden veya yan bir işte çalışanların taktikleridir.

“Arkadaş gibi davranacaksın. (...) Almanlarda bir atasözü vardır: “Bir el öbür eli temizler” diye. Yani sen ona bir iyilik yaparsan bir gün o da sana bir iyilik yapar. Eine Hand waescht die Andere. Yani sen patrona iyi davranırsan o da bir gün sana bir iyilik yapar gibi bir şey var. (...) Çünkü biliyorum öyle ben patrona bir iyilik yaparsam mesela bir cumartesi günü işe gidersem patron daha iyi bir bakışla bakar bana ve bir gün benim ihtiyacım olursa yani zor durumda kalırsam; “Daha çok para verir misiniz?” diye “Bir ay daha çok para verir misiniz” diye o da bir yardımcı olur.” (Katılımcı 11)

“Ben postanenin her yerinde çalışabiliyorum. Bizim Schichtleiter (vardiya şefi) var, bizim bir üstümüz. Onunla ilişkimi baya bir iyi tuttum, kendimi gösterdim. Bütün fabrikada her yerde çalışabiliyorum o yüzden beni bırakamıyorlar. Her zaman Vertragımı (sözleşmemi) uzatıyorlar. Her Vertrag uzattığımda bizim patron bizim Schichtleitemıza soruyor: “Bu çocuk nasıl?” diye, o kadar iyi şeyler söylüyor ki uzatıyorlar.” (Katılımcı 29)

Hızlı çalışmak üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin iş hayatındaki önemli taktiklerinden birisidir. Hızlı çalışma taktiği birinci kuşaktan üçüncü kuşağa dek aktarılmış bir çalışma biçimidir ve bilhassa meslek eğitimi alan veya yan işte çalışan erkeklerce uygulanmaktadır. Bu durumun yapılan işin niteliğiyle ilgili olduğu ve bilhassa beden gücü gerektiren işlerde söz konusu olduğu dikkat çekmektedir. Farklılıkların kendileri için iş piyasasında dezavantaj olarak algılandığını bildiklerinden hızlı çalışarak bu durumu kendi lehlerine çevirmeye çalışmakta, farklılıkların dezavantaj olmayacağını göstermeye çalışmaktadırlar. Bu taktikle elde ettikleri kazanım ise yaptığı işte tercih edilen bir kişi olmak ve böylelikle daha fazla deneyim sahibi olmaktır. Aynı iş yerinde çalışan diğer kişilerden farklı olarak göç kökenli bireyler gündelik direniş biçimlerinden yavaş çalışmanın zıddı bir taktik uygulamaktadırlar.

“İyi çalışma benim taktiğim. 5 saatte bitir denilen işi 4 saatte bitiriyorum. Öyle olunca onlar da bir iş olduğunda Z.’yi gönderelim diyor, daha iyi olduğum için. Böylelikle gözüne giriyorum.” (Katılımcı 12)

“Çalışmamla, hızlı olmamla... benimle fabrikaya gelsen baksan kim daha iyi çalışıyor desen beni gösterir. Yaş olarak belki büyük bir çoğu ama hızlı çalışma olsun.. Nasıl hızlı bitiririm bu işi diye düşünmüyorlar, o kadar pasifler ki.. Bıkılmışlar gibi sanki, daha yavaş iş yapıyorlar.” (Katılımcı 29)

Öne çıkan bir diğer taktik ise işe özen göstererek titiz çalışmaktır. Bu bağlamda işle ilgili bütün detaylara, düzene önem verilir, iş zamanında ve eksiksiz yapılır. Daha

önce de belirtildiği gibi üçüncü kuşak bireylerin çalıştıkları işlerde kendinden bekleneni ve bazen daha fazlasını yerine getirmeleri hiçbir zaman elde ettikleri pozisyonları sağlam görmemeleriyle, iyi bir performans göstermediklerinde, o işe devam edemeyebileceklerini düşünmeleriyle yakından alakalıdır. Bu anlamda kendilerine verilen işlerle sınındıklarını, bu yüzden rehavete kapılmamak gerektiğini ifade etmektedirler. Titiz çalışma taktiği bilhassa meslek eğitimi almış bireylerde öne çıkmaktadır.

“Çalışkan olmak. İşini doğru yapmak, also (yani) düzgün yapmak... Her bir detayına dikkat etmek. Bizde en çok ee şey çok işini iyi yapan ve bir de Ordnung (özen) gösteren, sadece hastanın bakımını yapmak değil de temizliğe de dikkat etmek. (...) onlar sana nasıl gösterdiyse, öyle çalışırsan iyi bir noktaya gelirsin.” (Katılımcı 25)

“Mm bir şey isterse eğer benden onu tabi yüzde yüz çaba harcayarak ve zamanında yetiştiririm. (...) Zaten belki de deneyerek sana bir şey der onu yap, bakması lazım veya seni denemek istiyor bununla devamlı çalışabilir miyiz çalışamayız mı diye. Onun için tedbirli oluyor insan.” (Katılımcı 26)

Bir katılımcımızın "*patron ne derse o doğrudur*" ifadesiyle işaret ettiği taktik ise göstermelik itaattir. Kamusal senaryoda kendisinin bildiğinden emin olduğu doğrulara bile patron itiraz ettiğinde patronun söylediğini kabul edebileceğini ve kamusal senaryoda itaat gösterisinin bir zorunluluk arz ettiğini doğrulamaktadır. Bir başka katılımcımız da aslında çoğu noktada amiri gibi düşünmemesine rağmen göstermelik bir itaat sergileyerek neyi nasıl yapmak istediğini ifade ettiğini, böylelikle genelde bir orta yol bulabildiklerini anlatmaktadır. Göstermelik itaat meslek eğitimine devam eden ve meslek eğitimini tamamlamış bireylerde öne çıkmaktadır. Göstermelik itaatin işlevi iş süreçlerinde uzlaşının sağlanmasına olanak sağlamasıdır.

“Patron ne derse o doğrudur derim mesela. Benim boyum 2 metre ise, patron; “Hayır 1 metre” derse, “patronun dediği doğru, 1 metre” derim.” (Katılımcı 13)

“Ee dediğim gibi yaşı küçük, olgun bir insan değil. Çok fazla görmüşlüğü de yok o kadar bence. Yani ben onu öyle şey yapıyorum. Ben genelde yanına gidip “ben sizi anlıyorum” diyorum önce hatta “sizin gibi düşünüyorum” diyorum. Bu sefer “hımm” diyor. “Ama siz zaten farklısınız falan diyor. Siz çok kültürlüsünüz, siz çok bilgilisiniz” falan. Başlıyor ve neticede bazı konular dışında belli konularda bir orta yol bulabiliyoruz.” (Katılımcı 14)

İş süreçlerinde göstermelik itaatin bir diğer versiyonu da çalışanın yanlış yaptığı bir işte üstelemeyerek, karşılık vermeksizin konuyu kapatmasıdır. Katılımcı

17, Türkiye kökenli yöneticisiyle ilişkilerinde özellikle karşı taraf aynı zamanda yaşça kendisinden büyük olduğu için bazen susmak şeklinde bir taktik üretmektedir. Bu aynı zamanda kendisi açısından küçük problemlerin daha da büyümesini önlemektedir.

“Tabii işveren olduğu için aynı zamanda büyüğümüz de olduğu için susmak, karşılık vermemek. (...) Genel olarak hani bir şey istedi diyelim. Götürdün ama yanlış yaptın. Hani “Niye yanlış yaptın? Şöyle olacaktı, böyle olacaktı...” derken karşılık vermeyeceksin, susacaksın. “Bi dahaki sefere doğru yaparım, tamam” deyip, konu kapanacak.” (Katılımcı 17)

Eğitim hayatındaki kadar yoğun olmamakla birlikte katılımcıların iş hayatında da başvurduğu bir taktik yağ çekmek ve bir diğeri de yöneticiden bir şey isteneceği zamanlarda huyuna suyuna gitmek olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda iş yerinde birden fazla yönetici olduğu takdirde kimden neyi, ne zaman isteyeceğini bilmek de taktiklere aittir ve kişi zamanla bunu öğrenmektedir.

“Yağlayıp ballamak lazım tabii ki. İstedğin bir şey olunca huyuna suyuna gitmen lazım. Tabi anlıyordun zaten hangi yöneticiyle daha çok iş ilişkilerin olsun, daha çok anlayış gördüğünü tabi hissediyorsun bunları ve ona göre de davranıyorsun.” (Katılımcı 20)

İş hayatında görüş alışverişinde bulunmayarak, bir nevi sessiz kalarak işi “*etrafından bir yol çizmek*” suretiyle, istediği şekilde, hile ile yapma taktiği çok fazla uygulanmasa da önemlidir. Buradaki anlık kazanım özellikle iş hayatında çok fazla yönlendirilmeye maruz kaldığını belirten çalışanlar için daha bağımsız bir şekilde görevini yerine getirmektir.

“Gerektiği yerde görüş bildirmemek, gerektiği yerde görüş almamak, yapmak, etrafından bir yol çizmek aslında. Gereken yere bildirim yapmamak, bir nevi hile yapmak.” (Katılımcı 21)

Meslek eğitimi sürecinde olan bireyler ise istenen işleri sormadan yerine getirmek, özellikle eğitimine devam ettiği için yöneticilerle iyi ilişkiye sahip olmak ve iş yerindeki tartışmalarda sessiz kalmak gibi taktikler izlemektedirler ve bu taktik mesleğini eline alana kadar etliye sütlüye karışmamak şeklinde tezahür etmektedir. Bu taktiğin sadece göç kökenli bireylere has bir taktik olmadığı, Almanya’da mesleki eğitimine devam eden her öğrencinin bu şekilde ilerlediği dikkat çekmektedir.

“Genellikle şu: benden bir şey istedi mi neden diye sormadan yapıyorum. Çünkü bizim Almanya’da hep öyle derler. Bu mesleğe başlayanlar ya da mesleğin

öğrenim sürecinde olanlar olarak yöneticilere karşı aslında hep iyi davranman lazım. Bitsin, sen bir bitir mesleğini, eline al ondan sonra kavga edeceksen et gibisinden (...) mesela dinlerdim ama kendim bir şey demezdim. Çünkü sonuçta onlar, hep orada çalışanlar, meslekleri bitmiş. Olan bana olur diye korkumdan bir şey demiyorum yani.” (Katılımcı 28)

Bazı katılımcılar ise iş yerinde neden taktik üretmediklerine bir açıklama getirmektedirler. Yan iş olarak markette kasiyer olarak çalışan Katılımcı 16 piyasada bir sürü iş olduğu için ve çalıştığı yerde kalıcı olmadığı için işi kaybetmekten çekinmediğini ve dolayısıyla bir taktik üretmediğini belirtmektedir. Bu sebeple yöneticiyle arayı iyi tutmak, göze girmek kabilinden taktiklere de bu kişi özelinde rastlanmamaktadır. Katılımcı 22 de eğitim hayatında pek çok taktikten söz ederken iş hayatında taktik geliştirmedini ifade etmekte, esasen iş ilişkilerinde tahakküm olgusu fazla yer bulmadığı için taktik üretmediğine işaret etmektedir.

“Ben burada fazla kalmayacağım için (...) gerçekten işten atarlarsa pek arkamı dönüp yani o işe bakmam atıyorlarsa diyorum, başka işler dolu. Hele bu 450 Euro’luk işler dolu olduğu için pek ilişki kurmaya bakmıyorum.” (Katılımcı 16)

“Burada geliştirmedim. Geliştirmeye gerek bulmadım.” (Katılımcı 22)

İş hayatındaki kamusal senaryolar incelendiğinde eğitim hayatına göre tahakküm ilişkilerine daha az rastlandığından iş hayatındaki taktikler eğitim hayatındaki taktiklere göre daha az çeşitlilik göstermektedir.

4.3. Çalışma Hayatında Gizli Senaryolar

İktidar ilişkilerinin masaya yatırılmadığı, dedikodu, halk masalları, söylenti ve benzeri gizli senaryolara dönüşmediği mekanlar her ne kadar katılımcıların iş yeri haricinde iş arkadaşları ile bir araya geldiği mekanlar olsa da gizli senaryolara sahne olmadığı için analiz dışı bırakılmıştır. Yani ancak iş yerindeki iktidar ilişkilerinin, sorunların ve kamusal senaryolarda dile getirilemeyen toplumsal gerçekliklerin dile getirilebildiği bir mekân olabildiği ölçüde özerk mekanlar gizli senaryoların yazıldığı mekanlara dönüşmektedir. İş hayatıyla ilgili gizli senaryoların olduğu mekanlar; (nadiren) ev ortamı, restoran, kafe, boş zaman etkinliklerinin yapılabildiği pek çok ortam, oyun alanları, park, bazen bizzat iş yeri, nargile kafe, üniversite ve iş yerinden arkadaşlarla seyahatlerin yapıldığı ortamlardır. Güven duyulacak dinleyici kitlesinin

varlığı gizli senaryolar için zorunluluktur. Aksi takdirde katılımcılar iş arkadaşlarıyla bir araya geldikleri takdirde iktidar ilişkilerine herhangi bir eleştiri getirmemekte ve bu tür konuşmalara eşlik etmek de istememektedir. Bu durum gizli senaryoların geliştirilebilmesi için kişilerin kendisiyle benzer deneyimi paylaşanlara güven duymasının oldukça hayati olduğuna dikkat çekmektedir.

“Kendimi daha çok duymadım, görmedim, şey yapmıyorum... fazla ne bir şey söylüyorum ne de dinlemek bile istemiyorum ve genelde kötü bir şey oluyor. Hani iş arkadaşlarımla ne kadar iyi olsam bile tamamıyla güvenim yok.” (Katılımcı 1)

Gizli senaryoların varlığı teorik olarak iktidarın tahakkümünden uzak özerk bir alanın varlığını gerekli kılsa da iş yeri haricinde iş arkadaşlarıyla bir araya gelinen her mekânda iş yerindeki ilişkiler konu edilmemektedir. Gizli senaryolar iş yerinde yöneticiden uzakta, molalarda, bazen de mekândan bağımsız bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

“Dışarıda işten konuşmuyoruz. Konuşacak olsak şu günün tadını çıkararak diyoruz.” (Katılımcı 12)

Katılımcılar sadece Türkiye kökenli çalışma arkadaşlarıyla değil Alman veya başka bir etnik kökenden olan çalışma arkadaşları ile dışarıda yeme içme mekanlarında, ev ziyaretlerinde bir araya geldiklerini ve bazen birlikte etkinliklere katıldıklarını belirtmektedir. Bu durum gizli senaryoların homojen bir grup tarafından üretilmediği ve çok çeşitli mekanlarda ortaya çıktığı anlamına gelmektedir.

“Tabi gider otururduk bu karma da oluyor Almanlar da katılıyordu sadece yabancılar değil. İllaki karışık grup oluyordu gidip bir yerlerde oturuyorduk, bazen anlaşıyorduk yemeğe gidiyorduk. Mm veya bir etkinlik oluyordu oraya beraber gidiyorduk.” (Katılımcı 20)

“Evet. Bu mekâna (bulunduğumuz kafeyi kastediyor) geliyoruz çoğunlukla, mm restoranlara gideriz veya şey oynamaya gideriz çok; bowlinge gideriz. Grill (mangal) yaparız çok, yazın birlik oluruz hafta sonları.” (Katılımcı 25)

İş yeri haricinde zaten bir arkadaşlığı olan bireyler için gizli senaryo mekânı okul ortamı olabilmekte bazen de gizli senaryolar bir mekândan bağımsız olarak gelişmektedir. Bilhassa çok kültürlü bir çalışma kadrosu olan ve iktidar ilişkilerini benzer şekillerde deneyimleyen çalışanlar olduğu takdirde gizli senaryonun ortak dili Türkçe değil Almanca olmaktadır. Katılımcılar bazında düşünülürse gizli senaryoların

geliştirilmesi için aynı etnik kökene mensup olmak bir zorunluluk arz etmemekte, daha ziyade birbiriyle yatay bir ilişki içerisinde olan çalışanlar arasında gizli senaryolar doğabilmektedir. Bu bağlamda Katılımcı 14 ve arkadaşlarını ortak bir payda buluşturan şey aynı statüde olmaları ve etnik Alman olmamalarıdır denilebilir.

“Buluştuklarımız ee Alman olmayanlar. Alman olan zaten bakın 13- 14 kişilik bir ekibiz bunların arasında yöneticinin kendisi yani müdür, müdür yardımcısı ve 2 eğitimci Alman. Diğerlerinin hepsi yabancı uyruklu zaten. Ee bizim kadromuzda ben geçen saymıştım bilgilendirmek için 12 dil var, 12 dilli bir kadroyuz ve bu Alman olmayanlarla çok rahat buluşuyoruz, görüşüyoruz. Birlikte yemek yemeğe, sonra bir yere kahve içmeye gittik. Yunanı var Polonyalı var. Ee arkadaş İspanyolca konuşuyor.” (Katılımcı 14)

İş yerindeki iktidardan yalıtılmış olan diğer özerk mekanlar; molaların geçirildiği yerler, sokaklar ve toplu taşıma araçları olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Pauselerimizi (molalarımızı) beraber geçiriyoruz, yemek yiyoruz. Eve gittiğimizde aynı yolu yürüyoruz, aynı trene biniyoruz. Dışarıda da konuşuyoruz.” (Katılımcı 39)

İş hayatıyla ilgili gizli senaryolarda ele alınan başlıca konular; haksızlıklar, yöneticiye söylenemeyenler ve kamusal senaryoda dile getirilemeyenler, işe torpille alınanlar, yöneticinin yaklaşımlarından duyulan memnuniyetsizlik, çok çalıştırılmak ve fazla mesai yapmak gibi durumlardan dert yakınma ve daha fazla işçinin elzem olduğu iş yeri ve birimlerde az işçi çalıştırılması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gizli senaryoların sıradan insanlara has olmasının koşulu, iktidarla yakın ilişki içinde olanların gizli senaryo ortağı olmamasıdır. Aksi halde dedikodunun bir parçası olduğu gizli senaryolar iktidarın erişebileceği uzak bir menzil olmaktan çıkacak ve göç kökenli bireylerin yöneticiyle ilişkilerini ve meslek eğitimi sürecini olumsuz etkileyecektir. Aşağıdaki örnek üzerinde Katılımcının kimle dedikodu yapabileceği veya yapamayacağı ile ilgili verilen öğütler gizli senaryonun bir parçasını oluşturmaktadır.

“Konuşuyoruz, o şimdilik sorular soruyor ya da ben soruyorum. Diyorum ya bu kişiler böyle falan.. O bana söyledi, bizde normaldir ya birileriyle konuştuğumuzda dedikodu vardır. “Hangi kişilerle dedikodu yapabilirim, hangisiyle asla yapmayayım?” diye söyledi, beni uyardı. Dedim: “dikkat ederim”. Çünkü “bazılarının şefle çok iyi bağı var, onunla dedikodu yaparsan gidip şefe

söyler” dedi. O zaman belki senle iyi olmaz işte durumun meslek hayatında. Böyle uyarılar olur.” (Katılımcı 39)

İş yerinde yapılan dedikodular, çalışanların kendi aralarında dert yakındıkları konular bazen torpille -Almancadaki ifadesiyle “*Vitamin B*” ile- işe alınanlar etrafında dönmekte ve diğer çalışanların bundan duyduğu rahatsızlık dile getirilmektedir. İşe alımda Vitamin B uygulanarak bir haksızlık yapıldığı gibi işe alımdan sonra da torpille gelenlerin ayrıcalıklı yeri diğerleri tarafından sezilebilmektedir. İş yerinde bulunduğu pozisyonu hak etmeyen ve torpille gelenlerin kolayca fark edildiğini belirten bir katılımcımız, bu kişilerin işyerindeki varlığının ve iyi bir pozisyona gelmesinin liyakatle ilgili olmadığına ve şirkete yeterince uyum sağlamadıklarına, bu yüzden “hak etmeden” bu pozisyona geldiklerine anlatısında yer vermektedir.

“Haksızlıklarla ilgili oluyor. Bir kişinin kızı orada çalışıyor sanki gözümüze o biraz daha torpilli geldi gibi.. konular.” (Katılımcı 30)

“Mesela hak etmeyenler oluyor şirketi. Yani biliyoruz ister istemez orada da bir B vitamini geçtiği için. Böyle kişilerin çalıştığının farkındayız. (...) Onun sertifikasına, gelişimine göre normal değil onun o pozisyonda olması. Ama yani biliyoruz yani şirketin daha üstünde tanıdığı var. Meslek eğitimine başvuru yapan öğrenciler olsun aslında karneleri falan ya da ne bileyim duruşları aslında şirkete fazla uyum sağlamıyor ama bir türlü şirkete girmeyi, alınmayı başarmışlar. Şahsen biz de “hak etmediler” diye düşünerek farklı bir şekilde şirkete girdiklerini sonradan öğreniyoruz.” (Katılımcı 10)

Katılımcıların gizli senaryolarında ortaya çıkan diğer temalar; inşaat işinde maaşın az oluşu, fazla mesai yapmak ve yöneticiye getirilen eleştirilerdir. Özellikle iş yeri dışındaki mekanlarda çalışanların yöneticiyle yaşadığı anlaşmazlıklar, stres ve baskı altında çalışmanın yarattığı iş çokluğu, yöneticinin başarısız yönetimi ve çalışanlardan “insan dışı” bir çabanın beklenmesi gibi temaların konuşmalara damga vurmaktadır. Gizli senaryoda ele alınan bu konular çözümsüz birer sorun olarak kalsa da işçilere bir rahatlama alanı sağlamaktadır. İş çokluğu nedeniyle daha fazla çalışana ihtiyaç duyulmasına rağmen, az sayıda kişiden pek çok işi yerine getirmesini beklemek gibi durumlar işçilerin gizli senaryolarda yakındığı konulardan bazılarıdır. Çok çalıştırılmak bilhassa meslek eğitimi alanların dert yakındığı bir konudur.

“Maaş az, çok çalıştırıyoruz gibi şeyler...” (Katılımcı 13)

“Oo kaynatıyorduk (gülüyor) tabii ki herkes kendi sıkıntılarını dile getirirdi. Yöneticiyle ne gibi bir anlaşmazlık olduğunu dile getirirdi. (...) Genellikle

galeride çalıştığım zaman daha stresli olduğu için daha çok konuşulurdu böyle şeyler (...) Mesela yöneticinin yönetme tarzını eleştirirdik. İşin çokluğunu ve bunu nasıl yönlendirdiklerini, nasıl beceremediklerini ve nasıl desem çalışanın az olduğunu dile getiriyoruz aslında orada.” (Katılımcı 20)

“İşte vardiya değişimleri, iş çoksa yani her defasında biri gelir biri gider ya yanına zor kişi gelir veya bizde farklı bölümler var (...) Yoğun olan kısım benim yanıma birini daha koysun ki birlikte çalışalım, öyle sorunlar yani... İzin konuları” (Katılımcı 25)

Gizli senaryo mekânları genelde iş yerinde farklı departmanlardaki sorunların konuşulduğu ve bunlara çözüm arandığı, bazen de bu sorunları çözmek için nasıl bir strateji belirleneceğinin ele alındığı ortamlardır.

“Genelde işle alakalı olaylar sıkıntılar... genelde sıkıntılar aynı oluyor bir şirket içindeki bir yerde bir sıkıntı varsa başka bir yerde de kesin var demektir. (...) Onlar nasıl çözülebilir. Hangi yol çizilebilir öyle şeyler konuşuluyor.” (Katılımcı 21)

Kamusal senaryoda dile getirilemeyen sorunlar ve iktidar ilişkileriyle ilgili gerçek düşünceler gizli senaryonun konusu haline gelmektedir. İnşaat işçisi olarak çalışanların dert yakındığı ortak husus, fazla mesaiye bırakıldıklarında daha fazla para kazanmamaları ya da ertesi gün daha az mesai yapmayı teklif edemeyecek olmalarıdır. Yani emeklerinin karşılığının verilmemesi suretiyle ‘haksızlık’ yapıldığı takdirde, işten kovulabilecekleri ve ustayla ilişkilerinin kötüye gideceği endişesiyle haklarını talep edememektedirler ve bu durumu sıkça yaşamaktadırlar. Fazla mesaiye rağmen ücretini alamadığı saatlerin bazen ayda 20 saati bulduğuna değinen katılımcımız bu haksızlıklar karşısında ustaya bir şey söyleyemediklerine anlatısında yer vermektedir.

“Yanlışlıkla dersem atarlar diye... Misal haksızlık yapıldığında, bazen daha fazla mesaiye kalıyoruz 6’ya 6 buçuğa kadar. 4’ten sonrası için fazla ücret almıyoruz. “Git o zaman!” der diye diyemiyoruz. Başıma iş açılmasın diye. Söyleme imkânım olsa “paramı verin ya da yarın 2 saat erken bırakın” derim. (...) Ara ara oluyor bu, az değil.” (Katılımcı 12)

“Bugün burası, bu iş bitecek diyelim. 4’ten sonra da çalışmaya devam ettiğimizde o 2- 2,5 saatin parasını alamıyoruz ve bir şey de diyemiyoruz niye 2 saat fazla çalışıyoruz diye. Fazla çalıştırıyorlar, onlar oturmuş sigara içerken “torbaları yukarı taşı” diyorlar. Diyemiyorsun ki: “sen de el at beraber taşıyalım” diye. (...) Fazla çalıştığını aya vurunca fazladan 20 saat ediyor ve o 20 saatin parasını alamıyorsun. Demek istiyorsun ki “beraber taşıyalım”. (Katılımcı 13)

Haksızlıklar karşısında susmak ve bunlara ancak özel alanda cevap üretmek meslek eğitimi alan inşaat işçilerinin gizli senaryoları arasındadır.

4.4. Genel Değerlendirme

Almanya’da doğup büyüyen Türkiye kökenlilerin iş hayatında kalıcı olmak ve halihazırdaki konumlarını muhafaza etmek için geliştirdikleri hayatta kalma becerileri iş hayatının kamusal senaryolarını ve gizli senaryolarını birlikte değerlendirmeyi zorunlu kılmış, kamusal senaryoları iktidar ilişkilerini açıklayabilecek tek kaynak olarak ele almanın yanıltıcı olacağını göstermiştir. Örnekleme çalışma biçimleri bakımından birbirinden farklılık gösteren üç grubun – aktif olarak iş hayatında olanlar, mesleki eğitim kapsamında çalışanlar ve yan iş yapanlar- varlığı iş ilişkileri bakımından heterojen bir fotoğraf ortaya koysa da katılımcıların bazı ortak deneyimlerinin var olduğu muhakkaktır. Birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru işçi sayısının azaldığı, büro çalışanlarının sayıca arttığı gözlemlenmektedir. Diğer taraftan – en azından bu araştırmanın örnekleminde yer alan üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin-, göçmenlerin en az temsil edildiği hukuk, yönetim ve finansla ilgili meslek alanlarında yer edinemediği dikkat çekmektedir. Eğitim hayatındaki kadar yoğun olmamakla birlikte iş hayatının kamusal senaryolarında ayrımcılık, jest- mimik ve söylemlerin satır aralarında belirlemektedir. Almanya’da ücret eşitsizliği daha ziyade mesleki eğitim gerektirmeyen yan işlerde (Nebenjob) ve kadın ve erkeklerin düzeltilmemiş ücret farklılıkları bağlamında ortaya çıkmaktadır. Mesleki açıdan karşılaştırılabilir veriler olmadıkça bunu cinsiyet ayrımcılığı olarak değerlendirmek mümkün değildir. Ücret eşitsizliğindeki en önemli faktörlerden birisi yarı zamanlı çalışanların daha ziyade kadınlar olmasından kaynaklanmaktadır. Yabancı kadınlar ve göç kökenli kadınlar ücret skalasında en düşük ücreti alan grupları oluşturmaktadır. Bilhassa başörtülü kadınlar iş yeri değiştirme zorluğundan ve yaşadıkları eyalette kanunen iş hayatında olmalarının önünde bir engel bulunmasa da ayrımcılığın gözle görünmeyen formlarından bahsetmektedirler. Yazışma testleri üzerinden yapılan alan deneyleri ve bu araştırmanın verileri, iş hayatında etnik köken ve inanç dolayısıyla ortaya çıkan ayrımcı uygulamaların daha ziyade istihdam sürecinde kendini gösterdiğini ispat etmektedir.

İş hayatına uyumun göstergesi bu çalışmada kamusal senaryodaki iktidar ilişkileri ve bireyin çalıştığı işi sevmesi, işinde başarılı olması ve karar alımına katılımı bağlamında değerlendirilmiştir. Katılımcılar iş yerindeki kurallara ve iş süreçlerine büyük ölçüde uyum göstermekte ve iş yerinde karar alımına katılımın ve -istisnaları olmakla birlikte- ifade özgürlüğünün varlığı bu uyum sürecine katkı sağlamaktadır. Üçüncü kuşak bireylerde iş hayatına uyum, göstermiş oldukları azimle ve işe dört elle sarılma tutumuyla yakından ilintilidir. Aynı zamanda Alman iş arkadaşlarından farklı olarak daha fazla sorumluluk almakta ve işverenlerine uyum sağladıklarını ispat etmeye çalışmaktadırlar. Almanya'daki sosyal politikalar içinde çalışma politikasının hatırı sayılır bir yerinin olması ve bu politikaların çalışana tanıdığı haklar, iş hayatındaki tahakküm ilişkilerini daha kontrol edilebilir bir düzeyde tutmaktadır. Aktif çalışanlar ve meslek eğitimine devam edenler iş yerinde karar alımına daha fazla katılabilirken, vasıfsız olarak bir yan iş yapanlar sadece kendisine verilen görevi yerine getirmekle yükümlüdürler ve karar alımına katılımları söz konusu değildir. Dolayısıyla göç kökenli bireylerin yapmış oldukları işlerin niteliği arttıkça iş yerinde karar alımına daha fazla katılabilmektedirler.

İş hayatının kamusal senaryolarında çalışanların yoğun bir yönlendirilmeye maruz kalmadığı ve işverenle yüz yüze ilişkilerinin çok nadir olduğu saptanmıştır. İnşaat işi gibi beden gücü gerektiren işlerde göç kökenli işçiler üzerinde ustaların tahakkümü daha güçlü iken, kafa emeği gerektiren işlerde tahakküm biçimleri daha dolaylı ve daha az görünür formlarda ortaya çıkmaktadır. Kamusal senaryolarda etnik köken farklılıkları iktidar ilişkilerini nadiren etkilemekte, daha ziyade iş süreçleri ve iş yerindeki hiyerarşik yapılanma yöneticilerin iktidarını pekiştirmektedir. İş hayatının kamusal senaryosunda öne çıkan genel tahakküm biçimleri şunlardır; sendikaya üye olmama hususunda çalışan üzerinde psikolojik baskı kurma, yöneticinin kelimelere dökmediği ama üslubuna yansıttığı yukarıdan bakma, asık yüzlü durma, çalışanları kategorize etmeye çalışma gibi jest ve mimikleri, yöneticinin çalışanların özel hayatına sözlü müdahalesi, (birkaç örnekte) iş süreçlerinde sürekli yönlendirme yapması. Kamusal senaryodan dışlanan söylemleri ortaya koymadan önce iş ilişkilerinde ifade özgürlüğünün var olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmış, çalışanların çoğu

düşüncelerini ifade ettiklerini fakat azımsanamayacak bir bölümü de işinden edilme, işteki pozisyonunu koruyamama gibi endişelerden dolayı düşüncelerini ifade etmekten çekindiğini anlatmıştır. Mesleki eğitimine devam edenlerde her şeyi açıkça konuşmamak gibi bir tutuma daha fazla rastlanmakta, bu kişiler mesleki uygulamalarına son verilmesi ihtimalinden endişe duymakta ve taktiklere yönelmektedir. Bu durum göç kökenli bireylere özgü değildir. Meslek eğitimine devam edenlerin bu taktiği ‘etliye sütlüye karışmamak’ şeklinde adlandırılabilir. Katılımcıların çoğunluğu iş hayatında yöneticilere karşı taktik ürettiğini, ancak iş yerinde kalıcı olmayı planlamayan ya da üzerinde baskı hissetmeyen birkaç kişi taktik üretmediğini ifade etmiştir. Göç kökenli bireylerin çalışma hayatında ürettikleri bu taktikler; hızlı çalışmak, yöneticiyle tartışmaktan kaçınmak, yöneticinin huyuna suyuna gitmek, göstermelik itaat, kendini sağlama almak, profesyonel davranmak, işini özenle ve vaktinde yapmak, “patrona iyilik yapmak” ve kültürel alışverişte bulunmaktır. Hızlı çalışmak bireylerin yöneticilere işten kaytarmadıklarını gösterme çabasından ileri gelmektedir. Bu taktikler göç kökenli bireyler için işini bağımsız bir şekilde yapmak, yöneticinin gözüne girmek, tercih edilen bir çalışan olmak ve iş sözleşmesinin uzatılması gibi iş hayatında kısa ve uzun vadeli kazanımlar sağlamaktadır.

İş ilişkilerinin konu edildiği gizli senaryolar her zaman mekâna bağımlı değildir ve ev, restoran, kafe, okul/üniversite ve boş zaman etkinliklerinin yapıldığı mekanlarda ortaya çıkmaktadır. Gizli senaryolarda kamusal senaryolarda dile getirilemeyen haksızlıklar, zor fark edilebilir ayrımcılıklar, yöneticinin yaklaşımı, fazladan mesai yaptırılması ve az personel çalıştırılması dolayısıyla ortaya çıkan yoğun iş baskısı, Vitamin B (torpil) ile istihdam edilenler, yöneticinin başarısız yönetimi ve iş yerinde ortaya çıkan sorunların nasıl çözümlenebileceği gibi konular gündeme getirilmektedir. Gizli senaryolardaki dinleyici kitlesi her zaman homojen bir gruptan meydana gelmemekte, farklı bir etnik kökene sahip olan ve Türkiye kökenliler gibi toplumda yabancı olarak görülenlerin yanı sıra (nadiren) Alman çalışanlar da gizli senaryoların bir parçası olabilmektedir. Dinleyici kitlesinin bir parçası olmak Türkiye

kökenli bireylerin kendileriyle yatay bir ilişki içerisinde olduğu ve güven duyduğu kişilerden olmakla mümkündür.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN KAMU KURUMLARINDAKİ GÜNDELİK DİRENİŞ VE ADAPTASYON SÜREÇLERİ

Bu bölümde öncelikle Alman kamu yönetiminin başat özellikleri, bürokrasi olgusu, kamu kurumlarına güven ve kamu yönetimindeki reformların Almanya’da hangi düzeyde tatbik edildiği tartışmaya açılacaktır. Sonrasında ise üçüncü kuşak bireylerin kamu kurumlarında iktidar ilişkilerini nasıl deneyimlediği kamusal senaryo, taktik ve gizli senaryo kavramları bağlamında ortaya konacaktır.

5.1. Kamu Yönetimi ve Kamu Hizmetleri

Almanya siyasi ve idari yerinden yönetim esasına göre örgütlenmiş bir devlettir. Bununla birlikte her devlet gibi diplomasi ve milli savunmaya ilişkin politikalar Almanya’da da merkezi yönetim örgütü (federal düzeydeki yürütme organı) tarafından belirlenmekte ve yürütülmektedir. Almanya kamu yönetimi federal yönetim, eyalet¹¹¹ yönetimi ve yerel yönetimler olmak üzere üç basamaklı bir yönetim modeli arz etmektedir. Siyasi yerinden yönetim esasına göre örgütlenen devletler genelde Rusya ve ABD gibi yüzölçümü çok büyük olan ülkeler veya İsviçre gibi nüfusu etnik bakımdan çeşitlilik arz eden ülkeler olmakla birlikte her federal devlet aynı sebeplerden bu şekilde örgütlenmemektedir. Almanya’da dil ve milliyet bakımından önemli bir azınlığın bulunmaması, devletin geniş bir coğrafi alana yayılmaması ve merkezi devlet çatısı altında yönetilemeyecek denli fazla bir nüfus barındırmamasına rağmen federal yönetim sisteminin benimsenmesini rasyonel yönetsel nedenlere dayandırmak mümkün görünmemektedir (Karatepe, Önen ve Arıbaş, 2014:21). Dil azınlıklarının olmayışı Almanya’yı İsviçre ve Belçika gibi federal ve âdem-i merkeziyetçi devletlerden ve çok geniş bir yüz ölçümüne sahip olmaması Rusya ve ABD gibi devletlerden farklılaştırmaktadır. Lijphart’ın incelediği demokrasi modelleri içinde Almanya federal ve âdem-i merkeziyetçi bir devlet olma

¹¹¹ Eyalet ve federe devlet terimleri dönüşümlü olarak kullanılmaktadır.

özelliğiyle öne çıkmaktadır ve federalizm endeksi yüksektir (bkz. Lijphart, 2014:225). Federal bir devlet özelliği kazanmasında Vestfalya Anlaşması sonrasında Almanların çok sayıda siyasi birime bölünmesinin ve bu dağınık birimler yoluyla varlıklarını sürdürmesinin rolü olduğu söylenebilir (bkz. Karatepe, Önen ve Arıbaş, 2014: 16).

Merkezden yönetim örgütü Cumhurbaşkanı (*Bundespräsident*) ve Federal Hükümet (*Bundesregierung*) ile hükümete bağlı kuruluşlardan meydana gelmekte ve federe devletlerle egemenliğini paylaşmaktadır. Eyalet ilçeleri (*Landkreise*), ilçeye bağlı olmayan şehirler (*kreisfreie Städte*) ve belediyeler (*Gemeinde*) gibi yerel yönetim kuruluşları ise yerinden yönetim örgütünü oluşturmaktadır. Düalist yürütmede Cumhurbaşkanının rolü oldukça sınırlıdır, yürütmenin güçlü kanadı Federal Hükümettir. Almanya Anayasası eyaletlerin kendi kaderini tayin hakkını tanır ve mahalli idarelerin de özyönetim hakkına sahip olduğunu ve bu hakkın kapsamını, korunacağını bildirir (Bkz. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 1949, Präambel (Önsöz), 28. Madde 2. Fıkra ve 93. Madde 1. Fıkra 4b Bendi). Eyaletler basit bir yerinden yönetim örgütü olmayıp parlamenter bir hükümet sistemine sahip olan, yani kendi yasama, yürütme ve yargı organları olan devletlerdir. Almanya'daki çift meclis sistemi Federal Meclis (*Bundestag*) ve Eyalet Temsilciler Meclisi (*Bundesrat*) olmak üzere iki meclisten meydana gelmektedir. Merkezi devlet örgütünün üyeleri olan bakanlar aynı zamanda Federal Meclisin üyesidir. Her eyaletin parlamentosundan belli sayıda milletvekili ise kendi eyaletlerinin çıkarlarını Eyalet Temsilciler Meclisi'nde temsil etmektedirler. Federal devlet güçlü bir yasama yetkisine sahipken, eyaletler daha ziyade yürütme yetkisinin icrasında söz sahibidir. Eyaletlerin yürütme yetkileri federal devletinkinden daha fazla olup, eğitim, kültür, bilim, toplumsal düzen, çevre ve güvenlik konularında üretilen hizmetler eyalet yönetimlerinin sorumluluklarından bazılarıdır. Kentin altyapısını geliştirme, konut yardımı, yol yapımı, sosyal hizmetler, sağlık hizmetleri, kamu kurumları (kreş vs.), elektrik, su, gaz ve merkezi ısıtmanın sağlanması ve çöplerin imha edilmesi gibi hizmetler yerel yönetimlerin görevleri arasında yer almaktadır. Yerel yönetimlerde sunulan bu kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi sık karşılaşılan bir uygulamadır (Bayrakçı ve Kahraman, 2017: 306).

Almanya'daki kamu personel sisteminde Federal Devlet'in memur sayısı eyalet yönetimlerindeki memurlardan daha fazla değildir. Hem yürütme hem de temel kamu hizmetlerini sunma gibi temel yetkiler eyalet yönetimlerinde toplandığı için kamu personelinin büyük bölümü eyalet yönetim birimlerinde görev yapmaktadır (Sadioğlu ve Ömürgülşen, 2011: 133). Bu durum yerinden yönetim örgütünün parçası olan eyalet yönetimlerinde kamu görevlilerinin dağılımı, sunulan hizmetlerin hacmi ve büyüklüğü gibi ölçütler bakımından desantralizasyon düzeyinin¹¹² yüksek oluşuna işaret etmektedir. Almanya'da kamu hizmetlerinin ekseriyetle vatandaşlara en yakın olan eyalet yönetimleri ve yerel yönetim kuruluşları aracılığıyla sunulması subsidiyarite ilkesinin yerleşik olduğunun bir göstergesidir. Diğer taraftan eyaletler federal yasama organının (*Bundestag*) ortak hukuki düzenlemeleri ve kendilerine çizdiği sınırlar çerçevesinde kamu personeli ile ilgili düzenlemeler yapabilmektedir (Christensen ve Gregory, 2008: 198'den Akt. Sadioğlu ve Ömürgülşen, 2011: 133).

Almanya'da belediyeler üzerinde idari vesayet hakkına sahip olan birim, federal devlet değil federe devletlerdir. Federe devletler idari vesayet yetkisini kullanırken belediye yönetiminin özerkliğini sınırlandırmamakla yükümlüdür, aksi halde Anayasa'nın 28. Maddesi'nde teminat altına alınan özerklik hakkı ihlal edilmiş olacaktır. Vesayet organının yaptığı denetimin amacı belediyelerin yapmış oldukları hataları düzelterek gelecekte yapacakları faaliyetleri federe devletlerin yardımına ihtiyaç duymadan yapabilecek organlar haline gelmesini temin etmektir (Kent, 2006: 125). Yani yerel yönetimlerin idari ve mali özerkliğini sınırlandırmak değil daha bağımsız ve güçlü organlar olmasını sağlamak vesayetin temel amacıdır.

5.1.1. Almanya Kamu Yönetimi ve Bürokrasi

Kamu yönetiminin baskın özelliklerinden biri bürokrasi olgusuyla özdeş olmasıdır. Devletin yürütme aygıtının bürokratik özelliği, yönetim süreçlerinde

¹¹² Desantralizasyon düzeyine ilişkin ipucu veren diğer ölçütler; mahalli idarelerin yürüttüğü hizmetlerin niteliği, karar alımında ne derece merkezin onayına tabi oldukları ve gelirlerinin toplam kamu gelirlerine oranıdır (Eryılmaz, 2015: 124- 125). Almanya'nın 2019 yılı genel bütçe harcamalarına bakıldığında federe devletlerin yaptıkları harcamaların federal devletten daha fazla olduğu göze çarpmaktadır (Bkz. Statistisches Bundesamt, 2020d). Bu durum yerinden yönetime verilen önemin, bir diğer ifadeyle Almanya'nın desantralizasyon düzeyi yüksek bir devlet olduğunun kanıtıdır.

prosedürlerin çok önemli kabul edilmesi, süreçlerin esneklikten uzak olması ve aşırı kuralcılığın olması, kısa sürede yapılabilecek işlemlerin bile uzun zaman alması ve vatandaş odaklı değil mevzuat odaklı bir anlayışın hâkim olması şeklinde görünür olmaktadır. Sözü geçen bu yapısal özelliklerinden başka bürokrasi kamu yönetiminin beşerî unsuru olan memurların davranışlarına kırtasiyecilik, katılık ve tarafsızlık gibi şekillerde yansımaktadır. Weber'e göre kurumların kurallara dayalı olarak çalışması, iş bölümü, hiyerarşi, uzmanlığa dayalı kuralların işletilmesi ve idari süreçlerin yazılı olarak kayıt altına alınması bürokrasiyi karakterize etmektedir (Weber, 1922: 161). Yazar, ideal tip bürokrasinin diğer özelliklerini ise; yasalarla düzenlenmiş bir yetki alanına sahip olması, gayrişahsilik, kariyer yapısı ve kamu ve özel hayatın ayrışması olarak ifade etmektedir (Weber, 1922, Weber, 2017).

Bürokrasi her ne kadar merkeziyetçi devletlerin bir sorunu gibi görülse de devletin siyasi sistemi ve hükümet sistemi ne olursa olsun devlet büyük ölçekli bir örgüt olduğu için geçmişten bu yana bürokrasinin taşıyıcı kurumu olmuştur. Bürokratik işleyiş federal bir örgütlenmeyi benimseyen Almanya kamu yönetiminin de başat özelliklerinden biridir. Almanya'da vatandaşların kamu hizmetleriyle ilgili düşüncelerini ve beklentilerini tespit etmek amacıyla yapılan kamuoyu yoklamaları bürokrasinin bir gerçeklik olduğunu gözler önüne sermektedir. Vatandaşların %76'sı yönetimin ağır işlediğini ve %75'i bürokrasinin giderek arttığını ve bireylerin özgürlüğünü daha fazla sınırlandırdığını düşünmektedir (dbb Beamtenbund und Tarifunion, 2014: 23). Buna göre bürokrasi yalnızca devletin yönetim aygıtı ağır işlediği için değil aynı zamanda bireyin özgürlük alanını daralttığı için bir sorun olarak görülmektedir. 2019 yılında yapılan bir araştırmaya göre Almanya vatandaşları devlet bürokrasisinin önceki beş yıl ile karşılaştırıldığında daha geniş boyutlara vardığını düşünmekte, örnekleme yer alan vatandaşların %65'i devlet kurumlarının çok fazla bürokratik olduğunu ifade etmektedir (dbb Beamtenbund und Tarifunion, 2019: 8). Bürokrasinin azaltılması ve hizmet süreçlerinde vatandaş odaklılık gibi amaçları olan kamu yönetimi reformları 2000'li yıllardan önce Avrupa ülkelerinin gündemine girmiş olsa da Almanya özelinde geleneksel kamu yönetiminin başat unsuru olan bürokrasi hala çok güçlüdür.

Her ne kadar bürokrasi denince akla ilk gelen kamu sektörü kuruluşları olsa da özel sektörde de bürokratik süreçlerin var olduğu bir gerçektir. Buna bağlı olarak bürokrasi sadece birey düzeyinde hissedilen bir olgu değildir, büyük veya küçük olduğuna bakılmaksızın işletmeler de bürokrasiyi iş hayatında deneyimlemektedir. Kamu sektöründen farklı olarak özel sektör bürokrasiyi yönergeleriyle daha kolay aşabilmektedir (Kroker, Liftblau ve Röhl, 2004: 146). Kamu kurumları ise aynı hareket kabiliyetine sahip değildir. 2002 yılında yapılan bir araştırmaya göre işletmeler konjonktürden başka bir işletmenin başarıya ulaşmasının önündeki vergilerden sonra ikinci en büyük engeli devlet bürokrasisi olarak görmüşlerdir (ifo, 2002'den akt. Kroker, Liftblau ve Röhl, 2004: 9).

Demokratik bir devlette hiyerarşik bir şekilde örgütlenen yönetimin asıl görevi demokratik olarak ortaya çıkan siyasi kararların yürütülmesidir. Yönetim bu siyasi hedefleri adil ve tarafsız bir şekilde uygulayarak bir nevi makine gibi işlemektedir (Bogumil, 2011:7). Yönetim ayağından beklenen karar alıcı olarak politikacıların belirlediği politikaları kendi çıkarlarından ve siyasi görüşlerinden bağımsız olarak yürütmesidir. Bu anlamda memurdan beklenen makinenin bir dişlisi gibi standart hareket etmesi ve parçayı tamamlamasıdır, muhalefet etmesi, üstünün emirlerine aykırı davranması istenmemektedir. Almanya'da çalışan kamu görevlileri memur (*Beamte*) ve sözleşmeli personel (*Angestellte*) olarak iki sınıfa ayrılmaktadır. Memur yaptığı iş çerçevesinde idare hukukuna tabi iken, sözleşmeli personel iş hukukuna tabidir. Her iki kamu görevlisi sınıfı birbirine benzer işler yürütmekte, görevleri arasında bir ayrım göze çarpmamaktadır (Avcı ve Yavuzdoğan, 2016: 39). Diğer taraftan ayrıcalıklı ve elit bir tabaka olan memurların farklı memur sınıfları arasında geçiş yapmaları zor şartlara bağlanmıştır (Avcı ve Yavuzdoğan, 2016: 40). Vatandaşların kamu hizmetleriyle ve kamu kurumlarıyla ilgili değerlendirmelerindeki bir diğer ölçüt kurumdaki memurların davranışlarına yöneliktir. Vatandaşların bürokrasinin beşerî unsuru olan memurlara attığı negatif özellikler arasında %45 oranıyla anlayışsız olmaları başı çekmekte, %31 oranıyla asık suratlı ve kibirli olma özelliği de ikinci sırada yer almaktadır (dbb Beamtenbund und Tarifunion, 2019: 19). Ampirik veriler Almanya vatandaşlarının kamu hizmetleriyle ilgili yaklaşımlarına

dayanmaktadır. Almanya vatandaşları içinde Almanlardan farklı bir etnik kökene sahip olan bireyler de vardır. Nitekim 2019 yılında 81,85 milyonluk Almanya nüfusu içinde göç kökenli Almanya vatandaşlarının sayısı 11 milyon 125 bindir (Statista, 2020e). Bu durum memurların asık yüzlü, inatçı gibi negatif özelliklerle anılmasının yabancılara has bir şey olmadığını, göç kökenli olan ve olmayan Almanya vatandaşlarında da benzer bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Ancak farklı olarak göç kökenli Almanların ve yabancıların dış görünüşü, yeterli düzeyde dil bilmemesi, memurların yabancı düşmanlığı veya göçmenlere karşı önyargılı olması gibi durumlar bu negatif özellikleri daha da pekiştirmekte ve artırmaktadır.

Bull'e (2005) göre muhafaza edilen kurum ve kurallar vatandaşın devlete, parlamento ve yürütmenin de vatandaşa olan güvensizliğinden kaynaklanmaktadır. Sosyal politikanın eşitsizlikleri önleme ve adil kriterlere göre performans göstermesini sağlama amacıyla federal bir devlette her ne kadar genel ilkeler mevcut olsa da her zaman için spesifik durumlara özgü spesifik normların üretilmesi ve son olarak da çıkarları kabul ettirme amacı bürokrasiyi ortaya çıkaran nedenlerdir (Bull, 2005: 229-231). Hukuki normlarla vatandaş ve devlet arasında karşılıklı bir güven ve herkes için standart olan süreçlerle adil bir yönetim sürecinin tesis edilmesi gayesi göze çarpmaktadır. Merkeziyetçi bir yönetimin hâkim olmadığı bir devlet için spesifik durumların varlığı daha fazla düzenleme yapılmasını ve esnek bir yönetim hedeflenirken aslında bürokrasinin güçlenmesini beraberinde getirmektedir. Bürokrasiyi ortaya çıkaran bu nedenler aynı zamanda onun sürekliliğini sağlamakta ve bürokrasinin meşrulaştırıldığı bir zemin yaratmaktadır.

Kamuoyuna yansıyan tartışmalarda yönetmeliklerin ve hukuki düzenlemelerin demokratik bir sistemde hukuki güvence, şeffaf bir kamu yönetimi ve kararların bireylerin keyfi davranışlarından korunması için kaçınılmaz olduğu çoğunlukla görmezden gelinmektedir. Esas sorun ise normatif ve idari anlamda bu düzenlemelerin aşırı dozda var olmasıdır ve buna karşı yapılması gereken bürokrasiyi kaldırmak değil, gerektiği ölçüde sınırlandırmaktır (dbb Beamtenbund und Tarifunion, 2007: 9-10). Daha etkin bir kamu hizmeti için devlette ve belediyelerde kalması gereken sorumlulukların belirlenmesi, modern bir kamu personel yönetiminin inşa edilmesi

(kamu personellerinin istihdamı, eğitimi ve hizmet içi eğitimi, personellere performans odaklı bir ödemenin yapılması gibi), gereksiz ve işe yaramayan hukuki düzenlemelerin azaltılması yani kurumların bürokratik yüklerden kurtulması ve yönetimin e-devlet adı altında modern elektronik bir altyapı inşa etmesi gerekmektedir ve bundan sorumlu olan siyasettir (Bull, 2008: 228). E- devletin kullanım alanı arttığı ve vatandaşlarca yeterli düzeyde kullanıldığı takdirde kurumların bürokratik yükünü azaltması beklenmektedir.

Jann ve Wegrich (2008) 1980’li yıllardan beri Almanya’daki koalisyon hükümetlerinin tümünün bürokrasiyi azaltma gibi bir program öngördüğünü fakat Almanya’nın aşırı bürokratik bir devlet olarak görüldüğüne ilişkin yaygın inancın ampirik temellere dayanmadığını ileri sürmektedir (Jann ve Wegrich, 2008: 50). Yazarlara göre bürokrasinin standart giderlerinin azaltılmasına yönelik olan politikalar ve bürokrasi pratiğinin eleştirilmesi Almanya’ya özgü olan şeyler değildir ve AB’de genel olarak devletlerin idari yüklerinin azaltılmasına yönelik pek çok politika mevcuttur. Bürokrasiyi üreten toplumsal siyasi mekanizmalara dönük çalışmalar yapmadan bürokrasinin azaltılması hedefi sonuçsuz kalacaktır (Jann ve Wegrich, 2008: 51-53). Alman Memurlar Birliği’nin 2007’den bu yana düzenli olarak vatandaşların kamu hizmetleriyle ilgili deneyimleri ve hizmetlerden beklentilerini ortaya koymak amacıyla yaptıkları anketler hizmet süreçleriyle ve bürokrasiyle ilgili ampirik bir dayanak teşkil etmektedir. Ampirik bilgiler bu başlıkta olduğu gibi ilerleyen başlıklarda da ele alınacaktır.

5.1.1.1. Kamu Kurumlarına Güven

Vatandaşlar kamu hizmetlerini kamu kurumlarına duydukları güven, memurların yaklaşımı ve işlemlerinin hızlı ve etkin bir şekilde yerine getirilmesi gibi ölçütler temelinde değerlendirmektedir. Rölle (2009) vatandaşların kamu yönetimine duyduğu güvenin, bütün kurumlara duyulan güvenin ortalama bir değeri olduğunu belirtmekte, yönetimden ve memurlardan memnuniyetin, performans ve sistem gibi değişkenlerin, demokrasinin en iyi yönetim biçimi olarak değerlendirildiği takdirde demokrasinin işleyişinden duyulan memnuniyetin ve son olarak da bireysel ekonomik

durumun bu güveni etkilediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte mevcut veriler yönetime duyulan güvensizliğin siyasi sisteme güvenle bir ilgisi olup olmadığını açıklayamamaktadır (Rölle, 2009: 237). Kamu kurumlarının genel bir değerlendirmesinden başka bireyler belli bir kurum ve kurum çalışanları bazında genel yaklaşımlarından farklı değerlendirmeler yapabilmektedir. Bu değerlendirmeler her eyaletin nüfusu, bölgedeki iş yoğunluğu, yabancı nüfusu ve genel olarak göçmenlere yaklaşım farklılaştığı için eyaletten eyalete farklılık gösterebilecektir. Ancak yabancıların en fazla işlem yaptığı kurumlardan biri olan Yabancılar Dairesi ile ilgili olumsuz yaklaşımlar ağır basmaktadır.

Yabancılar Dairesi yabancıların iltica başvurularının değerlendirilmesi, oturum izni başvurularının değerlendirilmesi, uzatılması, oturum izninin sonlandırılması ve yabancılara çalışma izni verilmesi gibi görevleri olan bir kurumdur. Bu anlamda yabancıların Almanya’da bulunuşları ile ilgili karar verme yetkisine sahip olan, yabancıların en fazla sorun yaşadığı ya da hizmet alırken tedirgin olduğu kurumlardan biri Yabancılar Dairesidir. Güçlü bir aktör olarak öne çıkan bu kurumun yabancıların işlemleri konusunda tutarsız oluşu; yapılan işlerin karmaşık olması, mevcut yasada meydana gelen değişiklikler, çalışanlara görece düşük bir maaş ödenmesi ve çalışanların kötü bir meslek eğitimi almış olmaları gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (Eule, 2017: 177). Ayrıca Eule’nin yaptığı alan araştırmasına göre; göreve yeni başlayanlara hizmet içi eğitim verilmemekte, bu kişiler yerleşik uygulamaları izleyerek ve taklit ederek iş öğrenmektedir. Araştırılan dairelerde enformelliğin çok yüksek düzeyde olduğu, memurların bir yandan yasaları beklenenden daha fazla uyguladığı bir yandan da teamüllere daha çok bağlı olduğu ortaya çıkmıştır (Eule, 2017: 177). Bu durum bir yandan aşırı kuralcılığı beraberinde getirmesi bakımından bürokrasiyi hâkim kılmakta, bir yandan da kurumdaki formel düzenlemelerin yerini enformel düzenlemelerin alması bürokrasinin gayrişahsilik ve tarafsızlık ilkelerine halel getirmektedir.

Vatandaşların en düşük puanla değerlendirdiği kamu kurumları Federal İş Ajansı, federal bakanlıklar, eyalet bakanlıkları, sosyal yardım kurumları ve vergi daireleri olarak öne çıkmaktadır (dbb Beamtenbund und Tarifunion, 2019: 12). Polis

Teşkilatına duyulan güven ise sözü geçen bu kurumlara göre daha yüksek puanlarla değerlendirilmiştir ve Polis Teşkilatı vatandaşlarca en önemli görülen kamu kurumu olarak öne çıkmaktadır (Bkz. dbb Beamtenbund und Tarifunion, 2019: 11- 13). Göçmenler ise gündelik yaşamda rutin zamanlarda bile Polis Teşkilatı üyeleriyle olan karşılaşmalarında tedirgin olduklarından söz edebilmekte, karşılarında kendilerine en fazla çekidüzen verdikleri kamu görevlilerinin polisler olduğunu ifade etmektedirler. Göç alan bir devlette bütün kamu görevlilerinin olduğu gibi polislerin de kültürel farklılıklar konusunda eğitilmesi ve göçmenlerle etkileşimlerinde kullanabilecekleri ölçüde göçmenlerin yaşamına, göç sosyolojisi ve psikolojisine ilişkin bilgiye sahip olmaları çokkültürlü bir göç yönetimi bağlamında arzu edilmektedir. Sauerbaum (2009) Baden- Württemberg Eyaleti'nde polislerin aldıkları eğitimde göçmen ve polislerin etkileşiminin konu edilip edilmediğini ve polislerin göçmenlerle ilgili eğitimlerini nasıl değerlendirdiğini katılımsız gözlemle araştırmıştır. Yazara göre polis ve yabancıların etkileşiminde dil bariyeri ve önyargılar kadar karşılıklı bir güvenin olmaması da etkilidir (Sauerbaum, 2009: 6). Bu araştırmaya göre polis eğitimlerinde psikoloji ve sosyoloji gibi derslerde azınlık, farklılıkların tanınması, yabancı düşmanlığı, sığınma sebepleri, Almanya'da yabancı düşmanlığının temelleri, basmakalıp yaklaşımlar ve önyargılar gibi konular müfredatta yer almaktadır (Sauerbaum, 2009: 20- 21). Bu eğitimlerin polislerin göçmenlerle olan etkileşimlerine katkı sağlaması beklenmektedir.

5.1.1.2. Sosyal Güvenlik

Devletin ve yerel yönetimlerin doğrudan görev alanında yer almayan özel görevleri olan kamu kuruluşları dolaylı olarak kamu yönetiminin bir parçası olarak görülmektedir ve kamu tüzel kişileri olarak işlev göstermektedir. Sosyal güvenlik kurumları bu tür kurumlara örnektir ve yasalara uygun olarak kamu yararına yönelik hizmet yürüttükleri için üretmiş oldukları hizmetler kamu hizmeti kategorisinde yer almaktadır (Bundesministerium des Innern, 2014: 23). Emeklilik sigortası, kaza, sağlık ve bakım sigortaları ile Federal İş Ajansı tarafından yürütülen işler de bu kapsamda ele alınabilecek kamu hizmetleridir. Sosyal güvenlik sosyal politikanın en kapsamlı araçlarından biri olup toplumsal dayanışmada önemli rol oynamakta ve sosyal

sigortalar, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetlerden meydana gelmektedir (Apan, 2008: 270- 271). Almanya’da sosyal sigorta hizmetlerinden faydalanma hakkı kişinin kökeninden ve vatandaşlığından bağımsız olarak iş piyasasında kazanç sağladığı önceki işlerine bağlıdır ve ayrıca Almanya’daki sosyal güvenlik sistemi göçmenlere karşı düşük düzeyde bir kurumsal ayrımcılığa işaret eden bir hukuk sistemine sahiptir (Pioch, 2008: 2039). Yabancı veya Almanya vatandaşı olduğuna bakılmaksızın Almanya’da yaşayan bireylerin işsiz kalmaları halinde başvurdukları işsizlik maaşları da önceki işleri ve çalışma süreleri ile bağlantılı olarak hak edilmektedir.

Toplumdaki etnik ve kültürel çeşitlilik her alanda olduğu gibi kamu yönetiminde de bu çeşitliliğin göz önünde bulundurulmasını ve yabancıların mal ve hizmetlerden vatandaşlarla eşit şekilde yararlanabilmesini sağlayan bir sistemin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum göçmenlerin mal ve hizmet kullanım süreçlerine dahil edilmesini beraberinde getirmiş ve hizmetin hangi sektörde üretildiğine göre farklı şekillerde adlandırılmıştır. Özel sektörde göçmenlerin dahil olduğu bu süreçler “farklılıkların yönetimi”, kamu sektörü veya sivil toplum örgütlerinde ise “kültürlerarası açılım” olarak ifade edilmektedir (Esen, 2011: 20). Gerek özel sektörün gerek kamu sektörünün alınan sosyal ve ekonomik kararlarda yerli halkın kendi içerisinde bölge, toplumsal sınıf ve dil temelinde farklılık göstermesine benzer şekilde göçmen toplulukların da bu ve daha fazla hususta birbirinden ayrıldığını dikkate alması gerekir (Esen, 2011: 21). 2000’li yıllarda Almanya’da devletin istatistik kurumları da dahil olmak üzere kamu kurumlarının kullandığı “göçmen kökenli” (*Migrationshintergrund*) terimi kültürlerarası açılımın bir yansıması olarak düşünülebilir (Esen, 2011: 22). Kültürlerarası açılım örgüt yapısıyla ilgili olduğu kadar kamu görevlilerinin kültürel yetkinlikleriyle¹¹³ de ilgili olan bir kavramdır (Esen, 2011: 25). Kültürlerarası açılımın maksadına erişmesi için sosyal hizmetlerden ve sosyal desteklerden faydalanan göçmenlere bakış açısının değişmesi, ‘yardıma muhtaç kişiler’ olarak değil hakkını isteyen ve işlemlerinin uygun

¹¹³ Kültürel yetkinlik kavramı "bireyler ve sistemlerin her kültürden, dilden, sınıftan, ırktan, etnik kökenden, dinden, manevi geleneklerden, göçmen statüsünden insanı diğer çeşitlilik faktörleriyle birlikte tanıdığı, kabul ettiği, bireylerin, ailelerin ve toplulukların değerlerini ve haysiyetini koruduğu bir süreç" olarak ele alınmaktadır (Fong, 2004; Fong & Furuto, 2001; Lum, 2011’den akt. NASW, 2015: 13).

bir şekilde yapılmasına hakkı olan bireyler olarak görülmeleri gerekmektedir (Esen, 2011: 26). Göçmenlerin sosyal yardım almak için başvurdukları ve işlem yaptıkları kurumlarda gördükleri muamele onur kırıcı ve küçümseyici olduğu takdirde bireyler hakları olan bu hizmetleri almaktan çekinmekte veya yararlanabilecekleri haklardan feragat edebilmektedir.

5.1.1.3. Kamu Yönetimi Reformları ve Almanya

Bilgi ve teknoloji çağında geleneksel yönetim anlayışının verimsiz, masraflı oluşu ve ağır işleyişi nedeniyle vatandaşların ihtiyaçlarına yeterli düzeyde cevap veremez hale gelmesi kamu yönetimi reformlarını gündeme taşımıştır. 1973 yılında ortaya çıkan Petrol Krizi Avrupa ülkelerinin ekonomilerini olumsuz etkilemiş, Keynezyen politikaların ve sosyal refah devleti anlayışının sürdürülemeyeceğine ilişkin düşünceler İngiltere’de Margaret Thatcher döneminde (Yeni Sağ ideolojisi altında) ve diğer ülkelerde özelleştirme politikalarının güçlendiği dönemlerde ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda vatandaşların devletten kaliteli hizmet beklentisinin artması ve aldığı hizmetlerle ilgili düşüncelerinden faydalanılması gerektiğine ilişkin düşünceleri de kamu yönetimindeki reformların ortaya çıkışında itici güç olmuştur. Bu anlamda 1980’lerden sonraki dönem Avrupa ülkeleri için bürokrasinin egemen olduğu geleneksel kamu yönetimi anlayışından yeni kamu yönetimine geçişi karakterize eden bir dönemdir ve bu çerçevede kamu yönetiminde bir dizi yeniliği beraberinde getirmiştir. Avrupa ülkeleri bu bağlamda hem yönetim alanındaki hukuki normlarında yeni düzenlemeler yapmakta hem de kurumların işleyişini bu düzenlemelere göre revize etmektedir.

Geleneksel kamu yönetimi anlayışında devlet kamu mal ve hizmetlerini bizzat üreten bir aktör olarak ele alınırken, yeni kamu yönetimi anlayışı ise devletin mal ve hizmetleri bizzat üretmek yerine hizmetleri düzenleyen konumunda olmasını savunur. Reformların merkezinde yer alan bu düşünce mal ve hizmetlerin özel sektör kuruluşlarınca üretilebileceğini ifade eder. Kamu kurumlarının rolü ise hizmetin hangi hizmet modelleriyle ve kamu sektörü tarafından mı yoksa özel firmalarca mı yerine getirileceğine karar vermektedir (Eryılmaz, 2015:45-56). Reformlar sadece hizmetin

kim tarafından üretileceğine yönelik değildir, aynı zamanda yönetim ilkelerine ilişkin değişiklikleri de içine almaktadır. Geleneksel kamu yönetimi hiyerarşiye dayalı yönetim anlayışını, merkezin karar alımı, gizlilik ve dokunulmazlık gibi ilkeleri benimserken, yeni kamu yönetimi yönetişim süreçlerinde yatay ilişkiler, yetki devri, katılımcılık, subsidiyarite, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi ilkelere dayanmaktadır (Eryılmaz, 2015: 58). Avrupa ülkelerinde önceden vatandaş odaklı hizmet merkezlerinin ve e-devlet olanaklarının inşa edilmesi ön planda iken, AB Hizmet İlkeleri'nin (*EU- Dienstleistungsrichtlinie*) direktifleri nedeniyle işletme odaklı pratikler ve müşteri odaklı bir hizmet anlayışı benimsenmeye başlamıştır (Hogrebe, Kruse ve Nüttgens, 2008: 354). Kamu hizmetlerinin özel sektör eliyle üretilmesi vatandaş odaklı hizmetler yerine müşteri odaklı hizmetlerin üretilmesi bağlamında tenkit edilmektedir. Kamu sektörünün kamu yararını sağlama amacına karşın özel sektörün kar, piyasa ve verimlilik gibi değerleri kamu sektörüne de sirayet etmiş durumdadır (Eryılmaz, 2015: 56).

Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Almanya'da da 2000'li yıllarda rekabet edebilir ve performans odaklı bir kamu hizmeti anlayışının gelişmesi yönünde adımlar atılmıştır. 2009'da yürürlüğe giren Hizmet Hukuku Reform Yasası (*Dienstrechtsneuordnungsgesetz*) ile yasa yapıcılar kamu hizmetlerinde performans odaklı çalışmayı teşvik etmeyi amaçlamışlardır. Reformlar aynı zamanda işletme yönetiminin kavramlarının kamu sektörüne yansımaları da beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda reformlar memurların maaşının yalnızca yaş, medeni durum ve çocuk sayısı gibi faktörlerden değil, aynı zamanda bireysel performans ve mesleki deneyimden de etkilenmesini öngörmektedir (Funke ve Walther, 2010: 27). Böylelikle kamu görevlilerinin yaptıkları işler, emekliliğe dek iş güvencesinden olumsuz etkilendiği kadar performans odaklı ödüllendirme sisteminden aynı oranda olmasa da olumlu yönde etkilenebilecektir.

Yeni kamu yönetiminin getirdiği yenilikler doğrultusunda kamu hizmetlerinin özel firmalarca üretilmesinin Almanya toplumunda memnuniyetle karşılandığını ileri sürmek mümkün değildir. 2014 yılında yapılan kamuoyu araştırması küreselleşen bir dünyada devletin rolünün daha az olması ve piyasanın daha çok yer alması gerektiği

fikrine (%12) karşı vatandaşlarını kontrolsüz gelişmelerden koruyacak güçlü bir devletin varlığının (%78) vatandaşların ezici çoğunluğu tarafından arzu edildiğini göstermektedir (dbb Beamtenbund und Tarifunion, 2014: 32). 2007- 2014 yılları arasında aynı konuya ilişkin verilere bakıldığında güçlü bir devlet arzusunun hep baskın bir düşünce olduğu ortaya çıkmaktadır. Hizmetlerin serbest piyasaya açık olmasındansa devlet tarafından yerine getirilmesi vatandaşlar için bir güvence ve teminat olarak algılanmaktadır. Öyle görünüyor ki Almanya vatandaşları mal ve hizmetleri tüketirken devlet koruması altındaki bir vatandaş olmayı, özel sektörün müşterisi olmaya yeğlemektedirler. Nitekim Avrupa’da ve Almanya’da yerel ölçekte yeniden kamuya dönüş hareketine son yıllarda sıkça rastlanmakta, bilhassa enerji sektöründe bu durum ortaya çıkmakta ve bu durum serbest piyasa politikalarının aşırılığına ve temel kamu hizmetlerinin şirketlere devredilmesine yönelik bir tepki olarak görülmektedir (Ercan, Türkyılmaz ve Aytaç, 2018: 6). Kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesine karşı koyuş ve kamu hizmetlerinin geri kazanılması talebi daha ziyade Avrupa’da yerel yönetimlerin köklü olduğu Almanya gibi ülkelerde söz konusu olmaktadır (Ercan, Türkyılmaz ve Aytaç, 2018: 8).

Almanya’da E- Devlet Uygulamaları

Kamu yönetimi reformlarının önemli bir halkasını da hizmetlerin bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak sağlanması oluşturmaktadır. E- devlet çatısı altında pek çok hizmetin vatandaş odaklı bir şekilde sunulması, vatandaşların zaman ve mekândan bağımsız olarak kolayca hizmet alması ve kamu kurumlarında geçirilen uzun bekleme sürelerinin azalması önemli kazanımlardır. Yeterli düzeyde geliştirilebildiği takdirde e- devletin gereksiz süreçleri, evrakları ve prosedürleri ortadan kaldırarak kamu kurumlarındaki bürokrasiyi azaltması beklenmektedir. E- devlet ile ilgili çalışmalar 2000’li yılların başlarından itibaren AB Liderler Zirvesi’nde (*Europäischer Rat*) görüşülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla AB üyesi diğer ülkeler gibi Almanya’nın da yaklaşık yirmi yıldır dijital hizmetlerle ilgili tecrübesi bulunmaktadır. Almanya’daki e- devlet uygulamalarının kamu kurumlarındaki bürokrasiyi azaltıcı bir rol oynayıp oynamadığını görebilmek adına Almanya’da e- devletin kullanım oranlarına, kullanım alanlarına ve e- devlet tartışmalarına bakmak gerekir.

Almanya'nın e-devlet portalı olarak bilinen service.bund.de sayfası eyaletlerdeki kamu kurumları ve iş ilanlarına erişimi mümkün kılmaktadır (bkz. Service.bund.de Web Sayfası). Farklı eyaletlerde yaşayan bireyler kendi eyaletlerindeki kamu kurumları ile ilgili bilgilere bu sayfadan erişebilmektedirler. Ancak vatandaşlar internet bazlı kamu hizmetlerinden faydalanmak için daha ziyade eyaletlerin ve şehirlerin kendi internet sayfaları üzerinden bilgi almakta ve hizmetlere erişmektedirler. Almanya'daki internet kullanım oranı 2018 yılında %84'tür. İnternet en çok mal ve hizmetler hakkında bilgiye erişim sağlamak ve e-posta göndermek için kullanılmaktadır (Statista, 2020f). Fakat internet kullanım düzeyindeki bu yüksek oran e-devlet hizmetlerinin kullanım oranlarına aynı şekilde yansımamaktadır. 2018 yılında %40'larda olan e-devlet kullanım oranı 2019'da %48'e yükselse de (eGovernment MONITOR, 2019) e-devlet kullanımı hala yeterince yaygın hale gelmemiştir. Bunda önemli bir etken de e- devlet sistemi üzerinden sunulan hizmetlerin sınırlı olmasıdır. Nitekim Almanya'da online hizmetlerin yeterince bilinmemesi, bir hizmetin tamamen online olarak sunulmaması gibi sebeplerin yanı sıra hizmetle ilgili ilk iletişimin online kanallar üzerinden başlaması fakat hizmetlerle ilgili danışmak ve işi tamamlamak için hizmet alıcılarının bizzat ilgili kuruma gitme zorunluluğunun bulunması e- devletin sınırlı kullanımında rol oynamaktadır (Haufe Online Redaktion, 2018). Vatandaşların en çok ihtiyaç duydukları hizmetler neredeyse hiç online olarak sunulmamaktadır. Vatandaşlar daha çok alacakları hizmetlerle ilgili bilgi edinmek, formları online olarak görüntülemek ve doldurmak için e- devlet hizmetini kullanmaktadır. Kamu hizmetleri bağlamında internet en çok bilgi alma amaçlı kullanılmaktadır. Kamu hizmetlerinde internet çoğunluk sırasıyla; bireylerin yaşadığı şehrin internet sayfasında yetkililerin iletişim bilgilerini ve kurumların açılış saatlerini internetten araştırmak, kamu kurumunda yapılacak işlemlere hazırlanmak için formları indirmek, internet üzerinden elektronik vergi beyannamesini işlemek, online randevu belirlemek, kurumlara e-posta yazmak veya iletişim formu doldurarak kurumdan bilgi almak, oy pusulalarını online olarak talep etmek, adli sicil raporu için başvurmak ve online belge talep etmek için kullanılmaktadır (e-Government Monitor 2019, 2019: 13).

Diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Almanya’da e-devlet kullanım oranlarının ortalamasının altında kalması; online hizmetlerin ve kullanıma hazır olan verilerin sınırlı olması, hizmetlerin tek bir vatandaş hizmet portalı altında toplanmamış olması ve dolayısıyla kolay erişilebilir olmaması ile ilgilidir (Bahrke, Kempermann ve Schmitt, 2016: 6).

Bilgi ve teknoloji çağında kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi vatandaşların zaman ve mekândan bağımsız olarak hizmet alması, bürokrasi giderlerinin azaltılması, kamu kurumlarının tasarruflarını artırması ve vatandaşların kamu kurumlarında geçirdiği uzun zamanların kısalması gibi pek çok fayda sağlayabilecek olmasına rağmen Almanya’da hizmetlerin yeterli düzeyde dijitalleşmemesi kamu yönetiminde bürokrasinin azaltılmasının önünde ciddi bir engeldir. BM’nin 2016 yılı E-Devlet Araştırması’na göre AB’nin en güçlü ekonomisi olan Almanya 193 devlet içinde 15. sırada yer almaktadır (UN, 2016: 111). Hizmetlerin yerinde verilmeye devam etmesi ve rutin bekleme süreleri, vatandaşların hizmetlerden duydukları memnuniyet oranlarına da yansımış durumdadır. 2015 yılı verilerine göre Almanya vatandaşlarının kamu hizmetleriyle ilgili memnun olmadıkları hususlar; hukuk dilinin, form ve dilekçelerin anlaşılabilir olması, kurumların çalışma saatleri, hizmet alımında bekleme süreleri, süreçle ilgili bilgi almanın ve hizmet alma sürecinin uzun sürmesi gibi konular etrafında toplanmaktadır (Statistisches Bundesamt, 2015: 10). Bu eleştiriler büyük ölçüde e- devletin sınırlı kullanım alanına sahip olması ile ilintilidir ve hizmet süreçlerinin vatandaş odaklı olmadığına işaret etmektedir. Vatandaşların e-devlet imkanlarıyla ilgili memnuniyet oranları ise -2’den 2’ye kadar olan skalada 1’den daha düşüktür (Statistisches Bundesamt, 2019a).

Kamu kurumlarının dijitalleşmesiyle ilgili önemli bir soru işareti de kişisel verilerin korunmasına yöneliktir. Almanya tarihinde totaliter sistem tecrübesinin Almanların kolektif hafızasında bıraktığı derin iz kişisel verilerin korunması bağlamında e-devlet hizmetlerine olan şüpheci yaklaşımları oldukça etkilemiştir ve vatandaşlar şeffaf bir vatandaşlık olgusundan, üçüncü tarafların şahsi bilgilerine kontrolsüz bir şekilde erişiminden endişe duymaktadırlar (Martini, 2017: 6). Veri toplayan kamu kurumları ve özel kuruluşların bireyin kişisel yaşam alanını araştırması

ve internet kullanıcılarının mahremiyetine ilişkin bilgi kazanması kişisel özgürlük alanını daraltmaktadır (Martini, 2016: 13). E- devlet yoluyla sunulan hizmetler nedeniyle kişisel verilerinin pek çok kurum tarafından görüntülenebilir ve erişilebilir olması vatandaşların bu noktadaki kaygılarını artırmakta, birey olarak kendilerini daha korumasız kılacağı düşüncesini doğurmaktadır.

Almanya kamu yönetiminde online hizmetlerin geç gelişme nedenleri arasında; bütün yönetim düzeylerinde eğitim ve sağlık işlerinin mali açıdan zorluk yaratması, altyapının yetersiz oluşu ve yatırımların gerekliliği, uzman bilgisinin ve eğitim fırsatlarının yetersiz oluşu ve online hizmetlerin yürürlüğe girmesiyle birlikte yoğun emek ve maliyet gerektiren bir personel eğitimin zorunluluğu, mevcut yapının değişikliğe hazır olmaması ve idari bakımdan güvenilirlik ve verilerin korunmasına ilişkin yasal zorluklar yer almaktadır (von Lucke, 1996: 56- 58). E- devlet uygulamaları, insan kaynaklarının, iş süreçlerinin ve hizmet kullanıcılarının da potansiyellerinin gelişmesini amaçlamakta (Balcı, 2008: 319), bu anlamda çok boyutlu bir program oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Kamu kurumlarında e-devletten sorumlu olanlar gelecekteki değişimleri anlayabilmek ve stratejik kararları alabilmek adına enformasyon teknolojilerinin kullanım ve imkanlarını bilmek, tanımak durumundadır. Bu da çalışanlar için çalışma süreçleriyle ve kendini örgütlemeye ilgili anlayışın değişmesi anlamına gelmektedir (Dworschak ve Zaiser, 2016:111).

E-devlet tartışmalarında unutulmaması gereken bir husus da e-devletin sadece kamu hizmetlerinin elektronik ortam üzerinden sağlanması olarak anlaşılmaması gerektiği, daha katılımcı, vatandaş odaklı, devlet ve vatandaş ilişkisini değiştiren bir uygulama olma potansiyeli taşımasıdır. E- devlet adı altında daha ziyade yönetimin web sayfaları ve e-posta yoluyla yazışma imkanının vatandaşlar için yeterli olacağı, fakat haricindeki her şeyin, karar alma süreçlerinin, hatta formların bile aynı şekilde bırakılması anlaşılsa da bu mevcut yaklaşım bütün yapı, süreç ve ürünleri içine almadıkça yönetim alanında sürdürülebilir bir reformdan söz etmek imkansızdır (Schluppan ve Reichard, 2002: 2-3). Bu yüzden e- devletle ilgili gelişmelerin hedefine ulaşması için kaynak ve süreç yönetiminde de değişiklikler yapılması elzemdir.

Almanya güçlü bir yerel yönetimler vurgusuna sahip olmasına ve desantralizasyon düzeyinin yüksek olduğu bir devlet olmasına rağmen Alman kamu kurumlarının en karakteristik özelliklerinden biri bürokrasinin güçlü oluşudur. Kamu kurumlarının yavaş çalışması, aşırı kuralcı olmaları, gereksiz prosedürlerin ve uzun bekleme sürelerinin varlığı, buna ek olarak bürokrasinin memurların davranışlarına yansıyan özellikleri kamu hizmetlerine ilişkin memnuniyetsizlikleri beslemektedir. Avrupa’da e-devlet çalışmalarına 2000’li yılların başından itibaren start verilmesine karşın her devletin kendi siyasi, ekonomik ve toplumsal koşulları da kamu yönetimi reformlarının hayata geçmesinde ve başarıya ulaşmasında önemli rol oynamaktadır. Almanya’da kamu hizmetlerinin yeterli ölçüde dijitalleşmemesi, e- devlet kullanım alanlarının sınırlı olması, kişisel verilerin korunmasıyla ilgili endişeler ve özel sektörün çıkarlarına karşın kamu hizmetlerinin yeniden devlet eliyle sunulması gibi talepler kamu yönetimi alanında gerçekleşen reformlara rağmen geleneksel yönetim anlayışının temel kabullerinin halen hüküm sürdüğünü, reformların istenilen düzeyde hayata geçmediğini göstermektedir.

5.2. Kamu Kurumlarındaki İktidar İlişkileri

Gündelik hayatın önemli bir parçasını kamu hizmetleri sağlayan kurumlar üzerinden devlet ile kurduğumuz ilişki oluşturmaktadır. Devlet erkinin yürütme ayağını oluşturan kamu yönetimi genelde vatandaş ve devlet arasında bir köprü olarak tasvir edilmektedir. Devlet kamu hizmetlerini düzenleyen bir aktör olarak sunmuş olduğu hizmetlerin kalitesi nispetinde vatandaş olsun veya olmasın hizmet alıcılarının güvenini kazanır veya bireylerin kamu kurumlarına veya görevlilere olan güvenini yitirmesine zemin hazırlar. Almanya özelinde kamu hizmetlerinin alıcısı sadece Almanya vatandaşları değil, aynı zamanda farklı bir etnik kökenden gelen ve Almanya vatandaşlığına sahip olmayan yabancılardır. Alan araştırmasında üretilen veriler kamu hizmetlerinin sunulmasında ırkçı ve ayrımcı tutumlara pek rastlanmadığını göstermiştir. Aleni bir yabancı düşmanlığı kamu görevlilerinin mevcut pozisyonuna zarar verebileceğinden ötürü daha ziyade jestlerden, mimiklerden ve memurların üslubundan hareketle kamu hizmetlerinin kamusal senaryosuna yönelik bazı çıkarımlar yapmak mümkündür.

Kamu hizmetlerinin kamusal senaryosu ifadesi, kamu hizmet alıcılarının memurlarla yüz yüze ilişkilerini, ilgili kurumdaki görünür iktidar ilişkilerini, memurların görece üstün bir pozisyonda olduğu hizmet alıcılarının ise bazen ‘müşteri’ olarak da görüldüğü için tümüyle bir ast sınıfı ifade etmese de görece güçsüz olan taraf olarak nitelendirildiği sahneleri anlatmaktadır. Bu tür bir ilişkide her iki taraf da kendi konumu bakımından risk almaktan kaçınmaktadır. Almanya’daki kamu kurumlarıyla ilgili yaklaşımlarını belirtirken katılımcılar özellikle Vatandaşlık Dairesi (Bürgeramt), Yabancılar Dairesi (Ausländeramt), Vergi Dairesi (Finanzamt), Federal İş Ajansı (Bundesagentur für Arbeit), Nüfus Nüdürlüğü (Einwohnermeldeamt), Evlendirme Dairesi (Standesamt), Emniyet Müdürlüğü (Polizeipräsidium) ve sağlık kurumları ile ilgili deneyimlerinden hareket etmişlerdir. Katılımcılara sosyal yardım alıp almadıkları da sorulmuştur. Kamusal senaryoda odak noktası sözü edilen kamu kurumlarının nasıl işlediği, katılımcıların hizmetlerle ilgili yaşadıkları olumlu ve olumsuz deneyimler, memurların göç kökenli bireylerle ilişkilerinin yanı sıra hizmetlerin sağlanmasında oldukça büyük bir yer tutan bürokrasi olgusudur. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun deneyimleri Almanya’daki kamu hizmetlerinde bürokrasinin yapısal ve memurlara yansıyan davranışsal özelliklerine işaret etmektedir. Katılımcılar Alman kamu yönetiminin online hizmetlere yeterince yer vermediğine ve bu yüzden Almanya’da kamu dairelerinde yapılan işlemlerin yazılı olmasına ve her şeyin yazılı olarak beyan edildiği mektuplar üzerinden yürütülmesine ehemmiyet gösterdiğine vurgu yapmıştır. Diğer taraftan genellikle memurların alay etmeye varan davranış ve tutumlardan uzak durmaları dikkat çekmektedir. Memur ve göç kökenli bireylerin hizmet odaklı ilişkilerini kolaylaştıran en önemli faktör Almanca diline hâkim olmalarıdır. Üçüncü kuşak bireyler dil kaynaklı bir sorun yaşamadıklarını, genelde evlenerek Almanya’ya gelen *ithal gelin* ve *damatların*¹¹⁴ ya da ilk neslin kamu kurumlarında dil bilmemekten kaynaklı problem yaşadıklarına dair gözlemlerini yer yer aktarmışlardır.

¹¹⁴ Ebeveyniyle birlikte veya ebeveyni kendisinden önce göç eden bireylerden farklı olarak, evlilik yoluyla bir başka ülkeye göç eden erkekler ‘ithal damat’ ve kadınlar ‘ithal gelin’ olarak adlandırılmaktadır. Türkiye’den gelen ‘ithal’ gelin ve damatlarla yapılan evlilikler Fransa’daki Türkiye kökenli bireylerin “*Türklük karakterini*”, kimliklerini muhafaza etme stratejisi olarak ortaya çıkmaktadır (Akgönül, 2008: 94).

Kamu kurumlarıyla olan ilişkiler eğitim ve iş hayatına nazaran yüz yüze ilişkilerin daha az olduğu bir alandır, yani bireyler gündelik yaşantısında okul hayatında öğretmenle, iş hayatında patron ve yöneticiyle olduğu kadar kamu görevlileriyle bir araya gelmemektedir. Bunda bazı kamu hizmetlerinin online bir şekilde yerine getirilebilmesi, bireylerin süresiz oturuma sahip olması veya bazı işlemlerin dilekçe ve telefon ile gerçekleştirilebilmesi de bir faktördür. Bu durum kamu kurumlarına karşı üretilen taktiklerin eğitim hayatıyla karşılaştırıldığında neden daha az olduğuna ilişkin bir açıklama sunmaktadır.

5.2.1. Vatandaşlık

Geçmişten bugüne vatandaşlık olgusu ve tabiiyet ilişkisi devlet ve birey arasındaki hukuki ve siyasi bağın bir göstergesi olarak kabul edilmiştir ve bu bağın varlığı daha önce de belirtildiği gibi kan bağı veya toprağa, bazen de devlet özelinde farklı oranlarda olmakla birlikte bu ikisinden doğan üçüncü bir melez vatandaşlık rejimine dayandırılmıştır. Almanya’da doğup büyüyen bireylerin Almanya’daki gündelik yaşamlarında sosyal politikalar karşısında nasıl bir cevap ürettiklerini, kendilerini ne derece Almanya’nın bir parçası olarak gördüklerini sahip oldukları vatandaşlıklar – tek başına bir etken olmamakla birlikte oldukça güçlü bir etken- üzerinden okumak elzemdir.

Diehl ve Fick (2012b) vatandaşlık kararıyla ilgili kuramsal açıklamaların sadece bireysel düzeyde ele alınmaması gerektiğini, vatandaşlığa geçiş davranışında ulusa özgü farkların da göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmaktadır. Vatandaşlığa geçiş daha yüksek bir statüye sahip olan çoğunluk toplumuna aidiyet hissinin onaylanması için bir strateji olarak değerlendirilebilir (Diehl ve Fick, 2012b: 344). Opsiyon modeli çerçevesinde Almanya ve Türkiye vatandaşlığından belli birini seçmiş veya seçmek durumunda olan gençlerle yapılan araştırma, Alman pasaportunun ve onun sağladığı seyahat kolaylığı ve siyasi katılım gibi hukuki-pragmatik faydaların vatandaşlığa geçişte rol oynadığı, Türkiye vatandaşlığının ise sosyal kimlik temelinde anlamlandırıldığı sonucuna varmaktadır (Diehl ve Fick, 2012b: 356).

Görüşmelerde Almanya vatandaşlarına ve Türkiye vatandaşlarına vatandaşlıklarının kendilerine ne tür ayrıcalıklar sağladığı ve kendileri için ne anlam ifade ettiği gibi sorular gündeme getirilmiştir. Katılımcıların yirmi üçü sadece Türkiye vatandaşı, on ikisi sadece Almanya vatandaşı ve kalan yedisi ise çifte vatandaştır, yani hem Türkiye hem Almanya vatandaşlığına sahiptir. Görüşme formunda yer almamakla birlikte bireylere vatandaşlıklarıyla ilgili bağları da sorulmuş ve gerek Türkiye vatandaşlığının gerek Almanya vatandaşlığının bireylerce nasıl anlamlandırıldığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple vatandaşlık konusu; Almanya vatandaşlığı, Türkiye vatandaşlığı ve çifte vatandaşlık olmak üzere başlıca üç başlık altında ele alınacaktır. Bireyler için vatandaşlığın ne ifade ettiğini analiz ederken Yurttaşlık Politikaları başlığında ele alındığı üzere Kadioğlu (2008), Caymaz (2007) ve Üstel (2008)'in çalışmalarındaki kavramsallaştırmalardan istifade edilecektir.

Almanya Vatandaşlığı

Almanya vatandaşlığına sahip olsun veya olmasın katılımcıların neredeyse tümü için Almanya vatandaşlığı Alman pasaportuyla ve bir pasaport gibi işlev gören kimlik kartlarıyla özdeşleşmesi bakımından evrak temelinde tanımlanmaktadır. Diğer taraftan Almanya vatandaşlığı katılımcıların büyük çoğunluğu açısından sadece evrak temelinde, kâğıt üzerinde var olan bir vatandaşlık değil beraberinde bir dizi medeni, siyasal ve ekonomik hakları da vatandaşlar için teminat altına alan bir kurumdur. Almanya vatandaşlığını haklar temelinde betimleyen katılımcılara göre vatandaşlığın sağladığı en ilgi çekici haklar sırasıyla; seyahat özgürlüğü, seçme ve seçilme hakkı, ayrımcılığa karşı durmayı mümkün kılan diğer medeni haklar. Neredeyse istisnasız şekilde katılımcıların seyahat özgürlüğüne değinmesi, Henley Passport Index'e göre Almanya'nın 189 ülkeye vizesiz seyahati mümkün kılan pasaportu en güçlü üçüncü ülke olarak sıralandığı da düşünülürse oldukça anlamlıdır (bkz. Henley Passport Index: 2020). Almanya vatandaşlığına 'ulusal kimlik temelinde' bir yaklaşım yalnızca bir kişi tarafından dile getirilirken, ödev ve sorumluluklar temelinde bir vatandaşlıktan hiç söz edilmemiştir. Vatandaşlığın 'ulusal kimlik temelinde' ele alınmaması Türkiye kökenli Almanya vatandaşlarının kendilerini 'hayali cemaat' (bkz. Anderson, 2011) olarak Alman ulusunun bir ferdi olarak görmediklerini, Alman ulusuyla ortak duygu-

düşüncelerin yanı sıra kolektif bir hafızayı paylaşmadıklarını ispat etmektedir. Alan araştırmasının vatandaşlık algısı bağlamında gösterdiği şey literatürdeki vatandaşlık sınıflandırmalarının keskin çizgilerle birbirinden ayıramayacağı, aksine vatandaşlığa ilişkin yorumların evrak temelinde, hak temelinde ve ulusal kimlik temelinde vatandaşlık yaklaşımlarının – özellikle de ilk ikisinin- bir arada var olabileceği ve birbirine eklemlenebileceğidir. Nitekim pek çok katılımcı Almanya vatandaşlarının pasaportları sayesinde seyahat özgürlüğüne değinirken hemen akabinde vatandaşlığın getirdiği haklardan bahsetmişlerdir.

Türkiye vatandaşlığı bireylere devleti eleştirmeme, devlet hakkında “kötü” bir şey söylememe gibi bir sorumluluk yüklerken Almanya vatandaşlığı köken ülkenin siyasetine, yönetimine yönelik eleştiri getirebilmesini sağlayan, bu anlamda bireyi, onun ifade özgürlüğünü bir başka devlete karşı koruyan hukuki bir güvence olarak görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye Caymaz (2008)’ın da işaret ettiği gibi Cumhuriyet tarihi boyunca ‘itaati salık veren’ bir devlet olarak resmedilmekte, Türkiye vatandaşlığı ise ‘ödev ve sorumluluklar temelinde’ şekillenmektedir. Almanya vatandaşlığı ise ifade özgürlüğünü ve bununla birlikte başkaca medeni ve siyasi hakları koruyan haklar temelinde bir anlam ifade etmektedir.

“Vize gerekmiyor her ülkeye. Her ülkeye hemen hemen uçabiliyorsun. Yani öyle bir yasaklama yok, gerçi bilmiyorum. Almanya’da yaşadığımda yani şey mesela Türk vatandaşlıkları olan birileri Türkiye hakkında bir şey söylüyorlar, diyelim ki kötü bir şey. Türkiye her an onları bulup ceza verebilirler diyelim. Ama Alman vatandaşı olarak ben kötü bir şey yapsam da Almanya her zaman beni korur, çünkü Alman vatandaşım sonuçta. (...) Yani mm bir tane mesela benim arkadaşımın annesi Türk vatandaşı ama Almanya’da yaşıyor ve Türkiye hakkında birkaç şey yazmış ve Facebook’a koymuş. Böyle konularda sorun olabilir. Türkiye sorun yapabilir. Onu demek istiyorum. Almanya vatandaşı olsa hiçbir şey olmaz sonuçta Almanya ile ilgili değil. Sonuçta Alman, Türkiye tutuklayamaz.” (Katılımcı 34)

Almanya vatandaşlığına sahip olan bireylerin çoğu evraktan hareketle sahip olduğu haklara vurgu yapmaktadır. Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin Almanya vatandaşlığına geçişinde oturma izni gibi resmi işlemleri sürekli takip etmek durumunda olmanın getirdiği yorgunluk ve Türk Konsoloslugu’nda işlem sürelerinin uzun olması gibi faktörler rol oynamaktadır. Diğer taraftan resmi işlerde Türkiye vatandaşları Almanya vatandaşlarına göre kendilerinden daha fazla evrak

istendiğinden daha uzun prosedürlere maruz kalmaktadır. Çoğu örnekte Almanya vatandaşlığı rasyonel bir tercih olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Katılımcı 19 da vatandaşlığın kendisi için yalnızca kâğıttan ibaret olduğuna ve Almanya vatandaşlığının avantajlarından faydalandığına işaret ederek vatandaşlık seçimini rasyonel olarak yaptığını ifade etmektedir. “*Sadece işlem için bir kâğıt*” derken vatandaşlığı milliyetle eş anlamlı görmediğini de bu sözleriyle pekiştirmektedir.

“Alman vatandaşlığı bildiğime göre dünyanın en değerli vatandaşlığı. Gerçekten vize sıkıntısı yok. Şu anda ihtiyacım yoktu ama ihtiyacım olduğunda bile Türkiye’ye pasaportsuz gidiyorum, kimlikle girip çıkıyorum. Türk vatandaşlığından neden çıktım (...) çok sorunlar yaşadım. Ama daha çok buradaki konsolosluklarda çok sorunlar. Zaten çoğu kişi ondan bıkıyor. İşlemler çok yavaş (söylerken katılımcının kullandığı dil de yavaşlıyor), sistem yok ne bileyim sürekli bir şey uzatman lazım çok kaotik bir durum vardı ben çocukken bile bunu hissediyordum. (...) Ama gayet memnunum Alman vatandaşlığından. (...) Ben vatandaşlığa pek değer vermiyorum tek avantajlarını kullanıyorum benim için sadece işlem için bir kâğıt o kadar.” (Katılımcı 19)

Almanya vatandaşlığı olan bireyler Türkiye vatandaşlığı olan aile bireyleri ile kıyasladığında en büyük farkın Alman kimlik kartları (Deutscher Personalausweis) ile Türkiye’ye ve Avrupa Birliği’ne üye ülkelere pasaport taşımak durumunda olmaksızın seyahat edebilmeleri olduğunu söylemektedir. Almanya vatandaşı olmayan bireylerin ise daha fazla evrak taşımaları gerekmektedir. Alman kimlik kartına ve pasaportuna yapılan bu vurgu, vatandaşlığın büyük ölçüde evrakla özdeşleştirildiğini göstermektedir.

“Elimde bir kart var. Küçük, banka kartı gibi bir şey. Her şeye yani o oluyor. Benim annemler Türk vatandaşı ikisi de. Onlar da hem Aufenthaltstitel (oturma izni) dedikleri o kart var hem pasaportları var, mecbur onların ikisi havaalanında olsun gerekiyor. Ama biz her şeyimizi o kartla halledabiliyoruz, tüm bilgilerimiz onda kayıtlı. Hani sadece öyle bir şeyini gördüm şimdilik. Ben sadece onu taşıyorum.” (Katılımcı 23)

Almanya vatandaşlığının evrak temelinde tanımlanması bireylerin çoğu için geçerli bir durumdur ve Türkiye kökenli bireylerin Alman milliyetine nadiren aidiyet hissettiğinin işareti olarak okunmalıdır. Almanya vatandaşlığı her ne kadar farklı etnik kökenden gelen bireyleri ayrımcılıktan büsbütün korumaya yetmese de bireylere sağladığı hukuki statü ve koruma önemlidir. Türkiye kökenli Almanya vatandaşları medeni haklarını ayrımcılığa uğramaksızın belli ölçüde kullanabilmektedir. Türkiye

kökenli Almanya vatandaşları her ne kadar vatandaşlığını “*kâğıt üzerinde*”¹¹⁵ diye evrak temelli yorumlasa da Alman kimlik kartı ve pasaportuna sahip olması sayesinde kazandığı haklar kendileri için bazı ayrıcalıklar tanımaktadır.

“Vorteile (avantaj) olarak mesela pasaportum çok değerli. Hiçbir yere vize gerekmiyor. Yani dünyada herhalde üçüncü en güçlü pasaportlardan biri. (...) Şöyle bir avantaj var mesela Staatsangehörigkeit (vatandaşlık) olarak yazdığın zaman Deutsch (Alman) diye geçiyor. CVde (özgeçmişte) fotoğraf istemedikleri zaman Alman zannediıyorlar, direkt istediğin yere girebiliyorsun, mesela okula kaydolmak istiyorum. Direkt hani Deutsch yazdığım zaman sorun olmuyor. (...) Fark etmiyor ki sadece kâğıt üzerinde bir şey olduğu için.” (Katılımcı 2)

Çoğu durumda Türkiye kökenli bireyler için Almanya vatandaşlığı Alman ulusal kimliğiyle aralarında bir bağ yaratamamaktadır. Almanya vatandaşlığına sahip olmak sözü geçen bireylerin kendini “*Türk olarak*” görmesine mâni değildir. Üçüncü kuşak Türkiye kökenli Almanya vatandaşları her ne kadar Türkiye vatandaşı olmasalar da ulusal kimlik temelinde kendini özdeşleştirdikleri politik sınırlar Türkiye sınırlarıdır. “Türk” kimliğinin göstergesi ise Alman medyasındansa Türkiye medyasını takip etmesi, Türkiye’deki televizyon kanallarını seyretmesidir. Vatandaşlığın getirdiği ayrıcalıklar her zaman kişinin kendisini “*Alman*” olarak görmesi, Almanya’yla olan hukuki ve siyasi bağının güçlenmesi gibi sonuçlar ortaya çıkarmamaktadır. Aşağıda alıntılanan pasajda katılımcımız; “*kendimizi bir orada göremedik, Almanya tarafında*” derken iki ülkeyi iki taraf olarak tasvir etmekte ve bu iki taraftan birini seçmeye bilinçli veya bilinçsiz olarak şartlandırıldıklarını ve konumlanmak durumunda kaldıklarını ima etmekte, diğer taraftan bu durumun kendileri açısından iyi sonuçlar getirmediğinin de farkında olduğunu belirterek özeleştiriyor yapmaktadır.

“Nasıl işlem dersin mesela bir şey satın almak istiyorsan normal kimlikle oraya gidip işlemleri yapabilirsin. Alman kimliğiyle rahatça seyahat edebildiğin ülkeler vardır. (...) Kimlik üzeri bir ayrıcalığımız var ama şey olarak fazla bir bağımız yok... illaki kendimizi Türk olarak görüyoruz. O konuda Alman medyası olsun şey olsun Türk kanallarına bakıyoruz. Kendimizi bir orada göremedik, Almanya

¹¹⁵ Almanya vatandaşlığının “bir kâğıt parçası” olarak görülmesi bireylerde yaygın bir düşünce olduğu gibi göç temalı filmlerin satır aralarında da bu tür söylemlere rastlamak mümkündür. 2011 yapımı “Almanya’ya Hoşgeldiniz” filminde dedesi Almanya vatandaşlığına geçen ve okulda yaşadığı soruna binaen küçük bir çocuğun “Neyiz biz şimdi? Türk mü Alman mı?” sorusunda hayat bulan kimlik sorusuna dedenin “Sadece bir kâğıt parçası o! Biz hala Türküz!” diye cevap vermesi oldukça manidardır (bkz. Şamdereli, 2011).

tarafında. Ama bir yandan da dezavantaj o yaşadığın ülkeyi bilip tanıman lazım.”
(Katılımcı 31)

Pek çok katılımcının söz ettiği seyahat özgürlüğü yalnızca vizesiz seyahati değil aynı zamanda havaalanında pasaport kontrolü için uzun süre bekletilmeden gümrük kontrolünden geçmeyi de mümkün kılmaktadır. Avrupa Birliği vatandaşları uçağa iniş ve binişte polis kontrolünden geçmek yerine kimliklerini cihaza okutarak kolayca geçiş yapmakta ve zaman kaybetmemekte, AB’ye üye olmayan ülkelerin vatandaşları polis kontrolünden geçerek havaalanlarında pasaportlarına giriş çıkış mührü vurulmakta, nereye gittikleri nerede kalacakları hangi amaçlarla seyahat ettikleri gibi pek çok soruyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Katılımcıların bahsettiği kolaylıklar yalnızca havalimanında, sınır kapılarında daha kolay geçiş sağlamakla sınırlı olmamakta aynı zamanda Almanya’daki kamu kurumlarında resmi prosedürlerle daha kolay baş etmelerini mümkün kılmaktadır. Almanya vatandaşlığı Türkiye kökenli bireyler için Alman bürokrasisini aşmanın, hiç değilse azaltmanın bir yolu olarak görülmektedir. Böylelikle kamu hizmetlerini alırken tabi oldukları prosedürler kendileri için daha da kolaylaşacaktır. Almanya vatandaşlığına hem evrak hem haklar temelli bir anlam atfedilmektedir. Katılımcıların anlatılarında dikkat çeken bir husus da çifte vatandaşlığın mümkün olmadığı durumlarda bireylerin hangi ülkenin vatandaşı olacağına karar vermekte yaşadığı zorluktur.

“Türkiye’den mesela buraya geldiğimizde Alman vatandaşlarına özel şey var; onların geçeceği özel bir yer var, polise görünmeden geçiyor. Böyle pasaportumuzu üzerine koyuyoruz. Ondan sonra o kapı kendiliğinden açılıyor. Mesela biz hemen kardeşimle 2 dakika içinde oradan çıktık. Orada daha 20- 25 dakika babamları bekledik. (...) En başta hiç istemiyordum Alman vatandaşı olmayı, böyle ülkeme ihanet gibi geliyordu. “Baba ben istemiyorum” dedim. Ama babam da bu hani iyi yönlerini anlatınca dedim ki; “tamam o yönden biraz haklı, tamam o zaman, öyle Almanya vatandaşı olalım”. Çünkü başka bir vatandaş oldun mu burada hep böyle bir kâğıt alman lazım. Hala daha orada mı oturuyorum diye Bürgeramt’a gidip bir kâğıt çıkartıyorsun. Eee bu pasaportunu götürdüğün zaman hep onu da götürmen lazım bir işe başladığında. Alman vatandaşı oldun mu üzerinde hepsi yazıyor. Belli bir tarihe kadar gidiyor.”
(Katılımcı 28)

Vatandaşlığın beraberinde getirdiği hakların başında seçme ve seçilme hakkı gelmekte, Almanya vatandaşı olan her katılımcı bu hakka aynı düzeyde önem vermese de bu tür siyasal hakları ve diğer hakları önemli bulan ve vatandaşlığın en ayırt edici

özelliği olduğunu ifade eden katılımcılar da mevcuttur. Almanya vatandaşları daha geniş haklardan istifade etme anlamında yabancılardan daha avantajlı bir konumdadır. Siyasi haklardan maksimum fayda sağlamanın yolu kişinin yaşadığı ülkenin vatandaşı olmasıdır. Yabancılar hukuku ise yabancıların sınırlandırılması rejimine dayanmaktadır. Göç kökenli bireyler aşırı sağın yükselişini Almanya'daki varlıkları, hak ve özgürlükleri açısından tehdit olarak görmektedir. Tam da bu noktada oy verme hakkı, aşırı sağa karşı kendilerini siyaseten koruma mekanizması olarak işlev gösterir. Bu tehdidi ortadan kaldırmak için seçme hakkı kilit rol oynamaktadır.

“Anladık Alman vatandaşlığının önemli olduğunu bizim için. Yani oy verme hakkın var. (...) Belli bir kısma oyunu vermezsen maalesef bu AfD (Almanya İçin Alternatif Partisi), tam Naziler var ya onların da bir yere geleceğini düşünüyorum yoksa hiçbirine oy vermem de... Sırf o sıkıntıdan dolayı.” (Katılımcı 38)

Almanya vatandaşlığı, Türkiye kökenli Almanya vatandaşları tarafından Almanlarla “her türlü eşit hakka sahip” olmanın bir yolu olarak değerlendirilmektedir. “Eşit haklara erişme” öncelikle Alman kimlik kartının kişiye sağladığı yani evrak temelinde başlayan ve bireyi bir dizi hakla ödüllendiren bir vatandaşlık anlayışı sunmaktadır. Vatandaşlığın sağladığı siyasi haklar seçme ve seçilme hakkı ile sınırlı olmayıp başka siyasi hakları da içinde barındırmaktadır. Almanya vatandaşlığı negatif statü hakları, pozitif statü hakları ve aktif statü hakları bağlamında vatandaşlara ayrıcalık tanımakta, gereğinde onları devlete karşı da korumaktadır. Bu anlamda Almanya vatandaşı olan katılımcılar AB'nin katı sınır politikaları karşısında sınır dışı edilememelerini çok önemli bir hak olarak kabul etmektedir. Diğer taraftan süresiz oturum izni olan bireyler altı ay boyunca yurt dışında bulunmaları ve Almanya'ya giriş yapmamaları halinde sınır dışı edilirken, Almanya vatandaşları için aynı durum söz konusu değildir. Süresiz çalışma izni ve oturum iznine sahip bir yabancıya göre Almanya vatandaşlarının ayrıcalık sahibi olduğu en temel husus devlete karşı bireyi koruyan, bireyin Almanya'daki hayatını kolaylaştıran siyasi, medeni ve ekonomik haklarıdır. Türkiye vatandaşlığının ele alındığı başlıkta da görüleceği üzere Türkiye vatandaşları "buradan çıkarılırlarsa gidecek bir ülkemiz var derken" tam da bu ülkeden çıkarılma korkusunu kasetmekte, yabancı oluşlarının kendilerine vatandaşlık gibi tam bir koruma sağlamadığının altını çizmektedirler.

“Eşit haklara sahibim, her türlü eşit hakka sahibim. (...) Anayasanın size verdiği bazı haklar var bunlardan bir tanesi gösteri ya da protesto hakkı bu sadece Alman vatandaşlarına mahsus bir hak. (...) Haa ayrıcalık şöyle ayrıcalık var tabii ki; maddi anlamda birincisi daha çabuk ulaşabiliyorum pasaporta, kimliğe vesaire. Daha uygun bir fiyata ulaşabiliyorum. Pasaport yenilemesi ya da kimlik yenilemesi daha kolay oluyor Türk kimliğine ya da pasaportuna bakarak. Tabii ki polis bizi durdurduğu zaman tabi ki ona göre de farklı bir hak talep edebiliyorsunuz bazı konularda. Ama bu sadece polisle ilgili sıkıntı yaşadığınız zaman. (...) Anayasal, Anayasaya göre çünkü aynı haklara sahip olduğunuz için o polis memuruyla ona göre de hak bildirebiliyorsunuz bir de işte ülkeden çıkarılma korkusu yaşamıyorsunuz. (...) vatandaşsanız, sizi isteseler bile atamıyorlar. Çoğu çalışma iznini geri çekebilirler çok büyük sıkıntı olduğu zaman. Ama vatandaşlığı elinden alma ihtimali sıfır denecek kadar az.” (Katılımcı 21)

“Tabii ki de burada oturmam, yaşayabilmem. Nicht abgeschoben werden (sınırdışı edilmemek). Also arbeiten darf (çalışabilmek).” (Katılımcı 25)

Diğer katılımcılardan farklı olarak Katılımcı 30, “*ülkemde de seçme ve seçilme hakkı için*” ifadesini kullanmıştır. “*Ülkem*” vurgusu Almanya vatandaşlığının kendisi için kâğıt üstündeki bir vatandaşlıktan ibaret olmadığını ve dolayısıyla ulusal kimlik temelinde de bireyin kendisini Almanya’nın bir parçası olarak gördüğünü göstermektedir. Bireyin benliğini inşa eden sadece ailesinden öğrendiği kültür ve yaşam tecrübeleri değil aynı zamanda bizatihi kendisinin Almanya’da deneyimlediği gündelik hayattır, yani bireysel kimliğin pek çok bileşeni olduğuna, hem Alman hem Türk olmaya ilişkin bir gerçekliğe, göndermede bulunur.

“Açıkçası ben geçme sebebim daha çok diğer ülkeleri gezmek istediğimde vizesiz gitme olanağı idi. (...) Ve tabi ki ülkemde de seçme ve seçilme hakkı için (...) Yani burada büyüüp doğmak zaten bir şekilde bir yanın Alman oluyor illaki, buradan çok şey kapıyorsun o yüzden kendime hem Alman hem Türk diyebilirim.” (Katılımcı 30)

Almanya vatandaşı olan Katılımcı 32 ise “Türk olmak”, “Türk hissetmek” için kâğıt üzerinde bir belgeye ihtiyacı olmadığını dile getirmektedir. Türkiye “ay yıldız” diye tarif edilirken Alman pasaportunun üstündeki “kartal” resmi ile sembolize edilmesi, semboller ve kimlik arasındaki bağa gönderme yapmaktadır. Katılımcı vatandaşı olmadığı Türkiye’ye duyduğu bağlılığın ulusal kimlik bağı (duygusal bir bağ) olduğunu ima ederken, Almanya vatandaşlığına olan yaklaşımını evrak temelinde yorumlamakta ve bununla gurur duymakta, yani Almanya vatandaşlığının kendisi için salt bir evrak olmadığını anlatmaktadır:

“Ben ay yıldızı kalbime işledim... pasaportumdaki kartalla da gurur duyuyorum.”

(Katılımcı 32)

Almanya vatandaşlığına nasıl bir anlam atfedildiğini analiz edebilmek için resmin diğer tarafı, yani mevzuatta “yabancı” olarak tanımlanan bireylerin vatandaşlığa nasıl baktığı da gözden geçirilmiştir. Vatandaş olanların ve olmayanların Almanya vatandaşlığını nasıl tasvir ettiğine yakından bakıldığında “yabancı” katılımcıların yaklaşımının Almanya vatandaşlarıyla çok benzer görüşleri paylaştığı ve Almanya vatandaşlığını çoğunlukla evrak temelinde ve sonra da haklar temelinde ele aldıkları saptanmıştır. Diğer taraftan bu katılımcılar – biri hariç olmak üzere- kendilerine çifte vatandaşlık imkânı tanınsa Almanya vatandaşlığına da geçiş yapabileceklerini, bazıları ise çifte vatandaşlık imkânı tanınmasa da Almanya vatandaşlığına geçiş yapmalarının kendilerine önemli avantajlar sağlayacağını ve böyle bir tercih yapabileceklerini anlatmışlardır.

Türkiye Vatandaşlığı

Türkiye vatandaşı olan katılımcıların vatandaşlığa ilişkin düşüncelerinde Türkiye’ye dönme hayali, Türkiye’ye ve Türk kimliğine duydukları aidiyet hissi, diğer bir ifadeyle “Türk hissetmek” buna karşın Almanya ile kimlik inşası anlamında bağ kuramamak öne çıkan temalardır. Türkiye vatandaşı olan üçüncü kuşak bireyler vatandaşlığı ulusal kimlik temelinde yorumlamaktadırlar. Yalnızca bir katılımcı Türkiye vatandaşlığını haklar bağlamında- seçme ve seçilme hakkı özelinde- değerlendirmekte, bir diğer katılımcı ise Türkiye vatandaşlığıyla özel bir bağı olmadığını anlatmıştır. Üniversite mezunu olan kadınlar Türkiye vatandaşlığını en fazla önemseyen gruptur.

İlginçtir ki Almanya’da doğup büyüyen üçüncü kuşak da önceki kuşaklar gibi bir geri dönüş mitine inanmaktadır. Türkiye’deki gündelik yaşama uyum sağlayıp sağlamayacakları kendileri için bir soru işareti olmakla birlikte bir süre Türkiye’de yaşayabileceklerini veya temelli dönüş yapabileceklerini düşlemektedirler. Türkiye vatandaşlığı bu düşün gerçekleşmesi halinde sahip olmaya devam ettikleri bir hak olarak katılımcılarca önemli addedilmektedir.

“Ya ben zaten yani yaşlanınca Türkiye’ye dönmeyi istiyorum. Türkiye’de yaşamak da istiyordum bir ara, önce bir okulu bitireyim belki de onu gerçekleştiririm. Aslında Alman şeyine geçmek istemiyorum. Türk vatandaşlığını kaybetmek istemiyorum. Yani tabi ben Türkiye’ye kendimi daha çok bağlı hissediyorum Almanya’ya göre.” (Katılımcı 27)

Üçüncü kuşak katılımcılarla ilgili gözden kaçmaması gereken gerçeklik şudur: bu kuşak bir yandan “*milli kimliğe duygusal olarak bağlılık*”¹¹⁶ duymakta, diğer taraftan Almanya’daki toplumsal düzene olan alışkanlıkları, ‘habitus’ olarak ifade edilebilecek pratik yatkınlıklarının Almanya’daki gündelik yaşama ilişkin olduğunu göstermektedir. Her iki katılımcının da vatandaşlık üzerinden söylemeye çalıştıkları şey aslında iki kültür ve iki kimlikten birini seçmeye, tek taraflı olmaya zorlanmamaları gerektiğidir. ¹¹⁷‘Alman olmak’ ya da ‘Türk olmak’, ‘Almanya vatandaşı olmak’ ya da ‘Türk vatandaşı olmak’ göç kökenli bireyler için tercih edebilecekleri iki seçenekten biri değildir. Onlar için bu iki vatandaşlık “ya ...ya da” değil “hem...hem de” şeklinde formüle edebildikleri iki seçenektir. Almanya’daki vatandaşlık rejiminin ve çifte vatandaşlık uygulamalarının çok nadir olmasına binaen pek çok katılımcının talebi ‘çoklu vatandaşlığın’ yeniden düşünülmesidir.

“Çok tuhaf şöyle diyeyim benim için Türkiye vatandaşlığı çok önemli. Kaybetmek istemiyorum. Türkiye’de mesela üç haftadan fazla duramıyorum, Almanya’yı özledim. Ama vatandaşlığı kaybetmek istemiyorum. Daha çok kendimi oraya ait hissediyorum. Çok tuhaf bir şey anlatamam (yüz ifadesi de tuhaf ve kararsız). Hem burası hem orası. Ama buraya kuralları düzeninden dolayı alıştığım için biraz daha farklı Türkiye’den. Ondan bu kadar benimsediğimi düşünüyorum.” (Katılımcı 15)

“Tek avantajım dönmek isteğim olduğu için. (...) hep burada yaşayacak değiliz ya...” (Katılımcı 12)

Türkiye vatandaşlığı, Türk kimliğini sürdürmenin bir yolu ve Türkiye’ye duyulan aidiyeti tescil eden bir belge olarak yorumlanmaktadır. Pek çok katılımcı için Türkiye vatandaşlığı kimliğin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır.

“Türklüğümün, Türk vatandaşı kalmış olarak bence altını çizmiş oluyorum yani kendimi daha çok Türkiye’ye ait, duygusal anlamda daha ait hissediyorum. Yani

¹¹⁶ Bkz. Vatandaşlık sınıflandırmaları için bkz. Caymaz, 2007.

¹¹⁷ Almanca- Türkçe yayın yapan ve Almanya’da çıkarılan Renk Dergisi’nin konuyla ilgili “Ah Gönlümde İki Kültür Yatıyor” yazısı için bkz. GastarbeiterIn (2018).

o kişiliğime göre nasıl desem, kendimi bir Alman gibi değil Türk gibi hissediyorum.” (Katılımcı 20)

“Türkiye vatandaşlığı olunca kendimi tamamen Türk gibi hissediyorum. Almanya vatandaşlığına geçsem o zaman yine Türk ama resmîyette Türk kökenli Alman. Böyle %100 Türk hissediyorum. Kişilik olarak da köken olarak da.” (Katılımcı 37)

Türkiye vatandaşlığı, Almanya’da yaşayan Türkiye vatandaşlarının Türkiye’de yapılan seçimler için oy verme hakkına sahip olması anlamında hak temelinde yorumlamıştır. Katılımcılar arasında genel kabul gören nokta ise Türkiye vatandaşlığının kendilerine herhangi bir ayrıcalık tanımadığı yönündedir.

“Oyumu kullanabiliyorum en önemlisi o benim için. Ondan sonra çok fazla bir avantajı yok. Ama Türkiye’de olduğumda kendimi bir Türk vatandaşı olarak daha rahat hissediyorum.” (Katılımcı 24)

Almanya’daki her Türkiye vatandaşı için vatandaşlık ulusal kimlik temelinde bir bağla açıklanamamaktadır:

“Çok büyük bir bağ yok. Aslında Alman vatandaşlığına geçmek istiyorum. Çünkü Alman vatandaşlığıyla dediğim gibi daha özgür başka ülkelere gidebiliyorsunuz. Sorun çıkmadan.” (Katılımcı 38)

Almanya vatandaşlığı olmayan fakat Almanya’da doğup büyüyen üçüncü kuşak bireyler için Türkiye vatandaşlığı kendilerine önemli haklar sağlayan bir kurum olarak görülmemektedir.

Çifte Vatandaşlık

Türkiye kökenli bireylerin 2000- 2014 yılları arasında iki ülkenin vatandaşlığından yalnızca birini seçmeye zorlandıkları bir vatandaşlık rejiminde katılımcıların nasıl çifte vatandaş olarak kalabildiğine yakından bakmakta fayda vardır. Federal Almanya Cumhuriyeti’nin farklı etnik kökenden gelen bireylerin birden fazla devletle vatandaşlık bağının bulunmasına ılımlı yaklaşmadığı ve prensip olarak çok milliyetliliği (Mehrstaatigkeit) istisnai bir durum olarak gördüğü bilinmektedir. Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin vatandaşları ve İsviçre vatandaşları istisnai olarak çifte vatandaşlık hakkına sahiptirler ve 2014 yılından önce de seçme zorunluluğuna tabi değildiler. Almanya vatandaşlığını kazanmak için önceki vatandaşlığından vazgeçme zorunluluğunun kendileri için geçerli olmadığı göçmenler

de vardır. Bu durum vatandaşlıktan çıkmanın mümkün olmadığı ya da çok zorlaştırıldığı ülkelerin vatandaşları ve iltica hakkı bulunan ve mülteci olarak tanınan insan grupları için de geçerlidir. Özellikle Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin ve İsviçre'nin vatandaşlarına tanınan bu hakkın Avrupa Birliği dışındaki ülke vatandaşlarına tanınmaması, Avrupa dışındaki bazı ülke vatandaşları için önceki vatandaşlıktan çıkma zorunluluğu bulunmazken Türkiye vatandaşları için böyle bir zorunluluğun olması çifte vatandaşlık uygulamalarındaki çifte standartları gözle görünür hale getirmekte, yabancılar politikasının “tabakalı” yapısını ortaya çıkarmaktadır.

1999 yılında Vatandaşlık Yasası (Staatsangehörigkeitsgesetz) üzerinde yapılan ve 2000 yılında yürürlüğe giren reform Almanya'daki vatandaşlık rejimini büyük ölçüde etkiledi. 1 Ocak 2000 itibarıyla vatandaşlık rejimine kan bağıнын (*jus sanguinis*) yanısıra doğum yeri prensibi (*jus soli*) de eklendi. Yasa değişikliğinin içerdiği bir diğer önemli madde ise, hem yabancı bir ülkenin vatandaşlığına sahip olan hem de Almanya vatandaşı olan çocuklara on sekiz yaşını doldurduktan sonra, yirmi üç yaşını tamamlamadan önce vatandaşlıklardan birini seçme zorunluluğu (*Optionspflicht*) getirmesidir (Bundesgesetzblatt Jahrgang 1999 Teil I, Nr. 38: 1618- 1620). Çifte vatandaşlığı bulunan bireyler için geçerli olan bu zorunluluk 2014 yılındaki yasa değişikliği ile yürürlükten kaldırılmıştır. Yani doğum yoluyla Alman olan çocuklar Almanya'da büyümüş oldukları takdirde iki vatandaşlıktan birini seçmek durumunda değildirler. 2014 yılında Vatandaşlık Yasası'nın 29. maddesinde yapılan değişiklikle Almanya'da büyümek şu anlamlara gelmektedir: 21 yaşını tamamlamadan evvel sekiz yıl Almanya'da düzenli olarak ikamet etmek, altı yıl bir okula devam etmek ve Almanya'da bir okul bitirmek ya da meslek eğitimi tamamlamak (Bundesgesetzblatt Jahrgang 2014 Teil I Nr. 52: 1714). Dolayısıyla çifte vatandaş olan ve bahsedilen yaş aralığında olan çocuklar 2000- 2014 yılları arasında iki vatandaşlıktan birini seçmek durumunda kalmışlardır.

Asıl soru ise çifte vatandaşlığın nasıl hayata geçebildiği ve kişinin hangi şekillerde çifte vatandaş olabildiğidir. Öncelikle ebeveyninden yalnızca birisi Almanya vatandaşı olan çocuklar her iki ülkenin de vatandaşı olabilirler. Yine 2000

tarıhli yasa değişikliğine göre her iki ebeveyni de yabancı olan fakat ebeveyninden birisi en az sekiz yıldır Almanya’da yasal olarak ikamet eden çocuklar da bu hakka sahiptirler. Almanya’da doğup büyüyen bir çocuğun ifte vatandaşlık hakkına sahip olması temel prensip olarak çocuğun hem anne babasının hem doğduğu ülkenin- Almanya’nın- vatandaşlığına sahip olmasıdır. Almanya’da doğum yoluyla üç şekilde ifte vatandaş olmak mümkündür: İlk olarak, Almanya’da doğan ebeveynlerinden biri yabancı biri Alman olan ocuk kan bağı dolayısıyla iki vatandaşlığa da sahip olur. İkinci olarak, 2000 yılı itibariyle her iki ebeveyni de yabancı olan fakat Almanya’da doğan ocuklar Almanya vatandaşlığını aldığı gibi anne babanın vatandaşlığını da almaktadır. Bundan başka 1990- 1999 yılları arasında doğan çocuklar geçici bir düzenleme ile Almanya vatandaşı olabilmiflerdir, fakat bu kişiler 2014 yılına kadar vatandaşlıklardan birini seçme zorunluluğuna tabi tutulmuşlardır (Worbs, 2017: 1). Çalışmada yer alan ifte vatandaşların demografik bilgilerine bakıldığında yedi katılımcının da bahsedilen yıllar arasında doğduğu ve bu geçici düzenleme ile Almanya vatandaşlığını kazandığını, 2014’ten önce yürürlükte olan seçme zorunluluğundaki st yaş sınırını henüz geçmemiş oldukları için de halen ifte vatandaş olarak kalabildiklerini söylemek gerekir. Yani ifte vatandaşlık, Almanya’ya sonradan göç eden Türkiye kökenli bireylerin sahip olduğu bir hak değildir. nc olarak da yurtdişında doğan ve ebeveynlerinden en az birisi Alman olan çocuklar doğum yeri prensibiyle yaşadığı ülkenin vatandaşlığını alır ve Almanya’ya döndüğü takdirde ifte vatandaş kabul edilir (Worbs, 2017:1).

2018 yılı verilerine bakıldığında Almanya’da Almanya vatandaşlığının yanı sıra başka bir ülkenin vatandaşlığına sahip olan 1.834.000 kişinin var olduğu görülmektedir. En çok ifte vatandaşlığı olan ülkeler sıralamasında 244.000 vatandaşı ile Polonya ilk sırada, 240.000 vatandaşı ile Türkiye ikinci sırada, 234.000 vatandaşı ile Rusya nc sırada ve İtalya dördüncü sırada yer almaktadır (Statista, 2019c). Her ne kadar ifte vatandaşlık tartişmaları Türkiye kökenli göçmenler ekseninde yürütülse de Almanya vatandaşlığının yanında ikinci bir vatandaşlığı bulunan göçmenlerin yalnızca %7,6’sını Türkiye kökenlilerin oluşturması, çoklu vatandaşlığın Almanya’da sadece Türkiye kökenliler özelinde tartişılamayacağını göstermektedir. 2011 ve 2016

yıllarında yapılan nüfus sayımlarıyla karşılaştırıldığında çifte vatandaşların sayısının 2018 yılında azaldığı görülmektedir. 2011 yılı nüfus sayımına göre 4,26 milyon, 2016 yılı nüfus sayımına göre ise ülkede 1,87 milyon kişinin Almanya vatandaşlığının yanı sıra ikinci bir vatandaşlığı vardır. Bu bağlamda Worbs (2017) çifte vatandaş sayısının belli sebeplerden olduğundan düşük veya yüksek görünebileceğini kaydetmektedir. Kaybedilen vatandaşlıkların bildirilmemesi sayıyı fazla gösterebileceği gibi, vatandaşların ikinci vatandaşlığını beyan etmemesi de ihtimal dahilindedir ve sayının olduğundan düşük görünmesine neden olabilir (Worbs, 2017: 1).

Çifte vatandaş olan bireylerin sayılarına ve güncel Vatandaşlık Yasası'na bakıldığında belli şartları taşıması halinde Almanya'da doğup büyüyen bireyler için çifte vatandaşlık olgusunun bir gerçeklik olduğu ve ileri sürebilecekleri bir hak olduğu açıktır. Fakat bu çalışmaya katılan bireyler Almanya'daki kamu kurumlarının çifte vatandaşlık haklarının olmadığı şeklinde bir söyleme sahip olduklarının altını çizmişlerdir. Öyle görünüyor ki 2014 tarihli yasa değişikliği her ne kadar vatandaşlıklardan birini seçme zorunluluğunu kaldırsa da Almanya'da doğup büyüyen Türkiye vatandaşlarına Türkiye vatandaşlığından çıkmadan Almanya vatandaşlığına kabul edilme yolunu açmamaktadır. En azından 2000 yılından önce doğmuş ve 90'lı yıllarda geçici düzenlemeyle Almanya vatandaşı olmamış bireyler için durum böyledir. Göç kökenli bireylerden bazıları için çifte vatandaş olmanın ve kalmanın yolları açık olsa da bu hepsi için geçerli değildir. Bu durum Almanya'nın çifte vatandaşlığı yaygın kullanımı olan bir uygulama haline getirmek istememesiyle ilintilidir.

Gerek çifte vatandaş olan Türkiye vatandaşlarının gerek sadece Türkiye vatandaşı olanların bir bölümünün değindiği ortak husus, Türkiye vatandaşlığının kayda değer bir avantaj sağlamadığı, yani Almanya vatandaşlığında olduğu gibi evrak temelinde geniş bir seyahat özgürlüğü ya da vatandaşlara önemli bir güvence sağlayan bir vatandaşlık olmadığı, bu vatandaşlığın tercih edilmesinin pasaport, nüfus cüzdanı gibi evraklardan ve onların sağladığı kolaylıklardan kaynaklanmamasıdır. Çifte vatandaşlığı olan üç birey Türkiye'de seçme ve seçilme hakkını bir avantaj olarak görürken, bu üç kişiden biri Türkiye seçimleri için oy verme hakkını kullanma

hususuna şüpheli yaklaşmaktadır. Bu üç birey aynı zamanda Türkiye vatandaşlığını aidiyet temelinde ele almakta, Türkiye ile ulusal kimlik temelinde bir ilişki kurmaktadır.

Çifte vatandaşlığı olan Almanya vatandaşlarının sadece Almanya vatandaşı olan bireylere nispeten Almanya vatandaşlığı ile daha duygusal bir bağ kurduklarını söylemek mümkündür.¹¹⁸ Çifte vatandaş olan katılımcıların büyük çoğunluğu Almanya vatandaşlığını seçme seçilme hakkı, seyahat özgürlüğü gibi haklar temelinde yorumlamakta ve sadece Almanya vatandaşı olan bireyler gibi aynı zamanda evrak temelinde de yorumlayabilmektedir.

5.2.2. Kamu Yönetiminde Kamusal Senaryolar

Kamu hizmetinin kamusal senaryoları, katılımcıların kamu kurumları hakkındaki genel düşünceleri, kamu kurumlarında memurların bakışı, jest ve mimikleri, talep edilen hizmetlere karşı nasıl bir dil ve üslup kullandıkları ve hizmet alıcılarına nasıl muamele ettikleri üzerinden ortaya konulmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu “kamu kurumları” ve “kamu hizmetleri” gibi ifadelerle aşina olmadığından öncelikle bu ifadeler kendilerine Almanca olarak açıklanmış ve hatırlatıcı olarak yukarıda sözü geçen kurumların isimleri zikredilerek daha fazla veri elde etmek amaçlanmıştır. Katılımcıların kamu kurumlarının koymuş oldukları kurallara uyumları ve özellikle kamu hizmeti alım süreçlerinde ne tür sorunlar yaşadıkları kendilerine sorulmuş ve böyle bir durumun varlığı halinde memurlara karşılık verip vermedikleri ve negatif deneyimler sonrasında kamu kurumlarına olan yaklaşımlarının, tutumlarının nasıl değiştiğine ilişkin temalar gündeme getirilmiştir. İktidar ilişkileri bağlamında görece güçsüz olanın kamusal senaryoda karşılık vermesinin eğitim ve iş hayatındaki gibi engellenmiş olup olmadığı ortaya konulmaya ve kamu kurumlarında ifade özgürlüğünün ne derece yerleşik bir davranış biçimi olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

¹¹⁸ Elbette bu savın daha geniş örneklerle çalışıldığında yanlışlanabilir olması mümkündür. Fakat 42 katılımcının iştirak ettiği bu çalışmada görüşülen 7 çifte vatandaşın ikisi, sadece Almanya vatandaşı olan 12 bireyden ise yalnızca biri Almanya vatandaşlığı ile ulusal kimlik temelinde bir bağ kurmaktadır.

Kamu kurumlarına karşı üretilen taktikler de genelde kamusal senaryonun bir parçası olduğundan bu başlık altında analiz edilecektir.

5.2.2.1. Kurumların İşleyişi

Almanya’da kamu kurumlarının işleyişi incelenirken görüşmelerden elde edilen verilere göre yer yer kurum bazlı analizler yapılacaktır, kamu hizmetleri alım sürecinde katılımcıların deneyimlerine yer verilecektir. Almanya vatandaşı, Türkiye vatandaşı ve çifte vatandaşların bulunduğu örneklem içerisinde pozitif deneyimlerin varlığında katılımcının uyruğunun belirgin bir faktör olmadığı göze çarpmaktadır. Negatif deneyimlere sahip olan katılımcıların ise nadiren Almanya vatandaşı veya çifte vatandaş olduğu, ekseriyetle sadece Türkiye vatandaşlığına sahip olanlardan oluştuğu dikkat çekmektedir. Katılımcılar hem pozitif deneyimlerine hem de negatif deneyimlerine anlatılarında yer vermiştir. Kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyet oranı ilgili kamu kurumunun işleyişine, kamu görevlilerinin davranışlarına ve sunulan hizmetin kalitesine bağlı olduğu için bir kişi bazen iki tür deneyime de örnek verebilmektedir. Almanya’daki kamu kurumlarında göze çarpan başlıca durumlar; memurların bıkkın davranışlar sergilemeleri, özellikle Yabancılar Dairesi’ndeki memurların daha sert bir dil kullanmaları, daha kısa sürede halledilebilecek işlemlerin uzun bir zamana yayılmasıdır. Kamu hizmetleri içerisinde özellikle sosyal yardım niteliği taşıyan hizmetlerde hizmet alıcıları daha uzun süre beklemekte, kendilerinden daha çok evrak istenmekte ve memurların daha sert bir tondaki dil pratikleriyle sabırları daha fazla sınanmaktadır. Birkaç istisnaya katılımcılar genelde sağlık sigortasından memnundurlar. Kamu kurumları içerisinde kamu görevlilerinin tutumları ve kurumların işleyişi sebebiyle en çok eleştirilenler; Federal İş Ajansı ve Yabancılar Dairesi’dir. İşsizlik yardımı alanlar veya başka şekillerde sosyal yardım talebinde bulunanlar Federal İş Ajansı’nda işlemlerini yürütmektedirler. Almanya vatandaşı olmayanlar da oturma izni ve çalışma izni gibi işlemlerini Yabancılar Dairesi’nde yürütmektedirler.

Kamu kurumlarında hizmet alan bireylerin gördüğü muamelenin unvan ve eğitim düzeylerine göre değiştiğine işaret eden katılımcılar olmuştur. Hizmet

alıcılarının kültürel sermayesi memurların kendilerine karşı muamelesini etkilemekte, unvan ve eğitim düzeyi yükseldikçe memurların tavırları olumlu yönde değişmektedir. Daha yaşlı olan memurların önyargıdan bağımsız hareket edemedikleri de görüşmelerde değinilen bir diğer husustur. Memurların kişiden kişiye farklılaşan yaklaşımları ideal tip bürokrasinin eşitlik özelliğinden bahsetmenin her zaman mümkün olmadığını gözler önüne sermektedir. Alman kamu yönetiminde – “Bürokrasi” başlığında da görüleceği üzere- bazen ideal tip bürokrasinin kemikleşmiş özellikleri öne çıkarken, bazen de eşitlik ve gayrişahsilik gibi ilkelerden sapmalar göze çarpmaktadır.

“Orada çalışan memurlar çoğunlukla yaşlı olduğu için, dediğim 40 yaş üzeri, 40-50 yaşlar olduğu için, onlar da hala önyargılı şahıslar. Onlardan dolayı bir zorluk gösterebiliyorlar. Ama Almanya’da gerçekten bir makamın varsa, doktoran ya da profesörlüğün varsa isminde o zaman halleri tavırları aniden değişiyor. (...) Almanya’da makamın varsa o kadar iyisin diyebilirim, makamın ne kadar yüksekse.” (Katılımcı 16)

Memurların tavır ve tutumlarında ve sağladıkları hizmetlerde göçmenlerin dil becerilerinin gelişmiş olması önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Almanca bilen ve yüksek öğrenim görenlere karşı memurların tavır ve tutumları çok daha farklı olmakta ve bu da toplumsal statüde eğitimin oldukça belirleyici olduğunu ispat etmektedir. Üçüncü kuşak bireyler, Almanca dil becerilerine sahip olduklarından bir sorun yaşamadıklarını fakat birinci kuşak ve Almanya doğumlu olmayan ve Almanya’ya sonradan aile birleşimi kapsamında gelen göçmenler ile ithal gelin ve damatlar gibi yeterli düzeyde Almanca bilmeyenlere karşı kamu kurumlarında daha ‘soğuk’, daha farklı bir yaklaşımın olduğunu belirtmektedirler.

“Aslında hep Almanlarda aynı eğer Almanca biliyorsan, güler yüzlüysen çok iyi davranıyorlar. Eğer Almanca bilmiyorsan hani o zaman birazcık suratsız olabiliyorlar. Öbür türlü yani Almanca bildiğinde sıkıntı yok aslında. (Almanca bilmediğinde) ya fazla ilgilenmeyip soğuk davranıyorlar surat ifadeleri böyle çok değişik oluyor. Ben yengemde gördüğüm için biliyorum. Ama eğer Almanca biliyorsan bakış açıları acayip değişiyor bir de eğer eğitimin yüksekse hepten değişiyor.” (Katılımcı 15)

Kamu hizmetlerinin sağlanmasının uzun bir zamana yayılması ve zor süreçlerden oluşması, daha kısa bir zaman diliminde yapılacak işlemlerin aylar boyu sürmesi kamu yönetimine getirilen eleştirilerden birini oluşturmaktadır. Bununla birlikte satır aralarında Alman kamu yönetiminin yanı sıra Türk Konsoloslğu’nun

işleyişine dair eleştiriler de dile getirilmektedir. Memurların hal ve hareketlerinde iyice görünür olan ‘bıkkınlık’ ve yabancılardan hoşlanmadığı takdirde daha sert bir üslup benimseyen, hizmet alıcılarını tersleyen bir dil kullanma gibi yaklaşımlarına Yabancılar Dairesi ve Vatandaşlık Dairesi gibi pek çok kurumda rastlanmaktadır. Özellikle Yabancılar Dairesi’nde yapılan işlemler daha uzun zaman alabilmekte ve işlemler oldukça yavaş bir şekilde, bireyleri uzun süre bekletmek kaydıyla yapılmaktadır.

“İşte zorluklarla. İşler uzuyor. Yani bir hafta içinde alacağın bir kâğıdı 2-3 ayda alıyorsun. O çok oluyor. Ama konsoloslukta da oluyor. Türk olduğun halde. Bir yandan da insanları anlıyorum her gün çeşit çeşit insanlarla uğraşıyorsun bıkmış olabilirsin diye de düşünüyorum. (...) Eee normal ama eğer Türkü sevmiyorsa yani sert oluyor çoğunlukla. Sert, tersleyip de konuşan çok oluyor (...) Auslaenderamt (Yabancılar Dairesi) olsun Bürgeramt (Vatandaşlık Dairesi) olsun.” (Katılımcı 11)

“Hızlı değiller eminim baya sürüyor. Arkadaşım Türkiye’ye uçmak istedi unutmuş, pasaport süresi geçti, gidemedi. 1 ay sonra pasaportunu verdiler. Tamam pasaport Türkiye’den hızlı gelir. Ama Auslaenderbehörde (Yabancılar Dairesi) baya bekletiyor seni. O konuda baya yavaşlar.” (Katılımcı 29)

Kurumların işleyişi memurların yaş, eğitim, tecrübe gibi vasıflarından etkilenmektedir. Kamu kurumlarıyla ilgili literatürde de değinildiği gibi bazı kamu kurumlarında hizmet içi eğitimlerin olmaması, memurların kötü bir meslek eğitimi almış olmaları gibi faktörler işleyişi olumsuz etkilemekte ve bazı kamu hizmetlerinde kalitenin düşmesine neden olmaktadır. Kamu kurumlarında yaşlı nüfusun ağır basması ve genç memurların yetiştirilememesi de işlemlerin yavaşlamasını perçinlemekte, genç nüfusun önceki kuşakların tecrübelerinden yoksun olması sebebiyle sorunları çözmeye odaklı bir kamu hizmeti anlayışı genç kuşaklarda yerleşmemektedir.

“Bazı şeyler geliyor ama bazı şeyler de geriliyor. O da biraz şey kaynaklı; orada çalışan insanların genelde son senelerde çok yaşlanması çok yavaş çalışması, çok hastalanması, ee ikincisi de gençlerin yetiştirilmemesi. Bu şimdi yavaş yavaş değişiyor. Son 3- 4 neslin çünkü tükenmesiyle gençlere biraz yönelme oldu ama tabi bu arkadan gelen gençlerin eğitim seviyesi genelde o zamanki insanlardan daha az olduğu için sıkıntı yaşanıyor.” (Katılımcı 21)

Katılımcıların pek çoğu hizmete erişim noktasında yaşadığı zorluklardan ve uğraştırıcı prosedürlerden yakındığı için kamu hizmetlerinin online sunulup sunulmadığına ilişkin bir soru yöneltildiğinde genelde yalnızca randevu almak için

interneti kullandıklarını belirtmişlerdir. İnternet, hizmetlerin ilk aşamalarında kullanılırken sonraki aşamalarda kamu kurumlarına gitme zorunluluğu vardır. İnternetin kamu hizmetlerinde yeterli düzeyde kullanılmaması ve sınırlı sayıda online hizmet sağlanması kurumların çalışma biçimlerinde yeniliklere alan açılmadığını göstermektedir.

“İh, hayır gitmeye mecbursun Termin yapmak (randevu almak) için araman lazım, ama oraya gene de gitmen lazım. Mesela bizim konsolosluga gittiğinde online Termin yapıyorsun ya öyle bir şey. Araman lazım telefona çıkarsa eğer Termin yapacan. Termin ne zaman verecek konuşman lazım.” (Katılımcı 29)

Kamu kurumlarından beklenen performansta meydana gelen düşüşte özellikle son yıllarda artan sığınmacı göçü önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Çok sayıda sığınmacı kabul eden eyaletlerde kamu hizmetlerinde fiziki mekân ve personel yetersizliği gibi sebeplerle iş akış süreçleri uzamakta, diğer yabancılara sağlanan kamu hizmetlerinde aksaklıklar yaşanabilmektedir. Zorunlu göçün varlığı kamu hizmetlerinde önceliğin bu gruplara kaymasına neden olmuştur.

“Mainz Belediyesi’nin Göç ve Uyum Meclisi var orada üyeyim. (...) Oraya sıkça bu Auslaenderbehördenin (Yabancılar Dairesi’nin) müdürünü çağırdık birkaç kere bilgilendirmesi için ve söylediği şey şu yani; “Çok hazırlıksız yakalandık. Özellikle bu eyalet tahmin edildiğinden daha fazla mülteci aldı. Elemanlarımız yetersiz kaldı hem dil açısından hem de işte kalifiye açısından hem de sayı açısından çok yetersiz kaldı”. Hatta şeyler o merkez çok yetersiz kaldı bina, yapı olarak. O yüzden her şey çok aksamaya başladı. Hala da rayına girmedi aslında 2-3 yıl geçti üzerinden, bir rutine binemedi hala.” (Katılımcı 4)

Alman kamu yönetiminin bürokratik yapısı sadece birinci ve ikinci kuşak göçmenleri değil üçüncü kuşak göç kökenli bireyleri de zorlamaktadır. Kamu yönetiminin yazılı evraka düşkün olmasının bürokrasideki payı büyüktür. Yabancılar Dairesi gibi yabancılara hitap eden bir kurumun bile muhataplarının anlamakta zorlanacağı bir dil kullanması göç kökenli bireylerce eleştirilmektedir. Kamuoyu yoklamalarında da ortaya çıktığı üzere formlarda kullanılan dil vatandaşlarca da zorlayıcı bulunmakta ve kamu kurumları kişilere ait pek çok bilgi ve belge talep etmektedir. Bilhassa kamu kurumlarının gerçekleştirdiği işlemler için bireylerin adreslerine yazılı mektup göndermesi de kamu yönetiminin bürokratik doğasını gösterir niteliktedir. Bu bağlamda bir katılımcımız eve gelen evraklarla uğraşmanın da

kendisi ve ailesi için ayrıca bir iş olduğunu ve zaman aldığını ve kamu kurumlarının yazılı evraka çok önem verdiğini anlatmaktadır.

“Bürokratieyi (bürokrasiyi) işte görüyorlar. Şimdiki aslında Ausländerbehörde (Yabancılar Dairesi) dilini kolay yapması lazım çünkü Ausländer (yabancı) ile uğraşıyor. Ama yok yapmıyorlar yani. Sicher (ist) sicher (ihtiyatlı olalım) diye, bir Alman değil de bir Türk arkadaş gidiyor Almancası iyi o hep dolduruyor formu, bakıyor uğraşıyor. (...) Çok Daten (bilgi) istiyorlar. İkide bir bir şey doldurmam lazım, bir mektup göndermem lazım. İkide bir onlara cevap vermem lazım. Sanki hiçbir şey automatisch (otomatik) yürümüyor. Ben onlara mı Dienst (hizmet) yapıyorum, onlar mı bana Dienst yapıyor? Hep böyle devam gidiyor, işler sanki hiç bitmiyor. Babam da diyor: “Bir işten geliyorum evde başka bir iş bekliyor.” (Katılımcı 5)

Almanya’daki kamu kurumlarının randevu temelli işlemesi ve hem kurumların hem de hizmet alıcılarının belli tarihlere riayet etmesini beklemeleri de bu kurumların karakteristik özelliklerinden biridir. Kurumlar oldukça kuralcı işlemekte ve verilen tarihten ne önce ne de sonra hizmetler yerine getirilmektedir.

“Onlar hep sisteme göre çalışıyor. (...) ehliyetimi aldığım da demişlerdi: “Ehliyetin iki hafta sonra gelecek”. Bir buçuk hafta sonra gittim bir işim daha vardı orada, gitmişken sorayım dedim. “İki hafta olmadı daha” dedi. “Gelmişken geldiyse alayım” dedim. İh mış çekti baktı, “Ha geldi” dedi. “Alabilir miyim?” dedim. “Alın!” dedi. Ne gerek var böyle şeylere? Yani giriyorsun kapıdan ne birinin sırasını alıyorsun ne biri seninkini.” (Katılımcı 3)

Bazı katılımcılar kamu kurumlarının işleyişini karşılaştırmalı olarak ele almışlardır. Sağlık sigortası (Krankenkasse), birkaç katılımcı haricinde uluslararası karşılaştırmada iyi işlediği için takdir edilmiştir. Buna karşın işsizlik maaşı ya da üniversite öğrencilerine finansal destek mahiyetindeki sosyal yardımla ilgili hizmetler zorlayıcı bir prosedüre sahiptir ve bu yardımları alabilmek için Katılımcı 16’nın tabiriyle “*en az yarım kitaplık evraklar*” istenmekte ve hizmet alıcıları uzun süre bekletilmektedir. Katılımcı “*yarım kitaplık*” derken istenen belgelerin sadece ilgili yıla ait olanlarının değil, son 2-3 senenin gelir vs. evraklarının da istendiğini dile getirmektedir. Uzun süre beklemek ve istenilen belgeleri eksiksiz bir şekilde hazırlamak bu yardımı hak edebilmenin bedelidir. Vergi Dairesi gibi genelde halktan vergi, ödeme ve harç alan kurumlar ise her zaman, her yerde olduğu gibi çok hızlı işlem yapmakta, eksik ödemeler vb. hallerde vergi mükelleflerine gecikmeksizin uyarı mektubu yollamaktadırlar. Dolayısıyla kişinin kamu kurumlarına kurumdan bir şey

almak için mi yoksa kuruma bir şey vermek için mi gittiği kamu kurumunun işleyişinde belirleyici bir etkidir.

“Almanya’da veya dünyada Almanya’nın sigorta kurumu Krankengasse (sağlık sigortası) gerçekten çok iyi bir şey. Çoğu ülkelere bakarsak bu şekilde sistem yok. Kötü yanları da var tabi. Babamdan, abilerimden falan biliyorum. Özel yardım, öğrenci yardımı veya işsizlik parası falan almak istiyorsan çok uğraştırıyorlar kâğıt üzeri evrak falan. Ama almaya gelince takır takır alıyorlar diyebiliriz. (...) öğrenci yardımı Almanya’da Bafög adıyla, bunu istiyorlarsa birkaç evraklar var onu doldurmaları lazım. Nerede yaşıyorsun, hangi okulda veya üniversitede okuyorsun, ailenin geliri ve iki sene öncesinin geliri şimdi 2018 ise, 2017 ve 2016’nın geliri. Hatta 2015’in de gelir raporunu istiyorlar. Mmm kardeşlerin abin falan onlardan en az yarım kitaplık evraklar istiyorlar. Ne bileyim 300 Euro-400 Euro yardım vermek için. (...) vermeye gelince bekletiyorlar.” (Katılımcı 16)

Kurumların işleyişinde prosedürlerin uygulanmasının yarattığı zorluklar ve kamu kurumlarında yaşanan negatif deneyimler “Bürokrasi” başlığı altında ele alınmaya devam edilecektir. Katılımcıların kamu kurumlarıyla ilgili negatif deneyimleri olduğu gibi pozitif deneyimleri de vardır. Pozitif deneyimi olan katılımcıların kamu kurumlarına yaklaşımında bu kurumların düzenli ve sistematik işlemesi önemli rol oynamaktadır. Diğer yandan bu durum kamu görevlilerinin göç kökenli bireylere yaklaşımıyla da yakından ilintili olmaktadır.

“İşini çok böyle – bu işe başlamadan önce Staata (devlet dairesine) gitmem lazımdı- Bewerbungumu (başvurumu) vermek için, CVmi (özgeçmişimi). İlk gittiğim bayanda hoş karşılandım. “Ooo çok güzel seçmişsiniz. Karneniz iyi. Tamam alındınız! Böyle böyle..”. Çok güzel bilgilendirdi beni. İki hafta sonra bir randevum daha vardı. Başka birisinde. O ise yüzüme bile bakmadan konuşuyor benimle. Ama iş yönünde şu bir gerçek ki bana gelen kişilerde hep hızlı hızlı işlerim halloldu. Beklemedim.” (Katılımcı 1)

“Çok beklemek, Termin (randevu) varsa da çok bekleniyor. Sıra bekleniyor. Mmm iyi bir insana rastlamak güler yüzlü bir insana rastlamak şans meselesi. Ama bir derdin olduğunda çözüm var yani. O yönden yardımcı oluyorlar.” (Katılımcı 25)

Kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyet bazen bu kurumların işleyişine yönelik eleştirilerle birlikte ele alınmaktadır. Katılımcılar bazen kamu görevlilerinin kamusal senaryodaki yaklaşımlarına ise daha şüpheli yaklaşmaktadır. Kamu kurumuna giderek hizmet almaktan kaçınan, işlemlerini büyük ölçüde yazışma ve telefon yoluyla yürüten bir katılımcımız kamu görevlilerinin samimiyetsizliklerini nezaketle örttüklerine ve güler yüzün sadece bir maske işlevi gördüğüne inanmaktadır.

Kamusal senaryolar sadece sıradan insanların değil hâkim sınıfın da gerçek düşüncelerini maskeleyiği anlara tanıklık etmektedir.

“Kimisi baştan sona bir mesafeli, suratsız. İşini severek yapmıyormuş gibi. Memurlar hakkında iyi şeyler söyleyemeyeceğim. Hep böyle nazik davranmalar bile altında rahatsızlık değil de memnuniyetsizlik sezdiriyorlar. Güler yüzlüler, ama sanki bir maske o.” (Katılımcı 37)

Kamu kurumlarının göç kökenli bireylere yaklaşımı kurumdan kuruma farklılık gösterebilmektedir. Bu yüzden görüşmeler esnasında katılımcıların değindiği belli kamu kurumlarının işleyişi -katılımcılar tarafından referans verildiği ölçüde- kısaca ele alınacak, sonrasında ise sosyal politikalar bağlamında Renanya- Palatina eyaletindeki konut politikalarına ve göç kökenli bireylerin yerleşim yerini belirleyen ölçütlere değinilecektir.

Vatandaşlık Dairesi (Bürgeramt)

Kamu hizmeti sağlayan kurumlar içerisinde gerek Almanya vatandaşlarının gerek Türkiye vatandaşı olarak Almanya’da yaşayan yabancıların en sık uğradığı kurumlardan biri Bürgeramt yani Vatandaşlık Dairesi’dir. Nüfusla ilgili hizmetlerin yanı sıra oturum izni, vatandaşlık, aile birleşimi, adli sicil raporu, pasaport uzatma, isim değişikliği, ikamet değişikliği ve daha pek çok hizmeti sunan Vatandaşlık Dairesi alt birimleri aracılığıyla da bu hizmetleri görmektedir. Almanya vatandaşlığına geçiş işlemleri dışında üçüncü kuşak bireylerin Vatandaşlık Dairesi ile pozitif deneyimlerinin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Eksik evrak olmadığı ve görece daha az yoğun olan kurum temsilcilikleri ziyaret edildiğinde hizmet alıcıları daha kısa sürede hizmet almakta ve hizmetlerden duydukları memnuniyet bu durumdan pozitif yönde etkilenmektedir.

“Güvendiğim kurumlar yine. Tabi ki haksızlık olduğunu düşünüyorum bazen veya başka insanlara yapılıyordur da. (...) Devlet dairelerine falan mesela çok nadir gittiğim oluyor. Ve gittiğim zaman da pasaport nüfus kâğıdı yenilemede zaten hani her şeyim hazır gittiğim için çalışan görevliye ismimi söyleyip gittiğim için bir zorluk olmuyor. (...) Hani Bürgeramtın hem bir büyüğü var Mainz’ta Hauptbahnhofun (tren istasyonunun) yanındaydı ama bütün mahallelerde de bunun bir küçüğü var Ortsverwaltung (yerel yönetim) diye. Ben çoğu zaman Ortsverwaltunga gidiyorum bizim mahalledeki. Çünkü orada daha az kişi olduğu için sıra beklemem.” (Katılımcı 40)

Kamu hizmetleri içerisinde özellikle Almanya vatandaşlığına geçiş prosedürleri oldukça uzun ve uğraştırıcı bir sürece işaret etmektedir. Öyle ki bazı katılımcılar sırf bu prosedürle uğraşmamak adına Almanya vatandaşlığına başvurmayı sürekli ertelediğini anlatmıştır.

“Uyuşuk çalışmaları, uzun sürdüğünü biliyoruz vatandaşlığın ama taa şubattan beri biraz yapmaları lazım.” (Katılımcı 33)

Almanya vatandaşlığına geçmek bazı bireyler için rasyonel bir seçenek olarak görünürken kimileri bürokratik zorluklar nedeniyle maliyet- fayda denkliğini gözeterek vatandaşlığa geçmeyi tercih etmemektedir.

Federal İş Ajansı (Bundesagentur für Arbeit)¹¹⁹

Federal İş Ajansı’na yolu düşen katılımcılar bazen kendi deneyimleri üzerinden bazen de çevrelerinin deneyimlerinden hareketle bu kurumda yaşanan sorunlara değinmişlerdir. Bir sendika çalışanı olan katılımcımız Federal İş Ajansı’nın kendi çalışanları üzerinde de baskı kuran bir kurum olduğunu ve çalışanlarını uzmanlık alanları dışında çalışma birimlerine yönlendirdiğini ve zorladığını, bu tür gerekçelerle memurların sendikaya başvurduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı kurumda çalışan memurların tepkileri her zaman hizmet alıcılarına olmayıp kurumun kendisine ve çalışma şartlarına da olabilmektedir.

“Genelde duyduğum mesela Arbeitsamt Almanya’da herhalde büyük bir problem. Mm sadece yabancılar için değil sanırım. Sendikada çalıştığımndan dolayı biliyorum yani arayanlar oluyor “bana yardım etmek istemiyorlar, beni anlamıyorlar” diye. Geçenlerde mesela yabancı bir kadın geldi ee ve kadını Steuerberaterde (vergi danışmanlığında) çalışıyor ee ve kadını zorla başka bir meslek dalına sokmaya çalışıyorlar. Kadın da diyor ki: “Bu benim hakkım ben bu mesleği almışım sertifikam var. Ben neden öğrendiğim meslekte devam etmeyeyim. (...) o kadına yardımcı olmamışlar. O da geldi sendikadan yardım istedi yani. Bu genel bir problemi herhalde oranın.” (Katılımcı 20)

Almanya eğitim sisteminde İş Ajansı’ndan gelen çalışanlar lise düzeyindeki öğrencilere iş hayatına yönelik bilgilendirme mahiyetinde eğitimler vermekte ve iş başvuru süreçlerinin nasıl olacağını kendilerine anlatmaktadır. Öğrencilerin meslek

¹¹⁹ Resmiyetteki adı Bundesagentur für Arbeit (Federal İş Ajansı) olan kurumdan bahsederken katılımcılar kısaca Arbeitsamt (İş Dairesi) ifadesini kullanmaktadır.

hayatıyla ilgili kariyer planlamaları açısından bu tür çalışmalar önem arz etmektedir. Ajans hem yazılı mektup hem de telefon yoluyla öğrencileri bilgilendirmektedir. Bu eğitimler öğrencilerin gelecekte işsiz kalmasını ve potansiyel olarak bir sosyal yardım alıcısına dönüşmesini engellemek adına bir önlem niteliği taşımaktadır.

“Arbeitsamt’ı (İş Dairesi) anlatayım ben. Gymnasiumda iken bize yardım için insanlar geliyor Arbeitsamttan, Bewerbung -başvuru- için yardım ediyorlar sana. O konuda iyi Arbeitsamt, eve mektup da gönderiyorlar ne yapacaksın okul mu yapacaksın sana iş bulalım mı gibisinden. Evi de arıyorlar tabi ki. Birisini gönderelim mi sana yardım etmek için diye. O konuda çok iyi.” (Katılımcı 29)

İş Ajansı’na bağlı olan kurumlardan biri olan İş ve İşçi Bulma Merkezi’nde (Jobcenter) mültecilere ikinci sınıf insan muamelesi yapıldığı, kurum çalışanlarının hizmet alıcısı olan bireylere sert davrandığı ve bu kişilere işsizlik parası verildiği için iş bulmaları yönünde bir baskı uygulandığı göç kökenli bireyler arasında ele alınan konular arasında yer almaktadır. İş ve İşçi Bulma Merkezi evsizlere ve diğer yardıma muhtaç insanlara “Hartz IV” olarak isimlendirilen işsizlik maaşını veren, eğitim ve sigorta gibi pek çok konuda yardım sağlayan bir kurumdur. Kurum Hartz IV’a ihtiyaç duyan nüfusu azaltmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır.

“Duyduğum şeyler bir mülteciden duydum bunu çok şey yapıyorlar ikinci sıradan insanlar gibi. Çok sert davranıyorlar” şu kadar az para verecem sana, iş bul şey yap...” baskı altında. Hiç memnun değildi o anlatan şahıs. Jobcenter bunu yapan, sen iş bulana kadar sana para veriyor. Arbeitsamt (İş Dairesi) da sana iş yöneltiyor.” (Katılımcı 38)

İş ve İşçi Bulma Merkezi hem aktif hem pasif işgücü piyasası politikalarını yürüten bir kurum olarak sosyal yardım sağlama işlevini üstlenmektedir. Ancak bu kurum, memurların yaklaşımı ve kurum baskısının da etkisiyle işsiz olan yabancılara negatif bir çağrışım yapmaktadır.

Sosyal Yardımlar

Sosyal politikalar bağlamında sosyal yardımla ilgili hizmetler önemli bir yer tutmaktadır. Sosyal yardımla ilgili hizmetler bu bölümde farklı başlıklar altında yer yer kurumların işleyişi, Bafög, memurların jest, mimik ve hareketleri ve bürokrasi konuları bağlamında ele alınacağından burada kısaca sosyal yardımdan faydalanmayan bireylerin perspektiflerine ve üçüncü kuşağın yararlandığı eğitim

yardıma değinilecektir. Bilindiği üzere sosyal yardımların kaynağı çalışanların maaşlarından kesilen vergiler ve işverenlerin ödediği vergilerdir. Katılımcılardan bazıları, işsizlik maaşı veyahut başka sosyal yardım alanlara verilmek üzere her ay maaşından yapılan düzenli kesintiden memnun olmadıklarını, bundan yalnızca kendilerinin değil Almanya'daki bütün çalışanların rahatsız olduğunu vurgulamaktadırlar. Maaşından yapılan kesintinin kendisinin sene boyunca ihtiyaç duyacağı sağlık hizmetlerine ayrılan paradan kat kat fazla olduğunu belirten bir katılımcımız sosyal yardım kurumunu eleştirmektedir:

“Fazla bir şey düşünmüyorum. Fazla da bir beklentim yok bu sistemden. Hoşuma da gitmiyor pek. Yani açık açık söyleyeyim aldığım maaşın %25'i bu hizmetlere gidiyor. Hatta %30'u diyebilirim. 3'te 1'i aşağı yukarı. Ben bu hizmetlerden şu an hiçbir şekilde faydalanamıyorum. Yani hasta olsam senede iki defa, ki senede ne kadar eder 300- 400 Euro'dan, aşağı yukarı 4000- 5000 Euro para ödüyorum senede. (...) Sigorta olsun, emeklilik olsun, sosyal yardım ya da işsiz kaldığında olsun... Hepsi sosyal hizmetlerin içine giriyor. Şu an hiçbir şekilde faydalanamıyorum. Doğal olarak da ne düşündüğüm belli. Sadece ben değil, sadece göçmenler değil, Almanya'da yaşayan tüm çalışanları, işverenleri ilgilendiriyor.” (Katılımcı 10)

Diğer taraftan emeklilerin asgari ücretin altında maaş alıyor olmasından kaynaklanan fakirlik sınırının altında yaşıyor olma durumu (Bkz. Zeit Online, 2019) yaşlılara sağlanan sosyal yardımların yeterli düzeyde olmadığını gözler önüne sermektedir:

“Armutzeugnis diyorlar Almanya'da. Fakirlik karnesi derler. Almanya'da emekli olanların %25'i asgari ücretin altında emeklilik maaşı alıyor ve bundan dolayı da Armutsgrenze diyorlar. Bu fakirlik sınırının altına düşüyorlar. Yani bu sosyal hizmetler ne kadar iyi olabilir ki bu sınırın altında” (Katılımcı 10)

Renanya- Palatina Eyaleti Sosyal İşler, Çalışma, Sağlık ve Demografi Bakanlığı'nın (*Ministerium für Soziales, Arbeit, Gesundheit und Demografie des Landes Rheinland- Pfalz*) vermiş olduğu hizmetlerden biri de bakım hizmetidir. Bu hizmet bakıma muhtaç insanların bakıma ihtiyaçları nispetinde derecelendirilerek kendilerine aylık olarak yapılan finansal yardımın yanı sıra bakımlarının evde yapılmasını mümkün kılmaktadır. Derecesine göre bakıma muhtaç insanlara aylık ödeme yapılmaktadır. Ancak bu ödemelerden faydalanmak için uzun bir süre uğraş vermek gerekmektedir. Özellikle sosyal yardım söz konusu olduğunda kamu

kurumları prosedürlere daha da ağırlık vermekte ve istenen belgeler üstünde çok daha titizlikle çalışmaktadırlar.

“Hakkın olan şeyi iptal ediyorlar belki önce bir. Sonra sen onun için mücadele verince gene kabul ediyorlar. (...) En azından babama şey başvurusu vermiştim, bakım parası için. İlk başta kabul etmediler, gerçi sonradan da kabul edilmedi ama en azından puanı yükseldi bir daha başvurduğunda daha kolay olabilir. Pflegegeld (bakım parası), Pflegedienst (bakım hizmeti). Türkiye’de de yaşlılara bakım parası... (...) Sigorta işi. İlla yatalak olmak zorunda değilsin. Öyle bir şeye başvurmak için. Unutkanlık varsa mesela. Babamın kulakları zor duyuyor. Bunları da öğrendim yani. İlla bir kanser olacak falan değil hiç aklına gelmeyen şeylerle ilgili hakkımız var. Ona başvurmuştum. İlk başta şey yapıldı Gutachter (bilirkişi) geldi, hiç puan yoktu. Çünkü onun da puanları var. Pflegegeld alabilmen için, onu hiç şey yapmadılar. Sonra bir daha başvurdum. İtiraz ettim sonra, biraz puanını yükselttiler.” (Katılımcı 8)

Üniversite eğitimi alan ya da Fachabitur yapan katılımcıların pek çoğunun aldığı sosyal yardım Federal Eğitim Yardım Yasası çerçevesinde kendilerine verilen eğitime destek bursundan (Bafög) ibarettir. Kamu kurumlarında aldığı hizmetlerden genel itibariyle memnun olan katılımcılar dahi Bafög başvurularında zor ve yorucu süreçlerden geçerek bu bursu aldıklarını ifade etmişlerdir. Üniversite öğrencilerine verilen bu bursu alabilmek için katılımcıların bürokratik engelleri aşma noktasında büyük bir sabır göstermesi gerekmektedir. Eğitim bursu için çok sayıda evrak istenmesi, eksik evrakların peyderpey başvuranlara bildirilmesi memurların tavırlarıyla birleştiğinde süreci oldukça zorlaştırmaktadır. Katılımcılar “hak” olarak değerlendirdikleri eğitim bursu için uzayan başvuru süreci ve bürokratik engellerle mücadele etmek durumundadır.

“Mesela sosyal hizmetler olunca Bafög (bursa verilen isim) alıyorum ben. Bafög şey oluyor öğrencilere yardım oluyor. Burs evet mesela sınavları yazıyorsun ona göre sana yardımcı oluyorlar. Yazamayınca başarılı olamayınca kesiyorlar. Üniversitede de, Fachabilere¹²⁰ de veriliyor. Mesela şey yapmak için Bafög almak için öyle kurumlara gitmek zorundasın sana kâğıt falan veriyorlar. Ama çok zor, çok uğraştırıcı. Çünkü her defasında şu eksik, bu eksik, şunu doldurun, böyle yapın. Ya da genelde ne bileyim suratsız oluyorlar. Hani bir herhalde 3-4 ay uğraştım o parayı almak için.” (Katılımcı 2)

“Şöyle aslında bazı şeylerde baya zorluk çıkarıyorlar, yanıt veriyorlar: “şu şu gerekli”. Bu defa bambaşka bir şey çıkıyor. Uzatıyorlar, kolay olmuyor. Mesela

¹²⁰ Fachabitura kısaca Fachabi denilmektedir.

Bafög var üniversite öğrencileri için maddi destek konusunda, bana baya bir zorluk çıkarabiliyor. Halbuki hakkım! Bir sürü engel koyuluyor.” (Katılımcı 37)

Meslek yüksekokulu veya üniversite okuyan her birey vatandaşlığı fark etmeksizin eğitim bursuna başvuru sürecinde aynı sorunları yaşadıklarını dile getirmiştir. Sosyal yardım kurumları göç kökenli bireylerin kamusal senaryolarda kendini daha madun hissettiği kamu kurumlarıdır.

Sağlık Hizmetleri

Almanya’da sağlık hizmetleri diğer kamu hizmeti sağlayan kurumlardan farklı olarak bürokratik bir nitelik taşımaktadır. Türkiye’de olduğu gibi hastaneler üzerinden işleyen bir sağlık sistemi yoktur. Acil bölümü olan hastaneler var olmakla birlikte herhangi bir uzmanlık alanı için hastalar doktorların muayenehanesine gitmekte ve mevcut sağlık sigortası tarafından muayene ücretleri ödenmektedir. Doktor muayenehaneleri devlet kurumu gibi çalışmamaktadır, bununla birlikte özel hastane gibi ayrıca ödeme alan kurumlar değildir. Muayenehanede çalışan tıbbi uzman sekreterleri de tipik bir memur olarak düşünülmemelidir.

“Sağlıkla ilgili düşünce şöyle bu kadar devlet kurumu gibi işlemiyor. Türkiye’deki gibi bir hastane kavramı yok. Doktorların muayenehaneleri var ve sağlık sigortası bütün muayenehanelerde geçerli olduğu için bir devletle ilişkiliymiş gibi hissetmiyorsun. O yüzden sağlıkla ilgili olan durumlarda olumsuz bir şeyle karşılaşmadım.” (Katılımcı 41)

Katılımcılar içinde bazıları ise sosyal güvenlik bağlamında sağlık sektörünün hizmet kalitesinin günden güne kötüye gittiğine işaret etmekte ve geçmişte olduğu gibi Almanya’da güçlü bir sosyal devlet anlayışının var olmadığına vurgu yapmaktadırlar. Özellikle kanser gibi hastalıkların tedavisinde Almanya’daki sağlık kurumları yetersiz görülmektedir ve bu kurumların yanlış tedavi uygulaması hastalara gerekli ilgiyi göstermemesi dikkat çekmektedir.

“Almanya’daki doktorlara güven kalmadı artık yani, vazgeçmiş durumdalar. Kayınbabamı iki yıl önce kanserden kaybettik ve “artık burada bir şey yapamayız, bu böyle gidecek. Buna hazırlıklı olun!” deyip başından savmışlardı bizi. Ama biz Türkiye’ye gittik ve kayınbabam ameliyat oldu (...) En azından bir ay daha o ameliyat sayesinde acısız sancısız evinde yaşayabildi. Burada kalsaydı eğer Almanya’da ölüme terk edilmiş olacaktı ve çok daha ağır sancılar içerisinde vefat edecekti. Hiçbir şey yapmadılar. Türk doktorları bize direkt: “size kemoterapiyi çok uzun süre vermişler ve bağırsakları tıkamış” dediler.” (Katılımcı 35)

Almanya’da sağlık hizmeti sunan kurumlara- özellikle hastanelere- gitmeden önce randevu almak ve öncelikle aile hekimine gitmek gibi prosedürlere başvurulmadığında sağlık çalışanları bu durumdan hoşnutsuz olabilmekte ve acil durumda bile hasta ve yakınlarına karşı olumsuz bir tutum sergileyebilmektedir.

Almanya’da Hausarzt (ev doktoru) olarak ifade edilen, aile hekimliğine karşılık gelen sisteminin ise iyi işlediğı düşünölmektedir. Buna karşın hastanelerde doktorların kibirli olduğı ve hastaya tepeden baktıkları, hemşirelerin tutumlarının ise çok daha iyi olduğı görüşü öne çıkmakta ve sistemin düzenli işleyişı hangi kurum ve hizmet dalı olursa olsun çalışanların hesap verebilir olması ile bağlantılı görölmektedir.

“Ev doktoru mesela çok iyi. Sonuçta ev doktoru seni benimsiyor. Benim şeyim diyor. Ama hastane öyle değıl, daha soğuk. Hemşireleri ama çok iyi, doktorların biraz burnu havada. Ama hemşireleri çok iyi. Daha hemşirelerin hakkında hiç kötü bir şey duymadım.” (Katılımcı 22)

Bir iki istisnayla katılımcılar sağlık sisteminin işleyişinden memnundurlar ve hastaneleri bürokrasinin egemen olduğı kurumlar olarak görmemektedir.

Sosyal Güvenlik

Sosyal politikaların önemli bir boyutunu oluşturan sosyal güvenlik ve sigorta sistemleri de üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin istisnasız faydalandığı kamu hizmetleri arasında yer almaktadır. Sosyal güvenlik sigortası bağlamında ilkin sağlık sigortası akla gelmekle birlikte, özel sektörün sunmuş olduğı can ve mal sigortaları da sosyal güvenlik sistemleri arasındadır. Ne var ki bunlar arasında katılımcılar sağlık sigorta hizmetlerinden görece daha hoşnutken, mal sigortası vb. sigortalardan memnuniyetsizlik oranı daha fazladır. Sigorta şirketleri, sigortanın karşılaması gereken maddi zararlar karşısında Almanya vatandaşı olsun veya olmasın bütün müşterilerine karşı zararı karşılama noktasında ayak direyen bir tutum sergilemektedirler.

“Versicherung (sigorta) için para ödüyoruz ediyoruz, ama onlar gerçekten bir şey olduğı zaman ödemek istemiyorlar. Hep böyle her şeyi – sorgulamak tabii doğru ama- her şeyin küçük şeyine kadar. Bizim evi yağmur bastı, Kelleri (bodrum katı). Onlar da diyor ki: “sizin evde şu kadarcık şey şöyleyse böyleyse...” yani

ödemiyorlar. Biz de diyoruz ki: “Ne oluyor? Almanya’da Tornado (hortum) mu olsun Tsunami mi gelsin?!” Resmen su bastı etti, ödemiyorlar yani.” (Katılımcı 5)

Katılımcılar kamu kurumlarının işleyişi ve sağladığı hizmetler bakımından eskisine göre daha vasat bir durumda olduğunu, telefonla aldıkları bilgiler için bile eve tebligat geldiğini ifade etmektedir. Bu durum Almanya kamu kurumlarının çok basit işlemler için bile yazılı evrak göndererek kırtasiyeciliğe boğulduğunu göstermektedir.

“Devlet dairelerinde de olsa işler çok zayıfladı. En basitinden geçen sene değil ondan önce eşimin üzerine sigortalıydım. Ondan sonra çalışmaya başlayınca kendim sigorta yaptırdım. Birine telefon açıyorsun sigortaya tamam kaydediyor. Bir daha bakıyorsun aynı şey için mektup gelmiş. Hani biraz düzen burada da bozulmuş öyle söyleyeyim.” (Katılımcı 8)

Bir katılımcımız sağlık sigortasıyla ilgili yaşadığı problem sebebiyle bu kurumun kendisini uzun süre uğraştırdığını ve büyük bir meblağda borçlu gösterdiğini anlatmıştır. Sigorta türünde yaptığı değişiklik sağlık kurumu tarafından onaylanmasına rağmen bu değişiklik sisteme hiç yansımamış ve katılımcının gerek telefon gerek kanıtlarla yazılı bir şekilde kendi haklılığını ispat etmek için sağlık sigorta kurumuna başvuruda bulunması yönündeki ısrarlı girişimlerine rağmen kendisine yazılı dönüş yapılmamış ve kendi hatasından kaynaklanmayan bir sorun için aylar boyunca bu kurumla muhatap olmak durumunda kalmıştır. Bu durum sağlık sigortasının da sorunlu işleyen bir kurum olduğunu ve vatandaş odaklı çalışmadığını göstermektedir.

“Krankenversicherung (sağlık sigortası) beni geçenlerde çok uğraştırmıştı. Çünkü çok yanlış bir işlemde bulundular. Bana belirli bir miktar (borç) yazıldı ama hiç alakası yok yani, onunla çok uğraştım, çok aradım. Geri aranmadım, peşlerinden koştum. Ondan sonra çok sayıda mektup yazdım, her şeyi video çekip belgeledim ve bana geri dönmelerini rica ettim yazılı bir şekilde. Dönülmedi. (...) Ben sigortamı evlenince değiştirdim, eşimin sigortasına geçmiş oldum. Ben öğrenci olarak belirli bir miktar ödüyordum. Ama şu an ödemek zorunda değilim çünkü eşim ödüyor. Onlar bunu onaylamıştı. Ona rağmen tüm sene borca girmiş gibi göründüm. (...) Yalan olmasın 9000 Euro mu ne çok yüksek bir sayıydı o yüzden tabi ben de onun verdiği korkuyla gerekli yerleri aradım ama şöyle yani, telefona bağlandığımda bile 4-5 yere bağlandım, anca birisine ulaştım. Onlar da bana mektup yolladı bunları doldur geri gönder diye. Gerçekten böyle 3 ay falan sürdü.” (Katılımcı 30)

Sigorta hizmeti ile ilgili yaşanan aksaklıklar bir yönüyle de Alman kamu kurumlarındaki memurların Türk Konsoloslughuna Türkiye vatandaşlığıyla ilgili işlemlerde verilmek üzere istenen bazı belgelere aşına olmamalarından

kaynaklanmaktadır. Memurlar bu tür durumlarda inisiyatif ve sorumluluk almamakta, standart belgeler dışında belge talep edildiğinde bocalamaktadırlar.

“Sigortama gidip konuştum, dedim: “Böyle böyle, bana belge lazım” dedim. Almanya’da ne kadar çalıştım, ne kadar sene veya ay veya gün sigortalıydım diye. Ee işte bunu bazen bu otomatik olduğu için normalde bu işçiler yapmıyor bunu. Onun için biraz tuhafına gitti araştırma yapması lazımdı, önce dedi: “biz yapmıyoruz başka bir yere git.” (Katılımcı 26)

Alıntılanan bölüm, memurların uygulamada benzer örnek bulamaması halinde sorumluluktan kaçtığını ve kendilerine danışanları başından savdığını göstermektedir.

Emniyet Müdürlüğü

Özellikle erkek katılımcılardan birkaçı emniyet müdürlüğüyle ilgili deneyimleri sorulduğunda sokakta gezerken ya da araç kullanırken polisler tarafından çok sık kontrol edildiklerini ve kendilerine potansiyel suçlu olarak bakıldığını ve bu durumdan rahatsız olduklarını anlatmışlardır. Literatürde de belirtildiği gibi her ne kadar polislerin eğitim süreçlerinde çokkültürlülük ve göçmenlere yönelik konular müfredatta yer alsa da polislerin göçmenlere yaklaşımı önyargılar ve basmakalıp düşüncelerden etkilenebilmektedir. Buna karşın göç kökenli bireylerin karşısında kendilerine en fazla çekidüzen verdikleri ve kamusal senaryolarda birtakım taktikler geliştirdikleri memur grubu polislerdir. Katılımcılar aksi halde kendilerinin yok yere zor duruma düşeceğini ima etmektedirler.

“Ben orada arkadaşlarımla akşamüstü bir çay veyahut da kahve içmek için oturduğumuz yerde arkadaşlarımı beklerken köşede bir lambanın altında her seferinde kimliğim soruluyor. Her seferinde. Artık polislerle arkadaş olduk yani. Çünkü aynı polisler aynı devriyeyi yapıyor orda. Artık dedim yani kimlik sormaya gerek yok (gülüyor) tanıyorsunuz diye. Şaka yapıyorum.” (Katılımcı 42)

“Polisler zırt pırt durduruyorlar, kontrol ediyorlar arabayla geçerken illaki durduracak beni kontrol edecek, kaç kere oldu (...) hemen kontrol etmek istedi ya görüntü olarak genç miyim yabancı mıyım diye... Bilmiyorum artık tehlikeli tipim mi var (gülüyor) (...) orada hani polis olduğu için hani muhabbet etmeye çalışıyoruz işte arayış yapmaya çalışıyoruz yine de, konuşma imkanı da oluyor yani. “Niçin durdurdunuz?” diyorsun. Onlar da; “standart prosedür” deyip geçiştiriyor.” (Katılımcı 31)

Polis tarafından kontrol edilmek Türkiye kökenli erkeklerin alıştığı fakat rahatsız olduğu bir uygulamadır. Taktikler başlığında görüleceği üzere erkek katılımcılar bu bağlamda taktikler üretmektedirler.

5.2.2.1.1. Yerleşim Politikaları

Renanya- Palatina Eyaleti'nde ve özelde de Mainz şehrinde genelde göçmenlerin ve özelde Türkiye kökenli göçmenlerin kapalı bir toplum özelliği gösterip göstermediklerini ve de şehrin yakın geçmişinde göçmenlerin bir getto içerisinde yaşayıp yaşamadığını anlamak için katılımcıların görüşlerinin yanı sıra göçmenlerin şehir genelinde nasıl bir dağılım gösterdiğine ve hangi semtlerde yaşadıklarına ilişkin istatistik bilgilerine başvurmak bir zorunluluk arz etmektedir. 2009 yılı ikametgâh siciline bakıldığında şehrin on beş semtinin on beşinde de göçmenlerin yaşadığı görülmekte, fakat göçmen yoğunluğunun her semtte aynı yoğunlukta olmadığı gözlemlenmektedir. 2009 yılı verilerine göre göç kökenli halkın semtlere dağılımında dikkat çeken husus iki semt, Laubenheim ve Drais, haricinde her semtin nüfusunun %20'sinden fazlasını göçmenlerin oluşturduğudur. Bazı semtlerde ise – Mombach'ta olduğu gibi- göç kökenli nüfusun %40'lara yakın bir oranda seyrettiği dikkat çekmektedir. 2009 yılında göç kökenli nüfusun %30'dan fazla yaşadığı semtler en düşükten yükseğe doğru Weisenau, Hartenberg- Münchfeld, Lerchenberg, Neustadt, Mombach olarak sıralanmaktadır (Büro für Migration und Integration der Landeshauptstadt Mainz, 2011: 16).

2018 yılı verilerine göre göç kökenli bireylerin en yoğun yaşadığı yerin %45,3 ile Mombach olduğu, bunu %41,4 ile Lerchenberg ve %41 ile Weisenau'nun izlediği görülmektedir. On beş semtin onunda bulunan göç kökenli nüfus %30'un üzerindedir. En düşük göç kökenli nüfus Drais ve Laubenheim'da yaşamakla birlikte Drais'teki göç kökenli nüfusun %15,6'ya, Laubenheim'daki göç kökenli nüfusun ise %23,8'e eriştiği tespit edilmiştir (Stadt Mainz, 2019: 50- 51). Bu veriler, 2009'dan 2018'e doğru göç kökenli bireylerin nüfusunun her semtte arttığını, kimi semtlerde %40'ların ve kimilerinde %30'ların üstüne çıktığını ve göç kökenli nüfusun en seyrek olduğu semtlerde bile hatırı sayılır bir (göç kökenli) nüfus artışının varlığını göstermekte, göç

kökenli bireylerin semtler arasında daha çok yer değiştirmeye başladığını da ortaya koymaktadır. Yer değiştirmelerin fazla olması şehirde dinamik bir yerleşim yapısının var olduğuna işaretir.

Bir diğer önemli husus ise en büyük göçmen grubu oluşturan Türkiye kökenlilerin semtlere göre nasıl bir dağılım gösterdiğidir. Öncelikle hangi ülkenin vatandaşı olduklarına bakılmaksızın her semtte Türkiye kökenli nüfusun var olduğu dikkat çekmekte, fakat bu nüfusun belli semtlerde daha çok yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Türkiye kökenli nüfusun yoğun yaşadığı semtler çoktan aza doğru şöyle bir görünüm arz etmektedir: Neustadt, Mombach, Hartenberg- Münchfeld, Oberstadt, Bretzenheim, Weisenau, Gonsenheim, Hechtsheim, Lerchenberg, Altstadt, Finthen, Laubenheim, Ebersheim, Marienborn, Drais (Stadt Mainz, 2019: 50- 51). Türkiye kökenlilerin yoğun olarak yaşadığı Neustadt ve Mombach semtlerinde ikinci büyük göçmen nüfusun İtalyanlar olması ve diğer Avrupa ülkelerinden gelen göçmenlerin en yoğun yaşadığı semtlerin de bu semtler olması dikkat çekicidir. Son dönemde iltica eden ve görüşmelerde bireylerin çokça değiştiği Suriyelilerin en yoğun yaşadığı iki semt ise sırasıyla Gonsenheim ve Neustadt'tır. Yerleşim yeri tercihinde bireylerin çokça değiştiği husus ise gelir durumunun belirleyici olmasıdır. Bu bağlamda işsizlik oranının en yoğun olduğu semtin %7,2 ile Mombach olduğunu ve bu semtin Türklerin en çok ilgi gösterdiği semtler sıralamasında ikinci olduğunu belirtmekte fayda vardır. İşsizlik oranının en fazla olduğu ikinci semt olan Marienborn'da göç kökenli nüfusun oranı %37 ve üçüncü semt olan Lerchenberg'te %41,4'tür (Stadt Mainz, 2019). Mombach semtine ve göç kökenli nüfusun yoğun ama Türkiye kökenli nüfusun diğer semtler kadar yoğun olmadığı Marienborn ve Lerchenberg semtlerine yoğun bir yerleşimin söz konusu olması devletin sosyal yardımda bulunduğu bireyleri bu semtlere yönlendirmesiyle ilgili görünmektedir. Diğer taraftan göç kökenli bireylerin ve Türkiye kökenli bireylerin yalnızca belirli semtlerde yaşaması gibi bir durumun söz konusu olmaması Mainz'ta bir Türk gettosunun olmadığını doğrulamaktadır. Yerleşim yeri tercihinde esas belirleyici olan faktör gelir durumu ve bireyin sosyal yardım alıcısı olup olmadığıdır. Kiralık ve satılık dairelerin fiyatları ise semttan semte farklılık göstermekte, Altstadt, Oberstadt ve

Neustadt sırasıyla kiraların en yüksek olduğu üç semti ifade etmektedir (bkz. Born, 2018). Bu durumda Türkiye kökenli bireylerin en çok tercih ettiği semt olan Neustadt'ı (kiraların en pahalı olduğu üçüncü semt) tercih etmeleri o muhitte kiraların daha ucuz olmasıyla açıklanamadığı gibi gelir durumlarının iyi olduğunun bir göstergesidir.

Türkiye kökenli bireylerin yerleşim yerini etkileyen faktörlere ilişkin baskın görüşü, şehrin ucuz olan belli semtlarına yönlendirildikleri bir iskân politikasının olmadığı ve Türkiye kökenlilerin yerleşik oldukları her yerde alım gücüne bağlı olarak mülk edinebildiği, devletin yalnızca mültecileri ve sosyal yardıma muhtaç kimseleri almış oldukları kira yardımı kapsamında belli yerleşim yerlerine yönlendirdiğidir. Bu bağlamda katılımcılar Türkiye kökenlilerin sadece şehrin ucuz bölgelerinde yerleşmediklerini, şehir geneline dağıldığını öne sürmektedirler. Türkiye kökenlilerin Neustadt, Mombach gibi semtlere daha fazla konsantre olması gelir durumunun düşük olmasıyla ve bu semtlerde kiraların daha ucuz olmasıyla açıklanamamaktadır. Mülk edinme ve daire kiralama ekonomik durum belirleyicidir, satın alma gücü daha fazla olan bireylerin daha iyi bir evde oturmasının önünde resmi bir engel olmadığı gibi emlak piyasası yüksek geliri olan bireylerin kirası daha yüksek evlerde oturmasını teşvik etmektedir. Emlak piyasasında şirketler önemli yer tutmaktadır. Ev arayanlar şirketlere başvurmakta ve şirketlerin önerdiği boş yerler içinden bir tercih yapmaktadırlar. Wohnbau benzeri şirketlerden başka bankalardan veya özel kişilerden de özel mülkleri kiralanabilmektedir.

Katılımcıların çoğu ebeveynlerinin ev sahibi olduğunu ve alım gücüne göre Mainz'ın farklı bölgelerinde mülk edinebilmenin mümkün olduğunu aktarmışlardır. Almanya'ya göç eden ilk kuşak daha ziyade ucuz evler kiralarken, ikinci ve üçüncü kuşak şehrin farklı semtlarına dağılmıştır ve Türkiye kökenli bireylerin günümüzde yaşadıkları bölgeler kiraların ucuz olduğu yerler olarak nitelenememektedir. Diğer taraftan Türkiye kökenliler arasında gayrimenkul olarak ev alanlara, bir semtten başka bir semte taşınanlara rastlamak mümkündür. Etnisite ve kira ücretlerinin tutarından hareketle kolayca sosyolojik bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir. Şehrin daha ucuz bölgelerinde de pahalı bölgelerinde de farklı etnik gruplar bir arada yaşamaktadır.

Bir diğ er husus ise devletten kira yardımı (Wohngeld)¹²¹ alan kişilerin gelirine bağılı olarak yaşayacağı yerlere özgürce karar verememesidir. Maddi yeterlilik anlamında devletten bağımsızlık arttıkça, yani sosyal yardım ihtiyacı azaldıkça bireyler yerleşim yeri tercihinde özgürdür.

“Bizim kendi evimiz var. Kira için yardım alıyorsan eğer devlet karışabilir oturacağı bölgeye.” (Katılımcı 13)

“İlk zamanlar belki öyledir ama şimdi öyle değil, herkes her yerde. En ucuz yerde Alman da bulunur, en pahalı bölgelerde Türk de bulunur. O artık değişti.” (Katılımcı 22)

“İlk başta geldiklerinde tabi öyledir şimdi taşınanlar, ev alanlar, yapanlar falan oluyor. Ama ilk başta tabii ki sosyal yardım alanlar da vardır muhtemelen diye düşünüyorum. Şimdi değişiyor Türkler de artık ev alıyor. Kendi evine taşınıyorlar, başka bölgelere taşınıyorlar.” (Katılımcı 18)

Mainz’ta göçmenlerin eskiden ağırlıklı olarak Mombach, Neustadt ve Berliner Siedlung gibi yerlerde yaşadığını belirten bir katılımcımız bu durumun bugün için geçerli olmadığını ifade etmektedir. Göçmenlere yönelik konut politikaları eyaletlerde, kırsal kesim ve kentlerde farklılık göstermektedir. Mainz çevresinde yabancılardan yalıtılmış bir bölge bulunmamakta, her semtte çeşitli etnik gruplar yıllardır bir arada yaşamaktadır. Semtler gittikçe etnik bakımdan daha fazla çeşitlenmektedir.

“O öncedendi. Artık Türkler de hep ev almaya başladı, ev yaptırdı yeni yerlerden. Almanlarda da bir öyle bir böyle var. Türklerde de tabii. Ama Almanya’nın Doğu tarafında köyler var, Almanya’da sırf Alman olan yerler var, hiçbir yabancı girmemiş doğru dürüst. Mainz çevresinde karışık. Eskiden ucuz bölgelerde (...) Yani işte nerde Mombach’ta oluyordu, Neustadt. Başka da Berliner Siedlung var.” (Katılımcı 8)

Türkiye kökenli bireyler eskiden Mainz’ın belli semtlerine daha çok ilgi gösterirken, bugün farklı semtler arasında yer değiştirme durumu daha çok söz konusu olmaktadır. Türkiye kökenlilerin yaşadığı Goethestrasse civarında eskiden Türkiye kökenli nüfusun daha yoğun olduğu bilinmekte, günümüzde ise Türkiye kökenlilerin şehrin geneline yayılmış durumda olduğu ve tek bir sokak, cadde ve semt ile özdeşleştirilemeyecekleri gerçeğı belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Burada dikkat

¹²¹ Kira yardımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Landeshauptstadt Mainz, t.y: “Wohngeld”.

çeken diğer bir husus ise Mainz'ın semtleri arasında zengin bölge ya da fakir bölge olarak nitelenebilecek şekilde birbirinden sosyo- ekonomik bağlamda ayrıran, arasında gelir uçurumu bulunan bir kent dokusunun olmamasıdır.

“Eee önceden dedemin gelmiş olduğu vakitte senesinde Goethe diye bir yer vardı. Bütün Türkler oradaydı. (...) Ondan sonra tabi ben de orada yaşadım. Ondan sonra zamanla herkes dağılmaya başladı. Yani artık zengin fakir her yerde yaşıyoruz. Öyle daha çok toplum şu bölgede yaşıyor diyemem.” (Katılımcı 17)

“Hiç düşünmedim bu zamana kadar, ama aslında her yerde varız. (...) her yerde gerçekten tanıdığım var.” (Katılımcı 27)

Türkiye kökenliler gelir durumunu iyileştirmeleri sayesinde yerleşim yerini özgürce belirleyebilir hale gelmiştir. Türkiye kökenli bireyler şehir içinde veya şehir dışında mülk olarak ev satın alabilmekte ve yalnızca şehrin görece uygun fiyatlı yerlerinden değil Almanların çoğunluğunu oluşturduğu ve sosyal refah durumunun daha iyi olduğu bölgelerde de mülk edinebilmekte ve bu kesimlerde nüfusları artış göstermektedir. Katılımcı 10'un sözünü ettiği Gonsenheim semtinin Türkiye kökenlilerin tercih ettiği yerleşim yerleri sıralamasında on beş semt içinde yedinci sırada yer aldığını da hatırlamak gerekir.

“Belirleyemiyorlar artık (devleti kastediyor). İster istemez her köyde de bu yakın çevrede de Türkler var. Burası normalde Gonsenheim dediğimiz bölge, Mainz'ın daha çok zenginlerin ve Almanların yoğun olduğu bölgeler. (...) Mesela orada bir villa bölümü de var. Normalde orası Almanların zengin olan kesimi diye bildiğimiz bölge, şu an Türklerin yoğun olduğu bir bölge. (...) Buradaki çoğu Türkler kendi mülkünde olan evlere sahipler.” (Katılımcı 10)

Her ne kadar Mainz ve çevresinde yaşayan Türkiye kökenli bireyler gelir durumlarına göre yerleşim yerlerini büyük ölçüde kendileri belirler hale gelseler de bu durumu bütün göçmen gruplara genellemek mümkün değildir. Romanlar ve Bulgarlar yerleşim yeri tercihinde daha ziyade kamu kurumlarının yönlendirmesine tabidirler.

“Mesela benim oturduğum yer çok nasıl diyeyim, sessiz sakin lüks bir yer. Yani herkesin evi var müstakil, bahçesi var. Adam oraya villasını yapmış garajını yapmış şey orada Türk olarak hiç de göze batmıyoruz yani. Mainz Bretzenheim'da Alte Ziegelei var. Çingeneler orada kalır mesela Bulgarlara da kolay kolay süper villa yer çıkmaz.” (Katılımcı 1)

Katılımcı 10 ve Katılımcı 1 gibi, Katılımcı 3 de yaşadıkları bölgenin çok pahalı olduğunu sözlerine eklemekte ve özellikle çarşının, eski şehrin bulunduğu semtin

(Altstadt) pahalılıkta başı çektiğini buna karşın şehir dışındaki yerlerin daha uygun olduğunu anlatmaktadır.

“Mombach olsun, Neustadt vs. göçmenlerin yoğun yaşadığı yerler. (Ucuz yerler) Lerchenberg, ee Ebersheim yani biraz şehir dışı, küçük köyler. Çarşı içi çok pahalı. Bizim oturduğumuz yer de çok pahalı.” (Katılımcı 3)

Birkaç katılımcının değindiği üzere Mainz’ta yaşayan Suriyeli sığınmacılar da belli yerlere yerleştirilmekte ama bu politika uygulanırken eyalet yönetimi etnik nüfus açısından homojen değil heterojen semtleri incelemektedir. Bu uygulamanın hizmet ettiği amaç ise yaşam çevresi sayesinde mültecilerin entegrasyonunu olabildiğince hızlandırmaktır. Hatta bu durumun sadece mülteciler değil bütün göçmenler açısından geçerli olduğunu söylemek gerekir. Böylelikle bizzat eyalet yönetimi tarafından yabancıların kendilerini çoğunluk toplumundan ve diğer yabancılardan yalıtamadığı birarada yaşama kültürünün gelişmesine zemin hazırlayan bir ortam yaratılmakta ve böylelikle göçmenlerin gündelik yaşam kurallarına ayak uydurması kolaylaştırılmaktadır. Suriyeli sığınmacılar Stadt Mainz’ın 2018 yılı verilerine göre sırasıyla ağırlıklı olarak Gonsenheim ve Neustadt’ta yaşasa da her semte dağılmış durumdadırlar ve en az yaşadıkları semt en az göçmenin yaşadığı Drais semtidir (Stadt Mainz, 2019). Renanya- Palatina Eyaleti diğer eyaletlerin getto deneyimlerinden hareketle belli etnisiteleri belli semtlere yerleştirmek ve oralarda kapalı toplumlar yaratılmasına önayak olmak gibi bir girişimde bulunmamıştır.

“Ee benim geldiğim şehirde o çok aşırı vardı, Darmstadt’ta vardı. Zamanla orada bir getto oluşmuştu. Mainz biraz daha zeki hareket ediyor bu konuda, dağıtıyor onları. Ne kadar Suriye’den gelenleri bir bloka yerleştirse de ama semt olarak karışık olan bir semte yerleştiriyor mümkün mertebe. Onları yoğun bir halde bir yere yerleştirdiği zaman problemlerin de ona göre orada yoğunlaşıp sıkıntı oluşturabileceğini görmüşler, anlamışlar ve ona göre farklı bir politika izliyorlar. Şehirler veya eyaletler bu konuda farklı politikalar izliyorlar. Burada da kısmen var mesela bir Mombach veya Neustadt yabancıların çok olduğu yerler, işte mesela Suriye’den gelen mültecileri vesaire koydukları binalar var yerleştirdikleri binalar, onlar da oralarda.” (Katılımcı 14)

Çoğu bireyden farklı olarak göçmenlerin yoğun yaşadığı Mombach ve Goethestrasse (Neustadt bölgesinde bir cadde) gibi semtleri “sosyal bakımdan daha düşük” yerler olarak niteleyen bir katılımcımız, göç kökenli nüfusun ilgi gösterdiği bu semtlerin Mainz’ın diğer bölgelerinden daha ucuz olmadığını da sözlerine

eklemektedir. Ancak yukarıda incelediğimiz istatistik verilerine göre Neustadt ve Mombach'ın Avrupalı göçmenlerin de yoğun yaşadığı bölgeler olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Her iki bölgenin de yalnızca belli etnik grupları içinde barındırdığını iddia etmek mümkün değildir. “Sosyal bakımdan daha düşük” ifadesi, toplumsal dışlanmaya maruz kalan, mavi yakalı işçi olan ve sosyal statü bakımından toplumun geri kalanından daha düşük bir statüye sahip olan bireylerin çoğunluğunu oluşturduğu mekanlar anlamında kullanılmaktadır. Katılımcının dile getirdiği bir diğer nokta ise Almanların -gelirinden bağımsız olarak- genel anlamda evini Türklere kiraya vermekten yana olmamasıdır. Ev sahibi toplumun bu yaklaşımı ise toplumsal kabulle ilgili bir konudur. Gündelik yaşam pratikleri açısından Türklerin Almanlardan özellikle kültürel pratiklerde farklılaşması ve misafirperverliğin bu kültürde önemli bir yer tutması, pek çok kişinin bir araya geldiği ve komşuların gürültüden şikâyet ettiği etkinliklerin sık meydana gelmesi buna sebep olarak gösterilebilir.

“Sosyal bakımdan daha düşük yerde oturuyorlar, o kesin yani. Gettolaşma gibi bir şey var Almanya’da, bazı mahallelerde gerçekten fark ediliyor. Burada sade Türk Kürt Arapların yaşadığı yani. Bizim burada Mombach öyle bir yer. Türk, Bulgar ve Romanlar yaşıyor. Goethe Strasse aynı. (...) İlla daha ucuz diye orada oturmuyorlar. Mecbur kaldıklarından oturuyorlar gibi geliyor bana. Kiralar Mainz çapında neredeyse her yerde aynı olduğu için. Ama burada şu var bir Alman ev sahibi severek bir Türk aileyi bir eve kiracı olarak almaz. Bunu burada ev arayanlar daha iyi anlar.” (Katılımcı 11)

Türkiye kökenlilerin bazı yerleşim yerlerine daha fazla konsantre olmasını açıklayan tek faktör gelir durumu ya da devletin sosyal yardım çerçevesinde göçmenleri buraya yönlendirmesi değil, aynı zamanda kendileriyle benzer deneyimlere ve yaşam dünyasına sahip olan diğer Türkiye kökenli bireylerle dayanıştıkları bir ortamda yaşama arzusudur. Nitekim “Türkiye Kökenlilerle İlişkiler” başlığında irdeneleneceği üzere katılımcıların kendileri gibi Türkiye’den gelen komşularıyla çok sıkı bağlarının olması ve aile içi dayanışmaya benzer mahiyette bir komşuluk ilişkisine sahip olmaları bu iddiayı desteklemektedir.

“Daha ucuz yerlerde değil hatta güzel yerlerde oturuyorlar. Türklerin bol olduğu yerler güzel yerler. Mm şöyle biz kendi kendimizi etkiliyoruz. Daha çok Türklerin olduğu yere taşınıyoruz, bu daha elimizde biraz da. Eğer gerçekten insan bakınıyor taşınırken nerde otururum, etrafımda kimler var çünkü dedim ya gurbetteyiz, burada ister istemez yakın birini arıyor insan yanlarında. O yüzden

kendimiz seçiyoruz oturduğumuz yerleri. Ama güzel yerler Türklerin oturduğu yerler.” (Katılımcı 23)

“Bence tanıdık kişilere gidiyorlar. Ya da biliyorlar burada çok Türk var ben burada kendimi daha iyi hissedebilirim.” (Katılımcı 6)

Devlet yalnızca sosyal yardım alıcılarının değil yüksek geliri olan bireylerin de yerleşim yerinin belirlenmesinde yönlendirici bir rol oynamaktadır. Bütçeye göre bir evi kiralayabilme hakkı sadece düşük gelir sahiplerini değil yüksek geliri olanları da bağlamakta ve gelir düzeyi yüksek olan kişiler kirası ucuz bir evde oturamamaktadır. Emlak piyasasının ve konut politikalarının herkesin kazancına göre bir evde oturabilmesini mümkün kılacak şekilde düzenlenmesi, Almanya’nın sosyal refah devleti olarak bireylerin yaşam şartları, gelir durumları arasındaki farklılıkları gözeterek ve bu farklılıkların çok zengin ve çok fakir olarak ifade edilebilecek aşırı uçlar yaratmaması ve her birey için insan onuruna yaraşır asgari bir refahı temin etmesi bağlamında mühim rol oynamaktadır.

“Maaşına da bağlı o. Burada hani yok şu daireyi tutayım falan öyle yok. Özelden birisi ev kiralamak isteyebilir kendi evini. Ama tabi bütçene göre ev veriyorlar. Şuradan olsun buradan olsun diye kararlar veremiyorsun.” (Katılımcı 7)

“İstedikleri yere yerleşmek istiyorlar. Burada Wohnbau (bir emlak firması) var ya. Wohnbau’dan ev istiyorsun, yazılıyorsun oraya, işte şu kadar kişiyiz ee bu evi istiyoruz. Ama evi vermiyorlar. Çünkü senin gelirin fazla. Mesela geliri fazla olanlar burada ucuz kirali evlerde oturamıyor.” (Katılımcı 9)

Devletin göçmenlerin yerleşim yerini belirlediğini düşünen birkaç katılımcıdan Katılımcı 40 eskiden Türklere ev verilmediğini, Türklerin ev almalarının olağan bir durum olmadığını ve kiralık evi de çok zor bulduklarını anlatırken, Katılımcı 15 Türkiye kökenlilerin maddi imkanları bakımından yerleşim yerini belirleyebilecek durumda olduklarının fakat Suriyeli mültecilerin gelir durumları daha düşük olduğu için sosyo- ekonomik bakımdan aynı durumun onlar için geçerli olmadığını altını çizmektedir. Zorunlu göçün öznesi olan mülteciler ev sahibi ülkede devletin kendilerini yönlendirdiği yerlerde yaşamını sürdürmektedir.

“Mesela babamın ev alması, 28 sene öncesi mesela çok normal bir durum değildi. O zaman yabancılara hiç ev verilmiyormuş annem babam anlatıyor, babam eve girmeden sokakta demiş ki: “ben bu evi alıyorum”. Eve girmeden. Tek bunu söylediği için ve ilk kişi olduğu için mm onu Marktler -emlakçı- babam öyle dediği için ona verdi evi ama kaç ev gezmişler ve hani hiç vermemişler veya

çok harabe olduğu halde vesaire çok normal bir durum değildi eskiden Türklerin ev almaları veya ev bulmaları.” (Katılımcı 40)

“Biz belirleyebiliyoruz ama Suriye’den gelenler belirleyemiyor. Onların oturduğu belli bir alan var. Onlar orada kalıyor ama biz kendimiz oturmak istediğimiz yeri belirleyebiliyoruz. Onların maddi durumu olmadığı için maddi durumları olsa onlar da istedikleri yerde kalabilir sıkıntı olmaz. (...) Mülteci evleri oluyor böyle. Zwerchhallee’de. Bir de Hartenberg’de var. Oraya şimdi yeni 2-3 bina yapıyorlardı duyduğum kadarıyla orası şimdi mülteciler için verilecekti.” (Katılımcı 15)

Bu durum göçmen grupların göç hikayesine ve gelir durumuna bağılı olarak yerleşim yeri ile ilgili tercihte bulunabildiklerinin veya bulunamadıklarının bir göstergesidir.

5.2.2.1.2. Bürokrasi

“Bürokrasi makinesinin tüm elbiselerini ve ortaya çıkardığı anlamsız meşgaleyi giyinmiş üstüne.” (Kurosawa, 1952)

Üçüncü kuşak bireylerin Almanya’daki kamu kurumlarında hizmet alırken edinmiş olduğu deneyimler, kamu yönetiminin çoğunlukla ‘ideal tip bürokrasi’nin özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Bu özelliklerden sapmalar da gözlemlenmekle birlikte bazı katılımcılar memurların eşitlik ilkesine riayet ettiklerine, gayrişahsilik ilkesi gereğı memurların şahsi görüşlerinden bağımsız bir şekilde hizmet sunduklarına ve genelde ayrımcılık yapmadıklarına dikkat çekmektedirler. Diğer taraftan kamu hizmetlerinde ayrımcılığın olmaması kamu hizmetlerinden yüksek oranda bir memnuniyet duyulduğuna işaret etmemekte, daha ziyade işlemlerin hangi birey olursa olsun yavaş gerçekleşmesi, evrakların eksiksiz olmasının talep edilmesi, işlemlerin genelde yazılı bir şekilde beyan edilmesi ve uzun prosedürlerin izlenmesi kamu kurumlarının kamusal senaryolarında önemli yer tutmaktadır. Bununla birlikte jest ve mimiklere yansıyan ayrımcı bir muameleyi deneyimleyen katılımcılar da mevcuttur. Katılımcımızın “*aynı hukuk...aynı yasa*” ifadesi ideal tip bürokrasinin eşitlik ilkesine gönderme yapmakta, kamu hizmetlerinin sunulmasında kurumların büyük ölçüde etnik kökenden bağımsız hareket ettiğini vurgulamaktadır.

“Memurlar normal, iyi. Almanlara gibi davranıyorlar aynı. Çünkü oradaki çalışanlar Türk ya da Kürt diyelim. Benim kuzenim Bürgeramt’ta (Vatandaşlık Dairesi) çalışıyor. (...) Onla da iyi anlaşıyorlar genel çalışanlar da. (...) herkesle çok iyi anlaşıyorlar. Herkese aynı davranıyorlar. “Aynı Recht (hukuk,) aynı Gesetz (yasa)” diyorlar. “Her insan aynıdır” diyorlar. Türk olsun Kürt olsun Sünni olsun ne bileyim Suriyeli olsun, Asylbewerber (iltica edenler) olsun...” (Katılımcı 39)

Bürokrasinin en gözle görülür olduğu işlemlerin başında Almanya vatandaşlığına geçiş yer almaktadır. Pek çok katılımcı Türkiye vatandaşlığından Almanya vatandaşlığına geçiş sürecinde kendilerinden hem çok evrak istendiğini hem de geçiş talebinin sonuçlanmasının uzun zaman aldığını anlatmıştır. Nitekim kurumun kendisi de vatandaşlığa geçiş başvurularının en az 12 ay sürdüğünü bildirmektedir (Landeshauptstadt Mainz, t.y.: “Einbürgerung”). Diğer taraftan sıra alma, bekleme sürelerinin pek çok kurum için geçerli olduğu, bürokrasinin karakteristik özellikleriyle her kurumda karşılaşmanın mümkün olduğu ve bu işlemlerin herkes için zorlayıcı olduğu vurgulanmaktadır.

“Eskiden Türk vatandaşydım. Alman vatandaşlığına geçiş biraz fazla sürdü. Almanya’daki kâğıt kürek işleri biraz zahmetli oluyor. Git- gelleri oluyor. Çok titiz davranıyorlar, beğenmiyorlar. Uzun sürüyor. Termin (randevu) alması uzun sürüyor. (...) Dediğim gibi kâğıt kürek işinde çok disiplinliler. Bürokratie (bürokrasi) dediğimiz zaten o Almanya’da meşhurdur, herkes bir çekinir böyle işlerden.” (Katılımcı 30)

Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireyler “*kâğıt kürek işleri*” olarak tabir ettikleri işlemleri yaparken Almanya vatandaşı olmalarına, Almanya’da doğup büyümelerine ve dil problemi yaşamamalarına rağmen bu tür işlerin kendileri için zorlayıcı olduğunu ve yazılı formları, tebliğleri defalarca okuduklarını, anne babalarının da bu formları doldurmak için kendilerinden yardım aldığını beyan etmişlerdir. Katılımcı 2 Almanya vatandaşı olmasına rağmen başörtüsü nedeniyle kamu kurumlarında eşit vatandaş olarak görülmediğini ve memurların hep ‘eksik evrak’ bulma peşinde olduklarını, sahip olduğu vatandaşlığın bu durumu değiştirmedikçe savunmaktadır. Her ne kadar vatandaşlık bireyleri diğer vatandaşlarla eşit haklara sahip kılarsa da göç kökenli bireylerin vatandaşlık haklarından faydalanırken ayrımcılığa uğramayacağını garantiye almaz.

“Ya da babamdan görüyorum. “S. şunu doldur, bunu doldur! Şunu yaz!” gibisinden. Ben bile öğrenci olduğum halde burada doğup büyümeme rağmen zorlanıyorum yani bazı şeyleri doldururken, “baba” diyorum “başkasına mı sorsak?”. Hani o kâğıt kürek işlerinde çok zorlanıyorum ben burada açıkçası. (...) Ya dediğim gibi çok suratsız oluyor veyahut da Bürgeramta (Vatandaşlık Dairesi) gidiyorsun mesela pasaport için, bir şey için. (...) Bence biraz da bakıyorlar Alman vatandaşı, görüyorlar başörtülü şey oluyor hani ee ilgilenmiyorlar ya da “şu eksik onu getir ondan sonra”. Onu getiriyorsun bir şey daha eksik ondan sonra...” (Katılımcı 2)

Kamu hizmetleri için yapılan işlemleri zor kılan faktörlerden biri de her işin resmi yazı ile tebliğ edilmesidir ki katılımcılar bunu genel olarak yorucu ve sıkıcı olarak değerlendirmektedir. Diğer taraftan kamu hizmetlerinin kamusal senaryosunda memurların dil pratikleri bağlamında yalnızca kendilerinin anlayabilecekleri, sıradan bir bireyin anlamakta güçlük yaşayacağı bir dil kullanması üçüncü kuşak bireyler tarafından eleştirilmektedir. Nitekim Alman Memurlar Birliği’nin yaptığı kamuoyu araştırmalarında hukuk dilinin, form ve dilekçelerin anlaşılabilir olması Almanya vatandaşları tarafından da problem olarak görülmüştür. Almanca ‘Fachchinesisch’ olarak isimlendirilen bu dil belli bir mesleği icra edenlerin kullandığı ve anlayabildiği, ama sıradan bireyler için gündelik yaşamda bir anlam ifade etmeyen, oldukça resmi bir dildir. Kamusal senaryoda memurların ağdalı bir dil kullanması ve kamu yönetiminin hiç esneklik tanımayan şekilci ve fazla kuralcı yapısı öne çıkmaktadır.

“Çok formeller (resmi). Diyelim ki mektup gönderirse şöyle birçok (eliyle kalınlığını gösteriyor) kalın dosya gönderiyorlar hem robot gibi yazıyorlar insan gibi değil böyle. Fachchinesisch (meslekten olmayanların anlayamadığı branş ile ilgili sözcük) diye bir kelime var, böyle kendi dilinden konuşuyorlar böyle okudular ettiler ya o dilden konuşuyorlar. İnsan dilinden konuşmuyorlar. Şöyle böyle yapacaksın. Almanca biliyorum ediyorum da... Ben gene de iki üç defa okuyorum yani. Hepsini doğru anladım mı diye. Ben ondan gerçekten çok şikayetçiyim. (...) Bir Türkiye’ye gidip geldim, şöyle bir dosyam oldu. Mektuplar geldi bu kadar yüksek.” (Katılımcı 5)

Bir sendika çalışanı olarak Katılımcı 20 de eve çok sayıda tebligat geldiğinden yakınmaktadır. Katılımcı 5 gibi o da evraklardaki yazı dilinin herkes için çok da açık olmadığını ve Almanların da formları anlamakta ve doldurmakta zorluk çekebildiğini tespit etmiştir. Bu yüzden Alman veya yabancı olan hizmet alıcıları İş Ajansı’na teslim edeceği evraklar için sendikadan yardım almaktadır. Kamu kurumlarında yapılacak

işlemler için yakın bir zamana randevu alamamak da bir sorun olarak öne çıkmakta, yoğunluğa göre randevu tarihi belirlenebilmektedir.

“Bekletme süreleri çok, bürokrasi yani felaket. Bir şey istiyorsun sana on tane kâğıt gönderiyorlar. Belki bazı insanlar için açık da değil, Alman bile olsa form dolduracak mesela formda anlamıyor bazı şeyleri. Sendikadan yardım istediklerinden de biliyorum bu konuda Alman olsun yabancı olsun Arbeitsamta (İş Dairesi) bir kâğıt dolduracak, anlamıyor yardım istiyor (...) Mm randevulaşmak da bir problem. İstedğin zaman hemen şey yapamıyorsun.” (Katılımcı 20)

Kamu kurumlarında vatandaşların talep ettiği hizmetlerle ilgili yapılan işlemlerin yavaş olması ve uzun sürmesi, pasaport alma gibi sıradan işlemler için bile uzun süre beklemek durumunda olmak Almanya’da pek çok kamu kurumunun enformasyon teknolojisinin imkanlarından yeterince yararlanmadığını göstermektedir. Katılımcılar işlemlerin yavaş ve uzun sürdüğüne değinmiş ve sınırlı sayıda hizmet e-devlet sistemi altında verildiği için sıradan işlemler için bile bu kurumlara gitmek gerektiğini belirtmişlerdir. Sıradan hizmetlerin bile online olarak sunulmaması ve işlemlerin nihayete erdirilmesi için kuruma gitme zorunluluğunun bulunması bürokrasiyi ciddi ölçüde artırmaktadır. Pek çok katılımcı kurumlarda tanıdıkları varsa bireysel ilişkiler ağı sayesinde işlemlerinin daha kolay gerçekleşebileceği gerçeğine işaret etmektedir. Kamu kurumlarında bürokrasiyi azaltmak için e- devlet çalışmalarının yeterince kullanılamaması hizmet alıcılarını sosyal ağlara başvurmaya itmektedir.

“Yavaş çalışıyor. Hizmetleri çok yavaş, uzun sürüyor. Adamına göre muamele yapılma durumu oluyor bazen. Tanıdığınız kişi olduğu zaman bazen daha kolay olabiliyor bazı şeyler. Son senelerde hizmet konusunda ciddi bir gerileme var. (...) Genelde gidilmesi gerekiyor en büyük sıkıntılardan bir tanesi o zaten. Kamu hizmetlerinin online olmaması ee tabi işleri zorlaştırıyor. Zorlaştırıyor derken zorlaştırmıyor ama yavaşlatıyor tabii. Yani bir pasaport almak için saatlerce beklemek. Onu günlerce beklemek sonra bir daha gidip almak...” (Katılımcı 21)

Alan araştırması verileri kamu hizmetlerinin kamusal senaryosunun önemli bir parçasını oluşturan bürokrasinin sadece yapısal özellikleri değil, aynı zamanda memurların davranışlarına yansıyan kırtasiyecilik, verimsizlik, katılık ve tarafsızlık gibi davranışsal özellikleri de taşıdığını ortaya çıkarmaktadır. Bir katılımcımız memurların şu tür özelliklerine değinmektedir: hizmet alıcılarının sorularını cevapsız

bırakmak, onları başka birimlere havale etmek, eksik evrak bulma peşinde olmak, “bugün git yarın gel” mantığıyla çalışmak. Bilhassa sosyal yardım başvuru süreçlerinde memurların yardımı kendi cebinden veriyormuşçasına bir tavır takındığı dikkat çekmektedir. ‘Sosyal devlet’ anlayışını temsil eden Almanya’da sosyal yardım almak için başvuruda bulunmak zorlu bir süreci içine aldığı gibi başvuranların kurumlarda maruz kaldığı muamele de psikolojik açıdan yıpratıcıdır. Memurların sosyal yardımları göç kökenli bireylerin hakkı olarak kabul etmeyip onları yardıma muhtaç insanlar olarak görmesi bu yaklaşımda pay sahibidir. Üstelik bu yaklaşım pek çok insanın, bilhassa yüksek eğitim almış olanların, haklarından feragat etme sebebidir. Göç kökenli bireylerin sosyal yardım kurumlarından neden memnun olmadıklarını aşağıdaki pasaj üzerinden okumak mümkündür:

“Bir kere ortam çok fena. Giriyorsun o bekleme salonuna mobilyalar çökmüş, eskimiş. Klima, havalandırma hiçbir şey yok. O bekleme salonunda bir kere o kasvet çöküyor üstüne (...) Sonra işte ışıklandırılmamış koridorlar. Her yer dökülüyor. (...). Bıkmış, usanmış bir memur. Hiçbir soruyu cevaplamayan bir memur. “Ben bunun sorumlusu değilim. Sizi başka birine aktaracağım...”. O seni başka birine aktarıyor. “Kâğıdın, evrakın eksik” diyor. “Git, 3 ay sonra yine gel!” diyor. (...) sanki cebinden çıkarır gibi o yardımı, sosyal yardımı. Halbuki bu Almanya’nın en çok övündüğü şey; sosyal bir devlet. Ee bilmiyorum ya giden aileleri de anlamıyorum. O muameleye tabi olmak gerçekten çok kırıcı bir şey. Belki genelleme yanlış olacak ama edindiğim tecrübe; eğitim seviyesi düşük olanlar bu konuyu sıkıntı etmiyor ama belli bir seviyede eğitim almış mesela lisans ya da yüksek lisans mezunu arkadaşlar işsiz kalınca, belirli bir süre iş bulamayınca mesela 3-4 ay işsizlik maaşı alması hakkı. Ama o muameleyi görmemek için o maaşa başvurmuyor çünkü diyor ki: “3-4 ay o maaşı alacağım evet. Bu benim hakkım! Ama o muameleyi görmek istemiyorum.”” (Katılımcı 4)

Almanya’daki kamu kurumlarının bir diğer özelliği ise aşırı kuralcı olmaları ve prosedürlere çok önem vermeleridir. Kamu kurumlarının mevzuata sıkı sıkıya bağlılığı esneklik göstermeyen, ihtiyaçların karşılanmasından ziyade prosedürün uygulanmasını önceleyen bir bürokrasiyi inşa etmektedir.

“Çok düzenli çalışıyorlar, çok da değer veriyorlar düzene. Biraz rahat olmalarını istiyoruz ama çok sıkılar. (...) Genelde böyle kanun ne diyorsa onu illa uygulamak istiyorlar. Böyle hafiflik, esneklik göstermiyorlar.” (Katılımcı 19)

Kamu yönetiminin sistematik ama pratik olmayan işleyişi, göçmenlerin tabi olduğu prosedürler daha katı olduğu için göç kökenli bireyleri kamusal senaryoların ast sınıfı haline getirmektedir. Memurların yabancıları anlamamaya eğilimli olmaları

kamusal senaryolarda dikkat çeken sahnelerdendir. Kamu kurumu çalışanlarının daha açık ve sade bir dil kullanmaları yabancıların işlemlerini daha kolay gerçekleştirebilmesini sağlayabilecektir. Memurların kültürel farklılıklara açık olmaması kamu hizmetlerinde kültürlerarası açılımdan söz edilemeyeceğine işaretler.

“Bir kere bence yabancıların çok sabrını sınıyorlar o tür yerlerde, çok gereksiz formaliteler var. Seni oradan al buraya git, buradan al oraya git. Öyle hiç pratik çalışma yok. Çalışmalarını daha çok eleştiriyorum ilk olarak. Çok sistemli çalışıyorlar, aşırı sistemli çalışıyorlar. Kalıptan dışarı çıkmıyorlar özel durumlarda esneklik göstermiyorlar. Ondan sonra hatta bazen orada mesela ırkçı çok ve açıkçası tam oralarda daha çok böyle her türlü ırklara açık insanlar ve daha sosyal insanların çalışması gerektiğini düşünüyorum. Oraya gittiğinde azıcık bir Almanca rahatlıkla huzur içinde kendini ifade edebilmelisin, işini halledebilmelisin. Yeri geliyor öyle düşmanca bakışlara maruz kalıyorsun ki orada derdini anlatırken diyorsun tamam bu beni bilerek anlamayacak...” (Katılımcı 24)

Kamu yönetiminde bürokrasinin davranışsal boyutuna ilişkin göstergelerden biri de memurların davranışlarına yansıyan bıkkınlıktır. Vatandaşlık Dairesi, İş Ajansı ve Sağlık Sigortası’nı karşılaştıran bir katılımcımız Vatandaşlık Dairesi’nde ve İş Ajansı’nda aldığı hizmetlerle ilgili işlemler için bireylerin uzun süre sıra beklemeleri gerektiğini belirtmektedir. Memurların emekliliğe dek iş güvencesine sahip olması yavaş çalışmalarına¹²² ve kamu yönetiminin hantal işleyişine neden olmaktadır. Memur maaşları yapılan işten etkilenmediği ve performansları mevzuata uygunluk kadar denetlenmediği için yavaş çalışma biçiminde bir değişiklik meydana gelmemektedir. Ehliyeti teslim almak gibi kısa sürede yapılabilecek işlemlerin bile Almanya’da haftaları alması kırtasiyeciliğin kamu yönetiminde yerleşik bir uygulama olduğunun ispatıdır.

“Bürgeramt (Halk Dairesi) (...) gidiyorsun sadece sorun o bekleme sıraları. Fiş çekiyorsun, numara yazıyor. Ona göre hangi rakam varsa bekliyorsun. Sorun genellikle orada çalışanların hepsi memur, biliyorlar maaş gelecek. İşlerini doğru dürüst yapmıyorlar gerçekten çok yavaş hareket ediyorlar. Bir misal verebilirim. Ehliyet başvurusunda o evrakları kurumlara vermek zorundasın nereye bilmiyorum şu an Almanya’da TÜV geçerli. Evraklarını, babanın ehliyetini vs. oraya vermen lazım. Aslında bu işler en fazla 1 hafta sürer, kâğıtta yazıyor ki 3-4 hafta sürebilir. Ne yapacaklar bakıyorlar tamam mı damgayı vurup, imzayı basıp geri yolluyorlar sürücü kursuna. Ama orada bekliyorsun. Ne yapıyorlar

¹²² Diğer yandan memurların yavaş çalışmasının çalışma hayatlarında onların da kurumsal düzenlemeler ve çalışma sistemi karşısında bir direnç gösterdiğinin işareti olarak ele alınıp alınmayacağı bir araştırma konusu olabilir ve böylelikle yavaş çalışmanın kamu yönetiminin doğasından kaynaklanıp kaynaklanmadığını anlama imkânı bulabiliriz.

dosyayı? Yana koyuyorlar. (...) Unutuyorlar mı, unutmuyorlar mı? Yana koyuyor, birikiyor.” (Katılımcı 16)

“Mm yavaş çalışıyorlar. Bizim yabancıların gittiği yerlerde daha da yavaş çalışıyorlar, isteksiz çalışıyorlar.” (Katılımcı 3)

Memurun davranışlarına yansıyan kırtasiyecilik hantal işleyen bir sistem yaratmaktadır. Bilhassa Yabancılar Dairesi gibi yabancıların uğrak noktası olan kurumlarda hantal işleyiş daha fazla göze çarpmaktadır.

5.2.2.2. Jest ve Mimikler

“Gerçi sertlik, haşinlik ve şiddet vardır masa başına yayılmış memurun suratında. Ama gene de oturmanı buyurur girince.” (Pazarkaya, 1977 :51)

Kamu hizmetlerinin kamusal senaryosunu resmetmek adına memurların söz ve eylemlerine eşlik eden diğer dil pratiklerine- jest ve mimiklerine- de değinmek kaçınılmazdır. Göç kökenli bireylerin gözünden memurların işlemler esnasında ortaya koydukları jest ve mimikler; yüzüne bakmamak, ilgisiz davranmak, sabırsızlık, kaş-göz yapmak, evrağı çekip almak, somurtkan ve mesafeli ve bazen de kızgın bir duruş sergilemek, terslemek, bıkkınlık, kibirli bir duruş ve görmezden gelmek olarak sıralanabilir. Bunlar içinde anlayışsız olmak, asık suratlı ve kibirli olmak kamuoyu yoklamalarında da açığa çıkan sorunlardır ve yabancılar kadar Almanya vatandaşları da memurların bu tür negatif özelliklerini eleştirmektedir. Ancak bunların dışındaki jest ve mimiklerin göç kökenli bireylere yönelik olduğu bir gerçektir. Üslup olarak ele almak gerekirse memurların resmi dil kullanımının yanı sıra bilhassa mültecilerle, yer yer birinci, ikinci ve üçüncü kuşak bireylerle de alay edercesine, yavaş ya da kelimeleri heceleyerek konuştukları ve Türkiye kökenli başörtülü kadınlarla konuşurken de benzer bir tutum içine girdikleri dikkat çekmektedir. Diğer taraftan memurların dil pratikleri konusunda nadiren de olsa nötr veya pozitif olarak nitelendirilebilecek bir tutum sergilediğini gözlemleyen katılımcılar olmuştur.

İçinde bulundukları kurumların ve onların koyduğu kuralların bu kurumlardan geçinen ve gündelik yaşamının büyük bir bölümünü burada geçiren sosyal aktörlerin

davranışlarına etkide bulunduğu fikrine dayanan yeni kurumsalcı yaklaşım (bkz. Roskin, 2013) memurların davranışlarını etkileyen faktörlere ilişkin bir açıklama sunmaktadır. Bu yaklaşımın önemli ölçüde haklılık payı bulunmakla birlikte memurların davranış biçimlerini ortaya çıkaran tek faktörün kurumsal yapı olacağını düşünmek nakıs bir yorum yapmaya yol açabilir. Bireylerin mesleği, sosyo- ekonomik düzeyi her ne olursa olsun bireysel mizacın, karakterin, hayat görüşünün ve göçmenlere karşı yaklaşımın memurların davranışları üzerinde yadsınamaz bir rolü vardır. Bununla birlikte memurların göç kökenli bireylere yaklaşımını belirleyen faktörleri saptamak mümkün olmadığından ve bu çalışmanın kapsamını aşacağından çalışmada sebeplerine inmeksizin memurların dil pratikleri kamusal senaryodaki iktidar ilişkilerine yönelik bir gösterge olarak kabul edilmiştir. Zira memurların davranışlarının altında yatan nedenler her ne olursa olsun hizmet alıcılarına bunu negatif bir şekilde yansıtmaya hakları yoktur ve her negatif yaklaşım hizmet alıcılarının işlemlerini güçleştirici bir rol oynamaktadır.

Yabancılar Dairesi ve Federal İş Ajansı bireylerin görmezden gelme ve memurların sabırsız davranışlarına sıkça şahit olduğu kurumlardan ikisidir. Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireyler için kadın veya erkek, vatandaş veya yabancı olması fark etmeksizin memurların yüzüne bakmamaları, selamlarına karşılık vermemeleri ve çok kısa cevap vererek kendilerini geçiştirmek istemeleri “görmezden gelmek” bir diğer ifadeyle “yok sayılmak” olarak yorumlanan dil pratikleridir ve pek çok katılımcı bu dil pratiklerinden rahatsız olduğunu dile getirmiştir.

“İçeri giriyorsun, heyecanlısın zaten. Ben annemde de gözlemledim. Annemin Almancası çok iyi değil, tercüman olarak yardımcı oluyordum. Ondan sonra içeri giriyorsun böyle adam kafasını kaldırıyor. Hiçbir tepki yok. Ondan sonra sen “merhaba!” diyorsun, ee hiç yine ses yok. “Buyurun, şuraya oturun! Hemen halletmem gereken bir şey var” diyebilirler. (...) Özellikle Arbeitsamt (İş Dairesi) için, Ausländeramt (Yabancılar Dairesi) için geçerli bu. Şu an ikisi çok aşırı bu konuda. (...) Çok sabırsızlar. İkinci bir sorduğunda veya anlamak için tekrar soruyu sorduğunda çok tahammülleri yok. Hemencik senin işini halledip seni göndermek istiyorlar.” (Katılımcı 24)

“İşte böyle saygısız değil de hani “merhaba!” diyorsun gayet normal bir şekilde, onlar yüzüne bakmıyorlar. Umursamıyorlar gibi bir şey oluyor.” (Katılımcı 34)

“İşte yüzüne bakmadan, önüne bakıyor. Sen orada yokmuşsun gibi davranıyor.” (Katılımcı 9)

“İnsanın yüzüne bakmıyorlar. Fazla tartışmak istemiyorlar also (yani) çok kısa.”
(Katılımcı 19)

Memurların rahatsız edici jest ve mimikleri tek bir kamu kurumunun memurlarına has kılınmamakta genel bir durum olarak nitelenmektedir. Geleneksel kamu yönetiminin çözüm odaklı ve vatandaş odaklı olmama, sorunlarla uğraşmak istememe gibi tipik özellikleri bu bağlamda adeta memurların hal ve hareketlerinde tecessüm etmektedir. “İlgisiz” olarak tanımlanan memurlar “sert” bakışlı, bir o kadar da soğukkanlı ve sakın görünmeyi başarmakta, ilgisiz tavırları bir maske işlevi görmektedir.

“Genel olarak bütün kamu kuruluşlarında söyleyebileceğim şey hani daha çok soğuk ve yüzsüz bir memurla karşı karşıyasın sürekli ve hani yardımcı olmak istemeyen, işini bir sorun varsa halletmesi gereken bir hata varsa onunla uğraşmak istemeyen. (...) bilmiyorum hani (gülüyor) kamuda çalışanların genel durumu mu yoksa bana mı öyle denk geliyor. (...) İlgisizler. Hani bakışlar dediğim gibi sertler, (...) sen aslında onların tavrı karşısında sinirleniyorsun. Onlar sakın kalıyorlar hala. Ama çok şeyler böyle sert ve çok net bir dille reddediyorlar. Ama sinirlenmiyorlar hiçbir şekilde (gülümsüyor).” (Katılımcı 41)

Katılımcıların kamu kurumlarında kendi deneyimleri ve gözlemleriyle vardığı sonuç devlet dairelerinde Almanlara ve yabancılara gösterilen ilgi arasında bir hayli fark olduğudur. Kamu kurumlarında iyi yerlerde eğitim almış Almanya’da doğup büyüyen genç kuşaklara da orada bulunmaları ‘illegal’ imiş gibi, devletin sırtından geçiniyorlarmış gibi hissettirilmesi, selam vermeden soru sormadan evraklarının çekip alınması memurların göçmenlere karşı nasıl bir üslup sergilediğine örnektir. Aynı ortama Alman arkadaşlarıyla da yalnız da gitmiş olan bir katılımcı yaklaşım farkının memurların dil pratiklerine ne denli yansıdığına dikkat çekmektedir.

“Ama benim gibi benim yaşında olan insanlarla ee böyle ee eğitim görmemiş gayet böyle işte nasıl diyeyim yanlış olmasın ama yani bi böyle illegal bir izlenim var sanki böyle. Burada illegal kalıyoruz, devletin kasasından yararlanıyoruz havasını sezdireyorlar. Orda evraklarını – ben Alman arkadaşlarımı da biliyorum devlet dairelerine onlarla da gittim. Orada sohbet muhabbet var, hani konuşuyorsunuz “hava güzel” falan. “Aa radyoda ne dinliyorsunuz?” diye konuşulur. Orda ben kendim şahsen gittiğim zaman evrakları masanın üstüne koyduğum gibi, “merhaba, nasılsınız?” denilmeden evrakların elimden çekilip alınması, işleme başlanması var. Bu beni rahatsız ediyor şahsen.” (Katılımcı 42)

Memurların söylemine yansımaya da hal ve hareketleriyle ortaya koydukları eleştirilerden biri de hizmet alıcılarının yeterli düzeyde ya da özenli bir şekilde

Almanca konuşmamasıdır. Kamu kurumlarındaki gözlemlerinden yola çıkarak katılımcılarımız, yeterli bir düzeyde Almanca konuşmayan bireylerle karşılaştıklarında memurların birbirlerine oflayıp puflayarak kaş göz işareti yaptıklarına ve bununla karşısındaki bireylerin pek bir şey bilmediğini, yani cahil olduğunu ima ettiklerine değinmektedir. Memurların Almancayı iyi kullanan bireyler karşısındaki tavrı ise daha farklı olabilmekte, ancak Almanlarla eşit bir muameleye tabi tutulduklarını söylemek her zaman mümkün olmamaktadır. Dil bilmemek ve memurların negatif davranışları arasında orantılı bir ilişki olduğu muhakkaktır. Ancak farklı pasajlarda ele alındığı üzere dil bilen hizmet alıcıları da memurların rencide eden tavırlarına şahit olmakta ve jest ve mimiklere bürünen ayrımcılığı gözlemleyebilmektedirler.

“Bazı Türkler vardır, bir yerlere giderler. Hiç ağzında doğru düzgün Almanca yoktur, çünkü onu da gördüm, ona da rastladım. (...) bu sefer farklı konuşmaya başlıyorlar, kaş göz çekiyorlardı birbirlerine bir şey bilmiyor gibisinden. Gelmiş karşıma (...) ne diyor anlamında. “Fff ne istiyorsun sen?” gibisinden. Kaş göz yaparak. O yüzden farklı tepkileri oluyordu. Ama işte karşılarında Almancayı konuşabilen, ne istediğini bilen biri geldi mi o zaman tabi farklı oluyor.” (Katılımcı 28)

Erasmus gibi öğrenci değişim programları çerçevesinde kısa süreli Almanya’da bulunan Türkler de kamu kurumlarına gittiğinde “*Scheisstürke*” gibi ağır hakaretlere maruz kalabilmektedir:

“Benim Almancam olduğu için biliyorum da birçok Almancayı bilmeyen arkadaş veyahut da Erasmus yapan, bir dönemlik gelen Türkler de ne ağır şeyler duyduklarını. (...) *Scheisstürke* (pislik Türk) gibi söylüyor” (Katılımcı 11)

Kendilerine Almanca sorulan soruları anlayıp yanıtlayamadıkları için özellikle memurlar tarafından hoş karşılanmayan birinci kuşak ve ikinci kuşak göçmenlerin bir kısmı kamu kurumlarında memurlar arasında alay konusu olmaktadır. Bu tür durumlarda memurlar çok yüksek olmayan bir sesle bağırarak konuşabilmekte veya kızgın bir yüz ifadesiyle tepki vermektedirler.

“Mesela teyzeler amcalar öyle bir yere gittiğinde iyi Almanca anlayamıyorlar ya tabii soruyu da anlamıyorlar hemen. Oradaki çalışanlar da hemen bağırarak biraz sinirli soruyorlar. (...) biraz kızgın bakıyorlar, hafiften bağırıyorlar. Sonra o kişi gittikten sonra diyorlar: “ben niye böyle kişilerle uğraşıyorum?!” ” (Katılımcı 3)

Memurların kamusal senaryolarda göç kökenli bireyler üzerinde baskı kuran hal ve hareketlerinde bazen vatandaşların tavrı da etkili olmakta ve onların tepkisine göre memurların jest- mimikleri farklılaşabilmektedir. O yüzden sert ve özgüvenli bir duruşa sahip olan vatandaş karşısında memurlar çekinerek daha iyi davranırken, bireyler yumuşak ve uysal bir duruş sergilediği takdirde ise onları ezmeye ve üzerinde baskı kurmaya çalışmaktadırlar. Memurların baskısından uzak olmanın yollarından biri -ilerleyen başlıklarda görüleceği üzere- karşılık vermektir.

“Biraz sert davrandın mı onlar hemen tırsar iyi olurlar, seni masum görünce ee iyi yaklaştın mı onlar o zaman şey seni ezmeye çalışıyor ama biraz özgüvenli, akli başında lafı bildim mi o zaman hemen iyi olurlar yani.” (Katılımcı 8)

Pek çok katılımcı memurların göç kökenli bireyleri kolayca tersleyebildiklerine ve haksızlığa maruz kaldıkları takdirde hakkını aramayacakmış gibi kendilerine muamele ettiklerine, o yüzden kamu hizmetlerinin kamusal senaryosunda- eğitim hayatından farklı olarak- karşılık vermenin bir zorunluluk arz ettiğine dikkat çekmektedir. Kamu hizmetlerinde eğitim hayatından farklı olarak hâkim olanlar ve görece güçsüz olanların ‘gündelik’ karşılaşmalarının daha seyrek oluşu da ‘*karşılık verme*’ye imkân tanımakta, dolayısıyla kamu görevlileri tarafından her ne kadar bireylerin kötü muameleler karşısında başını öne eğip mekânı terk etme potansiyellerinin olduğu düşünülse de bu düşünce boşa çıkmaktadır.

“Buraya Mainz’a oturum almak için geldiğimizde 18 yaşından büyük olduğum için anne babamdan ayrı olarak gitmem gerekiyordu oraya. Sırada beklerken ve oradan numara çekiyorsun da öyle gidiyorsun ya masaya, öttü ben numarayı bulana kadar orada hemen arada 3 saniye mi ne geçti ve numara değişti. Ben masaya vardığımda kadın beni görür görmez; “İşte siz numarayı mı okuyamıyorsunuz?!” gibi bir tuhaf bağırmadı ama biraz tersledi. Ben de zaten sabahdan beri bekliyorum. Dedim: “Kusura bakmayın da sisteminiz öyle ki ben masayı bulana kadar diğer numaraya neden geçiyor?” dedim. “İnsana bir müddet vermiyor, çok kısa bir şey” dedim. Bu tabi ben çemkirince ona o konuda, “tamam o zaman” dedi. “Bir dahaki numaradan sonra ben çağırmam, o kadın gittikten sonra ben sizi alırım” dedi. Sussaydım o anda başımı öne eğip gitseydim bir daha numara çekmen gerekecek, yarım saat bir saat daha bekleyecektik. (...) Hani bizi ezebileceklerini düşünüyorlar.” (Katılımcı 23)

Hizmet alıcıları olarak göç kökenli bireyler memurlara soru sorduğunda ya da herhangi bir işlemin daha hızlı bir sürede gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini

sorguladığında memurlar elinde bulundurdukları güç sayesinde bu kişileri işinin uzayacağı ve daha da zorlaşacağı ile tehdit etmektedirler.

“Çünkü orada çalışan memurlar yerini çok kullanıyorlar. Yani “eğer daha çok konuşursan senin işin bir sene daha uzayabilir” diye böyle sözler duyduğumuz oldu. (...) Mesela bu oturma izni uzatma konularında veya arkadaşlar anlattı Alman vatandaşlığına geçmek istediler. Dedi: “eğer devam konuşursan, az daha hızlı olmaz mı?” diye. Onlar çok ağır tersliyorlar.” (Katılımcı 11)

Ağır işleyen Alman bürokrasisi memurların tersleyen, bıkkın ve sert jest-mimikleri ile birleştiğinde kamu hizmetlerinin kamusal senaryolarındaki iktidar ilişkileri daha belirgin bir hal alır. Kamu yönetimindeki reformlar doğrultusunda kamu sektörünün hizmet anlayışını kısmen değiştirmesiyle birlikte memurların da performans denetiminin yapıldığı ve bu tür hareketlerine dikkat etmek zorunda oldukları, bu kurumlarda vatandaşlara daha ziyade ‘müşteri’ olarak yaklaşıldığı ortaya çıkmaktadır. Müşteri odaklı yaklaşım sayesinde Alman kamu yönetimi bir nebze de olsa bürokrasiye karşı bireyleri korumaktadır.

“Krankenkassede (Sağlık Sigortası) bir olay olmuştu. Versicherungla (sigorta) ilgili. Gitmiştim oraya bir şey istemiştım. Bilmiyorum oradaki kadın biraz tuhaftı belliydi hareketlerinden yüz ifadesinden, sanki böyle birine kızmış gibiydi. Orada sanki beni geçiştirmek istedi, yardım etmek istemedi. (...) Sordum açıkça: “bana yardım etmek istemiyorsanız başka birine yönlendirin ya da başka birine gideyim” dedim. Kadın da: “tamam özür dilerim, moralim bozuk biraz” dedi. Hemen anlatmaya çalıştı. Sen onlar için bir Kundesin (müşterisin). Hangi kuruma gidersen git önemli birisin onlar için, kaybetmek istemiyorlar. Kaybedersen de başkasına anlatırsın böyle böyle oldu diye iletilir, kimse gelmez onlara diye endişe ediyorlar.” (Katılımcı 39)

Gerek oturum iznine sahip olan gerek sığınmacı olarak Almanya’da yaşayan yabancıların varlığı dolayısıyla iş yükü oldukça fazla olan kurumların başında Yabancılar Dairesi yer almaktadır. Katılımcılar memurların “*asık suratlı*” duruşlarını iş yüküyle açıklamakta, her işin formel bir şekilde yürütüldüğünü ve az sayıda çalışan olduğu için yoğunluğun yaşandığı bir kurum olduğunu ifade etmektedir.

“Genellikle oradaki insanlar, orası çok yoğun geçiyor, Auslaenderamt (Yabancılar Dairesi). Oradaki işçiler de her gün yoğun oldukları için artık çok asık suratlı oluyorlar, hani günü bitirme derdindeler. O yüzden açıkçası çok güler yüzlü, çok içtenlikle çalışan biriyle karşılaşmadım. İşlerini yapıp eve gitme derdindeler. Sıra çekiyorsun, sıranı bekliyorsun. Zaten çok insan olduğu için onlar herhalde az kişi çalışıyorlar biraz onların üzerinde de yük var. Karşılıklı böyle sıkıcı bir durum var.” (Katılımcı 30)

Bilhassa sosyal yardım kurumlarında memurların göçmenleri rencide eden, söylediklerini kestirip atan bir üslup benimsedikleri dikkat çekmektedir. Şimdiye dek sosyal yardım almadığı için İş Dairesi'nde bizzat şahsıyla ilgili bir deneyimi olmayan katılımcımız, tanıdıklarına tercüman olarak yardım etmek üzere sosyal yardım başvurusu için bu kuruma gittiğini belirterek gözlemlerini aktarmıştır. Bu gözlemler sosyal yardım alıcılarının başvuru sürecinde hiç de insancıl bir muamele görmediklerini ve hatta bu muamelenin '*inşaatta taş taşımaktan daha ağır*' bir muamele olduğunu ortaya koymaktadır.

“Soruma cevap alamıyorum çoğu zaman. Mesela atıyorum diyor ki: “şurada yazıldığı gibi..”. Ama ben bunu anlamadım ya da bununla ilgili başka bir sorum var. Çok yaşadım bunu, lafı ağzına tıkıyor. Genelde böyle durup bir beş saniye yüzlerine bakıyorum. “Şimdi bitirebilir miyim cümlemi?” diyorum ve dinlemese bile cümlemi bitirmek istiyorum çünkü. O konuda gerçekten bir kibirli bir durum ve sabırsızlık var. (...) bu söylediklerim Auslaenderbehörde (Yabancılar Dairesi) için geçerli. Bir kere sosyal yardım için bir tercüme için tanıdık birine gitmiştim oradaki muamele çok (vurgulayarak) farklı ve kesinlikle insancıl değildi. (...) Hatta şey gittiğim aileye bunu dememiştim ama içimden şey demiştim: “Keşke gidip inşaatta taş taşısan da bu muameleyi görmesen...” (Katılımcı 4)

Memurların göç kökenli bireylere yaklaşımının jest ve mimikler dışındaki dil pratiklerine de yansıdığı ortaya çıkmıştır. Üçüncü kuşak Türkiye kökenliler kendinden önceki kuşaklara nazaran kamu kurumlarında daha az ‘alaycı bir dille’ karşılaşmalarına rağmen yakın çevrelerinin ve nadiren kendilerinin alaycı bir dile muhatap kılındıklarını belirtmektedirler. Memurların basit bir dil kullanarak, dil bilgisi kurallarını ihlal ederek konuşması buna örnektir. Kamu görevlileri mültecilerle konuşurken sözcüklere vurgu yaparak ağır ağır konuşmakta ve kendi aralarında bu durumla alay etmektedirler. Mülteciler, başörtülü kadınlar, birinci, ikinci kuşak ve nadiren üçüncü kuşak bireylere bir şey anlatırken yavaş konuşmak, heceleyerek konuşmak, üstten ve alaycı bir yaklaşıma sahip olmak memurların dil pratikleri arasında önemli yer tutmaktadır. Bu durum yabancıların kendi aralarında müsavi tutulmadığına yönelik bir ipucu sunmakta, mültecilerin süresiz oturumu olan yabancılar nazaran daha dezavantajlı bir konumda yer aldığına işaret etmekte, ikinci ve üçüncü kuşak bireylerin ise hiçbir zaman eşit vatandaşlar olarak görülmediklerini doğrulamaktadır:

“Hep sinirliler, çok bilmişler. Bilmiyorum bazıları da mültecilerle konuşurken alay edermiş gibi konuşuyorlar. Der die das¹²³ hiç kullanmıyorlar. Kolaylıkla hiç halletmiyorlar. (...) Bizle ilgili değil, “bu Almanca biliyor” diyorlar. Mültecilerle konuşurken iş yerinden gördüm das sie abartarak konuşuyorlar, aslında alay ederek konuşuyorlar: “gördün mü şunları?” (Katılımcı 33)

“İçeri giriyorsunuz (...) benim yaşımda olan ve benden bir jenerasyon üst olan insanlar hepsi akıcı bir şekilde Almanca konuşuyor. Hani 70 veya 80 yaşında bir Türk amcamız gelse anlarım onları heceleyerek konuşmasını veya kendisini ifade etmesinde zorluk çektiği için yavaş konuşmasını.” (Katılımcı 42)

“Okulla, o da devlete ait olduğu için şöyle diyeyim. Annem başörtülü olduğu için.. Gidiyor genellikle (...) yavaş bir şekilde ve çok sesli bir şekilde Almanca konuşmaya başlıyorlar: “K-ö-n-n-en Sie mich verstehen?” (hecelemelerini taklit ederek) yani “Beni anlayabiliyor musunuz?”. O şekilde... Annem de: “Sorun değil anlıyorum sizi” deyince bir şoka uğruyorlar. Başörtülü bir bayan nasıl Almanca biliyor?!” (Katılımcı 16)

Memurların genelde karşısında başörtülü birini gördüğünde somurttuğunu ve mesafeli bir yaklaşıma sahip olduğunu gözlemleyen katılımcılar bunu başörtülü kadınların Almanca bilmediğine yönelik önyargılarından kaynaklandığını ve Almanca konuştuklarında bu tavrın değiştiğini anlatmaktadırlar:

“Son zamanlarda son birkaç senedir dikkatimi çeken kapalı birini görünce somurtuyorlar. Mesafeliler. Ne zaman ki derdimi anlatıyorum 180 derece dönüyorlar. Duruşları değişiyor. Bu dikkatimi çekti.” (Katılımcı 37)

Jest ve mimikler, açıkça dile getirilmeyen düşünceleri bir şekilde açığa çıkarmakta ve iktidar ilişkilerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

5.2.2.3. Kurallara Uymak

Kamu kurumlarının koymuş olduğu kurallara uyum noktasında kendilerini nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda katılımcıların büyük çoğunluğu bu kurallara riayet ettiklerini, kimi de ‘mecburen’ uyum sağladıklarını vurgulamıştır. Her halukarda göze çarpan nokta, Almanya’da doğup büyüyen ikinci ve üçüncü kuşakta kurallara uymanın sık rastlanır bir durum olduğudur. Üçüncü kuşak bireyler, siyasilerin, medya organlarının ve toplumun Türkiye kökenlilerin uyum sağlamadıklarını ifade etmek için kullandıkları; “integrationsunfaehig” (entegrasyon kabiliyeti olmayan), “integrationsunwillig” (entegrasyona gönülsüz) ve “Sorgenkinder

¹²³ Almanca cins isimlerin önüne getirilen ön eklerdir.

der Integration” (entegrasyonun sorunlu çocukları) gibi söylemleri (bkz. Hassenkamp, 2019, Neuerer, 2013, Akyol, 2009, Welt, 2010a) kurallara uyarak haksız çıkarma çabası içindedirler. Almanya’daki toplumsal düzene uyum sağlamadıklarına yönelik söylemlerin devam ettirilmemesi adına uyum davranışına sıkça rastlanmaktadır. Katılımcılar kamusal alandaki kurallara uyma gerekçelerini “onlara... o fırsatı vermeyelim”, “...demesinler” gibi ifadelerle gerekçelendirmektedirler. Bu söylemlerde açığa çıkan biz ve onlar ayrımı, göç kökenli bireylerin hâkim ırkın üyesi olan Almanları ‘öteki’ olarak algıladığına işaret eder. Uyum sağlamak bir yandan da öteki olana benzemek, “*Almanlaşmak*” olarak tarif edilmektedir. Kurallara uymamanın, yani ayak diremenin, ise her zaman farklı olduğunu gösterme çabasından kaynaklanıp kaynaklanmadığı bir soru işaretidir. Gerek kamu kurumlarında gerek gündelik yaşamın diğer alanlarında kurallara uymanın önemli göstergelerinden biri Almanların ifadesiyle *pünktlich* yani dakik olmaktır.

“Baya bir uyum sağladığımı düşünüyorum çünkü artık biz de o konuda Almanlaşmışız diyelim. Koydukları kurallara gerçekten harfiyen uymaya çalışıyoruz ki onlara o şeyi fırsatı vermeyelim. Demesinler siz uyum sağlayamadınız diye.” (Katılımcı 23)

“Fazlasıyla. Biraz da sanki Almanlaştık, en azından ben bile biri 5 dakika geç kaldığında hemen böyle şey oluyorum.” (Katılımcı 8)

Kurallara uyum sağlamak eğitim düzeyi fark etmeksizin kadınlarda daha yoğun rastlanan bir davranış biçimidir. Buna karşın erkek katılımcılar içerisinde mecburiyetten kurallara uyduğunu ya da kuralları ihlal ettiğini belirtenler olmuştur. Gündelik yaşamdaki sıradan kurallara uyma alışkanlığını edinmede ailenin önemli bir rolü vardır ve kurallara riayet etmek bazı katılımcılarca Almanya’da yaşamalarının, çalışmalarının ve bu ülkenin kendisine önemli imkanlar sunmuş olmasının bir karşılığı olarak düşünülmektedir. Bu anlamda diğer iki katılımcı gibi Katılımcı 28 de bir yandan içtenlikle uyum göstermekte diğer taraftan uyum sağladığını gösterme çabası içindedir. Katılımcının söylemleri toplumun ve iktidar odaklarının Türkiye kökenlilere yönelik söylemleriyle birleştirildiğinde göçmenlerle ilgili önyargıların dağılmasının zor ve yavaş işleyen bir süreç olduğu anlaşılmaktadır.

“Aslında mesela en basitinden dışarıda çöp dışarı sokağa atılmayacak mesela. Ben kendi ailemden bunu gördüğüm için zaten yapmıyorum. Çünkü ben şöyle

düşünüyorum eğer biz buradan ekmek yiyorsak burada paramızı kazanıyorsak çalışıp ediyorsak.. (...) yine de diyorum ki bizim hakkımızda düşünülen kötü şeyler gitsin yavaştan. O açıdan biraz daha kendimi şey yapıyorum, biraz daha uyayım. Şunu şöyle yapayım, bunu böyle yapayım gibisinden.” (Katılımcı 28)

Kurallara uymak bazen otomatik olarak gelişen bir davranış olmayıp ‘ayak direme’ deneyimi neticesinde göç kökenli bireylerin zorunlu olarak benimsediği bir davranışa dönüşebilmektedir. Pek çok yaptırıma maruz kaldıktan sonra kurallara uymak göç kökenli bireyler için zorunluluk haline gelmektedir. Özellikle ihlali halinde polisin muhatap olduğu kurallara uyma noktasında özel bir çaba sarf edildiği ortaya çıkmaktadır.

“İllaki hani uymaya çalışıyoruz bazılarında da dilimiz yanarak uymaya çalışıyoruz ceza falan ödedikten sonra. Artık belli bir şeyden sonra cezalar da ağır geliyor o yüzden uymaya çalışıyoruz. (...) kemeri bağlamama cezası, radara çekildi onun cezası. Hani o konularda...Daha çok polisle ilgili.” (Katılımcı 31)

Kurallara uyma davranışı bazen de göç kökenli bireylerin kabullendikleri bir dayatma niteliği taşımaktadır:

“Burada şey derler hani; “siz yabancısınız, buraya uyum sağlamanız gerekiyor”. Biz de öyle yapmaya çalışıyoruz.” (Katılımcı 17)

Kurumların koymuş olduğu kurallara uyum sağlamadığını tereddütsüz bir şekilde dile getiren iki katılımcı olmuştur.

“Hayır uyum sağlamıyorum bence, kaçak işte çalışıyoruz. İnşaatla çalıştığımızı devlete bildirmiyoruz. Bildirilmediği için çalışmadığımızı gösteren belgeyle Sosyalamta (Sosyal Yardım Kurumu) başvurup oradan da para alabiliyorum. Kâğıt üstünde işsiz görünüyorsun kaçak çalışınca.” (Katılımcı 12)

“Hafta sonu inşaatla anlaşırsın. Saat ücretini konuşarak. Kayıtlı değilsen devlete vergi de ödemiyorsun. (...) Denetim var aslında ama denk gelirse. BMG inşaat kontrolü yapıyor.” (Katılımcı 13)

Önceki örnekler kamu kurumlarının koymuş olduğu kurallar ve yaptıkları düzenlemeler karşısında bireylerin ağırlıklı olarak uyum gösterme şeklinde bir yanıt verdiklerini, bu son iki örnek ise boşluklardan faydalanarak –örneğin kaçak çalışarak- kimi meslek gruplarının sisteme karşı gizlice direndiğini göstermektedir. Bütünsel olarak kurallara ayak direme hali, ayak diremenin eğitim düzeyi ve yapılan meslekle ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayak Diremek

Egemen toplumsal yapıya karşı gündelik yaşamın bütününde ortaya çıkan adaptasyon ve direniş formları muazzam bir çeşitlilik arz etmektedir. Taktikler gibi adapte olma biçimleri de göç kökenli bireyler özelinde kimliği inşa eden unsurlardan beslenmektedir. Almanya'daki Türkiye kökenli bireylerin halk siyasetinin önemli bir bileşenini yasalara ve toplumsal düzen kurallarına karşı işlenen ufak tefek suçlar oluşturmaktadır ki bunları gündelik kuralların ihlali olarak adlandırmak mümkündür. Diğer bir ifadeyle bu küçük suçlar gündelik yaşamdaki iktidar ilişkilerini el altından yıkmaya dönük bir teşebbüstür. Bu araştırmaya katılan Almanya'daki ikinci ve üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireyler özelinde ekseriyetle hız sınırını aşma, yanlış yere park etme gibi trafik kurallarının ihlali niteliğinde olan suçların, bundan başka öğrencilerin okul kurallarına aykırı davranışlarda bulunma ve biletsiz yolculuk yapma gibi küçük suçların işlendiği ortaya çıkmaktadır. Zikredilen bu eylemler haricinde katılımcıların daha büyük suç niteliği taşıyan eylem ve hareketlerde bulunmadıkları dikkat çekmektedir. Yasal olarak suç tanımına giren hiçbir eylem ve davranışta bulunmadığını dolayısıyla hiçbir yaptırıma da maruz kalmadığını belirten kişi sayısı ise ondur. Geri kalan otuz iki kişinin en çok ihlal ettikleri kurallar trafik kurallarıdır ve bu sayının küçük bir bölümü okul yönetmeliklerine aykırı davranışlarda bulunmuştur. Okul yönetmeliklerine aykırı davranışlarda bulunan kişiler sosyal saatler (*Sozialstunden*) olarak isimlendirilen, suç işleyen kişiyi ıslah etmeye dönük bir hizmeti yerine getirmek durumunda kalmışlardır. Birkaç kişi ise kaçak yolcu (*Schwarzfahrer*) olarak biletsiz toplu taşıma kullandığını ve bundan ötürü para cezası aldığını ifade etmiştir.

Araştırmaya katılanların en sık işlediği birinci suç hız sınırını aşmak, ikincisi park yasağının olduğu bir yere park etmek, üçüncüsü -yalnızca iki kişinin belirttiği- araç kullanırken telefon kullanmak ve dördüncüsü emniyet şeridini kullanmak suçudur. Bu suçlara karşı öngörülen yaptırım para cezasıdır. Park yasağı olan yere park etme davranışına iten sebepler katılımcılar tarafından park ücretinin fazla olması ve özellikle şehir merkezinde park yeri bulmanın zor oluşu olarak tarif edilmektedir. Okul hayatında ise ödev yapmamak, yaramazlık yapmak, öğretmene saygısızlık olarak

değerlendirilen bir davranışta bulunmak yani karşılık vermek, kavga etmek ve teneffüslerde okul binasının içinde durmak eğitim hayatının kamusal senaryosunda istenmeyen, kurallara aykırı davranışlardan bazılarıdır. Katılımcı 11, “Eğitim” başlığında da tartışıldığı üzere öğretmenlerin ırkçı söylemlerine kamusal senaryoda verdiği karşılıkların öğretmenler tarafından “saygısızlık” olarak nitelendirildiğine ve ebeveyne iletilerek uyarı cezası almasına neden olduğuna değinmiştir. On dört yaşından itibaren sözü geçen bu davranışlardan herhangi birini sergilemek Ceza Hukuku’na göre çocuğun cezai ehliyeti olduğu için sosyal saatler olarak anılan yaptırımı gündeme getirmektedir. Çocuk Mahkemesi tarafından verilen sosyal hizmette bulunma zorunluluğu sadece çocuklar için öngörülen bir yaptırım biçimi olup, kreşlerde, huzurevlerinde, engelli atölyelerinde, çevreyi koruma projelerinde ve Kızıl Haç gibi yardım derneklerinde yerine getirilebilir bir müeyyidedir. Suç işleyen çocukları topluma entegre etme amacı taşıyan bu müeyyide suçun faili tarafından yerine getirilmediği veya tamamlanmadığı takdirde fail Gençlik Mahkemesi Yasası’na (Jugendgerichtsgesetz) göre maksimum dört haftaya kadar tutuklanabilir (Redaktion Deutsche Anwaltshotline AG, 2019). Öğrencinin sosyal hizmette bulunduğu bu cezalardan başka Alman eğitim sisteminde “blauer Brief” (mavi mektup) olarak bilinen bir uyarı mekanizması vardır. Öğrencinin başka okula nakledilmesini gerektiren hatalı davranışları ya da kınama cezası gerektiren davranışları sergilemesi yani özetle okuldaki ciddi problemleri mavi mektup ile öğrencinin velisine bildirilmektedir.

“Mesela okulda olsun ödev yapmayınca veya derste yaramazlık yapınca illaki ceza almışsındır. Çöpleri falan temizliyordun. Okulda böyle cezalar oldu. Trafik cezaları oluyor.” (Katılımcı 31)

“Çok... Trafik olsun, hak etmediğim cezalar da oldu. Öğretmenler Sozialdienst (Sosyal Hizmet) diyorlar ona, bir saat bahçeyi toparlayacaksın gibi şeyler oldu. Bizde anne babaya kötü bir mektup giderse, mavi mektup (Blauer Brief) giderse Mahnung (uyarı) gidiyor. Hoca eğer kendi kafasına göre saygısızlık ettiğini düşünüyorsa. Sınavda kopya çektin, o zaman da alırsın. Adrese gönderiyorlar anne babaya.” (Katılımcı 11)

Trafikte aldığı cezalardan başka okulda da pek çok kez ceza aldığını belirten katılımcılarımızdan biri, okulda öğrencilerin eşyalarının ortadan kaybolmasını ve hırsızlık vakalarını engellemek üzere teneffüslerde dışarı çıkmanın zorunlu olduğunu

ve okul binası içinde kalmanın da güvenlik gerekçesiyle yasak bir davranış olduğunu ve soğuk havalarda bu yasağa uymadıkları için aileye “Tadel” ismi verilen yazılı uyarının gönderildiğini anlatmıştır. Diğer taraftan bu ayak direme biçimi yalnızca göç kökenli öğrencilere has bir ayak direme biçimi değildir. Üst üste üç kez öğretmenin verdiği ödevi yapmamak da ebeveyne uyarı mektubu gitmesi için bir gerekçe sunmaktadır.

“Radar cezası, park cezası çok geldi bana. Okuldan çok cezalar geldi. Mesela yanlış bir şey yapınca okuldan eve mektup geliyor, aileyi bilgilendirmek için. Herkes ceza alıyordu o zaman. Soğuk havalarda biz içeride duramayız, biz hep kellerya (bodrum katına) saklanıyorduk arkadaşlarla. Öğretmen görünce de ceza niyetine yasak olduğu için mm eve mektup gönderiyorlar. (...) Yok teneffüste içeride kalamazsın, merdivende dolaşamazsın. Dışarı çıkmak gerekiyor. Hava alman gerekiyor. Tuvaletten de hatta çıkarıyorlar bazen. Realschulede duramazsın. Bir şey çalınır, eder. Aslında güvenlik açısından yasak durmak. Biz hep saklanıyorduk soğuk diye kabine giriyorduk ama gene çıkartıyordu. Ama gene ceza geliyordu. Ödevi üç kez yapmayınca kâğıt geliyordu. Okuldan da ceza değil de mektup çok aldım, Tadel (uyarı).” (Katılımcı 22)

Bir başka katılımcımız okulda bir öğrenciyi Türklere küfrettiği için dövdüğüne ve bu yüzden sosyal hizmette bulunma yaptırımına, bir ay süresince bir gençlik merkezinin bahçesini temizlemekle yükümlü tutulduğuna değinmiş ve cezai ehliyeti olmadığı için tutuklanmadığını anlatmıştır. Katılımcı şiddet davranışını bir yasağı delmek ve okul düzenini bozmak gayesiyle değil, etnik kimliğine yapılan bir hakarete karşılık vermek şeklinde yorumlamaktadır. Fakat son kertede Okul Yasası’nın “*özgürlükçü, demokratik ve sosyal bir hukuk devletinin benimsendiği şiddetsiz bir birlikte yaşam*” düsturuna (bkz. Schulgesetz, 2014) aykırı bir davranış olması, bu davranışın okul düzenini ve kurallarını ihlal eden bir karaktere büründüğüne işaret etmektedir.

“Trafik cezası çok oldu da...Parkschein (park ederken alınan giriş kâğıdı) almıyorum çok pahalı geliyor. Bazen şansına... şey kavga etmişim bir kızla. Öğretmenin önünde kızı dövmüştüm. Polis aldı beni. Ama 14 yaşından küçük olduğum için dedi ki: “Şanslısın yoksa seni alırdık” dedi. Adı ne onun. Sozialstunden oluyor. Mesela bizim oturduğumuz yerde şey var Jugendhaus. Gençlerin buluştuğu bir yer Gemeinde (topluluk) gibi. Ceza olarak bir ay boyunca orayı, dışarısını temizlemem gerekiyordu. O da şey konuşuydu, Türklere küfrettiği için. Ben o gün Türk bayraklı tişört giymiştim. Maç vardı Türkiye’nin maçı vardı, kazanmıştık. Kız Yunandı galiba Türk değildi. Ben de sinirlenmişim.” (Katılımcı 2)

Katılımcıların geneli toplum düzenini bozan ya da insanların yaşamını tehdit eden suçlara tevessül etmediklerini ve kuralları çiğnemek yönünde bir alışkanlık edinmediklerini, toplumsal yapının bir parçası olan kurallara uymak şeklindeki davranışlarının kendilerinde daha baskın olduğunu ifade etmektedirler. Trafik kurallarının ihlali katılımcıların çoğunun kurallara uymadığı tek alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Trafik suçlarıyla ilgili diğer katılımcılardan daha sert bir yaptırıma tabi olan Katılımcı 36, ehliyetin deneme süresi zarfında trafik kurallarını ihlal ettiği için tekrar sürüş dersi almak zorunda kaldığına yer vermiştir.

“Radar cezası aldım bir sefer ama abartılı bir şey değildi. Kurallara uyuyorum. Alman devleti ne diyorsa onu yaparım mesela ister okulda ister dışarıda ister araba sürerken.” (Katılımcı 29)

“Polisten aldığım ceza, araba kurallarıyla ilgili ceza aldım; hız cezası. Para cezası aldım, ödedim. Ama çok sürdü, hani radara yakalanırsın ya o an ben dedim: “aa ben bu değilim bu başka birisi”. O biraz problem oldu. Ama sonradan anladılar ben olduğumu.” (Katılımcı 25)

“Trafik cezası aldım. Hız cezası, hep hız... baya başıma geldi. Ehliyet vermedim ama hiç. İki sene deneme süresi var ehliyetten. Sonra kurallar değişiyor. Kırmızı ışıktan geçme misal şeye bağlı duruma bağlı nerde ne için. Telefona ayriyeten ceza geldi. 2-3 sürme dersi cezası verildi.” (Katılımcı 36)

Trafikte yolcuların güvenliğini sağlamak üzere var olan emniyet kemeri bağlamak ve arabaya aracın normal kapasitesinden daha fazla yolcu almamak gibi kurallar da Türkiye kökenli bireylerin ihlal ettiği trafik kuralları arasında yer almaktadır. Boş ve uygun park yerinin olmadığı hallerde aracı yanlış yere, aşağıdaki örnekte acil hizmet sunan itfaiyenin önüne, park etmek de bir diğer kural ihlali olarak karşımıza çıkmaktadır.

“Kemerim bağlı değildi. Arabada beş kişiden fazlaydık, indirildik.” (Katılımcı 1)

“Park cezası ya da radar. Başka ceza almadım. Park cezası şöyle, park yeri yok bahçeye gitmiştik. Tam itfaiye geçişinin olduğu yere park ettim. O gün de tatil günüydü. Annem de: “bir şey olmaz” dedi. O gün ceza yedim.” (Katılımcı 7)

Ufak tefek suçlar içinde toplu taşımayı kaçak olarak kullanmak sadece yabancılara özgü bir suç olmamakla birlikte araştırmaya katılan bireyler içinde kaçak yolculuk yaptığı için bu cezayı ödediğini belirtenler olmuştur. Bilet ücretlerinin pahalı olması ve bireylerin ekonomik durumu bu davranışta itici güç olabilir. Almanya’daki

toplu taşıma sistemindeki bilet sistemi Türkiye'ninkinden büyük farklılık arz etmektedir. Geçerli bir bilete sahip olan yolcular otobüse binerken biletlerini – tarihsiz biletler hariç- elektronik bir cihaza okutmamakta ve şoför tarafından biniş esnasında biletlerinin olup olmadığı kontrol edilmemektedir. Ancak sivil kıyafetli, Fahrkartenkontrolleur ismi verilen bilet kontrolcülerini tarafından farklı zamanlarda ve ulaşım araçlarında bilet kontrolü yapılmaktadır. Biletsiz yolculuk yapma halinde veya geçerli bileti yanında taşımama halinde yolcular ceza ödemek durumundadır. İlkinde kaçak yolcu 60 Euro gibi bir ceza ödemek durumunda iken, diğerinde kişiden işlem ücreti alınabilmektedir. İnşaat işçisi olarak zaten düşük bir ücret karşılığında çalışan ve ücretlerinden çok vergi kesilmesinden yakınan Katılımcı 13, otobüs biletine para vermenin anlamsız olduğunu düşünmekte ve biletsiz yolculuk yaptığını ifade etmektedir. Özellikle bu örnekte vergi sistemine karşı bir ayak diremenin olduğu göze çarpmaktadır. Katılımcı 38 de biletsiz yakalanmamak için toplu taşımada başkasının biletini gösterdiğini fakat yapmış olduğu hilenin ortaya çıktığını anlatmıştır. Kaçak yolculuk yapanlar denetimlerin günlük olarak sık aralıklarla yapılmamasından dolayı boşluklardan faydalanarak biletsiz yolculuk yapma yasağını zaman zaman delmektedirler.

“Otobüse Fahrkarte (bilet) olmadan bindiğim oluyor. Eskiden 40 Euro cezası vardı, şimdi 60 Euro oldu. Eğer kartın varsa ve yanında değilse 7 Euro. Ben otobüs biletine para vermem ki... Neden vereyim? Radardan da ceza aldım.” (Katılımcı 13)

“Evet şey cezası trende biletsiz yakalandım. Park cezası da yemişliğim var, ama (gülerek) bir park cezası.” (Katılımcı 23)

“Mmmm orada ceza aldım mesela, hızlı sürdüm kameraya yakalandım. Bir kere otobüs biletim yoktu o zaman da ufaktım başka birisinden aldım onu gösterdim öyle yakalandım... Öyle ufak tefek şeyler vardı. Ama mahkemeye kadar hiç çıkmadı.” (Katılımcı 38)

İhlal edilen kurallara cinsiyet ve eğitim düzeyleri açısından bakıldığında şöyle bir tabloyla karşılaşılmaktadır: okul dönemindeki cezaları cinsiyetler ve eğitim düzeyi ile ilişkilendirmek mümkün değildir. Biletsiz toplu taşımayı kullanma durumu da cinsiyet ve eğitim durumuna göre farklılık göstermemektedir. Ancak lise mezunu olan ve meslek eğitimi alan bireylerde trafik kurallarının ihlaline üniversite eğitimi alan bireylerde olduğundan daha fazla rastlanmaktadır. Ancak kuralların ihlalinin ne denli

göç kökenli bireylere özgü olduğu sorusunu yerli halkın aynı kuralları ihlal edip etmediğini bilemediğimizden cevaplandırmak mümkün değildir. Mevcut verilerden hareketle yapabildiğimiz saptama; özellikle öğretmenlerin ayrımcı yaklaşımlarına ve okul arkadaşlarının etnik kökenlerini hedef almasına karşın okul dönemindeki kural ihlallerinin göç kökenlilere özgü bir durum olduğudur.

5.2.2.4. Kamusal Senaryoda Karşılık Verme

Kamu kurumlarının işleyişi ve prosedürleri, bürokrasinin kemikleşmiş yapısı veyahut da memurların jest- mimikleri ve üsluplarıyla ilgili yaşadıkları olumsuz deneyimler karşısında nasıl bir tepki verdikleri katılımcılara soru olarak yöneltilmiştir. Katılımcılardan bir kısmı yazılı olarak e-posta ile veya telefon yoluyla iletişim kurduklarında genelde karşılık vermekten çekinmediklerini, küçük bir kısmı kamusal senaryoda karşılık vermediğini, büyük bir bölümü ise kamusal senaryoda karşılık verme ve düşüncelerini açığa çıkarma yolunu seçtiklerini belirtmektedir. Katılımcıların kamu hizmeti alırken yaşadıkları olumsuz deneyimler verdikleri örneklerden kesit alarak tartışılmaktadır. Katılımcılardan bazıları düşüncelerini üsluba olabildiğince dikkat ederek dile getirdiğini anlatırken, bazıları ise sansürlemeden, en yalın haliyle dile getirdiğini ifade etmektedir. Düşüncelerin açıkça deklare edildiği anlarda gizli senaryoların kamusal senaryoya dönüştüğünü müşahade etmek mümkündür. Katılımcı 2 öğrenim bursuna başvuru sürecinde kurumdaki bürokratik süreçler ve kendisiyle ilgilenen memurun hal ve hareketleri karşısında isyan etmiş ve bu öfkesini “*siz melek ... değilsiniz... şeytansınız*” sözleriyle alaycı bir şekilde ifade etmiş ve bu tür deneyimler sonrasında aynı kişilerden hizmet almamak, başka memurlara başvurmak şeklinde bir yol izlediğini beyan etmiştir:

“O kişiye gitmiyorum. Bir keresinde bir kadına denk gelmiştim ama gerçekten şey bir kadındı. Hatta ona kötü bir laf etmiştim. Kadının soy ismi şeydi Frau Engel (Melek) diye geçiyordu. Ben hatta kadına demiştim ki, o kadar sabrımı taşırmıştı, dedim: “Siz!” dedim Engel (melek) Mengel değilsiniz, siz bildiğiniz Teufelsınız (şeytansınız) dedim. O kadar sinir etmişti beni. Aradığım zaman diyorum böyle böyle bir durum var. Bu kişiye gitmeyeceğim, başka kişiye yönlendirin.” (Katılımcı 2)

Memurların sanki kendilerine ayırdıkları özel zaman vatandaşlar ya da yabancılarca işgal ediyormuş gibi hal ve hareketlerde bulunarak herhangi bir işlem için

gelen bireyleri terslemesi katılımcılar açısından sorunlu bulunan bir diğer davranış şeklidir. Hizmet alıcılarının talep ettiği hizmetler karşısında diretmek, memurların keyfi tutumları ve gayrişahsilikten uzak oluşları üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin kamusal senaryolarda karşılık vermekten kaçınmadığı davranışlardır. Katılımcı 28, aşağıda anlatılan olay karşısında memura bulunduğu yeri ve yaptığı işi hatırlatmaktan çekinmemiş ve işlemini yapması konusunda uygun bir dille memuru ikaz etmiştir. Katılımcı kamu kurumlarında memurların kötü muamelelerinin kendisinin ve arkadaş çevresinin dikkatini çektiğini ve kendi aralarında başlarını öne eğip gitmemeye, karşılık vermeye karar verdiklerini deklare etmektedir. Kamu hizmetlerinin kamusal senaryolarında karşılık vermenin zorunluluğu bu bağlamda hem gizli senaryolarda gelişen bir fikirdir hem de taktiksel bir boyutu vardır. Bu örneğin taktiksel boyut içeren bir diğer yanı ise katılımcının kendilerini “*iyi yönünden gösterdiklerini*” belirtmesi, yani kendilerine çekin düzen vererek ve üsluba dikkat ederek kamu görevlileriyle iletişim kurmaları, onların da bir nevi maskeler takmalarıdır. Fakat bu taktik her zaman işe yaramamaktadır.

“Bir kâğıt işin var halletmen lazım. Bir kere öyle olmuştu, kadın beni böyle bir tersledi farklı bir baktı, etti. İşte hani “ne istiyorsun benden, şimdi zamanım yok” gibisinden. Ben de açık açık söyledim: “Hani probleminiz ne şimdi? Sizin işiniz bu değil mi? Bunun ben yapılmasını istiyorum, bu yüzden geldim. Yapılsın lütfen” gibi konuşuyordum. O zaman bir şey demiyorlardı. Çünkü artık hepsi alışmış. Ben orada sadece çalışıyorum diye kendilerini bir şey sanan, işte ee bunu hemen yollayabilirim diye düşünüyorlar. (...) Çoğu da geri dönüp gidiyor. Ama biz öyle yapmamaya karar verdik. Arkadaşlarla falan çok konuşuluyordu bu olay da. Artık hani biz de bir şey diyoruz bu konuda. (...) biz yine de iyi gidiyoruz. İyi yönümüzden gösteriyoruz kendimizi. Onlar ama farklı yönden geldi mi insan sinirleniyor. (...) Kadın öyle deyince bu sefer hemen değişti “Tamam özür dilerim. Bugün günüm çok uzundu, artık yoruldum” gibisinden öyle şeyler gelmeye başladı. Ben de: “Tamam o zaman” dedim.” (Katılımcı 28)

Pek çok katılımcı gibi Katılımcı 5 de susmanın çare üretmediğine, hakları doğrultusunda düşüncelerini ifade etmekten kaçınmadığına değinmektedir. Diğer taraftan kamu kurumları içerisinde Emniyet Müdürlüğü mensupları karşısında üslubuna çok daha fazla dikkat etmektedir.

“İlle de sessiz kalmaya çalışmıyorum. Polislere karşı tabii ki daha çok şey yapamam kim bilir ne yaparlar bana karşı... Haklarımı biliyorum. Konuşuyorum, tepki veriyorum yani.” (Katılımcı 5)

Memurun ‘*lafla ağzına tıkaması*’, cümlesini bitirmeye fırsat vermeden sözünü yarıda kesmesi gibi durumlardan rahatsız olan Katılımcı 4 bu tür durumlar karşısında öncelikle vereceği karşılıkta dayanak noktası olacağı için ‘hazırlıklı’ olarak, yani kanuni haklarını öğrenerek kuruma gittiğini¹²⁴ ve “*kibirli*” bir tavırla gündelik hayatta çok kullanılmayan daha ziyade bilimsel çalışmalardaki gibi bir Almanca kullandığını ve ortalama bir memurun çok da aşına olmadığı ‘*Latince kökenli*’ kelimeleri bilerek ve isteyerek kullandığını ifade etmektedir. Bu noktada bireylerin almış olduğu eğitimin ve dolayısıyla kültürel sermayelerinin kamu kurumlarında karşılaştıkları olumsuz muamelelerin üstesinden gelmek bağlamında kendilerine nasıl bir alan açtığını müşahade etmek mümkündür. Dolayısıyla üçüncü kuşak bireylerin kamusal senaryoda karşılık verme biçimleri birbirinden farklılık gösterebilmektedir. Her bir deneyimin ne denli özgün olduğu bu bağlamda dikkat çekmektedir.

“Hazırlıklı gitmeye çalışıyorum. Edindiğim tecrübe bu. Diyorum atıyorum mesela “şu şu kanunda şu şu var, şu da şöyle” diyorum. Ve genelde açıkçası ne yalan söyleyeyim biraz da kibir bulaşıcı bir şey. Çok ağdalı bir Almanca kullanıyorum. Şöyle diyeyim günlük hayatımda kullanmadığım bir Almanca kullanıyorum. Akademik bir yazı yazdığım da kullandığım Almancayı kullanıyorum mesela. Çok daha farklı tepkiler alıyorum. Ya da mesela bilerek yabancı kelimeler kullanıyorum Latince kökenli bir kelime kullanıyorum ki biliyorum, karşıdaki memurun tipinden yaşından aldığı eğitimi sezersin ya, biliyorum ki bu kelimeyi bilmeyecek, anlamını. Bile isteye o kelimeyi kullanıyorum.” (Katılımcı 4)

Karşılık vermek üçüncü kuşağın kayıtsız şartsız yerine getirdiği bir davranış olarak tanımlanamaz. Bilhassa eğitim yardımı gibi sosyal yardım başvuru süreçlerinde memurların elinde bulundurdıkları güçle hizmet alıcılarının işlemlerini zora sokabilecek ve bu süreçte ayak sürüyecek olmaları kamusal senaryolarda karşılık vermeyi engelleyebilmektedir. Buna karşın katılımcılar telefon ve e-posta üzerinden gerçekleştirdikleri işlemlerde daha kolay karşılık verebildiklerini ifade etmektedirler. Bazı katılımcılar bilhassa Yabancılar Dairesi’nde ve Vatandaşlık Dairesi’nde kasıtlı olarak işlem süresinin uzatıldığını düşündüklerinden uğradıkları haksızlıklar karşısında karşılık vermekten kaçınmaktadır.

“Aradığın yere göre aslında. Bu Bafögte tabi yani sinir ettiler biraz, her defasında aynı yapıyorlar. (...) Tabii yüzüne desem belki kağıtları yine kaybederler daha

¹²⁴ Bu aynı zamanda taktik niteliğindedir.

da çok uzar ya da hiç yardım etmezler (...) Daha çok telefonda yani. Öyle şeyleri telefonda görüşüyorum genelde.” (Katılımcı 3)

“Mmm böyle şeylerde de mail yoluyla hallediyorum.” (Katılımcı 37)

“Tepki vermiyorum. Yine kendi bacağıma sıkılmış gibi olurum, ondan.” (Katılımcı 11)

Katılımcı 2, memurlarla kurdukları iletişim ve kamu kurumlarında yaşadıkları sorunlara verdikleri tepki bakımından babasından daha farklı davrandığını, babasının ‘mütevazi’ bir tavır sergilediğini ve nezaketini yitirmediğini dile getirmektedir. Kendisi ise memurlardan kaynaklı bir sorun yaşadığında ‘hesap soran’ bir tavır sergileyebilmektedir. Bu örnek gündelik hayatın bir parçası olan kamu kurumlarında ‘karşılık verme’ davranışının kuşaktan kuşağa farklılık gösterdiğine işaret etmektedir ve gündelik hayatın farklı alanlarında gösterdikleri adaptasyon ve direniş bağlamında ikinci ve üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin davranışlarının farklılaşıp farklılaşmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Fakat bu soru çalışmanın kapsamını aşacağı için ancak başka bir çalışma için başlangıç noktasını oluşturabilir.

“Tartışıyorum yani. O kadar sabırlı değilim. Mesela babamla gitsem çok şey mütevazi davranmaya çalışır. “Bu bu eksik dediniz, başka bir eksik var mı?”. Ben öyle değilim mesela direkt söylüyorum. Hani ben diyorum ki: “Ben burayı aradım, ben sizinle konuştum. Siz bana bu eksik dediniz ben getirdim. Niye önceden söylemiyorsunuz?” ya da bir hesap sorma tavrı olur ya sinirleniyorum gerçekten öyle durumlarda. Hani tepkimi gösteriyorum kötü bir şekilde.” (Katılımcı 2)

Memurların iğneleyici üslubu, jest ve mimikleri karşısında karşılık vermenin bir zorunluluğa dönüştüğünü anlatan bir diğer kişi ise Katılımcı 23’tür ve ona göre de ‘susmamak’, ‘başını önüne eğip gitmemek’ kamu kurumlarında göç kökenli bireyler veya yabancılar için altın kuraldır.¹²⁵

5.2.2.5. Taktikler

Araştırmaya katılan üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin kamu kurumlarında işlemlerini kolayca halletmek ve memurların antipatisini kazanmamak namına geliştirdikleri *populer metis* yani yaratıcı bir zekâ gerektiren taktikler kendileri için hayati rol oynamaktadır. Belirtmek gerekir ki bu taktikler her zaman statik

¹²⁵ Daha detaylı analiz için bkz. “Jest ve Mimikler” başlığı, Katılımcı 23’ten yapılan alıntı.

değildir, daha ziyade bağlama göre, kişi ve kuruma göre değişebilen, bazen de fırsatları kollayarak yer değiştirebilen eylemlerdir. Görüşmeler neticesinde ortaya çıkan taktikler: kamu kurumlarında kendi aralarında Almanca konuşmak, kuruma giderken giyim kuşama, üsluba, dilin kullanımına özen göstermek, evrakları hazırlayıp gitmek, kurumda tanıdık bir çalışan olup olmadığını öğrenmek, haklarını öğrenmek, memurların – özellikle de polis ise- huyuna suyuna gitmek, göstermelik itaat, kurumlar ve işlemlerle ilgili kendi sosyal çevrelerinde tecrübe aktarımında bulunmak, sert davranmak ve siyaseten baskı uygulamaktır. Bunlar içerisinde başat olan taktikler; giyim- kuşam, üslup ve dil kullanımına itina göstermek, evrakları hazırlamak, ilgili kurumda tanıdık çalışan olup olmadığını öğrenmeye çalışmak, göstermelik itaat ve tecrübe aktarımıdır. Almanlara göre taktik arz eden ama Türkiye kökenlilerin taktik olarak görmediği bir şey ise “*çocuk parası almak için çocuk yapmak*”tır. Taktik üretmediğini belirten oldukça az sayıda katılımcı olmakla birlikte bu kişilerin bir kısmı özellikle babalarının sosyal ağları sayesinde gittikleri kurumda tanıdık memurlarla karşılaştıklarını ve bu sayede memurlar tarafından ilgiyle ve iyi karşılandıklarını, işlemlerinin de hızlı bir şekilde yapıldığını anlatmışlardır.

Eğitim ve iş hayatında olduğu gibi kamu kurumlarında da Türkiye kökenlilerin kendi aralarında Almanca konuşmak yerine Türkçe konuşması yasak olmamakla birlikte hoş karşılanmayan, istenmeyen bir durumdur. Türkçe konuştuklarında memurların bunu kötüye yorması ve dedikodularının yapıldığının düşünülmesine olanak tanımamak için bir katılımcımız anne babasıyla kamu kurumlarına gittiğinde kendi aralarında bile Almanca konuştuklarını belirtmektedir. Katılımcı bu minvalde esasen işlemlerini kolaylaştırmak için olmasa bile memurların kendilerine şüpheli yaklaşmaması için dolaylı bir taktik izlemektedir. Eğitim hayatı bölümünde bazı katılımcıların belirttiğinin aksine bu örnekte Katılımcı anadilinin kendine yarattığı özerk alandan faydalanmamaktadır.

“Yani şöyle annemle ve babamla gittiğimde mümkün olduğunca Almanca konuşmaya çaba gösteriyorum. (...) Biz Türkçe konuşunca onların da tuhafına gidiyor. “Sen sonuçta ne gizli söylüyorsun ki, şu anda anlamamızı istemiyorsun”. O yüzden Almanca konuşmaya gayret gösteriyorum.” (Katılımcı 20)

Almanya’da yaşayan ve çocuk sahibi olan her aile hangi ülkenin vatandaşı olduğundan bağımsız olarak sahip oldukları çocuk sayısı başına devletten düzenli olarak aylık para yardımı¹²⁶ almaktadır. Almanlar Türklerin çok sayıda çocuk sahibi olmasını devletten yardım almak için bir taktik olarak yorumlamaktadırlar. Türkiye kökenlilerin sosyal yardımlara yönelik taktikleri, deneyimi olan yakın çevreleriyle sosyal yardım için nereye başvuracaklarını ve nasıl bir kazanımlarının olacağını istişare etmeleridir.

“Kindergeld¹²⁷ (çocuk parası). O zaten hani normal. Bu diğer konularda biraz şey oluyordu sohbet ortamlarında taktiksel...Şurda şuna başvurdum, şurda gittim şunu yaptım, ne kadarını koparırım gibilerinden ama Kindergeldte tabi öyle bir şey söz konusu değil. Çok açık ve net. Ne kadar veya kaç yaşında çocuğun varsa, çocuk sayısı, çocuğun yaşı, çocuğun doğum yılına göre aylık bir para alınıyor ve ona müdahale edemiyorsunuz (gülümsüyor) (...) Onun için de çocuk yapan da görmedim yani. Çünkü öyle şeyler de var Almanlarda: “çocuk parası almak için çocuk yapıyorlar”. (Katılımcı 41)

Kamu kurumlarında işlemlerini kolayca tamamlamak gayesiyle katılımcıların pek çoğu eğitim hayatında ve iş hayatında da rastlandığı üzere göze batmamaya çalışmaktadır. Kamu görevlilerinin bakışının, duruşunun ve kendilerine karşı tavrının pozitif olarak değişmesi için pek çok katılımcı bu kurumlara giderken ne giydiklerine, nasıl konuştuklarına ve hangi kelimeleri kullandıklarına oldukça dikkat etmektedirler. Bu davranışlarıyla katılımcılar memurun gözünde saygın görünmeye çalışmaktadırlar. Bütün bu taktikleri uyguladıklarında pozitif manada çok daha farklı bir sonuç aldıklarına ve memurun gözünde yarattığı izlenimlerin kendileri için bazı kazanımları beraberinde getirdiğine işaret etmektedirler.

“Devlet dairesine falan gittiğinde en önemlisi o kapıdan içeri girdiğinde duruşun, bakışın ve giyimin çok önemli. Temiz giyinmen lazım. Güzel giyeceksin, ağır konuşacaksın. Iı ıı olmayacak böyle, onların anlayabileceği dilden temiz konuşacaksın. (...) O tarz yerlere gittiğimde özen gösteriyorum yani gömlek olur sonra blazerımı giyerim, dikkat ediyorum kesinlikle. Çünkü o bambaşka bir şey yaratıyor ve konuşma çok önemli. Temiz konuştuğunda bilgili konuştuğunda karşı tarafı dinliyormuş gibi – dinlemesen de dinliyormuş gibi yapman çok önemli-. Sallayacaksın arada bir ve girdiğinde kesinlikle güler yüzle ama ağır bir şekilde olacaksın. Arada büyük bir fark var yani. “Hallo” (merhaba)

¹²⁶ Almanya’da bir çocuk için devletin ayırdığı aylık ödenek 2020 yılında 204 Euro’dur. Çocuk sayısı arttıkça küçük miktarda artışlar olmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kindergeld Web Sayfası, 2020.

¹²⁷ Devletin çocuklu ailelere yapmış olduğu parasal yardımdır. Çalışmada kısaca ‘çocuk parası’ olarak ifade edilecektir.

demeyeceksin, “Schönen guten Tag!” (güzel bir gün dilerim) diyeceksin. Bir ciddi olacaksın öyle...” (Katılımcı 1)

Memurlara karşı “aşırı kibar” davranma taktiği sıradan insanların takındığı bir maske olarak fonksiyon göstermektedir. Bu taktikle birey görevlilerin kendisine ve taleplerine karşı olası olumsuz yaklaşımlarını ve ayak sürümelerini engellemeye yönelik bir girişimde bulunmaktadır. Diğer bir taktik ise özellikle kamu kurumlarına hazırlıklı gitmek yani gerekli evrakları önceden hazırlayıp dosyalamak, gerekli formları önceden doldurmak ve çevrimiçi olarak yapılacak ön işlemleri önceden yapmaktır. Böylelikle memurların iş yükü azaltılır ve bireyleri daha pozitif karşılamaları beklenir.

“Sevimli olacaksın, merhaba, işte günaydın güzel konuşacaksın. (...) bazıları şımarık şımarık girer içeriye, onu sevmezler tabi ve işlerimi hallederim. Yani biliyorsam bu bu evrak lazım, o evraklarla gelirim veya online işlemlerimi yapıp onlara az iş yüklerim. Onların işiyse eğer. Ama ben yine de online yaparsam onların işine geliyor.” (Katılımcı 26)

“Verdikleri günleri mesela kaçırmamak gibi. Ee ondan sonra bazen aşırı kibar olmak. Belki her zamankinden çok daha fazla, karşıdaki kişiye fırsat vermemek için. Öyle işte.” (Katılımcı 24)

Katılımcıları taktik geliştirirken içinde yaşadıkları ve eğitim aldıkları ülkenin toplumsal yapısından ve o ülkenin insanlarından ya da görgü kurallarından etkilenebilmektedir. Katılımcılarımızdan biri ünlü Alman moda tasarımcısının kıyafetlerle ilgili yaklaşımını Almanlara genellemiş ve ‘eşofman’ gibi gayriciddi kıyafetlerle kamu kurumlarına gitmenin memurlarda olumsuz bir intiba bırakmaya yol açtığı sonucuna varmıştır. Kıyafetin yanı sıra birkaç katılımcının daha değindiği üzere Katılımcı evrak tertip ve düzenine dikkat etmekte, kurumda işlemleri daha geç yapılan veya uzatılan kişilerin ciddiye alınmayan kişiler olduğunu düşünmektedir. Evrakları hazırlamak ve giyim kuşama dikkat etmek bürokrasiyi, kırtasiyeciliği ve memurların küçümseyici dil pratiklerini aşmanın yolu olarak görülen taktiklerdir.

“Ben şahsen kılık kıyafete önem veriyorum çünkü (...) Karl Lagerfeld’in bir kelimesi vardır, designer (moda tasarımcısı): “Eşofman giyen insan hayatındaki kontrolü kaybetmiştir” diye. Almanlarda genel durumda böyle bir bakış açısı var. Böyle insanları fazla ciddiye almadıkları için veyahut da illegal gördükleri için çok fazla şey etmiyorlar, önem vermiyorlar. Evraklar mesela düzenlenir, tertiplenir, dosyanın içine konulur, dolaba konulur. Orada evrakları ben bazen

görüyorum. İki haftadan beri insan evrakı orada masanın üstünde duruyor mesela. Tuhaf.” (Katılımcı 42)

Katılımcılar ekseriyetle kendilerini ifade ederken üsluplarına özen göstermek ve pozitif yaklaşmak şeklinde bir taktik izleseler de bunlar statik taktikler değildir. Daha önce de işaret edildiği gibi bağlam taktiğin ortaya çıkmasında belirleyici rol oynamaktadır. Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireyler memurlara pozitif yaklaştıklarını ama kurumlar kendilerinden kaynaklı sorunlar noktasında bile çözüm sunmadığında ya da yapmaları gereken işlemleri sürüncemede bıraktığında, bir diğer deyimle işler “*çığrından çıktığında*” iyimser yaklaşımı bir yana bırakarak ve daha sert bir üslup benimseyerek istediklerine erişebildiklerini anlatmaktadırlar. Yani bireyler aynı kurumlarda -gizli bir direniş yerine karşılık verme gibi- birbirine zıt taktiklere başvurabilmektedir. Bu durum üçüncü kuşak bireylerin gündelik yaşamdaki taktiklerinin ne denli zengin olduğunu ve bu eylemlerin birkaç başlığa indirgenemeyeceğini ispat etmektedir.

“Açıkçası her zaman aslında insani olan (...) tabi samimi ama net yani, iyi davranmak... Şöyle söyleyeyim ilk başta her zaman olduğu gibi herkese yaklaştığım gibi gayet olumlu, iyi bir şekilde yaklaşıyorsun. Ama deminki verdiğim örnek gibi (sigortanın kendisini büyük bir meblağda borçlu göstermesi) *çığrından* çıktıysa ben de *çığrından* çıkıyorum. Gerçekten artık kızarak veya istediğimi anca o şekilde alabiliyorum. Çünkü başka türlü anlamıyorlar.” (Katılımcı 30)

Kurumlara hizmet almak için giden bireylerin hazırlık yapıp gitmek olarak adlandırdığı taktiğin bir boyutunu da – daha önce farklı bir bağlamda Katılımcı 4’ün de dikkat çektiği gibi- bireylerin haklarını bilmesi ve öğrenmesi oluşturmaktadır. Böylelikle birey hakları konusunda bir mağduriyet yaşayıp yaşamadığını daha iyi tespit edebilir. Haklarını bilmek kamu kurumlarıyla ilişkilerde taktiğin kuşaklararası niteliğine gönderme yapmaktadır:

“Babam şunu der hep; haklarını bil öyle yerlere gidince. Mesela böyle bir şey bir daha başımıza gelse ben de bilirim artık ne yapacağımı.” (Katılımcı 9)

Kamusal senaryolarda göç kökenli bireyler kendileri için zorlayıcı olan durumlara farklı çareler aramaktadırlar. Katılımcılar bir kamu kurumuna gitmeden önce kendi çevrelerine orada tanıdıklarının olup olmadığını sormak ve eğer varsa o memura gitmek şeklinde bir taktik izlemektedirler. Bu sayede kendi sosyal ağları

sayesinde işlemleri olağan süresinden daha hızlı tamamlayabilmektedirler. Tanıdık bir çalışanın olmadığı durumlarda ise Almanlardan değil de göç kökenli memurlardan hizmet almayı tercih etmektedirler. Bu durum Alman bürokrasisinin yavaş işleyişine karşı olduğu gibi memurların yaklaşımına karşı da taktik üretmenin zorunlu hale geldiğinin işaretidir.

“Bir tanıdık varsa orada çalışan önce bir arkadaşlarıma sorarım: “Senin tanıdığın var mı şurada çalışan?”. Varsa bir onunla konuşurum her zaman. Yoksa yok yani tek Strategie (strateji) yabancı bulabilir miyim orada (...) Türkler her zaman anlayış gösterir diye düşünüyoruz.” (Katılımcı 5)

“Ha tanıdık olursa içerde insanlarımız olursa tabi her şey daha hızlı oluyor Termin (randevu) olsun işlem olsun, işlem hemen oluyor da Termin (randevu) daha doğrusu.” (Katılımcı 22)

“Tanımazsa hani sırf kâğıt üstünden ismini okur, işlemini yapmak zorunda kalırsa daha az bir azimle oluyor. Ama tanıdım mı mutlaka etkisi oluyor yani.” (Katılımcı 8)

Bazı katılımcılar eğitim ve iş hayatında olduğu gibi memurlarla olan yüz yüze ilişkilerde de daha güçlü olanın huyuna suyuna gitmenin, karşı gelmeyecek göstermelik bir itaat sergilemenin hayati bir taktik olduğunu kabul etmektedir. Sessiz kalma ve göstermelik itaatin normalde çok tercih etmediği bir yol olduğunu söyleyen katılımcılar polisle olan karşılaşmalarının ise istisnai olduğunu, polis karşısında ‘diklenme’nin nafîle bir uğraş olacağı fikrini savunmaktadır. Katılımcılar polis karşısında saygısızlık içeren her tutum ve davranışın onların Türkler hakkında genelleme yapmasına ve sataşmasına sebep olduğunu belirtmekte, polisin ceza vermemesi için en kolay çözümün susmak ve göstermelik bir itaat sergilemek olduğunu ifade etmektedirler.

“Mm sakın kalmak. Kendini böyle göstermemek, (kafasını yukarı doğru hareket ettiriyor) onların dediklerine uymak. Sabırlı olmak.” (Katılımcı 25)

“Polislerde şöyle bir şey var. Tecrübeden dolayı söylüyorum eğer Almanya’ya denk gelersen eğer saygılı davranmazsan hemen Türkiye’ye Türklere laf atıyor. “Zaten siz Türklere böylesiniz, hep Türklere böyle yapıyor”. Bazen hiç bulaşmayacaksın, “tamam” deyip geçeceksin. Hakkını aramaya gelmiyor fazla. (...) Susmak lazım çünkü polise direkt laf söyleyip ceza verir, diklenmeyeceksin. Sıkıntı orada.” (Katılımcı 15)

Katılımcı 11 ise polis karşısında sergilenen hal ve hareketlerin hayati önem arz ettiğini, polislerin de kişinin tavrına göre bir havaya büründüğünü ifade etmektedir.

Polisler karşısında “cool olmak”, “rahat” davranmak gibi politikalar izlediğini belirten Katılımcı 11 böylelikle polislerin de gereksiz bir şekilde kendisinden işkillenmediğini beyan etmektedir:

“Polislere karşı cool olmak gerek, onu öğrendim. Yani çok rahat konuşacaksın ki adamlar sinirlensin yoksa başka türlü olmuyor gibi gözüküyor, ondan. (...) Rahat konuşacaksın, espri yapacaksın. Adamlar fark etsin ki saklayacağın hiçbir şey yok, rahat rahat baksınlar.” (Katılımcı 11)

Türkiye kökenli bireyler arasında karşılıklı tecrübelerin aktarılması, işlemlerin kolay bir şekilde gerçekleşmesini ve taktik belirlemeyi mümkün kılmaktadır. Daha önce aynı işlemi yapan yakınlarla veya arkadaşlara kamu hizmetleriyle ilgili danışarak dayanışmak tipik taktiklerden biridir. Deneyim paylaşımının kendisi bir taktik olmakla birlikte taktik belirlemeye zemin hazırlayan bir eylemdir.

“Mmm mesela hani birbirimize yardımcı oluyoruz tecrübe ettiyse uyarıyor ki, baştan tam olsun zorluk çıkarılmasın... ya da bir şeyler için müracaat ediyoruz, bir sene sonra tekrar müracaat gerekiyor. Not alıyorum ki seneye sorun çıkmadan halledeyim.” (Katılımcı 37)

“İllaki başvuru yaparken işlemleri yaparken dosyaları kontrol edip bir eksik var mı onu kontrol edip öyle yolluyoruz. Bir eksik oldum mu git gel oluyor işlem de uzuyor. Yapanlardan da tecrübe ederek onlara danışarak. Neye dikkat etmemiz gerektiğiyle ilgili fikir alışverişi yaptık.” (Katılımcı 31)

Kamu kurumlarına hazırlıklı ve haklarını bilerek gitmek, giyim kuşama dikkat etmek, kamu kurumlarında varsa tanıdıklara başvurmak ve tecrübe aktarımında bulunmak büyük ölçüde kamu kurumlarına özgü taktikler olarak öne çıkmaktadır. Memurun huyuna suyuna gitmek ve göstermelik bir itaat sergilemek eğitim ve iş hayatında da gözlemlenen taktikler olmakla birlikte kamu yönetiminin kamusal senaryolarında karşılık verme davranışı göstermelik itaate göre daha baskındır.

5.3. Kamu Yönetiminde Gizli Senaryolar

Memurların iktidarından uzak bir alanda, yani kurum dışında kamu hizmeti alan vatandaş ve yabancıların kamu kurum ve görevlilerine karşı gerçek yaklaşımları, kamusal senaryoda yüksek sesle dile getiremedikleri düşünceleri, anlatıları ve dil pratikleri kamu hizmetlerine ilişkin gizli senaryoları oluşturmaktadır. Bu bağlamda memurların davranışları, hizmet sürecinde çıkardıkları zorluklar ve kural dışına

çıkmayan yaklaşımları konu edilmekte ve eleştirilmekte, genelde özerk mekanlarda her birey kamu kurumlarında yaşadığı olumlu ve olumsuz deneyimleri kendi dinleyici kitlesine anlatmakta, tavsiye ve telkin mekanizmalarının işletildiği özel alanlar göç kökenli bireyler için gizli senaryoların yazıldığı alanlar olması bakımından önem kazanmaktadır.

Gizli Senaryo Mekanları

Gizli senaryo mekanları sadece göç kökenli bireylerin biraraya geldiği mekanlar değil aynı zamanda kamu kurumlarındaki iktidar ilişkilerine yönelik deneyimlerini gündem haline getirdikleri mekanlardır. Gizli senaryoların telefon ve internet gibi teknolojik imkanlar sayesinde mekândan bağımsız olduğu dikkat çekmekte, ekseriyetle de ev gibi özel alanların yanı sıra aile ortamı, akraba ortamı, arkadaş ortamında vakit geçirilen camii dernekleri, cemevi, çarşı, kafe, sokak, sosyal etkinliklerin yapıldığı mekanlar, oyun salonları, spor salonu, nargile bar, telefon ortamı, tiyatro, kahvehane, okulda teneffüs zamanları, üniversite ve lokantalar gizli senaryoların mekânı haline gelmektedir.

Baskın bir çoğunluk gizli senaryo mekânı olarak aile yani ev ortamını ele almış, özellikle kuşaklararası deneyim paylaşımının olduğu bir mekân olması ve iktidarın etki alanından uzak olması sebebiyle gizli senaryoların özel mekânı olarak ev ön plana çıkmıştır. Bireyler küçük yaşlardan itibaren aile ve akraba ortamında kamu kurumlarıyla ilgili kamusal senaryo deneyimlerine ve gizli senaryolara kulak misafiri olmuşlardır.

“Aile ortamı oluyor daha çok, büyüklerimiz anne, baba ya da annane babaanne. Büyüklerle konuşunca biliyoruz.” (Katılımcı 31)

“Daha çok ailevi ortamlarda. Evde vesaire birleşince, evde konuşuluyor.” (Katılımcı 23)

“O konular çoğu zaman başımızdan geçtiğinden dolayı babamla, abimle, dayılarımla falan, değişiyor. Kulak misafiri oluyorum genellikle.” (Katılımcı 16)

Sık rastlanan gizli senaryo mekanlarından birini de bireylerin kendi aralarında camii ve cemevi olarak nitelendirdiği dernek ve kültür merkezleri takip etmektedir. Dernek ve kültür merkezi gibi ortamlar üçüncü kuşak bireylere kendileriyle benzer

sorunları ve talepleri olan diğer bireylerle ortak paydada buluşma ve ortak bir yol izleme imkânı tanıyan mekanlar olması dolayısıyla önemlidir. Bu tür mekanlarda yapılan seminer, kermes gibi kültürel etkinlikler de kamu kurumlarıyla ilgili görüş alışverişine ortam hazırlamakta ve göç kökenli bireylere dert yakınabilecekleri bir alan sunmaktadır. Aile bireyleri derneklere üye olmasa da dernek çevresinde vakit geçirdiği ya da o çevrede arkadaş edindiği için bu mekanlar üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireyler için gizli senaryo mekânı haline gelmektedir. Dernekler haricinde okul, lokanta ve kafe gibi yeme- içme mekanları, sokakta da bowling salonu gibi boş zaman aktivitelerinin yapıldığı yerler de gizli senaryoların yazıldığı yerler olarak anlaşılmaktadır. Bu bağlamda gizli senaryo mekanları özel alanla sınırlı olmamakta, kamusal alanın bir parçası olan mekân ve kurumlarda da bu sorunlar gündeme getirilmektedir.

“Her hafta gittiğimiz Çinli bir lokanta var, orada yemek yiyoruz. Eee yoksa camiide buluşuyoruz oradaki gençlikle.” (Katılımcı 5)

“Cemevinde konuşuyorduk, Cemevi derken gençlerle seminer için buluşuyorduk (...) O tür ortamlarda bazen konuşuyoruz ya da (...) gençlik başkanları var ya da gençlik sekreterleri var ben de içindeyim, o grup toplantısında da konuşuyoruz bizim gençlik Bürgeramta (Vatandaşlık Dairesi) e-mail yazmıştı onu da konuşuyoruz. Bürgeramttan niye cevap gelmedi bize ya da gittiğimizde niye o kadar bekliyoruz (diye) kendi kendimize kızıyoruz işte..” (Katılımcı 39)

“Genel olarak tabi ortamlarda bu konular konuşulurdu yani. Özellikle bir de hani çok bizim bir araya geldiğimiz cami dediğimiz, DİTİB’in altında bulunan bir dernek. (...) Orda tabi annem ve babam çok aktifti o zamanlar. Orda çok bulunurduk ve orda hani bu tarz konuşmalar- göçmenler ve göçmen çocukları olarak bir araya geldiğimiz- yerler en çok burasıydı ve en çok burada konuşuluyordu bu meseleler¹²⁸.” (Katılımcı 41)

“Okul, camii, bu tür (kermes) sosyal faaliyetlerde. Tabi misafirlikte çok oluyor, ev ziyaretleri.” (Katılımcı 35)

“Evlerde, kafelerde, ondan sonra bowlingde... ne bileyim durumuna göre değişir, düğünde dernekte. (...) Değişiyor evde, kafede, dışarıda ne bileyim yürüyüşte.” (Katılımcı 8)

¹²⁸ Katılımcı 41, bu meseleler derken ‘Taktikler’ başlığı altında değindiği taktiklere ve ‘Gizli Senaryoda Konuşulanlar’ başlığında kritize edilen memur davranışlarına atıfta bulunmaktadır. ‘Gizli Senaryo Mekanları’ başlığı sadece mekanları analiz ettiği için bu başlık altında gizli senaryonun konularına değinilmeyecektir.

Verilerde dikkat çeken şey gizli senaryolar için her zaman özel bir mekân yaratılmaması yani özel bir mekânın zorunluluk addedilmemesi ve Almanya'daki Türkiye kökenlilerin gündelik hayatının bir parçası olan pek çok mekânda gizli senaryoların konuşulabilmesidir. Yeme - içme mekanları, camiler, spor yapılan ortamlar ve hatta yüz yüze karşılaşmaları zorunlu kılmayan telefon ve internet ortamı da gizli senaryonun paylaşıldığı mekanlar haline gelmektedir. Bu son ikisini gizli senaryoların mekansız olduğu ya da yavaş yavaş mekansız hale geldiği yönünde yorumlamak daha yerinde olacaktır. Pek çok katılımcının değindiği bir diğer gizli senaryo mekânı nargile kafe ya da nargile bar olarak adlandırılan yerlerdir. Özellikle üçüncü kuşak erkek bireylerin -hepsi için genellenemez- nargile bar gibi ortamlarda bu tür paylaşımlar yaptığı görülmektedir.

“Arkadaşlarla yani bir şey yemeye gidersin, içmeye gidersin, camide buluşursun. Mm spor yaparken konuşursun veya sokakta gördüğünde. Her arkadaşla konuşulmaz ama tek o da aynı problemle karşılaşırsa eğer veya karşılaşacaksa. Veya telefonda aranır, sorulur.” (Katılımcı 26)

“Çoğu gençler şey nargile kahvelerde takılıyor. Eee zaten bu nargile kafeler 2-3 senedir bunlar Almanya'nın her tarafında çoğaldı. Genellikle oralarda. Ama bana sorarsanız lokantada, ondan sonra evlerde.” (Katılımcı 38)

Politik tiyatro gibi ortamlarda arkadaşlarıyla birlikte vakit geçirdiğini ve izledikleri oyunlardan hareketle gündelik yaşamda kamu kurumlarında yaşadıkları sorunlar ve göçmenlerin ortak problemleri etrafında konuştuklarını paylaşan bir katılımcımız, kendinden önceki nesillerin deneyimlerine ilgi duyduğunu ve onların gündelik yaşamda karşılaştıkları sorunlara kahvehane gibi ortamlarda kulak kabarttığını anlatmaktadır.

“Ben politik tiyatroları seyretmeyi severim. (...) Orda ayda bir sefer bir siyasi gündemde olan bir olayın tiyatrosu yapılıyor. Bizim arkadaşlarla beraber gidiyoruz biz işte. 4-5 kişilik bir arkadaş grubumuz var gayet samimi olduğumuz. İşte orda bir konudan başlıyor dönüp dolaşıp gene aynı meselelere geliyor. Bir çay bir kahve içerken dışarda bir yerde oturup bir kafede bu konular konuşuluyor. (...) Bizim Türkiye'deki bu kahve kültürü, kahvehane kültürü var Türklerin yoğun olduğu bölgelerde. Amcaları çay içerken, tavla oynarken, okey oynarken de görebilirsiniz. Ee oraya da gidip onları da dinlemek istiyorum.” (Katılımcı 42)

Bireylerin eğitimlerine devam ettiği zaman zarfında kamu kurumları ve memurlarla ilgili deneyimlerinin ya da taktiklerin okulda teneffüs ortamında,

üniversitede kütüphane ya da kafe gibi mekanlarda paylaşıldığı, iş yerinde ise genelde böyle bir paylaşımın olmadığı gözlemlenmektedir.

“Dışarıda dersten sonra teneffüste. Zaten pek konuşmıyoruz. Ya da okuldan sonra.” (Katılımcı 7)

“Bazen üniversitede, kütüphanede, bazen dışarıda bir kafede.” (Katılımcı 37)

“Çok değişken. Bazen okulda. İşyerinde genelde hiç olmuyor. Genelde okulda ya da aile içinde belki.” (Katılımcı 4)

Bir hayli sayıda gizli senaryo mekânı sıralayan katılımcıların yanı sıra kısa ve öz bir ifadeyle gizli senaryoların belli bir mekânın var olmadığını ve her mekânın belli koşullar sağlanmak kaydıyla düşüncelerin sansürsüz bir şekilde dile getirilebileceği ortam olma potansiyeline sahip olduğunu vurgulayan katılımcılar da olmuştur. Gizli senaryolar daha ziyade “anlık” paylaşımlar olabilmekte ve planlı olarak bir sorunu konuşmak için özellikle bir araya gelinmemektedir. Bu durum aynı zamanda gizli senaryoların neden örgütlü değil de gizli direniş olarak ele alınması gerektiğini gösterir.

“Her yerde. Mesela öyle bir şeyimiz olduğunda anında her nerde olursak. Bile isteye konuşulmuyor. Mesela birinin işi düştü bir şey sormak istedi o anlık söylüyorsun: “şöyle şöyle oldu bende, sen başka şekilde yap!”. Özellikle konuşulmuyor yani.” (Katılımcı 2)

“İlla mekân olmasına gerek yok. Ayakta bile konuşuruz yani, arkadaşlarımla her yerde her konuda... iş olsun vs. fark etmez. Bazen çok ortak noktalarımız oluyor. İlla kafe olması lazım değil. Evde de olabilir, aile içinde.” (Katılımcı 29)

“Belirli bir yer yok.” (Katılımcı 1)

“Hiç fark etmiyor her yerde konuşuyorum.” (Katılımcı 10)

Mezkur veriler gizli senaryoların yalnızca bir kaç mekanla sınırlandırılmayacağına, her mekanın gizli senaryo mekânı olma potansiyeli taşıdığına, bununla birlikte içinde yaşadığımız bilgi ve teknoloji çağında gizli senaryoların her zaman yüz yüze karşılaşmaları gerektirmediğine işaret etmekte, telefon ve internetin sorunların gündeme getirildiği ve çözüm önerilerinin tartışıldığı bir uzam yarattığını, gizli senaryonun kamusal hizmetlerle ilgili gerçek düşünce ve tutumların paylaşılması bağlamında azımsanmayacak bir ölçüde mekansızlaştığını anlatmaktadır.

Gizli Senaryonun Konuları

Mekândan bağımsız şekilde ya da bir önceki başlıkta ismi anılan gizli senaryo mekanlarında katılımcıların bazen benzer konuların etrafında toplanan bazen de biricik denilebilecek farklı mikro anlatıları söz konusudur. Kamu kurumları bağlamında iktidar ilişkilerinin özgürce masaya yatırıldığı ve bir bütün olarak kurum ve memurlara karşı sansürsüz bir yaklaşımın ortaya konduğu gizli senaryo dil pratikleri – söylenti ve dedikodular da buna dahil- çeşitlilik arz etmektedir. Katılımcıların her biri kendi bağlamında oldukça değerli olan bu küçük anlatıları; memurların jest ve mimiklerini, üslubunu da kapsayan hal ve hareketlerini eleştirmek ve kötülemek, İş ve İşçi Bulma Merkezi ve Yabancılar Dairesi gibi bazı kurumların söylentiler sebebiyle göç kökenli bireyler arasında itibarsızlaştırılması, işsizlik parası başvurusu, yabancıların ev bulma sorunu, kurumlardaki uzun bekleme süreleri, kamu kurumlarından dert yakınma, deneyimlerin tavsiyelere dönüşmesi, ilgili kurum ve kişilere özel alanda küfretmek, sosyal yardım alanların üzerinde hissettiği baskı, çalışanların – özellikle inşaat çalışanlarının- maaşlardan kesilen vergilerden hoşnutsuzluğu, ‘Vitamin B’ diye ifade edilen torpil mekanizması, eşitsiz muamele, ithal gelinlerin resmi işlemler için yardım talepleri ve kaçak iş yapma yollarını araştırmak gibi konulardan meydana gelmektedir.

Gizli senaryo hikayelerinin başında memurların jest ve mimikleri ile hal ve hareketlerine ilişkin konuşmalar, yorumlar ve onları “*kötülemek*” yani itibarsızlaştırmak gelmektedir. Pek çok katılımcı hizmet alırken davranışlarından hoşnut kalmadığı memurları ‘*suratsız*’ diye ‘*kötüleyerek*’ yakın çevresini işlemlerini yapmak için o memura gitmekten menetmekte, diğer taraftan ‘yardımsever’ gördüğü memurları ise kendi aralarında takdir ederek arkadaş ve ailesini işlem için o memura yönlendirmektedir. Yani gizli senaryolardaki dil pratikleri bir nevi tavsiye ve telkin mekanizmasına dönüşmekte ve bununla grubun diğer üyelerinin benzer işlemleri daha kolay ve hızlı yapabilmesi ve de kötü muameleye maruz kalmaması gibi kazanımlar hedeflenmektedir. Kamu hizmetlerinin performans odaklı çalışması nispetinde bu tavsiyelerin memnun kalmadıkları memuru olumsuz etkilemesi beklenmektedir.

“Oluyor tabi diyelim ki “oradaki kadın çok suratsız” diyoruz falan bitiyor. Öyle bir şeyimiz oluyor. Ya da çok yardımsever bir dahaki sefere onun yanına git.” (Katılımcı 34)

“Kötülüyorum. Ama kötü davranıyor ben ne yapayım. Tavsiye etmiyorum. “İşini halledeceksen bu kadına sakın gitme. Böyle yaptı, beni çok uğraştırdı” diye söyleniyorum.” (Katılımcı 2)

“Yaşadığım kötü şeyleri anlatıyorum. İyi bir şey olursa iyisini de anlatıyorum. “Aa bak bu kadar iyiydi, işim hemen halloldu” da diyorum (...) “Kötü davranana dikkat et, çok suratsız çok kötü davranıyor, haberin olsun” dediğim oluyor.” (Katılımcı 1)

Yabancılar karşı ayrımcı tutumlar da konu edilmekte, mahalle ortamı veya arkadaş ortamı içinde ayrımcılığa maruz kalan kişilerin deneyimleri hakkında konuşulmaktadır.

“Eğer yabancılar karşı farklı davrandığını, mesela komşumuza öyle davrandığını duyuyorsak aramızda konuşuyoruz tabii ki böyle böyle olmuş diye.” (Katılımcı 18)

Kamusal senaryolarda çizilen resimlerle örtüşen gizli senaryo konuşmalarının bir diğer konusunu memurların kibirli tavırları ve kendilerini hizmet alıcılarından “*üstün*” görürken onları “*küçük*” görmeleri oluşturmaktadır. Telefon gibi yüz yüze olmayan iletişim biçimlerinde karşılaşılan muamele de konu edilmekte, özellikle görevlinin ‘*saygısız*’ diye ifade edilen üslubu eleştiri konusu olmakta ve özel alanda görevlilerin bu tutumlarının mizahi bir dille yerilmesine ortam hazırlamaktadır. Katılımcı 11 ise benzer konulardan dert yakınmakta ve arkadaş arasında “*küfrederek*” kamusal senaryoda veremediği tepkiyi gizli senaryo mekanlarında dışa vurabilmektedir. Kızgın bir ruh halinden bu şekilde kurtularak özel alanda geçici bir psikolojik rahatlama sağlamaktadır.

“Aslında bu kamu görevlileriyle ilgili herkesin ortak fikri benim dediğim gibiydi ve herkes şöyle bir fikre sahip: “kendilerini bizden çok üstün görüyorlar, bizi küçük görüyorlar.”” (Katılımcı 41)

“Benim anlattığımı onlar da anlatıyor. “Geçen aradım biri açtı telefonu çok saygısızdı falan” dedikleri oluyor. Onları anlatıp gülüyoruz bazen. Sinirden gülüyoruz.” (Katılımcı 24)

“Konuştuğum oldu mu bilmiyorum, çoğunlukla küfrediyoruz öyle şeylerde, gençler arasında bu var yani. Kızıyoruz ama bir şey değiştiremediğimiz için ara küfrediyoruz, ondan sonra iyileşiyormuş gibi oluyoruz.” (Katılımcı 11)

Kamusal senaryolarda kurumun işleyişi bağlamında dikkat çeken kurumlardan biri olan İş ve İşçi Bulma Merkezi göç kökenli bireyler arasında adı çıkmış, özellikle sosyal yardım bağlamında hizmet veren bir kurum olarak kötü anılmakta ve bunda kurumun işsizlik parası alan bireylere iş bulmaları ve çalışmaları için kurdukları baskı da rol oynamaktadır. Hizmetlerin sunulma biçiminin “iyi” veya “kötü” diye tanımlandığı ortamlarda bireylerin birbirine "Jobcenterın eline düşme" gibi uyarı ve temennilerde bulunması dikkat çekicidir.

“Sana hizmeti iyi mi yapıyor kötü mü yapıyor... ama yani insanlarda böyle o kamu kurumlarına karşı negatif düşünceler var. “Jobcenterın eline düşme!” gibisinden... diyorlar.” (Katılımcı 38)

Göç kökenli bireyler arasında tükenmeyen tartışma mevzularından birini de ‘çoklu vatandaşlıklar’ bağlamında çifte vatandaşlık oluşturmaktadır. Kamu kurumlarının ve medyanın çifte vatandaşlığın mümkün olmadığı, Vatandaşlık Kanunu’na göre de belli bir yaşa geldiğinde göç kökenli bireylerin iki vatandaşlıktan birini seçmesi gerektiği yönündeki söylemlerin gerçeği yansıtmadığı gizli senaryolarda açığa çıkmaktadır.

“Kuzenim de öğretmen o baya biliyor böyle şeyleri, o dedi ki: “oluyor aslında çifte vatandaşlık” dedi. “Öyle diyorlar (Vatandaşlık Dairesi’ndeki kurum çalışanları) istemedikleri için, ama oluyor” dedi. “Baya uğraşman lazım” dedi.” (Katılımcı 15)

Katılımcı 5 memurların tavır ve tutumlarıyla ilgili genelde uzun uzadıya konuşmadıklarını, konuşmalar içinde kısaca bahsettiklerini, eğer içlerinden biri negatif bir deneyim edinmişse bunu ‘talihsizlik’ olarak adlandırarak “*hat wür fas Peine*” (ne acı!) gibi ifadelerle kötü bir muameleyi memurların Alman olmasına yormakta ve sanki ‘kötü’ bir muamelede bulunmak Almanlara özgü bir şeymiş gibi bir çağrışım yaptığından bu tür bir davranışı bütün Almanlara genellemektedir. Yaşamış oldukları sorunlar karşısında yine bu mekanlarda (veya mekândan bağımsız olarak) çözüm üretmeye çalışmakta ve sorunların nasıl üstesinden geleceklerini araştırmaktadırlar.

“Yani böyle bir şey bahsediyorsak; “Ben gittim ettim, böyle bir şey yaşadım”, arkadaşım diyor ki: “Hat für was Peine?”. O zaman ben de: “Almanlara bak” diyorum. O kadar yani. Suçu Almanlara atıyor, yani gruba atıyor. (...) öyle şeyleri de böyle daha çok Almanlardan geliyor diye Alman Eigenschaftı olarak assoziieren yapıyorum yani (“Almanların özelliği olarak çağrışım yapıyor bende”

anlamında kullanıyor). “Hani bunu nasıl değiştirebiliriz, edebiliriz? Bir şey yapalım mı, edelim mi?” diye konuşuyoruz.” (Katılımcı 5)

Süresiz oturma izni olan bireyler de Almanya vatandaşı olanlar da gizli senaryolarda bürokrasiden, uzun bekleme sürelerinden yakınmaktadır. Gereksiz prosedürlerle çok vakit kaybettiklerini ve kamu kurumunda her zaman dışarı yansıtmasalar bile bu durumun kendilerinde kızgınlık yarattığını belirtmektedirler.

“Aufenthalt (oturma) işte... Neyi düşünüyorlarsa... Burada okuyup çalışıyorsun. O zaman niye bekletiyorsun ki?! Direkt vermesi lazım oturma. O anda hem de bilgilerime bir baksa. Burada büyüyen çocuk n’apsın ki başka. Oturumu ne için vermiyorsun.” (Katılımcı 29)

Özel alanda kamu hizmetleri bağlamında göç kökenli bireylerin ortak problemlerinden biri kiralık daire bulamama /satın alamama sorunudur. Katılımcının içinde bulunduğu sosyal çevrede ev bulamama sorunu yabancı olma bağlamında tematize edilmektedir. Türkiye kökenlilerin yaptığı kiralık daire başvurularında daha ziyade Alman kiracı adaylarının tercih edilmesi buna örnektir. Öte yandan bu tercihte Almanların daha kuralcı olmasına karşın Türkiye kökenlilerin kurallara uyma bağlamında aynı hassasiyeti göstermedikleri varsayımı da gizlidir.

“Son zamanda insanların ev bulma sıkıntısı yaşamasıyla ilgili çok konuşuyoruz. Hani fiyatların artışı, şehirlerde ev bulunamaması, hemen hemen yaşanmaz hale gelmesi fiyatlardan dolayı, zenginlerin fazlalaştığı. Kamu kurumlarında buna karşı fazla bir önlem almadığı ve alamaması sorunu nasıl çözülebilir, genç insanlar çalışıp para kazanıp nasıl ev alabilir bu durumlarda onları konuşuyoruz. Kamu kurumlarının neyin değişmesi lazım gibi..” (Katılımcı 21)

“Wohnung (daire) arıyorsanız problem çıkıyormuş Türklere ya da Müslümanlara karşı. (...) Şey yapıyorlar ya Bewerbung (başvuru) yazıyorlar, daha çok Almanları alıyorlar (Daire için başvurular alındığında daha çok Almanları tercih ediyorlar). Daha az problem çıkar diye.” (Katılımcı 6)

İşsizlik parası alma, inşaatta kaçak olarak çalışıp kendini işsiz göstererek devletten sosyal yardım alma gibi konular bazı göçmenlerin ilgisini çekmekte, sosyal devlet anlayışının kendisinde tecessüm ettiği bir ülke olan Almanya’da yaşayan göçmenler devletin sunmuş olduğu bu tür imkanlardan yararlanmanın yollarını aramaktadırlar. Bu bağlamda göç kökenli bireylerin gizli senaryolarda birbirleriyle paylaştıkları deneyimlerin özel bir yeri vardır. Kamu kurumları içerisinde en özel ve kişinin hayatını yapan bir rolü olan eğitim kurumu olarak okullar ve öğretmenler de

gizli senaryolarda eleştirilen kurum ve kişilerdir. Eğitim hayatıyla ilgili öğrencilerin paylaştığı gizli senaryoların yanı sıra, ebeveynlerin ev ve dernek gibi ortamlarda öğretmenlerin çocuklarına nasıl muamele ettiğine ilişkin diyaloglara rastlamak mümkündür.

“Almanya sosyal yardımları ve hizmetleri çok geniş bir ülke ve herkes bunlardan faydalanmanın yollarını arıyordu aslında. Ben kendim veya ailem olarak biz böyle çok gerek duymasak da çevremizde oralarda çok konuşuluyordu. “Ben şuraya gittim, şuraya başvurdum, şu kadar para aldım” gibilerinden konuşmalar çokça geçiyordu. (...) aslında kamu kuruluşları arasında en çok konuşulan aslında okul, eğitim ve öğretmenler ve en çok şikâyet edilen kuruluş bu. Diğer kamu kuruluşları hakkında şikayetler zaman zaman dile getirilse de aslında her zaman bu ortamda camide herkes öğretmenlerden şikayetçiydi. “Çocuğuma şöyle yaptı, çocuğuma böyle yaptı. (...) bana öğretmen taktı, bana öğretmen böyle yaptı” gibi konuşmalar hep vardı aslında.” (Katılımcı 41)

Sosyal yardım alan bireylerin gizli senaryolarında Jobcenter (İş ve İşçi Bulma Merkezi) gibi kurumların kendilerine sürekli iş bulmaları yönünde tebligat yoluyla uyguladığı baskı dillendirilmektedir. Sosyal yardım almayan göç kökenli bireylerin ise gizli senaryolarında sosyal yardıma bağımlı olma durumu ‘*devletten geçinmek*’ diye nitelendirilerek eleştiri konusu yapılmaktadır. Göç kökenli bireylerin gizli senaryolarında sosyal yardım konusunda iki farklı perspektifin var olduğu görülür: birincisi sosyal yardım yollarını araştırmak, ikincisi ise zaten çalıştığı ve sosyal yardım alıcısı olmadığı için ücretlerinden kesilen vergiler üzerinden yürütülen sosyal yardım politikalarını tenkit etmek. Bu durum ast sınıfın kendi içerisindeki heterojen yapısını ve sosyo- ekonomik manadaki farklılığını ortaya koymaktadır.

“Mmm hani çoğu şeyler mesela devletten geçinenler, ben geçinmediğim için oralarla pek ilişkim yok. Benim arkadaşlarım var mesela. Oradan geçiniyorlar durumları pek yok diye (...) Ee sürekli sıkıştırıyorlar, mektup yolluyorlar: “Şu işi yap, bunu yap”. Bizim açıkçası çoğu Türkler o kadar rahatlar ki alışmışlar devletten geçinmeye, Sozialhilfe (sosyal yardım) almaya. Onlar da şöyle söyleyeyim. Bizim maaşımız vergiye falan kesiliyor. Bu arada şeye de kesiliyor. O çalışmayanlara da kesiliyor. Bizim maaşımızdan onlara veriliyor. Bizim üstümüzden geçiniyorlar. Çoğu Türk zaten, yabancılar. (...) önceki nesiller bunlar. Gençler zaten Almanya’da çalışmazsan yaşayamazsın. Hani elinde bir mesleğin olması gerekiyor. Mesleğin olmasa hiçbir yer seni almaz, hamal işleri yaparsın açıkçası. (...) sürekli sorun yaşıyorlar Sozialhilfe veren yerlerden. Bazen parayı eksik yolluyorlar, onunla uğraşana kadar zaten üç dört ay geçiyor.” (Katılımcı 7)

Katılımcı 7 vergilerden yakının tek kişi değildir. İnşaat üstüne meslek eğitimi yapan Katılımcı 12 de aynı konudan şikâyet etmekte bir inşaat işçisinin maaşından bile çok fazla vergi kesilmesini eleştirerek iş arkadaşlarıyla kendi aralarında nasıl birikim yapabileceklerini, Türkiye’de nasıl yatırım yapabileceklerini ve aslında hepsinden de önce Almanya’da nasıl geçinebileceklerini konuştuklarını aktarmaktadır. Bu konuda duyduğu rahatsızlık ise kendisini nasıl daha fazla kazanabileceği sorusuna yöneltmekte, “kaçak iş” yani kaydı tutulmayan bir inşaat işinde çalışarak vergi vermeden daha fazla para kazanma gibi bir yol izlemektedir. Katılımcının da benimsediği bu taktik inşaat sektöründe çalışan işçi grubu içerisinde yaygın olarak bilinen bir yöntem olmakla birlikte, gizli senaryolar vasıtasıyla geliştirildiği barizdir.

“ ‘Nasıl para arttırabiliriz? Türkiye’de nasıl ev, daire almak için parayı bir araya getirebiliriz?’ diye konuşuyoruz. Çok vergi ödüyoruz burada, özellikle bekar çalışanlar daha çok ödüyor. 3000 kazanıyorsan 1200’ü vergiye, 1000 Euro zaten kiralık ev, araba... masrafları derken hiçbir şey kalmıyor. Evliler 200-300 daha az vergi ödüyor.” (Katılımcı 12)

“Kaçak iş nasıl yaparız kağıtsız onu konuşuyoruz. 1200’ünü devlet alıyor, 1000’den aşağı kira yok.” (Katılımcı 13)

Taktiklerin belirlendiği, kamu kurumlarında karşılaşılan muamelelerin, negatif ya da pozitif deneyimlerin aktarıldığı bir uzam, tavsiye ve telkin mekanizması olmaktan başka gizli senaryoların bir işlevi daha vardır: yardımlaşarak dayanışmak. Bu minvalde özellikle ‘ithal gelinlerin’ dil ve adaptasyon problemi, Almanya’daki okullarda eğitim gören çocukları dolayısıyla iletişim kurmak durumunda oldukları ama zorlandıkları öğretmen- veli ilişkileri ve deneyimsizlik sarmalında sürüp giden gündelik yaşamlarında yardıma ihtiyaç duydukları gözlemlenmektedir. Bu yardımlaşma da özel alanda başlamaktadır.

“Genelde şöyle sıkıntı oluyor; malum ithal gelinler diye bir kavram var kullandığımız (...) ve hala bu devam ediyor ve oldukça yoğun açıkçası buraya gelin gelenler. Ee genelde onlar yaşıyor bu problemi. Çünkü eşleri ilerlemiş yaşlarda gelmişler. Burada işçi sınıfı, eşleri gelmiş. Doğru düzgün Almanca yok, hatta hiç yok. Çocuklar artık büyümeye başlamış okulla diyaloga girmek zorundalar bu kamu kuruluşlarında. Ama dil hala çok büyük bir engel ve tecrübe olmadığı için daha çocuklar yeni büyümüş yeni şey olduğu için yeni yeni bu kurumlarla diyaloga girdikleri için tecrübesizler. Nereye gitmemiz lazım ne yapmamız lazım. “Sen tercüme gelir misin? Ya da kardeşin tercüme gelir mi?” genelde öyle. Mesela misafirliğe oturmaya gelirler. Otururlar yarım saat

sonra ceplerinden bir form çıkarırlar; “Bana bu mektubu tercüme eder misin ya da formu doldurur musun?” Bu çok oluyor.” (Katılımcı 4)

Bu ve benzeri örnekler Almanya’da doğup büyüyen kuşakların Almanca bilmeyen sosyal çevreleri ile kamu kurumları arasında bir köprü olduğuna işaret etmektedir.

5.4. Genel Değerlendirme

Kamu hizmetlerinde kamusal senaryolar analiz edilirken Almanya vatandaşlarının ve Türkiye vatandaşlarının vatandaşlığa nasıl bir anlam attığı ve çifte vatandaşların özel durumu tartışılmıştır. Ekseriyetle evrak ve hak temelinde tanımlanan Almanya vatandaşlığı üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireyler için bürokrasiyi aşmanın bir yolu olarak görülmüş, Türkiye vatandaşlığı ise ulusal kimlik temelinde tanımlanmıştır. Her ne kadar Almanya vatandaşları Türkiye vatandaşlarına göre daha geniş ölçüde medeni ve siyasi haklara sahip olsalar da bürokrasiden eşit ölçüde mustariptirler, vatandaşlık sadece yaptıkları resmi başvurularda hazırlamaları gereken evrak sayısını azaltmaktadır. Çifte vatandaşlık ise ancak belli şartları taşıyan ve Almanya’da doğup büyüyen Türkiye kökenli bireyler için geçerli bir haktır. Katılımcıların kamu kurumlarındaki deneyimleri bütünüyle negatif diyebileceğimiz deneyimler olmadığı gibi hizmetlerden duyulan memnuniyet, ilgili kurumun işleyişine, memurların davranışlarına ve hizmet kalitesine bağlı olarak pozitif veya negatif olarak değerlendirilebilmektedir. Kurumların işleyişini etkileyen faktörler; çalışan profili (yaşlı olması, ayrımcılık yapması vs.), çalışanların yetenekleri, genç memurların tecrübesizliği, kamu politikaları, hizmet alıcılarının tutumları, online kamu hizmetlerinin sınırlı olması ve sığınmacı göçünün yarattığı yoğunluk olarak sıralanmaktadır. Sözü geçen kamu kurumları içerisinde göç kökenli bireylerce gerek memurların üslupları (sert bir üsluba sahip olmak gibi) gerek hizmet süresinin uzun olması ve bireylerden çok fazla evrak istenmesi gibi sebeplerle en fazla eleştiri alan kurumlar; Yabancılar Dairesi, Federal İş Ajansı ve bu kurumun çatısı altındaki İş ve İşçi Bulma Merkezi’dir. Yabancılar Dairesi genelde oturma izni gibi hizmetler için başvuru alan bir kurumken, İş ve İşçi Bulma Merkezi *Hartz IV* olarak bilinen işsizlik parası için başvuru alan bir kurumdur. Yabancılar Dairesi’nin iş süreçleri Yabancılar

Hukuku'na bağılı olduğundan oturma izniyle ilgili katı düzenlemelerin varlığı bu iş süreçlerinde baskı yaratabilmektedir. Yabancılar Dairesi “*anlaşılması zor bir dil*” kullanmakta, randevu ile çalışmakta, ev adresine gönderilen tebligatların titizlikle takip edilmesi ve söylenen tarihlerin dikkate alınması gerekmektedir. Federal Eğitim Yasası (Bafög) olarak da bilinen, üniversite eğitimi alan ve meslek eğitimi yapan öğrencilere verilen bursların başvuru süreçleri de diğer sosyal yardım başvuru süreçleri gibi sancılı süreçler olup, katılımcıların memurların bıkkın tavırlarını ve tahakkümünü daha yoğun hissettikleri süreçlerdir. Birkaç istisnaya kamu hizmetleri içinde sağlık hizmetleri takdir edilmektedir. Sosyal güvenlik sistemlerinde ise özellikle can ve mal sigortası sağlayan sigorta acentelerinde sigortanın ödeme yapması gereken hallerde genelde ayak dirediği ve işlemleri yazılı olarak yapma konusunda ısrarcı olduğu ifade edilmiştir. Sosyal yardımın konusu olan hizmetlerde bireylerden “*yarım kitaplık evrak*” istenir ve uzun bekleme süreleriyle bu kişilerin sabrı sınanırken, vergi ve ödeme işlemlerinde kurumların çok daha hızlı işlem yaptığı bir vakıadır. Mainz şehrinde yer değiştirmeye sık rastlanması ve göç kökenli bireylerden yalıtılmış bir semt bulunmaması kentin kapalı toplum yapısı göstermediğinin kanıtıdır. Farklı semtlerdeki kira ücretleri arasında ciddi farklar söz konusu değildir ve yerleşim yeri tercihinde temel olan alım gücüdür. Sığınmacılar, Romanlar ve Bulgarlar gibi daha dezavantajlı durumda olan göçmenler ise şehrin belli bölgelerine yönlendirilmektedir. Diğer taraftan alım gücü yüksek bireylerin ucuz evlerde oturmaması da yerleşim politikalarının sosyal adalet anlayışına göre belirlendiği anlamına gelmektedir.

Katılımcılar kamu kurumlarında gördükleri muamelede hizmet alıcılarının eğitim düzeyi ve unvanlarının, kültürel sermaye ve dil becerilerinin çok önemli olduğuna dikkat çekmişlerdir. ‘*İdeal tip bürokrasinin*’ *gayrişahsilik* ve *eşitlik* gibi karakteristikleri Alman kamu yönetiminde önemli yer tutmasına rağmen zaman zaman memurlar bu iki ilkeden sapmaktadırlar. Almanya’ya sonradan göç eden ve iyi derecede Almanca bilmeyenlerin ise kamusal senaryolarda bir nevi ‘dilsiz’ oldukları ve memurların böyle kişilere daha soğuk ve mesafeli yaklaştıkları anlatılmıştır. Bazı katılımcılar yasal haklarını bilmelerine rağmen kamu kurumlarındaki memurların bilgilerine itibar etmediğini ifade etmektedir. Kamu hizmeti alırken pozitif

deneyimleri olduğuna değinen katılımcılar bunu kamu kurumlarının düzenli, sistematik ve kuralcı işleyişine bağlamakta, negatif deneyimlere değinenler ise bu görüşü bir ayrımcılık hissetmekten ziyade kamu yönetiminin hantal işleyişine, yani kuralcı olması, kağıt kürek işlerinin zorlayıcı olması, yazılı evraka düşkünlük, memurların yalnızca kendilerinin anlayabileceği formel bir dil kullanması, Almanya vatandaşlığına geçiş sürecindeki prosedürler ve memurların rahatsız edici hal ve hareketlerine dayandırmaktadırlar. Geleneksel kamu yönetimiyle özdeşleşen bürokrasi olgusunun Alman kamu yönetimindeki varlığı e-devlete geçiş yapmayan kurumların çokluğuyla ilgili görünmektedir. Kamu yönetiminde egemen olan kırtasiyecilik anlayışı prosedürlerin bireylerin ihtiyaçlarından daha önemli olduğu varsayımını içermektedir. Memurların tutumlarında hizmet alıcılarının etnik kökeni her zaman bir değişken olmamakla birlikte, bürokrasinin bilhassa göçmenleri ve sosyal yardım alıcılarını yıpratmış ve kamu yönetiminin sistematik ama pratik olmadığı fikri hâkim olmaktadır.

Kamu görevlilerinin jest ve mimikleri kamu yönetiminin kamusal senaryolarına ilişkin önemli ipuçları sunmakta, göç kökenli bireyler tarafından “yok sayılma” ifadesiyle özetlenmektedir. Memurların kamusal senaryolarda göç kökenli bireyler tarafından görünür olan jest ve mimikleri ve üslupları; yüzüne bakmamak, ilgisiz ve sabırsız davranmak, kaş göz işareti yapmak, evrakı hızlıca elinden çekip almak, somurtkan ve mesafeli davranmak, bıkkın bir duruş sergilemek, hizmet alıcılarını terslemek, alay etmek, mülteciler ve özellikle başörtülü kadınlarla konuşurken oldukça yavaş ve heceleyerek konuşmak, soru sorulmasına tahammül edememek, selamlarına karşılık vermemek, gönülsüz bir şekilde işlem yapmak ve oflayıp puflamak gibi hal ve hareketlerle ortaya çıkmaktadır. Göç kökenli bireyler kamu kurumlarında bu türden hal ve hareketlere muhatap olmanın vatandaşlıkla bir ilişkisinin olmadığını vurgulamışlardır, yani yok sayılmak daha ziyade ‘farklı olmak’ ile ilgili görünmektedir. Almanya’da doğan üçüncü kuşak bireyler kendilerine karşı alaycı bir dilin nadiren kullanıldığını belirtmişlerdir.

Almanya’da doğup büyüyen bireyler Türklerin Almanya’ya uyum sağlamadıkları yönündeki söylemlerden duydukları rahatsızlık karşısında büyük

ölçüde kamu kurumlarının koymuş olduğu kurallara uyma şeklinde bir davranış geliştirdiklerine anlatılarında yer vermiş, katılımcıların bir bölümü de Almanya’da yaşadığı için ‘mecburiyetten’ uyum sağladıklarını dillendirmiştir. Kurallara uymak bazı katılımcılar tarafından ‘*Almanlaşmak*’ olarak yorumlanmaktadır ve bu yönüyle ‘Almanlaştıklarını’ ileri sürmektedirler. Kuralların ihlali halinde yaptırımların varlığı da katılımcıları uyum sağlamaya motive eden bir itici güçtür. Türkiye kökenli bireyler her ne kadar ‘kurallar’ anlamında toplumsal yapıya uyum gösterme çabası içerisinde olsa da iyi eğitilmiş, kendini ‘uyum sağlamış bir birey’ olarak görenler bile toplumda kabul görmediklerine inanmaktadırlar. Kurallara uyum sağlamadığını ve inşaatta ‘kaçak’ olarak çalıştığını belirten iki katılımcı mevcuttur. Üçüncü kuşak bireylerin ayak diredikleri hususlar ise; trafik kuralları, okul kuralları ve toplu taşıma araçlarını ücretli kullanmaktır. Meslek eğitimi almış ve lise mezunu bireyler üniversite eğitimi alanlara göre trafik kurallarını daha çok ihlal etmektedirler.

Hizmet alırken yaşadıkları olumsuz tecrübeler binaen katılımcıların çoğunluğu üsluba dikkat etmek suretiyle memurlar karşısında düşüncelerini dile getirdiğini, bazıları ise özellikle sosyal yardım başvurularında işi zora sokmamak, yapılan işi başarıyla tamamlamak için karşılık vermeme yolunu seçtiğini belirtmiştir. Göç kökenli bireylerin kamu kurumlarındaki karşılık verme davranışları eğitim ve iş hayatıyla karşılaştırıldığında kamu hizmeti alım süreçlerinde düşüncelerini açıkça söylemelerinin daha kolay olduğu anlaşılmaktadır. Bunda rol oynayan bir faktör yüz yüze ilişkilerin ve tahakkümün kamu kurumlarında eğitim ve iş hayatına nazaran daha seyrek olmasıdır. Yeni kamu yönetimi ve yönetim kavramlarıyla hayata geçirilen reformlar, hizmet alıcılarının müşteri olarak görülmesini beraberinde getirmiş, hesap verebilir bir yönetim anlayışı geliştirilmiştir. Ne var ki kurumlardaki memurlar olumsuz deneyimler sonrasında göç kökenli bireylerin hakkını aramayacaklarını ve işlemlerini yapmaktan vazgeçeceklerini düşünerek hareket etmekte, onları ‘zayıf’ ve ‘güçsüz’, kendilerini ise üstün görmektedir. İkinci ve üçüncü kuşak bireylerin kamusal senaryolarda verdiği karşılıklarda almış oldukları eğitim ve edindikleri kültürel sermayenin de payı vardır. Buna karşın bir katılımcı memurlara karşılık vermede kuşaklararası farklılıkların olduğunu ve üçüncü kuşağın öncekiler gibi tahammül

göstermediğini örneklemiştir. Üçüncü kuşak içinde ‘sessiz kalmak’, susup gitmek her zaman bir taktik niteliği taşımamaktadır.

Kamu kurum ve hizmetlerine yönelik bireylerin ürettiği taktikler yer değiştirebilen, bağlam, kişi ve kuruma göre farklılaşabilen yaratıcı eylemlerdir. Göç kökenli bireylerin göze batmamak, memurun gözüne girmek ve en nihayet işini kolayca halletmek, taleplerine cevap almak ve işlem süresini kısaltmak gibi kazanımlara ulaşmak gayesiyle ürettiği taktikler şunlardır: kurumda kendi aralarında Almanca konuşmak, giyime, üslup ve dil kullanımına özen göstermek, evrakları önceden hazırlamak, haklarını öğrenmek, kuruma gitmeden önce tanıdık bir görevli olup olmadığını araştırmak, memurun huyuna suyuna gitmek, göstermelik itaat, özel alanda tecrübeleri göç kökenli çevreyle paylaşmak ve karşılık vermek. Katılımcılar giyim ve üsluba gösterdikleri özenle ve ‘aşırı kibar’ davranmakla ciddi görünmeyi ve memurlar tarafından ciddiye alınmayı amaçlamaktadırlar. Kurumlara ilgili evrakları hazırlayıp gitmek, söyleyeceklerini önceden zihinde prova etmek bürokrasiyi aşmanın bir yöntemi olarak algılanmaktadır. Daha ziyade polisle muhatap olduğunda ‘sessiz kalma’ ve bir yandan da ‘rahat davranma’ taktiği tercih edilmektedir.

Kamu kurumlarına ve memurlara yönelik gizli senaryolar mekândan bağımsız olarak ortaya çıkabilmekte, telefon, internet gibi yüz yüze olmayan iletişim kanalları aracılığıyla gizli senaryo paylaşımları yapılabilmektedir. Gizli senaryoların yazıldığı mekanlar ise, ev ortamı, cami dernekleri ve cemevi, sosyal etkinliklerin ve boş zaman etkinliklerin yapıldığı yerler, çarşı, kafe, nargile bar, tiyatro ve kahvehane olarak listelenebilir. Cami dernekleri ve cemevi gibi ortamlar benzer sorunları ve hayat deneyimleri olan insanları bir araya getirmesi açısından önem taşımaktadır. Gizli senaryoların mekansızlığı ya da özel alandan başka alanlara kayması sadece özel alanın değil kamusal alanın bir parçası olan mekanların da gizli senaryolar için bir alan yarattığını göstermektedir. Dolayısıyla gündelik yaşamda iktidarı elinde bulunduranların bulunmadığı her mekân gizli senaryo mekânı olma potansiyeli taşımaktadır.

Türkiye kökenli bireylerin gizli senaryodaki mikro- anlatıları; tavır ve tutumlarından rahatsız oldukları memurların jest ve mimiklerini, üsluplarını kötülemek, bazen küfretmek suretiyle Yabancılar Dairesi ve İş ve İşçi Bulma Merkezi gibi uzun prosedürlerle ve kötü muameleyle özdeşleşmiş kurumların kendi aralarında itibarsızlaştırılması, işsizlik maaşı başvurusunda yaşanan zorluklar, kiralık ve satın ev bulma sorunu, kurum ve memurların sosyal yardım süreçlerinde yarattığı baskılar, vergi politikalarından duyulan hoşnutsuzluk, Vitamin B'nin olmazsa olmazlığı, eşitsiz muamele ve kaçak iş yapma yollarını konu etmektedir. Gizli senaryolarda ortak paydada buluşan göç kökenli bireyler tavsiye- telkin mekanizması, işlemlerini kolayca halletmek ve kötü muameleyle maruz kalmamak için olumlu ve olumsuz deneyimlerini kendi dinleyici kitleleriyle paylaşacakları bir dayanışma ortamı yaratmışlardır. Memurların eşit olmayan tutumları, kendilerini üstün görürken muhataplarını küçük görmesi de gizli senaryonun odak noktalarındandır ve bazen memurların Alman olmalarına yorulmaktadır. Çifte vatandaşlığın önündeki engeller, kurumlardaki uzun bekleme vakitleri ve kamusal senaryoya yansımayan kızgınlıklar hep gizli senaryolardaki dil pratiklerine yansımaktadır. Gizli senaryolarda yerilen hususlardan biri de okullarda öğretmenlerin göç kökenli bireylere olan muameleleri, sosyal yardım alıcılarının 'devletten' ve esasen çalışanların vergilerinden geçinmesidir. Gizli senaryolarda sosyal yardımlara yönelik iki zıt tutum mevcuttur: ilki sosyal yardım almanın yollarını araştırmak ve bunun için başvuruda bulunmak, ikincisi ücretinden kesilen vergiye dayanan sosyal politika harcamalarını kıyasıya eleştirmek. Bu ikinci eğilim daha ziyade meslek eğitimi alanlarda, bu grup içinde de inşaat işçisi olarak çalışanlarda ağır basmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN SİYASAL KATILIMI VE SİYASİ İKTİDARA YAKLAŞIMI

Bu bölümde üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin Almanya'daki siyasi sistem ve siyasi iktidarla olan ilişkileri siyasi katılımları üzerinden yorumlanacaktır. Siyasi katılım biçimleri, gündelik direniş formlarından farklı olarak sıradan bireylerin niyetlerini ve muhalifliklerini açıkça ortaya koydukları ve aktif veya pasif olarak karar alıcılarını etkilemeye çalıştıkları yöntemlerdir. Göç kökenli bireyler özelinde siyasi katılım davranışlarını okumak aynı zamanda ulus aşırı toplumsal alanlarda siyasi kültürün nasıl şekillendiğini tespit etmeye olanak tanıyacaktır. Kısaca Almanya'nın siyasi sistemine ve hükümet sistemine değindikten sonra katılım kavramı, katılım düzeyleri ve biçimleri, geleneksel katılma biçimlerindeki azalmalar ve göçmenleri temsil eden kuruluşların işlevleri irdelenecek, sonrasında ise verilen bu teorik arka plan eşliğinde araştırmamıza katılan bireylerin katılım biçimlerine ve siyasi iktidarla ilgili değerlendirmelerine odaklanılacaktır.

6.1. Siyasi Sistem

Almanya'nın siyasi sistemi modern rejimlerden batı poliarşilerine örnek gösterilmektedir. "Liberal demokrasiler" yerine "poliarşi" teriminin tercih edilmesi liberalleşme ve demokratikleşme yolundaki bu rejimlerin normatif bir ideal olarak görülen demokrasi idealinin gerisinde kalması nedeniyledir. Poliarşi rejimleri ilk iki demokratikleşme dalgasının ürünüdürler ve ilk dalga 1828- 1926 tarihlerinde İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa'da, ikinci dalga 1943- 1962 arasında Batı Almanya, Japonya, Hindistan ve İtalya'da ortaya çıkmıştır (Heywood, 2015: 56). Batı Almanya'nın demokratikleşme süreci İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır.

Federal Almanya Cumhuriyeti demokratik hükümet sistemlerinden biri olan parlamenter sisteme örnektir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında işgalci güçler tarafından ülkenin yeniden yapılandırılmasının Almanya'nın bu sistemi benimsemesinde etkisi olmuştur. Üçüncü İmparatorluk döneminde yürütmenin gücünün ve totalitarizmin aşırı

boyutlara varmasının da etkisiyle 1948- 1952 yılları arasında yapılan Marshall Yardımı çerçevesinde Amerikalı anayasa yapıcılar tek bir lider çevresinde toplanan güçlü bir yürütmeyi engelleyecek şekilde anayasayı (Grundgesetz) yapılandırmışlardır (Alkan, 2013: 105-106, Yayla, 2015: 128). Parlamenter sistem yasama ve yürütmenin iç içe geçtiği bir hükümet modeli olmakla birlikte, yasama organının yürütme organını güvenoyu ve gensoru gibi mekanizmalarla denetleyebildiği bir modeldir. Yürütme organının üyeleri olan Almanya Şansölyesi ve kabinesi aynı zamanda Federal Meclis'in üyesidirler. Daha önce de belirtildiği üzere parlamenter sistemdeki en güçlü siyasi aktör başbakandır, cumhurbaşkanının ise sembolik görevleri vardır. Alkan'a (2013:7) göre Avrupa'nın en zayıf cumhurbaşkanlığı Almanya'dadır.

Pek çok federal devlet gibi Almanya da çift meclisli bir yapıya sahiptir. Bu meclislerden birisi Federal Meclis (*Bundestag*) ve diğeri de Eyaletler Meclisi'dir (*Bundesrat*). Her eyalet belli bir ölçüde yasama, yürütme ve yargı yetkisine sahip olduğu için eyaletlerin kendi parlamentoları vardır ve nüfus sayılarına göre kendi parlamentolarından Eyaletler Meclisi'ne milletvekili gönderirler. Eyaletler Meclisi bu şekilde eyaletlerden gelen milletvekillerinin eyalet çıkarlarını federal düzeyde temsil etmesine olanak sağlar. Çoğulcu seçim sistemine de bağlı olarak Almanya'daki parlamenter sistem Westminster modelinden birtakım farklılıklar göstermektedir. Bunlardan biri tek parti iktidarına dayalı hükümetlerin değil koalisyon hükümetlerinin yürütme organını oluşturmalarıdır (Alkan, 2013: 101). Bir diğer fark da Westminster modelinde genelde iki partili sistemin hâkim olmasına karşın Almanya'da iki parti sisteminin baskın olmasıdır (Roskin, 2011: 226). Bu sistemde herhangi bir siyasi parti tek başına hükümeti kurabilecek bir oy çoğunluğuna sahip olmadığı için büyük partiler arasında yer alan SPD ve Birlik Partileri (CDU ve CSU) yanına bir veya iki siyasi partiyi alarak hükümet kurabilmektedirler. Halihazırdaki koalisyon hükümeti ise 2018 yılından bu yana Birlik Partileri ve SPD'den meydana gelmektedir.

Federal Almanya Cumhuriyeti'nin seçim sistemi karma seçim sistemidir. Bu seçim sisteminde milletvekillerinin bir bölümü dar bölge çoğunluğa dayalı seçim sistemi ile seçilirken, bir bölümü ise nispi temsil yöntemi ile seçilmektedir (Sayarı ve Dikici Bilgin, 2015: 157). Almanya %5'lik bir seçim barajı uygulamaktadır. Bu durum

bir yandan parlamentoda çok parçalı bir yapıyı önleyici rol oynamakta diğer taraftan seçim barajının daha yüksek olduğu ülkelere nazaran daha çoğulcu bir meclisi mümkün kılmaktadır.

6.1.1. Siyasal Katılım

Göçmenlerin ve çocuklarının ev sahibi ülkedeki toplumsal yapıya uyum sağlayıp sağlamadığı konusundaki en temel referans noktasını dil becerisi, eğitim hayatına ve iş hayatına aktif bir katılımın yanı sıra siyasi yaşama katılım boyutu oluşturmaktadır. Almanya'daki Türkiye kökenlilerin “entegrasyon konusundaki başarısızlıkları”, “çokkültürlülüğün başarısızlığa uğradığı” ilan edilirken (bkz. Giordano, 2016, Spiegel Online, 2010) buna gerekçe olarak öne sürülen konulardan biri de Almanya'daki siyasi yaşama ilgi göstermemeleridir. Göç kökenli bireylerin çoğunluk toplumuna göre daha az katılımda bulunmasını göç kökenlilerin alt sosyal sınıflardan gelmesiyle ilişkilendiren bakış açıları mevcuttur. Örneğin Bürklin'e göre alt sosyal sınıfların komşuluk ilişkileri, kendi etnik grubu arasındaki ilişkileri ya da dini etkinlikleri daha güçlü iken en büyük entegrasyon açığına ve en düşük siyasi katılım kabiliyetine de bu sınıflarda rastlanmaktadır (Bürklin, 2010: 52). Düşük siyasi katılım ve bireyin etnik topluluk içindeki güçlü ilişkileri entegrasyon noksanlığı olarak görülmektedir. Siyasal katılımın az oluşu sadece çoğunluk toplumuna referansla değerlendirilen bir konu değildir aynı zamanda göçmenlerin köken ülkelerinin siyasetine katılım oranlarıyla da karşılaştırılan bir husustur. Koopmans'ın (2004) Hollanda, Birleşik Krallık ve Almanya'daki göçmenlerin hareketliliği ve siyasi tartışmalara katılımı üzerine yaptığı araştırmaya göre diğer iki ülkeye kıyasla Almanya'daki göçmenler bariz bir farkla ev sahibi ülkenin siyasi tartışmalarına daha az katılmakta, daha çok köken ülkelerindeki siyasi sorunlar ve çatışmalarla ilgilenmektedir (Koopmans, 2004: 454). Ostergaard- Nielsen (2003: 779) de bilhassa Almanya'daki Türk ve Kürt göçmenlerin köken ülkedeki çatışmalarla politize olduklarına işaret ederek aynı konuya değinmektedir. Almanya genelinde Türkiye kökenli bireyler Alman politikasına Türk politikasından bariz bir şekilde daha az ilgi göstermektedirler. Evreni temsil eden bir örneklem üzerinde yapılan çalışma, örneklemin üçte birinden fazlasının Türk politikası ile ilgilendiğini buna karşın

yaklaşık beşte birinin Alman politikasına ilgi duyduğunu ortaya koymuştur (Sauer, 2018: 64). Siyasal katılımın bir göstergesi olarak siyasal ilgiden başka seçimlere katılım oranlarına da ilerleyen bölümlerde değinilecektir. Türkiye kökenli bireylerin neden ve ne dereceye kadar Almanya siyasetine ilgi duydukları ve katıldıkları tartışılması gereken bir konudur. Türkiye siyasetini etkilemeye dönük katılımları ise bu çalışmanın kapsamı dışında yer aldığından bu başlıkta tartışılmayacaktır. Koopmans'a göre göçmenler ev sahibi toplumun siyasi fırsat yapıları göçmenlere kapalı olduğunda köken ülkenin siyasetine odaklanma eğilimi göstermektedirler (Koopmans, 2004: 457).

Araştırmalarda göçmenlerin siyasete ilgi duymadığı düşüncesini pekiştiren bir diğer durum etnik topluluklar içinde Almanya vatandaşı olmayanların sayıca çok olmasıdır¹²⁹. Çünkü siyasi haklar büyük ölçüde vatandaşlığın kazandırdığı haklardır. Federal Göçmen ve Mülteciler Dairesi'ne göre Almanya vatandaşı olan ve 2014'ten önce iki vatandaşlıktan birini seçme zorunluluğu olan bireylerin daha yüksek düzeyde eğitim alması, ailede Alman bireylerin olması, dil becerilerinin daha üstün olması gibi pek çok faktör vatandaş olmayanlara göre daha iyi entegre olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir ve vatandaş olmayanlara göre Almanya'yı yaşamlarının merkezi olarak görme durumu bu grupta daha baskındır ve kendilerini bu ülkeyle daha fazla özdeşleştirmektedirler (Weinmann, Becher ve Babka von Gostomski, 2012: 5-6). Bundan hareketle devlet nazarında Almanya vatandaşlığının bir entegrasyon göstergesi olarak kabul gördüğünü belirtmek gerekir. Ulusal Entegrasyon Planı'nda katılım üzerinden tanımlanan entegrasyon kavramı eğitim, iş, ekonomi, toplum, kültür, din ve daha pek çok alanı içine almakla birlikte entegrasyonun en üst basamağı göç kökenli bireylerin parlamentoda temsil edilmesidir (Bürklin, 2010: 43- 52). Bu anlayışa göre eyalet parlamentolarındaki ve Federal Meclis'teki siyasi temsil ile aktif siyasal katılımda bulunan bireylerin entegrasyonları sistem tarafından tescillenmektedir.

¹²⁹ 2019 yılında Almanya'daki Türkiye vatandaşlarının sayısı 1.472.390'dır (Statista, 2020g).

Siyasi hakları elde etmenin en ideal yolu Almanya vatandaşı olmaktan geçmektedir. Yabancılar Almanya vatandaşı olmadığı sürece siyasi süreçlerin dışında yer almakta ve devlet nezdinde siyasi anlamda ‘entegre olmamış bireyler’ olarak değerlendirilmektedir. Almanya’da yerel düzeyde seçme hakkının yalnızca bazı yabancılara verilen bir hak olması, diğerlerinin ise siyasi süreçlerden dışlanmış olmaları “*demokrasi noksanlığı*” olarak nitelenir (Hunger ve Candan, 2010: 1). Yabancılar içinde yalnızca AB vatandaşlarının yerel seçimlerde aktif ve pasif katılma hakkına sahip olması yabancılar içinde eşitsiz bir durum yaratmaktadır. Göçmenlerin çoğu Almanya vatandaşı olmadığı için siyasi partiler göçmen sorunlarına eğilmemekte ve en nihayetinde göçmenler de politikadan uzaklaşmalarını siyasi partilerin onların çıkarlarını temsil etmekten uzak olmalarıyla açıklamaktadırlar (Hunger ve Candan, 2010: :2).

1950’lerde popüler hale gelen davranışsalcılık kuramının etkisiyle siyaset biliminde bireylerin siyasal davranışları ve oy verme davranışı, siyasal partiler ve çıkar grupları gibi konularda pek çok çalışmalar yapılmıştır. Kuram, siyaset biliminde ancak mezkûr konulara benzer alanlarda sayısal veri toplanabileceği ve siyaset biliminin bütün çalışma alanlarında uygulanamayacağı, sosyal bilimlerin hiçbir zaman doğa ve fen bilimleri gibi kesinlik içeren kanunlardan söz edemeyeceği noktasında eleştirilse de diğer disiplinlerden de faydalanarak siyasal kültür¹³⁰ ve siyasal toplumsallaşma gibi önemli kavramların ve çalışma alanlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Siyasal katılım gerek hükümet personelini seçme gerek onların alacağı kararları ve aksiyonları etkileme amacı taşıyan, “sistem içindeki” yasal ve meşru etkinliklerdir (Verba ve Nie, 1972: 2-3). Yasal ve meşru olmayan katılım biçimleri ise olağanüstü siyasal katılma olarak sınıflandırılmaktadır. Siyasal konulara ve sorunlara ilişkin basit bir merakın da yoğun bir eylemin de siyasal katılım olarak tanımlanması (Kapani, 2015:144) siyasal ilginin varlığının katılım olarak değerlendirilmesine zemin hazırlamıştır. Ancak bireylerin katılım düzeyi elbette siyasi eylemlerin varlığı ve biçimine göre farklılık göstermektedir.

¹³⁰ Örnek çalışma için bkz. Almond ve Verba (1989).

Siyasal katılım genelde üç düzeyde ele alınmaktadır. En alt kademede kitle iletişim araçları ile siyasal olayları takip etme, mitinglere dinleyici olarak katılma ve sosyal çevrede siyasal konuları tartışma gibi faaliyetler söz konusudur ve bu bir seyirci faaliyeti olarak nitelendirilir (Milbrath, 1965: 18- 20'den akt. Kapani, 2015:145). Salt siyasal ilginin varlığı en alt kademe katılıma karşılık gelmektedir. Orta kademe bir katılım ise gazetede yazı yazarak, mitinglerde ve TV kanallarında¹³¹ konuşma yaparak, siyasileri etkilemeye çalışarak ve partilere ya da adaylara para yardımıyla bulunarak bireylerin siyasal olaylar ve sorunlar karşısında pozisyon almasını içine alır. En üst kademe katılım ise parti üyeliği, seçimli kamu görevliliğine aday olmak ve bu görevlerde bulunmak, seçim kampanyalarında bizzat çalışmak gibi bireyin siyasete aktif olarak katılmasını içeren katılım biçimleridir (Milbrath, 1965: 18- 20 ve Baykal, 1970: 33'ten akt. Kapani, 2015: 145).

Katılım Biçimleri: Depolitizasyon ve Katılma Biçimlerinde Değişiklik

Siyasal katılım biçimleri genelde geleneksel (formel) ve geleneksel olmayan (enformel) katılım biçimleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. Geleneksel katılım biçimleri seçimlerde oy vermek, siyasi partilerin çalışmalarına katılmak, seçim kampanyalarına katılmak, parti mitinglerine katılmak ve siyasi partilere bağışta bulunmak gibi farklı şekillerde ortaya çıkarken, geleneksel olmayan katılım biçimleri yaşam çevresiyle ilgili yerel ve siyasi otoritelere dilekçe yazmak, gösteriye katılmak gibi etkinlikleri içine almaktadır. Yılmaz ve Oy'un incelediği bir üçüncü katılım biçimi yeni teknoloji iletişimleri sayesinde internet üzerinden örgütlenme ve dayanışma ortamı sağlayan, sivil toplum kuruluşlarına üyelik gibi konusu her zaman siyaset olmamasına rağmen siyasallaşma potansiyeli taşıyan post- modern katılımıdır (Yılmaz ve Oy, 2014: 27, ARI Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği, 2001: 18'den akt. Yılmaz ve Oy, 2014: 27). Bu çalışmada gençlerin sadece oy verme davranışına bakarak katılım gösterip göstermedikleri gibi bir sonuca varmak yerine, hangi şekillerde siyasi sistemi etkilemeye çalıştıkları araştırılmıştır. Oy verme, siyasi parti

¹³¹ Günümüzde orta düzey bir katılımın göstergesi olarak siyasi konuşmaların yapıldığı tek mecra radyo ve televizyon değildir. Instagram, Youtube vb. sosyal medya mecralarında da siyasi içerikli paylaşımlar ve konuşmalar yapılmaktadır.

alışmalarına katılma, imza kampanyalarına katılma, kamu otoritelerine dilekçe yazma ve protestolara katılma gibi siyasi davranışları katılımın göstergesi olarak ele alınmıştır.

Araştırmada öncelikle kısaca Türkiye kökenli bireylerin geleneksel siyasi katılımları ve sonrasında geleneksel olmayan katılım biçimleri ele alınacaktır. Geleneksel siyasi katılımın göstergesi olarak yakın geçmişteki oy verme davranışlarına ve aktif siyasi katılımlarına bakılacak, sonra da geleneksel olmayan katılım biçimlerine değinilecektir. Duisburg ve Köln niversitelerinin yapmış olduğu araştırmaya göre 2017 Federal Meclis seçimlerinde genel olarak seçimlere katılım oranı %76,2 iken Türkiye kökenli bireyler içinde oy verenlerin oranı %64'tür (Goerres, Spies ve Mayer, 2018: 4-5).¹³² Dolayısıyla yerli toplum ve Türkiye kökenli Almanya vatandaşlarının seçimlere katılma oranı arasında ciddi bir fark olduğunu söyleyemeyiz. G kökenli Almanlar bütün seçmenlerin yaklaşık %10'unu oluştırmakta, Türkiye kökenli bireyler ve eski Yugoslavya'dan gelenler bu oranın %1,2'sini ve bütün seçmenlerin %0,5'ini meydana getirmektedir (Deutscher Bundestag, 2019: 279).

Sosyo- ekonomik statü, dernek yeliği, meslek, cinsiyet ve yerleşim yeri gibi pek çok faktörün yanı sıra sosyal evre bireyin seçmen davranışlarını etkilemektedir. Acar (2016) Türkiye kökenli bireylerin siyasi tutumlarında içinde bulundukları sosyal çevrenin etkili olduğunu ileri sürmektedir. Acar (2016: 179) Hamburg ve çevresindeki Türkiye kökenlilerin en çok oy verdikleri siyasi partilerin sırasıyla SPD, Yeşiller ve Sol Parti olduğunu ortaya koymuştur. 2017 Federal Meclis seçimlerinde etnik kökeninden bağımsız olarak g kökenli bireylerin en fazla oy verdiği siyasi partiler sırasıyla; SPD, Birlik Partileri ve sonrasında ise Yeşiller'dir (Pfeffer- Hoffmann, 2017: 20). Göçmenlerin siyasi partilere verdikleri oylar partilerin g ve göçmen

¹³² Türkiye vatandaşlarının 2017 yılında Türkiye'deki anayasa değişikliğiyle ilgili referenduma katılım oranları ise %40'tır (Ethnic Market and Media Research, 2017: 52). Bu durum Türkiye kökenli Almanya vatandaşlarının Almanya'daki seçimlere katılım oranlarının Almanya'daki Türkiye vatandaşlarının Türkiye'deki seçimlere katılma oranlarından daha yüksek olduğunun bir göstergesidir.

politikalarından etkilenmektedir. Siyasi partilerin göçmenlere yaklaşımı farklılık göstermektedir.

Almanya'daki siyasi partilerin iki tür toplum tasavvurundan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki Sosyal Demokrat Parti, Yeşiller ve Hür Demokratların benimsediği heterojen toplum anlayışı, ikincisi ise Hristiyan Demokratlar Birliği ve Hristiyan Sosyal Birliği'nin benimsediği homojen toplum anlayışıdır (Tietze, 2008: 258). Siyasi partilerin göçmenlerin çeşitliliğine olan yaklaşımı göç ve göçmen politikalarını da farklılaştırmıştır. Halihazırda koalisyon ortağı olan birlik partilerinin yaklaşımında kimlik ve entegrasyon prensibi öne çıkmaktadır (Tietze, 2008: 260-261). Kimlik prensibi Alman kimliğinin (dil, Hristiyan Batı değerleri vs.) ve Alman toplumunun homojenliğinin korunmasına odaklanırken entegrasyon prensibi göçmenin ev sahibi toplumla dini ve kültürel farkları ne kadar az, aynı zamanda eğitim durumu ve sosyal durumu ne kadar iyi olursa o denli Alman toplumuna entegre olma kabiliyetine sahip olacağını savunur (Tietze, 2008: 260- 261). Birlik partilerinin her iki prensibinin de göçmenlerin ulusal kimliği ve değerleri tehdit ettiği gibi örtük bir varsayım içerdiğini belirtmek gerekir (bkz. Sides ve Citrin, 2007: 480). Buna karşın Türkiye kökenli bireylerin en çok tercih ettikleri siyasi partiler heterojen bir toplum tasavvuruna sahiptirler. Bu durum göçmenlerin bir taraftan toplum ve siyasi yapı tarafından kabul görme diğer taraftan ayırt edilme arzusuyla alakalıdır.

Gençlerin seçimlere katılım oranlarının düşük olması ve geleneksel siyasi katılım enstrümanlarına ilgi göstermemesi genelde apolitik oldukları ve siyasete katılmadıkları şeklinde yorumlanmakla birlikte bunun pek çok ülkede karşılaşılan bir durum olduğu dikkat çekmektedir (bkz. Erdoğan, 2017, Harris, 2010, Manning, 2013: 18, Putnam, 1995). Harris (2010: 585) gençler arasında siyasi partilere ve derneklere üye olma, siyasilerle iletişim kurma gibi geleneksel katılım yollarına nadiren rastlandığına işaret etmektedir. Putnam (1995: 3) bu durumu genel ve yerel seçimlerde oy vermekle özdeşleştirilen siyasal katılım yollarının değişmesiyle açıklamaktadır. Erdoğan (2017: 68) oy verme dışındaki geleneksel katılım yöntemlerinin araştırma örnekleminde %5- %6 gibi oranlarla sınırlı kaldığını belirtmektedir. Ünal'ın (2018: 284- 285) Türkiye'deki yüksek öğretim gençliğinin siyasal katılımını araştırdığı

çalışmasında ise gençlerin oy verme dışındaki geleneksel katılımlarının çok sınırlı olduğu, gençlerin siyasal sinizmin etkisiyle daha az maliyetli olan çevrimiçi katılım biçimlerine yöneldiği sonucuna varılmıştır. 2017 yılı Almanya Federal Meclisi seçimlerine yaş değişkeni açısından bakıldığında oy verenlerin %15'inin 30 yaşından genç bireylerden oluştuğu ve 1972, 1987, 2002 ve 2017'de¹³³ yapılan seçimlere en az katılan yaş grubunun bu grup olduğu ve oy verme oranlarının sürekli azalma halinde olduğu dikkat çekmektedir (Bund- Länder Demografie Portal,2020). Kuşkusuz ki 21. yüzyılda siyasal katılım seçme ve seçilme hakkından mütevellit değildir. Göç kökenli bireylerin geleneksel olmayan katılım yollarını benimsedikleri ve ikinci kuşak göçmenlerin imza kampanyalarına katılma, siyasetçilerle iletişim kurma, siyasi grupların çalışmalarına ve eylemlere katılma gibi yöntemleri birinci kuşağa nazaran daha fazla kullandıkları müşahade edilmektedir. Birinci yöntem daha baskın olmakla birlikte ilk iki yöntem en çok başvurulan katılma yöntemleridir (Pfeffer- Hoffmann, 2017: 28- 30). Geleneksel olmayan bu katılım biçimlerine günümüzde göç kökenli bireylerin sosyal medyadaki siyasi içerikli paylaşımları da dahildir.

Seçme ve seçilme hakkına sahip olmayan yabancılar başkaca katılım haklarından istifade etmektedirler. Yabancıların dernek, sendika, mesleki kamu kuruluşlarının yönetimi için yapılan ve yüksek okullarda yapılan seçimlerde karar alımına ve siyasi partilerin çalışmalarına katılma hakları da vardır. Türkiye kökenli göçmenler üzerine yapılan araştırmalar göçmenlerin bu tür katılım imkanlarından yararlandıklarını ortaya koymuştur (Bürklin, 2010: 46). Üçüncü ülke (Almanya ve AB ülkeleri dışındaki ülkelerin) vatandaşı olan göçmenlerin görece en fazla katıldığı kurumlar yabancı danışma kurulları ve entegrasyon komisyonları gibi yerel düzeydeki meclisler ve kurullardır. Ancak bu kurulların siyasi karar alımını etkileyecek ve göçmenlerin çıkarlarını kabul ettirecek düzeyde bir işlevselliğinden (yani baskı grubu gibi hareket ettiğinden) söz etmek olanaksızdır.

Almanya nüfusunun dörtte birinden fazlası göç kökenli olmasına rağmen parlamentoda göç kökenli milletvekillerinin oranı yalnızca yaklaşık %8'e (Parlamento

¹³³ 21-24 yaş aralığındaki bireylerin %67'si oy vermiştir.

verilerine göre %8,2) karşılık gelmektedir. 709 milletvekilinden yalnızca 58'i göç kökenlidir ve göç kökenlilerin %2,9 gibi bir oranla en az düzeyde temsil edildiği siyasi partiler, 2005'ten bu yana koalisyon hükümetlerinin ortağı olan Hristiyan Demokratlar Birliği ve Hristiyan Sosyal Birliği fraksiyonudur (Deutscher Bundestag, 2019: 280, Hoffmann ve Ghelli, 2017). Bununla birlikte önceki yıllara göre göç kökenli parlamenter sayısının peyderpey arttığını söylemek mümkündür. Nitekim 2009 yılında Federal Meclis'teki göç kökenli milletvekili oranı yaklaşık %3,5 iken, 2013 yılında %5,9'a yükselmiştir (Deutscher Bundestag, 2019: 280). Siyasi partilere üye olan ve parti çalışmalarına katılan göç kökenlilerin az sayıda olduğu dikkat çekmektedir. Eyalet parlamentolarında göç kökenli milletvekillerinin oranları ise birbirinden epey farklılık göstermektedir: Berlin parlamentosundaki oranları yaklaşık %42 iken, Saarland'ta %0, Hamburg'ta %30,6 ve Renanya- Palatina'da %5,2'dir (Pfeffer-Hoffmann, 2017: 27). Bu oranlar eyalet parlamentolarındaki göçmen temsiliyetinin Federal Meclis'tekinden daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye kökenli bireylerin Almanya seçimlerine az ilgi gösterme nedenlerini kabaca 2017 yılında yapılan Federal Meclis seçimlerindeki siyasi davranışlarından hareketle yorumlayabiliriz. 18 yaşından büyük Türkiye kökenli bireylerle (Almanya vatandaşı ve çifte vatandaşların toplamda 1000 kişiden fazla olduğu bir örnekleme) yapılan bir anket çalışmasının sonuçlarına göre 2017 Federal Meclis seçimlerine katılmayan Türkiye kökenli bireyler katılmama nedenlerini farklı şekillerde gerekçelendirmektedir. %41'i vakti olmadığı ya da canı istemediği için, %30'u siyasi partiler kendisine bir şey vaat etmediği için, %14'ü Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın çağrısını¹³⁴ göz önünde bulundurduğu için hangi partiye oy vereceğine karar veremediğini, %11'i Alman politikasına çok ilgi duymadığını ve genel olarak oy vermediğini ve %13'ü Alman partilerinin Türkiye politikalarından hoşlanmadığı için bu seçimde oy vermediğini belirtmiştir (Ethnic Market and Media Research, 2017:

¹³⁴ Seçim sürecinde Erdoğan'ın Almanya'daki Türkiye kökenli göçmenleri CDU, SPD ve Yeşiller Partisi'ne oy vermemeye davet etmesi ve bu siyasi partileri "Türkiye'nin düşmanları" olarak nitelendirmesi kastedilmektedir.

48). Seçimde oy vermeyen Türkiye kökenli Almanya vatandaşlarının (%36) %40'ından fazlası siyasi partilerin kendi çıkarlarını temsil etmediğini düşünmektedir.

Toplumsal refahın belli bir düzeye ulaştığı ve yaşam standardının yüksek olduğu istikrarlı demokrasilerde bireylerin siyasi sistemden beklentisinin azalmasına ve ideolojilerin, hedefler konusunda az çok üzerinde mutabakata varılan yönetim teknolojilerine dönüşmesine mukabil depolitize oldukları ve siyasi gündemin gençleri hareketlendirmeye teşvik etmekten uzak olduğu gözlemlenmiştir (Himmelstrand, 1972: 83). Almanya, Avusturya gibi Avrupa ülkelerinde seçimlere katılım oranlarının düşük olması buna örnektir. Seçimlere katılımın düşük oranda olmasının politikadan uzaklaşma anlamına gelip gelmediği farklı bağlamlarda ve devlet düzeyinde tartışılabilen bir konudur. Düşük katılım ilk etapta politikadan uzaklaşma eğilimi olarak değerlendirilse de Kapani'nin de değindiği üzere yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı günümüz dünyasında katılma yollarında ve biçimlerinde bir değişim söz konusudur (Kapani, 2015:149). Seçimlere gösterilen ilginin azalması basitçe gençlerin apolitik oldukları veya siyasi sistemi etkilemeye çalışmadıkları şeklinde yorumlanmamalıdır.

Katılma yollarının değişmesiyle birlikte göçmenlerin yerleşik siyasi kurumlara yeterince angaje olmaması göçmenlerin kendi örgütlenmelerinin siyasi görünümüyle de bağlantılı görülmektedir. Göçmenler tarafından kurulan örgüt ve dernekler, uzun bir süre boyunca bağımsız şekilde siyasete angaje olmanın ve ev sahibi ülke karşısında siyasi talepleri dile getirmenin biricik yolu olagelmıştır (Hunger ve Candan, 2010: 3).

Almanya genelindeki Türkiye kökenli bireylerin çıkarlarını temsil ettiğini düşündükleri kurumların başında sırasıyla; göçmen örgütleri, Türkiye hükümeti, belediye başkanı ve entegrasyon kurulları, sonrasında ise sendikalar, siyasi partiler gibi kurumlar gelmektedir (Sauer, 2018: 67). Bu durum Almanya'daki Türkiye kökenli bireylerin ev sahibi toplumun bir parçası olan kurumlar içinde kendilerini en iyi temsil ettiğini düşündükleri makamların yerel yönetimler olduğunu göstermesi açısından manidardır. Bireyler siyasi partilerden, Alman hükümetinden ve eyalet hükümetinden ziyade yerel yönetim birimleriyle kendilerini özdeşleştirmekte ve bu

kurumlara daha çok güvenmektedirler. Birinci, ikinci ve üçüncü kuşak bireyler ve evlilik göçü yapan Türkiye kökenli bireyler içinde Alman hükümetini çıkarlarını temsil eden bir kurum olarak görme durumuna en çok üçüncü kuşakta rastlanmaktadır. Ancak üçüncü kuşak içindeki genel dağılıma bakıldığında örneklemin %64,5'i çıkar temsilini Türk hükümetine, %56,7'si Alman hükümetine atfetmektedir (Sauer, 2018: 70).

Büyük ölçüde göçmenlerden meydana gelen, göçmenler için önemli olan konularla ve sorunlarla uğraşan örgütler göçmen örgütü olarak adlandırılmaktadır. Bu kurumların az veya çok formel bir yapısı, yönetim kurulu, iş bölümü ve üyelik kuralları bulunmaktadır (Pries, 2010: 16). Göçmen örgütleri faaliyet alanına göre oldukça çeşitlilik göstermekte olduğundan heterojen bir yapı arz etmektedir. Spor derneklerinden kültür derneklerine cami topluluklarından işletmeci derneklerine varana dek farklı işlevsellikleri olan bu dernekler etnik grupların güçlenmesini ve yaşam şartlarını iyileştirmesini hedef edinmektedir. Türkiye kökenli bireylerin dahil olduğu göçmen derneklerinin başında dini örgütler, kültürel dernekler ve spor dernekleri gelmektedir (Halm ve Sauer, 2007'den akt. Thränhardt, 2013: 8). Göçmen örgütlerinin yerel yönetimlerde ve kısmen eyalet düzeyinde yer edindiğini, eyalet düzeyindeki ve federal düzeydeki programlara katılımıyla iki toplum arasında bir köprü işlevi gördüğünü ve özellikle yerel derneklerin mekân, finansal araçlar gibi kaynak problemleriyle mücadele ettiğini belirtmek gerekir (Deutscher Bundestag, 2019: 283- 284). Devletin proje bazında göçmen örgütlerine finansal destek sağlaması örgütlerin entegrasyon politikasına katkı sunmalarına bağlı olarak söz konusu olmaktadır. Bu örgütler spesifik olarak kendi üyelerinin ve genel olarak aidiyet duydukları topluluğun çıkarlarını temsil etmekte ve bilhassa devlet tarafından eyalet düzeyinde entegrasyona katkı sağlayan partnerler olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu örgütlerin kendileriyle aynı kökenden olan grubu siyasi olarak ne derece temsil ettiği sorusu tartışmaya açıktır ve pek azı siyasi hedeflere sahip olan bu örgütler daha ziyade din, kültür ve eğitim konularına odaklanmaktadır (Weiss, 2013: 21-27). Türkiye kökenli örgütlerin de daha çok din ve kültür odaklı olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye kökenli derneklerden pek çoğu kültür merkezi olarak kurulmuştur. Atılgan (1999: 5) Almanya'daki kültür merkezlerinin Alman politikasının siyasi karar alıcılarıyla ve toplumsal örgütleriyle çok sınırlı veya yok denecek kadar az düzeyde iletişim kurduğunu ve bu kurumların daha ziyade Türk paralel toplumunun yerleşimine katkıda bulunduğunu savunurken, Almanya Türk Toplumu'na daha farklı bir anlam biçmektedir. 80'li yıllarda işçi toplumundan göç etmiş bir azınlığa dönüşüm Türkiye kökenli göçmenler için örgüt yapılarının değişmesini, sadece Türkiye siyasetine yönelen bir örgüt olmaktan çıkıp Almanya'da çıkar örgütlerine dönüşmelerini beraberinde getirmiştir (Atılgan, 1999: 7). Derneklerin pek çoğunun kuruluş bilgileri incelendiğinde kendilerine Almanya toplumu ile bütünleşmeye katkı sunmak gibi bir rol biçtikleri gözlemlenmektedir. Bununla birlikte kültür odaklı çalışmalar yapan derneklerin yerel siyasetçilerle dirsek teması kurmalarına rağmen tam olarak bir baskı grubu olduklarını söylemek güçtür.

Türkiye kökenli bireylerin en fazla ilgi gösterdiği geleneksel katılım yöntemi oy vermektir. Seçimlere katılım oranları çoğunluk toplumunun %12 oranla gerisinde yer almaktadır. Ancak genel olarak genç yaştaki bireylerin seçimlere katılım oranları diğer yaş gruplarında olduğundan daha düşüktür. Benzer bir eğilim Türkiye kökenli gençlerde de söz konusudur. Sosyal refahın belli bir seviyeye ulaştığı istikrarlı demokrasilerde seçimlere katılım oranlarının yaş gruplarından bağımsız olarak düşüş göstermesi genel bir trenddir. Bazen depolitizasyonla açıklanabilecek olan bu durum katılım yöntemlerinin değişmesi, geleneksel olmayan ve post- modern katılım biçimlerinin benimsenmesiyle de ilgili görünmektedir. Federal Meclis'te, eyalet parlamentolarında ve yerel yönetimlerde Türkiye kökenli siyasetçilerin de var olduğu bilinmektedir. Aktif siyasete katılım oranı göç kökenli bireylerde genel olarak oldukça sınırlı görünmektedir ve bu çoğunluk toplumunun siyasi fırsat yapılarının göçmenlere açık olup olmadığıyla yakından ilintilidir.

6.2. Kamusal Senaryolar

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye kökenlilerin Almanya'daki siyasal hayatı hangi şekillerde ve hangi düzeylerde etkilemeye çalıştıkları, en alt düzeyde katılım

biçiminden en üst düzey katılım biçimine hangi formlarda siyasi sisteme karşı tutum belirledikleri ve depolitizasyon eğilimlerinin var olup olmadığı tartışılacaktır.

Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin Almanya'daki siyasi davranışlarını inceleme noktasında bir girizgâh sağlayan ve çalışma açısından önem arz eden davranışsalcılık kuramı, bireylerin oy verme eğilimi ve gündelik yaşamda nasıl siyasi katılım gösterdikleri konusunda yol göstericidir. Diğer taraftan sadece sayısal veriler bireylerin siyasi sisteme karşı tutumlarını anlama ve yorumlama noktasında yeterli olmayacaktır. Bundan dolayı öncelikle katılımcıların Almanya'daki seçimlere katılımı, Almanya'daki siyasi partilerin çalışmalarına katılım durumları, kamu otoritelerine dilekçe yazma ve imza kampanyalarına katılma gibi yeni katılım yöntemlerini benimseyip benimsemedikleri ve dernek üyeliklerinin olup olmadığına ilişkin veriler üzerinde durulacaktır. Akabinde az veya çok göçmenleri temsil ettiği düşünülen göçmen örgütleri ve yabancı derneklerin tabi oldukları kısıtlamalar araştırılacaktır. Üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin siyasi katılımından ve dernekler düzeyindeki temsilinden sonra katılımcıların perspektifinden Almanya'daki siyasi iktidarın göçmenlere yaklaşımı hem devlet düzeyinde hem de yerel düzeyde irdelenecektir. Siyasal katılım, devletin, hatta bazen siyasi partilerin ve yerel siyasetçilerin göç kökenli bireylere yaklaşımı ve temsil konusu bir nevi siyasi yaşamın kamusal senaryosunu oluşturmaktadır. Devlet- birey ilişkisi bağlamında iktidar ilişkileri eğitim hayatı, iş hayatı ve kamu kurumlarında olduğu gibi yüz yüze değildir. Ancak yerel düzeydeki siyasetçilerle bir araya gelmek ve talepleri dile getirmek daha olası ve mümkün görüldüğünden çalışmada konu edilmiştir. Yerel siyasetçilerin yaklaşımının merak konusu olması ise hem Avrupa Birliği'nde hem de âdem-i merkeziyetçi olan federal devletlerde subsidiyarite ilkesinin merkezi rolünden ve bireylerin yerel yöneticilere daha kolay erişebilme imkanından ileri gelmektedir. Son bölümde ise katılımcıların siyasi hayatın gizli senaryoları bağlamında siyasi iktidarla ilgili düşünceleri, uğradıkları haksızlıklar ya da iktidarın yaklaşımı karşısında özel alanda verdikleri tepkiler ve göç kökenli diğer bireylerle bir araya geldiklerinde Almanya hükümetinin Türkiye kökenli göçmenlere yönelik tutumu ile ilgili yaptıkları paylaşımlar analiz edilmektedir.

6.2.1. Üçüncü Kuşak Türkiye Kökenli Bireylerin Siyasal Katılımı

Siyasal katılım biçimlerinden söz etmeden önce katılımcıların uyruk bilgilerini bilmekte fayda var. Katılımcıların yirmi üçü Türkiye vatandaşı, onikisi Almanya vatandaşı ve yedisi çifte vatandaştır. Çifte vatandaşlar içinde her iki ülkedeki genel seçimlere katılanların sayısı 3, yalnızca Türkiye’de oy verenlerin sayısı 2 ve yalnızca Almanya’da oy kullanan katılımcı sayısı 1’dir. Çifte vatandaşlığa sahip olan iki katılımcı Türkiye vatandaşlıklarını son birkaç senede edindikleri için henüz Türkiye seçimlerinde oy kullanmadıklarını fakat gelecek seçimlerde kullanacaklarını belirtmişlerdir. Sadece Almanya vatandaşı olan bireylerin 10’u seçimlerde oy kullanırken, 2’si kullanmadığını; sadece Türkiye vatandaşlığına sahip olanların ise 16’sı seçimlerde oy kullanırken, 4’ü Türkiye seçimlerinde oy kullanmadığını beyan etmiştir. Dolayısıyla resmin bütününe baktığımızda 42 kişiden meydana gelen örneklem içinde sadece 14 kişinin Almanya’da oy kullandığı, bunun da örneklemin üçte birine tekabül ettiği dikkat çekmektedir. Türkiye seçimlerinde oy kullanan 21 katılımcı mevcuttur ki bu da örneklemin yarısına denk gelmektedir. Almanya’da oy kullanma hakkına sahip olmasına rağmen oy kullanmayan katılımcı sayısı 5 iken, Türkiye’de oy kullanma hakkına sahip olan ama oy kullanmadığını belirten 2 katılımcı vardır. Türkiye vatandaşlığına sahip olan fakat Türkiye’deki seçimler için oy kullanmayan bazı katılımcılar Türkiye’de yaşamadıkları ve verilen kararlardan etkilenmediklerini düşündükleri için oy vermek istemediklerini anlatmışlardır. Almanya’da yaşayan ve Almanya vatandaşlığına sahip olan üçüncü kuşak bireylerin siyasi haklar içinde hükümetin belirlenmesi noktasında hatırı sayılır bir rolü olan seçme hakkını kullanmaması şaşırtıcıdır. Oy kullanma hakkına sahip olan bireylerin ¼’ünden fazlası oy kullanmamaktadır. Çoğunluk toplumundan etnik köken, kültür, yaşam tarzı ve hayat görüşü bakımından büyük ölçüde farklılık gösteren ve siyasi karar alımına etkide bulunmak açısından genelde çoğunluk toplumuyla aynı fırsatlara sahip olmayan bireylerin hiç değilse seçme hakkını kullanması beklenirken oy vermemek şeklinde bir davranış ortaya koymaları incelenmeye değerdir. Seçimlere katılmama eğilimi gösteren katılımcılar siyasi davranışlarını mevcut siyasi partilerce temsil edilmemelerine dayandırmaktadırlar.

Siyasal katılım davranışı ülkenin seçim sistemi, parti sistemi gibi siyasi sistemin yapısal özellikleriyle ilgili görünmektedir. Nitekim bir katılımcımız hangi siyasi partiye oy verirse versin koalisyon hükümeti kurulacağı için siyasi ilgisinin azaldığından söz etmiştir. Almanya’da hangi siyasi parti oyların çoğunluğunu elde ederse etsin nispi temsil seçim sisteminin ve %5 gibi düşük bir oranda seyreden seçim barajının da etkisiyle hükümet kurmak için bir koalisyon ortağına ihtiyaç duyulmaktadır. Koalisyon hükümetleri ideolojiler arasındaki farkları görünmez hale getirdiği için bu durum vatandaşların politikadan uzaklaşmasına zemin hazırlamaktadır.

“Almanya’da neden kullanmıyorum; mm çünkü şimdi Almanya’daki partiler hep Koalition (koalisyon) yapıyorlar. (...) Politika ne demek bir sürü parti olacak o partiler her şeyi şey yani onun bir Meinung (düşüncesi) olacak, bunun bir Meinung olacak, bunun bir Meinung olacak sen de hangi Meinung sana uyuyorsa onu seçeceksin. Ama partiler ikide bir birbiriyle koalisyon yaparsa yani Meinungun hepsi bir olmuyor mu? Her şeyde koalisyon yapılmaz. Ha şimdi diyelim ki SPD’yi (Almanya Sosyal Demokrat Partisi) seçtim, CDU’yu (Hristiyan Demokrat Birliği) seçtim, o da SPD ile koalisyon yapıyor. Herkes biriyle koalisyon yaparsa ha bunu seçtim ha onu ne fark eder.” (Katılımcı 5)

Oy vermeyen katılımcılarda hâkim olan görüşlerden birisi de herhangi bir siyasi partinin toplumdaki göç kökenli bireyleri temsil etmekten uzak olduğu düşüncesi ve bireylerin siyasi sisteme karşı güvensizliği, bir diğer ifadeyle siyasal sinizmdir. Katılımcılarımızdan biri katılmama davranışını Almanya’da kendisi için bir gelecek görmemesine bağlamaktadır. Daha ziyade birinci kuşak göçmenler ve ikinci kuşak göç kökenli bireyler için geçerli olan ‘geri dönüş mit’ine üçüncü kuşak bireylerin anlatılarında da rastlanmıştır.

“Çünkü hiçbir partinin bir şeyi hoşuma gitmiyor. Hiçbirini desteklemiyorum ve sonuçların kolay kolay değişeceğini de sanmıyorum. Değişse bile hiçbir şekilde bize bir yararı olduğuna da inanmıyorum. Baştakilerin doğru bir iş yaptıklarını da düşünmüyorum. O yüzden oy kullanmıyorum. Zaten geleceğimi de aslında burada düşünmüyorum.” (Katılımcı 1)

Bir başka katılımcımız oy kullanmamanın kendi özelinde partiler sistemini protesto etmeye dönük bir siyasi gösterge olduğunu “*kışisel protesto şeklim*” ifadesiyle yansıtmaktadır. Katılımcıların söylemlerinde göçmenleri temsil edebilecek bir siyasi partinin var olmaması kadar Almanya’nın politikalarında radikal değişimlerin söz

konusu olmamasının ve reform yapmak yerine mevcut istikrarı yeğleyen koalisyon hükümetlerinin, kısacası siyasi sistemin de payı vardır. Oy vermeyerek siyasi sistemi protesto etmek bir direnme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan oy vermeyen katılımcıların söylemleri depolitizasyona politikadan uzaklaşmanın sinyallerini vermekle birlikte katılımcılarda siyasi etkinlik¹³⁵ duygusunun olmadığını göstermektedir. Siyasi partilerin ideolojik duruşları ‘İslam düşmanı’ olarak nitelenerek Müslüman kimliğine yönelik bir karşı duruş olarak betimlenmekte ve siyasi partilere olan güvensizliği beslemektedir.

“Kullanmıyorum, tercih olarak. (...) Benim hani bu da benim kişisel protesto şeklim. Anlam görmüyorum. Hangi hükümet gelirse gelsin benim için hiçbir şey değişmeyecek Almanya’da. Hiç kimse benim yararına olumlu bir karar almayacak orada. Benim rahatsız olduğum konular değişmeyecek. Almanya gelişmişlik seviyesi yüzünden de çok belli bir standarta sahip olmuş bir ülke artık. Değişimler çok marjinal, büyük değişimler çok zor alınıyor. Zaten sürekli koalisyonla yürütülüyor. Çok yavaş değişiyor, ama hızlı değişmesine de gerek yok. Çünkü çok gelişmiş bir ülke. O yüzden de katılmamanın bir anlamı yok.” (Katılımcı 41)

Almanya vatandaşı olan Katılımcı 19 ise siyasi partilerin sunduğu hizmetlere bakmaksızın parti programlarını dini inançlarına aykırı bulduğu için siyasi partilere oy vermemektedir.

“Şimdi siyasi partilerin çalışmalarına katılsan mesela oy verdin mi sadece kişiye oy vermiyorsun, tüm parti programına oy veriyorsun. Tüm parti programı içinde çok zaman İslam’a aykırı olan şeyler de oluyor. Mesela A partiye veya B partiye oy veriyorsun, orada diyor ki: “Homoseksüelliğe karşı olmayacaksın, bunu kabul etmen lazım!” diyor. İslam bunu farklı gördüğü için ben bunu kabul edemem. Asla...” (Katılımcı 19)

Seçme hakkını kullanmamak bazen salt siyasi ilginin olmayışı ile ilgili görünmektedir. Almanya’daki siyasi olayları ve sorunları kitle iletişim araçlarından takip etmemek, sosyal çevrede bu konularla ilgili konuşmamak, parti politikalarıyla ilgili fikir sahibi olmamak, kısacası en alt düzeyde katılımın göstergesi olan ilginin bulunmayışı politikadan uzaklaşma ve yabancılaşma anlamı taşır.

¹³⁵ Birey davranışlarıyla ve eylemleriyle siyasi sistemi kendi lehine işletebileceğini ve etkileyebileceğini düşünüyorsa bu durum bireyde ‘siyasi etkinlik duygusu’nun varlığına işaret eder (Bkz. Kapani, 2015: 146).

“Almanya’nın politikasıyla bir şeyim olmadığı için hani bir görüşe sahip olmadığım için şu olsun bu olsun diye bilmediğim bir yere de oy vermek istemediğimden diye cevaplandırabilirim yani. Protesto gibi bir düşüncem yok.” (Katılımcı 23)

Bu çalışmanın örnekleminde politikadan uzaklaşma tutumunun cinsiyetle ve eğitim düzeyi ile ilişkisi olmadığı ortaya çıkmıştır.

Siyasi partilerin çalışmalarına katılmak suretiyle aktif katılımı bulan yalnızca bir kişidir. Kalan kırk bir kişi Almanya’daki siyasi partilerin çalışmalarına katılmadıklarını belirtmişlerdir. Siyasi bir partinin çalışmalarına dahil olan bir katılımcımız aktif bir role sahipken, bir başka katılımcımız bilhassa kendilerini ilgilendiren konulardaki eylemlere katılarak toplanma özgürlüğü bağlamında siyasi haklarını kullanmaktadır.

“SPD. (...) Yerel konularda çalışmalara katılıyorum, yerel birimlerin yönetim kurullarında çalışmalara katılıyorum, çalışma grupları, göç ve uyum çalışma kurulunda görev yapıyorum. Genelde yerel RLP (Rheinland Pfalz Eyaleti) bölgesiyle ilgileniyorum. Almanya genelinde de bazı şeyler oldu ama birkaç sene önceydi.” (Katılım 21)

“Mmm zamanım oldukça katılmaya çalışıyorum ama nasıl diyeyim beni ilgilendiren Plakatlar (afişler) falan olursa gidiyorum. Ama biz genelde ailece gidiyoruz. İlgilendiriyorsa. Çünkü hepimiz aynı partiye oy veriyoruz. (...) Die Linke..yürüyüşleri olduğunda da katılıyoruz.” (Katılımcı 39)

Eylemlere katılım en alt kademe katılım düzeyine işaret etmekte ve siyasi katılım biçimleri sosyal çevreden, aileden büyük ölçüde etkilenmektedir.

Mikro Katılım Biçimleri

Siyasal katılımın tek göstergesi seçme ve seçilme hakkı olmadığı ve vatandaş olmayanlar bu haklardan faydalanamadıkları için katılımcılara oy verip vermediğinin ve bir derneğe üye olup olmadığının yanı sıra gündelik yaşamda dilekçe yazma, imza kampanyalarına ve protestolara katılıp katılmadıkları da sorulmuştur. Bu katılım biçimleri literatürde ‘enformel siyasal katılım’, ‘geleneksel olmayan siyasal katılım’ ve ‘yeni katılım yolları’ adı altında ele alınmıştır. Dilekçe yazma ya da imza kampanyasına katılma davranışlarının konusu her zaman politika olmadığı için geleneksel olmayan ve post- modern katılma yöntemleri bu çalışmada ‘mikro katılım’

olarak kavramsallaştırılmıştır. Birey düzeyinde başlayarak toplumdaki farklı gruplara erişim sağlamayı hedeflemesi bakımından bu yöntemler ‘mikro katılım’ olarak tanımlanmıştır.

Katılımcılardan beşi ihtiyaç duydukları zamanlarda dilekçe yazdıklarını belirtirken, bunlardan biri bir kez apartman temizliği ile ilgili bir dilekçe yazdığını, aynı zamanda bir siyasi parti üyesi olan bir başka katılımcı ise devlet dairelerine ve siyasi partilerin birimlerine dilekçe yazdığını ifade etmiştir. İmza kampanyalarına katılım sağlayan katılımcı sayısı ise on dokuzdur ve bu sayı örneklemin yarıya yakınının imza kampanyalarına katıldığı anlamına gelmektedir. İmza kampanyalarına katılanlardan birkaçı internet üzerinden olan kampanyalara güvenlik gerekçesiyle katılmamayı tercih etmekte ve kampanyayı başlatan kişi ve kurumlara güven duymadıkları takdirde katılmamaktadır. Katılımcıların katıldıkları imza kampanyaları şunlardır: göç kökenli bireylerin hakları, ‘ırkçı’ diye nitelendirdikleri aşırı sağ temsil eden AfD’nin kapatılması için yapılan kampanyalar, uçak gürültüsü, çocuk parklarının yenilenmesi, ücretlerin iyileştirilmesi, eğitim hayatında karşılaştıkları sorunların çözümü, Selahattin Demirtaş’ın tahliyesi, Çin’de bir gazetecinin serbest bırakılması, insan haklarını ve doğayı korumaya yönelik, ırkçılığa karşı kampanyalar ve yaşam alanıyla ilgili sorunların -apartman düzeyinde yaşanan sorunlar gibi- çözümüne yönelik kampanyalar.

Katılımcılardan on altısı dernek üyesi olduğunu belirtmiş, 19’u ise kendisinin bizzat bir derneğe üye olmadığını fakat ya ailesinin bir derneğe üye bulunduğunu veya bir şekilde kendisinin de bir dernekten sosyal çevresinin olduğunu aktarmıştır. Dernek üyeliği bulunan bireylerden birkaçı Türkiye kökenli olmayan karma Müslüman derneklerine, bir katılımcı ise Alman derneklerine ve sendikalarına üye olduğunu ifade etmiştir. Türkiye kökenli bireylerin dernek üyeliklerini aktif ve üst düzey bir siyasal katılım olarak yorumlayabilmek için bu derneklerin siyasi bir işlev gösterip göstermediklerine yakından bakmakta fayda vardır. Almanya’da örgütlenen Türkiye kökenli dernekler genelde ‘kültür merkezi’ statüsündedir ve Sünni bir topluluğa hitap edenlerin cami, Alevi topluluğu temsil edenlerin cemevi işlevi gösterdiklerini, pek çok kişinin bu mekanları ibadet yeri olarak gördüğünü not düşmek gerekir. Dernekler

gençler için daha ziyade ortak paydada buluştukları insanlarla bir araya gelme, paylaşımda bulunma ve dayanışma yeri olarak işlev göstermektedir. Bununla birlikte katılımcılardan bazıları dernekteki sosyal faaliyetlerle ilgilendiğini ama politikayla ilgilenmediğini belirtmektedir. Bu durum derneklerin daha ziyade din ve kültür merkezli işlev gösterdiğine yönelik bir işaret olup Almanya politikasına yönelik siyasi işlevi olduğu şeklinde bir yorumu güçleştirmektedir. Diğer taraftan bu derneklere üyelik sivil topluma katılım anlamı taşıdığından “sivil toplum örgütlerine üyelik siyasal katılım biçimlerinden birini ifade eder mi?” ve eğer böyleyse “bu hangi düzeyde bir katılıma işaret eder?” gibi soruları gündeme getirmektedir. Literatürde sivil toplum örgütü üyeliği konusu siyaset olmasa da siyasallaşma potansiyeli taşıdığı için post- modern bir katılım olarak tasnif edilmektedir.

Almanya vatandaşlığına sahip olmayan Katılımcı 4 oy veremediğini ama Göç ve Uyum Meclisi’nde aktif bir üye bulunduğu aktarmıştır. Bu örnek de seçme ve seçilme hakkının -önemli olmakla birlikte- katılımın yalnızca bir kipini oluşturduğuna işaret etmektedir. Ancak bahsi geçen yeni katılım biçimlerinin karar alıcıları etkilemesi geleneksel katılım formlarına göre daha uzun vadede mümkün olabilmektedir.

Resmin bütününe bakıldığında geleneksel katılım formlarına ilgi örneklemin 1/3’i ile sınırlı kalırken, üçüncü kuşak bireylerin en yaygın katılma biçimlerinin geleneksel olmayan ve post- modern katılım olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde bir katılma eğilimi depolitizasyon eğiliminden çok daha güçlü görünmektedir.

Göçmenleri Temsil Eden Örgütler

Göçmenlerin çıkar ve taleplerini dile getirme ve iktidara duyurma, göçmenlerin gündelik yaşamda karşılaştıkları problemlerle ilgili farkındalık yaratma anlamında göçmen dernekleri ve yine göçmenlerin kurmuş oldukları basın- yayın organları önemli bir işlevi ifa etmektedirler. Baskı grubu gibi hareket ederek siyasa yapım sürecine etkide bulunup bulunmadıkları, etki ediyorsa ne düzeyde bir etkiye sahip oldukları tartışılabilir olmakla birlikte bu örgütlerin göçmenleri yeterince temsil

edememesi, onların sesini duyuramaması halinde göçmenlerin özel alanda iktidara karşı gizli senaryolar geliştirmeye başladığı görülmektedir.

Üçüncü kuşak göç kökenli bireylere göre Türkiye kökenli bireyleri temsil eden platformlar, sosyal medya, dernekler, Yabancılar Meclisi, Göç ve Entegrasyon Bürosu, Zentralrat der Muslime (Müslümanlar Merkez Konseyi) ve Arbeitskreis der Mainzer Muslime (Mainz’lı Müslümanlar Çalışma Grubu) gibi örgütler ile Türklerin kurmuş oldukları siyasi partilerdir. Aynı zamanda yapmış oldukları eylemler ya da katılmış oldukları imza kampanyaları kanalıyla da temsil edildiklerini düşünen katılımcılar olmuştur. Bu platformlar içerisinde katılımcıların kendilerini en fazla temsil ettiğini düşündükleri birinci organ sosyal medya, onu takiben ise Yabancılar Meclisi ve derneklerdir. Sosyal medya içerisinde ise özellikle Facebook’taki hesaplardan Mainzer Türken (Mainzlı Türkler) ve bireysel hesaplar öne çıkmaktadır. Bireyler genelde kendilerine yakın buldukları dernekleri temsilci olarak görmektedirler. Yabancılar Meclisi’nin temsili ise katılımcılar tarafından eleştirel olarak ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra üç katılımcı kendilerini temsil eden bir örgütlenmenin olmadığını düşünmektedir.

Katılımcı 30 sosyal medya kanalıyla kendilerini ilgilendiren konularda başlatılan yurttaş inisiyatiflerinden ‘Hand in Hand gegen rechts’ (Sağa Karşı Elele) platformunu kendilerini temsil eden bir platform olarak görmektedir. Bu tür kampanyalar yabancı karşıtlığının doğurduğu ırkçılığı, Türkiye kökenli göçmenlerin Almanya’nın farklı bölgelerinde maruz kaldığı kundaklamaları ve aşırı sağı protesto etmek amacıyla örgütlenmektedir ve toplumun herhangi bir kesimini temsil etmeyip aynı duygu ve düşünceleri paylaşan pek çok insanı, ulusal ve uluslararası düzeydeki pek çok önemli örgütü bir araya getirmektedir. Diğer taraftan bu tür kampanyaların çok yaygın olmaması ya da benzer sorunlar karşısında Türkiye kökenli bireylerin daha ziyade kendi dernekleri aracılığıyla pozisyon alması söz konusu kampanyanın geniş bir temsil sağladığı iddiasını zorlaştırmaktadır.

“Sosyal medyada baya platformlar var ondan sonra hatta bir tane vardı biz Solingen’e katılmıştık. Hand in Hand gegen rechts bir üniversite platformuna gitmiştik sağ partiye karşı. Var ama çok seslerini duyurabiliyorlar mı o da ayrı bir konu çünkü biz gittiğimizde 4-5 kişi zor toparlanmıştık.” (Katılımcı 30)

Sosyal medyanın etkin bir kanal olduğunu belirten katılımcılar, kendilerini ilgilendiren aktüel konuların bilhassa Facebook'taki Mainzer Türken (Mainzlı Türkler) grubunda paylaşıldığını ve bu hesabın interaktif bir platform olduğunu dile getirmektedirler. Sosyal medya üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin temsil edildiği bir platforma dönüşmüştür. Basın yayın organları içinde ise Mainz'taki radyo kanalı Metropol FM öne çıkmaktadır. Bununla birlikte sözü geçen radyo kanalı her katılımcı için kendi düşüncelerini temsil eden bir basın- yayın organı değildir.

“Mainz’ın bir kanalı var, Mainz’ın Türkleri orada 10.000 kişi veya 10.000’den aşağı kişi Türk. Mainz’ta yaşayan grup halinde böyle bir chatleşme oluyor. Facebook üzerinden baya bir iletişim oluyor.” (Katılımcı 26)

“Mesela grup var Mainz’lı Türkler diye. Orada genellikle böyle şeyler yazılıyor, tartışılıyor. Mainzer Türken herhalde Almanca, yanlış hatırlamıyorsam.” (Katılımcı 20)

Derneklerin Türkiye kökenlileri temsil ettiğini düşünen bireylerden bazıları DİTİB, IGMG gibi derneklerin ismini verirken kimisi de UID’in¹³⁶ (Uluslararası Demokratlar Birliği) bu derneklere göre Türkiye kökenlileri daha fazla temsil ettiğini düşünmektedir. Bu yönde cevap veren katılımcılara bu örgütlerin bütün Türkiye kökenlileri temsil edip etmediği sorulduğunda ise bütünü temsil etmedikleri fikrini dile getirmişlerdir.

“Varsa göçmenlerin hakkını savunan UETD eski ismi, UID. O kurum genellikle yabancıların hakkını gerçekten korumaya çalışıyor. Göçmenler için bir kurum. (...) Herkesi temsil ettiğini düşünmüyorum. Çoğu kişiler onlara da karşı diyebiliriz.” (Katılımcı 16)

Auslaenderbeirat (Yabancılar Danışma Kurulu) olarak bilinen 2009 yılında adı Göç ve Entegrasyon Danışma Kurulu olarak değişen kurul, Türkiye kökenliler arasında Almanya’daki yabancıların haklarını temsil eden platformlardan biri olarak sunulmaktadır. Kurulun temel vazifesi, farklı uyruk, kültür ve dine mensup bireylerin eşit haklara sahip olarak belediye sınırları içerisinde bir arada yaşaması ve entegrasyon süreçlerinin gelişimini sağlamaktır (Landeshauptstadt Mainz, t.y.: “Beirat...”).

“Auslaenderbeirat var bir tane. O zaten her belediyede vardır. Yani haberlerde geçiyorsa illaki etkisi vardır. Ben haberlerden okuyabiliyorsam işte; “Araplar

¹³⁶ Eski ismi UETD açılımı Avrupalı Türk Demokratlar Birliği’dir.

kalktı şunu istedi, Türkler şuna karşı çıktı”. İllaki etkisi var. Ha deyince insan bir şey değiştiremiyor ama bence ses vermek bile bir şey.” (Katılımcı 9)

Yabancıların haklarını savunmak üzere kurulan kurulun kayda değer bir faaliyet göstermediği hususunda pek çok katılımcı hemfikirdir. Kurul yalnızca yabancıların da yönetime katılım kanallarının açık olduğunu göstermek için var olan göstermelik bir kurum olarak öne çıkmaktadır. 1987 yılından beri faaliyet gösteren ve üyeleri seçimle göreve gelen kurul yabancıları temsil etmekten uzaktır.

“Bir platform var da ama işe yaramıyor. Auslaenderkomitee (Yabancılar Komitesi) ¹³⁷var, o değişik değişik listelerden seçimlerden kurulmuş. Tek Almanlar “biz yurtdışındaki insanlarla birlikte iş yapıyoruz” desin diye bir kuruluş.” (Katılımcı 11)

“Ama ben şimdiye kadar bir Auslaenderbeirat’ın işe yarar bir şey yaptığını görmedim. Tanıyorum hatta kendi dayımın oğlu da Auslaenderbeirat’ta ama bunların işe yarar bir şey yaptığını düşünmüyorum.” (Katılımcı 41)

Yabancı Danışma Kurullarından – yeni adıyla Göç ve Entegrasyon Kurullarından- başka sadece Türkiye kökenlilerin ya da bütün Türkiye kökenlilerin çıkarlarını temsil etmeyen iki çatı örgütten söz edilmiştir: bunlardan biri Almanya genelinde örgütlenen Müslümanlar Merkez Konseyi ve diğeri de Mainz’taki Müslüman derneklerin ve cemaatlerin bir araya gelmesiyle oluşan Mainzlı Müslümanlar Çalışma Grubu’dur (AKMM). Mainzlı Müslümanların çıkarlarını temsil etme gibi bir misyonu olan Mainzlı Müslümanlar Çalışma Grubu’nun yaptığı gözle görünür çalışmalardan biri Bed-i Besmele törenidir, yani ilkokula başlamadan önce okulun ilk günü çocuklar için yapılan bir etkinliktir. Almanya’da ise buna benzer bir şekilde çocuklar okula başlamadan önce kiliseye giderek dua etmektedirler. AKMM’nin girişimleriyle Müslüman ailelerden gelen çocukların Hristiyan ailelerden gelen çocuklar gibi ilkokula başladıkları ilk günde kiliseye gitmek yerine camiye giderek okula başlamaları mümkün kılınmıştır. Eğitim hayatında adaptasyon ve direniş bölümünde ele alındığı üzere, bilhassa 25 yaş ve üzeri katılımcılar içinde okulun ilk günü kiliseye giderek orada dua edip okula başladığını dile getirenler

¹³⁷ Yabancılar Danışma Kurulu’nu kastetmektedir.

olmuştur. Müslüman ailelerden gelen çocuklar için Bed-i Besmele töreni kısmen kültürel bir tanınma olarak görülmektedir.

“Yabancılar Meclisi var, Zentralrat der Muslime in Deutschland (ZMD diye kısaltılan Almanya Müslümanlar Merkez Konseyi), başka dernekler var. Zaten dernekler Millî Görüş olsun ATİB olsun ZMD’ye katılıyorlar. Mainz’a bağlı Müslümanları kendi çatısı altında toplayan dernek var (...) Arbeitskreis der Muslime Mainz (AKMM diye kısaltılan Mainzlı Müslümanlar Çalışma Grubu). Onlar mesela bu 1. sınıfa başlayacak olan çocukların bir töreni oluyordu ya bed-i besmele diyorduk galiba. O çocukları mesela her sene bu kurum topluyor onlar organize ediyor. Alman çocukları biliyorsunuz okula başlamadan önce sabah ilk gün kiliseye gidiyor, bizim Muslim (Müslüman) çocukları geç gidiyorlar, bir saat sonra. Onlar kilisede buluşup ayin yapıyorlar. Dolayısıyla Müslümanlar da bir gün öncesinde çocukları toplayıp bir bed-i besmele töreni düzenliyorlar. Onu düzenleyen bu AKMM. (...) Birkaç kurum var, gidip de sesini duyurabileceğiniz, faal olabileceğiniz.” (Katılımcı 14)

Temsil eden platformlar içinde yalnızca bir katılımcının değindiği fakat siyasi bir temsil amaçlaması bağlamında önem arz eden örgütlerden biri de Türkiye kökenlilerin kurmuş olduğu siyasi partilerdir. Bu partilerden Yenilik ve Adalet Partisi’nin (BIG Partei) ve Alman Demokratlar Birliği’nin (ADD) Almanya Federal Meclisi’nde milletvekili bulunmamaktadır. Türkiye kökenli bireylerin siyasi parti kurmak suretiyle siyasi hayata angaje olma çabası önemli bir teşebbüs olmakla birlikte bu siyasi partilerin Almanya siyasal hayatına etkide bulunduğu bahsetmek mümkün değildir.

“Platformlar tabi sosyal medya, siyasi partiler ki bunlar var zaten Almanya’da. Daha çok Türklerin başında olduğu BIG (Bündnis für Innovation und Gerechtigkeit) Partisi¹³⁸ var Almanya’da. Bir de ADD (Allianz Deutscher Demokraten)¹³⁹ diye bir Türk partisi var. Ama bu ikisi Almanya’da platformlara yansılar baya. (...) Fazla etkili olduklarını sanmıyorum. Ama gine de bir şeylere çalışıyorlar, yapmaya çalışıyorlar.” (Katılımcı 10)

Her kesimi kucaklayan ve aynı düzeyde temsil eden Türkiye kökenli bir çatı örgütün yokluğu siyasi temsildeki en büyük problemlerden biridir. Bu problem Türkiye kökenli göçmenlerin etnik, siyasi ve dini bölünmelerinden ve dağınık bir yapı arz etmelerinden ileri gelmektedir. İlginç olan diğer bir husus ise Almanya’daki Türkiye kökenli bireylerin Türkiye’den getirdikleri sosyolojik arka planın, inanç ve

¹³⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Yenilik ve Adalet Partisi Web Sayfası.

¹³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alman Demokratlar İttifakı Web Sayfası.

düşüncelerin büyük ölçüde muhafaza edilmesi ve kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Bundan dolayıdır ki Türkiye kökenli farklı topluluklar ortak bir paydada buluşamamakta ve dernekler ortak sorunlarıyla ilgili dahi bir araya gelmemektedirler.

“Mm Almanya’da genel Türk vatandaşını temsil eden tek bir kurum yok. Bunun çok büyük bir eksikliğini hissediyorsunuz. Herkes ya siyasi gruplara yahut da önem verdikleri alanlara dağılmış bir şekilde, hareket ediyor. (...) ben isterdim siyasi arenada bizim sesimizi yansıtabilecek bir organizasyon, bir parti, bir STK olsun. Bu olmadığı için çok büyük sıkıntılar yaşıyoruz. Belki olsa yaşamış olduğumuz sıkıntılarla da karşılaşmayacağız.” (Katılımcı 42)

Türkiye’ye dönük siyasal kültürün Almanya’da halen kuşaktan kuşağa aktarılması üçüncü kuşak bireylerin de ebeveynlerine benzer bir siyasal kültürü benimsemelerine yol açmaktadır. Diğer taraftan çalışmanın sonraki bölümlerinde daha detaylı irdeleneceği üzere üçüncü kuşak bireylerin kimliğini inşa eden inanç ve değerlerin büsbütün önceki kuşaklarla aynı olduğunu iddia etmek üçüncü kuşak bireylerin dünyasına kültürcü bir perspektifle yaklaşmak anlamına gelmektedir ve bu toplumsal değişimin doğasına aykırıdır.

Yabancı Derneklere Getirilen Sınırlamalar

Türkiye kökenli bireyleri siyasi anlamda temsil edip etmediği tartışılan Türkiye kökenli derneklerden bu çalışmanın örneklemine girenlerin dini ve kültürel anlamda bir temsil sağladıkları su götürmez bir gerçekliktir. Bu dernekler kendi çıkarlarını ve sorunlarını muhtelif zaman ve mekanlarda yerel siyasi iktidarla bir araya gelerek dile getirmekte ve yapmış oldukları faaliyetlerle ilgili belediye başkanının ya da eyalet parlamentosu milletvekilinin desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu anlamda derneklerin eyalet düzeyinde kendilerini ilgilendiren güncel gelişmeler ve kanunlarla ilgili görüş belirtmek suretiyle kısmen siyasi bir temsil sağladıkları ileri sürülebilir. Devletin farklı etnik kökenden toplulukları temsil eden derneklerin faaliyetlerine getirdiği sınırlamalar ya da maddi kısıtlamalar yurttaş olmayanların temsil kanallarını daraltmaktadır. Gerek yabancı derneklere getirilen sınırlamalar gerek kişileri geleneksel şekilde ve ileri düzeyde siyasete katılmaktan alıkoyan faktörler siyasi iktidarın gündelik formlarına karşı açık bir direniş ihtimalini azaltarak göç kökenli bireyleri gizli bir direnişe yönlendirmektedir.

Katılımcılardan bazıları dernek kurma aşamasında öncelikli prosedürlere ve siyasi dernekler yerel iktidarla güçlü ilişkilere sahip olduğunda diğer derneklere nazaran faaliyetlerinde daha az kısıtlama söz konusu olduğuna değinmektedir. Yabancı derneklerin karşılaştıkları zorluklar şu başlıklar altında toplanmaktadır: diğer derneklere nazaran daha az yardım almak ve sıkı denetim altında olmak, faaliyetleri ve varlığı açısından anayasaya aykırı olma potansiyeli taşıyan derneklerin Anayasa Koruma Teşkilatı'na kapatılması veya faaliyetlerinin sınırlandırılması, derneklerin yapacağı etkinliklerde zaman ve mekanla ilgili kısıtlamalara tabi olması, derneklerin kurulma aşamasındaki bürokratik süreçler, Türkiye kökenli farklı derneklere gösteri izninde çifte standart uygulanması ve protesto izinlerinin bir dizi kurala bağlanması.

Almanya'da dernek kurma aşamasında önemli olan bir diğer faktör kurulması planlanan derneğin neye hizmet edeceğini tanımlanması, yani bir başka ifadeyle derneğin misyon ve vizyonudur. Derneklerin Almanlar için de çekici olabilecek bir işleve sahip olması, özellikle çoğunluk toplumunun ve azınlık toplumunun birbiriyle kaynaşmasını ve bir arada yaşamayı, dayanışmayı özendirecek bir fonksiyon üstlenmesi oldukça önem arz etmektedir.

“Bir düşüneyim tabi mesela bir dernek kurulunca onun içeriği yani Almanya şartlarına uyması gerekir. Mesela biz 2 sene önce Kemankes Frankfurt diye bir dernek kurduk. O da okçulukla ilgili. İçeriği Almanlara da hitap etmeli. Ondan sonra birlik beraberliği pekiştirmeli. İki yönlü bir çalışma olmalı, o zaman daha kolay kabul ettirebiliyorsun. Sadece Türk ve Müslümanların ilgilendiği bir şey olduğu zaman çok hoş görülüyor.” (Katılımcı 30)

Pek çok katılımcı Türkiye kökenli derneklerden özellikle DİTİB ve IGMG'nin Alman derneklere nazaran devletten daha az yardım aldığına değinmekte ve bu derneklerin devletin sıkı denetimi ve gözetiminde olduğuna dikkat çekmektedir. IGMG gibi örgütlerin 'radikal' olarak nitelendirilerek Anayasayı Koruma Teşkilatı'na takip edilip anayasaya aykırılık potansiyeli taşıyan bu tür örgütlere devletten para yardımı aktarılmaması dernekleri üye bağışları ve kermesler yoluyla sağladıkları kazançlarla, kendi mali imkanlarıyla ayakta kalmaya zorlamaktadır. Dernekler yeterli finansal kaynaklara sahip olmadıkları için derneklerdeki iş bölümü gönüllülük esasına dayanmaktadır. Devletten yardım almıyor olmaları bu derneklerin profesyonel işlemlerinin önündeki engellerden biridir.

“Alman derneklerine bakarak o kadar çok yardım alma şansları yok. O yönden kısıtlanıyorlar daha çok diye düşünüyorum mesela camilerin veya camilerin kurumları DİTİB olsun veya Millî Görüş falan. Hepsinin devletten göz altında olmaları, araştırmaları veya listelerde olması aslında bir yönden bana saçma geliyor. (...)Hani mesela aynı işi Hristiyan kilise yapıyor veya başka kurumlar yapıyor, spor kurumları yapıyor ve onlar devletten para yardımı falan alıyorlar. Ve sonuçta para yardımı aldıkları için onlar başına işçi koyabiliyor. Ama biz yabancılar olarak her şeyi freiwillig -gönüllü- yapmak zorundayız. Ondan Alman kurumları veya dernekleri gibi her zaman profesyonel olmuyor.” (Katılımcı 40)

Dini ve kültürel alanda faaliyet gösteren dernekler sosyal çalışmalar da yapmakta ve bu hizmetler için devletten destek almaktadır. DİTİB’in sosyal hizmet işlevi gösteren çalışmalarından biri olan Kadın Birliği ve kadınların güçlendirilmesine yönelik yaptıkları çalışmalarda, çocukların eğitimiyle ilgili annelere verilen eğitimlerde devletin verdiği fonlardan yararlanılmış, bu destekte azalma olunca dernek bu tür projeleri kendi imkanlarıyla sürdürmüştür. Almanya’nın farklı eyaletlerinde DİTİB’e verilen maddi desteğin azaltılması bu örgütün Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ve siyasi olarak da Türkiye Cumhurbaşkanlığı’nın sultas altında olduğuna ve faaliyetlerinin bu kurumlardan etkilendiğine yönelik yaygın bir kanaatin var olmasıdır. Almanya’da din dersi verilen eyaletlerde müfredatın eğitim bakanlığı ve DİTİB vb. kurum ve örgütler tarafından koordineli olarak belirlenmesi bu kanaatle birleşince devlet açısından kurumu daha da şaibeli hale getirmektedir (bkz. Hür, 2018). Bu sebepten çeşitli eyaletler DİTİB’e yapılan teşvik ödemelerini durdurmakta veya kısımtadır (bkz. Schoene, 2019).

“Sınırlamalar var hatta işte DİTİB’in dini çalışmalar yapmadığı için sosyal hizmetler de sunduğu için aldığı belli miktarda para da vardı devletten. Mesela bu parayı kestiler DİTİB’i sınırladılar. Büyük zorluklar içerisine koydular. (...) Bir Kadın Birliği vardı mesela DİTİB’in Dünya Kadınlar Günü gibi etkinliklerde bulunuyorlardı. (...) Projeler falan vardı. Die Starke Frau (Güçlü Kadın)¹⁴⁰ mesela. Almanya genelinde projeler. Anne- kız günleri yapılıyor ekstra. Ya da kamplar yapılıyor eğitim amaçlı çocuklar nasıl eğitilir, anneler için sadece. Sadece sosyal hizmet tabi, bunun dinle alakası yok. Ya da ne bileyim ırkçı bir saldırıya uğradığın zaman bir hatları vardı. Mesela orayı arayıp sana yardımcı oluyorlar.” (Katılımcı 10)

Devletin siyasi iktidardan bağımsız olan gizli senaryoların yaratıldığı özerk mekanlara doğrudan müdahale etmek yerine onlara finansal destek sağlamaması

¹⁴⁰ Projenin tam adı ‘Die Starke Frau- Die Starke Gesellschaft’.

göçmenlerin sivil toplum örgütlerine yönelik bir stratejisi olabilmektedir. Bununla birlikte bu durumu bütün derneklere genellemek doğru olmaz.

Derneklerin kurulabilmesi ve faaliyetlerini sürdürebilmesi için en temel kıstas anayasaya uygun olmasıdır. Anayasaya aykırı olmadığı müddetçe derneklerin kurulmasında herhangi bir sorun yaşanmamaktadır. Federal İstihbarat Servisi'nce anayasa aykırı çalışmalar yaptığı gerekçesiyle bazı yabancı dernekler yakın takibe alınmaktadır. Federal devlet azınlık toplumunun sivil toplum örgütleri altında örgütlenmelerine izin vererek onları gündelik hayatta tamamiyle serbest bırakmamıştır. Dini ve siyasi anlamda olası radikal davranışların önünü almak için devlet göçmen örgütlerini yasal kapsamda gözetim altında tutmaktadır. Böylece çoğunluk toplumu kendi belirlediği sınırlar içerisinde azınlıkların hareket etmesini istemektedir.

“Bildığım kadarıyla yasal olarak Alman Grundgesetze (Anayasaya) aykırı olmadığı sürece kurulabiliyor. Onun dışında kısıtlama oluyor tabi olmuyor değil. Siz ne zaman Müslüman bir topluluk olarak biraz onların hoşuna gitmeyen türde ses çıkardığınız zaman orada kısıtlamalarla karşılaşıyorsunuz. Bir süre öncesinde okullarda İslam dersi konusu çok tartışılıyordu. Orada bizim istediğimiz tarzda bir İslam dersi olsun diye bu tartışmalar esnasında istendi. Bu Müslüman kurumların hepsi bir çatı kuruluşun altında toplanarak o tartışmalara dahil oldular. Sonra kabul etmediler sonra bir sürü problem yaşandı.” (Katılımcı 14)

Devlet ideolojik aygıtı olarak kullandığı okulların kontrolsüz, denetimsiz olmasına izin vermemekte, derneklere ait eğitim kuruluşlarının müfredatlarına müdahil olmaktadır. Göçmenlerin kamusal alanları kullanımı da izin kapsamında kontrol edilmektedir.

“Zorluklar mesela Mainz'ta bir Müslüman anaokulumuz var. Şu an onlara bir karalama politikası uygulanıyor Alman hükümetinden. Her 2-3 yılda bir bunu bir yapıyorlar maalesef. Şu anda da Arab Nil- Rhein Verein var, onların Al Nur adında Kindergarten¹⁴¹ (çocuk kreşi) var. (...) Ee farklı kuruluşlara mensup olduklarını yansıtmak istiyorlar ve bu Verfassungsschutz (Anayasayı Koruma Teşkilatı'nın izleme listesine) dahil etmek istiyorlar. (...) Onların vermiş olduğu eğitim, vermek istedikleri eğitim bunları rahatsız ettiği için. (...) İslam dersi çok yüzeysel bir şekilde işleniyor, her şey.” (Katılımcı 35)

¹⁴¹ Üç yaşını dolduran çocuklar Kindergarten ismi verilen kreşlere gitmektedirler. Fakat kreşler ihtiyaç halinde iki yaşını doldurmuş çocukların da gidebileceği bir ortam sağlamakla yükümlü kurumlardır.

Derneklerin yapmış olduğu etkinlikler belli kurallar çerçevesinde kamu kurumlarının direktiflerine göre yürütölmektedir. Göçmenler eylemlerinin güvenli ve kontrol altında yürütölmesi için resmi prosedörlere tabi tutulmaktadırlar.

Almanya devleti bütün yabancı gruplara eşit davranmamakta, bazı yabancı derneklerin protestolarına izin vermezken, PKK gibi terör örgütlerinin eylemlerine rastlanmaktadır. Bu durum göçmenlerin protesto taleplerine verilen izinlerin devletin politik tercihlerinden etkilendiğini ortaya koymaktadır. PKK Almanya ve AB tarafından terör örgütü olarak ilan edilmesine rağmen Almanya’da serbest bir şekilde örgütlenerek faaliyet göstermesi Almanya’daki Türkiye kökenlileri büyük ölçüde rahatsız etmektedir. PKK faaliyetleri 1993 yılından beri Anayasayı Koruma Teşkilatınca yasaklansa da pratikte bu yasağın pek karşılığı olmamıştır. Federal İçişleri ve İmar Bakanlığı’nın 2017 ve 2018 tarihli genelgeleri PKK’ya dernek yasağı ve sembolleri kullanma yasağı getirmiştir (bkz. Deutscher Bundestag, 2017b: 3).

“Mesela bir yürüyüş yapmak istediklerinde sıkıntı yaşıyorlar onu biliyorum. Çok şeye yasak getiriyorlar Türklerde. Burada Kürt PKK’lılara hiç sınır yok her şeylere izni var. Bir şey yapmak istediğinde orada sıkıntı oluyor. İzin alamayabiliyorsun.” (Katılımcı 15)

Türkiye kökenli bireyler arasında cami olarak ifade edilen derneklerin belli bir formatının olmaması ve arka sokaklarda olması da bir kısıtlama olarak görölmektedir. Devletin böyle bir politika geliştirmesindeki itici güç camilere merkezi bir konum atfederek aşırı sağın tepkisini çekmemek ve yabancı dernekleri ırkçı saldırıların ve kundaklamaların uzağında tutmak olabileceğı gibi, kültür dernekleri olarak geçen camilerin şehrin sembolü haline gelmelerini önlemek olarak da düşünülebilir.

“Mesela bir dernek cami açmak isterse zorluk çekiyor. Hatta buradaki çoğı cami arka sokaklarda bir yerde. Ya da dıştan burada bir cami var denilmeyecek halde. Burada sadece sayılı camiler öyle. Dıştan cami olduğı belli olan sınırlı. Öyle bir cami yapmak isterseniz zorluk çekersiniz.” (Katılımcı 38)

Camilerin -aynı zamanda cemevi için de bu geçerli- kültür merkezi olarak tanınması üzerinde düşünmeye değer bir konudur. Yedinci bölümde katılımcıların kültürel hayatlarıyla ilgili perspektiflerinde dikkat çeken bir nokta vardır: Almanya’daki Türkiye kökenli bireylerin kültürel hayatlarına müdahale yok denecek kadar azdır, ancak bir arada yaşamı güçleştiren gelenekler ve kültürel ritüeller söz

konusu olduğunda müdahale ortaya çıkmaktadır. Almanya göç kökenli bireyleri kültürel hayatlarında özerk bırakırken dini özgürlükleri ya da talepleri aşırılıklara kaçma potansiyel ve eğilimi daha fazla olduğu için törpüleyebilmekte en azından kamusal yaşamda dini yaşantıyla ilgili bazı sınırlamalar getirmektedir. Toplumsal yaşamda kültürün görünür olması rahatsız edici olmazken, dini sembollerin kullanılması ve görünür olması laikliği ve toplumsal yaşamı tehdit eden bir unsur olarak ele alınmaktadır. İşte tam da bu yüzden devlet camilerin varlığına din değil de kültür eksenli bir yaklaşımda bulunmakta ve ancak kültürel değerlerin bir parçası olarak dini kabul etmektedir.

6.2.2. İktidarın Göç Kökenli Bireylere Yaklaşımı

İktidarın mikro-fiziği kavramı bize her ne kadar iktidar kavramının salt ‘siyasi’ boyutuna odaklanılamayacağını, sosyal iktidarın ve dolayısıyla her tür tahakküm biçiminin siyaset biliminin konusu olduğunu gösterse de ele aldığımız konu makro düzeyde siyasi iktidarın göç kökenli bireylere yaklaşımını ve hiç değilse göç ve entegrasyon siyasasını anlamayı zorunlu kılmaktadır. Devlet ve birey ilişkisini bireylerin devletin göç ve entegrasyon politikalarıyla ilgili değerlendirmeleri ve siyasi sistem karşısındaki tutumları üzerinden okumak mümkündür. Bu bağlamda bireylere hükümetin Türkiye kökenli bireylere karşı yaklaşımı ile ilgili düşünceleri sorulmuş ve katılımcıların bazen bu soruya eğitim politikaları, istihdam politikaları ve kamu kurumlarında aldıkları hizmetler çerçevesinde yaklaştıkları gözlemlenmiştir. Siyasi iktidarın göç kökenli bireylere yaklaşımı araştırılırken, devlet federal biçimde örgütlendiği için hem Almanya hükümetinin hem de federe devlet düzeyindeki seçilmiş yerel siyasetçilerin yaklaşımları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin, iktidarın yaklaşımına yönelik düşünceleri politikaların kendisi kadar kendilerinin bu politikaları nasıl algıladıklarıyla da ilgilidir. Devletin yaklaşımıyla ilgili düşünceleri; Almanya’nın mülteci politikasına yöneltilecek olumlu ve olumsuz eleştirileri, yabancı düşmanlığı ve ‘İslam düşmanlığı’, istihdam edilme noktasında göç kökenli bireylerin ayrımcılığa uğraması, Almanya’nın geçmişten bugüne istikrarlı ama değişimden yana olmayan bir

göç ve entegrasyon politikası izlemesi, “İslam Almanya’nın bir parçası mı?” gibi tartışmaları klişe bulma, yabancılara yönelik düzenlenen kültürel etkinliklerin hiçbir işlevselliğinin olmaması, siyasi partilerin yaklaşımları gibi konular ekseninde yer almaktadır. Bireylerin bu yaklaşımlar karşısında hissettikleri ve düşündükleri şeyler ise şöyle sıralanabilir: siyasi sisteme karşı duyulan güvensizlik ve iktidarın ‘ikiyüzlü’ olarak nitelenmesi, göçmen grupların genelleştirilerek ele alınmasından ve göç deneyimini çok önceleri yaşayan birinci ve ikinci kuşak bireylerin yanı sıra kendilerinin de son dönemlerde ‘mülteci’ gibi görülmesinden duyulan rahatsızlık ve toplumun bir parçası olarak görülmemek. Bununla birlikte Almanya’nın göçmen politikalarının göç kökenli bireyleri tanımaması, entegrasyondan ziyade asimilasyona odaklanması, çifte vatandaşlığın engellenmesi, oturma izni almanın zorlaştırılması ve Almanya’nın göçmenlere yaklaşımının göçmen bireylerin profiline göre farklılık göstermesi ve Türkiye kökenli topluluklara kendi içinde eşit muamelede bulunmaması dikkat çeken diğer başlıklardır.

İktidarın yaklaşımının nasıllığı sorusuna karşın Almanya’daki iktidarı ‘ilgisizlik’ ile suçlayan katılımcıların sayısı da hiç az değildir ve bu kişiler iktidarın kendilerine yönelik bir politikasının olmadığından yakınmakta ve yalnızca Almanya vatandaşı olanlara seçim zamanlarında siyasetçilerce yakınlık gösterildiğinden bahsetmektedirler.

Yerel siyasi iktidarın yaklaşımı katılımcılar tarafından genelde olumlu karşılanmakla birlikte katılımcılar eyalet düzeyindeki siyasetçilerin (eyalet parlamento milletvekillerinden eyalet başbakanına, belediye başkanından muhtara kadar) derneklerin yapmış oldukları etkinliklere katılarak Türkiye kökenli nüfusun sorunlarını dinlediklerini fakat bu durumun kendilerine yönelik politika ve düzenlemelerde herhangi bir şeyi değiştirmediğini defaatle dile getirmişlerdir. Bazı katılımcılar siyasetçilerin yaklaşımını pozitif bulmakla birlikte samimi bulmadıklarını anlatmakta ve yerel siyasetçilerin tutumlarını ‘pragmatist’ olarak tanımlamaktadır. Türkiye kökenli derneklerin baskı grubu olmaktan uzak örgütler olmasının da bunda payı vardır. Derneklerin kültürel etkinlikleri rahatça yapabilmesi, bireylerin eyalet düzeyinde siyasetçilerin ayrımcı ve ırkçı muameleleriyle karşılaşmaması, entegrasyon

kurslarının varlığı ve siyasetçilerin davetlere icabet etmesi pozitif karşılanmakta, özellikle Sosyal Demokrat Parti'nin ve Hristiyan Demokratlar Birliği'nin diğer siyasi partilere nazaran göçmenlere daha ılımlı yaklaştıkları ve siyasi partilerin göçmen nüfusun potansiyelinin farkında oldukları belirtilmiştir.

Türkiye kökenli gençler hükümetin kendilerinden başka diğer göçmen gruplarına ve genel olarak bütün göçmenlere nasıl yaklaştığına da dikkat çekmektedirler. Bunlar arasında katılımcıların en çok değindiği konu ise iktidarın Suriye'den Almanya'ya gelen sığınmacılara yönelik tutumudur. Almanya'nın sığınmacı politikasına yöneltilen eleştiriler ikiye ayrılmaktadır: bazı katılımcılar Almanya'nın mülteci politikasının kötü olduğunu ve kabul edilen sığınmacı sayısının az oluşunu eleştirirken, diğer grup -sayıları daha az olmakla birlikte- Almanya hükümetinin çok sayıda mülteci kabul ettiğinden ötürü hükümeti tenkit etmektedir. Dolayısıyla mülteci politikasına getirilen eleştiriler iki zıt kutupta toplanmaktadır. 2018 tarihli Entegrasyon Barometresinde göçmen grupların sığınmacıları Almanya'daki refaha karşı ne derece tehdit olarak algıladığı sorusu ele alınmıştır. 2015 yılında etnik Almanlar, Rusya'dan gelen etnik Almanlar, AB vatandaşları ve diğer ülkelerden gelen göçmenlerle yapılan karşılaştırmada güncel sığınmacı sayısını Almanya'nın refahına karşı bir tehdit olarak algılama oranında Türkiye kökenli göçmenler başı çekmektedir. Ancak 2017- 2018 yıllarında Türkiye kökenli göçmenler göçmen gruplar içinde sığınmacılara karşı negatif algının en düşük olduğu gruplardan biri haline gelmiştir (SVR, 2018: 16).

Göçmen aileden gelen bireylerin ev sahibi ülkede bir başka göçmen grubun göçünden rahatsız olması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum, Almanya'da doğup büyüyen üçüncü kuşak bireylerin kendisini mültecilere nazaran daha fazla yerli ve toplumun bir parçası olarak gördüğünün ve dolayısıyla kendisini daha üst bir sınıfın üyesi olarak düşündüğünün işaretidir. Diğer taraftan göç ve entegrasyon politikalarının görece yeni bir göçmen grubu ve onların ihtiyaçlarını merkeze alması, sosyal politikaların ve kaynak paylaşımının da mülteci gruplar lehine şekillenmesini beraberinde getirmektedir.

Entegrasyon politikaları adı altında yapılan çalışmalar, projeler göçmenlerin gündelik yaşamlarına pozitif bir etkide bulunmamakta, daha ziyade okulların finansal destek sağladığı araçlara dönüşmektedir:

“Genel olarak göçmenlere sıcak bakmıyor, bir de hani şu anki Asyl (mülteci) politikası bile çok berbat. (...) Böyle entegre programları falan oluyor her okul katılabiliyor isteyenler dahil olabiliyor bu programa. Orada da işte workshoplar falan oluyor. (...) hiçbir okulda daha fazlası olduğuna şahit olmadım. Okulun ismi oluyor hani biz entegre oluyoruz gibi. Devlet tabi bunları sunuyor bu tür imkanları. Onlar okullara öyle oldukları için de maddi destek veriyor. Ama hani çok böyle özel bir faaliyetler de yapmıyorlar.” (Katılımcı 24)

Siyasi iktidarın göçmenlere yönelik uyum çalışmalarını tarihsel olarak ele almak bir zorunluluk arz etmektedir. Türkiye kökenli bireyler açısından 60 yıllık bir arka planı olan göçmen politikaları, devletin göçmenleri uzun bir dönem ‘misafir’ olarak adlandırdığı, toplumun kalıcı bir ögesi olarak görmediği ve Türkiyeli göçmenlere yönelik politikaları Yabancılar Kanunu ve yabancılar politikası bağlamında şekillendiği için stabil seyretmiştir. Ancak 2000’li yıllarda ve özellikle 2005 yılı itibariyle göçmenlere yönelik düzenlemelerde gözle görülür değişiklikler yapılmıştır. Bu değişime zemin hazırlayan faktör gönülsüzce olsa da ancak 2005 Göç Yasası ile Almanya’nın bir göç ülkesi olduğunu kabul etmesidir. 2000’li yıllarda önde gelen partilerden en az göç kökenli milletvekiline sahip olan CDU’nun nispeten göçmenleri kendi içine dahil ettiği bir dönem olarak yorumlanmaktadır. Göçmenlere daha olumlu ve ılımlı yaklaşmayı mümkün kılan kazanımların ardından Suriye’de Esad rejiminin yol açtığı kriz sebebiyle gerçekleşen mülteci akımı sonrasında gerilediği görülmektedir.

“Yani yaklaşık elli- elli beş sene önce bizim ilk geldiğimiz zamanlar bizi burada misafir olarak görmeleri bunun da yaklaşık kırk- kırk beş sene değişmeyip şu son on- on beş sene içerisinde göçmenlerin fazlalaşmasıyla işte dünyanın birbirine bağlanmasıyla dünyadaki ülkelerin ee daha fazla değişik bir tutum aldıklarını görüyoruz. Hükümet olarak iki ya da üç partiden oluştuğu için SPD’nin (Sosyal Demokrat Parti) göçmenlere karşı daha fazla olumlu olduğunu, CDU’nun (Hristiyan Demokratlar Birliği) daha olumsuz olduğunu söylemek tabii ki doğru olur (...) Merkel döneminde CDU’nun da değiştiğini, hele ki göçmenlere karşı biraz daha kendini açtığını işte partinin birimlerine daha fazla göçmen aldığını misal ilk Müslüman bakanın CDU’dan çıkması vesaire gibi olumlu gelişmeler var. Şu son mülteci krizinden sonra olan olaylar tabi ki son on beş senenin çalışmalarını geriye attı denilebilir.” (Katılımcı 21)

Göç ve uyum politikaları ve bu alanda yapmış olduğu hukuki düzenlemeler nispetinde devletin yaklaşımı bireylerin siyasi tutumlarında önemli bir belirleyen olarak karşımıza çıkmaktadır. İktidarın yaklaşımı çoğu kez medyanın göçmenlere yaklaşımıyla birlikte değerlendirilmekte ve eleştirilmektedir. Katılımcılarımızdan bir kısmının ifadelerinde en çok öne çıkan siyasi düşünce, siyasi sisteme karşı duyduğu güvensizliktir ve yabancı düşmanlığı aşağıda alıntılanan satırlarda siyaset merkezli yorumlanmakta, politikacıların gündelik yaşamda insanları yabancı düşmanlığına teşvik ve tahrik ettiği, verdikleri sözleri tutmadıkları düşüncesi hâkim olmaktadır. Özellikle mülteciler için ve farklı etnik gruplardan gelen diğer göçmen gruplar için vaat edilen imkân ve fırsatların hayata geçirilmemesi noktasında hükümet, verdiği sözleri tutmamakla yerilmektedir. Hemen hemen her katılımcının dile getirdiği gibi göçmen bir aileden gelen bireyler kendisiyle aynı etnik kökene veya dine mensup diğer insanların gündelik hayatta işlemiş olduğu suçların ya da toplumda kabul görmeyen davranış biçimlerinin gruba özgü bir şey gibi ele alınarak özcü bir yaklaşımla genelleştirilmesinden rahatsızlık duymaktadırlar. Medyanın özellikle de konusu suç teşkil eden veya toplum nezdinde kötü görülen olaylarda ve yabancı insan unsuru içeren haberlerde yabancı bireylerin etnik kökenlerine referansta bulunması bu genelleştirmeyi iktidar ve medya ayağından toplum düzeyine çekmekte ve toplumun geneline yaymaktadır. Göçmenlerin yoğun olduğu pek çok ülkede göçmenlerin medya organlarında negatif temsili sık rastlanan bir sorundur.

“Hiç sıcak bakmıyorum, çünkü genelde %99’u yalan. (...) Anlattıkları ve verdikleri sözlerin yüzde 99’u yalan oluyor genelde. O söylediklerinin yüzde 1’inde şüpheliyim yaparlar mı yapmazlar mı diye. İnanmıyorum. Medyasına da güvenmiyorum. (...)güvenmiyorum ve sevmiyorum da. Düzgün dillendirmeden genelde insanların Almanların beynini yıkıyorlar. Şöyle; Almanların bize karşı bakış açısı çok değişti. Eskiden bu kadar kötü değildi ortam. Gittikçe daha da kötüleşiyor yabancı düşmanlığı, gittikçe de hep vardı ama daha da artıyor ve bu da politikacıların yalan konuştuğundan dolayı ve göstermeden açık açık söylemeden bilinçaltı insanların beynini yıkıyorlar. (...) Almanların. Mesela mültecilerle ilgili.. “Biz Almanya olarak bu kadar mülteci aldık. İşte biz böyle yardım yapıyoruz, şöyle yardım yapıyoruz. Yabancı kökenli gençlere şu imkânı sağlayacağız bu imkânı sağlayacağız” diye... Ama hiçbir şekilde bir şey yok. Dışarıda atıyorum bir olay oluyor. Yabancı kökenli biri birisine- atıyorum şimdi birisine saldırmış, bir şey olmuş. Nedense hepsi birden bir kâsenin içine atılıyor bütün Müslümanlar oluyor o zaman. (...) Bütün Müslümanlar bir tutuluyor.” (Katılımcı 1)

Hükümeti kuran siyasi partilerin hangi partiler olduğuna bağlı olarak devletin göçmenlere yaklaşımı elbette farklılık göstermektedir. İktidarın söylemleri her ne kadar göçmenleri kabullendiği yönünde olsa da Almanya vatandaşı olan Türkiye kökenli bireyler içerisinde toplumun bir parçası olarak görülmedikleri ve grup olarak tanınmadıkları düşüncesi baskındır. Göç kökenli bireyler öncelikle istihdam alanında fırsat eşitliğine sahip olmak ve aynı zamanda kültürel yaşamda, sanatta, sporda tanınmak, toplumun diğer fertleriyle aynı şekilde hizmet almak istemektedirler. Kültürel tanınma sosyal adalet taleplerinin karşılanması için tek başına yeterli bir tanınma biçimi değildir, kaynakların adil bir şekilde paylaşımını da içine almalıdır. Sanat, spor gibi alanlardan başka farklı bir etnik kökenden gelen -özellikle de Avrupalı olmayan- bireyler için en temel sorun istihdam edilirken etnik kökenin dışlanma sebebi olarak ortaya çıkmasıdır. Pek çok kurum personel istihdam ederken liyakat ilkesine göre hareket etmemekte, daha az liyakat sahibi olan Alman bireyleri daha başarılı olan ‘yabancı’ bireylere tercih etmektedir. İş Hayatı bölümünde de işaret edildiği üzere işe başladıktan sonra değil ama istihdam sürecinde ayrımcılık ‘etnik penaltı’ sık rastlanan bir durumdur. Dolayısıyla bireylerin istihdam alanında yaşadıkları zorluklar iktidarın kendilerine yaklaşımı açısından önemli şeyler söylemektedir. Göç kökenli bireylerin talep ettiği şey aslında dikkat çekmek, görünür olmak değil de sıradan bir birey olarak görülmek ve kendi değerleriyle toplum içinde kabul görmektir¹⁴².

“Samimi olmak gerekirse çok samimi bulmuyorum onları. Ne kadar hani “sizleri seviyoruz, ediyoruz” falan deseler de (...) çok fazla bizi ee içlerine almadıklarını, dışlandığımızı... veya sonuçta ben Almanım, Alman vatandaşım ama hiçbir zaman böyle tam anlamıyla benimsememizi sağlamadıklarını düşünüyorum çünkü İngiltere’ye gitmiştim. (...) oradaki yabancılarla çok içli dışlılar veya mesela, orada bir tiyatroya gittim mesela tesettürlü bir kız sahnede yer alıyordu. Almanya’da bunları görmek ya nadir ya da tek tük. (...) Mesela iş konusunda dediğim gibi çevremde çok kişi var iş arayıp da bulamayan. (...) Sosyal hayatta olabilir. Mesela ben ee tesettürlü bir bayan olarak spor yapmak istiyorum orada bile zorluklarla karşılaşıyoruz. Ee bize uygun spor alanları olmuyor.” (Katılımcı 30)

Çalışacak işgücü lazım olduğunda göçmenlerin kabul edildiğini, ama salt bir insan olarak göçmenlerin tanınmadığını dile getiren Katılımcı 29 da diğer

¹⁴² “Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar: Avrupa Kamusal Alanındaki İslam İhtilafları Üzerine Bir Araştırma” adlı kitabında Göle (2015: 72-156), Avrupa’daki Müslümanların sıradan bir mümin olmaya çalışırken göze batan bireyler haline geldiklerine ve bilhassa dini pratikler özel alan sınırları dışına çıktığı ölçüde inançlarının daha da görünür olduğuna değinmiştir.

katılımcılarla ortak bir probleme işaret etmektedir: tanınmama. Katılımcının düşünceleri Almanya'nın Türkiye ile yapmış olduğu 1961 tarihli İşgücü Anlaşmasıyla birlikte göçmenlerin uzun dönem işgücü olarak görüldüğünü ve Max Frisch'in "biz işgücü çağırdık, gelen insanlardı"¹⁴³ (Frisch, 2005) cümlesinin hala bir gerçeklik payı olduğunu bize hatırlatmaktadır. Almanya'da doğup büyüyen göç kökenli bireylerin tanınmamalarının göstergesi katılımcıya göre etnik kökeni dolayısıyla istihdam edilmemektir. Sözü edilen örnekler gündelik hayatın farklı alanlarında – özellikle de istihdam konusunda- yaşanan olumsuz deneyimlerin siyasi iktidarın yaklaşımının bir yansıması olduğunu göstermektedir.

"İş olunca kabul ediyorlar çünkü işlerini görüyoruz biz. (...) Nasıl desem işte sevgi yok... sevmiyorlar diye düşünüyorum (...) Burada büyüdün mü aslında onlar için göçmen olarak görünmüyorsun, çünkü burada büyüdün burada okuyorsun. Burada iş görüyorsun (...) Kastettiğim Anerkennung (tanınma). Mesela bir iş başvurusuna gittiğinde bir Türk ya da bir Alman vardır Almanı daha çok öngörür" (Katılımcı 29)

Almanya'nın emin adımlarla ve her şeyi planlayarak ilerleyen bir devlet olması ve devletin kendi çıkarları açısından risk almayan politikalar izlemesi nedeniyle göçmenlere karşı tutumu bazen daha pozitif iken bazen daha sert bir tona bürünmektedir. Bunda devletin kendi çıkarlar açısından maliyet- fayda denklemini gözetmesi bir etkidir¹⁴⁴. Federal Almanya Cumhuriyeti Katılımcıya göre – pek çok devlet gibi- bu iki olguyu kendi bünyesinde birleştirmeyi ve pragmatist olarak kullanmayı bilmektedir. Bilhassa son dönemde Müslüman göçmenlere karşı tepkilerin 'aşırı' boyutlara vardığı ve mülteci kriziyle tepkilerin arttığı ve 'İslam düşmanlığı'na dönüştüğü fikri katılımcıların anlatılarında yer bulmaktadır. Bu korku Müslüman bireylerin diyaloglarına 'Yahudiler gibi yakılma' endişesini taşımakta, Almanya'da bir gelecek düşlemelerine gölge düşürmektedir.

"Şöyle bir şey Almanlar veya Alman devleti işini şansa bırakmaz. Bence çok zeki ve düşünülmüş adımlar atan bir ülke. Zaten o yüzden bu kadar küçük olmasına rağmen dünya çapında güç ve söz sahibi bir ülke. Yabancılarla ilgili işine geldiği zaman çok olumlu olabilen ılımlı olabilen, işine gelmezse çok sert ve katı olabilen

¹⁴³ Yazarın bu sözleri Cem Karaca'nın "Es kamen Menschen an" (İnsanlar Geldi) şarkısına esin kaynağı olmuştur. Şarkı için bkz. Karaca, 1984.

¹⁴⁴ Devletin rasyonel doğasının vurgulandığı bu satırlar Machiavelli'nin Hükümdar'ında anlattığı üzere, devlet yöneticisinin ne zaman itaate ve daha soft bir iktidara ne zaman zora başvurabileceğini bilmesi gerektiğini hatırlatır mahiyettedir (bkz. Machiavelli, 2003). Diğer taraftan Gramsci'nin hegemonya kavramı hem rıza (itaat) hem de zoru (kuvveti) içine alır (bkz. Burke, 2011: 90).

bir ülke. Ee şu an mesela İslam düşmanlığı hat safhada. Ben biz hiçbir zaman bu kadar aşırı bir tepki ya da İslam düşmanlığı yaşamadık bu ülkede. Şu an gerçekten her ikinci Müslümanla konuşsam; “biz burada kalabilir miyiz acaba ya da bizi de Yahudiler gibi yakarlar mı? İşte bizim geleceğimiz gerçekten bu ülkede mi? Döner miyiz dönmez miyiz?” bu tartışmalar var Müslümanlar arasında. (...) bilhassa bu Suriye’den gelen mültecilerden sonra biraz daha bir aşırılaştı tepkiler.” (Katılımcı 14)

Katılımcılar siyasi iktidarın yaklaşımı üzerine konuşurken bazen tarihsel olarak Almanya’nın göç ve uyum politikalarını farklı dönem hükümetlerinin hâkim yaklaşımlarına değinerek ele almakta, fakat ekseriyetle iktidarın yaklaşımı derken pek tabii 2005 yılından bu yana Almanya Şansölyesi olarak görev yapan Merkel’in kurmuş olduğu hükümetlerin yaklaşımını ele almaktadırlar. Zira katılımcılar 20- 30 yaş aralığında oldukları için çocukluktan gençliğe geçiş dönemlerinde başka bir hükümetin politikalarını gözlemleme fırsatı bulamamışlardır. Katılımcıların ortak gözlemi Almanya hükümetlerinin politikalarının stabil seyrettiği ne radikal politikalar izleyen ne de reformlarla politikalarında değişiklik yapan bir ülke olduğudur. Bu durum Almanya’nın siyaseten büyük kararlar almamak suretiyle sorunları geçiştirdiğinin, bu yüzden uyumla ilgili on sene önce konuşulan konuların hala tartışıldığının bir göstergesidir. Üçüncü kuşak bireyler farklı olma haline entegrasyon politikaları ile set çekilmesini reddetmektedirler.

“Mantıklı aslında bu zamana kadar yaptığı Merkel’in. Merkel siyasi anlamda çok fazla büyük karar vermedi. İktidar olarak çok böyle geçiştirdi, konuları uzattı vesaire. Bu problem için kökten bir çözüm bulunamaz. Yabancıları topluma hepten entegre edelim denilen bir proje aslında hiçbir zaman gerçekleştirilemez. Çünkü toplumdaki uzak durmak isteyen var, toplumda kendini rahat hissetmeyen var.” (Katılımcı 42)

Türkiye kökenli bireyler hükümetin yaklaşımı kadar siyasi partilerin yaklaşımını da dikkate almaktadırlar. SPD ve CDU kadar-hatta onlardan daha fazla-üstünde durulan sağ popülist parti AfD’dir. Göçmen karşıtı olan bu siyasi partinin yükselişe geçmesi ve son seçimlerde oyunu artırarak meclise girmesi göç kökenli bireylerce endişe vericidir. Renanya- Palatina Eyaleti bu siyasi partinin görece daha az oy aldığı ve siyasilerin ırkçı söylemlerinin olmadığı bir eyalet olmakla birlikte göçmenler bu durumu kendi varlıkları açısından bir tehdit olarak algılamaktadırlar. Özel alandaki paylaşımlarında göç kökenli bireyler AfD’nin iktidara gelme ihtimalinin başlarına gelebilecek en kötü şey olduğunu dile getirmektedirler.

“Endiše verici. Özellikle AfD’nin yükselişi malum. Şu beni çok şaşırtmıştı söylemek istiyorum. Seçimlerde en son genel seçimlerde AfD çok büyük bir çıkış yaptı ya Rheinland- Pfalz mm bu eyaletler içinde en düşük oya sahipti. (...) En düşük oy oranının olduğu yerlerden bir tanesi Rheinland- Pfalz’tı ve buna rağmen çok güçlü bir şekilde meclise girdiler. Eyalet meclisine ki Rheinland- Pfalz çok açık bir eyalet. Irkçılığın diğer eyaletlere nazaran daha düşük olduğu bir yer. Buna rağmen övündükleri şey hani en düşük oy oranını alması. Ama en düşük oy oranı dedikleri şey mecliste temsilcilik. Çok büyük bir paradoks var bence.” (Katılımcı 4)

Okulda AfD ile ilgili konuşuyoruz, onları konuşuyoruz kritik yapıyoruz. Politika konuşmuyoruz. “Afd başa geçerse olacıklardan korkun” diye. Allah korusun.” (Katılımcı 33)

Türkiye’den Almanya’ya ilk işgücü göçü başladığından bu yana altmış yıl geçmesine rağmen halen “İslam ve Türkler Almanya’ya ait mi” şeklinde soruların tartışılması Türkiye kökenli bireyleri irite etmekte ve bunu malumun ilan edilememesi olarak değerlendirmektedirler. Bu soru Türkiye kökenlilerin tanınma ihtiyaçlarının ve taleplerinin görmezden gelinmesi olarak yorumlanmaktadır. Hükümetin en büyük tutarsızlığı koalisyon hükümetini oluşturan siyasi partilerin göçmenlere yaklaşımının birbirinden farklı olması ve bunun siyasetçilerin söylemine yansımalarıdır. Bir katılımcımız bunu iktidarın bir görüş birliği içinde olmamasına yormakta, CDU’dan gelen İçişleri Bakanı Horst Seehofer’in “*İslam Almanya’ya ait değildir. Almanya Hristiyanlıkla şekillenmiştir.*” sözünün (Bkz. Welt, 2018) kendilerini ne denli incittiğinden, endişe duymalarına sebep olduğundan bahsetmektedir. Göç kökenli bireylerin inançları ve etnik kökenleri nedeniyle Almanya’ya aidiyetlerinin sorgulanması Katılımcı 10’un deyimiyle kendilerine “acı” vermektedir. Katılımcı bir gerçekliğe daha parmak basmaktadır: her sene kültürel kaynaşma amaçlı yapılan kültürlerarası hafta etkinlikleri ancak sorunların üstünü örtmeye yaramaktadır.

“Almanya mmm bir iktidar olarak aynı görüşe sahip değil. İktidar olarak bir görüşe sahip değil. Bireysel görüşler nedeniyle sıkıntılar sorunlar ortaya çıkıyor. Mesela en son bu yaşadığımız ee İçişleri Bakanının söylediği bir söz vardı; “Türkler Almanya’ya ait değil” gibisinden. Ama iktidar olarak çıkıp başbakan bunu gene şey yaptı. Neydi ee “bu sözü kesinlikle kınıyorum tamamen” yani bir görüşleri yok yani o yüzden sıkıntılar meydana çıkıyor. (...) yok Türk Alman birlik günleriyle örtmeye çalışıyorlar tabi, ama bu acıyı böyle örtmezler. (...) Bu sonuçta acı veren bir söz. “Siz buraya ait değilsiniz” demek. Biz 1960’lı yıllarda keyfimizden gelmedik, dedelerimiz keyfinden gelmedi buraya.” (Katılımcı 10)

Türkiye kökenlilere yönelik bir çalışma yapılmadığını, çünkü son zamanlarda Almanya’da göçmen sözcüğünün Suriyeli mültecilere karşılık geldiğini (Bkz. Aykanat, 2016) hatırlatan Katılımcı 15, mültecilerin sorunlarının ön planda olduğuna dikkat çekmektedir. Mülteci kriziyle birlikte kendi varlıklarının Alman toplumu tarafından unutulduğunu, toplumun önceden Türklere yönelik olan tipik yaklaşımlarının Suriyelilere yönlendirildiğini anlatmaktadır. Sorun bütün Müslüman göçmenlerin birbirinden farksız ve aynı görülmesidir, yani gerek iktidar gerek toplum çeşitliliğin içindeki farklılıkları görmekten acizdir. Aynı din veya aynı etnik kökene mensup toplulukların kendi içindeki farklılıkları görmezden gelinmektedir.

“Hiçbir şey yaptıkları yok aslında bakarsan Türklerle ilgili, göçmenlerle ilgili. (...) Bu ara sıkıntı şey göçmen anlayışı hep Suriyeli olduğu için bizimle ilgili fazla bir şey düşünülüyor. Hep Suriyeliler, sıkıntı orada başlıyor zaten. Tek problem orada. (...) Kapalıysan soruyorlar ne zaman göçtün Suriye’den” diye çok yaşadım bunu. Her kapalıyı göçmüş Suriyeli olarak düşünüyorlar. Kapalı olan bütün Müslümanlar Suriyeli Türk mürk yok.” (Katılımcı 15)

Siyasi iktidarın göçmenlere yaklaşımı konusunda daha iyimser olan katılımcılar da bulunmaktadır. İyimser tutum köklerini hükümetin kendilerine karşı ayrımcı bir politika izlememesi ve ırkçı söylemlere sahip olmamasından almaktadır. Diğer taraftan Hitler dönemindeki gibi bir ayrımcılığın olmaması, yabancı düşmanlığının tonunu ve biçimini değiştirdiği gibi örtük bir imayı da içermektedir.

“Ee bence o konuda çok şey yani mm biliyorsunuz eskiden Hitler zamanında çok ayrımlar yaşandı ama bence Almanya artık hiç öyle değil herkese kapımız açık.” (Katılımcı 34)

Göç ve uyum politikalarının pozitif olduğunu dile getiren bir başka katılımcımız Linke (Sol) Partisi’ndeki siyasilerin söylemleri hususunda hassasiyet gösterdiklerini ve yabancıları temsil ettiğini düşünmektedir.

“Aslında politikada buradakiler çok iyi yaklaşıyorlar bizim insanlara. Çok insan var çünkü burada. Çok dikkat ediyorlar konuştuklarına. Linke zaten bütün Ausländerler (yabancılar) için var. O yüzden bizimkiler Türkler falan daha çok onları tutmaya çalışıyor. Çünkü onlar daha çok ilgileniyor.” (Katılımcı 39)

Hükümetin yaklaşımlarıyla ilgili bir fikri olmadığını ve siyasetle ilgilenmediğini belirten katılımcılar da mevcuttur. Bir erkek katılımcı iktidarın yaklaşımını ne pozitif ne negatif olarak değerlendirmiş, iki erkek katılımcı ve altı kadın

katılımcı da bununla ilgili bir fikri olmadığını beyan etmiştir. Bu grup ‘*apolitical strata*’ (siyasete ilgi duymayan tabaka) olarak düşünülebileceği gibi asgari refahın temin edildiği bir devlette yaşıyor olmalarının bir sonucu olarak grubun siyasetten uzaklaştığı da ileri sürülebilir. İktidara karşı güvensizlik hissinin en yoğun olduğu grup kadın katılımcılardır.

Göç ve Uyum Politikaları

Pek tabii göç kökenli bireyler siyasi iktidarın yaklaşımını Almanya’nın göçmen kabulüyle ilgili düzenlemelerden ve birarada yaşam modellerinden bağımsız bir şekilde değerlendirmemektedirler. Bireyler, entegrasyon ve asimilasyon olgusuyla ilgili düşüncelerini, çifte vatandaşlığın reddi, oturma izni almak için gerekli kriterlerin zorlaştırılması gibi konular çerçevesinde yorumlamaktadırlar.

Bireylerin genel kanıları Almanya’nın uyum politikaları çerçevesinde hedeflediğinin entegrasyon değil asimilasyon olduğu, iktidar söylemlerinde her ne kadar entegrasyon kavramını kullansa da işaret ettiği şeyin asimilasyon yani farklılıkların bir potada eritilmesi olduğu yönündedir. Alman medyasında Alevilerin Sünnilere nazaran daha iyi entegre olduğu ve daha eğitimli olduğu yönünde haberlere rastlamak mümkündür. Bu haberlerden birinde Türkiye kökenli siyasetçilerin ve akademisyenlerin çoğunun Alevi olduğu ve bu kişilerin ‘entegrasyon örneği’ olduğu yazılmaktadır (Welt, 2020). Almanya’nın iyi entegre olduğunu ileri sürdüğü kesimler Türkiye kökenli diğer gruplar tarafından ‘asimile’ olmuş bireyler olarak görülmektedir. Sünniler ise çoğunluk toplumu tarafından entegre olamayanlar olarak sınıflandırılmaktadır.

Türkiye kökenli bireylerin entegrasyondan politikalarından beklentileri çoğunluk toplumundan farksız hale gelmek değil, farklı olma hakkının kendilerine tanınmasıdır. Katılımcı 40’ın deyiimiyle göçmen bireyler ‘kalıplara konarak’ kategorize edilmekte ve kendilerine önyargıyla yaklaşılmaktadır. Yani devlet

entegrasyon politikalarıyla “makbul”¹⁴⁵ bir göçmen, “makbul” bir vatandaş prototipi yaratmaya çalışmaktadır.

“Entegrasyon kelimesinde kullandıkları ve istedikleri şey aslında daha çok asimilasyon ve onda insanlar (...) yapmak istemedikleri veya bunu yapmak zorunda olmadıkları için de sorunlar yaşıyor. Çünkü insanları kalıplara koyup, kalıpları kendileri form ettikleri için bir yere koyulmuş oluyorsun ve önyargılar oluyor.” (Katılımcı 40)

1950’li 60’lı yıllarda yani Almanya’nın yurt dışından işgücü göçü aldığı senelerde ‘misafir işçi’lerin iyi bir mezuniyet derecesine, Almanca dil yeterliliğine sahip olması gibi şartlar istihdam için aranan şartlar değildi. Önceki nesillerin oturum izni ve çalışma izni için tabi olduğu şartlarla bugün oturum izni almak isteyen ve Almanya’da bir hayat kurmak isteyen insanların tabi olduğu şartlar aynı değildir. Göçmen kabulü büyük ölçüde göçmenlerin niteliklerine bağlıdır. Çalışma ve aile birleşimi gibi amaçlarla Almanya’ya göç edecek bireylerin de gündelik hayatta kendini ifade edebilecek düzeyde Almanca bilmesi, entegrasyon kursuna katılması ve kendi hayatını idame ettirecek ekonomik olanaklara sahip olması oturum izni için gereken şartlardan bazılarıdır. Bu durum devletin Almanya’da doğup büyüyen genç kuşaklardan ve Almanya’ya çalışma amaçlı ya da aile birleşimi gibi amaçlarla göç eden yabancılardan birinci kuşak göçmenlerden olduğu gibi sadece sisteme entegre olmasını değil aynı zamanda sosyal manada entegre olmasını beklediğini gösterir. Bu beklentinin artması birinci kuşak göçmenlerin genelde belli bir eğitimi gerektiren kalifiye işlerde çalışmamasına karşın, sonraki kuşakların daha iyi eğitilmiş olmaları; meslek eğitimi alarak veya üniversiteyi bitirerek kalifiye işlerde çalışmasıyla da ilgilidir ve Almanya’nın uyum politikalarında eğitime verdiği ayrıcalıklı yerin ispatıdır.

“Bize karşı daha dikkatliler. (...) Oturum vermekte olabilir veya bizim uyum sağlamamıza daha çok dikkat ediyorlar hani. Onlara ayak uydurabiliyor muyuz entegre olabiliyor muyuz? (...) Eskiden mesela bir iş bulmak duyduklarına veya akrabalarının anlattıklarına, eski zamanlara bakarak bir işçi lazım olduğu için mesela dayımlar olsun hep fabrikada çalıştıklarından, “işçi lazımdı, bize hiç Almanca biliyor musun veyahut da ne kadar, yeterli var mı?” diye sormadan rahatlıkla alınabiliyorlardı bir yerlere. Ama şimdi enine dibine kadar işte okulun,

¹⁴⁵ Üstel (2008)’in “makbul vatandaş” kavramı referans alınmıştır.

ne kadar okudun, yeterli şu bu... Beklentileri daha sıkılaştı diyebilirim.”
(Katılımcı 23)

Aynı konuya bazı katılımcıların kamusal senaryoda iktidarın yaklaşımı bağlamında, bazılarının da gizli senaryolarda değindiği görülmektedir. Bu durum kamusal senaryo ve gizli senaryoların birbiriyle karşılaştırılabileceğini ve yer yer örtüştüğünü gösterir. İktidarı ‘ikiyüzlü’ olarak niteleyen Katılımcı 19, son dönemde Alman medyasında da Türk medyasında da yer alan güncel bir konudan; Alman Milli Takımı’nda oynayan futbolculardan Mesut Özil ve İlkay Gündoğan’ın Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ile çektiği fotoğraf sonrasında Alman medyası tarafından linç edildiğinden hareketle bu yorumu yapmıştır. Özil bu olay öncesinde Almanya’da takdir edilen, uyum sağlamış biri olarak tasvir edilirken, bu olay sonrasında göç kökenli olması ön plana çıkarılmış ve dışlanmış. Hatta Futbol Federasyon Başkanı, Dünya Kupası’nın grup aşamasında Almanya’nın elenmesinin suçunu da Özil’e yıkmak istemiştir (Deutsche Welle, 2018). Bu suçlamaya Özil’in cevabı ise: “*Onların gözünde, kazandığımızda Alman, kaybettiğimizde ise göçmenim*” olmuştur (BBC, 2018). Katılımcı bu olayın Almanya’daki Türkleri etkilediğini ve kendilerine ne yaparlarsa yapsınlar ne kadar başarılı olursa olsunlar Almanya’da kabul görmeyeceklerini düşünmektedir. Katılımcılar içinde “*Mesut Özil bile kabul görmüyorsa, biz kimiz ki...*” şeklinde düşünenler de vardır.

“İki yüzlü olduklarını düşünüyorum. (...) Mesut Özil’in şeyini duymuşsunuzdur kesin. Çok uzun süre takdir aldı, ne kadar entegrasyona örnek gösterildi hep. Bir hata yüzünden gerçekten dışladılar. Öyle bir dışladılar ki bizi, hepimizi etkiledi. Almanya’da yaşayan bütün Türkleri etkiledi. Nasıl diyeyim seni Türk olarak vatandaş olarak burada kabul ediyorlar ama onların damarına bastın mı yaptığın bütün iyi şeyleri de her şeyi de unutuyorlar. İşte orada ikiyüzlülük görüyorum. Siyasette genelde Almanlarda var bu, Avrupalılarda var bu ikiyüzlülük.”
(Katılımcı 19)

Türkiye kökenli bireylere karşı devletin tutumunu toplumsal sınıflar perspektifinden yorumlayan katılımcılar da olmuştur. İşçi olarak gelen birinci kuşağın başlarda iyi karşılandığını, fakat günümüzde Türkiye kökenli yeni kuşakların daha iyi bir eğitim alması ve önceki kuşaklara nazaran daha iyi bir sosyal statüye sahip olmalarıyla birlikte göze battıklarını anlatan bir katılımcımıza göre Türkiye kökenli bireyler stabil bir şekilde toplumda bir alt sınıf olarak kaldığı müddetçe yaklaşım daha

pozitifdir; ancak göç kökenli bireylerin orta veya üst sınıfın bir parçası olması istenmemektedir. Bu aynı zamanda üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin eğitim düzeyinin artması, çeşitli meslek kollarında çalışmaları sebebiyle kamusal alanda farklı inanç ve değerleriyle daha çok görünür olmalarından kaynaklanmaktadır.

“Önceden işçi olarak geldiler ya bizimkiler buraya göçmenler. O zaman zaten bir sorun yoktu sanki o zaman seviliyorduk, çalışıyorduk. Üniversitede falan baktığınızda (...) üniversitede okuyan çok Türk var artık. Sanki hani pozisyonumuz yükseldiği andan itibaren biz batmaya başladık onların gözüne gibi. (...) Hani önceden bu Putzfraular (temizlikçi kadın) falan vardı sadece. Artık üniversitelerde bile Türk hocalar, profesörler var.” (Katılımcı 9)

Renanya- Palatina eyaletinde yerel iktidarın göçmenlere yaklaşımı ise daha pozitif bir değerlendirmeye tabidir.

Yerel İktidarın Yaklaşımı

Eyalet başbakanı, eyalet parlamentosu milletvekilleri, belediye başkanı gibi yerel siyasetçilerin yaklaşımları konu edildiğinde katılımcılar genelde bu yetkililerin kendilerine karşı pozitif bir tavır ve tutum içinde olduklarını ama bu yöneticilerle kurdukları temasların gündelik yaşamlarında karşılaştıkları sorunları aşma veya şartları daha iyiye götürme gibi bir gelişmeye yol açmadığını belirtmekte, kimi de bu durumu siyasetçilerin seçim dönemlerindeki pragmatist tavırlarıyla ya da sınırlı yetkileriyle açıklamaktadır. Yerel siyasetçilerin yalnızca kültürel organizasyonlar gerçekleştirerek veya bu tür organizasyonlara katılarak bir arada yaşamla ilgili çözüm önerileri sunamayacağını belirtenler olduğu gibi yerel siyasetçilerin ilgisiz veya samimiyetsiz olduğunu tekrar eden katılımcılar da bulunmaktadır. Sık tekrar eden görüşlerden biri yerel siyasetçilerin seçim zamanlarında pragmatist bir tutumla dernekleri ziyaret ederek konuşma yapmak istemesi, seçimden sonra ise dernek çevrelerinde görünmemesidir. Seçildikten sonra dernekleri ziyaret etseler de bireylerin sorunlarını dinlemekten öte bir eylemde bulunmamaktadırlar. Diğer taraftan bu pek çok siyasetçi için geçerli bir durumdur.

“Onlar da görevlerini yapıyor başkan seçildikten sonra camiileri geziyor, bizim camiye geliyorlar. Dertlerimizi dinliyor, ama konu da orada bitiyor.” (Katılımcı 31)

“Ee seçimlere yakın tüm politika insanları buraya gelir, politikacılar yani. Gelir, konuşma yapmak ister filan. Seçimlerden sonra ruhunu bile duymazsın, adımını bile hissetmezsin. Öyle bir şey var. Ama bunu her türlü politikacı yapıyor.” (Katılımcı 11)

Göç kökenli bireyler yerel siyasetçilerle özellikle dernek ortamında bir araya gelmelerine rağmen bu görüşmelerin neden etkisiz kaldığını anlamaya çalışırken derneklerin siyasal bir işlevinin olup olmadığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Siyasetçilerin yaklaşımının herhangi bir şeyi değiştirmemesindeki bir faktör de derneklerin yapısı olabilir. Derneklerin varlığı Türkiye kökenlilerin bir şekilde örgütlendiğini gösterse de mevcut örgütlenmelerin siyasa yapımını etkileyen bir baskı organı olmaktan çok uzak olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Yerel düzeyde iktidarın göçmenlere karşı ilgisiz olduğunu, herhangi bir icraatte bulunmadıklarını belirten üç katılımcı olmuştur. Bundan başka yerel otoritelerin göçmenlere pozitif yaklaştığını düşünen katılımcıların sayısı da azımsanamaz.

“Çok pozitif buluyorum. Yani belediye başkanının her zaman el uzatması, sıkıntılara, dertlere derman olmaya çalışması tabi ki bu şehre farklı bir hava katıyor. Baktığınız zaman Mainz çevresinde göçmenlerin de kendini rahat hissettiği belli oluyor.” (Katılımcı 21)

İktidarın yaklaşımının pozitif değerlendirilmesi bireylerin ayrımcılık hissetmemesi, yaşadıkları eyalette ve şehirde kendilerini güvende hissetmeleri ve eyalet parlamentosunda hâkim olan iki siyasi partinin -SPD ve CDU- göçmenlere yaklaşımının mutedil olmasıyla ilintilidir. Yüz üç milletvekili olan eyalet parlamentosunda bu iki siyasi partinin toplam milletvekili sayısı yetmiş dördtür ve diğer siyasi partilerin sandalye sayıları az olmakla birlikte, parlamentoda en fazla sandalye sahibi olan üçüncü siyasi parti on iki sandalye ile AfD'dir.

6.3. Siyasi İktidara Karşı Gizli Senaryolar

İktidarın yaklaşımından başka iktidar ilişkilerinin diğer öznesinin, sıradan insanın, devletle olan ilişkilerini özel alanda nasıl ele aldığını irdelemek gerekir. Pek çok görüşmede katılımcılara doğrudan toplumun göçmenlere yaklaşımı ile ilgili soru yöneltilmemesine rağmen, özellikle siyasal iktidar ve katılım bölümünde katılımcılar yer yer bu konuya değinmişlerdir. Toplumun yaklaşımı çoğu zaman siyasi iktidarın ve

medyanın yaklaşımından bağımsız değildir. Bu bölümde, katılımcıların özel alanda diğer göç kökenli bireylerle siyasi iktidarın Türkiye kökenlilere ve genel olarak göçmenlere yaklaşımına yönelik ne tür dil pratikleri ortaya koydukları anlaşılmaya çalışılacaktır.

Katılımcıların iktidara yaklaşımını kavrayabilmek maksadıyla ilgili gizli senaryo teması ‘iktidarla ilgili gerçek düşüncelerini söyleme fırsatı olsa ne söyleyecekleri’ ve duygu ve düşüncelerini nasıl formüle edecekleri üzerine kurgulanmıştır. Özel alanda çıkan dil pratikleri şunlardır: Avrupa dışından gelen göçmenlerin insan hak ve özgürlüklerinin pratikte kısıtlanması sebebiyle iktidarın ‘ikiyüzlü’ olarak nitelendirilmesi, ifade özgürlüğünün yabancı düşmanlığı lehine kullanılması, eğitim sisteminin tabakalı yapısı, vergi politikalarının eleştirilmesi, mülteci politikasının insancıl bir şekilde yürütülememesi, yabancılar içindeki çeşitliliğin görmezden gelinmesi, Türkiye kökenlilerin ekonomiye katkılarının ve Almanya’daki 60 yıllık varlıklarının görmezden gelinmesi, üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin devletin sırtından geçinenlerle bir tutulmaktan duydukları hoşnutsuzluk ve göçmenlere Türkiye siyaseti odaklı bir yaklaşımın bireylerce reddedilmesi. Siyasi iktidar kadar önemli bir diğer gizli senaryo konusu gündelik yaşamdaki diğer iktidar ilişkileridir. Siyasi iktidarı konu alan gizli senaryoların içerik ve söylem olarak “İktidarın Göç Kökenlilere Yaklaşımı” başlığı altında ele alınan değerlendirmelerle büyük ölçüde paralellik arz ettiği ortaya çıkmıştır. Farklı olarak özel alanda aynı konuların tematize edilmesi biraz daha kurgusal boyutta ve farklı bir dille olmuştur. Bu sebeple burada kısaca konuyu özetlemek ve gizli senaryoların özgün konularına değinmek yeterli olacaktır. Gizli senaryolarda tanınma politikası yetersiz olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir. Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin devletten beklentileri yalnızca kültürel özerkliklerinin tanınması değil buna eşit hakların (eğitim, iş hayatında ve sosyal hayatta) da eşlik etmesidir. Tanınmak, ama medyadaki negatif temsillerle değil, öznelliklerinin gruba özgülenen davranış biçimleri arkasında yitip gitmediği, çokkültürlü politikaların “şeyleştirici” bakış açısından uzak bir kabul edilme politikasını arzu etmektedirler.

“Biz artık geldik, bizi böyle kabul edin. Nasıl olursak olalım.” (Katılımcı 42)

“50 yıldır kendimizi bir türlü ifade edemedik veya tam içlerine giremedik... dışlandık. Hep aynı. Değişen bir şey olmadı.” (Katılımcı 30)

Tanınmanın boyutlarından biri de göçmenlerin güvenlik hakkının korunmasıdır. Bu bağlamda bir katılımcımız yabancıların aleyhine olacak şekilde her tür düşüncenin dile getirilmesinin, hakaret, küçük düşürme içeren ve yabancı düşmanlığını fitilleyen söylemlerin ifade özgürlüğü olarak ele alınmaması ve sınırlandırılması gerektiğini ifade etmektedir. Nasyonal sosyalist bir ideolojinin farklı isimler altında örgütlenerek yabancı düşmanlığını hâkim kılmak istemesi göç kökenli bireylerin toplum içinde kendilerini güvensiz hissetmelerine yol açmaktadır. Bu anlamda göç kökenli bireyler iktidarın kendi varlıklarına karşı tehdit olarak algıladıkları hiçbir siyasi örgütlenmeye prim vermemesi ve ifade özgürlüğü altında varlıklarını meşru kabul etmemesi yönünde bir beklentiye sahiptirler.

“Tamam herkesin özgür bir şekilde konuşma imkânı var, herkes istediği görüşü söyleyebilir fakat NPD¹⁴⁶ (Almanya Ulusal Demokratik Partisi) olsun başka partiler olsun. Mesela benim gözümde yapamazlar, benim gözümde yasak olması gerekiyor. Şuradan 2 sene önce 3 sene önce kocaman kocaman pankartlar asmışlardı bizim sokaklara. “Burası küçük İstanbul değil, başörtülüler çıksın!” gibisinden küçük düşürücü pankartlar.” (Katılımcı 2)

Göç kökenli bireyler iktidarın yaklaşımını değerlendirirken iktidarın salt göçmenlere yönelik politikalarından değil, bazen toplumdaki her kesimi ilgilendiren toplumsal sorunlardan yola çıkmaktadırlar.

Üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin hükümeti eleştirdiği bir diğer önemli husus mülteci sorununun iyi bir şekilde yönetilememesidir. Bir yanda solu temsil eden SPD’nin heterojen toplum tasavvuru ve göçmenlere karşı ılımlı yaklaşımı, diğer yanda ise muhafazakâr CDU’nun göçmen kabulüne karşı daha skeptik tutumu, göçmenleri ulusal kimliğe karşı bir tehdit olarak gören bakış açısı ve toplumu homojen görme eğilimi bu durumda rol oynamaktadır.

“Çözemedi diyeceğim. Çünkü iki büyük parti bir iktidara girdiyse demektir ki başarısız geçti. Şöyle düşünün bir sağ parti bir sol partiyle beraber iktidarı paylaşıyor. Onun çözümü iyi olamaz. İyi düşmez çünkü, sağcı ideallerden vazgeçiyor solcu ideallerden vazgeçiyor. Ama burada şu var. CDU Hristiyan partisi oluyor yani daha çok konzervatif düşüncesi var, SPD de biraz daha sol

¹⁴⁶ Nationaldemokratische Partei Deutschlands, aşırı sağ görüşlü bir siyasi partidir.

düşüncesi var. (...) mülteci sorununu çözemediler öyle diyeyim. Bir yandan da Türkiye'ye düşkünlüğü mülteci davasında. Avrupa Birliği olsun baya bir kötü durumda.” (Katılımcı 11)

2015 yılı itibariyle mülteci kabul etmeye başlayan Almanya'nın kaç mülteci alacağını belirtirken bir 'üst sınır'dan bahsetmesi ve mülteci kabul etmemek için uzun süre ayak diremesi bilhassa üniversiteli kadın katılımcıların hükümete getirdiği ortak eleştirilerdir. Konuya insani boyuttan değil de rakamlar boyutundan bakan ve daha fazla mülteci kabul etmeye dönük politikalar eleştirinin temel noktalarını oluşturmaktadır. Katılımcı 24, mülteci kabulünde uzun süre ayak diredikten sonra mültecileri sevinç içinde karşılayan gösterilerin samimiyetsiz olduğuna inanmaktadır. Bu gösterilerin aktörleri vatandaşlar, politikacılar, eğitim kurumları, dernekler ve diğer kurumlardan meydana gelmektedir. Ancak 2015 yılında mültecileri karşılamaya yönelik coşkulu 'hoşgeldin' karşılamaları, 2016 yılında düşüş göstermeye başlamıştır (Deutsche Welle, 2016).

“Bir kere bu mmm son olaylarda mesela hani mültecilerle ilgili politikalarda çok ikiye bölünme yaptılar önce uzun zaman kimseyi ülkelerine almak istemediler ki Almanya çok güçlü bir ülke aslında çok daha önce kucak açması gerekiyordu. Hani ölü haberlerini, denizdeki o çocukları¹⁴⁷ görmemize bile gerek yoktu. Ondan sonra beklediler beklediler beklediler, kimseyi almadılar almadılar almadılar, ondan sonra almak zorunda kaldılar dış politikadan dolayı ondan sonra da böyle sanki çok istiyorlarmış gibi işte otogarda sevinçli partiler ondan sonra bir karşılamalar... Aldıkları sayı¹⁴⁸ da gülünecek gibiydi yine.” (Katılımcı 24)

“Tabii ki burada yaşamım çok iyi, yaşam standardım da çok iyi okul ne bileyim ev, sosyal yardımlar... Her şey dört dörtlük ama her şeyi desteklediğimi söyleyemem. Mesela şu an Flüchtlingskrise (mülteci krizi) var. Orada çok desteklemediğim şeyler var. Konuşulan şey böyle 'üst sınır' diye bir şey geçiyor. “Daha da sokmayalım” diye bana göre yanlış. Çünkü bu insanlar istediklerinden gelmiyor buraya. Hayatlarını bırakıp geliyorlar.” (Katılımcı 27)

¹⁴⁷ 2 Eylül 2015 tarihinde Ege Denizi'ni annesi ve ağabeyiyle birlikte botla geçmeye çalışan Aylan Kurdi isimli çocuğun cansız bedeninin Bodrum kıyılarına vurması dünyanın gündemine oturmuş ve mülteci karşıtı söylemleriyle ön plana çıkan siyasetçiler ve medya organları bu olaydan sonra daha vicdan sahibi bir tutum takınır gibi davranmaya başlanmış, Almanya en yoğun Suriyeli mülteci göçünü 2015 ve 2016 yıllarında almıştır. İlgili haber için bkz. CNN Turk, 2016. Almanya'daki Suriyeli mültecilerle ilgili bkz. Çetin, 2020.

¹⁴⁸ 2015 yılında Almanya'ya 476.649 kişi iltica başvurusunda bulunmuştur (Statista, 2020h). Bu başvuruların %34 ile en büyük çoğunluğu Suriyeli mültecilerdir ve toplamda 162.510 Suriyeli mülteci Almanya'ya başvuruda bulunmuştur (Süddeutsche Zeitung, 2016). Başvuru sayısı ile kastedilen Almanya'ya giriş yapan mülteci sayısıdır.

Önceki bölümlerde de değinildiği üzere üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin, bilhassa kadın katılımcıların, devlet ve toplum tarafından genellenmemek ve mülteci gibi görülmemek gibi bir kaygısı vardır. Toplumda daha da dezavantajlı görülmek istemeyen bireyler işçi olarak gelen göçmenlerin ve mültecilerin aynı olmadığını altını çize çize ifade etmişlerdir. Kendilerinin ‘devletin sırtından geçinen’, ‘dilencilik yapan’ göçmenlerle bir tutulmalarından dert yakınmaktadırlar. İşçi olarak gelen birinci kuşak Türkiye kökenliler ülkeye faydası dokunan, Alman ekonomisine katkıda bulunan bireyler olarak sınıflandırılırken, sığınmacılar devletin sırtından geçinenler ve Almanya ekonomisine yük olanlar şeklinde kodlanmaktadır. Bu durum üç şekilde düşünmemizi sağlamaktadır. İlk olarak Türkiye kökenli bireyler mülteci zannedilerek toplumun mültecileri dışlayan bakışına maruz kalmaktan endişe duymaktadır. İkinci olarak, Almanya’da doğup büyüyen bir nesil olarak mültecilere nazaran daha fazla kabul görme ve hayatları boyunca elde ettikleri kazanımları görünür kılma arzusu hakimdir. Son olarak da içten içe sosyo- ekonomik bakımdan ve dolayısıyla statü bakımından yabancılar içinde mültecilere nazaran daha güçlü ve üstün bir pozisyonda olduklarını düşünmektedirler.

“Genelleme oluyor. Şimdi biliyorsunuz buraya Almanya’ya daha çok artık başka ülkelerden de gelen oldu ve onlarla bizi bir tutuyorlar. Bu insanı bir zaman sonra hem üzüyor hem sinirlendiriyor. Bizle onlar aynı değiliz sonuçta bizim dedelerimiz buraya çalışmak, işçi olarak gelmişler bu ülkeye faydaları dokunmuş ama bizi şu an bu ülkeye zarar veren gibi gördüklerini, bunu söylemek isterdim. Bizi onlarla bir tutmasınlar. (...) Diğer ülkelerden gelen şimdi mesela ne bileyim ülke ismi vermek istemem ama buraya bir işe yarama.. (yarım bırakılan ifade) daha çok dışarıda dilencilik yapanlarla bir tutuluyoruz neredeyse veya da devletin parasıyla geçinenler, öyle.. İşsizlerle bir tutuluyoruz.” (Katılımcı 23)

Üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin devletle olan gündelik ilişkilerini masaya yatırdıkları ortamlardan biri de ev ortamıdır, bu tür paylaşımlar en çok birinci ve ikinci kuşak aile bireyleriyle özel alanda yapılmaktadır. Günümüzde Türkiye kökenli göçmenlere yaklaşımın göçün ilk yıllarına göre daha kötü olduğu, para biriminin Alman markı¹⁴⁹ olduğu dönemlerde göçmenlerin Almanya’da daha çok para kazandıkları, bugün Almanya’daki her dört kişiden birinin göç kökenli olmasının da etkisiyle Almanya’nın eskisi kadar yabancı işçiye ihtiyaç duymadığı görüşleri gizli

¹⁴⁹ 1999 yılı itibarıyla Euro para birimi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

senaryolarda öne çıkmaktadır. Özel alandaki diğer kuşaklararası paylaşımlar Almanya hükümetine yönelik eleştirilerden ve ülkenin güncel siyasetiyle ilgili değerlendirmelerden meydana gelmektedir.

Dernek ve ev gibi özel alanlar yabancı düşmanlığıyla ve dernek sorunlarıyla nasıl başa çıkabileceğine yönelik bireylerin strateji belirlediği mekanlardır. Mültecilerin başvurduğu taktikler karşısında devletin çaresizliğine gülmek, medya haberlerine alaycı bir tutumla yaklaşmak gizli senaryonun nicelikçe az ama nitelik bakımından önemli dil pratikleridir. Bununla birlikte özel alanda daha ziyade Türkiye siyasetinin konuşulduğuna işaret eden katılımcıların sayısı hiç de az değildir. Dokuzu kadın biri erkek olmak üzere on katılımcı Almanya siyasetinin özel alanda tartışılmadığını ifade etmişlerdir. Evde Almanya siyasetinin konuşulmadığını dile getiren biri erkek üçü kadın toplam dört katılımcı ise özel alanda Türkiye siyasetine daha çok ilgi gösterildiğini kaydetmektedir. Almanya politikasına ilgi duymayan katılımcılar toplam katılımcıların üçte birine karşılık gelmektedir ve bu grup için sadece Türkiye odaklı bir yurttaşlık kültüründen söz edilebilir. Katılımcıların kalan 2/3'si ise Almanya vatandaşı olsun veya olmasın Almanya politikalarını az veya çok özel alanda tartışmaktadır.

Ekonomik nedenlerle, birikim yapabilmek adına göç eden birinci kuşak göçmenler 1960'lı 70'li yıllara nazaran ekonominin kötüye gittiğini düşünmektedir ve bu durum mevcut hükümete karşı yaklaşımlarını etkilemektedir. Birinci kuşak göçmenlerin yapmış olduğu bu değerlendirmeler üç şekilde okunabilir: öncelikle misafir işçiler ilkin geçici olarak görüldükleri için Almanya'da iyi karşılanmışlar, ancak misafirlik bitip kalıcı olunca gerek iktidar gerek toplum aynı misafirperverliği sürdürmemiş, 90'lı yıllarda yabancı düşmanlığı tırmanmaya başlamış, Türkiye kökenlileri hedef alan kundaklama eylemleri vuku bulmaya başlamıştır. İkinci olarak, Almanya'ya ilk kez gelen işçilerin uzunca bir dönem yalnız yaşadığı, 1974'e kadar aile birleşiminin mümkün olmadığı da düşünülürse işçilerin Almanya'daki harcamalarının aileleriyle birlikte yaşadıkları döneme göre daha az olması daha fazla birikim yapabilmelerine olanak sağlamıştır. Üçüncü ve son olarak, bu değerlendirme Alman markının para birimi olarak yürürlükte olduğu dönemdeki alım gücünün Euro

dönemindeki alım gücünden daha fazla olması ile ilintilidir. Bu durum Alman markının yürürlükte olduğu 1999 yılına dek istisnasız bir şekilde geçerli olmamakla birlikte, Türkiye kökenli işgücünün Almanya'daki ilk yıllarında -1961 ve 1963 arasında- 1 Alman markının 2015 yılındaki 2 Euro veya 2 Eurodan daha fazla bir paraya karşılık gelmektedir. Sonraki yıllarda her ne kadar Markın değeri düşüşe geçse de 1980 yılına kadar 1 Markın 1 Eurodan daha düşük bir değerde olmadığı, Euroya geçmeden önceki son yıllarda ise Markın iyice değer kaybederek 1998'de 1 Markın 65 Cente (0,65 Euro) karşılık gelecek şekilde düşüş gösterdiği göze çarpmaktadır (Deutscher Bundestag, 2016: 5).

“Dedem hep şöyle der: “İlk geldiğimiz gibi değil tabii ki her şey”. Hem çalışma hem para kazanma açısından. O zaman tabii ki de o zaman için çok para kazanıyorlardı. Dedem: “Şimdiye göre çok iyi para kazanıyorduk burada” diyordu. Çektiklerimize bakarsak o tabii ki biraz daha kötüleşti. Dedemler mesela böyle muamele görmüyorlardı.” (Katılımcı 28)

İkinci kuşakla yapılan değerlendirmeler bağlamında gizli senaryoda konu edilen diğer bir husus ise, işgücü anlaşması çerçevesinde gelen göçmenlere ve 2010'lu yıllarda göç eden mültecilere devletin sunmuş olduğu imkanların karşılaştırılmasıdır. Dolayısıyla kaynak paylaşımı ve göçmenlerin bu kaynaklara erişimine ilişkin tartışmalar devletin bu kesimlere tanıdığı fırsatlara ilişkin olan eşitsiz muamelenin de izini sürmeye imkân tanımaktadır.

“Mültecilerle eski göç edenlerin arasında onlara neler sunuluyor veya babam zamanında neler onlara sunuldu. Onlar da bazen konuşuluyor.” (Katılımcı 40)

Türkiye kökenlilerin Almanya'daki varlığını etkileyen bir boyutu olmasına rağmen göçmenlerin Almanya siyasetine düşük düzeyde bir ilgi göstermesi ve bunun özel alana yansımaları dikkat çekicidir. Kendini dezavantajlı konumda gören bireyler ‘zayıf’ olmalarının ve zayıf kalmalarının bir devlet politikası olduğunu düşünmektedirler. Göçmenlerin “*tehlike*” olarak görülmesi hâkim kültürün altını oyan paralel toplumlar olarak görülmeleriyle ilgilidir.

“Alman siyaseti çok fazla konuşulmuyor, aslında bu da bence büyük bir eksiklik. Aslında Almanya'da yaşıyoruz, Almanya siyasetini konuşalım. Ama çok fazla konuşulmuyor. Genel olarak benim kanaatim benim katılmadığım ama ben de birçok ayrımcılık yaşadım, bundan da bahsettim zaten ama genel olarak çevremde şey konuşuluyor: Alman hükümeti bizi bastırıyor, işte bizi istemiyor

veya bizi bir tehlike olarak gördüğü için bize engeller koyuyor siyasi olarak işte ee güçlenmemize engel koyuyor gibi görüşler hâkim.” (Katılımcı 41)

Almanya’nın sadece Türkiye kökenli göçmenlere değil genel olarak göçmenlere yaklaşımının da gizli senaryonun bir parçası olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Bu bağlamda Katılımcı 11, Kuzey Ren Vestfalya’da ortaya çıkan bir olay çerçevesinde mültecilerin taktiklerinin özel alanda konuşulduğunu belirtmektedir. Bir mültecinin hile yapmak suretiyle devletten defalarca mülteci parası alması ve buna karşın devletin eli kolu bağlı ve aciz olması, mültecilerin yani ‘zayıf’ olanların iktidarın alanında boşluklardan yararlanarak nasıl ‘kendi oyununu kurduğunu’ (bkz. de Certeau, 2009) ve bu durumda devletin acizliğine ancak gülünebileceğini göstermektedir.

“Mülteci parası, Asylantengeld oluyor. Ee onlar da şey çıktı ortaya bu tabi buralarda olmadı da ee Nordrhein Westfalen’da oldu mesela. Bir mülteci değişik isimle gidip kuruma 5- 6 defa para aldı. Öyle durumlara gülüyoruz çünkü Almanya hukuk devleti olduğu için fazla bir şey de yapamıyor. Bir de şu ilginç şey var, mülteci hakları farklı olduğu için hapse de atamıyorlar. Üç kağıtçılık yaptığı halde. Öyle büyük bir zor duruma düştü Alman devleti bunu da nasıl temizleyeceğini bilmiyor. Böyle şeylere bazen gerçekten gülüyorum bunları neden önceden düşünmüyorlar diye.” (Katılımcı 11)

1/3’lük bir kısmın gizli senaryolarda Almanya’daki kamu politikalarına ve göçmen politikalarına kayıtsız olması, Türkiye kökenli bireylerin gündelik hayatın diğer alanlarında olduğu kadar siyasi hayatın içinde var olamadıklarını ve bu durumun onları gündelik yaşamdaki iktidar ilişkilerine bazen gizliden direnmek mecburiyetinde bıraktığını gösterir. Diğer yandan resmin bütününe bakıldığında pasif geleneksel katılım örneklemin 1/3’i ile sınırlıdır. Aktif siyasi katılıma olan ilgi ise ancak bir kişiyle sınırlıdır. Örneklemin yarısı mikro katılım yöntemlerini benimsemiştir, 2/3’si ise gizli senaryolarda devletin göçmen politikalarını konuşmaktadır. Seçme hakkına sahip olan bireylerin ¼’ünden fazlası ise zikredilen sebeplerle politikadan uzaklaşma eğilimi taşımaktadır. Gizli senaryolarda Almanya politikasına gösterilen ilginin üçüncü kuşak bireyleri bilhassa mikro katılım yöntemlerine teşvik edeceği ve depolitizasyon eğilimini azaltmada bir rol üstleneceği düşünülmektedir.

6.4. Genel Değerlendirme

Batı poliarşileri içinde ikinci dalga demokrasi örneklerinden biri olan Almanya'nın hükümet sistemi İkinci Dünya Savaşı sonrasında parlamenter sistem olarak şekillenmiştir. Almanya'nın çeşitli ülkelerden aldığı işgücü göçü ile göçmen işçilerin Almanya'da kalıcı hale gelmesi sosyal entegrasyon politikalarını gündeme getirmiştir. Almanya devleti vatandaşlığı bir entegrasyon göstergesi, aktif siyasi katılımı ise entegrasyonun en üst basamağı olarak kabul etmiştir. Siyasi haklar büyük ölçüde vatandaşlığın getirdiği haklar olmakla birlikte, yerel düzeyde seçme hakkının bütün yabancılara verilmemesi uygulamada bir çifte standart olduğunu gösterir. Bu durum yabancılara geleneksel olmayan ve post- modern katılım yöntemlerine sevk etmiştir.

Çalışmanın bu kısmında üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin Almanya'nın siyasi sistemi ve kamu politikalarını etkilemeye dönük siyasi davranışlarının bir dökümü çıkartılmış, hangi şekillerde ve hangi düzeyde siyasal katılımında bulundukları ortaya konmuştur. Üçüncü kuşaklar bariz bir şekilde en alt kademe katılım yöntemlerini benimsemişlerdir. Bu durum bireysel faktörler kadar siyasi sistemden de etkilenmektedir. Örneklemin yaklaşık yarısı oy kullanabilir durumda olmakla birlikte yalnızca 1/3'i seçme hakkını kullanmakta ve bu oranın 1/4'ünden fazlası politikadan uzaklaşma eğilimi göstermektedir. Politikadan uzaklaşma eğilimi koalisyon hükümetleri, siyasal sinizm, siyasal etkinlik duygusunun ve siyasal ilginin yokluğu, inançlar ve sistemi protesto etme isteğiyle ilgilidir. Üçüncü kuşak bireyler geleneksel katılımı sınırlı ölçüde benimserken, bilhassa imza kampanyalarına katılım ve sivil toplum kuruluşlarına üyelik gibi mikro katılım biçimlerine yönelmektedirler. Ancak bu sivil toplum kuruluşlarının ekseriyetle Türkiye kökenli dernekler olduğunu unutmamak gerekir. İmza kampanyalarının konuları ise ırkçı partilerin kapatılması, yaşam çevresiyle ilgili talepler, anavatandaki siyasi meseleler ve başka ülkelerdeki insan hakları ihlallerinden meydana gelmektedir. İmza kampanyaları bu anlamda ulusaşırı toplumsal alanlarda tezahür eder.

Yabancıların siyasal haklarının sınırlı olması Yabancı Danışma Meclisleri ve entegrasyon kurulları gibi kurumlarda varlık göstermelerini beraberinde getirir de bu kurumların siyasi karar alımını etkileyecek mahiyette bir fonksiyonu olduğunu söylemek güçtür. Göçmen örgütleri göç kökenli bireylerin çıkar ve taleplerini dile getirdikleri, yaşadıkları sorunlarla ilgili farkındalık yarattıkları ve güncel gelişmeler karşısında pozisyon aldıkları platformlar olmakla birlikte, Türkiye kökenli derneklerin ekseriyetle din ve kültür alanında faaliyet gösterdiği bir gerçektir. Yine de bu örgütler sınırlı bir politik temsil sağlamakta ama baskı grubu gibi hareket etmemektedir. Üçüncü kuşak bireylerin kendilerini temsil ettiğine inandığı diğer platformlar; sosyal medya (Mainz’lı Türkler hesabı gibi), Yabancı Danışma Kurulları, ırkçılığa karşı yurttaş inisiyatifleri, dernekler, UID, BIG ve ADD gibi partilerdir. Türkiye kökenli her kesimi temsil edecek çatı bir örgüt bulunmamaktadır. Yabancı dernekler yaptıkları faaliyetlerin (dini ve siyasi propaganda gibi) anayasaya aykırı olması ihtimaliyle Anayasa Koruma Teşkilatı’nca devletin yakın gözetiminde olmakta ve finansal destekler bu tür durumlarda geri çekilmektedir. Devlet her ne kadar göçmenlerin örgütlenmelerine olanak tanısa da dernekleri serbest bırakmamakta, devletin belirlediği yasal sınırlar içinde hareket etmelerini sağlamaya çalışmaktadır.

Türkiye kökenli bireyler siyasi iktidarın göçmenlere yaklaşımını değerlendirirken kamu hizmetleri ve kamu politikalarıyla ilgili yorumlarda da bulunmuşlardır. Göçmen politikaları bağlamında mülteci politikalarını takdir edenler olduğu gibi yerenler de olmuştur. Yabancı düşmanlığı, istihdamda ayrımcılık, toplumun bir parçası olarak kabul edilmeme ve siyasi partilerin yaklaşımları üçüncü kuşak bireylere göre iktidarın politikalarını özetleyen temalardır. Bu yaklaşım karşısında bireyler sisteme karşı güvensizlik duymakta ve iktidarı ikiyüzlü olarak nitelendirmektedir ve bu durum politikadan uzaklaşma eğilimlerini güçlendirmektedir. Mülteci olarak görüldüklerini, 60 yıllık bir göç tarihine ve kendileri bu göçün öznesi olmamalarına rağmen tanınmadıklarını, entegrasyon politikalarının esasen asimilasyonu amaçladığını ve göçmenlere yaklaşımın aidiyetlerinden etkilendiğini savunmaktadırlar. Devletin Türkiye kökenli topluluklara eşit davranmadığını, yerel siyasetçilerin ise pozitif, pragmatist ama ayrımcı olmayan bir tutuma sahip olduklarını

belirtmektedirler. AfD gibi partileri ise varlıkları açısından tehdit olarak görmektedirler.

Devlet- birey ilişkisine yönelik kamusal senaryoların ve gizli senaryoların gür bir sedayla haykırdığı gerçek şudur: üçüncü kuşak bireyler kültürel özerklikten müteşekkil bir tanınma politikası değil, fırsat eşitliğini de içeren bir sosyal adalet anlayışı talep etmektedirler. Grup içindeki çeşitliliğin görmezden gelindiği tanınma politikalarını ise yeterli bulmamaktadırlar. Göç kökenli bireyler Federal Almanya Cumhuriyeti'nin hegemonik doğasına işaret ederken devletin radikal değişimlerden de reformlardan da uzak bir politika yürüttüğünün altını çizmektedirler. Devletin kendilerini makbul vatandaş adayları olarak görmediğinin farkında olan bireyler kamusal alanda görünürlüklerinin artmasıyla birlikte daha fazla göze battıklarını ve alt sınıf olarak kalmalarının bir devlet politikası olduğunu ileri sürmektedirler.

Siyasi iktidara yönelik gizli senaryo dil pratikleri büyük ölçüde göçmen politikalarına yönelik değerlendirmelerle benzerlik arz etmektedir. Gizli senaryoların farklılaşan içerikleri şunlardır; iktidarın yabancı düşmanlığına prim vermesi, üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin 'devletin sırtından geçinen' göçmenlerle bir tutulduğu düşüncesi, gündelik yaşamdaki diğer iktidar ilişkileri, koalisyonlardan memnuniyetsizlik, mülteci politikalarını samimi ve insani bulmama. Ev ve dernek ortamında birinci ve ikinci kuşak Türkiye kökenli bireylerle yapılan paylaşımlarda ise Alman markının kullanıldığı dönemde göçmenlerin ekonomik açıdan daha güçlü olduğu, günümüzde göçmenlere bakışın negatif bir hal aldığı, yabancı işçilere ihtiyacın azaldığı ve güncel siyasetle ilgili diğer konulardır. Türkiye kökenli bireylerin hâkim kültürün altını oyan bir toplum olarak görülmesi ve mültecilerin gündelik direniş biçimleri de gizli senaryolara konu olmaktadır. Gizli senaryo pratikleri üzerinden katılımcıların 1/3'ünün yalnızca Türkiye odaklı bir yurttaşlık kültürünün olduğu dikkat çekmektedir. Nitelikli bir çoğunluğun ise özel alanda Almanya politikalarını konuşması siyasal ilginin varlığını göstermektedir.

YEDİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN GÜNDELİK PRATİKLERİ VE KÜLTÜREL ALANDAKİ DEĞİŞME VE DEVAMLILIK

Resmi tarih yazımının Almanya'daki Türkiye kökenliler bağlamında dışarıda bıraktığı yalnızca bireylerin eğitim hayatı, iş hayatında kurmuş olduğu ve gerek kamu hizmetlerinin alıcısı olarak gerek vatandaş veya yabancı olarak siyasi katılım üzerinden siyasi sistemle kurmuş olduğu gündelik ilişkiler değil aynı zamanda gündelik yaşamın geriye kalanıdır. Lüdtker'nin (1995) deyiimiyle bireylerin iş hayatından artakalan zamanlarda yaptıkları eylemleri, duygu ve düşünceleri toplumsal tarihin önemli bir parçasını oluşturmakta ve bireylerin hayatta kalma yollarını anlamak bakımından mikro-anlatılarına kulak vermek gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmanın son fakat daha az önemli olmayan halkasını eğitim, iş hayatı, kamu kurumları ve siyasal kültür dışında kalan gündelik yaşam etkinlikleri ve bu sıradan anlarda kurulan iktidar ilişkileri meydana getirmektedir.

Bu bölümde öncelikle katılımcıların sosyo- ekonomik durumları bakımından önceki kuşaklarla nasıl bir farklılık gösterdikleri ve genel olarak Almanya'da sosyal ve ekonomik durumunu iyileştirme fırsatıyla ilgili düşünceleri değerlendirilerek katılımcılar düzeyinde ne tür bir toplumsal hareketliliğin söz konusu olduğunun analizi yapılmaya çalışılmıştır. Akabinde irdelenecek konulardan ilk ikisi üçüncü kuşak bireylerin dini ve kültürel pratikleridir. Şüphesiz ki dini yaşantıları ve ailede edindikleri kültür dolayısıyla içinde yaşadıkları toplumdan farklılık göstermeleri katılımcıların inançları ve kültürel hayatlarıyla ilgili yaşadıkları deneyimlerin de ayrıntılı bir dökümünü çıkarmayı gerekli kılmıştır. Sıradan insanın gündelik yaşamında din ve kültür hâkim normlara direnme aracı olarak önemli işlev göstermektedirler. Bu iki husus ve bunlar üzerinden hâkim kültürle kurdukları ilişki hem katılımcıların Almanya'da hayatta kalma becerilerini hem de devletin göçmenleri ne derece özerk bıraktığını anlamaya imkân tanıyacaktır. Kültürel hayat başlığı altında üçüncü kuşak bireylerin katılım gösterdikleri kültürel ve sanatsal etkinlikler, yeme-içme alışkanlıklarının Alman mutfağından ve adabı muaşeretinden etkilenip

etkilenmediği gibi konulara odaklanılacaktır. Gündelik yaşamın bir diğer önemli boyutunu iki farklı kültürle ilgili deneyimler oluşturmakta, bu minvalde bireylerin kendi özelinde Alman kültürü ve aileden edinmiş olduğu Türk kültürü arasında nasıl bir ilişki kurduğu, iki kültür arasındaki farklılıkları nasıl idare ettiği soruları merkezde yer almaktadır. Almanya’da göç kökenli bireylerin entegrasyonu ile ilgili tartışmalarda hakim kültür (Leitkultur) – ki daha önce belirtildiği gibi siyasetçiler de bu kavrama bir içerik üretmektedirler- uyum kriterlerini açıklayan bir kılavuz kültür olarak çokça dillendirilmekte olduğundan katılımcılara hakim kültür kavramının kendilerine nasıl bir çağrışım yaptığı, şayet hakim kültürle kendilerini ilişkilendiriyorsalar bu ilişkinin hangi şekillerde ve hangi ortamlarda ortaya çıktığı, hakim kültüre uyum sağlamadığını düşünenlere ise bu duruma ne ad verdikleri sorulmuştur. Bu sorular üzerinden katılımcıların çoklu kimlikleri, sadece miras olarak ebeveynlerinden devraldıkları değil aynı zamanda kendi yaşam deneyimleriyle edindikleri kimliklerine odaklanılmıştır.

Göçmen bireylerin yaşam deneyimlerini sadece ev sahibi ülkenin toplumsal ve kültürel yapılarının değil köken ülkenin toplumsal yapılarının da etkilemesine binaen bireylerin Almanya’daki akrabaları, kendileri gibi Türkiye kökenli komşularıyla gündelik ilişkileri, dayanışma biçimlerinin yanı sıra bu kişiler tarafından toplumsal denetime tabi tutulup tutulmadıkları “Türkiye Kökenlilerle İlişkiler” başlığında tartışılmıştır. Almanya’daki gündelik yaşamın – bu arada tek bir etkenden bahsedemeyiz- bireylerin pratiklerine nasıl etki ettiğini araştırırken incelenen gündelik insani ilişkiler; Alman komşularla ilişkiler ve Alman arkadaş çevreleriyle ilişkileridir. Bundan başka katılımcıların Türkiye kökenli çevreleri arasında deyim ve fıkralar yoluyla Almanlara yönelik ne tür dil pratiklerinin olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Son olarak da toplumsal cinsiyet bağlamında kadın-erkek ilişkilerinin Almanya’daki kadın- erkek ilişkilerinden etkilenip etkilenmediği ve üçüncü kuşak bireylerin evlenme ve boşanmalarla ilgili gözlemlerine yer verilmiştir.

7.1. Toplumsal Hareketlilik

“Bir kat ve önünde otomobil. Bir üst sınıfa geçmenin en belirgin simgesidir bu. Almanya’nın sokakları bunların adına süpürülür. Fabrikalarda, madenlerin derinliklerinde, mezbahalarda hep bunun adına çalışılır” (Üstün, 1975: 85).

Toplumsal hareketlilik, birey ya da grupların fiziksel mekanlar ya da toplumsal konumlar arasında yer değiştirmesi olarak tanımlanmakta ve bu hareketliliğin yukarı yönde olması toplumsal akışkanlığa, “açıklığa” ilişkin bir gösterge olarak kabul edilmektedir (Edgar& Sedgwick, 2007: 340, Giddens, 2012: 372, Marshall, 1999: 750). Toplumsal hareketlilik türleri gerçekleştiği yön ve düzeyin yanı sıra gerçekleştiği zamana göre de sınıflandırılmaktadır. Gerçekleştiği yön ve düzey bakımından dikey hareketlilik ve yatay hareketlilik olarak sınıflandırılmaktadır ki ilki saygınlık sıralamasına göre hiyerarşik bağlamda bir tabakadan diğerine yükselmek veya düşmek anlamı taşıırken, ikincisi bireylerin yaşam tarzlarında ve ekonomik şartlarında hatırı sayılı bir değişiklik olmadan fiziksel mekân veya meslek değiştirmesine karşılık gelir. Hareketliliğin gerçekleştiği zamana göre ise bir bireyin kendi kariyer hayatında gösterdiği hareketlilik kuşak- içi hareketlilik ve kendi ebeveynlerine kıyasla gösterdiği hareketlilik kuşaklararası hareketlilik olarak tasnif edilmektedir (Edgar& Sedgwick, 2007: 340). Bireylerin kendi kariyer hayatlarında etnik köken, inanç ve ailelerinin kültürel sermayesi bağlamında karşılaştıkları ayrımcılıklar ve zorluklar eğitim ve iş yaşamında etraflıca ele alınmıştır ve bu kuşak- içi hareketliliğe ilişkin bir fikir vermektedir. Almanya’da yaşayan Türkiye kökenli bireylerin geçmişten bugüne nasıl bir toplumsal hareketlilik gösterdiğini ele alırken eğitim durumu, çalışma hayatına katılım, meslekler, gelir durumu ve yaşam alanı gibi bir dizi faktörü göz önünde bulundurarak kuşaklararası bir karşılaştırma yapmak bir zorunluluk arz etmektedir. Buna binaen üçüncü kuşak katılımcılardan sadece sosyal ve ekonomik durumunu iyileştirme fırsatının olup olmadığı bilgisi değil ailedeki birinci kuşak göçmenler ve ikinci kuşak göç kökenli bireylerle kendi sosyal pozisyonunu karşılaştırarak değerlendirmesi de istenmiştir. Çalışma Hayatı bölümünde de sözü edildiği gibi örneklemin tamamı eğitim hayatını tamamlayarak iş hayatına dahil olmamıştır. Bu tür örneklerde katılımcılar henüz meslek sahibi olmasalar da eğitim durumu ve ailelerinin

kendilerine sağladığı sosyo- ekonomik şartlardan hareketle içinde bulundukları durumu yorumlamıştır.

Almanca literatürde Türkiye kökenlilerin sergilediği toplumsal hareketlilik ve sosyal pozisyonlarla ilgili 2015 yılı verilerine dayanan bir araştırmada birinci ve ikinci kuşağın toplumsal hareketliliği eğitim, gelir durumu ve meslek grupları bakımından karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Birinci kuşaktan ikinci kuşağa doğru nasıl bir hareketlilik olduğunu ortaya koyabilmek için eğitim düzeyi, çalışma oranı, meslek grubu ve gelir durumu ile ilgili verilere yakından bakmak gerekmektedir. Üç kuşağın eğitim düzeyi ve istihdam durumu ile ilgili detaylı veriler eğitim politikaları ve çalışma politikaları bölümünde tartışıldığından burada kısaca değinilecektir.

Dikey hareketlilik her zaman yukarı yönlü olmamakta, bazı ailelerde çocuklar ebeveynleriyle aynı düzeyde veya onlardan daha düşük bir düzeyde eğitim alabilmektedir. Bu bağlamda ikinci kuşağın birinci kuşağa göre nasıl bir hareketlilik sergilediğine ilişkin tabloya bakmak eğitim düzeyi bakımından daha bütüncül bir değerlendirme yapmayı mümkün kılacaktır. İkinci kuşaktan 373 bireyin yer aldığı anket çalışmasında babası hiçbir okul bitirmeyenlerin oranı %11,9'dur. İkinci kuşak bireyler arasında babası gibi hiçbir okul bitirmeyenlerin oranı %8 iken, babasına göre yukarı dikey toplumsal hareketlilik gösterenlerin oranı %92'dir. İlkokul mezunu olan babaların oranı %59,2 iken, bu babaların ikinci kuşak çocuklarından %2,4'ü hiç okul bitirmeyerek aşağı yönlü bir hareket sergilemiş, %39,4'ü babalarıyla aynı düzeyde eğitim almış ve %58,2'si babalarına göre daha yüksek düzeyde bir eğitim (en azından orta düzeyde) almıştır. %15,7'si orta düzeyde bir okul mezuniyetine sahip babaların çocukları, %14,1 ile kendilerine göre daha düşük dereceli okullardan mezun olmuş, %36,2'si babalarıyla aynı düzeyde eğitim almış ve %49,8'i ise yüksek öğrenim görmüştür. %13,2'si yüksek öğrenim gören babaların evlatları içinde %36,1'i kendilerinden daha düşük bir mezuniyet derecesi almış, %63,9'u babasıyla aynı düzeyde eğitim almış ve buna karşın yukarı dikey bir hareketlilik gösteren olmamıştır (Schührer, 2018: 29). Yukarı yönlü bir hareketliliğin olabilmesi için ikinci kuşağın, ebeveyninin eğitim düzeyinden daha iyi bir eğitim düzeyine sahip olması gerekir. Araştırmanın bizi götürdüğü sonuç ise babanın eğitim düzeyi yükseldikçe ikinci kuşak

çocuklarının eğitim düzeyi bakımından yukarı yönlü bir hareketlilik gösterme oranının azaldığıdır.

Çalışma hayatına katılım açısından birinci ve ikinci kuşak karşılaştırıldığında; birinci kuşak Türkiyeli erkek göçmenlerin %78'inin, ikinci kuşak erkek bireylerin ise %79,5'inin iş hayatına katıldığı, buna karşın birinci kuşak göçmen kadınların %37,3'nün ve ikinci kuşak kadınların %53,6'sının iş hayatına katıldığı gözlemlenmektedir. Aynı tabloda Almanya vatandaşı olan Türkiye kökenli bireylerin Türkiye vatandaşı olanlara göre iş hayatına daha fazla katıldığı da dikkat çekmektedir (Schührer, 2018: 32). Bu durum istihdam edilme şansının Almanya vatandaşı olan bireylerde başka bir uyruktan olanlara göre daha yüksek olduğunu kanıtlar niteliktedir. İkinci kuşak göç kökenli kadınların iş hayatına katılımının gözle görülür derecede arttığı ortaya çıkmaktadır. Toplumsal hareketlilik bağlamında iş hayatına katılım gibi birinci ve ikinci kuşak bireylerin ne tür işlerde çalıştıkları da incelenmesi gereken bir diğer husustur. İkinci kuşak göç kökenli bireylerde birinci kuşağa nazaran tam zamanlı, kısmi zamanlı çalışma oranının ve bunun yanı sıra dar gelirlilik, işsizlik ve ev hanımlarının oranının düştüğü buna karşın eğitime devam eden ve emekliliğe ayrılanların oranının hatırı sayılır derecede arttığı göze çarpmaktadır (Schührer, 2018: 33). İki yüz Türkiye kökenli bireyin katıldığı bir başka araştırmada meslek gruplarına bakıldığında Türkiye kökenli bireylerin önemli bir bölümünün işçi olarak çalıştığı, bunu çoğunluk sırasıyla kafa emeğine ve iş sözleşmesine dayalı olarak çalışan alt kademe büro çalışanlarının, orta kademe büro çalışanlarının, bir branşta uzman olarak çalışanların, serbest meslek sahiplerinin, üst kademe büro çalışanlarının ve çok düşük bir oranda memurların takip ettiği dikkat çekmektedir¹⁵⁰ (Statistisches Bundesamt, 2018a: 277).

Federal İstatistik Bürosu 2016 yılında Türkiye, eski Yugoslavya ülkeleri, Güney Avrupa, Doğu Avrupa'dan gelen göç kökenli bireyler ve Rusya'dan gelen etnik Almanların dahil olduğu bir araştırmada bu grupların gelir, kira vb. yaşam durumlarını

¹⁵⁰ Baden- Württemberg eyaleti özelinde yapılan araştırma üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireyler arasında işçi oranının azaldığını göstermektedir (Baden- Württemberg Ministerium für Integration, 2014: 39).

karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Bütün katılımcıların gelirleri tek tek sıralanarak gelirlerin tam orta (*Median*) değeri alınmıştır. Orta değer %60'ının altında bir geliri olan, yani yoksulluk riski altında yaşayan göç kökenli bireyler içinde Türkiye kökenli bireylerin ilk sırada olduğu dikkat çekmektedir. Bu orta değer gelirin %100'ü ve %150'si arasında bir gelire sahip olan göç kökenli bireyler içinde Türkiye kökenlilerin sayısı diğerlerinden çok daha düşüktür. Yine aynı tabloda hane halkı eşdeğer gelirinin, metrekare başına düşen kira tutarının¹⁵¹ ve evde yaşayan kişi sayısının diğer ülkelere göre sayıca fazla olduğu fakat kişi başına düşen metrekarenin en düşük olduğu grup yine Türkiye'den gelenlerdir. Hane halkı eş değer gelirinin orta değeri göç kökenli olmayan bireylerde 1.667 Euro iken Türkiye kökenli bireylerde bu değer 1090 Euro'dur (Statistisches Bundesamt, 2018a: 273). Dolayısıyla bu veriler bize Türkiye kökenlilerin daha kalabalık aile nüfusuna rağmen daha küçük ve daha düşük kirali evlerde oturduklarını, diğer göç kökenli bireylere nazaran daha düşük gelir elde ettiklerini ve özetle yaşam koşullarının daha kötü olduğunu göstermektedir. Dikkat çeken bir diğer husus ise en düşük net geliri elde eden göçmen grubun Türkiye kökenli kadınlar olmasıdır ki bu pek çoğunun kalifiye işçi olmamasıyla açıklanabilir (Statistisches Bundesamt, 2018a: 276). Yaşam ve yaşam alanından duyulan memnuniyet oranlarına bakıldığında Almanya'daki yaşamından en az memnuniyet duyanların Türkiye'den ve Güney Avrupa'dan gelen göç kökenli bireyler olduğu, gelirden ve yaşadığı evden duyulan memnuniyet oranının yine en çok Türkiye kökenlilerde düştüğü göze çarpmaktadır (Statistisches Bundesamt, 2018a: 279). Eğitim ve çalışma yaşamı ile ilgili gerek bu başlık altında gerek diğer ilgili başlıklar altında incelen verilere göre, mesleki açıdan kuşaklararası bir hareketlilik olsa da Türkiye kökenlilerin yaşam şartlarında belirgin bir iyileşme gözlemlenmemiştir, bu durum kuşaklar arasında yatay bir hareketliliğin olduğu anlamına gelmektedir. Belirgin bir yukarı dikey hareketliliğin olmaması Türkiye kökenli bireylerin Almanya'da neden hala alt sınıf olarak görüldüğünü açıklamaktadır. Diğer taraftan bu araştırmanın örnekleminde yer alan pek çok bireyin eğitim düzeyi ve yaptığı iş bakımından kuşaklararası dikey bir hareketlilik sergilediği göze çarpmaktadır.

¹⁵¹ İstisna olarak en düşük kira ödeyen grup Rusya'dan gelen etnik Almanlardır.

Almanya genelinde her üç kuşağın karşılaştırmalı olarak ele alındığı bir çalışma ya da en azından ikinci ve üçüncü kuşağın karşılaştırmalı olarak ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamış olması verilerin genellenmesini imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla ancak alan araştırması verileri, birinci ve ikinci kuşağa ilişkin toplumsal hareketlilik istatistikleri ve Baden- Württemberg eyaletinde üç kuşağın karşılaştırmalı olarak ele alındığı araştırma özelinde değerlendirmeler yapmak ve bazı çıkarımlarda bulunmak daha sağlıklı olacaktır. Üçüncü kuşak bireylerin birinci ve özellikle ikinci kuşağa referansla yaptığı karşılaştırmaya göre, hem sosyo- ekonomik hem eğitim durumu bakımından daha iyi bir durumda olduğunu iddia etmek güçtür. Üçüncü kuşak bireylerin büyük bir bölümü, gündelik yaşamda Almancaya vakıf olmak, daha yüksek düzeyde eğitim almış olmak ve daha ziyade nitelik gerektiren işlerde çalışmak açısından ebeveynlerine ve birinci kuşağa göre daha iyi bir durumdadırlar. Fakat yalnızca sınırlı sayıda katılımcı gelir bakımından ebeveynlerinden daha iyi durumda olduğunu ifade etmiştir. Daha yüksek bir statüye sahip olmak (işçi değil de ofis çalışanı olmak gibi), kalifiye bir işte çalışıyor olmak üçüncü kuşağın ebeveynlerinden daha fazla para kazandıkları anlamına gelmemektedir. Ekonomik açıdan üçüncü kuşak önceki kuşaklara kıyasla daha müreffeh bir hayat yaşamakta ve toplumsal statü anlamında kaydettikleri ilerlemeyi bu imkanlara ve ailelerinin kendileri için gösterdiği çabaya, kendilerinden beklentilerine dayandırmaktadırlar. Katılımcılara göre önceki kuşaklara kıyasla daha iyi bir sosyal ve ekonomik durumda yaşadıklarının bir göstergesi de ebeveynlerinin sahip oldukları ev ve araba gibi mülkiyetlerdir.

Almanya'ya gelen birinci kuşak Türkiyelilerin neredeyse yarısının ilkokul mezunu olduğu ve yalnızca %15'inin meslek okullarından mezun olduğu bilinmektedir (bkz. Abadan- Unat, 2002). Birinci kuşak göçmenler ağırlıklı olarak işçilerdir. İkinci ve üçüncü kuşak göç kökenli bireyler içinde ise meslek eğitimi veya üniversite eğitimi alanların birinci kuşağa göre daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Almanya'da doğup büyüyen bireyler almış oldukları eğitimle doğru orantılı olarak önceki kuşaklara göre daha nitelikli işlerde çalışmaktadır. İş hayatı bölümünde de ele alındığı üzere inşaat işçisi, araba tamircisi olmak için meslek eğitimi alan katılımcıların sayısı görece düşük iken kimi meslek eğitimi kimi üniversite eğitimi

alan ve ofis çalışanı, memur, anaokulu öğretmeni, pedagog, yazılımcı olarak çalışan katılımcıların sayısı daha fazladır. Almanya’da doğan ikinci ve üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin altını çizdiği bir nokta da kurulu bir düzen içinde hayata gözlerini açmış olmaları ve Almanya’da ebeveynlerinin kendileri için sağladığı şartlarda hayatlarını sürdürmeleri ve onların inşa ettiği tuğlaların üstüne kendilerinin yeni şeyler eklemeye devam ettiğidir. Gerek Türkiye’de gerek Almanya’da birinci ve ikinci kuşağın mülk edinmesi de sosyo- ekonomik durumlarını iyileştirdiklerinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

İkinci ve üçüncü kuşağın ailelerinden görmüş oldukları maddi ve manevi destek kendilerine üniversite eğitiminin veya meslek eğitiminin yolunu açarak birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru artan yukarı dikey toplumsal hareketliliğe önemli bir zemin oluşturmaktadır. Katılımcılardan bazıları Almanya’daki ilk yıllarında ebeveynlerinin gelirleri düşük olduğu için küçük ve bakımsız evlerde oturduklarını, zamanla bu durumu iyileştirdiklerini anlatmışlardır. Kuşaklararası toplumsal hareketliliğe ilişkin katılımcıların kendi eğitim düzeyi ve meslekleri ile ebeveynlerinin eğitim düzeyi ve meslekleri arasında yapmış oldukları karşılaştırma önemli yer tutmaktadır. Kardeşleri üniversite mezunu olan kendi de üniversite eğitimine devam eden ve laboratuvarında çalışan Katılımcı 30, annesinin evlere temizliğe giderek para kazandığını ve babasının havalimanında çalıştığını belirterek ebeveynlerinden daha iyi bir sosyo- ekonomik durumda olduğunu örneklemektedir. Almancaya hâkim olmak, iyi bir eğitim almış olmak ve Almanya’daki toplumsal düzene aşina olmak yukarı doğru toplumsal hareketlilikte kilit rol oynamaktadır.

“Bizim nesilde daha çok okumuş insan var. Bir önceki nesil işçi olarak geldiği için öyle bir imkân olmadı. Burada doğup büyüyenler okudular. Üniversite okumasalar bile meslek edindiler. Dolayısıyla iş durumları da farklılaştı. Kalifiye işçilikten öte güzel alanlarda yani güzel iş alanlarında çalıştıkları için gelirleri otomatikman daha yüksek. Bir o ikincisi de; bizim annemiz babamız buraya gelip bir şeyler yapmışlar, kurmuşlar zaten. Bazıları kendilerine bir daire almış, bazıları gitmiş Türkiye’de bir şeyler almış yapmış. Biz de onun üzerine bina ediyoruz baktığımız zaman. Yani orada zaten hayata başlarken daha yüksek bir imkanla başlıyoruz. Bizim çocuklarımız da daha yüksek bir imkanla başlayacaklar.” (Katılımcı 14)

“Annem ev hanımı, temizliğe gidiyor. Mmm yani evet. Dedemi bilemiyorum açıkçası. Ama annemle babamla kıyaslayınca yaşıma göre evet. Onların

zamanında daha zordu. Onlar dil bilmiyorlardı, önce kendilerinin her şeyi tanınması gerekiyordu vs. ama biz 3 yaşından beri Almanca konuşan, işte burada okula gitmiş olan bireyleriz. 17 yaşından beri çalışıyorum, az çok kendi paramı kazanıyorum. Her şeyi kendim elde ettim, o yüzden diyorum hani.” (Katılımcı 30)

Annesi ev hanımı ve babası işçi olan ve meslek eğitimi tamamlayarak sendikada memur olarak çalışan Katılımcı 20 de pek çok katılımcı gibi yukarı toplumsal hareketliliğin var olduğunu göstermektedir. Katılımcı Almanya’da doğup büyümüş bir birey olarak Almanlarla kurduğu gündelik ilişkilerin toplumsal yapıya ayak uydurma anlamında kendisini ailesine nazaran daha şanslı kıldığını, ailelerine nazaran farklı kültürlere çok daha açık olduğunu anlatmaktadır. Aile içindeki hareketliliğe baktığımızda ikinci kuşak işçi veya ev hanımı iken, üçüncü kuşağın memur olması kuşaklar arasında toplumsal statü bakımından bir iyileşmenin olduğunu örneklemektedir. Bu yükselme üçüncü kuşak açısından her zaman söz konusu olmamakla birlikte gelir artışını da beraberinde getirmektedir.

“Evet. Babam çalışıyor, annem ev hanımı. Babam inşaat işi olarak çalışıyor. Mmm şöyle söyleyeyim biz tabii ki burada okuduğumuzdan dolayı yani Almanlarla daha içli dışlıyız. Onları da biliyorsun. Kendi kültürüne ayak uydurduğun gibi Almanlara da ayak uydurduğun için daha çok sosyal ortamlara giriyorsun kafesidir şeyidir. Bizim büyüklerimiz bunu yapmaz, yapmadı da. Biz burada okuduğumuzdan ve çalıştığımızdan dolayı yeri gelir ki annenden babandan daha fazla maaş alırsın.” (Katılımcı 20)

Henüz üniversite eğitimi tamamlamamış olan ve yan işlerde çalışan Katılımcı 11 de eğitim düzeyi anne babasından daha yüksek olan biridir. Annesi meslek eğitimi almış bir anaokulu öğretmeni ve babası da belediye çalışanıdır. İthal gelin ya da ithal damat olmayan, üçüncü kuşağın kendisi gibi Almanya’da eğitim almış anne babalarının (ikinci kuşak) dil bilgisi ve eğitim düzeyi kendileriyle benzerlik içindedir. Bu anlamda ikinci kuşak göç kökenli bireyler hem kendi ebeveynlerine hem de evlenerek göç edenlere göre Almanya’daki gündelik yaşama daha iyi adapte olmuştur. Üçüncü kuşağın daha kalifiye meslekleri tercih edip etmedikleri ve sosyal statü bakımından öncüllerine kıyasla daha yüksek bir konumda olup olmadıkları ileriki yıllarda eğitimleri sona erip çalışmaya başladıklarında daha net bir şekilde ortaya konulabilecektir.

“Eğitim bakımından daha iyi kesinlikle. Babam memur değil, ama belediyede çalışıyor. Annem anaokulunda öğretmen olarak çalışıyor.” (Katılımcı 11)

Mühendis adayı olan Katılımcı 38 ise aileden üç kuşak erkeklerin meslek profilini ele alarak aile içindeki yukarı doğru toplumsal hareketliliğe işaret etmektedir. Dede Almanya’ya misafir işçi olarak gelmiş bir göçmen, baba ve amcalar hem ev hem dükkân gibi mülkler edinen esnaflar, katılımcının kendisi ve kuzenleri ise üniversite eğitimi alan bireylerdir. Her kuşak bir öncekinin elde ettiği kazanımlarla hem eğitim hem meslek yaşamında çitayı daha da yükseltmektedir. Mülk edinmek ise sınıf atlamanın bir göstergesi olarak ele alınmaktadır.

“Dedem işçi olarak geldi buraya. Ondan sonra bütün amcalarım babam dahil dükkân sahibi oldu. Ondan sonra mesela şimdi iki tane amcam ev sahibi yani evleri var. Dükkân sahipleri. Hatta kiraya verdikleri dükkânları da var, işte böyle bir büyüme var. Mesela üçüncü nesil, yani kuzenlerim, şimdi üniversiteye gitmeye başladık. Yani böyle bir gelişme var.” (Katılımcı 38)

Katılımcı 1, ikinci kuşağın daha iyi bir eğitim almaları yönünde kendileri kadar teşvik edilmediğini ve bu yüzden ikinci kuşak göç kökenli bireylerde birinci kuşağa göre göze çarpan bir yükselişin olmadığını düşünmektedir¹⁵². Pek çok arkadaşının babasının işçi olmasını da buna delil olarak göstermektedir. Kendileri eğitim hayatı için yeterince teşvik edilmeyen ve desteklenmeyen ikinci kuşak bireyler eğitimin toplumsal statü açısından ne denli önemli rol oynadığının farkındadırlar ve üçüncü kuşağa daha iyi fırsatlar sunmak için çaba sarf etmektedirler.

“Şimdi şöyle eskiden dedem anneannem falan annemi fazla mesela – annem ailenin en büyük kızı- fazla desteklememişler okusun diye. O zaman o şey yoktu. Hemen hemen kimsede yoktu. Nereden baksan hemen hemen bütün arkadaşlarımdan babası işçi. Veyahut da belirli bir yere kadar gelmiş. Ama acayip okumuş çıkmış dediğim çok nadir var ama şimdiyse başka. Anne babamız biz okuyalım diye nelerini feda ediyorlar. O yüzden eskiyle bugün arasında baya bir fark var.” (Katılımcı 1)

Birinci ve ikinci kuşağa kıyasla Almanlarla ilişkiler ve sosyal çevrenin geniş ve çeşitli olması, gelir durumunun yüksek olması, üniversite eğitimi almış olmak üçüncü kuşakta yukarı toplumsal hareketliliğin artışına ilişkin önemli göstergelerdir.

¹⁵² Bireyin kendi çevresinden edindiği izlenim bu yönde olmakla birlikte, önceki sayfalarda ele alındığı üzere istatistiksel bilgiler ikinci kuşağın eğitimde öncekilere nazaran ciddi bir yükselme gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Ne derece yukarı doğru toplumsal hareketliliğin olduğunu tespit etmek için eğitimi bir ölçüt olarak alırsak, sadece üniversite eğitimi almış olmak bir kıstas değildir. Eğitim düzeyi açısından incelendiğinde babası meslek eğitimi almayan, işçi olarak çalışan bir kişinin meslek eğitimi almış bir ofis çalışanı olması ya da bir girişimci olması da yukarı doğru bir toplumsal hareketliliğin varlığını gösterir, burada önemli olan kuşaklararası karşılaştırmada bir önceki kuşağa kıyasla sosyo- ekonomik durumun (eğitim, meslek...) iyileştirilmiş olmasıdır.

“Kesinlikle. Sosyal durumum daha iyi ee çevrem daha geniş daha, internasyonal ikincisi de gelir durumum çok daha iyi. Üniversite okumuş bir insanla meslek yapmış bir insanın arasında çok fark var.” (Katılımcı 21)

Bir katılımcımız eğitim düzeyi bakımından babasından daha iyi bir konumda olsa da gelir düzeyinin babasından daha iyi olmadığını ifade etmektedir. Pek çok katılımcının meslek ve eğitim anlamında ebeveynlerinden daha iyi bir pozisyonda çalışmasına rağmen ekonomik şartlarının ve yaşam biçimlerinin değişmemesi kuşaklar arasındaki hareketliliğin her zaman dikey olmadığını, yatay hareketlilik olabildiğini gözler önüne sermektedir. Üçüncü kuşak bireylerin farklı sosyal çevrelere açık oluşları ve kurdukları ilişkiler önceki kuşaklara göre daha güçlü olduğu için bu durum eğitim ve çalışma hayatındaki sosyal ağlarını da geliştirmektedir.

“Sosyal olaraktan evet ekonomik olaraktan işte babam tabi daha çok para kazanıyor, zaten senelerdir çalıştığı için. Ama sosyal olarak şöyle diyebilirim annem babam ne de olsa tamam burada dokuz sene okumuşlar etmişler. Dokuzuncu sınıftan sonra okulu bırakmışlar.” (Katılımcı 28)

“Sosyal mesela benim babam generationu, kuşağı daha çok kapalıları kendi aralarında pek şey yaparlardı. Şimdiki nesil çok açık ve herkesle irtibat kurabiliyor. Çok rahat bir şekilde also (yani). Evet. Şu an değil ama Allah izin verirse durumlar daha iyi evet.” (Katılımcı 19)

Dil bilgisi, eğitim düzeyi, meslek yaşamı ve Almanlarla kurmuş oldukları sosyal ilişkiler bakımından önceki kuşağa göre daha iyi durumda olan üçüncü kuşak bireylerin bir bölümü (üç kişi) daha üst bir gelir düzeyine sahip olmadıklarını belirtirken bir bölümü (dört kişi) ekonomik şartların daha kötüye gittiğini anlatmıştır. Bu katılımcılar ekonomik koşulların daha kötüye gitmesini 1999 yılında Alman Mark’ından (D- Mark) Euro’ya geçilmesine ve alım gücünün düşmesine

dayandırmaktadırlar¹⁵³. Katılımcı 26, eğitim almış olmasına ve uluslararası bir firmada çalışıyor olmasına rağmen para biriminden kaynaklı olarak işçilerin 1999'dan önce Mark üzerinden aldıkları ücrete benzer düzeyde bir ücret aldığını belirtmektedir. Daha fazla gelir sahibi olmamayı açıklayan bir diğer nokta ise önceki kuşakların para biriktirmek, mülk edinmek ve memleketlerine dönmek gayesiyle gece gündüz çalışması ve gündelik yaşamlarının önemli bir bölümünün işte geçmesidir. Buna karşın üçüncü kuşak mesai saatine dayanan ve görece daha konforlu bir iş hayatını benimsemiştir.

“Okumasaydım aynı seviyede olamazdık bence. Ama dediğim gibi benim maaşım belki babamın işçi maaşı gibiydi. O zamanda daha Almanya'nın maaşı iyiydi. Ama tabi onlar gece gündüz çalıştı. Ben tek gündüzleri çalışıyorum mesela. Onların okuma imkânı zordu. Ben daha rahat yaşıyorum niye çünkü daha bilgiliyim diye. İşlerimi hallederim, kimseye muhtaç değilim. Onlar muhtaçtı yani yine de Almancaları yoktu. Eskiden maaşlar daha iyiydi Mark zamanında. Bir de Mark konusu var. Kiralar ucuzdu. Yani baya bir pahalılaşma oldu ki bu aynı seviyeye getiriyor bizi, çünkü eskiden babamın zamanında okuyup benim yaptığımı yapsa daha fazla maaş alırdı.” (Katılımcı 26)

“Ekonomi olarak da sanmıyorum, hani eskilerin yine iyi kazandıklarını düşünüyorum. İyi bir yere girdikten sonra, bir işe girdikten sonra uzun sene kaldın mı orada yükselme imkânın da oluyor. Bir de D-Marktan Euro'ya geçiş de etkilemiştir. Mm fiyatlar baya bir yükselmiş oldu, maaşlar aynı kaldı ama tükettiğimiz ürünlerin fiyatı iki katına çıktı mesela.” (Katılımcı 31)

“Hayır. Mark varken daha iyiydi. Okulda öğrendik biz. Öğretmenimiz D- Mark dönemini ve Euro dönemini anlatmıştı. Aldığım kiraya yetmiyor. Euro zamanında şöyle. İyi para alıp aldığın şeylere de çok para veriyorsun.” (Katılımcı 12)

Meslek eğitimi alan bireyler çok para kazanmadıklarını ve babalarına göre daha düşük bir gelir elde ettiklerini dile getirmişlerdir. Diğer yandan geri dönüş planları, köken ülkedeki aile fertlerine destekte bulunmaları ve aynı zamanda Almanya'daki ailelerini geçindirmeleri nedeniyle birinci kuşağın tasarruf eğiliminin fazla olduğu bilinen bir gerçektir. Üçüncü kuşak ise sosyal yaşama daha fazla katıldığı için tüketim davranışları ebeveynlerine ve birinci kuşağa göre farklılaşmaktadır.

¹⁵³ Para biriminin değişmesinin alım gücünü nasıl değiştirdiğine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Altıncı Bölüm, “Siyasal İktidara Karşı Gizli Senaryolar” alt başlığı.

7.1.1. Yukarı Dikey Toplumsal Hareketlilik Mümkün Mü?

Katılımcıların üçte ikisinden fazlası göç kökenli bir birey olarak Almanya'daki sosyal ve ekonomik durumunu iyileştirebilecek fırsatlara sahip olduğunu düşünmektedir. Bu katılımcılar eğitim seçeneklerinin çeşitliliğine değinerek gerekli meslek eğitimini yaptıkları veya üniversite eğitimi aldıkları takdirde istedikleri mesleği icra etme hakkına sahip olduklarını düşünmektedir. Buna karşın katılımcıların yaklaşık üçte biri yukarı dikey toplumsal hareketliliğin önünde büyük engeller olduğunu veya bunu mümkün görmediğini ifade etmiştir. İlk grup büyük ölçüde eğitim düzeyini yükseltmekle hareketliliği mümkün görürken, bu grup içinde bazı katılımcılar sosyal ve ekonomik durumu iyileştirmenin bir yolunun da ek iş yapmak olduğunu belirtmektedirler. Bu durum aslında mevcut çalışma yaşamları içinde teşvik ve terfi mekanizmalarının kendileri için istenilen düzeyde işlemediğinin üstü örtük bir ifadesi olarak da ele alınabilir. İlk gruptaki argümanlar birbirine benzerlik gösterdiğinden dolayı ikinci grubun argümanları, içinde yaşadıkları toplumun açık olmayan, akışkan olmayan yönlerini ortaya koyma imkânı tanıdığı için bu ikincisini daha etraflıca irdelemek gerekir. Giddens, sosyo- ekonomik bakımdan daha düşük tabakalara mensup bireylerin kariyer basamaklarında yükselebilmelerini, yani yukarı dikey bir toplumsal hareketliliğin varlığını bir toplumun “açıklığının” göstergesi olarak yorumlamaktadır. Belli bir ülkede farklı toplumsal sınıflar, azınlıklar arasında toplumsal hareketliliğin varlığı açık bir toplum olarak bireylere fırsat eşitliği sunduğu şeklinde bir yoruma açıktır (bkz. Giddens, 2012: 372). Göç kökenli olan bireylerin bütününe aynı şekilde etkilemese de önceden değinildiği üzere “etnik penaltı” kavramı, istihdamda ayrımcı uygulamalar ve eğitim hayatındaki doğrudan ve dolaylı ayrımcılık uygulamalarına ilişkin deneyimler Almanya'daki Türkiye kökenli bireyler özelinde tam anlamıyla bir fırsat eşitliğinin bulunmayışına işaret etmektedir. 2015 yılında Almanya'daki en büyük göçmen gruplarından alınan örneklem doğrultusunda yapılan bir araştırmaya göre etnik kökeninden dolayı dezavantajlı olduğunu düşünenlerin başında Türkiye kökenli bireyler gelmektedir ve aynı şekilde yabancı düşmanlığından ve ekonomik durumundan en fazla endişe eden grup da yine Türkiye kökenli bireylerdir (Statistisches Bundesamt, 2018a: 278). Bununla birlikte yukarı

dikey toplumsal hareketlilik göç kökenli bireyler bağlamında büsbütün engellenmiş değildir.

Eğitim düzeyini iyileştirmek ve iş yerinde terfi imkanları hareketlilik için gerekli olan mekanizmalardır. Katılımcılar iş yerinin terfi mekanizmalarından çok bireysel emeğin ve çalışmanın hareketliliği sağlayacağını düşünmektedirler. Çalışan bireyler akşam okulları ve meslek okulları gibi eğitim olanaklarıyla eğitime devam ederek kariyerine yeni bir yön verebilmektedir. Yukarı dikey toplumsal hareketliliğin varlığına işaret edenler toplumsal yapı içinde kurumsal bir kimliğe sahip işyerleri ve eğitim kurumları kadar bireysel çabalarının da bu hareketlilikte önemli bir payı olduğuna dikkat çekmektedirler. Bilhassa meslek eğitimi alanlar ve üçüncü kuşak Türkiye kökenli erkekler toplumsal hareketliliğin mümkün olduğuna inanmaktadırlar.

“Böyle kalırsam bir şey değiştiremem. Ama kendimi ilerletirsem hani okursam şey yaparsam çalıştığım bölümde kendimi yükseltme şansı bulabilirsem orada illaki bir düzelme olabilir.” (Katılımcı 31)

“Ortaokulu bitiriyorlar. Düşünüyorlar. Okuldan bıktım iş hayatına girmek istiyorum, meslek yapıyorlar. Bu tam benim istediğim değil diyenler için de iş işten geçmedi Berufsschuleler (meslek okulları) var, akşam okulları var. İki- üç sene akşam okuluna giderek belli bir mezuniyeti alabiliyorlar. Liseyi bir nevi bitirmiş oluyorlar. Onun üzerine üniversite okuyabiliyorlar.” (Katılımcı 16)

“Yok, engel olduğunu hiç düşünmüyorum çünkü benim mesleğimde de şöyle; üç senem bittikten sonra anaokulunda çalışırken hafta sonları okula gidip anaokulu müdürü olabilirim sosyal kurumlarda annesiz babasız çocukların yerinde çalışabilirim, orada müdür olabilirim.” (Katılımcı 28)

“Bir aydır iş arıyorum, iki tane iş teklifi geldi. (...) Yani mühendis olarak istersem hemen iş teklifi geliyor bir yerden. Bu tabi yapacağınız bir iş mi, sizi mutlu edecek bir iş mi? O başka bir soru. Ama bana göre bir engel yok.” (Katılımcı 38)

Yukarı dikey toplumsal hareketliliğin varlığına şüpheyile yaklaşanlar ise bu hareketliliğin önünde büyük bir “ama” olduğunun altını çizmektedirler. Çoğunluk toplumunun fertlerinden, *diğerlerinden*, çok daha fazla çalıştıkları, onların “iki misli” kadar çalıştıkları takdirde gerçekten bir şeyleri başarabileceğine ve çemberi kırabileceğine inanmaktadırlar. Ailelerinin kültürel sermayesinin yetersizliği, çoğunlukla kendileri kadar nitelikli olmayan eğitim ve meslek yaşantıları, gündelik yaşamda etnik köken ve inançlarına gönderme yapılarak yaşadıkları ayrımcılıklar kendilerine kariyer hayatlarında puan kaybettiren faktörler haline gelirken bütün bu

engelleri aşmanın tek yolu çok daha fazla çalışmaktan geçmektedir. Etnik kökenden dolayı istihdam edilme şansının daha düşük olması veya eğitim hayatındaki iktidar ilişkileri yukarı dikey hareketliliğin önündeki engellerden bazılarıdır.

“Bazı noktalarda haksızlığa da uğruyoruz göçmen kökenli olduğumuz için, hani iş alanında yaşantımızın eşit olmadığını düşünüyorum. Ee ama hani çabamın da boş çıkmayacağına eminim. Belki diğerlerinin iki misli kadar çalışmak gerekiyor ama ona rağmen bir yerlerde hayırlı kapılarımızın açılacağını düşünüyorum.” (Katılımcı 24)

“Var. Ama nasıl var? Kendi başarıyla. Mesela ben kendimden örnek vereyim. Mmm en düşük okuldayım aman anne babana laf gelmesin bir şey demesinler, işe yaramıyor demesinler diye bir şekilde yükseldim yükseldim üniversiteyi okuyorum. (...) Engel olur mu evet olabilir. Hocalarla, öğretmenlerle bir şekilde.” (Katılımcı 2)

Bilhassa kadınlar ve kadınlar içinde de başörtülü olanlar meslek yaşamlarında önüne çok fazla engel konulduğunu düşünmektedir. Türkiye kökenlilere yönelik yapmış olduğu araştırmada Schührer, başörtülü kadınların başörtülü olmayanlara göre durumlarını daha dezavantajlı gördüklerini, özellikle de iş piyasasında ve ev ararken bu dezavantajın daha yoğun deneyimlendiğini ortaya koymuştur (Schührer, 2018: 49). Bizim yapmış olduğumuz alan araştırması bilhassa kadın katılımcılar için iş piyasasında benzer bir durumun var olduğunu doğrulamaktadır. İş hayatına katılım ve eğitimini aldığı alanda mesleğini icra etme anlamında başörtülü kadınlar kendilerini daha madun hissetmektedir. Başörtüsü iş piyasasında başörtülü kadınların kimliğini deklare eden bir unsura dönüşmekte, başörtüsünün bizzat kendisi değil ama toplumun başörtüye karşı yaklaşımı başörtülü kadınlar için her zaman gözle görünmeyen duvarlar örmektedir. Hukuki sorunlar, ayrımcılık, liyakatin baz alınmaması yukarı dikey bir toplumsal hareketlilik şansını azaltmaktadır. Ancak liyakate dayalı bir istihdam politikası uygulandığında göç kökenli bireyler için yukarı dikey bir toplumsal hareketlilik şansı vardır. Üniversite okuyan başörtülü kadınlar Alman toplumunun açık bir toplum olduğunu düşünmemektedirler.

“Sıkıntılı bir konu olduğunu düşünüyorum. Var. Ama her yerde bir önyargıyla karşılaşıldığı için önüne çok taş konulduğunu düşünüyorum bu konuda.” (Katılımcı 41)

“Önü açık ama engel olarak ne diyeyim misal vereyim mesela ben de öğretmenlik okumak istiyordum ama hani kapalı olduğum için Alman okullarda

biraz zorlaştığı için öğretmen olmak, memur olmak. O konuda belki biraz olabilir ama eğer Almanlar gerçekten yaptığı işe bakarlarsa ya da yapabileceği işlere bakarlarsa yolları açık olur.” (Katılımcı 18)

“Dediğim gibi gene iş konusuna geldik. Orada kesinlikle dediğim gibi Türklerin dışlandığını düşündüğüm için evet bir sınırlama var. Başörtüsü, Türk ismiyle ilgili ve Müslüman.” (Katılımcı 30)

Ebeveyni kendilerinden daha düşük düzeyde eğitim alan ikinci ve üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin üniversite eğitimi almış olmaları yukarı yönlü bir hareketliliğe işaret etmesine rağmen bu hareketlilik toplumda daha fazla kabul görmelerine yol açtığı şeklinde yorumlanamamaktadır. Gerek Ortadoğu’ndan gerek Türkiye kökenli bireylerden daha fazla bireyin üniversiteye giriş hakkı kazanması ve mezun olması çoğunluk toplumu tarafından “Abiturun...değeri kalmadı” şeklinde yorumlanarak değersizleştirilmektedir. Türkiye kökenlilerin üniversitede ekonomi bölümüne yönelmesi kolay para kazanmanın bir yolu olarak değerlendirilmekte ve çoğunluk toplumu tarafından ne kadar eğitim alırsa alsınlar ıslah edilemeyecek ilkel bir ırkmışçasına “*siyah kafalılar*” gibi basmakalıp söylemlerle tahkir edilmektedirler.

“Yani mesela şimdi daha çok yabancı kökenli insanlar Abitur (üniversiteye giriş sınavı) yapabiliyor ama yine de hakkı yenen oluyor. Daha çok kişi Abitur yaptığı için, bunun arasında daha çok yabancı olduğu için şey diyorlar mesela: “Abiturun da zaten değeri kalmadı” deniyor. Sanki değeri artık gidiyormuş gibi sözler söyleniyor veya şey diyorlar: “Yabancılar Faslılar, Türkler hepsi zaten Wirtschaft, ekonomi okuyup para kazanıp gitmek istiyorlar” diyorlar mesela. Artık öyle önyargılar oluşmaya başladı. Çok yabancılar artık okuyorlar onlar da şey diyorlar. “Schwarzköpfer” diyorlar bir de komik olanı, yani siyah kafalılar. Zaten hepsi işte güya okuyorlar ama karakter olarak değişmiyorlar demek istiyorlar.” (Katılımcı 40)

7.2. Din ve Gündelik Yaşam

Türkiye kökenli bireylerin Almanya’daki egemen düzene ve onun bir parçası olarak hâkim kültüre uyum sağlamasında ve direnmesinde salt rasyonalite değil bireylerin inanç ve değerleri de önemli bir rol oynamaktadır. Bu cihetle bireylerin gündelik yaşamlarındaki diğer pratikleri kadar çoğunluk toplumunun pratiklerinden çok büyük farklılık gösteren dini pratikleri de analize dahil edilmektedir. Diğer taraftan bu dini pratiklerin bireyin kimliğini inşa eden bir boyutunun olduğu da göz ardı edilmemelidir.

Görüşme esnasında katılımcılara dini inançlarıyla ilgili ritüelleri yerine getirip getirmediikleri değil hangi ritüelleri gündelik yaşamda kolayca yapabildikleri veya hangi noktalarda sorun yaşadıkları şeklinde sorular yöneltilmiştir. Bu sayede bireylerin nasıl bir toplumsal yapı içinde eylediklerini, toplumsal yapıyı nasıl ve ne derece dönüştürdüklerini ve bu sorulardan hareketle sıradan bireyin pratiklerinin egemen toplumsal düzende ne anlam ifade ettiğini anlamak mümkün olmuştur. Katılımcılara yöneltilen sorular çerçevesinde daha detaylı bir antropolojik betimleme yapabilmek adına beş vakit namaz ve cuma namazı, oruç, kurban, sünnet gibi ibadet ve ritüellerin yanı sıra helal gıdaya erişim imkanlarına ve dini bayramlarda resmi bir izinlerinin olup olmadığına yönelik ayrıntılı cevaplar alınmıştır. Almanya'daki Türkiye kökenli gençlerin dini tutumları, gündelik yaşamdaki dini pratikleri ve kimlik bağlamında dini pratikleri gibi konularda yapılan bazı çalışmaların sünnet, kurban ve gömülme pratiklerini konu etmedikleri dikkat çekmektedir (bkz. Aslan, 2019, Kanık, 2017 ve Karameşe, 2018¹⁵⁴). Fakat bu dini pratikler de diğerleri gibi kişilerin gündelik hayatında egemen düzenle ilişkilerini serimlemek adına incelenmeyi hak etmektedir. De Certeau'nun bakış açısına göre farklı pratik yollarını, var olan sistemi kullanmamayı ifade eden ve 'taktik' ifade eden eylemler olarak bu dini ritüellerin bizzat kendisi bu çalışmada taktik olarak tanımlanmayacak olup daha ziyade ötekinin alanında gerçekleşen hesaplı eylemler ve dolayısıyla çoğunluk toplumunun kurallarını dayattığı yerde sıradan bireylerin kurduğu oyunlar ve "çokbiçimli simülasyonlar" anlamında ele alınacaktır. Göç kökenli bireylerin gündelik hayatta sosyal politikalara, devletin Müslümanlara yönelik politikalarına dini pratiklerle verdikleri yanıtlar; adaptasyon, taktik/ direniş ve adaptasyon ile direnişin içiçe geçtiği pratikler olarak sınıflandırılmıştır. Dini pratikler toplumsal düzene karşı, kimliği muhafaza etmek bakımından sadece bir direniş aracı değil, aynı zamanda "iktidarın dayattığı koda uyma" (bkz. Erdoğan 1999/2000) anlamında adaptasyonu mümkün kılan bir eylemler bütünüdür ve bireyler bazen birbiriyle zıtlık içeren karmaşık ve bir o kadar "yaratıcı pratikler" in öznesi konumundadır. Diğer taraftan bu pratikler kısmen iktidarın stratejilerini dönüştürerek çokkültürlü politikalara dönüştürmesine yol açmıştır.

¹⁵⁴ Karameşe (2018) Alman eğitim sistemine karşı direniş mekanizması olarak Türkiye kökenli öğrencilerin dini pratiklerini incelediği için yukarıda sayılan dini pratikleri ele almaması olağandır.

Devletin göçmenlerin varlığını ve değerlerini tanımasının bir ifadesi olan çokkültürlü politikalar “iktidarın dönüşen stratejileri” olarak kavramsallaştırılmıştır. Zira bu başlıkta sıradan bireylerin gizli direnişlerinin ve örgütlenmelerinin etkisiyle Müslümanlara yönelik politikaların geçmişten bu yana farklılaştığı iddia edilmektedir. De Certeau’ya göre strateji egemen grupların eylemleridir. Bu bağlamda sıradan bireylerin taktikleri iktidarın stratejileriyle karşılıklı etkileşim halindedir ve zayıfın taktikleri iktidarın stratejilerini dönüştürme, iktidarı el altından yıkma potansiyeline sahiptir.

Devletin İslam dini ve Alevilik özelindeki pratiklere yaklaşımı bazen bu pratikleri doğrudan hedef alarak yaptığı düzenlemeler (sünnet gibi) bazen ise göçmenlerin dini pratiklerini merkeze yerleştirmeden yapılan düzenlemelerden meydana gelmektedir (Hayvan Hakları Yasası gereği omurgalı hayvanların uyuşturulmadan kesilmesine müsaade edilmemesi gibi). Elbette çoğunluk toplumunun hâkim kültürün göçmenler ve onların gündelik yaşam pratikleri dolayısıyla değişeceğine yönelik bir endişe duyduğu yadsınamaz. Ancak Federal Almanya Cumhuriyeti içinde Müslüman bireylerin pratiklerine getirilen kısıtlar pratiğin kendisinden ziyade usulüne yönelik de olabilmektedir. Yani Müslüman bireylerin dini pratiklerini yerine getirme noktasında karşılaştıkları her zorluk sırf yasak olsun diye yasaklanan şeyler değildir. Kısıtlamalar her zaman bir dini pratiğe ve onun yerine getirilme biçimine yönelik net bir yasaklama şeklinde ortaya çıkmamaktadır. Farklı inanç gruplarına özgü pratiklerin tanınmaması da bir kısıtlama olarak görülmektedir. Bu bağlamda öncelikle katılımcıların söz ettiği kısıtlamalar ve Almanya’daki gündelik yaşamlarında yapmaktan veya talepkar olmaktan çekindikleri dini pratikler, sonrasında ise daha ziyade taktik/ direniş olarak yorumlanabilecek dini pratikleri ve akabinde hangi dini pratiklerde daha çok adaptasyonun ön plana çıktığı ele alınacaktır. Dini pratikler üzerinden katılımcıların toplumsal yapıya verdikleri üçüncü bir yanıt, adaptasyon ve direnişin içiçe olduğu pratikler, incelendikten sonra iktidarın değişen stratejilerini görünür kılan dini pratikler ve en son da stratejileri henüz dönüştürmemiş olan fakat bunun sinyali veren pratikler tartışmaya açılacaktır.

7.2.1. Kısıtlamalar

Müslüman bireylerin özellikle iş ve eğitim hayatında uygun ortamın yokluğu, iş yerinde yöneticinin ve okulda öğretmenlerin, okul idarecilerinin birbirinden farklılık gösteren tutumları, kamusal alanda ibadetlerin görünür olması gibi pek çok nedenle en zor yerine getirdikleri ibadetlerin başında namaz gelmektedir. Günlük beş vakit namazdan birinin mesai saatlerine ya da okul saatlerine gelmesi bu ibadeti yerine getirmeyi mümkün kılacak imkanların yokluğunda namaz kılan bireyler için bir sorun arz etmektedir. Uygun bir ortamın yaratılması anlamında Almanya'daki okullarda ve iş yerlerinde tek tip bir düzenleme olmadığı gözlemlenmiştir, dolayısıyla bu konu Müslüman bireyler açısından tam olarak çözüme kavuşmuş değildir. Bu pratikle ilgili bilgi veren her birey, içinde bulunduğu kurum özelinde ve içinde bulunduğu koşullar çerçevesinde namaz ibadetini yerine getirebilmektedir.

Üniversitelerde ibadet için ayrıca bir mekân sağlanması üniversiteden üniversiteye farklılık gösteren bir düzenlemedir. Kimi üniversiteler öğrencilerine bu imkânı sağlarken kimileri sağlamamaktadır. Üniversite yönetimi tarafından bir yer gösterilmediği takdirde Müslüman bireylerin boş veya uygun mekanlarda namaz kılmaları istenmeyen, yasak bir eylem olarak deklare edilebilmektedir. Çoğunluk toplumunun üyeleri tarafından Almanya kamusal alanının işgali olarak yorumlanabilecek bu ritüelin, sıradan birey perspektifinden incelendiğinde olağan gündelik bir eylem olarak değerlendirilmesi mümkündür. Çoğunluk toplumunun üyeleri nazarından bakılırsa Asef Bayat'ın tabiriyle bu tür bir eylem “sıradanın sessiz tecavüzü”ne¹⁵⁵ karşılık gelir (bkz. Bayat, 2008).

“İş yerlerinde, okullarda, üniversitelerde namaz olayı problem olabiliyor. Ben Darmstadt'ta Fachhochschule'de (Meslek Yüksek Okulu) okurken kütüphanede kuytu, çatı kat gibi bir yer vardı kitapların olduğu bir yer, yine gidebiliyordum oraya. Ama orada genelde kullanılmayan kitaplar olduğu için fazla çıkan kişi yoktu. Müslüman öğrenciler oraya kenar köşeye seccade saklamışlardı, gidiyorlardı namazını kılıyordu. Sonra orada çalışanlar onu bulmuşlar herhalde o

¹⁵⁵ İran'daki yoksul halk hareketleri bağlamında Bayat “sıradanın sessiz tecavüzü”nü şöyle tanımlar: “sıradan insanların zorlukları aşmak ve daha iyi bir yaşam sürdürebilmek için mülk sahipleri ve güçlülerin üzerine sessiz, sabırlı, uzun soluklu ve ısrarlı yürüyüşü (...) Aktörlerine önemli kazanımlar sağlayarak zaman içinde devlete karşı bir konuma yerleştiren, belirgin liderliği, ideolojisi ya da örgüt yapısı olmayan, açık ve uçucu mücadeleler (...)” (Bayat, 2008: 35)

seccadeleri, kocaman yazılar yazmışlardı: “Burada namaz kılmak yasaktır!” diye. Ama mescit de vermemişti Fachhochschule üniversitelilere. Dolayısıyla en büyük kısıtlamamız bizim namazla ilgili oluyor.” (Katılımcı 14)

Dini hayatla ilgili sınırlamalar denince birkaç katılımcı doğrudan camilerin minaresiz oluşuna, Almanya’da sınırlı sayıdaki camiinin minareli olduğuna dikkat çekmişlerdir. Nitekim Mainz ve çevresinde yer alan dernek statüsündeki camiler klasik mimarideki camilere benzememekte, dışarıdan bakıldığında daha ziyade bir apartmana benzemektedir. İçinde çay ocağı gibi bölümler bulunmakta ve genişçe bir salon ise ibadet mekânı olarak ayrılmaktadır. Elbette ki her camiinin tasarımında farklılıklar mevcuttur. Sınırlama olarak algılanan bir diğer şey de minaresi olmayan bu camilerde ezan okunmamasıdır, ancak sınırlı sayıda camiinin günde üç vakit (öğle-ikindi-akşam) veya cuma günü belli bir mesafeye kadar duyulabilecek bir desibelde ezan okuma izni vardır¹⁵⁶. Çok az sayıda camiinin minareli olmasının ve camilerde dışarıdan duyulabilecek şekilde ezan okunmamasının bir kısıtlama olarak düşünülmesi bazı ritüellerin kamusal alanda görünür ve duyulabilir olmasına atfedilen işlev ve önemle de ilintilidir. Bu durum kimlik bağlamında inanç ve semboller arasında bir bağ olduğuna işaret etmektedir.

“Minare yapamıyorsun mesela buraya, ama Köln’de var minareli bir cami. Burada yok, burada izin çıkmadı. Onun için başvurular çok oldu ama minare için. Mesela Hollanda’da bir sürü minareli cami var. Ama Almanya’da yok. Var ama başka yerlerde. O da zaten cuma için ezan izni var, Müslümanlar için bayram olarak görüldüğü için.” (Katılımcı 29)

“Ezan yok haricinde her şey yapıyoruz okulda mescit vardı.” (Katılımcı 32)

¹⁵⁶ Almanya’da toplam 2.750 camiinin var olduğu ve bunlardan 30’unun bu izne sahip olduğu bilinmektedir. Başka eyaletlerde de olmakla birlikte ağırlıklı olarak Kuzey Ren Vestfalya’daki bazı camiilerde sözü edilen gün ve vakitlerde sesli olarak ezan okunmaktadır. Her eyalet “Çevre Koruma Kanunu” kapsamında ezanın sesli okunup okunmayacağına komşuların tepkisi ve ezanın desibeli gibi pek çok faktöre bağlı olarak karar vermektedir. Ezanın yasak oluşu en çok üçüncü şahısların temel hak ve özgürlüklerinden “negatif din özgürlüğü” bağlamında tartışılmaktadır (Perspektif, 2018). Renanya Palatina eyaletinde ezanın açıktan okunmasına izni olan bir camii bulunmamaktadır (2020 yılında yaşanan pandemi döneminde istisnai olarak DİTİB’e bağlı Wiesbaden Camiisi’nde Müslüman hemşehrilerle dayanışmak adına Cuma namazı öncesinde ezan okunmasına izin verilmiştir. Almanya genelinde başka camiilerde de böyle bir uygulamaya başvurulmuştur). Almanya’da üç vakit namazı (öğle- ikindi- akşam) için dışarıdan duyulabilecek şekilde ezan okunmasına izin verilen tek camii ise Kuzey Ren Vestfalya’daki Düren Camiisi’dir. 1984 yılından bu yana bu camiide ezan okunabilmektedir. Kuzey Ren Vestfalya’da açıktan okunan ezanın 55 desibeli aşmaması gerekmektedir (Robenek, 2015).

Almanya'nın farklı bölgelerinde yaşayan başörtülü Müslüman kadınlar bilhassa çalışma hayatında kısıtlanmakta ve belli meslekleri yerine getirmekten menedilmektedirler. Elbette pek çok hukuki norm gibi kıyafetle ilgili düzenlemelerin de eyalet düzeyinde ilgili yargı organlarınca kararlaştırıldığını ifade etmek gerekir. Sözü geçen kısıtlamalar bilhassa iki meslek alanını kapsar niteliktedir: eğitim ve yargı. Başörtüsü konusu medyada sıklıkla tartışılmakta, başörtülü kadınların yargı alanındaki meslekleri icra etmesinin yasaklanması konusunda daha katı bir tutum söz konusu olmaktadır. Müslüman hukuk stajyerlerinin ve hakimlerin dünya görüşü ve dini inançları açısından nötr davranmalarını teminat altına almak bakımından bazı eyaletlerde başörtüsü takması yasaklanmıştır. Aynı kişilerin başörtüsüyle eğitimlerini tamamlamaları ise yasal açıdan engellenmemiştir. Hessen, Bavyera, Baden-Württemberg ve Berlin eyaletlerinde bu şekilde düzenlemeler yapılmış olup diğer eyaletlerde düzenleme yapılmamıştır. Bu durum diğer eyaletlerde aynı konuda bir sorun yaşanmadığı ya da tekil durumlara göre bir çözüm bulunduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Tagesschau, 2020). Her ne kadar Anayasa'nın 4. Maddesinin 2. Fıkrası *“dinin rahatsız edilmeden uygulanması güvence altındadır”* diyerek dini pratikleri koruma altına alsada (bkz. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 1949) Tarafsızlık Yasası (Neutralitätsgesetz) çerçevesinde – Berlin örneğinde olduğu gibi- polislerin, hukukçuların ve öğretmenlerin başörtüsü, haç ve kipa gibi dini sembolleri taşımalarının yasak olduğunu görüyoruz. Öğretmenlerin taşıdığı dini sembollerin okul barışını tehlikeye atabileceği ve Tarafsızlık Yasası'nın ihlal edeceği gerekçesi ile böyle bir karar alınmaktadır (Menkens, 2019). Renanya-Palatina Eyaletinde ise başörtüsünü yasaklayan bir yasa bulunmamakta, eyaletin bu tutumu daha liberal olduğu şeklinde değerlendirilmektedir. Ne hukukçular ne de öğretmenler için böyle bir yasak var olmamakla birlikte, oturum esnasında başörtüsü takan bir hâkimin varlığı da gözlemlenmemiştir (Die Rheinpfalz 2018, Islamiq 2018). Dini pratiklerde kısıtlama olduğu hususuna daha ziyade kadın katılımcılar değinmiştir.

Başörtülü bireylerin eğitim almalarının engellenmemesi olumlu bir gelişme iken sonrasında bu bireylere eğitim alanlarıyla ilgili istihdam fırsatı yaratılmaması çelişkili görünen bir durumdur. Eğitim almış bir birey olarak kendilerine daha düşük

pozisyonlu işlerin uygun görülmesi, aldığı eğitimle doğru orantılı istihdam fırsatlarının yaratılmaması büyük bir sorundur. İş başvurularından aldıkları retlerin şeffaf bir şekilde açıklanmaması ise ret sebebini bilmedikleri için şirket politikasının başörtülü çalışan istihdam etmek istemediği şeklinde yorumlanmaktadır:

“Mesela her alanda çalışılmıyor. Anaokulu öğretmeni olarak kreşlerde çalışılıyor ama okullarda öğretmenlik yapılmıyor. Staj yeri olarak girilebiliyor ama denk gelmedim. Bölüm değiştiren oluyordu tesettürlü oldukları için, mesleklerini yapamayacakları için.” (Katılımcı 37)

“En büyük engel tabi ki iş hayatı. Çünkü ne olursa olsun iş hayatında belli bir düzeyde, alt kademede değil de daha üst kademelerde üniversite mezunu olarak bir yerlerde çalışmak zor, işte işletme mezunuyum. Büyük şirketlerde, ofislerde çalışmak her yerde mümkün değil. Bazı yerlerde mümkün, bazılarında mümkün değil. Ama bu açık bir şirket politikası olarak yayınlanmıyor tabii ki de.” (Katılımcı 41)

İslam dini pratikleri içerisinde önemli yer tutan bir diğer ibadet ise oruçtur. Katılımcılar oruç ibadetini yerine getirmek için herhangi bir engelleri bulunmadığını ve bu ibadeti ifa etmekten çekinmediklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar oruç tutmak hususunda bir çekinceleri olmamakla birlikte gerekmedikçe oruçlu olduklarını söylemeyi tercih etmediklerini, bazen öğretmen ve arkadaşları tarafından eleştirildiklerini ve orucun anlamsız olduğu şeklinde ifadelerle rencide edildiklerini, okul çevresinde her Ramazan ayında “susamıyor musun”, “sağlıksız değil mi” gibi aynı sorulara maruz kalmaktan rahatsız oldukları için böyle bir tutum sergilediklerini belirtmişlerdir. Nitekim Katılımcı 2 yaptığı bu ibadetin okul ortamında öğretmenler tarafından sorgulanması nedeniyle açığa vurmak yerine gizlemeyi tercih ettiklerini dile getirmiştir. Çoğunluk toplumunun bir parçası olan bireyler farklı inanca mensup olan bireylerin farklı olma hakkına tam anlamıyla saygı duymamaktadır. Yaptıkları ibadetin bu bireylerce sorgulanması göç kökenli bireyler için inancının bizihi kendisinin sorgulanmasıyla eş anlamdadır. Katılımcı 26 ise oruçlu olarak gittiği ilk iş görüşmesinde kendisine içecek ikram ettiklerini ve oruçlu olduğunu söyleme ihtiyacı duymadığını aktarmıştır. Bu durum katılımcının dini inancı sebebiyle işe alınmaktan duyduğu kaygıya dayandırılabilir.

“İlk başları mesela oruç tuttuğum gün mm iş toplantım vardı ilk görüşme, işe alınıyor muyum alınmıyor muyum diye. Onlar da kahve falan hazırlamış komple. Girdiğim size kahve hazırladık falan filan. Ben aldım kahveyi döktüm fincana

ama bir yudum almadım hani şey olmasın diye zaten farkına bile varmadılar. Öyle bir şey oldu. Ama genellikle orada da biraz ufaktım, gençtim. Utandım diyeyim. Ama oruç tutarsam derim. Ama üzerine gidip de “hey ben bugün oruç tutuyorum” demem, öyle yapmam yani ...” (Katılımcı 26)

“Oruç zamanında şimdi Ramazan ayını geçirdik. Sınavlarımız vardı ve öğretmenlerin oruç tuttuğumuzu bilmesini istemiyorduk sınav döneminde. İster istemez laf söylüyorlar. (...) Hani “Sizinki ibadet değil, sizinki sizi zora sokuyor. Sınav döneminde oruç mu tutulur? Böyle ibadet mi olur?” gibisinden laf söylendiği için.” (Katılımcı 2)

Diğer ibadetlerden farklı olarak orucun gözle görünür ve kamusal alanda dikkat çeken bir eylem olmaması da katılımcıları bu ibadeti yerine getirirken daha özgür kılmaktadır.

7.2.2. Direniş/ Taktik

Almanya’daki Türkiye kökenli bireylerin dini pratikleri yerine getirmelerinin önündeki engeller (her zaman yasal bir engel değil bazen gerekli imkanların yokluğu da buna dahil) gündelik hayatta bu pratikleri gerçekleştirebilmek için kendilerini mevcut koşulları değerlendirerek taktik üretmeye itmiştir. Bu bağlamda katılımcıların kurban ibadetini ele alırken görüleceği üzere kâh yasaya aykırı olarak kaçak olarak bu pratiği yerine getirdiklerine kâh mevcut yasal çerçevede belirtilen usulleri ters yüz ederek ve boşluklardan yararlanarak taktik ürettiklerine değinilecektir. Her ritüel biçiminde o ritüelin doğasına göre farklılaşan taktikler ve zengin bir eylem repertuarı ortaya çıkmaktadır. Burada sözü edilen taktiklerin/ mikro direnişlerin – gündelik direniş bölümünde ele alındığı üzere- bazen Scott’un gündelik direniş yaklaşımındaki “muhalefet” unsurunu barındırdığını ve genel olarak da de Certeau’nun (2009) yaklaşımıyla “ötekinin alanında gerçekleşen hesaplı eylemler” olduğunu belirtmek gerekir. De Certeau’nın bakış açısıyla basit bir şekilde uygun koşullarda dini pratikleri sürdürmek değil de daha ziyade elverişli olmayan koşullarda, şartların zorlayıcı olduğu zaman ve mekanlarda şartları elverişli hale getirerek bu pratikleri yapma anlamında bir direnişten söz edilmektedir. Bireyler bazen kurallar, kaynaklar anlamında toplumsal yapı kendilerine dini ritüellerini yerine getirme imkânı tanımadığında bizzat kendileri imkân yaratmaktadır. Erdoğan (1999/2000) taktik üreten sıradan bireyleri “*iktidarın dayattığı koda uyarken aynı zamanda onu çiğneyenler*” olarak

kavramsallaştırmaktadır. Dini pratikler bağlamında taktik/direnış ve adaptasyon şeklindeki davranış biçimleri irdelenirken bu kavramsallaştırma konuyu iyi özetlemektedir. Bu kavramsallaştırma aynı zamanda gündelik yaşam pratiklerinin tek başına adapte olma veya direnme eylemlerine indirgenemeyeceğine bu iki olgunun iç içe geçtiğı pratiklerin varlığına işaret etmektedir.

İktidarın dayattığı kodlara karşı taktik üretilen dini pratiklerin başında helal gıdaya erişim ve bu çerçevede karşılaşılan zorlukların aşılması için gösterilen çaba gelmektedir. Pek çok dini pratik gibi helal beslenme tarzıyla Müslüman göçmenler toplumun geri kalanından ayrılmaktadır. Beş vakit namaz veya cuma namazı ayırt edilmeksizin katılımcıların eğitim ve iş hayatında taktiklere başvurduğu ikinci önemli dini pratik namazdır. Günlük beş vakit namaz ve cuma namazı sık gerçekleştirilen bir ibadet olması nedeniyle katılımcıları taktik üretmeye zorlamıştır. Üçüncü olarak taktiklerin ağır bastığı ibadet ise kurban ibadetidir. Kurban ibadeti senede bir Kurban Bayramı'nda yerine getirilen bir ritüel olmakla beraber taktik çeşitliliğinin gözlemlendiğı bir pratiktir. Müslümanların dini bayramı olan Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı'nın ilk günü üniversite öncesi eğitim alan öğrencilerin okula gitme zorunluluğı bulunmamaktadır. Aktif çalışma hayatı olan bireylere ise aynı hak tanınmamıştır. Bu durum bazı bireylerin yıllık izin hakkını kullanarak bayramı evde ailesiyle birlikte geçirmek şeklinde bir taktik izlemesine yol açmaktadır.

İnandıkları dinin kuralları – haram ve helaller- çerçevesinde katılımcıların gündelik yaşamda Alman yaşam tarzına en yoğun direniş gösterdikleri husus helal beslenmedir. Bilhassa Mainz'ta var olan Türk marketleri, nadiren de olsa Alman süpermarketlerinde helal sertifikalı ürünlerin satılması ve satın aldıkları yiyecek ve içecek ürünlerin helal olup olmadığını öğrenme yöntemleri helal gıdaya erişimi Müslüman bireyler için kolaylaştırmıştır. Diğer taraftan anaokullarında, üniversite ve iş yeri gibi mekanlarda helal et ürünlerinin kullanılmaması bu bireyler için farklılaşan beslenme tercihlerini- vegan ya da vejetaryen- beraberinde getirmiştir. Bir katılımcı anaokullarında Müslüman aileden gelen çocuklar olduğu için anaokullarına domuz eti girmediğini anlatmıştır. Anaokulunda öğretmen olan bir başka katılımcı ise her ne kadar yemeklerde domuz eti çıkmasa da tavuk ve sığır eti gibi diğer etler helal kesim

olmadığı için ve dışardan geldiği için Müslüman çocukların aileleriyle yapılan anlaşma çerçevesinde anaokulunda vejetaryen beslendiğini ve et olarak sadece balık yediğini ifade etmiştir. Helal beslenme ifadesinden kimileri domuz eti haricinde her şeyi yiyebilmeyi anlarken, bu araştırmanın katılımcıları büyük ölçüde tavuk eti ve kırmızı etin de helal kesim olmasını anlamaktadır. Bundan başka helal beslenme kaygısı yiyecek ve içecek ürünlerin daha detaylı bir şekilde incelenerek tercih edilmesine ve tüketilmesine zemin hazırlamakta, bazı katılımcılar çikolata şekerleme ve içecek gibi ürünlerde alkol bulunmamasına veya domuzdan elde edilen jelatin veya hayvansal kaynaklı bir madde bulunmamasına özen göstermektedirler.

Helal beslenme noktasında katılımcıların taktikleri; et gibi ürünleri daha ziyade Türk marketlerinden ve kasaplarından, eğer Alman süpermarketlerinde helal sertifikalı et ürünleri bulunuyorsa oradan satın almak, ürünle ilgili detaylı bilgi edinme gereğinde ilgili firmaya e-posta yazarak ürünün alkol veya domuzdan elde edilen bir ürün içerip içermediğini öğrenmek, içeriğinde E 471 gibi emülgatör numaralarının helal olup olmadığını anlamak için Helal- Check uygulamasını kullanmak ve gündelik yaşamda – özel alan dışında- vegan veya vejetaryen beslenme şekillerine yönelmek olarak sıralanabilir.

Alevi- Sünni fark etmeksizin katılımcılarımız özellikle et satın alırken yahut da Kurban Bayramı’nda veya adak olarak kestikleri kurbanda etin helal kesim olmasına dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. Helal beslenme tarzı kendilerini belli markaları kullanmaya ve helal olduğunu bildikleri ürünleri satın almaya sevk etmektedir. Bilhassa et alışverişini Türk marketlerinden yapmak gibi bir taktik izlemektedirler.

“Kıyma falan aldığımızda ya da kurban kestiğimizde onlara dikkat ediyoruz helal olsun diye.” (Katılımcı 39)

“(Helal gıda) Biz sadece belli markalar kullandığımız için erişebiliyoruz. Türk bakkalları da oluyor. Belli bir zaman sonra hep aynı şeylere yöneliyor insan.” (Katılımcı 37)

“Biz genelde etimizi sade Türk bakkalından alırsak. Onlar da helal kesim yapıyorlar. Helal sosisti şeyiydi hepsini oradan alıyoruz. Her şehirde Türk bakkalı zaten var. Yani Mainz’da 12-13 tane Türk bakkalı var.” (Katılımcı 27)

Pek çok katılımcı önceki kuşaklara nazaran helal gıdaya erişim konusunda ve ürünlerle ilgili bilgi alma noktasında kendi imkanlarının çok daha iyi olduğunu vurgulamıştır. Helal gıda hususunda büyük ölçüde hassasiyet gösteren bu katılımcılar et ürünlerini güvendikleri Türk kasaplarından satın almaktadır. Çoğu katılımcı ise özel alan dışında vegan ya da vejetaryen yemekleri tercih etmek şeklinde taktik uygulamaktadırlar. Vegan veya vejetaryen beslenme biçimleri Müslüman bireylerin gündelik yaşamda helal beslenmeleri için önemli alternatiflerdir. Sözü geçen beslenme biçimlerinin popüler ve yaygın olmadığı zamanda şekerleme ve jelibonlarda hayvansal içerikli maddeler kullanılırken bu beslenme biçimleri bu tür ürünlerin içeriğini de değiştirmiştir.

“İlk benim çocukluğumda hatırladığım kadarıyla o zamanlar daha zormuş ama şimdi ne kadar doğru ne kadar yanlış bilmiyoruz ama çoğu helal ya da üzerinde vejetaryen simgesi olan şeyleri alabiliyoruz. İşte şekerlerde olsun eskiden okuyorduk veya çocukken ben bilmeyerek jelatinli şeyler de yemişimdir. Ama artık o konuda biraz daha bilinçliyiz Almanya’da da vegan veya vejetaryen kişiler olduğundan onlara yönelik çok şeker vs. yapıldığı için biz de onlardan yararlanıyoruz yani daha kolaylaştı. Et kısmında da sadece güvendiğimiz kasaplardan alıyoruz.” (Katılımcı 31)

Katılımcıların büyük çoğunluğu helal gıdadan sadece domuz eti dışındaki etleri anlamamakta, aynı zamanda etin helal kesim olmasını anlamaktadır. Bir bölümü de ürünlerdeki katkı maddelerinin de hayvansal içerikli olmamasını anlamaktadır. İş yaşamında ve dışarıda vakit geçirilen boş zaman etkinliklerinde de vejetaryen yemekler katılımcıların azımsanmayacak bir kısmı tarafından tercih edilmektedir. Bu durum aynı zamanda Müslüman göçmenlerin özel bir tüketici kitlesi olarak görülmediğini ve başka beslenme biçimlerine tabi olduklarını, kendileri için dışarıda yeme içme imkanlarının sınırlı da olsa var olduğunu göstermektedir.

“İş yerinde kantinlerde vejetaryenler için olan yemeklere dikkat edildiği için aç kalmıyoruz. Ama vejetaryen olmasa fazla şey yapmazlar. Müslüman mı değil mi önemsemezler.” (Katılımcı 26)

“Başka bir yerde yemeğe çıktığım an burada yemek için derlerse de %100 Rindfleisch (sığır eti) yani çekinirim. Çoğunlukla makarna türü sebze yemekler yerim dışarıda. Ama tanıdığımız güvendiğimiz kasaplar da var yani. Oradan çoğunlukla alışveriş yapıyoruz.” (Katılımcı 25)

“Biz mesela Burger King, McDonalds gibi yerlerde bir şey yiyemiyoruz. Çünkü helal kesim olmadığını biliyoruz. Öyle konularda baya kısıtlıyız. O var. Evde, bakkalda, öyle dönercilere gidebiliyoruz.” (Katılımcı 11)

Katılımcıların gıda alışverişindeki ve tüketimindeki taktikleri şöyle özetlenebilir: eğer Alman süpermarketinde alışveriş yapılıyorsa veya bir Alman restoranında yemek yeniyorsa balık hariç vejetaryen ürünleri tercih etmek, et satın alınacaksa Türk marketlerini/ kasaplarını yeğlemek. Türk bakkal ve kasapları katılımcıların büyük çoğunluğu için helal ürünlerin bir simgesi haline dönüşmüş durumdadır. Vejetaryen ürünlerin tercihi halinde bireyler hayvansal gıda içeren ürünlerde olduğu gibi içindekiler listesini incelemek veya Halal Check uygulamasını kullanmak durumunda kalmamaktadır.

“Çekindiğim değil de alışverişe gidince ne alırsam önce arkasına bakıyorum ne içeriyor, içeriği nasıl falan bakıyorum. Her restoranda yemek yiyemiyorsun. Eti yiyemiyorsun daha doğrusu öyle diyeyim. İçecekler de zor burada çünkü jelatinle yaptıkları için genelde biz de vegan alıyoruz Alman yerinden alırsak. Hayvansal içermediği için ama Türk bakkallarından alınca sorun olmuyor Türk olduğu için.” (Katılımcı 18)

İngiltere’de helal sertifikalı ürünlere herhangi bir markette kolayca erişilebildiğini ifade eden Katılımcı 31, aynı ürünlerin Alman marketlerinde yeterince yer bulmadığını, helal sertifikalı ürünlerin Türk marketler/ kasapları dışında yaygın olmadığını anlatmaktadır. Bu durum gıda sektöründe Almanya’nın İngiltere gibi çokkültürlü bir yaklaşımının olmadığını ve Müslüman alıcı kitlesinin hedef alınarak geliştirilen pazarlama stratejilerinin yok değilse de çok az olduğunu göstermektedir. Alman marketlerindeki helal sertifikalı ürünlere duyulan güvensizlik Müslümanlar için helal ürün satın alırken neden Alman marketlerinin tercih edilmediğini, Türk bakkallarının ise vazgeçilmez olduğunu açıklamaktadır. Diğer yandan tutumları anne babalarıyla farklılık gösteren üçüncü kuşak bireylerin bir kısmı ise Alman marketlerinden helal sertifikalı ürünleri çekinmeden almakta buna karşın ebeveynleri ise bu ürünlere şüpheci yaklaşmakta, helal olduğuna güvenmemektedir. Nitekim üçüncü kuşak bireyler içinde Alman marketinde satılan helal damgalı ürünlerin helal olmayan ürünler içerebildiğini tespit edenler de olmuştur.

“Onu da hani eşim anlatıyor hep Londra’da her şey helal diyor. Burada öyle bir imkânımız yok. İşte burada tek tük dönercilerimiz var onlara güveniyoruz, ondan

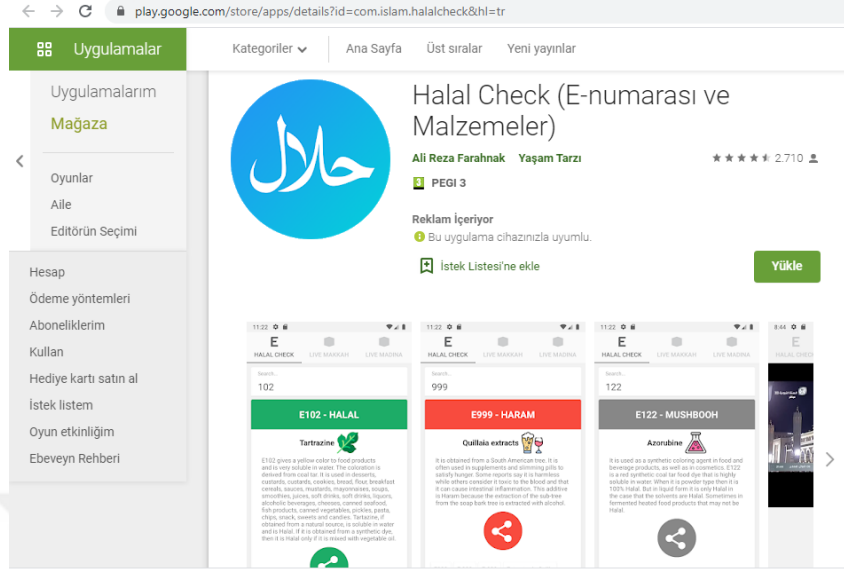
sonra bakkallarda helal ürünler alıyoruz. Ama onun haricinde fazla bir yer bulmadı diyeyim Alman marketlerinde öyle şeyler” (Katılımcı 31)

“Şöyle söyleyeyim Rewe’de de normal Alman marketlerde de helal damgalı sosisler salam oluyor. Bence helal helaldir (gülüyor) tabi bunu annem babam farklı görüyor kabul etmiyorlar ama mesela araştırınca Almanlar marketlerdeki helal diye sattıkları şeyler aslında bizim Türk markalarıyla çalışan şirketlerden gelenler salam olsun sosis olsun. O yüzden bunu açıklamaya çalışıyorum anneme. Ama onlar hayır mesela ne bileyim şu şu markayla Alman markası beraber çalışıyor olabilir ama alman markasından domuz eti de geçiyor gibi şeyler oluyor.” (Katılımcı 20)

Bir gıda ürününün helal olup olmadığını -belli oranda alkol veya domuz eti, yağı vs. içerip içermediğini - anlamak için Avrupa’daki göç kökenli bireyler tarafından uygulanan bir diğer yöntem ise ürünü imal eden firmaya e-posta yoluyla sorgulayarak bilgi talep etmektir. Etkin olarak kullanılan bu taktik Müslüman bireylerin hassasiyet gösterdiği helal beslenme tarzını devam ettirmeye olanak sağlamaktadır. Aynı amaçla aktif kullanılan forumlar da vardır fakat bu forumlarda ihtilaflara rastlandığından bazen doğru bilgiye erişim zor olmaktadır. Müslüman bireylerin marketlerde satın aldıkları ürünlerin helal olup olmadığını göstermek üzere üretilen Halal- Check uygulaması helal beslenmeyi mümkün kılan önemli bir taktiktir, göç kökenli bireyler teknolojiye faydalananarak sorularına cevap bulabilmektedirler. Bu uygulama telefonlara indirilebilen bir uygulamadır ve ürünün barkodu uygulamaya okutularak helal mi haram mı olduğu öğrenilebilmektedir. Uygulamanın görüntüsü Fotoğraf 1’de görülebilir.

“Genellikle marketteki bulunan ürünler çoğu zaman genellikle içindekilerine bakarsa aromalara falan hayvansal maddeyle yapıldığı için şirketlere özel e-mail yazıyoruz soruyoruz: “Bu ürün hayvansal mı bitkisel maddeyle mi oluştu?” diye. Ee bu şeylere çok dikkat eden var, ama çoğu da takmıyor. Elden geldiği kadarıyla ailece ona dikkat etmeye çalışıyoruz.” (Katılımcı 16)

“Bilemiyorum bazen mail atıyoruz bazı yerlere. Raffaello var ya onda kaç kere şey çıktı alkol var- yok. Bazen mail geliyor: “var dediler”, bazen mail geliyor: “yok dediler”. Kime inanacağını şaşıırıyorsun. Kendim soracağım diyorum artık. Böyle şeyler var ya bunları scan yapıyorsun. Halal- Check diye bir uygulama var. (...) Emülgatör sayıları falan var. E 471 falan. Evde annem bize öğretmişti onları. E471 almayın 478 almayın... onlara dikkat ediyordum.” (Katılımcı 9)

Fotoğraf 1: Google Play Halal Check Uygulaması Ekran Görüntüsü (Halal Check Uygulaması)

Önceki paragraflarda değinildiği üzere gündelik yaşamda helal beslenme tarzını geçmişe nazaran kolaylaştıran faktörler olmakla birlikte Müslüman bireylerin bu konuda hep seçici olarak, sorup soruşturarak, araştırma yaparak bu beslenme tarzını sürdürmelerinin aslında birey açısından zorlayıcı bir yanı da olduğu açıktır. Dolayısıyla bütün bu taktikler yerleşik düzene karşı bireyin kendini korumasını sağlayan araçlardır. Katılımcı 2, okullarda yapılan yemek derslerinde helal olmayan et yiyemeyeceklerini sürekli dile getirmek durumunda olduklarını ve sürekli bunun için mücadele etmek gerektiğini anlatmıştır. Okulun bu duruma getirdiği çözüm ise Müslüman öğrencilerin yemek dersi için Türk marketlerine ya da kasaplarına giderek helal kesim et temin etmeleri yönünde olmuştur. Katılımcının da ifade ettiği üzere bu sorunun süreklilik arz etmesi ve bir kez değil her defasında bunun için açıklama yapmak zorunda olmaları, helal beslenme tarzı için sürekli mücadele etmelerini gerekli kılmakta ve bireyler için yorucu olmaktadır.

“Bir sorun şeyde yaşamıştık işte okulda yemek dersi oluyordu. Mesela yemek yapacağız. Almanlar bildiğin Alman etini getiriyor. Biz işte özellikle ilgilenmemiz gerekiyordu. Türk marketine gideceksin, helal et alacaksın. Şöyle yapacan böyle yapacan sabah bizi gönderiyordu kasaba falan. Hani onun için de her defasında bir savaş vermemiz gerekiyordu. Biz bu eti yemiyoruz. Her defasında anlatmak gerekiyor.” (Katılımcı 2)

Gerek çalışma hayatının bizzat içinde olan gerek eğitimini sürdüren Müslüman bireyler işte veya okulda geçirdikleri vakte denk gelen vakit namazlarını içinde bulundukları mekânın uygunluğuna göre yerine getirmektedirler. Bireylerin çalışma hayatında bu ibadetleri yaparken “işten çalma” şeklinde bir yol izlemeyip, iş yerinde dinlenmek ve ihtiyaçlarını karşılamak üzerinde çalışanlara verilen mola zamanlarını değerlendirmek şeklinde bir taktik izledikleri saptanmıştır. Namaz kılmak için uygun bir mekân olması veya kısa süreli olarak yakındaki bir camiye veya evlerine gitme imkânı olması halinde katılımcılar mola vakitlerinin bir kısmını vakit namazlarına ayırdıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla vakit namazları için her iş ve okul ortamında Müslüman bireyler için özel bir yer belirleme, bunun için ayrıcalık tanıma gibi bir durum söz konusu değildir. Fakat özellikle namaz kılacak uygun bir yer gösterme gibi okul düzeyinde tanınan imkanlardan söz edilebilir. Görüşmelerde toplam on katılımcı okul hayatında kendisine bunun için kolaylık sağlayan okul idarecileri veya öğretmenlerin var olduğuna değinmişlerdir.

“Genelde bir talebiniz olduğu zaman bu iş yerine bağlı oluyor. Bu talebi yerine getirme imkânı da oluyor, siz misal 10 dakikada kılıyorsanız iş yeri misal size yarım saat Pause (mola) veriyor, bu yarım saati bölerseniz 10 dakikaya en az üç tane namaz kılabilirsiniz.” (Katılımcı 21)

Üniversitede mescit veya namaz kılmak için gösterilen özel bir boş alan olmadığı takdirde katılımcılar boş buldukları, kimsenin görmediği yerlerde , gözden uzak bir şekilde bu ibadeti yerine getirmektedirler. Bu durum kendilerine özel alan yaratma girişimini ifade etmektedir Üniversite öncesi okul döneminde gün içerisindeki namazları kılmak için uygun boş mekân olmadığını pek çok katılımcı dile getirmiştir. Bodrum (*Keller*) gibi mekanların namaz kılmak için değerlendirilmesi yapmış oldukları ibadetin kamusal alanda dikkat çekerek tartışmaya açılmasını engellemeye dönük, dikkat çekmemeye dayalı bir taktiktir. Katılımcı 15, namazını kılarken dikkat çekmemeye çalıştığını anlatırken Katılımcı 11 gibi bodrum katını bir nevi mescit olarak kullandıklarını oraya koydukları seccade ve namaz kıyafetleriyle aslında diğer katılımcılar gibi mekânı nasıl dönüştürdüklerini anlatmaktadır. Gündelik yaşamda iktidarın kendilerine dayattığı egemen düzene karşı ibadetin kendisinden ziyade onu ifa edebilmek için gösterdikleri mücadele Hristiyan ağırlıklı bir Batı toplumunda Müslüman olarak hayatta kalma yöntemlerinden biridir.

“Okul zamanında namaz hiçbir yerde namaz kılamıyorduk o hala öyle. Sonra üniversitede daha rahat oluyor. Namaz kılmak için birkaç yer bulabiliyorsun. Keller (bodrum), kimsenin görmediği yerlerde kılıyoruz.” (Katılımcı 11)

“İnsanların ortasında yapmadığım için, namaz kılacağım zaman da insanların gözü önünde yapmadığım için sıkıntı yaşamıyorum. (...) Üniversitede mesela mmm kendimizin oluşturduğu bir yer var, Keller (bodrum) gibi bir yer var. Oraya seccade koyduk, kızlar için etek yazma falan ellemiyorlar da. Orada üniversitede kılıyorum. Evden üniversite yakın olduğu için hiçbir sıkıntı yaşamıyorum.” (Katılımcı 15)

Mainz civarındaki bazı üniversiteler Müslüman öğrencilere üniversite içinde ibadet edebilecekleri uygun bir mekân sağlarken katılımcılar Mainz Üniversitesi’nde halihazırda böyle bir imkânın olmadığını anlatmışlardır. Katılımcı 26 bunun için Mainz Johannes- Gutenberg Üniversitesi Müslüman Üniversite Grubu (Muslimische Hochschulgruppe der Johannes- Gutenberg Universitaet Mainz) olarak imza toplayarak açıkça bir talepte bulunduklarını fakat bunun üniversite tarafından kabul görmediğini aktarmıştır¹⁵⁷. Bu durum üniversite düzeyinde Müslüman öğrencilerin kendilerine ibadet mekânı (Raum der Stille & des Gebets) sağlanması için açık bir direniş sergilediklerini göstermektedir. Talebin üniversite yönetimi tarafından kabul görmemesi önceden olduğu gibi öğrencilerin “merdiven altında”, uluorta olmayan yerlerde namaz kılmayı sürdürerek öteden beri uyguladıkları taktiklere başvurmalarını zorunlu kılmıştır. Aynı katılımcı iş hayatında da benzer bir taktiği uyguladığını ya da ofisini bunun için kullanabildiğini, pek çok katılımcı gibi mola vakitlerinde namaz kıldığını ama her halukarda mesai saatini doldurarak işten çılmadığını vurgulamıştır.

“Burada (Uni Mainz) oldu işte, burada bir talepte bulunduk burada bir özel oda versinler tek Müslümanlar için. Abdesthanesi olsun, mescidi olsun. Bu talep reddedildi. İstenmedi. Okulda da öyle bir yer yoktu namaz için, tek merdiven altında kılardık. Burada da öyle iş yerinde de öyle merdiven altı ya da ofisinde kilitlersin kapıyı gibi. (...) Zaten teneffüsüne denk geliyor yani bizim iş yeri biraz o yönden iyi. 8 saatini doldurursan ne zaman gel ne zaman git sana bağlı. Camii de yakın. Yakın olmasa bile gidilir. O yönden rahat.” (Katılımcı 26)

Taktiklere başvurulmuş diğer bir dini pratik haftada bir kılınan ve Müslüman erkekler için farz hükmünde olan ve bireysel değil toplu olarak cemaatle kılınan Cuma namazıdır. Federal Almanya Cumhuriyeti’nin on altı eyaletinden sadece birinde –

¹⁵⁷ Müslüman öğrencilerin bu talepleri 2014 yılında üniversiteye öneri olarak sunulmuş ve bunun için imza kampanyası da başlatılmıştır. Sözü geçen öneri taslağı (Ek 4) Ekler Bölümünde yer almaktadır.

Baden- Württemberg eyaletinde- öğrenciler için Cuma namazı vaktindeki derse katılmama hakkı tanınmıştır. Bunun dışında Cuma namazı ile ilgili çalışanlara ve eğitimine devam edenlere Cuma namazı izni olarak tanınmış bir hak bulunmamaktadır. Bir katılımcımız cuma için izin talep etmeyerek dikkat çekmemeye dayalı taktikler benimsediklerine ve esasen mevcut şartlara kendilerini uyarlayarak adapte olduklarına işaret etmektedir. Katılımcının bu söylemi bir yandan “*iktidarın dayattığı kodlara uymayı*” yani bu noktada kendilerine özel bir ayrıcalık talep etmeyecek şekilde kurallara uyum sağlamayı içine almakta, diğer yandan bu adaptasyon mevcut koşullar içinde o dini pratiği gerçekleştirme şeklinde tezahür etmektedir.

“Şöyle söyleyeyim size (gülüyor); aktif bir şekilde burada izin arayan taraf değiliz. Aslında biz adapte olmaya çalışan tarafız.” (Katılımcı 42)

Renanya- Palatina eyaletinde Müslüman öğrencilere ve çalışanlara genel manada resmi bir Cuma namazı izni yoktur. Ofis çalışanları için işin esnek bir doğaya sahip olması -toplantı vakti gibi katılımın zorunlu olduğu etkinliklere denk gelmedikçe- Cuma namazını eda edebilmeyi mümkün kılmaktadır. Katılımcılar bu zaman dilimi öğle arasına denk gelmediği takdirde mesaiyi tamamlamanın önemli olduğunun altını çizmekte, özel bir hak talep etmek yerine mevcut çalışma koşulları içinde mola vakitlerini ibadeti gerçekleştirebilecek şekilde tasarlamak gerektiğini belirtmektedir. Devletin farklılıklar üstü bir bakış açısına sahip olması, çokkültürlü politikaların olmaması ve gruplara özel ayrıcalıkların tanınmaması göç kökenli bireylerce bazen olağan kabul edilmektedir.

“Cuma namazı için genel olarak izin verilmiyor derim. Ama ben misal ofiste çalışan birkaç arkadaş daha var. Ofiste çalışan insanlar, havaalanında çalışan insanlar vs. öğle vakti olduğu için öğle yemeğine gitmeyip de namaza gidebiliyor tabi ki. Kimse beni kontrol etmiyor nereye gittim ne yaptım. (...) Tabi iş yerinin bir gruba ayak uydurması zaten söz konusu olmuyor, olamaz da olması da doğru olmaz benim açımdan. Çünkü ee genel bir hak var. Ama bu genel, herkese eşit hakkın üstüne çıkılmasını doğru bulmuyorum açıkçası. Özel bir hak talep etmek doğru değil. Bizim hatalarımızdan bir tanesi de bu... Müslüman toplum olarak kendimize yeri geldiğinde özel hak talep etmemiz.” (Katılımcı 21)

Vardiyalı ve mesaiye bağlı, uzaktan ve esnek çalışma yöntemlerinin olmadığı işlerde ise cuma namazı vakti haricindeki vardiya saatlerine razı olarak yöneticilerle

yapılan pazarlıklar da bazen olumlu sonuç vermekte ve kişinin görevini aksatmayacak şekilde mesai saatini eksiksiz yapması halinde Cuma namazını kılabilmesi mümkün olabilmektedir. Bu noktada daha ziyade açık bir direnişi andıracak şekilde pazarlık etme şeklinde bir taktik izlenmektedir. Diğer taraftan bu talep veya pazarlık yapabilme durumu her kurumda mümkün olmamaktadır. İşin doğasına, amirin yaklaşımına, kişinin işçi mi işveren mi olduğuna, ofis çalışanı olup olmadığına göre farklılık göstermektedir.

“Cuma mümkün oluyor, ben çalışmadığım için. Abimden misal vereyim. Abim havalimanında çalışıyor. Biliyorsunuz havalimanında pazarı mazarı yok, tatil hiçbir şey yok. Çalışması gerekiyor ama adamlara dedi ki: “Bana gecelik verin. Ne zaman vererseniz verin ne mesai vererseniz verin, ama bana cuma günü şu saatte iş vermeyin” dedi. Mesela öğlenci olduğunda müsaade de ediyorlar. Birkaç saat geç gidiyor. Yani çözüm hep bulunuyor açıkçası. Karşı tarafa tabi ona göre de bir pazarlık gibi yapmanız lazım. Bazı işler var orada zor oluyor.” (Katılımcı 38)

Stajyer araba tamircisi olarak çalışan Katılımcı 36, nadiren Cuma namazı kılabilmediğini, izin alırken gerekçe belirtmeden izin aldığını veya başka bir şeyi – iyi hissetmediğini- sebep göstererek izin aldığını, yani bir sebep belirttiğinde “rol yapmak” şeklinde bir taktik belirlediğini ifade etmektedir. Katılımcının bunu sıklıkla yapamaması yani dini pratik olarak Cuma namazını nadiren kılabilmesi daha ziyade iktidarın dayattığı koda uyarak adapte olduğunu göstermektedir. Pazarlık yapmak şeklinde geliştirilen bir taktik, doğrudan niyet açıklandığı için açık direnişe örnek teşkil ederken rol yapmak niyetin gizlendiği bir taktik olmak bakımından gizli direniştir.

“Cuma namazı nadiren kılabilirim misal. İşyerine bağlı. “İki saat erken çıkabilir miyim?” diyordum. Sorun olmuyordu, “iyi değilim” deyince... öyle bir şey olmazdı izin verirdi. Cuma’yı söylemeden izin istiyorsun veriliyor. Her zaman için geçerli.” (Katılımcı 36)

Namaz ibadeti özelinde ele almak gerekirse Almanya’nın Müslüman göçmenleri dini pratikleri yerine getirme noktasında özerk bıraktığı, öte yandan eğitim ve iş kurumlarının Müslüman bireyler için özel herhangi bir düzenleme yapmadığı, her bireyin kendi koşullarına göre bir çözüm bulmasının beklendiği dikkat çekmektedir.

Almanya'daki koşullarda Müslümanlar için yerine getirmenin en zorlayıcı olduğu dini pratik kurban ibadetidir dense yanlış olmaz. Kurban ibadeti senede bir gerçekteşmekle birlikte dinen zengin sayılan (yani borç ve temel ihtiyaçlar dışında 80,18 gram altına tekabül edecek mal varlığı olan) kimselerin yapmakla yükümlü olduğu bir ritüeldir. İslam'da öngörülen kurban kesme biçimi hayvana eziyet vermeden bu işlemin yapılmasıdır. Narkoz yapılarak veya bayılarak kurban kesme işleminde hayvanın etinin helal olması için hayvanın şok etkisiyle ölmeden boğazının kesilmesi, kesim esnasında hayvanın canlı olması bir zorunluluktur. Aksi takdirde hayvanın etinin yenmesi caiz değildir (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, 2010). Kurban ibadetinin kabul olması için gerekli olan bu hüküm Almanya'daki Müslüman bireylerin Almanya'daki hayvan hakları mevzuatı çerçevesinde kurban ibadetini gerçekteştirebilmelerini oldukça zorlaştırmaktadır. Şöyle ki; Almanya'da 1972 tarihli Hayvan Koruma Yasası'nın 4. Maddesinin 1. Fıkrası uyuşturulmaksızın hayvan kesilemeyeceğini bildirir:

“Omurgalı bir hayvan yalnızca, hissedememe ve algılamama halinde etkili ağrı giderme (anestezi) yöntemi ile veya verilen koşullar altında makul olduğu ölçüde başka bir şekilde, yalnızca ağrının önlenmesi yolu ile öldürülebilir.”(Tierschutzgesetz, 1972)

Almanya'daki Türkiye kökenli bireylerin eylemleri sözü geçen yasa maddesine kabaca iki tür yanıt içermektedir. Birincisi ve bu başlık altında incelenecek olanı; bu koşullara rağmen Almanya'da kurban kesmek için direktmeleri ve bir yolunu bularak bu eylemi gerçekteştirmeleridir. İkincisi ve aslında daha çok rastlanana “adaptasyon” başlığında ele alınacağı üzere kurban maliyetini sivil toplum kuruluşları üzerinden yurt dışına, yardıma ihtiyaç duyan insanlara göndererek vekaleten kendi adına kurban kestirmeleridir. Birinci yanıt kapsamında bizi çeşitli taktiklerin var olduğu sonucuna götüren eylem repertuvarının içinde İslami usullere göre kurban kesmenin yasal olduğu Hollanda, Belçika¹⁵⁸ gibi ölkelerde kurban kesmek ve çiftlik sahipleriyle anlaşmak suretiyle mevcut kuralları ters yüz ederek¹⁵⁹ aynı zamanda yasal ve meşru

¹⁵⁸ Önceki yıllarda Belçika'da kurban kesimi Almanya'daki Türkiye kökenliler için bir seçenek iken, 2019 yılı itibariyle Belçika'da elektroşoksuz kesim yasağının getirilmesi Belçika seçeneğini ortadan kaldırmıştır.

¹⁵⁹ Almanya Treni belgeselinin 2.Bölümünde kendisiyle mülakat yapılan birinci kuşak bir göçmenin Almanya'da dini yaşayamamanın getirdiğı bir sonuç olarak kurban kesiminde kaçak yollara

bir süs vererek kesim işlemini tamamlamak yer almaktadır. Hollanda’da Müslümanlar istisnai bir kesim izni ile İslami usullere göre kurban ibadetini yerine getirebilmektedir. Almanya’da ise Kurban Bayramı döneminde sıkı kontroller uygulanmakta ve yetkili veterinerlerin gözetiminde kurban kesilmektedir. Her iki direniş biçimi de mevzuatın gündelik yaşam etkinliklerini nasıl yakından etkilediğine bir örnektir.

Müslümanların kurban pratiklerine binaen çiftçiler bu ihtiyacın farkında olduğu için bir kısmı bu ihtiyaçla kendilerine gelen Müslümanların istediği şekilde kurban kesmesine olanak sağlamaktadır ve bunun için gizli bir piyasa yaratılmaktadır. Katılımcı 42 önemli bir hususu hatırlatmaktadır: Almanya devleti söz konusu yasal düzenlemeyi Müslümanların dini yaşamlarını kısıtlamak gayesiyle değil hayvanları koruma kaygısıyla yapmıştır. Katılımcı kendilerinin ise bu iki seçenekten birini benimsemeyip kurbanlarını Türkiye’de ve yurtdışında kesilmek üzere bağışladıklarını, yani hukuki normlara uyum sağladıklarını belirtmektedir. Bu durum göç kökenli bireylerin dini pratiklerini yerine getirirken boşluklardan yararlandığını gözler önüne sermektedir.

“Şimdi hayvan hakları Almanya’da şunu diyor: Bir hayvanı uyuşturmadan kesemiyorsunuz Almanya’da illegal bir şekilde. İlegal bir yol da yapıyor bizim millet. Her zaman çıkar bir yol buluyor Almanya’da. Genelde işte başka ülkelerde Belçika olsun, Hollanda olsun bu yasalar olmadığı için orada kurbanlarını kesip gelen bir kesim var. Mm biz her zaman bağışlıyorduk, yani Türkiye’de bir kurbanımız kesiliyordu mutlaka bir. Aynı zamanda da başka bir ülkeye bağışlıyorduk. Ama dediğim gibi hayvanı uyuşturmadan kesmek de olmuyor. (...) (Gülüyor) ya şöyle düşünün ee görebildiğiniz yerde kesmek ayrı göremediğiniz yerde kesmek ayrı... Büyük çiftlikler var, şehirlerin dışında büyük çiftlikler var. Bu çiftçiler gayet bunun farkında. Kurban mevsimi öyle basit geçmiyor. Millet herkes arayış içinde. Bu çiftliklerde genelde illegal yollarda kesiliyor yani o hayvan. (...) Ama bu yani biz bu insanların dini yaşantısını kısıtlamak için değil de hayvan haklarını gözettikleri için yaptığını düşünüyorum.” (Katılımcı 42)

başvurdukları ve ikinci kuşak bir göçmenin babasının banyoda kurban keserek bu ibadeti yerine getirdiğine dair ifadeleri birlikte düşünülürse (bkz. Söğüt, 2012) Almanya’daki yasal sınırlamaya rağmen birinci kuşak göçmenlerin egemen düzene karşı baskın olan yanıtının direniş olduğu fark edilecektir. Dini pratiklerin bir kimliği muhafaza etme anlamında sonraki kuşaklar için de önemli bir alan yaratması mümkündür. Çalışmada yararlanılan birincil ve ikincil kaynaklar kurban gibi dini pratiklerde ikinci ve üçüncü kuşağın adaptasyonu direnişten daha fazla benimsediğine dair ipucu vermektedir. Bu çalışmanın kapsamını aşacağından bir başka araştırmada gündelik yaşamdaki taktikler noktasında kuşaklararası nasıl bir farklılık olduğu karşılaştırma yöntemiyle ele alınabilir.

“Tam anlamıyla helal olması için gerekli olan şekil yasak. Asıl en çok burada, etler Hollanda’dan geliyor diye biliyorum.” (Katılımcı 41)

Almanya’da kurban ibadetini İslami usullere göre yapmak için şehir dışındaki uzak yerler tercih edilmektedir ya da bireyler güvendikleri Türk marketleriyle anlaşarak Almanya’da vekaleten kurban kestirmektedir. Katılımcılar Türk marketlerinin ve kasaplarının istedikleri şekilde kurban kesebildiğini aktarmaktadırlar. Bir diğer seçenek ise yukarıda işaret edildiği üzere çiftlik sahipleriyle anlaşmaktır. Kurban Bayramı haricinde adak kurbanı gibi pratikler de Türkiye kökenli bireyler tarafından sürdürülen pratiklerdir.

“Uyuşturmadan var. Biraz uzak düşüyor. Şoksuz kesiliyor. Şoksuz kesenler var etrafımızda. Öyle kestiriyoruz.” (Katılımcı 15)

“Biz hep kendimiz kestik. Bazı yer var istediğin gibi kesebiliyorsun, bazı yer var şoklanmış bekliyor sen kesiyorsun. Bu sene ama Türk bakkala verdik o bizim için kesti eti getirdi. Ama bildiğimiz yer tabi. Baştan savma bir yere gidip vermeyiz.” (Katılımcı 22)

“Normal burada marketlerde söylüyoruz kurban kestirmek istiyoruz diye onlar da kesiyorlar hazırlıyorlar gidip alıyoruz. (...) Başka bir iş için niyet dediysen biri mesleğini bitirince falan kesmek istiyorsan gene aynısı yapılıyor. (...) Helal olsun diye işte Alman yerlerinde kestirmiyoruz. Türk yerlerinde.” (Katılımcı 39)

“Bizde sorun olmuyor, çünkü benim dedem gidip kendisi kesiyor. Burada öyle bir imkânı var. Bir çiftliğe gidiyor, orada bir kadınla anlaşması var.” (Katılımcı 28)

Almanya’da kurban ibadetini İslami usullere göre gerçekleştiren bireyler “*iktidarın dayattığı koda uyarken aynı zamanda onu*” çiğnemek şeklinde bir taktik benimseyerek ve boşluklardan faydalananarak “*iktidarı el altından yıkma*” potansiyeline sahiptirler. Yasada belirtilen “*anestezi...ile öldürülebilir*” kısmını baz alarak ve kurbanın kendi inançlarına göre helal olduğu hususunda bir şüpheyne mahal bırakmayacak şekilde hayvanın önce kesilmesi ardından uyuşturulması bu taktiğe bir örnek teşkil etmektedir. Katılımcılar şoklu veya şoksuz Almanya’da kurban kestiklerini, şoklu kestikleri durumda önce kesip sonra şok kullandıklarını ve bunun denetlenememesi için sabah erken kurbanın kesileceği mekâna gittiklerini anlatmaktadır. Farklı pratik yolları ile bu taktik var olan sistemi kullanmamanın ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Kanunda belirtildiği gibi hayvanı uyuşturmak fakat önce kesim işleminin mi şok işleminin mi yapıldığının yetkili veteriner tarafından tespitinin

mümkün olmaması sebebiyle yaratıcı taktiklere örnektir. Bu ve buna benzer boşluklara rağmen kuralların getirdiği sınırlar Türkiye’de veya yurtdışında başka bir ülkede kurban kesmeyi öncelikli bir tercih haline gelmeye başlamıştır.

“Belli kasaplar kesimhaneler oluyor. Orada şey sıkıntı şoku vuruyor mu? Vuruyorsa ne zaman vuruyor? Kestikten sonra mı vuruyor? İşte onu giderme açısından onlar da artık şeyini bulmuş sabah erkenden gidiyorlar, doktor gelmeden önce. Gidip boynundan kesiyorlar. Boynundan kestikten sonra şoku vuruyorlar kafasına. (...) şokun şöyle bir etkisi var: şoku vurduğın zaman zaten hayvan hemen ölmüyor. On beş dakika bir şey geçiyor, bayılmış gibi oluyor. (...) Kesimhanelerde diyelim ki pazartesi, çarşamba, cuma kesim yapılıyor. Bildiriliyor bu, numaraları var bu hayvanların. Veteriner ona göre gelip bakıyor. Numaralarına göre bu hayvan kesilmiş (...) Biz burada şok da olsa olmasa da genelde burada bir tane keseriz.” (Katılımcı 10)

“Burada da kesiyorlar ama Türkiye’deki gibi değil. Burada hayvanı önce şokluyorlar, kafasına tutuyorlar uyuşsun diye. Anca o zaman kesiyorlar. O bize göre de yanlış olduğu için buradaki şeyler önce kesiyorlar, sonra kafasını şey yapıyorlar şokluyorlar. Önce kesip sonra şokluyorlar yani. (...) Önce mi kestik sonra mı şokladık tespit edemiyorlar. (...) Yakında da bir yer var çiftlik, kurbanı alıp orada kesiyorlar. Burada fazla özgürlük yok o konuda. Ondan daha çok kurbanları Türkiye’de kestiriyoruz.” (Katılımcı 3)

Sıradan bireylerin eylem repertuvarını, çok çeşitli direniş biçimlerini görmemize olanak sağlayan metodun derinlemesine görüşme olduğunu ve daha ziyade açık uçlu sorulardan meydana geldiğini hatırlatmakta fayda vardır. Eğer kapalı uçlu sorularla bireylerin dini tutumlarını ve dinin gündelik yaşamlarındaki rolünü irdelemiş olsaydık sadece hangi dini ritüelleri yerine getirdiklerini söyleyebilecek fakat bunun bireylerin gündelik yaşamında nasıl bir anlam taşıdığını kavrama ve ince zekanın ürünü olan taktikleri görme imkânı bulamayacaktık.

Anlatılan zorluklara rağmen Türkiye kökenli bireylerin (çoğunluğu oluşturmamakla birlikte) Almanya’da İslami usullere göre kurban kesme hususunda ısrarcı olması ilginç görünmektedir. Kimi katılımcılar hem taktikler geliştirerek Almanya’da kurban kestiklerini hem de Türkiye’de kurban kestirdiklerini anlatmaktadır. Adaptasyon ve direnişin iç içe geçtiği bu tutumu bir katılımcımız, kuşaktan kuşağa dini pratiklerin öğrenilmesini sağlayan bir gelenek olarak görmektedir. Böylelikle üçüncü ve sonraki kuşaklar da ebeveynleri tarafından dini pratiklerin devamını sağlamaları gerektiği hususunda eğitilmektedir.

“Bir tane Türkiye’de kestiriyoruz, bir tane burada kestiriyoruz. Eve kurban eti de girsin diye. Çocukluğumuzdan beri bize göstermek için yapıyorlar hem de daha rahat oluyor, kendin kesiyorsun orada. Hani görüyorsun. Yoksa helal şeyler bulman gerekiyor kasaplar. Bingen’de var mesela bir tane. Senelerdir oraya gidiyor babamlar.” (Katılımcı 9)

Almanya’da doğup büyüyen Türkiye kökenli bireyler özelinde kurban ibadeti hususunda direnişten adaptasyona doğru evrilen bir tutumun söz konusu olduğu ve adaptasyonun ağır bastığı gözlemlenmiştir. Gelecek nesillerde kurban ibadeti daha ziyade yurt dışına kurban tutarını göndererek vekaleten başkalarına kestirme şeklinde devam edeceğe benzetilmektedir.

Dini bayramlara ilişkin bir diğer durum ise Müslüman öğrencilere ve çalışanlara bayram günlerinin resmî tatil olup olmamasıdır. Almanya genelinde bir okula devam eden Müslüman öğrenciler dini bayramlarının ilk gününde derslerden muaftır, yani o gün okula gitme zorunluluğu bulunmamaktadır.¹⁶⁰ Aynı düzenleme çalışan Müslüman bireyler için söz konusu değildir. Bu durum bayram günü işe gitmeyi tercih eden veya gitme zorunluluğu bulunanlar hariç olmak üzere bireylerin yıllık izin kullanmak şeklinde bir taktik üreterek evde ve aile ortamında bayramı yaşamalarını mümkün kılmaktadır.

“Bayramda komple günü izinli geçiriyorum bayram ziyaretlerden dolayı. Yıllık izin alıyorum.” (Katılımcı 31)

“Ee bir gün tatil almak durumunda kalırsın, ama onu da her zaman alamazsın. Mesela bazı dönem havaalanında, yaz döneminde tatil almak bir gün için zor olur. Millet daha çok krank (hasta raporu) alıyor öyle durumlarda. Ya çünkü başka türlü alamıyor.” (Katılımcı 11)

Her birey bayramın ilk günü yıllık izin kullanma hakkına sahip değildir, işin niteliğine çalışan sayısına göre yıllık izin alınabilmekte veya alınamamaktadır. Bayramın bir günü için yıllık izin almak her zaman ve her işte mümkün olmadığı için ve bir başka taktik gündeme gelmektedir: “krank almak” yani sağlık raporu almak suretiyle siyasi rol, hasta numarası, yapmaktır.

¹⁶⁰ Müslüman öğrenciler için dini bayramlardaki iznin hangi şekilde uygulandığı, eyaletler arasındaki farklılıklar ve diğer düzenlemeler “İktidarın Değişen Stratejileri” başlığında tartışılmaktadır.

7.2.3. Adaptasyon

Türkiye kökenli bireylerin gündelik yaşamlarında dini pratiklerin ne denli önemli yer tuttuğu taktikler başlığında irdelenmiştir. Fakat bireylerin gündelik yaşamda dini pratikleri yerine getirme arzusu salt taktiklerden oluşan eylemleri ortaya çıkarmamış, bazen de bireylerin mevcut toplumsal yapıya ve onun egemen kurallarına uyum sağlamasını beraberinde getirmiştir. “Adaptasyon” olarak nitelendireceğimiz bu davranış biçimi kuralları ve yasakları delme girişiminin olmamasını, taktik üretmek yerine mevcut koşullara uyum sağlamayı ve şartları değiştirme hususunda talepkar olmamayı ifade etmektedir. Fakat bu durum katılımcıların adaptasyon adı altında ele alınan dini pratikleri önemsiz gördüğü ve dinin hayatlarında önemli bir rol oynamadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. İlginç olan bir husus da bir bireyin benzer dini pratiklerde bazen uyum sağlama yolunu izlerken bazen taktik üretmesidir. Hiç şüphesiz bu durumda bireysel koşullar, zaman ve mekân önemli etkenlerdir. Katılımcıların mevcut şartlara uyum sağlayarak yerine getirdiği dini pratiklerin başında kurban ibadeti, sonrasında sırayla namaz ve helal beslenme gelmektedir. Sözü geçen son iki dini pratikte direnme eylemi adaptasyondan daha baskındır. Özellikle helal beslenme bağlamında adaptasyona vurgu yapan yalnızca iki katılımcı olmuştur.

Almanya’da İslami usullere göre kurban kesmenin önündeki yasal engel Müslüman bireyleri bu ibadeti Türkiye’de veya yurt dışında vekaleten kurban kestirmek gibi farklı şekillerde yerine getirmeye yöneltmiştir. Hayvan Koruma Yasası, kurban ibadetini gerçekleştirme şeklindeki en büyük etken olmakla birlikte tek etken değildir. Almanya’da kestikleri kurbanları paylaşacak ihtiyaç sahibi insan bulmakta zorlanmaları da yurtdışında kurban kestirmelerinde bir faktördür, bu durum bir sosyal devlet olarak Almanya’nın Almanya’da yaşayan bireylerin asgari düzeydeki ihtiyaçlarını sosyal yardım kanalıyla karşılamasıyla da ilintilidir. Çoğu katılımcı kurban ibadetinin maksadının paylaşmak olduğunu ve bu yüzden güvendikleri kurumlar eliyle fakir ülkelere kurban bedellerini gönderdiklerini aktarmaktadır. Dolayısıyla bireyler kurbanları bizzat kendileri kesmeyip yurt dışında hiç tanımadığı insanlarla paylaşarak bu dini ritüele hayatlarında yer vermektedirler.

“Burada Allah’a şükür herkesin yiyeceği yemeği var diyeyim, ihtiyacı yok. Onun için güvendiğimiz kurumlara (...) para gönderip kurbanı fakir bir ülkede kestirip onlara dağıtmayı, ben şahsi olarak daha önemsiyorum.” (Katılımcı 26)

“Burada Almanya’da yaşayan Müslümanların – illaki vardır tek tük ama- çok şükür burada durumumuz iyi. Eti görmeyen ülkeler olup da bizim burada karnımızı doyurup şey yapmak bilmiyorum mantıklı gelmiyor şahsen. O yüzden daha çok yardıma muhtaç olan ülkelere göndermek mantıklı geliyor.” (Katılımcı 31)

“Annem babam buradaysa kendininki burada keser, anneminkini gönderirdi. Biz kurban ibadetine uzak değildik. Kalabalık aile... Çocuklar görsün diye. Ama şimdi eşimle ikimiz büyüdük, artık kurban ibadetinin öneminin farkındayız. Daha çok biz hep şey Endonezya’da arkadaşlarımız var, oraya gönderiyoruz.” (Katılımcı 8)

Kurbanı şok uygulayarak Almanya’da kesen ve diğer katılımcılar gibi kuralı ters yüz ederek değil mevzuatta istendiği şekilde kesen bireyler bu durumun içlerine sinmediğini ve bu yüzden yurt dışına gönderdiklerini anlatmaktadırlar. Katılımcıların büyük çoğunluğu kurbanlarını yurt dışına göndererek mevcut kuralların altını oymadan bir çözüm üretmektedirler ve bu uygulama Türkiye kökenli bireyler arasında yaygınlık kazanmaktadır. Din İşleri Yüksek Kurul Başkanlığı’nın fetvasına göre kurbanı uyuşturduktan sonra ölmeden kısa bir süre içinde kesilmesi gerekmektedir. Aşağıda verilen her iki örnek Almanya’daki gündelik yaşamın Müslüman bireylerin kurban ibadetini uygulama biçimlerini kısmen dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır.

“Burada bir hocaya bir sormuştuk. O, uyuşturmakla kendiliğinden ölmesine çok az zamanı varmış, yani “olsun bir iki dakika” dedi. O bir dakika, yarım dakika içinde kesmek lazım ki helal olsun diyor.” (Katılımcı 11)

“Önceden babam Almanya’da da kesiyordu ama artık çok yorucu bulduğu için yurt dışına gönderiyoruz. Ama burada olduğu zaman da yüzde yüz içi rahat olmuyordu çünkü birincisi şoklu oluyordu, ikincisi de aslında dağıtacak insan yok diye.” (Katılımcı 40)

Adaptasyon şeklinde yanıt içeren bir diğer ibadet ise beş vakit namaz ve cuma namazıdır. Üçüncü kuşak bireylerin bir bölümü kamusal alanda (iş, okul vb.) ibadetlerini yerine getirmekten kaçınarak ibadetleri özel alanla sınırlandırmak gibi bir adaptasyon yöntemi benimsemişlerdir. Dini ritüellerin özel alanla sınırlı tutulması hem kurumların ihtiyaca binaen düzenleme yapmaması hem de bireylerin kendine getirdiği sınırlamalarla ilgili görünmektedir. Aynı zamanda gündelik yaşamda dikkat çekmemeye dayalı taktiklere daha çok başvuran üçüncü kuşak bireylerin kamusal

alandaki göze batmak istemeyişi ile de bağlantılıdır. Çoğunluk toplumunun kurallarının hâkim olduğu gündelik yaşamda bireyler sosyal çevrenin kendilerine karşı mesafeli bir tutum benimseyeceğini düşünerek dikkat çekebilecek ve yadırganabilecek eylemlerden kaçınmaktadır.

“Hani belki yapılır da ama işte yine kendim belki çekinerek ya da şey yaparak kısıtladığım şeyler oluyordur, bir şey yapıp da ters tepki aldığım olmadı da ben kendim namazları olsun şey olsun evde kılarım, cemedirim şey yaparım, öyle kendimi şey yaptım. Dışarıda şey yapmak istemiyorum. Yuvamda daha çok ya da camiide olsun akrabada olsun. Dışarıda da öyle bir namaz konusunda daha şeyimiz oluyor.” (Katılımcı 31)

“Bilmiyorum ben yapmadım, çekindim doğrusu. Farklı gözle bakıyorlar, daha mesafeli, daha ciddiye giriyor gibi. Uzak durmaya bakıyoruz yani.” (Katılımcı 11)

İş şartlarına uyum sağlamak durumunda kalan bireyler iki benzer dini pratiği yerine getirirken farklı bir yanıt ortaya koyabilmektedir. Göç kökenli bireylerin gündelik yaşamlarında tek başına direniş/taktikten söz etmek mümkün değildir, taktikler birey özelinde adaptasyonla yan yana var olabilmektedir. Namaz vakitlerinin sürekli değişmesi bir düzenleme yapılmasını neredeyse imkânsız hale getirmekte, bireyin çalışma sürelerini cuma namazına uygun hale getirmesi her zaman mümkün olmamaktadır. Bu durum zorunlu bir adaptasyonu beraberinde getirmektedir.

“Teneffüs vaktine denk geldiği için aslında hep çözüm bulunurdu. Ama tabi Meeting olur gidemezsin, dersin cuma namazına gitcem ama meetingimiz var. O zaman tepki olurdu.” (Katılımcı 26)

“Cuma namazı için izin vermezler. Çünkü günde bir yarım saat 45 dakika öğle molası oluyor. Bu işin nasıl gittiğine bağlı, 12’ye kadar çalıştın 12.30’a kadar ara verdin gene çalışırsın. 1’e kadar çalıştın... Namaza göre ayarlayamazsın.” (Katılımcı 10)

Helal gıda hususunda yalnızca iki katılımcının söylemleri adaptasyona ilişkin ipucu vermiştir. Bir katılımcımız, Alevi bir birey olarak etlerin tüketiminde ve kurban ibadetinde helal kesime önem verdiklerini ve alışveriş mekanlarını buna göre seçme şeklinde bir taktik izlediklerini belirtirken, bazı Alevilerin domuz eti yediğini belirtmiştir. Bu durum bazı bireylerin Hristiyanlığın ve Avrupa’nın yaşam tarzı olarak dayattığı egemen kodlara uyum sağladıklarını göstermektedir. Örnek helal beslenme ile ilgili eylem repertuvarının Türkiye kökenli bireyler arasında değişebildiğini ve

homojenize edilemeyeceğini göstermesi açısından önemlidir. Almanya ve Avusturya gibi ülkelerde Müslüman göçmenlerin entegrasyonuna ilişkin tartışmalarda domuz eti ve bira entegrasyonun sembolü olarak kullanılmakta ve bu iki şey “Alman” olmak, hâkim kültürün dayattığı değerleri kabul etmek gibi örtük bir anlam taşımaktadır.

“Ama bizim Alevilerde genelde şey biz domuz da yiyebiliyoruz ya. Ama bazıları yiyor, bazıları yemiyor.” (Katılımcı 39)

Pek çok birey için de helal olmayanın karşılığı yalnızca domuz etidir ve tavuk ve inek etinin helal kesim olup olmadığını düşünmeksizin tüketme eğilimi gençlerde yaygın olarak görülmektedir. Gökalp Yılmaz’ın çalışmasında saptadığı üzere Türkler arasında domuz eti bir sınır olarak görülmekte ve var olan sistemi kullanmama anlamında domuz eti yememek bireylerin Alman olmadığının bir işareti olduğu olarak okunmaktadır (Gökalp Yılmaz, 2018: 168-169, Karameşe, 2018: 44). Direniş başlığında ele aldığımız üzere bu çalışmanın katılımcıları ekseriyetle helal beslenmenin tek sınırının domuz eti olmadığını ifade etmişlerdir. Domuz eti dışındaki etlerin helal kesim olup olmadığına bakmaksızın tüketilmesi kısmen de olsa beslenme tarzında egemen kültüre bir adaptasyonun varlığını ortaya koymaktadır.

“Mesela iş yerimizde böyle çoğu çocuk Müslüman olduğu için mesela domuz eti artık hiç kullanılmıyor. İş yerimizde kullanılırsa tek tavuk veya inek eti. Mesela ben onları yine yemiyorum. Diyorum: “iyi düşünmüşsünüz ama aslında yine %100 helal değil”. Ama bu da şeyden sorunlu biraz, Türk aileleri bu konuda çok hassas olmadıkları için çocuklara tek şeyi öğretiyorlar: “Domuz yemeyin” diyorlar, “ama gerisini yiyebiliyorsunuz” diyorlar. Böyle öğrettikleri için çocuklar yine onları (tavuk ve inek etini nasıl kesildiğine bakılmaksızın) yiyorlar. Alman kasabından alınmış tavuk etini yiyorlar.” (Katılımcı 40)

Almanya’daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin bazı dini pratiklerinde toplumsal düzene adapte olurken aynı zamanda taktiklerle direndiği müşahade edilmektedir. Adaptasyon ve direnişin iç içe geçtiği pratiklerin başında kurban ibadeti ve sonrasında daha sınırlı rastlanmak üzere namaz ibadeti gelmektedir.

İç içe geçen iki davranış biçimi faillerin pratiklerinin kolayca sınıflandırılmayacağına işaret etmektedir. Katılımcıların bir bölümünün kurban ibadetini dönüşümlü olarak farklı iki şekilde yapması; bazen Almanya’da kurban keserken bazen yurt dışında vekaleten başkalarına kestirmesi iç içe giren pratiklere

örnek teşkil etmektedir. Katılımcılar her zaman bu dini pratiği aynı şekilde yerine getirme gibi bir yol izlememektedirler. Dini pratiklerin bütününe bakıldığında direnişin adaptasyondan daha baskın bir tavır olduğu göze çarpmaktadır.

7.2.4. İktidarın Değişen Stratejileri

CDU Partisinden Şansölye Merkel ve yine aynı dönemde partinin genel başkanı olan Seehofer gibi politikacılar 2010 yılında her ne kadar sırasıyla “*multikulti ist gescheitert*” (çokkültürlülük başarısızlığa uğradı) “*multikulti ist tot*” (çokkültürlülük öldü) gibi söylemlerle çokkültürlülüğün¹⁶¹ ölümünü ilan etseler de (bkz. Welt, 2010b) bu kabuller Almanya’da çokkültürlü yaklaşımın ve tanınma siyasetinin hiç var olmadığı anlamına gelmemektedir. Hükümetin çokkültürlülüğün reddine ilişkin refleksleri 2000’li yılların başına kadar Almanya’nın göç ülkesi olmadığı yönündeki söylemleriyle benzerlik arz etmektedir. Yapılan alan araştırmasında elde ettiğimiz veriler Almanya’da kimlik politikalarının tümünden tasfiye edilmediğini Türkiye kökenli göçmenlere dini bayramları, sünnet gibi dini pratikleri ve Almanya’nın farklı bölgelerinde Müslüman mezarlıklarının varlığı, kıyafetleri ve dernekleşme pratikleri gibi hususlarda devletin bazı haklar tanıdığını tespit etme fırsatını sunmuştur. İktidarın çokkültürlü yaklaşıma işaret eden bu uygulamalarının 1960’lı yıllardan beri var olmadığı da hesaba katılırsa, stratejilerini göçmenlerden gelen talepler veya göçmenlerin uygulamış olduğu taktikler doğrultusunda şekillendirdiğini ve değiştirdiğini öne sürmek mümkündür. Bu nedenle çokkültürlü bir yaklaşım ile ele alınan dini pratikler “iktidarın değişen stratejileri” olarak kavramsallaştırılacaktır.

Türkiye kökenliler ve Müslüman göçmenler özelinde iktidarın değişen stratejileri başlığı altında ele alınacak olan çokkültürlü uygulamalar; Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı’nda resmi olarak Müslüman öğrencilere verilen bayram izni, sünnet uygulaması ve Müslüman mezarlıklarının varlığıdır. Bundan başka katılımcıların değindiği ölçüde başörtülü olarak eğitim alma hakkı, pek çok okula domuz etinin girmemesi ve gıda sektöründe sınırlı olmakla birlikte Müslüman

¹⁶¹ Çokkültürlülük kavramı için bkz. “Farklılıkların Yönetimi” başlığı.

müşterilerin ürün tercihlerini dikkate alan Alman marketlerinin varlığına da bu bağlamda kısaca göz gezdirmekte fayda vardır. Almanya genelinde Müslümanların dini bayramlarının ilk gününde okula gelme zorunlulukları bulunmamakta, o günkü derslerden muaf olmaktadır. Ramazan Bayramı üç gün ve Kurban Bayramı dört gündür. Derslerden muaf olunan gün sayısı eyaletten eyalete 1-2 gün arasında değişmekte, muafiyet için bazı eyaletler her seferinde dilekçe talep etmekte, bazıları ise buna gerek duymamaktadır. Müslümanların dini bayramlarındaki izin yalnızca öğrencilere – üniversite öğrencileri hariç- mahsus olup, çalışan bireylere yönelik bir düzenleme bulunmamaktadır (bkz. Deutscher Bundestag, 2000). Müslüman öğrencilere ek olarak Müslüman öğretmenler de Aşağı Saksonya ve Schleswig-Holstein eyaletinde böyle bir hakka sahiptirler. Katılımcılarımızın yaşadığı Renanya-Palatina eyaletinde Müslüman öğrenciler her iki dini bayramın ilk gününde resmi olarak izinlidirler. Çalışan bireyler için dini bayramlarında resmi bir izin uygulanmaması “Direniş/ Taktik” başlığında görüleceği üzere katılımcıları yıllık izin kullanmak veya sağlık raporu almak şeklinde bir taktik izlemeye yöneltmiştir.

Renanya- Palatina Eyaleti Kültür Bakanlığı’nın 1990 tarihli Dini Etkinlikler ve Okuldaki Dini Ayinler Sebebi ile (Hristiyan) Dini Bayramlarında İptal Edilen Dersler ve Derslerden Muafiyet Hakkındaki Yönetmeliği Yahudilere, Müslümanlara ve Yedinci Gün Adventist Kilisesi üyelerine ebeveynin dilekçesi üzerine¹⁶² dini bayramlarında yönetmelikte belirtilen günlerde derslerden muaf olma hakkını tanımıştır (Amtsblatt des Kulturministeriums von Rheinland Pfalz Nr. 8/1990). Yahudi ve Müslümanların dini bayramları her öğretim yılında Resmî Gazetede (Amtsblatt) yayımlanmaktadır.¹⁶³ Bundan başka pek çok eyalette olduğu gibi Renanya- Palatina Eyaleti’nde de Göç ve Entegrasyon Bürosu her yıl Kültürlerarası Takvim (Interkultureller Kalender) yayımlamaktadır (bkz. Ek 5). Bu takvimde başlıca inanç gruplarının özel günlerine ve dini bayramlarına yer verilmektedir. Takvimde dini bayramlarına yer verilen dinler: Hristiyanlık, Yahudilik, İslam, Hinduizm, Alevilik,

¹⁶²Reşit olduktan sonra bireyin kendisi dilekçe verebilmektedir.

¹⁶³Yedinci Gün Adventistlerinin dini bayramı cumartesi günü olduğu için Resmî Gazetede yayımlanmamaktadır.

Budizm ve Bahailik'tir.¹⁶⁴ Takvimde İslam ve Alevilik inanç grubunda yer alan bireylerin ortak kutladığı ve öğrencilerin dersten muafiyet hakkına sahip olduğu dini bayram Kurban Bayramıdır.

Yasal olarak yazılı bir ebeveyn izniyle birlikte katılımcılar her iki dini bayramın ilk gününde okula gitmeme hakkına sahiplerdir. 1990 yılından önce ilk ve ikinci kademede öğrenci olan bireylere bayram izni yasal olarak verilmiş bir hak değildir. Fakat yasal bir hak yokken de ebeveynin verdiği yazılı dilekçeyle öğretmenlerin Müslüman öğrencilere dini bayramların ilk gününde izin verdiği bilinmektedir. Bundan hareketle göçmen ailelerin yıllarca sürdürdükleri yazılı taleplerinin ve talep olmadığı durumlarda ise öğrencilerin bayram günlerinde okuldaki yokluğu 1990 yılında yayımlanan yönetmeliğin ortaya çıkışında önemli rol oynamaktadır. Katılımcıların hepsi eğitim gördükleri dönemde Ramazan ve Kurban Bayramlarının ilk günü izinli olduklarını ve anne babalarının öğretmenlerine Entschuldigung (mazeret yazısı)¹⁶⁵ ismi verilen yazılı ve imzalı bir dilekçe verdiklerini ifade etmişlerdir. Bu izin talebinin bayramdan önce gerçekleşmesi gerekmekte ve bu takdirde hiçbir öğretmenin reddetme hakkı bulunmamaktadır. Yani mezkûr yönetmelikte her ne kadar bu hak öğrencinin ebeveyninin yazılı dilekçesine dayandırılrsa da uygulama günümüze yaklaştıkça daha esnek bir hale gelmiştir.

“Çocuklar için ilk gün okula gitmeme hakkı var yani o gün için veli bir gün öncesinden bir kâğıda yazıyor öğretmene veya birkaç gün öncesinden: “Benim çocuğum o gün bayram dolayısıyla okula gelemeyecektir” diye ve hiçbir öğretmenin bunu reddetme hakkı yok, yasal bir hakkı öğrencilerin. Ee bayramların ilk günü evde kalabiliyorlar, okula gitmeyebiliyorlar. (...) Sonradan gelmiş bu yasal hak.” (Katılımcı 14)

“Bazı öğretmenler izin kâğıdı bile istemiyor. Okulu araması lazım ya normalde anne babaların. Hani aramayın diyorlardı, zaten biliyoruz gelemeyeceğinizi. Entschuldigung deniyor, onu bile istemiyordu bazıları.” (Katılımcı 9)

“Birinci güne kabul ediyorlardı (...) Bayramın birinci günü yani zaten resmî tatil olarak hemen hemen geçiyor Almanya'da. Direkt birinci gün hiç izinsiz çocuklar evde kalabiliyor. Biliniyor yani. Tabi o zamanlar biz özür belgesi ailemiz tarafından getiriyorduk. Entschuldigung olarak geçiyor.” (Katılımcı 35)

¹⁶⁴ Takvimde yer alan dinler Renanya- Palatina Eyaletinde varlığı tanınmış olan dini azınlıklardır.

¹⁶⁵ Ekler bölümünde “Ek 6” numaralı başlıkta bu yazının bir örneği bulunmaktadır.

Okul hayatında yasal olarak bayram izninin var olmasına karşı çalışma hayatında durum aynı şekilde değildir. Birinci ve ikinci basamak okullarda (Grundschule ve Hauptschule- Gymnasium- Gesamtschule) Müslüman öğrencilere tanınan bayram izni hakkının iş hayatında olmaması çokkültürlü bu uygulamanın eğitim politikalarıyla sınırlı olduğunun bir göstergesidir.

Alevi katılımcılarımız Kurban Bayramı'nı kutladıklarını ve bilhassa bu bayramda yazılı dilekçe yoluyla derslerden muaf olduklarını dile getirmektedirler. Katılımcı 39 Şeker Bayramı'nı¹⁶⁶ kutlamamalarına rağmen bu bayram için de kendilerine izin verildiğini beyan etmektedir. Okul yönetiminin tutumları bu anlamda Alevi- Sünni ayırt etmeksizin Türkiye kökenli öğrencilere resmi olarak her iki bayramda da izin vermek yönündedir.

“Kurban Bayramı kutluyoruz. İzin alabiliyoruz. Almamıza gerek yok yani, gelmeyenlere aileler sadece bir kâğıt yazıp; “Kurban Bayramı'nı kutluyoruz” diye öğretmene teslim ediyorsun bir gün önce. Sonra okula gitmene gerek yok. Orada da hiçbir sorun yaratmıyorlar.” (Katılımcı 27)

“Bayramlarda izin alabiliyoruz genelde veriyorlar ama biz Şeker Bayramını kutlamıyoruz bizim bayramımız olmadığı için. Ama yine de bize izin veriyorlar. Biz Kurbanda izin alıyoruz, izin veriyorlar.” (Katılımcı 39)

İktidarın kendisine yönelik stratejilerini değiştirdiği ve bugün çokkültürlü bir politikaya dönüşmesine rağmen kamuoyunda çokça tartışılan – ve hala da tartışılmaya devam eden- bir diğer dini pratik erkek çocukların sünnetidir. Sünnet uygulaması ve bunun yasallığı sorunu yalnızca Müslüman göçmenleri ilgilendirmemekte, farklılıklar olmakla birlikte Yahudiler de aynı dini pratiği uygulamaktadır. İslam'da erkek çocukların sünnet edilmesi genel bir uygulama olup bunun için tayin edilen kısıtlı bir zaman dilimi yoktur fakat Türkiye kökenliler arasında çocuk en geç ilkökul çağında iken sünnet ettirilmekte ve düğün ya da mevlit gibi daha büyük bir tören yapılarak çocuğun sünneti kutlanmaktadır. Bu anlamda sünnet din ve kültürün içiçe geçtiği bir gelenektir. Yahudilerde ise sünnetin daha katı bir kurala tabi olduğunu söylemek

¹⁶⁶ Kurban Bayramı (Opferfest) Sünni ve Alevi topluluklar tarafından ve eyalet yönetimi tarafından da aynı adla anılmakta, çalışmada katılımcıların genelinin Ramazan Bayramı ve Katılımcı 39'un Şeker Bayramı olarak ifade ettiği dini bayram, yönetmelikte ve başka metinlerde bazen Id- al Fıtr ve Fest des Fastenbrechens – oruç açma bayramı veya orucun bittiği bayram diye ifade edilebilir- bazen de Şeker Bayramı (Zuckerfest) olarak geçmektedir.

mümkündür. Yahudi erkek çocukları doğduktan sonraki sekizinci gün – Almanca Mohel ismi verilen- din görevlisi tarafından sünnet edilmek zorundadır. Yahudilikte “Brit Mila” olarak adlandırılan sünnet sinagogda, sünnet için eğitim almış bir din görevlisi tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye kökenli bireylerde ise genel uygulama çocuğu bir doktorun sünnet etmesi yönündedir.

Beden bütünlüğünün ihlali (Körperversletzung) altında tartışılan ve çocuğun bedenine yapılan bir müdahale, bir yaralama olarak görülen sünnet uygulaması Almanya’da 2012 yılına kadar yasal bir zemine oturtulmamıştır. Bu anlamda yasa çıkana kadar sünnet ritüeli toplumsal olarak uygun görülmüş, fakat hukuken gri bir alana- yani belirsizliğe- terkedilmiştir ve bu belirsizlik steril olmayan mekanlarda veya “sünnet turizmi” (Beschneidungstourismus) çerçevesinde çocuğun yurt dışında sünnet edilmesi gibi sonuçlar doğuracağından karara bağlanması uygun görülmüştür (Rhein-Zeitung, 2012). Köln Eyalet Mahkemesi’nin Haziran 2012’de dini sebeplerle yapılan sünnetin cezalandırılabilir olacağına ve sünnetin çocuğun beden bütünlüğünün ihlali olarak görüldüğüne ilişkin kararı da Federal Meclis’te sünnetle ilgili tartışmaları başlatan bir gelişme olmuştur. Alman Medeni Kanunu’nun Aile Hukuku Bölümü’ne 2012’nin aralık ayında 1631d maddesi eklenerek Erkek Çocuğun Sünnetinde Ana Babanın Çocuğa Bakım Sorumluluğunun Kapsamı Hakkındaki Yasaya ek olarak yönetmelik yayımlanmıştır. Yahudilerin ve Müslümanların sünnet pratiğinin yasal zemine taşındığı bu düzenlemede hukuken sünnet yapma yetkisi doktordadır fakat Yahudiler için şöyle bir istisna da getirilmiştir:

“(2) Çocuk doğduktan sonraki ilk 6 ay içinde birinci paragrafa göre dini topluluk tarafından öngörülen bir kişi bunun için özel bir eğitim aldığı takdirde, doktor olmaksızın, sünneti uygulamaya yetkilidir” (Bundesgesetzblatt, 2012).

Ebeveynin isteği üzerine yapılan bu sünnetlerde kanun maddesinde belirtilen altı ay geçtikten sonra sünneti yalnızca doktorlar yapabilir. Dini ve kültürel motivasyonla yapılan sünnetler sağlık sigortası tarafından ödenmemektedir. Katılımcılara sünnet sorulduğunda pek çoğu sünnetin Yahudilerde de olduğunu ve Alman kamuoyunda çokça tartışıldığını ve esasen önceki yıllarda yasaklanması yönünde söylemlerin ağır bastığını ama Müslüman ve Yahudi erkek çocuklarının sünnet edilmesi konusunda yasal bir engel bulunmadığını dile getirmişlerdir. Çoğu,

sünnetin yasaklanmamasını ve 2012 yılında yasal bir zemine kavuşmasını Yahudilerin varlıklarının Almanya’da tanınmasına, Müslüman topluluklara göre daha güçlü bir konumda olmasına ve Yahudi cemaatinin politikayı kendi çıkarları yönünde etkileyecek güce sahip olmasına bağlamışlardır.

“Önceden karşı çıkıyorlardı. Şimdi Yahudilerde de aynısı olduğu için Allaha şükür onlar sözünü geçirebilirler. Yasak olamaz çünkü “bizde de var o” dediler. Alman devleti “o zaman tamam” dedi, “sizde öyleyse kalsın” dediler. Sünnet oluyor yani Türkiye’deki gibi. Burada hastanelerde yapıyorlar ama.” (Katılımcı 3)

“Bunu yasaklayacaklardı. Eğer Yahudiler buna karşı çıkmasaydı gerçekten yasaklardı. Yahudilerde de bu sünnet olayı olduğu için onlar ağır bir tepki verdi, o yasağı kaldırdılar. Yoksa gerçekten sünneti burada olamazdı kimse.” (Katılımcı 11)

Dini motivasyonlarla yapılan sünnet pratiğinin yasal bir zemine kavuşması, toplumun sünnete karşı bakışını değiştirdiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Katılımcıların söylemlerinden hareketle toplumda sünnete karşı hem nötr hem olumsuz yaklaşımların olduğu saptanmıştır. Küçük yaşta çocuğun sünnet edilmesi olumsuz yaklaşıma sahip kişilerce çocuğun kendi kaderini tayin hakkının elinden alınması olarak yorumlanmaktadır. Sünnetin gerçekleşmesinin ebeveynin talebi üzerine değil de çocuğun kendi iradesiyle vermiş olduğu karar neticesinde yapılması gerektiği toplumun bir bölümünün yerleşik kanaatidir. Bilhassa Alman doktorlar küçük yaştaki çocukların sünnet edilmesine ayak diremektedirler.

“İki oğlum var benim, ikisini de daha bebekken sünnet ettirmek istedim. Çocuk doktoruna gittim, o da dedi ki: “Yapamazsınız o küçük yaşta” dedi. “O çocuğun şöyle acısı var da bilmem ne de... Biliyorum sünnet sizin dininizde var, saygı gösteriyorum ama” dedi. “Daha küçükler, biraz büyüsünler” dedi. Ben de onu şey olarak algıladım o zamanlarda yapamazsınız derken kanunen böyle diye algıladım. Ama kanunen öyle değilmiş herhalde. Ama Müslüman doktorlar var onlara götürüyorsunuz, yaptırabiliyorsunuz.” (Katılımcı 14)

“Benim yeğenim daha küçük, 8 aylık. Ablamla biz doktora gidiyorduk. Ablam sormuştu: “Yani ee ne zaman yaptırarak, en iyisi kime yaptıralım?” diye. Doktor da demişti: “Ya çocuğa sormadan yazık n’apıyorsunuz bilmem ne”... (...) Ne bileyim garip geliyor galiba onlara, anlamsız geliyor” (Katılımcı 27)

Yasal olarak sünnetin gerçekleşmesine mâni bir düzenleme olmamakla birlikte sünnetin toplumda bilhassa yadırganan bir pratik olduğu ve erkekler arasında alay konusu yapıldığı dikkat çekmektedir. Çoğunluk toplumunun -hepsinin değilse de bir

kısının- bu pratiği merkeze alarak öteki olarak gördükleri bireyleri kendi aralarında verdikleri bir dil pratiğinin varlığı dikkat çekmektedir. Sünnet pratiği Almanya’da cinsel hayata etkileri bağlamında da tartışılmaktadır.

“Uygulamada mümkün. Toplumda biraz böyle yadırganan, erkekler arasında dalga geçilen işte “kısaltıldı” falan filan tarzı... Almanların böyle dalga geçtiği bir konu evet. Cinsel hayata etkilerinin tartışıldığı bir konu. Bir çocuğa böyle bir şey yapılabilir mi filan...” (Katılımcı 41)

Sünnet pratiğine karşı nötr yaklaşımın temelinde ise bazı Alman erkeklerin de sağlık gerekçesiyle sünnet yaptırmaları ve hastanelerde olağan bir uygulama olması yatmaktadır. Katılımcı 7 sünnetin bir estetik uygulaması olarak yapıldığını ifade etmektedir. Sünnet çocuk estetik kliniklerinde yapılmaktadır. Çocuğun sağlık durumu nedeniyle zorunlu olan sünnet dışındaki sünnetler, yani dini ve kültürel nedenlerle yapılanlar belli bir ücret karşılığında yapılmaktadır. Bu durum Almanya toplumunda sünnetin geleneksel ve dini bir boyutunun olmadığını yalnızca sağlık gerekçesiyle yapılan bir uygulama olduğunu ortaya koymaktadır.

“Bakıyorlar bazı çocuklar sağlık açısından mecbur sünnet oluyor. Almanlarda bu böyle. Ee mecbur kalırlarsa. Hastanede sünnet ediyorlar. Ama parayla tabii ki.” (Katılımcı 7)

“Bunu sağlık açısından da yapanlar var çok. O yüzden doğal bakıyorlar. Az da olsa var, öyle biliyorum.” (Katılımcı 10)

Çokkültürlülük bağlamında yorumlanabilecek bir diğer husus da kıyafet pratikleri ile ilgilidir. Müslüman kadınların başörtüsüyle eğitimlerine devam edebilmeleri -gündelik yaşamın büyük bölümünde basmakalıp yargılarla karşılaşmalarına ve beden eğitimi gibi derslerde zorluk yaşamalarına rağmen din ve vicdan özgürlüğüne saygı gösterildiği şeklinde yorumlanmaktadır. Eğitim hayatında Müslüman kız öğrencilerin kıyafetle ilgili pratiklerinin tümüyle olmasa da büyük ölçüde kabul gördüğüne dair önemli işaretler mevcuttur¹⁶⁷. “Kısıtlamalar” başlığında ise Katılımcı 37 ve Katılımcı 41 farklılıkların eğitim hayatında olduğu kadar çalışma hayatında kabul görmediğıne dair izlenimlerini aktarmışlardır. Katılımcıların anlatıları eğitim hayatında iktidarın stratejilerini büyük ölçüde farklılıkları içine dahil edecek

¹⁶⁷ Bkz. “Açık Direnişten Adaptasyona: Beden Eğitimi Dersi” başlığı.

şekilde değiştirirken, çalışma hayatında aynı durumun geçerli olmadığını ortaya koymaktadır.

“Rahatlıkla kapalı bir şekilde erken yaşta okuluma gittim. Başörtümle ilgili hiçbir sıkıntı yaşamadım, üniversite hayatımda olsun okul hayatımda olsun. Ee dediğim gibi öğretmenler konusunda bir sıkıntı da çekmedim.” (Katılımcı 35)

Kabul kültürü yaygın bir yaklaşım olmamasına rağmen okullara ve çocuk yuvalarına domuz etinin girmemesi de aslında Müslüman göçmenlerin yeme-içme pratiklerinin ve hassasiyetlerinin kısmen de olsa göz önünde bulundurulduğuna ve iktidarın stratejilerini değiştirdiğine dair bir göstergedir.

“Hiçbir sıkıntı yok (gayet emin bir sesle). Okullarda, yuvalarda bile yemeklerde artık buna dikkat ediliyor. Benim zamanımda da dikkat ediliyordu özenle. Bizim misal çocuk yuvamızda kaç sene 20 sene geçti üzerinden. Çocuk yuvamızda bile domuz eti vs. gibi şeyler yoktu. İşte tavuk, sığır eti falan veriliyordu. Helal kesim olmasa bile damga olmasa bile düşünülerek domuz eti karıştırılmıyordu hiçbir zaman. Mutfağa da girmiyordu.” (Katılımcı 21)

Almanya genelinde her markette rastlanan bir durum olmamakla birlikte pazarlama stratejilerinde de göçmenleri hedef kitle olarak seçen çokkültürlü bir yaklaşım söz konusudur. Alman marketlerinde Ramazan’a özgü afişlerin (bkz. Fotoğraf 2) asılması farklı etnik grupların varlığının piyasayı da dönüştürdüğünü, piyasanın onların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kendini geliştirdiğini ve bu market zincirlerinin pazarlama stratejilerini geliştirirken göçmenlerin kültürel ve dini arka planını da göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

“Sonuçta artık Alman marketleri bile “Hoşgeldin Ramazan” diye yazdıkları oluyor, Real diye bir yer var orası çok yazıyor, Rewe yazıyor (...) hatta bizim Türk peynirimiz, zeytinimiz falan da satılıyor Alman yerlerinde.” (Katılımcı 22)

Fotoğraf 2: Real Marketler Zincirinin Almanya ve Avusturya’da Kullandığı Ramazan Broşürü (Wolf, 2017).

Çokkültürlülüğün varlığına işaret eden bir diğer gösterge ise Almanya’daki Müslüman mezarlıklarının varlığıdır. Elbette bu mezarlıkların varlığı tek başına bir ölçüt olmayıp İslami usullere göre gömülme imkanının tanınmasıyla birlikte bir anlam ifade etmektedir. Bundan yaklaşık çeyrek asır önce ölen Türklerin çoğunun cenazesi Türkiye’ye nakledilmekte, yalnızca %20’si yaşadığı yerde gömülme idi. Almanya’da defnedilenler sosyal yardım alıcılarından, geliri olmayan bireylerden ve haricinde kişisel olarak bulunduğu yerde gömülmeyi isteyen bireylerden meydana gelmekte idi (Chaib, 1996: 155). Fakat zamanla Türkiye kökenli İslami dernekler Alman mezarlıklarında kendilerine bir bölümün ayrılması suretiyle İslami ritüellere göre gömülme hakkını elde etmişlerdir (Chaib, 1996: 156).

Almanya’da pek çok hususta olduğu gibi cenaze ve defin işlemleriyle ilgili düzenlemeler de eyalet yönetimince yapılmaktadır. Bu yüzden Almanya genelinde tek tip bir uygulamadan ve istisnasız bir şekilde ölümlerin kendi inanç ve hayat görüşlerine göre gömüldüğünden bahsetmek imkansızdır. İslami usullere göre gömülme şartları içinde tabutsuz ve kefenle gömülme ve mezarların kible yönünde olması önem arz etmektedir. Bu şartlar içinde ölümleri tabutsuz gömmek eyaletlerin cenaze hukukunda tabu olan bir konu idi ve ancak 2000’li yıllarda eyaletlerin çoğu tabut yükümlülüğünü kaldırdı. Dolayısıyla Almanya genelindeki artan eğilimin Müslüman mezarlıklarında tabut zorunluluğunu kaldırmak olduğu söylenebilir. On altı eyalet içinde -Ekim

2019’da Bavyera Eyalet Parlamentosu’nun din ve hayat görüşü bakımından gerekçelendirildiği takdirde tabut zorunluluğunu kaldırması ile- halihazırda halen cenaze ve defin işlemlerinde tabut zorunluluğu bulunan iki eyalet kalmıştır: Saksonya ve Saksonya- Anhalt (BR24, 2019).

Renanya- Palatina Eyaleti’nde 1990’lı yıllarda Waldfriedhof’ta Müslüman mezarlığı kurulmuştur. Renanya- Palatina Eyaletinde Müslümanların İslami usullere göre gömülmesi genel bir uygulama değil iken de Mainz ve Worms şehirlerinde bu mümkün olmuştur (İslamiq, 2015). Öte yandan Müslümanların cenazesi hususu yasa ile açıkça düzenlenmemiş olup 1983 tarihli Cenaze Yasası’nda (Bestattungsgesetz) 2001 yılında gerçekleşen değişiklikle, yasanın altıncı maddesinin üçüncü fıkrası dini ve ideolojik toplulukların mezar işlemlerini ve anma törenlerini kendi düzenleme ve geleneklerine göre yapmakta hür olduklarını bildirmekte fakat aynı yasanın ikinci maddesinin dördüncü fıkrası bir inanca sahip bireylere ayrı bir mekan verilmek zorunda olmadığını eklemektedir (Bestattungsgesetz, 2001). Waldfriedhof’un güneyinde kurulan mezarlıkta Müslümanların İslami usullere göre gömülmesi için gerekli olan bütün şartları yerine getirilmekte; kabirler Kâbe yönüne doğru konumlandırılmakta, cenazeleri yıkamak için gasilhane, abdest almak için ve cenaze namazı kılmak için bir alan bulunmakta ve bireyler kefene sarılı bir şekilde gömülebilmektedir. Bu durum Renanya- Palatina eyaletinde bizzat Müslümanlara yönelik tabutsuz gömülmenin mümkün olduğuna ilişkin bir yasa ya da parlamento kararı olmamasına rağmen Müslümanların gömülme pratiklerine izin verildiği anlamına gelmektedir. Almanya’da gömülmenin bir dezavantajı mezarlık kullanım sürelerinin sınırlı oluşu yani belli yıl aralıklarla mezar yerinin kullanımı için tekrar ödeme yapılmasının gerekliliğidir. Renanya Palatina eyaletinde mezarlığın kullanım süresi 20- 30 yıl arasında değişmektedir ve aileden bir kişi mezarlığın bakımından sorumludur. Bu kullanım süresi için cenaze ve defin masrafları minimum 400 ve maksimum 5000 Euro arasında değişmekte, ortalama 2500 Euro’ya tekabül etmektedir (Todesfall Checkliste, t.y.)

“Bizim çevremizde herkes, tanıdıklarımız Türkiye’ye gitmek istediler cenazelerinde. Tanıdıklarımın hiç Alman Müslüman mezarlığına gömülmek isteyen olmadı şimdiye kadar. (...) Biz bir kere oraya gittik özel bir gezi falan yapmıştık. Cenazeler de Kabe’ye doğru tabutsuz falan. Özel böyle yıkama yeri

de var. Çok güzel de yapmış belediye. O yünden bütün hassasiyetlere özen gösterilmiş, abdest alma yeri de var insanlar için. Çok güzel ve çok hoş görünüyor. (...) Almanya’da bazı belediyelerde cesedi tek yirmi beş sene mezarlıkta bırakıyorlar galiba ondan sonra aile bireyleri onun parasını ödeyip 25 sene daha uzatmak zorundalar ve mezarlıklar toplu düzenli olmak zorunda, yani bakımlı. Biri bakımını üstlenmek zorunda... Türkiye’deki gibi değil.” (Katılımcı 40)

Fotoğraf 3: Mainz’taki Müslüman Mezarlığından Bir Fotoğraf (Özoguz, 2014)

Fotoğraf 4: Mainz’taki Müslüman Mezarlığından Bir Fotoğraf (Özoguz, 2014)

Fotoğraf 3 ve Fotoğraf 4’te Mombach’taki Müslüman mezarlığından fotoğraflar görülmektedir. Müslüman mezarlığındaki mezar taşlarının birbirinden farklı görünümlere sahip olduğu ve taşların görünümlerindeki bu farklılığın bireylerin köken ülkeleri nisbetinde çeşitlendiği ve Alman Müslümanların mezar taşlarının Hristiyan mezarlığındaki taşlarla benzer renklerde olduğu fakat taşların üstünde Arapça bir ayet, besmele ya da Fatiha gibi yazıların bulunduğu gözlemlenmiştir. Mombach’taki Waldfriedhof mezarlığında Müslümanlar kendi kurallarına göre defnedilebilse de Türkiye kökenli bireylerde genel eğilim Türkiye’de gömülmek¹⁶⁸ yönündedir.

“Benim çevremde burada gömülmek isteyen hiç yok hepsi Türkiye’ye gömülmek istiyor. (...) Açıkçası Müslüman Mezarlığında zaten kendi kurallarımıza göre yapabiliyoruz. Müslümanları ayıran bölümde. Türkiye’de olduğu gibi.” (Katılımcı 35)

“Burada Müslüman mezarlığı var. Müslüman usulüne göre gömülmek isteyen oraya gömülüyor. Ama burada 100 kişi ölse, 99’u Türkiye’ye gidiyor zaten. Türkiye’ye yolluyorlar cenazelerini, onda bir sıkıntı yok yani. Pek yakınım ölmedi zaten ama ben öyle görüyorum. Müslüman mezarlığında dikkat ediliyor İslami usullere.” (Katılımcı 9)

Almanya’daki Türkiye kökenli bireylerin gömülme pratikleri iki tercihten birine göre vuku bulmaktadır: ya Almanya’da gömülmek -ki Müslüman mezarlıkları buna imkân sağlar- ya da hayatı boyunca hayal ettiği ama bir türlü gerçekleştiremediği “vatana dönüş” planını vefat ettikten sonra gerçekleştirmek ve Türkiye’de defnedilmek. Aslına bakılırsa ölümün kendisi bile göçmenleri bir tercihte bulunmaya mecbur bırakmaktadır. Almanya’da gömülmek kişinin içinde bulunduğu ülkeyi benimsemesi ve kendini oraya ait hissetmesi olarak düşünülürse adaptasyon, fakat kendini Almanya’ya ait hissetmemesi ve kendini o toplumun bir parçası olarak görmeme şeklinde yorumlanırsa gömülme pratiklerinin bir tür direniş olduğu ileri sürülebilir.

¹⁶⁸ 1970’li yıllarda Almanya Düsseldorf’ta Başkonsolos olarak görev yapan Sacit Somel görevi süresince yaşadığı bürokratik zorlukları ve gözlemlerini aktardığı kitabında Türkiye kökenli işçilerin en büyük korkularının Almanya’da gömülmek olduğunu ve her ne olursa olsun Türkiye’de gömülmek istediklerini ifade etmiştir (Somel, 1989: 112).

“Şöyle söyleyeyim tabii ki bu bizim ee Müslüman toplumun aslında iki kanadı var bu işin içinde. Almanya’da benimseyip “artık ben Almanya’da yaşıyorum” diyen bir topluluk var bunlar genelde işte Müslüman mezarlığı var, Müslüman mezarlığında kendi şehirlerinde defnediyorlar insanları. Şimdi bunun dışında benimsemeyip de hala Türkiye’ye özenen, “Türkiye’ye geri döneceğim” diyen bir grup var. Bunlarda büyük bir grup da cenazelerini cenaze fon şirketleri var, Türkiye’ye getiriyorlar.” (Katılımcı 42)

Medya haberlerine yansıdığı üzere ve katılımcılarla yapılan görüşmeler neticesinde Türkiye kökenli bireyler arasında -özellikle birinci ve ikinci kuşakta- öldükten sonra Türkiye’de defnedilme arzusunun hâkim olduğu saptanmıştır (bkz. Sipar, 2014, Akpınar, 2013). Katılımcıların büyük bir kısmı Türkiye kökenli çevrelerinin cenazeleri Türkiye’de defnettiklerini anlatmıştır. Nitekim birinci ve ikinci kuşak göçmen bireylerin üye olduğu cenaze nakil formları bunun apaçık göstergesidir. Türkiye kökenli bireylerin Türkiye’de gömülmeyi tercih etmesinde önemli rol oynayan faktörler şu şekilde özetlenebilir:

1. Türkiye’yi “vatan” olarak görmek ve Hristiyanlığa ait değerlerin baskın olduğu bir ülkede gömülmek istememek
2. Mezar yeri kiralari için ödenen yüksek meblağlar
3. Almanya genelinde tek tip bir uygulama olmaması ve kamuoyunda tabutsuz gömülme meselesinin çokça tartışılmasının da etkisiyle pek çok bireyin, Müslümanların Renanya- Palatina Eyaleti’nde İslami usullere göre gömülebildiğine ilişkin yeterli malumat sahibi olmaması ya da yanlış bilgiye sahip olması
4. İslami usullere göre gömülmenin yakın bir geçmişe kadar yasak oluşu¹⁶⁹ (iki eyalet için hala yasak geçerli).

Türkiye’de gömülmek isteyen bireyler farklı cenaze fonlarına üye olarak düzenli bir şekilde belli miktarda ödeme yapmaktadırlar böylelikle geride kalan aileleri onlar vefat ettiklerinde cenazesinin Türkiye’ye transfer edilmesiyle ilgili zorluk yaşamamaktadırlar. Katılımcı 7’de tanık olunduğu üzere daha pek çok birey Müslüman mezarlığındaki gömülme usulleriyle ilgili net bir bilgi sahibi değildir. Sekiz katılımcı benzer şekilde Almanya’da İslami usullere göre gömülme hakkına sahip olup

¹⁶⁹ Nitekim pek çok eyalet 2010’lu yıllarda tabutsuz gömülmeye izin vermiştir.

olmadıklarını bilmediklerini aktarmışlardır. Yukarıda da işaret edildiği gibi gömülme biçimleriyle ilgili net bir bilgi sahibi olmama hali Türkiye’ye gömülme isteğinde bir rol oynamaktadır. Bir diğer husus mezarlık kiralınması ve mezar kullanım süresi dolduğu ve uzatılmadığı takdirde ölümlerin başka bir yere gömülmesi veya daha derine gömülerek başka bir ceset için yer açılmasıdır.

“Kaydolman gerekiyor cenaze firmasına. O da camilerden çoğu zaman yapıyor. (...) Türkiye’de gömülmek istiyorsan o cenaze firmasına kaydoluyorsun Türkiye’ye gönderiyorlar. Üye olmadan Müslüman mezarlığına gömüyorlar (...) Ben tam bilmiyorum ama benim sorduğumda tabutla gömülüyor dediler. Ama sanırım şimdi değişti o. Kible yönü falan belli etmiyorlar orada. Bir de orada kirliyorsun mezarını. Bazıları kirliyorlar bazıları satın alıyorlar. (...) Oradan kaldırıp başka bir yere gömüyorlar. Çok değişik bir şey. Mesela benim annemin arkadaşının çocuğu vefat etti. Bebeği. O kiraladı çünkü durumu yoktu o kadar zamanında. Daha orada duruyor ama herhalde birkaç sene sonra tekrardan ya alacak ya kirliyecek.” (Katılımcı 7)

Türkiye kökenli bireyler Türkiye’yi “vatan”, “memleket” olarak gördükleri için yaşamlarında değilse bile öldüklerinde vatanlarına geri dönmek istemektedir. Katılımcı 23 bunun Türkiye kökenli bireyler arasında tanıdık bir duygu olduğunu hatırlatmaktadır. Katılımcı 32’ye göre inanç ve değerleri bakımından çoğunluk toplumundan farklılaşan Türkiye kökenli bireyler “Hristiyan bir ülkede” gömülmeyi tercih etmemektedirler.

“Cenaze Türkiye’ye götürülüyor kendi memleketinde gömülüyor, Hristiyan bir ülkede gömülmektense.” (Katılımcı 32)

“Her zaman içimizde “bizi vatanımıza gömün” var ya...” (Katılımcı 23)

Genç yaşta annesini kaybeden Katılımcı 14, annesini Türkiye’de defnettiklerini ve ailece cenaze nakil formlarına üye olduklarını, şimdiye kadar hiçbir yakınlarını Almanya’ya defnetmediklerini anlatmaktadır. Katılımcıların İslami kurallara göre gömülme hakkında yeterince malumat sahibi olmamasının Türkiye’de gömülmek isteme kararında etkili bir faktör olduğu düşünülmektedir. Katılımcı 26 da aynı şekilde anne babasının cenaze fonuna üye olduğunu ifade etmiştir. Üçüncü kuşak bireyler arasında ise cenaze nakil formuna üye olanlar bulunmakla birlikte bu üçüncü kuşağın genel bir tutumu değildir.

“Burada Müslüman şeyi var bildiğim kadarıyla. Ama İslam’ın şeylerine göre tam bilmiyorum. Cenaze nakil formlarımız var. Biz oraya üyeyiz mesela. Türkiye’ye

götürme gibi bir şeyimiz var. Zaten bizden önce annem cenaze nakil fonuna üyeydi. Ne zaman öyle bir durum olsa cenazemiz olsa Türkiye'ye götürüyoruz. Hiç kimseyi burada defnetmedik. (...) Herhalde bizim İslami kurallara aykırı bir durum vardı orada. Ama neydi hatırlamıyorum.” (Katılımcı 14)

“Türkiye’de gömülmek istiyorlar. Kendi annem babam Allah’a şükür sıhhatleri yerinde. Ama onlar mesela düşündü taşındı. Diyanetle anlaştılar. Böyle bir kampanya gibi bir şey var. Vefat ederseler hepsini karşılıyorlar.” (Katılımcı 26)

Aleviler arasında da cenaze fonlarına üye olmak suretiyle cenazelerin Türkiye’de defnedilmesi uygulamasına rastlanmaktadır. Katılımcı 27 yakın çevresinde Türkiye’de defnedilme eğiliminin ağır bastığını ifade etmekte ve bu eğilimi – Katılımcı 32 ve Katılımcı 23 gibi- bireylerin “kendi toprağına dönmek” isteğıyle açıklamaktadır. Vefat eden Alevilerin ardından hayır yemeğı verilerek kendilerine dua edilerek “kendi topraklarında” son yolculuklarına uğurlanmaktadırlar. Katılımcı 39 Alevilerin Erenler Cenazesi firması (bkz. Fotoğraf 5) üzerinden cenazelerin gönderildiğıinden ve üyelik şartlarından bahsetmektedir. Cenaze fonuna üyelik kapsamında cenaze götürölürken aile bireylerinin uçak biletleri, cenazenin Türkiye’de nereye nakledileceğı gibi hususlar da firma tarafından profesyonel bir şekilde organize edilmektedir.

“Hepsi kendi toprağına dönmek istiyor. (...) yıkanıyorlar son dua ediliyor yemeğı veriliyor ondan sonra duaları okunuyor, ondan sonra işte Türkiye’ye teslim ediliyor. Aile çevresi de genel olarak Türkiye’ye uçuyor. Orada gömölüyor.” (Katılımcı 27)

“Bizim burada Erenler Cenazesi var. Yılık bir şey ödüyorsun para, 50 Euro falan ödüyorsun. 18 yaşından sonra kaydolabiliyorsun. Oraya kayıtlıysa kişı Erenler Cenazesini arıyorsun onlar geliyor, her şeyle ilgileniyorlar. Uçak bileti alıyorlar cenazeyle giden kişı için bir tane bilet alıyorlar bir de sana soruyorlar uçak nereye gidecek. O yeri söylüyorsun nerede cem evi varsa oraya uçuyorsun. Gidip orada her şeyi hazırlıyorlar. İstersen yemeğı de hazırlıyor, cenazeyi de yıkıyor, sarıyorlar. (...) Genelde Türkiye’ye gidiyorlar.” (Katılımcı 39)

Fotoğraf 5: Erenler Cenaze Şirketi (Frankfurt Alevi Kültür Merkezi Web Sayfası)

Önceki kuşaklarda Türkiye’de defnedilmek isteyen bireyler daha çok olsa da yakınlarını Almanya’da defnetmeyi tercih edenler de vardır. Çocuk ve gençlerin ölümü halinde ölenleri yaşadıkları yere defnetme eğilimine rastlanmaktadır.

“Benim şeyime göre çoğu Türkiye’ye tabi, Türkiye’de gömülmek ister. Ama birkaç tanıdığım da oldu, Almanya istediler çünkü aileleri burada.” (Katılımcı 25)

“Daha bir kere duydum, bir Türk kızı vefat etmişti ee onu buraya gömdüler. Ama genellikle şey yapıyorlar. Türkiye’ye gidiyorlar cenaze olunca.” (Katılımcı 28)

“Çevremde vefat edenler oldu, camiden biliyorum. Ama bunlar yaşlı insanlar oldukları için genellikle memleketlerine gömülmek istiyorlar. Ama biz arkadaşlarımız arasında konuştuğumuzda genç nesilden duyduğum kadarıyla onlar hani burada gömülmeyi tercih ediyor.” (Katılımcı 30)

“Burada Müslüman mezarlığı var ama eee zaten şimdi göç edenlerin çoğu büyüklerimiz olduğu için onlar Türkiye’ye gömülmek istiyor. Gençlerin de bilmiyorum onların da burada kalma ihtimali var diye düşünüyorum. Buradaki mezarlık nüfusunun çoğalacağını da düşünüyorum. Hani ailesi dostu falan hepsi burada olduğu için. Şimdi Türkiye’ye senede bir kere gitcen belki o da memlekete gidip gidersen görürsün. Onun haricinde burada zaten hep yaşadığımız için burada daha mantıklı olduğunu düşünebilir genç nesil.” (Katılımcı 31)

Almanya’da doğup büyüyenlerin değil de daha ziyade göç edenlerin ve onlar içinde de özellikle yaşlıların Türkiye’de defnedilmek istediği dikkat çekmektedir. Bu durum Almanya’daki Türkiye kökenli bireylerin nerede gömülecekleri konusunda yapacakları tercihlerin de kuşaktan kuşağa değişeceğine ve gerek Müslüman mezarlıklarında İslami usullere göre gömülme imkanlarının giderek artmasının gerek Almanya’daki gündelik yaşamla olan ilişkilene biçiminin önceki kuşaklardan daha farklı olmasının etkisiyle Türkiye’ye gömülme eğiliminin yerini Almanya’ya gömülme eğilimine bırakabileceğine ilişkin bir ipucu vermektedir.

7.3. Kùltùr ve Gùndelik Yaşam

Almanya'daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin gündelik yaşam deneyimlerinde, bilhassa hâkim kùltüre direnişinde dinden başka kùltür ve gelenekler de oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Kùltür, gelenek- görenekler ve sıradan bireylerin kimliklerini simgeleyen sembolleri kullanımları çoğunluk toplumundan pek çok bakımdan farklı olduklarını, başkalığı deklare etmenin bir aracı olarak işlev göstermektedir. Kùltürel pratikleri sürdürmek hâkim kùltürün kendini dayattığı gündelik yaşamda iktidarın stratejilerine karşı üretilen bir taktik niteliği taşımaktadır. Türkiye kökenli bireylerin kùltürel pratikleri, kullandıkları semboller halk siyasetinin bir parçası olan sembolik siyasetin gündelik yaşamlarında önemli bir yer tuttuğunu hatırlatmaktadır. Sembolik siyaset; slogan, pankart, resim, ritüel eylemler, jestler ve politik sahneleme gibi bir dizi işareten oluşmakta ve siyasi kararlardan oluşan gerçek politikadan farklılaşmakta, aynı zamanda gerçek politikayı etkilemektedir (Sarcinelli, 2008: 1). Diğer yandan hâkim kùltüre sembollerle meydan okumak iktidar ilişkilerindeki sembolik sistemleri tersine çeviren bir etki yaratmaktadır (Melucci, 1985: 813).

Gündelik yaşamda Türkiye kökenli bireylerde farklılığa yapılan vurgunun en yoğun olduğu iki alan din ve kùltürdür. Bu bağlamda dikkat çeken bir husus ise devletin göçmenlere toplumsal düzeni ve barışı tehdit etmediği müddetçe kùltürel pratiklerini yaşama ve sürdürme anlamında bir özerklik tanımış olmasıdır. Göç kökenli bireylerin kùltürel hayatlarını ve farklılıklarını gerek özel alanda gerek dernek lokallerinde ve kamusal alanda kùltürel alışverişin gerçekleştiği Yabancılar Günü gibi etkinliklerde sahnelemesine izin verilmekte ve bu teşvik edilmektedir. Toplumdaki diğer bireylerin hak ve özgürlüklerini sınırladığı noktada ise kùltürel ve geleneksel pratikler hukuk normlarıyla sınırlandırılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle Türkiye kökenlilerin geleneksel pratiklerine getirilen sınırlı sayıdaki kısıtlamalara ve kısıtlamanın olmadığı hususlarda katılımcıların yapmaktan çekindikleri pratiklere değinilecek ve ardından farklılığı görünür kılan taktiklere, gelenek ve sembollere odaklanılacaktır.

Kültürel pratikler bağlamında Türkiye kökenli bireyler düğün cemiyetlerinde bohça hazırlama, konvoy yapma, davul ve zurna ile gelin çıkarma (gelin alma), bayrak asma ve düğün salonu kiralayarak kına ve düğün etkinliklerini bu mekanlarda gerçekleştirme gibi gelenek ve göreneklere başvurmaktadır. Bu pratikler içerisinde konvoy yapmak, konvoyda araya hiçbir aracın girmesine izin vermemek ve silah atmak gibi toplum düzenini bozan ve çevreye zarar veren uygulamalar bazı sınırlamalara ve cezalara tabidir. Erken modern çağdaki karnavalı andırır biçimde normal davranış kurallarını bir kenara koymak bu tür geleneksel pratikleri adeta bir “*ayaklanma geçidi*”ne dönüştürmektedir (bkz. Darnton, 2020: 95). Silah atmak veya dörtlü flaşörleri açarak konvoyda uzun süre trafiği kilitlemek gibi bir durum vuku bulmadıkça konvoy yapılması yasaklanmamıştır¹⁷⁰.

“Ama mm konvoy yapmakta sıkıntı oluyor bazıları o yüzden konvoy yapmayı tercih etmiyorlar çünkü hem trafiği tıkamış oluyorsun hem de Alman polisi tarafından da çok hoş görülmeyen bir olay... (...) Eğer ki diğer sürücülerini veya akışı etkiliyorsan veya durup atıyorum halay çekersen falan onda ceza oluyor evet.” (Katılımcı 30)

Konvoy gibi etkinliklere izin verilerek Türkiye kökenlilere geniş bir kültürel özerklik alanı tanınmakta, toplumu rahatsız etmediği sürece Türk düğünlerine yerli toplum da ilgi göstermektedir. Güvenliği ve toplumsal düzeni ayakta tutan kırmızı çizgiler aşılmadığı müddetçe göç kökenli bireyler geleneklerini yaşatma noktasında sınırlandırılmamaktadır.

“Hiçbir sıkıntı yok. Tam tersi çok seviyorlar düğün derneği. İşte öyle şeyleri çok seviyorlar. Yemek olsun gıda olsun hiçbir sıkıntı yok yani ben görmedim sıkıntı yaşandığını hatta ve hatta araba turları bile yapabiliyorsunuz düğünden önce kornaya basarak. Sadece çıkıp silah vurmayacaksınız, Silah atmayacaksınız. Attığınız zaman polis geldiği zaman da; “Polis niye geldi?” demeyeceksiniz.” (Katılımcı 21)

Almanya’daki göçmenlerin köken ülkelerinin bayrakları gibi sembolleri taşımaları yasaklanmış bir davranış olmamakla beraber futbol maçlarının olduğu zamanlar dışında bayrakların kullanılması toplumda yadırganan bir davranıştır. Ancak

¹⁷⁰ Geleneğin kendini çoğunluk toplumuna dayatma girişimi Türkiye kökenli göçmenlerin düğünlerinde yaptıkları konvoylar sebebiyle meydana gelen trafik sıkışıklığı, silah sesleri ve havai fişeklerin yarattığı çevre ve gürültü kirliliği ve gürültülü bir şekilde müzik yapmaları, yerel basına da yansımaktadır (bkz. Pfalz- Express, 2018).

futbol maçlarında herkes bu konuda daha özgür hissetmektedir. Gündelik yaşamda Türk bayrağının kullanılmasının Almanlar tarafından yadırganmasındaki asıl faktör kendilerinin sembolleri göçmenler gibi kullanmamaları ve Alman bayrağı nasyonal sosyalizm döneminde sıkça kullanılan bir sembol olduğu için Alman bayrağı çıkarmanın milliyetçilikle eş değer görülmesi, hatta ırkçılığı ve fanatizmi çağrıştırmasıdır. Günümüzde ise Alman toplumunun ulusal bayrağına karşı bu temkinli yaklaşımı görece normalleşmiş durumdadır (bkz. Allroggen, 2008).

“Bir Türk futbol takımı bir şeyde oynuyorsa o zaman o olay biraz daha rahatlıyor, herkes bayrak takıyor o zamanlarda. Herkes bayrakla geziyor ama onun dışında bence tepki görür, yadırganır. Siz Türk bayrağıyla sokağa çıktıysanız mutlaka yadırganır. Öyle düşünüyorum. Bir tepki görürsünüz.” (Katılımcı 14)

“Almanlar sembolleri kullanmıyorlar. Almanlar kullanmadığı için Türkler kullanıyorlar, gurur da duyuyorlar ve Almanlar bunu yadırgıyor. Bazı konularda bayraklarda falan bir turnuva ya da maç turnuvası yoksa Almanya’da o bayrakları asmanıza da müsaade yok aslında.” (Katılımcı 41)

Düğünlerde gelin çıkarma ve bayrak asma törenlerinde, konvoylarda Türk bayrağını açtıklarını belirten katılımcıların bir kısmı bu etkinlikler haricinde Türk bayraklarını araçlarında bırakmamaya ve sembolleri pek kullanmamaya özen göstermektedirler. Aşırı sağcıların mülkiyetlerine zarar vermesinden endişe ettikleri için katılımcıların böyle bir davranış geliştirdiği ortaya çıkmaktadır. Sembolik siyasetin bilhassa sağcı gruplar tarafından hedef alındığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda sembolleri kullanmaktan çekinen katılımcıların daha ziyade kadın katılımcılar olduğu dikkat çekmektedir.

“Mesela arabama bir Türk bayrağı koymak istemem şöyle istemem; maddi bir zararın gelmesinden korkuyorum açıkçası. Çünkü malum aşırı sağ çok yüksek (...) maddi hasar görebilir” (Katılımcı 4)

Aşırı sağcılar tarafından gerçekleştirilen doğrudan bir saldırı ya da kundaklamanın muhatabı olmamasına rağmen katılımcılar Almanya’nın farklı bölgelerinde farklı zamanlarında gerçekleştirilen kundaklamaları¹⁷¹ kendilerine karşı bir tehdit olarak görmekte ve böyle bir şeyi yaşamamak adına tedbirli davranmaktadırlar. Önceki kuşaklar üçüncü kuşağa göre ırkçı saldırılara karşı daha

¹⁷¹ Almanya’da aşırı sağın farklı etnik kökenden gelen insanları hedef aldığı kundaklama ve saldırıların bir kronolojisi için bkz. Hille, 2020. Bu saldırıların sonuncusu Şubat 2020’de Hanau’da gerçekleşmiştir.

fazla kaygı duymaktadırlar. Yine de üçüncü kuşak bireyler de aynı korkuyu aileden miras aldıklarını ve bu korkunun kendilerini güvende hissettirmedini anlatmaktadırlar.

“Eskiden işte Türk düşmanlığını bizimkiler çok yaşadı, annem de sağ olsun bize çok yansıttı. Daha geçen arabada düğünden Türk bayrağı kalmıştı. “Kızım onu orada bırakma, arabayı taşlarlar” vs. öyle bir korkuyla yetiştirildik. (...) Çünkü bunlar yaşanmış olaylar daha önce.” (Katılımcı 30)

“Şu son zamanda daha sıkıntılı olmaya başladı. Türk bayrağı olan yerlerde geçen herhalde haberde görmüştüm. Bir arabayı kundaklamışlar vs. diye burada yaşanmadı daha şimdilik, ama çoğalmaya başladı diye düşünüyorum.” (Katılımcı 23)

Türkiye kökenli bireyler Türk bayrağını bilhassa araçlarında taşımaktan imtina etmekte ve böylelikle can ve mal güvenliğini sağlamak adına bir önlem almaktadırlar.

7.3.1. Direniş

“Dilinizin küçümsendiğini, dininizle alay edildiğini, kültürünüzün aşağılandığını hissederseniz, farklılığınızın işaretlerini abartılı bir gösterişle sergileyerek tepki verirsiniz; tersine, size saygı duyulduğunu hissettiğinizde, yaşamayı seçtiğiniz ülkede bir yeriniz olduğunu hissettiğinizde daha farklı davranırsınız” (Maalouf, 2020: 39).

Göç kökenli bireylerin gündelik yaşamında kültüre, geleneksel pratiklere ve taşıdıkları milli veya dini sembollere nasıl bir anlam atfettiklerine yakından bakmak gerekir. Hâkim kültürün kültürel değerleri karşısında sözü geçen kültürel pratikler ve semboller bireyin “ben farklıyım”, “biz farklıyız” demelerinin, kendi kimliklerine ve kültürel farklılıkların ortaya çıkardığı farklı yaşam tarzlarına dikkat çekmenin bir yoludur. Düğünlerde konvoyların, davul ve zurna sesinin, metrelerce öteden duyulan düğünlerin, halayların- horonların, bayrak asmaların ve sembollerin büyük ölçüde hizmet ettiği şey budur. Bu pratikler Türkiye kökenli bireylerin sembolik siyasetine aittir. Türkiye kökenlilerin yapmış olduğu düğünlerde yasakların geçici bir süreliğine askıya alınması (konvoyla ilgili belirtilen sınırlamalar gibi) ve düğünlerin hâkim kültürün resmi ve ciddi tonuna karşı “sanat alanına ait” olmayan bir gürültüyle kendini

duyurma biçimi -Bahtin'in ortaya koyduğu üzere- Rabelais'in Orta Çağ Avrupası'nda karnavala atfettiği anlamı çağrıştırmaktadır:

“Denebilir ki karnaval, resmi bayramın aksine, egemen hakikatten ve kurulu düzenden geçici bir özgürleşmeyi kutlardı; tüm hiyerarşik rütbelerin, ayrıcalıkların, normların ve yasakların askıya alınışının altını çizirdi” (Bahtin, 2005: 33-36).

İçişleri Bakanı Maiziere'nin hâkim kültürü tanımlarken Almanya'nın bir kültür ulusu olduğuna ve sanat ve felsefeyle yoğrulduğuna ilişkin söylemlerini hatırlamak gerekir (bkz. FAZ, 2017). Kültür ulusu olarak bilinen ülkelerin tarihteki sanatsal üretimleri bireylerde kendini bir toplum veya ülkeye ait hissetme duygusunu yaratmakta ve ulus bilincini pekiştirmektedir (Roos, 2001: 41). Almanya'da klasik müzik alanında dünyaca tanınmış Bach, Beethoven ve Wagner (ve daha niceleri) gibi önemli sanatçıların ve Romantik akımında Goethe, Schiller gibi öne çıkan yazarların yetişmiş olması Almanya'da seçkin bir kültürün var olduğunu doğrulamakta ve bu sanatçıların dünya kültür mirasının bir parçası olan eserleri Almanların Alman kültürünü bir gurur kaynağı olarak görmelerinde önemli bir rol oynamakta ve bu, Almanların eğlence anlayışını da etkilemektedir. Çoğunluk toplumunun kendini özdeşleştirdiği bu seçkin kültürün karşısında göçmenlerin eğlence anlayışları ve kutlama biçimleri ise adeta seçkin kültüre bir meydan okuma niteliği taşımakta, halk kültürü gürültülü ve kendini dayatan bir forma bürünmektedir.

Katılımcıların ailelerinden miras aldıkları geleneksel pratikleri devam ettirmesi ve sembollerini taşımaktaki kararlılıkları kültürü direnmenin bir aracına dönüştürmekte ve bu her zaman yasakları delme şeklinde değil kurallara uyarak kültürel öğeleri muhafaza etmek suretiyle de tezahür etmektedir. Türk adetleri kısmen dönüşerek de olsa Almanya'da devam etmekte, düğün, mevlit gibi etkinlikler yapılmakta ve evlenenler için çeyiz hazırlanmaktadır.

“Türkiye'deki adetler buradakine pek çok benzemese de bizde zum Beispiel (örneğin) üç gün sürer, burada bir gün bir gecede bitiyor düğün. Üç gün üç gece... Düğün üç gün değil de sünnet düğünü olsun ilk mevlit yapılır, sonradan düğün olur, eğlence. Sonra yine toplanılır çeyizler, ee büyük bir minibüsle taşınır davul zurnayla. Onu burada çok yapamıyorsun.” (Katılımcı 25)

Almanya'daki Türk düğünlerinin tipik özelliği gösterişçi tüketim olarak betimlenmektedir. Düğünlere çok sayıda kişinin davet edilmesi, ikramların (yemek, tatlı, meyve, çay ve kahve) abartılmasından başka çocuklar için yapılan büyük doğum günü etkinlikleri, diğ buğdayı gibi kutlamalara yapılan harcamalar gelenek ve görenekleri yaşatma bağlamında gösterişçi tüketimin Türkiye kökenli bireylerin hayatında belli bir yere sahip olduğunu göstermekte ve bu pratiklerin gerçekleştirilme biçimine gerek Almanlar gerek kendi topluluklarından insanlar da tanıklık etmektedirler.

“Daha çok hani buradaki yapılanlar biraz abartılı geliyor. Buradaki düğünler masraflı oluyor, abartıya gidiliyor. (...) Mesela işte davetiyeler olsun, davetler olsun, katılan kişi olsun, mmm salonlara verilen para olsun... İllaki bir insanın baya bir masrafı oluyor bu konuda.” (Katılımcı 31)

“Ne abartılar ne abartılar...maddiyattaki bir düğün için verilen masraf yani yapılan masraf. Çocuk doğar çocuğa ayrı masraf, dişi çıkar ayrı masraf. Ne bileyim bir yaşındaki çocuğa koskoca bir düğün salonu tutuluyor. Güya çocuk bir yaşına girdiği için çocuğun haberi bile yok.” (Katılımcı 8)

Muharrem ayında aşure yaparak komşularla paylaşmak, Almanya'da mevlit ve düğün gibi törenler yaparak, düğünlerde bayrak asarak geleneklerle aileden miras kalan kimliklerini koruma almak üçüncü kuşak bireylerin diğere sembolik direniş biçimleridir. Fakat gelenekler artık büsbütün Türkiye'de olduğu haliyle gerçekleşmemekte, düğünde hem Alman hem Türk bayrağı asmak gibi uygulamalarla kısmen dönüşmektedir. Bu dönüşüm hem milliyetçi olarak görünmemek hem de Almanya'nın bir parçası olduğunu da çevreye bildirmek anlamı taşımaktadır. Kültürü yaşama hakkı¹⁷² bütün insanlığa tanınan bir haktır. Katılımcıların yakın Alman çevreleri de gelenek ve göreneklerine ilgi duymaktadır.

“Geleneklerimiz kendi çapımızda, kendi aramızda yaşayarak gene korunuyor. Ne bileyim aşurede aşure yapıp Türk komşulara dağıtılıyor falan öyle şeyler (...) veya mevlit falan olduğu zaman camide, salon tutulup yine yapılıyor. (...) mesela düğünde falan ablamın düğününde kız almaya gelindiğinde annem balkonumuza hem Türk hem Alman bayrağı asmıştı. Onlara itici gelmesin diye, sonuçta adeti bilmiyorlar, bayrak asmayı.” (Katılımcı 40)

“Herkes kendi kültürünü yaşıyor burada. Hiç kimse demiyor ki: “Sen senin kültürünü yaşayamazsın!”. Bu dediğim gibi düğün konvoyu olsun ya da kına

¹⁷² Nitekim Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ne göre taraf devletler herkesin kültürel yaşama katılma hakkını kabul etmekle yükümlüdür (bkz. BM, 1976b).

olsun. Artık Almanlar bile severek geliyor. Mesela şimdi evleneceğimi bilen öğretmenlerim diyor: “Çok merak ediyorum sizin kınanızı, işte gelebilir miyim?”. Davet bekledikleri de oluyor yani. Düğünlerde mesela komşular da geliyor, komşuları da çağırılar oluyor. Alman komşuları.” (Katılımcı 22)

Bir katılımcımız bölgede ikamet eden yerli halkın kendini dayatan kültürel şölenlerden, kapı önünde davullu zurnalı gelin çıkarma gibi etkinliklerden, ekseriyetle hazzetmediğini, nadiren gerçekleşen bir etkinlik olduğunda gelenek ve göreneklerin Almanlar tarafından meraklı gözlerle izlendiğini fakat süreklilik arz ettiğinde kalabalığın, gürültünün rahatsız edici bulunduğunu dile getirmektedir. Diğer taraftan Türklerin yaşadığı bölgelerde bu tür etkinliklerin daha fazla gerçekleşmesi Almanlar için de gündelik yaşamın bir parçası haline gelmektedir ve tekrarlayan bu kültürel pratikler kimliğin yeniden üretildiği anlara dönüşmektedir.

“Kapı önünde oynamalar, gelin almalar bunların hiç hoşuna gitmez mesela. Kimisi var, onların hoşuna gider. “Değişik bir kültür” der. Ama büyük binaların olduğu bölgelerde yakın çevrede Türklerin yoğun yaşadığı yerlerde normal bir şey. Senede 3-5 defa görürler. Bir zaman sonra onların da hoşuna gitmemeye başlıyor.” (Katılımcı 10)

Bireylerin kendilerini ulusal kimlik temelinde ait hissettiği politik sınırlardan uzakta yaşıyor olmaları, kendilerini geleneklerine, kültürlerine ve milli ve dini sembollerine – Türkiye’de yaşayan Türkiye vatandaşlarına nazaran- daha fazla tutunmaya itmiştir. Önceki kuşakta belki de daha baskın olan muhafaza etme eğilimi din ve kültür bağlamında ikinci ve üçüncü kuşakta da kendini göstermektedir.

Gelenek ve semboller kimliğin hem muhafaza edilmesini hem de dışavurumunu sağlayan iki önemli gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Alevi katılımcılarımızın kültürel etkinlikleri ve geleneklerinde ve taşıdıkları sembollerde Sünni katılımcıların pratikleriyle ortak yönleri – düğünler ve Türk olanların ay- yıldız gibi semboller taşıması gibi- olmakla birlikte aynı zamanda gelenek ve sembollerle Sünnilerden farklılaştıklarını ve Alevi kimliğini inşa eden farklı inanç ve pratiklerin yanı sıra Türk veya Kürt olmalarına göre farklı aidiyet duygularına sahip olduklarını belirtmek gerekir. AKM Türkiye kökenli Alevilerin folklor kulüpleri, semah dersleri ve saz kurslarıyla geleneklerini sürdürdüğü ve kuşaktan kuşağa aktardığı bir mekân olarak varlık göstermektedir. Bu gelenekler senede bir gerçekleşen Yabancılar

Günü'nde Mainz Katedrali'nin de bulunduğu meydanda herkese açık bir şekilde sergilenebilmektedir.

“Mesela folklor kulüplerimiz var, semah dersini de alıyorduk. Saz kursu saz dersi her sene Mainz'ta Auslaenderfest (Yabancılar Bayramı) diye bir şey yapılıyor. Her göçmenin kendi standını açıp-kendi yörelerine göre yemeklerini getiriyorlar, satıyorlar. Burada sahne alabiliyorlar dans grupları. O şekilde herkes kendi şeyini sunabiliyor. (...) Hiç çekinmiyorum. Sosyal medyamda da Türk bayrağım var, kılıcım var. Kılıcımı da istediğim yerde takıyorum. Aynı şekilde arkadaşlarım da.. Gösteren var, göstermeyen de var, çekinen de var. Ama ben hiçbir şekilde başka bir tepkiyle karşılaşmadım.” (Katılımcı 27)

“Ya da benim kültürümde kılıç takıyorum (kılıç kolye) mesela. Hemen öğretmenler soruyor: “Bu neyi sembolize ediyor?”. Ben de: “Bu bizi, imamımızı, prophetimizi (peygamberimizi) sembolize ediyor” diye anlatıyordum.” (Katılımcı 39)

Alevi ve Türk olan Katılımcı 27 için Türk bayrağı ve kılıç aksesuarlı kolyesi kimliğinin önemli bileşenleri iken, Alevi ve Kürt olan Katılımcı 39 Kürdistan bayrağının yanı sıra Abdullah Öcalan¹⁷³ posterinin ve kılıç aksesuarlı kolyesinin kimliğini sembolize ettiğine değinmiştir. Katılımcı 39, Öcalan'ın kendilerini temsil ettiğini ama bulunduğu eyaletteki organizasyonlarda Öcalan posterini taşımak yasak olduğu için kısıtlama olarak gördükleri bu düzenlemeye karşı, Mainz ile sınır olan en yakın eyalette, Hessen'de, bu posterleri taşımak şeklinde bir taktik izlediklerini anlatmaktadır. Kürtlerin kullandıkları bu gibi semboller her eyalette yasaklanmış değildir. Hem din hem de etnik kökene dayalı kimlik Türkiye kökenli bireylerin geleneklerinde ve özellikle de taşıdıkları sembollerde kendini göstermektedir. Alevi katılımcılardaki ortak sembol¹⁷⁴ Zülfikar kılıcıdır ve bu aksesuarı kolye olarak taşımaktadırlar. Adaleti simgeleyen kılıç Hz. Muhammed'in Hz. Ali'ye hediye ettiği kılıç olup günümüzde “Alevi” kimliğini simgelemektedir (Alevi Kültür Dernekleri, t.y.). Alevi bireylerin etnik kökenlerini simgeleyen bayrakların yanı sıra taşıdıkları

¹⁷³ Abdullah Öcalan, 1974'te kurulan Kürdistan İşçi Partisi'nin (PKK) kurucu lideridir. PKK, Türkiye'deki Kürtlerin kimliğinin tanınması için mücadele eden bir örgüt olmasının yanı sıra Türkiye'nin güney doğusunda bağımsız bir Kürdistan kurma fikrine dayanan ayrılıkçı silahlı bir örgüttür. Türkiye'de terör örgütü statüsünde olan PKK şiddet kullandığı için 2006'dan beri Avrupa Birliği'nin de terör örgütleri listesinde. Gerek Türkiye'de gerekse Avrupa ülkelerinin pek çoğunda şiddet kullanması nedeniyle PKK yasadışı örgüt olarak ilan edilmiştir (bkz. Bundesamt für Verfassungsschutz, t.y.).

¹⁷⁴ Elbette semboller sadece kılıçtan ibaret değildir. Alevi gelenekteki tarihsel şahsiyetler de önemli semboller arasındadır. Nitekim Alevi Kültür Merkezi'nde dikkat çeken portreler arasında Hz. Ali'nin ve Hacı Bektaş Veli'nin portreleri yer almaktadır.

semboller, sadece çoğunluk toplumundan değil aynı zamanda Türkiye kökenli Sünnilerden de farklı bir kimliğe sahip olduklarını deklare etmenin bir yoludur.

“Bizim Kürt bayrağı burada yasak, Mainz’ta yasak. Ama bir köprü var 5 dakika. O köprüyü geçtiğin an Wiesbaden tarafına geçiyorsun. Orada bayrağı çıkartabiliyoruz. Bir de bizim burada Apo’nun bayrağı yasak, çünkü kimse tanımıyor diye. Herkes tanısa kullanabiliriz. Polisler dedi bize. Polise sormuştuk nasıl yapabiliriz diye. O bizi sembolize ediyor çünkü, herkesin tanınması için çaba sarf etmek lazım. O yüzden zor.” (Katılımcı 39)

Türkiye kökenli Sünniler ise Türk bayrağının yanı sıra ay yıldızlı kolye, tişört ve yüzük gibi sembolleri taşıyarak kimliklerini görünür kılmaktadırlar. Birkaç katılımcı kimliği yansıtan bu sembolleri taşımaya gerek görmediğini bir ülkeyi sevmenin ve aidiyet duygusu taşımanın zorunlu olarak sembolle gösterilmesi gerekmediğini düşünürken, genel eğilim Türk- Kürt, Sünni- Alevi fark etmeksizin sembollerin kimlikle ilişkilendirilmesidir. Kılıç ve ay yıldız gibi sembolleri taşıdığını belirten katılımcıların ekseriyetle görüşme esnasında da bu sembolleri taşıdıkları ve aksesuar olarak kullandıkları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla ay yıldızlı kolye de kılıç kolye de Türkiye kökenlilerin kimliklerine aileden miras aldıkları kimliklere duydukları bağlılığın ve kendi kültürel repertuvarlarıyla hâkim kültüre karşı direnişlerinin hal diliyle ifade edilmesinden başka bir şey değildir.

Hem ulusal kimliğin hem de vatandaşlık başlığında ele alındığı üzere aidiyet duygusunu içeren vatandaşlığın sembolü katılımcılarca ay yıldız olarak betimlenmektedir. Gündelik yaşamda dini pratikler konusunda üçüncü kuşak bireylerin öncakilere nazaran toplumsal yapıya daha fazla adapte olurken, kültürel hayatta gelenek görenek ve sembolleri büyük ölçüde muhafaza ederek yaşattıkları müşahade edilmektedir. Katılımcıların ifadeleri bizi şu sonuca götürmektedir: Türkiye kökenli bireyler din ve kültür bağlamındaki pratikleriyle çoğunluk toplumundan ayırt edilmek ve tanınmak, aynı zamanda da toplumun bir parçası olarak kabul görmek istemektedirler. Bir yandan din, gelenek- görenekler ve sembollerle halk siyasetini sürdürmeyi bir yandan da toplumsal yapıya adapte olmayı ve yasalara, toplumsal yaşamı düzenleyen kurallara uymayı zorunluluk olarak kabul etmektedirler.

“Bizim gençlerimizin öyle çekinme gibi şeyleri yok. Nasıl anlatayım hani Türkiye’de nasıl herkes gururla şu kolyeyi takıyorsa (ay yıldızlı kolyesini gösteriyor) ben de öyle geziyorum.” (Katılımcı 17)

“Çekinmem. Kolyesini de küpesini de ay yıldızın taşıyım onlar nasıl haçlarını taşıyorsalar, ee Yahudiler yıldızlarını taşırsalar, ben de ay yıldızı taşımışım çok mu?” (Katılımcı 20)

“Düğünlerde konvoylarda Türk bayrakları sallanıyor. Hiç sorun değil. Sorunsuz. Şimdi bir temsil verebilirim üzerimde bir (Türkiye bayraklı tişörtünü göstererek) tişörtüm var daha hiç sorun yaşamadım (gülüyor). Ama bazen oluyor garip, ters gözle bakan kişiler var nadir. Ama bir şey yapmıyor kimse. Sadece bakıp geçiyorlar.” (Katılımcı 16)

“Sonuna kadar yaşıyoruz gelenekleri Almanya’da da. Almanlar da bakıyor aksiyon oluyor onlara. Sıkıcı hayatlarına bir aksiyon geliyor. Kolye falan takarsın ay yıldızlı kimse bir şey demez (kolyesini gösteriyor).” (Katılımcı 33)

Türkiye kökenlilerin Türk bayraklarını kullandıkları bir diğer alan ise ekim dikim yapmak ve vakit geçirmek üzere kiraladıkları bahçelerdir. Ulusal aidiyetin sembollerinin gündelik yaşamın pek çok alanında kullanılması yalnızca yabancılara özgü bir davranış olmamakla birlikte, farklı bir etnik kökenden gelen ve büsbütün farklı kültür ve geleneklere sahip bir toplumda yaşayan bireylerde sıkça karşılaşılan bir durumdur.

“Bizim küçük bahçeler var Stiebergaertschen dedikleri, genelde insanlar orada bir kulübe oluyor beş yüz metrekaare büyüklüğünde. (...) Orada mesela asılı yani direkte. (Gülüyor) sanki yani kurumsal binanın önü de dikilmiş direk gibi Türk bayrağı asılıdır. Hiç kimse de gelip bir şey demez yani, niye astın.” (Katılımcı 42)

“Çekincemiz olmuyor. Mesela bizim bahçemiz de var. Bütün Türk bahçelerinde de Alman bayrakları var, Türk bayrakları var, İtalyan bayrakları var.” (Katılımcı 18)

Hâkim kültüre sembollerle direnmek her iki cinsiyette ve hem meslek eğitimi alan hem de üniversite eğitimi almış bireylerde aynı şekilde rastlanan bir durumdur.

7.3.2. Kültürel ve Sanatsal Etkinlikler

Üçüncü kuşak bireylere ne tür kültürel ve sanatsal etkinliklere katıldıkları sorulduğunda daha ziyade dernek çevresinde yaptıkları kültürel ve sanatsal etkinliklerden söz etmişlerdir. AKM ve RPADD çevresi istisna olmak üzere Türkiye kökenli bireylerin gündelik yaşamında kültürel etkinliklerin sanatsal etkinliklerden

daha fazla bir yer kapladığı gözlemlenmiştir. Dernek çevresinde yapılan kültürel etkinlikler daha ziyade kermeslerden ve Ramazan ayında yapılan festivallerden (Feshane) meydana gelmektedir. Neredeyse bütün katılımcılar Almanlarla birlikte katıldıkları kültürel ve sanatsal etkinliklere Yabancılar Günü'nü örnek göstermişlerdir. Almanlarla kültürel alışveriş içinde oldukları bir başka etkinlik olan dernek kermeslerine belediye ve Göç ve Entegrasyon Bürosu gibi kurumlardan yetkili kişiler de davet edilmekte, ilgi duyan Almanlar da kermese gelerek alışveriş yapmakta ve Türk mutfağının yemeklerini tatmaktadırlar. Almanya'da tiyatroya ve müzeye gittiğinden bahseden yalnızca üç kişi olmuştur. Bazı katılımcılar Almanya'da tiyatro gibi kültürel etkinliklere daha fazla katılmak istediklerini fakat bu tür ortamlarda göze battıklarını, toplumun bakışından rahatsızlık duymaları sebebiyle bu tür etkinliklere katılmaya çekindiklerini anlatmışlardır. Dernek içinde ve Mainz genelinde gerçekleşen kültürel etkinlikler haricinde bir de Almanya genelinde gerçekleşen Festi Ramazan ve Kadirga Şenlikleri gibi Almanya'nın pek çok bölgesinden Türkiye kökenli insanları bir araya getiren etkinlikler vuku bulmaktadır.

Türkiye kökenli dernek çevrelerinde yardım toplamak veya dernek için gelir elde etmek amacıyla kermes yapmak ve stantlarda Türk mutfağından lahmacun, kebab, döner ve hamur işi ürünleri yaparak satışa sunmak ortak bir kültürel etkinlik biçimi iken, diğer etkinlikler dernekten derneğe farklılık gösterebilmektedir. Sünni derneklerde Ramazan'da toplu iftarlar ve Feshane gibi etkinlikler yapılırken AKM'de Muharrem ayında toplu iftarlar ve etkinlikler gerçekleşmektedir. Öne çıkan pek çok dernek -DİTİB, ATF, ATİB ve AKM- Yabancılar Günü'ne katılarak kendi standını açmaktadır.

Katılımcı 27, Mainz Klasik Türk Müziği Korosu'nun konserlerine katıldığını bundan başka AKM'de saz kurslarının olduğunu ve saz eğitimi aldığını, Kültür Merkezi'nde tiyatroya yönelik çalışmaların olduğunu belirtmiştir. Kültür Merkezi'nde halay geceleri ve semah kursu da açılmaktadır. Alevilikte semah ritüeline eşlik eden bağlama önemli bir yere sahiptir ve Aleviler bu geleneğin kuşaktan kuşağa aktarılmasına önem verdiklerinden Kültür Merkezi'nde bağlama kursları da verilmekte, bağlama ile semah Alevi inancının ve geleneklerinin yeniden üretimini

mümkün kılmaktadır. Türk sanat müziğine duyulan ilgi ve türkü geceleriyle yaşatılan ve kuşaktan kuşağa aktarılan türküler de üçüncü kuşak Alevilerin kimliğini inşa eden kültürel ve sanatsal etkinlikler arasında yer almaktadır.

“Türk Sanat müziği orkestrası var korusu var, konser veriyorlar. Ben şahsen gittim. Çünkü arkadaşımın annesi şarkı söylüyor orada. (...) Saz evleri, müzik evleri, kültür merkezleri. Tiyatro grubumuz da açılacak yakında.” (Katılımcı 27)

“Dernekle beraber mesela cem yapıyoruz, eee buluşmalar yapıyoruz, türkü geceleri yapıyoruz. Türkü gecelerinde saz çalıyorlar, şarkı söyleniyor. Halay çekiyoruz (...) Halay geceleri yapıyoruz.” (Katılımcı 34)

“Mm cemevinde her zaman şey yapıyoruz türkü geceleri, halay geceleri oluyor (...) Semah kursu, saz kursu var.” (Katılımcı 39)

ANASAYFA KURUMLAR ETKİNLİKLER HAKKIMIZDA GALERİ ULASIM

Alevitisches Kulturverein
Hauptstraße 17-19
55120 Mainz
(Haupteingang)
Am Schützenweg 3
Telefon 06131-6176714
e-mail info@mainz-akm.de

Bağlama Kursları :
Cumartesi 10:00 - 18:00

Bağlama Öğretmenimiz Sinan Aslan
Değişik yaşlara ve Kabiliyetlere Hitab eden Kurslarını
Dernek Binasında vermektedir. Bilgi almak isteyenler,
Açılış Saatlerinde Telefonla, e.mail yoluyla veya bizzat
gelip başvurabilirler.
Sinan Aslan Telefon : 0157 364 66 559

Fotoğraf 6: Bağlama Kursu Afişi (Alevi Kültür Merkezi Web Sayfası)

Fotoğraf 7: Semah Kursu (Mainz Alevi Kultur Merkezi Cem Evi Facebook Sayfası, 2018).

Türkiye’de milli bayram statüsünde olan 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Mainz’taki bazı okullarda Türk öğretmenlerin hazırladıkları törenlerle kutlanılmaktadır. 23 Nisan kutlamaları ADD’nin Yabancılar Meclisi ile koordineli olarak düzenlediği etkinliklerdir. Okula yeni başlayacak olan Türkiye kökenli çocuklar için yapılan bedi besmele töreni de kültürel etkinlikler arasındadır. Sanatsal etkinlikler ise daha sınırlı olmakla birlikte kısa dönemli olarak ebru kursları ve saz kursları verilmektedir.

“Türk Alman birlik günleri var (Yabancılar Günü kastediliyor). Senede bir defa olur bu eyalette. Farklı şehirlerde. 23 Nisan etkinlikleri oluyor spor sahalarında falan. (...) Onları okulların Türk öğretmenleri organize ediyor.” (Katılımcı 10)

“Atatürkçü Düşünce Derneği var Mainz’ta onların da çocuklara yönelik 23 Nisan kutlamaları var, onu yine şöyle de yapıyorlar Yabancı Meclisi de içinde bulunuyor. Büyük bir kutlama yapılıyor bütün anaokullarındaki çocukları davet ediyorlar. Ondan sonra ona benzer kültürel faaliyetler oluyor. Bedi besmele oluyor okul öncesi. (...) Sanatsal faaliyetler tek tük çok fazla değil (...) ebru sanatı ara ara gidiyor geliyor, saz kursları ara ara oluşuyor tekrar.” (Katılımcı 14)

Türkiye kökenli bireyler daha çok Türkiye’den gelen sanatçıların konserlerine katılmaktadır. Almanlarla birlikte yapılan tek kültürel etkinlik ise her yılın eylül ayında bir gün gerçekleştirilen Yabancılar Günü’nde her ülkenin kendi mutfak pratiklerini ve folklorik etkinliklerini sunması ve kültürleri tanıtmasıdır. Şehrin merkezinde düzenlenen bu etkinlikte göçmenler kendi kültürlerini gerek dans gösterileriyle gerek müzikal enstrümanlar ve yemekleriyle sergilemektedirler.

“Göçmenler daha çok Almanca- Türkçe rap o tarz konserler ya da Türkiye’den gelen sanatçılar ve göçmenler arasında tiyatro ya da konser türü faaliyetlere, Almanların gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlere pek katıldıklarını sanmıyorum. Atatürkçü Düşünce Derneği ya da o tarz mesela onlar çok sol görüşlü dernekler o konuda çok farklı. Hatta çok iyiler, tiyatro grupları var.” (Katılımcı 4)

“Auslaenderfest (Yabancılar Bayramı) var, bizim çarşının orada büyük bir alan var. Orada herkes bir stant kuruyor, satış yapıyor. Almanlar bunu organize ediyor tabi. Göçmenler de orada bir yer tutuyor, dernekler olsun (...) Folklor gruplarını çağırıyorlar.” (Katılımcı 3)

Fotoğraf 8: Interkulturelle Woche (Kültürlerarası Hafta) 2020 Duyuru Resmi (Landeshauptstadt Mainz, t.y.: “Leben& Arbeit...”)

Katılımcıların genelinde kültürel etkinliğe verilen örneklerin bir bölümünün - semah ve saz kursları, Ramazan’da yapılan feshane etkinlikleri gibi - aynı zamanda katılımcıların inançlarıyla ilintili olduğunu ve inançlarından kaynaklandığını belirtmek gerekir. Bu durum Türkiye kökenli bireylerin kültürel etkinliklerinde kültür ve dinin içiçe geçtiğini göstermektedir. Ramazan ayında Dortmund’ta gerçekleşen ve sekiz yıldır yapılan Festi Ramazan etkinliği yeme- içme, eğlenme, konser ve sinema gibi pek çok etkinliğin gerçekleştiği bir kültürel organizasyondur ve Almanya’nın farklı bölgelerinden Türkiye kökenli bireyleri bir araya getirmektedir. Türkiye kökenli bireyler yapmış oldukları bu büyük organizasyonla İstanbul’da Sultanahmet, Eyüp Sultan gibi mekanlarda yaşanan Ramazan coşkusu Almanya’ya taşımış görünmektedirler. Nitekim Mainz’ta Ramazan ayında yapılan kutlamaların “Feshane” olarak adlandırılması da İstanbul’un Eyüp semtinde Ramazan eğlencelerinin yapıldığı Feshane’ye gönderme yapmaktadır. Bu haliyle Türkiye kökenli bireyler Türkiye’deki mekanların ruhunu, ismini, oraya has eğlence biçimlerini ve yemek pratiklerini de Almanya’daki gündelik yaşamlarına transfer etmektedirler.

“Camilerde bizim de yaptığımız kermes olsun, feshane olsun böyle konular var ya da yabancılar günü. Tabi feshane falan herkese açık. Sadece Türklere yabancılar değil. Almanlar da gelebilir. Genellikle zaten ilk açtığımız gün

Alman misafirlerimiz de oluyor mesela. Onları da çağırıyoruz. Öyle etkinliklerde beraber oluyoruz Almanlarla.” (Katılımcı 18)

“Dortmund bölgesinde Festi Ramazan vardır. Çadırlar kurulur böyle. Bildiğiniz her yöreden yemekler olur. (...) İftar ediyorlar. İftardan önce düşünün bir park gibi düşünün orayı, eğlence parkı gibi düşünün. Dönme dolaptan tutun her şeye kadar var, insanlar eğlenmek için geliyor. Bütün gününü harcıyorlar orada. Saat 12’den akşam 12- 1’e kadar oradalar, doludur yani orası. Yemek işte sunuluyor. Onun dışında böyle, mesela erişte çok fazla insan yapmaz ama orada hazır erişteyi buluyorsunuz taptaze yapılmış. Ee öyle şeyler onun dışında açık sinema var gidip seyredebildiğiniz.” (Katılımcı 42)

Fotoğraf 9: Festi Ramazan Etkinlik Alanının Görüntüsü (Festi Ramazan Web Sayfası).

Almanya genelinde Türkiye kökenli bireyleri bir araya getiren tek organizasyon Festi Ramazan değildir. Almanya’nın yeşillik ve yaylayı andıran bölgelerinde daha ziyade Karadenizlilerin ilgi gösterdiği Kadirga şenlikleri de Heidelberg, Ulm ve Münih gibi şehirlerin çevrelerinde gerçekleşmektedir. Bu organizasyona özel Türkiye’den Karadenizli sanatçılar davet edilmekte ve bu eğlenceye katılanlar Karadeniz şarkılarında horon teperek eğlenmektedir.

“Kadirga şenlikleri oluyor. Yayla şenliği. Bölge bölge geziyorlar. Sanatçılar geliyor Karadenizli. Mesela Resul Dindar, Kolivar. Oynanıyor sabaha kadar. Kermes gibi yemek satışları oluyor. Ulm, Heidelberg gibi yerlerde yapılıyor. Yeşillik yerlerde. Boş alanlarda. Her sene oluyor, beşinci ayda falan.” (Katılımcı 2)

Fotoğraf 10: Ulm Kadirga Şenliği 2017 (Ulm Kadirga Facebook Sayfası, 2017).

Türkiye kökenlilerin kültürlerini yaşattığı bir diğer etkinlik ise özellikle ATİB'in düzenlediği sıra geceleridir. Katılımcıların tümünün ele aldığı kültürel ve sanatsal etkinlikler birlikte değerlendirildiğinde bu etkinliklerin Türkiye'de yapılan kadirga şenliği, semah, sıra gecesi ve ramazan festivallerinin devamı niteliğinde olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye kökenli bireyler kendilerini özdeşleştirdikleri kültürel öğeleri Almanya'da devam ettirerek kuşaktan kuşağa aktarmaktadırlar.

“Sıra geceleri daha çok ATİB’te yaygınlaşmış bir faaliyet.” (Katılımcı 35)

Fotoğraf 11: ATİB’te Sıra Gecesi Etkinliği (ATİB Türkisches Kulturzentrum Mainz e.V. Facebook Sayfası, 2019).

Kültürel ve sanatsal etkinlikler bağlamında elde edilen veriler “Kültür ve Gündelik Yaşam” başlığında ele alınan ana fikri, Türkiye kökenlilerin hâkim kültüre karşı kendi kültürel kimlikleriyle ve kendi eğlence anlayışıyla çok güçlü bir şekilde direndiğini, doğrulamaktadır. Sanatla olan ilişkileri ise -örneklem düzeyinde- dinledikleri müzikle sınırlı kalmakta gerek Türk Sanat Müziği gerek Türk Halk Müziği ve genç kuşaklar özelinde Türkiyeli pop sanatçılarının yaptığı müzikleri dinlemek Türkiye’ye aidiyetlerini pekiştirdikleri eylemler olarak ortaya çıkmakta ve aynı zamanda Almanya’daki gündelik yaşamda kendilerini kültürel kimlikleriyle konumlandırmalarına sebep olmaktadır.

7.3.3. Yeme- İçme Pratikleri

Gündelik yaşamda kültürün önemli bir parçasını yemek kültürü ve sofrada adabı oluşturmaktadır. Lehmann (2012) yemek kültürünün kimliğin bir parçası olup olmadığını araştırırken yemek kültürünün farklılaştırma ve millileştirme gibi iki önemli boyutu olduğunu tespit etmekte ve milli bir yemek kültürünün “hayali cemaatlerin” pekişmesinde mühim rol oynadığını kaydetmektedir (Lehmann 2012: 69-70, ayrıca bkz. Anderson, 2011). Türkiye kökenli bireyler pek çok gündelik pratikte olduğu gibi yeme- içme pratikleri yoluyla da Almanlardan ayrılmaktadır. Fakat bunu büsbütün bir ayrışma, azınlık toplumunun çoğunluk toplumunun mutfak pratiklerinden hiç etkilenmediği şeklinde yorumlamak mümkün değildir. Katılımcıların gerek sofrada adabı gerek yaptıkları yemek çeşitleri bakımından Alman mutfağından ve Almanlardan etkilendikleri hatta sadece Alman mutfağına değil dünya mutfaklarına da açık oldukları, dolayısıyla daha melez bir yemek kültürünün oluşmaya başladığı ortaya çıkmıştır. Kömürcü’nün 50 kişilik bir örneklemle yaptığı anket verilerine göre de evde hem Alman hem Türk yemekleri yemeği tercih ettiğini belirtenlerin oranı %52’dir (Kömürcü, 2011: 81).

Katılımcılarımızın 24’ü Alman mutfağından etkilenmediklerinin altını çizirken, 18’i etkilendiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla her iki yaklaşım da yakından ele alınmayı ve nasıl gerekçelendirildiklerini tahlil etmeyi kaçınılmaz kılmaktadır.

Alman mutfağından ve yeme- içme adabından etkilenmediğini düşünenler, Türkiye kökenlilerin gastronomi sektöründe önemli bir yer edinmesine mukabil dışarıda yemek yerken Türk mutfağından yiyecek tercih etme imkânı bulduklarını dile getirmekte, evde de yine kendi yörelerinden yemekler pişirmeyi tercih etmektedirler. Bu grup sofrada adabı açısından da kendilerinin ve çevrelerinin Almanlardan etkilenmediğini aktarmakta, daha ziyade Almanların Türk mutfağından etkilendiğinden söz etmektedirler. Almanların akşam yemeğine motamot tercümeyle akşam ekmeği (Abendbrot) demesi boşuna değildir. Zira Almanlar akşam yemeklerinde Türkiye kökenlilere nazaran çok daha hafif yemekler yemeyi, ekmek-peynir gibi şeylerle akşam yemeğini geçiştirmeyi tercih etmektedir. Katılımcıların değindiği bir diğer husus ise kuralcılığıyla bilinen Almanların her akşam sofraya oturduğu saatin değişmemesi ve dakik bir şekilde yemeğe başlanmasıdır. Türkiye kökenlilerde ise yeme- içmeye özen gösterilmesi – ki bu özen misafir kabul edilen zamanlarda çok daha fazladır- , çorbadan tatlıya çeşitli yiyeceklerden oluşan bir menünün olması ve Almanların kuralcılığına karşın sofraya sonradan eklenen her kişi için bir tabak daha konması adeta yemeklere törensel bir hava katmaktadır. Dolayısıyla yeme- içme pratiklerinin büyük ölçüde köken ülkeyi, mutfağını referans alması Türkiye kökenlilerin kendi kimlikleriyle özel alanda gösterdikleri direnişin bir sembolüdür ki bu pratikler sadece özel alanla sınırlı kalmamakta, Yabancılar Günü ve kermes gibi etkinliklerde kamusal alana da açılmaktadır. “Din ve Gündelik Yaşam” başlığında da ele alındığı üzere yeme- içme pratiklerinin bir direnme alanı olmasında hiç şüphesiz kültürel kimliği korumanın yanı sıra helal gıdaya erişim amacı da önemli bir rol oynamaktadır. Gökalp Yılmaz, Türkiye kökenlilerin yemek pratikleriyle Almanlardan farklılaşmasını ve “*Türk usulü*” yemeklerdeki ısrarını “*egemen yemek pratiklerine karşı geliştirdikleri taktikler*” olarak yorumlamaktadır (bkz. Gökalp Yılmaz, 2018: 124- 125). Yazarın bahsettiği bu taktikler yaptığım alan araştırmasına dahil olan katılımcıların çoğunluğu için geçerli olmakla birlikte, katılımcıların azımsanamayacak bir bölümü- on sekizi- mutfak pratiklerinin içinde yaşadıkları toplumun mutfağından ve diğer ülkelerin mutfağından da etkilendiğini ve yeme pratikleri bağlamında önemli etkileşimler olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye kökenli bireyler Türk mutfağına ek olarak helal gıda kapsamına girdiği ölçüde Alman

mutfağından öğrendiklerini kendi mutfak repertuvarlarına eklemektedir ki bu durum katılımcıların yeme- içme pratiklerinde adaptasyonun taktiklerle beraber var olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda Alman mutfağından etkilendiğini savunan bireyler mutfak pratiklerinde Auflauf¹⁷⁵, Fischstaebchen (balık çubukları) gibi yiyeceklerin yanısıra Şinitzel ve patates ağırlıklı yiyeceklere yer vermektedir. Türkiye kökenliler arasında Alman mutfağından etkilenererek hazır yiyeceklere gösterilen ilgi artmakta ve sofrada adabı bakımından da bireylerin pratiklerinin Almanlardan etkilendiği (ayrı yemek yeme gibi) görülmektedir. Bu etkilenmenin istisnasını ise domuz eti oluşturmaktadır. Türkiye kökenli bireylerin Almanya'daki peynir ve ekmek çeşitlerine ilgi göstermesi, genç kuşakların öncekilere nazaran Alman mutfağına ve dünya mutfaklarına daha açık hale gelmesi bu etkiyi örneklemektedir. Diğer taraftan helal beslenme kaygısının Almanya'daki Türkiye kökenli bireyleri dışarıda vakit geçirirken vegan ve vejetaryen beslenme biçimlerine yönelttiğini unutmamak gerekir.

Gastronomi sektöründe Türklerin hatırı sayılır bir rol oynaması özel alan haricinde de Türk mutfağından yemeklerin tercih edilmesine imkân tanımaktadır. Bu durum hem helal beslenme tarzının hem de mutfak pratiklerinin köken ülkedeki gibi muhafaza edilmesini beraberinde getirmektedir. Katılımcılar özel alanda Alman usulü yemeklerin yeri olmadığını ve gözleme, lahmacun, menemen gibi Türk mutfağına özgü yemekler ve unlu mamuller pişirdiklerini anlatmaktadır. Diğer yandan üçüncü kuşak bireylerin büyük bir bölümü yeme- içme alışkanlıklarını önceki kuşaklardan aldıkları haliyle korumakta ve tüketim alışkanlıklarını aynı şekilde devam ettirme anlamında kuşaklararası taktiklerin gündelik yaşamlarında önemli bir yeri olduğunun altını çizmektedirler. Göç kökenli bireylerin çoğunluğu Türk yemeklerini tercih ederek yemek pratiklerinde Alman mutfağına uyum sağlamayan bir görünüm sergilemektedir. Genelde göçmenlerin evsahibi toplumun kültüründen etkilenmesi ve uyum sağlaması beklenirken, bazen tam tersi hâkim kültür alt kültürlerden etkilenmektedir. Almanların Türk mutfağına açık olması bunun bir göstergesidir.

“Aramızda Türkler oluyor çok seviyor Alman yemeklerini; Schnitzel (şinitzel) olsun pommes (patates kızartması) olsun, o tür şeyleri çok seviyorlar. Ama ben

¹⁷⁵ Güveç, güveç çanağı olarak Türkçeye çevrilen bu yemek Alman mutfağına özgüdür. Makarna, çeşitli sebzeler ve peynirle yapılan bir fırın yemeğidir.

şahsen Türk yemeklerinden başka bir şey... (hayır anlamında kafa sallıyor).” (Katılımcı 27)

“Almanlar daha çok bize özeniyor. (...) Yani artık o kadar Türk lokantası helal yiyebileceğimiz yer var ki, ben etkilendiğimizi düşünmüyorum.” (Katılımcı 35)

“Hayır. (Gülüyor) hiç etkilenmiyoruz. Yemekler aynı Türkiye’deki gibi. Bizim evde öyle Alman usulü bir şey yapmıyoruz. Türkiye’de bildiğimiz şeyler neyse... Aynı toplanılıyor. Biz bunu yapıyoruz; gel bugün gözleme, lahmacun yapalım gibisinden.” (Katılımcı 15)

“Yeme- içme Türkiye’deki gibi bence tüketimde. Kendi ailem sabah normal kahvaltı yapıyor. Sucuklu yumurta, menemen yiyor.” (Katılımcı 13)

Alman mutfağı katılımcıların bir bölümü için fazla yemek çeşidi olmadığı, çok sınırlı bir yemek repertuarı sunduğu için cazip bir seçenek kabul edilmemektedir. Buna karşın Türk mutfağı zengin seçenekler sunmakta, sadece karın doyurmak için yenen yemeklerden değil aynı zamanda üstün bir zevke işaret eden lezzetlerden oluşmaktadır. Pek çok katılımcı Alman mutfağında özel yemeklerin olmamasını ve yemeğe özen gösterilmemesini eleştirmekte, hatta Alman mutfağı dendiğinde patatesten başka bir çağrışım yapmadığını da ekleyerek Alman mutfağını yok saymaktadır. Yani Türkiye kökenli bireyler köken ülkelerinden transfer ettikleri mutfak pratiklerini yüceltirken hâkim kültürün bir parçası olan yemek kültürünü aşağılamaktadır. Almanların Türk mutfağına ilgi göstermesi de buna zemin hazırlamaktadır. Gökalp Yılmaz benzer şekilde Aachen’da yaptığı alan araştırmasında Türkiye kökenlilerin Almanların yemek kültürünü büyük ölçüde değersizleştirdiklerini ortaya koymuştur (bkz. Gökalp Yılmaz, 2018: 125).

“Yo çok şükür etkilenmiyor (gülerek). Etkilenmiyor çünkü Almanların yemekleri hiç güzel değil. Hep böyle şaka olarak söyleniyor ama gerçekten böyle et patates falan filan ekmek seni doyuran şeyler ama hiç böyle uğraşmıyorlar sanki yemekle. Hiç özellikleri yok yani doğru dürüst.” (Katılımcı 5)

Yeme- içme pratikleri anlamında Alman mutfağından etkilenmediğini düşünen katılımcıların işaret ettiği bir diğer husus ise Almanların hem farklı ülkelerin mutfaklarına hem de Türk mutfağına ilgi duyması ve açık olmasıdır. Çoğunluk toplumunun Türk mutfağına olan pozitif yaklaşımı, Türkiye kökenli bireylerde kendi mutfaklarının Alman mutfağından daha üstün, daha seçkin olduğuna yönelik bir düşünceye sebep olmaktadır. Toplumsal hayatın diğer bütün alanlarında eğitim

hayatında, iş hayatında, siyasal hayatta ve kamu dairelerindeki iktidar odakları karşısında görece zayıf olan sıradan bireyler Türk mutfağına özgü pratikleri dolayısıyla Almanların kendi yemek kültürlerinden etkilenmesini, yemek pratiklerinin tanınması ve takdir edilmesi olarak görmekte ve adeta kendilerine bir üstünlük sağladığına işaret etmektedirler. Kendileri ise Alman mutfağından alacakları bir şey olmadığını, Almanlara özgü yemeklerin çok çeşitli olmadığını düşünmektedirler. Yani kendilerinden beklenenin aksine göç kökenli bireylerin büyük çoğunluğu çoğunluk toplumundan değil, çoğunluk toplumu azınlık toplumunun mutfak pratiklerinden etkilenmektedir.

“Daha çok Almanlar Türkleri hani Türk yemeklerini şey yapıyorlar, yiyorlar diyeyim. Fazla Alman yemeği zaten yok herhalde. Normal bildiğimiz yemek ama hani Türk yemeklerinde çeşitli şeyler oluyor ya Almanlar bilir bunların neyin nerde olduğunu ve artık geze geze birçok Türk yemeğini biliyorlar.” (Katılımcı 17)

“Genellikle onlar bizim mutfağa merak sarıyorlar. En basitinden bir dönerciye gitseniz Türklere nazaran daha çok Alman vardır. Okulda bir şey konuşuldu mu en çok sevdiğin yemek gibisinden herkes döner der mesela. Hiç böyle Almanlarda yemek konusunda özel bir şey yoktur burada.” (Katılımcı 28)

“Biz almıyoruz da onlar bizden daha çok alıyor diye düşünüyorum bizim yemek konusu yöresel olarak bakarsan daha çok olduğu için onlar bizden daha çok alıyor.” (Katılımcı 29)

Katılımcı 17, Katılımcı 28 ve Katılımcı 29’un aksine Katılımcı 16 Almanların ve Türkiye kökenlilerin mutfak pratiklerinin karşılıklı olarak birbirinden etkilendiğini savunmaktadır. Almanların Türk marketine gelip peynirli börek yapmak için malzeme satın alması bunun ilginç bir örneğidir. Bu aynı zamanda göç alan bir ülkenin vatandaşları olarak Almanların tüketim alışkanlıklarında farklılıkların ortaya çıkması bakımından da anlamlıdır.

“Bulunabiliyor her iki tarafta da Almanlar Türklerden, Türkler Almanlardan etkileniyor. Her ikisi de birbirinden alıyor. Çalıştığım yerde bakkalda çoğu kişi gelip soruyor bana: “Yufkanız var mı? Böreklik peynir var mı? Börek yapmak istiyorum” diye soruyor Almanlar. Elinde nane, soğan... artık ne varsa. Türk mutfağına baya bir sıcak gözle bakıyorlar, kendileri de yapmaya çalışıyorlar.” (Katılımcı 16)

Yeme- içme pratiklerinde Türkiye kökenlilerin Almanlardan etkilenmemelerinin bir göstergesi de akşam yemeklerinin şaşmaz bir şekilde her gün

aynı vakitte yenmemesi ve gündelik hayatın kurallarla çevrili rutininin sofrası düzenini de etkisi altına almamasıdır. Almanların yeme alışkanlıkları her akşam aynı saatte, saat 6'da ve olabildiğince hafif yenen, ekmeğin yanısıra tereyağı, peynir ve salam gibi yiyeceklerle geçirilen akşam yemeği (Abendbrot) üzerine kuruludur. Almanların her gün tekrara ve kurallara dayalı olarak gerçekleşen akşam yemeği bir anlamda kuralcılığın ve yemek kültürünün özel alanda da yine ve yeniden üretildiği anlardır. Buna karşın Türkiye kökenliler akşam yemeği deyince ön sıcakların, ana ve ara yemeklerin, tatlının muhakkak bulunduğu bir sofrayı betimlemektedirler. Yeme alışkanlıklarından söz ederken katılımcılar sadece Türk mutfağına özgü yemek çeşitlerini değil aynı zamanda bunları hesabını kitabını yapmadan paylaşabilme zenginliğini de mutfak pratiklerine ait görmektedirler.

“Hiç etkilenmedik. Hiç. O konuda hala aynıyız. Yemek çorbaylan başlar, tatlıylan biter. Almanların öyle bir kültürü yok. Aslında bir formalite takıntıları var ben anlamadım. Mesela bizim arkadaşların evinde akşam yemeği saat 6'da yeniliyor. Bir dakika geç bir dakika erken denen bir şey yok. 6'da yeniyor. Herkes masada olur, herkes yemeğini yer ve aynı şey masada oturuyorsunuz. Çatal bıçak çok düzenli bir şekilde, tabaklar düzenli bir şekilde, yemek belli. Sanki restoranda yemek yiyormuşsunuz gibi havası var. Bizim evde öyle değil. Çorba kaynar. Çorba kaynarken öbür tarafta dolma mı var vs. onlar pişirilirken yemek yenir sıcak sıcak. Kim gelirse işte bir tabak fazla gelsin, az gelsin. Misafir mi geldi hiç ilgilendirmez her zaman yemek vardır.” (Katılımcı 42)

“Türk hep Türk yemeğini yer. Mesela İtalya'daki hani o yapar da Almanların pek yeme içme adeti olmadığı için mesela onların Abendbrotu (akşam yemeği olarak geçen akşam ekmeği) var, onlar hep akşam 6'da yer. Türklerde öyle bir şey yok bizde, belli bir saatte yiyeceksin diye.” (Katılımcı 9)

Yemek çeşitlerinden başka sofrası adabı yönünden de Türkiye kökenliler Almanlardan ayrılmaktadır. Bir Alman masaya yaslanmadan yemek yemeyi, ellerini masanın altında değil üstünde tutmayı aile çevresinde öğrenirken Türkiye kökenlilerin ailede öğrendikleri sofrası kuralları, ailece birlikte yemek yemek, herkesle birlikte yemeğe başlamak ve herkes yemeğini bitirdiğinde yemekten kalkmak vb. farklılık göstermektedir.

“Alman kültüründe yemek yerken eller asla masanın altında olmaz, üstünde olur. Masaya yaslanmazlar yemekte. Masaya bütün dirseğiyle yaslanmazlar. Mesela Alman bir arkadaş anlattı. Zamanında anne babası ona şey öğretmiş, iki kolun arasında bir kitap koyarak düşmeyecek şekilde yemek yemeği gösteriyorlarmış. Bu da öz Alman usulü. Biz Türkler arasında yemek yediğimiz için yemek

kültürünü, yiyiş tarzını kapmadık. (...) Yemek tarzının ya da mutfakın karıştığını ben fark etmedim.” (Katılımcı 38)

Türkiye kökenlilerin Almanya’daki gündelik yaşamlarında Türk mutfakından beslenen yemek pratikleri ağır basmasına rağmen Türkiye kökenlilerin Almanya’daki yeme- içme pratiklerini bütünüyle Türkiye menşeli okumak resmin bütününe görmemize engel olacaktır. Domuz eti hariç olmak üzere Türkiye kökenliler Alman mutfakından öğrendiklerini de kendi mutfak pratiklerine dahil etmektedirler. Yani Türkiye kökenlilerin ürün satın aldıkları pazar ve gerek diğer ülkelerin mutfaklarından gerek Alman mutfakından öğrendikleri de düşünülürse, mutfak pratiklerinin hiç etkilenmeden kaldığı tezi tek başına gerçeği yansıtmamaktadır. Yalıtılmış bir bölgede yaşamadıkça farklı ülkelere, kültürlere erişimin bu denli kolay olduğu bir dünyada bireyler sadece içinde yaşadıkları ülkenin ulusal kültüründen değil hiç bulunmadığı bir ülkenin yemek pratiklerinden de etkilenebilmektedir. Almanya’daki ekmek ve peynir çeşitleri (Mainz’a özgü Spundekase gibi) de Türkiye kökenlilerin tüketmeyi sevdiği ve vazgeçilmezi olan ürünler arasında yer almaktadır.

“Yemekte bir tek fark domuz yemediğimiz için... başka bir şey aklıma gelmiyor şu an. Hepsinden yapıyoruz, sadece Alman da değil başka ülkelerin yemeklerini de yapıyoruz.” (Katılımcı 34)

“Onların yemeklerini yemişliğimiz oluyor yani evde mesela Almanlar Fischstaebchen (balık çubukları) diyorlar patates püresi falan öyle şeyler annem de mesela çok yapıyor biz de severek yiyoruz yani. Biz de etkileniyoruz tabi onların yemeklerinden.” (Katılımcı 18)

“Etkileniyor, ben bile etkileniyorum. Also (yani) bazı Alman yiyeceklerini, Türklerin bilmediği şeyleri yiyoruz etkileniyoruz tabi. Buranın damak tadından etkileniyoruz. Peynir çeşitleri olsun, ekmekleri olsun. Also burada yaşayan Türklerin hepsi Alman ekmeğini sever ve ekmeğini özlerler.” (Katılımcı 19)

Türkiye kökenlilerin Alman mutfakından aldıkları bir diğer yemek çeşidi ise *Auflauf*. Katılımcı 14 mutfak pratiklerinin Alman mutfakından öğrendikleriyle çeşitlendiğini ve dönüştüğünü anlatmaktadır. Bu durum göç kökenli bireyler özelinde kültürün dinamik bir şey olduğunu ve dönüştüğünü, bir sabite olarak anlaşılmaması gerektiğini bize hatırlatmaktadır. Bazı kültürel pratikler değişime daha açıkken bazıları inanç ve değerler anlamında bir topluluğun hassasiyetlerinden ötürü değişime aynı ölçüde açık değildir. Türkiye kökenli bireyler için domuz etinden uzak durmak buna benzer bir hassasiyet olarak değerlendirilebilir. Yeme- içme pratiklerinde her ne

kadar kuşaktan kuşağa bir aktarım söz konusu olsa da farklı kuşakların yeme- içme pratiklerinde farklılıklar göze çarpmaktadır. Katılımcılarımızdan biri, birinci ve ikinci kuşak aile bireylerinin alkol kullanmadığı durumlarda alkol kullananlarla aynı sofraya oturmaktan imtina ettiklerini kendilerinin ise aynı durumu sorun etmediğini ve farklı yaşam tarzlarıyla bir arada yaşamaya alışkın olduklarını ve farklılıkları kabul etme anlamında önceki kuşaklara nazaran daha açık olduklarını dile getirmektedir.

“Bizim de mutfağımıza mesela pommes (patates kızartması), makarna, patates haşlaması gibi şeyler girdi yiyoruz çocuklar seviyor. Mm onun gibi şeyler bence biz de mutlaka yavaş yavaş ara ara Alman yemeklerini yapıyoruz. Yiyoruz. Auflauf, bu fırına verdiğimiz yemekler ben birçok ailede rastladım. Türk yemeği değil neticede Alman yemeğinden gelen şeyler. (...) Bizdeki değişiklik, önceki nesille aramızdaki fark; aynı masaya oturabiliyoruz. Onlar (Almanlar) alkolünü içiyor, biz suyumuzu içiyoruz. Bir önceki nesil için bu düşünülmez veya imkânsız bir durumdu. Değişiklik etkileşme bence öyle oluyor yine.” (Katılımcı 14)

“Auflauf, lazanya... gibi şeyler mutfağa giriyor.” (Katılımcı 32)

Yeme - içme pratikleri genç kuşaklarda daha da çeşitlenmektedir. Üçüncü kuşak göç kökenli bireyler birinci ve ikinci kuşağa göre farklı ülkelerin mutfaklarından daha fazla etkilenmekte, dışarıda yemek yemeye gittiklerinde Türk restoranlarından başka yerleri de tercih etmektedirler. Bu durum genç kuşakların, helal beslenme tarzına aykırı olmadığı takdirde Alman mutfağına da açık olduklarını göstermektedir.

“Bence bir ayırım yapmamız lazım çünkü Türkiye’den gelenler var bir de biri burada doğduysa o da değişik. Şimdi babama bir Türk tatlısı dışında bir şey getirsen sevmez. Belki bir genç Türk’e versen der ki: “güzel” ya da Sushi yemeğe gidilir.” (Katılımcı 6)

Vegan ve vejeteryan beslenme biçimleri¹⁷⁶ sayesinde Türk restoranları Türkiye kökenli bireyler için tek opsiyon olmaktan çıkmakta ve yeme- içme pratiklerinde bu beslenme tarzının önemli bir yer tuttuğu dikkat çekmektedir.

“Eskiden bence daha zordu ama şimdi vejeteryanlık, veganlık çok. Ben mesela çok memnunun yaygın olmasından vejeteryanlığın ve veganlığın. Çünkü ondan gerçekten çok faydalaniyoruz göçmenler olarak.” (Katılımcı 4)

Yeme- içme pratikleri bağlamında göç kökenli bireylerin öne sürdüğü bir diğer husus ise sadece Alman yemeklerinin değil sofranın düzeni, yemeğe verilen anlam

¹⁷⁶ Direniş/Taktik başlığında helal gıdaya erişim bağlamında bu konu daha detaylı ele alınmıştır.

bakımından da Almanlardan etkilendikleridir. Katılımcı 8, eskisi gibi herkesin bir arada yemek yediği sofranın düzeninin geçmişte kaldığından, aile bireylerinin günlük rutinleri dolayısıyla zamanla Almanlar gibi ayrı ayrı yemek yer hale geldiğinden yakınırken, Katılımcı 10 gündelik yaşamın yoğun akışının kendilerini Almanlar gibi daha çok hazır yemeğe, hızlı bir şekilde yiyip içmeye ittiğini anlatmaktadır.

“Etkileniyor bence. Mesela herkes ayrı yemeye çalışıyor. Anne baba ayrı, çocuk çocuk ayrı saatte geliyor işten. Sofra düzeni kalmadı maalesef.” (Katılımcı 8)

“Ee sen de kendini alıştırıyorsun hazır yemeğe, basit yemekler olsun. Çabuk yiyorsun normalde bizde öyle bir şey yoktur. Sindire sindire yersin. Çabuk yersin işini görmek için ayakta yersin, ayakta su içersin. Normalde yapmadığın bir şey.” (Katılımcı 10)

Örnekler yeme- içme pratiklerinin hem Türk kültürünün sürdürüldüğü hem de değişme ve yeniliklere açık bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Bu iki tutum da cinsiyet ve eğitim düzeyinden etkilenmemektedir.

7.3.4. Kültür ve Üçüncü Kuşak Bireylerin Kimliklenme Biçimleri

Türkiye kökenli bireylerin Almanya’daki toplumsal yapının bir parçası olan hâkim kültüre direnişinde kültürün merkezi rolüne değinilmişti. Kültürün bir sisteme direnme aracı olarak ele alınması kendini o kültürle özdeşleştirenler tarafından önemli ölçüde referans alındığını göstermektedir. Fakat bunu Türkiye kökenli bireylerin kimliğini inşa eden tek unsurun Türk kültürü olduğu ve Alman kültüründen ve yaşam biçiminden hiç etkilenmediği şeklinde yorumlamak sığ bir değerlendirme olacaktır. Bu iki kültürün göç kökenli bireyler tarafından nasıl ele alındığına bakmadan önce kültür ve kimlik kavramlarına kısaca yer vermek gerekir. Giddens kültürü; “*belirli bir grubun ayırdedici özellikleri olan değerler, törenler ve yaşam biçimleri*” olarak tanımlar (Giddens, 2012: 1066). Kimlik konusu bağlamında en çok tartışılan kavramlardan biri hiç şüphesiz kültürdür. Kültür kavramını ise göç ve toplumsal yapılardan bağımsız olarak ele almak imkansızdır. Kültürler kendilerini konumlandırırken diğer kültürlere referans verir ve böylelikleri kendilerini onlardan ayırırlar:

“Kültürlerin canlılıkları yan yana konulmalarında yattığından, kültürler kendilerini ve birbirlerini abartırlar. Bu nedenle kültür, doğası gereği karşıtsaldır (Cohen, 1999: 131).”

Kimlik kavramı ile ilgili hatırlatılması gereken ilk nokta, “*kimliğin sadece bir konum ya da bir ‘şey’ olmaması, daima kuruluyor olmasıdır*” (Özdemir, 2015: 203). Bu sebeple kimliği kurulmaya devam eden bir “*yaratım ve müzakere süreci*” olarak düşünmek elzemdir (Özdemir, 2015: 205). Kimliklerle ilgili genel kabul gören nokta, bireyler için tek bir kimlik kaynağının olmadığı, bireyin kimliğinin etnik, ulusal, dini, sınıfsal, cinsel, mesleki vb. çoğul kimlik kaynaklarının bir bileşiminden meydana geldiğidir. Bununla birlikte bireyler ideolojilerin çağrılarına karşı tek bir kimliği merkeze alarak siyasi hareketlere katılmakta ve merkez kimliğe diğer kimlik kaynaklarından daha güçlü bir anlam atfederek diğer kimlik bileşenlerini yeniden tanımlamaktadır (Gürses, 1999). Yani zaman içinde bireylerin bazı kimlik öğeleri farklı bağlamlarda ön plana çıkabilmekte ve diğer öğeleri de dönüştürebilmektedir. Kimlik salt sınıfsal ve toplumsal aidiyet temelinde tanımlanabilecek bir kavram değildir. Bireysel bir olgu olmasına karşın kimliği sosyal kimlik olarak tanımlama eğiliminin baskın olduğunu savunan Aşkın’a (2007) göre birey, içinde yaşadığı toplumun dini, milli, ekonomik ve siyasi değer yargılarının bir ürünü olmaya mahkûm edilmekte ve bu şekilde sistem “*belli kimliklere sahip insanlar*” üreterek, bu insanlara yalın insan kimliğinden başka genetik ve kültürel kimlikler giydirmektedir (Aşkın, 2007: 216- 217). Aşkın (2007) kimliğin bu kipine “*giydirilmiş kimlikler*” ismini verir. Bu anlamda toplum bireylere özselci, zaten verili olan, bireylerin yaşam deneyimleriyle dönüşmeyen bir kimlik kipi dayatır. Kimliğin salt bir topluma, gruba aidiyet temelinde ele alınması bireyin kendini nasıl tanımladığını, gündelik yaşam deneyimleriyle kimliğinin nasıl inşa edildiğini ve aslında nasıl tanımlanmak istediğini görmemize engel olur. Kimlik oluşumu ile ilgili yaklaşımların temelde özselci ve inşacı olmak üzere iki başlık altında toplandığını dile getiren Yurdakul ve Çaha (2018: 143), bu yaklaşımların ilkinde kimliğin doğal ve sabit bir veri olduğunu, ikincisinde ise kimliğin toplumsal yapılarla değiştiğini ve dönüştüğünü ileri sürmektedir. Maalouf kimliğe özselci bir yaklaşım getirilmesini şöyle eleştirmektedir:

“Bana “içimin derinliğinde” ne olduğum sorulduğunda, bunda herkesin “içinin derinliğinde” ağır basan tek bir aidiyetin, bir bakıma “kişinin derin

gerçekliğinin”, doğarken ebediyen belirlenen ve artık değişmeyecek olan “öz”ünün var olduğu inancı yatıyor; sanki geri kalanın, bütün geri kalanın- özgür insan olarak katettiği yolun, benimsediği inanışların, tercihlerin, kendine özel duygusallığının, yakınlıklarının, sonuçta yaşamının- hiçbir önemi yokmuş gibi” (Maalouf, 2020: 10).

Yazar insan hayatının ve aidiyetlerinin verili kabul edilen tek bir aidiyete sığdırılamayacağını, gündelik yaşam deneyimleriyle edindiği deneyimlerin kimliği önemli ölçüde dönüştürdüğünü ve kişiye özel kıldığını vurgulamaktadır. Bireyin tarihin ürünü ve tarihin üreticisi, somut şartların ürünü ve tarihte bir özne olarak var olma çabası arasındaki diyalektiğe değinen de Gaulejac (1997:182- 185) öznenin kendisini etkileyen zıtlıkları anlama becerisi geliştirerek onlarla yaşamayı öğrenmesi halinde ortaya çıktığına işaret etmektedir. Bununla birlikte bireyin ait olduğu toplumsal grup, ailesinin tarihi ve kendi bireysel tarihi arasındaki bağlar (de Gaulejac, 1997:184) kimliklenme biçimlerine ilişkin önemli ipuçlarıdır.

Göç kökenli bireylerin kimliklerinin yalnızca köken ülkeyle olan sosyal ve kültürel bağlarını veya yaşadıkları ülkeyle olan bağlarını referans aldıklarını söylemek doğru bir yaklaşım olmayacaktır, zira ikinci ve üçüncü kuşak bireylerin kimliklerinin daha ziyade *ulusaşırı toplumsal alanlarda* inşa edildiği göze çarpmaktadır. Faist (1998:216), *ulusaşırı toplumsal alanları* en az iki farklı coğrafi ve uluslararası alanda kurulan sosyal ve sembolik bağların, örgütlerdeki pozisyonların ve örgütlerin ağlarının bir kombinasyonu olarak tanımlamaktadır. Bu alanlar statik değil dinamik toplumsal süreçlere işaret ederler. Ulaşırı alanlar ilk aşamada göçmen ilişkiler ağından da etkilenen uluslararası göçün bir sonucu olarak ortaya çıkar ve birinci kuşağın göçüyle sınırlıdır. İkinci aşamada ise ulaşırı sosyal alanlar birinci kuşak göçmenlerin göç zincirinin ötesine geçer ve kendine ait bir yaşam geliştirir (Faist, 1998: 215). Nitekim bugün ikinci ve üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin ulaşırı ağları kendilerine ait bir alan yaratmıştır. Onların kimliklenme süreçleri ebeveynlerinininkinden farklıdır ve kendilerini “Alman”, “Türk” gibi tekil kimliklerle değil, “Almanyalı- Müslüman-Türk” gibi *tireli kimliklerle* tanımlamakta ve ulaşırı kimliklerin varlığının altını çizmektedirler (Clifford, 1997 ve Kaya, 2012’den akt. Kaya, 2015: 70). Ghorashi (2004: 339) Amerika’daki İran diasporası örneğinde göçmenlerin Amerikalı olarak, ama çoğunluk toplumundan daha farklı bir şekilde Amerikalı olarak kültürlerin

ikiliğini aştıklarını ifade etmektedir. Yazara göre ulusaşırı kimliklerde köken ülke bir başlangıç noktası olarak alınmamakta, daha ziyade bireyin kendi kimliğini inşa sürecinde kendilerine yardımcı olan bir referans noktası olarak işlev göstermektedir (Ghorashi, 2004: 330).

İrtiş (2008) “*Fransa’da Yaşayan Türkiye Kökenli Gençler ve Kimlik Stratejileri*” adlı çalışmasında dört tür kimlik stratejisinden söz etmektedir. Bunlardan ilki; gençlerin kendini evsahibi toplumun bir parçası olarak gördüğü, bir “*bütünleşmişlik*” hissinin ve “*Fransızlaşmanın varlığı*”na denk gelen *bütünleşmiş kimlik*dir. İkincisi köken kültürün ve etnik- dini farklılıkların baskın olduğu ve dışlanmanın pekiştirdiği *ayrıt edilmiş kimlik* (İrtiş, 2008:242), üçüncüsü iki kültürün birbiriyle zıt olma ve uyuşamama halini anlatan *çifte (ikili) kimlik* ve dördüncüsü ise göçmenliğin bir zenginlik kaynağı olarak görüldüğü ve farklı aidiyetlerin “yaratıcılık” ile birleştiği *sentez kimliği*dir (İrtiş,2008 :243). Bundan başka bireylerin kendi farklılıklarını sürdürerek çoğunluk toplumuyla benzerlikler aradığı “ara stratejiler” de söz konusudur (İrtiş, 2008: 247).

Katılımcılar iki farklı kültürün kendileri özelinde nasıl bir ilişki içerisinde olduklarını anlatırken kültürü büyük ölçüde yaşam tarzı, Almanya ve Türkiye toplumundaki baskın değerler ve resmi bayramlarda yapılan törenler, kutlamalar şeklinde yorumlamışlardır. Alman kültürü törenler bağlamında; Noel ve Paskalya bayramları, Halloween (Cadılar Bayramı) ve Fastnacht gibi karnavallar, değerler bağlamında; toplumsal düzen kurallarına sıkı sıkıya bağlılık, dakiklik, ve disiplin, yaşam tarzı bağlamında; farklılaşan insani ilişkiler, kadın- erkek ilişkileri, on sekiz yaşından sonra aileden bağımsızlaşma, bireyselliğin ağır bastığı aile hayatı, yemek pratikleri, misafir ağırlamak, düzenli spor yapmak ve dikkatli beslenmek gibi konular temelinde değerlendirilmektedir.

Alan araştırmasında üretilen verilerle üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin köken ülkenin ve evsahibi ülkenin toplumsal ve kültürel yapıları üzerinden ulusaşırı toplumsal alanlardaki kimliklenme süreçlerini anlamak üzere her katılımcıya kendi özelinde Alman kültürü ve ailede edindiği kültür arasında nasıl bir ilişki kurduğu

sorulmuştur. İki kültürün de kendi yaşamında değişen ölçüde yer bulduğunu söyleyen katılımcıların da bu iki kültür arasında hiçbir bağ kuramadığını söyleyen ve bir tercih yapmanın zorunluluğuna işaret edenlerin de Alman toplumunun ve Türkiye kökenli topluluğun kültürleri arasında “dağlar kadar fark” olduğunu vurgulaması dikkat çekicidir. Bu iki kültür arasındaki kültürel farklılık algısı Türkiye kökenli bireylerde oldukça baskındır. Alman kültürünü kısmen benimsediğini söyleyenler içinde farklılığın altını çizirken bunun bir alıp verme süreci olduğunu ve çoğunluk ve azınlık toplumunun kültürel manada birbirinden etkilenebildiğini dile getirenler olmuştur. Bu şekilde düşünenler, iki kültür arasında hiç ilişki kuramayan ve ağırlıklı olarak köken ülkenin sosyal yapılarıyla bağ kuranlardan sayıca daha fazladır. İlk grup özellikle kurallara uyma, disiplinli çalışma, dakik olma, dikkatli beslenme ve spor yapma gibi özelliklerini Alman kültüründen aldıklarını ifade etmektedir. Bu grupta daha ziyade “sentez kimlik” ve çoğunluk toplumundan farklı bir şekilde Almanyalı olma hali dikkat çekmektedir. Alman kültürüne yukarıda ismi anılan törenler ve kutlamalar bağlamında okul yaşamında, iş yaşamında ve bunun dışında katıldığını ve her ne kadar bu kutlamaların bir inanç boyutu olsa da kendi inançlarını muhafaza ederek dahil olduklarını anlatmaktadır. Alman kültürünü kısmen benimsediğini söyleyen katılımcılardan bazıları iki kültürle büyüdiklerini ve iki farklı şekilde düşünmeyi öğrendiklerini ifade etmektedir. Sözü geçen bireyler eğitim ve iş hayatında Alman kültürüne özgü değerlere, törenlere yaşamlarında daha fazla alan açarken, bu iki alan dışında Türk kültürünün yaşamlarında hâkim olduğuna anlatılarında yer vermektedirler. Alman kültürüne hayatlarında alan açtıkları zamanlarda bile yaşam tarzları bakımından Almanlardan farklı olduklarına ilişkin bir farkındalığın, bilincin geliştirilmesi çocukluk dönemlerine kadar geri gitmektedir. Bu farkındalıkla birlikte ilk grup bir kültürü iyi veya doğru, diğerini kötü veya yanlış olarak değerlendirmemekte ve bir kültüre ilişkin bütün değerleri kabullenmenin mümkün olmadığını hatırlatmaktadır. Türk kültürü tümüyle ve Alman kültürü tümüyle üçüncü kuşak bireylerin kayıtsız şartsız benimsediği değerler bütünü değildir. Daha ziyade üniversite eğitimi görmüş olan bu grup her iki kültürü de kendi hayatlarında birleştirmeye ve adapte etmeye çalıştığını, en nihayetinde kültürün aynı eylemleri farklı şekillerde yapıp etmek olduğunu, iki kültürün birbirine karıştığını yani sınırların

muğlak hale geldiğini ve kendi yaşantılarında saf Türk kültürünün varlığından bahsedemeyeceklerini, bu yüzden iki kültür arasında bir orta yol bulmaya çalıştıklarını belirtmektedir.

Her iki grup da Alman kültürünü insan ilişkileri bakımından, kadın- erkek ilişkileri ve aile içi yaşam bakımından kati surette referans almamak konusunda direnç göstermektedirler. Almanlar arasındaki ilişkilerden bahsederken bireyselliğin ön plana çıkması, on sekiz yaş itibariyle bireyin aileden bağımsızlaşması, partner hayatı, yemek pratiklerinin daha dar bir repertuvara sahip olması ve misafirperverliğin Türkiye kökenli topluluktaki kadar önemli bir yer tutmaması katılımcıların kendi yaşamlarından dışladığı Alman kültürüne özgü yaşam biçimleridir. Bu değer ve yaşam tarzları, Alman kültürüyle hiçbir bağının olmadığını söyleyen katılımcılar tarafından değersizleştirilmekte ve küçümsenmektedir. Bu değersizleştirme, göç kökenli bireylerin neden ailede edindikleri kültürü tek referans kaynağı olarak benimsediklerini ve üstün gördüklerini açıklamaktadır. İkinci grupta yer alan, daha ziyade meslek eğitimi alan bireylerden meydana gelen katılımcılar iki kültür arasındaki devasa farklılıkların, en temelinde hayata bakış açısının farklılaşmasının bir bağ kurmaya mâni olduğuna inanmaktadırlar. Belli bir ölçüye kadar takdir edilen Alman disiplini ve kuralcılığı kişinin özel yaşamında, aile hayatında aşırı kuralcılığa vardığında Türkiye kökenli bireylerin eleştirdiği bir konu olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla farklılıklar algısının bu derece baskın olması ve ikinci grup tarafından, iki kültürün, iki apayrı dünya olarak yorumlanması matematik diliyle bu iki kümenin bir kesişim noktasının olmasına engel teşkil etmektedir. Farklılıklar vurgusu her ne kadar “ayrıt edilmiş bir kimlik” tınısı taşısa da sözü geçen bireyler Almanca dil becerisi gelişmiş, Almanya’da gündelik yaşamını sürdüren ve aslında kimlik oluşum süreçleri yine ulusaşırı toplumsal alanlarda devam eden bireylerdir.

Alman kültürü Türk kültüründen gelenek-görenek, düşünme biçimi, insan ilişkileri ve aile ilişkileri bakımından bütünüyle farklı algılanmaktadır. En büyük fark ise Türkiye kökenlilerin aile kurumuna önem vermesi ve ailenin diğerkamılığın ön planda olduğu bir ilişkiler sarmalından oluşmasıdır. Ailevi ilişkiler Türkiye kökenliler arasında hayat boyu devam ettirilen bağlardan oluşurken, Almanlarda ise on sekiz yaş,

bireyin aileden bağımsızlığını ilan ettiği bir dönemdir ve sonrasında da genelde aile bağlarının daha gevşek olduğu bilinir. Bu farklılıklar toplumlara özgülenen davranışlarda da ortaya çıkar, Alman kültürünün bireyciliğine ve kurallarına karşı Türk kültürü “*civil civil*” tabiriyle daha toplulukçu, yerine göre gürültülü ve hareketli bir kültür olarak tasvir edilmektedir.

“Alman kültürüyle çok fark var bence. Hani örfte, adette, düşüncelerde... Aile kavramı bir kere çok önemli Türkiye’den gelen insanlar için. Ailenin önemi çok, değerli aile. Bu Almanlarda tamamen farklı. Almanya’da aile tamamen önemsiz, çevre daha önemli onlar için ama o çevre de yeri geldiği zaman eliyle itilebiliyor orada çok büyük fark.. İnsan ilişkileri çok farklı, düşünceler çok farklı.” (Katılımcı 21)

“Bilmiyorum yani herkes farklı bizim kültürler de farklı, yemekleri farklı, bizimkiler farklı. (...) Davranışlarından. Bazıları böyle sakın uslu biz daha böyle bir civil civiliz, renkliyiz. Yardımseveriz. Bazıları egoist. Öyle hiç sevmediğim şeyler.” (Katılımcı 25)

İki kültürün birbirinden “ayrı tutulması”, farklılıkların zenginlik olarak görüldüğü “sentez kimliklerin” her birey tarafından deneyimlenmediğinin göstergesidir. Bu durum kültürler arasında katı sınırların olduğunu ve iki kültürün birlikte var olamama halini, yani *çifte kimliği* anlatır:

“Ayrı tutuyorum aslında ben Alman kültürünü ve Türk kültürünü. Eğer Türk kültürüyle ilgili bir şey yapıyorsam onunla yapıyorum, Alman kültürüyle ilgiliyse ayrı. Aynı değil kültürler her zaman değişik.” (Katılımcı 29)

Katılımcı 26, Alman kültürünü Almanların yaşam tarzı olarak değerlendirmektedir. Almanların hafta içi ve hafta sonu yaşam tarzının birbiriyle tezat göstermesi, hafta içini tam bir Alman disiplini ve kuralları çerçevesinde çalışarak geçirirken hafta sonu kural tanımayan davranışlarda bulunarak eğlenmesi katılımcının tuhaf karşıladığı bir durumdur. Alman kültüründen yaşamını kattığı şeyler ise daha ziyade disiplin ve kurallara uyma gibi değerler ve çok sınırlı olarak yaşam tarzıdır.

“Hafta içi çok çalışırlar, baya başarılılar da. (...) Hafta sonları da berbat bir hayat yaşarlar. Ama dış ülkelerde de İspanya’ya giderler mesela tatile, hayvan gibi yaşıyorlar, kural tanımıyorlar. (...) Ben de kişisel olarak tabi bu disiplin olayı veya geç kalmamak veya mm yemek tarzı mesela aşırı yememe, disiplin onları o kültürden alırım: daha çok spor yap, kendine bak, beslen.” (Katılımcı 26)

Katılımcı 2’ye göre Alman kültürü Almanları diğer toplumlardan ayırt eden törenler, değerler ve yaşam tarzlarına karşılık gelmekte, katılımcı Almanların gündelik

yaşamında önemli bir yer tutan bayramlarına ve kutlamalarına katıldığını ve yaşam tarzlarına saygı duyduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte Alman kültüründe kendi kültüründen, kendi anlamlar kümesinden hareketle “tuhaf” bulduğu, tekil ele alındığında kendi tabiriyle “küçük” ama bir araya geldiğinde devasa kültürel farklılıklar da mevcuttur: insanlara hitap ederken yaş farkının önem arz etmemesi, partner hayatı üzerine kurulu aileler, ailedeki bireylerin bağımsızlığı bunlardan birkaçıdır. Almanların gündelik eylemleri, davranışları ve hayata bakışı göç kökenli bireylere dayatılmadığı müddetçe bireyler sınırlı da olsa bir ilişki kurma, en azından Almanlarla bir araya gelme ve onların toplumsal düzen kurallarını benimseme anlamında çoğunluk toplumuyla kültürel iletişime açık olmakta, Alman kültürü olarak nitelediği her şeyi büsbütün elinin tersiyle itmemektir. Almanların geneline özgülünen soğukkanlı olma, mesafeli olma, diğerkam olmama gibi davranış biçimleri ve insan ilişkilerindeki ve aile yaşamındaki önemli farklılıklar Alman kültürünün bütünüyle benimsenmesini Türkiye kökenli bireyler açısından zorlaştırmakta, hatta imkânsız hale getirmektedir.

“Çok farklı ama mesela Alman kültüründe ne var mesela Noel olsun, bayramlar olur Weihnachtsmarkt (Noel pazarı) mesela oralara gidiyorum. Almanlar mesela orada şey içiyor Glühwein (baharatlı ve şekerli sıcak kırmızı şarap¹⁷⁷) diyorlar, alkol alıyorlar. (...) Katılıyorum mesela bayram günlerine. Tuhafıma giden şeyler var ama bazen de mmm Almanların disiplini daha çok hoşuma gidiyor. (...) Tuhafıma giden şeyler; ablaya abla değil isimle hitap etmek mesela, 18’i geçtikten sonra soyisminle hitap etmeleri. (...) Ben çok Almandan duydum aynı evde oturuyorlar ailesiyle. Kendi alışverişini kendi yapıyor, kendi çamaşırını kendi yıkıyor. Her şey ayrı ayrı. Niye? Herkes kendi ayağı üzerinde dursun yapsın bir şeyler gibisinden. Ama o neyden kaynaklanıyor. 18, 18’den sonra gidiyorlar gideceksin- ya da kendi rızasıyla gidiyorlar- yalnız yaşıyorlar. Dost hayatı olsun değişik değişik tuhafıma gidiyor mesela. Bizim üst katta Almanlar var, ben onları evli zannediyordum, iki çocukları var. Meğersem evli değiller.” (Katılımcı 2)

Farklı yaşam biçimleri olarak ele aldığımız kültürlerin statik olmadığını, Alman kültürünün Türk kültürünün her zaman sabiteler olarak düşünülmemesi gerektiğini bu noktada hatırlatmak gerekir. Kültür göçten bağımsız düşünüldüğünde nasıl ki durağan yaşam biçimleri ve değerlere karşılık gelmiyorsa, göç sonrasında da durağan değildir. Hatta göçün bir sonucu olarak en az iki farklı alanın etkisiyle kültürler değişime daha da açık hale gelirler. Ancak kimliklenme süreçlerine

¹⁷⁷ Beluka sözlüğünün çevirisi kullanılmıştır.

değinirken bireyler kültürleri durağan oluşumlar olarak genellerler ve indirgerler, bu aynı zamanda daha kompleks olan yaşam biçimlerini ve değerleri anlamayı sağlar. Bununla birlikte önceki başlıklarda kısmen değindiğimiz üzere Almanya'daki bir Türkün yaşadığı Türk kültürü ile Türkiye'deki bir Türk'ün yaşadığı artık aynı şey değildir, gelenekler sürdürülse de kaçınılmaz olarak bir dönüşüme uğrarlar.

Üçüncü kuşak göç kökenli bireyler iki kültürle yetiştiğinden gündelik yaşamlarının farklı alanlarında her iki kültürün de izini sürmek mümkündür. Ev, aile ortamı ve memleket Türk kültüründen ileri gelen pratiklerin deneyimlendiği alanlar iken, Alman kültürünün deneyimlendiği ve hayata dahil edildiği alan okuldur. Bunda hiç şüphesiz okulun devletin ideolojik aygıtlarından biri olması rol oynamaktadır (bkz. Althusser, 2014). Diğer taraftan kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarıldığı okullarda sadece müfredat değil müfredat dışında da davranış biçimleri öğrenilmektedir (Giddens, 2012: 1066). Okulda alınan eğitim bu bağlamda göç kökenli bireylere farklı düşünme yollarını göstermektedir.

“Aslında kültürlere direkt bakarsan apayrı. (...) Yaşam tarzına, kültürüne bakarsan gerçekten bir fark var. (...) Benim neslime bakarsan (...) hem Alman kültürüyle büyüyoruz ve bir de Türk kültürüyle. Alman kültürünü okulda görüyoruz. Türk kültürünü ailede, evde, bayramda veya Türkiye'ye gidince. Onun için iki kültürle de büyüyoruz. Hem Almanların mantalitesini alıyoruz bir de bizim Türklerin mantalitesini alıyoruz” (Katılımcı 16).

Üçüncü kuşak bireyler ve onların çocukları özellikle eğitim hayatında Almanların törenlerine, bayram ve kutlamalarına daha fazla dahil olmaktadır. Bu durum Türkiye kökenlilerin Almanların kültürünü benimsediği şeklinde yorumlanamasa da en azından çoğunluk toplumunun kültürüne saygı duydukları ve kendilerinden beklenen ilgiyi gösterdikleri anlamını taşır. Diğer taraftan Türkiye kökenli bireyler çoğunluk toplumundan farklı olduklarını, dini ve kültürel pratikleriyle onlardan ayrıldıklarını kuşaktan kuşağa ailede verdikleri eğitim yoluyla aktarmaktadırlar. Öte yandan Türkiye kökenli bireyler sınırlı da olsa Almanların kültürel etkinliklerine katılmakta, Almanların kutladıkları etkinliklere hiç katılmama veya çocuklarını göndermeme gibi radikal tutumlar sergilememektedir. Bu bağlamda arzu ettikleri tek şey farklılıklarıyla toplumun içinde var olmak ve karşılıklı saygı çerçevesinde Alman kültürüyle sınırlı bir ilişki kurmak olarak ortaya çıkmaktadır.

“Alman kültürü derken onların zaten belli kutlamaları var, bizim bayramlarımız var. Biz onların kutlamalarına anlayış gösteriyoruz. Mesela burada karnaval şölenleri oluyor Almanların. Artık çocukları eskiden yollamayalım etmeyelim diyorduk ama şimdi artık onların kutlamalarına dahil oluyoruz. Ama biz onları yok boyamaydı yok giydir kuşat onu yapmıyoruz çünkü artık çocukların da bunu anlaması lazım. Bu Almanların bir bayramı, bizim bayramımız değil. Saygı duyuyorum katılıyorum ama onlar gibi olmuyorum.” (Katılımcı 35)

İlk gruptaki katılımcıların bir bölümü Alman kültürünü ve Türk kültürünü iyi-kötü, doğru- yanlış gibi dikotomilerle ele alamayacaklarının farkında olmakla birlikte, kendilerinin her iki kültürden ve her iki kültürün birbirinden öğrenebilecekleri şeyler olduğunu düşünmektedir. Bütünüyle bir Alman gibi yaşamadığını ve düşünmediğini ifade eden Katılımcı 8, eylem ve düşüncelerini bir kültüre özgülemenin zor olduğunu ve kendi deyimiyle insanca olan davranış biçimlerini, iyi diye nitelediği şeyleri kaynağına bakmaksızın kendi yaşamına kattığını anlatmaktadır. Bu durum kimliklenme biçimlerinin bilinçli bir şekilde ortaya çıkmadığını çoğunlukla spontane davranışlar olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

“Bir Alman gibi yaşamıyoruz, düşünmüyoruz yine de. Mutlaka Almanlar gibi düşündüğüm konular var da bunlar Alman Türk kültür düşüncesi diyemem aslında insanlık neyse onu kapmaya çalışıyorum Alman’dan olsun Türk’ten olsun.” (Katılımcı 8)

“Bu ikisinin çok farklı olduğuna inanıyorum. Ama yine de buna rağmen birbirinden bir şeyler öğrenilebilir. (...) Yani Alman kültürü yanlış, Türk kültürü doğru gibi şeyler düşünmüyorum. Her tarafta doğru taraflar var. (...) Çoğunu bilerek yapmıyorsun.” (Katılımcı 6)

Katılımcı 42 ise Alman kültürünü ve Türk kültürünü anlatırken “ay” ve “güneş” metaforlarını kullanmakta, her ikisinin de gündelik yaşam deneyimlerini anlamlandırmaya yarayan, görmezden gelemeyeceği iki gerçeklik olduğunu ifade etmektedir. Alman kültürü içinde yaşadığı kültüre karşılık gelirken, Türk kültürü aidiyet hissettiği kültürdür ve bu iki kültüre ait değerler bazen birbirleriyle çatışarak göç kökenli bireyleri ikilemde bırakabilmektedir. Katılımcı iki kültürle büyümenin zorlayıcı bir yanı olduğuna dikkat çekmekte ve iki kültürün de yaşamı anlamasına katkı sunan iki farklı araç kutusu işlevi gösterdiğini ifade etmektedir. Yine de üçüncü kuşak bireyler için kimliğin ağır basan özselci bir yanı da bulunmaktadır. Fakat her ne kadar “*ailelerinin onlara miras bıraktıkları aidiyetleri*” (Maalouf, 2020: 17) taşımaya

devam etseler de “*Türk*” olmayı anlamlandırma biçimleri ebeveynlerinininkiyle aynı olmayacaktır.

“(Gülüyor) ay ve güneş gibi farklı bir şey yani. Aslında yani birbirini kovalayan ama hiçbir zaman birbirine ulaşmayacak olan şeyler galiba benim için. Yani ay geceyi aydınlatıyor, güneş gündüzü aydınlatıyor. Öyle düşünmek lazım. Her kültürün benimsenecek bir tarafı var, pozitif bir yanı var. Ama ee bazen o pozitif gördüğünüz şey, kendi kültürünüzde gördüğünüz pozitif şeylerle çatışabiliyor. Çok böyle ikilem arasında kalıyorsunuz bazen gurbetçi olarak. Nasıl davranmak lazım, hani ben çok fazla karşılaşmadım bunlarla da. Çünkü benim için her zaman belliydi benim için hangi kültüre ait olduğum. Kendim gördüğüm. (...) Benim için cevap belli yani. Ben Türk’üm.” (Katılımcı 42)

Kendi özelinde iki kültüre ait öğeleri birleştiren, aralarında köprü kurmaya çalışan ve sentez bir kültürün varlığına işaret eden katılımcılar gündelik yaşamlarında “*saf Türk kültürü*”nün varlığından söz edemeyeceklerine işaret etmektedirler. İki kültürü birleştirmekten kasıtları, Alman kültüründen yaşamlarına katkı sunacağını ve kolaylaştıracağını düşündükleri değerleri ve yaşam biçimlerini benimsemek şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Alman disiplininin altın kuralı olan dakiklik bunlardan biridir. Aralarında muazzam bir farklılık algılanan iki kültür dünyasının ikisi de üçüncü kuşak göç kökenli bireyler özelinde o saf haliyle var olmaz, kültürün dinamik yapısı kuşaktan kuşağa kültürün ve kimliğin de kısmen dönüşmesine ve karma bir kültürün doğmasına ortam hazırlar. Bu aynı zamanda kültürlerin keskin sınırlarının yavaş yavaş dönüşerek ortadan kaybolduğunu ve birbirine karıştığını göstermektedir.

“Kültür ikisini birleştirmeye çalışıyorum mesela bu Almanların dakikliği falan öyle bir şey bende de var kültür olarak. İkisinin arasını bulmaya çalışıyorum. İkisini de bir türlü hayatıma adapte etmeye çalışıyorum.” (Katılımcı 18)

“(Kesik kesik gülüyor) Yani Elâzığ kültürü ve Alman kültürü arasında çok büyük fark var. (...) Ama hani gerçekten iki kültürün de karması var hem o taraf hem bu taraftan. Türküm diyorum ama ne kadar %100 yaşıyorum orası biraz... Elimden geldiğince yaşıyorum ama saf Türk kültürü değil yani, kesinlikle değil.” (Katılımcı 4)

“*Arasını bulmaya çalışmak*”, “*orta yolu bulmaya çalışmak*” üçüncü kuşak bireylerin kültürel farklılıkları nasıl yönettiğini anlatan iki yaklaşım biçimidir. “Arasını bulmak” birbiriyle uzlaşması zor olan, birbirine zıt iki şeyi bağdaştırma çabasıdır ki bu aslında iki kültürün ne denli farklı olduğunun üstü örtük bir biçimde ortaya konmasıdır. “Orta yolu bulmak” Katılımcı 23’e göre yaşamına iki kültürden de

bir şeyler katmak anlamında bu ifadeyi kullanmakta, gündelik yaşamda dakik olmayı, Alman hesabının (Alman usulü olarak da bilinir) Türkiye kökenliler arasında da uygulanmasını buna örnek vermektedir. Hatta bu kültürel alışveriş sadece tek yönlü olmamakta, sadece Türkiye kökenlilerin Alman kültüründen belli davranış biçimlerini kendi yaşamına transfer etmesini değil, Almanların Türk kültüründen bir şeyleri kendi yaşamına aktarmasını da içerir.

“Orta yolu bulmaya çalışıyoruz herhalde. Bizim jenerasyon olarak da hem onlarınkinden kapmışız hem bizimkinden alıyoruz ortaya değişik bir kültür daha çıktı yani. Öyle bir karışık bir şey oldu. (...) mesela dakiklik olsun hani belki kültür olmaz ama hani onların kültüründen aldık bizimkine verdik. Biraz daha dikkat ediyoruz veya da ne bileyim bizim en basitinden bir yemeğe çıkıldığında hesap ödeme. İşte ee napılır biri davet eder, bütün hesabı öder ama Almanlarda herkes kendi cebinden öder. Bunlar birbirine karıştı artık. Bazen bakıyorsunuz Almanlar bile bu bizim şeyi almışlar yani.” (Katılımcı 23)

İki kültürün farklı zaman ve mekanlara has kılınması aşağıdaki örnekte “ikili kimliğin” baskın olduğunu, aile ortamındaki değer ve yaşam biçimleriyle çoğunluk toplumundaki değer ve yaşam biçimlerinin birbiriyle zıt olduğunu fakat bireyin kimliğinde birarada olduğunu göstermektedir. Bu noktada bir sentezi doğurmasa da çoklu aidiyetlerin varlığı ortaya çıkmaktadır. Çoklu aidiyetler bireylerin birden fazla kimlikleri olduğu şeklinde yorumlanamaz, pek çok bileşenin tek bir kimlik altında toplandığını gösterir (bkz. Maalouf, 2020).

“Ya şöyle söyleyeyim ee aslında burada iki kültürü de benimsiyorsan iki kişiliksin yani tek bir kişi değilsin. Tabi Türk ortamında farklıyım, Alman ortamında farklıyım. Bende öyle oluyor. İki kişilik gibisin... Bu ikiyüzlülük değil (önce kurduğu cümleye itiraz eder bir ses tonuyla) yanlış anlaşılmasın, ama kültür farklılığından orada tavırların farklı belki Alman ortamı olsaydı orada farklı olabilirdi. Yani böyle birleşik bir şey görmüyorum.” (Katılımcı 20)

Katılımcıların yarısından azını oluşturan ikinci grup her şeyden önce insan ilişkileri iki kültürde birbirinden çok farklı olduğu için bu iki kültürü birbirine bağlayan bir devinimin söz konusu olmadığına işaret etmektedirler. İlişki kuramadığını söyleyen katılımcılar bunu kültürel farklılıkları masaya yatırarak gerekçelendirirken, kimi de Alman kültürünü kendilerine “*yakışmayan bir kültür*” olarak tanımlamakta ve kendi değerlerinden hareketle Alman kültürünü değersizleştirmektedir. Referans alınan inancın, kültürel değerlerin ve özetle hayata

bakış açısının farklı olması iki kültür arasında bir bağ kurulmasının önündeki engellerden bazılarıdır. Kültürü yaşam tarzıyla eş manada görenler, Alman kültürünün kimliğinin bir parçası olmasını reddederken ailelerinden miras aldıkları kültürü yaşamının merkezi bir noktasına yerleştirmektedir.

“Kuramıyorum (gülümsüyor). Ne kadar kurmak istersem isteyeyim hep engel çıkıyor bir yerde bugün iş yerinde fark ettim olmuyor yani bir yerde uyumuyor, çünkü tüm düşünce farklılığı var yani kültürel olsun dini açıdan olsun zor oluyor.” (Katılımcı 11)

“Almanların yaşam tarzı beni fazla şey yapmıyor hani, kendi yaşamış olduğum hayatı fazla etkilemiyor hani.” (Katılımcı 17)

“Dağlar kadar fark var, çok ilişki yok bu iki kültür arasında, saygı olsun.. Onlar ailelerini hiç umursamıyorlar.” (Katılımcı 33)

Almanların değerleri ve yaşam biçimlerine ilgi göstermeyen katılımcıların kültürel farklılıkları anlamlandırırken neden Alman kültürünün kendi yaşam tarzlarında bir yeri olamayacağı üzerine epeyce kafa yordukları gözlemlenmektedir. Bu yaklaşıma sahip olanlar misafir ağırlamadan insan ilişkilerine varana dek Alman kültürünü olumsuzlarken, Türk kültürünü olumlamaktadır.

“Aslında bu Alman kültüründen hiç hoşlaşmıyorum. Oldum olası. Almanlarla zaten oturup konuştuğumda onlar mesela Türklerin bu misafirperverliğini çok severler, hep onu överler. Çünkü mesela Almanlara gittiğinde önüne bir kahve verildi mi iyidir. Genellikle tek kahve olur belki yani o da. Biz Türklerde çok farklıdır bunu da bilirler. O yüzden yani ben mesela bu Alman kültürünü hiç kendim özenmemişimdir ben böyle olayım diye, mesela kızları daha çok çıkabiliyor ediyor, 18 yaşından sonra evden gidebiliyor. Ben Türk olmayı çok seviyorum yani kısacası.” (Katılımcı 28)

Yeme- içme pratiklerinin farklılaşması, bir tarafın misafir ağırlama üzerine kurgulu bir yaşam biçimi yokken, diğer tarafın bunu bir törene çevirmesi, bir tarafta aile içi kurallar, nöbetleşe görev paylaşımı ve her bireyin kendi bütçesinin olması, diğer tarafta kurallara bürünen bir aile içi görev paylaşımının, ayrı bütçelerin olmaması, bir tarafta bireyi öne çıkaran, diğer tarafta bütünü ön planda tutan bir aile içi ilişkilerin olması iki kültürü birbirine uzak ve anlaşılmaz kılan gündelik hayata ilişkin küçük gibi görünen ama derin ayrılıklar yatan farklardan bazılarıdır.

“Mesela baba kendi parasını harcar, anne kendi parasını harcar. O çok tuhaf (gözlerini açıyor). Temizlik sanki şey gibi. Tamam güzel oluyor, düzenliler. Mesela bu hafta temizlik sırası bende, haftaya kardeşim yapacak, sonra babam

yapacak. Bulaşık sırası bu hafta babamda... Türklerde böyle bir şey duyabilir misiniz hiç? İmkânsız bir şey. (...) Mm şöyle bir sorun var biz çok rahatız, çok serbestiz böyle. Almanlar da genel olarak şey kuralcılar. Fark da o zaten. Kuralcı olmaları dakik olmaları dediğim dedik olmaları.” (Katılımcı 9)

Özetle aslında iki kültürü birbirinden ayıran en temel iki öge Almanların kurallara ve bireyselliğe, Türkiye kökenlilerin ise (aşırı kuralcılığa verdikleri tepkinin yanı sıra) aile ilişkilerine ve toplulukçuluğa verdikleri önemdir. İlki Almanlar, ikincisi Türkiye kökenli bireyler için büyük önem arz ederken diğer taraf için aynı ölçüde önemli olmamaktadır.

Kültürel Farklılıkların İdaresi

Göç ve toplumsal değişim kültürel farklılıklar bağlamında tartışılırken siyaset bilimindeki temel tartışma eksenini devletlerin bu farklılıkları nasıl yönettiğidir. Göç kökenli bireylerin devletin farklılıkları yönetme biçimine karşı nasıl bir tutum geliştirdiği sorusu ise göz ardı edilen bir konudur. Halbuki yaşam tarzları, inançlar, değerler, hayat görüşü ve daha nice konuda farklılıkların idaresi yalnızca devletleri değil aynı zamanda sıradan bireyler olarak göç kökenlileri de ilgilendirmektedir. Bu başlığın gayesi bireylerin farklılıkları nasıl idare ettiğini irdelemek ve kültür, inanç ve yaşam tarzı farklılıklarıyla nasıl başa çıktıklarını, ne tür hayatta kalma stratejileri ürettiklerini ortaya koymaktadır. Bireyin iki farklı kültürle kurduğu ilişki veya bir ilişki kuramama hali, kültürel farklılıkları nasıl idare ettiği sorusuna verdiği cevabı önemli ölçüde belirlemektedir. Almanya’daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin ve özelde gündelik yaşam deneyimlerinde Alman kültürüne kısmen yer verenlerin (önceki başlıkta birinci grup olarak ele alınmıştı) kültürel farklılıkları yönetme stratejileri şunlardır: her iki kültüre de yaşamında kısmen yer vermek , orta yolu bulmaya ve farklılıkları uzlaştırmaya çalışmak, ayak uydurmak, gerek özel alan gerek kamusal alanda her iki kültürle yaşamak ve bu ikisini birleştirmeye çalışmak, farklılıklara saygı göstererek kendi inanç ve kültürüne göre yaşamak, özel alanda daha ziyade aileden miras aldığı kültürü referans almak, Alman kültürünü rasyonel ve pragmatist tutumlarla, Türk kültürünü kuralcı olmayan, duygusal yanı ağır basan davranışlarla özdeş görerek hayatında farklı bağlamlarda bu iki kültürü referans almak. Bazı katılımcılar kültürel farklılıkları yönetmenin çocukluk döneminde aile ortamında

öğrenilen bir şey olduğunu ve buna ilişkin bilinçli davranışlar geliştirmediklerini öne sürmektedir. Bununla birlikte Alman kültürünü yaşamlarına kısmen adapte etmeye çalışsalar da insan ilişkileri bunun istisnasıdır. İlk grup gündelik yaşamlarında karşılaştıkları zıtlıklarla yaşamayı öğrenmiş olan öznelere ve aileden miras aldıkları tarihten başka kendi bireysel tarihleri kimliklenme süreçlerinde gayet belirgin rol oynamakta; kendilerinin kazandığı bir kimliğe işaret etmektedir. İki kültür arasında ilişki kuramadığını söyleyen katılımcıların stratejileri ise; Alman kültürüne uzak durmak ve kendi inanç ve değerlerine tutunmak şeklinde ortaya çıkan bir muhafaza etme stratejisidir. Bu grubun kimliklenme süreçlerinde ailede anlatılan hikayeler önemli yer tutar. Farklı stratejiler benimseyen katılımcıların ortak stratejisi kendi inancına göre yaşamak ve bir tercihte bulunmanın kaçınılmaz olduğu zamanlarda kültürden ziyade inançlarını referans alarak karar vermektir.

İki kültürü de yaşamına adapte etmeye çalışan bireylerin eylem yelpazesinin Alman kültürüne mesafeli olan bireylere nazaran çok daha geniş olduğu dikkat çekmektedir. Alman kültürü katılımcılarca değer ve yaşam tarzları anlamında daha çok rasyonellik ve pragmatizm ile, Türk kültürü ise her zaman rasyonel davranmamak, bazen vicdanla karar vermek ve kuralcı olmamak, bazı şeyleri akışına bırakmak gibi davranış biçimleriyle özdeşleştirilmektedir. Bir katılımcımız tarafından Türk kültürü diğerkamalık ve merhamet kelimesiyle özdeşleştirirken Alman kültüründe bunun bir karşılığının olmaması kendisini bir karara zorlayan zamanlarda daha çok değerler anlamında Türk kültürünü benimsemesine yol açmaktadır. Gündelik yaşamda rasyonel bir karar vermenin zorunlu olduğu zamanlarda Alman kültürü veya düşünce biçimi göç kökenli bireyler tarafından referans alınmaktadır.

“Açıkçası ne yalan söyleyeyim daha çok Alman kültürüyle yetişmiş olsam da, başa çıkamadığım durumlarda genelde Türk kültürü ile yani o kafayla karar vermeye çalışıyorum. (...) Mesela merhamet kelimesi Almanca 'da pek kullanılmaz hatta tam karşılığı da yok ve bence Türk kültürünü benim için en çok ifade eden kelime ne dersen merhamet derim. Bu benim için daha önemli olduğu için karar vermek zorunda kalırsam eğer ve eğer rasyonel bir karar veremezsem kesinlikle Türk kültürü yani o kafayla karar vermeye çalışırım.” (Katılımcı 4)

Gündelik yaşamda olayları akışına bırakmak, kural koyarak olayları yönlendirmeye çalışmamak gibi bazı davranışlar ise Türk kültürü ile

eşleştirilmektedir. Her iki kültür de gündelik yaşamda zaman zaman referans alınmakta fakat aynı insanın hayatında bir ucu aşırı kuralcılık diğer tarafı keyfe, rahata düşkünlük olan iki farklı yaşam biçimi de birlikte var olmaktadır.

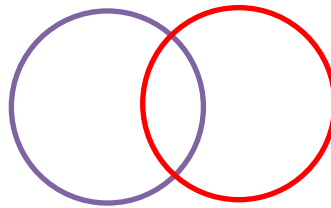
“Pragmatik olan her şeyi Alman kültüründen aldım, onu söyleyeyim. Yani günlük hayatımı kolaylaştıran her şey onlarda (...) Mesela Almanlar vaktinde gelmiyor bazen. Ama onların kültüründe benimsedikleri şey vaktinde bir yerde olmak. Ben eskiden takmıyordum ama artık sinirlenmeye başlıyorum. (...) Bunu Alman kimliği etkiledi diyelim, bana verdi. Ama yani birçok şeyi de rahat bırakmak, keyfime bakmam hiç kurcalamamam da Türk tarafından gelen bir şey.” (Katılımcı 42)

Katılımcı 5 iki farklı kültürü ve bu kültürlerle ilişkisini, iki farklı dünya olarak adlandırmakta ve Şekil 7’deki gibi iki ayrı küme çizerek anlatmaktadır. Almanlardan oluşan sosyal çevresinde Alman kültürü, aile çevresinde veya Türkiye kökenlilerden oluşan çevresinde ise Türk kültürü kendisinde ağır basmakta fakat kesişim kümesi iki kültürün birbirinden kopuk olmadığını, iki farklı kültüre ait benimsediği değer ve yaşam biçimlerinin bazen kümeler arasında yer değiştirdiğini göstermektedir. İki küme arasındaki kesişim noktası kendisinin kendi deyimiyle “her iki dünyadan”, her iki kültürden beslendiğini ve yaşam pratiklerinde bu ikisi arasında her zaman keskin sınırların olmadığı anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda iki farklı kültür arasında benzerliklerin ve ortaklıkların bulunmaya çalıştığı “ara stratejiler”e karşılık gelmektedir.

“Şimdi şöyle diyeyim bir şey çizeyim (kesişen iki küme çiziyor, kümelerden birini Alman birini Türk olarak adlandırıyor). Almanlarla ben burada yaşıyorum (Alman kümesini göstererek), Türklerle burada (diğer kümeyi göstererek). Şimdi Almanlarla başka davranırım, anne babama başka. Ama gene de biraz ondan kültürü alırım. Bir dayanışma olur ama Alman şeyim oraya da geçer yani. Ama şimdik hangi Weltteysem (dünyadaysam) daha çok ona göre schiften yapıyorum (hareket ediyorum). O da artık kolay oluyor yani.” (Katılımcı 5)

Alman Kültürü

Türk Kültürü

Şekil 7: Katılımcı 5’in Kültürel Farklılıkları Nasıl İdare Ettiğini Anlatırken Çizdiği İki Kesişen Küme

Göç kökenli bireylerde farklılıkların yönetimi aslında enformel bir biçimde ailede öğretilen bir yaklaşımdır. Çok küçük yaştan itibaren Almanların ve Türkiye kökenlilerin inançları, kültürleri, yaşam tarzı ve değerleri arasındaki farklılıklar karşılaştırılarak çocuklara öğretilmekte, çocuklar aile hayatında, sosyal çevrelerinde ve okul yaşamındaki gözlemleriyle bu farklılıkları zihninde daha da pekiştirmektedir. Çocukluk döneminde farklılıkların zihinde yerleşmesi, sonraki süreçlerde bireylerin gündelik pratiklerinde çoğu şeyi düşünmeden, spontane yapmasını beraberinde getirmektedir. Çocukluk döneminde anlatılan farklılıklar “biz” ve “onlar” ayrımına dayanmakta, bu durum bir yandan bireylerin sonraki yaşamlarında kültürel farklılıkları verili kabul etmesine ve farklılıklara saygı duyarak kendi farklılığının da bilincinde olmasına, diğer yandan Almanların “öteki” olarak gündelik yaşamda yeniden üretilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu anlamda Türkiye kökenli bireyler farklı yaşam tarzları ve farklı değerleriyle çoğunluk toplumundan ayırt edilmek suretiyle Alman kültürüne kısmen adapte olmak şeklinde bir tutum geliştirmektedirler. Katılımcı 22 Alman kültürüyle olan ilişkilerini “taşıyor ama yaşıyoruz” söylemiyle dile getirmektedir. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi göç kökenli bireylerin okulda bayram kutlamalarına bazı teamülleri dönüştürerek, kendilerine uyarlayarak katılmaları Alman kültürüne seçici bir adaptasyonun göstergesidir.

“Cevap veremeyeceğim bence yetişme tarzından gelen bir şey. Nasıl yetiştiğimden.. Küçüklükten beri iki tarafı da gördüğümünden bir denge sağladım herhalde... Bilinçli olarak yaptığım bir şey yok. Kendi olan şey” (Katılımcı 37)

“Yani bizde şu an onu yönetme tarzı çocuklara yönelik oluyor. Onların hani “bu Alman kültüründe böyle, bizde böyle değil” çalışmaları yaparak. Onlar domuz yiyor, biz yiyemeyiz. Weihnachten (Noel) onların bayramı, bizim değil.” (Katılımcı 35)

“Kardeşlerimiz okula gittiği zaman mesela Fastnacht oluyor cadılar bayramında kostüm giyiniyorlar, o zaman biz de kardeşimizi yüzünü gözünü boyamadan prenses yaparak gönderiyoruz ki kendini orada yalnız hissetmesin, normal üstüyle gitmesin. (...) Sonuçta bir çocuk da burada büyüyorsa oranın kültürünü alması gerekiyor. Biliyor bizim kültürümüz değil, onların kültürü. Bunu biz evde konuşuyoruz kardeşimle. (...) Onların kültürünü taşıyoruz, ama yaşıyoruz.” (Katılımcı 22)

Anaokulu öğretmen adayı olan Katılımcı 1 ve daha pek çok katılımcı da farklılıkları yönetmenin yolunun Alman kültürüne kısmen “ayak uydurmak” tan geçtiğine işaret etmektedir. Bu anlamda öğretmenler için iş yerinde ve öğrenciler için eğitim kurumlarında müfredatın bir parçası olan bayram kutlamalarına aktif olarak katılmak ve gereğinde bunları yönetmek yaptıkları işin bir parçasıdır. Dolayısıyla Alman kültürüne adaptasyon özel alanda değil kamusal alanda ortaya çıkan bir davranış biçimidir.

“Alman kültürüne ayak uyduruyorum. Mesela atıyorum okulda Weihnachtsfeier (Noel kutlaması) var çocuklarla. Kutluyorlar çocuklar bunu. Ben orada bir kenara çekilip, hayır ben Müslümanım ben bunu kutlamıyorum yok öyle bir şey... Orada şarkı söylüyoruz, ben de o çocuklarla şarkı söylüyorum. Hani bu eğitimin arasında bir şey, şart. Onu yapmamız lazım. (...) Osterfest (Paskalya) var. Gidiyorum dışarı, çikolatadan yumurtaları saklıyorum. Osterhase (Paskalya yumurtasını getirdiğine inanılan tavşan) geldi sakladı falan.” (Katılımcı 1)

Farklılıkların yönetim yollarından biri de farklılıklara saygı göstererek kişilerin her iki kültüre de hayatlarında bir alan açmalarıdır. Bu anlamda kamusal alanda ve özel alanda pratikler farklılıklar göstermektedir. Türkiye kökenli bireyler kamusal alanda törenler ve değerler bağlamında Alman kültürüne daha fazla ayak uydurmak için çaba sarf ederken özel alanda aileden miras aldıkları kültürü yaşatmak şeklinde bir taktik izlemektedirler.

“Şu anlamda saygı gösteriyorsun kültürlerine. Onlara göre yaşamaya çalışıyoruz. Evde değişik de olsa dışarıda yansıtmamaya çalışıyoruz.” (Katılımcı 36)

Fakat her katılımcı için Alman kültürünün kamusal alanla sınırlandığını söylemek mümkün değildir. Alman kültürü ve Türk kültürü bazı katılımcılara göre yalnızca belli sosyal çevrelere ve mekanlara mahsus değildir. Bu noktada kültürlerin mekanla sınırlı olmadığı, iki farklı dünyaya ait davranış kodları olmayıp göç kökenli bireyleri Alman ve Türk kültürünün bir kimlik sentezine ulaştırdığı göze çarpmaktadır.

“İki kültürle yaşamamanın mümkün olduğunu onlara göstermeye çalışıyorum. Her iki tarafa da” (Katılımcı 20)

“Birleştirmeye çalışıyorum. Öyle söyleyeyim. Hep nasıl söyleyeyim iki taraflı düşünmeye çalışıyorum. Bir Alman bunu nasıl kavrar nasıl düşünür, ben nasıl kavrayıp nasıl düşünürüm?” (Katılımcı 10)

Alman kültürüyle bir bağ kuramadığını dile getiren katılımcıların farklılıkları yönetim biçimi ise aynı kültürel çemberin içine eğitim hayatındaki zorunlu haller dışında katılmamak, Alman kültürüne uzak kalmak, farklılıklara saygı duyarak kendi inanç ve kültürüne tutunmak olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de değinildiği üzere inanç ve kültür bazı pratiklerde iç içe geçmektedir. Katılımcılar bu bağlamda kültürlerin farklılığını sorun etmekten ziyade Alman kültürünün kendi inançlarıyla çatıştığı pratiklere yönelik taktik üretmektedirler. Alman kültürü karşısında şüpheli olmak daha ziyade aileden miras aldıkları kimliğe sıkı sıkıya tutunan bireylerde, ekseriyetli meslek eğitimi mezunlarında karşılaşılan bir durumdur.

“(Düşünüyorum) ben kendi değerlerimi dinimi yaşıyorum (...) Hani kimsenin kültürünü rahatsız etmeyecek şekilde kendi kültürümü yaşamamın arkasındayım.” (Katılımcı 24)

“Din konusu zaten bir numara. Onu herhalde açıklamama gerek yok. Örf ve adetler Türk örfümüz, Türk adetimiz olsun. Öyle Alman adetler kendimde bulamam. Aslında onların kültürünü fazla sevmem, yani Almanların.” (Katılımcı 26)

“Alman kültürüne fazla girmemekle idare etmeye çalışıyorum, kendimi o kültüre yaklaştırmamaya çalışıyorum.” (Katılımcı 31)

Yüksek düzeyde eğitim almış üçüncü kuşak bireylerin kimliklenme süreçlerinde aileden miras aldıkları kültürlerin çoğunluk toplumunun kültürü ile etkileşime girdiği ve çeşitli dönüşüm stratejilerini benimsedikleri açığa çıkmıştır. Bu, Almanyalıların çoğunluk toplumundan daha farklı bir şekilde deneyimlendiğini göstermektedir. Görece daha düşük düzeyde bir eğitim almış olan bireylerde ise daha sık rastlanan strateji birinci kuşağın stratejisine -Alman kültürüne uzaklık- oldukça benzerlik arz etmektedir ve bu bireyler miras alınan kimliği olduğu gibi sürdürmekten yanadırlar.

7.4. Türkiye Kökenlilerle İlişkiler

Almanya'daki Türkiye kökenli bireylerin gündelik yaşamlarında kendileri gibi Türkiyeli olan komşularıyla, akrabalarıyla ve arkadaş çevreleriyle gündelik ilişkileri önemli bir yer tutmaktadır. Çalışan veya eğitim hayatına devam eden üçüncü kuşak evli bireyler evlenmeden önceki aile yaşantıları içinde ve önceki kuşaklarda

gözlemlediği sıkı komşuluk ilişkilerinin gündelik yaşam aktivitelerinin yoğun olması sebebiyle kendilerinin hayatında var olamadığını, selamlaşmaktan ibaret olan bir komşuluk ilişkileri olduğunu belirtmişlerdir. Bu istisnalar haricinde katılımcıların geneli komşularıyla çok şey paylaştıklarına ve her anlamda dayanışma içerisinde olduklarına değinmişlerdir. Komşularla olan ilişkilerini betimlerken kullandıkları “*aile gibiyiz*” deyimini Türkiye kökenli komşularıyla olan dayanışmalarını özetler niteliktedir. Komşular hem gündelik yaşamda birlikte pek çok etkinliğin yapıldığı hem de memleketine kökenine bakmaksızın ortak dertlerin paylaşıldığı kimselerdir. Katılımcıların komşularıyla birlikte yaptıkları etkinlikler arasında piknik, mangal, ev ziyaretleri, çay sohbetleri, evde pişen yemeklerin komşuyla paylaşılması, birlikte kız istemeye gitmek, yürüyüşe çıkmak, düğün dernekte ve hastalık zamanlarında bir araya gelmek ve yardımlaşmak şeklinde özetlenebilir. Özellikle boş zamanlarda yapılan aktivitelerde katılımcıların Türkiye kökenli çevreleriyle bir araya geldiği görülmektedir. Komşularını anlatırken katılımcılar “*kardeş gibi*”, “*öz amcam, öz teyzem gibi*” ifadelerine başvurmaktadırlar. Yakın ve samimi görülen komşuluk bağlarının önemli bir boyutu birlikte yapılan etkinlikler kadar dayanışma biçimleridir.

“Ee komşumun haricinde etrafta tanıdıklar arkadaşlar da olunca birlikte toplanıp işte piknikler olsun, yapmaya çalışıyoruz tabi ev ziyaretlerini. Türk insanlar olarak çok sevdiğimiz için. Memleketler farklı ama insan bir yerde ortak noktası olunca artık kardeş gibi oluyor. Artık aile gibiyiz burada.” (Katılımcı 23)

“Mesela tam yan komşumuz var. Eee öz ailemden halalarımın olsun bize daha yakınlar. Aile gibiyiz. Öz amcam gibi, öz teyzem gibi görürüm onları. Mm biz Türkiye’ye gidelim evimize çıkıp bakarlar. Onlar da hani Allah korusun hastalık durumu şu bu oluyor hiçbir şekilde bir şeyini eksik etmezler. Biz bahçede mangal yapalım onlara götürürüz. Bir börek açalım bir tabak oraya da gider, bu kesin var.” (Katılımcı 1)

“Hiç görünüşüne falan bakmadan, memleketine falan bakmadan bence çok güzel bir dayanışma var. Mesela geçen bizim komşuya kız istemeye gittik, biz komşuyuz sadece. O kadar yakınız zaten. Komşuluk güzel burada.” (Katılımcı 9)

Pek çok katılımcı marketlerin kapalı olduğu gün ve saatlerde (pazar günleri ve resmî tatillerde) mutfak malzemesi eksik olduğunda Türkiye kökenli komşularından çekinmeden istediklerini anlatmaktadır. Türkiye kökenli bireylerin birbirleriyle dayanışma gösterdikleri diğer hususlar: yaşça daha büyük olanların komşu çocuklarının ödevlerine yardım etmesi, Almanya’ya sonradan gelen ve yeterli düzeyde

Almanca konuşamayan komşularının resmi işlemlerinde kendilerine destek olmak, komşu çocuklarına staj yeri bulması için yardımcı olmak ya da çalışmak istiyorsa çalışabileceği yerlere yönlendirmek olarak sıralanabilir. Bu dayanışma biçimleri Türkiye kökenli bireylerin -en azından katılımcılar ve kendi çevreleri için bu geçerli-kendileriyle aynı kökenden gelen diğer bireylerin de bilhassa Almanya'daki eğitim ve iş hayatında toplumsal yaşama uyum göstermesini ve Almanya'daki gündelik yaşamda ayaklarının üzerinde durabilecekleri şekilde hayatta kalma becerilerine sahip olmasını hedeflemektedir. Bu dayanışma biçimleri göçmen ilişkiler ağı kuramının bir gerçeklik olduğuna gönderme yapar. Dayanışma ağı olmasından başka katılımcılar komşular arasında bayram ziyaretlerinin ve bunun dışındaki ev ziyaretlerinin de sık yapıldığını belirtmektedirler.

“Bir şey evde eksik olunca onlara gidiyorum mesela. Tuz, yumurta... Ben kızlara ödevlerinde yardım ediyorum. Kitap falan hediye ettim, böyle arkadaş gibiler yani.” (Katılımcı 27)

“Mesela çalıştığım yer, bakkal.. Komşum orayı yönetiyor. Dedi bana: “Gel orada çalış sana da harçlık veririm”. (...) Almanca sorunları olduğunda onlara yardım ediyoruz tabii ki. Ne bileyim kamu kurumlarıyla falan sorunları varsa.” (Katılımcı 16)

“Geçen bizim komşu annemle konuşmuş kendi kızı mm staj yeri arıyor üç aylığına ve annemden rica etmiş bana sormasını. Ben de staj yeri duyarsam hatta iş yerimde öyle bir durum olursa onlara bilgi veririm.” (Katılımcı 20)

Komşular ihtiyaç halinde birbirlerine yardımcı olmaktadır ve komşular arasında karşılıklı güvenin yerleşmiş olduğu görülür. Katılımcıların bir kısmı Alman çevreleriyle olan ilişkilerinin hiçbir zaman Türkiye kökenli yakın çevreleriyle olduğu ölçüde samimi olamadığına, Almanlarla olan ilişkilerinde diğerkâmlığın gündelik ilişkilerde aynı şekilde yer tutmadığına dikkat çekmişlerdir.

“Yani komşularla dayanışma ilişkisini şöyle özetleyeyim ben size. Mesela arabanız var. Arabanız çalışmıyor. Acil işe gideceksiniz. Birisinin ziline basın, arabası varsa o an kullanmıyorsa anahtarını camdan hiç sormadan uzatır. Al git, işini gör gel. Güvence var. Güven var insanlar arasında.” (Katılımcı 42)

Alan araştırmasının yapıldığı günlerde Türkiye kökenli bireylerin komşuluk bağlarının güçlü olduğu ve özellikle iyi günde kötü günde komşuların birbirlerinin yanında olduğu gözlemlenmiştir. Tanık olduğum söz bohçasında komşular imkanlarını

bir araya getirerek misafirlige gelen damat tarafı için birlikte yiyecek içecek hazırlamışlar ve ailenin bir üyesi gibi kız tarafının yanında bulunmuşlardır. Akrabalık ilişkileri de genel manada Türkiye kökenli bireylerin ihmal etmemeye ve korumaya çalıştığı bağlar olmakla birlikte katılımcıların bir kısmı Almanya'daki akrabalarıyla iyi ilişkiler içinde olmadığını, komşuluk ilişkilerinin akrabalık ilişkilerinden daha üstün ve önemli olduğunu aktarmışlardır. 'Vatan' olarak tanımlanan yerden uzakta bir yaşam sürdürme olgusu Türkiye kökenli bireylerin kendileriyle benzer bir yaşam tarzı olan ya da benzer bir hikayesi olan komşularla ve – mümkün olduğu ölçüde- akrabalarla yakın bir ilişki¹⁷⁸ içinde bulunmasını, gündelik yaşamda karşılaştıkları zorluklara karşı dayanışma içinde olmasını beraberinde getirmiştir.

Kısmen komşularla da bir araya gelinen ama daha ziyade akrabaların buluşma noktası olan mekanlar ise bahçelerdir. Katılımcıların büyük çoğunluğu Almanya'da şehir dışında kiralık hobi bahçelerinin olduğunu ve bu mekanlarda bir araya geldiklerini, aynı zamanda bahçeye ekim dikim yaptıklarını anlatmışlardır. Bahçede mangal yapmak, hafta sonunu beraber geçirmek, bayramı bahçede geçirmek katılımcıların akrabalarıyla yaptıkları aktiviteler arasında yer almaktadır. Akraza ziyaretleri ve davetleri sıkça yapılmakta, akrabalık bağları güçlü tutulmaya çalışılmaktadır.

"Herkesin kendine ait bahçesi var, burada bahçe kiralanıyor. Evin bahçesi değil de bir yerden kiralanıyor. Çok mangal yaparız beraber, her hafta sonu beraber oluruz. Cumartesi pazar günleri kim çalışmıyorsa artık. Kadınlar çalışmıyor da adamlar daha çok çalışıyor. Çok gidip geliriz birbirimize. Yemeğe alırsız birbirimizi. Ne bileyim mangal yaparız." (Katılımcı 22)

Bahçeler ve evler akrabalık bağlarının yaşatıldığı ve birden fazla kuşağın bir araya geldiği mekanlardır. Kuşaklararası biraradılığı sağladığı gibi aynı kuşaktan göç kökenli bireyleri de toplayan bu mekanlar samimiyet ve dayanışmanın ağır bastığı ilişkilerin örüldüğü ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı bir ortam niteliği taşımaktadır.

¹⁷⁸ Türkiye ve Almanya toplumlarında aile ve akrabalık bağlarına verilen önem Türkçe ve Almanca deyimlere de yansımıştır. Türkçe deyimlerde çekirdek aileden başka akrabalık bağları da öne çıkmakta, kadının statüsünün olması gereken düzeyde olmadığı dikkat çekmektedir (bkz. Koçak ve Yeşil, 2016: 184).

“Akraba çevrem küçük burada, ilişkiler iyi. Dedem bazen kızar aramayınca küser yoksa Bayramların ilk günü bahçede yemek yeriz, beraber günü orada geçiririz. Kiralık bahçemiz var. Dedemin bahçesi var.” (Katılımcı 36)

“Akrabalarla da aramız iyi, mesela bahçede toplanacağız bugün. (...) Bahçeye domates, biber, salatalık falan ekıyoruz, meyve ağaçları da var.” (Katılımcı 12)

Genç katılımcıların kendileriyle aynı yaş grubundan olan akrabalarıyla, kuzenleriyle belli periyotlarla görüşmeleri hem ev ve bahçe gibi ortamlarda hem de boş zaman etkinliklerini yapabilecekleri ortamlarda birlikte zaman geçirmeleri ebeveynleri gibi akrabalık ilişkilerinin sürdürülmesine özen gösterdiklerinin göstergesidir.

“Belki en haftada bir sefer ya da iki haftada bir sefer görüşüyoruz. Beraber yemek yiyoruz. Yazın da Grill ediyoruz (mangal yapıyoruz) bahçeye gidiyoruz. Bazen gençlerin kuzenlerle bowlinge gidiyoruz ya da parka gidiyoruz. Ondan hariç başka bir şey yok aslında.” (Katılımcı 6)

Almanya’daki Türkiye kökenli bireylerde iyi akrabalık ilişkileri ağır basarken bunun tam tersini, akrabalarıyla fazla görüşmemeyi tercih ettiğini belirten katılımcılar da olmuştur. Türkiyeli göçmenlerin Almanya’da iyi akraba ilişkilerine sahip olması çok sık rastlanan bir durum olarak görülmemektedir.

“Bir akrabamız var sadece, onunla da çok yoğun bir ilişki yok. Bence Almanya’da akrabalık ilk etapta o kadar da önemli değil hatta diğer şehirlerden gelen insanlarla akrabalarından daha fazla bir samimiyet kuruyorsun.” (Katılımcı 4)

Bazı katılımcıların akrabaları ise aynı şehirde yaşamamaktadır ve Almanya’nın farklı bölgelerine dağılmış durumdadır. Akrabaları başka eyalette yaşayan katılımcılar akrabalık bağlarını gerek telefonla görüşerek gerek bayramlarda ve resmî tatillerde bir araya gelmek suretiyle korumaya çalışmaktadır.

7.4.1. Toplumsal Denetim

Komşu, akraba ve bu iki grup dışında Türkiye kökenli topluluğun bir parçası olan sosyal çevre, dayanışma ilişkileri içinde olduğu kadar söz ve eylemleriyle birbirlerinin davranışlarını sınırlandırma potansiyeli de taşımaktadır. Bu anlamda göç kökenli bireylerin eylemlerine etki eden toplumsal yapı yalnızca Almanya’daki toplumsal düzen (kurallar ve kaynaklar anlamında) değil aynı zamanda bireylerin

kendileriyle aynı kökenden gelen sosyal çevrelerinin davranışlarını etkilemeye yönelik olan mahalle baskısıdır. Elbette sosyal çevreden gelen baskıların muhakkak surette bireylerin davranışlarını belirlediğini söylemek doğru olmayacaktır. Fakat göç kökenli bireyler özelinde aktörlerin davranışlarını etkileyen pek çok faktörden birisi de kendileriyle aynı etnik gruptan gelen ve benzer inanca sahip kişilerin dayattığı toplumsal baskıdır. “Toplumsal denetim” olarak ifade edilen bu kavrama “*bireylerin ya da grupların davranışlarını düzenleyen toplumsal süreçleri*” anlamak için başvurabileceğimizi ileri süren Marshall (1999) toplumsal denetimin niteliğini ve hangi mekanizmalarla işlediğini ortaya koymak için şu sorulara cevap bulmak gerektiğini iddia eder:

- Kim denetim uygulamaktadır?
- Ne tür denetim tekniklerine başvurulmaktadır?
- *Bireyler veya gruplar toplumsal denetim süreçlerine* ne derece karşı koyabilirler ve koyarlar?

Bu sorulara verilen cevaplar *denetimin fikir, değer ve tutumları* nasıl şekillendirdiğini anlamaya olanak tanıyacaktı (Marshall 1999: 741-742). Yapılan görüşmeler neticesinde yakın arkadaş çevresi hariç Türkiye kökenli çevrelerinin üçüncü kuşak bireyleri denetlediği ve davranışlarını etkileme çabası içinde olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye kökenliler arasında toplumsal denetimi uygulayanlar şunlardır: anne- baba, anne- babanın arkadaş çevresi, cami (dernek) çevresi, komşular ve birinci kuşak göçmenler. Ebeveynlerin çocuklarından daha farklı düşündüğü konular çoğunluk sırasıyla; kılık kıyafet, arkadaş seçimi, tüketim alışkanlıkları, eğlence ve son olarak da (%6,5 oranında) siyasi konular olarak öne çıkmaktadır (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2005: 78). İkinci soruya yanıt olarak ortaya çıkan toplumsal denetim teknikleri ise; dedikodu, imalı sorular, denetimi uygulayanların kendi değerlerine göre yanlış gördükleri davranışlara tepki vermesi, hesap sormak, yargılamak, kınamak, uyarı mahiyetinde sözler sarf etmek ve eleştirmektir. Dolayısıyla belirtilen sosyal çevreden bireye yönlendirilen bu davranış biçimleri kendisi üzerinde bir baskı yaratmaktadır ve bazı bireyler bu baskıyı görmezden gelir ya da umursamazken, bazıları davranışlarını bu baskıya göre

şekillendirmektedir. Bundan hareketle Almanya’da doğup büyüyen gençler toplumsal denetim süreçlerine ne derece karşı koyabilirler ve koyarlar sorusunun tek bir yanıtı yoktur. Fakat resmin bütününe baktığımızda Türkiye kökenlilerden oluşan sosyal çevrelerinde bir toplumsal denetimin varlığına işaret eden katılımcıların yarısı bu baskıyı gündelik yaşamlarında hep göz önünde bulundurduğunu ve buna karşı koyamadığını, kalan yarısı ise baskının var olduğunu ama dikkate almadıklarını ifade etmiştir.

Türkiye kökenliler arasında en fazla toplumsal denetime tabi olan konular şunlardır: giyim kuşam, kadın- erkek ilişkileri, evlilik, eğitim, tarzlar, Türkçe konuşmaktan kaçınmak, Almanların kutladığı etkinliklere katılmak, Almanlarla arkadaşlık etmek ve açık ortamda sigara içmek. Bunlar içinde en baskın olan denetim ise kadın- erkek ilişkilerine ve giyim kuşama yöneliktir. Toplumsal denetimin egemen olduğu bu konular özetle aynı topluluğun üyelerinin topluluk içindeki farklı yaşam tarzlarına müdahale etmesi anlamını taşır. Dernek olarak örgütlenen cami çevrelerinde daha çok giyim kuşam, makyaj ve yaşam tarzı gibi konularda denetim uygulanmaktadır.

“Şimdi yırtık pırtık pantolonla camiye gitsem hoş karşılanmaz tabi, gittiğin ortama bağlı. Camiye gitmesi böyle giyinip ... fazla şey olmadığımız için dikkat ediyoruz.”(Katılımcı 31)

“Tanıdıklardan veya camiye gidildiği zamandan insanın işte yaşı 25’i geçince bu evlilik konusunda falan daha çok oluyor, bir baskı oluştu... İmalı imalı sorular birisi yok mu vs. bu tarz şeyler. (...) evlilik konusunda daha çok böyle baskı oluyor gençlerde, daha çok böyle makyajı çok olanlara söyleyebiliyorlar. Makyajın çok gibisinden. Cami çevresinde.” (Katılımcı 40)

Sözlü bir çiftin dışarıda gezip dolaşması, başörtüsü takan birinin başını açması, üniversite okuyanların ağırlıklı olduğu bir yerde meslek eğitimi alan öğrencinin neden üniversite eğitimine devam etmediğinin sorgulanması toplumsal denetimin içeriğine örnektir. Bu denetimin hedef aldığı kimseler, komşular arasında ve tanıdık çevrede kendileri hakkında dedikodu yapılmasından, kendilerine tepki gösterilmesinden ve kararlarının sorgulanmasından dolayı bir baskı hissetmektedirler. Aynı inanca ve kültürel kodlara sahip olan bireyler kendilerinde bir diğerrinin yaşam tarzına ve aldığı kararlara müdahale etme hakkını görmektedir. Toplumsal denetime tabi olan bir diğerr

konu kadın- erkek ilişkileridir. Herkesin birbirini, ailesini tanıdığı bir ortamda, Mainz gibi küçük bir şehirde toplumsal denetimin dedikodu gibi mekanizmalarla işlerlik kazandığını belirtmek gerekir. Toplumsal denetimin bir diğer özelliği mahalle baskısının çok aleni olması ve farklı cinsler arasında sıradan karşılaşmaların bile katı sınırlarının olmasıdır. Katılımcı 13 de aynı sınırı “*biz sanki hep baskı altındayız*” ifadesiyle özetlemektedir. Giyim kuşama dikkat etmek ve dışarıda sigara içerken çekingen bir tavır sergilemek hep bu denetimin sonucudur. Bundan hareketle bir topluluğun üyesi olan her bireyin bir diğerini denetleme ve gözetleme potansiyeli taşıdığını unutmamak gerekir. Toplumsal denetim olgusu, göç kökenli bir topluluğun kendi içinde denetleyenler ve denetlenenler arasında bir iktidar ilişkisi tesis edildiğini gözler önüne sermektedir. Katılımcıların dini ve kültürel yaşamlarındaki pratikleri ve toplumsal denetimi ele alış biçimleri, Türkiye kökenli bireyler arasında toplumsal davranış kalıplarının Almanya’nın küçük bir şehrinde muhafaza edildiğini ve üçüncü kuşak bireylerin pek çok konuda aileleriyle benzer reaksiyonlara sahip olduğunu, daha farklı bir yaklaşıma sahip oldukları konularda ise bir kısmının toplumsal denetimin kendilerine dayattığı sınırlar içinde hareket ettiklerini göstermektedir.

“Mesela benim bir arkadaşım sözlüsüyle bile dışarıda rahat rahat gezemiyor bu şey yüzünden. (...) Her köşede Türk olduğu için mahalle baskısı Türkiye’de neyse burada da aynı. Hatta sanki buradaki biraz daha fazla mı.. Herkes herkesi tanıdığı için. (...) benim bir arkadaşım kapalıydı açıldı. O da tepkiden korktu daha çok. Açılmasını geçti artık, açılacak zaten. Şeyden korkuyor işte annemin arkadaşları, işte komşular.. Ya da okul konusunda. Mm benim bütün çevrem neredeyse üniversite okuyor. Hele benim yakın arkadaşlarımın neredeyse hepsi sosyoloji okuyor. Hepimiz sosyoloji okuyoruz. Hani bir kadının kızı olsa, meslek yapıyor olsa o kız şeyden çekinebilir hmm bunların hepsi üniversite okuyor derseler şimdi “sen neden okumadın” gibi.” (Katılımcı 9)

“Mainz gibi şehirde fazla Türk yaşamıyor yani her Türk Türkü tanıyor ve laf çıkmasından bunu da bir dış baskıdan diye değerlendirebiliriz. Çünkü benim rahat rahat sokakta bir Türk kızına merhaba demem çok zor olur yani. Çünkü hem o çekinir biri görür diye laf çıkar diye, öyle bir sıkıntı oluyor çoğunlukla.” (Katılımcı 11)

“Ama biz sanki hep baskı altındayız. Rahatça sigaramızı içemeyiz mesela ortalık yerde ya da kız arkadaşımızla gezemeyiz rahatça. Herkes bizi, ailemizi tanır.” (Katılımcı 13)

Birinci kuşak göçmenlerin de toplumsal denetim uygulayıcılarından olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Birinci kuşak göçmenlerin ev sahibi ülkede kendi değer

ve hayat görüşlerinden oldukça farklı bir gündelik yaşamın akıp gittiğine tanık olması kendi değerlerini, gelenek ve göreneklerini “muhafaza etme” eğilimlerini güçlendirmiştir. Katılımcı 4’ün deyiimiyle birinci kuşak göçmenler halen geride bıraktıkları köylerinde var olan adetleri ve davranış kalıplarını -onların da değişip dönüştüğünü fark etmeksizin- yıllar önceki haliyle Almanya’da sürdürmeye çalışmaktadırlar. Sonraki kuşaklar ise ebeveynlerine nazaran hem ebeveynlerinin “memleket” olarak tanımladığı yerlerin nasıl dönüştüğünün hem içinde doğup büyüdüğü toplumun gündelik yaşam şartlarının farkına çoktan varmışlardır

“Özellikle ilk kuşakta bunu çok görürsün. Göçmen olarak gelen ilk kuşakta köylerinden çıktıklarında yani buraya geldiklerindeki adetleri neyse hala onları muhafaza etmeye çalışırlar. Halbuki köyleri yeni adetler edinmiştir, gelişmiştir. Ama onlar ilk onu gördükleri için hala burada onu yaşamaya çalışırlar. Mesela bu benim babamda çok yoğun. Hala 40 yıl önce köyden çıktığında yaşadığı adetleri yaşatmaya çalışıyor ama köyünde hiç kimse o adeti yaşamıyor. Sadece o muhafaza etmeye çalışıyor.” (Katılımcı 4)

Katılımcılardan bazıları kendilerine yöneltilecek eleştiriler dolayısıyla dışarıda sigara içmediklerini ve kamusal alandaki davranışları üzerinden hep bir şekilde yargılandıklarını ifade etmektedirler. Üçüncü kuşak bireylerden bir uyum beklentisi içinde olan yalnızca Almanya devleti değil aynı zamanda gündelik yaşamda Almanlardan çok daha farklı davranış kodlarına sahip olan Türk topluluğudur.

“Dışarıda açık ortamlarda mesela sigara içmiyorum. Başkalarının yanında rahat hissetmiyorum kendimi. Annem babam bilmiyor sigara içtiğimi. Hem ondan hem de şey istemiyorum: “Aa şuna bak! Kapalı ama elinde sigara”. İnsan insandır sonuçta.” (Katılımcı 1)

“Mesela biraz geniş yürürsün; “mafya gibi yürüyorsun” diyorlar (yüzü ciddi), beş altı arkadaş birlikte bir yerden geliyorsak; “çete oldular” diyorlar. Sigara içtiğini görünce; “yakında alkole de başlarsın” gibi şeyler söylüyorlar.” (Katılımcı 12)

Bir başka katılımcımız toplumsal denetimin sadece sosyal çevre tarafından değil aynı zamanda aile içinde uygulandığını ve çocukluğunda Türkçe konuşamadığı için hem ailesi hem tanıdıkları tarafından yoğun bir psikolojik baskı altında olduğunu ifade etmektedir. Katılımcı çocukluk döneminde annesiyle hep Almanca konuştuğunu ve bu yüzden kendini Türkçe olarak ifade edemediğini ve bu durumun kendisine mahalle baskısı olarak geri döndüğünü belirtmektedir. Bu tür bir toplumsal baskı karşısında katılımcı anadilini konuşmayarak tepki geliştirmiştir. Yakın çevrenin bu

noktada yarattığı baskı, katılımcının köken ülkenin dilini ve kültürünü tanınamamasını hedef almaktadır. Bu örnek toplumsal denetimin üçüncü kuşak bireyler üzerinde psikolojik bir baskı yarattığını göstermektedir.

“Eskiden bir problem vardı. Ben annemle Almanca konuşuyordum. Babamla çok konuşmadım. Onun için Türkçem çok kötüydü. Ve 14 yaşına kadar hep şey duyuyordum: “Sen Türkçe konuşamıyorsun”. Anne ve babam öyle diyordu, tanıdıklarımız öyle diyordu. Hep üstüme Druck (baskı) yapıyorlardı. Ben de bir gün Türkçeden nefret ettim. Odamda otururken bile babam televizyona bakıyordu, ben Türkiye’yle ilgili bir şeyler dinlemek istemiyordum bile. O kadar çok nefret ediyordum ki.. (...) Çok şey yapıyorlardı yani kültürümüzü tanımıyorsun, bunu tanımıyorsun. Onların bana öğretmesi lazım ya da ben daha küçüktüm ben nasıl öğrenebileyim. Onun için kendim de çok rahatsızdım.” (Katılımcı 6)

Almanca diline hâkim olmak, Almanya’da yapılan kültürel etkinliklere katılmak ve Alman bir arkadaş çevresine sahip olmak Almanya’da göçmenlerin gündelik yaşama entegre olduğuna ilişkin göstergelerden bazıları olarak kabul edilmektedir. Uyumun şartı olarak görülen bu göstergeler üçüncü kuşak bireylerin hayatında gözlemlendiği takdirde bireyler Türkiye kökenli topluluk içerisinde aile de buna dahil olmak üzere kınama, yargılama gibi tepkilerin yanı sıra uyarı mahiyetinde sarf edilen sözlerin de muhatabı olmaktadır. Katılımcı 6’ya Türkçe konuşamadığı ve Türk kültürünü tanımadığı için yapılan baskı, Katılımcı 42’nin katılmış olduğu etkinlikler ve Alman bir arkadaş çevresine sahip olmasıyla ilgili aldığı geri bildirimler bu türden tepkilerdir. Alman arkadaş çevresiyle olan ilişkisi üzerinden de bireyler toplumsal denetime maruz kalmakta ve bu baskıları garipsemektedir. Her iki katılımcının toplumsal denetime tabi olan bu davranışlarının, içinde bulundukları topluluklar tarafından Almanların yaşam tarzına ayak uydurmak olarak görüleceğinden ötürü baskılanmaya çalışıldığı düşünülmektedir.

“Mesela şey bir etkinlik var katılacaksınız. Bu genelde şey oluyor karnaval vs. oluyor. Etkinliğe mecburiyetten katılacaksınız veya da birisi davet etti. Eee etkinlikte işte hoş olmayan veya sizin düşüncenize aykırı bir şey olduğu zaman genelde kınanıyorsunuz, “oraya neden gittin, ne işin vardı” falan. Ama işte ben hiçbir zaman bunlardan etkilenmedim, etkilenmemeye çalıştım. (...) Benim çok Alman arkadaşım oldu. Babamın söylediği bir söz var. Herkesin kullandığı Almanya’da aşağı yukarı. “Türk’ten başka Türk’e dost olan yok” yani. Ben mesela Almanya’da altın değerinde arkadaşlarım var Alman arkadaşlarım. Hala da bugün konuştuğum sohbet ettiğim. Şimdi biraz tuhaf oluyor bu.” (Katılımcı 42)

Alman arkadaş çevresine sahip olmak ve Almanya'daki kültürel etkinliklere katılmak devlet nazarında entegrasyon göstergesi olarak ele alınırken göçmenlerin direndiği noktalar olabilmektedir. Ancak üçüncü kuşak bireyler ebeveynlerine nazaran Almanlarla daha yakın ilişkiler kurmaktadır.

7.5. İnsan İlişkileri

Gündelik yaşama ait olan ve eğitim hayatı, iş hayatı, kamu kurumları ve siyasi katılım dışında kalan eylemler, etkinlikler ve insani ilişkiler ve bunlar içinde de göç kökenli bireylerin sadece kendi topluluklarıyla değil Almanlarla olan etkileşimleri de gündelik yaşamda hayatta kalma yollarını etkileyen bir anlama sahiptir. Bu bağlamda Almanya'daki gündelik yaşamın göç kökenli bireylerin pratiklerini nasıl etkilediği (değiştirdiği) tartışılırken göç kökenli bireylerin Almanlarla olan komşuluk ilişkileri ve Alman arkadaş çevreleriyle olan ilişkileri de ele alınacaktır. Bunun akabinde Almanlara yönelik gizli senaryo dil pratikleri tartışılacaktır. Kadın- erkek ilişkileri, Türkiye kökenli bireyler arasında evlenme ve boşanma ile ilgili izlenimler konu edilecektir.

7.5.1. Almanlarla Komşuluk İlişkileri

Türkiye kökenli birinci ve ikinci kuşak bireylerin Almanlarla görüşme sıklığının ele alındığı bir araştırmada günlük bir iletişiminin olmadığını söyleyen birinci kuşak katılımcılar %31,7 oranında iken, ikinci kuşakta günlük iletişimi olmayanların oranı %13,7'ye düşmektedir. Almanlarla selamlaşmanın ötesinde her gün bir araya gelenlerin oranı birinci kuşakta %68,3 iken, ikinci kuşakta bu oran %86,3'e çıkmaktadır (Schührer, 2018: 37). Almanlarla komşuluk, arkadaşlık veya okul, iş arkadaşlığı gibi gündelik ilişkilerin ikinci kuşakta önemli bir artış gösterdiği görülmektedir. Bu oranların üçüncü kuşakta daha da artmış olması beklenmektedir.

Katılımcılar Türkiye kökenli komşularıyla olduğu kadar olmasa da Alman komşularıyla da karşılıklı saygının hâkim olduğu sınırlı fakat iyi komşuluk ilişkilerinden söz etmişlerdir. Pek çok katılımcı bilhassa yaşlı Alman komşularıyla gençlere nazaran daha samimi bir ilişki kurduğundan bahsetmiş, evde pişen yemekleri

hamur işlerini Alman komşularıyla paylaştıklarını ifade etmişlerdir. Sayıları çok fazla olmamakla birlikte Alman komşularıyla tam bir dayanışma içerisinde olduklarını belirtenler de olmuştur. Alman komşularla ilişkilerin rotasını belirleyen önemli bir husus kurallar olarak öne çıkmıştır. Bu kurallara gösterilen hassasiyet daha iyi ve paylaşımcı bir komşuluk anlayışını yakından etkilemektedir. Alman toplumunun yaşam tarzının ve kültürel farklılıklarının komşularda da gözlemlenebilir olduğunu belirten katılımcılar bu farklılıkları kabul ettiklerini dolayısıyla yadırgamadıklarını anlatmışlardır. Elbette her yerde olabileceği üzere komşularıyla sorunlu ve mesafeli bir ilişkisi olduğuna değinen katılımcılar da mevcuttur. Ama genel resme bakıldığında sorunlu ilişkilerin ancak birkaç örnekle sınırlı olduğunu söylemek gerekir. İki katılımcı ise Alman komşularıyla iyi veya kötü bir ilişkisinin olmadığını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların çoğunluğu Almanlarla komşuluk ilişkisini tarif ederken selamlaşmaktan ibaret bir komşulukları olduğunu, Almanların kendi arasında ve Türk komşuların kendileri arasında daha samimi bir ilişki kurduklarını belirtmektedir. Özel günlerde Alman komşularla bir araya gelinse de bu ilişki her zaman yardımlaşma düzeyinde olmamaktadır. Bu durum elbette zorunlu olarak böyle olmasa da yaşam tarzındaki benzerliklerin ve ortak bir kültür anlayışının insanları birbirine yakınlaştırdığı şeklinde yorumlanabilir. Bir katılımcımız Almanlardaki komşuluk anlayışının kendilerinininkinden daha farklı olduğuna, paylaşım olsa da herkesin kendi kabuğunda yaşadığına sözlerinde yer vermektedir.

“Yani merhaba merhaba. En sağdaki komşumla daha iyi anlaşıyoruz ama onlar da daha çok kendi içinde öbür Alman komşularıyla daha iyi anlaşıyorlar. (...) Ablamın düğününe de geldiler. Düğüne de öyle çağırıyoruz. (...) Bilmiyorum bizim Türk komşu daha samimi (...) Ben hiç asla ve asla Alman komşularımıza yumurta tuz sormam (gülüyor) bir şey istemem kolay kolay. Daha rahat davranıyorum Türk komşularımıza. Onlarda öyle komşuluk yok bence. Herkes kendi evine kendi şeyine çekiliyor.” (Katılımcı 27)

Yaşam tarzlarının ve kültürel kodların farklılığına rağmen ortak sorunların varlığı ve Almanya’da gündelik yaşama ilişkin konular da kişiler arasında bir paylaşım yaratmaktadır. Katılımcı kendisi gibi çocuk yetiştiren komşularının farklı inanç ve kültürlerle rağmen benzer sorunlar yaşadıklarını ve ortak sorunların insanları bir araya

getirdiğini ve birbirine yakınlaştırdığını düşünmektedir. Dolayısıyla kültürel farklılıkların iyi komşuluk ilişkileri kurabilmenin önünde tek başına bir engel yarattığını iddia etmek doğru olmayacaktır.

“Bizim komşularımız Alman, sağda solda ikisi de gayet iyi anlaşıyoruz çok iyiyiz. (...) Yani bol bol sohbet ediyoruz her görüştüğümüzde uzun uzun. Çocuklara doğum günlerinde hediye alıyor onlar. Bazen çocukları yanlarına çağırıyolar çocuklar orada oynuyor. (...) Tabi haliyle farklı bir kültür, farklı bir yaşayış tarzı. Ama ne bileyim ben mesela oturup da Alman Hristiyan anne ile Müslüman anne yan yana oturup konuştuğu zaman problemleri aynı olabiliyor din ve kültürleri farklı olsa da. Çocuk yetiştirirken aynı durumlarla karşı karşıya kalabiliyorlar.” (Katılımcı 14)

Pek çok katılımcı ise Alman komşularıyla daha çok ayaküstü sohbet ettiklerini, ev ziyaretlerinin olmadığını dile getirmiştir. Bir katılımcımızın Alman komşularıyla aralarında hissettiği kültürel farklar arasında Almanların kısa bir tanışıklığa rağmen özel hayatını paylaşmaktan çekinmemesi de yer almaktadır.

“Eve girip çıkarken karşılaşıyoruz. Kısa bir sohbet muhabbet ediyoruz sonra devam. Biz fazla gidip gelmiyoruz ama ilişkimiz iyi. Tabii onlar farklı yaşıyor. Daha rahat daha böyle açıklar, seninle daha rahat konuşuyorlar. Hani samimi ol olma, tanı tanıma beş saatlik birini tanıyorsan özel hayatını da anlatır sana. Hepsı öyle değil ama var. Mesela bizim komşu öyle biz çok rahat konuşuyoruz.” (Katılımcı 3)

Alman komşularla sınırlı, mesafeli bir komşuluk ilişkisine değinen katılımcılar da mevcuttur. Katılımcılardan bazıları bunu pozitif değerlendirirken bazıları dışlayıcı bir ilişki olarak ele almaktadır.

“Almanlar biraz daha soğuk aslında hani. Ee bizim Türkler gibi cana yakın falan değiller. Hep mesafeli duruyorlar bize karşı. Hani merhaba merhaba.” (Katılımcı 7)

Komşuluk ilişkilerinde selam vermek, hâl hatır sormak, yaşlı komşulara yardım etmek gibi davranışlar Türkiye kökenli bireyler arasında öne çıkmaktadır. Kültürel farklılıklar üçüncü kuşak bireyler nazarında marjinal değildir, farklılıkları tanıma yönünde geliştirilen bir yaklaşım zamanla kendinden farklı olan eyleme biçimlerini ve yaşam tarzını “ayıp”, “yanlış” olarak görmeyen, yargılamayan bir tutumu benimsemeye yol açmaktadır.

“Ben daha şimdiye kadar hiçbir Alman’ın evine gidip oturmam. Sokakta görürsem ki alışveriş torbaları var, alırım beraber yürürüz, yardım ederim

yaşlıysa. Gençse yürüyerek beraber gideriz evimize. Herkes kendi evine. (...)Yabancı olan şeyler var ama benim” ayıp” demediğim, ee “bunu nasıl yapıyor” demediğim. Dediğim gibi bir insanı kültürüyle politığıyle, her şeyiyle kabul etmen gerekiyor.” (Katılımcı 22)

Alman komşular içinde en samimi ilişkilerin yaşlılarla kurulduğu ve özellikle alışveriş poşetlerini taşıırken yapılan yardımın, hâl hatır sormanın da komşuluk ilişkilerini pekiştirdiği görüşmelerde çokça vurgulanmıştır. Yaşlı komşularla olan iyi ilişkilerin temelinde yatan diğer faktörler Almanya’da aile bağlarının çok güçlü olmaması, yaşlıların genelde yalnız yaşıyor oluşu, diğerkamlıktan ziyade bireyselliğin baskın olduğu aile ilişkileri ve bu tür durumlarda Türkiye kökenli bireylerin komşularına karşı bir sorumluluk hissetmesidir. Bahsedilen bu samimi ilişki ev ziyareti yapacak düzeyde olmamakla birlikte, Türkiye kökenli bireylerin kültürel kodlarında büyüğe saygının önemli bir yer tutması ile de alakalıdır.

“Bu apartmanda Alman var. Bir tane yaşlı teyzemiz var, onun bir sıkıntısı olmuştu bana gelmişti. Ondan beri daha samimiyiz. Ama dediğim gibi günler yoğun geçtiği için ben ona gideyim oturayım, o bana gelsin gibi bir ilişkimiz yok henüz.” (Katılımcı 30)

Katılımcıların yalnızca Alman ve Türkiye kökenli komşuları değil kendileri gibi göç kökenli olan ve başka bir ülkeden gelen komşuları da vardır ve bunlarla da yakın ilişkiler kurmaktadır.

“ Bizim binada bir İtalyan komşu var onunla annem baya bir içli dışlı diyebilirim. O bize geliyor annem kahve içmeye ona gidiyor.” (Katılımcı 16)

Komşuluk ilişkileri karşılıklı hoşgörüyeye dayalı olarak sürdürülmektedir. Türkiye kökenli bireylerin evlerinde yapılan kalabalık toplantıların, yemek davetlerinin daha çok gerçekleşmesi ve görece daha fazla çocuk sahibi olmalarından ötürü komşularla ilişkilerinde en çok sorun yaratabilecek husus gürültüdür. Katılımcılarımızdan biri yaşam çevresindeki kurulu düzene saygı gösterdiklerini, Almanya’da pazar günleri istirahat günü olarak görüldüğü için böyle günlerde gürültü yapmanın kaba bir davranış olacağını ve gürültü yapmaktan ve komşuların ekili dikili alanlarına zarar vermekten kaçındıklarını ve ailenin küçük yaştaki bireylerine de bunları öğrettiklerini dile getirmektedir. İyi komşuluk ilişkileri daha ziyade yaşlı ve bakıma muhtaç Almanlarla söz konusu olmakta, bu kimseler haricinde Almanlarla

olan komşuluk ilişkilerinde Türkiye kökenli bireyler genelde “istenmeyen” konumunda olmaktadır.

“İyiler bize karşı. Çünkü babam da mesela çok seviyor yaşlı Almanlarla konuşmayı, oturup onlarla muhabbet etmeyi. Babam gider ekmek alır eve. Yan tarafta bir Alman var karısı vefat etti. Gider onun kapısına asar. O yüzden seviyorlar bizi. Al gülüm ver gülüm. Mesela biz onlara bir şeyler veriyoruz. Bizim eve misafir geldiği zaman, çok sesli olduğu zaman şikâyet etmiyorlar, bir şey demiyorlar (...) Bizim oradaki Almanlar genelde hep emekli yaşlı insanlar. Mesela pazar günleri Ruhetag (istirahat günü) diyorlar, ses olmayacak dışarıda. Biz de ona saygı duyuyoruz. Onları bir şekilde uygulamaya çalışıyoruz, çocuklar sessiz olsun bir şekilde. Ne bileyim adam kendine bahçe yapmış, çiçek dikmiş. Ona dikkat ediyoruz çocuklar kırmamasın, dökmesin, bozmasın diye.” (Katılımcı 2)

“Çok yaşlı ve bakıma muhtaç olan Alman komşularla da hep yakın bir ilişki oluyor. (...) Ama diğer türlü genelde istenmeyen kişi oluyoruz o çevrede.” (Katılımcı 41)

Alman komşularıyla paylaşma, hediyeleşmeye, güven ve dayanışmaya ve zor günde yardımlaşmaya dönük sıkı bağları olduğunu dile getiren katılımcıların sayısı hiç de az değildir. Güvene dayalı bu komşuluk ilişkilerinin özellikle üniversite eğitimi almış kadın katılımcılarda daha çok ortaya çıktığı dikkat çekmektedir.

“Veya tatile gidiyorlar anahtarlarını bize veriyorlar, biz de onlara veriyoruz posta için.” (Katılımcı 9)

“Çok iyi Alman komşumla hasta olunca birbirimize bakarız. Ben hasta olurum o bana bakar, o hasta olur ben ona bakarım. Alışveriş olur ihtiyacımı getirir, evimde yardım eder. Ben ona yardım ederim. Hiçbir sıkıntım yok. Benle yaşıt.” (Katılımcı 8)

“Bir tane Alman komşumuz var mesela. Mm bazen gelir oturur, bizde çay içer. Ben ona çok sevdiği için pasta bir şey yaptığımda götürürüm.” (Katılımcı 15)

Türkiye kökenli bireylerin hangi milliyetten olursa olsun komşuluk ilişkilerine, komşularıyla paylaşmaya ve gerektiğinde onlara yardım ederek onları gözetmeye çalışmasında iki tür motivasyonun itici güç olduğu ileri sürülebilir. Bu motivasyonlardan biri dini inançlardan biri de kültür ve adetlerden beslenmektedir. İslam peygamberinin “komşusu aç iken tok yatan bizden değildir” sözü ve “ev alma komşu al”, “komşu komşunun külüne muhtaçtır” gibi atasözlerinin varlığı katılımcıların komşuluk ilişkilerine neden bu denli hassasiyet gösterdiğini açıklamaktadır.

“Onlarda komşu hakkı diye bir şey yok. Hatta annem iyi anlaştıklarıyla onlara lahmacun falan yapıyor veya pasta yapıp onlara da yolluyor. Onlar da şaşırdı benim annem komşu hakkından konuşunca; “Bizim dinimizde öyle bir şey yoktur, ilginç” dedi. Onlarda gidip gelme de olmuyor.” (Katılımcı 11)

Almanlarla olan komşuluk ilişkilerinde kurallar çerçevesinde işleyen bir komşuluk söz konusudur ve bu durum Almanların kurallara ve nizamata olan düşkünlüklerinden etkilenmektedir. Apartman içinde apartman kurallarına riayet edildiği takdirde komşularla ilişkiler daha iyi seyretmektedir. Almanlarla olan kültürel farklılıkların Alman komşuların aile ilişkilerinde görünür olduğu, anne ve babaya saygının Alman kültüründe ayrıcalıklı bir yerinin olmadığı katılımcıların dikkatini çekmiştir. Katılımcı 26, kurallar çerçevesinde süren komşuluk ilişkilerinin dayanışma ve yardımlaşmayı da içine aldığı hatırlatmaktadır.

“Almanların çoğu -o da Alman’dan Alman’a değişiyor- çok yani eee kanunlara (Regeln) çok düşkünler. Şöyle diyor: “şöyle yapılması gerek”. Kültürel işte bizim kültürde bişey var, anne baba bir şey söyleyince bitti. Saygı duymamız lazım. Bunlar Almanlarda çok nadir.” (Katılımcı 38)

“Eskiden hep onlar yıl başında ayakkabıma çikolata koyarlardı böyle jestleri vardı. Yardımcı olurlardı eskiden daha çok anneme babama biz ufakken, yani onların Almancası yokken. (...) Merdivenler temiz olacak “sessiz girin”, “kapıyı örtün” öyle şeyleri “kilitleyin”... Öyle şeyler olurdu ama genellikle iyi anlaşılırdı.” (Katılımcı 26)

Kurallara bağlılık Almanların hassas olduğu bir husus olduğu için kendileri gibi komşularının da bu hususta kendileriyle aynı duyarlılığı göstermesini beklemekte, kurallara aykırı davranışlar kendilerine rahatsızlık versin ya da vermesin bunu polise şikâyet etmeyi bir vatandaşlık görevi addetmektedirler¹⁷⁹. Komşularından kaynaklanan rahatsızlıkları bireysel imkanlarla ve bizzat kendileri komşularıyla iletişim kurarak değil Almanya’daki resmî kurumlar ve kurallar aracılığıyla çözmeye çalışmaktadırlar. Algılanan kültürel farklılıklara gelecek olursak; Almanların gündelik ilişkilerde salt rasyonel olan tutumları – on sekiz yaşını dolduran çocukların ayrı bir eve taşınmasından yana olan tutumları ve bizzat kendilerini ilgilendirmese bile insan

¹⁷⁹ Katılımcı 41 ve Katılımcı 42’nin ifadelerinde de yer bulduğu üzere, Almanların komşuluk ilişkilerinde rahatsız oldukları her husus için kolayca polise başvurmaları tipik bir davranıştır. Sacit Somel Almanya’da başkonsolos olduğu zaman dilimindeki gözlemlerini aktarırken Almanların polise yardımcı olmayı görev bilen bir ulus olduğunu şu ifadelerle aktarmaktadır: “Almanya’da ise herkes her an etrafı tecessüsle izleyip her şeyi polise haber verir. Sokakta giden adam, pencereden bakan ev hanımı, müşteri taşıyan taksi, hepsi polisin yardımcısıdır.” (Somel, 1989: 71).

olmanın gereği olarak sağduyu göstermenin beklendiği zamanlardaki kayıtsız davranışları- Katılımcı 42 tarafından Almanların pek çok konuda duyarlılığına kaybettiğine ve “bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın” mantığıyla hareket ettiklerine yorulmaktadır. Katılımcı içinde yaşadığı toplumda egemen olan rasyonel yaklaşımın göç kökenli bir birey olarak kendisini de etkilediğini ve pek çok noktada duyarlılığını yitirmesine sebep olduğunu düşünmektedir. Bu anlamda göç kökenli bireyler her ne kadar toplumsal yapıyı eleştirirler de aynı zamanda farkında olarak veya olmayarak ondan etkilenebilmekte, Alman toplumundaki davranış kodlarını kendi yaşamlarına kısmen de olsa aktarabilmektedirler.

“Yanlış bir yere park mı ettin ya da bu değil de ters yönde park edilmiş. Onları gidip polise falan şikâyet ediyorlar. Çocuk seslerinden dolayı sürekli şikâyet ediyorlar. Bu tarz ilişki çok.” (Katılımcı 41)

“Sizin bağırıp çağırmanız onun kulağına gelmiyorsa rahatsız olmaz. Ama geldiği anda polisi arar. Kalkıp da kapısına gidip; “Niye bağırıyorsunuz? Bir derdiniz mi var?” vs. diye yardımcı olmaz açıkçası. İster istemez o toplumun içinde yaşıyorsunuz ya etkileniyorsunuz bundan. Duyarlılığınızı birçok konuda kaybediyorsunuz. Ee ama bazen de rasyonelliğe itiyor bu. Ben Almanları her zaman rasyonel olarak gördüm. (...) Ya düşünün birisi kalp krizi geçiyor komşunuz. Normalde ambulans geliyor, adamı alıp gidecek hastaneye. Belki yaşıyor adam belki yaşamıyor. Komşusu işte orada hala keyifli bir şekilde kahvesini içiyor. Niye? Çünkü benim akrabam değil veya benim eşim değil düşüncesiyle. Biz olsak o kahveyi fırlat (gülerek), komşuya git. “Ne oldu? Ne gitti? Ne yaptınız? ...” diye sorgularız. Ama onlarda öyle bir şey yok. Rasyonel açıdan da şöyle düşünün yani 18 yaşında evladınız geliyor kapı dışarı ediyorsunuz.” (Katılımcı 42)

Alman komşuların Türkiye kökenlilere yaklaşımında sık rastlanan bir durum olmamakla birlikte bazı komşuluk ilişkilerinde ise hakaret ve küfür içeren aşağılayıcı bir üslubun var olduğu dikkat çekmektedir.

“Bir gün kardeşim bahçedeyken diğer komşu kadını duyuyor ki şey söyleniyor bizimkiler hakkında: “Bunlar çok fena, buraya da çit yapmışlar, bunlar çok fena!”. (...) “G.tümdeki sivilce” gibi bir küfürde bulunuyor bizimkiler için ve şey diyor: “Bunlar Erdoğan’dan beter diyor”.” (Katılımcı 41)

7.5.2. Alman Arkadaş Çevresiyle İlişkiler

Almanlardan oluşan bir sosyal çevreye sahip olmak, farklı etnik gruplar arasında arkadaşlıkların kabulü, sosyal entegrasyonun göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir (bkz. Esser, 2004). Dolayısıyla hem bir önceki başlıkta ele alınan

Alman komşularla ilişkiler hem de Alman arkadaşlarla ilişkilerin varlığı sosyal entegrasyonun bir parçası olarak düşünülmektedir. Katılımcılarımızdan dört kişi hiç Alman arkadaşının olmadığını belirtmiştir. Katılımcıların yaklaşık üçte biri yakın buldukları Alman arkadaşlarının olduğunu ve boş zamanlarda bir araya geldiklerini ifade ederken, katılımcıların büyük çoğunluğu Alman arkadaşlarının olduğunu fakat fazla samimiyet kurmadıklarını ve arkadaşlık ilişkisinin okul ve iş yeriyle sınırlı olduğunu anlatmıştır. Yaşam tarzlarının ve boş zaman aktivitelerinin farklılık göstermesi eğitim ve iş hayatı dışında Almanlarla arkadaşlıkların devam etmemesinde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha çok kadın katılımcılar Alman arkadaş çevrelerinin olduğuna işaret etmişlerdir.

Farklı etnik gruplar arasında arkadaşlığın kabulüne iş ve okul hayatında daha sık rastlanmaktadır. Fakat bu evrelerde kurulan arkadaşlıkların sadece bu dönemle sınırlı kaldığını ve iş ve okul sınırlarının ötesine geçmediğini söyleyen pek çok katılımcı olmuştur. Yaş ilerledikçe bireylerin bağımsızlaşması ve yaşam tarzlarının belirginleşerek farklılık göstermesi bu durumda etken olabilir. Katılımcıların pek çoğu samimi bir arkadaşlık için ortak noktaların varlığını, benzer bir hayat görüşünü ve benzer bir eğlence anlayışını gerekli görmekte, eğlence anlayışı ve boş zaman etkinlikleri farklılık gösterdiğinde bu ilişkilerin okulla sınırlı kaldığını anlatmaktadır.

“Telefon rehberime de bakabilirim yani (gülerek) hiç Alman arkadaşım yok. İş arkadaşlarım falan var da bireysel şahsen takıldığım arkadaşlarım öyle Alman maalesef yok. Maalesef değil çünkü öyle benim gibi düşünen, yaşamak isteyen öyle bir arkadaş daha denk gelmedim. Tanıdığım Almanlar biraz daha cıvık tabi, farklı kültür anlayışları oluyor. Onlarda işten sonra mesela bizim çay içtiğimiz gibi onlar gider biralarını içer. Ben de şahsen böyle durumlarda pek hoşuma gitmiyor öyle masalarında falan oturmak. Gene işte okulda falan olsun öyle arkadaşlıklar oluyor tabi ama işte o odalarda kalıyor orayı geçmiyor.” (Katılımcı 10)

“Alman arkadaşlarım üniversitede yok genellikle. Ortaokul ilkokulda daha çok olurdu sonra büyüdükçe azaldı diyebilirim.” (Katılımcı 37)

Arkadaşlık ilişkilerinin kurulması ve pekişmesi yalnızca tek taraflı mümkün olmamakta, karşılıklı olarak arkadaşlık ilişkisinin istenmesi gerekmektedir. Bu durum bir yönüyle de göstermektedir ki; sosyal entegrasyonun bir boyutu olarak görülen farklı etnik gruplar arasındaki arkadaşlık mekanik olarak ele alınabilecek bir uyum

ölçütü değildir. Diğer bir ifadeyle sırf sosyal uyumu gerçekleştirmek adına Almanlarla yakın bir ilişki kurmak gibi bir davranıştan söz edemeyiz. Aynı zamanda arkadaşlık ilişkilerinin etnik kökene bağlı olarak ortaya çıkan bir ilişki biçimi olduğunu iddia etmek de mümkün değildir. Ancak çoğunluk toplumuyla sınırlı da olsa bir bağ kurma, kendi içine kapalı bir topluluk olmama anlamında Almanlarla olan arkadaşlık ilişkileri sosyal uyuma dair bir çıkarımda bulunmayı mümkün kılabilir. Diğer taraftan göç kökenli bireylerin bir bölümü Almanlarla olan arkadaşlıklarında hep yabancı olarak görüldüklerine ve bunu zamanla fark ettiklerine değinmektedir.

“Mesela orada 9.- 10. sınıftan sonra insan ister istemez biraz daha fark ediyor. Sen Türksen başka bir gözle baktığını fark ediyor yani, yabancı olarak... Ben de bunu önceden fazla takmıyordum kafama. Sonradan baya kafama takmaya başladım. Çünkü düşündüm yani benim onlardan farkım ne bir Türk olmam, iki kültür arası büyüdüğümünden mi kaynaklanıyor diye. Baktım gerçekten Almanlar böyle tam olarak arkadaş olarak bakmıyor yani. Benim hala bugüne kadar konuştuğum Almanlar var ama mesafeli oluyor yani.” (Katılımcı 11)

Bir katılımcımız Alman komşularının geneliyle sınırlı bir iletişim kurduğunu ve bir Alman komşusuyla ise daha yakın bir ilişkilerinin olduğunu anlatmıştır. Almanlarla arkadaşlık ilişkisinin olmayışını veya okul ve iş hayatıyla sınırlı bir arkadaşlık ilişkisini, Türkiye kökenli bireylerin kapalı toplum özelliği gösterdiği ve sosyal anlamda bütünüyle uyumsuz olduğu şeklinde değerlendirmek mümkün değildir.

“Benim fazla Alman arkadaşım yok hiçbir zaman da olmadı. Taa anaokulundan, üniversitede yok da şimdi. Hep arkadaşlarım Türk'tü.” (Katılımcı 15)

Yaşam tarzındaki farklılıklara rağmen Alman arkadaşlarıyla iyi bir arkadaşlık ilişkisi olan ve bu ilişkiyi gündelik yaşamının bir parçası olarak tanımlayan katılımcılar bütün katılımcıların yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Katılımcıların sözünü ettikleri bu arkadaşlıklar, benzer bir yaşam tarzının iyi arkadaşlık ilişkileri için zorunlu bir unsur olmadığını göstermektedir. Gündelik yaşamdaki benzer deneyimler, ortak sorunlar ve bireysel paylaşımlar arkadaşlık ilişkisini mümkün kılmakta ve katılımcılar zaten Alman kültürünü yabancı bulmadıklarını ve yadırgamadıklarını ifade etmektedirler. Almanlarla edinilen arkadaşlıklar aile ortamına da aktarılmaktadır.

“Alman arkadaşlarımla dışarı çıkıyorum baya çıkıyorum. Zaten Alman arkadaşlarım eve geldiğinde annemgili seviyorlar, annemle çok konuşuyorlar ya da annem onları kızı gibi görüyor. Çok iyi anlaşıyorlar. “Annen için geliyoruz” diyorlar. Annem onlara kızım diyor. Bir de annemin yemeklerini seviyorlar.” (Katılımcı 39)

Katılımcıların yaklaşık üçte biri Almanların farklı yaşam tarzlarını, kendileri de bu toplumda doğup büyüdüğü için “yabancı” bulmamakta ve garipsememekte, farklı yaşam tarzlarının ahenk içinde birbirinin yanında var olabildiğini anlatmaktadırlar. Fakat genel tabloya bakıldığında üçte ikisinden fazlasının Almanlarla samimi bir arkadaşlık kurmadığı dikkat çekmektedir.

“Çok iyi aram, çok Alman arkadaşlarım var. Sürekli bulduğum, yemeğe, sinemaya gittiğim. Türk arkadaşlarım gibi Alman arkadaşlarımla da aram çok iyi.” (Katılımcı 18)

Almanlarla süregelen arkadaşlık ilişkilerinde farkı yaşam tarzları çoğunlukla bireylerin birbirinin farklılıklarına saygı duymasını ve bazen karşılıklı olarak birbirine -gönüllü olarak- uyum göstermeye çalışmasını zorunlu kılmaktadır. Sürdürülen arkadaşlıklar ancak karşılık kabul ve çift taraflı uyumla var olabilmektedir.

“Ben mesela Alman arkadaşları kendi evime de getiririm onlar benim kültürümü görsün isterim ve bu daha çoğunlukla oluyor. Daha çok onlar bana geliyorlar, tabi ben de onlara gidiyorum. Onlar bana, ben onlara uyum sağlıyorum.” (Katılımcı 20)

Alman arkadaşlarıyla iyi ilişkilerinin olduğunu söyleyen Katılımcı 21 sürdürülen arkadaşlıkların yaşama çok farklı bir bakış açısıyla bakmalarına rağmen yürüdüğünü anlatmaktadır. Yaşam tarzındaki farklılıklar ve kültürel pratikler basitçe sadece Almanların alkol almaları, domuz eti yemeleri değil gündelik yaşamdaki pek çok pratiğin Türkiye kökenlilerin pratiklerinden muazzam ölçüde farklılık göstermesidir ki misafir ağırlamak da bunlardan biridir.

“Cılız bir odaya girersiniz. Genelde soğuk olur zaten evler, çünkü kalorifer yaktığı zaman para yakar. Onun yerine kışın insanlar kalın çorap giymeyi sever. Ondan sonra öyle bir cılız bir odada, cılız bir masanın önüne oturturlar. Ne su ne çay ne kahve hiçbir şey getirmezler, sormazlar da. Siz kendiniz söylemeniz gerekir, yemek yiyelim diye davet edilmediyseniz. Gidersiniz oturursunuz suyu vs. hatta kendiniz alırsınız, mutfığa girip kendiniz alırsınız. Bizde öyle bir durum söz konusu olamaz zaten (gülüyor). Almanlarda “kalkıp su alabilir miyim?” dersiniz, gidersiniz, alırsınız.” (Katılımcı 21)

Katılımcı Türkiye kökenlilerde neredeyse bir tören havasında geçen misafir ağırlama pratiklerinin Almanlarda hiç de öyle olmadığını, çeşit çeşit ikramda bulunma gibi alışkanlıklarının olmadığını ve aslında gündelik yaşamda ön planda olan bireyselliğin Almanların özel yaşamlarına ve ev hayatlarına da çok fazla sirayet ettiğini ifade etmektedir.

7.5.3. Gizli Senaryo Dil Pratikleri

Gündelik yaşamda eşit ilişkilerin deneyimlenmediği durumlarda ve çoğunluk toplumunun hâkim söylemleri karşısında göç kökenli bireyler bir alt sınıf olarak görülmektedir. Kendilerine hâkim kültür adı altında dayatılmaya çalışılan yaşam tarzına karşı Türkiye kökenlilerin kamusal senaryodan dışlanan dil pratikleri özel alanda farklılığını vurguladıkları Almanların davranış biçimlerini, fiziksel özelliklerini, yeme- içme pratiklerini olumsuzlamaya dönük bir girişim halini alır. Gündelik yaşamda deneyimledikleri tahakküm ilişkilerinin hedef tahtasına oturtulduğu gizli senaryolar, Türkiye kökenli bireylerin Almanya’da karşı karşıya kaldıkları ayrımcılıklara, ırkçı söylemlere ve Almanların dil pratiklerine yansıyan aşağılayıcı fıkralara karşı Scott’ın deyiimiyle “*sahne arkası yanıtlar*” içermektedir. Koçak (2012) Alman fıkralarında Türklere yönelik ırkçı söylemlere dikkat çekerek ırkçılığın bu dil pratikleriyle yeniden üretildiğini savunmaktadır. Sözü geçen fıkralar Türkleri “pislik”, “tembel” ve “hırsız” olarak tasvir etmekte ve “değersiz” olduklarını ima etmektedir ve bunun gündelik yaşama yansması en uç kertede Türkiye kökenlilerin farklı zamanlarda ve mekanlarda gerçekleşen aşırı sağcıların organize ettikleri kundaklamalarda can vermeleridir. Bu fıkralardan bazıları şu şekildedir:

“Üç Türk bir arabada gidiyorlar. Araba duvara çarpıyor ve üçü de ölüyor.
Bunda üzücü olan nedir?

- Arabaya iki Türk daha sığabilirdi.” (Philslaus akt. Koçak, 2012)

“Bir Türk pisliğe bastığı zaman ne der?

- Özür dilerim kardeşim.” (High-minded akt. Koçak, 2012)

“Bir Türk’ün üniversitede ne işi vardır?

- Temizlik yapar.” (Ladyshirt.zweipage akt.Koçak, 2012)

“Bir Türk, bir İtalyan ve bir Polonyalı bir otomobilde birlikte oturmaktadır.
Arabayı kim sürmektedir?

- Polis.” (Türken Witze).

Yukarıda alıntılanan fıkralardan ilkinde Türklerin ölmesinin hayatlarının değersiz oluşu ve kendilerine atfedilen olumsuz nitelikler sebebiyle sevindirici bir olay olduğu, ikincisinde ve buna benzer nice fıkrada Türklerin pis olduğu ana fikri güya “nükteli” bir şekilde işlenmektedir. Üçüncü fıkra ise Türklerin bulunduğu ortam her ne olursa olsun orada ancak temizlik işçisi olarak var olabileceğini, alt sınıfın bir üyesi olarak kalmak gibi bir kaderinin olduğu ve eğitim almayan, üniversitede eğitim alması düşünülemeyen ve yukarı dikey bir toplumsal hareketlilik gösterme imkân ve ihtimali olmayan bir etnik grup olarak görülmesi gibi anlamlar içermektedir. Dördüncü fıkra ise tek bir etnik grubu değil üç farklı etnik grubu da hedef alır ve bu üç grubu da toplumda suç işleme potansiyeli olan milletler olarak hicveder.

80’li yıllarda Almanya’da ortaya çıkan ve Türkleri hedef alan fıkralar aslında nasyonal sosyalizm döneminde Yahudilerle ilgili anlatılan fıkralardır, farklı olarak eskiden Yahudiler, günümüzde ise Türkler ‘öteki’ olarak konumlandırılmaktadır (Mora, 2009: 104). ‘Biz’i oluşturan bireylerin mevcut toplumsal düzeni yeniden üretmesine ve ona uyum sağlamasına karşın ‘öteki’, düzeni bozma potansiyeline sahip olan ve istikrarsızlık getiren özneler olarak konumlandırılır. Tam da bu noktada ‘öteki’, ‘hâkim kültür’ün (*Leitkultur*) kabulüne göre düzen bozarak Alman kültürünün varlığını tehdit edenlerdir (Onur İnce, 2011: 182). Bir diğer ifadeyle öteki olarak konumlandırılan paralel toplum üyeleri hâkim kültürü meydana getiren inanç, değer ve normların altını oymaktadır. Bazı fıkralarda -örnekte olduğu gibi- Yahudiler ve Türkler birbiriyle karşılaştırılmak suretiyle yerilmekte ve küçük düşürülmektedir: “*Kim daha hızlı uçar? Türk mü? Yahudi mi? Toz boktan daha hızlı uçar.*” (Söylemez, 1994: 172’den akt. Mora, 2009: 104).

Fıkralardan başka Türkiye kökenlileri alaya alan, tahkir eden ve değersizleştiren Almanca sözcüklerin varlığı da dikkat çekmektedir. Knoblauchfresser (sarımsak yiyenler), Schwarzkopf (kara kafa) ve getürkt (bir şeyde hile yapmak, sahtekarlık yapmak) gibi sözcükler bunlardan bazılarıdır. Türkiye’den Almanya’ya misafir işçilerin göç ettiği ilk dönemlerden bu yana Türkler Almanlar nezdinde

sarımsağa düşkün ve çok sarımsak tüketen bir etnik grup olarak bilinir. Öyle ki 1980’li yıllarda Türklerin sarımsak sevgisi Alman şairlerin şiirlerinde bile konu edilmiştir:

“Bir kaç yetişkin, bir yığın çocuk:
hepsi birden çıkartıyor
ayakkabılarını, peynir ve soğan
ve sarımsak hazmederek, giriyorlar
iki yatağa, ki
tek odayı bunlar döşüyor”
(Fels, 1988: 177’den akt. Koç, 1996: 92).

Şiirde nötr bir ifadeyle ele alınan “sarımsak” gündelik yaşamda Almanların kullandığı *Knoblauchfresser* ifadesinde aynı nötrlükte yer bulmamaktadır. *Knoblauchfresser* sözcüğünün yapısına baktığımızda tamlamanın parçası olan “*Fresser*” kelimesinin insanlar için kullanılan “essen” (yemek) sözcüğüyle aynı anlamda olmadığı görülür. “*fressen*” sözcüğü hayvan gibi yemek anlamına gelir, dolayısıyla Türkleri hedef alan bu sözcük, sarımsakla beslenen, hayvan gibi sarımsak yiyen anlamında kullanılmaktadır. Bir diğer aşağılayıcı söylem ise ilk etapta negatif çağrışım yapmayan *Schwarzkopf* sözcüğüdür. Kara kafa anlamına gelen bu sözcük İtalyanlar, Türkler ve Ortadoğu’dan gelen göçmenler için kullanılan ırkçı bir deyimdir. Daha önce değinildiği üzere Türkiye kökenlileri bir bütün olarak hilekarlıkla ve üç kağıtçı olmakla etiketleyen, bir şeyin hileyle yapıldığını anlatmak için kullanılan “türken” fiilidir ve bu sözcüğün etimolojisi tarihte Türklerin yaptığı hilelere dayandırılmaktadır (bkz. Öztürk, 1994: 64-65). Alman dilinde Türkleri yeren, hor gören ve öteki olarak konumlandıran deyim ve fıkralara karşın ikinci ve üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin belli durumlarda gizli senaryolarda Almanlara karşı hakaret içeren, onların davranışlarını alaya alan dil pratiklerinin varlığı dikkat çekmektedir.

Türkiye kökenlilerin Almanlardan bahsederken en çok kullandıkları ifadeler, patatesle sınırlı yemek pratiklerini yermek üzere ve *Knoblauchfresser* sözcüğüne nazire olarak ortaya koydukları *Kartoffelfresser*, *Kartoffel*, *Deutschkartoffel* (Alman patatesi) gibi deyimlerdir. *Kartoffelfresser* sözcüğündeki “*Fresser*” ifadesi hayvanların yemek yemesi anlamında kullanılmaktadır, bir bütün olarak bu ifade “patatesle beslenenler” şeklinde ifade edilebilir. Her yemeğe patates eklenmesi, patatesin çeşitli formlarda pişirilerek ayrı bir yemek gibi ortaya konması, fakat

mahiyetinin değişmemesi Türkiye kökenlilerin kendileri gibi zengin mutfak repertuvarına sahip olmayan Alman mutfağını küçümsemek maksadıyla böyle ifadeler kullandığına işaret etmektedir. Diğer taraftan Almanların sarışın olması ve rengi itibariyle patatese benzetilmesi Almanların fiziksel özelliklerine gönderme anlamı taşımaktadır. Sarışın olmalarına binaen Almanların esprileri geç anladığını söylemek üzere anlattıkları sarışın fıkraları da dil pratikleri arasında yer almaktadır. Almanların genelde erken yatıp erken kalkmaları Türkiye kökenliler tarafından Almanlara özgü bir davranış olarak kodlanmakta ve Almanlara “tavuk” lakabını yakıştırmaktadırlar. Katılımcı 35’e göre Almanlarla bağ kuramamak, geçen onca yıla rağmen Almanların Türkiye kökenlileri, Türkiye kökenlilerin Almanları kabullenememe hali özel alandaki dil pratiklerini etkilemektedir. Katılımcı Türk Milli Futbol Takımı’nın Almanya ile karşı karşıya oynadıkları futbol müsabakalarında Türk takımının kazanmasını her zamankinden çok arzu ettiklerini belirtmekte ve Türk takımının kazanmasını Almanya’daki Türkiye kökenlilerin çoğunluk toplumuna üstün gelmesi ve kendileriyle eşit olmadıkları gündelik yaşamda eşit bireyler olmak gibi bir anlama geleceğini ima etmektedir. Bu karşılıklı kabullenememe hali, Türkiye kökenli bireylerin çoğunlukla yaşam biçimlerini yedikleri Almanlara karşı gündelik yaşamda; okulda, iş yerinde, kamu binasında, sokakta dile getiremedikleri gerçek düşüncelerini alaylar, fıkralar ve burada sözü edilen deyimlerle kendi dinleyici kitleleri arasında dile getirerek kendi halk siyasetini yaratmasına zemin hazırlamaktadır.

“ “Kartoffel” diyoruz “patates” diyoruz biz onlara. Deutschkartoffel. Alman patatesi. (...) Çok erken yattıkları için de tavuk diyoruz. (Katılımcı 22)

“Tabi takıldığımız olurdu: “Patatesten başka yediğiniz ne yemek var ki sanki? Onu patatesle, bunu patatesle yersiniz”. Sarışınlarla ilgili, biraz geç anladıkları şeyler olur. Arkadaşlar arası o tarz şeyler var. Almanlarda meşhur olan yani sarışın fıkralarıdır. (...) En basitinden... Bir sarışına takılmışlar: “Sen geç anlarsın. Biz güldük bitirdik, sen daha yeni anladın” diye. Ertesi gün gidip saçını siyaha boyamış, ben artık sarışın değilim ben artık siyah saçlıyım.” (Katılımcı 35)

Gizli senaryo dil pratiklerinde Almanların geneline özgülenen davranış biçimleri, onlardan konuşurken çokça dillendirilmektedir. Almanların yaklaşımından söz edilirken “soğuk”, “buz gibi” ifadeleriyle sıcakkanlı olmayışları vurgulanarak, yabancıları sevmedikleri düşünüldüğünden kolayca “yabancı düşmanı” olarak

nitelendirilmektedirler. Türkiye kökenlilerden farklı olarak her şeyini paylaşmak istememeleri ve bireylerin kendi çıkarlarını ön planda tutması, hayata çoğunlukla rasyonel bir çerçeveden bakmaları ve kuralcı olmaları “robot” gibi sıfatlarla, Alman hesabını uygulamaları ve arkadaşlarla yapılan etkinliklerde herkesin kendi cebinden ödemesi, çok küçük harcamalarda bile kendileri için bir şey sipariş edilmesini olağanüstü ve irrasyonel bir şey olarak görmeleri Almanların Türkiye kökenliler arasında “geizig” yani cimri, pinti gibi kelimelerle anılmalarına sebep olmaktadır. Kızlar arasında Alman kızlarının kadın-erkek ilişkilerinde serbest olması ve istikrarsız flört ilişkilerinin olması “Alman işte, yapar” gibi ifadelerle dedikodularının yapılmasını beraberinde getirmektedir.

“Kalt (soğuk) diyoruz, dies kalt (bu soğuk), voll kalt (buz gibi) diyoruz. Auslaenderfeindlich (yabancı düşmanı) maalesef onu da kullanıyoruz. (Katılımcı 9)

“Ama tabii ki bir şey paylaşmayan ya da bir soğukkanlı. Öyle konuşuyoruz. Ya da robot gibi düşünen...” (Katılımcı 6)

“Pintiler biraz (gülüyor). (...) Bazı konularda daha rahatlar. Ne bileyim yani kızlar daha rahatlar; “Alman işte yapar o”. (...) Mesela sevgili değiştirmek ya da sevgili yapmak ya da disko falan filan.” (Katılımcı 27)

“Daha çok cimri, cimri geizig demek. Çok pingelig (kılı kırk yaran, zor beğenen) diyoruz. Hatta çok komik bir şey vardı. Arkadaşla bir Eistee (soğuk çay) alacaktık, dört tane. Birisi Almandı. Gerisi Türk, şimdi ben Eisteeleri aldım. Ucuz bir şey, 70 centlik mi ne. Alman arkadaş da; “Hepsini sen mi ödüyorsun (gözlerini açarak)?” dedi şaşırdı. Çocuklar da gülmeye başladı. Onlarda böyle şeyler yok mmm beraber ödemek gibi, ayrı ayrı öder hepsi.” (Katılımcı 5)

Hırslı olan Alman öğrencilere ise Türkçede de kullanılan “inek” lakabı yakıştırılmakta, Alman öğrencilerin diğerlerinden daha akıllı gibi davranmaya ve ön plana çıkmaya çalıştığı düşünülmektedir. Cimri olmak Alman olmakla eş değer görülerek cimri kişilere “tam Alman” yakıştırması yapılmaktadır. Cimri olmak ve beş kuruşluk şeylerin hesabını yapmak Türkiye kökenli bireyler tarafından hoş olmayan ve küçültücü bir davranış kabul edilmektedir.

“Çok bilmiş, Streber (inek) yani. Çok bilmiş, göze girmek isteyen, kendini akıllı sanan. Senden daha akıllı. (Katılımcı 25)

“Biri mesela çok cimri ise küfür olarak alıyoruz “voll der Alman” (tam Alman) diye.” (Katılımcı 33)

Etnik Almanlar gizli senaryolarda “Bio- Alman”, “saf Alman” olarak anılmaktadırlar. Vatandaşlığa geçmek suretiyle Alman olanların “Deutsche mit Migrationshintergrund” , yani göç kökenli Almanlar olarak ifade edilmesini ve her zaman bu önadla tanımlanmasını çoğunluk toplumunun “Alman” olmayı büyük ölçüde etnik Almanlıkla bağdaştırdığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Türkiye kökenli bireyler bu bağlamda etnik Almanları “Bio- Alman” yani organik Alman olarak nitelemekte ve onların Alman ırkının saf bir örneği olduklarına alaycı bir dille dikkat çekmektedirler. “Saf Alman” en çok da elinde birasıyla her gün aynı saatte yemeğine oturan bir Bavyeralı olarak sembolize edilmektedir. Aynı zamanda “saf Alman” gündelik yaşam rutinleri ve şaşmaz kurallarıyla “tipik” olarak anılmasına sebep olacak davranışları sergileyen, planları bozulduğunda, toplu taşıma iki dakika geç geldiğinde her defasında bunu sorun eden ve kurallar şaştığında düzeni sarsılan bireyi temsil etmektedir. Sarı saçlı ve uzun boylu olmalarıyla, disiplinli ve düzenli olmalarıyla bilinen Almanlar Türkiye kökenliler arasında uzun ve düz olan kuşkonmaz bitkisine (Spargel) benzetilmekte, bu ifadeyle dış görünümüne rağmen aslında zaaflarının olduğuna ve gizli senaryolarda bununla eğlenildiğine işaret edilmektedir. Hoşlanmadıkları Almanların fiziksel görünümünün, ses tonunun her açıdan alay konusu yapılması Türkiye kökenli bireylerin gündelik hayatta karşılaştıkları ayrımcılığın ve eşitsizliğin, kendilerine karşı üstten bir yaklaşımın rövanşını özel alanda almaya dönüktür.

“Bio- Deutsch dediğimiz, Bio- Alman o saf, hiçbir şey değmemiş. O hala Bavyera’nın bir köyünde ee saat 3 buçukta birasını içip de yemeğini yiyen adam. Bizim için öyle. Biz çok kullanırdık bunu veyahut da mesela ne söyleyeyim size. Tramvay duraklarında iki dakika gecikme olduğu için Almanların sövdüğünü görebilirsiniz, küfrederler. İki dakika gecikme ne ki hiçbir şey değil. Ama her sabah aynı adam o saatteki tramvay 2 dakika gecikir her sabah aynı şekilde bıkmadan söylediklerini tekrarlıyor. Biz kendi aramızda çok alay ederdik bu konuda. (...) Almanlar aslında çok böyle dışarıdan bakınca plastik gibi düz gözüken ama yakınlaştıkça böyle vurabileceğiniz çok fazla noktalara sahip ve bunlar komik. Spargel (kuşkonmaz). Bir bitki. Bembeyaz uzun, şimdi Alman’a benzettiğiniz zaman tam aynı.” (Katılımcı 42)

“Sesi kısık olunca “fare gibi” diyoruz. Kırmızı saçlı olanlara Rotschopf (kızıl şey) diyoruz. Şişmansa Fettsock (şişko)”. (Katılımcı 3)

Türkiye kökenli bireyler arasında özel alanda Almanlara özgü kullanılan deyimler elbette ki bireylerin deneyimleri ile yakından ilgilidir. Eğitim hayatında veya iş

hayatında herhangi bir haksızlığa uğramış olmak, ayrımcı bir söylem veya davranışa maruz kalmak, kamu dairesinde resmi işlemlerin yolunda gitmemesi, bir memurun küçümseyen bakışlarına maruz kalmak ve daha pek çok deneyim kamusal senaryodan dışlanan yanıtların, yani sinirlenme, öfke duyma ve daha pek çok tepkinin özel alanda dışa vurulmasına sebep olmaktadır. Bu minvalde Almanların bitkilere ilgi göstermesi göç kökenli bireyler tarafından yemek pratiklerine gönderme yapılarak Krautfresser (otobur) ve domuz eti yemeleri Schweinfresser (domuzla beslenen) olarak adlandırılmalarına ve aslında Alman kimliğinin yemek pratiklerine indirgenerek değersizleştirilmesine ortam hazırlamaktadır. Katılımcı 11, gizli senaryolarda kullandıkları bu deyimlere karşın Almanların da kendilerine hakarete varan “Kanake” gibi deyimler kullandıklarını hatırlatmaktadır. Bu hatırlatma, toplumdaki iktidar ilişkilerinin kamusal senaryosunda görünür olan tahakküme karşın sıradan bireylerin gizli senaryoları geliştirdiğinin işaretidir. Öteden beri kullanılan ve Türkiye kökenli bireylerin Almanlardan bahsederken kullandığı diğer bir sözcük ise “gavur”¹⁸⁰ kelimesidir. Bazı katılımcılar “gavur” ifadesini daha çok yaşlıların söylediğini ileri sürerken, bazıları öfkenin olmadığı anlarda da “gavur” ifadesini sıkça kullandığını, bazıları ise bilhassa öfke anlarında “gavur” sözcüğünü hakaret olarak kullandıklarını ve itici bir ses tonuyla bu sözcükleri dillendirdiklerini belirtmişlerdir.

“Kartoffel, arkadaşsa yanında da dersin. Sauer Krautfresser (ekşi otobur), Schweinfresser (domuz yiyen), arkadaş arası onlar üzerine konuşurken. Onlar da bize Kanake (ırkçıların yabancıları aşağılamak için kullandığı bir kelime, ilkel insan) diyor mesela küfür olarak. Kartoffel küfür yerine de geçiyor.” (Katılımcı 11)

“Genellikle yaşlılar daha fazla gavur kelimesi kullanıyorlar. (...) Veya klişe bir şekilde Kartoffelfresser yani patates yiyenler.” (Katılımcı 16)

“Almanlar ya da gavurlar deriz, yalan diyecek değilim.” (Katılımcı 10)

“Yani böyle itici bir şekilde “Alman” dersin, “gavur” dersin, “Hristiyan” dersin.. (Gülüyor) daha da ağırı var söyleyeyim mi domuz dersin. Yani bu konuya da bağlı tabi ki. Hakkında normal konuşursan Almanlar, gavurlar dersin. Ama kızınca Hristiyan domuz.” (Katılımcı 20)

¹⁸⁰ Türk Dil Kurumu’nda gavur sözcüğü üç anlamda kullanılmaktadır: 1. Dinsiz kimse, 2. Müslüman olmayan kimse, 3. Merhametsiz, acımasız. (TDK Sözlükleri).

Türkiye kökenlilerin özellikle kızdıkları ve öfkelendikleri zamanlarda Almanlardan bahsederken sıkça kullandığı bir diğer kelime ise “domuz”dur. Domuz eti yemeleri domuza benzetilmelerinde bir faktör olmakla birlikte domuz sözcüğünün davranışlara ithafen kullanılması ve “aksi, inatçı, hınzır” gibi mecaz anlamlara sahip olması da bu yakıştırmada rol oynamaktadır. Öte yandan domuz, Türkiye kökenlilerin hem kültürel olarak hem inanç olarak uzak durduğu, mundar kabul ettiği ve yememe hususunda direnç gösterdiği bir hayvan olduğu için domuzun Almanları küçültmek, pis olduklarını ima etmek için başvurulan bir deyim olduğunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Bazı katılımcıların öfke anlarında Almanlardan söz ederken kolayca kullandıkları bir diğer sözcük ise “Nazi” ya da “dazlak” gibi ifadelerdir. Bu son iki kelime ise yalnızca ırkçı tutumlar karşısında değil pek çok durumda tercih edilmekte, Almanların çoğunun potansiyel olarak ırkçı olduklarını ima etmektedir.

“Nazi diyoruz. Kartoffel diyoruz. Saçları tipleri hatırlatıyor. Çok pommes (patates kızartması) yiyorlar.” (Katılımcı 12)

“Bir Almana çok sinirlendiğim zaman “Nazi” diyorum hemen. Derler ya hani; “richtiger Nazi”. Tam dazlak yani. Schwein (domuz). Domuz yiye yiye domuza benzemiş. Sinirlenince” (Katılımcı 2)

“Mmm (eli yanağına dayamış) eğer böyle çok beğenmediğimiz bir davranışı anlatmak istersek “gavur” diyoruz. Mm bilmem işte Hans Peter falan böyle şeyler. Hans’lar Peter’ler o anlamda klişeleri kullanabiliyoruz aramızda.” (Katılımcı 24)

7.5.4. Toplumsal Cinsiyet ve Kadın- Erkek İlişkileri

Almanya’daki göç kökenli bireyleri etkileyen toplumsal yapı sadece içinde yaşadıkları toplumun kurumlarından ve kaynaklarından değil aynı zamanda gündelik yaşamda sıkça tanık oldukları insan ilişkilerinden meydana gelmektedir. Daha önce de işaret edildiği üzere göçmenler özelinde toplumsal yapıdan bahsediyorsak bu yapının Almanya’daki toplumsal yapı kadar Türkiye kökenli topluluğun sosyal ve kültürel yapılarını da içine aldığını unutmamak gerekir. Çoğunluk toplumuyla olan komşuluk ilişkileri ve arkadaşlık ilişkileri gibi, Almanya’daki kadın- erkek ilişkileri de bu insan ilişkilerinin bir parçasıdır.

Kadın- erkek ilişkileri; flört ve evlilik ilişkisi, kadınların çalışma hayatına katılımı ve ev içi sorumlulukların bölüşülmesi, çocuk bakımında sorumluluğun anne ve baba arasında paylaştırılması gibi konuları da içine almakla birlikte çalışmada detaylı olarak ele alınmayacaktır. Almanya'daki Türkiye kökenli göçmen ailelerde kadının çalışma hayatına katılımı yoluyla ekonomik bağımsızlığını elde etmesi anlamında aile yapılarında değişimler olmuş fakat kadınların aile içerisindeki geleneksel rolleri değişmeden kalmıştır (Çil, 2000: 128). Bununla birlikte özellikle yapılan çalışmalar günümüze doğru yaklaştıkça Türk ailelerde kadın ve erkek arasındaki geleneksel rol dağılımı devam etmekle birlikte, geleneksel bir ailede kadının işi olarak görülen işleri erkek ve kadınların birlikte yapma durumu artış göstermektedir. (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2005: 77).

Katılımcıların yaklaşık üçte ikisi- ki bu oranın yarısı erkek ve yarısı kadın katılımcılardan oluşmaktadır- Almanya'daki kadın- erkek ilişkilerinin göç kökenli bireyleri etkilediğini düşünürken, yaklaşık üçte biri Almanya'daki kadın- erkek ilişkilerinin göç kökenli bireyleri etkilemediğini düşünmektedir. İki katılımcı ise bu durumun bireyden bireye farklılık arz edebileceğine inanmaktadır. Etkilediğini düşünenler ekseriyetle bunu flört ilişkisi bakımından ele alırken, katılımcıların bir bölümü ise her iki cinsiyetin de çalışma yaşamına katılması ve ev içi sorumlulukları paylaşması ve gündelik yaşamda farklı cinsten çalışma arkadaşlarıyla tokalaşma, sarılma gibi davranışlar bağlamında kadın- erkek ilişkilerini betimlemektedir. İlginç olan bir diğer durum ise bu ilk grubun kendi flört ilişkilerinde Almanya'daki kadın erkek ilişkilerinden bizzat etkilenmediğini düşünmeleri bununla birlikte toplumda bundan etkilenen pek çok Türkiye kökenli bireyin olduğunu gözlemlemiş olmalarıdır. Etkilenmediğini düşünenler ise Almanlarda olduğu gibi Türkiye kökenliler arasında kadın- erkek eşitliliğinin olmadığını ve ev içi sorumluluklar bakımından kadın- erkek ilişkilerinin farklı olduğunu aktarmaktadır. Flört ilişkisi bakımından Türkiye kökenli bireylerin Almanya'daki kadın- erkek ilişkilerinden etkilenmediğini düşünen bireyler bu görüşü bireylerin bilinçli olmalarına ve kendi değerlerine tamamı ile zıt olmasına dayandırmaktadırlar.

Almanya’da ve özellikle Almanlar arasında kadın- erkek ilişkilerinin öne çıkan bir özelliği flört ilişkisinde her iki cinsin de davranışlarını sınırlayan bir sosyal ve kültürel yapının olmaması ve evlenmeden önce birlikte olmanın ya da hiç evlenmeden bir partner yaşamı sürdürmenin sıradan, olağan bir davranış olarak görülmesidir. Türkiye kökenli bireyler ise hem inandıkları dinin bu tür davranışları yasaklaması hem de kendi toplulukları içinde yadırganan ve kınanan bir davranış olması sebebiyle Almanlardakine benzer bir kadın- erkek ilişkisinin kendi hayat görüşlerine büsbütün zıt olduğunu ve bu yüzden kabullenemeyecekleri bir durum olduğunu düşünmektedirler. “Türkiye Kökenlilerle İlişkiler” başlığında da ele alındığı üzere toplumsal denetimin üçüncü kuşak bireylerin kadın- erkek ilişkilerini ilişkisini belirgin bir şekilde etkilediği düşünülmektedir. Gündelik yaşamdaki olayların, davranışların tekrara dayanıyor oluşu dolayısıyla Almanya’daki kadın- erkek ilişkilerinin azınlık toplumu için de zamanla normal bir davranışa dönüştüğünü ve her birey aynı davranışları kendi yaşamında benimsemese de çoğunluk toplumundaki kadın- erkek ilişkilerini benimseyenlerin olduğunu söylemek mümkündür.

“Yani gençler özeniyordur elbette Hristiyanların yaşadığı şekle. O yüzden zaten kuruluşlar oluyor dinimizin, dilimizin, kültürümüzün pekiştiği. Onları kaybetmeme amaçlı... ama etkileniyorlardır ki etkileniyorlar. Artık hani fazla bu Alman çiftidir bu da Türk çiftidir diyemeyecek şekle geldi. Eskiden mesela Almanlar çok fazla yakınlaşırdı mm herkesin içinde otobüs olsun herkesin görebileceği şekillerde yaklaşırlardı birbirlerine. Biz daha çok “aman ayıptır yapılmaz edilmez”. Ama artık biz de kendi gençlerimizi o şekilde görüyoruz.” (Katılımcı 30)

“Daha serbest. Eee ama hani etkiliyor Türkleri de. (...) Öyle bir Alman çifti dışarıda öyle gezmesi bilmem ne Türkleri de etkiliyor. Türkler de onlar gibi ayıplanan şeyleri yapıyorlar diyeyim. Örnek oluyor bu Türklere, Almanların davranışı.” (Katılımcı 7)

Bir katılımcımız flört ilişkilerini kendi hayat görüşüyle bağdaştıramadığını söylerken evlilik dışı birlikteliklere Türkler arasında da rastlandığını gözlemlemektedir. Katılımcı “*Alman mantığının*” yani Almanların düşünce biçimlerinin ve değerlerinin kendilerinden daha farklı olduğu için flört ilişkilerini normal gördüklerini düşünmektedir. Alman arkadaş çevresine sahip olmak ve evlilik dışı ilişkiyi normal karşılamak birbiriyle bağlantılı görülen davranışlardır. Türkiye kökenli bireylerin yaşam tarzlarındaki farklılık dolayısıyla Almanlarla samimi

arkadaşlıklar kurmaması gündelik yaşam ilişkilerinde onlardan etkilenmemek için geliştirdikleri bir davranışa benzemektedir.

“Etkiliyor. Mm nasıl söyleyeyim herkese göre farklı olabiliyor ama bana göre olmaması gereken şeyler ya da ancak evlendikten sonra olan şeyler Türklerin bazıları için de normal. Alman mantığı olduğu için onlarda her şey normal. Bize göre yanlış olan şeyleri yapıyorlar yani. Onları da çoğu Alman çevresi olan kişiler yapıyor.” (Katılımcı 15)

Almanya’daki flört ilişkilerinin kamusal alanda aleni bir şekilde yaşanması, sık partner değiştirme, aldatma, arkadaşının eski sevgilisiyle birlikte olma gibi “normal” karşılanan davranışlar Türkiye kökenli bireylerin kendi değerleriyle taban tabana zıt olan ilişki biçimleridir. Bir tarafta olağan ve normal görünen davranışların diğer tarafta kabul edilemez olarak algılanıyor oluşu Almanlar ve Türkler arasında kültürlerarası evliliklerin neden az olduğunu kısmen açıklıyor görünmektedir. Kültürlerarası birliktelikler ne Alman aileler nezdinde ne de Türkiye kökenli bireyler nezdinde tam olarak aşılabilmiş bir konu değildir ve her iki tarafın ailelerinin de arzu ettiği bir birliktelik değildir.

“Almanya’daki toplumsal yapı tabi ki bu konuda çok esnek diyebiliriz. Kadın-erkek ilişkileri çok açıkça yaşanan ve çok sık değişen, partner değiştirmesi çok sık ve bu konuları anlayışla karşılıyorlar. Onlar için gayet normal, aldatılma gibi konular. Bunların üstesinden çok kolay geliyorlar. Rahat karşılıyorlar bunları ve arkadaşının sevgilisiyle birlikte olmak daha sonrasında veya ona âşık olmak onun eski sevgilisine. (...)Bu da bizlere daha çok ters düşen şeyler oluyor. Bu yüzden de kadın erkek ilişkileri konusunda çok zıt düşülüyor. Eğer ki Türk kökenli birisi bir Almanla birlikteliği oluyorsa da bu tarz konular hep sorun oluyor.” (Katılımcı 41)

Almanya’da ilkokul seviyesinde erken yaşlarda verilen cinsellik eğitimi cinselliğin toplumda olağan bir konu olarak kabul edilmesine zemin hazırlarken aynı zamanda gençlerin erken yaşlarda deneyimlediği bir davranış biçimine dönüşmektedir. “Eğitim Hayatı” başlığının “Ders İçeriği” alt başlığında tartışıldığı üzere erken yaşlarda verilen cinsel bilgiler dersi Türkiye kökenli bireyler arasında garip karşılanan ve “tabu” olarak görülen bir konuyu gündeme getirmektedir. İkinci ve üçüncü kuşak bireyler özelinde düşünülürse sadece cinsellik konusunda değil gündelik yaşam etkinliklerinin pek çoğu bir taraftan okul ortamında normal olarak görülen davranışlar iken, aile ortamında kuşaktan kuşağa aktarılan değerler çerçevesinde garip bulunan,

kendilerine yabancı olan davranışlardır. Her iki ortamda aynı eylemlere atfedilen farklı anlamların bireyleri etkilemesi mümkündür.

“Etkiliyor. Çünkü genç yaşlardan Almanları görüyorlar. Aynı sınıftakileri görüyorlar. “Ben sevgili yaptım, şunu yaptım bunu yaptım...” gibi. Bir yerde özeniyorlar diye düşünüyorum. Özendiğim olmuştur kesin küçük yaşlarda. Bunlar nasıl bu kadar rahat olur diye. Bizde niye öyle olmuyor yani diye.” (Katılımcı 11)

Katılımcı 4 Mainz ve çevresinde Türkiye kökenli gençler arasında evlilik yaşının düşmesini Almanya’daki kadın erkek ilişkilerinden etkilenmelerine bağlamaktadır. Türkiye kökenli topluluk içerisinde evlilik öncesi birliktelik yadırgandığı ve sosyo- kültürel değerlerle çatıştığı için evlilik genç bireylere erkek ve kız arkadaşlarıyla daha yakın bir ilişki kurma ve birlikte yaşama imkanını tanımaktadır. Evlilik dışında meşru görmedikleri bir kadın- erkek ilişkisini ancak evlilikle meşru bir hale getirebilmektedirler.

“Ama gözle görülür evlilik yaşında bir düşüş var. Bu çok uzun zamandır konuşuluyor. Türk göçmenler arasında cinselliği meşrulaştırmak için çocuklar artık çok genç yaşta evleniyor. Eve gelen düğün kartlarına bakıyorum iki senedir özellikle hani gelen kartlarda 22 yaşından büyük kimse yok. Genelde artık 22- 23 üst sınır. Çünkü bir baskılandıkları hayat var ailelerinden gördükleri ama bir de dışarıda okulda gördükleri var. Doğal olarak oraya kaymak istiyorlar ama aileden korkuyorlar. Bunu en meşru nasıl yapabilirler? Evlilikle.” (Katılımcı 4)

Almanya’daki kadın- erkek ilişkileri üçüncü kuşak bireyleri kariyer planlama açısından da etkilemekte, diğer yandan ebeveynlerine göre daha özgürlükçü kadın- erkek ilişkileri talep etmektedirler. Önceki kuşaklar “göçmen bavulu”nda getirdikleri toplumsal yapıya; inanç, kültür, gelenek ve göreneklere sıkı sıkıya bağlı kalmış ve bir dönüşüm geçirmemiş iken¹⁸¹, genç kuşaklar ebeveynlerinin gösterdikleri bu direnci büsbütün ortadan kaldırmak değilse de bazı hususlarda onlardan toplumsal değişime açık olmalarını beklemektedirler. Katılımcı 14, genç kadınların özellikle kariyer planları yapmasını olumlu bir etkilenme olarak değerlendirirken flört ilişkisi bağlamında Almanlardan etkilenmelerini eleştirmektedir.

¹⁸¹ Birinci ve ikinci kuşağın aidiyetlerinin, kültürel değerlerinin ve yaşam biçimlerinin Alman kültüründen ve Almanya’daki gündelik yaşamdan etkilenmediği gibi bir varsayım üçüncü kuşak bireylerin varsayımıdır. Ancak bu araştırmada bilimsel yöntemlerle analiz edilmiş ve ortaya konulmuş bir varsayım değildir.

“Kendi toplumum Türk Müslümanları göz önünde bulundurursam aslında burada yaşayan eee Türk Müslümanları bu ananelerini daha çok muhafaza etmişler Türkiye’ye nazaran. Çünkü bir değişime uğramamış kültür, aynı olduğu noktada kalmış. (...) Şu an onun problemlerini ve sancılarını yaşıyorlar. Etkilemez mi etkiler içinde olduğunuz toplum sizi. (...) Mesela kadınlar artık genç kızlar ne bileyim evde oturup ev hanımı olma hayalini kurmuyorlar, okuyup kendi ayakları üzerinde durma hayalini daha çok kuruyorlar. Öte yandan sevgilim de olur gezerim de tozarım da istekleri de var. Bunlar da benim açımdan olumsuz olan yanları.” (Katılımcı 14)

Kadınların çalışma hayatına katılması anlamında Türkiye kökenli bireyler Almanya’daki kadın- erkek ilişkilerinden etkilenmektedir ve bu durum sadece üçüncü kuşak Türkiye kökenli kadınlara has bir durum değildir. Almanya’daki gündelik yaşamda çalışma hayatına katılım ve dolayısıyla kamusal alanda aktif faaliyet göstermek erkeğe, ev ve çocuk bakımı ve dolayısıyla özel alanla sınırlı bir faaliyet alanı kadına özgülenmiş değildir. İhtiyaç olsun veya olmasın kadın ve erkeğin çalışma hayatına katılma anlamında eşit olması göç kökenli bireyleri etkilemiştir. Diğer taraftan kadınların çalışma hayatına katılımıyla birlikte çocuk bakımının da kadın ve erkek arasında paylaşıp paylaşılmadığı bir soru işaretidir ve çalışmada ele alınmamıştır. Bir katılımcımıza göre ise Almanya’daki kadın- erkek ilişkileri Türkiye kökenli kadınları ‘önce kariyer sonra evlilik’ düşüncesiyle daha geç yaşta evlenmek ve aile kurmak anlamında etkilemiştir ve katılımcı bu duruma negatif yaklaşmaktadır. Çalışmada ikinci örneğe benzer başka bir yaklaşım bulunmamakla birlikte örnek, sınırlı da olsa Almanya’da yaşayan üçüncü kuşak Türkiye kökenli erkeklerde ataerkil bir toplum zihniyetinin var olabildiğini göstermektedir.

“Türk vatandaşları erkek ve kadın arasında iş hayatında katılım anlamında, eşit bir şekilde yani. Burada şey mantalitesi yok: “Ya ben evin babasıyım, ben çalışacağım, parayı ben kazanacağım” diye bir fikir darlığı yok. Kadın da çalışıyor. Bu ihtiyaçtan kaynaklanan bir şey. Ama ihtiyacı olmayan ailelerde bile bu böyle yani, fark etmiyor. Siz boşuna dört yıl veyahut da altı bazen de on yıl okumuş olmuyorsunuz. Onun bir değeri olması lazım, Almanya’da bunu daha fazla hissediyorsunuz.” (Katılımcı 42)

“Etkileniyor. Mesela şey Türk kızlar da demeye başlıyor, mesela benim kuzenim “ben kariyer yapmak istiyorum” diyor. Ev hanımı düşününce evde kalan, dünyadan haberi olmayan kişi aklına geliyor. Halbuki öyle bir şey yok. Ama onların illa kariyer yapması lazım yani, “ben ev hanımı olmak istemiyorum”... Akıllı olan, okumuş olan ev hanımı da olur.” (Katılımcı 38)

Ağırlıklı olarak Türkiye kökenlilerin gündelik yaşamlarında Almanya'daki kadın- erkek ilişkilerinden etkilenmediğini düşünen bir katılımcımız, Almanya'da boşanmanın daha kolay olması anlamında Türkiyeli kadınların Almanya'daki kadın- erkek ilişkilerinden etkilendiğini düşünmektedir. Almanya'da devletin gereğinde boşanan kadınlara vermiş oldukları sosyal destek de istenmeyen bir evliliği sona erdirmeyi kolaylaştıran bir faktördür. Bu manada sosyolojik yapı gibi kurumlar da önemli rol oynamaktadır.

“Etrafımızdaki tüm arkadaşların ailesi boşanmış. Belki o geçmiş olabilir mesela. (...) o şekilde burada daha rahat boşanıyorlar.” (Katılımcı 27)

Aynı katılımcımız, kendisinden ve çevresinden hareketle Almanya'daki kadın- erkek ilişkilerinden etkilenmediklerini, kendi kültürlerindeki kadın erkek ilişkilerini devam ettirdiklerini ve din ve kültürle olan bağlarını koruduklarını anlatmaktadırlar. Katılımcıya göre Almanlardaki gibi evlenmeden önce birlikte yaşama, partner hayatı sürdürme benimseyebilecekleri bir ilişki değildir. Katılımcı kendi çevresinden Almanlarla evlenenler olsa da inanç ve kültürle olan bağlarını koruduklarını ve kendi değerlerinden vazgeçerek asimile olmadıklarını vurgulamaktadır.

“Onlar evlenmeden önce de bir eve taşınabiliyorlar, beraber yaşayabiliyorlar, beraberler daha rahatlar. Böyle bir şeyi ben görmüyorum. Hala dinimize şeyimize bağlı, hala onu taşıyoruz. Tabi ki Almanlarla evlenen Türkler de olabiliyor ama onlar da böyle şey, arasını bulup devam ediyorlar. Komple bırakmıyor yaşamını, kültürünü. Birbirine katmaya çalışıyorlar.” (Katılımcı 27)

Türkiye kökenlilerin Almanya'daki kadın erkek ilişkilerinden etkilenmemesinin altında yatan bir faktör de her iki tarafın da aynı kökenden olması ve sosyal çevrelerinde kadın- erkek ilişkileri bağlamında benzer türden bir toplumsal denetime maruz kalmasıdır. Özellikle flört ilişkilerinde hem kadın hem erkek Türkiye kökenli olduğunda Almanya'daki kadın- erkek ilişkilerinden etkilenme durumuna daha az rastlanmaktadır.

“Ben şunu gözlemledim mesela; Türk erkeklerle daha mesafeli oluyor buranın kızları ve aynı şekilde erkekler de Türk kızlarına mesafeliler. Çünkü her zaman böyle bir evlenme potansiyeli var, onu da taşıyorlar. Ama böyle bi Hans'a Johannes'e falan çok daha rahat olunabiliyor. Çünkü onlar zaten arkadaşlıktan ötesine gitmeyecektir.” (Katılımcı 24)

Çalışmaya katılanlar arasında kültürlerarası birlikteliği olan kadın ve erkekler bulunmamaktadır. Bu yüzden kültürlerarası birliktelikte kadın- erkek ilişkileriyle ilgili bir yorum yapmak mümkün değildir.

Evlenme ve Boşanma

Alman kamu kurumlarının Türkiye kökenliler özelinde evlenme ve boşanma oranlarına ilişkin Almanya genelinde ve Renanya- Palatina Eyaleti özelinde istatistik verilerine rastlanmamıştır. 2016 yılında Renanya- Palatina eyaletinde boşanan erkek ve kadın sayısı bilgisi de Türkiye kökenlilerin evlenme ve boşanma oranlarına ilişkin bir çıkarımda bulunmayı mümkün kılamamaktadır. Görece en ilgili istatistiksel veriler 2016 yılında Almanya genelinde eşinden boşanan 3.542 Türkiye vatandaşı erkek ve 2.496 Türkiye vatandaşı kadın olduğunu bize söylemektedir (Statistisches Bundesamt, 2018b: 32). Fakat bu veri Almanya vatandaşı olan Türkiye kökenli erkek ve kadınların evlenme ve boşanmalarına ilişkin bilgi vermediği gibi, evliliğini sona erdiren Türkiye vatandaşlarının eyaletlere göre nasıl dağıldığını da göstermemektedir.

Türkiye kökenli bireylerin evlilik yaşları ve aile değerleriyle doğrudan ilgili olan çalışma, Ekşi ve arkadaşlarının (2015) yaptığı araştırmadır. Bu araştırmaya göre evlenme yaşları 16- 38 arasında değişen Türkiye kökenli grubun evlilik yaşı ortalaması 22,2'dir (Ekşi vd., 2015: 51). Aile değerleri ölçeğine dayanarak yapılan araştırma Almanya'da doğan bireylerin Türkiye'de doğanlara göre daha çok geleneksel aile değerlerine sahip olduğu ve Türkiye'de doğanların Almanya'da doğanlara göre cinselliğin daha serbest yaşanmasından yana olduklarını saptamaktadır (Ekşi, vd., 2015: 68). Bu veriler Almanya'da yaşayan Türkiye kökenli bireylerin geleneksel aile yapısı, cinsellik yaklaşımı ve evliliğe bakış gibi konularda aileden edindikleri değerleri koruma eğiliminde olduklarının bir göstergesidir. Bir başka araştırmaya göre ikinci kuşak Türkiye kökenli kadınların ilk kez çocuk sahibi oldukları yaş ortalama 23,7'dir ve kendisi göç etmemiş olan göç kökenli Türk kadınlar ise daha geç bir yaşta anne olmaktadır (Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, 2010: 8).

Türkiye kökenliler arasında Almanlarla evli olan bireylerin oranı yalnızca %4,6'dır (Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, 2005: 76). Kültürlerarası evliliğin az olmasına karşın üçüncü kuşak bireylerin daha ziyade kendileriyle aynı kökenden gelen ve Almanya'da doğup büyüyenlerle evlendikleri görülmüştür. Ancak Türkiye'de doğup büyüyen bireylerle evlenenler de vardır. Çil (2000) evlilik göçünü (*Heiratsmigration*) kuşaklararası bir uzlaşma yöntemi olarak, çatışmaları indirgeyen bir strateji olarak yorumlamaktadır (Çil, 2000: 135). İkinci ve üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin Türkiye'den biriyle evlenmeleri vatan ile olan bağlarını yeniden üretme çabası olarak da görülebilir. Bu durum aynı zamanda Türkiye'den evlilik yoluyla gelen göçler süreklilik arz ettiği için birinci kuşağa özgü yeterli düzeyde Almanca bilmeme problemini gruba özgü bir problem haline getirmekte ve sürekli kılmaktadır. Türkiye kökenli ikinci, üçüncü ve sonraki kuşaklar dil becerisine sahip olsa da Türkiye kökenli ithal gelin ve damatlarda dil problemi baki kalmaktadır.

Almanya'daki evliliklerin 2014- 2018 yıllarında hep 30 yaşın üstünde olduğu ve 2014'ten 2018'e doğru evlilik yaşının giderek yükseldiği ve 2018'de erkeklerin ortalama evlenme yaşının 34.6 ve kadınların ortalama evlenme yaşının 32.1 olduğu dikkat çekmektedir (bkz. Statistisches Bundesamt, 2019b). Alan araştırmasında ortaya çıkan veriler ise Renanya- Palatina eyaletindeki Türkiye kökenli bireylerin 18'den itibaren sözlenmeye ve nişanlanmaya başlayabildiklerine, evliliğin ise son dönemde çoğunlukla 20'li yaşların başlarında yapıldığına ve genç evliliklerinde boşanmalara sık rastladığına ilişkin bir izlenim yaratmıştır. Buna karşın özellikle üniversite eğitimi alan erkek bireylerin 25 yaşın altında evlenmesine çok sık rastlanmamaktadır. Ancak alan araştırmasına katılan erkek katılımcılar içinde 25 yaşın altında evlenen meslek yapmış veya üniversite bitirmiş bireyler mevcuttur. 25 yaşın üstündeki bekar kadın katılımcılar, içinde bulundukları sosyal çevre tarafından bu yaşa kadar evlenmemiş olmalarının garip karşılandığını sözlerine eklemiştir. Erken yaşta evliliği bazı katılımcılar toplumsal denetimden uzak bir şekilde bireylerin kız arkadaşı veya erkek arkadaşı ile görüşebilmesi, kendi deyimleriyle "gezip tozabilmesi" için, cinselliği meşrulaştıran bir durum olarak görmekte kimileri ise erken evlenme şeklinde bir davranışı bir "heves" olarak yorumlamakta, devletin sunduğu kira yardımı ve öğrenim

bursunun da henüz çalışma hayatına dahil olmayan ama evlenmek isteyen gençleri cesaretlendirdiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte katılımcılar gençlerin erken yaşlarda evlenmelerinin aile baskısı değil kendi istekleriyle gerçekleştiğinin altını çizmektedirler.

“Artık 20’den aşağı nişanlananlar çok, 20’yle 21’le evlilik yaşları çoğunlukla 25-28 arası, erkeklerde de öyle. Erken evlenenler var arkadaşlar arasında. Boşanmalar sık oluyor evet. Senelerce beraber oluyor bir çift, evleniyor. Birkaç ay sonra ayrılanlar çok tanıdım.” (Katılımcı 22)

“Şimdi trend, benim izlenimim, bu aralar böyle 18-23 yaş arasında evlendin evlendin evlenmedin evde kaldın gibi bir düşünce var genç kızlarda maalesef. Boşanmaya gelecek olursak boşanmalar arttı o kesin.” (Katılımcı 14)

Göç kökenli bireyler arasında evlilik yaşı dönem dönem farklılaşmaktadır. Eskiden 25 yaşın altında evliliklere sık rastlanmazken son dönemde daha fazla rastlanmaktadır. Erken evliliğin altında yatan nedenleri katılımcılar farklı perspektiflerden ele almaktadır. Eğitim yardımları sayesinde ekonomik şartlar genç yaşta evliliği zorlaştıran bir rol oynamamaktadır. Elbette Türkiye kökenli gençlerin bu yardımlar yüzünden erken yaşta evlendiği söylenemez ama eğitime devam eden bireylerin evlenme kararı alırken geçim endişesi taşımamasına yardımcı olmaktadır. Katılımcı 9, boşanma vakalarının toplumda sık görüldüğüne işaret etmektedir, ancak yukarıda belirtildiği gibi konuyla ilgili yeterince istatistiğe ulaşamadığımız için Türkiye kökenlilerin boşanma oranlarının Almanların boşanma oranlarına benzerlik gösterip göstermediğini saptamak mümkün değildir.

“Çok geçti burada, 26’dan önce falan evlenen yoktu. Ama şöyle bir bakıyorum son 5 sene içinde acayip indi yaş. Hatta Türkiye’ye göre bile daha erken artık hatta 18- 19’da başlıyorlar sözlenmeye evlenmeye. Bu baya bir konu oldu hatta burada gençler arasında, evlenme yaşı çok indi diye. Bu da bilmiyorum devletin sağladığı şeyle mi. Okurken evlenirse bu Bafög denilen yardım var ya onu alıyorsun, ev kirana yardım alıyorsun. Bir de yanına Nebenjob (yan iş) yaparsan tamam. Devletin verdiği yardımla daha rahat (...) Boşanmalar da arttı. Sadece benim 3 tane boşanmış arkadaşım var ki benim daha yaşıam ne.. Ama sanki bu genel bir şey. Göçmenlerle ilgili değil de genel olarak artan bir şey.” (Katılımcı 9)

Katılımcılar kendi çevrelerinde erken yaşta evlenen bireylerin evlilik kararını aile baskısı ve zoruyla vermediklerinin altını çizmektedirler. Aile zoru bu evliliklerde bir faktör olmamakla birlikte bireyler mahalle baskısından uzak kalmak ve ilişkilerini

özgürce yaşamak, aynı zamanda kendi değerlerine aykırı olmayan bir biçimde yaşamlarını sürdürmek için böyle bir karar alabilmektedirler. Erken yaşta evlilik kararının arkasındaki itici güç inanç ve mahalle baskısı olarak ortaya çıkmaktadır. Var olan bir flört ilişkisi evlilik yoluyla hem sosyo- kültürel değerlerle uygunluk gösterir hale gelmekte hem de toplumsal denetimden özgürleşmek bu şekilde mümkün olmaktadır.

“Çok gündem bu konu şu anda. 20 yaş dedim mi 20-21 evleniyorlar ve boşanma sayısı da maalesef çok yüksek. Hele ki şu son birkaç senedir. Arkadaşlarımızın yarısı evli. (...) Burada evlilik gerçekten baya erken. Şeyden biliyorum ablam benden 5 yaş büyük. Onun arkadaşlarının hepsi 25- 26- 27 o yaşlarda evleniyorlardı. Şimdi bakıyorum benim arkadaşlarım evli bile. 22’si 23’ü 24 evliler yani. (...) Şey de var. Zaten 4-5 senedir beraberiz, geziyoruz. Uzun süredir bir ilişkimiz var, artık adının koyulması lazım. O da var daha çok. Başka aile yüzünden yok yani aile baskısından böyle bir şey duymadım.” (Katılımcı 1)

“Ama 18 yaşından itibaren yine Almanlar için çok erken. Onlar daha çok 30’una doğru falan düşünüyorlardır bu tarz şeylerin olabileceğini. Ama göçmen çocukların durumu itibariyle hem dini açıdan hem mahalle baskısından rahatça sevgilileriyle, erkeklerle ya da kızlarla gezemeyince evlenmek istiyorlar yani.” (Katılımcı 41)

Boşanmaların artışında kadınların evliliği kendi hayatını idame ettirmenin tek opsiyonu olarak görmemesi, özgürlüğü arzu etmeleri ve çalışma hayatına dahil olmalarının kolay olması ile ilintilidir. Yani kadınların ekonomik olarak eşlerinden bağımsızlaşması boşanmayı kolaylaştırmaktadır, fakat ekonomik bağımsızlığın bizzat kendisi boşanmaya neden olan bir faktör olarak ele alınamaz. Katılımcılardaki belirgin kanı evlilik yaşlarının düşük olmasının ve boşanmalarının sık olmasının öteden beri böyle olmadığı, son yıllarda yaygınlık kazandığı yönündedir.

“Türklerde boşanma yaygın mesela amcam şu an 3. eşiyle evli. Ayrılma var evet. Benim ailemde çok. Arkadaşlarda da açıkçası Türk olanlardan bir iki tane tanıyorum. Sanki böyle yeni nesil şöyle bir özgürlük düşüncesi var böyle ayrılırim, kendi ayaklarım üstünde dururum gibisine. Çünkü onlara da çok imkanlar açıldı. Onlar da kolay kolay iş sahibi olabiliyor.” (Katılımcı 38)

20’li yaşların başında gerçekleşen evlilikler bireyler henüz eğitimlerini tamamlamadığı ve iş hayatına atılmadığı takdirde bilhassa aile çevresi içinde bir problem olarak görülmektedir. Bunda ailelerin önceliklerinin çocuklarının eğitim ve kariyerine konsantre olması yönündeki beklentileri önemli rol oynamaktadır. Yani

eğitimi devam eden gençlerin evlenmesi ailelerinin arzuladığı bir durum değildir. Meslek eğitimini erken yaşta tamamlamış olan Katılımcı 19, 25 yaşından önce evlendiğini fakat kendi çevresinde geç evlenen erkek bireylerin de olduğunu dile getirmektedir. Katılımcı 11, 20’li yaşlarda evlenenler olduğu gibi 30’lu yaşlarda evlenenlerin de olduğunu belirtirken, bilhassa meslek eğitimi almış bireylerin eğitimleri daha kısa sürdüğu ve daha kolay çalışma hayatına atıldıkları için üniversite eğitimi almış bireylere göre daha erken yaşlarda evlenebildiğine dikkat çekmektedir.

“Benim çevremde çok erken oluyor erken bir yaşta. 20- 25 arasında evleniyorlar. Ben de 24 yaşındaydım evlendiğimde. Arkadaşlarım da o civarlarda. Arkadaşım da geçen evlendi 25 yaşında. Ama çok geç evlenen kişiler de var.” (Katılımcı 19)

“18’den başlıyor 35- 40 yaşlarına kadar çıkabiliyor, yani her tür evlenme yaşını gördüğümüz oldu. şimdi şöyle diyeyim meslek okuyan çoğu genç erken yaşta evleniyor mesleği bitirip bir işe girip de. Ama üniversiteye giden biri 25’ten önce evlenemez imkânsız. Çünkü çalışmadan etmeden evi nasıl geçindirecek yani. (Katılımcı 11)

Araştırma sonuçları meslek eğitimi almış Türkiye kökenli bireylerin evlenme yaşlarının, üniversite mezunu Türkiye kökenlilerden ve çoğunluk toplumundan daha erken olduğunu ortaya koymaktadır.

7.6. Genel Değerlendirme

Üçüncü kuşak bireylerin kamu kurumlarıyla olan ilişkilerinin dışında kalan, daha ziyade özel alana mahsus diyebileceğimiz fakat bazen kamusal alanda da görünür olan gündelik yaşam deneyimleri irdelenmeden önce, önceki bölümlerden edindiğimiz perspektifle birlikte birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru nasıl bir toplumsal hareketlilik gözlemlendiği ele alınmıştır. Üçüncü kuşakta bilhassa okul bitirmeyenlerin olmaması anlamında bir hareketlilik vardır fakat eğitim durumu açısından en fazla yukarı dikey hareketlilik ikinci kuşakta ve en çok da kadınlar özelinde olmuştur. Anne- babanın eğitim düzeyi yükseldikçe üçüncü kuşakta eğitim anlamında hareketlilik azalmaktadır. Mesleki statü bakımından ve yaşadıkları fiziksel mekanların iyileşmesi bakımından üçüncü kuşakta bir toplumsal hareketlilik görölmekle birlikte kira, gelir, yaşam memnuniyeti vb. açılardan Türkiye kökenli bireylerin yaşam şartlarında bir değerışim meydana gelmemesi ve daha üst bir tabakaya yükselmemeleri hareketliliğin yatay olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte

katılımcılar büyük ölçüde Almanya’da yukarı dikey bir toplumsal hareketliliği mümkün görseler de eğitim ve iş hayatında işlendiği üzere bunun önünde birtakım engeller vardır ve bu durum Almanya’nın açık bir toplum olmasının önünde engel yaratmaktadır.

Almanya’daki Türkiye kökenli bireylerin hâkim kültüre direnişinde din ve kültürün önemli rol oynadığı görülmüştür. Hristiyanlığa ait değerlerin baskın olduğu gündelik yaşamda, Müslümanların bazı dini pratiklerinin kısıtlandığı veya bu pratikleri gerçekleştirmek için elverişli ortamın bulunmadığı ya da kamuoyunda çokça tartışılarak gündeme geldiği durumlarda üçüncü kuşak bireylerin dini pratiklerini sürdürmek için mevcut yasaların ve kuralların boşluklarından faydalanarak nasıl direndikleri, toplumsal düzene adapte oldukları ve direnişin ne denli adaptasyonla içiçe olduğu ortaya çıkmıştır. Bu pratiklerle sıradan bireyler iktidarın dayattığı koda uyarak aynı zamanda onu çiğnemektedirler ve yaratıcı taktikleri oldukça geniş bir yelpazede yer almaktadır. Direnişin en yoğun olduğu dini pratikler sırasıyla; helal beslenme, namaz ve kurban, adaptasyonun en yoğun olduğu dini pratikler; kurban ibadeti, namaz ve helal beslenmedir. Dini pratiklere genel olarak bakıldığında direniş repertuarının adaptasyondan daha baskın ve çeşitli olduğu göze çarpmaktadır. Bununla birlikte Ramazan ve Kurban Bayramları’nın ilk gününde Müslüman öğrencilerin dersten muaf olması, Müslüman mezarlıklarının ve İslami usullere göre gömülme hakkının farklı eyaletlerde peyderpey kabul görmesi ve erkek çocukların sünnetlerine izin verilmesi, iktidarın Müslüman göçmenlerin dini pratiklerine yönelik stratejilerinin göçmenlerin zaman içindeki gizli direnişleri ve açık talepleri ile dönüştüğünün göstergesidir.

Kültür kuşaklar boyu Türkiye kökenli bireylerin sembolik siyasetinin önemli bir parçası olarak varlık göstermiştir. Kültürü, dili ve inancı bir zenginlik olarak görülmediği takdirde göçmenler kültürlerini abartılı bir şekilde gösterme yoluna gitmekte ve inanç ve kültürlerini simgeleyen sembollerle, düğün ve konvoy gibi etkinliklerle toplumsal normları askıya alarak sanatsal olmayan bir biçimde gürültüyle kendini duyurmakta ve seçkin kültüre meydan okumaktadırlar. Farklılaşan kimlikleriyle toplumun bir parçası olarak görülmek isteyen bireyler büyük ölçüde

vatan olarak gördükleri Türkiye’deki Ramazan festivalleri, Kadırğa Şenlikleri gibi etkinlikleri Almanya’ya da transfer etmişlerdir. Almanya’daki sanatsal etkinliklere duyulan ilgi ise yalnızca belli dernek çevreleriyle sınırlı kalmış görünmektedir. Yeme-içme pratikleri de büyük ölçüde aileden miras aldıkları kültürü yaşatır nitelikte olmakla birlikte çok sayıda katılımcının yemek pratikleri Alman mutfağına ve dünya mutfaklarına açıktır. Türk mutfağı Alman mutfağından zengin ve üstün görülmekte, Almanların yemek repertuarı ise sınırlı oluşu nedeniyle aşağılanmaktadır. Üçüncü kuşak bireylerin kimliklenme süreçlerinin ulusaşırı toplumsal alanlarda geliştiği ve ekseriyetle tireli kimliklerle kendilerini tanımladıkları ve Almanyalı olmayı çoğunluk toplumundan daha farklı deneyimledikleri göze çarpmaktadır. Fakat kimliklenme süreçleri homojenize edilemeyecek denli çeşitlilik arz etmektedir ve kimlikleri çoklu aidiyetlerden meydana gelmektedir. Bununla birlikte kabaca iki şekilde kimliklenmenin ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır: birinci grup Alman kültürünün değerlerini ve kısmen yaşam biçimini kendi yaşamlarına eklemlemişlerdir ve sentez bir kimliğe doğru yol almaktadırlar. Bu grupta sadece aileden miras alınan aidiyet değil gündelik yaşam deneyimleri de kimliklenme sürecinde önemli rol oynamaktadır ve farklılıklara “ayak uydurma”, iki farklı kültürün “arasını bulma”, “orta yol bulma” çabası seçici bir adaptasyonu ve çok çeşitli stratejileri beraberinde getirmiştir. İlk grubun daha ziyade üniversite eğitimi alan bireylerden, ikincisinin ise meslek eğitimi alan veya lise mezunu olan bireylerden meydana geldiği görülmektedir. İkinci grupta ise ayırt edilmiş kimlikler oldukça belirgindir ve birinci kuşak gibi inanç ve kültürü muhafaza etme stratejisi sürdürülmektedir, bu aynı zamanda toplumsal denetimin bir dayatması olarak da düşünülebilir. Her iki grubun insan ilişkilerinde bilhassa yakın arkadaş, komşuluk ve aile ilişkilerinde Alman kültürünü kati surette referans almamaları dikkat çekicidir.

Türkiye kökenli komşularla ve akrabalarla ilişkiler dayanışma, yardımlaşma ve paylaşmanın yoğun olarak ortaya çıktığı ilişkilerdir ve bu anlamda komşuluk ilişkilerine akraba ilişkilerine göre daha fazla önem atfedilmektedir. Ebeveyn ve onların arkadaş çevreleri, dernek çevresi, komşular ve birinci kuşak göçmenler, dayanışma ilişkilerinden başka üçüncü kuşak bireyler üzerinde dedikodu, uyarı, imalı

sözler ve hesap sorma gibi toplumsal denetim mekanizmalarını işletmekte ve bu denetim özellikle giyim kuşam, kadın- erkek ilişkileri, evlilik, Almanlarla arkadaşlık ve Almanların festivallerine katılım gibi konuları hedef almaktadır.

Almanlarla komşuluk ilişkileri birinci kuşaktan üçüncü kuşağa doğru artış göstermektedir. Genelde sınırlı bir komşuluk ilişkisi ve ev ziyaretlerinden ziyade ayaküstü paylaşımlar söz konusudur. Alman komşularıyla sorunlu bir ilişkisi olduğundan bahseden katılımcı sayısı oldukça azdır. Kültürel farklılıklar iyi komşuluk ilişkilerinin önünde her zaman bir problem olarak görülmemekte, bununla birlikte çoğunluk toplumunun koyduğu kurallar gibi apartman kurallarına uymak da iyi ilişkilerin şartı olarak işlev göstermektedir. Bilhassa yaşlı Alman komşularla daha yakın ilişkiler ortaya çıkmaktadır ve katılımcıların önemli bir bölümü Alman komşularıyla güven ve dayanışmaya dayalı bir bağlarının olduğunu anlatmışlardır. Katılımcıların üçte biri yakın Alman arkadaşları olduğunu belirtmiştir. Ancak yaşam tarzındaki farklılıklar arkadaşlık ilişkilerinde daha belirleyici hale gelmekte ve çoğunluğun Almanlarla olan arkadaşlık ilişkileri okul ve iş hayatıyla sınırlı kalmakta, Almanlardan ziyade kendileri gibi göç kökenli olan bireylerle (İtalyan, Arap, Berberi vs.) arkadaşlık etmektedirler. Eşit statüdeki ilişkileri deneyimlemedikleri hallerde üçüncü kuşak bireyler çoğunluk toplumunun ırkçı fıkra ve basmakalıp yaklaşımlarına gizli senaryolarda cevap üretmekte, Almanların davranışlarını, yeme pratiklerini ve fiziksel özelliklerini dışlayıcı mahiyette dil pratiklerine başvurumaktadırlar.

Toplumsal cinsiyet bağlamında üçüncü kuşak bireyleri sadece çoğunluk toplumunun sosyal ve kültürel yapılarının değil aynı zamanda köken ülkenin sosyal ve kültürel yapılarının (toplumsal denetim de buna dahil) da etkilediği müşahade edilmektedir. Almanya'daki kadın-erkek ilişkileri bilhassa kadınların çalışma hayatına katılımı anlamında birinci kuşaktan üçüncü kuşağa Türkiye kökenli bireyleri etkilemiş, kadına ve erkeğe biçilen geleneksel roller büyük ölçüde aynı kalsa da üçüncü kuşak bireylerde erkeklerin daha fazla ev içi sorumluluk aldığı dikkat çekmiştir. Bununla birlikte çalışmada sınırlı da olsa ataerkil düşünce yapılarının nüveleri üçüncü kuşak erkeklerde gözlemlenmektedir. Katılımcıların üçte ikisi Türkiye kökenli bireylerin Almanya'daki kadın- erkek ilişkilerinden en çok flört

ilişkileri bağlamında ve sonra da çalışma hayatına katılım ve ev içindeki rol dağılımı bakımından etkilendiğini ifade etmiştir. Diğer yandan Türkiye kökenliler özelinde, özel alanda kadın- erkek eşitliğinin mevcudiyetinden söz etmek olanaksızdır. Türkiye kökenli çevre tarafından uygulanan toplumsal denetim kadın- erkek ilişkilerinin çoğunluk toplumundaki kadın- erkek ilişkilerinden etkilenme düzeyini azaltmış, evlilik dışı ilişkiler göçmenlerin değerleriyle zıt olarak görülmüş ve kültürlerarası birliktelikler sınırlı kalmıştır.

Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin evlenme yaşları dönem dönem farklılık göstermekle birlikte günümüzde ortalama evlilik yaşı 22,2'dir ve bu çoğunluk toplumunun evlilik yaşlarıyla (kadın için de erkek için de ortalama 30 yaş üstüdür) kıyaslandığında Türkiye kökenli bireylerin evlilik yaşının oldukça erken olduğunu ve çoğunluk toplumuyla benzerlik göstermekten uzak olduğunu ispat etmektedir. Almanca literatürde özellikle kamu kurumlarının göç kökenli bireylere ve eyaletlere özel bir evlilik ve boşanma istatistiğinin olmaması bir araştırma boşluğu yaratmıştır. Yaptığımız alan araştırması Ekşi ve arkadaşlarının (2015) yaptığı çalışmayla evlilik yaşı anlamında benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Üçüncü kuşak bireylerin 20 yaşından önce nişanlanmaya başladıkları ve 20'li yaşların başında evlendikleri ortaya çıkmıştır. Bu davranışa daha ziyade meslek eğitimi alan bireylerde rastlanmaktadır. Üniversite mezunu erkek bireylerin evlenme yaşı diğerlerine göre daha yüksektir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
ÜÇÜNCÜ KUŞAK TÜRKİYELİLERİN GÜNDELİK YAŞAM
DENEYİMLERİNE İLİŞKİN TİPOLOJİLER

Konu	Kamusal Senaryolar	Taktikler	Gizli Senaryolar
Eğitim Hayatı	- Ayrımcılık ve öteki olarak görülme (çok yoğun) - Kamusal senaryoda zorunlu itaat gösterisi ve politik bir tavır olarak sessiz kalmak - İrkçılık ve İslamofobi (ayrımcılık kadar olmasa da birkaç öğrenci tarafından deneyimlenmiş)	- Öğretmene yardımsever davranmak - Politik bir tavır olarak sessiz kalmak (kazanım göze batmamak) - Düşünceleri siyasi olarak doğru şekilde söylemek - Göstermelik itaat (en yoğun burada) (Siyasi) rol yapmak - Uyum sağladığını göstermek - Ayrımcılıktan korunma mekanizmaları geliştirmek	- Öğretmenlerin ayrımcı ve ırkçı davranışları, jest ve mimikleri - Öğretmeni kötülemek - Ders içeriğiyle alay etmek - Gülmenin kültürel arka plana göre değişen anlamı
İş Hayatı	- Hiyerarşik iş bölümünün getirdiği iktidar ilişkileri - Beden gücüne dayalı işlerde üniformalarla itaatkâr bedenler yaratma - Sendika üyeliğine karşı tehditkâr stratejiler (kâr odaklı firmalar) - Jest ve mimiklere yansıyan ayrımcılık (eğitimden daha az)	- Patrona iyilik yapmak - Tartışmaktan kaçınmak - Göstermelik itaat - Hızlı çalışmak - Dakik olmak	- Haksızlıklar - Amirin yaklaşımından duyulan memnuniyetsizlik - Fazla mesai yapmak - Çok çalıştırılmak - Vitamin B

Kamu Kurumları	• Karşılık verme (iş ve eğitim hayatından belirgin biçimde daha fazla) • Bürokrasi • Memurların jest ve mimiklerine yansıyan iktidar ilişkileri: görmezden gelmek.	• Giyim kuşama dikkat etmek • Haklarını bilmek • Hazırlıklı gitmek • Kamu kurumlarında hizmet alırken tanıdıklara başvurmak • Göstermelik itaat (özellikle polis karşısında, diğer iki alandan daha az) • Almanya vatandaşlığına geçiş (bürokrasiyi aşma yolu) • Kurallara uymak/ Uyum sağladığını göstermek • Ayak diremek	• Memurların jest ve mimiklerini, üslubunu eleştirmek ve küfretmek • Bazı kamu kurumlarını kendi aralarında itibarsızlaştırmak • Vergi politikalarından hoşnutsuzluk, Vitamin-B, eşitsiz muamele
Siyasi İktidar	• Mikro katılım • Yabancı düşmanlığı • Tanınmama • İstikrarlı ama reform içermeyen göç ve entegrasyon politikaları • Asimilasyona benzeyen entegrasyon politikaları • Türkiye kökenli topluluklar arasında çifte standartlar	-	• İktidara güvensizlik • İktidarı ikiye bölünmüş olarak nitelemek • Kamu politikalarının ve hizmetlerinin eleştirilmesi • Kolektif kimlikler şekillenmemesiyle sosyal adalet içeren bir tanınma politikası talebi • Mülteci politikasının eleştirilmesi • Devletin sırtından geçenlerle aynı görülmemesi beklentisi.

Tablo 3: Gündelik Yaşamda İktidar İlişkilerinin Deneyimlenme Biçimlerine Göre Tipolojiler

Üsluba özen göstermek, susmak, sessiz kalmak, huyuna suyuna gitmek, köprüden geçene kadar ayıya dayı demek gibi taktikler “göstermelik itaat” taktiğine karşılık gelmektedir. Bu taktik, her ne kadar tek bir taktik gibi görünse de çeşitli deneyimleri içine alır.

Din	
Direnış/ Taktik	1. Helal gıda: Halal Check uygulaması, Türk market ve kasaplarından et alışverişı, vegan ve vejetaryen beslenme biçimlerine yönelme 2. Namaz: Mola vakitlerini kullanma, kamusal alanda bodrum katı gibi boş mekanları kullanma 3. Kurban: Yasaları ters yüz ederek ve boşluklardan faydalanarak ibadeti Almanya’da yerine getirmek 4. Bayramda yıllık izin kullanmak veya sağlık raporu ile izin almak
Adaptasyon	1. Kurban: Yurtdışına göndermek 2. Namaz: Özel alanda kılmak veya kılmamak 3. Helal kesim olmayan ürünleri tüketmek (çok sınırlı)
İktidarın Değişen Stratejileri	1. Dini bayramların ilk günü dersten muafiyet 2. Müslüman mezarlıklarında İslami usullere göre gömölme izni verilmesi 3. Sünnetin yasal bir zemine kavuşması

Tablo 4: Gündelik Yaşamda Dini Pratiklere İlişkin Adaptasyon ve Direniş Tipolojileri

Kültür	
Direnış/Taktik	• Gürültüyle seçkin kültüre meydan okuma: düğün ve konvoy • Sembolik siyaset: inanç ve etnik kökene ilişkin sembolleri kullanma • Kültürel etkinlikler: Ramazan festivalleri, kadirga şenlikleri, saz kursları, sıra geceleri • Hâkim kültürün yemek pratiklerini aşagılamak
Adaptasyon ya da melez pratikler	• Melez yemek kültürünün gelişmesi

Tablo 5: Kültürel Pratiklere İlişkin Direniş ve Adaptasyon Tipolojileri

Kimliklenme Biçimleri	Kültürel Farklılıkların İdaresi
1. “Sentez kimlik”: Çoğunluk toplumundan farklı bir şekilde Almanyalı olmak 2. Dil becerisi gelişmiş fakat “ayırt edilmiş bir kimlik” (Çoğunluk toplumundaki insan ilişkilerinin referans alınmaması her iki grupta ortak)	1. Daha yüksek düzeyde eğitim→ dönüşüm stratejileri: orta yolu bulmak, seçici adaptasyon (bireyin kendi tarihi de kimliklenme sürecinde önemli rol oynuyor) 2. Daha düşük eğitim düzeyi→ muhafaza etme stratejisi: aileden miras alınan kimlik baskın

Tablo 6: Üçüncü Kuşak Türkiye Kökenli Bireylerin Kimliklenme Biçimleri ve Kültürel Farklılıkları İdare Etme Yöntemleri

SONUÇ

Almanya'daki Türkiye kökenli göçmenlerle ilgili pek çok çalışma yapılmış olmakla birlikte üçüncü kuşak üzerine yapılan çalışmalar sayıca daha sınırlıdır ve bu kuşağın gündelik yaşam deneyimleri en çok da entegrasyon ve kimlik bağlamında ele alınmıştır. Göç araştırmalarına gündelik yaşam perspektifi getiren önemli çalışmalar bulunmakla birlikte belli bir kuşağa özgü toplumsal tarihi gün yüzüne çıkarmaya ve iktidar ilişkilerini bütün veçheleriyle ele almaya dönük bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma göç kökenli bireylerin gündelik yaşamlarında kurumlardaki iktidar odaklarıyla girdikleri iktidar ilişkilerini ve bütünüyle özel alanla ilişkilendiremeyeceğimiz dini, kültürel pratikleri ve insan ilişkilerini birlikte ele alarak göç ve gündelik yaşam alanına bütüncül bir perspektif kazandırmaktadır. Gündelik direniş biçimleriyle ilgili pek çok çalışmadan farklı olarak toplumsal yapıları ve onlara içkin olan iktidar ilişkilerini irdelemeyi ihmal etmeyen bu araştırma, direniş biçimlerini tartışmadan önce göç kökenli bireylerin tam olarak neye direndiğini ve aynı zamanda adapte olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmada Almanya'daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin ulusal kimlik, hâkim kültür ve sosyal politikalar karşısındaki eylem repertuvarları kamusal senaryo, taktik ve gizli senaryo kavramları üzerinden ortaya konulmuş ve bireylerin adaptasyon ve gizli direniş biçimlerinden hareketle üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin gündelik yaşam deneyimlerine ilişkin tipolojiler oluşturulmuştur. Araştırmanın gündelik direniş biçimleri literatürüne önemli bir katkısı da gömülü kuramdan hareketle üretilen dikkat çekmeye dayalı gündelik direniş biçimleri kavramı olmuştur.

Teorik bölümde yapı-fail ikiliği bağlamında göçmenlerin, eylemleri toplumsal yapı tarafından belirlenen ve aynı zamanda toplumsal yapıyı etkileyen failer olduğu ortaya konmuştur. Göçmenleri etkileyen toplumsal yapılar sadece ev sahibi toplumun ve küresel güçlerin yapıları değil aynı zamanda kaynak ülkenin sosyal ve kültürel yapılarıdır. Habitus kavramı ise göçmenleri ev sahibi toplumdan ayıran pratiklere işaret etmektedir. Göçmenin yaşadığı göç deneyimi ve bu süreçte aldığı kararlar aktif bir özne olduğunun göstergesidir. İngiliz Marksist Tarihçiler ve Maduniyet Okulu, resmi tarih yazımının dışarıda bıraktığı sıradan insanların mikro anlatılarının önemine

dikkat çekmektedir. Sıradan insanın toplumsal yapılara karşı direniş ve adaptasyonunda sadece ekonomi değil, kültür, gelenek ve din de önemli bir rol oynamaktadır. Gündelik yaşam tarihi tekrara dayalıdır ve bireylerin anonim kalan gündelik deneyimlerinin önemine vurgu yapmaktadır. Sıradan bireylerin toplumsal yapılar karşısındaki tek yanıtı direniş değildir, belli bir dereceye kadar uyumlar da söz konusudur. Bireyler gündelik yaşamlarıyla ya üstyapıların oluşumuna katkıda bulunur ya da toplumsal değişimin aktörü olur. Gündelik yaşam tarihi, kültürü durağan bir varlık olarak ele almamakta ve büyük anlatıları görmezden gelmemektedir. İktidarın mikrofiziği kavramı iktidarın toplumsal ilişkilere içkin olduğunu anlatmaktadır. Bu çalışmada ele alınan gündelik direniş biçimleri, örgütlü olmayan ve politik olarak dile getirilmeyen ve büyük ölçüde aktörlerin de direniş olarak görmedikleri eylemler bütünüdür. Ayak sürüme, göstermelik itaat, rol yapma, kurnazlık gibi pek çok gündelik direniş biçiminin açık bir direnişten farkı aktörlerin zaten dezavantajlı olan konumlarını daha da riskli hale getirmemesidir. Gündelik direniş biçimleri muhalefet etme, reddetme, zıt olma gibi yanıtları içine almaktadır. Gündelik direnişin varlığından söz etmek için Scott'a göre amaç kilit rol oynarken, de Certeau'ya göre yaratıcı pratik ve eylemlerin varlığı zorunludur. Bu yaklaşımlardan ilki antropoloji ve siyaset biliminde, ikincisi ise daha ziyade kültürel çalışmalarda yer bulmaktadır. Bu çalışmada ele alınan gizli direniş biçimleri arasında her iki yaklaşıma da örnek mevcuttur. Bilhassa çalışmanın üç, dört, beş ve altıncı bölümlerinde irdelenen iktidar ilişkileri kamusal senaryo ve gizli senaryo bağlamında ele alınmıştır. Kamusal senaryo açıkça beyan edilen iktidar ilişkilerine işaret ederken, gizli senaryolar iktidarın olmadığı özerk mekanlarda iktidarın yüzüne söylenemeyen gerçek düşüncelerden, sahne arkası yanıtlardan oluşmaktadır. Gizli senaryoları incelemediğimiz müddetçe tabi olanın iktidar ilişkilerine ilişkin deneyimlerini kamusal senaryolarda görünenlerden ibaret sanmak gibi bir yanılgıya kapılmamız mümkündür.

Araştırmada antropoloji, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin metodolojilerinden faydalanılmıştır. Gündelik yaşam, direniş ve göç çalışmaları ile ilgili kitaplar, bilimsel çalışmalar, anı, hikâye, roman gibi edebi eserlerin yanı sıra film ve belgesel gibi ikincil kaynaklara başvurulmuştur. Bununla birlikte araştırma esasen

derinlemesine görüşme yoluyla elde edilen birincil verilere dayanmaktadır. Derinlemesine görüşmelerde seyyah metaforu hakimdir, veriler görüşme esnasında inşa edilmektedir. Teorik doygunluk sağlanana kadar görüşmelere devam edilmiştir. Araştırma örneklemini Almanya’da doğup büyüyen ve 20-30 yaş aralığında olan üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerden meydana gelmektedir. Araştırma sahası Almanya’nın Renanya-Palatina Eyaleti’nin başkenti olan Mainz şehri ve çevresidir. Irkçı eğilimlerin yoğun olmadığı, göçmenlere karşı ılımlı bir yaklaşımın olduğu ve kapalı bir toplum özelliği göstermeyen kentin seçilme nedeni göçmenlere karşı yaklaşımın ortalama seyrettiği bir bölge olmasıdır. Sahada üretilen veriler MAXQDA programı yardımıyla içerik analizi ve gömülü kuram yöntemiyle analiz edilmiştir. Gömülü kuram, kuramların test edilmesine olanak tanıdığı gibi literatürde olmayan kuramların verilerden üretilmesini sağlamıştır.

İkinci bölümle ilgili ulaşılan sonuçlar şu şekildedir: Almanya dünyadaki en çok göç alan on ülkeden biridir. Türkiye’den Almanya’ya 1961’den önce de göç hareketleri olmuş, fakat bu göçler sayıca iş gücü kadar yoğun olmamıştır. Ekonomik göçün nedenlerini tartışan pek çok kuram mevcuttur. Bunlar arasında neo-klasik ekonominin makro kuramı, neo-klasik ekonominin mikro kuramı, göçün yeni ekonomisi, ikiye bölünmüş emek piyasası kuramı, dünya sistemleri kuramı ve iten-çeken faktörler ekonomik göçe neden olan faktörleri bir dereceye kadar açıklamaktadırlar. İşgücü göçü sonrasında Almanya’daki göçmenler 1990’lı yıllara kadar yabancılar hukukuna tabi olmuşlardır. İş gücü anlaşmaları çerçevesinde toplumsal haklar bakımından en zayıf durumda olan gruplardan birisi Türkiye kökenli göçmenler olmuştur. 1980’li yıllarda Türkiye’den Almanya’ya gerçekleşen göçler büyük ölçüde siyasi ilticaya dönüşmüştür. Bu durum Almanya’daki göçmen politikaları açısından yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, devlet Türkiye kökenli bireylerin alt kimliklerine yönelik siyaset yapmaya başlamıştır. Almanya’daki Türkiye kökenli topluluklara baktığımızda ortak noktaları yok denecek kadar az olmakla birlikte Türkiye’ye yönelik faaliyet gösterme anlamında ortak bir tutum içerisindedirler.

Almanya'daki Türkiye kökenli göçmen işçiler uzunca bir dönem misafir işçi olarak adlandırılmışlar ve göçü sınırlandırma gibi bir işlevi olan göç mevzuatıyla yönetilmişlerdir. 1965 Yabancılar Yasası misafir işçilere iş yerini belirleme hakkı tanımamış ve yurt dışına çıkış yasağıyla yabancı haklarını daha da sınırlandırmıştır. 1990 Yabancılar Yasası ise yabancılara daha geniş haklar tanımış ve vatandaşlığa geçişle ilgili prosedürleri kolaylaştırmıştır. Göç mevzuatında aile birleşimi, göçmen kabulü ve vatandaşlık politikalarıyla ilgili düzenlemelerin maddi refahı ön koşul olarak görmesi ve AB dışından gelen göçmenlerin diğer vatandaşlığından çıkmasını şart koşması dikkat çekicidir. 2000 tarihli Vatandaşlık Yasası vatandaşlık rejiminin kısmen toprağa bağlı hale gelmesini sağlamıştır. Bu yasa Yabancılar Yasası'ndan farklı olarak Almanca bilmeyi, Almanya'daki gündelik yaşamı, toplumsal ve hukuki düzeni tanımayı vatandaşlığın şartı olarak görmektedir. 2005 yılında yürürlüğe giren Göç Yasası ile Almanya göç alan bir ülke olduğunu açıkça deklare etmiş, bununla birlikte entegrasyon politikalarını vatandaşlık kursları, entegrasyon kursları ve vatandaşlık testleriyle kurumsal hale getirmiştir. Sınırlı kabulün göstergesi olan bu düzenlemeler, entegrasyonun mekanik bir şekilde test edilen bir politika haline gelmesini sağlamış ve göçmenleri “entegrasyon gereksinimi olan” ve “entegrasyon gereksinimi az olan” gibi gruplara ayırmıştır. 2005 Göç Yasası yapım sürecinde SPD ve Yeşiller Partisi koalisyonu aktif rol oynamıştır. 2006'da ise ayrımcılığı önlemeye dönük bir girişim olarak Eşit İşlem Yasası yürürlüğe konulmuştur.

Vatandaşlık politikaları içermeye ve dışlamaya dönük politikalarlardır. Çeşitliliğin üstesinden gelmeyi kolaylaştıran vatandaşlık politikaları eşitlik yaratmaya dönük bir kurgu olarak işlev göstermektedir. Vatandaşlık literatürde ulusal kimlik temelinde, evrak temelinde, haklar temelinde ve ödev ve sorumluluklar temelinde ele alınmaktadır. Göç ve vatandaşlık tartışmalarında milliyet ölçütü öne çıkmaktadır. Almanya, AB dışından gelen göçmenlere çifte vatandaşlık hakkı tanımayarak ikili aidiyet taleplerini reddetmektedir. Almanya'nın vatandaşlık politikaları diğer Avrupa ülkeleriyle (Hollanda, Fransa) kıyaslandığında toplulukçu, dışlayıcı bir doğaya sahiptir. Göçmenlerin eğitim, iş ve konut piyasasındaki kırılgan konumu da düşünüldüğünde vatandaşlık prosedürlerinin iyice zorlaştırıldığı sonucuna varmak

mümkündür. Almanya'daki vatandaşlık politikaları bilhassa AB ve AB dışından gelen göçmenler arasında yarattığı statü farkı nedeniyle literatürde *tabakalı yurttaşlık* olarak ifade edilmektedir.

Siyasi partiler içerisinde yerleşim hakkı, vatandaşlığa geçişi düzenleyen yasalar ve göç yasalarının SPD ve Yeşiller Partilerinin öncülüğünde yapıldığı dikkat çekmektedir. Almanya'nın uzunca bir dönem göç ülkesi olduğunu reddetmesi ve uyum politikalarını geciktirmesi göçmenlerin reaksiyoner kimlik geliştirmelerinde bir etkidir. Sağ siyasi partiler ve sol siyasi partilerin göçmenlere yaklaşımı birbirinden farklılık göstermektedir. İlki yerli toplum ve göçmenler arasındaki eşitsizlikleri doğal görürken, ikincisi eşitsizlikleri bir sorun olarak görmektedir.

İş gücü göçü ile beyaz yakalı Alman sayısı artmış ve göç, Almanya'nın toplumsal yapılarını etkilemiştir. Diğer taraftan bu durum toplumda yeni bir alt işçi sınıfının doğmasına yol açmıştır. Göçmenler tehlike olarak ve devletin sırtından geçinenler olarak görülmüştür. Berlin Duvarı'nın yıkılması ve Doğu Almanya'daki işsiz yığınların Batı Almanya'ya göç etmesiyle birlikte toplumda ırkçılık tırmanmış ve Almanya'da farklı yıllarda ve bölgelerde pek çok kundaklama gerçekleşmiş ve nice insan hayatını yitirmiştir.

Farklılıkların yönetimi asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürlülük politikalarıyla mümkün olmaktadır. Asimilasyon sosyal uyumun ve etkileşimin son merhalesi olarak değerlendirilmektedir. Almanya'daki entegrasyon politikaları günümüzde sosyal entegrasyon çerçevesinde ele alınmaktadır. Eğitim, iş hayatına katılım, dil becerisi ve siyasal katılım gibi ölçütlerden başka çoğunluk toplumunun fertleriyle olan ilişkiler de entegrasyon kriteri olarak kabul edilmektedir. Mekanik bir anlama sahip olan kavram zamanla asimilasyonu meşrulaştıracak anlamlar içermektedir. Almanya'da entegrasyon özellikle yerli toplumla benzer yaşam olanaklarına sahip olma anlamında sosyal kohezyona benzer bir mana taşımaktadır. Entegrasyon politikaları göçmenleri “entegrasyona istekli- isteksiz”, “entegrasyon kabiliyeti olan- olmayan” gibi şekillerde kategorize etmektedir. Almanya'da mültecilerden sonra en sınırlı haklara sahip olan göçmen grubu üçüncü ülke

vatandaşlarıdır. Geciken uyum politikalarının bu politikaların geçmişteki yokluğunu telafi etmeye dönük bir boyutu da vardır. Göçmenlerin entegrasyonları tartışılırken en çok referans alınan kavramlardan ikisi hâkim kültür ve paralel toplumdur. Bu kavramlardan ilki iktidara göre neye uyum sağlanması gerektiğini, ikincisi ise toplumda uyum sağlayamayan azınlıkları ifade etmek için kullanılmaktadır. Birlikte yaşamın çerçevesi dışlayıcı hâkim kültürden ziyade hukuk kültürü olmalıdır. Çokkültürlülük politikaları Almanya’da tartışma konusu olmaktadır. Eğitim sisteminde her ne kadar kültürlerarası eğitimle ilgili gelişmeler kaydedilse de çokkültürlülüğün ayrıştırıcı pratikler doğurması endişesiyle çokkültürlü politikalara şüpheci yaklaşılmaktadır. Çokkültürlülük politikaları bilim insanları tarafından yalnızca kültürel tanınma içermesi, bölücü görülmesi, kolektif kimlikleri şeyleştirmesi, farklı kültürleri marjinalleştirmesi ve kaynak dağılımında adaleti sağlayan bir içeriğe sahip olmaması nedeniyle eleştirilmektedir.

Üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölümde Almanya’daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin gündelik mücadele pratikleri kamusal senaryo, gizli senaryo ve taktik kavramları üzerinden ele alınmıştır. Araştırmaya eşit sayıda kadın ve erkek dahil edilmeye çalışılmış, 26 kadın ve 16 erkek katılımcı dahil olmuştur. Katılımcıların 23’ü üniversite mezunu veya üniversite eğitimine devam eden, 17’si meslek eğitimi mezunu veya meslek eğitimine devam eden, 2’si ise lise mezunu bireylerden oluşmaktadır. Üçüncü kuşak bireylerin eğitim yaşamında doğrudan ve dolaylı ayrımcı uygulamalar, öteki olarak görülmeye hali, jest ve mimiklerde ayrımcılık kamusal senaryolara damgasını vurmakta, aynı sıklıkta olmamakla birlikte ırkçılık ve İslamofobi gibi yaklaşımlar da kamusal senaryolarda ortaya çıkmaktadır. Eğitim düzeyi ve cinsiyet fark etmeksizin pek çok katılımcı eğitim hayatında ayrımcılığı deneyimlemiştir, fakat üniversite eğitimi alanlarda ayrımcılık deneyimleri daha fazla görülmektedir. Öteki olarak görülmeyi en yoğun deneyimleyen grup kadınlardır ve bu durum madun hissetmelerine neden olmaktadır. Türklerin sahtekarlıkla özdeşleştirilmesi yaklaşımı ise daha çok Türkiye kökenli erkekleri hedef almaktadır. İktidar ilişkilerinin en yoğun hissedildiği alan eğitim hayatıdır ve eğitim süresi uzadıkça ayrımcılık deneyimleri artabilmektedir. Eğitim hayatında ifade özgürlüğü

şartlara bağlı olarak var olmaktadır. Üçüncü kuşak bireylerin eğitim hayatında riskten uzak bir şekilde düşüncelerini dile getirme yöntemleri “siyasi olarak doğru şekilde söylemek” olarak tanımlanmıştır. Müslüman kız öğrencilerin beden eğitimi dersinde kıyafet ve dersin karma olması gibi nedenlerle geliştirdikleri yanıtlar; farklılıkların kabulü nispetinde seçici adaptasyon, açık direniş ve taktikler olmuştur. Kamusal senaryolardaki iktidar ilişkileri içerisinde zorunlu itaat gösterisi öğretmenin iktidarı karşısında göç kökenli öğrencilerin geliştirdiği bir hayatta kalma stratejisidir. Eğitim hayatında üçüncü kuşak bireylerin ürettikleri taktikler üç başlıkta toplanmaktadır: daha çok kadın katılımcılar için geçerli olan dikkat çekmeye dayalı taktikler, sessiz kalmak gibi dikkat çekmemeye dayalı taktikler ve diğer yaratıcı, çok çeşitli taktikler. Gündelik direniş biçimlerini konu alan çalışmalarda sıradan insanların hayatta kalma stratejilerinin dikkat çekmemeye yönelik olduğu vurgusu vardır. Ancak araştırma verilerinde göç kökenli bireylerin eğitim hayatında dikkat çekmeye yönelik stratejiler de belirledikleri ortaya çıkmıştır. Bunlar öğretmene karşı yardımsever olmak ve uyum sağladığını göstermek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Uyum sağladığını göstermek, göç kökenli bireylerin kendini uyum sağlamamış Türklerden ayırıştırma çabası olarak ortaya çıkan ve Alman arkadaş çevresine sahip olmak, Alman dernek çevrelerinde takılmak, çok çalışmak ve *Gymnasium* gibi iyi dereceli okullara gitmek şeklinde görünür olan davranışların bütününe içine alan bir taktiktir. Öğretmene karşı yardımsever olmak, öğretmenin takdir ettiği davranışları yapmak ve sınıf arkadaşlarına ders konularında yardım ederek ve gönüllü sorumluluk alarak öğretmenin iş yükünü hafifletmek olarak tanımlanabilecek bir taktiktir.

Göç kökenli öğrencilerin uyguladığı taktikler bazen ikinci kuşağın öğütlerinden de etkilenmektedir. Göstermelik itaat altında ele alınabilecek çok çeşitli taktiklerden başka, siyasi rol yapmak, işten çalmak, riskten uzak bir dil kullanmak, ayrımcılığa karşı korunma mekanizmaları geliştirmek gibi taktikler öne çıkmakta ve bazen anlık bazen daha uzun vadeli kazanımları beraberinde getirmektedir. Ayrımcılıktan korunma mekanizmaları geliştirmek şeklinde ortaya çıkan taktik, dikkat çekmeye dayalı bir direniş biçimi değildir, fakat eğitim yaşamında ortaya çıkan özgün bir direniş biçimidir. Zira diğer direniş biçimlerinden farklı olarak anlık bir kazanımı

hedeflemez. Verilerde gömülü olan bu taktik, kamusal senaryoda başat olan bir tahakküm biçimini, ayrımcılığı ortadan kaldırmaya ve bu davranışın olumsuz sonuçlarıyla baş etmeye dönük bir önlem alma stratejisidir. Eğitim hayatının kamusal senaryolarına karşı sahne arkası yanıtlar çok çeşitli gizli senaryoları var etmiştir. Öğretmenin jest ve mimikleri (gülüşü, nefes almadan konuşması, ses tonu, öğrencilerin verdiği cevaplar karşısındaki mimikleri), ayrımcı davranışları, mizah anlayışındaki farklılıklar, okulda özel hayatını paylaşması göç kökenli bireylerin gizli senaryolarda mizahi bir dille ve yalın ifadelerle öğretmenlerin iktidarını el altından yıkmaya yönelik teşebbüslerdir. Okul ve okul öncesi eğitim katılımcıların çoğunluk toplumuyla ortak yatkinliklerinin inşasında önemli rol oynamaktadır. Katılımcılar bazı derslerin içeriklerini farklılıklar ekseninde ele alsa da okul hayatlarındaki etkinliklere yansıyan (çoğunluk toplumunun) dini bayramları olağan görmekte ve bu etkinliklere katılmaktadırlar. Eğitim hayatını “ortak yatkinlikler” çerçevesinde tanımlama durumu erkek katılımcılarda daha baskındır.

Çalışmanın örnekleminde yer alan katılımcılardan iş hayatına dahil olanlar heterojen bir grubu oluşturmakta; aktif çalışanlar, mesleki eğitim çerçevesinde çalışanlar ve yan iş yapanlardan meydana gelmektedir. Üçüncü kuşak arasında işçilerin sayısı önceki kuşaklara nazaran azalmıştır. İş hayatına uyum, entegrasyon göstergelerinden farklı olarak bireylerin yaptığı işi sevmesi, başarılı olması ve iş yerinde karar alımına katılımı perspektifinden değerlendirilmiştir. Üçüncü kuşak göç kökenli bireylerin iş hayatına uyumu işe dört elle sarılma şeklinde tezahür etmektedir. Aktif çalışanlar ve meslek eğitimine devam edenlerde iş yerinde karar alımına katılım daha yüksekken, yan işte çalışanlar için aynı durum söz konusu değildir. Karar alımına katılım, yapılan işin niteliğine bağlıdır. İş hayatı eğitim hayatına nazaran tahakkümün ve taktiklerin daha az olduğu bir alandır. İş hayatının kamusal senaryolarında ayrımcılık daha ziyade istihdam süreçlerinde ortaya çıkmakta, eğitim hayatında olduğu kadar yoğun hissedilmemektedir. Beden gücü gerektiren işlerde tahakküm daha bariz formlarda kamusal senaryolara yansırken, daha nitelikli çalışanlar için kamusal senaryolarda iktidar ilişkileri daha dolaylı biçimde tecessüm etmektedir. İş süreçlerinde etnik kökenden ziyade hiyerarşik iş bölümü iktidar ilişkilerini

etkilemektedir. Tahakküm biçimleri; sendikaya üye olmama konusunda psikolojik baskı kurma, yukarıdan bakma, özel hayata müdahale ve yönlendirmedir. Göç kökenli çalışanların iş hayatında ürettikleri taktikler; hızlı çalışmak, göstermelik itaat olarak özetlenebilecek taktikler, patrona iyilik yapmak ve titiz çalışmaktır. Bu taktikler amirin gözüne girmek, tercih edilen bir çalışan olmak ve iş sözleşmesinin uzatılması gibi önemli kazanımlar sağlamaktadır. Patrona iyilik yapmak ve hızlı çalışmak meslek eğitime devam eden ve yan bir işte çalışanlarda ortaya çıkan dikkat çekmeye dayalı direniş biçimleridir ve verilerde gömülü olan kurama işaret etmektedir. Patrona iyilik yapmak, beden gücüne dayalı işlerde ortaya çıkan bir taktiktir. İyiliğin karşılıklı olduğunu düşünerek diğer insanların çalışmak istemediği günlerde (hafta sonu gibi) gönüllü mesai yapmaya ve patronu zor durumda bırakmamaya dayalı bir gündelik direniş biçimidir. Patronun işini kolaylaştırmaya dönük diğer davranış biçimleri de bu taktik kapsamında ele alınabilir. Hızlı çalışmak, beden gücüne dayalı işlerde ortaya çıkan dikkat çekmeye yönelik bir taktiktir ve farklı kuşaklarda da görülebilmektedir. Hızlı çalışmak, iş piyasasında göçmenlerin dezavantajlı konumda olmasının etkisiyle göçmen çocuklarının işle ilgili yükümlülüklerini öngörülen süreden daha kısa bir sürede yerine getirerek kendilerini çoğunluk toplumunun fertlerinden ve diğer yabancılardan ayırıştırmasına dayanan bir direniş biçimidir. Hızlı çalışmak, gündelik direniş biçimleri literatüründe işçilerin yavaş çalışması şeklinde tezahür eden direniş biçiminin tam zıddıdır. Titiz çalışmak ve göstermelik itaat meslek eğitime devam eden ve meslek eğitimi yapmış çalışanlarda ortaya çıkan taktiklerdir. İş yeri haricindeki bütün mekanlar gizli senaryo mekânı olma potansiyeli taşımaktadır. Gizli senaryolarda haksızlıklar, çok çalıştırılma, yoğun iş baskısı ve yöneticinin yaklaşımı üçüncü kuşak bireylerin dert yakındığı konulardır. Bunlardan ilk üçüne özellikle meslek eğitimi almış bireylerde rastlanmaktadır. İş hayatındaki kamusal senaryolar ve gizli senaryolar eğitim düzeyi daha düşük olan bireylerin iş hayatında iktidar ilişkilerini daha yoğun deneyimlediklerini ortaya çıkarmıştır.

Almanya vatandaşlığı kamu kurumlarındaki bürokrasiyi aşmanın bir yolu olarak görülmüş, evrak ve haklar temelinde tanımlanmıştır. Türkiye vatandaşı olan katılımcılar ise vatandaşlığı daha ziyade ulusal kimlik temelinde ele almışlardır.

Almanya vatandaşları da Türkiye vatandaşları gibi bürokrasiden mustariptirler. Çifte vatandaşlık hakkı yalnızca Almanya’da doğup büyüyen ve belli kriterleri taşıyan göç kökenli bireylere verilmiş bir haktır. Kamu yönetiminin kamusal senaryolarında memurların sert üslupları, jest ve mimikleri ve bürokrasi olgusu öne çıkmaktadır. İktidar ilişkilerinin en yoğun deneyimlendiği kurumlar Yabancılar Dairesi ve Federal İş Ajansı’dır. Bürokrasinin varlığı e-devlet hizmetlerinin sınırlı bir kullanım alanına sahip olmasıyla yakından ilgilidir. Memurların jest ve mimiklerinden en yoğun karşılaşılan dil pratikleri “yok saymak”, hizmet alıcılarını terslemek, alay etmek, mülteciler, başörtülü kadınlar ve kısmen üçüncü kuşak bireylerle yavaş ve heceleyerek konuşmak şeklinde özetlenebilir. Bilhassa eğitim yardımı ve sosyal yardım sunan kurumlarda memurların bıkkın tavrı ve tahakkümü daha yoğun deneyimlenmekte, bürokrasi göçmenler ve sosyal yardım alıcıları için daha yıpratıcı bir sürece işaret etmektedir. Mainz şehrinin her semtinde göçmen grupların var olması ve semtler arası yer değiştirmelerin yoğun olması, günümüzde göçmenlerin yalıtılmış bölgelerde yaşamadıklarının işaretidir. Üçüncü kuşak bireyler büyük ölçüde kamu kurumlarının koydukları kurallara uymakta ve bu davranış eğitim düzeyi fark etmeksizin kadınlarda daha yoğun ortaya çıkmaktadır. Erkek katılımcılardan yalnızca birkaçı mecburiyetten uyum sağladığını veya kuralları ihlal ettiğini anlatmıştır. Üçüncü kuşak bireylerin yoğunluk sırasına göre ayak dirediği kurallar; trafik kuralları, okul kuralları ve toplu taşıma için bilet alma zorunluluğudur. Meslek eğitimi alanlar ve lise mezunlarının trafik kurallarını daha çok ihlal ettikleri dikkat çekmektedir. Eğitim ve iş yaşamından farklı olarak kamu yönetiminin kamusal senaryolarında karşılık verme davranışına yoğun rastlanmaktadır ve bu durumun kuşaklar arasında farklılık gösterdiğine ilişkin ipuçları mevcuttur. Kamu kurumları karşısında üretilen taktikler bazen birbirine zıt, karmaşık ve yaratıcı eylemlerden meydana gelmekte ve yer değiştirebilmektedir. Bu taktikler; giyim kuşama, üsluba özen göstermek, evrakları önceden hazırlamak, haklarını bilmek, göstermelik itaat, özel alanda kamu kurumlarıyla ilgili tecrübeleri paylaşmak, aşırı kibar davranmak ve kurumda tanıdık bir çalışan olup olmadığını araştırmaktır. Sözü geçen taktikler göze batmamak, işlem süresini kısaltmak, ciddiye alınmak ve taleplere cevap almak gibi kazanımları hedeflemektedir. Kamu kurumlarının ele alındığı gizli senaryolar çok çeşitli mekanlarda ortaya çıkmakta,

çoğunlukla da mekândan bağımsız olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum gizli senaryoların iletişim ve teknoloji çağında mekânsızlaştığını göstermektedir. Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin kamu kurumlarıyla ilgili gizli senaryolarında; tavırlarından hoşlanmadıkları memurların üsluplarını kötülemek, Yabancılar Dairesi, İş ve İşçi Bulma Merkezi gibi kurumları kendi aralarında itibarsızlaştırmak, sosyal yardım başvuru süreçlerinde kurum ve memurların baskısından konuşmak, (bilhassa inşaat işçilerinin) vergi politikalarından memnuniyetsizlik, Vitamin B, eşitsiz muamele ve kaçak iş yapma yolları gibi dil pratikleri öne çıkmaktadır. Gizli senaryolar göç kökenli bireylerin tavsiye- telkin mekanizmalarını işlettiği bir dayanışma ortamı yaratmıştır.

Almanya'nın göç ve entegrasyon politikaları ve göç kökenli bireylerin siyasal katılımları siyasal iktidarla ilişkilerin yüz yüze olmayan kamusal senaryoları olarak ele alınmıştır. Siyasal hayata katılım devlet nazarında entegrasyonun önemli ölçütlerinden biri olarak görülmektedir. Ancak yabancıların siyasal hakları AB'den gelen göçmenler ve AB dışından gelen göçmenler arasında keskin bir ayrım yaratmakta, çifte standartları gündeme getirmektedir. Göç ve entegrasyon politikaları karşısında göç kökenli bireylerin siyasal sistemi hangi şekillerde ve düzeylerde etkilemeye çalıştığı, ne tür katılım yöntemlerini benimsediği tartışılmıştır. Üçüncü kuşak bireylerin siyasal katılımı en alt kademe katılım biçimlerine denk gelmektedir. Geleneksel katılım biçimleri örneklemin üçte biriyle sınırlıdır. Üçüncü kuşak bireyler daha ziyade mikro katılım olarak kavramsallaştırdığımız imza kampanyaları ve sivil toplum örgütlerine üyelik gibi geleneksel olmayan ve post- modern katılım biçimlerini benimsemişlerdir. Almanya vatandaşı olan katılımcıların ¼'ünden fazlasında politikadan uzaklaşma eğilimleri görülmektedir. Yabancıları temsil etmek üzere kurulan göç ve entegrasyon kurulları, yabancı danışma kurulları ve göçmen örgütleri sınırlı bir siyasal temsil sağlamaktadır. İktidarın göçmen politikaları; yabancı düşmanlığı, istihdamda ayrımcılık, göçmenlerin toplumun bir parçası olarak kabul edilmemesi ve entegrasyon kavramıyla asimilasyonun kastedilmesi gibi temalarla özetlenmiştir. Siyasal iktidara ilişkin kamusal senaryolar ve gizli senaryolar üçüncü kuşak bireylerin sadece kültürel değil aynı zamanda fırsat eşitliğinin ve ekonomi

boyutunun ihmal edilmediği bir tanınma politikası talep ettiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte üçüncü kuşak bireyler grup içindeki çeşitliliğin görmezden gelinmesine gizli senaryolarda tepki vermektedirler. Alt sınıf olarak kalmalarının bir devlet politikası olduğunu belirten kadın katılımcılar olmuştur. Koalisyon politikalarından duyulan memnuniyetsizlik, mülteci olarak görülme talebi ve mülteci politikalarının insani bulunmaması öne çıkan diğer gizli senaryo konularıdır. Mülteci politikaları bilhassa üniversiteli kadınlar tarafından tenkit edilmektedir. Gizli senaryolarda Almanya siyasetinin katılımcıların 2/3'si tarafından tartışılması Almanya siyasetine ilgi duyulduğunun bir işaretidir.

Yedinci bölümde öncelikle üçüncü kuşağın toplumsal hareketliliği ve sadece özel alana has kılınamayan dini pratikleri, kültürel pratikleri ve insan ilişkileri incelenmiştir. Üçüncü kuşakta okul bitirmeyenlerin azalması anlamında bir hareketlilik görülmekte iken, kuşaklararası toplumsal hareketliliğin en fazla ikinci kuşakta ve kadınlarda olduğu dikkat çekmektedir. Mesleki statü ve yaşam şartları bakımından üçüncü kuşak daha iyi bir durumda olsa da Türkiye kökenli bireylerle ilgili istatistikler kira, gelir ve yaşam memnuniyeti gibi yaşam şartları açısından hareketliliğin yatay şekilde olduğunu göstermektedir. Katılımcıların çoğu yukarı doğru bir toplumsal hareketliliği mümkün görseler de bunun önünde birtakım engeller olduğu aşikardır.

Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin hâkim kültüre ve ulusal kimliğe direnişinde din ve kültür önemli rol oynamaktadır. Bireyler dini pratiklerini sürdürmek için kâh yasal düzenlemelerin boşluklarından faydalanarak kâh kuralları ters yüz ederek iç içe geçen çeşitli adaptasyon ve direniş biçimleri ortaya koymuşlardır. Dini pratiklere genel olarak bakıldığında direniş repertuvarının adaptasyondan daha çeşitli olduğu gözlemlenmiştir. Diğer taraftan üçüncü kuşak bireylerin dini pratiklerini yerine getirirken toplumsal yapılara adapte olmaya yönelik stratejileri artış göstermektedir. Müslümanların gündelik direniş biçimleriyle dini pratiklerini sürdürmedeki kararlı tutumu ve Müslüman derneklerin tarihsel süreçteki açık talepleri iktidarın Müslüman göçmenlerin dini pratiklerine yönelik stratejilerini kısmen değiştirmiştir.

Kültür, gelenek ve görenekler Türkiye kökenli bireylerin sembolik siyasetinin çok önemli bir parçası olmuştur. İnançlarını ve aidiyetlerini simgeleyen sembollerini kullanmak, düğün ve konvoy gibi etkinliklerde toplumsal normları askıya alıp gürültüyle, sanatsal olmayan bir biçimde hâkim kültüre meydan okumak Türkiye kökenli bireylerin gündelik direnişlerinde kültürün ne denli önemli bir rol oynadığını gözler önüne sermiştir. Kültürel etkinlikler büyük ölçüde Türkiye'deki haliyle Almanya'ya transfer edilmiş ve kuşaklar boyu yaşatılmıştır. Yeme - içme pratiklerinde aileden edinilen miras büyük ölçüde devam ettirilmekle birlikte çok sayıda katılımcı melez mutfak pratiklerini benimsemiştir. Araştırmanın örnekleminde hareketle üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin kimliklenme biçimleri iki başlık altında toplanmıştır: birinci grup Alman kültürünün değerlerini ve kısmen yaşam biçimlerini kendi yaşamlarına eklemişlerdir ve aileden miras alınan aidiyetlerden başka bireyin kendi gündelik yaşam deneyimleri de kimliklenme sürecinde rol oynamaktadır. Bu grup aynı zamanda Almanyalı olmayı çoğunluk toplumundan daha farklı bir şekilde deneyimlemektedir ve iki farklı kültürün arasını bulma, orta yolu bulma gibi sözcüklerle seçici adaptasyon stratejilerine işaret etmektedirler. Birinci grupta daha ziyade üniversite eğitimi alan bireylerin, ikinci grupta ise daha ziyade lise mezunu ve meslek eğitimi alan bireylerin yer aldığı dikkat çekmektedir. İkinci grupta ayırt edilmiş kimlikler baskındır ve aileden miras aldıkları aidiyetleri sürdürme, muhafaza etme stratejisi benimsenmektedir. Her iki grubun da kesin bir dille reddettiği nokta, insan ilişkilerinde, özellikle yakın arkadaşlık, komşuluk ve aile ilişkilerinde Alman kültürünü referans almaktır.

Türkiye kökenli komşu ve akrabalarla dayanışma ilişkileri dikkat çekmektedir. Türkiye kökenli sosyal çevre aynı zamanda pek çok konuda toplumsal denetim mekanizmalarının işletildiği bir çevredir. Almanlarla komşuluk ilişkileri kuşaktan kuşağa artış göstermiştir. Kurallara uyum sağlamak Almanlarla iyi bir komşuluk ilişkisinin şartıdır. Yaşlı Alman komşularla daha yakın ilişkiler söz konusudur. Almanlarla arkadaşlık ilişkileri daha ziyade okul ve iş hayatıyla sınırlı kalmakla birlikte çok yakın ilişkileri olduğunu belirtenler de olmuştur. Üçüncü kuşak bireyler, yakın çevreleri hariç olmak üzere çoğunluk toplumunun ırkçı fıkralarına ve

basamaklıp yaklaşımlarına karşı gizli senaryolarda Almanları dışlayıcı mahiyette dil pratiklerine başvurumaktadır.

Köken ülkenin sosyal ve kültürel yapılarının toplumsal denetim gibi mekanizmalarla üçüncü kuşağı kadın- erkek ilişkileri bakımından büyük ölçüde etkilediği gözlemlenmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu Almanya'daki kadın-erkek ilişkilerinin en çok flört ilişkileri bağlamında, sonra çalışma hayatına katılım ve ev içi sorumluluklar bağlamında göç kökenli bireyleri etkilediğine dikkat çekmiştir. Kadın ve erkeğe biçilen geleneksel roller büyük ölçüde aynı kalsa da üçüncü kuşak erkeklerin ev içinde daha fazla sorumluluk aldığına ilişkin ipuçları elde edilmiştir. Evlilik dışı ilişkiler göçmenlerin değerleriyle zıt olarak görülmüş ve kültürlerarası birliktelikler sınırlı kalmıştır.

Üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin evlenme yaşı dönem dönem farklılık göstermekle beraber çoğunluk toplumuna nazaran oldukça erkendir ve bilhassa meslek eğitimi alan bireylerin 20'li yaşların başında evlendikleri gözlemlenmiştir. Eyalet özelinde ve bireylerin köken ülkesine göre hazırlanmış evlenme- boşanma istatistikleri bulunmamaktadır. Ancak katılımcıların gözlemleri boşanmaların çok olduğu yönündedir.

Gündelik yaşamda iktidar ilişkilerinin en yoğun deneyimlendiği alanlar iktidar odaklarıyla yüz yüze ilişkilerin en yoğun olduğu eğitim hayatıdır ve bireylerin en yaratıcı ve zengin taktikler geliştirdikleri ve gizli senaryo pratiklerinin yoğun olduğu kurum okuldur. Eğitim hayatından sonra kamusal senaryolarda tahakkümün daha baskın olduğu alan iş hayatıdır ve yapılan işin niteliği bu durumda belirleyicidir. Özellikle eğitim düzeyi daha düşük olan bireyler iş hayatında iktidar ilişkilerini daha yoğun deneyimlemekte ve daha fazla taktik üretmektedirler. Bireylerin kamu hizmetleri sunan kurumlarla gündelik ilişkileri daha seyrek olduğu için iktidar ilişkileri diğer iki alandan daha az hissedilmekte buna karşın çok çeşitli gündelik direniş biçimlerine rastlanmaktadır. Eğitim hayatında öğretmenlerle, iş hayatında yöneticilerle ve kamu kurumlarında memurlarla ilişkilerde deneyimlenen ortak taktik göstermelik itaattir. Eğitim ve kamu kurumlarında ortaya çıkan ortak taktik ise uyum

gösterdiğini ispat etme gayretidir. Siyasal iktidar karşısındaki gündelik direniş biçimleri ise gizli senaryolarda iktidarın politikalarına yönelik eleştirilerden meydana gelmektedir. Özel alan ve kamusal alanda yer değiştiren kültürel ve dini pratikler bireylerin hâkim kültüre direnişinde önemli rol oynamıştır. Kültürel pratikler direnişin hâkim olduğu, dini pratikler ise adaptasyon ve direnişin iç içe geçtiği bir eylem repertuarı oluşturmuştur.

Almanya'daki üçüncü kuşak Türkiye kökenli bireylerin sosyal politikalar, hâkim kültür ve ulusal kimlik karşısındaki gündelik direniş biçimleri çok çeşitli bir eylem repertuarı sunmakta ve bunları tasnif etmeyi zorlaştırmaktadır. Bu aynı zamanda resmi tarih yazımının dışladığı insan gruplarının anlatılacak ne çok hikayesi olduğunu ve kendi tarihinin öznesi olması girişimini gözler önüne sermektedir. İnsanın gündelik yaşamda özne olarak var olma deneyimini sayfalara ve kelimelere sığdırmak imkânsızdır. Bu çalışmanın muhtelif bölümlerinde iktidar ilişkilerine karşı ikinci ve üçüncü kuşağın farklı ve benzer deneyimleri olduğuna ilişkin emareler görülmüştür. Sonraki araştırmalarda birinci, ikinci ve üçüncü kuşağın iktidar ilişkilerini nasıl deneyimlediklerine ve gündelik direniş biçimlerinin nasıl farklılaştığına ve benzeştğine yönelik çalışmalar yapılabilir. Ancak bu tür bir çalışmayı gerçekleştirmek konuyu daha da sınırlandırmakla mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- ABADAN-UNAT, N., 2002 **Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ACAR, M.: 2016 “Sozialstruktur und Wahlverhalten von Türken in Deutschland”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2016, Cilt: 18, Sayı: 2, s. 169- 189.
- ADIGÜZEL, Y., 2019 **Göç Sosyolojisi**, 3. Basım, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- AİLE VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 2005 **Federal Almanya’da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması**, Ankara.
- AKGÖNÜL, S., 2008 “Din, Çok Bağımlılık ve Kimlik Korkusu Ekseninde Fransa Türkleri”, (Editör: D. Danış & V. İrtiş) içinde, **Entegrasyonun Ötesinde Türkiye’den Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri** (ss. 91-119), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AKGÜN, H.: 2008 Alman Okul Sistemi ve İnsan Hakları, **Die Gaste**, 3. Sayı, <http://diegaste.de/gaste/diegaste-sayi312.html> adresinden 24.04.2019 tarihinde erişildi.
- AKGÜNDÜZ, A., 2008 **Labour Migration from Turkey to Western Europe, 1960-1974: A Multidisciplinary Analysis**. Aldershot, Ashgate.
- AKGÜNDÜZ, A., 2012 “Guest Worker Migration in Post- War Europe (1946- 1974): An Analytical Appraisal”, (Editör: Jan Rath and Marco Martiniello) içinde, **An Introduction to International Migration Studies: European Perspectives**, s.181- 209, Amsterdam, Amsterdam University Press.

- AKIN, F., 2017 **Paramparça (In the Fade)**, Bir Film, Almanya.
- AKM WEB SAYFASI, <http://www.mainz-akm.info/anasayfade.htm> adresinden 12.12.2020 tarihinde erişildi.
- AKM WEB SAYFASI, <http://www.mainz-akm.info/etkinlik.htm> adresinden 09.07.2020 tarihinde erişildi.
- AKPINAR, Ç., 2013 “Ata Toprağına Gömülmek İstiyorlar”, **Deutsche Welle**, 26.11.2013, <https://www.dw.com/tr/ata-topra%C4%9F%C4%B1na-g%C3%B6m%C3%BClmek-istiyorlar/a-17244759> adresinden 10.05.2020 tarihinde erişildi.
- AKSOY, E.: 2010 “Almanya’da Yaşayan Üçüncü Kuşak Türk Öğrencilerin Kimlik Algılamaları ve Buna Bağlı Olarak Karşılaştıkları Ayrımcılık Sorunları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Bahar (12), s. 7- 38.
- AKSOY, N.: 1998 “Almanya’da Yabancı Olmak ”, **Birikim**, Sayı: 110, 1-12.
- AKYOL, C., 2009 “Weg mit dem Maulkorb!”, **TAZ**, 28.01.2009, <https://taz.de/Schlechte-Integration-von-Tuerken/!5168897/> adresinden 03.02.2021 tarihinde erişildi.
- ALBA, R. D., HANDLE, J. ve MÜLLER, W.: 2017 “Ethnische Ungleichheit im deutschen Bildungssystem”, **Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie**, Suppl 1, 69, s. 619–644.
- ALDASHEV, A., GERNANDT, J. ve THOMSEN, S. L.: 2008 “The Immigrant Wage Gap in Germany”, **FEMM Working Paper**, No. 19, March, s. 1-6, http://www.wiwi.uni-magdeburg.de/fwwdeka/femm/a2008_Dateien/2008_19.pdf adresinden 19. 11.2020 tarihinde erişildi.

- ALEVİ KÜLTÜR DERNEKLERİ, t.y. “Zülfikar Neyi Sembolize Eder?”, <http://www.alevikulturdernekleri.com/zulfikar-neyi-sembolize-eder/> adresinden 18.06.2020 tarihinde erişildi.
- ALKAN, H., 2013 **Karşılaştırmalı Siyaset: Başkanlık ve Parlamenter Sistemler Işığında Yarı Başkanlık Modelleri**, İstanbul; Açılım Kitap.
- ALLGEMEINES GLEICHBEHANDLUNGSGESETZ, 2006 Antidiskriminierungsstelle des Bundes.http://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/Downloads/DE/publikationen/AGG/agg_gleichbehandlungsgesetz.pdf?__blob=publicationFile adresinden 30.05.2018 tarihinde erişildi.
- ALLROGGEN, A., 2008 “Almanlar Milli Sembolleriyile Barışıyor”, **Deutsche Welle**, 06.12.2008, <https://www.dw.com/tr/almanlar-milli-sembolleriyle-bar%C4%B1%C5%9F%C4%B1yor/a-3854180> adresinden 19.06.2020 tarihinde erişildi.
- ALMAN DEMOKRATLAR İTTİFAKI WEB SAYFASI, <https://ad-demokraten.de/> adresinden 04.04.2020 tarihinde erişildi.
- ALMOND G. A. ve VERBA, S., 1989 **The Civic Culture Revisited**, Newbury Park, Sage Publications.
- ALTHUSSER, L., 2014 **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, çev. Alp Tümertekin, İstanbul, İthaki Yayınları.
- AMTSBLATT DES KULTURMINISTERIUMS VON RHEINLAND-PFALZ Nr. 8, 1990 “Unterrichtsausfall und Unterrichtsbefreiung an kirchlichen Feiertagen und aus Anlass religiöser Veranstaltungen sowie Regelung des Schulgottesdienstes”, Verwaltungsschrift des Kulturministeriums vom 8. Mail 1990 (914A- 51253/30).

- ANDERSON, B., 2011 **Hayali Cemaatler. Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, (Çeviren: İ. Savaşır), 6. Baskı, İstanbul, Metis.
- ANONYMOUS, 1967 The Lustful Turk, New York, Canyon Books.
- ANTIDISKRIMINIERUNGSSTELLE DES BUNDES, 2013 “Gleicher Arbeit, ungleicher Lohn? Zahlen und Fakten zu Entgeltungleichheit in Deutschland und Europa”, https://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/Pressearchive/DE/2013/Faktensammlung%20Entgeltungleichheit_20130307.html adresinden 05.12.2020 tarihinde erişildi.
- ANTIDISKRIMINIERUNGSSTELLE DES BUNDES; 2019 “Diskriminierung an Schulen erkennen und vermeiden. Praxisleitfaden zum Abbau von Diskriminierung in der Schule”, https://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/Downloads/DE/publikationen/Leitfaeden/Leitfaden_Diskriminierung_an_Schulen_erkennen_u_vermeiden.pdf?__blob=publicationFile&v=3 adresinden 3.10.2020 tarihinde erişildi.
- APAN, A., 2008 “Türkiye’de ve Almanya’da Sosyal Güvenlik Sistemleri Reformları”, **Konrad Adenauer Stiftung**, s. 269-299, <http://www.konrad.org.tr/Wirtschaft%202007%20tr/16Apan.pdf> adresinden 20.12.2020 tarihinde erişildi.
- APPADURAI, A., 1997 **Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization**, Minnesota, University of Minnesota Press.
- ARCHER, M. S.: 2010 “Morphogenesis versus structuration: on combining structure and action”, **The British Journal of Sociology**, s. 225- 252.
- ARSLAN, M.: 2006 “Almanya’daki Türk İşçi Çocuklarının Eğitim Sorunları”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 21, Yıl: 2006/2, s. 233-245.

- ASLAN, A.: 2019 “Almanya’daki Türkiye Kökenli Üçüncü Kuşak Gençlerin Kimlik Algısı ve Din (Köln Örneği)”, **Turkish Studies**, Vol. 14, Issue 3, s.1105-1145.
- AŞKIN, M.: 2007 “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 213- 220.
- ATILGAN, C.: 1999 “Türkische politische Organisationen in der Bundesrepublik Deutschland”, **Materialen für die Arbeit vor Ort**, Nr. 9, Konrad Adenauer Stiftung, Kommunalpolitik.
- ATİB TÜRKISCHE KULTURZENTRUM MAINZ E.V. FACEBOOK SAYFASI, 2019 Mobile Uploads, 13.09.2019 tarihli paylaşım, <https://www.facebook.com/atibmainz/photos/a.633856806654895/3259172257456657> adresinden 09.07.2020 tarihinde erişildi.
- ATİB WEB SAYFASI, <https://www.atib.org/ueber-uns> adresinden 12.12.2020 tarihinde erişildi.
- ATSAN, N.: 2017 “Etnik Girişimlerin Doğuşu ve Gelişiminde Sosyal Ağların Rolü: Almanya’da Türk Girişimciler Örneği”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Mayıs, 9 (2), s. 1- 16.
- AUFENTHALTSGESETZ, 2005 http://www.gesetze-im-internet.de/aufenthg_2004/AufenthG.pdf adresinden 29.05.2018 tarihinde erişildi.
- AUMÜLLER, J.: 2010 “Wie viele Generationen dauert Integration? Wie Begriffe unser Bild von Gesellschaft prägen”, (Ed. Heinrich Böll Stiftung) içinde, **Bis in die dritte Generation: Lebensrealitäten junger MigrantInnen**, DOSSIER Die Dritte Generation, s. 7- 11.

- AUSLÄNDERGESETZ, 1965 “Das Ausländergesetz der Bundesrepublik Deutschland vom 28.April 1965,, http://www.fluechtlingsinfo-berlin.de/fr/pdf/AuslG_1965.pdf20.05.2018 20.05.2018 tarihinde erişildi.
- AUSLÄNDERGESETZ, 1990 “Gesetz über die Einreise und den Aufenthalt von Ausländern im Bundesgebiet“ http://www.fluechtlingsinfo-berlin.de/fr/pdf/AuslG_1990.pdf 20.05.2018 tarihinde erişildi.
- AUSLÄNDERPOLIZEI VERORDNUNG (YABANCILAR POLİSİ YÖNETMELİĞİ), 1938 vom 22. August, Reichgesetzblatt, s. 1055. http://www.fluechtlingsinfo-berlin.de/fr/pdf/Auslaenderpolizeiverordnung_1938.pdf adresinden 20.05.2018 tarihinde erişildi.
- AUTORENGRUPPE BILDUNGSBERICHTE RSTATTUNG, 2008 **Bildung in Deutschland 2008: Ein indikatorengestützter Bericht mit einer Analyse zu Übergängen im Anschluss im Sekundarbereich I,** <https://www.bildungsbericht.de/de/bildungsberichte-seit-2006/bildungsbericht-2008/pdf-bildungsbericht-2008/bb-2008.pdf> adresinden 25. 05. 2019 tarihinde erişildi.
- AUTORENGRUPPE BILDUNGSBERICHTE RSTATTUNG, 2010 **Bildung in Deutschland 2010: Ein indikatorengestützter Bericht mit einer Analyse zu Perspektiven des Bildungswesens im demografischen Wandel,** <https://www.bildungsbericht.de/de/bildungsberichte-seit-2006/bildungsbericht-2010/pdf-bildungsbericht-2010/bb-2010.pdf> adresinden 25. 05. 2019 tarihinde erişildi.
- AUTORENGRUPPE BILDUNGSBERICHTE RSTATTUNG; 2016 **Bildung in Deutschland 2016: Ein indikatorengestützter Bericht mit einer Analyse zu Bildung und Integration,** Bielefeld: vbw media.

- AVCI, M. ve YAVUZDOĞAN, S.: “Avrupa Birliği’ne Üye Ülkelerde Esnek Personel Rejimi ve Türkiye Uygulamalarının Kısmi Bir Analizi”, **Türkiye Adalet Akademisi**, Yıl:7, Sayı:28 Ekim, s. 29- 56. 2016
- AYKANAT, D., 2016 “Plötzlich fühlt man sich den ‘Türken’ viel naeher”, **Süddeutsche Zeitung**, 3.02.2016, <https://www.sueddeutsche.de/politik/fluechtlinge-das-negative-bild-von-migranten-aus-der-tuerkei-rueckt-in-den-hintergrund-1.2845101> adresinden 17.04.2020 tarihinde erişildi.
- BADE, K. J., 1992 “Öffnung und Abwehr: Ausländerpolitik in der BRD „, **Die Mitbestimmung**, August/September, 37-40.
- BADE, K. J., 2007 **Migration, Integration und kulturelle Vielfalt: historische Erfahrungen und aktuelle Herausforderungen**, Köln. <http://kjbade.de/bilder/CappenbergPublikation.pdf> adresinden 21.05.2018 tarihinde erişildi.
- BADEN- WÜRTTEMBERG MINISTERIUM FÜR INTEGRATION, 2014 **Integration gelungen? Die fünf grössten Zuwanderergruppen in Baden- Württemberg im Generationenvergleich**, Konstanz.
- BAECKER, G., NAEGELE, G. ve BİSPINCK, R., 2020 **Sozialpolitik und soziale Lage in Deutschland: Ein Handbuch**. 6. Baskı, Wiesbaden, Springer VS.
- BAHRKE, M., KEMPERMANN, H. ve SCHMITT, K., 2016 “eGovernment in Deutschland: Bedeutung und Potenzial für das deutsche Innovationssystem”, **Studien zum deutschen Innovationssystem**, No. 14-2016, Berlin, Expertenkommission Forschung und Innovation (EFI).
- BAHTİN, M., 2005 **Rabelais ve Dünyası**, (Çev. Çiçek Öztekin), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

- BAKEWELL, O.: 2015 “Göç Kuramında Yapı ve Fail Kavramları Üzerine Bazı Görüşler”, **Göç Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Temmuz-Aralık, s. 188- 218.
- BALCI, A., 2008 “e-Devlet: Kamu Yönetiminde Yeni Perspektifler, Fırsatlar ve Zorluklar”, (Ed. A. Balcı, A. Nohutçu, N. K. Öztürk ve B. Coşkun) içinde, **Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar. Sorunlar, Tartışmalar, Çözüm Önerileri, Modeller, Dünya ve Türkiye Yansımaları**, s. 317- 336, Ankara, Seçkin.
- BARSKANMAZ, C., 2009 “Das Kopftuch als das Andere. Eine notwendige postkoloniale Kritik des deutschen Rechtsdiskurses” (Ed. Sabine Berghahn ve Petra Rostock) içinde, **Der Stoff aus dem Konflikte sind: Debatten um das Kopftuch in Deutschland, Österreich und der Schweiz**, s. 361- 392, Bielefeld, transcript Verlag.
- BAYAT, A.: 2000 “From ‘Dangerous Classes’ to ‘Quiet Rebels’: Politics of the Urban Subaltern in the Global South”, **International Sociology**, Sept. Vol. 15(3), s.533- 557.
- BAYAT, A., 2008 **Sokak Siyaseti: İran’da Yoksul Halk Hareketleri**, (Çev. Soner Torlak), Ankara, Phoenix.
- BAYRAKÇI, E. ve KAHRAMAN, S., 2017 “Yeni Kamu Hizmeti Anlayışı ve Belediye Hizmetlerinde Özelleştirme”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 37, s. 299- 315.
- BBC, 2018 “Mesut Özil ‘Erdoğan fotoğrafına’ tepkileri eleştirdi, Almanya Milli Takımı’nı bıraktı”, **BBC**, 23.07.2018, <https://www.bbc.com/turkce/spor-44919776> adresinden 29.03.2020 tarihinde erişildi.
- BELUKA SÖZLÜK (DEUTSCH-TÜRKISCHE WÖRTERBUCH) <https://beluka.de/> adresinden 28. 05. 2019 tarihinde erişildi.

- BENHABİB, S., 2014 **Ötekilerin Hakları. Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar**, (Çev. Berna Akkıyal), İstanbul, İletişim.
- BERNHARD, S. vd., 2008 “Aktive Arbeitsmarktpolitik in Deutschland und ihre Wirkungen”, **IAB Forschungsbericht**, 2/ 2008. <http://doku.iab.de/forschungsbericht/2008/fb0208.pdf> adresinden 12.11.2020 tarihinde erişildi.
- BERTHOLD, N. ve VON BERCHEM, S., 2015 **Arbeitsmarktpolitik in Deutschland: Seit Jahrzehnten in der Sackgasse**, Berlin, Stiftung Marktwirtschaft.
- BESTATTUNGSGESETZ, 2001 http://landesrecht.rlp.de/jportal/portal/t/j85/page/bsrlpprod.psml;jsessionid=CA06C70E8FF438E7E2CC9FB670731815.jp26;jsessionid=E42CDEDBB0B6E37314ADB02D8B985673.jp26?pid=Dokumentanzeige&showdoccase=1&js_peid=Trefferliste&fromdoctodoc=yes&doc.id=jlr-BestattGRPrahen&doc.part=X&doc.price=0.0#jlr-BestattGRPP6 adresinden 16.06.2020 tarihinde erişildi.
- BLOMMAERT, L., COENDERS, M. ve VAN TUBERGEN, F.: 2014 “Discrimination of Arabic-Named Applicants in the Netherlands: An Internet-Based Field Experiment Examining Different Phases in Online Recruitment Procedures”, March, **Social Forces** 92 (3), s. 957- 982.
- BM, 1969 “Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme” https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604750.pdf adresinden 12. 06.2019 tarihinde erişildi.
- BM, 1976a “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşme”, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf adresinden 29.03.2019 tarihinde erişildi.

- BM, 1976b “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0150.pdf> adresinden 29.03.2019 tarihinde erişildi.
- BMMYK, 1951 “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme”. http://www.goc.gov.tr/files/files/multec%C4%B1ler%C4%B1n_hukuk%C4%B1statusune%C4%B1l%C4%B1sk%C4%B1nsozl_esme.pdf adresinden 15.05.2018 tarihinde erişildi.
- BOCKER, A., 2004 “The impact of host- society institutions on immigrant integration: the case of Turkish immigrants in Germany and the Netherlands”, **Conference on the Integration from Turkey in Austria, Germany and Holland**, Boğaziçi Üniversitesi.
- BOGEDAN, C., 2009 “40 Jahre aktive Arbeitsmarktpolitik in Deutschland- Beitrag zu einer Bilanz”, **WISO direkt**, Friedrich Ebert Stiftung, Juni, s. 1-4.
- BOGUMİL J., 2011 Die politische Führung öffentlicher Dienste – Möglichkeiten und Grenzen der Reorganisation. (Ed. Koch R., Conrad P. ve Lorig W.H.) içinde, **New Public Service**, s. 111- 128, Wiesbaden, Gabler Verlag.
- BORN, N., 2018 “Immobilienmarktbericht. Wohnraum: Welche Stadtteile am teuersten sind”, **Merkurist**, https://merkurist.de/mainz/immobilienmarktbericht-wohnraum-welche-stadtteile-am-teuersten-sind_Lnl adresinden 03.07.2020 tarihinde erişildi.
- BOURDIEU, P., 2006 **Pratik Nedenler**, (Çev. Hülya Uğur Tanrıöver), İstanbul, Hil Yayın.

- BOURDIEU, P., 1983 “Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital und soziales Kapital”, (Ed. Reinhard Kreckel) içinde, **Soziale Ungleichheiten**, Soziale Welt Sonderband 2, s. 183- 198, Göttingen.
- BpB, 2007 Info 05.10. Nationaler Integrationsplan, 30.11.2017. <http://www.bpb.de/lernen/grafstat/projekt-integration/134609/info-05-10-nationaler-integrationsplan> adresinden 03.06.2018 tarihinde erişildi.
- BpB, 2016 **Arbeitsmarktpolitik**, <https://www.bpb.de/nachschlagen/lexika/lexikon-der-wirtschaft/18678/arbeitsmarktpolitik> adresinden 13. 11.2020 tarihine erişildi.
- BpB, 2018 “Wählerstimmen”, 21.11.2018, <https://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/bundestagswahlen/279740/waehlerstimmen> adresinden 15.12.2018 tarihinde erişildi.
- BR24, 2019 “Sargpflicht abgeschafft- Umsetzung dauert noch”, 24.11.2019, <https://www.br.de/nachrichten/bayern/sargpflicht-abgeschafft-umsetzung-dauert-noch,Rick4Ic> adresinden 16.06.2020 tarihinde erişildi.
- BRUBAKER, W. R.: “Immigration, Citizenship, And The Nation- State in France and Germany: A Comparative Historical Analysis”, **International Sociology**, Vol. 5, No. 4, s. 379- 407.
- BRUBAKER, W. R., “Fransa ve Almanya’da Göç, Vatandaşlık ve Ulus- Devlet: Karşılaştırmalı Bir Tarihsel Çözümleme”, (Ed. Ayşe Kadioğlu) içinde, **Vatandaşlığın Dönüşümü. Üyelikten Haklara**, (Çev. Can Cemgil), s. 55-91, İstanbul, Metis Yayınları.

- BULL, H. P.: 2005 “Vom Auf- und Abbau der Bürokratie”, **Verwaltung und Management**, September/Okttober, Vol. 11, No. 5, s. 228-235.
- BULL, H. P.: 2008 “Politische Verantwortung für einen leistungsstarken öffentlichen Dienst”, **Verwaltung und Management**, 14. Jg. (2008), Heft 5, s. 227-234.
- BUND- LÄNDER “Altersspezifische Wahlbeteiligung,, <https://www.demografie-portal.de/DE/Fakten/wahlbeteiligung.html> adresinden
DEMOGRAFIE 15.02.2021 tarihinde erişildi.
PORTAL, 2020
- BUNDESAGENTUR **Hintergrundinfo- Migrationshintergrund- Definitionen,**
FÜR ARBEIT, 2018a **Abgrenzungen und Eckwerte,**
https://statistik.arbeitsagentur.de/DE/Statischer-Content/Grundlagen/Methodik-Qualitaet/Methodenberichte/Uebergreifend/Generische-Publikationen/Hintergrundinfo-Bevoelkerung-mit-Migrationshintergrund-in-Deutschland.pdf?__blob=publicationFile&v=7 adresinden
15.11.2020 tarihinde erişildi.
- BUNDESAGENTUR **Statistik der Bundesagentur für Arbeit, Berichte: Analyse**
FÜR ARBEIT, 2018b **Arbeitsmarkt, Arbeitsmarkt für Frauen und Männer, Juli 2018,**
https://statistik.arbeitsagentur.de/Statistikdaten/Detail/201807/analyse/analyse-d-arbeitsmarkt-fum/analyse-d-arbeitsmarkt-fum-d-0-201807-pdf.pdf?__blob=publicationFile adresinden
19.11.2020 tarihinde erişildi.
- BUNDESAGENTUR “Statistik/Arbeitsmarktberichterstattung”, **Berichte:**
FÜR ARBEIT; 2019 **Arbeitsmarkt kompakt- Auswirkungen der Migration auf den deutschen Arbeitsmarkt, Nürnberg.**

BUNDESAMT FÜR VERFASSUNGSSCHUTZ, t.y.	“Arbeiterpartei Kurdistans” (PKK), https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-auslaenderextremismus-ohne-islamismus/was-ist-auslaenderextremismus/arbeiterpartei-kurdistans-pkk adresinden 21.06.2020 tarihinde erişildi.
BUNDESGESETZBLATT JAHRGANG, 1999	“Gesetz zur Reform des Staatsangehörigkeitsgesetz, Teil I, Nr. 38”, 15. Juli 1999.
BUNDESGESETZBLATT JAHRGANG, 2012	“Gesetz über den Umfang der Personensorge bei einer Beschneidung des männlichen Kindes Teil I Nr. 61”, 20.12.2012. https://dejure.org/BGBl/2012/BGBl_I_S_2749 adresinden 16.06.2020 tarihinde erişildi.
BUNDESGESETZBLATT JAHRGANG, 2014	“Zweites Gesetz zur Aenderung des Staatsangehörigkeitsgesetz, Teil I, Nr. 52, 20”. November 2014.
BUNDESKRIMINALAMT, 2020	Politisch Motiverte Kriminalitaet, https://www.bka.de/DE/UnsereAufgaben/Deliktsbereiche/PMK/pmk_node.html adresinden 13.04.2020 tarihinde erişildi.
BUNDESMINISTERIUM DES INNERN, 2014	Der öffentliche Dienst des Bundes: Ein attraktiver und moderner Arbeitgeber , Frankfurt am Main, Zarbock GmbH.
BUNDESMINISTERIUM FÜR FAMILIE, SENIOREN, FRAUEN UND JUGEND, 2010	Ehe, Familie, Werte- Migrantinnen und Migranten in Deutschland , Ausgabe 24, https://www.bmfsfj.de/blob/76216/2aeaddc89821f9a2627bf454bc7c8893/monitor-familienforschung-nr-24-data.pdf adresinden 06.01.2021 tarihinde erişildi.
BUNDESMINISTERIUM FÜR FAMILIE, SENIOREN, FRAUEN UND JUGEND, 2016	Familien mit Migrationshintergrund: Analysen zur Lebenssituation, Erwerbsbeteiligung und Vereinbarkeit von Familie und Beruf , 3. Auflage, https://www.bmfsfj.de/blob/93744/3de8fd035218de20885504e

a2a6de8ce/familien-mit-migrationshintergrund-data.pdf
adresinden 04.12.2020 tarihinde erişildi.

BUNDESVERTRIEBEN UND 25.05.2018 tarihinde erişildi.
EN- UND 25.05.2018 tarihinde erişildi.

FLÜCHTLINGSGESETZ (FEDERAL ALMAN
KÖKENLİ
GÖÇMENLER
YASASI), 1953

BURKE, P., 2011 **Tarih ve Toplumsal Kuram**, (Çeviren: M. Tunçay), İstanbul,
Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

BUTZ, D. & “Finding Space for Resistant Subcultures”, **Invisible Culture**,
RIPMEESTER, M.: 1999 Issue 2, s. 1-16.

BÜRKLIN, W., 2010 “Integration durch Partizipation” (Ed. Stiftung Gesellschaft für
Rechtspolitik/ Institut für Rechtspolitik an der Universitaet
Trier) içinde, **Bitburger Gespraech: Jahrbuch 2010/ I**, s. 43-
54, Jahrbuch 2010/ I, München.

BÜRO FÜR **Bestandsaufnahme der aktuellen Lage der Menschen mit**
MIGRATION UND **Migrationshintergrund in Mainz: Anlage 1 zum**
INTEGRATION DER **Handlungsplan “Migration und Integration in**
LANDESHAUPTSTAD **Mainz”**,.https://www.mainz.de/medien/internet/downloads/mi-
T MAINZ (2011) handlungsplan-bestandsaufnahme.pdf adresinden 03.07.2020
tarihinde erişildi

BÜRO FÜR Interkultureller Kalender 2020, https://www.mainz.de/leben-
MIGRATION UND und-arbeit/migration-und-integration/interkultureller-
INTEGRATION DER kalender.php adresinden 15.06.2020 tarihinde erişildi.
LANDESHAUPTSTAD
T MAINZ (2019)

- BÜYÜKÇALIK, M. E., 2015 **Mülteci Hukuku'nun Gelişimi ve Türkiye'de Mültecilerin Sosyal Hakları**, İstanbul, On İki Levha.
- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş. 2017 **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, 23. Baskı, Ankara, PEGEM Akademi.
- CALIENDO, M. ve STEINER, V., 2005 “Aktive Arbeitsmarktpolitik in Deutschland: Bestandsaufnahme und Bewertung der mikroökonomischen Evaluationsergebnisse”, **ZAF 2 und 3/ 2005**, s. 396- 418.
- CANTLE, T., 2018 **Community Cohesion: A New Framework for Race and Diversity**, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- CASTLES, M.& MILLER, J., 2003 **The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World**, New York, The Guilford Press.
- CAYMAZ, B., 2007 **Türkiye'de Vatandaşlık. Resmi İdeoloji ve Yansımaları**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- CHAIB, Y., 1996 “Der Status des Todes in der Migration”, (Ed. Gerhard Köpp ve Gerdien Jönker) içinde, **In fremder Erde. Zur Geschichte und Gegenwart der islamischen Bestattung in Deutschland**, s. 147- 160, Zentrum Moderner Orient, Geisteswissenschaftliche Zentren Berlin, Arbeitshefte 11, Berlin, Verlag das Arabische Buch.
- CHARMAZ, K., 2006 **Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis**, London, SAGE Publications.
- CHATTERJEE, P., 2006 **Mağdurların Siyaseti**, Çev. Veysel Fırat Bozçalı, İstanbul, İletişim.
- CHIN C. B. N. ve MITTELMAN, J. H.: 1997 “Conceptualising Resistance to Globalisation”, **New Political Economy**, 2:1, s. 25-37.

- CNN TURK, 2016 “Aylan Kurdi’nin Ölümünün Birinci Yıl Dönümü”, 2.09.2016, <https://www.cnnturk.com/video/turkiye/aylan-kurdinin-olumunun-birinci-yil-donumu> adresinden 9 Nisan 2020 tarihinde erişildi.
- COHEN, A. P., 1999 **Topluluğun Simgesel Kuruluşu**, (Çev. M. Küçük), Ankara, Dost Kitabevi.
- COHEN, I., 2013 “Yapılaşma Teorisi ve Toplumsal Praxis”, (Ed. Anthony Giddens) içinde, **Günümüzde Sosyal Teori** , (Çev. Ümit Tatlıcan), s. 307- 346, İstanbul, Say Yayınları.
- CONWAY, D.: 2007 “Caribbean transnational migration behaviour: reconceptualising its strategic flexibility”, **Population, Space and Place**, 13(6), s. 415-431.
- CORBİN, J. ve STRAUSS, A.: 1990 “Grounded Theory Research: Procedures, Canons, and Evaluative Criteria”, **Qualitative Sociology**, Vol. 13, No. 1, s. 3- 21.
- CRUL, M. ve SCHNEİDER, J.: 2009 “Children of Turkish Immigrants in Germany and the Netherlands: The Impact of Differences in Vocational and Academic Tracking Systems”, **Teacher College Record**, Vol. 111, No. 6, s. 1508- 1527.
- CZADA, R., 2005 “Social Policy: Crisis and Transformation”, (Ed. Greene, S. ve Paterson, W.E.) içinde, **Governance in Modern Germany: The Semisovereign State Revisited**, s. 165- 189, Cambridge, Cambridge University Press.
- ÇETİN, İ., 2020 “Almanya’da Suriyelilerin Kalıcı Olma İmkanları”, 2 Ocak, **Birikim**, <https://www.birikimdergisi.com/guncel/9870/almanyada->

suriyeli-multecilerin-kalici-olma-imkanlari adresinden 9 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

ÇİL, N., 2000

“Überlegungen zum intergenerativen Verhältnis in türkischen Familien im Migrationsprozeß,, (Ed. Iman Attia ve Helga Marburger) içinde, **Alltag und Lebenswelten von Migrantenjugendlichen**, s. 127- 138, Frankfurt/ M, IKO-Verlag für interkulturelle Kommunikation.

DARNTON, R., 2020

Büyük Kedi Katliamı. Aydınlanma Fransa’sında Düşünceler, İnanışlar, (Çev. Mustafa Yılmazer), 3. Baskı, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.

DAYIOĞLU, G., 2012

Geriye Dönenler, İstanbul, Altın Kitaplar.

DBB BEAMTENBUND
UND TARIFUNION,
2007

Weniger Bürokratie und besseres Recht: Wege zum Abbau von Bürokratie- Handlungsempfehlungen für Staat, Wirtschaft, Gesellschaft und Gerichtsbarkeit, Forum Bürokratieabbau.

DBB BEAMTENBUND
UND TARIFUNION,
2014

Bürgerbefragung öffentlicher Dienst: Einschätzungen, Erfahrungen und Erwartungen, Berlin, forsa Politik- und Sozialforschung GmbH.

DBB BEAMTENBUND
UND TARIFUNION,
2019

dbb Bürgerbefragung Öffentlicher Dienst: Einschätzungen, Erfahrungen und Erwartungen der Bürger, Berlin, forsa Politik- und Sozialforschung GmbH.

DE CERTEAU, M., 2009

Gündelik Hayatın Keşfi I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları, (Çeviren: L. Arslan Özcan), Ankara, Dost Kitabevi.

DE GAULEJAC, V.:
1997

“Clinical Sociology and Life Histories”, **International Sociology**, June, Vol 12 (2), s. 175- 190.

- DE HAAS, H.: 2005 “International Migration, Remittances and Development: myths and facts”, **Third World Quarterly**, Vol. 26, No. 8.
- DE HAAS, H.: 2008 “Irregular Migration from West Africa to the Maghreb and the European Union: An Overview of Recent Trends”, **Migration Research Series**, 32, IOM Geneva.
- DE LIMA, P., 2016 **International Migration: The Wellbeing of Migrants**, Edinburgh, London, Dunedin Academic Press.
- DEUTSCHE REDAKTION ANWALTSHOTLINE AG, 2019 “Sozialstunden: Wann müssen Sozialstunden geleistet werden?”, 23.07.2019, <https://www.deutsche-anwaltshotline.de/c/ratgeber/strafrecht/sozialstunden#:~:text=Das%20Jugendstrafrecht%20sieht%20die%20Ableistung,kleineren%20Delikten%20Sozialstunden%20verh%C3%A4ngt%20werden.&text=Heranwachsende%20muss%20diese%20Sozialstunden%20in,Beispiel%20in%20einem%20Pflegeheim%20ab%20leisten.> adresinden 27.07.2020 tarihinde erişildi.
- DEUTSCHE WELLE, 2016 “Almanya’da “Hoş geldin Kültürü”, 07.07.2016, Düsseldorf, <https://www.dw.com/tr/almanyada-ho%C5%9Fgeldin-k%C3%BClt%C3%BCr%C3%BCd%C3%BC%C5%9F%C3%BC%C5%9Fte/a-19385623> adresinden 12.04.2020 tarihinde erişildi.
- DEUTSCHE WELLE, 2017 “Cem Özdemir’den İslam Politikaları Eleştirisi”, 28.11.2018, <https://www.dw.com/tr/cem-%C3%B6zdemirden-islam-politikalar%C4%B1-ele%C5%9Ftirisi/a-46484029> adresinden 10.04.2020 tarihinde erişildi.
- DEUTSCHE WELLE, 2018 “Bakandan Federasyona Özlü Eleştirisi”, 13.07.2018, <https://www.dw.com/tr/bakandan-federasyona-%C3%B6zlele%C5%9Ftirisi/a-44659359-0> adresinden 29.03.2020 tarihinde erişildi.

- DEUTSCHE WELLE, “Almanya’da Eşit İşe Eşit Ücret Yok”, 16.03.2020, 2020 <https://www.dw.com/tr/almanyada-e%C5%9Fit-i%C5%9Fe-e%C5%9Fit-%C3%BCcret-yok/a-52792031> adresinden 05.12.2020 tarihinde erişildi.
- DEUTSCHER “Befreiung vom Schulunterricht”, **Drucksache 14/4530**, BUNDESTAG, 2000 08.11., <http://dip21.bundestag.de/dip21/btd/14/045/1404530.pdf> adresinden 13.06.2020 tarihinde erişildi.
- DEUTSCHER “Kaufkraftvergleiche historischer Geldbeträge“, WD4 3000- BUNDESTAG, 2016 096/16, <https://www.bundestag.de/resource/blob/459032/1d7e8de03e170f59d7cea9bbf0f08e5c/wd-4-096-16-pdf-data.pdf> adresinden 17.04.2020 tarihinde erişildi.
- DEUTSCHER “Dokumentation: Zur Situation Kopftuchtragender Lehrerinnen BUNDESTAG, 2017a in ausgewählten Bundesländern“, WD 8, 3000- 036/17.
- DEUTSCHER “Ausarbeitung. Fragen zum Umfang des Kennzeichenverbots BUNDESTAG, 2017b nach dem Vereinsgesetz“, WD 3, 3000- 088/17.
- DEUTSCHER “12. Bericht der Beauftragten der Bundesregierung für BUNDESTAG, 2019 Migration, Flüchtlinge und Integration Deutschland kann Integration: Potenziale fördern, Integration fordern, Zusammenhalt stärken“, **Drucksache 19/15740**.
- DEUTSCHER “Equal Pay- Gleicher Lohn für Frauen und Männer!“, GEWERKSCHAFTSBU 14.03.2019, <https://www.dgb.de/themen/++co++ca4d63e6-4667-11e9-8185-52540088cada> adresinden 05.12.2020 tarihinde erişildi.
- DEVLET PLANLAMA Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP), TEŞKİLATI, 1963 <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf> adresinden 15.05.2018 tarihinde erişildi.

- DİASPORA TÜRK TWITTER HESABI https://twitter.com/diaspora_turk adresinden 19.08.2020 tarihinde erişildi.
- DIE RHEINPFALZ, 2018 “Rheinland Pfalz: Kein pauschales Kopftuchverbot im öffentlichen Dienst”, 7.05.2018, https://www.rheinpfalz.de/pfalz_artikel,-rheinland-pfalz-kein-pauschales-kopftuchverbot-im-%C3%B6ffentlichen-dienst-_arid,1164707.html#:~:text=Im%20Unterschied%20zu%20anderen%20Bundesl%C3%A4ndern,sagte%20ein%20Sprecher%20des%20Innenministeriums. adresinden 11.06.2020 tarihinde erişildi.
- DIEHL, C. ve FICK, P.: 2012a **Ethnische Diskriminierung im deutschen Bildungssystem**, Konstanzer Online- Publikations- System (KOPS), s. 1- 53.
- DIEHL, C. ve FICK, P., 2012b “Deutschsein auf Probe: Der Umgang deutsch- türkischer junger Erwachsener mit dem Optionsmodell”, **Soziale Welt**, 63. Jahrg., H. 4 (2012), s. 339-360.
- DİN İŞLERİ YÜKSEK KURUL BAŞKANLIĞI, 2010 “Kurban Keserken Nelere Dikkat Edilmelidir”, <https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/664/kurban-keserken-nelere-dikkat-edilmelidir-> adresinden 14.06.2020 tarihinde erişildi.
- DIRK, L., 2003 **Politische Alltagsgeschichte. Ein interdisziplinäres Forschungskonzept im Spannungsfeld von Politik- und Geschichtswissenschaft**, Leipzig, Leipziger Uni Verlag.
- DİTİB, 2016 “Bed-i Besmele Rehberi”, https://www.ditib.de/media/Image/duyuru/Bedi-Besmele_Broschure.pdf, Köln, DİTİB Verlag.
- DİTİB WEB SAYFASI, <https://www.ditib.de/default1.php?id=5&sid=10&lang=en> adresinden 12.12.2020 tarihinde erişildi.

- DOMID ARŞİVİ, Dokumentationszentrum und Museum über die Migration in Deutschland, Kayıt No: FLO555, Köln/Almanya.
- DUMAN, G., 2018 **11. Peron: Bir Yanı Memleket Bir Yanı Gurbet**, İstanbul, Vadi Yayıncılık.
- DWORSCHAK, B. ve ZAISER, H., 2016 “Digitalisierung in Verwaltung, Öffentlichen Dienst und der Industrie”, (Ed. Nicola Düll) içinde, **Arbeitsmarkt 2030-Digitalisierung der Arbeitswelt: Fachexpertisen zur Prognose 2016**, Bielefeld, W. Bertelsmann Verlag.
- ECEVİT, B.: 1964 “Dış Ülkelerdeki İşçilerimizin Sorunları”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, o (18), s. 47- 74, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/9414> adresinden 15.05.2018 tarihinde erişildi.
- EDGAR, A. ve SEDGWICK, P., 2007 **Kültür Kuramında Anahtar Kavramlar**, (Çev. Mesut Karasahan), İstanbul, Açılım Kitap.
- EGOVERNMENT MONİTOR, 2019 **Nutzung und Akzeptanz digitaler Verwaltungsangebote – Deutschland, Österreich und Schweiz im Vergleich**, <https://initiated21.de/app/uploads/2019/10/egovernment-monitor-2019.pdf> adresinden 19.12.2020 tarihinde erişildi.
- EINBÜRGERUNGSTEST DEUTSCHLAND (ALMANYA VATANDAŞLIK TESTİ), <https://www.einbuergerungstest-online.eu/> adresinden 26.04.2018 tarihinde erişildi.
- EINBÜRGERUNGSTEST ÖSTERREICH (AVUSTURYA), <http://www.einbuergerungstest.at/> adresinden 26.04.2018 tarihinde erişildi.

VATANDAŞLIK

TESTİ),

EKŞİ, H., DEMİRCİ, I., “Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Aile Değerleri”, YILDIZ, C. ve EKŞİ, F.: **Değerler Eğitimi Dergisi**, Haziran, Cilt 13, No. 29, s. 41-82. 2015

EL-MAFAALANI, A. ve **Muslimische Kinder und Jugendliche in Deutschland: Lebenswelten- Denkmuster- Herausforderungen**, 3. Basım, TOPRAK, A., 2017 Sankt Augustin/ Berlin Konrad Adenauer Stiftung (KAS) e.V.

ENGGRUBER, R. ve **Berufsausbildung junger Menschen mit Migrationshintergrund. Eine repraesentative Befragung von Betrieben**, Bertelsmann Stiftung, https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/BSt/Publikationen/GrauePublikationen/LL_GB_Integration_UnternBefr_Links_2015.pdf adresinden 20.11.2020 tarihinde erişildi.

ERCAN, N., “Dünyada Kamu İşletmeciliğinin Rolü Artıyor mu? Kamusal TÜRKYILMAZ, O. ve Hizmetler Tekrar Kamuya Dönebilir, Kamu Eliyle Verilebilir AYTAÇ, O., 2018 mi?”, **Türkiye Enerji Görünümü 2018**, Ankara, MMO Yayını.

ERDOĞAN, E., 2017 **Türkiye’de Gençlerin İyi Olma Hali. Saha Araştırması Bulguları**, Habitat, <https://habitatdernegi.org/wp-content/uploads/turkiye-de-genclerin-iyi-olma-hali-raporu.pdf> adresinden 15.02.2021 tarihinde erişildi.

ERDOĞAN, M. M., 2019 **Suriyeliler Barometresi 2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi**, Ankara, Orion Kitabevi.

ERDOĞAN, N., “Devleti İdare Etmek: Maduniyet ve Düzenbazlık”, **Toplum ve Bilim**, Kış Sayısı. 1999/2000

- ERGO, “Wer ärgert, kriegt Ärger“, <https://www.ergo.de/de/rechtsportal/schule-und-unterricht/schulstrafen/ordnungsmassnahmen> adresinden 25.10.2019 tarihinde erişildi.
- ORDNUNGSMAßNAHMEN,
- ERYILMAZ, B., 2015 **Kamu Yönetimi: Düşünceler- Yapılar- Fonksiyonlar- Politikalar**, 8. Baskı, Kocaeli, Umuttepe Yayınları.
- ESEN, E., 2011 Türk- İşgücü Göçünün 50. Yılında Almanya’da Sosyal Hizmetlerin Kültürlerarası Açılımı, (Ed. Erol Esen ve Zeliha Yazıcı) içinde, **Onlar Bizim Hemşehrimiz: Uluslararası Göç ve Hizmetlerin Kültürlerarası Açılımı**, s.13- 41, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- ESSER, H., 2001 **Integration und ethnische Schichtung**, Mannheim: Arbeitspapiere- Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung 40, s. 1-77.
- ESSER, H., 2004 “Was ist denn dran am Begriff der Leitkultur?” (Editör: R. Kecskes, M. Wagner ve C. Wolf) içinde, **Angewandte Soziologie**, s. 199-214, Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- ETHNIC MARKET **Politisch-Soziale-Situation türkeistämmiger Migranten in**
AND MEDIA **Deutschland Ergebnisse der CATI-Studie vom Oktober bis**
RESEARCH, 2017 **Dezember 2017.**
- EULE, T. G., 2017 Ausländerbehörden im dynamischen Feld der Migrationssteuerung, (Ed. Christian Lahusen ve Stephanie Schneider) içinde, **Asyl Verwalten: Zur bürokratischen Bearbeitung eines gesellschaftlichen Problems**, s. 175- 194, Bielefeld, transcript Verlag.

- EUWALS, R., “Immigration, Integration and the Labour Market Turkish DAGEVOS, J., Immigrants in Germany and the Netherlands”, **IZA Discussion** GIJSBERTS, M. ve **Paper**, No. 2677.
ROODENBURG, H.:
2007
- FAIST, T.: 1998 “Transnational social spaces out of international migration: evolution, significance and future prospects”, **European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie / Europäisches Archiv für Soziologie** , Vol. 39, No. 2, Présences de l'au-delà , pp. 213-247.
- FAZ, 2017 “Das ist De Maizieres Zehn- Punkte- Plan”, <https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/thomas-de-maizieres-zehn-punkte-plan-14994262.html> adresinden 10.12. 2018 tarihinde erişildi.
- FEREIDOONI, K.: 2012 “Kinder mit Migrationshintergrund im deutschen Schulwesen- Benachteiligung aus (Bildungs-) politischen Ursachen?”, **Gesellschaft- Wirtschaft- Politik (GWP)** Heft 3, s. 363- 371.
- FESTİ RAMAZAN <https://tr.festiramazan.com/> adresinden 09.07.2020 tarihinde erişildi.
WEB SAYFASI, t.y.
- FOROUTAN, N., 2012 “Muslimbilder in Deutschland. Wahrnehmungen und Ausgrenzungen in der Integrationsdebatte”, **WISO**, Expertisen und Dokumentationen zu Wirtschafts- und Sozialpolitik, Friedrich- Ebert- Stiftung.
- FOROUTAN, N. ve **Hybride Identitäten- muslimische Migrantinnen und**
SCHÄFER, I., 2009 **Migranten in Deutschland und Europa**, <http://www.bpb.de/apuz/32223/hybride-identitaeten->

- muslimische-migrantinnen-und-migranten-in-deutschland-und-europa?p=all adresinden 14.07.2018 tarihinde erişildi.
- FOUCAULT, M., 1978 **The History of Sexuality, Volume I: An Introduction**, (Çev. Robert Hurley), New York, Pantheon Books.
- FOUCAULT, M., 1992 **Hapishanenin Doğuşu**, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara, İmge Kitabevi.
- FOUCAULT, M., 2013 **Hapishanenin Doğuşu**, (Çev. M. Ali Kılıçbay), 5. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- FRANKFURT ALEVİ KÜLTÜR MERKEZİ WEB SAYFASI, <http://www.alevi-frankfurt.com/browse/1.html> adresinden 08.06.2020 tarihinde erişildi.
- FRASER, N.: 2000 “Rethinking Recognition”, **New Left Review**, 3 May Jun, s. 107-120.
- FRASER, N.: 1998 “Social justice in the age of identity politics: Redistribution, recognition, participation”, **WZB Discussion Paper**, No. FS I 98-108, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin.
- FRISCH, M., 2005 “Der Schweizer Schriftsteller Max Frisch 1965 zum Thema Immigration: "... und es kommen Menschen"“, **Berliner Zeitung**, 08.01.2015, <https://www.berliner-zeitung.de/der-schweizer-schriftsteller-max-frisch-1965-zum-thema-immigration-und-es-kommen-menschen-li.11810> adresinden 23.02.2021 tarihinde erişildi.
- FUNKE, M. ve WALTHER, S., 2010 Die Beamtenversorgung zwischen Modernisierung und Sparzwang, **WSI Mitteilungen** I/2010, s. 26-33.
- GAL, S.: 1995 “Language and the “Arts of Resistance””, **Cultural Anthropology**, Vol. 10, No. 3, August, s. 407- 424.

- GASTARBEITERIN: 2018 “Ah Gönümde İki Kültür Yatıyor”, **Renk**, 25.07.2018. <https://renk-magazin.de/tr/ah-goenuemde-iki-kultuer-yatiyor/> adresinden 10.09.2019 tarihinde erişildi.
- GEDİK, E.: 2010 “Almanya’da “Öteki” Olmak, “Öteki” Kalmak”, **Cyprus International University, folklor/edebiyat**, Cilt: 16, Sayı: 62, 2, s. 41- 67.
- GELLNER, E., 2009 **Milliyetçiliğe Bakmak**, (Çeviren: S. Coşar, S. Öztürk ve N. Soyarık), 3. Baskı, İstanbul, İletişim.
- GENÇOĞLU, A. Y.: 2014 “Bir Kavram ve Kuram Üretme Stratejisi Olarak Temellendirilmiş Kuram”, **Tarih Okulu Dergisi**, Yıl 7, Sayı XVII, s. 681- 700.
- GERDES, J. and REISENAUER, E.: 2012 “From Return- Oriented to Integration- Related Transnationalisation: Turkish Migrants in Germany”, **Revue Europeenne des Migrations Internationales**, 28, 107- 128.
- GESEMANN, F., 2005 **The Integration of Young Male Muslims in Germany: Education and training as key areas for social integration**, London: Friedrich- Ebert Stiftung, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/london/03683.pdf> adresinden 23.09.2020 tarihinde erişildi.
- GHDI (GERMAN HISTORY DOCUMENTS AND IMAGES), 4 1982, <http://ghdi.ghi-dc.org/about.cfm> adresinden 04.06.2018 tarihinde erişildi.
- GHORASHI, H.: 2004 “How Dual is Transnational Identity? A Debate on Dual Positioning of Diaspora Organizations”, **Culture and Organization**, December 2004, Vol. 10(4), pp. 329–340.

- GIDDENS, A., 2012 **Sosyoloji**, (Çev. Hüseyin Özel vd.) İstanbul, Kırmızı Yayınları.
- GIORDANO, R., 2016 “Ausschwitz- Lüge” auf Türkisch, **Focus**, 28.02.2016, https://www.focus.de/politik/cicero-exklusiv/tid-7505/cicero-exklusiv_aid_133895.html adresinden 20.08.2020 tarihinde erişildi.
- GLASER, B. G. ve STRAUSS, A. L.: 1967 **The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research**, (reprinted 2006) New Brunswick and London: Aldine Transaction.
- GOERRES, E., SPIES, D. ve MAYER, S. J., 2018 **Deutsche mit Migrationshintergrund bei der Bundestagswahl 2017. Erste Auswertung der Immigrant German Election Study zu Deutschtürken und Russlanddeutschen.**
- GOGOLIN, E., NEUMANN, U. ve ROTH, H. J., 2003 “Förderung von Kindern und Jugendlichen mit Migrationshintergrund”. **Gutachten**, BLK 4, 145, (Materialen zur Bildungsplanung und zur Forschungsförderung, 107), online <https://www.pedocs.de/volltexte/2008/335/pdf/heft107.pdf> adresinden 10.06.2019 tarihinde erişildi.
- GOGOLIN, I., 1994 **Der monolinguale Habitus der multilingualen Schule.** Münster, New York, Waxman.
- GOLDBERG, A., MOURINHO, D. ve KULKE, U.: 1995 “Arbeitsmarkt- Diskriminierung gegenüber auslaendischen Arbeitnehmern in Deutschland”, ILO, **International Migration Papers 7.**
- GOMOLLA, M. ve RADTKE, F.O., 2009 **Institutionelle Diskriminierung: Die Herstellung ethnischer Differenz in der Schule**, 3. Auflage, Wiesbaden, VS Verlag.
- GOSS, J. ve LINDQUIST, B., 1995 “Conceptualizing International Labor Migration: A Structuraton Perspective”, **International Migration Review**, February.

- GÖKALP YILMAZ, G., 2018 **Michel de Certeau'nun Gündelik Hayat Sosyolojisiyle Bir Analiz: Almanya'daki Türklerin Gündelik Hayat Pratikleri ve Taktikler**, Ankara, Detay Yayıncılık.
- GÖLE, N., 2015 **Gündelik Yaşamda Avrupalı Müslümanlar: Avrupa Kamusal Alanındaki İslam İhtilafları Üzerine Bir Araştırma**, (Çevr. Zehra Cunillera), İstanbul, Metis.
- GÖREGENLİ, M., 2012 “Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık”, (Ed. K. Çayır ve M. Ayan Ceyhan) içinde, **Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar**, s. 17- 28, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GRUNDGESETZ FÜR DIE BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND, 1949 <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> adresinden 11.06.2020 tarihinde erişildi.
- GUTJAHR, O. ve KAYAOĞLU, E., 2019 **Geteilte Erfahrung: Migration in türkischen und deutschen Filmproduktionen (Türk ve Alman Sinema Yapımlarında Paylaşılan Deneyim: Göç)**, 30.10.2019, Türk-Alman Üniversitesi, İstanbul.
- GÜLLÜPINAR, F.: 2010 “Almanya’da Türk Göçmenlerin Çocuklarının Bölünmüş Kaderleri ve Eğitimdeki Başarısızlıklarının Yapısal nedenleri: Entegrasyon Aşağı mı Yukarı mı?”, **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 31, Yaz, s. 65- 87.
- GÜLLÜPINAR, F.: 2011 “Alman Eğitim Sistemi ve Dışladıkları: Türk Gençlerinin Başarısızlıklarının Yapısal Nedenleri”, **Yardım ve Dayanışma**, Cilt 2, Sayı 3, s. 34- 57.

- GÜLLÜPINAR, F.: 2014 “Almanya’da Göçmen Politikaları ve Türkiyeli Göçmenlerin Trajedisi: Yurttaşlık, Haklar ve Eşitsizlikler Üzerine”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, s. 1- 16.
- GÜNEY, S., 2015 **Zor İsimli Çocuklar**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GÜRSES, H.: 1999 “Kimlik Kavramı Üzerine Düşünceler”, **Birikim**, Sayı: 121, Mayıs, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-121-mayis-1999/2315/kimlik-kavrami-uzerine-dusunceler/3862> adresinden 08.01.2020 tarihinde erişildi.
- HABERMAS, J., 2012 **“Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak. Siyaset Kuramı Yazıları**, (Çev. İlknur Aka), 6. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- HABERMAS, J., 2014 **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, (Çev. T. Bora ve M. Sancar), İstanbul, İletişim.
- HALAL CHECK UYGULAMASI, <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.islam.halalcheck&hl=tr> adresinden 10.04.2019 tarihinde erişildi.
- HALM, D. ve SAUER, M.: 2004 “Das Zusammenleben von Deutschen und Türken- Entwicklung einer Parallelgesellschaft”, **WSI Mitteilungen** **10**, 547- 553.
- HAMBURGER, F., 2000 “Migration und Migrationspolitik in Deutschland”, (Editör: A. Escher) içinde, **Ausländer in Deutschland. Probleme einer transkulturellen Gesellschaft aus geographischer Sicht**, s. 19-25. Mainz, Mainzer Kontaktstudium Geographie.
- HARRIS, A.: 2010 “Young People, Everyday Civic Life and the Limits of Social Cohesion”, **Journal of Intercultural Studies**, 31:5, s. 573-589.

- HASSE, R., & SCHMIDT, L., 2010 **Inequality decisions and accounts: the case of tracking in a Swiss elementary school.** (Workingpaper des Soziologischen Seminars, 05/2010). Luzern, Universität Luzern, Kultur- und Sozialwissenschaftliche Fakultät, Soziologisches Seminar. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-382973> adresinden 10.10.2020 tarihinde erişildi.
- HASSENKAMP, M.: “Was haben Ostdeutsche und Muslime gemeinsam?”, **Spiegel**, 02.04.2019, <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/integrations-studie-ostdeutsche-und-muslime-aehnlich-stark-benachteiligt-a-1260803.html> adresinden 03.02.2021 tarihinde erişildi.
- HAUFE ONLINE REDAKTION, 2018 “Digitalisierung im öffentlichen Dienst ist ausbaufähig”, 12.11.2018, https://www.haufe.de/oeffentlicher-dienst/personal-tarifrecht/e-government-digitalisierung-im-oeffentlichen-dienst-ausbauen_144_477660.html adresinden 19.12.2020 tarihinde erişildi.
- HEATH, A. F. & CHEUNG, S. Y., 2006 **Ethnic penalties in the labour market: Employers and discrimination, Department for Work and Pensions, Research Report No 341**, <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20130125104217/http://statistics.dwp.gov.uk/asd/asd5/rports2005-2006/rrep341.pdf> (adresinden 16.12.2018 tarihinde erişildi).
- HEITMEYER, W., MÜLLER, J. and SCHRÖDER, H., 1997 **Verlockender Fundamentalismus: Türkische Jugendliche in Deutschland**, Frankfurt Main, Suhrkamp.
- HENLEY PASSPORT INDEX, 2020 <https://www.henleypassportindex.com/methodology> adresinden 27.05.2020 tarihinde erişildi.

- HEYWOOD, A., 2015 **Siyaset**, (Çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla), 15. Baskı, Ankara, Adres.
- HILLE, P., 2020 “Chronologie: Rechte Gewalt in Deutschland”, **Deutsche Welle**, 20.02.2020, <https://www.dw.com/de/chronologie-rechte-gewalt-in-deutschland/a-49251032> adresinden 19.06.2020 tarihinde erişildi.
- HIMMELSTRAND, U.: “A theoretical and empirical approach to depoliticization and political involvement”. **Acta Sociologica**, 6(1/ 2), 83- 110. 1962
- HOFFMANN, L. ve Abgeordnete mit Migrationshintergrund, 28.09. 2017, GHELLI, F., 2017 <https://mediendienst-integration.de/artikel/abgeordnete-mit-migrationshintergrund.html> adresinden 13.02.2021 tarihinde erişildi.
- HOGREBE, F, KRUSE, W. ve NÜTTGENS, M., 2008 “One-Stop-eGovernment für Unternehmen: Ein Bezugsrahmen zur Virtualisierung und Bündelung öffentlicher Dienstleistungen am Beispiel der Landeshauptstadt Düsseldorf”, **Multikonferenz Wirtschaftsinformatik (MKWI)**, München.
- HOLLANDER, J. A. ve “Conceptualizing Resistance”, **Sociological Forum**, Vol. 19, EINWOHNER, R. L.: No. 4, December, s. 533- 554. 2004
- HÖHNE, J.; 2016 Migrantinnen und Migranten auf dem deutschen Arbeitsmarkt, (Ed. Statistisches Bundesamt) içinde, **Wirtschaft und Statistik-Sonderheft Arbeitsmarkt und Migration**, s. 24- 40.
- HÖHNE, J. ve “Host-country cultural capital and labour market trajectories of migrants in Germany: The impact of host-country orientation and migrant-specific human and social capital on labour market transitions”, **WZB Discussion Paper**, No. SP IV 2010-701, KOOPMANS, R.: 2010

Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB),
Berlin.

HÖHNE, J. ve SCHULZE BUSCHOFF, K., 2015 “Die Arbeitsmarktintegration von Migranten und Migrantinnen in Deutschland. Ein Überblick nach Herkunftsländern und Generationen”, **WSI Mitteilungen** 5/ 2015, s. 345- 354.

HÖPFLINGER, F.: 1999 **Generationsfrage- Konzepte, theoretische Ansätze und Beobachtungen in späteren Lebensphasen**, Lausanne, Réalités Sociales.

HUMPREY, C.: 1994 “Remembering an ‘Enemy’: The Bogd Khann in Twentieth-Century Mongolia”, (Editör: R. S. Watson) içinde, **Memory, History, and Opposition under State Socialism**, s. 21- 44, Santa Fe, School of American Research Press.

HUNGER, U. ve CANDAN, M.: 2010 “Die politische Partizipation von Migranten in Deutschland. Wo stehen wir?”, **Newsletter Wegweiser Bürgergesellschaft** 20/ 2010 vom 15.10.2020.

HUNGER, U. ve THRAENHARDT, D.: 2004 Migration und Bildungserfolg: Wo stehen wir?, (Ed. Bade, K. J. ve Bommers, M.) içinde, **Migration- Integration- Bildung: Grundfragen und Problembereiche**, s. 179- 197, Heft 23.

HÜR, K., 2018 “DITIB. Ankaras Einfluss auf deutschen Moscheeverband, Deutschlandfunk”, 26.01.2018,
https://www.deutschlandfunk.de/ditib-ankaras-einfluss-auf-deutschen-moscheeverband.724.de.html?dram:article_id=409350
adresinden 22.02.2021 tarihinde erişildi.

HÜRRİYET, 2018 “Okuma Tarzımızı Belirleyen Kent”, 10.05.2018,
<https://www.hurriyet.com.tr/seyahat/okuma-tarzimizi->

belirleyen-kent-40830646 adresinden 09.12.2020 tarihinde erişildi.

IGGERS, G. G., 2011. **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, (Çev. Gül Çağalı Güven), 4. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

IGMG WEB SAYFASI <https://www.igmg.org/tr/hakkimizda/> adresinden 12.12.2020 tarihinde erişildi.

ILGAR, M. Z. ve ILGAR, S. C.: 2013 “Nitel bir araştırma deseni olarak gömülü teori (temellendirilmiş kuram)”, **İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 2(3), s. 197-247.

IOM, 2011 Glossary on Migration, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml25_1.pdf adresinden 13.10.2018 tarihinde erişildi.

IOM, 2013 Uluslararası Göç Hukuku Göç Terimleri Sözlüğü, (Ed. R. Perruchoud ve J. Redpath, İkinci Baskı, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2nd_edition.pdf .

ISLAMIQ, 2015 “Sargswang nur noch in vier Bundeslaendern”, 25.03.2015, <http://www.islamiq.de/2015/03/25/sargswang-nur-noch-in-vier-bundeslaendern/> adresinden 16.06.2020 tarihinde erişildi.

ISLAMIQ, 2018 “Kein Kopftuchverbot im öffentlichen Dienst”, 7.05.2018, <https://www.islamiq.de/2018/05/07/kein-kopftuchverbot-im-oeffentlichen-dienst-2/> adresinden 11.06.2020 tarihinde erişildi.

ISLAMIQ, 2019 “Antrag auf Befreiung vom Unterricht wegen religiöser Feierlichkeiten (Ramadan/Opferfest)”, <http://www.islamiq.de/wp-content/uploads/2019/05/Musterantrag-Beurlaubung.pdf> adresinden 11.07.2020 tarihinde erişildi.

- İÇDUYGU, A.: 2006 “Migration, Remittances and their Impact on Economic Development in Turkey, in OECD”, **Migration, Remittances and Development**, OECD Publishing.
- İLERİ, E.: 2008 “İki Dilli Ortamda Dil Edinimi ve Şans Eşitliği”, **Die Gaste**, 3. Sayı, <http://diegaste.de/gaste/diegaste-sayi302.html> adresinden 24.04.2019 tarihinde erişildi.
- İRTİŞ, V., 2008 “Fransa’da Yaşayan Türkiye Kökenli Gençler ve Kimlik Stratejileri”, (Ed: D. Danış & V. İrtiş) içinde, **Entegrasyonun Ötesinde Türkiye’den Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri**, s. 235-258, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- JANN, W. ve WEGRICH, K.: 2008 “Wie bürokratisch ist Deutschland? Und warum? Generalisten und Spezialisten im Entbürokratisierungsspiel, der moderne Staat-“ **Zeitschrift für Public Policy, Recht and Management** Heft, 1/ 2008, s. 49- 72.
- JGU BLOGS, 2014 Konzeptvorschlag: Raum der Stille & des Gebets an der JGU Mainz, <https://www.blogs.uni-mainz.de/zefar/files/2014/07/Raum-der-Stille.pdf> adresinden 25.02.2021 tarihinde erişildi.
- KAAS, L. ve MANGER, C.: 2011 “Ethnic Discrimination in Germany’s Labour Market: A Field Experiment”, **Germany Economic Review**, 13 (1), s. 1- 20.
- KABAKUŞAK, D.: 2018 “Kültürel Çeşitliliğin Yönetim Modelleri Üzerine Bir İnceleme: İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Vol. 21, Sayı: 1, Nisan, s. 102- 130.
- KADIOĞLU, A., 2008 Vatandaşlık: Kavramın Farklı Anlamları, (Ed. Ayşe Kadioğlu) içinde, **Vatandaşlığın Dönüşümü. Üyelikten Haklara**, s. 21- 30, (Çev. Can Cemgil), İstanbul, Metis Yayınları.

- KAMP, M.: 2011 “Keine Chance auf Zugehörigkeit?- Islam und Muslimen in neuen europäischen Schulbüchern”, **Eckert- Das Bulletin**, Nr. 10, Winter, S. 21-23.
- KANIK, C.: 2017 “Almanya Doğumlu Türkiye Gençliğinde Dini Tutum ve Davranışlar”, **Turkish Studies**, Vol. 12/2, p. 91-120.
- KAPANI, M., 2015 **Politika Bilimine Giriş**, 42. Baskı, Ankara, BB101.
- KARACA, C., 1984 “Es kamen Menschen an”. **Die Kanaken Albümü**, Dortmund: Verlag Pläne GmbH, <https://www.youtube.com/watch?v=uLrFnXQn2Og> adresinden 23.02.2021 tarihinde erişildi.
- KARAÇAY, A. B., 2012 “Türkiye-Avrupa Göç Sistemi: Misafir İşçilikten Ulus- Ötesi Kimliklere”, (Ed. S. G. İhlamur- Öner ve N: A. Şirin Öner) içinde, **Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar**, İstanbul, İletişim.
- KARAMEŞE, Ş.: 2018 “The Meaning of Religious Practices in German Everyday Life: The Case of Turkish Students”, **Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Haziran, 5 (1): 35-38.
- KARATEPE, S., ÖNEN, M. ve NALCI ARIBAŞ, N., 2014 Almanya Federal Cumhuriyeti, (Ed: Burhan Aykaç, Hatice Altunok) içinde, **Yönetmelik Yapı İncelemeleri**, s.15-63. Ankara, Nobel Yayınevi.
- KASTORYANO, R., 2000 **Kimlik Pazarlığı: Fransa ve Almanya’da Devlet ve Göçmen İlişkileri**, (Çeviren: A. Berktaş), İstanbul, İletişim.
- KAYA, A., 2000 **‘Sicher in Kreuzberg’ Berlin’deki Küçük İstanbul. Diasporada Kimliğin Oluşumu**, İstanbul, Buke Yayınları.
- KAYA, A., 2008 “Fransa- Türkleri: Cumhuriyetçi Entegrasyon Modelinin Eleştirisi”, (Editör: D. Danış& V. İrtiş) içinde, **Entegrasyonun**

Ötesinde Türkiye’den Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri

,s. 35- 72, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- KAYA, A.: 2014 “Türkiye’de Göç ve Uyum Tartışmaları: Geçmişe Dönük Bir Bakış”, **İdeal Kent**, Sayı: 14, Ekim, s. 11- 28.
- KAYA, A.: 2015 “Euro- Türkler, Kuşaklararası Farklılıklar, İslam ve Entegrasyon Tartışmaları”, **Göç Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Ocak-Haziran 2015, s. 44-79.
- KAYA, A., 2016 **İslam, Göç ve Entegrasyon: Güvenlikleştirme Çağı**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KAYA, A. ve KENTEL, F., 2005 **Euro-Türkler Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi?**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KAYA, A. ve ŞAHİN, B., 2007 **Kökler ve Yollar. Türkiye’de Göç Süreçleri**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KAYA, A.: 2013 “Introduction: (Re) Considering the Last Fifty Years of Migration and Current Immigration Policies in Germany”, **German Politics and Society**, Issue 107, Vol. 31, No. 2, Summer, 1- 12.
- KAYE, H. J., 2009 **İngiliz Marksist Tarihçiler**, (Çev. Arife Köse), İstanbul, İletişim.
- KENNY, M.: 2011 “The Political Theory of Recognition: The Case of the ‘White Working Class’ “, **BJPIR (The British Journal of Politics and International Relations)**, Vol. 14, p. 19–38.
- KENT, B.: 2006 “Almanya’da Belediyeler Üzerindeki İdari Vesayet Denetimi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, s.123-142.

- KINCAL, R. Y., 2015 **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, 4. Baskı, İstanbul, Nobel Akademik Yayıncılık.
- KINDERGELD WEB “Kindergeld Höhe, Tabelle 2020: Wie viel Kindergeld gibt es SAYFASI, 2020 2020?”, <https://www.kindergeld.org/> adresinden 03.02.2020 tarihinde erişildi.
- KLAUS, D., 2018 “Verwaltungsvorschrift zur Kommentierung”, **Migrationsrecht**. <https://www.migrationsrecht.net/kommentar-aufenthalts-gesetz-aufenthg-gesetz-aufenthalt-erwerbstaetigkeit-aufenthaltserlaubnis-niederlassungserlaubnis-aufenthg/verwaltungsvorschrift-sprachkenntnisse-ehgattennachzug.html?Itemid=> adresinden 21.05.2018 tarihinde erişildi.
- KLUSMEYER, D. B. & **Immigration Policy in the Federal Republic of Germany**, PAPADEMETRIOS, D. New York, Berghahn Books.
G., 2009
- KNAUSS, F. ve “Warum Frauen weniger verdienen als Maenner”, 17 Mart 2020, KOSCHIK, A., 2020 <https://www.karriere.de/mein-geld/gender-pay-gap-warum-frauen-weniger-verdienen-als-maenner/23038556.html> adresinden 05.12.2020 tarihinde erişildi.
- KOÇ, M.: 1996 “Çağdaş Alman Şiirinde Türk İmajı Üzerine Bir Deneme”, **PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, s. 90-93.
- KOÇAK, M.: 2012 “Türkler Hakkında Irkçı Alman Fıkraları”, **Gazi Türkiyat**, Güz 2012/ 11, s. 93-99.
- KOÇAK, M. ve YEŞİL, “Deyimler Bağlamında Türk ve Alman Aile Hayatı”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, Cilt: 5, Sayı: 15, Kış, s. 179- 185.
Y., 2016

- KOOPMANS, R.: 2004 “Migrant mobilisation and political opportunities: variation among German cities and a comparison with the United Kingdom and the Netherlands”, **Journal of Ethnic and Migration Studies**, 30:3, 449-470.
- KOOPMANS, R.: 2016 “Auch Kultur prägt Arbeitsmarkterfolg- Was für die Integration von Muslimen wichtig ist”, **WZB Mitteilungen**, Heft 151, Maerz 2016, s. 14-17.
- KOSER, K., 2007 **International Migration: A Very Short Introduction**, Oxford, Oxford University Press.
- KÖMÜRCÜ, E., 2011 **Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Sosyo- Kültürel Sorunları: Bir Entegrasyon Çalışması**, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KRISTEN, C.: 2006 “Ethnische Diskriminierung in der Grundschule? Die Vergabe von Noten und Bildungsempfehlungen”, **Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie**, J. 58, Heft 1, s. 79-97.
- KROKER, R., “Abbau von Bürokratie in Deutschland: Mehr als die
LICHTBLAU, K. ve Abschaffung von Einzelvorschriften”, **IW-Analysen**, No. 3,
RÖHL, K-H.; 2004 Köln: Institut der deutschen Wirtschaft (IW).
- KULA, O., 2012 **Almanya’da Türk Kültürü. Çok- Kültürlülük ve Kültürlerarası Eğitim**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KUROSAWA, Akira, **Yaşamak (İkiru)**, Sojiro Motoki, Japonya.
1952
- KYMLICKA, W., 2004 **Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş**, (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- KYMLICKA, W., 2015 **Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, (Çev. Abdullah Yılmaz), İkinci Basım, İstanbul, Ayrıntı.
- LANDESHAUPTSTAD T MAINZ, 2018 Interkulturelle Woche, <http://www.mainz.de/leben-und-arbeit/migration-und-integration/interkulturelle-woche.php> adresinden 20.12.2018 tarihinde erişildi.
- LANDESHAUPTSTAD T MAINZ, t.y. “Beirat für Migration und Integration”, <https://www.mainz.de/verwaltung-und-politik/beiraete-beauftragte/beirat-fuer-migration-und-integration.php> adresinden 06.04.2020 tarihinde erişildi.
- LANDESHAUPTSTAD T MAINZ, t.y. “Einbürgerung”, <https://www.mainz.de/vv/produkte/buergeramt/100140100000026847.php> adresinden 06.02.2020 tarihinde erişildi.
- LANDESHAUPTSTAD T MAINZ, t.y. “Leben& Arbeit, Interkulturelle Woche”, <https://www.mainz.de/leben-und-arbeit/migration-und-integration/interkulturelle-woche.php> adresinden 09.07.2020 tarihinde erişildi.
- LANDESHAUPTSTAD T MAINZ, t.y. “Wohngeld beantragen”, https://www.mainz.de/vv/produkte/soziale_leistungen/100140100000026844.php adresinden 08.07.2020 tarihinde erişildi.
- LEECH, B. L.,2002 “Asking Questions: Techniques for Semistructured Interviews”, **PSOnline**, https://dornsife.usc.edu/assets/sites/298/docs/interviewing_techniques_asking_questions.pdf adresinden 25. 11.2017 tarihinde erişildi.
- LEFEBVRE, H., 2016 **Modern Dünyada Gündelik Hayat**,4. Baskı, (Çeviren: I. Gürbüz), İstanbul, Metis Yayınları.

- LEGARD, R., KEEGAN, J. ve WARD, K., 2003 In- depth Interviews, (Ed. J. Ritchie and J. Lewis) içinde, **Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students and Researches**, London, Sage.
- LEHMANN, C., 2012 “Türkische Currywurst mit Pommes. Die Esskultur türkischer Migranten zwischen nationalem Narrativ und Hybridisierungen”, (Ed. D. Kimmich ve S. Schahadat) içinde, **Essen**, s. 61-72, Zeitschrift für Kulturwissenschaften, Ausgabe, Bielefeld, Transcript Verlag.
- LEHMANN, R. H. ve PEEK, R., 1997 Aspekte der Lernausgangslage und der Lernentwicklung von Schülerinnen und Schülern der fünften Klassen an Hamburger Schulen (LAU 5), Hamburg, <https://bildungsserver.hamburg.de/contentblob/2815702/3b66049d4257501a0d44dce9b7ca449c/data/pdf-schulleistungstest-lau-5.pdf;jsessionid=EF6A8E50182B90367E93DF9C97130271.liveWorker2> adresinden 29.09.2020 tarihinde erişildi.
- LİJPHART, A., 2014 **Demokrasi Modelleri. Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları**, (Çev. Güneş Ayas), İstanbul, İthaki.
- LOCKWOOD, D.: 1996 “Civic Integration and Class Formation”, **The British Journal of Sociology**, Vol. 47, No. 3, Special Issue for Lockwood (Sep., 1996), s. 531-550.
- LUKES, S., 2016 İktidar, (Çev. Mehmet Ratip), İstanbul, İletişim Yayınları.
- LÜDTKE, A., 1995 **The History of Everyday Life: Reconstructions Historical Experiences and Ways of Life**, Princeton, Princeton University Press.
- MAALOUF, A., 2020 **Ölümcül Kimlikler**, (Çev. Aysel Boran), 52. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

- MACHIAVELLI, N., **Hükümdar**, (Çev. Özgür Yılmaz), İstanbul, Q- Matris. 2003
- MAINZ ALEVİ Timeline Photos Bölümü 10.10.2018 tarihli paylaşım, KULTUR MERKEZİ <https://www.facebook.com/Mainz-Alevi-Kultur-Merkezi-CEMEVİ-FACEBOOK-Cemevi-1065901570240450/photos> adresinden 09.07.2020 SAYFASI, 2018 tarihinde erişildi.
- MANNİNG, N.: 2013 “ ‘I mainly look at things on an issue by issue basis’: Reflexivity and phronêsis in young people's political engagements”, **Journal of Youth Studies**, 16:1, s. 17-33.
- MARCUS, S., 2009 **The Other Victorians: A Study of Sexuality and Pornography in Mid- Nineteenth- Century England**, London, Transaction Publishers.
- MARSHALL, G., 1999 **Sosyoloji Sözlüğü** (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları.
- MARTINI, M.: 2016 “Digitalisierung als Herausforderung und Chance für Staat und Verwaltung. Forschungskonzept des Programmbereichs “Transformation des Staates in Zeiten der Digitalisierung”, **Deutsches Forschungsinstitut für öffentliche Verwaltung Speyer**, 85 Discussion Papers, Speyer.
- MARTINI, M., 2017 “Transformation der Verwaltung durch Digitalisierung”, **Die Öffentliche Verwaltung (DÖV)**, Ausgabe 11, s. 443-455.
- MARX, I., 2020 “Gleichstellung in Deutschland: Durch die glaeserne Decke”, **Tagesschau**, 08.07.2020, <https://www.tagesschau.de/gleichstellung-giffey-101.html> adresinden 05.12.2020 tarihinde erişildi.

- MASSEY, D. S. vd.: “Uluslararası Göç Kuramlarının Bir Değerlendirmesi” (Çeviren: 2014 S. Dedeoğlu vd.), **Göç Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 11- 46.
- MEIER, G. S., 2010 “Two- way immersion education in Germany: bridging the linguistic gap”, **International Journal of Bilingual Education and Bilingualism**, 13:4, s. 419- 437.
- MELUCCI, A.: 1985 “The Symbolic Challenge of Contemporary Movements”, **Social Research**, WINTER 1985, Vol. 52, No. 4, Social Movements, s. 789-816.
- MENKENS, S., 2019 “Religionsfreiheit oder Neutralitaet? Gutachten bestaerkt Kopftuchverbot”, **Die Welt**, 5.09.2019, <https://www.welt.de/politik/deutschland/article199760978/Berlin-Gutachten-bestaerkt-Kopftuchverbot-fuer-Lehrerinnen.html> adresinden 11.06.2020 tarihinde erişildi.
- MERZ, F., 2000 “Einwanderung und Identität“, **Die Welt**, 25.10.2010, <https://www.welt.de/print-welt/article540438/Einwanderung-und-Identitaet.html> adresinden 25.10.2018 tarihinde erişildi.
- METİNSOY, M.: 2013 “Everyday Resistance and Selective Adaptation To The Hat Reform In Early Republican Turkey”, **International Journal of Turcologia**, Vol. VIII, N: 16, Autumn, s. 7- 47.
- MEURER, H. P., 2017 “Brandananschlag: Drei Täter leben von Sozialhilfe“, **Solinger Tageblatt**, 28.05. <https://www.solinger-tageblatt.de/solingen/drei-taeter-leben-sozialhilfe-8355586.html> adresinden 27.05.2018 tarihinde erişildi.
- MIERA, F., 2008 **Country Report on Education: Germany, Edumigrom Background Papers.**

- MIHELICH, J. ve STORRS, D.: 2003 “Higher Education and the Negotiated Process of Hegemony: Embedded Resistance Among Mormon Women”, **Gender & Society**, Vol. 17, No. 3, pp. 404-422
- MORA, N., 2009 **Alman Kültüründe Düşman İmgesi**, Altkitap.
- MORRIS, L.: 2001 “Stratified rights and the management of migration. National distinctiveness in Europe”, **European Societies**, 3:4, s. 387-411.
- MORTAN, K. ve SARFATİ, M., 2011 **Vatan Olan Gurbet: Almanya’ya İşçi Göçünün 50. Yılı**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- NASW [National Association of Social Workers] 2015 **Standards and Indicators for Cultural Competence in Social Work Practice**, <https://www.socialworkers.org/LinkClick.aspx?fileticket=7dVckZAYUmk%3D&portalid=0> adresinden 26.12.2020 tarihinde erişildi.
- NEUERER, D., 2013 Kohl verteidigt umstrittene Türkei-Aeusserungen”, **Handelsblatt**, 02.08.2013, <https://www.handelsblatt.com/politik/deutschland/integrations-debatte-kohl-verteidigt-umstrittene-tuerkei-aeusserungen/8587820.html?ticket=ST-70282-F5msBATylXesCrONcJbJ-ap1> adresinden 03.02.2021 tarihinde erişildi.
- NEUMAN, W. L., 2006 **Toplumsal Araştırma Yöntemleri. Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**, 2. Cilt, İstanbul, Yayın Odası.
- NIP, 2007 “Neue Wege- Neue Chance”. https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Archiv16/Artikel/2007/07/Anlage/2007-08-30-nationaler-integrationsplan.pdf?__blob=publicationFile&v=1 adresinden 30.05.2018 tarihinde erişildi.

- NIER, H., 2019 “Jeder Vierte in Deutschland hat einen Migrationshintergrund”, **Statista**, 18.12.2019, <https://de.statista.com/infografik/14967/anteil-der-menschen-mit-migrationshintergrund-in-deutschland/> adresinden 16.04.2020 tarihinde erişildi.
- NOWAK, J., 2006 **Leitkultur und Parallelgesellschaft- Argumente wider einen deutschen Mythos**, Frankfurt a. M., Brandes& Apsel.
- OCHSENFELD, F.: 2012 “Gläserne Decke oder goldener Käfig: Scheitert der Aufstieg von Frauen in erste Managementpositionen an betrieblicher Diskriminierung oder an familiären Pflichten?”, **Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie**, 64, s. 507–534.
- OECD, 2005 **Die Arbeitsmarktintegration von Zuwanderern in Deutschland**, OECD Publishing.
- OECD, 2007 **PISA 2006- Schulleistungen im internationalen Vergleich. Naturwissenschaftliche Kompetenzen für die Welt von morgen**, Bielefeld, W. Bertelsmann Verlag. <http://www.oecd.org/pisa/39728657.pdf> adresinden 01.06.2019 tarihinde erişildi.
- OECD, 2016 **PISA 2015. PISA Ergebnisse im Fokus**, [https://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/pisainfocus/PIF-67-\(ger\).pdf](https://www.oecd.org/pisa/pisaproducts/pisainfocus/PIF-67-(ger).pdf) adresinden 3.10.2020 tarihinde erişildi.
- OECD, 2018 **Deutschland Laendernotiz: Programme for International Student Assessment (PISA) PISA 2018 Ergebnisse**.
- OKUMUŞ, M. ve YILDIZ, M.: 2017 “Almanya’da Çalışma Hayatının Güncel Durumu”, **Second International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)**, 19- 22 May 2017, s. 285- 299.

- OLSSON, L.: 1996 Labor Migration as a Prelude to World War I”, **The International Migration Review**, Vol. 30, No. 4, s. 875- 900.
- ONUR İNCE, H.: 2011 Almanya’da Farklı Olmak: Entegrasyon ve Hoşgörü Kavramına Eleştirel Bir Bakış, **bilig**, Yaz, Sayı: 58, s. 173- 202.
- ORHAN, U.: 2015 “Sosyal Gerçeklik mi, Algı mı? Almanya’daki Türklerin İşyerinde Irksal Ayrımcılık Deneyimleri Üzerine Bir Çalışma”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, s. 175- 183.
- ORTNER, S. B.: 1995 “Resistance and the Problem of Ethnographic Refusal”, **Comparative Studies in Society and History**, Vol. 37, No. 1, January, s. 173- 193.
- OSTERGAARD-NIELSEN, E.: 2003 “The Politics of Migrants’ Transnational Political Practices”, **International Migration Review**, Vol. 37, No. 3 (Fall 2003), s. 760-786.
- ÖCAL, M., 1991 “Âmin Alayı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/amin-alayi> adresinden 04.04.2020 tarihinde erişildi.
- ÖZDEMİR, A. M.: 2011 “Sosyal Bilimlerde Yapı Kavramı”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 44, Sayı 2, Haziran, s. 1- 28.
- ÖZDEMİR, E., 2015 Kimlik, (Ed. Gökhan Atılgan ve Attila Aytekin) içinde, **Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, s. 201- 213, 5. Basım, İstanbul, Yordam Kitap.
- ÖZİPEK, B. B., 2018 **Yanlış Sorulara Doğru Cevaplar: Ayrımcılık, İslamofobi, Entegrasyon ve Ötesi**, İstanbul, Liberte Yayınları.
- ÖZOGUZ, Y., **Bildergalerie zum Waldfriedhof Mombach in Mainz** [dijital görsel]. Alıntıdır (Fotoğrafçı) 2014

http://www.eslam.de/bildergalerien/w/waldfriedhof_mombach_in_mainz/waldfriedhof_mombach_in_mainz_bildergalerie.htm adresinden 08.06.2020 tarihinde erişildi.

ÖZTÜRK, A. O.: 1994 “Almancada İki Deyim: Alman Kültüründe Türk İmajı Araştırmalarına Bir Katkı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 3, s.61-71.

PANAGIOTIDIS, J., Aussiedler, **BpB**, 13.07. 2017, <http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/kurzdossiers/252536/aussiedler?p=all> adresinden 28.05.2018 tarihinde erişildi.

PARK, R. E. ve **Introduction to the Science of Sociology**, Chicago: The University of Chicago Press.

PAZARKAYA, Y., 1977 **Oturma İzni (Öyküler)**, Ankara, Derinlik Yayınları.

PERSPEKTİF, 2018 “Avrupa’da Ezan Bir Çatışma Kaynağı mı Yoksa Dini Çoğulculuğun Bir Göstergesi mi?”, 2.11.2018, <https://perspektif.eu/2018/11/02/avrupada-ezan-bir-catisma-kaynagi-mi-yoksa-dini-cogulculugun-gostergesi-mi/> adresinden 11.06.2020 tarihinde erişildi.

PFALZ- EXPRESS, 2018 “Germersheim: Türkische Hochzeit behindert Verkehr und sorgt für Aufregung”, 27.11.2018, <https://www.pfalz-express.de/germersheim-tuerkische-hochzeit-behindert-verkehr-und-sorgt-fuer-aufregung/> adresinden 19.06.2020 tarihinde erişildi.

PFEFFER- **Politische Teilhabe in der Einwanderungsgesellschaft**,
HOFFMANN, C. (Ed.), BAMF, Berlin, Mensch und Buch Verlag.
2017

PİOCH, R., 2008 “Diskriminierung von Migranten und Migrantinnen im deutschen Sozialstaat”, (Ed. K.-S. Rehberg) içinde, **Die Natur**

- der Gesellschaft: Verhandlungen des 33. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Kassel, Teilbd. 1 u. 2**, s. 2037- 2047, Frankfurt am Main, Campus Verlag.
- PORPORA, D. V.: 1989 “Four Concepts of Structure”, **Journal for the Theory of Social Behaviour**, 19:2, June, s. 195- 211.
- PRIES, L., 2010 “(Grenzüberschreitende) Migrantenorganisationen als Gegenstand der sozialwissenschaftlichen Forschung: Klassische Problemstellungen und neuere Forschungsbefunde“, (Ed. Ludger Pries ve Zeynep Sezgin) içinde, **Jenseits von ‚Identität oder Integration‘. Grenzen überspannende Migrantenorganisationen**, s. 15- 60, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- PUNCH, K. F., 2011 **Sosyal Araştırmalara Giriş. Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**, (Çev. D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz), 2. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- PUTNAM, R. D.: 1995 “Bowling Alone: America's Declining Social Capital", **Journal of Democracy**, s. 65-78.
- RADTKE, F- O., 2004 “Die Illusionen der meritokratischen Schule. Lokale Konstellationen der Produktion von Ungleichheit im Erziehungssystem“, (Ed. Bade, K. J. ve Bommers, M.) içinde, **Migration- Integration- Bildung: Grundfragen und Problembereiche**, Heft 23, s. 143-178, Osnabrück, IMIS.
- RAISER, U., 2010 “Erfolgreiche MigrantInnen und Pioniergeist“, (Ed. Heinrich Böll Stiftung) içinde, **Bis in die dritte Generation: Lebensrealitäten junger MigrantInnen**, s. 12- 16, DOSSIER Die Dritte Generation.

RHEIN- ZEITUNG, “Beschneidung wird zur Gewissenfrage für die Abgeordneten”, 2012 25.07.2012, https://www.rhein-zeitung.de/deutschland-und-welt/tagesthema_artikel,-beschneidung-wird-zur-gewissenfrage-fuer-die-abgeordneten-_arid,457976.html adresinden 16.06.2020 tarihinde erişildi.

RHEINLAND PFALZ “Muslimische Kinder und Jugendliche in der Schule: MINISTERIUM FÜR Informationen, Orientierungen und Empfehlungen”, BILDUNG, t.y. https://www.salto.bz/sites/default/files/atoms/files/flyer_muslimische_kinder_und_jugendliche_in_der_schule.pdf adresinden 27.09.2020 tarihinde erişildi.

RINNE, U., “Ethnische Vielfalt und Arbeitsmarkterfolg”, IZA SCHÜLLER, S. ve **Standpunkte**, Nr. 34, Dezember, s. 1- 13. ZIMMERMANN, K.F., 2010

ROBENEK, A., 2015 “Islamischer Gebetsruf über Gladbeck”, 24.03.2015, https://www.lokalkompass.de/gladbeck/c-politik/islamischer-gebetsruf-ueber-gladbeck_a529739 adresinden 11.06.2020 tarihinde erişildi.

ROOS, L., 2001 “Leitkultur in Deutschland: Ein Reizbegriff zeigt Wirkung, Die politische Meinung”, Nr. 374, s. 41- 47, **Konrad Adenauer Stiftung**, online https://www.kas.de/documents/252038/253252/7_dokument_dok_pdf_1073_1.pdf/03d00736-a57d-d3ea-e094-18fd74ecc092?version=1.0&t=1539668108488 adresinden 19.06.2020 tarihinde erişildi.

ROSKIN, M., 2011 **Çağdaş Devlet Sistemleri**, (Çev. Bahattin Seçilmişoğlu), 3. Baskı, Ankara, Adres Yayınları.

- ROSKIN, M. vd., 2013 **Siyaset Bilimi**, Ankara, Adres Yayınları.
- RÖLLE, D., 2009 “Vertrauen in die öffentliche Verwaltung- Zwischen Systemstabilität und Modernisierungsdruck“, **dms – der moderne staat – Zeitschrift für Public Policy, Recht und Management** Heft 1/2009, s. 219-242.
- RÖSCH; A., 2014 Islamisch geprägte Laender, https://www2.klett.de/sixcms/media.php/229/AB_695310_eq2rh5_karte_islam_gepr_laender.pdf, Stuttgart, Ernst Klett Verlag, adresinden 19.12.2018 tarihinde erişildi.
- RPADD WEB SAYFASI <https://www.rpadd-mainz.de/rpadd-mainz/> adresinden 12.12.2020 tarihinde erişildi.
- SACKSOFSKY, U., 2009 “Kopftuchverbote in den Ländern – am Beispiel des Landes Hessen” (Ed. Sabine Berghahn ve Petra Rostock) içinde, **Der Stoff aus dem Konflikte sind: Debatten um das Kopftuch in Deutschland, Österreich und der Schweiz**, s. 275- 293, Bielefeld, transcript Verlag.
- SADIOĞLU, U. ve ÖMÜRGÜLŞEN, U.: 2011 “Yerel Yönetim Personel Sistemlerinde Reform Çalışmaları: Alman ve Türk Deneyimlerinden Yansıyan Eğilimler ve Türkiye İçin Çıkarılabilecek Bazı Dersler”, **YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 1, Nisan 2011, s. 129- 171.
- SAİD, E. W., 2012 **Şarkiyatçılık: Batı’nın Şark Anlayışları**, (Çev. B. Ülner), 6. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları.
- SARCINELLI, U., 2008 “Symbolic Politics”, (Ed. Wolfgang Donsbach) içinde, **The International Encyclopedia of Communication**, s. 1-3, John Wiley & Sons, Ltd.
- SAUER, M., 2018 **Eine Analyse in Kooperation mit dem Ministerium für Kinder, Familie, Flüchtlinge und Integration des Landes**

Nordrhein-Westfalen, Essen: Stiftung Zentrum für Türkeistudien und Integrationsforschung.

- SAUERBAUM, A., 2009 „Interaktion und Kommunikation zwischen Polizei und Migranten: Die Polizeiausbildung in Baden-Württemberg auf dem Prüfstand“, https://www.polizei-newsletter.de/documents/Sauerbaum_Migrationsforschung_Polizei.pdf adresinden 28.12.2020 tarihinde erişildi.
- SAYARI, S. ve DİKİCİ BİLGİN, H., 2015 **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SCHMIDT, J., DIEKMANN, L- C ve SCHAEFER, H., 2009 **Die Lohnungleichheit zwischen Männern und Frauen: Indikatoren, Ursachen und Lösungsansätze**, Forschungsberichte aus dem Institut der deutschen Wirtschaft Köln, Nr. 51, Köln, Deutscher Instituts-Verlag.
- SCHNAPPER, D., 2005 **Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki İle İlişki**, (Çev. Ayşegül Sönmezay), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SCHNEIDER, J., 2007 “Rückblick: Zuwanderungsgesetz 2005”, **BpB**, 15.05. <http://www.bpb.de/gesellschaft/migration/dossier-migration-ALT/56351/zuwanderungsgesetz-2005?p=all> adresinden 02.06.2018 tarihinde erişildi.
- SCHOENE, S., 2019 “Wie die Türkei die Moscheen steuert?”, **Augsburger Allgemeine**, 08.01.2019, <https://www.augsburger-allgemeine.de/politik/Wie-die-Tuerkei-deutsche-Moscheen-steuert-id53121541.html> adresinden 22.02.2021 tarihinde erişildi.
- SCHOFIELD, J. W., 2006 **Migrationshintergrund, Minderheitenzugehörigkeit und Bildungserfolg. Forschungsergebnisse der pädagogischen, Entwicklungs- und Sozialpsychologie**, AKI- Forschungsbilanz

- 5, Arbeitsstelle Interkulturelle Konflikte und gesellschaftliche Integration (AKI), Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB).
- SCHUBERT, A., 2016 “Der Arbeitsmarkterfolg von Migranten der 2. Generation: Keine Anzeichen für Diskriminierung erkennbar”, **ifo Dresden berichtet**, ISSN 0945- 5922, ifo Institut, Niederlassung Dresden, Dresden, Vol. 23, Iss. 3, pp. 12- 18.
- SCHULGESETZ, 2014 http://landesrecht.rlp.de/jportal/portal/t/140p/page/bsrlpprod.psml?pid=Dokumentanzeige&showdoccase=1&js_peid=Trefferliste&fromdoctodoc=yes&doc.id=jlr-SchulGRP2004pG7&doc.part=X&doc.price=0.0&doc.hl=0#jlr-SchulGRP2004V15P1 adresinden 27.07.2020 tarihinde erişildi.
- SCHULTE VON DRACH, M. C., 2016 “Gibt es Parallelgesellschaften in Deutschland?”, **Süddeutsche Zeitung**, 10 Ağustos 2016, <http://www.sueddeutsche.de/politik/muslime-und-migranten-gibt-es-parallelgesellschaften-in-deutschland-1.3012266> adresinden 18. 05.2017 tarihinde erişildi.
- SCHULTE, A.: 2011 „Integrationspolitik in der Bundesrepublik Deutschland: Von politische Opportunität und institutionalisierter Ungleichbehandlung zur menschenrechtsbasierten Politik?“, **Zeitschrift für Public Policy, Recht und Management**, Heft 1, 29-60.
- SCHUPPAN, T. ve REICHARD, C., 2002 “eGovernment: Von der Mode zur Modernisierung”, **Landes- und Kommunalverwaltung** [LKV], s. 1-17.
- SCHÜHRER, S.: 2018 “Türkeistaemmige Personen in Deutschland: Erkenntnisse aus der Repraesentativuntersuchung “Ausgewaehlte Migrantengruppen in Deutschland 2015” (RAM), **Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, Working Paper 81**, bamf.de/SharedDocs/Anlagen/DE/Forschung/WorkingPapers/w

p81-tuerkeistaemmige-in-deutschland.pdf?__blob=publicationFile&v=12 adresinden 17.07.2020 tarihinde erişildi.

- SCOTT, J. & MARSHALL, G., 2014 **A Dictionary of Sociology**, Fourth edition, Oxford, Oxford University Press, online edition.
- SCOTT, J. C., 1985 **Weapons of the Weak, everyday forms of peasant resistance**, New Haven, Yale University Press.
- SCOTT, J. C.: 1989 “Everyday Forms of Resistance”, **Copenhagen Journal of Asian Studies**, Vol. 4 (1), s. 33-62.
- SCOTT, J. C., 2014 Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar, (Çev. A. Türker), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- SEIBERT, H., 2008 “Junge Migranten am Arbeitsmarkt. Bildung und Einbürgerung verbessern die Chancen”, 17/ 2008, **IAB Kurzbericht**, s. 1- 7.
- SERVICE.BUND.DE WEB SAYFASI https://www.service.bund.de/Content/DE/Home/homepage_node.html
- SEWELL, W.H.: 1992 ‘A theory of structure: duality, agency and transformation’, **American Journal of Sociology**, 98(1): 1-29.
- SIDES, J. ve CITRIN, J.: 2007 “European Opinion About Immigration: The Role of Identities, Interests and Information.”, **British Journal of Political Science**, 37, s. 477-504.
- SİPAR, N., 2014 “Beni Vatanıma Gömün”, **Hürriyet**, 29.01.2014, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/beni-vatanima-gomun-25690092> adresinden 10.06.2020 tarihinde erişildi.
- SOMEL, S., 1989 **Almanya’da Türk İşçileriyle İççe: Bir Başkonsolos’un Lübnan, Amerika, Etyopya, Danimarka ve Almanya’da Yaşadığı Olaylar**, Ankara, Demircioğlu Matbaacılık.

SÖĞÜT, T., 2012

Almanya Treni, Kuzey Haber Ajansı.

SPIEGEL ONLINE, “Kritik an Schily Plaenen nimmt zu”, 06.08., 2001
<http://www.spiegel.de/politik/deutschland/entwurf-zur-zuwanderung-kritik-an-schily-plaenen-nimmt-zu-a-148681.html> adresinden 10.07.2018 tarihinde erişildi.

SPIEGEL ONLINE, “Merkel erklart Multikulti für gescheitert”, 16.10.2010, 2010
<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/integration-merkel-erklart-multikulti-fuer-gescheitert-a-723532.html> adresinden 20.08.2020 tarihinde erişildi.

SPIEGEL ONLINE, “Erdogan- Statue in der Weiesbadener Innerstadt”, 28.08.2018, 2018
<https://www.spiegel.de/kultur/gesellschaft/ergdogan-statue-in-der-wiesbadener-innenstadt-a-1225281.html> adresinden 20.12.2019 tarihinde erişildi.

SPIVAK, G. C., 2016 **Madun Konuşabilir mi?**, (Çev. D. Hattatoğlu, G. Ertuğrul ve E. Koyuncu), Ankara, Dipnot Yayınları.

STAATSANGEHÖRIGKEITSGESETZ, 2000
Düzenleme Tarihi 22.02.1913, son değişiklik 11.10.2016.
<http://www.gesetze-im-internet.de/rustag/StAG.pdf> adresinden 20.05.2018 tarihinde erişildi.

STADT MAINZ, 2013
“Statistische Informationen zur Stadtentwicklung 2013”, Mainz,
[https://web.archive.org/web/20150104013613/http://www.mainz.de/C1256D6E003D3E93/vwLookupImagesforLoad/bericht_2013_kapitel_01.pdf/\\$FILE/bericht_2013_kapitel_01.pdf](https://web.archive.org/web/20150104013613/http://www.mainz.de/C1256D6E003D3E93/vwLookupImagesforLoad/bericht_2013_kapitel_01.pdf/$FILE/bericht_2013_kapitel_01.pdf)
adresinden 05.12.2020 tarihinde erişildi.

STADT MAINZ, 2017
“Statistische Informationen zur Stadtentwicklung 2016”, Mainz: Hausdruckerei. <https://www.mainz.de/verwaltung-und->

politik/buergerservice-online/statistische-informationen.php
adresinden 21.06.2018 tarihinde erişildi.

STADT MAINZ, 2019 “Statistische Informationen zur Stadtentwicklung 2018”,
https://mainz.de/medien/internet/downloads/statistik/Statistische_Informationen_zur_Stadtentwicklung_2018.pdf adresinden
07.07.2020 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2018a “Entwicklung der Einwohnerzahl in Mainz von 1995 zu 2016”,
<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/428386/umfrage/entwicklung-der-gesamtbevoelkerung-in-mainz/> adresinden
21.06.2018 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2018b “Anzahl der Ausländer in Deutschland nach Herkunftsland“,
<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1221/umfrage/anzahl-der-auslaender-in-deutschland-nach-herkunftsland/>
adresinden 15.05.2018 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2018c “Anzahl der Einbürgerungen von Türken in Deutschland von
2003 bis 2017”,
<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/152908/umfrage/einbuengerungen-von-tuerken-in-deutschland/> adresinden
05.06.2018 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2019a “Anzahl der Personen in Deutschland mit Migrationshintergrund
(im weiteren Sinne) nach Altersgruppen im Jahr 2018”,
30.08.2019,
<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/730159/umfrage/migrationshintergrund-der-bevoelkerung-in-deutschland-nach-alter/> adresinden 16.04.2020 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2019b “Polizeilich erfasste Faelle von Zwangsheirat in Deutschland
von 2012 bis 2018”,

<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/309403/umfrage/polizeilich-erfasste-faelle-von-zwangsheirat-in-deutschland/> adresinden 12.10.2019 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2019c “Anzahl der deutschen Staatsbürger mit zweiter Staatsangehörigkeit in Tausend”, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/654839/umfrage/deutsche-staatsbuerger-mit-zweiter-staatsangehoerigkeit-in-deutschland-nach-herkunftslaendern/> adresinden 05.03.2020 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2020a “Anteil von Deutschen und Ausländern in verschiedenen Berufsgruppen in Deutschland am 30. Juni 2019 (sozialversicherungspflichtig und geringfügig Beschäftigte)” <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/167622/umfrage/auslaenderanteil-in-verschiedenen-berufsgruppen-in-deutschland/> adresinden 03.12.2020 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2020b “Anteil der ausländischen Bevölkerung an der Gesamtbevölkerung in Deutschland von 1991 bis 2019”, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/14271/umfrage/deutschland-anteil-auslaender-an-bevoelkerung/> adresinden 03.12.2020 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2020c “Arbeitslosenzahl in Deutschland im Jahresdurchschnitt von 2004 bis 2020, 29 Ekim 2020”, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1223/umfrage/arbeitslosenzahl-in-deutschland-jahresdurchschnittswerte/> adresinden 15.11.2020 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2020d “Arbeitslosenquote in Deutschland von Oktober 2019 bis Oktober 2020, 29 Ekim 2020”, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1239/umfrage/aktue>

lle-arbeitslosenquote-in-deutschland-monatsdurchschnittswerte/
adresinden 15.11.2020 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2020e “Anzahl der Deutschen mit und ohne Migrationshintergrund (im weiteren Sinne) im Jahr 2019”,
<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/150613/umfrage/anzahl-der-deutschen-mit-und-ohne-migrationshintergrund/>
adresinden 03.01.2021 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2020f “Anteil der Internetnutzer in Deutschland in den Jahren 2001 bis 2019”,
<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/13070/umfrage/entwicklung-der-internetnutzung-in-deutschland-seit-2001/>
adresinden 16.12.2020 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2020g „Anzahl der Auslaender aus der Türkei in Deutschland von 2001 bis 2019”,
<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/152911/umfrage/tuerken-in-deutschland-seit-2001/>
adresinden 19.02.2021 tarihinde erişildi.

STATISTA, 2020h “Anzahl der Asylantraege (insgesamt) in Deutschland von 1995 bis 2020”,
<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/76095/umfrage/asylantraege-insgesamt-in-deutschland-seit-1995/>
adresinden 12.04.2020 tarihinde erişildi.

STATISTA RESEARCH DEPARTMENT, 2020 “Stimmenanteile der AfD bei den jeweils letzten Landtagswahlen in den Bundesländern bis Februar 2020,, ,
<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/320946/umfrage/ergebnisse-der-afd-bei-den-landtagswahlen/#professional>
adresinden 09.12.2020 tarihinde erişildi.

STATISTISCHES BUNDESAMT, 2015 “Zufriedenheit der Bürgerinnen und Bürger in Deutschland mit Behördlichen Dienstleistungen”, https://www.amtlich-einfach.de/SharedDocs/Downloads/Ergebnisse_Buerger.pdf?__

blob=publicationFile&v=12 adresinden 20.12.2020 tarihinde erişildi.

STATISTISCHES
BUNDESAMT, 2017a “Bevölkerung und Erwerbstätigkeit: Bevölkerung mit Migrationshintergrund -Ergebnisse des Mikrozensus 2017”- , Fachserie 1, Reihe 2, https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Publikationen/Downloads-Migration/migrationshintergrund-2010220177004.pdf?__blob=publicationFile adresinden 13.02.2019 tarihinde erişildi.

STATISTISCHES
BUNDESAMT, 2017b “Einbürgerungen im Jahr 2016 um 2,9% gestiegen- vor allem Briten sorgen für Zuwachs”, Pressemitteilung vom 13. Juni 2017, 195/ 17. https://www.destatis.de/DE/PresseService/Presse/Pressemitteilungen/2017/06/PD17_195_12511pdf.pdf?__blob=publicationFile e adresinden 04.06.2018 tarihinde erişildi.

STATISTISCHES
BUNDESAMT, 2018a “Sozialstruktur und soziale Lagen: Auszug aus dem Datenreport 2018”, <https://www.destatis.de/DE/Service/Statistik-Campus/Datenreport/Downloads/datenreport-2018-kap-7.html> adresinden 17.07.2020 tarihinde erişildi.

STATISTISCHES
BUNDESAMT, 2018b “Bevölkerung und Erwerbstätigkeit: Statistik der rechtskräftigen Beschlüsse in Eheauflösungssachen (Scheidungsstatistik) und Statistik der Aufhebung von Lebenspartnerschaften”, <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Eheschliessungen-Ehescheidungen-Lebenspartnerschaften/Publikationen/Downloads-Eheschliessungen/scheidungsstatistik->

- ste-Verdienstunterschiede/_inhalt.html adresinden 05.12.2020 tarihinde erişildi.
- STATISTISCHES
BUNDESAMT, 2020d “Ausgaben und Einnahmen: Ausgaben des Öffentlichen Gesamthaushalts”,
<https://www.destatis.de/DE/Themen/Staat/OeffentlicheFinanzen/Ausgaben-Einnahmen/Tabellen/ausgaben.html>
adresinden 02.01.2021 tarihinde erişildi.
- STÜWE, K., 2016 “Das Zuwanderungsgesetz von 2005 und die neue Migrationspolitik der Bundesrepublik Deutschland,, , (Ed. K. Stüwe ve Hermannseder, E.) içinde, **Migration und Integration als transnationale Herausforderung. Perspektiven aus Deutschland und Korea**, s. 25- 48, Berlin, Springer VS.
- SÜDDEUTSCHE
ZEITUNG, 2016 “So viele Flüchtlinge kamen 2015 nach Deutschland”,
Süddeutsche Zeitung, 6.01.2016,
<https://www.sueddeutsche.de/politik/fluechtlinge-so-viele-fluechtlinge-kamen-2015-nach-deutschland-1.2806558>
adresinden 12.04. 2020 tarihinde erişildi.
- SVR, 2013 **Muslime in der Mehrheitsgesellschaft. Medien und Alltagserfahrungen in Deutschland**, https://www.stiftung-mercator.de/media/downloads/3_Publikationen/SVR_Muslime_in_der_Mehrheitsgesellschaft_Maerz_2013.pdf adresinden 16.07.2018 tarihinde erişildi.
- SVR, 2014 “Diskriminierung am Ausbildungsmarkt: Ausmass, Ursachen und Handlungsperspektiven”, https://www.svr-migration.de/wp-content/uploads/2014/03/SVR-FB_Diskriminierung-am-Ausbildungsmarkt.pdf adresinden 01.12.2020 tarihinde erişildi.

- SVR, 2018 Stabiles Klima in der Integrationsrepublik Deutschland. SVR-Integrationsbarometer 2018, Berlin.
- SWARTZ, D., 2018 **Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi**, (Çev. Elçin Gen), İstanbul, İletişim Yayınları.
- SZYDLIK, M.: 1996 “Ethnische Ungleichheit auf dem deutschen Arbeitsmarkt”, **Kölner Zeitschrift für Soziologie**, Sayı: 48, s. 658- 676.
- ŞAHİN, B.; 2010 “Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme”, **Bilig**, Number 55, s. 103- 134.
- ŞAMDERELİ, Y., 2011 **Almanya’ya Hoşgeldiniz (Willkommen in Deutschland)**, Roxy Film, Almanya, Türkiye.
- ŞEN, M. : 2018 “Cinsiyete Dayalı Ücret Eşitsizliğinin Avrupa Birliği ve Türkiye Kapsamında Değerlendirilmesi”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Sayı: 41, Temmuz- Aralık, ISSN: 2148- 9424, s. 295- 324.
- ŞENOL, E., 2011 “Bilkay Öney hebt Gesinnungstest auf”, **Migazin**, <http://www.migazin.de/2011/08/01/bilkay-oney-hebt-gesinnungstest-auf/> adresinden 15.12.2018 tarihinde erişildi.
- TAGESSCHAU, 2020 “Im Gerichtssaal nur ohne Kopftuch”, 27.02.2020 <https://www.tagesschau.de/inland/kopftuchverbot-111.html> adresinden 11.06.2020 tarihinde erişildi.
- TANER, H., 2013 “Şeytan Tüyü”. **Yalıda Sabah**, 11. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- TEKİN, H. H.: 2006 “Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, Cilt 3, Sayı: 13, ss. 101- 116.

- THRÄNHARDT, D., “Migrantenorganisationen. Engagement, Transnationalität und Integration”, (Ed. Günther Schultze ve Dietrich Thränhardt) 2013 **Migrantenorganisationen Engagement, Transnationalität und Integration** içinde, s. 5- 20, WISO, FRIEDRICH Ebert Stiftung.
- TIEDEMANN/ J. ve BILLMANN-MAHECHA, E.: 2007 “Zum Einfluss von Migration und Schulklassenzugehörigkeit auf die Übergangsempfehlung für die Sekundarstufe I”, **Zeitschrift für Erziehungswissenschaft**, 10. Jahrg., Heft 1, s. 108- 120.
- TIERSCHUTZGESETZ, 1972 “Tierschutzgesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 18. Mai 2006 (BGBl. I S. 1206, 1313), das zuletzt durch Artikel 101 des Gesetzes vom 20. November 2019 (BGBl. I S 1626) geändert worden ist”, <https://www.gesetze-im-internet.de/tierschg/BJNR012770972.html> adresinden 9.06.2020 tarihinde erişildi.
- TIETZE, K., 2008 **Einwanderung und die deutschen Parteien, Akzeptanz und Abwehr von Migranten im Widerstreit in der Programmatik von SPD, FDP, den Grünen und CDU/CSU**. Berlin: Lit.
- TODARO, M. P.: 1969 “A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries”, **The American Economic Review**, Vol. 59, No. 1, 138- 148.
- TODESFALL CHECKLISTE, (t.y.) Bestattungen: Kosten Beerdigugnen Übersicht, <https://todesfall-checkliste.de/bestattungskosten/bestattungen-kosten-beerdigungen> adresinden 17.06.2020 tarihinde erişildi.
- TUNA, M. ve ÖZBEK, Ç., 2014 “Uluslararası Göçler Sonrası Kimlik Tartışmaları ve ALTERNATİF İki Model: Çok- Kültürlülük ve Avrupa Birliği Yurttaşlığı”, (Der. A. DURAKBAŞA, N. A. Şirin Öner ve F. Karapehlivan Şener) içinde, **Yurttaşlığı Yeniden**

DÜŞÜNMEK. Sosyolojik, Hukuki ve Siyasal Tartışmalar,
İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- TÜRK DİL KURUMU (TDK) SÖZLÜKLERİ <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 23.07.2020 tarihinde erişildi.
- TÜRKEN WITZE (t.y.) <http://witze.net/t%C3%BCrken-witze> adresinden 22.07.2020 tarihinde erişildi.
- U.S. GLASS CEILING COMMISSION, 1995 **A Solid Investment: Making Full Use of the Nation's Human Capital (Final Report of the Commission).** Washington, DC: US. Government Printing Office. https://digitalcommons.ilr.cornell.edu/key_workplace/120/ adresinden 12.04.2020 tarihinde erişildi.
- ULM KADIRGA 11.07.2017 tarihli paylaşım
FACEBOOK SAYFASI <https://www.facebook.com/kadirga.ulm/photos/a.61175492253817/1366053993490569> adresinden 09.07.2020 tarihinde erişildi.
- UN, 2013 **International Migration Policies: Government View and Priorities,** New York: United Nations Publications.
- UN, 2016 United Nations E-Government Survey 2016. E- Government in Support of Sustainable Development, <https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2016-Survey/E-Government%20Survey%202016.pdf> adresinden 20.12.2020 tarihinde erişildi.
- UNABHÄNGIGE KOMMISSION
“ZUWANDERUNG”,
2001 Bericht: *Zuwanderung gestalten – Integration fördern*, Berlin: Bundesministerium des Innern.

- ÜNAL, S.: 2018 “Düşük Maliyetli Alternatif Siyasal Katılım Biçimi: 90 Sonrası Genç Kuşağın Siyasal Kayıtsızlığı Mit mi Gerçek mi?”, **TESAM Akademi Dergisi**, 5 (2), s. 249- 296.
- ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ, Ç.: 2013 “Almanya’yı Temizliyorum”: Almanya’da Göçmen, Kadın ve Temizlikçi Olmak, **Çalışma ve Toplum**, 2013/ 2, s. 235- 257.
- ÜSTEL, F., 2008 “**Makbul Vatandaş**”ın Peşinde. **II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, 3. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÜSTEL, F., 2015 “Vatandaşlık”, (Editör: Gökhan Atılgan) içinde, **Siyaset Bilimi. Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler**, s. 123-135, 5. Basım, İstanbul, Yordam Kitap.
- ÜSTÜN, N., 1975 **Almanya Beyleri ile Portekiz’in Bahçeleri**, İstanbul, Çağdaş Yayınları.
- VARDAR, D.: 1995 “Yeni İrkçiliğin Doğuşu: Başlangıca Dönüş mü?”, **Birikim**, Sayı: 76, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-76-agustos-1995/2274/yeni-irkciligin-dogusu-baslangica-donus-mu/2763> adresinden 03.03.2021 tarihinde erişildi.
- VASSAF, G., 2010 **Daha Sesimizi Duyurmadık: Avrupa’da Türk İşçi Çocukları**, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- VERBA, S. ve NIE, N. H., 1972 **Participation in America: Political Democracy and Social Equality**, New York, Harper& Row.
- VERORDNUNG ZU <https://www.gesetze-im-EINBÜRGERUNGSTES internet.de/einbtestv/BJNR164900008.html> adresinden T UND 01.06.2018 tarihinde erişildi. EINBÜRGERUNGSKU RS, 2008

- VINTHAGEN, S. ve JOHANSSON, A.: 2013 “Everday Resistance: Exploration of a concept and its Theories”, **Resistance Studies Magazine**, No:1, 1-46.
- VON LUCKE, J.: 1996 **Ursachen für den verzögerten Erfolg des Internet und anderer multimedialer Online- Dienste in Deutschland**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Universitaet Mannheim, Wirtschaftsinformatik.
- WAGEINDICATOR.DE, 2020 “Geschlechtsspezifische Lohnunterschiede FAQs”, <https://wageindicator.de/lohn-gehalt/gleiche-chancen/geschlechtsspezifische-lohnunterschiede-faqs> adresinden 05.12.2020 tarihinde erişildi.
- WALLRAFF, G., 1986 **En Alttakiler**, (Çev. Osman Okkan), Köln, Milliyet Yayınları.
- WEBER, M., 1922 **Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie. Studienausgabe**, Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr.
- WEBER, M., 2017 **Sosyoloji Yazıları**, (Çev. Taha Parla), İstanbul: Deniz Yayınları.
- WEICHSELBAUMER, D.: 2016 “Discrimination against Female Migrants Wearing Headscarves”, **IZA Discussion Paper**, No. 10217, s. 1- 27.
- WEINKOPF, C., 2009 “Germany: Precarious Employment and the Rise of Mini- Jobs”, (Ed. L. Vosko, M. Macdonald ve I. Campbell) içinde, **Gender and the Contours of Precarious Employment**, s.177-193, Routledge.
- WEINKOPF, C.: 2014 “Women's Employment in Germany » Robust in Crisis but Vulnerable in Job Quality”, **Revue de l'OFCE**, 2014/2 N° 133, p. 189-214. DOI: 10.3917/reof.133.0189.
- WEINMANN, M., BECHER, I. ve BABKA **Einbürgerungsverhalten von Ausländerinnen und Ausländern in Deutschland sowie Erkenntnisse zu**

- VON GOSTOMSKI, C., **Optionspflichtigen - Ergebnisse der BAMF-Einbürgerungsstudie 2011**. Forschungsbericht 15. Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge.
- WEISS, K.: 2013 “Migrantenorganisationen und Staat. Anerkennung, Zusammenarbeit, Förderung”, (Ed. Günther Schultze ve Dietrich Thränhardt) içinde, **Migrantenorganisationen Engagement, Transnationalität und Integration**, s. 21-31, WISO, Friedrich Ebert Stiftung.
- WEITZ, R.: 2001 “Women and their hair: seeking power through resistance and accommodation”, **Gender and Society**, Vol. 15, No 5, Oct., s. 667- 686.
- WELT, 2010a “Türken sind die Sorgenkinder der Integration”, 17.04.2010, <https://www.welt.de/politik/deutschland/article7222075/Tuerken-sind-die-Sorgenkinder-der-Integration.html> adresinden 13.12.2020 tarihinde erişildi.
- WELT, 2010b “Kanzlerin Merkel erklärt Multikulti für gescheitert”, 16.10., <https://www.welt.de/politik/deutschland/article10337575/Kanzlerin-Merkel-erklaert-Multikulti-fuer-gescheitert.html> adresinden 15.06.2020 tarihinde erişildi.
- WELT, 2018 “Der Islam gehört nicht zu Deutschland”, 15.03.2018, <https://www.welt.de/politik/deutschland/article174603526/Horst-Seehofer-Der-Islam-gehoert-nicht-zu-Deutschland.html> adresinden 14.04.2020 tarihinde erişildi.
- WELT, 2020 “Aleviten- die anderen Türken in Deutschland”, 04.03.2011, <https://www.welt.de/politik/deutschland/article12703157/Aleviten-die-anderen-Tuerken-in-Deutschland.html> adresinden 28.02.2020 tarihinde erişildi.

- WILL, A. K., 2020 “Migrationshintergrund- wieso, woher, wohin?”, **BpB**, 05.02.2020, <https://www.bpb.de/gesellschaft/migration/laenderprofile/304523/migrationshintergrund> adresinden 27.02.2021 tarihinde erişildi.
- WISSEN.DE <https://www.wissen.de/fremdwort/allochthon> adresinden 09. 10. 2019 tarihinde erişildi.
- WOLF, A., 2017 “Die nett gemeinten Ramadan- Grüsse im real- Markt”, 02.06.2017 adresinden <https://www.mimikama.at/allgemein/ramadan-im-real-markt/> adresinden 07.07.2019 tarihinde erişildi.
- WOLLENSCHLÄGER, M., 2018 **Ausländerpolitik,** **Ausländerrecht,** online: <http://www.kas.de/wf/de/71.8978/> adresinden 31.05.2018 tarihinde erişildi.
- WORBS, S.: 2003 “The Second Generation in Germany: Between School and Labor Market”, **The International Migration Review**, Winter, 2003, Vol. 37, No. 4, s. 1011- 1038.
- WORBS, S., 2017 “Doppelte Staatsangehörigkeit in Deutschland: Zahlen und Fakten”, 11.08.2017, **BpB**, <https://www.bpb.de/gesellschaft/migration/laenderprofile/254191/doppelte-staatsangehoerigkeit-zahlen-und-fakten?p=0#footnode9-9> adresinden 02.06.2020 tarihinde erişildi.
- WORLD POPULATION DATA SHEET, 2013 https://assets.prb.org/pdf13/2013-WPDS-infographic_MED.pdf adresinden 08.12.2018 tarihinde erişildi.
- YAVUZ, H. B.: 2015 “Avrupa Birliği İstihdam Politikaları”, **Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, s. 110- 114.

- YAYLA, A., 2015 **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, 3.Baskı, Ankara, Adres Yayınları.
- YENİLİK VE ADALET PARTİSİ WEB SAYFASI <https://www.bigparti.de/> adresinden 04.04.2020 tarihinde erişildi.
- YETİŞKİN, E.: 2010 “Post- Kolonyal Kavramlar Üzerine Notlar”, **Toplumbilim**, Post Kolonyal Düşünce Özel Sayısı, Sayı: 25, Haziran.
- YILMAZ, V. ve OY, B., 2014 **Türkiye’de Gençler ve Siyasi Katılım: Sosyo- Ekonomik Statü Fark Yaratıyor mu? Şebeke Gençlerin Katılımı Projesi Kitapları-** No: 5, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- YURDAKUL, A. ve ÇAHA, Ö.: 2018 “Almanya’da Yaşayan Üçüncü Nesil Türkiye Kökenlilerde Kimlik Algısı”, **Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi**, 3(1),s. 140-162.
- YÜCEL, A.: 2015 Batı Avrupa’da Göçmenliğin Değişen Algısı ve Türkiye Kökenli Göçmenler, **İdealkent**, Sayı 15, s. 66-99.
- ZEIT ONLINE, 2019 “Jeder zweite Rentner bekommt weniger als 900 Euro, 26.07.2019, <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2019-07/altersversorgung-rente-900-euro-armutsgrenze> adresinden 31.01.2020 tarihinde erişildi.
- ZUWANDERUNGSGESETZ, 2005 https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/gesetzestexte/DE/Zuwanderungsgesetz.pdf?__blob=publicationFile&v=1adresinden 31.05.2018 tarihinde erişildi.
- ZUWANDERUNGSGESETZ, 2007 <http://www.migrationsbeirat-muenchen.de/publi/zg/Zuwanderungsgesetz%202008-2.pdf> adresinden 31.05.2018 tarihinde erişildi.

EKLER

Ek 1: Görüşme Formu

Eğitim

1. Eğitim aldığınız yerler ve düzeyleri
 - a. Eğitim aldığınız kurumlarda eğitmen ve yöneticilerin Türkiye kökenli göçmen öğrencilere karşı davranışları
 - b. Eğitmen ve yöneticilerin davranışları hakkındaki düşüncelerinizi – olumsuz sonuçlara katlanmaksızın- özgürce ifade edebilme (kamusal senaryo)
 - c. Öğretmen- öğrenci ilişkisi (kamusal senaryo)
 - d. Eğitimcilere karşı dile getirmek istediğiniz, fakat söyleyemediğiniz şeyler (gizli senaryo)
 - e. Diğer göçmen öğrencilerle bir araya geldiğiniz, öğretmen ve okul yöneticilerinin olmadığı ortamlarda eğitimcilerle ya da onların anlattıklarıyla ilgili konuştuğunuz konular (gizli senaryo)
 - f. Eğitim-öğretim hayatınızda öğretmen ve yöneticilerle ilişkilerinizde geliştirdiğiniz taktikler
 - g. Eğitim- öğretim hayatınızda yabancı veya garip gelen durumlarla karşılaşma
 - h. Aile ve arkadaş çevrenizde ayrıştığınız noktalar

Meslek Hayatı

2. Mesleğiniz
 - a. İş hayatına uyum
 - b. Yönetici/amirinizin size karşı muamelesi (kamusal senaryo)
 - c. Yöneticinizin Türkiye kökenli göçmenlere yaklaşımı (kamusal senaryo)
 - d. Meslek hayatınızdaki sorunları- işten çıkarılma korkusu olmaksızın- rahatça paylaşabilme (kamusal senaryo)
 - ➔ Şimdiye kadar ne tür sorunların paylaşıldığı
 - ➔ Paylaşmadığınız sorunları dile getirme imkânınız olsa ne söylerdiniz

- e. Diğer göçmen meslektaşlarla iş yeri haricinde paylaşılan özel mekânlar
- f. Bu mekânlarda amiriniz ve iş yerindeki haksızlıklarla ilgili ne tür paylaşımlarda bulunduğunuz (gizli senaryo)
- g. Göçmen kökenli iş arkadaşları arasında ayrıştığınız noktalar
- h. İş yerinde yöneticilerinizle ilişkilerinizde – pozisyonunuza zarar vermeyecek şekilde- geliştirdiğiniz taktikler (kamusal senaryo)

Kamu Hizmetleri

- 3. a. Almanya'daki kamu kurumları hakkındaki düşünceler
- b. Yaşadığınız bölgede (Almanya) hizmet aldığınız kamu kurumlarında nasıl muamele gördüğünüz (kamusal senaryo)
- c. Kamu kurumlarının belirlediği kurallara riayet etme (uyum)
- d. Hizmet alırken ne tür olumsuz durumlarla karşılaştığınız
→ Bu durum karşısında olay yerindeki tepki (kamusal senaryo)
- e. Olay yerinden ayrıldıktan sonra bu kişi ve kurumlara karşı tutum (gizli senaryo)
- f. Diğer göçmenlerle birlikte kamu hizmetleri ile ilgili görüşlerinizi paylaştığınız mekânlar
- g. Bu mekânlarda neler konuşulduğu (gizli senaryo)
- h. Bu mekânlarda kamu kurum ve personellerine karşı geliştirdiğiniz stratejiler (gizli senaryo)

Siyasi İktidar ve Katılım

- 4.
- a. Göçmenlerin siyasal katılım olanakları
- b. Sizin siyasal katılma biçimleriniz
- c. Almanya'daki siyasi iktidarın Türkiye kökenli göçmenlere karşı tutumu ve politikaları hakkındaki düşünceler
- d. Yaşadığınız şehirdeki politikacıların Türkiye kökenli göçmenlere karşı tutumu (kamusal senaryo)
- e. Göçmenlerin seslerini duyurabildikleri platformlar (STK vb.)

- f. Düşünceleri her alanda (iş, eğitim, kamu binası ve sokakta) özgürce dile getirebilme
- g. Dile getirildiğinde olumsuz bir sonuçla karşılaşılıp karşılaşılmadığı
- h. İktidara karşı gerçek düşüncelerinizi söyleme fırsatı olsa ne söylersiniz (gizli senaryo)
- i. İktidara karşı düşüncelerinizi, uğradığınız haksızlıkları dile getiremediğinizde verdiğiniz tepkiler
- j. **Evinizde** ve sizin gibi göçmen kökenli kişilerle bir araya geldiğiniz **özel alanlarda** Almanya hükümetinin Türkiye kökenli göçmenlere karşı olan tutumu ile ilgili konuşulan konular (gizli senaryo)

Diğer Sorular (Gündelik Hayat)

- 5. Yaş
- 6. Medeni hal
- 7. Nerelisiniz?
- 8. Göç eden kişi aile büyüklerinden biri ise→Aile büyüklerinizden kimin ne zaman, neden göç ettiği
- 9. Nerede yaşıyorsunuz?
- 10. Hangi ülkenin vatandaşlığına sahipsiniz?
- 11. a. Almanya vatandaşlığının size tanıdığı ayrıcalıklar (Almanya vatandaşları için)
b. Alman vatandaşlığına sahip olmamanın sizin için dezavantajları (Türkiye vatandaşları için)
- 12. Dinsel hayat ile ilgili sınırlamalar (yapabildikleriniz, yapamadıklarınız veya yapmaktan çekindiğiniz davranışlar)
- 13. Kültürel hayat (gelenek- görenek) ile ilgili sınırlamalar (yapabildikleriniz, yapamadıklarınız veya yapmaktan çekindiğiniz davranışlar)
- 14. Türkiye'den gelen diğer göçmenlerle ilişkiler
- 15. Almanya'daki gündelik yaşamın pratiklerinize etkisi
 - Komşuluk/apartman ilişkileri
 - Yerleşim yeri tercihi
 - Arkadaş çevresiyle ilişkiler

- Kadın- erkek ilişkileri
- Kültürel ve sanatsal etkinlikler
- Yeme- içme
- Giyim kuşam
- Yeni tüketim alışkanlıkları
- Toplumsal hareketlilik (sonraki kuşakların öncekilere göre sosyo- ekonomik durumları)
- Evlenme, boşanma

16. Mevcut durumu sosyal ve ekonomik olarak iyileştirme fırsatı

17. Alman kültürü ve kendi kültürünüz arasındaki ilişki

18. Leitkultur kavramının ne ifade ettiği

19. Alman kültür ve kimliği ile kendi kültür ve kimliğiniz arasındaki farklılığı nasıl yönettiğiniz

20. Almanya'daki hâkim kültüre uyum gösterme

→ Hangi ortamlarda, hangi şekillerde bu uyumun ortaya çıktığı

→ (Farklılıklar odaklı bir yanıt gelirse): bu durumu nasıl adlandırdığınız/ konumlandığınızı

21. Kendi aranızda Almanlarla ilgili kullandığınız deyimler veya anlattığınız fıkralar

22. Cezai işlem gerektiren bir eylemde bulunma durumu

Ek 2: Etik Kurul İzni

Tarih ve Sayı: 14.09.2021-466186

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu
Başkanlığı

Sayı :E-35980450-663.05-466186
Konu :Ayşe ÇİÇEK

Sayın Ayşe ÇİÇEK

İlgi : 11.08.2021 tarihli, 397764 sayılı yazı

Sorumlu araştırmacılığını üstlendiğiniz 2018/158 dosya numaralı "Üçüncü Kuşak Türkiye'li Almanyadaki Gündelik Siyaseti: Sosyal Politikalarla Direniş ve Seçici Adaptasyon" başlıklı çalışma, Kurulumuzun 06.09.2021 tarih ve 08 sayılı toplantısında görüşülerek etik yönden uygun bulunmuş olup, karar ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. N. Tolga SARUÇ
Başkan

Ek:Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Kararı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BSC2149JC2 Pin Kodu :02332

Belge Takip Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/istanbul-universitesi-ebys>

İstanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü

34452 Beyazıt/Fatih-İstanbul

Tel : 0212 440 20 89 Faks : 0212 440 20 88

e-posta : sosyalbilimleretikkurul@istanbul.edu.tr Elektronik Ağ : www.istanbul.edu.tr

Kep Adresi: istanbuluniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için : Süleyman ARIK

Dahili : 10689

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU BAŞKANLIĞI

Tarih ve Sayı: 12.09.2021-458952

İlgili makama,
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi **Ayşe ÇİÇEK** “Üçüncü Kuşak Türkiye’lilerin Almanya’daki Gündelik Siyaseti: Sosyal Politikalara Direniş ve Seçici Adaptasyon” başlıklı, **2018/158** dosya numaralı 11.08.2021 tarih ve **397764** sayılı başvurusu ile İ.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu’na başvurmuştur. 06.09.2021 tarihinde gerçekleştirilen inceleme sonucunda, adı geçen çalışmada etik açıdan bir sorun olmadığına oybirliği ile karar verilmiştir. Gereğini bilgilerinize saygılarımızla sunarız.

Unvanı / Adı / Soyadı	Kurumu	Araştırma ile ilişkisi	Karar	İmza
Prof. Dr. Naci Tolga SARUÇ (Başkan)	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Çiğdem Börke TUNALI (Başkan Yardımcısı)	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Eray YURTSEVEN (Başkan Yardımcısı)	İstanbul Tıp Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU	İlahiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Yasemin IŞIKTAÇ	Hukuk Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Seyhan NİŞEL	İşletme Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	İZİNLİ
Prof. Dr. Selim YAZICI	Siyasal Bilgiler Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	İZİNLİ
Prof. Dr. Rasim İlker GÖKBULUT	Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Enes KABAKCI	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Prof. Dr. Haluk ZÜLFİKAR	İktisat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Hanife Özlem SERTEL BERK	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Doç. Dr. Şerife Sema KARAKELLE	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Göklem TEKDEMİR YURTDAS	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Bengi PİRİM DÜŞGÖR	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Elif YAVUZ SEVER	Edebiyat Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Güven GÜNVER	İstanbul Tıp Fakültesi	E ☒ H ☒	☒ Onay ☒ Katılmadı ☒ Ret ☒ M.Katılmadı	

Ek 3: Alman Halkının Susan Çoğunluğu İnisiyatifinin Türkiye Kökenli Göçmenlere “Evinize Dönün” Çağrısı

Aufruf!

An alle Türken/innen, Kurden/innen oder Bergtürken, Schiitten, Sunnitten, Allahwitten, Muslime und Moslems.

Angesichts der Entwicklung in Eurer Heimat ist die Zeit gekommen, dorthin zurückzukehren wo ihr her gekommen seid und wo eure Gedanken und Gefühle immer waren und sind.

Nehmt alles mit, was ihr euch in Deutschland erarbeitet, ergaunert und erschlichen habt. Am besten auch die Moscheen, Teestuben, Reisebüro, Gemüseläden, die PKK-Fahnen, die Mercedes-Diesel und vor allem eu-
Rauschgift.

Kämpft zu Hause, in Istanbul, Anatolien, usw. für eure Freiheit, Menschenrechte und eine türkische Gesellschaftsform, wie ihr sie gern hättet.

Blockiert **dort** die Straßen, zerschlagt **dort** die Scheiben, demonstriert **dort** für eure guten Rechte, werft **dort** eure Brandflaschen, stecht und schießt **dort** nach Herzenslust - aber laßt unsere Häuser und Straßen in Ruhe, unsere Bürger ihre eigenen Angelegenheiten selbst friedlich regel

Wir stehen euch nicht feindlich gegenüber, wir haben euch toleriert, ihr durftet eine Moschee nach der anderen bauen (was würde wohl den Christen passieren, die in eurer Heimat das gleiche täten?), aber am meisten achten wir die Türken, wenn sie in der Türkei leben.

Laßt euch nicht länger von den deutschen Kapitalisten die dreckigste und am schlechtesten bezahlte Arbeit aufbürden.

Kommt in Zukunft als Touristen nach Deutschland, dann seid ihr gern gesehene Gäste.

Geht alle nach Hause, Allah will es so!

Die schweigende Mehrheit des deutschen Volkes

Ek 4: Dua Odası İçin Öneri Taslağı

MHG

Muslimische Hochschulgruppe der Johannes Gutenberg-
Universität Mainz

Stand: Juni 2014

Konzeptvorschlag:

Raum der Stille & des Gebets an der JGU Mainz

1. Bedarf & Zweck
 2. Nutzung
 3. ... mögliche Regeln
 4. Anhang
- Schriftliche Zustimmung und Unterstützung
von
Hochschulgruppen/Fachschaften/Vereinen der
JGU Mainz

Unterschriftenliste

1. Bedarf & Zweck

Die Universität ist ein Ort, an dem man einen Teil seines Lebens verbringt. Bedingt durch den internationalen Bologna – Prozess, der den Studierenden schnelleres und stringenteres Studieren abverlangt, häufen sich damit Anzeichen von Stress und Überbelastungen. Oftmals halten sich Studierende von morgens bis abends in der Universität auf, ohne Möglichkeiten auf kognitive und reizfreie Pausen oder Aussicht auf einen schöpferischen Rückzug.

Eine, mittlerweile deutschlandweit verbreitete Stressbewältigungsmethode an Universitäten, sowie wichtige präventive Maßnahme, ist das Konzept zum „Raum der Stille & des Gebets“.

Ziel des Konzeptes ist es, allen Studierenden, unabhängig von Nationalität, Herkunft, Religionszugehörigkeit oder kulturellen Ursprüngen einen Ort an der Universität zu bieten, um Kraft durch Meditation, Konzentration, Ruhe oder Gebet zu schöpfen. Die Bedeutsamkeit einer solchen Räumlichkeit erkannte erstmals der ehemalige Generalsekretär der UN, Dag Hammarskjöld, bereits im Jahre 1954. Auf sein Bestreben hin fand das Konzept „Raum der Stille und Meditation“ im Hauptgebäude in New York seine Umsetzung. Seither gibt es solche Oasen in Krankenhäusern, Hospizen, Schulen, Universitäten, Autobahnraststätten und Flughäfen. Selbst in Parlamenten, Wirtschaftsunternehmen, Sportstadien und touristischen Attraktionen ist der Bedarf nach einer solchen produktiven Räumlichkeit vorhanden.

Auch wir, die Studierenden der Universität Mainz, haben den Wunsch nach einer solchen Räumlichkeit an der Universität, um durch Achtsamkeit, zur Ruhe zu kommen und für die Schaffung neuer Ressourcen für das Studium zu sorgen. Diesen Wunsch teilt nicht nur eine Vielzahl von Studierenden, die dieses Projekt durch ihre Unterschrift (im Anhang beigelegt) unterstützen, sondern auch eine Reihe weiterer Hochschulgruppen der Universität Mainz, wie zum Beispiel „Unicef“, die Fachschaft Chemie und viele weitere.

Die Vielfaltigkeit der JGU Mainz, mit ihren zahlreichen Studien- und Austauschprogrammen (z.B. „Erasmus“), fordert Toleranz und Offenheit. Dieser Verantwortung, sich mit unterschiedlichen Ansichten zu befassen, Meinungs austausch zu fördern und ein möglichst barrierefreies Miteinander zwischen den Kommilitonen zu ermöglichen, möchten wir durch den Raum der Stille und des Gebets nachkommen und unterstützen. Das Konzept bietet darüber hinaus neue Chancen für den interreligiösen Dialog und verhilft zu einem

friedlichen Miteinander von Religionen, Kulturen und Weltanschauungen.

Die Universität Mainz, als Institution weltanschaulicher Neutralität, sollte somit das Konzept der „Raum der Stille & des Gebets“ umsetzen können, da hierbei keine bestimmte religiöse Gruppe bevorzugt wird und der neutral gehaltene Raum für alle Studierende der JGU nutzbar sein soll. Durch die internationale Konkurrenz von Bildungseinrichtungen im Zeitalter der Globalisierung kann sich die Johannes Gutenberg- Universität Mainz einmal mehr als weltoffen behaupten.

2. Nutzung

Der „Raum der Stille & des Gebets“ soll ausschließlich die oben genannten Bedürfnisse decken um somit zum interreligiösen Dialog beizutragen. Die Nutzung des Raumes sollte von einer unabhängigen Kommission aus Studierenden und HochschulmitarbeiterInnen geregelt werden. Jeder Studierende oder Mitarbeiter der Universität Mainz sollte diesen Raum nach den genannten Zwecken nutzen können.

Verantwortlich sollen Personen der MHG, der AStA und Vertreter anderer Interessengruppen sein, die durch die Überprüfung der ordnungsgemäßen Nutzung des Raumes die Verantwortung tragen und in den Fällen von Schäden als Ansprechpartner dienen.

Der Raum sollte nach Möglichkeit zentral liegen (z.B. zwischen Bibliothek und Mensa/Rewi), sodass dieser für möglichst viele Studierende erreichbar ist. Die Beschaffenheit des Raumes sollte für mindestens 20 Personen Platz bieten.

3. ... mögliche Regeln:

Der „Raum der Stille“ unterliegt grundsätzlich der Hausordnung der JGU Mainz und befolgt die geltenden Brandschutzbestimmungen. Die Verantwortlichen behalten sich vor eine unsachgemäße Nutzung des Raumes unter Ausschluss vor weiterer Benutzung zu stellen. Der Raum sollte möglichst neutral und gemütlich sein und eine ruhige Atmosphäre haben.

- Neutralität des Raumes ist unbedingt zu wahren
- Plakate, Flyer, Bilder, Symbole und Fotos dürfen nicht an Wände angebracht werden
- Flyer und Infomaterial dürfen (max. 30 Stück) ausgelegt

werden & müssen regelmäßig entsorgt werden

- Gebetsteppiche, Rosenkränze und ähnliches dürfen in einem für alle zugänglichen Schrank oder Regal verstaut werden
- Lautstärke im Raum sollte niedriger als „Zimmerlautstärke“ sein
- Etwaige Gegenstände sind mit Sorgfalt zu nutzen
- Auf Sauberkeit und Hygiene ist unbedingt zu achten
- Anweisungen des Verwaltungs-Personals oder der Verantwortlichen ist Folge zu leisten
- Bei Nichteinhaltung der Regeln, gilt es ein befristetes oder unbefristetes Hausverbot durch die Kommission zu erteilen.

Suche nach Ruhe, aber durch das Gleichgewicht, nicht durch den Stillstand deiner Tätigkeit.

Friedrich Schiller

MHG

Muslimische Hochschulgruppe der Johannes Gutenberg-
Universität Mainz

Hiermit unterstützen wir (Hochschulgruppen/Fachschaften/Vereine der JGU Mainz),

die Muslimische Hochschulgruppe der Universität Mainz bei der Umsetzung des Konzepts zum „Raum der Stille & des Gebets“. Wir heißen das Projekt „Raum der Stille & des Gebets“ gut. Als Hochschulgruppe/Fachschaft/Verein der JGU Mainz möchten wir unsere Stimme auf dem Campus für dieses Vorhaben erheben, indem wir das Konzept als eine gute Möglichkeit sehen, um Dialog zu fördern und befürworten dieses Projekt.

Diese schriftliche Stellungnahme befreit uns von jeglichen Verantwortungen zum „Raum der Stille & des Gebets“, ausgenommen einer separaten schriftlichen Bestätigung zur aktiven Teilnahme an der o.g. unabhängigen Kommission zu diesem Konzept.

----- Ort, Datum

Unterschrift

Stempel oder

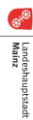
(Hochschulgruppe/Fachschaft/Verein der JGU)

Kaynak: JGU Blogs, 2014

Ek 5: Kùltùrlerarası Takvim (Interkultureller Kalender)

Interkultureller Kalender 2020

Büro für Migration und Integration

[illegible]

Alle Angaben ohne Gewähr. Änderungen vorbehalten.
Herausgeber: Landesjugendrat Mainz, Büro für Migration und Integration
Redaktion: Kowita Kabbie, Carlos Wimmer
Gestaltung: Kowita Kabbie
Druck: Hausdruckerei der Landesjugendrat Mainz

www.sciencedirect.com

Kaynak: Büro für Migration und Integration der Landeshauptstadt Mainz, 2019.

Ek 6: Dini Kutlamalar Sebebiyle Dersten Muafiyet Dilekçesi
(Antrag auf Befreiung vom Unterricht wegen religiöser
Feierlichkeiten (Ramadan/Opferfest))

Sehr geehrte(r) Frau/Herr

hiermit beantrage ich für meine Tochter/meinen Sohn

(Name, Vorname, Klasse)

Religionsgemeinschaft: Islam

die Befreiung vom Unterricht anlässlich des

Fastenbrechens/Ramadan am _____

☐

_____(Datum). Opferfestes

☐

am _____ (Datum).

Anlässlich dieses Feiertages bitte ich Sie höflichst, meine Tochter/meinen Sohn
für einen Tag vom Unterricht freizustellen.

(Ort, Datum, Unterschrift der/des Erziehungsberechtigten)

In der Hoffnung auf Ihr Verständnis und mit freundlichen Grüßen

Kaynak: Islamiq, 2019.

Ek 7: İŞKUR Misafir İşçilere Öğütler

ONURLU OL • Para biriktireceğim diye gerektiğinden aşağı bir şekilde yaşama • Kimseden öteberi isteme. Muhtaç olsan da belli etme. • Kendine başkalarını acındırma. • Parayla olacak işleri parasız yapmağa kalkışma. • Cimrilik etme. • Kışkırtıcılara sırtını çevir.	AİLENİ, EVİNİ UNUTMA • Evine muntazam mektup yaz, merak ettirme. • Sıkıntılarını ailene yazma. • Tutumlu ol. Paranı sokağa atma. Artırabildiğini evine gönder.
ZEKANI İYİ KULLAN • İşini çabuk öğren ve en iyi şekilde yap. • Bilmediğini sormaktan çekinme. • Dikkatsizlik edip işinde malzeme zayıfatına sebep olma. • Tembellik etme. Verilen işi tam zamanında noksansız bitir. • Boş ver diyene uyma. • İşyerinde idarecilere, ustalara saygı göster.	SAĞLIĞINI KORU • Kendine iyi bak. • Sarhoş olma. • Uyku saatinde uyu. • Uçkuruna sahip ol.
BAYRAĞINI DÜŞÜN • Yabancı ilde yapacağın iyi iş de kötü iş de şahsına yüklenmez. Türklüğe ait olur. • Bayrağının şerefini hatırlından çıkarma. Rengini atalarının dökülen kanından aldığını unutma. • Dinden imandan ayrılma.	YOLUN VE BAHTIN AÇIK OLSUN

Kaynak: Diaspora Türk Twitter Hesabı

ÖZ GEÇMİŞ

Adı- Soyadı: Ayşe ÇİÇEK

Öğrenim Durumu

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Siyaset Bilimi	Viyana Üniversitesi	2011
Yüksek Lisans	Siyaset Bilimi	Viyana Üniversitesi	2014
Yüksek Lisans (Erasmus)	Siyaset Bilimi	Lund Üniversitesi (İsveç)	Ağustos 2012- Ocak 2013
Doktora	Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	İstanbul Üniversitesi	2014-2021

Akademik Unvanlar

Öğr. Gör. İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu 2015-halen

Lisans Tez Başlığı:

Innere Sicherheitspolitik der Vereinigten Staaten nach dem 11. September- USA Patriot Act (11 Eylül Sonrasında ABD'nin İç Güvenlik Politikası ve ABD Vatanseverlik Paktı). Universität Wien, Dr. Peter Pirker danışmanlığında.

Yüksek Lisans Tez Başlığı ve Tez Danışmanı:

Eine Konfliktanalyse zu den Ursachen und Dimensionen des Konflikts zwischen Uighuren Ostturkestans und China (Doğu Türkistan Uygurları ve Çin Arasındaki Çatışmanın Sebeplerine ve Boyutlarına Dair Bir Çatışma Analizi)- Universität Wien, Institut für Politikwissenschaft, Prof. Dr. Otmar Höll danışmanlığında.

Doktora Tez Başlığı ve Tez Danışmanı:

Üçüncü Kuşak Türkiyelilerin Almanya'daki Gündelik Siyaseti: Sosyal Politikalara Direniş ve Seçici Adaptasyon. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prof. Dr. Murat Metinsoy danışmanlığında.

Uluslararası Diğer Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

Çiçek, A. (2018). Uygur-Çin Çatışmasının Kökenleri ve Boyutları Üzerine Bir Analiz, *Jasss Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7689>, Number: 69 Summer II 2018, p. 417-440.

ÇİÇEK, A. (2019). “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Batılılaşma: “Külhani Enteller” Romanında Yeni Osmanlılar İmgesi”, *International Journal of Academic Value Studies*, Vol:5, Issue:1 (5 th Year Special Issue); pp. 86-99 (ISSN:2149-8598).

Yazılan Uluslararası Kitaplar veya Kitaplarda Bölümler:

Oyuk, A. (2014). *Uighuren auf der Suche nach Gerechtigkeit und Selbstbestimmung. Eine Konfliktanalyse* (Adalet ve Kendi Kaderini Tayin Arayışında Uygurlar. Bir Çatışma Analizi), Saarbrücken: Akademiker Verlag.

Kitap Bölümü Yazarlığı:

Oyuk, A. (2016). Gücün Bittiği Nokta Olarak Savaş: Büyük Güç ve Zayıf Halka İkileminde Avusturya- Macaristan İmparatorluğu, Ed. Burak Gülboy ve Bülent Akkuş “Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak: Uluslararası İlişkiler Teorileri Çerçevesinden Analizler, İstanbul: Milenyum Yayınları, s. 375- 401.

İdari Görevler

2017- halen Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Çift Anadal Koordinatörü